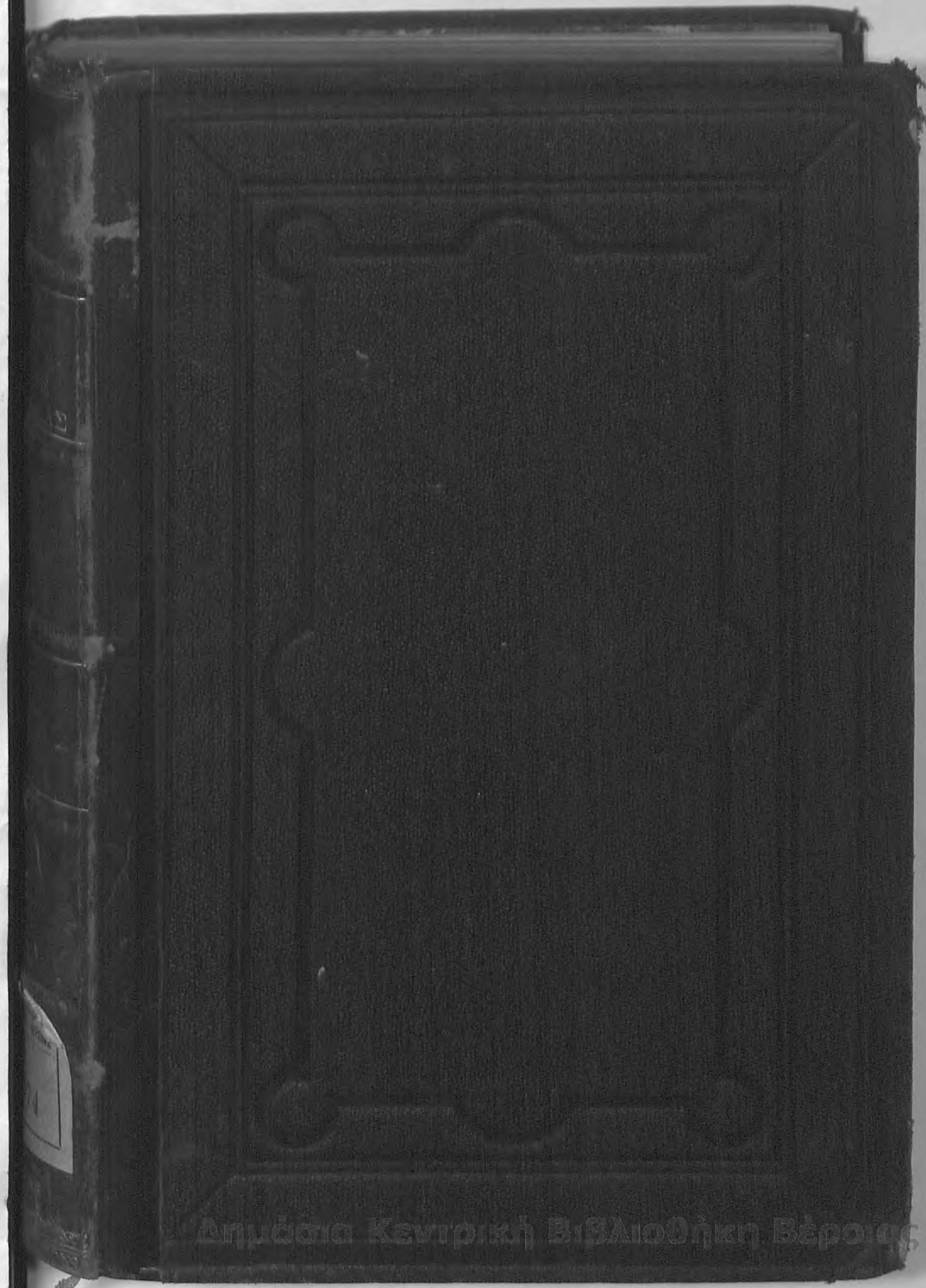

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

GRVER-00650

31374

Κεντρική Βιβλιοθήκη Βεροίας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

955
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΣΥΛΛΟΓΗ

ΕΚΚΡΙΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΞΕΝΩΝ ΤΕ ΕΝ ΕΛΛΗΝΙΚῃ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ
ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΣΥΝΕΡΓΙΑ ΜΕΝ ΤΩΝ Κ. Κ.

ΣΠ. ΒΑΣΗ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Γ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ** (διευθ. τ. *Ζαριφ. διδ.*),
ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, † **Δ. ΘΕΡΕΙΑΝΟΥ** (δ. φ.), **Π. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ** (καθ.
ἐν τῷ Πανεπ.), **Α. ΚΟΥΡΤΙΔΟΥ** (καθ. τῆς φιλ.), **ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ** (καθ. ἐν
τῷ Πανεπ.), **Μ. ΛΑΠΠΑ** (δ. φ.), **Θ. ΛΙΒΑΔΑ** (δ. φ.), **Μ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ**
(καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Ι. ΠΑΝΤΑΖΙΔΟΥ** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Θ. ΠΑΠΑΔΗ-**
ΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΔΟΥ (καθ. γυμν.), **Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.),
Α. ΠΡΟΒΕΛΕΡΓΙΟΥ (δ. φ.), **Ε. ΡΟΙΔΟΥ** (δ. ν.), **Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟ-**
ΠΟΥΔΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), **Ι. ΣΒΟΡΩΝΟΥ** (διευθ. νομισμ. μουσ.), **Γ. ΣΩ-**
ΤΗΡΙΑΔΟΥ (πρώτῃν γυμνασιάρχ.), **ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑ** (ἐφ. τ. ἀρχ.), **Τ. Ι. ΦΙ-**
ΛΗΜΟΝΟΣ, **Δ. ΦΙΛΙΟΥ** (δ. φ.) **Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.) καὶ
ἄλλων λογίων

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΔΕ

ΛΥΣΑΝΔΡΟΥ Γ. Χ. ΚΩΝΣΤΑ

ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΗΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΠΕΚ

1897

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1897

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΩΡΕΑ
ΝΙΚ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ
1977

090/61

Αριθμ. εισαγ. 31384
Έτος 1977

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Τὴν μετάφρασιν τοῦ παρόντος συγγράμματος ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐκδόσεως εἶχεν ἀναλάβει κατ' ἀρχὰς ὁ κ. Ἰω. Πανταζίδης, εἶχε δὲ προχωρήσει ἱκανῶς ἤδη αὕτη, ὅτε εἰς φῶς ἐξῆλθεν ἡ δευτέρα τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου ἐκδοσις¹⁾. Ἡ ἐργασία ἀπῆται νῦν πλήρη καὶ λεπτομερῇ ἀναθεώρησιν ἕνεκα τῶν σπουδαίων προσθηκῶν καὶ τῶν οὐσιωδῶν τροποποιήσεων τῶν εἰς τὸ νέον κείμενον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ ἐπενεχθεισῶν, καὶ τὴν φροντίδα ταύτην ὑπακούων εἰς τὴν παράκλησιν τοῦ σεβαστοῦ μοι διδασκάλου κ. Πανταζίδου καὶ τὴν φιλικὴν πρόσκλησιν τοῦ κ. Κρουμβάχερ ἀνέλαβον μετὰ προθυμίας ὁ ὑπογεγραμμένος. Ποῖαι δὲ καὶ πόσαι εἴνε αἱ οὐσιώδεις αὐται μεταβολαί, ὁ ἀναγνώστης δύναται τὰ ἐννοήσῃ ἀποβλέπων εἰς μόνον τὸν ὄγκον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως, ὑπερβαίνουσας τὸν τῆς πρώτης κατὰ ἐπιτακτικὰς ὅλας σελίδας. Δεύτεραι σκέψεις προήγαγον τὸν συγγραφέα εἰς τελείαν ἀναχώνευσιν οὕτως εἰπεῖν τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ βιβλίου καὶ οὐσιώδη τροποποίησιν τῶν ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν πρώτην ἐκδοσιν ἐξενεχθεισῶν γνωμῶν περὶ θεμελιωδῶν ζητημάτων τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ λογοτεχνίας. Αἱ θαυμαστικὴν δὲ ἀληθῶς ἐπίδοσιν κατὰ τὰ τελευταῖα ὀλίγιστα ἔτη λαβοῦσαι βυζαντιναὶ μελέται καὶ τοῦ συγγραφέως ἰδίως ἡ καταπληκτικὴ φιλοπονία ἐπηύξησαν κατὰ τὸ διπλοῦν σχεδὸν τὴν δι' ἀτρυττων κόπων εἰς τὴν πρώτην ἤδη ἐκδοσιν συλλεχθεῖσαν ὕλην. Ἡ συνεργασία τέλος τοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Βυρτισοῦργου καθηγητοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας κ. Ἀλξέρτου Έρχαρτ καὶ τοῦ ἐν τῷ τῆς Ἰένης καθηγητοῦ τῆς ἱστορίας κ. Έρρίκου Γέλτιερ προσέθεσε δύο νέα ὅλως τιμήματα εἰς τὴν νέαν ἐκδοσιν, τὸ περὶ τῆς θεολογίας τῶν Βυζαντινῶν καὶ τὸ τῆς ἱστορίας τῆς χιλιετοῦς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου.

Αἰὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ μοναδικοῦ τούτου ἔργου καὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ θαυμαστοῦ ἀπὸ ἐξαετίας εὐδοκимоῦντος Βυζαντινοῦ Δελτίου ἀπέκτησεν ὁ

¹⁾ Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527—1453) von Karl Krumbacher [νῦν καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου], ἐν Μονάχῳ 1891. Σελίδες I—XII καὶ 1—494. — Zweite Auflage bearbeitet unter Mitwirkung von A. Ehrhard o. ö. Professor an der Universität Würzburg und H. Gelzer o. ö. Professor an der Universität Jena, ἐν Μονάχῳ 1897. Σελίδες I—XX καὶ 1—1193.

κ. Κρουμβάχερ αναφαίρετον δικαίωμα ιδιαίτερας παρ' ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων εὐγνωμοσύνης, διότι πρῶτος αὐτὸς καὶ σχεδὸν μόνος ἐπειθανάγκασεν οὕτως εἰπεῖν τοὺς σοφοὺς τῆς πατρίδος του, ἵνα ἀποδεχθῶσι τὸ τετελεσμένον γεγονός τῆς εἰσποιήσεως τῆς Βυζαντινολογίας εἰς τὸν ὑπερήφανον οἰκογενειακὸν κύκλον τῶν μόνων τέως ἐν τῇ Δύσει ἀνεγνωρισμένους τίτλους εὐγενείας ἔχουσῶν παλαιῶν ἐπιστημῶν. Ἡ τελικὴ νίκη ἐστοίχισεν ἀληθῶς εἰς αὐτὸν πολυτεεῖς βαρεῖς ἀγῶνας καὶ ἀπῆτησεν ἐπιμονὴν καὶ φιλοπονίαν, ἥς καὶ ἐκ τῶν λογιωτέρων ὀλίγοι μόνον δύνανται νὰ ἔχωσι πλήρη καὶ σαφεῖς ἰδέαν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐνίκησε, καὶ σήμερον ἀναγνωρίζεται ἄνευ φθόνου καὶ χωρὶς κολακείας ὑπὸ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἐν τῇ σοφῇ Εὐρώπῃ ἐπιστημόνων ὡς ὁ μοναδικὸς ὁδηγὸς διὰ παντός τοῦ εὐρυστάτου πεδίου τῶν βυζαντινῶν ἐρευνῶν. Τῶν κόπων δὲ αὐτοῦ τούτων, τῶν ἀμυθῆτων, προσκαλοῦνται σήμερον ἀνέτως ν' ἀπολαύσῃσι τοὺς καρπούς καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἱ πεπαιδευμένοι, παραλαμβάνοντες τὸ παρὸν σύγγραμμα οὐχὶ ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ μεταφραστοῦ, οὐδ' ἡ ἐργασία οὐδὲ μνείας δύναται ν' ἀξιωθῇ, ἀλλ' ὡς δῶρον πολύτιμον προσφερόμενον εἰς αὐτοὺς παρὰ τοῦ μεγαλοψύχου ἰδρυτοῦ τῆς φερωνύμου βιβλιοθήκης. Εἴθε μόνον τὴν ἀξίαν τοῦ δώρου νὰ ἐννοήσωσιν οἱ ἀγαπῶντες τὰ πάτρια Ἕλληνες καὶ μετ' αὐτῶν ἰδίως οἱ ἀπαλειφόμενοι εἰς τὸν καλὸν τῆς ἐπιστήμης ἀγῶνα νεαροὶ αὐτῆς μύσται, ἀποδεχόμενοι εὐγνωμόνως τὸ παρεχόμενον ἰάλαντον καὶ μετὰ τῆς εἰλικρινοῦς προθέσεως νὰ πολλαπλασιάσωσιν αὐτὸ κατὰ δύναμιν, οὐχὶ δὲ νὰ θάψωσιν εἰς τὴν γῆν.

Ὡς μεταφραστὴς τοῦτο μόνον θὰ παρακαλέσω τὸν ἀναγνώστην, νὰ μὴ ξενοισθῇ ἐπὶ τῇ χρήσει τοῦ καινοῦ ὅρου λογοτεχνία καὶ τῇ ἀήθει γραφῇ τῶν λέξεων Βυζαντινοί, Βυζαντινισμός, βυζαντινός. Περὶ τῶν λέξεων τούτων ἡ ἔρις εἶνε παλαιὰ καὶ ὁ θέλων πολλὰ καὶ σοφὰ περὶ τῆς ὀρθότης κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας γλώσσης γραφῆς καὶ ἐκφορᾶς αὐτῶν νὰ μάθῃ, ἅς ἀναγνώσῃ τὰ γραφέντα ὑπὸ τε τοῦ κ. Κόντου μετὰ τῆς οἰκείας αὐτῷ πολυμαθείας καὶ ἀκριβείας ἐν τῷ περιοδικῷ «Σωκράτει» (ἐν τόμῳ 1^ῳ σελ. 50 ἔ., Ἀθήνησι 1874) καὶ ὑπὸ τοῦ Ἱ. Οἰκονομίδου σοφώτερα μᾶλλον ἢ ἀληθέστερα ἐν τῷ περιοδικῷ «Πλάτωνι» (ἐν τόμῳ 6^ῳ σελ. 298 ἔ. καὶ 430 ἔ., Ἀθήνησι 1884). Ἀλλὰ τὸ μὲν ἑλληνικῶς ἀπλῶς γράμμασι μεταγεγραμμένον ἐκ τῆς λατινικῆς Βυζαντινῆς, ὅπερ οὐδέποτε εἶπε τις παλαιὸς καὶ σήμερον δὲ ἀπὸ πολλοῦ γραφόμενον

δὲν κατώρθωσε νὰ κρατήσῃ τῆς συνηθείας, δὲν ἠδυνάμην νὰ μεταχειρισθῶ. Ἄλλ' οὐδὲ τὸ Βυζαντινὸς εἶνε ἀνεκτόν, χρεωστούμενον εἰς τὴν ἐπιπολαίαν παρ' ἀπροσέκτων μεταφραστικῶν μεταγραφῇ τῶν ξενικῶν *byzantin* καὶ *Byzantiner*, τὰ δὲ βυζαντιακὸς καὶ Βυζάντιος καὶ Βυζάντιοι προσκρούουσιν, ὥς καὶ παρ' ἄλλων ἤδη παρηγήθη, εἰς ἄλλας ἀνυπερβλήτους δυσκολίας. Προετίμησα διὰ τοῦτο τὰ βυζαντηνός, Βυζαντηνοὶ καὶ Βυζαντηνισμός, πεισθεῖς, ὅτι δὲν ἀμαρτάνομεν διόλου ἀκολουθοῦντες χρῆσιν οἰκειοτάτην μὲν τῇ γλώσῃ τοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἑλληνισμοῦ (πρὸς τὰ ἀπειράριθμα ἑθνικὰ εἰς ἡνός, οἷα τὰ Σαρακηνός, Ἀγαρηνός, Λαμασκηνός, Ναζιανζηνός, Συναδηνός, Λαρισιηνός, Σελευκηνός, Φιλαδεلفηνός, Ὀλυμπηνός, Χαλκιδικηνός, Ραιδεστηνός, Ἀμαστρινός, Εἰδεσηνός, Κεδρηνός, Κομνηνός, πρὸς τοῖς ἀρχαίοις Περγαμηνός, Ἀβυδηνός, Λαμψακηνός, Κυζικηνός καὶ ἰδίως τῷ παντάπασιν πρὸς τὸ Βυζαντηνός ἀναλόγῳ Ἀδραμυττηνός), οἰκείαν δὲ καὶ τῇ ἑνὶ συνηθείᾳ (κατὰ τὰ Ἀρτηνός, Πατρηνός, Ζακυνθηνός, Βατοπεδηνός), ἥς τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματα δὲν δύναμαι νὰ πιστεύσω, ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ θυσιάζωνται καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς ἀνεπιεικεῖς κανόνας τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς. Περὶ δὲ τοῦ ὅρου λογοτεχνία, περὶ οὗ καὶ ὁ Κυπριανὸς ἄλλοτε (ἴδε σελ. ιη' εἰς τὸν προλόγον τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας Καρόλου Ὀδοφρ. Μυλλέρου, μεταφρασθείσης ὑπὸ Α. Κυπριανοῦ, ἰατατύπωσις ἐν Ἀθήναις 1885) καὶ ὁ κ. Πανταζίδης (ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἐστία» τοῦ 1886 σελ. 545 εἰς) ἱκανὰ διέλαβον, ἀρκοῦμαι τοῦτο μόνον νὰ εἴπω, ὅτι μοὶ ἐφάνη καὶ καθ' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα προτιμότερος τοῦ τε φιλολογία, ἥτις λέξις δὲν ἔχει διόλου τὴν αὐτὴν καὶ ἡ *literature*, *Litteratur* σημασίαν, καὶ τοῦ γραμματεία καὶ τοῦ οὐχ ἥσσαν ἀνεπιτυχοῦς γράμματα. Ἴσως δὲ δίκαιον εἶνε νὰ δοκιμασθῇ ἐν τῇ κοινῇ χρῇσει καὶ ὁ ὅρος οὗτος, ἀφοῦ μάλιστα οἱ ἐξέχοντες ἐκ τῶν ἡμετέρων λογίων πάντες, ἐρωτηθέντες ὑπὸ τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς βιβλιοθήκης κ. Δυσάνδρου Χ. Κώνστα ἂν θεωρῶσιν αὐτὸν ἢ ἄλλον τινὰ καταλληλότερον, ἢ ἐσιώπησαν πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἢ δὲν ἐτάχθησαν ἀποφασιστικῶς ὑπὲρ οὐδεμιᾶς γνώμης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἔννοια καὶ γενικὴ ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας.

1. Ἐν τε ταῖς λογοτεχνικαῖς καὶ ἐν ταῖς πολιτικαῖς ἱστορίαις σύνηθες ἀπέβη νὰ περιορίζωσι τὸν βυζαντινὸν αἰῶνα ἐντὸς τῶν ἐτῶν 527 καὶ 1453, ἀρχὴν μὲν αὐτοῦ λαμβάνοντες τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατάλυσιν τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀνωτάτου παιδευτηρίου (529), τέλος δὲ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὸ μὲν τέλος δὲν ἀμφισβητεῖται· διότι ἡ ἀναστήλωσις τῆς ἡμισελήνου ἐπὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὀριστικῶς καθελοῦσα τὸν πολιτικόν, λογοτεχνικὸν καὶ πολιτιστικὸν ἰδιόρρυθμον βίον τῶν Βυζαντινῶν, ἐπήνεγκε τοσοῦτον βαθὺ καὶ ἀναμφισβήτητον χάσμα, ὅποιον σπανίως εὐρίσκεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος. Περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἐγείρονται ἀμφιβολίαι, ἂν εἶνε ὀρθὴ ἢ περὶ αὐτῆς ἐπικρατήσασα γνώμη, διότι ἀντιθαίνει πρὸς τὰ γεγονότα καὶ εἶνε ἱστορικῶς ἀνυπόστατος. Διὰ τῆς αὐθαιρέτου παραδοχῆς τοῦ ἐνὸς ὁρίου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ θολοῦται ἡ κατανόησις πολλῶν καὶ σπουδαίων μερῶν τῆς λογοτεχνικῆς ἀναπτύξεως· ὅθεν εἶνε κατεπείγουσα ἀνάγκη νὰ αἰτιολογηθῇ καὶ διατρανωθῇ τὸ ἀνυπόστατον τοῦ τοιούτου καθορισμοῦ. Ἵνα δὲ καταλήξωμεν εἰς ἡτιολογημένην καὶ ἀκαταμάχτην γνώμην, ἀνάγκη πλὴν τῆς λογοτεχνικῆς διὰ βραχέων νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὴν πολιτικὴν, ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὁψιαιτέρου ρωμαϊκοῦ κράτους.

Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα πρωτίστως ἀπαιτεῖται νὰ μὴ ἐμμείνωμεν εἰς τὴν κατὰ μέρος μελέτην, ἀλλ' ἀφ' ὑψηλοῦ καὶ ἄνευ τῶν προλήψεων τῆς παλαιᾶς ἱστορικῆς σχολῆς νὰ ἐπισκοπήσωμεν σύμπασαν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν ὑπὸ πάσας τὰς ὀψεις αὐτοῦ ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς αὐτοκρατορίας χρόνων μέχρι τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν τῶν Παλαιολόγων. Διότι οὕτω μόνον δύναται ἄμεσος καὶ θετικὴ νὰ δοθῇ ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, ποῦ πρέπει νὰ ζητηθῶσι τὰ σπέρματα τῆς νέας ἐποχῆς. Ἡ ἐποχὴ δὲ αὕτη εἶνε ἐκείνη, καθ' ἣν ἡ παλαιὰ μὲν εἰδωλολατρεία ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς νέας παγκοσμίου θρησκείας, ἡ δὲ πολιτεία ὑπέστη βαθεῖαν καὶ διαρκῆ ἀλλοίωσιν, τὸ ἐλληνικὸν δὲ στοιχεῖον ἐνισχυθὲν διὰ τῆς ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ κειμένης νέας πρωτευσούσης τοῦ κράτους ἀπέβη κραταῖος καὶ τὰ πάντα κυριεύων πολιτικὸς παράγων, ριζικὰς δὲ τέλος καὶ σπουδαίων ἐπακολούθων παραγωγὰς μεταβολὰς ὑπέστη ἥ τε ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ λογοτεχνία καὶ τέχνη, τοῦτέστιν ἡ ἀρχὴ τοῦ δ' αἰῶνος ἥ, ἃν τις ἀκριβῆ χρονολογίαν θέλῃ, τὸ ἔτος 324, καθ' ὃ Κωνσταντῖνος ὁ μέγας ἀνέβη τὸν ῥωμαϊκὸν θρόνον ὡς μονοκράτωρ.

Προτάξαντες οὕτως ἀπλῶς, χάριν τῆς σαφηνείας, ἐν ἀρχῇ τὸ τελικὸν ἐξαγόμενον τῆς ἡμετέρας ἐρεῦνης καὶ μελέτης περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, χωρὶς ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἐντύπωσιν καὶ τὴν ἀναντίλεκτον πειστικότητά τῶν ἐντέχνως παρατασσομένων ἀποδεικτικῶν συλλογισμῶν, ἐξ ὧν τὸ συμπέρασμα ἐκεῖνο ἀφ' ἑαυτοῦ δύναται νὰ προκύψῃ, μεταβαίνομεν νῦν εἰς τὴν κεφαλαϊώδη ἐξήγησιν τῶν λόγων τῆς γνώμης ἡμῶν ταύτης.

Ἐκ πολιτικῆς ἀπόψεως ψηλαφητῶς οὕτως εἰπεῖν χωρίζει τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἢ ἐκ τῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολὴν μεταδίβασις τοῦ κέντρου τοῦ βάρους καὶ ἡ ἐντεθεὶν προελθοῦσα κατὰ μικρὸν κατάργησις τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἀντικατασταθεῖσης ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς. Ἀναμφιβόλως δὲ πρέπει νὰ ζητή-

σωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς μεταβολῆς ταύτης, ἥτις εἰς πᾶσαν τὴν ὀφιαί-
τέραν ἱστορίαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους δίδει τὸν νέον αὐτῆς τύπον, εἰς
αὐτὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἰδρύσεως τῆς νέας πρωτευούσης Κωνσταντι-
νουπόλεως (326) καὶ τῆς πρὸς ταύτην στενωῶς συνδεδεμένης διαι-
ρέσεως τοῦ κράτους εἰς τὸ ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν αὐτοῦ ἡμισυ
(395). Οὕτως ἐπεσφραγίσθη ὁ διαρκὴς τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς
ἀπὸ τῆς λατινικῆς Δύσεως χωρισμός, ὅστις πάλιν εἶνε ἐκ τῶν κυ-
ριωτάτων αἰτίων τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐμφανοῦς γενομένης ἀποξενώ-
σεως τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων. Ἡ ἀποξένωσις αὕτη προέβη
κατόπιν μέχρι βαθυτάτης ἀντιπαθείας καὶ φανερᾶς ἔχθρας, ἀπει-
ράκις δὲ κατὰ τὸ διάστημα τῶν αἰώνων ἐξεδηλώθη εἰς ἔριδας πολι-
τικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς. Ἀλλ' ὁ γλωσσικὸς καὶ πολιτιστικὸς
διχασμός, ὅσον καὶ ἂν ὑφίστατο ἤδη πρὸ τοῦ Θεοδοσίου καὶ Κων-
σταντίνου, ἐπίσημον κύρος ἔλαβε τὸ πρῶτον διὰ τῆς θεμελιώσεως
τῆς Νέας Ῥώμης καὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ κράτους, ἐφ' ἧς βάσεως
ἡδύνατο κατόπιν ἀκωλύτως νὰ διαμορφωθῇ. Ἡ ἀντίθεσις ηὔξησε
καὶ ἐκραταιώθη ἰδίως ἔνεκα τῆς ταχείας αὐξήσεως τῆς νέας πρω-
τευούσης, ἥτις πολιτικῶς καὶ γεωγραφικῶς κειμένη ἐν τῷ μέσῳ τοῦ
ἐλληνικοῦ ἢ ἐξελληνισθέντος ἡμίσεος τοῦ κράτους, ταχέως ἀπέβη
καὶ τὸ θρησκευτικόν, κοινωνικόν, λογοτεχνικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν
τούτου κέντρον.

Ἡ συγκεντρωτικὴ τάσις καὶ ἡ δύναμις τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως καθίσταται πανταχοῦ αἰσθητή. Διὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνό-
δου τοῦ 451 κατέσχυσεν ἡ Νέα Ῥώμη ἐκκλησιαστικῶς τῆς Ἀλε-
ξανδρείας. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ πολιτικῶς ἀσημάντου ἐδάφους
τῆς χρονολογίας ἐξεδηλώθη ἡ τελεία ἀποκλειστικότης τῆς νέας
πρωτευούσης, ἐπειδὴ αἱ παλαιότεραι τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀν-
τιοχείας χρονολογίαι ὑπεχώρησαν βραδύτερον εἰς τὴν τῆς Κων-
σταντινουπόλεως. Ἡ παρὰ τὸν Βόσπορον πόλις ἦτο οἱ Παρίσιοι
τοῦ βυζαντηνοῦ κράτους, κάλλιον εἰπεῖν σύμπαντος τοῦ ἀνατολικοῦ
κόσμου. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἀντανάκλᾳ εἰς ἀναριθμήτους πανηγυ-
ρικὰς ἐκφράσεις βυζαντηνῶν συγγραφέων, οἵτινες πρὸς περιγραφὴν

τοῦ τὰ πάντα ὑπερβάλλοντος μεγαλείου τῆς θαυμαζομένης μητροπόλεως δὲν πτοοῦνται οὐδὲ πρὸ τῶν τολμηροτάτων παραβολῶν, τὴν ὑστάτην δὲ αὐτῆς ἀπήχην εὐρίσκει ἐν τῇ νεοελληνικῇ παροιμιά: "Ὅλος ὁ κόσμος δώδεκα κ' ἢ Πόλι δεκαπέντε!").

"Ἐτι δὲ μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ σφριγῶντος τούτου κέντρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεταχύνθη ἡ αὔξησις καὶ ἐπικράτησις τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου διὰ τῆς ἐν τῇ Δύσει πολιτικῆς καταστροφῆς.

"Ἐνεκα τῶν συμβάντων τῶν ἐτῶν 455 καὶ 476 συνεκεντρώθη πλεον ἢ πρότερον ἡ ἰσχὺς τῆς παλαιᾶς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας, ἐν ταύταις δὲ ἀνέκαθεν τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον ἦτο τὸ δεσπόζον εἰς τὰς πολυαριθμοτέρας τάξεις τοῦ λαοῦ, εἰς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ἔμενε μὲν ἔτι σύμπας ὁ πολιτειακὸς ὀργανισμὸς ἐξωτερικῶς τε καὶ ἐσωτερικῶς ῥωμαϊκός· ἀλλ' ὁ ἐλληνισμὸς ἠδύνατο τῶρα ν' ἀναλάβῃ τὸν περὶ τῆς κυριαρχίας ἀγῶνα μὲ μέσα ὅλως διάφορα τῶν προτέρων καὶ μετὰ μείζονος ἐλπίδος περὶ ἐπιτυχίας. Πολιτικῶς ἡσθάνοντο ἑαυτοὺς οἱ Ἕλληνες βεβαίως ὡς Ῥωμαῖους, τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο διετηρήθη διὰ τῶν φρικτῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι σήμερον ὡς ἡ πραγματικὴ καὶ μάλιστα διαδεδομένη ἐπίκλησις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἀπέναντι τῆς ὁποίας ἡ μὲν σποράδην ἀπαντῶσα Γραικοὶ μικρὰν ἱστορικὴν σημασίαν ἔχει, ἡ δὲ διὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ σχολείου τεχνικῶς εἰσαχθεῖσα Ἕλληνες οὐδεμίαν. Ἀλλ' ἀκριβῶς τοῦτο, ὅτι καὶ οἱ νῦν Ἕλληνες Ῥωμαῖους ἑαυτοὺς καλοῦσι, ὑποχρεώνει ἡμᾶς εἰς τὴν μετὰ προσοχῆς κρίσιν περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος τούτου κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Οὐδόλως εἶναι ἀμφίβολον ὅτι ἡ ἀρχικὴ αὐτοῦ ἔννοια ἐξηφανίσθη κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ μετὰ τὴν πλήρη ἐξελληνίσιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ὅτι μετὰ ταῦτα Ῥωμαῖος ἐσήμαινε τὸν ἐλληνιστὴ λαλοῦντα πολίτην τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐν τέλει δὲ τὸν Ἕλληνα καθόλου. Τίποτε δὲ δὲν ἀφαιρεῖ ἐκ τῆς ἀληθείας ταύτης τὸ γεγονός ὅτι εἰς τοὺς ἱστοριογράφους ἦτο καλῶς

1) Ἰω. Βενιζέλου, Παροιμίαι δημῶδεις, Ἐν Ἐρμουπόλει 1867 σ. 196, 268.

γνωστὴ ἡ διαφορὰ μεταξύ Ῥωμαίων καὶ Ἑλλήνων καὶ σαφῶς ὑπ' αὐτῶν κατ' αὐτοὺς ἔτι τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ κράτους ἐξεφράζετο, ὡς π. γ. ὑπὸ τοῦ Κιννάμου καὶ τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλη· διὰ τὸν πολὺν λαὸν ἡ λέξις Ῥωμαῖος ἀπώλεσε μικρὸν κατὰ μικρὸν τὴν ἐθνογραφικὴν καὶ τέλος καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς σημασίαν. Τοῦτο ἦτο τὸ φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τοὺς Ῥωμαίους ἐν τῇ ἀνατολικῇ κράτει.

Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Νέας Ρώμης καὶ ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῆς διαιρέσεως τοῦ κράτους καὶ τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ αὐτοῦ ἡμίσεος αἰσθάνονται ἑαυτοὺς οἱ Ἕλληνες πάλιν κυρίους ἐν τῇ ἰδίῳ οἰκῇ καὶ ἀμέσως ἀρχίζουσι μετὰ τῆς οἰκείας εἰς αὐτοὺς προσδευτικότητος καὶ συντόνου ἐνεργείας νὰ ἐξελληνίσωσι τὴν πολιτείαν κατὰ τε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ιδέαν τῆς Ῥωμαϊκῆς πολιτείας, ἣτις διετηρεῖτο ἀμετάβλητος, συνεδέετο τόσον στενῶς ἡ λατινικὴ γλῶσσα, ὥστε καὶ ἀφοῦ ἀπεσπᾶσθη τὸ μέγιστον μέρος τῶν λατινικῶν τοῦ κράτους χωρῶν, διετηρήθη αὕτη ἐπὶ πολὺ ἀκόμη ἐν τε τοῖς δικαστηρίοις καὶ ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἀνατολῆς, ὅσον καὶ ἂν ἐνταῦθα μόνον ἡ ἐλληνικὴ ἡδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς πρακτικὰς ἀξιώσεις. Εἰς τὴν παρὰ λόγον διατήρησιν ταύτην τοῦ λατινικοῦ συστήματος συνετέλει βεβαίως καὶ ἡ ἐπίμονος σκέψις νὰ ἐνώσωσι πάλιν μετὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τὴν Ἰταλίαν καὶ ἄλλους τόπους τῆς λατινικῆς Δύσεως καὶ νὰ κυριαρχήσωσιν αὐτῶν, ἐνῷ ἡ κατάργησις τῆς ἐπισήμου λατινικῆς γλώσσης τοῦ κράτους ἡδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ὡς παραίτησις ἀπὸ τῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τῶν δυτικῶν χωρῶν. Ἐνεκα τούτου βραδέως μὲν κατίσχυσεν ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τοῦ δημοσίου βίου, ἀσυγκρίτως δὲ ταχύτερον συνετελέσθη ἡ ἀντικατάστασις τῶν Ῥωμαϊκῶν θεμελίων τοῦ κράτους διὰ τῶν ἐλληνικῶν καὶ ἡ μετὰδασις ἀπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ὀργανισμοῦ τῆς πολιτείας εἰς τὸν γραικορρωμαϊκὸν ἢ βυζαντηνόν. Ἐπὶ τέλους ἡ ἰσχὺς τῶν φυσικῶν περιστάσεων ἤνοιξε τὰ μεγαλείτερα ρήγματα εἰς τὸ ἀρχαῖον

σύστημα. Διότι, ἂν ἐν τῇ μεγάλῃ τῶν νομικῶν βιβλίων συλλογῇ, ἥτις ἐκλείσσε τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ ὄνομα, τῆς λατινικῆς γλώσσης ἀποκλειστικὴ χρῆσις ἔγινε, ἀλλ' ἤδη αἱ πλείσται νεαραὶ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ὅστις ἑαυτὸν ἐθεώρει ἀκραίφνῃ Ρωμαῖον¹⁾, ὡς καὶ πάντες οἱ νόμοι τῶν μετέπειτα χρόνων συνετάχθησαν ἐλληνιστί.

Ἐπὶ μακρότατον ὁ γλωσσικὸς οὗτος ἀγὼν διήρκεσεν ἐν τοῖς νομίσμασιν, ἐφ' ὧν εἰκονικῶς τρόπον τινὰ δύναται νὰ παρασταθῇ. Ἡ ἐλληνικὴ εἰσχωρεῖ τὸ πρῶτον εἰς τὸ χαλκοῦν κερμάτιον, ἀργότερα δὲ εἰς τὰ ἀργυρᾶ νομίσματα καὶ τελευταῖον εἰς τὰ ἀριστοκρατικὰ χρυσᾶ. Πρὸς δὴλῳσιν δὲ τῆς ἀξίας αὐτῶν ἐλληνικὰ γράμματα ἐμφανίζονται μὲν ἤδη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου (491 - 518), πρῶτος ὅμως ὁ Ἡράκλειος (610 - 641) εἰσήγαγε τὴν ἐλληνικὴν ἐπιγραφὴν Ἐν τούτῳ νίκη καὶ δὴ μόνον ἐπὶ ἀτέχνων χαλκῶν νομισμάτων, τὰ ὅποια πιθανῶς ἐκόπησαν πρὸς χρῆσιν ἰδίως τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ἐπαρχιωτῶν κατὰ τὴν ἐπὶ Πέρσας ἐκστρατείαν. Ἀλλ' ἀντὶ τοῦ λατινικοῦ τίτλου Augustus μόλις κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα ἐμφανίζονται τὰ γνήσια ἐλληνικὰ ὀνόματα Βασιλεὺς καὶ Δεσπότης. Τὸ πρῶτον δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ 8^{ου} εὐρίσκομεν ἐλληνικὰς ἐπιγραφὰς ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψεως διαφόρων νομισμάτων. Καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς χρόνους τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας χρυσᾶ νομίσματα φέρουσιν ἔτι τὴν προτομὴν τοῦ Σωτῆρος μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: Jesus Christus rex regnantium, τοιαῦται δὲ λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐξακολουθοῦσιν ἐπὶ τινων νομισμάτων μέχρι τοῦ δευτέρου ἔτι ἡμίσεος τοῦ 10^{ου} αἰῶνος²⁾. Ἀλλὰ θὰ ἐπλανώμεθα βεβαίως, ἂν ἐκ τῆς βραδείας ταύτης ἐν τοῖς νομίσμασιν ὑποχωρήσεως τῆς λατινικῆς ἠθέλομεν νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα περὶ τῆς πραγματικῆς διατηρήσεως τῆς γλώσσης ταύτης ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ πολιτείᾳ. Ἐν τε τοῖς νομίσμασιν καὶ ἀλλαχοῦ διήκουσι παλαιοὶ τύποι καὶ ὀνόματα οὐχὶ σπανίως

¹⁾ Πρβ. I. B. Bury, A history of the later Roman Empire I (1889) 348.

²⁾ Περὶ τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων κατὰ ταύτην τὴν ἔποψιν πρβ. τὴν πραγματείαν τοῦ G. Finlay, A history of Greece I (1877) 533 - 555.

μέχρι χρόνων, καθ' οὓς πρὸ πολλοῦ ταῦτα εἶχον ἀποβάλλει πλέον πᾶσαν πρακτικὴν σημασίαν. Δι' ὅμοιον λόγον ὁρθῶς παρετηρήθη, ὅτι καὶ ἡ χρῆσις εἰδωλολατρικῶν ἀπεικονισμάτων καὶ ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν νομισμάτων μετὰ τὴν εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσέλευσιν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς τεκμήριον τοῦ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου¹⁾.

Συγγενὲς ἔποψις εἶνε ἡ ἐθνότης τῶν βασιλέων. Καὶ ἐν τούτῳ δὲ καταντᾷ τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον βραδέως καὶ μετὰ μεγάλων ταλαντεύσεων εἰς ἀδιαμφισβήτητον κυριαρχίαν. Πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὐρίσκωμεν μεταξὺ τῶν αὐτοκρατόρων ἐκρωμανισθέντας πρὸ πάντων βαρβάρους ἐκ τῶν μεθορίων χωρῶν, οὓς ἡ στρατιωτικὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ικανότης ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον. Πρῶτος δὲ Ἕλληνα αὐτοκράτωρ ὑπῆρξεν ὁ Τιβέριος, ὅστις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τὸ 578, ἐκλιπόντος τοῦ οἴκου τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ ταῦτα ποικίλη πάλιν ἐθνογραφικῶς καθίσταται ἡ εἰκὼν τῶν ἀλλήλους διαδεχομένων Ρωμάνων ἢ Ἑλληνοσλαύων ἢ Ἀρμενίων ἢ ἐκ τῆς ἄλλης Ἀσίας καταγομένων αὐτοκρατόρων. Παντάπασι Ἕλληνες εἶνε καὶ ὡς Ἕλληνας ἑαυτοὺς αἰσθάνονται μόνον οἱ τῶν τελευταίων δυναστειῶν, οἱ Κομνηνοί, Δοῦκαι, Ἀγγελοὶ, Παλαιολόγοι καὶ Καντακουζηνοί, διὸ καὶ ὑπ' αὐτοὺς τὸ πρῶτον ισχυρότατος προβάλλει ὁ ἐλληνισμὸς ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ.

Ἰνα δὲ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα πότε κατὰ τὴν πολιτικὴν ἔποψιν ἄρχεται ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ἀνάγκη νὰ μνησθῶμεν βραχέως τοῦ ἔτους 800. Ἐν τῇ Δύσει ἐθεμελιώθη τότε νέον ρωμαϊκὸν κράτος ἀξιοῦν τὴν γνησίαν κληρονομίαν τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς καὶ παντάπασι διάφορον ἐκείνου, ὅπερ μέχρι τοῦδε ἀποκλειστικῶς διεξεδίδει τὴν διαδοχὴν ταύτην. Ἐνεκα τούτου ἱστοριοδίφης²⁾ τις ἠξίωσεν ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἀφότου δηλονότι

¹⁾ V. Schultze, Geschichte des Untergangs des griechisch-römischen Heidenthums 1 (1887) 62

²⁾ Bury, A history of the Later Roman Empire 1 (London 1889) preface σ. VI ἔ.

ἀνέστη ἐν τῇ Δύσει ῥωμαϊκὸν κράτος ὡς πραγματικὸς ἀνταγωνιστὴς τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δύναται νὰ δικαιολογηθῇ ἡ ὀνομασία «ἀνατολικὸν κράτος». Καὶ αὐστηρῶς μὲν λαμβανομένου τοῦ πράγματος, τοῦτο εἶνε ὀρθόν, διότι καὶ μετὰ τὸ 395 αὐτοκράτορες μὲν ἦσαν δύο, ἐν δὲ μόνον κράτος. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ κράτους τούτου ἀναπτύξεως οὐδ' ἐλαχίστην ἐπίδρασιν ἤσκησεν ἡ διὰ Καρόλου τοῦ μεγάλου γενομένη τεχνητὴ τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἀναβίωσις. Ἡ ἱστορικὴ φάσις τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἣτις πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς βυζαντηνὴ ἢ γραικορρωμαϊκὴ, ἄρχεται πολὺ πρὸ τοῦ 800, ὡς ἀφετηρία δὲ αὐτῆς δύναται νὰ ληφθῇ τὸ ἔτος 395 ἢ 324. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μάλιστα ἔτος πρέπει νὰ προτιμηθῇ ὡς πρῶτον τῆς νέας περιόδου, διότι πρὸς αὐτὸ σχεδὸν συμπίπτει καὶ ἡ ἐπίσημος τοῦ χριστιανισμοῦ εἰσαγωγή. Καὶ οἱ βυζαντινοὶ δὲ χρονογράφοι εἶχον τὸ αἶσθημα ὅτι πολιτικῶς ἡ βυζαντηνὴ ἐποχὴ ἄρχεται μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, διότι ἐν τῇ ἀπαριθμῇ τῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μεταβαίνουν εἰς νέον τμήμα ὑπὸ τίτλους ὡς οἱ ἑξῆς: «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῆς τῶν χριστιανῶν βασιλείας»¹⁾ ἢ «Βυζαντίου βασιλεῖς τῆς νῦν Κωνσταντινουπόλεως»²⁾.

Ἐπὶ τῆς ἀντιθέσεως τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν στηρίζεται κατὰ μέγα μέρος ἡ τοῦ βυζαντινισμοῦ ἀντίθεσις πρὸς τὸν ἐλληνισμόν ἢ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καθόλου. Ἐνεκα τούτου ἡ ἔρις περὶ τῶν ἀμοιβαίων ὀρίων τῆς ἐλληνικῆς καὶ βυζαντηνῆς λογοτεχνίας δὲν δύναται νὰ κριθῇ, ἂν δὲν ληφθῇ πρὸς τὴν πολιτικὴν πρωτίστως ὑπ' ὄψιν ἡ ἱστορικὴ ἱστορία. Ἐγίνε δὲ πραγματικῶς καὶ ἡ ἀπόπειρα τῆς τοιαύτης τοῦ ζητήματος λύσεως, τεθείσης ὡς ἀρχῆς τῆς βυζαντηνῆς περιόδου ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διὰ τοῦ περιπύστου διατάγματος τοῦ ἔτους 529,

¹⁾ Γεώργιος μοναχός, ἔκδ. Muralt σ. 389.

²⁾ Ἐκλογή τοῦ κώδικος Vindob. theol. 133 παρὰ A. Wirth, Aus orientalischen Chroniken, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 σ. 18.

δι' οὗ ἀφήρεσεν ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ παιδευτηρίου τῶν Ἀθηναίων τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεώς του, ἐξήλειψε καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς ἀρχαίας εἰδωλολατρείας, μεθ' ἧς ἀρχεται πλέον ἡ χριστιανικὴ βυζαντινὴ περίοδος. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀβεβαιότητος, μεθ' ἧς παραδίδονται τὰ κατὰ τὸ διάταγμα τοῦτο μετὰ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ μάλιστα λεπτομερειῶν¹⁾, πάλιν ἀποδεικνύεται τὸ μέτρον, καὶ ἂν ὄντως ἐλήφθη, ἄμοιρον σημασίας διὰ τὴν καθολικὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς λογοτεχνίας. Εἶνε μεμονωμένη πρᾶξις, εἰς ἣν ἡμεῖς σήμερον ἀποδίδομεν τόσην σημασίαν, μόνον διότι νεώτεροι ἀσμένως διέτριψαν εἰς τὰ κατ' αὐτὴν, παραστήσαντες ὡς τραγικὴν ἀπὸ τῆς σκηνῆς ἔξοδον τοῦ ἑλληνισμοῦ κατηγλαϊσμένην ὑπὸ τῆς δόξης τοῦ μαρτυρίου. Ἀλλ' ἐν ἀληθείᾳ ἡ νίκη τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἶχε διακριθῇ πρότερον ἤδη, ἡ μεταμόρφωσις δὲ τῆς εἰδωλολατρικῆς πολιτείας εἰς χριστιανικὴν ὡς πρὸς τὰ οὐσιωδέστατα εἶχεν ἤδη ἀποτελεσθῇ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ Θεοδοσίου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἡ ἐν Ἀθήναις νεοπλατωνικὴ Ἀκαδημία ἀπετέλει ἐντὸς τοῦ μεγάλου ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου ἐλάχιστον σημεῖον, οὗ ἡ ἐξάλειψις οὐδεμίαν οὐσιώδη συγκλόνησιν ἢ μεταβολὴν παρῆγεν ἐν τῇ συνοχῇ τοῦ ὄλου. Οἱ διδάσκαλοι καὶ μαθηταί, οἵτινες πρῶτοι ἔπασχον ἐκ τοῦ διατάγματος, ἦσαν καὶ κατ' ἀριθμὸν ὀλίγοι καὶ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ὡς φαίνεται, μικροί, πρὸ πολλοῦ δὲ εἶχον ἀπολέσει τὴν πρὸς τὸ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἐπαφήν. Τὸ πολὺ ἡσθάνθησαν οἱ κάτοικοι

¹⁾ Παρὰ Μαλάλα βιβλ. 18 (σ. 451 ἐκδόσ. Βόννης). Κατὰ τοῦ ἀξιοπύστου τῆς ἀφηγήσεως ἐξεφράσθη πολὺ ὠρισμένως ὁ συγγάμις ὑπερκριτικός Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν Ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους 3 (1887) 174 ἔ. Βεβαίως ὑπόκειται γεγονός τι εἰς τὴν ἀφηγησιν τοῦ χρονολογικοῦ, πρὸς ἣν σχετίζονται ἐκφράσεις τινὲς τοῦ Προκοπίου ἐν Ἀνεκδότοις κεφ. 11 καὶ 26 (σελ. 73 καὶ 142 ἐκδ. Βόννης) καὶ τοῦ Ἀγαθίου II 30 (σελ. 131 ἐκδ. Βόννης), ἂν καὶ ὡς ὁ Γρηγορόδιος παρατηρεῖ (Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen I 56) ἡ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατάργησις τοῦ παιδευτηρίου δὲν ἀποδεικνύεται ὡς ἐπίσημος ἱστορικὴ πρᾶξις. Πρὸ Ε. Lasaulx, Der Untergang des Hellenismus, ἐν Μονάχῳ 1854 σ. 142 ἔ. Ἀντικειμενικὴν καὶ νηφάλιον παράστασιν τῶν κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας μέτρων τοῦ Ἰουστινιανοῦ παρέχει ὁ V. Schultz ἐν Geschichte des Untergangs des griechisch-römischen Heidenthums I (1887) 434—440

τῆς πόλεως τοῦ Περικλέους τὴν ὑλικὴν ἐκ τοῦ διατάγματος ζημίαν, διότι δι' αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ φαίνεται ὅτι ἀπέβλεψεν εἰς τὴν δήμευσιν τῆς παναρχαίας περιουσίας τῆς σχολῆς. Ἀλλ' οὐδ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν ἀφῆκεν ἐποχὴν ἢ διάταξις, διότι ὡς παρὰ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ καὶ ἄλλων γνωρίζομεν ἡ παλαιὰ αὐτῆς λάμψις πρὸ πολλοῦ ἤδη ἀνεπιστρεπτεῖ εἶχε σβεσθῇ. Οὕτως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ὑπὸ τῆς εἰδωλολατρείας εἰς τὸν χριστιανισμὸν μεταβάσεως ἡ κατάργησις τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκαδημίας δὲν ἀποτελεῖ σπουδαιότεραν περίοδον τῆς καθαιρέσεως π. χ. τοῦ ἐν Monte Casino ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπὸ τοῦ Ἀγ. Βενεδίκτου, ἥτις ὁμοίως τίθεται εἰς τὸ ἔτος 529¹⁾. Ἐπειτα ἡ μὲν νίκη τῆς νέας διδασκαλίας εἶχε πολὺ πρῶιμώτερον ἤδη διακριθῇ, διότι τὰ σπουδαιότατα διαβήματα πρὸς καταστροφὴν τῆς εἰδωλολατρείας καὶ ἐκχριστιάνισιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἔγιναν ὑπ' αὐτῶν τῶν δύο αὐτοκρατόρων, οἵτινες διὰ τῶν πολιτικῶν αὐτῶν μέτρων καὶ τὴν ἐξελληνίσιν καὶ τὴν ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον μεταμόρφωσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἰσχυρῶς εἶχον προαγάγει, ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ Θεοδοσίου. Μεμονωμένα δὲ εἰδωλολατρικὰ στοιχεῖα ἐπέζησαν καὶ πολὺ μετὰ τὸν Ἰουστινιανόν, ἐπειδὴ τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀρχαίας θρησκείας, καθὰ διηγεῖται Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος,²⁾ μόλις ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Α' (867—886) ἀπεφάσισαν νὰ δεχθῶσι τὸν χριστιανισμόν. Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Κωνστ. Σάθα³⁾ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι διὰ παντὸς τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς ἀναγεννήσεως ὑφίστατο μερίς τις εἰδωλολατρικῇ ἐλληνικῇ ἐμπορουμένη ἄκρως ἀντιθέτων φρονημάτων πρὸς τὸν χριστιανικὸν βυζαντηνισμόν, ἀπέτυχεν ὡς καὶ ἡ περὶ Ἀλθανῶν θεωρία καὶ ἄλλαι ὅμοιαι πόρρω βάλλουσαι ὑποθέσεις τοῦ αὐτοῦ εὐφραντάστου λογίου. Ἀπαξ λοιπὸν δεχόμενοι τὸν χριστιανισμόν ὡς τὸ οὐσιωδέστατον καὶ διακριτικώτατον τοῦ βυζαντηνισμοῦ γνώρι-

1) E. v. Lasaulx ἐνθα ἀνωτέρω σ. 142.

2) Περὶ διοικήσεως κεφ. 50 (III σ. 224 ἐκδ. Βόννης).

3) Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη 7 (1894) Εἰσαγωγή.

σμα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, θὰ θέσωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς βυζαντηνῆς ἐποχῆς εἰς τοὺς χρόνους Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου οὐχὶ δὲ εἰς τοὺς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις κατήργησεν ἐν μεμονωμένον ἐθνικὸν καθίδρυμα καὶ λυσσώδως κατὰ τῶν λειψάνων τῆς εἰδωλόλατρειας ἠγωνίσθη, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη ὁλοσχερῶς νὰ ἐξαφανίσῃ αὐτά.

Εἰς ὅμοια ἐξαγόμενα φέρει ἡ ἐξέτασις τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ κράτους καταστάσεως, τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ καθόλου, τῆς ἐθνικῆς παιδείας καὶ τῶν κοινωνικῶν ἡθῶν. Οἱ πλείστοι καὶ οὐσιωδέστατοι παράγοντες, οἵτινες εἰς τὸν βίον τῆς αὐλῆς καὶ τῆς πολιτείας δίδουσι τὴν βυζαντηνὴν αὐτοῦ χροιάν, τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἔχουσιν ἐν τῷ γ' καὶ δ' αἰῶνι, ὅτε μετέστη ἡ στρατιωτικὴ μοναρχία τῶν Ρωμαίων εἰς τὸν γραφειοκρατικὸν καὶ αὐλικὸν ὀργανισμὸν τὸν χαρακτηρίζοντα πᾶσαν τὴν βυζαντηνὴν ἐποχὴν. Τὴν νέαν ταύτην τῶν πραγμάτων τάξιν ἐγκατέστησεν ὁ Διοκλητιανός. Οὗτος ἔδωκεν εἰς τὴν πολιτείαν τὸν τύπον ἐκείνον, οὗ αἱ προεξέχουσαι ιδιότητες ἦτοι ἡ ἱεραρχία τῶν αὐλικῶν ἀξιωματῶν, αἱ τάξεις καὶ οἱ τίτλοι καὶ αἱ στολαὶ τῶν λειτουργῶν, ἡ ἐθιμοταξία, ἡ στολὴ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὁ ἀσιατικὸς τῆς προσκυνήσεως τρόπος δὲν ἐπέθηκαν μόνον τὴν σφαγίδα εἰς πᾶσαν τὴν ἐν τῷ ἀνατολικῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ τὸ πρότυπον ἐν τῇ Δύσει κατέστησαν. Μολονότι δὲ εἰς τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἔπαυσαν οἰκοδομοῦντες οἱ ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ μέχρι τῶν Παλαιολόγων αὐτοκράτορες, ἀλλ' οὔτε ὁ Ἰουστινιανὸς οὔτε ἄλλός τις τῶν μετ' αὐτὸν σημειοῦσιν ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀναπτύξει σταθμὸν τινα ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιον, οὐδ' αὐτὸς ὁ Πορφυρογέννητος Κωνσταντῖνος, ὅστις ὡς συγγραφεὺς μὲν διετύπωσε τοὺς ἰσχύοντας κανόνας, δὲν ἐδημιούργησεν ὅμως νέαν τάξιν. Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὡς τὰ κατὰ τὴν αὐλὴν καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ Βυζαντίου ἀποδεικνύονται καὶ τὰ πνευματικὰ καὶ ἡθικά ἐκεῖνα φαινόμενα, τὰ ὅποια κατὰ τὴν κρατοῦσαν ἀντίληψιν θεωροῦνται ὡς τὰ συμπτώματα καὶ γνωρίσματα τοῦ βυζαντηνισμοῦ, ἢ τε αὐλικὴ ραδιουργία καὶ τὸ δουλι-

κὸν φρόνημα καὶ ἡ ἀδυσώπητος σκληρότης καὶ πανουργία, ἡ ἔλ-
λειψις χαρακτῆρος καὶ πρωτοτυπίας, ἡ ἀπεραντολόγος ἀοριστία,
ἡ σύμμιξις λατινικῶν, ἑλληνικῶν καὶ ἀνατολικῶν στοιχείων κττ.
— ταῦτα πάντα ἀποδεικνύονται ὑπάρχοντα ἤδη κατὰ τοὺς πρώτους
τῆς αὐτοκρατορίας αἰῶνας. Τινὲς μάλιστα τῶν ιδιοτήτων τούτων
ὥς καὶ φαινόμενα τοῦ αὐλικοῦ καὶ πολιτειακοῦ βίου, οἷα τὰ μνη-
μονευθέντα, τὰς ρίζας των ἔχουσιν ὡς γνωστὸν ἐν τοῖς χρόνοις τῶν
Ἀλεξανδρηνῶν, ὁπόθεν διὰ τῆς Αἰγύπτου ιδίως μετεβιβάσθησαν
καὶ εἰς τὴν Ρώμην. Ἀκριβεστέρα ἄλλως διαγραφὴ τῶν ὁρίων
προκειμένου περὶ τοιούτων ψυχολογικῶν φαινομένων τοῦ ἐθνικοῦ
βίου, ἐν οἷς αἱ μεταβολαὶ οὐδ' αἰσθηταὶ καθίστανται εἰς τοὺς συγ-
χρόνους, εἶνε δυσχερὲς καὶ δυσχερῶς ἐπιβάλλεται εἰς κοινὴν ἀνα-
γνώρισιν. Ἀλλ' ἐφόσον τοῦτο εἶνε δυνατόν εἰς τὴν προκειμένην
περίστασιν, τὰ κρίναντα τὸ μέλλον συμβάντα πρέπει νὰ ζητηθῶ-
σιν εἰς τὸν γ' καὶ δ' αἰῶνα.

Ἡ λαφρητοτέρα εἶνε ἡ ἀνάπτυξις ἐν ταῖς εἰκαστικαῖς τέ-
χναῖς. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἀπο-
τελεῖ νέαν περίοδον, διότι αἱ κυριώταται ιδιότητες τῆς βυζαντηνῆς
τέχνης, αἵτινες διαφαίνονται καθαρῶς ἐν τῇ ὑποχωρήσει τῆς πλα-
στικῆς εἰς τὴν κοσμητικὴν, ἐμφανίζονται ἤδη κατὰ τὸν δ' αἰῶνα.
Περὶ τῆς παλαιότερας μάλιστα βυζαντηνῆς τέχνης δύναται νὰ
λεχθῇ ὅτι ἐγενᾶτο, καθ' ἣν ἡμέραν ἐθεμελιώμετο ἡ Κωνσταντι-
νούπολις, τὰ λείψανα δὲ πάντα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ παλαιᾶς
χριστιανικῆς τέχνης νέαν ἐλάβανον διαμόρφωσιν ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν
ἐπίδρασιν συριακῶν, ἀλεξανδρηνῶν καὶ ῥωμαϊκῶν στοιχείων. Ἀκρι-
βεστέρας ἀποδείξεις περὶ τῆς σημασίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως
ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς βυζαντηνῆς τέχνης καὶ περὶ τῶν πραγματικῶν
ἀρχῶν αὐτῆς κατὰ τὸν δ' καὶ ε' αἰῶνα παρέσχεν ὁ Ι. Στρυγόφσκη¹⁾.

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον, καθ' ὃν ἐν τῷ πολιτισμῷ καὶ
τῇ τέχνῃ, φανερόν καθίσταται καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ δημῳδίᾳ
μετρικῇ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἔτι πρὸ μι-

¹⁾ Ἐν τῷ Βυζαντηνῷ Δελτίῳ 1 (1892) 66 ἔ.

κροῦ ἐτίθετο ἡ ἀρχὴ τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ τῆς νεωτέρας φάσεως τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης εἰς πολὺ ὑστέρους χρόνους, εἰς τὸν 1' περίπου αἰῶνα. Ἀλλὰ διὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν τὸ ὑποθετικὸν τοῦτο ὄριον μετεκινήθη ἀλλεπαλλήλως πρὸς τὰ ὀπίσω, νῦν δὲ ἀν-αντίρρητον εἶνε, ὅτι αἱ σπουδαιόταται καὶ τὰ πλεῖστα ἀποτελέσματα σχοῦσαι μεταβολαὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἢ ἦσαν συντετελεσμέ-ναι ἤδη κατὰ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας ἢ κατ' αὐτοὺς τούτους συνέβησαν. Περὶ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἐκλιπούσης τῆς μακρότητος τῶν φωνηέντων συναπώλετο καὶ ἡ βάσις τῆς ἀρχαίας μετρικῆς, ὁ τόνος δὲ ἐμφανίζεται ὡς ἡ νέα αὐτῆς ἀρχή, ἥτις ἐν μὲν τῇ ῥυθμικῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσῃ ὑπὸ τὸν τύπον ἀνίσων τὸ μέγεθος στίχων εἰς χρῆσιν ἐτέθη ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος, ὕστερον δὲ βραδέως ἐπεκράτησε καὶ ἐν τῇ ἐπαναλήψει ἰσομεγέθων στίχων, ἰδίως τοῦ πολιτικοῦ δεκαπεντασυλλάβου. Τούτου τοῦ ἐν τῇ βυζαν-τηνῇ καὶ νέᾳ ἐλληνικῇ ποιήσῃ τὸ πᾶν σχεδὸν κράτος ἀσχοῦντος στίχου ἡ ἡλικία ἀνεβιβάσθη πρό τιнос δι' ἀναμφιλέκτων τεκμηρίων τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ τοῦ 1α' εἰς τὸν 1', εἶτα δὲ μέχρι καὶ τοῦ 5' αἰῶ-νος, πιθανῶς δὲ εἶνε καὶ παλαιότερα ἢ ὅσον ἀποδεικνύουσιν αὐτὴν τὰ κατὰ σύμπτωσιν μόνον ἐν δημώδεσι παροιμίαις διασωθέντα παλαιότερα λογοτεχνικὰ μαρτύρια¹⁾. Ὡς δὲ ἐν τῇ ποιήσῃ οὕτω καὶ ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ κατισχύει ἡ ἀρχὴ τοῦ τόνου, ὡς δεικνύει ἡ ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος παρατηρουμένη τήρησις κανόνων εὐφωνίας στη-ρίζομένων εἰς τὸν τονισμὸν τῶν λέξεων.²⁾ Οὕτως, ἐξακριβωθείσης καὶ ταύτης τῆς ἀληθείας, ἐξέλιπεν ὀριστικῶς εἰς τῶν κυριωτέρων λόγων, δι' οὗς ἡ ἀρχὴ τῆς βυζαντηνῆς περιόδου κατεβιβάζετο κατὰ τοὺς χρόνους, ἡ δὲ ἀρμονία τῆς εἰκότος, ἣν ἄλλοτε ἐτάρασ-σεν ἡ ὑποτιθεμένη μεταγενεστέρα ἀρχὴ τῆς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι γλώσσης καὶ μετρικῆς, ἀποκατεστάθη καὶ κατὰ τοῦτο.

Τέλος κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος περὶ τῶν ἀμοιβαίων

¹⁾ Πρὸς. K. Krumbacher, Mittelgriechische Sprichwörter ἐν τοῖς Sitzungsber. der bayer. Akad. 1893 τόμ. II 233 ἑ.

²⁾ Ἀκριβέστερον τὰ περὶ τούτου ἴδε κατωτέρω.

ὁρίων τῆς ἑλληνικῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς ἀνάγκη νὰ δοθῇ ἀπάντησις καὶ εἰς τὸ καθόλου ἱστορικὸν ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ μέσου αἰῶνος. Ὁ Α. φὸν Γούτσμιτ, ὁ περὶ τοῦ θέματος τούτου περίφημον πραγματείαν συγγράφας¹⁾, ἀναπτύσσων γενικώτερον εὐστόχως τὸ ζήτημα καταντᾷ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἔτος 476, τὸ ὁποῖον εἰς τὰ ἱστορικὰ ἐγχειρίδια σημαίνει τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος, ἐν ἀληθείᾳ δὲν ἀποτελεῖ τὸ ὅριον περιόδου, ὅτι εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἔτι ἀνήκει καὶ ὁ 5' αἰὼν μὲ τὰς γνησίας ῥωμαϊκὰς αὐτοῦ μορφάς, ὅποῖαι ἢ τοῦ Βοηθίου, Κασσιοδώρου καὶ Πρισκιανοῦ καὶ ὅτι περίπου τὸ ἔτος 572, καθ' ὃ κυρίως ἡ πρώτη ἐθνικὴ ἐν Ἰταλίᾳ κυριαρχία ἰδρύθη ἢ, μὲ στρογγύλον ἀριθμὸν, τὸ ἔτος 600 πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς χρονικὸν ὅριον μεταξὺ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ μέσου αἰῶνος, ἀπαρallάκτως ὡς διὰ συνδυασμοῦ διαφόρων σπουδαίων χρονολογιῶν ἐξάγεται περίπου τὸ ἔτος 1500 ὡς ἀρχὴ τῶν νέων χρόνων. Ἄλλοι ὅμως λόγιοι δίδουσι σημασίαν εἰς ἄλλα γεγονότα, καὶ ὁ μὲν Φήλιξ Στεῖβε τὸν μέσον αἰῶνα ἀρχίζει ἀπὸ τῆς εἰς τὴν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Χλωδοβίκου (481)²⁾, ὁ δὲ Ἐδ. Μάϋερ θεωρεῖ τοὺς πέντε ἀπὸ Διοκλητιανοῦ μέχρι Καρόλου τοῦ μεγάλου αἰῶνας ὡς μεταβατικὴν ἐποχὴν μὴ ἐπιτρέπουσαν διάσπασιν τῆς χρονικῆς αὐτῆς ἐνότητος³⁾. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ χρονολογικαὶ διαιρέσεις ἀναφέρονται πρωτίστως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Δύσεως, μολονότι δὲ ὁ Γούτσμιτ ἐν παρόδῳ κάμνει λόγον καὶ περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὰ ἀνωτέρω ὅμως μνημονευθέντα ὀνόματα καὶ πράγματα μαρτυροῦσι σαφῶς, ὅτι καὶ εἰς τὴν κρίσιν αὐτοῦ τὴν ῥοπὴν εἰς τὴν πλάστιγγα δίδει ἡ Δύσις. Πραγματικῶς ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ πολιτικὴ ἀνάπτυξις διέτρεξαν ἐνταῦθα ὅλως διάφορον ἢ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὁδὸν καὶ ἀκριβῶς ἐν τῇ ἐξετάσει

¹⁾ Ἐν τῷ περιοδικῷ Die Grenzboten 22 (1863) 1, 330 — 347. Ἀνετυπώθη ἐν Kleine Schriften von Alfred v. Gutschmid 5 (1894) 393 — 417.

²⁾ Felix Stieve ἐν Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, ἰδιαιτέρων τεύχος: Festgabe zur Versammlung deutscher Historiker in München, Ostern 1893 σ. VIII.

³⁾ E. d. Mayer ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1895 σ. 333.

τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ διαχωρίζοντος τὰς δύο περιόδους χρονικοῦ ὁρίου ἐρχόμεθα εἰς πλήρη συναίσθησιν τοῦ μεγάλου διχασμοῦ, ὅστις βαθεῶς εἰσχωρεῖ εἰς τὸν βίον τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης. Βεβαίως ὑπὸ καθαρῶς χρονολογικὴν ἔννοιαν λαμβάνοντες τὸ ὄνομα μέσος αἰὼν, δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην, ἀλλ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ὁ δυτικὸς μέσος αἰὼν εἶναι ὅλως διάφορον τοῦ ἀνατολικοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ βυζαντηνοῦ. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν παρατηρεῖται ἡ πλήρης ἐκείνη ῥῆξις πρὸς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν οὔτε ἐπῆλθεν ἐκείνη ἡ διάπλασις νέων ἐθνῶν, πολιτειῶν καὶ κοινωνιῶν, νέων γλωσσῶν καὶ λογοτεχνιῶν, δι' ὧν ὁ δυτικὸς μέσος αἰὼν ἔλαβε τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῷ διαμόρφωσιν· ἀλλ' ὅ,τι ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παρεδόθη, σθύνει ἐνταῦθα πολὺ βραδύτερον, οὐδεὶς δὲ ἀνοίγει ἐν τῷ παλαιῷ ἐδάφει τόσον βαθείας αὐλακας, ὥστε ὅλως νέα σπέρματα ν' ἀναβλαστήσωσιν ἐξ αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κατ' ἀκρίβειαν τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ μέσου αἰῶνος δύναται νὰ τεθῇ μόνον ἀναφορικῶς πρὸς τὴν κεντρικὴν καὶ δυτικὴν Εὐρώπην, περιλαμβανόμενον ὅμως εἰς τὴν ἐξέτασιν περὶ τοῦ χωρίζοντος τὸν ἀρχαῖον καὶ βυζαντηνὸν κόσμον χρονικοῦ ὁρίου θὰ ἐπέφερε μόνον σύγχυσιν.

Ἡ ἐξακρίβωσις τῶν ἀνωτέρω τεθέντων ζητημάτων περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐτελέσθη ἡ ἀπὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν βυζαντηνισμὸν μετάβασις ἐν τῇ πολιτικῇ, ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐν τῇ πολιτισμῷ, ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ, θὰ παρασκευάσῃ καὶ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος περὶ τῶν ἀμοιβαίων ὁρίων τῶν δύο κόσμων ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ. Διότι ἐν τούτῳ ἀκριβῶς τῷ κλάδῳ τοῦ ἐθνικοῦ βίου διατηροῦνται τὰ ἀρχαῖα μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιμονῆς, οἱ νέοι δὲ τρόποι κατ' ἀρχὰς δειλῶς μόνον ἐμφανίζονται καὶ ἐξωτερικῶς μόλις γίνονται αἰσθητοί. Πάντως ὅμως ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν χαράσσει νέα ὄρια ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ, ἐνῷ δὲ ἡ ἀρχαία παράδοσις διήκει καὶ πέραν αὐτῆς, ὑπὸ τινὰ μάλιστα ἔννοιαν μέχρι τοῦ ἰε' αἰῶνος, οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς νέας ἐποχῆς ἐμφανίζονται καὶ εἰς πολὺ προγενεστέρους τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρόνους. Καὶ πρῶ-

τον μὲν τὸ μέγα γεγονός, ὅτι ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος τὰ συγγράμματα τῆς χριστιανικῆς θεολογίας καταλαμβάνουσι δεσπόζουσιν θέσιν ἔν τε τῷ πεζῷ λόγῳ καὶ τῇ ποιήσῃ τῇ ἐλληνικῇ, δεικνύει ὅτι τὸ διὰ τὰς λοιπὰς φάσεις τοῦ ἐθνικοῦ βίου παρ' ἡμῶν δεκτὸν γενόμενον χρονικὸν ὄριον ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Ἐπειτα καὶ ἐντὸς τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας πολλαχοῦ ἡ τε μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον ἐλέγχουσι τὴν ἔκλειψιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καλαισθησίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ῥωμαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν στοιχείων τὴν μόρφωσιν νέας τοιαύτης στηριζομένης ἐπὶ μεταβεβλημένων προϋποθέσεων. Ὁ εὐφυέστατος καὶ πλεῖστον τῶν καθ' ἑαυτὸν διακριθεὶς ποιητὴς κατὰ τοὺς μετὰ Κωνσταντῖνον αἰῶνας, ὁ Νόννος, ὅστις ἐν προβεβηκυῖα ἡλικίᾳ προσῆλθεν εἰς τὸν χριστιανισμόν καὶ εἰς τὰ θύραθεν αὐτοῦ ἔργα προσέθηκε παράφρασιν τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου, ἀπεικονίζει δι' αὐτοῦ τούτου ἐν τῷ ἰδίῳ προσώπῳ σαφῶς τὴν εἰς τὴν νέαν ἐποχὴν μετάδασιν. Ἐμφανεῖς ἄλλως προάγγελοι βυζαντινοῦ τρόπου εἶνε ἡ ἀνατολικὴ ἀχαλίνωτος αὐτοῦ φαντασία καὶ ἡ ἀσκητικὴ αὐστηρότης τῆς μετρικῆς μορφῆς τῶν ἔργων του. Εἰς ἄλλα ποιητικὰ προϊόντα τῶν χρόνων τούτων, εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Μουσαίου περὶ τῶν καθ' Ἡρῶ καὶ Λεάνδρον « τοῦ τελευταίου ῥόδου ἐκ τοῦ μαραινομένου κήπου τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως » (κατὰ τὸν Köchly), καὶ εἰς ἐπιγραμματικά κειμήλια τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα διαφαίνεται ἔτι καθαρώτερον· ἄλλ' ἡ ἀναλαμπὴ ὀλίγων φώτων δὲν δύναται νὰ μᾶς ἀπατήσῃ περὶ τῆς πραγματικῆς ἀποσβέσεως τοῦ ἐλληνικοῦ φωτὸς ἐν γένει. Ἐν τῇ ιστοριογραφίᾳ, ἥτις κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑπερτερεῖ πάντα τὰ ἄλλα εἶδη τοῦ λόγου κατὰ τε τὴν σημασίαν καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῆς, περατοῦται ἡ ἀρχαιότης εἰς τοὺς κατὰ τὸν β' καὶ γ' αἰῶνα συγγραφεῖς τῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως, τὸν Ἀρριανὸν καὶ Ἀππιανόν, τὸν Δίωνα Κάσιον, Ἡρωδιανὸν καὶ Δέξιππον. Κατὰ δὲ τοὺς μετὰ Κωνσταντῖνον χρόνους προδήλως πλέον ἐξασθενεῖ ἡ θύραθεν ιστοριογραφία, καὶ δὲν εἶνε βεβαίως τυχαῖον, ὅτι ἡ ἐποχὴ αὕτη ὀλίγα μόνον ὀνόματα παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ὡς τὸ

τοῦ Εὐναπίου, Ὀλυμπιοδώρου, Πρίσκου, Μάλχου, Κανδίδου καὶ ἐν μόνον πλήρεις ἔργον τὸ τοῦ Ζωσίμου. Καὶ οἱ ἱστορικοὶ μὲν οὗτοι ἐν συνόλῳ ἀκολουθοῦσι τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ἀλλὰ παρ' αὐτοὺς πληθύνονται συγχρόνως δημώδεις χρονογραφαίαι, ἔργα μὴ διασωθέντα μέχρις ἡμῶν, ἐξ ὧν ὅμως ὁ Μαλάλας πλεῖστον ὠφελήθη καὶ ὡς πρότυπα αὐτὰ μετεχειρίσθη. Διότι σήμερον εἶνε βέβαιον, ὅτι ὁ Μαλάλας δὲν ἤτο ὁ ἐφευρετὴς τοῦ εἶδους τούτου, ὅπερ ἄρχουσαν θεσιν κατεῖχεν ἐν τῇ μορφῷ τοῦ πολλοῦ λαοῦ καθ' ἅπαντα τὸν μέσον αἰῶνα καὶ πλεῖστον ὅσον ἐπὶ τῶν ὁμόρων ἐθνῶν ἐπενήργησε. Τοιούτοτρόπως σαφῶς ἐνταῦθα παρὰ τὸ ἀρχαῖον εἰσχωρεῖ τὸ νέον καί, ἐνῷ ὁ Εὐνάπιος, ὁ Ζωσίμος καὶ ἄλλοι ἐξακολουθοῦσι τὴν παραδεδομένην τέχνην, γεννᾶται παρ' αὐτοῖς ῥωμαλέον ἄγνωστον τέως εἶδος, ὅπερ ἐν ἀρχῇ μὲν μετριοφρόνως διήγαγε βίον ἡρεμον, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ μεγίστην ἀπέκτησε σημασίαν. Καὶ ἐπιφανέστερον ἔτι καθίσταται τὸ νέον πνεῦμα ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἣτις γοργῶς νῦν προβαίνει εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν. Μόνον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ φαίνεται ὅτι ὁ ἐλληνισμὸς διετήρησε τὸ σθένος του· ἀλλ' ὁ συγκρητισμὸς καὶ μυστικισμὸς, εἰς ὃν παρεφθάρη ἡ νεοπλατωνικὴ σοφία, ὑπὸ τὰς ποικίλας ἐξ Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς ἐπιδράσεις ὀλίγα ἀγνὰ τῆς ἀρχαιότητος στοιχεῖα διεφύλαξεν, ἐν μέρει δὲ οὐδὲ εἶνε ἄλλο τι ἢ ψηλάφησις πρὸς εὕρεσιν ἀντιδόματός τινος ἐπαρκούντος εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν ἐθνικῶν ἀντὶ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Δεκτοῦ λοιπὸν γενομένου ὅτι ὡς ἀρχὴ τῆς βυζαντηνῆς ἐποχῆς ἐν τῇ πολιτικῇ, τῇ θρησκείᾳ, τῷ πολιτισμῷ, τῇ τέχνῃ, τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ λογοτεχνίᾳ κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ δ' αἰὼν καὶ μάλιστα, ἂν θέλωμεν ἀκριβέστερον ἀριθμὸν, τὸ ἔτος 324, φανερὸν εἶνε ὅτι ἡ ἀνάπτυξις, εἴτε ὡς παρακμὴν θεωρήσωμεν αὐτὴν εἴτε ὡς ἀκμὴν εἴτε ὡς τι ἐξ ἀμφοτέρων κρᾶμα, σύμμετρος ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις δὲν ὑπῆρξεν οὔτε παραλλήλως προέβη. Κανονικὴ καὶ ἄνευ διακοπῶν ἢ ἀλμάτων ὑπῆρξεν ἡ διάπλασις μόνον ἐν τῷ κλάδῳ ἐκείνῳ, ὅστις ἐλάχιστα ὑπόκειται εἰς ἀνθρωπίνην

ἐπενέργειαν, ἐφ' ὅσον συνείδησιν ταύτης λαμβάνομεν, τοὔτέστιν ἐν τῇ ζώσῃ γλώσσῃ. Ἄλλ' εἰς πάντας τοὺς ἄλλους κλάδους ἢ ἐπιρροή σημαίνοντων προσώπων ἢ συμβάντων πολιτικῶν ἢ ἐκκλησιαστικῶν μετέβαλέ πως τὴν κανονικότητα τῆς πορείας, ἐκ τούτου δὲ διεμορφώθησαν περίοδοι καὶ τμήματα δυνάμενα νὰ περιληφθῶσιν εἰς σαφεῖς χρονικά ὅρια. Τοῦτο δὲ ἰδίως ἰσχύει περὶ τοῦ κλάδου, περὶ οὗ ἐνταῦθα πρόκειται, τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας. Ἄλλ' ἡμεῖς οὐδόλως διανοοῦμεθα μιμούμενοι περίφημα πρότυπα νὰ καταρτίσωμεν σύστημα διαιρέσεων καὶ υποδιαιρέσεων, τμήματά τινα δὲ μόνον, προσπίπτοντα ἐκφανέστατα εἰς τὰς ὀφείας τοῦ παρατηρητοῦ, εἰδικῶς ἐξαίρομεν ἐνταῦθα.

Καὶ πρῶτον σαφῶς διακρίνεται ἀπὸ τε τῶν προηγουμένων καὶ τῶν ἀκολουθούντων χρόνων ἡ παλαιότερα βυζαντινὴ ἢ ἐποχὴ, ἥτις διήκει ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσεως τοῦ Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἡρακλείου (324-640). Εἶνε οὗτοι οἱ χρόνοι τῶν τελευταίων ἀγώνων τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ καὶ ἐλληνικοῦ πνεύματος πρὸς τὸ χριστιανικὸν καὶ βυζαντινὸν τοῦ μέσου αἰῶνος, καθ' οὓς ἡ μὲν γλῶσσα ἔλαβε νέαν διαμόρφωσιν, ὁ δὲ βυζαντινισμὸς διεπλάσθη τελείως. Κατ' αὐτοὺς καὶ ἡ λογοτεχνία δεικνύει ἐν συνόλῳ εἰκόνα εὐφρόσυνον. Ἐν μὲν τῇ ποιήσει ἐξακολουθοῦσιν ἐπιτυχῶς αἱ αὐταὶ προσπάθειαι τοῦ Νόννου καὶ τῆς ἐν τῷ ε' αἰῶνι σχολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄκρως κομψὸν τῆς μορφῆς ἐπὶ μὲν Ἰουστινιανοῦ διὰ τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου, τοῦ Ἀγαθίου καὶ ἄλλων ἐπιγραμματοποιῶν, ἐπὶ δὲ Ἡρακλείου διὰ τοῦ γονίμου Γεωργίου Πισίδου. Κατὰ πολὺ ὅμως ὑπερέχει τὴν θύραθεν ἢ ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν, ἥτις ἤδη ἐπὶ Ἀναστασίου Α' ἔφθασεν εἰς λαμπροτάτην ἀκμὴν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲ ἐκαλλιεργήθη καὶ κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα διαπρεπῆ ἀντιπρόσωπον ἔσχε τὸν πατριάρχην Σέργιον. Ἡ δὲ θύραθεν ἱστοριογραφία, ἥτις κατὰ τοὺς δύο μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον αἰῶνας εἶχεν ἀποβάλλει πολὺ τῆς ἀξίας της καὶ τὴν πρώτην θέσιν εἶχε παραχωρήσει εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἀνέρχεται κατὰ τὴν περίοδον ταύτην

εἰς ἀπροσδόκητον ὕψος διὰ τοῦ δεινοῦ Προκοπίου, τοῦ πρωτοτύπου Μενάνδρου Προτήκτωρος καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος διὰ τοῦ ἐπιτηδεύοντος μὲν τὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ κατὰ τὸ περιεχόμενον πολὺ σπουδαίου Θεοφυλάκτου. Ἐκτὸς τῆς ἱστοριογραφίας φθάνουσι κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον εἰς σημαντικὴν περιωπὴν καὶ ἡ σοφιστικὴ, ἡ ῥητορικὴ, καὶ ἡ ἐπιστολογραφία δι' ἀνδρῶν οἷοι ὁ Λιβάνιος, Θεμίστιος, Ἰμέριος, Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης καὶ οἱ μαθηταὶ τῆς σχολῆς τῆς Γάζης, ἐν οἷς ἐξέχει ὁ ἐν νεωτάτοις μόλις χρόνοις γνωστὸς γενόμενος Χορίκιος. Τὰ ἔργα αὐτῶν ἔσχον μεγίστην ἐπὶ τῆς ὁψιαιτέρας βυζαντηνῆς ἐποχῆς ἐπιρροήν, ἥτις ἀρκοῦντως δὲν ἐμελετήθη ἀκόμη.

Αἱ φιλοσοφικαὶ σπουδαὶ φθάνουσι κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ εἰς ὄψιμον ἂν καὶ οὐχὶ πολὺ εὐφρόσυνον ἀκμήν. Ἀφοῦ ὅμως τὸ ὁμιγλῶδες τοῦτο καὶ μόλις βιώσιμον σύστημα ἀπώλεσε διὰ τῆς βιαίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπεμβάσεως τὸ τελευταῖον ἐξωτερικὸν αὐτοῦ στήριγμα, ἡ φιλοσοφία διήνυσεν ἐπὶ βραχὺ ἔτι τὸν πενιχρὸν αὐτῆς βίον μόνον ἐν ὑπομνήμασιν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Ἐν τῷ μικροῦ δὲ λόγου ἀξίῳ κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ βαθμοῦ τῆς παιδείας ἐν γένει καὶ τοῦ εἶδους τῶν σπουδῶν σημαντικῶς κλάδῳ τῆς φιλολογίας ἐν τῇ στενωτέρᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ τὸ διακριτικώτατον γνώρισμα καὶ κατὰ τούτους καὶ κατὰ τοὺς ὁψιαιτέρους βυζαντηνοὺς χρόνους εἶνε ἡ συλλογὴ, ἐπεξεργασία καὶ ὑπομνημάτισις τοῦ ἀρχαίου ὕλικου. Καὶ ἐν μὲν τῇ λεξικογραφίᾳ κατὰ τὸν ε' αἰῶνα ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 6' ἐξ ἀσημάντων γλωσσαρίων ἐπεκτείνας συνέταξε ῥητορικὸν λεξικὸν ὁ λεγόμενος Κύριλλος, τὸ ἔργον δὲ τοῦτο μεγίστης σημασίας ἀπέβη ἐν πάσῃ τῇ βυζαντηνῇ ἐποχῇ διὰ τὴν σχολειακὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν νέων λεξικογραφικῶν βοηθημάτων. Ἐν δὲ τῇ κυρίως γραμματικῇ συνέταξαν κατὰ τὸν ε' αἰῶνα Θεοδόσιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ κατὰ τὸν 6' καὶ 7' διδάσκαλοι ὡς ὁ Ἰωάννης Φιλόπονος, Ἰωάννης Χάραξ καὶ Γεώργιος Χοιροβοσκὸς ἐπιτομὰς τῶν ἀρχαίων ἔργων Διονυσίου τοῦ Θρακῆς, Ἀπολλωνίου τοῦ Δυσκόλου

καὶ τοῦ Ἡρωδιανοῦ μετ' ἰδίων ὑπομνημάτων. Οὕτω δὲ κατηρτισμένα ταῦτα κατέστησαν τὰ διδακτικὰ τῶν Βυζαντηνῶν ἐγχειρίδια καὶ ποικίλως διασκευασθέντα ἐχρησίμευσαν ὡς τοιαῦτα εἰς αὐτοὺς τοὺς ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ μέχρι τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος.

Ἄλλ' ἐὰν ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω δῆλον γίνεται, ζωηρὰ ἐνεργητικότης παρατηρεῖται ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ἐν τῇ καλλιιεργείᾳ τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' ἐμέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ ζ' αἰῶνος καὶ ἐὰν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν χριστιανικῶν, ῥωμαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν στοιχείων καὶ διὰ τῶν βαθειῶν ἐν τῇ ζωσῇ γλώσσῃ μεταβολῶν νέα πλᾶσις γεννᾶται καὶ νέοι τύποι διαμορφοῦνται, μετὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην καταπλήσσει ἡμᾶς τὸ παμμέγεθες κενὸν ὅπερ παρουσιάζει ὁ πολιτισμὸς τῶν Βυζαντηνῶν. Τοὺς χρόνους πλουσίας καὶ ἐπιτυχοῦς πολλάκις παραγωγῆς ἀκολουθεῖ ἀπροσδοκῆτως καὶ σχεδὸν ἀποτόμως ἐποχὴ ἡλιθερᾶς ἐρημώσεως, ἐπεκτεινομένης ἐπὶ πάντα ὁμοίως τὰ εἶδη τῆς λογοτεχνίας πλὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ἡ ἄκαρπος αὕτη περίοδος διήκει, ἵνα στρογγύλον ἀριθμὸν μεταχειρισθῶμεν, ἀπὸ τοῦ 650 ἐμέχρι τοῦ 850, διότι ἐν τῷ γενικῷ τούτῳ χαρακτηρισμῷ δὲν ἀρμόζει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν δημῳδαίς τινὲς χροναγράφοι, οἵτινες ἀρχομένου τοῦ θ' αἰῶνος ὑπέμνησαν τοὺς συγχρόνους ὅτι ἐπὶ ἐλληνικῆς γῆς εἶχόν ποτε οἱ ἄνθρωποι ἐνδιαφέρον τι κἄπως ὁμοιάζον πρὸς τὸ ἱστορικόν. Ὁ πελώριος πνευματικὸς ποταμὸς, ὃν παριστάνει ἡ ἐλληνικὴ λογοτεχνία ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου ἐμέχρι τῶν ἡμερῶν Μεχμέτ τοῦ κατακτητοῦ, ποτὲ δὲν ἀπεξηράνθη τόσον τελείως οὔτε ἐπὶ τόσον μακρὸν χρόνον, ὅσον κατὰ τοὺς δύο τούτους αἰῶνας. Ἡ θύραθεν συγγραφικὴ σιγᾷ ἐντελῶς. Λέων ὁ Ἰσαυρὸς ἔκλεισε τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀκαδημίαν καὶ μολονότι τὸ λεγόμενον ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν βιβλιοθήκην αὐτῆς παρέδωκεν εἰς τὸ πῦρ ἢ ἐπινόησις εἶνε ἢ παραποίησης τῆς ἀληθείας, ἀλλ' εἶνε ἐνδεκτικὸν τῆς πράξεως, ἥς ἐθεώρουν αὐτὸν οἱ μεταγενέστεροι ἱκανόν. Ὁ αἰὼν τῶν εἰκονομάχων (726-842) δὲν ἦτο μόνον διὰ τὰς εἰκό-

νας ὀλέθριος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν παιδείαν, ἐὰν δὲ ἡ ἄλλοτε ριζικὴ καταδίκη τῶν εἰκονομάχων ἦτο ἄδικος, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ τῶν νεωτέρων ὡς ὁ Παπαρρηγόπουλος, Λάμπρος, Γρηγορόβιος κ. ἄ. οἵτινες τὴν εἰκονομαχίαν ἀνύψωσαν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ θεωρῶσιν αὐτὴν μίαν τῶν μεγίστων πράξεων τῆς ῥωμαϊκῆς κυβερνήσεως, ἐξετάζουσι τὸ φαινόμενον μεθ' ὑπερβολικῆς ἀποκλειστικότητος ἐκ καθαρᾶς πολιτικῆς ἀπόψεως. Βεβαίως αἱ ἀληθεῖς αἰτίαι τοῦ μεγάλου τούτου κινήματος καλύπτονται ὑπὸ σκότους, ἀλλ' ἱκαναὶ λεπτομέρειαι παραδίδονται, ἐξ ὧν σαφῆ τὴν ἐντύπωσιν λαμβάνομεν, ὅτι πλὴν τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναχῶν ὑπὸ τῆς εἰκονομαχίας βλάβην ἔπαθε καὶ ἡ ἐθνικὴ παιδεία. Ὅ,τι δὲ κατὰ τοὺς ἀληθῶς «σκοτεινοὺς» τούτους αἰῶνας ὑπελείπετο ἔτι ἐκ τῆς πάλαι λογιότητος, τῆς περὶ τὸ ὕψος κομψότητος καὶ τοῦ ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἐχρησιμοποιεῖτο κυρίως ὑπὲρ τῶν θεολογικῶν καὶ τῶν ψυχωφελῶν συγγραφῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς διακρίνομεν ὅτι σημαντικῶς πλέον ἐψυχράνθη ὁ δημιουργικὸς ἔρως. Ἡ μόνη δὲ πραγματικῶς μεγάλη μορφή, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὅστις εἰς ἓν ὅλον συναγαγὼν ὅ,τι ἡ παλαιὰ θεολογία παρήγαγε τὴν κατακλιεῖδα ἔθηκεν εἰς αὐτό, δὲν δύναται νὰ πληρώσῃ τὸ ἐκ τῆς ἐρημίας κενόν· ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ φίλου του Κοσμᾶ τοῦ Ἱεροσολυμίτου ἄξιοι λόγου κατέστησαν κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον δι' ἀσκητικῶν ἠθικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν συγγραφῶν μόνοι ἔτι οἱ ἐξῆς ἄνδρες· Θεόδωρος ὁ Ἀβουκάρης, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γερμανός († 740) καὶ ὁ πατριάρχης Ταράσιος (784—806), διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δὲ αὐτῶν ποιήσεων Ἀνδρέας ὁ Κρήτης καὶ ἄλλοι τινές.

Ἡ ἐπὶ μακρὸν αὕτη διαρκέσασα κατάπτωσης τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως προσπίπτει τόσον ὀλοφάνερος εἰς τὰς ὄψεις τοῦ παρατηρητοῦ, ὥστε καὶ παρέπεισέ τινας νὰ θεωρῶσιν ἀνήκουσαν εἰς τὴν ἀρχαιότητα πᾶσαν τὴν προηγουμένην περίοδον, τὴν ἀρχὴν δὲ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς νὰ ζητήσωσιν εἰς τοὺς ἀγόνους μετὰ τὸν Ἡράκλειον χρόνους. Οὕτως θέτει ὁ Φίν-

λαιὸν¹⁾ τὴν διαμόρφωσιν τῆς βυζαντηνῆς πολιτείας εἰς τὸν ζ' αἰῶνα (633—716), τὴν κυρίως δὲ βυζαντηνὴν ἱστορίαν ἀρχίζει ἀπὸ τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων. Ἐπόμενος αὐτῷ ὁ Γρηγορόβιος²⁾ παρατηρεῖ, ὅτι τελευτῶντος τοῦ ζ' αἰῶνος καὶ ὀριστικώτερον ἀπὸ τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων διήνοιξε τὴν ὁδὸν αὐτῆς ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἅμα καὶ πολιτειακὴ καὶ κοινωνικὴ ἐκείνη μεταβολή, καθ' ἣν παρίσταται διαπεπλασμένος ὁ βυζαντηνισμός, κέντρον ἔχων ἀπορροφῶν πᾶσαν ἄλλην αὐτονομίαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Καὶ ὁ Ζαχαρίας φὸν Λίγγενταλ³⁾ θεωρεῖ ὡσαύτως τὸν ζ' αἰῶνα ὡς χρόνον τῆς παρακμῆς καὶ παραλύσεως τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐν δὲ τῷ αἰῶνι τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων διαβλέπει τὴν ἀρχὴν νέας διαπλάσεως μὲ ἰδιάζοντα ὅλως τύπον, ὅστις κατὰ μικρὸν ἀνεπτύχθη εἰς τὸν βυζαντηνισμὸν κληθέντα. Παρόμοια καὶ ἐγὼ περὶ τῆς λογοτεχνίας λαλῶν, ἀνέπτυξα ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ βιβλίου τούτου ἐκδόσει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ἀρχαιότης φθάνει μέχρι τῶν μέσων τοῦ ζ' αἰῶνος, ἡ δὲ βυζαντηνὴ ἐποχὴ ἄρχεται ἀπὸ τῶν μνημονευθέντων χρόνων τῆς πνευματικῆς ἐρημώσεως. Ἄλλ' ὠριμώτεραι σκέψεις καὶ ἀκριβεστέρα μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν προϊόντων ἤγαγόν με εἰς ἐπίγνωσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον σαφῇ τοῦ πεπλανημένου τῆς γνώμης ταύτης. Κεῖται ὁμως καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἐυδοκιμούσῃ διαιρέσει τί ἀληθές, ἐξηγοῦν τὴν πλάνην ἐκείνην, καὶ τοῦτο εἶνε ὅτι πραγματικῶς κατὰ τοὺς μεθ' Ἡράκλειον χρόνους, ἰδίως δὲ ἐπὶ τῶν Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων ὁ μὲν βυζαντηνισμὸς εἶνε πλέον τελείως διαμεμορφωμένος, ἡ δὲ ἐξελληνισίς τῆς πολιτείας ἐν συνόλῳ παρίσταται πεπερατωμένη καὶ ἡ νέα διαμόρφωσις ἐν τε τοῖς πολιτικοῖς καὶ θρησκευτικοῖς πράγμασι καὶ ἐν τῷ πολιτισμῷ, τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ λογοτεχνίᾳ κατὰ τὰ οὐσιωδέστατα ἤδη συντετελεσμένη. Ἐκτοτε δὲ ἄρχει πλέον

¹⁾ Finlay, A history of Greece 1 (1877) 351 ἔ.

²⁾ Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter I 408.

³⁾ Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechtes³, ἐν Βερολίνῃ 1892 σ. XII (= σ. IX τῆς β' ἐκδόσεως).

ὁ ἐνιαῖος καὶ ὑπὸ οὐδεμιᾶς σοβαρᾶς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα συγκρούσεως διαταρασσόμενος ιδιόρρυθμος τοῦ βυζαντηνοῦ πνεύματος βίος. Ἐπομένως ἡ μὲν ἀπὸ τοῦ 324 μέχρι τοῦ 640 περίοδος, ἵνα παραστήσωμεν τὸ πρᾶγμα δι' εἰκόνας τετριμμένης μὲν ἀλλὰ χρησίμου ἔτι, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ τῆς παρασκευαζούσης καὶ ἀγωνιζομένης νεότητος, ἡ δὲ μεθεπομένη ὡς ἡ τῆς ἀνδρικῆς καὶ πρεσβυτικῆς τοῦ βυζαντηνισμοῦ ἡλικίας.

Δυσκόλως μόνον φαίνεται συμμιξαζομένη πρὸς τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τῶν περιόδων ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς λογοτεχνίας αὐτῆς. Οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς τῶν δογμάτων ἱστορίας περατοῦσι τὴν χριστιανικὴν ἀρχαιότητα εἰς τὸν ζ' ἢ ἡ' αἰῶνα καὶ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ δὲ τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ἥτις κατὰ τὸν δ' αἰῶνα φθάνει τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἀκμὴν, συνήθως ἐπεκτείνουν τὴν ἀρχαιότητα μέχρι Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἀλλ' ἡ διαγραφὴ αὕτη τῶν ὁρίων στηρίζεται ἐπὶ δεδομένων, ἐξ ὧν δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρμηθῶμεν ἐνταῦθα. Οἱ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ λογοτεχνίας γράψαντες ἀποβλέπουσι μόνον εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν καὶ ἐντὸς αὐτῆς ὁρθὸν μέχρι τινὸς εἶνε νὰ περιληφθῇ εἰς ἓν ὅλον ἡ περίοδος τῶν μεγάλων δογματικῶν ἀγώνων καὶ τῆς πρωτοτύπου ἐργασίας ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἀντιτιθεμένη οὕτως ὡς ἀρχαιότης εἰς τὴν μεθεπομένην ἐποχὴν. Ἀλλ' ἡ ἀρχαιότης αὕτη εἶνε ἡ χριστιανικὴ ἀρχαιότης, ἔννοια δηλονότι παντάπασι διάφορος τῆς ἐν τῇ διαιρέσει τῆς καθολικῆς ἱστορίας ἰσχυούσης, ἐνῶ ἡμεῖς ἔχομεν νὰ φροντίσωμεν μόνον πῶς νὰ εὕρωμεν τὰ ὅρια τὰ μεταξὺ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς χριστιανικῆς βυζαντηνῆς, ταῦτα δὲ ἀναμφισόλως κεῖνται ἐν τῷ δ' αἰῶνι. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τότε μόνον δύναται νὰ κατανοηθῇ, ὅταν ἡ ἔννοια «βυζαντηνὸν» ληφθῇ ὑπὸ εὐρυτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἔννοιαν ἢ τὴν ἄλλοτε παρὰ τοῖς λογίοις συνήθη, ὅποτε ὁ βυζαντηνισμὸς διήγειρεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐχθροπάθειαν καὶ διὰ τοῦτο ἀσμένως περιωρίζετο εἰς χρόνους καὶ πράγματα, ὧν ὁ γενικὸς χαρακτήρ ἀφορμὴν ἀρχοῦσαν

παρεῖχεν εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ καταφοράν. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ταύτην τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν λαμβανόμενος ὁ βυζαντηνισμὸς δὲν ἐμφανίζε-
ται, ὡς καὶ ἀνωτέρω ὑπεδείχθη, ἀμέσως τελείως διαμεμορφωμέ-
νος. Μᾶλλον πρέπει νὰ κληθῇ μεταβατικὴ ἢ ἀπὸ τοῦ δ' μέχρι
τοῦ ζ' αἰῶνος ἐποχή, καθ' ἣν ἡ ἀνταγωνίζονται ἔτι πρὸς ἄλληλα
τὰ ἀρχαῖα καὶ νέα στοιχεῖα ἢ συγκιρνώνται ἢ καὶ ἀσύμμικτα τὴν
ὁδὸν αὐτῶν ἐκ παραλλήλου βαίνουνσι. Ἐκ τούτου προκύπτει ποι-
κίλος τις καὶ συγκεχυμένος χρωματισμὸς, ἐν τῷ ὁποίῳ ἄλλοτε
μὲν ἐπικρατεῖ τὸ πᾶλαι ποτὲ κύριον χρῶμα, ἄλλοτε δὲ τὸ τοῦ μέλ-
λοντος. Τὸ τελευταῖον ζήτημα ἐπομένως εἶνε, ἂν πρέπει νὰ χα-
ραχθῇ ἡ διακριτικὴ γραμμὴ ἐκεῖ, ὅπου παντελῶς πλέον ἐξαφανί-
ζονται ἐν τῷ ποταμῷ τῆς ἱστορίας αἱ ζῶναι τῶν ἀρχαίων χρω-
μάτων ἢ ἐκεῖ, ὅπου ἡ βυζαντηνὴ μεσαιωνικὴ χροιά ἐμφανίζεται
κατὰ πρῶτον εἰς πολυάριθμα σημεῖα καὶ εἰς κύκλον ἱκανῶς εὐρύν.
Οὕτω λοιπὸν θὰ ἡδυνάμεθα ν' ἀποπειραθῶμεν νὰ συνδυάσωμεν
πρὸς ἀλλήλας δύο παντελῶς διαφόρους διαιρέσεις καὶ νὰ διατυπώ-
σωμεν ὡς ἐξῆς τὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ θετὸν ζήτημα: ἀναχωροῦντες
μὲν ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ ποταμοῦ τῆς ἀρχαίας ἀναπτύξεως θὰ θέ-
σωμεν τὸ τέρμα αὐτῆς ἐκεῖ, ὅπου πραγματικῶς ἐξαφανίζεται ὁ ἀρ-
χαῖος χρωματισμὸς ἥτοι περὶ τὸ τέλος τοῦ ζ' αἰῶνος, μεταβαί-
νοντες δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ ποταμοῦ, τοῦτέστι λαμβάνοντες θέσιν
κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ μέσου αἰῶνος (διότι τὸ τελευταῖον διάστημα
τοῦ ἱστορικοῦ ποταμοῦ, οἱ νέοι χρόνοι, κεῖνται ἐνταῦθα ἔξω τοῦ προ-
κειμένου), εἰκότως θ' ἀναζητήσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν εἰς προγε-
νεστέρους χρόνους τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος διακριτέαν περίοδον,
θέτοντες τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐκεῖ, ὅπου κατὰ πρῶτον ἐμφανίζονται
αἱ οὐσιώδεις αὐτῆς ιδιότητες πολυάριθμοι ἅμα καὶ σαφεῖς, ἥτοι
κατὰ τὸν δ' αἰῶνα. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ περὶ τὴν βυζαντηνὴν λογοτε-
χνίαν μελέτη ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ κατὰ τὸν μέσον
αἰῶνα πνευματικοῦ βίου καὶ διὰ τοῦτο ἐκ μεσαιωνικῆς ἀπόψεως
ὁρμᾶται, τὴν ἀφετηρίαν αὐτῆς ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ λάβῃ ἀπὸ
τοῦ δ' αἰῶνος. Βεβαίως ὁ ἀποκλειστικὸς περὶ τὴν ἀρχαιότητα σπου-

δάζων δύναται ν' ἀξιώσῃ ὥστε ὑπὸ τὴν προστατευτικὴν αὐτῆς στέγην νὰ συμπεριλάβῃ καὶ τοὺς τρεῖς μεθεπομένους αἰῶνας μετὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν λειψάνων, τοὺς ὁποίους ἄλλως δὲν θὰ εἶχε ποῦ νὰ κατατάξῃ. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ποιοῦντες τὴν παραχώρησιν ταύτην δικαιούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ῥητῶς, ὅτι ἐν ἐξετάσει γενομένη ἐξ ἀπόψεως τῆς καθολικῆς ἱστορίας καὶ παντελῶς ἄνευ προϋποθέσεων ὁρθότερον εἶνε νὰ μὴ σύρωμεν ἐπὶ τοῦ ἀμφισβητούμενου ἐδάφους ὅρια ἐκεῖ, ὅπου τὰ τελευταῖα ἀρχαῖα στοιχεῖα ἀποσβέννυνται, ἀλλ' ἐκεῖ ὅπου ἄρχεται τὸ νέον πνεῦμα. Διότι τὰ νεαρὰ ζωτικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ μέλλον θὰ δώσωσι τὸν νέον αὐτοῦ χαρακτήρα, εἶνε μᾶλλον ἄξια προσοχῆς παρὰ τὰ ἐν ἑαυτοῖς φέροντα τοῦ θανάτου τὸ σπέρμα καὶ εἰς ξένην ἤδη αὐτοῖς καταστᾶσαν ἐποχὴν διήκοντα ἀρχαῖα λείψανα· πρὸς κατανόησιν δὲ τοῦ συνόλου τῆς ἀναπτύξεως χρησιμωτέρα εἶνε ἡ μελέτη περὶ τῆς αὐξήσεως καὶ τῶν ὅρων τῆς ζωῆς ἐκείνων παρὰ ἢ περὶ τοῦ μαρasmus καὶ τοῦ θανάτου τούτων. Μόνον τυφλὸς ὁπαδὸς τῆς κλασικῆς παντοκρατορίας θὰ ἀρνηθῇ ὅτι κατὰ τὴν μεταβατικὴν ἀπὸ δ' μέχρι τοῦ ζ' αἰῶνος ἐποχὴν τὰ εἰς τὸν μέσον αἰῶνα διαβιβάζοντα ἡμᾶς νέα στοιχεῖα ἐξ ἀπόψεως τῆς καθολικῆς ἱστορίας μεγαλειότερον παρέχουσι διαφέρον καὶ σπουδαιότερα εἶνε παρὰ ἢ ἄψυχος συνέχεια τῆς ἀρχαιότητος. Ὅθεν ἡ ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ διδομένη διαίρεσις διαφέρει τῆς ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι πρῶτην μὲν ἐδεσμευόμην μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐντυπώσεων τῶν ἀρχαίων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἐξακολουθοῦσιν εἶτι ὑφιστάμενα κατὰ τὴν μεταβατικὴν ἀπὸ τοῦ δ' μέχρι τοῦ ζ' αἰῶνος ἐποχὴν, νῦν δὲ ἐπέισθην, ὅτι ὁ ἐπικρατέστερος χαρακτήρ τῆς περιόδου ταύτης εἶνε αἱ πρῶται ἀρχαὶ καὶ ἡ προπαρασκευὴ τῆς νέας ἱστορικῆς ἐποχῆς. Μόνον τοιαύτη τοῦ πράγματος ἀντίληψις μὲ βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ κατανοήσω τὸν ἐν τῷ ἡ' αἰῶνι ὡς τετελεσμένον πλέον γεγονὸς παρoυσιαζόμενον βυζαντηνισμόν.

Ἀρχομένου τοῦ θ' αἰῶνος, διακρίνομεν ἀσθενῆ τινα πάλιν σημεῖα ζωῆς. Χρονογραφίαι μοναχῶν, τὸ ἀπειρότεχον τῶν ὁποίων

ἐξαγγέλλει σαφῶς τῶν προηγηθέντων χρόνων τὴν βαρβαρότητα, τολμῶσι νὰ ἐμφανισθῶσιν εἰς τὸ δημόσιον. Λέων δὲ ὁ Βυζάντιος λαμβάνει τὴν ἄδειαν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου (829—842) νὰ διδάξῃ δημοσίᾳ¹⁾ καὶ ὑπὸ τὸν διάδοχον τούτου, τὸν Καίσαρα Βάρδαν, ὅστις ἦτο ὁ ἀληθῶς κυβερνήτης ἐπ' ὀνόματι Μιχαήλ τοῦ Γ', ἀνιδρύθη πάλιν τὸ πανδιδακτήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ νέαν καὶ ἰσχυρὰν πνοὴν ἐμφυσᾷ εἰς τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν ὁ μέγας τοῦ ἔθνους του διδάσκαλος, ὁ ἀναστήσας αὖθις τὴν παλαιὰν λογοτεχνίαν, ὁ γνωστότατος κατὰ τε τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν βίον Βυζαντινός, ὁ Φώτιος (περὶ τὰ 850). Τώρα αἱ εὐρύτεραι καταστάσαι σπουδαὶ περὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς γίνονται καὶ οὐσιαστικώτεραι καὶ παραγωγικώτεραι, φανερά δὲ εἶνε ἡ προϊοῦσα ἀνάπτυξις, ἥτις κατὰ τὸν 16' καὶ 17' αἰῶνα φθάνει τὸ ὕψιστον ἐαυτῆς σημεῖον. Τὸν αἰῶνα τοῦ Φωτίου ἀκολουθεῖ κατόπιν ὁ οὐχὶ τόσο ἐπὶ πρωτοτυπίᾳ τῶν προϊόντων ὅσον ἐπὶ ἐκτάκτῳ πρὸς ἐρανίσματα καὶ συλλογὰς δραστηριότητι διαπρέπων 1' αἰὼν, ὅστις δύναται νὰ κληθῇ ὁ αἰὼν τῶν ἐγκυκλοπαιδειῶν. Τὴν ἀρχὴν ἐν τούτῳ κάμνει ἰσως ἀπ' αὐτοῦ τοῦ τέλους τοῦ 10' αἰῶνος ὁ Κωνσταντῖνος Κεφαλᾶς διὰ τῆς λαμπρᾶς αὐτοῦ συλλογῆς τῶν ἀρχαίων ἐπιγραμμάτων, εἶτα δὲ ἀκολουθοῦσιν αἱ ἐπὶ τοὺς πλείστους κλάδους τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας ἐπεκταθεῖσαι συλλογαί, αἵτινες κατηρτίσθησαν κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Μετ' αὐτάς ἔρχονται αἱ καθαρῶς φιλολογικαὶ ἐργασίαι, ὡς τὰ σχόλια τοῦ Ἀρέθου, τὸ λεξικὸν τοῦ Σουλῆ καὶ τὰ ἐτυμολογικά, τελευταῖον δὲ ἐν τῇ θεολογίᾳ τὰ συναξάρια Συμεὼν τοῦ μεταφραστοῦ, ἅτινα τόσο ἐβλάψαν τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν.

Καὶ ἦτο πραγματικῶς πλέον καιρὸς νὰ στραφῇ πάλιν ζωηρότερα ἢ προσοχὴ εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Διότι εἰς τοῦτο χρεωστοῦμεν τὴν διάσωσιν μεγάλου μέρους τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας, καθόσον τὰ σπουδαιότατα χειρόγραφα προέρχονται ἐκ τῶν χρόνων τῆς ἀνα-

¹⁾ Γεώργιος μοναχὸς ἐκδ. Murlat σ. 713, 25 ε.

γεννήσεως ταύτης τῶν κλασικῶν σπουδῶν, ἤτοι ἐκ τοῦ ι', ια' καὶ ιβ' αἰῶνος. Ἄν δὲ ἐξηκολούθει ἐπὶ πολὺ ἔτι ἡ πλείστον βλάβασα βαρβαρότης τῶν χρόνων τῆς εἰκονομαχίας, ἤθελεν ἀπολεσθῇ πιθανῶς καθ' ὁλοκληρίαν μέγα μέρος τῶν ὀλιγώτερον ἀναγινωσκομένων ἀρχαίων συγγραφέων, πολλοὺς τῶν ὁποίων ἤδη κατὰ τὸ πρῶτον ἤμισυ τοῦ ι' αἰῶνος οὐδ' αὐτὴ ἡ αὐτοκρατορικὴ παντοδυναμία ἴσχυε πλέον νὰ εὕρῃ σώους, ὁ δὲ πρὸς τὰ γράμματα ἔρως, ὅστις ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν εἶχε διαδοθῇ μεγάλως, δὲν θὰ εὕρισκε πλέον ὕλην ἱκανὴν νὰ ἐπιδειχθῇ.

Εἰς δὲ τὸν ια' αἰῶνα δίδει ῥητορικὸν καὶ φιλοσοφικὸν χαρὰ-
κτῆρα ἡ πολυιδμοσύνη τοῦ Ψελλοῦ. Καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρό-
νον ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τῶν συντονωτέρων σπουδῶν ὑψηλοτέραν
πτῆσιν λαμβάνει ἡ ἱστοριογραφία, ἥτις κατὰ τὸν θ' καὶ ι' αἰῶνα
περιωρίζετο εἰς τὴν ξηρὰν χρονογραφίαν. Ἄλλ' ἡ δάφνη τοῦ νικη-
τοῦ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἀνήκει εἰς δύο τῶν πρεσβυτέρων συγ-
χρόνων τοῦ Ψελλοῦ, εἰς τοὺς ἀξιεράστους καὶ κομψοὺς τὸ ὕφος
ἐπιγραμματοποιούς, Χριστοφόρον τὸν Μυτιληναῖον καὶ Ἰωάν-
νην τὸν Μαυρόπουλον. Εἰς τὴν τελείαν δ' αὐτῆς ἀνάπτυξιν φθάνει
ἡ λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα. Καὶ
τώρα δὲ πάλιν, ὅπως κατὰ τοὺς πρωϊμωτέρους βυζαντηνοὺς χρό-
νους, ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ φανεροὶ γίνονται οἱ κάλλιστοι καρποὶ
τῆς θεραπείας τῶν γραμμάτων. Νικηφόρος ὁ Βρυέννιος, Ἄννα ἡ
Κομνηνὴ, ὁ Κίνναμος καὶ ὁ Νικήτας Ἀχομινάτος περιγράφουσιν
εἰς τέσσαρα σημαντικὰ ἔργα τὴν τελευταίαν λάμψιν τοῦ βυζαν-
τηνισμοῦ, τὸν μέγαν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν. Περὶ τὴν μελέτην τῆς
ἀρχαίας λογοτεχνίας ἀσχολοῦνται νῦν μετὰ νέας ζέσεως καὶ οὐχὶ
σπανίως μετὰ πλείστης ἐπιτυχίας λαϊκοὶ τε καὶ θεολόγοι. Τέσσα-
ρες μητροπολίται ἀφιερώνονται κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα εἰς τὴν θύ-
ραθεν λογοτεχνίαν, ὁ Ἀριστοτελικὸς Εὐστράτιος ὁ Νικαίας, ὁ
γραμματικὸς Γρηγόριος ὁ Κορίνθου, ὁ ῥητορικῆς παιδείας τυχὼν
καὶ μὲ ποιητικὸν πνεῦμα πεπροικισμένος Μιχαὴλ Ἀχομινάτος καὶ
ὁ ἔξοχος διὰ τε τὴν ἀκραιφνῇ φιλανθρωπίαν καὶ τὴν πολυμάθειαν

Εὐστάθιος, ὅστις μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου ἡρμήνευσε τὸν Ὅμηρον καὶ Πίνδαρον, μεθ' οὗ ἡγωνίζετο νὰ ἀνυψώσῃ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῆς ἐν τῷ βυζαντηνῷ πολιτισμῷ μέγα σημαίνουσας τάξεως τῶν μοναχῶν. Ἀτερπέστερον εἶνε τὸ θέαμα, ὅπερ παρέχει ὁ γραμματικὸς ζήλος σχολαρχῶν τῆς τάξεως τοῦ Τζέτζι, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ μαρτυροῦσι περὶ τῆς ποικιλίας τῶν ἀντικειμένων, περὶ ἃ ἐστρέφετο ἡ φιλομάθεια τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ταύτης. Σχεδὸν οὐδεὶς κλάδος τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας ἔμεινεν ἄθικτος ἐν τῇ γενικῇ ταύτῃ κινήσει. Καὶ ἡ πρὸς τὸ ἐρωτικὸν διήγημα ἀγάπη φαίνεται ὅτι ἀφυπνίζεται πάλιν καὶ τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς ἐλληνικῆς μυθιστορίας, ὅπερ ὑπὲρ τὴν ἡμίσειαν χιλιετηρίδα ἔμεινεν ἄγονον, διὰ μιᾶς πλουτίζεται ὑπὸ τεσσάρων, κακοβλάστων ἀληθῶς, ὁψίμων γεννημάτων. Ἐπιτυχέστεραι εἶνε αἱ τῶν συγχρόνων τῶν σταυροφόρων ἀπόπειραι ἐν τῇ ποιητικῇ σατύρᾳ καὶ ἐν διαλόγοις κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Λουκιανοῦ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ λογοτεχνικὸν γένος ἐν τῷ ὁποίῳ ὀλιγώτερον ἢ ἐν παντὶ ἄλλῳ ἠδύνατο νὰ φανῇ τὸ βυζαντινὸν παραγωγικόν, τὸ δρᾶμα, παρήγαγε τότε ἓνα καθυστερήσαντα καὶ σχεδὸν ἀπομεμονωμένον ἀντιπρόσωπον, ἂν καὶ δι' αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο ἐπετεύχθη πλὴν τῆς ἀποδείξεως ὅτι τὰ πρὸς τὴν ποίησιν ταύτην προαπαιτούμενα πρὸ πολλοῦ εἶχον λείψει. Εὐστοχώτερα ἀπεδείχθησαν πανηγυρικά τινα καὶ ἐπιγραμματικά δοκίμια.

Καὶ ὅμως παρὰ πᾶσαν ἐξωτερικὴν ἐπιτυχίαν ἡ παιδεία τῶν χρόνων τούτων τῆς ἀκμῆς νοσεῖ ἀνίατον νόσον. Λεῖπει ἐξ αὐτῆς τὸ νεαρὸν καὶ ἀκμαῖον, λεῖπει ἡ δύναμις τῆς φύσεως ἡ συντηροῦσα, διαπλάττουσα καὶ αἰὲν νέον παράγουσα. Οὕτως ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς ἐπιμελῶς διεσκευασμένην μουρίαν ἢ πρὸς ἔμφυχον ὁργανισμόν. Αὕτῃ δὲ ἡ κατ' ἀρχὴν ἐπάνοδος τῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν κλασικὴν ἀλεξανδρινὴν μορφήν ἀπεμάκρυνεν αὐτὴν πλέον ἢ ἄλλοτε τῆς δημώδους συνειδήσεως καὶ κατανοήσεως καὶ τὸ χάσμα τὸ μετὰξὺ τῆς γραφομένης καὶ λαλουμένης γλώσσης γιγρύνθη τοσοῦτον, ὥστε οὐδεμία πλέον φιλικὴ μεσολάβησις ἐχώρει. Ἡ ὑπαρξὶς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ὑπάρξεως δημώ-

δους ιδιώματος εἰσῆλθε νῦν σαφέστερον εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἰβ' αἰῶνος ὁ νέος γλωσσικός τύπος, ἐξ οὗ μέχρι τοῦδε μεμονωμένοι τινὲς μόνον κατὰ λέξιν παρατιθέμεναι παροιμίαι, σκωπτικοὶ στίχοι, ἀμετάφραστοι ἐκφράσεις καὶ πολὺ συνήθεις σχηματισμοὶ εἶχον κατασταλάξει εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ἐφαρμόζεται ἐπὶ μεγαλειτέρων ὁπωσδήποτε γραπτῶν μνημείων. Ἡ ἐξ ἀγαθῆς μὲν προθέσεως γινομένη, ἀλλὰ πρὸς τὰ πραγματικὰ διδόμενα τῆς ζωσσης γλώσσης ἀσυμβίβαστος ἐπαναγωγή τῶν λογοτεχνικῶν τύπων εἰς τὰς ἀντιλήψεις ἐποχῆς πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐξαφανισθείσης προεκάλεσε δημοκρατικὴν ἀντίδρασιν, τῆς ὁποίας καρπὸς θεωρεῖται ἡ δημώδης ἐλληνικὴ λογοτεχνία. Νῦν ἐφάπτονται ἀλλήλων αἱ ἀκρόταται ἀντιθέσεις· ἔνθεν μὲν ὁ ἐπιπόνως ἐκμανθανόμενος, ὑπερμέτρως περιτετεχνημένος, ὁ ἄκαμπτος καὶ ἐσωτερικῶς ἀπέξηραμμένος ἀττικισμὸς καὶ ἐλληνισμὸς, ὅστις διὰ τῆς ἀκαταμαχίτου δυνάμεως τῆς παραδόσεως νικηφόρως ἄρχει τοῦ πεδίου, ἔνθεν δὲ ἡ ὀργῶσα μὲν ἀλλ' ἀδεξία γλῶσσα τῆς καρδίας τοῦ λαοῦ, ἥτις εἰς τε τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὸ τυπικόν, ὥς καὶ εἰς τὸ λεξικόν καὶ τὴν σύνταξιν ἀναμιγνύει πολλάκις σφόδρα ἀλλοκότως στοιχεῖα τῆς ἐντέχνου γλώσσης, καὶ ὑπὸ μὲν τῆς νομοθετιδος τάξεως τῶν πεπαιδευμένων ἐπιμελῶς ἀποφεύγεται καὶ ἀποκρούεται, μετὰ μακρὸν δὲ ἀγῶνα μόλις ἀνυψοῦται εἰς εὐκινήσιαν τινὰ καὶ καθαρότητα καὶ φραστικὴν ἰκανότητα. Οὕτως ἐπῆλθεν ἐκεῖνο τὸ ῥῆγμα εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ ἀπὸ τοῦ ἰβ' αἰῶνος ἐπέβαλεν εἰς τὴν λογοτεχνίαν αὐτῶν πολὺ καταφανέστερον ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην τὴν σφραγίδα τοῦ δικεφάλου ἥτοι τῆς διγλωσσίας καὶ εἰς πᾶσαν δὲ τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν παιδείαν εἰσῆγαγεν ἐπικίνδυνον στοιχεῖον ἀναληθείας. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιοθρήνητος οὗτος διχασμὸς θὰ ἠδύνατο ν' ἀποτραπῇ, ἂν οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἰα' καὶ ἰβ' αἰῶνος διετήρουν τὸ ὑπὸ τοῦ Μαλάλα, Θεοφάνους, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιτυχίας ὑπὸ ἀφελῶν τινῶν συναξαριστῶν προδιατυπωθὲν σύστημα συγκεκερασμένης γλώσσης τῆς

καθ' ἡμέραν ὁμιλίας καὶ παραπλησίως αὐτὸ διεμόρφωνον, ὅπως τοῦτο συνέβη ἐν ταῖς ῥωμανικαῖς λογοτεχνίαις.

Κατὰ δὲ τὸν ἀμέσως ἐπόμενον αἰῶνα τῶν Παλαιολόγων φαίνεται ὅτι ἡ ἐν τῇ ἀρχαιοπρεπεῖ λογοτεχνίᾳ δρᾶσις ἂν μὴ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν καὶ τὸ βάθος, ἀλλὰ κατὰ τὴν ποικιλίαν ὅμως καὶ τὴν ἔκτασιν σχεδὸν πλείοτερον ἐπέδωκε· διότι ὁ μὲν σοφὸς ἀττικισμὸς ἀποβαίνει αὐστηρότερος ἢ ἐπ' αὐτῶν τῶν Κομνηνῶν καὶ ἀποκρούει πάντα συμβιβασμὸν πρὸς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν καὶ τὴν δημῶδη συγγραφὴν, ἐκ δὲ τῶν σπουδῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀναφύονται αἱ ῥοπαὶ ἐκεῖναι καὶ προσπάθειαι αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν προπαιδεῖαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ὡς ἐκ τούτου οἱ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς ταύτης ἴστανται μεταξὺ τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, μεταξὺ τῶν τελευταίων ἐν τῇ Ἀνατολῇ παραδόσεων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς ἐν τῇ Δύσει ἀναγεννήσεως αὐτῆς. Καίτοι δὲ ὁ πολιτικὸς ὀργανισμὸς, τοῦ ὁποῦ το ζωτικὸν νεῦρον διέρρηξεν ἡ ὑπὸ τῶν Λατίνων κατάρτησις, βραδέως μὲν, ἀλλ' ἀκατασχέτως ἐχώρει πρὸς τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ παρακμὴν, αἱ τελευταῖαι ὅμως ἐκατονταετηρίδες παρήγαγον εἰς τοὺς πλείστους κλάδους τῆς λογοτεχνίας, εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν, εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ ἐρμηνείαν, εἰς τὴν ἐπιστολογραφίαν καὶ ἱστοριογραφίαν, ὡς καὶ εἰς τὴν ποίησιν, πλῆθος ἔτι συγγραμμάτων κατὰ μὲν τὴν ἀξίαν ἀνίσων, ἀλλὰ σπουδαίων πρὸς γνῶσιν τοῦ πολιτικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ βίου τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ βυζαντηνοῦ ἔθνους. Τὸ χρονικὸν τοῦτο τμήμα λαμβάνει ἐξόχως ἰδιάζοντα τύπον, ὅστις ἀδόλως πολλάκις ἀποδίδεται εἰς ὅλον τὸν βυζαντηνὸν αἰῶνα, ὡς ἐκ τοῦ περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγῶνος, ὅστις διεξήχθη μετὰ τῆς ἐμφύτου εἰς μεσημβρινοὺς ἀνθρώπους ἐμπαθείας, ἀντηχεῖ δὲ ἔτι καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ κράτους. Περιέργον εἶνε ὅτι ὁ κατὰ τοῦ κορανίου ἐκ παραλλήλου γινόμενος πόλεμος παρίσταται ἀσήμαντος καὶ ἥσυχος, ὡς ἐὰν τῷ ὄντι οἱ Βυζαντινοὶ μὴδ' ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ πεδίου εἶχον ἀναγνωρίσει τὸν ἀληθῆ αὐτῶν θανάσιμον πολέμιον,

τὸν ὅποιον πολιτικῶς ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὑπετίμησαν. Χαρακτηριστικὸν τῆς ποικιλίας καὶ τῆς ὁλονέν ἐπικρατεστέρας γινομένης σχολαστικῆς παιδείας τῶν χρόνων τούτων εἶνε τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ νῦν ἔτι μᾶλλον ἢ πρότερον ἡ λογοτεχνία λαμβάνει πολυῖστορικὸν χαρακτήρα. Ἄνδρες φιλοσοφικῶς καὶ ῥητορικῶς πεπαιδευμένοι ἀποδύονται εἰς τὰ διαφορώτατα εἶδη, οὕτως ὥστε εἶνε δύσκολον ἐνίοτε κατὰ λόγον τῆς κυρίας παραγωγῆς νὰ κατατάξῃ τις ἕκαστον αὐτῶν εἰς ὠρισμένον τῆς λογοτεχνίας κλάδον. Ὁ ἀξιολογώτατος ἀντιπρόσωπος τῆς συγγραφικῆς ταύτης πολυμερείας κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα εἶνε ὁ Γεώργιος Παχυμέρης¹⁾. Πολὺ αὐτοῦ ὑπέρτερος εἶνε ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, τὸ κυριώτατον λογοτεχνικὸν πρόσωπον τοῦ ιδ' αἰῶνος, ἀνὴρ, ὅστις διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων, διὰ τὴν ἀγχίνουσαν, τὴν δεξιότητα τῆς διαλεκτικῆς καὶ τὴν εὐστάθειαν τοῦ χαρακτῆρος οὐδενὸς τῶν βυζαντινῶν τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων εἶνε κατώτερος. Τοῦ ιε' τέλους αἰῶνος οἱ πολυῖστορες, οἷος ὁ Γεμιστός, Πλήθων καὶ ὁ Βησαρίων εἰσάγουσι πλέον εἰς τοὺς ἐκτὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἡμετέρας πραγματείας κειμένους κύκλους τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Βυζαντίῳ διὰ τῆς ὁσμανικῆς κατακτῆσεως ἐξηφανίσθη πᾶσα ἀφορμὴ πρὸς ἀνωτέραν πνευματικὴν καὶ λογοτεχνικὴν διάπλασιν. Περὶ τῆς βαρβαρότητος, ἣτις νῦν μετ' ἀγροίκου βίας εἰσέβαλεν, περίεργοι μάρτυρες εἶνε αἱ ἐλληνιστὶ συντεταγμέναι ἀνταποκρίσεις τῶν πρώτων Σουλτάνων²⁾· ἐν τῇ παραδόξῳ αὐτῶν ἀσχημίᾳ καὶ ἀκατα-

¹⁾ Περὶ τοῦ ἐπωνύμου τούτου καὶ τοῦ σχηματισμοῦ αὐτοῦ ἴδε Ψευδαττικισμὸς Ἑλεγχον (ἐν Τεργέστη 1884) σ. 317 ἔξ. καὶ τὰς αὐτόθι παρατηρήσεις τοῦ ἀνωνύμου συγγραφέως. Σ. Μ.

²⁾ Ἄφθονα δείγματα ἐν τῷ γ' τόμῳ τῶν Acta et diplomata Graeca aevi, τὰ ἐκδοθέντα ὑπὸ Miklosich καὶ Müller. Θελεκτικώτατον παράδειγμα εἶνε τὸ ἱστορικῶς συνάμα σπουδαῖον τελεσίγραφον τοῦ Σουλτάνου Σελίμ Β' πρὸς τοὺς Βενετοὺς πρὸ τῆς ἐπὶ Κύπρον στρατείας (1570), αὐτόθι τόμ. γ' 366 ἔ. Τὸ αὐτὸ καὶ παρὰ Σάβ. ἐν Τουρκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι σ. 130 καὶ ἔξ αὐτοῦ παρὰ Α. Α. Σακελλαρίου ἐν Κυπριακοῖς Α' Τόμ. (β' ἐκδ.), 1890, σ. 545.

στασία ἀποτελοῦσι τοιαύτην ἀντίθεσιν πρὸς τὴν τάξιν καὶ εὐπρέπειαν τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῶν βυζαντηνῶν γραφείων, ὡς ἂν ἐχωρίζοντο ἀπ' αὐτῶν δι' ὅλης χιλιετηρίδος.

Ἐὰν αἱ λογοτεχνίαι, ὡς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, βαθμηδὸν ἀκμάζουσι καὶ παρακμάζουσι καὶ διὰ τοῦτο αἱ τόσον ἀπότομοι διαιρέσεις, ὁποίας ὁ εἰς συνοψίσματα περιοριζόμενος ἐγκέφαλος τοῦ ἀπείρου καὶ ἀνοήτου κατὰ τὸ δοκοῦν κατασκευάζει, σπανίως ὑφίστανται ἐν τῇ πραγματικότητι, οὐχ ἦττον ὅμως ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τῶν τε ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος ἐμφανίζονται χρονικὰ τινα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἄνευ ὑπερβολῆς δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι πραγματικὰ ὁροθέσια ἐποχῶν. Τίς ἀμφιβάλλει, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀποτελεῖ τὸ ὄριον μετὰ τὴν κλασικῆς καὶ ἀλεξανδρινῆς λογοτεχνίας; Τίς θὰ ᾔθελε ν' ἀμφισβητήσῃ ὅτι ἐν ἔτει 1453 ἐξέπνευσεν ὁ ἰδιόρρυθμος πνευματικὸς βίος τῶν βυζαντηνῶν; Δικαίως λοιπὸν δύναται καὶ ὁ ἱστορικὸς τῆς λογοτεχνίας νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ καθορίσῃ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος. Διότι ἐκ τῆς ὁρθῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τούτου κατὰ μέγα μέρος ἐξαρτᾶται ἡ ἱστορικὴ κατανόησις τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας. Ἐὰν τόσον ἐντριβῆς γνώστης τῶν πραγμάτων, οἷος ὁ Βερνχάρδου¹⁾ ἐξήνεγκε ψυχρῶς τὸν βαρὺν λόγον ὅτι καὶ αἱ εὐσυνειδητόταται σπουδαὶ δὲν εἶνε ἱκαναὶ ἐκ τῆς ἀλλεπαλλήλλου σωρείας τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας νὰ ἀπαρτίσωσιν ἐν ὅλῳ, τὸ μάλιστα πάντων παραγὰν αὐτὸν εἰς ταύτην τὴν πλάνην ἦτο ἡ ἐσφαλμένη θέσις τῶν ὁρίων. Ἀφ' οὗ ἐλήφθησαν ὡς ἀρχὴ τῆς μέσης ἐλληνικῆς λογοτεχνίας οἱ χρόνοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐνεφανίσθη εἰς τὸ ἀπρόληπτον βλέμμα κατὰ πρῶτον ἀπροκατασκευάστος καὶ ὀλίγον καταληπτὴ σειρὰ κορυφαίων ἀπὸ τοῦ Προκοπίου μέχρι τοῦ Θεοφυλάκτου καὶ ἀπὸ τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου μέχρι τοῦ Γεωργίου Πισίδου, ἔπειτα εὐρὺ χάσμα καὶ τέλος βαθμιαία ἀνύψωσις ἀπὸ τοῦ ταπεινοτάτου ἐδάφους. Καὶ ταύτην δὲ ὁ Βερνχάρδου καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, οἵτι-

¹⁾ Bernhardy, Grundriss der griechischen Litteratur I (1876) σ. XV.

νες κρίνουσι τὴν ἑλὴν μέσσην ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν ἐξ ἀπόψεως τοῦ 5' αἰῶνος, παρεγνώρισαν καὶ ἡρνήθησαν, χαρίζομενοι εἰς θεωρίαν ἐκ τῶν προτέρων σχηματισθεῖσαν. Εἰς τὸν τόπον προφανεστάτων γεγονότων ἔθεσαν ἀνεμώλιόν τι κατασκευάσμα Ἐγγελειανῆς ὑφῆς, τοῦ ὁποίου ὡς πυρὴν παρίσταται ἡ ἰδέα ἀκατασχέτου τινὸς καὶ αἰεὶ βαθυτέρας καταπτώσεως ἀπὸ τοῦ 5' μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος. Ἀλλ' ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη παντελῶς ἀντίκειται εἰς τὴν πραγματικότητα, εἶνε βεβαίως σαφὲς πλέον μετὰ τὰ ἀνωτέρω γενικώτερον ἐκτεθέντα, σαφέστερον δὲ θὰ καταστῇ διὰ τῶν κατωτέρω εἰδικώτερον περὶ ἐνὸς ἐκάστου λογοτεχνικοῦ εἶδους λεχθησομένων. Ἀποῦ παρῆλθεν ἡ παλαιότερα βυζαντηνὴ περίοδος, καθ' ἣν τὰ παλαιὰ καὶ νέα στοιχεῖα συνεμίσγυντο ἔτι καὶ ἥριζον πρὸς ἄλληλα, ἤρχισε μετὰ μακρὸν χρόνον ἀκαρπίας ἀνάπτυξις ἐνιαία καί, καθ' ἣν ἑννοιαὶ δύνανται νὰ λεχθῇ τοῦτο περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, κατὰ φύσιν προϊούσα, ἥτις ὠρμήθη μὲν ἀπὸ δογματικῶν, ἀσκητικῶν καὶ ἠθικῶν συγγραφῶν, ἀπὸ ἐκκλησιαστικῶν ἁσμάτων, συναξαρίων καὶ μοναχικῶν χρονολογιῶν, ὅσημέραι δὲ διὰ τῆς ἀνανεωθείσης μελέτης τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ διὰ τῆς ἀφελεστέρας ἀντιλήψεως τῶν συγχρόνων πραγμάτων κατὰ τὴν ποικιλίαν τοῦ περιεχομένου καὶ τὸν πλοῦτον τῆς μορφῆς κρατυνομένη, διετηρήθη ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας εἰς ὕψος σημαντικόν, μέχρις οὗ τοὺς τελευταίους αὐτῆς καρπούς παρήγαγεν ἔνθεν μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπισμῷ, ἔνθεν δὲ ἐν τῇ δημώδει ποιήσει.

Ἀλλ' ἐὰν τὸ ἡμέτερον σχεδίασμα ἐναντίον τῶν ἀνωτέρω ἐξαγομένων πάλιν κατὰ τὸν παλαιὸν τρόπον ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦτο συμβαίνει ἐκ καθαρῶς πρακτικῶν λόγων διὰ τὴν ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὴν τοῦ Χρίστ ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας¹⁾. Βραδύτερον ἴσως δι' ἐπεξεργασίας ἀμφοτέρων τῶν βι-

¹⁾ Τὸ παρὸν σύγγραμμα τοῦ κ. Κρουμβάχερ ἀποτελεῖ τὸν ἑνατον τόμον τοῦ Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft τοῦ συνεργασίᾳ πολλῶν λογίων ἐκδομένου ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Μονάχῳ πανεπιστημίου Iwan von Müller. Τὸν ἑξῆς τόμον ἀποτελεῖ ἡ ὑπὸ Wilhelm Christ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Μονάχῳ πανεπιστημίου συγ-

ελλίων θέλει ἐπιτευχθῇ ἡ μετακίνησις τοῦ ὁροθεσίου συμφώνως πρὸς τὰς ἀμοιβαίας ἀξιώσεις. Δὲν θὰ παράσχη δὲ ἀνυπέρβλητον δυσκολίαν τὸ κῦρος τῆς τέως διαιρέσεως ἐν τῇ συνήθει ἐπιστημονικῇ γλώσσῃ, διότι ὡς γνωστὸν καὶ ἄλλοι ἐσφαλμένοι ὄροι κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας κατεπολεμήθησαν ἐπιτυχῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γλωσσῶν καὶ λογοτεχνιῶν καὶ ἔριστικῶς κατηργήθησαν. Ἀλλως δὲ ἀποδοχῆς ἄξιός εἶνε ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν προϊόντων τῆς ἀπὸ τοῦ 324—650 ἐποχῆς διὰ τοῦ ἀκριβεστεροῦ ὅρου τῶν παλαιότερων βυζαντηνῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὀψιαιτέρα.

Χαρακτηρισμός.

2. Ἡ βυζαντηνὴ λογοτεχνία εἶνε ἡ σπουδαιστάτη ἐκδήλωσις τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας ἀπὸ τῆς ἐξόδου τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῶν προθύρων τῶν νεωτέρων χρόνων, ἀπὸ τούτου δὲ μάλιστα τοῦ ὅρισμοῦ πρέπει νὰ ὁρμᾶται ἡ περὶ τῆς ἀξίας αὐτῆς κρίσις. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου ἡ σημασία αὐτῆς ἔγκειται καὶ ἐν τῇ ἐπιδράσει, ἣν ἐξήσκησεν ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν, σλαβικῶν καὶ τῶν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι λαῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τέλος ἐν τῇ στενῇ σχέσει πρὸς τὴν κλασικὴν φιλολογίαν. Τοῦτο μάλιστα τὸ τελευταῖον δὲν ἔπαυσεν ἐξαιρόμενον μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων. Ἐὰν ἡ κλασικὴ φιλολογία, ὡς παρατηρεῖ ὁ Βύχελερ¹⁾, ἐν τούτῳ ἰδίως ἐπιζητεῖ σήμερον τὴν πρόοδόν της, ὅτι ἐξέρχεται τῆς προτέρας ἀπομονώσεως καὶ κατὰ προτίμησιν ἐρευνᾷ τὰς σχέσεις δι' ὧν Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθνη καὶ τὸν πολιτισμὸν κοινωνοῦσι πρὸς ἔθνη πρὸ αὐτῶν καὶ μετ' αὐτοὺς, ἡ ἐπέκτασις αὕτη τοῦ κύκλου τῆς ἐρεύνης εὐρίσκει τῷ ὄντι πλουσιώτατον καὶ γονιμώτατον ἔδαφος ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν βυζαντηνῶν. Δὲν ὑπάρχει μέρος τι τῆς ἀρχαίας φι-

γραφεῖσα Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας μέχρι τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρόνων (α' ἐκδ. 1889. β' ἐκδοσις 1895). Σ. Μ..

¹⁾ Bücheler. Philologische Kritik, ἐν Βόννῃ 1878 σ. 1.

λογίας καὶ γλωσσολογίας, τὸ ὅποῖον νὰ μὴ πορισθῇ μίαν τινὰ ὠφέλειαν ἐκ βαθείας μελέτης τῆς μέσης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Τοῦτο πρὸ πολλοῦ ὁμολογεῖται καὶ οὐδεμιᾶς χρήζει ἀποδείξεως. Ἡ ἀρχαία παράδοσις οὐδέποτε ἐσθέσθη ὅλως ἐν Βυζαντίῳ, διὸ καὶ αἰῶν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ δὲν θὰ ἐδύνατο νὰ ἀναλάμψῃ ἐκεῖ ὁμοίως, ὡς ἐν τῇ Δύσει. Ἡ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα σχέσις κατὰ τὴν πολιτικὴν καὶ λογοτεχνικὴν ἔποψιν διετηρήθη πάντοτε παρὰ τοῖς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Ἕλλησι, πλὴν ἴσως κατὰ τὸ σκότος τῆς ζ' καὶ η' ἑκατονταετηρίδος. Ἐντεῦθεν πηγάζει ὅτι ὁ τεχνητῶς ἐπιταθείς ζῆλος πρὸς τοὺς κλασικούς, ὅστις ἀπὸ τῶν Κορνηνῶν ἀπέβη συνήθης, οὐδόλως ἐφάνη εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ὡς ξένον τι καὶ ἄψυχον, ἀντιθέτως πρὸς τὴν λατινικὴν λογοτεχνίαν τῶν ἀνθρωπιστῶν, ἥτις οὐδ' ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἐθεωρήθη ὡς ἐθνικόν τι. Διὰ τοῦτο ἐν τοῖς νεωτέροις ἐιδικοῖς φιλολογικοῖς συγγράμμασι βλέπομεν ἐκάστοτε προφανέστερον ὅτι λαμβάνονται ὡς θέμα λόγου αἱ σχέσεις τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἐάν τις ἐξετάσῃ τὸ σύνολον τῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων, μετ' ἐκπλήξεως θὰ παρατηρήσῃ ὅτι σχεδὸν ἀπαρατηρήτως ἔλαβον μεγάλην ἔκτασιν αἱ ἐργασίαι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τοὺς ὑστερωτέρους Ἕλληνας καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς. Πολλοὶ δὲ λόγιοι, ἀγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς κλασικῆς φιλολογίας, ἐζήτησαν τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐρεῦνης των εἰς τὰς ἀκατονομάστους ἑκατονταετηρίδας. Ἀς ἀναλογισθῇ τις τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἐργασίας, δι' ὧν εἰς τὸ χάος τῆς βυζαντινῆς γραμματικῆς, λεξικογραφίας, μετρικῆς, τῶν ἀνθολογιῶν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως κατὰ μικρὸν ἐπεχύθη φῶς καὶ εἰσήχθη τάξις. Οἱ ἄριστοι τῶν ἐρευνητῶν, οἳ οὐ Θεόδωρος Μόμμσεν, Οὔζενερ, φὸν Γούτσμιτ, Στουδέμουνδ, Ραϊφφερσάιδ, Βάξμουθ, Βούρσιαν, Χρίστ, Ρόδε, Γουλ. Μέυερ, Κρούσιος, Ἐλτερ, Ραϊτσενστάιν, Λ. Κὼν κ. ἄ. ἐπεσκέφθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἀπεκόμισαν ἄφθονα ὠφελήματα. Ἐὰν δὲ ὁ ἐνδόμυχος ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος διὰ τούτων τῶν ἀποκέντρων σπουδῶν δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι προήχθη, ἀλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ ὠφέ-

λεια εἶνε ἀναμφίβολος, καὶ εἰς τοῦτο πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν. Ἐάν τις ᾔθελε τὸ δικαίωμα πάσης ἐργασίας νὰ σταθμίσῃ ἐξ ἀπόψεως καλαισθητικῆς καὶ παιδαγωγικῆς καὶ νὰ ἀρνηθῇ τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιστήμης αὐτὸν καθ' ἑαυτόν, ὀλίγιστα πράγματα πρὸς ἔρευναν θὰ ὑπελείποντο εἰς τε τὴν φιλολογίαν καὶ τὰς ἄλλας μαθήσεις. Τεχνητός τις περιορισμὸς εἰς τοὺς κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος τελείους χρόνους θὰ ἐπέφερε τότε μάλιστα κάματον καὶ τελευτήσωσιν τῶν πνευμάτων, εἰς ἣν βεβαίως ᾔθελε καταπέσει καὶ ὁ πολυύμνητος ἀγνὸς ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ παιδαγωγικὴ δύναμις. Δὲν εἶνε ἡ ὕλη τὸ κύριον· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὁ μὲ διαυγὲς πνεῦμα καὶ παλλομένην καρδίαν ἐργαζόμενος δύναται καὶ ἐκ τοῦ Βυζαντίου ὁρμώμενος νὰ εὔρῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλόν.

Καὶ ὅμως εἶνε ἀνάγκη νὰ προφυλαχθῇ τις ἀπὸ τῆς ὑπερμέτρου ἐξάρσεως τῶν ἀρχαίων στοιχείων ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ῥώμῃ. Οὐδὲν μᾶλλον ἀπεπλάνησε τὴν βαθυτέραν κατανόησιν καὶ διάγνωσιν τῶν βυζαντινῶν χρόνων παρ' ὅσον ἡ συνήθεια τοῦ νὰ θεωρῇ τις πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς ὡς διακλάδωσιν καὶ ἀπόρροϊαν τῆς ἀρχαιότητος. Τὸ Βυζάντιον ἦτο διὰ τοὺς πλείστους τῶν ἐρευνητῶν τὸ ἀπέραντον κοιμητήριον τοῦ γιγαντώδους γένους τῶν Ἑλλήνων ἄξιον προσοχῆς μόνον ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῷ φυλαττομένων λειψάνων καὶ κειμηλίων πρὸ πολλοῦ παρωχημένων χρόνων. Ὅπως ἡ πεζογραφικὴ λογοτεχνία τῶν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Ἑλλήνων ἐθεωρήθη μόνον ὡς εὔρετήριον ἀρχαίων τύπων καὶ λέξεων, ὡς μεταλλεῖον διαφόρων γραφῶν, ἀποσπασμάτων, μυθολογικῶν, ἀρχαιολογικῶν καὶ ἱστορικῶν σημειώσεων, οὕτω καὶ ἐν τῇ ποιήσει ἐκεῖνο μόνον ἠξιώθη προσοχῆς, ὅπερ ἐσχετίζετο πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ παρεῖχε τὴν ποθητὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς σοφοὺς νὰ ἀναζητήσωσιν ἀμέσως τὰς πηγὰς καὶ νὰ οἰκοδομήσωσι τὰς « ἱστορικὰς γεφύρας ». Αὕτη ἡ κατὰ τὸ μᾶλλον ἦ ἦπτον ἐν συνειδήσει πρεσβευομένη ἀρχὴ ἐποδηγέται τὴν ἔρευναν εἰς ἐκεῖνα τὰ συγγράμματα, ἐν οἷς ἦτο καταφανὲς ἡ χρησιμοποίησις ἀρχαίων ὑπαρχόντων καὶ ἡ πρὸς τὰ πρότυπα σχέσις, ὅ ἐ.

εἰς τὰ χεῖριστα βαναυσουργήματα δουλικῆς μιμήσεως. Ὅθεν τὰ προϊόντα τοῦ βυζαντινοῦ αἰῶνος ἐστιγματίσθησαν ὑπὸ τῆς δογματικῆς λογοκρισίας ὡς οὐδεμίαν ἔχοντα ἀξίαν. Τὸ ἅπαξ ἐγκο-
λαφθὲν κακόσημον μυριάκις ἐπανελήφθη, σπανίως καὶ μόνον ἐν μέ-
ρει ἀνεφηλαφήθη, οὐδέποτε δὲ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ἐξητάσθη. Οὐδεμία λογοτεχνικὴ κρίσις στηρίζεται ἐπὶ τοσοῦτον ὀλίγων πραγ-
ματικῶν καὶ ἐξ ἰδίας μελέτης πορισθεῖσων γνώσεων ὅσον αἱ συνήθεις
ἐτυμηγορίαι περὶ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων. Καὶ ὅμως αἱ περὶ
αὐτῶν κρίσεις εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ σκληραὶ καὶ ἀποκλειστικαί· διότι
ἡ ἡμιμάθεια εἶνε περί τε τοὺς ἐπαίνους καὶ τοὺς ψόγους πολυμρο-
τέρα καὶ ἀμετροπεστέρα τῆς εὐσυνειδήτου ἐρεῦνης. Ὁ ἀπαίσιος λό-
γος «Δυστυχῆς, διότι εἶσαι ἀπόγονος» ἐξεπληρώθη μυριάκις ἐπὶ τῶν
Βυζαντινῶν. Καὶ ἄνδρες εἰδήμονες, ὡς ὁ Βερνγάρδου, παρεσύρθη-
σαν ὑπὸ τῆς ἀποκλειστικῆς «φιλολογικῆς» ἀπόψεως τῆς βυζαντινῆς
λογοτεχνίας, καθ' ἣν πᾶν ἔργον, πᾶσαν ἔκφρασιν, πᾶσαν λέξιν ἤθελον
νὰ ἐνωτισθῶσιν ὡς ἀπήχησιν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, εἰς ἱστορικῶς
ἀδίκους καὶ σύγχυσιν ἐπιφερούσας κρίσεις. Ὅστις εἰς τὴν κλασικὴν
μόνον ἀποψιν ἡδύνεται, φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐξ ἀρχῆς δυστροπεῖ πρὸς
τὴν γνῶσιν τῶν βυζαντινῶν πραγμάτων. Τίς δύναται π. χ. νὰ
κρίνῃ δικαίως πάσας τὰς προσωπικὰς ἀρετὰς ἐνὸς Εὐσταθίου ἢ
Νικήτα Ἀχομινάτου, ὅταν δὲν εὕρισκῃ ἄλλο μέτρον δι' αὐτοὺς
εἰμὴ τὸν Ἀρίσταρχον ἢ τὸν Θουκυδίδην; Τίς δύναται νὰ αἰσθανθῇ
τὸ ἀπαράμιλλον ὕψος ἐνὸς Ῥωμανοῦ, ἂν ἀπώλεσε παντάπασιν τὸν
ἐνθουσιασμόν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ δὲν εἶνε διατεθειμένος
νὰ συνοικειωθῇ πρὸς γλῶσσαν παντελῶς «ἀδόκιμον» καὶ μετρι-
κὴν ξενότροπον;

Ἄλλος λόγος, δι' ὃν ἡ κριτικὴ μετ' ἀδιαφορίας ἀρέσκεται νὰ
ἐκτελῇ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν τὰς πολυπληθεῖς καρατομήσεις, εἶνε
ἡ κακὴ συνήθεια τοῦ νὰ θεωρῇται ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία τοῦ μέσου
αἰῶνος ὡς ὁμοιόμορφος καὶ ὁμοιόχρους ὁγκος, ὡς ἂν
αἱ πανταχοῦ ἰσχύουσαι διαφοραὶ τῶν χρόνων, τῶν εἰδῶν, τῶν ἀτό-
μων ἐνταῦθα ἔπαυσαν νὰ ἔχωσι τὴν ἐνέργειάν των. Δύναται τις νὰ

ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ βυζαντηνὸς χαρακτὴρ ἔχει ἐκπληκτικὴν ἀντοχὴν, καὶ μέχρι τῆς ιε' ἑκατονταετηρίδος διαρκεῖ ἄνευ μεγάλης διαφορᾶς· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παραβλέψῃ ὅτι ὁ χαρακτὴρ οὗτος δὲν δύναται τόσο ἐυκόλως νὰ ὀρισθῇ, ὅπως κοινῶς πιστεύεται, καὶ ὅτι αἱ πολέμιοι εἰς πᾶσαν καθαρὰν ἀντίληψιν ἀφοριστικαὶ φράσεις, ὅσον δογματικὴ ἀκαμψία, θρησκευτικὸς φανατισμός, ἀοριστία καὶ δουλικὴ μίμησις οὔτε τὸν ἐξαντλοῦσιν οὔτε εὐστόχως τὸν διαγράφουσι. Περὶ δὲ τῆς νῦν τόσο τοῦ ουρμού γενομένης χρήσεως τῆς λέξεως Βυζαντηνὸς εἰς ἔκφρασιν τῆς ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ εὐτελοῦς δουλοπρεπείας, ὀφείλει ἡ ἱστορικὴ παρατήρησις νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ κακὴ αὕτη ιδιότης δὲν εἶνε μόνον τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλ' εὐρίσκεται πάντοτε καὶ πανταχοῦ ὅπου ὑπάρχουσιν ἀπόλυτοι μονάρχαι. Μετὰ τῆς ἐξωτερικῆς αὐλικῆς ἐθιμοταξίας ἐξηπλώθη καὶ ἐν τῇ Δύσει τόσο ἡ ἐσωτερικὴ δουλοφροσύνη, ὥστε ἡ πεπαιδευμένη μέση Εὐρώπη δι' οὐδὲν πλέον ἔχει νὰ ψέξῃ τοὺς Βυζαντινοὺς. Οὐδέποτε ὁ βυζαντινισμὸς ἤχημασεν ἐν Βυζαντίῳ τοσοῦτον, ὅσον ἐν ταῖς αὐλαῖς Καρόλου τοῦ Ε', Φιλίππου τοῦ Β', Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' καὶ πολλῶν ἡγεμονίσκων τῆς ἡμετέρας πατρίδος¹⁾. Οἱ Γερμανοὶ αὐλικοὶ ποιηταὶ τοῦ καλοῦ παλαιοῦ καιροῦ ὑπερβαίνουνσιν ὡς πρὸς τὴν κυνικὴν χαμέρπειαν πᾶν ὅ,τι ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ λογοτεχνία περιέχει ἐξευτέλισμα, καὶ ὁ «ἥλιος βασιλεὺς» τοῦ Ψέλλου εὗρεν ἐν τῷ *roi-soleil* τῆς Γαλλίας τὸ πιστὸν αὐτοῦ ἀντίστοιχον. Ἀληθῶς εἰπεῖν τὸ Βυζάντιον εἶνε ὀλιγώτερον δεσποτικὸν ἢ ὅσον φημίζεται. Ἡ ἐξάρτησις τοῦ αὐτοκράτορος ἀπὸ τῆς θελήσεως τοῦ δήμου, αἱ αἱματηραὶ στάσεις τοῦ πλήθους τῆς πρωτευούσης καὶ ἄλλα παρόμοια δημοκρατικὰ χαρακτηριστικά, ὑπὸ τῶν ὀξυδερκῶν παρατηρητῶν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἀνακαλυπτόμενα, ἐνθυμίζουσι πολὺ μᾶλλον τὴν νεωτέραν Γαλλίαν ἢ τοὺς πρὸ τοῦ 1789 χρόνους. Παρὰ πᾶσαν τὴν συγκέντρωσιν τῆς πολιτικῆς δυνάμεως ἐν τῷ ἱερῷ προσώπῳ

¹⁾ Vgl. W. Fischer. Ein Wort über den Byzantinismus, ἐν Zeitschrift für allgemeine Geschichte 5 (ἐν Στουτγάρτῃ 1888) 989 — 997.

τοῦ αὐτοκράτορος, ἡ βυζαντινὴ αὐλὴ οὐδέποτε ἡδυνήθη νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἑαυτὴν τὴν διαφθορὰν καὶ σπατάλην, ἥτις κατὰ τὴν ἰζ' καὶ ιη' ἑκατονταετηρίδα ἐπενέμετο τὴν Γαλλίαν καὶ ὡς ἐκ τῆς εὐπειθοῦς καὶ πιθηκώδους ἀπομιμήσεως τοῦ περιβοήτου προτύπου πολλὰ μικρὰ γερμανικὰ κράτη. Ἐκ τῆς μυθώδους τρυφῆς, τῶν ἀτελευτήτων διασκεδάσεων, μεταμφίσεων, πομπῶν καὶ ἡδυπαθῶν ποιμενικῶν παραστάσεων, τῶν φωτοχυσίων καὶ πυροτεχνημάτων, ἐκ τῶν ἀκολάστων συμποσίων καὶ διαβοήτων κυνηγεσίων καὶ δασικῶν ἑορτῶν, ἐκ τῶν εἰς αὐλικούς παῖδας μετημφισμένων *filles d'honneur*, ἐκ πάντων τούτων οὐδὲν ἀκούομεν ὑπάρχον ἐν Βυζαντίῳ. Τὸ φορολογικὸν σχοινίον ἐτεντώνετο καὶ ἐκεῖ ὅχι ὀλιγώτερον ἀνηλεῶς ἢ παρ' ἡμῖν· ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῶν εἰσπραττομένων προσόδων κατεβροχθίζετο ὑπὸ τῶν ἀναποφεύκτων πολέμων πρὸς τὰ πανταχόθεν ἀπειλοῦντα γειτονικὰ ἔθνη καὶ ὑπὸ ἄλλων τοῦ κράτους ἀναγκῶν, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τῆς ἀσωτίας τῆς αὐλῆς. Ἀμετρος φιλαυτία καὶ ἀπληστος φιλαρχία παρήγαγε πολλάκις ἐν Βυζαντίῳ αἱματηρὰ κακουργήματα· ἀλλ' ἐν πολιτείᾳ, ἐν ἣ τόσα εἶνε τὰ ἀλληλομαχοῦντα συμφέροντα, ἀνέχεται τις τῷ ὄντι τοιαύτας συγκρούσεις ἔτι μᾶλλον ἢ τὴν «ἀρετὴν τῶν κεκορεσμένων» καὶ τὴν «ἠθικὴν τῶν ἐχόντων τὸ βαλάντιον πλήρες». Τὸ σκληρὸν μέταλλον, ἐξ οὗ πολλοὶ Βυζαντινοὶ ἐχαλκεύθησαν, ὅς ὁ Τσιμισκῆς, ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς καὶ Βασίλειος ὁ Β', εἶνε εἰς ἡμᾶς συμπαθέστερον παρὰ τὴν κομποπρεπῆ ρυπαρότητα πολλῶν μεσευρωπαϊκῶν αὐλῶν τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐν τούτοις δὲν λείπουσιν οἱ ἡγεμόνες οἱ συνεννοῦντες μετὰ μεγαλοπράγμονος διανοίας καὶ σιδηρᾶς δραστηριότητος ἐλεήμονα φιланθρωπίαν, ὅς ὁ ἐξάιρετος Ἰωάννης ὁ Κομνηνὸς καὶ ἡ λαμπρὰ ἵπποτικὴ μορφή τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μανουὴλ. Ὁ ἀηδὴς χαρακτήρ ὁ τῷ ὄντι ἐγκεχαραγμένος εἰς τινὰ τμήματα, οἷα ἡ Ὀλιβερά μεταβατικὴ περίοδος τοῦ 1025—1081, μεταφέρεται ἀδίκως εἰς ἅπαντα τὸν βυζαντινὸν αἰῶνα. Ὡσαύτως καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς λογοτεχνίας πρέπει νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν χρόνων, τῶν

εἰδῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Εὐθὺς ὡς ἐγκύψωμεν μετὰ στοργῆς καὶ ἐπιμελείας εἰς τὰ καθ' ἕκαστον, θὰ παρατηρήσωμεν φανεράς διαφοράς, αἵτινες ἀφαιροῦσιν ἡμᾶς τὸ θάρρος νὰ παραδεχθῶμεν τὴν συνήθη καθολίκευσιν τῶν κρίσεων.

Ἡ αὐθόπαρκτος σημασία τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Βυζαντηνῶν ἀνάγκη ὅσον ἔνεστι περιφανῶς νὰ ἐξαρθῇ. Ὅ,τι ἐδημιούργησαν εἰνέ τι πλέον ἢ ἀπλοῦν παράρτημα τῆς ἀρχαιότητος. Παρὰ τὴν ἐλληνικὴν καὶ ῥωμαϊκὴν λογοτεχνίαν ἴστανται τὰ βυζαντινὰ συγγράμματα ὡς νέον τι πλαστούργημα, ἐν ᾧ ἐλληνικά, ῥωμαϊκά, χριστιανικά καὶ ἀνατολικά στοιχεῖα συνεχωνεύθησαν εἰς ἓν ἰδιόρρυθμον ὅλον. Τὸ κρατοῦν δ' ἐν τούτῳ στοιχεῖον παρέμεινε τὸ ἐλληνικόν. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι τὸ βυζαντινὸν κράτος οὐδαμῶς ἤτό τι ἀγνώως ἐλληνικόν — ἡ τοιαύτη ἀντίληψις εἶνε παντελῶς ἀποκρουστέα — ἀλλ' ἰδιόρρυθμόν τι κράμα ἐλληνικῶν καὶ ξένων στοιχείων, ἐξ ὧν τὰ βαρβαρικά ἰδίως, σλαυικά τε καὶ γερμανικά, πλὴν τῶν ῥωμαϊκῶν καὶ ἀνατολικῶν συνέτειναν εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνακαίνισιν καὶ τὴν ὕλικὴν ἐνίσχυσιν τῆς πολιτείας. Τὴν ἡγεμονίαν ὅμως διετήρησαν τὰ ἐλληνικὴν ἔχοντα τὴν γλῶσσαν ἐθνικά στοιχεῖα, ἀδιάφορον ἂν εἰς τὰς φλέβας αὐτῶν ἔρρεε μία σταγὼν περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον αἵματος ἀρχαίου ἐλληνικοῦ. Αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ ἐν τῇ κατωτέρᾳ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ τέχνῃ ἐτελοῦντο ἀποκλειστικῶς καθ' ἐλληνικοὺς τύπους, καὶ ἡ παλαιὰ παρατήρησις ὅτι αἱ δυνάμεις ἔθνους τινὸς κεῖνται ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ διεπιστώθη λαμπρῶς καὶ ἐνταῦθα. Πόσον ἀδιαφιλονίκητον ἦτο τοῦ ἐλληνισμοῦ τὸ κράτος ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ, ἀποδεικνύει μεταξὺ ἄλλων ἡ καταπληκτικῶς ταχεῖα ἐξελληνίσις τῶν Σλαύων ἐπιδρομῶν ἐν τῇ συνεχεῖ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ. Πραγματικῶς οὐδέποτε οἱ Ἕλληνες ἐκλήθησαν νὰ διαδραματίσωσι τόσον σπουδαῖον πολιτικὸν πρόσωπον, ὅπως κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Ὁ μικρὸς βίος τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν καὶ φυλῶν, παραβαλλόμενος πρὸς τὸν μεσαιω-

νικόν, φαίνεται ἀσήμαντος, ἔτι δὲ ὀλιγώτερον ἐπιτρέπεται νὰ πλανώμεθα περὶ τῆς σημασίας τοῦ κατὰ τὸν βυζαντηνὸν αἰῶνα ἑλληνισμοῦ, ἐκτιμῶντες αὐτὴν κατὰ τὸ μέτρον τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας καὶ κατὰ τοὺς νῦν ἔτι χρόνους δυστυχῶς. Ἡ κραταιὰ δὲ αὕτη πραγματικὴ ὑπόστασις δὲν πρέπει νὰ ὀλιγορηθῇ ὑπὸ τῶν μελλόντων νὰ κρίνῃσι τὴν βυζαντηνὴν λογοτεχνίαν. Ὅμοιον τι δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ Δύσει. Ὅθεν ἐὰν ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τούτου τοῦ τόμου ¹⁾ πρόκειται νὰ ἐκδοθῇ ἱστορία τῆς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι λατινικῆς λογοτεχνίας ὡς ἀντίστοιχον ἔργον πρὸς τὸ ἡμέτερον σχέδιον, ἡ σχέσις αὕτη στηρίζεται μᾶλλον εἰς ἐξωτερικὴν ἀναλογίαν ἢ εἰς ἐσωτερικὴν συγγένειαν· διότι ἐν τῇ Δύσει ὅπως ἀντὶ τῆς παλαιᾶς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς παρέρχονται εἰς μέσον νέα κράτη, οὕτω καὶ ἡ ἄμεσος παράδοσις τῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας διελύθη εἰς ἀνίστους κατ' ἰδίαν ὑπάρξεις· ταύτην δὲ τὴν κατάστασιν κατ' οὐδὲν πλέον ἰσχυε νὰ μεταβάλλῃ ἢ ὑπὸ Καρόλου τοῦ μεγάλου τεχνιτῇ ἀνίδρυσις τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκ τῆς λατινικῆς λογοτεχνίας τοῦ μέσου αἰῶνος λείπει ἡ ἀδιάκοπος ἐνότης, λείπει ἡ ἐθνικὴ, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ βάσις. Οἱ ποιηταὶ αὐτῆς δὲν ἀμιλλῶνται ἐν ἐπιγνώσει πρὸς τοὺς ἀρχαίους, ἀλλὰ γράφουσιν ἰδιωτικὰ θεματογραφήματα καὶ ὁ ζῆλος πρὸς τὴν δάφνην τῆς ἀθανασίας τοῖς εἶνε ἄγνωστος. Εἰς τῶν κυρίων λόγων τῆς μεγάλης ταύτης ἀντιθέσεως μεταξύ τῆς μέτης λατινικῆς καὶ μέσης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ διαφορᾷ τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῶν ἐν ἑκατέρᾳ λογοτεχνῶν. Ἐν τῇ Δύσει πᾶσα λογοτεχνικὴ δημιουργία περιωρίσθη εἰς τοὺς σιωπηλοὺς χώρους τῶν μοναστηριακῶν κελλίων. Μοναχοὶ εἶνε οἱ γράφοντες καὶ χάριν μοναχῶν γράφουσι. Καὶ ἐν Βυζαντίῳ ἐργάζονται πολλοὶ συγγραφεῖς ἐν τῷ ἀσφαλεῖ καταφυγίῳ ἐνός τινος μοναστηρίου· ἀλλ' οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ζῶσιν ἐν ζωηρᾷ ἀμοιβαίᾳ

¹⁾ Τούτοις τοῦ ἐνάτου τοῦ Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft.
²⁾ 186 ἀνωτέρω σ. 33 σημ. 1. Σ. Μ.

σχέσει πρὸς τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον. Πολλὰ τῶν ἀξιολογωτάτων πνευμάτων, ὅποιοι ὁ Φώτιος, ὁ Ψελλός, Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης, Γρηγόριος ὁ Κύπριος, ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς κ. ἄ. κατέχουσι περιφανῆ ἀξιώματα τῆς πολιτείας ἢ τῆς ἐκκλησίας καὶ μετέχουσι δραστηρίως τῶν μεγάλων κινήσεων τῆς ἐποχῆς των· ἄλλοι μανθάνουσι τὸν βίον τοῦ κόσμου ἐν ὑποδεεστέραις θέσεσι· ὁμάδα χωριστὴν τέλος ἀποτελεῖ τὸ πτωχὸν γένος τῶν λογοτεχνῶν, ἄνθρωποι πένητες ἐκ τῆς καθ' ἡμέραν ἐργασίας ἀποζῶντες, οἱ ὁ Θεόδωρος Πτωχοπρόδρομος, ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς, ὁ Ἰωάννης Τζέτζης, ὁ Μανουὴλ Φιλῆς, οἵτινες μὴ δυνάμενοι ν' ἀναβῶσιν εἰς τὰ προσδοφόρα ἀξιώματα ἀρκοῦνται εἰς μεμψιμοίρους καὶ θρηνώδεις τόνους, δι' ὧν προσλιπαροῦσι τὴν εὐνοίαν τῶν πλουσίων καὶ δυνατῶν. Ἐνεκα τῶν ποικίλων τούτων βαθμῶν τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῶν συγγραφέων ἀποκτᾷ καὶ ἡ λογοτεχνία ζωηρόν, ποικίλον καὶ πολυειδῆ χαρακτῆρα. Μολονότι δὲ καὶ ἐν τῇ βυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ ὡς ἐν τῇ λατινικῇ τοῦ μέσου αἰῶνος τὰ ἀρχαῖα πρότυπα γονιμοποιοῦσιν ἔτι τὰ νέα προϊόντα, ἀλλὰ τὸ οὐσιῶδες ἐν Βυζαντίῳ εἶνε ἡ αὐθυπόστατος παραγωγή, ἡ παράστασις νέων ἀντικειμένων. Μόνον εἰς κλάδους τινὰς φιλολογικῆς μαθήσεως, ὅπως εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ μετρικὴν, εἰς τοὺς ὁποίους συγγράμματά τινα ἀπέκτησαν τυπικὸν κῦρος καὶ διεφύλαξαν αὐτό, δικαιολογημένη θὰ ἦτο ἡ ἀπόπειρα τῆς ἐξετάσεως πάσης παραγωγῆς ἀπὸ τῆς ὀχθῆς τῆς ἀρχαιότητος.

Ἡ ἀπαράμιλλος διαίρεσις εἰς λογοτεχνικά εἶδη, ἡ διαλάμπουσα ἐν τῇ κλασικῇ λογοτεχνίᾳ, ἀπωλέσθη ἀπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου. Ὁ χαρακτῆρ τοῦ συγκρητισμοῦ καὶ τῆς συναναμίξεως ὁ χαραχθεὶς ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἐπικρατεῖ καὶ ἐν τῇ βυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ. Οἱ πλεῖστοι συγγραφεῖς τρέπονται ταυτοχρόνως ἐπὶ πολλὰ καὶ πολλάκις ὅλως διάφορα εἶδη συγγραφῆς. Ἐκ τούτου δὲ προκύπτει λογοτεχνικὸν χάος, εἰς τὸ ὅποιον δύσκολον εἶνε νὰ ἐμβάλῃ τις τάξιν καὶ σαφήνειαν. Ἐάν τις ἤθελεν, ὅπως ἔπραξεν ὁ Φαβρίκιος καὶ ὁ

Σχοῦλλ (Schöll), νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐστηρὰν διαίρεσιν καθ' ὅλην καὶ εἶδος, θὰ ἠναγκάζετο νὰ διασπάσῃ τοὺς πλείστους συγγραφεῖς εἰς δύο, τρία καὶ πλείοτερα μέρη· οὕτως αἱ μὲν προσωπικότητες θὰ ἐξηφανίζοντο, ὅλη δὲ ἡ λογοτεχνία θὰ διελύετο εἰς ἀπέραντον πλῆθος βιβλίων, πραγματειῶν καὶ ἀποσπασμάτων, ἐξ ὧν τότε πᾶς τις κατὰ τὴν ὁρεξιν καὶ ικανότητά του ὤφειλεν ἐπιπλέον νὰ ἀνεύρῃ ἓνα ἕκαστον συγγραφέα. Τοιαύτη τις αὐστηρῶς εἰδολογικὴ πραγματεία ἤθελε τεραστίως δυσχεράνει τὸν σχηματισμὸν δικαίως καὶ εὐστόχου κρίσεως περὶ τε τῶν λογοτεχνῶν καὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐκπροσωπουμένου αἰῶνος καὶ λαοῦ. Ἐπειτα δὲ τὰ κυριώτερα τοῦλάχιστον εἶδη ἔπρεπε πάλιν νὰ ἐκτεθῶσιν ἐν ἱστορικῇ συνεχείᾳ. Διὰ τοῦτο ἐκρίθη προτιμότερος συμβιβασμὸς τις μεταξὺ τῆς συγχρονιστικῆς καὶ εἰδολογικῆς μεθόδου. Ἐκαστος συγγραφεὺς ὑπῆχθη εἰς ἐκεῖνο τὸ κύριον εἶδος, εἰς ὃ πίπτει τὸ κέντρον τοῦ βάρους τῶν συγγραμμάτων του. Ἐντὺς δὲ ἐκάστου εἵδους ἐτηρήθη αὐστηρῶς ἡ χρονολογικὴ τάξις· ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀκολουθίαν τῶν κυριωτέρων εἰδῶν κατὰ φυσικὸν λόγον ἀπήτησε τὴν προτίμησιν ἐν μὲν τῇ ἀρχαιοπρεπεῖ λογοτεχνίᾳ ἢ πεζογραφίᾳ, ἐν δὲ τῇ δημώδει τοῦναντίον ἢ ποίησις. Ἡ διαύγεια, μεθ' ἧς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ λογοτεχνίᾳ διακρίνονται τὰ κυριώτερα εἶδη καὶ οἱ βαθμοὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῷ ἀναμίκτῳ τούτῳ συστήματι. Ἀλλὰ βεβαίως παρὰ τὴν αὐστηρὰν εἰδολογίαν, ἣτις συνεπάγεται ὑπέρμετρον διάσπασιν τῶν συγγραφέων καὶ παρὰ τὸ συγχρονιστικὸν σύστημα, καθ' ὃ ἡ ἀνάπτυξις τῶν εἰδῶν θὰ ἦτο λίαν ἀσαφής, τὸ προτιμηθὲν συνενώνει τὰ πλεῖστα προτερήματα. Καὶ ἐνταῦθα καὶ πανταχοῦ μοι ἐφάνη ὅτι εὐκταιστέρα εἶνε ἡ σκοπιμότης ἀντὶ τῆς δογματικῆς ἐπιμονῆς εἰς παραδεδομένους τύπους.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον δικαίως σήμερον θεωρεῖται ὡς τὸ ζωτικὸν στοιγεῖον πάσης λογοτεχνικῆς ἐξιστορήσεως, ἡ κατὰ δεξις τῶν γενετικῶν σχέσεων, δὲν δύναται ἀκόμη ἐν τῇ βυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ νὰ ἐκτελεσθῇ κατὰ πᾶσαν τὴν ἔκτασιν καὶ μεθ' ἱκανῆς

σαφηνείας· ὅχι διότι δῆθεν, ὡς τινες πολὺ ἐσπευσμένως ὑπέλαβον, ἀνάπτυξις ἐν τῷ βυζαντινῷ αἰῶνι δὲν ὑπάρχει· διότι ἀκμὴ καὶ παρακμὴ ὑπάρχουσι καὶ ἐνταῦθα, ἀλλὰ τὰ πράγματα χωροῦσι βραδύτερον καὶ ἀκανονιστότερον· ἱστορία δὲ ἀναπτύξεως τοσοῦτον ἀξιοθαυμάστου καὶ πρὸς τὸν βίον τοῦ ἀτόμου παραπλησίας, οἷαν παρέχει ἡ πρὸ Χριστοῦ λογοτεχνία τῶν Ἑλλήνων, δὲν δύναται νὰ ζητηθῇ ἐν τῷ ὑπερκόρῳ παραδόσεων αἰῶνι τῶν Βυζαντινῶν. Πρόρριζοι ἀνατροπαὶ τῆς καλαισθησίας, μεταβολαὶ ἀρχῶν καὶ τῆς συμφώνως πρὸς ταύτας ἀπόψεως τῶν πραγμάτων δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αἰῶνα, ἐν ᾧ ἐπεκράτει ἡ συντηρητικὴ τάσις καθ' ἅπαντας τοὺς κλάδους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. "Ἵνα γνωρίσωμεν τὰς διαφορὰς τῆς ἡλικίας καὶ τῶν ἀτόμων, αἵτινες εἶνε λεπτότεραι ἐνταῦθα ἢ ἐν ἐποχαῖς ἀγρίου ἀναθρασμοῦ, ἀνάγκη ἀκόμη τὸ βλέμμα ἡμῶν διὰ μακρᾶς ἀσκήσεως νὰ ὀξυνθῇ. Ἐὰν ἀναπαυθῶμεν ἐπὶ τῇ βεβαιώσει τοῦ Βερνχάρδου ὅτι πάντες οἱ Βυζαντινοὶ ἔχουσι μίαν τινὰ οἰκογενειακὴν ὁμοιότητα, ἡ γνῶσις ἡμῶν δὲν θὰ προαχθῇ πολὺ. Τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν τῆς συγγενείας λαμβάνει ὁ μακρὰν ἱστάμενος παρατηρητὴς ἀπὸ τῶν πλείστων συγγραφέων καὶ ἄλλων λογοτεχνιῶν. Πόσον μακρὸς χρόνος ἀπαιτεῖται π. χ. μέχρις ὅτου μάθῃ τις ἐκ τοῦ πλήθους τῶν κατὰ τὸ φαινόμενον ἴσην πραγματιστικὴν καὶ ἐρωτικὴν χροιάν ἔχόντων Γάλλων μυθιστοριογράφων νὰ ἐξάγῃ τοὺς τύπους αὐτῶν καὶ τόσον νὰ τοὺς διακρίνῃ ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε ἐν οἰονόηποτε τυχαίως λαμβανόμενον δεῖγμα νὰ ἐξαρκῇ εἰς ὄρισμὸν τοῦ συγγραφέως. Καὶ ἐν Βυζαντίῳ ὑπάρχουσι τόσον θεμελιωδῶς διάφοροι μορφαί, οἷοι ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ, ὁ Δωδέ, ὁ Ζολά, ὁ Μπουρζέ, ὁ Λοτί. Ὅστις δὲν δύναται νὰ πιστεύσῃ εἰς ταύτας τὰς διαφορὰς, ἅς ἐνθυμηθῇ, ὅποιον βάθος σπουδῶν ἐχρειάσθη, μέχρις οὗ ἡ ἱστορία τῆς τέχνης ἀπὸ τῆς καθόλου ἐννοίας τῆς ἀρχαίας τέχνης κατέλθῃ εἰς τὴν διαφορὰν τῆς ἐλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς, ἔπειτα εἰς τὴν διάγνωσιν ἀττικοῦ, πελοποννησιακοῦ καὶ βορειοελληνικοῦ ἐργαστηρίου, τέλος εἰς τὴν λεπτοτέραν διάκρισιν ἐκάστου τεχνίτου. Τίς συμμε-

ρίζεται πλέον σήμερον τὴν πεποιθήσιν τοῦ Φριδερίκου Σχλέγκελ ὅτι ἐν τῇ χριστιανικῇ ζωγραφικῇ καὶ γλυπτικῇ ἀπὸ τῶν πρωϊμωτάτων χρόνων μέχρι τοῦ ἰδ' αἰῶνος ἐπεκράτησεν ἡ ἐντελεστάτη ἐνότης καὶ ὁμοιότης περὶ τε τὸ σχεδίασμα καὶ τὴν ἔλλην τεχνικὴν ἐργασίαν ; «Ὅπου οἱ ἀρχαῖοι φιλοτέχνηται ἐφαντάζοντο ὅτι ἔβλεπον ἄκαμπτον ἀμεταβλησίαν, ἡμεῖς παρατηροῦμεν πολὺ ποικίλην μεταλλαγὴν.» ¹⁾. Ἡ ὑπὸ τοῦ Σπρίγγερ ἐξαιρομένη δυσκολία, μεθ' ἧς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης διαγιγνώσκονται αἱ παραβάσεις ἀπὸ τοῦ κοινοῦ τύπου καὶ ἡ διάσπασις τούτου εἰς μυρίας ἀτομικότητας, ἀρμόζει καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν ξένων λογοτεχνιῶν. Καὶ ἐνταῦθα κατεχόμεθα ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς ἐντυπώσεως, ἣν λαμβάνομεν ἐκ τῶν καθόλου ἰδιοτήτων τοῦ εἶδους, καὶ μόλις καὶ μετὰ κόπου δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν τὰς ἰδιαιτέρας σχολὰς καὶ προσωπικότητας.

Εἷς λόγος, ὅστις πρὸ πάντων ἐθόλωσε τὴν κατανόησιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀναπτύξεως τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας, εἶνε ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον ἤδη ἀνωτέρω ἐθίξαμεν· εἶνε ἡ μέθοδος, ἣν ὁ Βερν-χάρδου καὶ ἄλλοι ἠκολούθησαν, τοῦ νὰ εἰσβιάσῃσι τεχνητῶς πάντα τὰ μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα εἰς ἔδαφος ἀδιακόπως ταπεινούμενον. Τοσοῦτον ἐτυφλώθη ὁ μέγας ἱστοριογράφος τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ὑπὸ τῆς ἐκ τῶν προτέρων σχηματισθείσης θεωρίας του, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ ἀναμφισβήτητος ἀπὸ τοῦ θ' ἕως τοῦ ἰδ' αἰῶνος ἀνύψωσις ἠδυνήθη νὰ διαλάβῃ αὐτόν· κατ' αὐτὸν ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἰα' αἰῶνος καταπίπτει ἀκατασχέτως καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐξασθενήσεως αὐτῆς καθίστανται συχνότερα ²⁾· περὶ τῶν Κομνηνῶν τοῦ ἰδ' αἰῶνος οὐδὲν λογοτεχνικὸν ἔχει τις νὰ ἐξιστορήσῃ ³⁾ καὶ οὕτω καθεξῆς· συντόμως εἰπεῖν ἕκαστος ἐπόμενος αἰὼν παρίσταται σκοτεινότερος, ζοφωδέστερος, κενότερος τοῦ προηγηθέντος, καθ' ὅμοιον δὲ καὶ ὁ κλασικὸς φιλόλο-

¹⁾ A. Springer, Bilder aus der neueren Kunstgeschichte I² (1886) 82, ὅπου ἐυρύτερον ἡ κρίσις αὕτη καὶ μετ' ἀγγιλοῦς ἀναπτύσσεται.

²⁾ Grundriss der griech. Litt. I⁴ 722.

³⁾ Αὐτόθι I⁴ 737.

γος τρόπον ἔκρινε καὶ οὐχὶ ἀσημότερος ἀνὴρ ἢ αὐτὸς ὁ Φίλιππος Φαλλμεράϋερ ¹⁾, ὅστις τὴν δύναμιν αὐτοῦ καθ' ἅπαντα τὸν βίον σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μελέτην τῶν βυζαντινῶν χρόνων: «Πιστὸν τῆς ἐποχῆς κάτοπτρον καὶ ἀψευδὲς κλῖμαξ τοῦ καταπίπτοντος πολιτισμοῦ τοῦ Βυζαντίου εἶνε ἡ Βυζαντινὴ λογοτεχνία, ὁποία περιῆλθεν αὕτη εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ε' μέχρι τῆς ἐξόδου τοῦ ιε' αἰῶνος». Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐσφαλμένης δοξασίας πηγάζουσι καὶ οἱ πολλάκις ἐπαναληφθέντες μηχανικοὶ χρονολογικοὶ ὁρισμοὶ κατὰ τὸ ἀνόητον καὶ μυριάκις ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀνασκευασθὲν ἀξίωμα: ὅσον κρεῖττον τὸ ὕψος καὶ ἡ γλῶσσα, τόσον ἀρχαιότερον· ὅσον χεῖρον, τόσον νεώτερον. Ἡ ὀλεθρία κατασκευαστικὴ μανία τῆς σχολῆς τοῦ Ἐγγέλ, ἐν ᾗ ὁ Βερνχάρδου ἦτο ἐμπεπλεγμένος, ὅπως οὐδεὶς ἄλλος λογοτεχνικὸς ἱστορικός, σπανίως ἀπέδωκε τόσον κακοὺς καρπούς, ὅποιοι οἱ κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέτασιν τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Δὲν εἶνε δὲ περιττὸν νὰ τονίσῃ τις ἰσχυρῶς τὴν ἀληθῆ αἰτίαν ταύτης τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποπλάνησεως, ἵνα τέλος πάντων ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τῆς συνηθείας, ἣτις ἐθόλωσε τὸ ἱστορικὸν βλέμμα πρὸς τόσον πολυσήμαντον ἐποχὴν. Μόνον δὲ ὅταν ἀπαρνηθῇ τις τὴν ἐσφαλμένην θεμελιώδη ἀρχὴν δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάρτισιν τῶν καθ' ἕνα στον διὰ νέων μέσων καὶ μετ' ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Ὡς πρὸς τοῦτο τὰ πάντα σχεδὸν μένουσιν ἔτι ἀνεκτέλεστα.

Ὅποιον ἔτι σκότος καλύπτει τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἐξάγεται καὶ ἐκ τούτου τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ γινῶμαι περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνεγράφησαν πολλὰ μεγάλα ἔργα ἀφίστανται ἀλλήλων κατὰ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας. Ἀκριβεστέρα ἔρευνα περὶ τῶν χρόνων καὶ τῶν σπουδῶν ἐξ ἅπαντος θὰ διαχύσῃ πολὺ φῶς εἰς τὰ πράγματα. Ὡσαύτως καὶ ἡ ἀβεβαιότης ἢ ἐπικρατοῦσα περὶ τῆς πατρότητός τινων συγγραμμάτων θὰ δυνηθῇ νὰ ἀρθῇ διὰ τοῦ ἐνιαχοῦ ἀκριβεστέρου προσδιορισμοῦ τῶν ἀτόμων καὶ διὰ λεπτομερῶν γλωσσικῶν ἐρευνῶν,

¹⁾ Ph. Fallmerayer, *Gesammelte Schriften*, 3 (1861) 378.

ὁποίας π. χ. ὁ Τύχων Μόμμσεν ἐπεχείρησεν ἐν τῇ σπουδαίῳ περὶ τῶν προθέσεων κεφαλαίῳ, ἐπεκτείνας νεωστὶ αὐτὰς ἐπιτυχῶς καὶ ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν Βυζαντηνῶν· διότι μέχρι τοῦδε ἡ λογοτεχνικὴ εἰκὼν πολλῶν συγγραφέων ἀστοχεῖ ἔνεκα τοῦ φορυτοῦ πολλῶν πραγματειῶν, τὰς ὁποίας περιόρητά τινα ὀνόματα ὡς διὰ χημικῆς ἔλξεως συνεσώρευσαν περὶ ἑαυτά. Ἀλλ' εἶνε εὐνόητον ὅτι ἀπαιτεῖται ἡ συνένωσις πολλῶν προκαταρχτικῶν μελετῶν, ἵνα διεξαγάγῃ τις μετ' ἐλπίδος ἐπιτυχίας τοιαύτας ἐρεῦνας. Αἱ ἄπειροι παραδοξολογίαι καὶ αἱ ἀνωφελεῖς προσπάθειαι αἱ παρατηρούμεναι ἐν τῇ εἰς τὸ Βυζάντιον ἀναφερομένη βιβλιολογία πηγάζουσιν ἰδίως ἐκ τῆς αὐταπάτης ἀφελῶν ψυχῶν, αἵτινες νομίζουσιν ὅτι μετὰ τινα γνωριμίαν πρὸς τὰ καλῶς ἐξεργασμένα πεδία τῆς κλασικῆς φιλολογίας, εὖρον τὴν ὁδὸν καὶ πρὸς τὰ βυζαντινὰ πανάρχαια δάση. Λαμβάνει μὲν καὶ ἡ ἀρχαία φιλολογία κατ' ἔτος ὅρμαθον ὅλως ἀτόπων συμβολῶν, ἀλλ' εἶνε τόσον καλῶς ὀργανωμένη, ὥστε τοιαῦτα ἰδιωτικὰ ἀμαρτήματα οὐδὲν πλέον ἐμποιοῦσιν ἢ διαβατικὴν ἰλαρότητα. Ἐξ ἐναντίας δὲ τὸ Βυζάντιον φρουρεῖται ὑπὸ τόσον ὀλίγων πιστῶν φρουρῶν, ὥστε πολλάκις πάντῃ παιδικαὶ φαντασιοκοπία ἐπὶ μακρὸν χρόνον εὐδοκιμοῦσιν. Ἐν τῇ ἐπιστήμῃ δὲν ὑπάρχει βεβαίως μονοπῶλιον, ἀλλ' ὅστις θέλει ἐπωφελῶς νὰ διατρέξῃ σκοτεινὸν καὶ ἀκανθῶδες ἔδαφος, ἀνάγκη νὰ εἶνε ὅπως οὖν ὠπλισμένος. Πόσον ἀμαρτάνουσί τινες ὀλιγοροῦντες τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐν ταῖς βυζαντιναῖς ἐρεῦναις, τὸ μανθάνομεν πολλάκις μετὰ πολλῆς ἀηδίας. Ποσάκις λείπει εἰς αὐτοὺς ἡ γνῶσις τῶν ἀναγκαιοτάτων βοηθημάτων! Πόσον ἀσθενεῖς εἶνε περὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἐν τῇ μέσῃ ἑλληνικῇ γλώσσῃ συνηθείας καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι αἵτινες ἐπὶ ταύτης τῆς συνηθείας στηριζόμενοι ἐξάγουσι βαρύτερος μεγάλης συμπεράσματα! Πόσοι δὲ ὡς φαίνεται φαντάζονται ὅτι τὰ πανταχοῦ ἰσχύοντα τῆς κριτικῆς ἀξιώματα ἐν Βυζαντίῳ εἶνε περιττά κοσμήματα! Λόγιοι αὐστηρότατα ἐν ἄλλοις ἀκριβολογοῦντες παρεσύρθησαν εἰς πρόχειρον ἐξ ἐπιπολῆς σπουδῆν, εὐθὺς ὡς εἰς χεῖρας ἔλαβον τοὺς Βυζαντινοὺς, μετενεγκόντες ἐν ἄλλοκότῳ

συγχύσει τῶν ἐννοιῶν τὴν ταπεινὴν περὶ τῶν ἐπιγόνων τούτων αἰσθητικὴν τε καὶ λογοτεχνικὴν ἐκτίμησιν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν περὶ αὐτῶν μελέτην. Προσφάτως ἔτι ἀπετόλμων θρασεῖς τυχοδιῶνται νὰ δημοσιεύωσι βυζαντινὰ κείμενα ἐν ἀγνοίᾳ τῶν στοιχείων τῆς βυζαντινῆς παλαιογραφίας. Καὶ πόσον προπετεῖς εἶνε πολλάκις αἱ καλαισθητικαὶ κρίσεις! Οὐκ ὀλίγοι φαίνεται ὅτι κατέχονται ὑπὸ τῆς πλάνης ὅτι κατὰ τὸν ἰ' αἰῶνα πρέπει νὰ εὐρῶσι τὰ πάντα παρὰ τοῖς Ἑλλησι συγγραφεῦσιν, ὅπως πρὸ δεκαπέντε ἑκατονταετηρίδων. Πρὸς τοιαύτας πλάνας ἀνάγκη πάντοτε ῥητῶς καὶ ἐντόνως νὰ ἀντιτάξῃ τις ὅτι πρέπει καὶ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ὡς καὶ πᾶσαν ἄλλην νὰ μελετήσῃ τις, ἐξ αὐτῆς ταύτης τὸν γινώμονα λαμβάνων, ἰδίως δὲ τὸν νοῦν νὰ ἐπιστήσῃ εἰς τὰς μυρίας μεταστάσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ μικρὸν ἐπῆλθον εἰς τὰς θρησκευτικὰς, ἐθνικὰς, πολιτικὰς, κοινωνικὰς καὶ γλωσσικὰς συνθήκας.

Περὶ τῶν σπουδαιωτέρων γεγονότων τῶν ἐν τῇ λεπτομερεῖ ἱστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς ἐλληνικῆς γλώσσης γίνεται λόγος τὸ μὲν ἐν ταῖς εἰσαγωγαῖς εἰς τὰ κυριώτατα τμήματα, τὸ δὲ ἐν τῇ κρίσει περὶ ἐκάστου συγγραφέως. Ἐνταῦθα περιγράφεται μόνον ἡ καθόλου πορεία τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Ἐντὸς τῆς γραφομένης γλώσσης ἀνάγκη νὰ διακριθῶσι δύο περίοδοι. Ἐν τῇ πρώτῃ, ἥτις ἐκτείνεται περίπου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ἰ' αἰῶνος, ἀπαρτίζεται διὰ μέσων γνησίως βυζαντινῶν λεκτικῶν πολλὴν ἔχον τὴν ἐκκλησιαστικὴν χροιάν. Πεζογράφοι τινὲς οἷος ὁ Μαλάλας, ὁ Θεοφάνης, ὁ Γεώργιος μοναχὸς καὶ πολλοὶ συγγραφεῖς οἰκοδομητικῶν βιβλίων καὶ βίων ἁγίων ἐνδίδουσι τοσοῦτον εἰς τὴν δημῶδη γλῶσσαν, ὥστε ἀναμφιβόλως γίνονται εἰς πάντας καταληπτοί. Ὁμοίως καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιητῶν διαφυλάττουσι τὴν πρὸς τὸν σύγχρονον βίον τῆς γλώσσης συνάφειαν. Ἐν γένει ἐπικρατεῖ ἐν τῇ γραφομένῃ γλώσσῃ ἀνεπιτήδευτός τις καὶ ἀφελής, εἰ καὶ πολλάκις ὅπως οὖν ἀδέξιος χαρακτήρ. Καὶ συγγραφεῖς δὲ ἐπιμελῶς ἐκλέγοντες τὰς φράσεις των, ἀντλοῦσιν οὐχὶ ἐκ τῶν διὰ χάσματος ἀγεφυρώτου κεχωρισμένων κλασικῶν

προτύπων, ἀλλ' ἐκ παλαιοτέρων βυζαντινῶν, οἷος ὁ Προκόπιος καὶ Ἀγαθίας, οἵτινες εἶνε πρὸς αὐτοὺς οἰκειότεροι κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος. Ὅπως δὲ ἴσως ἐν τῇ γλώσσῃ πάντων τῶν συγγραφέων ἐπικρατεῖ παρὰ πᾶσαν τὴν τοῦ ἀτομικοῦ ὕφους διαφορὰν χαρὰ κτῆρ ἐνιαῖος. Ἡ δὲ δευτέρα περίοδος, παρασκευασθεῖσα διὰ τῆς ἀφυπνίσσεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν, ἄρχεται ὁμοῦ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ λογοτεχνικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἰα' αἰῶνος. Οἱ ἐκ τῆς προκρίτου τάξεως (ὡς ὁ Ψελλός, μετὰ ταῦτα δὲ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ, ὁ Νικήτας Ἀχομινάτος κ. ἄ.) ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς, καὶ διὰ τούτου διακόπτεται ἡ ἀνάπτυξις τῆς προηγουμένης περιόδου καὶ ὁ ἱστορικὸς συνειρμός. Ἡ ῥοπή αὕτη πρὸς τὸ καθαρεῦον καὶ ἀρχαῖζον φθάνει εἰς τὸν κολοφῶνα ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων. Ἐν ᾧ δὲ οὕτως οἱ συγγραφεῖς τεχνητῶς μετεωρίζονται ὑπεράνω τῶν συγχρόνων, ἐπιτείνεται ἡ ἀντίθεσις ἡ μεταξὺ τῆς λαλουμένης καὶ γραφομένης (πρβ. ἀνωτέρω ἐν σελ. 28).

Ἀλλὰ μετὰ τίνος ἐπιμελείας καὶ ἐν συνειδήσει τοῦ πράγματος οἱ πάσης ἐποχῆς βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, τῆς τε πρωϊμωτέρας καὶ τῆς ὀφιατέρας περιόδου, προσεῖχον εἰς τὸ εὖχεον τοῦ λεκτικοῦ, ἀπέδειξε σαφῶς ὁ Β. Μάυερ¹⁾ διὰ τῆς σπουδαίας ἀνακαλύψεως ὅτι ἐν τῇ ἐλληνικῇ πεζογραφίᾳ ἀπὸ τοῦ δ' μέχρι τοῦ ις' αἰῶνος ἐπεκράτουν ὠρισμένοι κανόνες τῆς ῥυθμικῆς τῶν λέξεων κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου πλὴν ὅτι, ἔνεκα τῆς τότε ἐπικρατησάσης πλέον ἰσοχρόνου τῶν φωνηέντων ἐκφορᾶς, δὲν ἀπέβλεπον βεβαίως εἰς τὴν μακρότητα ἢ βραχύτητα τῶν συλλαβῶν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν τόνον τῶν λέξεων, προτάσσοντες πρὸ τῆς τελευταίας ἄρσεως τοῦλάχιστον δύο θέσεις, ὡς: ἀπάντων ἀνθρώπων, ἀδιαφόρως δὲ ἐπιτάσσοντες ὅ,τι ἂν τύχη μετὰ τὴν τελευταίαν ἄρσιν, ὡς: διὰλέγονται ἄνθρωποι, ἀπάντων ἀνθρώπων, ἅπας σοφός, σοφίαν τιμᾷ. Οἱ κανόνες οὗτοι οἰκοθεν ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐφηρμό-

¹⁾ W. Meyer, Der accentuirte Satzschluss in der griechischen Prosa vom IV. bis XVI. Jahrhundert, ἐν Ροττίγγη 1891. Τὰς λοιπὰς σχετικὰς πραγματείας ἴδε ἐν τῇ γενικῇ βιβλιογραφίᾳ ἐν τῇ τοῦ παρόντος συγγραμματος ὑπὸ τὸν τίτλον: Γλωσσά.

ζοντα άνευ εξαίρέσεων, άλλ' ύφίσταντο περιορισμούς και ταλαντεύσεις, έκαστος δέ τών συγγραφέων ακολουθεῖ ἴδιον μέτρον ἐν τῇ τηρήσει αὐτῶν. Πρὸς δὲ τούτοις σημειωτέον ὅτι πολλὰ βυζαντηνὰ κείμενα υπέστησαν σπουδαίας παραλλαγὰς, ὧν ἓνεκα καὶ ἡ ρυθμικὴ τοῦ τέλους τῶν περιόδων κατασκευὴ παρεφθάρη. Ὅμοιόν τι παρατηρήθη καὶ ἐν τῇ λατινικῇ πεζογραφίᾳ τοῦ μέσου αἰῶνος, ἐκλήθη δὲ τοῦτο *cursus*.

Τὸ κυριώτατον γνώρισμα τῆς βυζαντηνῆς ἐντέχνου γλώσσης ἰδίως κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον εἶνε ἡ ἔλλειψις τῆς ὁμοειδοῦς ἐκπονήσεως καὶ ἡ ποικίλη συγκόλλησις διαφόρων, πολλάκις μάλιστα ἀντιμαχομένων στοιχείων. Ποιητικὰ ἄνθη ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἰωνικὴ καὶ ἀττικὴ πεζολογία, ἀλεξανδρῆνοί νεωτερισμοί, ἰδιωτισμοὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης, φράσεις τοῦ ὕφους τῶν βυζαντηνῶν γραφείων, τεχνικοὶ ὅροι τοῦ ῥωμαϊκοῦ καὶ μεσαιωνικοῦ βίου ὅτε μὲν συνδέονται δεξιῶς καὶ ἀποτελοῦσιν εὐχάριστόν τι ὅλον, ὅτε δὲ ἐπιπολαιῶς συνεπάλληλα ἐπιφέρονται. Ἀλλ' ἡ γλῶσσα αὕτη, ἂν καὶ πολλάκις μέχρι πνιγμοῦ υπερπληροῦται τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, δὲν δύναται οὐδὲ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον νὰ θεωρηθῇ παντάπασι νεκρά. Παρὰ πολλοῖς τῶν συγγραφέων αἰσθάνεται τις ἀκόμη τὸν σφυγμὸν τῆς ζωῆς, ἡ ἔκφρασις δὲν εἶνε ἀπεσκιρρωμένη, αἱ δὲ περίοδοι ρέουσιν ἀκόπως ἀπὸ τοῦ καλάμου των. Ἡ ἰδέα ἄρα ὅτι ἡ γραφομένη αὕτη γλῶσσα ἔχει τι τὸ μουμιῶδες εἶνε τῶσον ἄστοχος, ὅσον καὶ ὁ ἀντίθετος ἰσχυρισμὸς ὅτι οἱ πεπαιδευμένοι τοῦ ἐλληνικοῦ μέσου αἰῶνος καὶ ἐλάλουν τῷ ὄντι ὅπως ἔγραφον τὴν γλῶσσαν. Ἡ ποικιλία τοῦ βυζαντηνοῦ λεκτικοῦ δυσχεραίνει τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ὕφους τῶν συγγραφέων. Μεμονωμένη σύγκρισις πρὸς ἓν τι ἀρχαῖον πρότυπον — θέμα προσφιλὲς ἐναισιμῶν γερμανικῶν διατριβῶν — δὲν ὠφελεῖ πολὺ· ἡ γλῶσσα ἐκάστου ἀνάγκη νὰ κριθῇ λαμβανομένη ὡς ἓν ὅλον, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο βεβαίως δὲν ἀρκεῖ ἡ ἀμοχθος ἐκ τῶν λεξικῶν βοήθεια. Ἐλπίζω ὅμως τοῦλάχιστον, ὅτι παρῆλθεν ὁ χρόνος καθ' ὃν διὰ κενῶν ἀφοριστικῶν λόγων, οἷον στομφώδης πλατυσμὸς, κενὸς πάταγος λέξεων, ἔλλει-

ψις καλαισθησίας κτλ. ἐνόμιζον ὅτι ἀπαλλάσσονται τῆς ἀνάγκης δικαίας ιστορικῆς κρίσεως. Μεταξὺ τῶν μνημονευθέντων γενικῶν γνωρισμάτων ὑπάρχει ἱκανὸς ἔτι χώρος πρὸς ὑπόστασιν ἀτομικοῦ ἰδιώματος· οἱ συγγραφεῖς ἐργάζονται μὲν διὰ συγγενῶν μέσων, ἀλλὰ περὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν μέσων τούτων ἕκαστος βαδίζει κατὰ τὸ πλεῖστον ἰδίαν ὁδόν.

Πολλὴ παρεξήγησις ἀνεφύη ἐκ τοῦ ἔθους τοῦ νὰ στιγματίζωσι τὴν βυζαντηνὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς βάρβαρον. Ἡ κατάκρισις αὕτη στηρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῶν ἐν αὐτῇ λατινικῶν, ἰταλικῶν, σλαυικῶν καὶ ἄλλων ξενικῶν λέξεων. Συγγραφεῖς οἵτινες δὲν ὠπισθοχώρησαν ἔντρομοι πρὸ λέξεων, οἷον τὸ φρασάτον, λίζιος, φρέριος, ταχέως ἀπώλεσαν τὴν εὐνοϊαν στενοκάρδων φιλολόγων· ἀλλ' ἡ ιστορικὴ ἀναδίφησις καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἔποψιν θὰ ἀποδώσῃ δίκαιον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἐχοντες νὰ ἐκφράσωσι πλῆθος νέων ἰδεῶν ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ στρατιωτικοῖς πράγμασιν, ἤτο ἀδύνατον νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὸ κλασικὸν λεξικόν. Παραλαβόντες δὲ εἰς τὴν γραπτὴν γλῶσσαν τὸ μὲν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰσαχθείσας ὀνομασίας, τὸ δὲ νέας ἐκφράσεις πλάσαντες, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν ἢ ὅ,τι ὁ Πολύβιος, ὁ Δίων Κάσσιος, ὁ Ἡρωδιανὸς καὶ ἄλλοι ιστορικοὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ πολλὰκις ὀνειδιζόμενοι «βαρβαρισμοὶ» εἶνε εἰς τὸ λεξικὸν τῶν Βυζαντινῶν ἀπαραίτητοι, διότι ἐκπληροῦσι μὲν τὸν σκοπὸν των, παρέχουσι δὲ εἰς τὴν τότε ἑλληνικὴν γλῶσσαν εὐδιάκριτον χαρακτῆρα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν διαφόρων χρόνων. Θὰ εἶνε λοιπὸν χρεῖα νὰ κρίνῃ τις αὐτοὺς ὁμοίως ὅπως καὶ τὰς μὴ κλασσικὰς μὲν ἀναγκαίας δὲ νεοπλάστους τῶν λατίνων σχολαστικῶν λέξεις (π. χ. *essentia*), ὧν τὸ φυσικὸν δικαίωμα μόνον πάντῃ προκατειλημμένος ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀρνηθῇ.

Ἀπὸ τοῦ ἰσ' αἰῶνος ἀναφαίνεται παρὰ τὴν λογίαν γλῶσσαν τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἡ δημώδης ἐν λογοτεχνικοῖς μνημείοις ὅπως οὖν μεγάλοις. Ἀλλὰ περὶ αὐτῆς θὰ πραγματευθῶμεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ τρίτου μέρους.

Διεθνείς πολιτιστικά σχέσεις

3. Πλήν τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὴν κλασικὴν φιλολογίαν ἀξίαι προσοχῆς εἶνε πρὸς ὁρθὴν αὐτῆς ἐκτίμησιν καὶ αἱ ἐνέργειαι αἱ ἐξ αὐτῆς ἐκπορευθεῖσαι ἐπὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη τοῦ μέσου αἰῶνος, καθὼς καὶ αἱ ἐπιδράσεις αἱ ἔξωθεν εἰς αὐτὴν ἐπελθοῦσαι. Στρέφοντες δὲ τὸ βλέμμα ἡμῶν κατὰ πρῶτον πρὸς τὰ πεδία τὰ ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἀφθονώτατα καὶ διαρκέστατα γονιμοποιηθέντα ὑπὸ τῶν προϊόντων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, εὐρίσκομεν ὅτι ἀκριβῶς ἐκεῖνα εἶνε τὰ ὀλιγώτερον κοινωνήσαντα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Ἰταλία καὶ ἡ ἐπίλοιπος ῥωμανικὴ καὶ γερμανικὴ Δύσις πολὺ ὀλιγώτερον ἐφαύσθησαν ὑπὸ τῶν στοιχείων τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἢ τὰ ἀνατολικά καὶ σλαβικά γειτονικά ἔθνη. Τὰ μέρη τῆς Δύσεως τὰ κατὰ πρῶτον ἐν ἀρχῇ τῆς βυζαντινῆς περιόδου εἰς τὴν ἐπίδρασιν ὑποκείμενα, εἶχον ἔτι ἀφθόνως νὰ νέμονται τὸν ἴδιον ῥωμαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ ἦσαν διὰ τοῦτο ὀλιγώτερον ἐπιτήδεια πρὸς ὑποδοχὴν ξένου πολιτισμοῦ· ἐξ οὗ καὶ αἱ λοιπαὶ χῶραι τῆς Δύσεως, πρὸς τὰς ὁποίας ἀναγκαίως θὰ ἐμεσολάβει ἡ Ἰταλία, διέμειναν ἱκανῶς μεμακρυσμένοι ἀπὸ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ὁφιαίτερον δὲ τὸ μεταξὺ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως χάσμα τοσοῦτον ὑρύνθη ὑπὸ τῆς αἰετῶς μᾶλλον ὀξυνομένης ἀποστροφῆς τῶν «Φράγκων» πρὸς ὅ,τι βυζαντινὸν καὶ ἑλληνικὸν καὶ ὑπὸ τῶν ἐν μέρει ἐκ τούτου τοῦ φυλετικοῦ μίσους ἐπιγενομένων ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων, ὥστε ἤδη κατὰ τὸν ἑαυτοῦ αἰῶνα ὁ ἀνατολικὸς κόσμος ἴστατο ἀπέναντι τοῦ ῥωμαϊκοῦ καὶ γερμανικοῦ ὥς τι παντάπασιν ξένον καὶ ἐχθρικόν. Μείζονα προσέγγισιν τῆς Δύσεως πρὸς τὴν Ἀνατολὴν συνεπήγαγον αἱ σταυροφορίαι· ἀλλ' ἐξ ἐνὸς μὲν ἡ προσέγγισις αὕτη ὑπῆρξε σχεδὸν πάντοτε μᾶλλον ἐχθρική ἢ φιλική· ἐξ ἐτέρου δὲ ἀνεπτύχθη πλέον τότε ἐν τῇ Δύσει νέος, ἰσχυρὸς πολιτισμὸς, ὅστις ἀνεβλάστησεν ἐκ τῶν συνθηκῶν τοῦ πατρίου ἐδάφους καὶ διὰ τοῦτο διέκειτο ἀποχρυστι-

κῶς πρὸς τὰ ἀλλότρια στοιχεῖα τῆς Ἀνατολῆς. Ὅπωςδὴποτε τὸ ποσὸν τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῆς ζωηροτάτης ἀμοιβαίας συγκοινωνίας εἰσέρρευσε· εἰς τὴν Δύσιν, εἶνε ὀλιγώτερον ἢ τὸ τῶν νεωτερισμῶν τῶν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰσαχθέντων. Ἀλλ' ἐὰν τοιουτοτρόπως ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς δὲν ἐπέδρασε ἐν εὐρεῖ μέτρῳ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ, οὐδὲ ἠδυνήθη νὰ προσδώσῃ τι εἰς αὐτὸν ἐκ τῆς ἑαυτοῦ χροιᾶς, δὲν λείπουσιν ὅμως μερικαὶ τινες κατὰ τόπον καὶ χρόνον περιωρισμέναι κατακτήσεις. Ἐνεργότατα ἐξεδηλώθη ἡ ἀνατολικὴ ἐπίδρασις εἰς τὴν χριστιανικὴν λογοτεχνίαν καὶ τέχνην. Αἱ σχέσεις τῆς λατινικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν εἶνε ἀναμφισβήτητοι· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ὁ σύνδεσμος γίνεται χαλαρώτερος καὶ μόνον ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ φαίνεται ὅτι διτηρήθη ἐπὶ μακρότερον ἡ βυζαντινὴ θεωρία (Νότκερ)¹. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πεζογραφίᾳ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ εὐθὺς μετὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα ὀλίγα τινὰ μόνον ἔχνη ἀπαντῶμεν τῶν σοβαρῶν ἐκείνων ἑλληνικῶν σπουδῶν, περὶ ἧς κατὰ τὸν αἰῶνα ἔτι τοῦτον κατεγίνοντο ὁ Πρισκιανὸς καὶ ὁ Βοήθιος²). Ἐν ὅμως μεμονωμένον, ἀλλὰ προεξέχον καὶ ἀποτελεσματικὸν γεγονός πρέπει ν' ἀναγραφῇ ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἡ στενὴ σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἤρχισεν ἤδη νὰ διαλύεται, καὶ τοῦτο εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ παπικοῦ βιβλιοθηκαρίου Ἀναστασίου περὶ τὸ 870 ἐκπονηθεῖσα λατινικὴ μετάφρασις τῆς χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους, ἥτις διὰ τὴν λατινικὴν ἱστοριογραφίαν τοῦ μέσου αἰῶνος ἀπέβη σημαντική. Κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τοῦ μέσου αἰῶνος τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐθεραπεύοντο εἰς ὀλίγους μόνον τόπους, ἰδιαιτέρως δὲ ἐν Ἰρλανδίᾳ. Ἀλλὰ τὰ εἰς ἡμᾶς διασωθέντα βοηθητικὰ μέσα, ὧν

¹) Μοναχὸς τοῦ ἑλβετικοῦ μοναστηρίου τοῦ ἀγίου Γάλλου (St. Gallen), ἐκκλησιαστικὸς μουσουργὸς καὶ ποιητής. Σ. Μ.

²) Πρὸς. H Usener. Anecdota Holderi. Ein Beitrag zur Geschichte Roms in ostgothischer Zeit. Festschrift zur Begrüssung der 32. deutschen Philologenversammlung zu Wiesbaden 1877 σ. 27. 39. 47

ἐκαμνον χρήσιν, καὶ ἄλλα ἔτι μαρτύρια ἀποδεικνύουσιν, ὅτι διὰ τῶν σπουδῶν τούτων οὔτε ἐπετυγχάνοντο οὔτε ἐπεδιώκοντο βαθύτεραι γνώσεις¹⁾. Ἐν τῇ εἰκαστικῇ τέχνῃ μέχρι τοῦ 16^{ου} περίπου αἰῶνος ἰσχυραὶ ἐπιρροαὶ εἰσχωροῦσιν ἀναμφιβόλως ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς, ἰδίως πρὸς τὴν Ἰταλίαν· παραμένει δὲ ὡς ἐν τῶν σπουδαιοτάτων ἀντικειμένων τῆς περὶ τὴν βυζαντηνὴν τέχνην ἐρεῦνης ὁ ἀκριβὴς αὐτῶν κατὰ χρόνον καὶ τόπον καθορισμός. Ὡς ἐν τῇ τέχνῃ οὕτω καὶ ἐν ἄλλοις, ὅπως ἐν τῇ διοικήσει π.χ. καὶ ἀλλαχοῦ, αἱ πλεῖστοι βυζαντιναὶ ἐπιρροαὶ ἐμφανίζονται κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς ἐκείνας τὰς χώρας τῆς Ἰταλίας, αἵτινες ἐπὶ πλεῖστον χρόνόν ἦσαν συνδεδεμέναι πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Ῥώμην. Ὁ Διέλ (Diehl) μετ' ἐπιμόχθου ἐπιμελείας συνέλεξε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν περὶ τούτου νὰ εὑρεθῇ εἰς τὰς πολλαχοῦ διεσπαρμένας πηγὰς καὶ συνήρμωσε τὰ ἀπειράριθμα τεμάχια εἰς ὡραίαν ὀλικὴν εἰκόνα, ἀλλ' ἐν συνόλῳ πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ τις ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη εἶνε ὡχρὰ καὶ ἀσήμαντος. Ὅσον ἀδιακρίτως προέβαιναν ὁ ἑλληνισμὸς ἐφ' ὅσον ὑπεστήριζετο ὑπὸ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως, τόσον ἀπεξενώθησαν οἱ βυζαντινοὶ ἐνταῦθα μᾶλλον ἢ ἀλλαχοῦ, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἄρχεται ὁ σχηματισμὸς τῆς ἀνιάτου ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς λατινικῆς καὶ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἐξ ἧς ἐπήγασεν ἡ διαίρεσις τῆς Εὐρώπης εἰς λατινογερμανικὸν καὶ ἑλληνοσλαβικὸν κόσμον. Μεγαλοπρεπὲς τῷ ὄντι καὶ ἀνυπολογίστου χρησιμότητος δώρημα ἔλαβεν ἡ Δύσις παρὰ τῶν Βυζαντινῶν μόλις περὶ τὸ τέλος τοῦ μέσου αἰῶνος, τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὰ λείψανα τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀλλ' ἐν τούτῳ οἱ Βυζαντινοὶ ἐμεσολάβησαν μόνον, ὁ δὲ πνευματικὸς βίος, ὃν αὐτοὶ διὰ τῆς διδασκαλίας ἐξήγειραν ἐν τῇ Δύσει, ἔφερον οὐχὶ βυζαντινὸν ἀλλ' ἄρχαιον ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Ὅπως δὴποτε τότε διεδόθησαν εἰς τὴν Δύσιν μετὰ

¹⁾ Περίληψιν τῶν σπουδαιοτάτων ἐνδείξεων περὶ τῆς γνώσεως τῆς ἑλληνικῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τῆς Δύσεως ἰδὲ παρὰ L. Traube, *O Roma nobilis Abhandlungen der bayer. Akademie* 19ος τόμος 2ον τμήμα (1891) 353—366· αὐτόθι ἐν σ. 361 ἡ βιβλιογραφία περὶ τοῦ ἄλλως μὴ ξαντληθέντος ἀκόμη θέματος.

τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ τὰ σπουδαιότατα τῶν βυζαντινῶν χρόνων συγγράμματα, ἐξ ὧν τινὰ σημαντικὴν ἐπιρροὴν ἤσκησαν ἐπὶ τῶν δυτικῶν, ἰδίως δὲ τῶν Ἰταλῶν συγγραφέων.

Πολὺ οἰκειότερον ἢ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Δύσει ἔχουσιν οἱ Βυζαντινοὶ πρὸς τοὺς ἀμέσως γειτνιάζοντας λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τε τὰς σκέψεις καὶ τὰς συνηθείας καὶ τὰ συμφέροντα. Πρὸς τοὺς Σύρους, Ἀραβας, Πέρσας, Ἰουδαίους, Ἀρμενίους καὶ Τούρκους εἶχον ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον στενὰς ἀμοιβαίας σχέσεις, ὥστε ὁ ὀλικὸς αὐτῶν χαρακτήρ προσέλαβέ τι τὸ ἡμιασιατικόν. Ἐξ αὐτῆς τῆς ἀπωτάτῳ Ἰνδίας, εἰ καὶ οὐχὶ ἀπ' εὐθείας, παρέλαβον ἐν τισὶ τὴν ὕλην. Ὅπως δὲ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τοῦ μέσου αἰῶνος παρατηρεῖται ἀνατολικόν τι ρεῦμα εἰς τοὺς μύθους, τὰ παραμύθια, τὰς παροιμίας, τὰς λαϊκὰς ἀντιλήψεις, τὴν αὐλικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἐθιμοτυπίαν, τὰς χειρονομίας, τὴν ἐνδυμασίαν, τέλος τὴν κοσμηματικὴν ῥοπὴν τῆς καλλιτεχνίας καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς χειρωναξίας, οὕτως καὶ οἱ ἀνατολικοὶ λαοὶ ἔλαβον παρὰ τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων καὶ Βυζαντινῶν ὡς πολύτιμον ἀντίδωρον τὰ πνευματικὰ καὶ λογοτεχνικὰ αὐτῶν ὑπάρχοντα. Ἰδίως οἱ Ἀραβες ἀπὸ τῶν μεγάλων αὐτῶν πολιτικῶν κατορθωμάτων κατὰ τὸν ζ' καὶ η' αἰῶνα λαβόντες σπουδαίας μοίρας τῆς ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς λογοτεχνίας, διὰ τῶν Σύρων εἰς αὐτοὺς μεταδοθείσας, ἐπεξεργάσθησαν αὐτὰς αὐτοτελῶς καὶ μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰσπανίας (711) μετέδωκαν εἰς τὰ λατινικὰ ἔθνη τῆς Δύσεως. Τοῦτο εἶνε γεγονός πρὸ πολλοῦ γνωστόν, πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ἐκτεθέν, διὸ δὲν χρῆζει ἐνταῦθα ἀκριβεστέρας ἐξηγήσεως. Ὡσαύτως καὶ τὰ ἐπίλοιπα ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς, Σύροι, Πέρσαι, Ἀρμένιοι μετέφρασαν καὶ ἐπεξεργάσθησαν ἱστορικά, φιλοσοφικά, ἱατρικά καὶ γεωπονικά ἔργα Ἑλλήνων καὶ Βυζαντινῶν συγγραφέων. Ἀξιοπεριέργον μαρτυρίαν τῆς μεταβιβάσεως βυζαντινῶν παραστάσεων εἰς τοὺς Ἀνατολίτας παρέχει Ἰουδαϊὸς τις Μιδράς (Midrasch), παρὰ τῷ ὁποίῳ τὴν περὶ τοῦ θρόνου τοῦ Σολομῶντος ἀφήγησιν ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τοῦ ἱπποδρόμου αὐτοῦ. Προδήλως ὁ συγγραφεὺς ὁρμώμενος ἐκ τῆς

ιδέας, ὅτι δημόσιοι ἀγῶνες εἶνε ἀναγκαῖον παρακολούθημα τῆς αὐλικῆς τάξεως ἰσχυροῦ μονάρχου, μετέστησε τὸν περίφημον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἵππόδρομον μετὰ παντὸς ὅ,τι εἰς αὐτὸν ἀνήκεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Σολομῶντος, δι' ἑνὸς τολμηροῦ ἄλματος ὑπερπηδήσας χώρας καὶ αἰῶνας¹⁾. Πλὴν δὲ τῶν λογοτεχνικῶν μαρτυριῶν περὶ τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Ἀνατολικῶν ὑπ' ὅψιν πρέπει νὰ ληφθῶσι καὶ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, ὅποῖον εἶνε π. χ. ἡ τρίγλωσσος (ἐλληνιστί, συριστί, ἀραβιστί) ἐπιγραφή τοῦ Ζεμπέδ (N.A. τοῦ Χαλεπίου), ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν ἔτει 521 οἰκοδόμησιν τοῦ ἐκεῖ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Σεργίου²⁾. Περὶ πολλῶν ἐκ τῶν πραγμάτων τούτων γίνεται λόγος ἐν τῇ ἐφεξῆς πραγματείᾳ τῶν καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ τελεία τις περιγραφή τῶν λογοτεχνικῶν τούτων ἀντιθέτων ρευμάτων ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔτι λείπει. Τελευταῖοι οἱ Τοῦρκοι παρέλαβον σπουδαίας ὀφείας τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἰδίως τοὺς κανονισμοὺς τοῦ ἀστικοῦ βίου³⁾.

Ἐξ ὧν τῶν ἀνωτέρων ἐνεργειῶν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ τὴν μεγίστην ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ σημασίαν ἔχει ἡ ἐπὶ τῶν σλαβικῶν ἐθνῶν ἀνυπολόγιστος ἐπίδρασις. Ὅτι ἡ νοτιοσλαβικὴ καὶ ῥωσικὴ ἐκπολίτισις ἐν τε τῷ καθόλου αὐτῆς χαρακτῆρι καὶ ἐν ἀναριθμήτοις λεπτομερείαις στηρίζεται ἐπὶ βυζαντινῶν θεμελίων, εἶνε ἱστορικὸν γεγονός, ὅπερ οὐδέποτε σπουδαίως ἡμφισθητήθη, νεωστὶ δὲ καὶ ὑπὸ μακρᾶς σειρᾶς νέων μαρτυριῶν ἀκριβέστερον ἀπεδείχθη καὶ διεφωτίσθη. Ἡ ἀπέραντος κατὰ κτησις, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ὁ βυζαντινισμὸς ἐν τῇ ἀνατολικῇ Εὐρώπῃ, παρήγαγεν εἰς τὴν καθόλου ἀνάπτυξιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ δραστικὸν καὶ μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἔτι διαρκοῦντα.

¹⁾ Τὸ κείμενον τοῦτο ἐξέδωκε καλῶς σχολιασμένον ὁ I. Perles ἐν Frankels Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums 21 (1872) 123—129.

²⁾ Ἐξεδόθη ὑπὸ K. E. Sachau ἐν τοῖς Monatsberichte der Berliner Akademie 1881 σ. 169—179.

³⁾ K. E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechtes, 3η ἐκδ. ἐν Βερολίνῳ 1892. σ. X (=σ. VI ἐ. τῆς β' ἐκδόσεως).

Καίτοι δὲ ἡ μεγάλη ἀντίθεσις τοῦ ἑλληνοσλαυικοῦ καὶ λατινογερμανικοῦ κόσμου πολλάκις ὑπερβολικῶς παρεστάθη, πράγματι ἕμως ὁ διχασμὸς ὑπάρχει καὶ τὴν σήμερον, καὶ δὲν δύναται νὰ προῖδη τις, πότε διὰ τῶν ἀδιαλείπτων μέσων τῆς πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς ἐπικοινωνίας καὶ διὰ τοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς Ῥωσσίας θέλει διαλλαγῇ ἡ παλαιὰ καὶ βαθεῖα ἐναντιότης. Τὰ σημερινὰ ρεύματα ἐν τῇ κλάδι τῆς ὡραίας λογοτεχνίας οὐδόλως ὥς φαίνεται μαρτυροῦσι περὶ τούτου, ὅτι ἡ «ἀγία» Ῥωσσία εἶνε εὐδιάθετος τόσον ταχέως νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ αἶσθημα τῆς ὀρθοδόξου σλαυικῆς ἀποκλειστικότητος εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Δύσεως. Αἱ ἰδέαι τοῦ ποιητοῦ Χομιάκωφ, αἵτινες διὰ τῆς οἰκογενείας τῶν εὐφυεστάτων Ἀξάκωφ ἐξηπλώθησαν εἰς ἀπέραντα στρώματα, ζῶσι σήμερον ἔκμαιότερον ἢ ἄλλοτε. Ὁ δὲ ὑπὸ δυτικῆς φιλασθενείας κατεχόμενος Τουργένιεφ, ἂν καὶ ὁμολογουμένως εὐφυέστατος ποιητής, εἶχε ζῶν ἔτι ἰσχυρὸν ἀνταγωνισμὸν πρὸς συγγραφεῖς τῶν ὁποίων ὁ ῥωσσισμὸς ἐξεδηλοῦτο ἀμιγέστερος, καὶ τὴν σήμερον φαίνεται ὅτι ὁ γνησιώτατος πάντων τῶν Ῥώσων, ὁ μέγας ἀνατόμος τῆς ψυχῆς Δοστογιέσκη καὶ ὁ πνευματικὸς συγγενὴς αὐτοῦ Λέων Τόλστοι κατίσχυσαν καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ καὶ παρ' ἡμῖν τοῦ μεγάλου ἀντιπάλου των, ὅστις τὴν ῥωσσικὴν αὐτοῦ ὕφην παραλλάσσει διὰ ξένων στοιχείων. Ὅποιον ἔτι εἶνε τὸ μεταξὺ τῆς Ῥωσσίας καὶ τῆς Δύσεως χάσμα καὶ ἐν τοῖς ἐπιστημονικοῖς συγγράμμασι, δύναται νὰ ἐννοήσῃ καὶ ὁ ἐπιπολαίως διερχόμενος τὸ Ἀρχεῖον τῆς σλαυικῆς φιλολογίας, τὸ Βυζαντηνὸν Δελτίον, καὶ τὰ Βυζαντηνὰ χρονικά, δι' ὧν ἀναγγέλλονται πάμπολλα ἀξιοσημείωτα, ἐν «Εὐρώπῃ» ἄγνωστα καὶ ἀχρησιμοποίητα ῥωσσικά, βουλγαρικά καὶ σερβικά ἔργα. Ἀλλ' ὅσον βέβαιον εἶνε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ χαρακτήρ τοῦ σλαυικοῦ πολιτισμοῦ εἶνε βυζαντηνός, τόσον διίστανται αἱ γνῶμαι περὶ τοῦ ζητήματος ἂν ἡ βυζαντηνὴ ἐπίδρασις ἦτο εὐτύχημα διὰ τὰ σλαυικὰ φύλα. Ἄν τοσοῦτον ἐξέχοντες σοφοί, οἷος ὁ Πύπιν, καταφέρονται κατὰ τοῦ βυζαντηνισμοῦ, ὃν θεωροῦσιν ὡς σινικὸν τεῖχος, ἀποκλείσαν τὴν Ῥωσσίαν ἀπὸ πάσης ἡθικῆς καὶ

πνευματικῆς μορφώσεως, εὔρεν ὅμως τὸ Βυζάντιον παρὰ τῷ Λαμάνσκη, Θεοδ. Οὐσπένσκη, Βεσελόφσκη, Βασιλέφσκη καὶ ἄλλοις, ἀγγίνους καὶ ἐνθουσιώδεις θαυμαστάς, ὅσον καὶ ἂν πολλοὶ βεβαίως δὲν θὰ προβῶσιν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ πιστεύωσιν ὡς ὁ Κιρεγέβσκη, ὅτι ἡ σλαυικὴ φιλοσοφία τοῦ μέλλοντος θὰ θεμελιωθῇ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τοῦ Βυζαντίου. Ἡμεῖς φυσικῶς τῷ λόγῳ ἀπέχομεν τῆς τοιαύτης συζητήσεως.

Αἱ κατακτήσεις τοῦ πολιτισμοῦ ἐν ταῖς σλαυικαῖς χώραις ἐγίναν διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ οἱ πρῶτοι εἰσαγωγεῖς τῆς πνευματικῆς διαπλάσεως ἦσαν Ἕλληνες ἢ ἐξελληνισθέντες ἱερεῖς. Καὶ μετὰ τὸ τέλος δὲ τῆς προσηλυτίσεως τὸ ἐκκλησιαστικὸν στοιχεῖον διετήρησε τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὰς ἐπὶ τῶν Σλαύων πνευματικὰς ἐπιδράσεις τοῦ Βυζαντίου. Πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν πολιτιστικῶν τούτων προσπαθειῶν πολὺ συντελεστικὸν ὑπῆρξεν, ὅτι οἱ Σλαῦοι προσῆλθον εἰς τὸν χριστιανισμόν καθ' ἣν ἐποχὴν τὸ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος εἶχεν ἐτι ἀξιόλογον πολιτικὴν δύναμιν ἥτοι κατὰ τὸν θ' αἰῶνα. Διότι ἡ βυζαντινὴ ἀποστολὴ ἤρχισεν ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν τῶν περιβοήτων ἀποστόλων τῶν Σλαύων, Κυρίλλου (+ 869) καὶ Μεθοδίου (+ 885), καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ σλαυικοῦ ἀλφαβήτου. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν εἰσῆλθον οἱ χριστιανισμὸς εἰς τοὺς νοτίους Σλαῦους, τοὺς Βουλγάρους καὶ Σέρβους, μετ' ὀλίγον δὲ ἐπεξετάθη καὶ εἰς τοὺς Ῥώσους¹⁾. Ἀφ' οὗ δὲ ἤδη κατὰ τὸ 956 (ἢ 957) ἡ μεγάλη δούκισσα Ὀλγα μετὰ πολυαρίθμου ἀκολουθίας ἐβαπτίσθη ἐν Κων-

¹⁾ Ἡ ἀρχαιότατη μαρτυρία περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ῥωσσο-Βαριάων ἐν Βυζαντίῳ εἶνε ἐπιστολὴ τοῦ βασιλέως Θεοφίλου ἐν ἔτει 839. Αἱ μετὰ ταύτην ἀμέσως ἐπερχόμεναι σπουδαῖαι χρονολογίαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς σχέσεως τῶν Ῥώσων καὶ Βυζαντινῶν εἶνε τὰ ἔτη 860 καὶ 941. Κατὰ τὸ πρῶτον συνῆλθον ἡ προσβολὴ τῶν Ῥώσων κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς ἣν ἀναφέρονται αἱ δύο ὁμιλίαι τοῦ Φωτίου. Τὸ δὲ 941 ἐπεχείρησεν ὁ Ἰγὼρ τὴν μεγάλην αὐτοῦ καταστρεπτικὴν ἐπιδρομὴν. Ἰδ. E. Kunik ἐν Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St. Petersburg 27 (1881) 338—362. V. Vasilevski j ἐν τοῖς Βυζαντ. χρονικοῖς (ῥωσιστὴ 1 (1894) 258 ἐ. (ἀνάλυσιν ἴδε ἐν Βυζαντ. Δελτίῳ 4 (1895) 238 ἐ. C. de Boor, Der Angriff der Rhos auf Byzanz ἐν Βυζ. Δελτ. 4 (1895) 445 ἐ. Δευτέρα πραγματεία τοῦ E. Kunik περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ῥώσων ἐπὶ τὸ Βυζάντιον μέλλει νὰ ἐκδοθῇ προσεχῶς.

σταντινουπόλει, τὸ 988 ἀνεκηρύχθη ὁ χριστιανισμὸς ὑπὸ τοῦ Βλα-
 διμίρου τοῦ Α' ἐν τῇ πρωτεύουσιν τὸ Κίεβον ἐχούσῃ Ῥωσσίᾳ
 ὡς θρησκεία τοῦ κράτους. Μετὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας διε-
 δόθησαν εἰς τοὺς Σλαύους καὶ πολλὰ ἔργα τῆς ἐλληνικῆς βυ-
 ζαντηνῆς λογοτεχνίας καὶ τέχνης διὰ μεσολαβήσεως ὡς
 ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν νοτίων Σλαύων, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρ-
 βων. Ὁ Κύριλλος καὶ Μεθόδιος καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν μετέφρασαν εἰς
 τὴν σλαυικὴν τὴν Ἀγίαν Γραφήν, συγγράμματα τῶν πατέ-
 ρων τῆς ἐκκλησίας, οἷον τοῦ Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Ναζιαν-
 ζηνοῦ, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ κ. ἄ., συναξάρια καὶ λειτουρ-
 γικὰ βιβλία. Μετ' ὀλίγων ἐπηκολούθησαν βυζαντινοὶ χρονογρά-
 φοι, οἷον ὁ Μαλάλας, ἡ ἐπιτομὴ τοῦ Νικηφόρου, ὁ Γεώργιος μο-
 ναχός, ὁ ἐπέξειργάσθη ὁ Ῥώσσος χρονογράφος Νέστωρ, ὁ Ζωναρᾶς,
 ὁ Μανασσῆς· ἀλλὰ καὶ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ συγγράμματα, οἷα ἡ ιου-
 δαϊκὴ ἀρχαιολογία τοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου, ἐφέροντο ἐνωρὶς ἤδη ἐν
 σλαυικῇ μεταφράσει. Πρὸ πάντων ὅμως οἱ μεταφρασταὶ ἐφρόντι-
 ζον περὶ τῆς γνώσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων,
 διὰ τοῦτο ἀπέλαυνον τῆς προτιμῆσεως αὐτῶν ἰδίως μοναχικαὶ χρο-
 νογραφίαι, ὡς ἡ τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ· τόσον δὲ ἰσχυρὸν ἦτο τὸ
 ἀκραιφνῶς θεολογικὸν ἐνδιαφέρον αὐτῶν, ὥστε συγγραφεῖς πραγ-
 ματευθέντες τὴν προγενεστέραν ἱστορίαν τῶν Σλαύων, οἷος ὁ Κων-
 σταντῖνος ὁ Πυρφυρογέννητος, ἔμειναν ἀπαρατήρητοι. Ἐκ τῆς
 αὐτῆς κλίσεως ἐξηγεῖται καὶ ἡ γενομένη τῶν γεωγραφικῶν
 συγγραμμάτων ἐκλογὴ. Ἡ κυριωτάτη πηγὴ γεωγραφικῶν
 γνώσεων ἦτο διὰ τὸν σλαυικὸν μέσον αἰῶνα ἡ χριστιανικὴ τοπο-
 γραφία Κοσμᾶ τοῦ Ἰνδοκοπλεύστου. Πλὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν,
 ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν ἔργων ὡς τὰ πλείστου λόγου ἄξια
 συγγράμματα ἐν τῇ μεταφραστικῇ ταύτῃ συλλογῇ θεωρήθησαν
 οἱ μεσαιωνικοὶ θρῦλοι καὶ αἱ δημώδεις ποιήσεις. Ἐν
 μέρει καὶ αὐταὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸν κύκλον τῶν ιουδαϊκῶν καὶ χρι-
 στιανικῶν ἰδεῶν, ὡς αἱ ἀπόκρυφοι ἱστορίαι περὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς
 Εὕας, περὶ τοῦ Νῶε, τοῦ Ἀβραάμ, ὁ περιβόητος θρῦλος περὶ τοῦ

βασιλείως Σολομώντος, ή ιστορία του Βαρλαάμ και 'Ιωάσαφ. 'Εκκλησιαστικήν τάσιν ἔχει ὁ θρύλος περὶ τοῦ βαβυλωνιακοῦ κράτους καὶ ἡ ἐπιστολή τοῦ πρεσβυτέρου καὶ βασιλείως 'Ιωάννου (ὁ «θρύλος περὶ τοῦ ἰνδικοῦ κράτους»). Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῶσιν οἱ καθ' ἅπαντα τὸν μέσον αἰῶνα διαδεδομένοι κύκλοι τῶν περὶ τοῦ τρωικοῦ πολέμου καὶ περὶ 'Αλεξάνδρου τοῦ μεγάλου θρύλων, ἡ μυθώδης χριστιανικὴ ζωολογία τοῦ Φυσιολόγου, ἔτι δὲ ἀνατολικά δημώδη βιβλία, οἷον ὁ Συντίπας, ὁ Στεφανίτης, ὁ 'Ιχνηλάτης καὶ τὸ ἀκραιφνῶς βυζαντηνὴν δημῶδες ἔπος περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων τοῦ Διγενοῦς 'Ακρίτα. Καὶ ἐν αὐτῷ δὲ τῷ ἐθνικῷ τῶν 'Ρώσων ἄσματι τοῦ 'Ιγὼρ ἐξητήθησαν νεωστὶ ἐπιτυχῶς ἴχνη βυζαντηνά ¹⁾. Ὡσαύτως καὶ εἰς παραμύθια ²⁾, δημοτικὰ ἄσματα, παροιμίας ³⁾ καὶ ἐξορκισμοὺς ⁴⁾ δύνανται νὰ ἀνακαλυφθῶσιν βυζαντηνοῦ φωτὸς ἀνταναχλάσεις. Πολὺ ηὐδοκίμουν τέλος αἱ ἐκ βυζαντηνῶν πηγῶν ἀντληθεῖσαι σλαυικαὶ συλλογαὶ (Sborniki) ἀναμίκτου περιεχομένου, αἱ λεγόμεναι Μέλισσαι, εἰς ἃς ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα ἡ Μέλισσα τοῦ 'Αντωνίου, τὰ ἱερὰ παράλληλα τοῦ 'Ιωάννου Δαμασκηνοῦ, καὶ αἱ ἐκλογαὶ τοῦ Μαξίμου, μεταφράσεις τῶν γνωμῶν τοῦ Μενάνδρου καὶ ἄλλων συλλογῶν ἀποφθεγμάτων. Καὶ γραμματικὰ δὲ ἔτι ἔργα, ἂν καὶ συχνάκις παρανενοσμένα, ἐνεδύθησαν σλαυικὴν μορφήν. Διὰ δὲ τὸν πολιτικὸν καὶ ἀστικὸν βίον τῶν σλαυικῶν ἐθνῶν σημασίαν ἀπέκτησεν ἡ μετάφρασις τῶν βυζαντηνῶν νομικῶν βιβλίων. Καὶ τάνάπαλιν ὅμως οἱ ἐποικῆσαντες εἰς τὸ κράτος Σλαῦοι ἤδη ἀπὸ τοῦ ἡ' αἰῶνος ἤσκησαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς γεωργικῆς νομοθεσίας καὶ ἐπὶ τῆς διαπλάσεως θρησκευτικῶν τινῶν ῥοπῶν. Οὐ μόνον δὲ οἱ μεσημβρινοὶ Σλαῦοι καὶ 'Ρῶσοι, ἀλλὰ διὰ τὴν γεωγραφικὴν αὐτῶν θέσιν καὶ οἱ 'Ρουμᾶνοι

¹⁾ 'Αρχεῖον τῆς σλαυικῆς φιλολογίας (ῥωσιστὶ) 2 (1877) 660.

²⁾ 'Ιδ. π. γ. Veselovskij καὶ G. Meyer ἐν 'Αρχείῳ τῆς σλαυ. φιλ. 7 (1884) 309—319.

³⁾ 'Ιδε τὴν βιβλιολογίαν τῆς § 'παροιμίαι' ἐν τέλει τοῦ τμήματος «δημώδης ἑλληνικὴ λογοτεχνία.»

⁴⁾ D. Mansvetov, Τὸ βυζαντικὸν ὕλικόν τοῦ διηγήματος περὶ τῶν 12 Τρισανικῶν (ῥωσιστὶ) ἐν Μόσχᾳ 1881. 'Εν 'Αρχείῳ τῆς σλαυ. φιλολογίας 7 (1884) 509.

υπέκειντο πολὺ εἰς τὰς ἐκ Βυζαντίου ἐπιδράσεις, πολλὰ δὲ τῶν περὶ Σλαύων λεχθέντων ἐφαρμόζονται καὶ εἰς αὐτούς. Πρέπει μόνον νὰ παρατηρηθῇ ὅτι οἱ Ρουμᾶνοι πολλὰ λογοτεχνικὰ καὶ λοιπὰ ἀγαθὰ δὲν παρέλαβον ἀπ' εὐθείας ἐξ ἐλληνικῆς πηγῆς. ἀλλὰ μεσολαβήσκει τῶν Σλαύων.

Ἐτι ἀπεριοριστότερον ἢ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἐπικρατεῖ ὁ βυζαντηνισμὸς ἐν τῇ σλαυικῇ τέχνῃ. Ἕλληνες ἀρχιτέκτονες ὠκοδόμησαν τὰς σλαυικὰς ἐκκλησίας καὶ Ἕλληνες ζωγράφοι ἐκόσμησαν αὐτὰς διὰ θρησκευτικῶν εἰκόνων. Μέχρι τῆς σήμερον αἱ σλαυικαὶ καὶ ἐλληνικαὶ ἅγιοι εἰκόνες εἶναι καθαρῶς βυζαντηναί. Δυσκολώτερον εἶνε ν' ἀποδειχθῇ κατὰ πόσον ἡ σλαυικὴ καὶ ἰδίως ἡ ῥωσικὴ ἱεραρχία καὶ γραφειοκρατία καὶ ἄλλα τινὰ καθολικώτερα χαρακτηριστικὰ ἀνάγονται εἰς βυζαντηνὰς ἐπιδράσεις. Βεβαίως ὅμως ἡ σλαυικὴ λογοτεχνία καὶ τέχνη κατὰ τὰ σπουδαιότατα αὐτῶν μέρη εἶνε μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων ἀπεικόνισμα τῆς βυζαντηνῆς, καὶ μόνον διὰ τῆς μελέτης τοῦ προτύπου αὐτῶν δύνανται νὰ κατανοηθῶσι καὶ ἐκτιμηθῶσιν. Ἐντεῦθεν αἱ παλαιοσλαυικαὶ καὶ βυζαντηναὶ μελέται ἦλθον εἰς στενωπάτην ἀμοιβαίαν σχέσιν. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς οἱ δυτικοὶ Εὐρωπαῖοι δὲν πρέπει νὰ ὀλιγωρήσωμεν τὸ ἀπόκεντρον ἔδαφος, διότι διὰ τὸ γιγάντειον ἔργον καθολικῆς τινος ἱστορίας τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ ὁ ἀνατολικὸς κόσμος ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον συμπλήρωμα καθὼ παράλληλος καὶ ἀντίστοιχος πρὸς τὸν δυτικόν.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΘΕΟΛΟΓΙΑ (ὑπὸ Α. EHRHARD).

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

1. Θεολογία

(ὕπὸ Α. EHRHARD).

4. Χαρακτήρ καὶ γενικὴ ἱστορία. Ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία φέρει χαρακτῆρα οὐσιωδῶς ἐκκλησιαστικὸν καὶ θεολογικόν. Μέγα πλῆθος τῶν προϊόντων αὐτῆς εἶνε θεολογικῆς φύσεως, ἐκ τῶν ἀνωτάτων δὲ τάξεων τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους ἄνδρες, καὶ αὐτοκράτορες ἀκόμη, τάσσονται παρὰ τοὺς ἱεράρχας τῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς μοναχοὺς ὡς θεολογικοὶ συγγραφεῖς· ἀλλὰ καὶ τῶν θύραθεν συγγραφέων ὀλίγοι εἶνε οἱ μὴ ἐπιχειρήσαντες νὰ πραγματευθῶσιν ἐν τι θεολογικὸν ἀντικείμενον. Τὸ φαινόμενον τοῦτο κατάδηλον ποιεῖ τοιοῦτον θεολογικὸν ἐνδιαφέρον, ὅποσον ἐν ἴσῳ μέτρῳ δὲν ἐγνώρισεν ὁ μέσος αἰὼν τῆς Δύσεως, ὅπερ ὅμως μετὰ χαρᾶς ὀφείλει νὰ χαιρετίσῃ ὁ ἱστορικὸς τῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ὡς σημεῖον ἀδιαπτώτου ὀρθῆς ἐπιγνώσεως τῆς ἰδανικωτάτης ὁψέως τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἥτοι τῆς θρησκευτικῆς. Χάρις εἰς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο καὶ διὰ τὴν ὑπάρξασαν συνάφειαν πρὸς τὴν λογοτεχνικὴν περίοδον τῶν πρώτων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, ἧτις δὲν διεκόπη ἐνταῦθα βιαίως ὡς ἐν τῇ Δύσει ἐνεκα τῆς μεταναστάσεως τῶν ἐθνῶν, ἡ βυζαντινὴ θεολογικὴ λογοτεχνία διαφυλάττει τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ὑπὲρ τὴν δυτικὴν μέχρι προϊόντος τοῦ ἑβ' αἰῶνος. Ἡ ὑπεροχὴ αὕτη καταδεικνύεται καὶ ἐν τῇ ἐπιρροῇ, ἣν ἡ βυζαντινὴ θεολογία ἤσκησεν ἐπὶ τῆς δυτικῆς τοῦ μέσου αἰῶνος, ὅσον καὶ ἂν ὅλον ἐν ἡῶσανε τὸ χάσμα τὸ χωρίζον τὴν ἑλληνικὴν καὶ δυτικὴν ἐκκλησίαν. Τῆς ἐπιρροῆς ταύτης οὔτε τὸ μέτρον οὔτε

ὁ χαρακτήρ διευκρινήθησαν μέχρι τοῦδε ἀρκούντως, ἡ ἰσχὺς ὅμως αὐτῆς ἀποδεικνύεται μεγίστη κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα ἐν τῷ Σκότῳ Ἑριγενεῖ (Scotus Erigena), ὅστις ὄχι μόνον μεταφράσεις Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ κατήρτισεν, ἀλλὰ καὶ τὴν θεολογίαν καὶ μυστικὴν φιλοσοφίαν ἀμφοτέρων προσφκειώθη ὅλος καὶ εἰς τὴν Δύσιν διεβίβασε. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀκόμη εἶνε ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ Πηγὴ γνῶσεως τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ὡς πρότυπον ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν πρῶτον συστηματικὸν θεολόγον τῆς Δύσεως Πέτρον Λομβάρδον τὸν «Magistrum Sententiarum», ὁ δὲ Θωμᾶς ὁ ἐξ Ἀκουίνου ἀνεγνώριζεν αὐτὴν ὡς βιβλίον μεγάλης αὐθεντίας. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἡ σχολαστικὴ θεολογία ὑπερφαλαγγεῖ ταχέως τὴν βυζαντινὴν. Ἐλείπειν ἐξ αὐτῆς ἡ ἰσχυρὰ ἐσωτερικὴ ὠθησις, ἣν τῶν Γερμανῶν ἡ εἰσόδος εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν ἔδωκεν εἰς τὴν θεολογίαν καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἐκκλησιαστικὴν δρᾶσιν καὶ τὴν ὁποίαν βῆμα πρὸς βῆμα ἀντιλαμβάνομεθα εἰς τὰς ἐργασίας τῶν σχολαστικῶν θεολόγων. Ὑπὸ τοιούτων ἐπακολουθῶν δὲν συνωδεύθη ὁ προσηλυτισμὸς τῶν Σλαύων εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐκκλησίαν, ὁ δεῦτερος δὲ παράγων, ὅστις δυνατὸν θὰ ἦτο νὰ καταστῇ καρποφόρος διὰ τὸ θεολογικὸν πνεῦμα τοῦ Βυζαντίου, ἡ πρὸς τὰ ἰσλαμικὰ δηλονότι ἔθνη καὶ τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν διδασκαλίαν ἐπαφή, ὡσαύτως δὲν ἔσχεν ἀξιοσημεῖωτόν τινα ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς βυζαντινῆς θεολογίας.

Ἐν τῇ ἀναπτύξει δὲ ταύτῃ πρέπει νὰ διακριθῶσι δύο περίοδοι, αἵτινες σαφῶς καὶ ὠρισμένως διαγιγνώσκονται ἀπ' ἀλλήλων. Τῆς πρώτης ἡ ἀρχὴ προηγεῖται κατὰ δύο αἰῶνας τῆς ἐποχῆς, ἐξ ἧς ἀφορμᾶται ἡ ἡμετέρα πραγματεία· αὕτη εἶνε ἡ λογοτεχνικὴ περίοδος τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἥτις κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 8^{ου} αἰῶνος διεδέχθη τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν, ἐκπροσωπούμενη ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Ὡστε ὅπως διὰ σύμπασαν τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν οὕτω καὶ διὰ τὴν θεολογίαν οὐδεὶς ἀντικειμενικὸς λόγος ὑπάρχει,

ἵνα θεωρήσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡς ἀρχὴν νέας περιόδου ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτῆς. Ἡ θεολογία ἐξακολουθεῖ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κατ' οὐσίαν ἔχουσα τὴν αὐτὴν μεγάλην ἀποστολήν, ἣν εἶχεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ δ' αἰῶνος, τουτέστι τὴν στερεοποίησιν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων πάλιν, τὴν ἀποστολήν δὲ ταύτην ἐκπληροῖ οὐσιωδῶς διὰ τοῦ αὐτοῦ καὶ πρότερον τρόπου. Ἡ καταπολέμησις τῶν μονοφυσιτῶν καὶ μονοθελητῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν εἰκονομάχων κατὰ τὸν η' καὶ θ' αἰῶνα πρέπει νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν μεγάλην δογματικὴν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας, ἥς ἔσχατοι ἀντιπρόσωποι εἶνε Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ Νικηφόρος ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Αὕτη δὲ ἡ περίοδος εὐλόγως δύναται μετὰ τοῦ Κρουμβάχερ νὰ κληθῇ ἡ παλαιὰ βυζαντινὴ. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ αὐτῆς δὲν συμπίπτει χρονολογικῶς μόνον πρὸς τὴν ἰδρύσιν τῆς Νέας Ρώμης, διότι καὶ εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ χαρακτῆρός της κρίσιμος εἶνε ἡ ἰδρύσις αὕτη, καθόσον διὰ τῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας δημιουργεῖται νέα πραγματικὴ αὐθεντία διὰ τὰς θεολογικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις, εἰς ἣν ὁ ἀρειανισμὸς ἤδη καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἀγῶνες χρεωστοῦσι τὴν ἑκτασιν, κατὰ μέγα δὲ μέρος καὶ τὴν σημασίαν των. Ἐκ τῆς πορείας δὲ τῶν δογματικῶν ἀγώνων ἱκανῶς καταφαίνεται ἡ αὐξουσα ἐπιρροή, ἣν ὁ νέος οὗτος παράγων ἀποκτᾷ ἀπὸ τοῦ νεστοριανισμοῦ μέχρι τῆς εἰκονομαχίας. Ὡς ἐκ τῆς θέσεως μάλιστα, ἣν ἕκαστος τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους λαμβάνει πρὸς τοὺς ἀγῶνας τούτους, καθορίζονται καὶ τὰ ἰδιαιτέρα αὐτῶν στάδια. Ἀλλ' ἂν καὶ ἡ τοιαύτη τῶν περιόδων διάκρισις θὰ ἀπῆται νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν ἡμετέραν πραγματείαν ἡ θεολογικὴ λογοτεχνία ἀπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου, ἀποβλέποντες ὅμως εἰς τὸ πλῆθος τῆς ὕλης, εἰς τὰς εὐπροσίτους πατρολογίας καὶ εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ δεκτὸν γενόμενον ὅριον τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας, θὰ ἀποστῶμεν τούτου.

Ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ε' αἰῶνος ἄρχεται ἡδη ἡ

τροπή εκείνη, ἥτις εἰσάγει εἰς τὴν δευτέραν περίοδον. Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδώρητος ὁ Κύρρου, οἱ τελευταῖοι κλάδοι δύο μεγάλων θεολογικῶν σχολῶν, τῆς ἀλεξανδρινῆς καὶ τῆς τῶν Ἀντισιχέων, εἶνε καὶ οἱ τελευταῖοι ὑπέροχοι Ἑλληνες θεολόγοι, οἵτινες εἰς τὴν δογματικὴν καὶ ἀπολογητικὴν, τὴν ἐρμηνευτικὴν καὶ ὁμιλητικὴν ἐξίσου ἀνεδείχθησαν. Μετ' αὐτοὺς ὁ ε' αἰὼν δὲν ἐγέννησε πλέον διαπρεπεῖς θεολόγους, ὅτε δὲ κατὰ τὸν 5' ἐνεφανίσθησαν οἱ πολέμιοι τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, περιωρίσθη σημαντικῶς ὁ κύκλος τῆς λογοτεχνικῆς ἐνεργείας τῶν θεολόγων. Ἀλλὰ μείζονα σπουδαιότητα ἐνέχει τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος εἰσῆχθησαν εἰς τὴν θεολογίαν οἱ ἀριστοτελικοὶ ὀρισμοὶ καὶ ἐτάχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θεολογικῆς θεωρίας, ὅπερ εἶνε τὸ γνῶρισμα τῆς ἐξόδου τῆς ἐποχῆς τῶν πατέρων καὶ τῆς ἀρχομένης σχολαστικῆς θεολογίας. Τοῦτο συνέβη διὰ Λεοντίου τοῦ Βυζαντίου, παρὰ τῷ ὁποίῳ βλέπομεν καὶ τὴν αὐξοῦσαν αὐθεντίαν τῶν κατὰ τὸν δ' καὶ ε' αἰῶνα ἐκκλησιαστικῶν πατέρων. Ἀλλ' ἀμφοτέρα ταῦτα, διαλεκτικὴ καὶ αὐθεντία τῶν πατέρων, εἶνε τὰ στοιχεῖα καταστάσεως, ἥτις εἰσάγει εἰς τὴν δευτέραν τῆς ἀναπτύξεως περίοδον, τὴν ὁψιαιτέραν βυζαντινὴν.

Ὁ οὐσιώδης δὲ ταύτης χαρακτὴρ εἶνε προσκόλλησις εἰς τὴν παράδοσιν, ἥτις ἀρχὴν μὲν ἔθεσε τὴν τήρησιν τῶν δογμάτων τῶν πατέρων, ἐρμητικῶς δὲ ἀπεκλείσθη ἀπὸ πάσης καὶ οἰασθῆποτε νέας ἐπιρροῆς καὶ διὰ τοῦτο τίποτε νέον δὲν ἐπέτρεψε νὰ δημιουργηθῇ. Τοιαῦτα πρεσβεύει ἡδὴ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὅστις ἐν τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ἔργῳ ἀπαρνεῖται προκαταβολικῶς πᾶσαν τοῦ ἰδίου πνεύματος ἐργασίαν: «ἐρῶ τοιγαροῦν ἐμὸν οὐδὲν» καὶ λέγει, ὅτι θὰ ἐπαναλάβῃ μόνον ὅ,τι ἐδίδαξαν οἱ πατέρες. Τὸ πᾶν κράτος ὁμῶς ἔλαβεν ἢ εἰς τὴν παράδοσιν αὕτη προσκόλλησις, ὅτε διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς ἐορτῆς τῆς ὀρθοδοξίας ἔληξεν ὁ τελευταῖος μέγας δογματικὸς ἀγὼν καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἀποστολὴν ἑαυτῆς ἔγνω τὴν διαφύλαξιν τῆς κληρονομίας τῶν πατέρων. Ἐάνλοιπὸν θέλωμεν νὰ θέσωμεν ὄριον διαχωρίζον τὴν θεολογίαν τῶν

ἐκκλησιαστικῶν πατέρων ἦτοι τὴν παλαιὰν βυζαντηνὴν ἀπὸ τῆς ὀψιαιτέρας — εἰ καὶ οὐδαμοῦ εἶνε μείζων ἢ δυσχέρεια τῆς δια-
χαράξεως ὁροθετικῶν γραμμῶν ἢ ἐπὶ πνευματικοῦ ἐδάφους —,
τὸ ὅριον τοῦτο κάλλιστα δύναται νὰ σημειώσῃ, καθὰ καὶ τὸ ὄνομα
αὐτῆς δηλοῖ, ἡ ἐορτὴ τῆς ὀρθοδοξίας (843).

Εἰσηγηταὶ καὶ δικασταὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀπὸ τοῦδε εἶνε οἱ πατέ-
ρες τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος, τὰ συγγράμματα δὲ αὐτῶν αἱ πηγαί, ἐξ
ᾧν ἀδιαλείπτως οἱ ἐπίγονοι ἀντλοῦσι. Πλειστάκις οἱ Βυζαντινοὶ
θεολόγοι ἀνακηρύττουσι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκ τῶν πατέρων ἐξαρ-
τήσεώς των. Ὁ Θεωριανὸς βεβαίως ῥητῶς κατὰ τὸν 16' αἰῶνα
ἀποτεινόμενος πρὸς Σύρον ἐπίσκοπον, ὅτι οἱ ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις
« ἀνδρικότατοι » Ῥωμαῖοι δὲν ἔχουσι τὴν τόλμην νὰ ὑπερβῶσι τὰ
ὅρια τῶν πατέρων. Ὁ Μανουὴλ Καλέκας ὁμολογεῖ ἐν τέλει τῆς
δογματικῆς του, ὅτι δὲν παραθέτει ἐν αὐτῇ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν
ιδίων ἐρευνῶν, ἀλλ' ἀποδίδει ὅ,τι παρὰ τῶν πατέρων καὶ ἐκ τῆς
ἀγίας Γραφῆς ἐδιδάχθη. Συμεὼν δὲ ὁ Θεσσαλονίκης ἐθεώρησε μά-
λιστα ἀναγκαῖον τὴν βεβαίωσιν ταύτην νὰ παράσχω ἐν τῷ τίτλῳ
τοῦ κυρίου αὐτοῦ συγγράμματος. Ἄλλ' ἡ πραγματικὴ ἐκ τῶν
πατέρων ἐξάρτησις προσέβη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἀνάγκη παρί-
σταται νὰ ἐξετασθῇ πρῶτον ἐπισταμένως τίνας ἐκ
τῶν πατέρων πηγὰς εἶχον καὶ ὁδηγοὺς πάντες
ἀνεξαίρετως οἱ μεταγενέστεροι Βυζαντινοὶ θεο-
λόγοι, πρὶν ἢ καταστῇ δυνατὸς ὁ ἀσφαλὴς καθορι-
σμὸς τῆς πνευματικῆς αὐτῶν περιουσίας.

Καὶ νὰ ἐξήντλουν καὶ τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων! Διότι
ἐν τῇ πρώτῃ χριστιανικῇ καὶ τῶν πρώτων πατέρων τῆς ἐκκλη-
σίας περιόδῳ εἶχον συναθροισθῇ τοσοῦτοι πνευματικοὶ θησαυ-
ροί, ὥστε ἀδιαλείπτως νὰ δύνανται οὗτοι νὰ παρέχωσι τροφὴν καὶ
εἰς λογοτεχνίαν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ἐπ' αὐτῶν ἐρειδομένην.
Ἄλλ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξέλειπεν ἡ ἱκανότης πρὸς ἱστο-
ρικὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, οἵτινες καὶ διὰ
τούς θεολόγους ταχέως κατήντησαν ὅ,τι ἦσαν διὰ τὸν λαόν, τουτ-

έστιν ἄκαμπτοι μορφαὶ ἀγίων ἐπὶ χρυσοῦ ἐδάφους. Ἀλλὰ καὶ παντοῖοι ἄλλοι περιορισμοὶ ἐπῆλθον. Ἡ λατινικὴ θεολογία ἔμεινε διὰ τὸ Βυζάντιον κεκλεισμένον βιβλίον, ὁ μέγιστος δὲ τῶν θεολόγων τῆς Δύσεως, ὁ Αὐγουστίνος οὐδέποτε ἔθηκεν ἐκεῖ τὸν πόδα. Καὶ ἐπεμελήθησαν μὲν νὰ μεταφράσωσιν αὐτὸν κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα, ἀλλ' ἦτο πλέον πολὺ ἀργά, οὔτε ἡδύνατο ἡ ἐποχὴ ἐμπαθοῦς κατὰ τῶν Λατίνων ἐρεθισμοῦ νὰ διευκολύνῃ πραγματικὴν τινα αὐτοῦ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς βυζαντηνῆς θεολογίας. Ἐὰν δὲ ἡ ἀδιαφορία αὕτη, πρὸς ἣν ἀνάλογός πως εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν σχολαστικῶν κατολιγώρησις πολλῶν Ἑλλήνων πατέρων, ἐξηγεῖται ἐκ γλωσσικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν λόγων καὶ ἐκ τῆς καθόλου καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ, ξενίζεται τις ὅμως σφόδρα, βλέπων πῶς οἱ Ἑλληγνες θεολόγοι τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων σχεδὸν ἐντελῶς ἐλησμονήθησαν. Εἶνε ἀληθές ὅτι εἰς τὰς δογματικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς «σειράς» περιελήφθησαν οὐκ ὀλίγα ἀποσπάσματα τῶν προγενεστέρων τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου πατέρων, ἀλλὰ διὰ τὴν κυρίως λογοτεχνικὴν θεολογίαν δὲν ἔχουσι πλέον ταῦτα τὸ κύρος γνωμῶν, ἃς μετὰ σοβαρότητος ἐπικαλοῦνται. Σποράδην μόνον ἀπαντῶσι τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων Ἀλεξανδρινῶν, οἱ δὲ ἀπολογηταὶ πλὴν τοῦ Ἰουστίνου, εἰς ὃν ἄλλως συνήθως παραπέμπουσιν ὑπ' ὅψιν ἔχοντες νόθα αὐτοῦ ἔργα, οὐδὲ μνημονεύονται, ἵνα μηδόλως λαλήσωμεν περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας λογοτεχνίας. Ὁ μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ ἀγίου Σάββα Ἀντίοχος καὶ Ἀρέθας ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας ἀποτελοῦσι τὴν μόνην σχεδὸν ἐξαίρεσιν τοῦ γενικῶς ἰσχύοντος κανόνος. Ἀλλὰ κακὸν ἄρρητον ἦτο ἡ ἀνεπιφύλακτος κατὰταξις τοῦ Ὁριγένους μετὰ τῶν αἵρετικῶν. Μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τελευταίαν ἔριν τῶν Ὁριγενιστῶν οὐδεμία πλέον ἀπόπειρα ἔγινε πρὸς διάσωσιν τῶν στοιχείων τῆς ἀληθείας τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ θεολογίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν αὐτῶν τῶν μεταγενεστέρων τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου πατέρων ἔγινε διαλογὴ. Ἡ περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων ἔρις διέγραψε τοὺς Ἀντιοχεῖς, καὶ μετ' αὐτῶν ἐπο-

μένως ἐν σημαντικώτατον στοιχείον πρὸς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν. Καὶ διετηρήθησαν μὲν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ, ἰδίως δὲ Θεοδώρητος ὁ Κύρρου, ἀλλ' ἄνευ καρποφόρου ἐπιδράσεως εἰς τὴν πορείαν τῆς θεολογικῆς ἀναπτύξεως. Οὕτως ὑπελείφθησαν ὀλίγαι μόνον αὐθεντίαι, αἵτινες αὖθις καὶ αὖθις ἐπανέρχονται, Ἀθανάσιος ὁ πατὴρ τῆς ὁρθοδοξίας, οἱ τρεῖς Καππαδόκαι, ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολόγος, ὀλιγώτερον δὲ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, πρὸ πάντων ὅμως Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας διὰ τὴν δογματικὴν καὶ ἀντιρρητικὴν, ὁ Χρυσόστομος διὰ τὴν ἐρμηνείαν, ὁ Βασίλειος διὰ τὴν ἀσκητικὴν, Διονύσιος ὁ Ψευδοαρεοπαγίτης καὶ Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς διὰ τὴν μυστικὴν θεολογίαν· ἀλλὰ καὶ οὗτοι μόνον καθόσον συνεφώνουν πρὸς τοὺς κανόνας τῶν τεσσάρων πρώτων συνόδων. Διὰ τοὺς Βυζαντηνοὺς θεολόγους ἰσχύει πρὸ παντὸς ὁ λόγος Γρηγορίου τοῦ Α', ὅτι ἴσον τιμᾷ τὰς τέσσαρας πρώτας συνόδους καὶ τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια. Καὶ ἡ μὲν ἐκκλησία εἰς τὴν τήρησιν ταύτην τῶν κανόνων ἐχρεώσται τὴν στερέωσιν τοῦ οἰκοδομήματος τῆς διδασκαλίας αὐτῆς περὶ τῆς τρισυποστάτου θεότητος καὶ τῆς φύσεως τοῦ Χριστοῦ· ἀλλ' ἔνεκα μονομεροῦς αὐτῶν ἐρμηνείας ἀπεκόπησαν ἅπαξ διὰ παντὸς αἱ πτέρυγες τῆς θεολογίας. Εἰς τὸ ὕψος τῶν ιδεῶν ἐνὸς Ὁριγένους οὐδεὶς πλέον ἀνῆλθε.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀγία Γραφή παρέμεινε κανὼν τῆς πίστεως καὶ τὴν διαφώτισιν αὐτῆς προῆγεν ἡ ἐρμηνεία. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐρμηνεία πάλιν ἀπώλεσε πᾶσαν πρωτοτυπίαν, ὡς ἐκ περισσοῦ δὲ διὰ τοῦ 10' κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (692) προσεδέθη εἰς τὰ ὑπομνήματα τῶν πατέρων. Ἡ μονομερὴς δὲ αὕτη ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων ἐξάρτησις, ἥς ἔνεκα ἡ θεολογία ἀπεσπασθῇ ἀπὸ τῆς ζωσῆς συναφείας πρὸς τὰς πνευματικὰς διακυμάνσεις τῆς ἐποχῆς καὶ κατ' ἀνάγκην ἔλαβε ἀρχαῖστικὴν τινα χροιάν, καταφανὴς εἶνε πρὸ πάντων ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ τῶν σειρῶν, τῆς ὁποίας αἱ ἀρχαὶ συμπίπτουσι πρὸς τὴν μετάβασιν εἰς τὴν ὀψιαιτέραν βυζαντηνὴν περίοδον. Αὕτῃ ἡ γένεσις τοῦ λογοτεχνικοῦ

τούτου κλάδου αποδεικνύει ὅτι καὶ τὰ πρωτότυπα συγγράμματα τῶν πατέρων εἰς πολλοὺς ἐνεποιοῦν τὴν ἐντύπωσιν βαρέος ἔρματος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐζήτουν ν' ἀπαλλαγῶσι περισυνάγοντες ὅσα ἐνόμιζον σπουδῆς ἄξια. Ἀλλ' ὅταν τὰ ἐρανίσματα καταντήσωσι νὰ ἔχωσι τόσον ὄγκον ὅσον ἔλαβον αἱ σειραί, ἀναμφίβολος πλέον καθίσταται ἡ ἑλλειψις ζωτικῆς δυνάμεως καὶ δημιουργικοῦ ἔρωτος. Τὰ μεγάλα μειονεκτήματα τῆς ὑπερβολικῆς ἐκείνης εἰς τὴν παράδοσιν προσκόλλησεως ἐξῆλθον εἰς τὸ φανερὸν πρὸ πάντων ἐν τῷ κλάδῳ τῆς δογματικῆς, τῆς ἀντιρρητικῆς καὶ τῆς ἐρμηνείας. Ἐν τῇ συζητήσει περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς τὰ πλεῖστα συγγράμματα τὸ πᾶν περιστρέφεται εἰς τὰς περὶ αὐτῆς ἀποφάνσεις τῶν πατέρων. Ἐπειδὴ δὲ μαρτυρίαι ἐκ παραπομπῶν εἰς τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι καὶ ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς προσθήκης τῶν Λατίνων εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ἡ συζήτης ἦτο καταδεδικασμένη νὰ ἀποβῇ γνησία Σισύφου ἐργασία. Ὁμοίως καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τὰ περὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἡσυχαστῶν πραγματευόμενα ἐπικρατεῖ ὁλοσχερῶς ἡ προσκόλλησις εἰς τὰ ἔργα τῶν πατέρων, τὰ ὅποια ἐπικαλοῦνται ἀμφοτέραι αἱ μερίδες. Περὶ τῆς ἐκ τῶν πατέρων ἐξαρτήσεως τῶν ἐρμηνευτῶν θὰ πραγματευθῶμεν καὶ κατωτέρω. Οἱ λοιποὶ δὲ κλάδοι τῆς θεολογικῆς λογοτεχνίας, ἡ ἀσκητικὴ, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ καὶ τὰ συναξάρια πραγματεύονται ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἢ δὲν περιελήφθησαν εἰς τοὺς κανόνας τῶν ἐπτὰ πρώτων συνόδων, ὅπως ἐν γένει ὁ πρακτικὸς βίος τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ ὑποκειμενικὸς τοῦ χριστιανοῦ, ἢ δὲν ἦσαν κατάλληλα νὰ συμπεριληφθῶσι. Διὸ ἐπιδεικνύουσι ταῦτα μείζονα αὐθυπαρξίαν, εἰ καὶ ἄλλως πρότυπα ἐκ τῶν χρόνων τῶν πατέρων ἀπομιμοῦνται καὶ ταῦτα. Ὡστε πρὸς ἐκτίμησιν τῆς βυζαντινῆς θεολογίας ὑπὸ λογοτεχνικὴν ἔποψιν οἱ τελευταῖοι οὗτοι κλάδοι εἶνε σπουδαιότεροι τῆς δογματικῆς καὶ ἐρμηνείας.

Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι οὐσιώδης χαρακτήρ τῆς βυζαντινῆς θεολογίας εἶνε ἡ εἰς τὴν παράδοσιν προσκόλλησις, δὲν θὰ θαυμά-

σώμεν, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς καὶ ἂν δὲν λείπωσιν στάδια ἐσωτερικῆς ἀναπτύξεως, ταῦτα ὅμως ἐξωτερικῶς δὲν εἶνε πολὺ εὐδιάκριτα οὔτε δύνανται νὰ ὀρίσθωσιν ἄνευ ἐπισταμένης τῶν καθ' ἕκαστα μελέτης. Ἀλλ' εἶνε ἀτοπώτατον νὰ φανταζώμεθα αὐτὴν ἐντελῶς ἀποναρκωθεῖσαν. Τοῦτο ἀναιρεῖται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ θεολογία ἀδιαλείπτως ὑπῆρξεν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος, δὲν περιέπεσε δὲ ποτὲ εἰς τὴν τελείαν ἐρήμωσιν, ἥτις ἐν τῇ θύραθεν λογοτεχνίᾳ ἐπεκράτησεν ἀπὸ τοῦ 650—750. Ἐκτὸς τούτου εἰς οὐδένα αἰῶνα ἔλειψαν γόνιμοι ἰδέαι καὶ νέαι ἐπιρροαί, αἱ ὁποῖαι ἂν καὶ μετὰ σταθερᾶς ἐπιμονῆς καὶ προβεβουλευμένως πάντοτε ἀπεκρούσθησαν, ἐπέδρασαν ὅμως ἐπὶ τῆς θεολογίας. Ἀκριβῶς ἡ θεολογία ἀντιπροσώπους ἑαυτῆς ἔσχεν ἐν Βυζαντίῳ ἄνδρας, οἵτινες καύχημα θὰ ἦσαν πάσης λογοτεχνίας. Ἡ κραταιὰ προσωπικότης τοῦ Φωτίου διέλυσε κατὰ τὸν θ' αἰῶνα τὴν βασκανίαν, ἥτις ἐδέσμευεν ὅλην τὴν λογοτεχνικὴν ζωὴν· ἀλλὰ καὶ τοιοῦτος ἀνὴρ δὲν ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ αἰφνιδίαν ἀκμὴν τῆς θεολογικῆς λογοτεχνίας, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος πολὺ μεγαλειτέραν σημασίαν ἔχει ὡς ἱεράρχης καὶ ὡς ἀνιδρυτῆς τῆς κλασικῆς παιδείας παρὰ ὡς θεολόγος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ μόνον τὰ συναξάρια καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ ἀνῆλθον εἰς ἀκμὴν τινα. Ἐν ἀρχῇ δὲ τοῦ ι' αἰῶνος ἔδωκε καρποφόρον ὠθησιν εἰς τὴν θεολογικὴν λογοτεχνίαν ἡ ὁδὸς ἣν ἔτεμεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας Ἀρέθας, ὅστις διέρρηξε τὸν φραγμὸν τῆς ἐποχῆς τῶν ἐν Νικαίᾳ πατέρων καὶ ἀνέτρεξεν εἰς τὴν λογοτεχνίαν τῶν ἀπολογητῶν τοῦ β' καὶ γ' αἰῶνος. Δυστυχῶς ὅμως ὁ τόπος, ὁπόθεν ἐδόθη ἡ νέα αὕτη ὠθησις, ἦτο τόσον μακρὰν τοῦ κέντρου τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ εἰσδύσῃ εἰς εὐρύτερα στρώματα. Οὕτως ὁ ι' αἰὼν ὑπῆρξε καὶ διὰ τὴν θεολογίαν ὁ αἰὼν τῶν ἐγκυκλοπαιδειῶν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ, ἐν τῇ ὁμιλητικῇ καὶ ἐν τοῖς βίοις τῶν ἁγίων. Τρίτῃ προσωπικότης, ἥτις ἤθελε ν' ἀνακαινίσῃ τὸν βίον τῆς θεολογίας, ἦτο ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ὁ μέγας πολυτί-

στωρ τοῦ ἰ' αἰῶνος, ὅστις ἐπεμελήθη τῆς τε θύραθεν συγγραφικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς ὡς ἔπραξε τοῦτο ὁ Καισαρείας Ἀρέθας, ἀπεπειράθη δὲ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, ιδίως μάλιστα τὸν πλατωνισμόν, εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπως ἐκεῖνος τὴν προσοχὴν ἔστρεψεν εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν. Δυστυχῶς δὲν εἶνε ἀκόμη ἀρκούντως γνωστὰ τὰ θεολογικὰ αὐτοῦ συγγράμματα, ἵνα διευκρινηθῇ καλλίτερον ἡ φιλοσοφικὴ ἄμα καὶ θεολογικὴ αὐτοῦ τάσις. Ἀλλ' οὐδὲ κατίσχυσαν αἱ ιδέαι τοῦ Ψέλλου, ὃν ἐπολέμησεν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Ξιφιλῖνος, ἃν καὶ συνεδέοντο ἀμφοτέρω διὰ φιλίας. Τοιοῦτοτρόπως ἄκαρπος παρῆλθεν ἡ νέα ὠθησις διὰ τὴν θεολογίαν, ἥτις ἀγαπᾷ ἀκόμη νὰ περιστρέφεται περὶ τὴν ὁμιλητικὴν καὶ τὰ συναξάρια, ἕως οὗ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἰα' αἰῶνος ἀνεζωπυρώθη πάλιν ὁ κατὰ τῶν Λατίνων ἀγὼν, ὅστις ὅμως δὲν παρήγαγε μεγάλα λογοτεχνικὰ ἔργα. Σπουδαιότερον εἶνε τώρα ὅτι ἀναθάλλει ἡ μυστικὴ θεολογία, ἣν ἐκπροσωποῦσι δύο ἐξέχοντες ἄνδρες ὁ νεώτερος Συμεὼν καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Νικήτας Σθηθάτος.

Ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ προβαίνει εἰς μείζονα ἀνάπτυξιν ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις, εἰς ἣν ἐν στενῇ συναφείᾳ εὐρισκομένην πρὸς τὴν ἀνίδρυσιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀκαδημίας ζωὴν ἔδωκεν ὁ Μιχαὴλ Ψέλλος. Ἡ κίνησις αὕτη ἀποτελεῖ περίεργον ἀντίστοιχον πρὸς τοὺς ἐν τῇ Δύσει συγχρόνους ἀγῶνας, διότι καὶ ἐκεῖ καὶ ἐδῶ ἀντιπαλαίουσιν ὁ νομιναλισμὸς καὶ ὁ ρεαλισμὸς καταλήγοντες εἰς τὴν διαμάχην τοῦ ἀριστοτελισμοῦ καὶ πλατωνισμοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ ἐν τῇ Δύσει ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία ἀπελάμβανεν ἐλευθερίαν τινά, ἐν Ἀνατολῇ ὑπέκυψεν ὡς πολεμία τῆς ἐκκλησίας καὶ πολιτείας εἰς τὰ βίαια μέτρα Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ. Καὶ οὕτως ὅμως ἤσκησε τὴν ἐπιρροήν της, ἡ ἐπὶ Κομνηνῶν δὲ ἀναζωπύρωσις τῆς θεολογίας ταύτην ἔχει ἄμεσον αὐτῆς αἰτίαν. Τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ ἡ Πανοπλία δογματικὴ τὴν γένεσίν της ὀφείλει εἰς τὴν ἀντίθεσιν κατὰ τῶν αἰρετικῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς, ἐνῷ συνάμα εἶνε καὶ

ἡ ἀρίστη ἀπόδειξις τῆς ἀνικανότητος τῆς θεολογίας πρὸς ἀντιπαράταξιν κατὰ τῶν ἑαυτῆς πολεμίων· ἡ βία ἐν τῷ βυζαντηνῷ κράτει ἐχρειάζετο ν' ἀντισταθμίσῃ τὴν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ πολιτείας λείπουσαν πνευματικὴν δύναμιν. Αὐτὸς ὁ ὑπὲρ μέτρον εὐνοικῶς ἄλλοτε κρινόμενος ἐπίσκοπος Μεθώνης Νικόλαος, ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς αὐθεντίας τῶν πατέρων καὶ τῆς ἀγίας Γραφῆς κατὰ τῶν νεοπλατωνικῶν τάσεων, ἠντλησε τὴν σοφίαν τοῦ ἐξ ἀρχαίας κατὰ τοῦ Πρόκλου ἀντιρρητικῆς πραγματείας Προκοπίου τοῦ ἐκ Γάζης. Τὸ φαινόμενον δὲ τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἀπαιτηθεῖσα ἐρευνα ἀνάγκη εἶνε νὰ ἐπεκταθῇ καὶ ἐπὶ ἐκείνων τῶν θεολόγων, οἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ὅτι εἶνε πρωτότυποι. Πλήρη τῶν ἀγώνων τούτων εἰκόνα ὡς καὶ τῶν ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1143—1180) προκληθεῖσάν θεολογικῶν συζητήσεων παρέσχεν ὁ Νικήτας Ἀκομινάτος ἐν τῷ συγγράμματι Θησαυρὸς ὀρθοδοξίας. Αἱ συζητήσεις αὗται μαρτυροῦσιν, ὅτι νέα ζωὴ εἶχεν εἰσελθεῖ εἰς τὴν δογματικὴν, ἀλλὰ καὶ ἀποδεικνύουσιν ἅμα, ὅτι τὰ μεγάλα δογματικὰ καὶ φιλοσοφικὰ ζητήματα εἶχον ἐκλείψει διὰ παντὸς ἀπὸ τῆς ὄψεως τῶν Ἑλλήνων θεολόγων. Κατὰ τὸν 16' αἰῶνα ἤκμασεν ἐκ νέου καὶ ἡ ἐρμηνεία, ἐνῶ ἐν ἡττονι μοίρᾳ ἐτέθησαν ἡ ἀσκητικὴ, ἡ ὁμιλητικὴ καὶ τὰ συναξάρια. Μία δὲ τῶν εὐγενεστάτων μορφῶν τοῦ 16' αἰῶνος, Εὐστάθιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, εἶνε ἄξιος ἰδιαιτέρας μνείας τοῦτο μὲν ἕνεκα τοῦ ἀμερίστου αὐτοῦ ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τῆς θεολογίας ἅμα καὶ τῆς θύραθεν λογοτεχνίας, τοῦτο δὲ ἕνεκα τοῦ ζήλου αὐτοῦ πρὸς μεταρρύθμισιν τοῦ μοναχικοῦ βίου. Καὶ ὅμως ὁ 16' αἰὼν δὲν ἐμφαίνει τὴν ὑψίστην ἀκμὴν τῆς βυζαντηνῆς θεολογίας. Εἰς ταύτην ἔφθασε μετὰ τοὺς θλιβεροὺς χρόνους τῆς Λατινικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυριαρχίας ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, ὅτε οἱ Ἕλληνες τὰς τελευταίας τῶν πνευματικῶν δυνάμεις ἐνέτειναν πρὸς ἀποτροπὴν τῶν κινδύνων, οὓς ἐνόμιζον ἐπικείμενους μᾶλλον ἐκ τῶν Λατίνων ἢ ἐκ τοῦ Ἰσλαμισμού. Αἱ περὶ ἐνώσεως προσπάθειαι τῶν Παλαιολόγων ἐνεφύσησαν νέαν ζωὴν εἰς τὸν κατὰ τῶν Λατίνων

ἀγῶνα, διότι ἔφερον τὴν διαίρεσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν Βυζαντινῶν Θεολόγων, χωρίσασαι αὐτοὺς εἰς ὑπερμάχους καὶ πολεμίους τῶν Λατίνων. Ἐτι δὲ μᾶλλον ἀξιοσημείωτος εἶνε πρὸς γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς βυζαντινῆς θεολογίας ἡ ἔρις τῶν ἡσυχαστῶν κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἰδ' αἰῶνος. Αὕτη ἀπέβλεπε κατ' ἀρχὰς εἰς τινα τρόπον φιλοσοφικῆς θεωρίας τῶν μυστικῶν, ὅστις ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ὑφίστατο ἐν τῷ Ἀγίῳ ὄρει, ἔπειτα ὅμως μετηνέχθη εἰς τὴν δογματικὴν ἕνεκα τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῶν ἡσυχαστῶν, ὅτι τὸ ἐν τῷ ὄρει Θαβὼρ φῶς ἦτο ἄκτιστον καὶ παρήχθη ἐκ θείας ἐνεργείας. Ἄλλ' ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ βαρύτητι παρίσταται ἡ ἔρις αὕτη τῶν ἡσυχαστῶν ὡς ἀντίδρασις τῆς ἐθνικῆς ἐλληνικῆς θεολογίας κατὰ τῆς εἰσβολῆς τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς, ἥτις ἐκ λόγων ὑπεροχῆς ἐπῆλθε νῦν κατὰ τὸν αὐτὸν νόμον, ὅστις ἄλλοτε εἶχε προκαλέσει τὸ ἀντίθετον ταύτης ρεῦμα. Ὅτι δὲ τοιαύτη ἐπιρροή ἀσκέϊται κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα, προκύπτει ἤδη ἐκ τῆς μεταφραστικῆς δραστηριότητος τοῦ Μαξίμου Πλανούδη καὶ τοῦ Δημητρίου Κυδώνη, οἵτινες πολλὰ συγγράμματα Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου μετεγλώττισαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν. Πλὴν τούτου ἡ ἔρις τῶν ἡσυχαστῶν προεκλήθη ὑπὸ δυτικοῦ, τοῦ μοναχοῦ Βαρλαάμ, ὅστις, ἂν καὶ ἐγεννήθη ἐν Καλαβρία, ἦτο εἰδήμων τῆς σχολαστικῆς. Ἄλλ' αἱ κατὰ τῆς θεολογίας αὐτοῦ γενόμεναι ἀντιρρήσεις ἀρμόζουσιν ἀκριβῶς εἰς τὸν ὀρθολογιστικὸν χαρακτῆρα τῆς σχολαστικῆς καθόλου. Ὁ χαρακτήρ δὲ οὗτος τῆς ἐρίδος τῶν ἡσυχαστῶν διαγιγνώσκεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οἱ μὲν ἀντίπαλοι αὐτῶν σχεδὸν πάντες ἐν τῇ κατὰ τῶν Λατίνων πάλῃ συνετάσσοντο πρὸς τοὺς Λατίνους, οἱ δὲ ὁπαδοὶ ἐξεπροσώπουν τὰ ἐθνικὰ ἐλληνικὰ συμφέροντα καὶ ἐν τῇ συζητήσῃ ταύτῃ. Ἀλλὰ πᾶσα ἀμφιβολία περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς κρίσεως ταύτης αἰρεται, ὅταν στοχασθῶμεν, ὅτι ὁ Ἀκίνδυνος ὁ θερμότατος ὁπαδὸς τοῦ Βαρλαάμ ἐφρόνει, ὅτι δὲν ἡδύνατο καλλίτερον ν' ἀντικρούσῃ τοὺς φίλους τῶν ἡσυχαστῶν ἢ σιωπηλῶς προσοικειούμενος καὶ στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ κύρους τῶν ἀποφάνσεων Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου περὶ τῆς σχέσεως

τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ (πρβ. § 31). Ἡ θεολογία τῶν φίλων τῶν ἡσυχαστῶν ὑπερίσχυσε καὶ ἡ νίκη αὐτῶν ἰσοδυνάμει πρὸς τὴν ἀπόρριψιν τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Μόλον τοῦτο ἔχνη τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς θὰ ἀπαντήσωμεν ἀκριβῶς εἰς τοὺς δύο τελευταίους συγγραφεῖς συστηματικῆς δογματικῆς, τὸν Ἰωάννην Κυπαρισσιώτην καὶ ἔτι μᾶλλον εἰς τὸν Μανουὴλ Καλέκαν. Κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα ἤχημασαν τὸ ὕστατον καὶ οἱ λοιποὶ κλάδοι τῆς θεολογικῆς λογοτεχνίας ἥτοι ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ ὁμιλητική, ἡ μυστικὴ θεολογία καὶ τὰ συναξάρια. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἡ λογοτεχνικὴ δρᾶσις κυρίως περιστρέφετο εἰς τὴν κατὰ τῶν Λατίνων πάλην, τὸ ὑπὲρ αὐτῆς δὲ ἐνδιαφέρον διήρκεσε καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μέχρις οὗ ἡ βυζαντινὴ θεολογία κατῆλθεν εἰς τὸν τάφον ὁμοῦ μετὰ τῶν εἰς τὴν Δύσιν καταφυγόντων ἀντιπροσώπων αὐτῆς.

1. Γενικαὶ συλλογαὶ ἐκδόσεων: Α. Ἰδιαίτερα συλλογὴ ἐκδόσεων τῶν Βυζαντινῶν θεολόγων δὲν ὑπάρχει, περιελήφθησαν ὁμῶς εἰς τὰς λεγομένας βιβλιοθήκας τῶν πατέρων ἢ πατρολογίας, ὧν αἱ ἀρισται εἶνε αἱ ἐξῆς: 1. *Sacra Bibliotheca sanctorum Patrum...* illustrata.. per Margarinum de la Bigne, ἐν Παρισίοις 1575 ἔ. ἐν 8 τόμοις μετὰ παραρτήματος (Appendix) 1579· ἡ διάταξις εἶνε καθ' ὅλην. 3η ἐκδ. 1609 ἔ.—2. *Magna bibliotheca veterum Patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum*, primo quidem a Margarino de la Bigne.. collecta et tertio in lucem edita nunc vero plusquam centum autoribus.. locupletata... opera et studio... in alma universitate Coloniae Agrippinae theologorum, 14 τόμοι, ἐν Κολωνίᾳ 1618 μετὰ συμπληρώματος (Supplementum) ὡς 15^{ου} τόμου 1622. Ἡ διάταξις ἐνταῦθα εἶνε χρονολογική. Οἱ θεολόγοι τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἀρχίζουν ἀπὸ τοῦ 5^{ου} τόμου.—3. *Magna Bibliotheca veterum Patrum...* primo quidem a Margarino de la Bigne... composita, postea studio.. Coloniae Theologorum.. aucta, nunc vero additione ducentorum circiter autorum, tam graecorum, qui in editione Coloniaensi, quam latinorum, qui in Parisiensibus desiderabantur, locu-

pletata...., 17 τόμοι, ἐν Παρισίῳ 1654. Ἡ διάταξις πάλιν κατὰ θεολογικὴν ὕλην, ὅθεν οἱ Βυζαντινοὶ θεολόγοι εἶνε διεσκορπισμένοι εἰς πάντας τοὺς τόμους.—4. *Maxima bibliotheca veterum Patrum*... hac tandem editione Lugdunensi ad eandem Coloniensem exacta, novis supra centum authoribus et opusculis hactenus desideratis locupletata... , 27 τόμοι, ἐν Λυῶν 1677. Ἡ διάταξις χρονολογική· οἱ Βυζαντινοὶ ἀρχίζουσιν ἀπὸ τοῦ 9ου τόμου.—5. *Bibliotheca veterum Patrum postrema Lugdunensi longe locupletior atque accuratior. Cura et studio Andreae Gallandii*... , 14 τόμοι, ἐν Βενετίᾳ 1765—81. Οἱ Βυζαντινοὶ ἀρχίζουσιν ἀπὸ τοῦ 11ου τόμου, ἡ δὲ συλλογὴ φθάνει μέχρι τοῦ 13ου αἰῶνος.—6. *Patrologiae cursus completus, accurante I. P. Migne. Series graeca, in qua prodeunt Patres, Doctores Scriptoresque Ecclesiae graecae a S. Barnaba ad Photium*, 104 τόμοι, ἐν Παρισίῳ 1857—60. *Series graeca posterior... ab aevo Photiano ad concilium usque Florentini tempora*, τόμ. 105—161, ἐν Παρισίῳ 1862—66. Ἡ πληρεστάτη συλλογὴ τῶν Βυζαντινῶν θεολόγων, ἐν οἷς περιελήφθησαν καὶ πολλοὶ ἱστοριογράφοι καὶ χρονογράφοι. Τινὲς μόνον ἐκ τῶν τόμων ἔχουσιν ἰδίαν ἀξίαν εἴτε διότι προσθέτουσι τὸ ἐλληνικὸν κείμενον εἰς τὸ πρῶτον ἐκτυπωθὲν λατινικὸν εἴτε διότι περιέχουσιν ἀνέκδοτα. Ἡ μετατύπωσις ἔγινεν ἐν γένει ἄνευ λαθῶν.—Πίναξ τῶν εἰς τὴν πατρολογία Migne περιληφθέντων συγγραμμάτων, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ σώματος τῶν ἐν Βόννῃ ἐκδοθέντων ἱστορικῶν καὶ χρονολογικῶν, εἶνε ἡ ἐκπονηθεῖσα ὑπὸ Δωροθέου Σχολαρίου *Κλεῖς Πατρολογίας* ἐν Ἀθήναις 1879· ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐξεδόθη καὶ τὸ *Ταμεῖον τῆς Πατρολογίας*, ἐν Ἀθήναις 1883, ὅπερ εἶνε πίναξ (ἀσυμπλήρωτος μείνας) ἀλφαβητικὸς τῶν πραγμάτων.

B. Μικρότεραι συλλογαί: Ἡ ἐλληνικὴ πατρολογία τοῦ Migne ἀντικατέστησε διὰ τὴν πρόχειρον χρῆσιν τὰς προτέρας μικροτέρας συλλογὰς, ἀλλὰ συχνάκις εὐρίσκεται τις εἰς τὴν ἀνάγκην ὅ ἀνατρέξῃ εἰς αὐτάς. Ὀνομάζομεν ἐκείνας αἵτινες ἔχουσιν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς θεολόγους: H. Canisius, *Antiquae lectiones*, 6 τόμοι, ἐν Ingolstadt 1601—1604. Νέαν ἐκδοσιν ἔκαμεν ὁ J. Basnage ὑπὸ τὸν τίτλον *Thesaurus monumentorum ecclesiasticorum et*

historicorum, sive Henrici Canisii Lectiones antiquae, 4 τόμοι ἐν Ἀμστελδάμῳ 1725, εἰς ἣν περιελήφθη ἡ συλλογὴ τοῦ P. Steuart, Tomus singularis insignium auctorum tam graecorum quam latinorum, ἐν Ingolstadt 1616. — Ὁ J. Pontanus προσέλαβεν εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεις Συμειῶν τοῦ νεωτέρου (ἐν Ingolstadt 1603) καὶ τοῦ Φιλίππου Σολιταρίου (αὐτόθι 1604) πολλὰ βυζαντινὰ συγγράμματα, πάντα μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει. — J. Meursius, Variorum divinorum liber unus, ἐν Leiden 1619. — [Fronto Ducaeus] Bibliotheca veterum Patrum graecolatina, 2 τόμοι, ἐν Παρισίοις 1624. — Πλούσιαι ἰδίως εἰς βυζαντινὰ συγγράμματα εἶνε αἱ συλλογαὶ τοῦ Fr. Combefis, Graeco-latinae Patrum bibliothecae novum auctarium, 2 τόμοι ἐν Παρισίοις 1648, Bibliothecae graecorum Patrum auctarium novissimum, 2 τόμοι, ἐν Παρισίοις 1671, Originum rerumque, Cplitarum manipulus, ἐν Παρισίοις 1664. — Ἀκραιφνέστεραι βυζαντινὰ εἶνε αἱ συλλογαὶ αἱ ὑπὸ Petrus Arcadius, Opuscula aurea theologica, ἐν Ρώμῃ 1630 καὶ πολλάκις κατόπιν, ὑπὸ Λέοντος Ἀλλατίου, Graecia orthodoxa, 2 τόμοι, ἐν Ρώμῃ 1652 — 59 (ἴδε § 5), ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δωσιθέου, Τόμος καταλλαγῆς, ἐν Ἰασίῳ 1692, Τόμος ἀγάπης 1698, Τόμος χάριτος 1705, ὑπὸ J. B. Cotelerius, Ecclesiae graecae monumenta, 3 τόμοι, ἐν Παρισίοις 1677 — 86. Τὴν ἐξακολουθήσιν ταύτης ἀποτελοῦσι τὰ Analecta graeca... ex mss. codicibus eruerunt... Monachi Benedictini Congregationis S. Mauri, ἐν Παρισίοις 1688 (ἐνίοτε σημειοῦται καὶ ὡς 4ος τόμος τῆς συλλογῆς τοῦ Cotelerius, ἐν Παρισίοις 1692). — St. Le Moynes, Varia sacra seu sylloge variorum opusculorum graecorum, 2 τόμοι, ἐν Leiden 1685 (μόνον ὁ πρῶτος τόμος περιέχει κείμενα, ὡν τινὰ βυζαντινὰ). — J. Christ. Wolf, Anecdota graeca, sacra et profana, 4 τόμοι, ἐν Ἀμβούργῳ 1722 — 24. — A. M. Bandini, Graecae ecclesiae vetera monumenta, 3 τόμοι, ἐν Φλωρεντίᾳ 1762 (εὐρίσκονται καὶ ἐν τῷ τοῦ συγγραφέως καταλόγῳ τῆς Λαυρεντιανῆς βιβλιοθήκης). — Αἱ συλλογαὶ φιλολογικῶν συγγραμμάτων (ἴδε Κρουμβάχερ) περιλαμβάνουσι συνήθως καὶ ἐκκλησιαστικὰ τοιαῦτα, διὼς τὰ ὑπὸ J. Fr. Boissonade, Anecdota graeca, 5 τόμοι,

ἐν Παρίσις 1829—33.—Πίνακα τῶν περιεχομένων πασῶν τῶν μνημονευθεισῶν συλλογῶν. ἴδε παρὰ Th. Ittigius, De bibliothecis et catenis Patrum, ἐν Λειψία 1707, καὶ J. G. Dowling, Notitia scriptorum SS. Patrum... quae in collectionibus anecdotorum post annum Christi MDCC in lucem editis continentur, ἐν Ὁξωνία 1839.

Γ. Νεώτεραι συλλογαί: Ἐξόχους ὑπηρεσίας παρέσχεν εἰς ἔκδοσιν τῶν Βυζαντηνῶν θεολόγων ὁ καρδινάλιος A. Mai διὰ τῶν ἀκολουθῶν συλλογῶν, ἐν αἷς οἱ Βυζαντινοὶ κατέχουσι σημαντικὸν χῶρον: *Scriptorum veterum nova collectio*, 10 τόμοι, ἐν Ρώμῃ 1825—38 (ιδίως οἱ τόμοι 1—3. 6. 7. 9), *Classici auctores*, 10 τόμοι, ἐν Ρώμῃ 1828—38 (τόμ. 6. 9. 10), *Spicilegium Romanum*, 10 τόμοι, ἐν Ρώμῃ 1839—44 (τόμ. 2—5. 7. 10), *Nova Patrum bibliotheca*, 7 τόμοι ἐν Ρώμῃ 1852—54 (τόμ. 2. 4—7). Τὰ ἐν αὐτῇ περιληφθέντα συγγράμματα ἠδύνατο νὰ προσαρτηθῶσιν εἰς τοῦ Migne τὴν *Patrologia graeca*.—Ἡ ἐξακολουθήσας τῆς τελευταίας συλλογῆς, ἐπιμελεῖται τοῦ Cozza-Luzzi, παρέσχε μέχρι τοῦδε ἐν τοῖς τόμοις 8^ο (ἐν Ρώμῃ 1871) καὶ 9^ο (1888) μόνον Βυζαντινοὺς θεολόγους.—Μικρότερος εἶνε ὁ ἀριθμὸς τῶν βυζαντηνῶν συγγραμμάτων εἰς τὰς συλλογὰς κειμένων ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου I. B. Pitra, *Spicilegium Solesmense completens St. Patrum Scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus opera*, 4 τόμοι, ἐν Παρίσις 1852—58, (τόμ. 1 καὶ 4), *Analecta sacra Spicilegio Solesmensi parata*, 8 τόμοι, ὧν ὁ 6^{ος} δὲν ἐξεδόθη, ἐν Παρίσις, Βενετία καὶ Tivoli ἐκτυπωθέντες 1876—1888, *Juris ecclesiastici Graecorum historia et documenta*, 2 τόμοι, ἐν Ρώμῃ 1864—68 (ὁ 2^{ος} τόμος εἶνε σπουδαῖος διὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον ἀπὸ τοῦ 5^{ου}-8^{ου} αἰῶνος).—Ἀποκλειστικῶς βυζαντινοῦ περιεχομένου εἶνε ἡ Ἐκκλησιαστικὴ βιβλιοθήκη, ὑπὸ A. Δημητρακοπούλου, 1^{ος} τόμος, ἐν Λειψία 1866.—Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, ὑπὸ A. Παπαδοπούλου Κεραμέως, μέχρι τοῦδε 3 τόμοι ἐν Πετρούπολει 1891—97. Ἀναφορικῶς πρὸς τὸν 1^{ον} τόμον πρβ. A. Ehrhard ἐν *Historisches Jahrbuch* 13 (1892) 807—12. Ὁ 2^{ος} τόμος περιέχει ἐκ τῶν πρὸ τοῦ 1453 χρόνων μόνον μίαν λειτουργικὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ. Πρβ. Βυζ. Δελτ. 4 (1895) 180 ε. Περὶ τοῦ 3^{ου} τόμου

πρβ. Βυζ. Δελτ. 6 (1897) 609. Διὰ τῆς ἐκδόσεως ταύτης δὲν κατέστη ἄχρηστος ἡ προηγουμένη καίπερ ἑλλιπὴς τοῦ Α. Dmitrijevskij. Πρβ. Βυζ. Δελτ. 2 (1893) 350, 4 (1895) 181, 199. — Μόνον ἐκκλησιαστικὰ κείμενα ἐξέδωκεν ὁ Α. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina* 1 (ἐν Μόσχᾳ 1893). Πρβ. Βυζ. Δελτ. 3 (1894) 190 ἐ.

Δ. Πᾶσαι αἱ συλλογαὶ αὗται στεροῦνται ἐπαρκoῦς διπλωματικῆς βάσεως. Τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἐκδόσεων ἐνὸς ἐκάστου τῶν Βυζαντηνῶν θεολόγων καὶ δὴ ἐν οὕτῳ μεγάλῳ μέτρῳ, ὥστε ἅπαξ διὰ παντὸς ἀνάγκη νὰ δηλωθῇ, ὅτι αἱ ἐν τοῖς ἐπομένοις σημειούμεναι ἐκδόσεις μόνον τότε πληροῦσι τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σημερινῆς κριτικῆς, ὅταν τοῦτο ρητῶς βεβαιώνηται. — Σχετικῶς μέγα μέρος τῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων εἶνε ἀνέκδοτον ἔτι καὶ ἀπὸ αἰῶνων περιμένει νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τοῦ κοινορτοῦ τῶν βιβλιοθηκῶν. Τοὺς καταλόγους δὲ τῶν χειρογράφων τῶν βιβλιοθηκῶν, αἵτινες τοιούτων συγγραμμάτων ἀφθονοῦσιν, ἴδε παρὰ Κρουμβάχερ.

2. Γενικὰ βοηθήματα: Ἱστορία τῆς βυζαντηνῆς θεολογίας καθόλου ἡ τινος τῶν κλάδων αὐτῆς δὲν ὑπάρχει. Α. Προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας: Leo Allatius, *De Georgiis eorumque scriptis* ὡς παράρτημα τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου, ἐν Παρίσις 1651 σ. 229—427, *de Symeonum scriptis diatriba*, ἐν Παρίσις 1664, *de Nilis* ὡς παράρτημα τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Νείλου, ἐν Ρώμῃ 1668, *de Psellis et eorum scriptis*, ἐν Ρώμῃ 1664, *de Nicetis, Philonibus, Theodoris* παρὰ Α. Mai, *Nova Patrum biblioth.* 6 (ἐν Ρώμῃ 1853) 2, 1—202. — Καὶ τὰ λοιπὰ συγγράμματα τοῦ Ἀλλατίου περιέχουσι πολλὰς παρατηρήσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας μετὰ ἀποσπασμάτων ἐξ ἀνεκδότων συγγραμμάτων. Μνείας ἄξια εἶνε ἰδίως: *De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione* II. 3, ἐν Κολωνίᾳ 1648, *De utriusque ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua in dogmate de purgatorio consensione*, ἐν Ρώμῃ 1655, *Vindiciae synodi ephesinae et S. Cyrilli de processione ex patre et filio Spiritus sancti*, ἐν Ρώμῃ 1661, J. Henr. Hottingerus *fraudis et imposturae manifestae convictus*, ἐν Ρώμῃ 1661, *De octava synodo Photiana*, ἐν Ρώμῃ 1662, *In Roberti Creyghtoni apparatus... exercitationes*, ἐν Ρώμῃ

1665. — Περὶ τῶν χειρογράφων συλλογῶν τοῦ Ἀλλατίου ἐν τῇ Biblioth. Vallicelliana ἴδε H. Lämmer, Scriptorum Graeciae orthodoxae bibliotheca selecta, ἐν Freiburg 1866 σ. VII — XXXVI. Πολλὰ εὐρίσκονται καὶ ἐν τῇ Barberina ἐν Ρώμῃ. — Καλὰς ὑπηρεσίας παρέχουσι καὶ διὰ τοὺς Βυζαντηνοὺς τὰ εὐρετήρια τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας ὑπὸ L. E. Dupin, Nouvelle bibliothèque des écrivains ecclésiastiques, ἐν Παρισίοις 1686 καὶ πολλάκις κατόπιν ἐν διαφόρῳ ἀριθμῷ τόμων, W. Cave, Scriptorum ecclesiasticorum historia litteraria, ἐν Λονδίῳ 1688. Παράρτημα (appendix) ὑπὸ H. Wharton, ἐν Λονδίῳ 1689 περιλαμβάνει τοὺς ἀπὸ τοῦ 1300—1570 συγγραφεῖς. Ἀμφότερα ὁμοῦ πολλάκις ἐξεδόθησαν, ἡ ἀρίστη δὲ ἐκδοσις ἐν Oxford 1740—43 ἐν 2 τόμοις, C. Oudin, Commentarius de scriptoribus ecclesiast., 3 τόμοι, ἐν Λειψίᾳ 1722, R. Ceillier, Histoire général des auteurs sacrés et ecclésiastiques, 23 τόμοι, ἐν Παρισίοις 1729—63, νέα ἐκδοσις ἐν 16 τόμοις ἐν Παρισίοις 1858—69. — Ἰδιαιτέρας ἀξίας εἶνε J. A. Fabricius, Bibliotheca graeca, 14 τόμοι, ἐν Hamburg 1705—28. Νέα ἐκδοσις ὑπὸ C. Chr. Harles, 12 τόμοι, ἐν Hamburg 1790—1809 (οὐχὶ πλήρης). — Πολλὰς παρατηρήσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας παρέχει καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Νικολάου Κομνηνοῦ Παπαδοπούλου, Praenotationes mysticae ex jure canonico, ἐν Παδούῃ 1697. — Αἱ λεγόμεναι πατρολογίαὶ φθάνουσι μόνον μέχρι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὡς π. γ. Fessler, Institutiones Patrologiae, 2 τόμοι, ἐν Innsbruck 1850, ἀλλ' ἡ δευτέρα ἐκδοσις ἐπιμελεῖται τοῦ B. Jungmann, 1^{ος} τόμος (1890), 2, 1 (1892) δὲν ἔχει τὴν ἀξίαν τῆς παλαιᾶς. — J. Alzog, Grundriss der Patrologie, 4 ἐκδ. ἐν Freiburg 1888. — J. Nirschl, Lehrbuch der Patrologie und Patristik, 3 τόμοι, ἐν Mainz 1881—85. — O. Bardenhewer, Patrologie, ἐν Freiburg 1894 (μετὰ πολλῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς βιβλιολογίας). — Μετὰ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος τελευτᾷ καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ W. Smith καὶ H. Wace, Dictionary of christian biography, literature, sects and doctirins, 4 τόμοι, ἐν Λονδίῳ 1877—87. — Μόλις ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ τοῦ O. Zöckler Geschichte der theologischen Litteratur, συμπληρωτικὸς τόμος (Supplementband) εἰς τὴν 2^{αν} ἐκδόσιν τοῦ Handbuch der theologischen

Wissenschaften, ἐν Μονάχῳ 1890 σ. 111—113, 121—123.— Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔλαβε λίαν εὐχάριστον ἐπίδοσιν ἢ ἔρευνα τῶν Βυζαντινῶν θεολόγων. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς ἐρέυνης οἱ ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ ἐργαζόμενοι, ὧν τὰ ὀνόματα θ' ἀπαντήσωμεν συγχρόνως κατωτέρω, ἐστράφησαν εἰς εἰδικὰ ζητήματα.

Β. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τῆς θεολογίας εἶνε: Τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα συγγράμματα τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου ὡς καὶ τοῦ πρεσβυτέρου συγχρόνου αὐτοῦ Petrus Arcudius Ll. 7 de concordia ecclesiae orientalis et occidentalis in septem sacramentorum administratione, ἐν Παρίσις 1626. Περιληπτικαὶ σημειώσεις περὶ τῆς πορείας τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς παρὰ A. Harnack, Lehrbuch der Dogmengeschichte, 3η ἐκδ. 2ος τόμος (ἐν Freiburg καὶ ἐν Λειψίᾳ 1894) 461—83 καὶ σποράδην, Fr. Loofs, Dogmengeschichte, 3η ἐκδ. ἐν Halle 1893 σ. 188—190.— Τινὰ καὶ παρὰ Gelzer, Die politische und kirchliche Stellung von Byzanz, ἐν ταῖς συζητήσεσι τῆς 33ης συνόδου Γερμανῶν φιλολόγων (Verhandlungen der 33. Versammlung deutscher Philologen) ἐν Gera 1878 σ. 32—54 (φθά-
νει μέχρι τῆς εἰκονομαχίας). — Μεσολωρᾷ, Συμβολικὴ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας 1ος τόμος: Τὰ συμβολικὰ βιβλία, ἐν Ἀθήναις 1883. — W. Gass, Symbolik der griechischen Kirche, ἐν Βερολίνῳ 1872.—F. Kattenbusch, Lehrbuch der vergleichenden Konfessionskunde 1: Die orthodoxe anatolische Kirche, ἐν Freiburg 1892 (ἄωρον βιβλίον). — Αἱ ἐσωτερικαὶ κινήσεις ἐν τῇ θεολογίᾳ, αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ αἰρετικαὶ εἶνε ἀτελῶς εἰσέτι γνωσταί. Περὶ τῶν Παυλικιανῶν τὰς προτέρας πραγματείας τοῦ Schmidt (1826), Gieseler (1829), A. Lombard (1879) καὶ αὐτοῦ τοῦ I. Döllinger, Beiträge zur Sectengeschichte des Mittelalters 1 (ἐν Μονάχῳ 1890) 1—51 ὑπερτερεῖ ἡ τοῦ Karapet Ter Mkrttschian, Die Paulikianer im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien, ἐν Λειψίᾳ 1893.— Πολὺ σπουδαῖον πρὸς γνῶσιν τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς κινήσεως ἐν τῷ ια', ιβ' καὶ ιδ' αἰῶνι εἶνε τοῦ Θεοδ. Οὐσπένσκη, Ἱστορικὰ δοκίμια περὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἐν Πετρούπολει 1892 (ῥωσ.). Πρβ. Βυζ. Δελτ. 1 (1892) 176—78. 635. Συμπληρῶναι αὐτὰ τοῦ Θεοδ. Οὐσπένσκη, Τὸ

συνοδικὸν τῆς Κυριακῆς τῆς ὀρθοδοξίας, ἐν Ὁδησσῷ 1893 (ῥωσσ.). Πρβ. Βυζ. Δελτ. 4 (1895) 143 — 45.

Α. Δογματικὴ καὶ ἀντιρρητικὴ.

5. Χαρακτηρισμός. Ἡ λογοτεχνικὴ ἐργασία τῶν Βυζαντινῶν θεολόγων ἀπέβλεπε κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ἔκθεσιν, ἀπόδειξιν καὶ τὴν υπεράσπισιν τῶν δογμάτων τῆς ἐκκλησίας καὶ ὀρθοδοξίας, ὡς καὶ εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν ἀντιπάλων αἱρέσεων. Ἡ κατὰ τούτων πολεμικὴ ἄρχει τῆς θεολογικῆς λογοτεχνίας ἰδίως ἐν τῇ πρώτῃ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς περιόδῳ, ἀπὸ τοῦ δ' μέχρι τοῦ θ' αἰῶνος, ἔνεκα τῶν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον συγκροτηθέντων ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ δογματικῶν ἀγώνων, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τῶν συγχρόνων τὴν ἀφορμὴν καὶ τὴν ἰδέαν ἔλαβον. Κατὰ τὸν 5' αἰῶνα ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπανελήφθη ὁ ὑπὸ Θεοδώρητου τοῦ Κύρρου ἀρξάμενος κατὰ τῶν μονοφυσιτῶν καὶ τῶν διαφόρων αὐτῶν μερίδων ἀγὼν, διεξαχθεὶς ὑπὸ πολλῶν θεολόγων, καθ' ὧν ἀντετάσσοντο πλῆθος ἄλλων μονοφυσιτῶν συγγραφέων. Ὁ διαπρεπέστατος μεταξὺ τῶν υπερασπιστῶν τῆς ὀρθοδοξίας ἦτο Λεόντιος ὁ Βυζάντιος, οὗ τὰ ἔργα σχετικῶς καλλίτερον διετηρήθησαν, ἐνῷ παραδόξως πολλὰ τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων υπερμάχων συγγράμματα ἀπωλέσθησαν. Πολὺ ὀλιγώτερον καρποφόρος ὑπῆρξεν ὁ κατὰ τῶν μονοεργιστῶν καὶ μονοθελητῶν ἀγὼν. Σωφρόνιος ὁ Ἱεροσολύμων καὶ Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς ἦσαν οἱ κύριοι πολέμιοι τῶν περὶ ἐνώσεως αὐτοκρατορικῶν ἀποπειρῶν, ἀλλὰ καὶ τούτων αἱ ἀπολογίαι πλὴν ὀλίγων ἀποσπασμάτων ἀπωλέσθησαν, ὡς καὶ τὰ συγγράμματα τῶν μονοφυσιτῶν. Παρὰ τῷ Ἀναστασίῳ τῷ Σιναίτῃ κατὰ τὸν 7' αἰῶνα ὑπερισχύει ἄλλως ἀκόμη σπουδαίως τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς καταπολέμησιν τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, ὅπερ ἀποδεικνύει πόσον μεγάλη ἦτο ἡ δύναμις ἡ ἐπὶ αἰῶνας ἐνοικήσασα εἰς τὴν δημοτικῶ-

τάτην τῶν αἱρέσεων τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ εἰκονομαγία κατεβίβασεν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν παλαιστραν Γερμανὸν τὸν Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, Θεόδωρον τὸν Στουδίτην καὶ Νικηφόρον τὸν Κωνσταντινουπόλεως, παραγαγούσα τὰ τελευταῖα ἐκ τῶν ἀδρότερον ἀντιρρητικῶν συγγραμμάτων.

Ἡ διὰ τῆς συνόδου στερέωσις τῆς εἰκονολατρείας ἔφερεν εἰς τὴν πλήρη αὐτῶν ἀνάπτυξιν τὰ ἰδιάζοντα εἰς τὸ Βυζάντιον θεολογικὰ δόγματα. Ἐν τῇ συνειδήσει δὲ τῆς κατοχῆς συντετελεσμένου δογματικοῦ συστήματος προήχθη ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ δογματικοῦ ἐγχειριδίου Πηγὴ γνῶσεως, ὅπερ κατὰ τὴν περιεκτικότητα τοῦ σχεδίου ἔμεινεν ἀνυπέρβλητον. Αἱ δύο σπουδαιόταται δογματικαὶ ἐγκυκλοπαιδεῖαι τῶν ὑστέρων χρόνων, ἡ τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ καὶ τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου, ἐκτενέστερον ἐπραγματεύθησαν μόνον τὸ δεύτερον μέρος τῆς δογματικῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ, παραλιποῦσαι ἐντελῶς τὴν ἔκθεσιν τῶν προεισαγωγικῶν φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν ὡς καὶ τὴν συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν θετικῶν δογμάτων. Ταύτην ἐπεχείρησε πάλιν μόλις κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης, περιέλαβεν ὅμως μόνον τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν ἐν τῇ στενωπᾷ αὐτῆς ἐννοίᾳ. Ἐπὶ εὐρυτέρων θεμελίων ὠκοδομήθη ἡ βυζαντινὴ δογματικὴ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μανουὴλ Καλέκα φθίνοντος τοῦ αἵωνος. Ἡ συστηματοποίησις ἐκτείνεται ἐν αὐτῇ εἰς τὴν περὶ Θεοῦ, Τριάδος, ἐνανθρωπήσεως καὶ περὶ μυστηρίων διδασκαλίαν καὶ εἰς τὴν ἐσχολογίαν. Ἀλλ' οὐδεμία τῶν γενικῶν τούτων δογματικῶν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰς θεολογικὰς ἐγκυκλοπαιδεῖας (*summae theologiae*) τῆς ἀκμῆς τῆς ἐν τῇ Δύσει σχολαστικῆς.

Ὁ Φώτιος δὲν κατεσκεύασε συστήματα, ἥκιστα δὲ ἐπέδειξε κλίσιν εἰς τὴν δογματικὴν καὶ ἀντιρρητικὴν. Ἀλλ' ὑπὸ μίαν ὅψιν ὥρισε τὴν πορείαν τῆς μετ' αὐτὸν δογματικῆς, ἀποκρούσας ἐν τῇ περὶ τῆς Τριάδος διδασκαλίᾳ τὸ ἐν τῇ Δύσει μορφωθὲν δόγμα

περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Ἡ ἐκ τούτου γεννηθεῖσα ἀντιρρητικὴ κατὰ τῶν Λατίνων ἐξηκολούθησε καθ' ὅλην τὴν ὁψιαιτέραν βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ προεκάλεσεν ἄμετρον πλῆθος συγγραφῶν. Ἀπὸ δὲ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ἐπέξετάθη καὶ εἰς ἄλλας μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν διαφοράς, ἀφορώσας εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν, τὴν λειτουργίαν καὶ τὸν πρακτικὸν χριστιανικὸν βίον· ἀλλὰ πρωτεύοντος ὅμως δογματικοῦ καὶ ἀντιρρητικοῦ ἐνδιαφέροντος ἦτο τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ζήτημα, περιορισθὲν καὶ τοῦτο εἰς τὸν κύκλον τῶν διαλεκτικῶν ἀποδείξεων, τὰς ὁποίας ὁ Φώτιος πρῶτος ἀνέπτυξε. Οἱ δὲ ὑπερασπισταὶ τοῦ λατινικοῦ δόγματος, οἵτινες οὐδέποτε ἔλειψαν μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν θεολόγων — τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης, Ἰωάννης Βέκκος, Δημήτριος Κυδωνῆς, Μανουὴλ Καλέκας, Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς καὶ ἄ. — ἀνέτρεξαν καὶ πέραν τοῦ Φωτίου εἰς τοὺς μεγάλους ἐκκλησιαστικούς πατέρας τοῦ 8^{ου} καὶ 9^{ου} αἰῶνος, ἀναγκάσαντες οὕτω τοὺς ἐναντίους νὰ τοὺς ἀκολουθήσωσιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐδάφους. Οἰκοθεν δ' ἐννοεῖται, ὅτι οὗτοι ἦσαν πολὺ πολυαριθμότεροι, ἀλλὰ τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν κεῖνται ἔτι ἐν τῷ κονιορτῷ τῶν βιβλιοθηκῶν. Ἡ κατὰ τῶν Λατίνων ἀντιρρητικὴ ἄλλως δὲν ἔμεινε περιορισμένη εἰς τὰς τάξεις τῶν θεολόγων. Χάριν τοῦ λαοῦ συνεγράφησαν αἱ δημώδεις πραγματεῖαι, ἐν αἷς συνήθως εἰς Ἑλληνικῶς νικηφόρως ὑπερασπίζει τὴν βυζαντινὴν θέσιν ἐναντίον πολλῶν Ῥωμαίων καρδινάλιων (οἵτινες πάντοτε ἐν αὐταῖς φέρουσι τὸ ὄνομα «καλδηνάριοι»). Πρότυπον διαλόγου τοῦ εἶδους τούτου εὐρίσκεται ἐν τῷ κώδικι Vindob. theol. gr. 244 fol. 79—83v.

Ἄλλην ὥθησιν εἰς ἀντιρρητικὰ δογματικὰ συγγράμματα ἔδωσαν αἱ ἀπηχήσεις τῶν ἀρχαίων διχαστικῶν αἰρέσεων αἱ παρὰ τοῖς παυλικιανοῖς, εὐχίταις, βογομίλοις, δὲν προεκάλεσαν ὅμως καμμίαν θεολογικὴν κίνησιν δυναμένην νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἀντιμονοφυσιτικὴν. Θεολογικαὶ ἀμφισβητήσεις ἐγενήθησαν ἐντὸς τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας ἐπὶ Κομνηνῶν, ἰδίως δὲ ἐπὶ Ἀλεξίου Α' καὶ

Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις τῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἡ ὑπὸ τῶν συνόδων καταδίκη τῶν νέων αἰρετικῶν ἐμπόδισαν τὴν ἐπὶ λογοτεχνικοῦ ἐδάφους ἀναζωπύρωσιν τοῦ ἀγῶνος. Τὸ τελευταῖον ἐξήφθη οὗτος κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐρίδος τῶν ἡσυχαστῶν, ἥτις συνεκεντρώθη ταχέως εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν καὶ διεξήχθη ἐμπαθῶς ἔνθεν μὲν ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ Ἀκινδύνου καὶ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, ἔνθεν δὲ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐν ζωηρᾷ συμμετοχῇ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὁμίλων καὶ τῶν μοναχῶν.

Ἡ δὲ ἀπολογητικὴ κατὰ τῶν ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων, ὁ παλαιότατος λογοτεχνικὸς κλάδος τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, εἶχε φθάσει ἤδη κατὰ τὸν 6' αἰῶνα εἰς μεγάλην ἀκμὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς καταπολέμησιν τῆς ἐλληνικῆς εἰδωλολατρείας ὑφίστατο ζωηρὸν μέχρι προκεχωρηκότος ἤδη τοῦ ε' αἰῶνος, καθ' ὃν Κύριλλος μὲν ὁ Ἀλεξανδρείας ἔγραφεν ἔτι μεγάλην ἀπολογίαν κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου, Θεοδώρητος δὲ ὁ Κύρρου συνέτασσε τὴν τελευταίαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπολογίαν. Ἀλλ' ἀφοῦ ἔπαυσεν ἡ πολιτιστικὴ καὶ θρησκευτικὴ σημασία τοῦ ἐθνισμοῦ εἰς τὰς χώρας τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐσθῆσθη ἀφ' ἑαυτῆς ἡ κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἀπολογητικὴ καὶ ἀντιρρητικὴ, καὶ αὕτη δὲ ἡ ἀναβίωσις τῆς ἐναντίας πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα φιλοσοφίας τοῦ 1α' καὶ 16' αἰῶνος δὲν ἐγέννησε νέαν φάσιν αὐτῆς. Ἐκ τῆς ὀρθοδόξου λογοτεχνίας λαμβάνομεν γνῶσιν τινα περὶ τῆς εἰσχωρήσεως ἀρχαίων φιλοσοφικῶν τάσεων, ἰδίως νεοπλατωνικοῦ χαρακτῆρος, μόνον διὰ Νικολάου τοῦ Μεθώνης. Ἀλλ' ἡ λογοκρισία ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ ἀβλαβῆ τὰ πολέμια πρὸς τὴν ἐκκλησίαν συγγράμματα, διότι ὀλίγα μόνον διεσώθησαν, καὶ τῶν ὀλίγων δὲ τούτων τὰ πλεῖστα εἶνε ἀνέκδοτα. Τούναντίον ἡ κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἀπολογητικὴ ἔτυχε διαρκοῦς θεραπείας καὶ ἐν Βυζαντίῳ ὡς ἐν τῇ Δύσει. Ἐκαστος σχεδὸν αἰὼν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μίαν ἢ περισσοτέρας ἀντιιουδαϊκὰς ἀπολογίας. Ὁ μέγιστος ὁμῶς συγγραφικὸς ζῆλος κατὰ τῶν Ἰουδαίων συμπίπτει

μετὰ τοῦ ζ' καὶ ιδ' αἰῶνος, καὶ ἐν ἐκείνῳ μὲν ἀντετάχθησαν κατ' αὐτῶν Λεόντιος ὁ Νεαπόλεως Κύπρου καὶ Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης, ἐν τούτῳ δὲ ἔγραψαν ἀπολογίας Θεοφάνης ὁ Νικαίας, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις, ὁ Ἰωάννης Σαΐτης. Τὴν σειρὰν δὲ ταύτην κλείει ἡ ἀπολογία τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γενναδίου κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα. Πλὴν τούτων ἐν χειρογράφοις κεῖνται ἀκόμη πολλοὶ ἀνόνυμοι κατὰ Ἰουδαίων ἀπολογίαι, ὧν τινες ἱκανῶς διεξοδικαί. Ἡ σχέσις τῶν ἀπολογιῶν τούτων πρὸς τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν λογοτεχνίαν προξενεῖ ἔκπληξιν, διότι σχεδὸν ἄνευ ἐξαιρέσεως εἶνε ὑπὸ διαλογικὸν τύπον, ὑπὸ τὸν ὅποιον ἐνεφανίσθη ἤδη τὸ ἀρχαιοτάτον ἀντιιουδαϊκὸν σύγγραμμα, ὁ μεταξὺ Ἰάσωνος καὶ Παπίσκου διάλογος Ἀρίστωνος τοῦ Πελλαίου. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον δὲν ὑπερέβησαν τὸν κύκλον τῶν κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀποδείξεων, εἰς τὰς ὁποίας ἐστηρίχθησαν ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαίους χριστιανικοὺς χρόνους. Ὁ πλαστὸς χαρακτήρ τοῦ διαλόγου γίνεται φανερὸς συνήθως ἐκ τῆς προθυμίας, μεθ' ἧς ὁ Ἰουδαῖος ἀποδέχεται τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ ζητεῖ τὸ βάπτισμα.

Πρὸς τὰς ἐθνικὰς ἐκκλησίας τῶν νεστοριανῶν, Σύρων καὶ Κοπτῶν, αἵτινες ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ κράτους ἔνεκα τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων, ἔπαυσε πᾶσα λογοτεχνικὴ ἐπικοινωνία εἰς τὰ θεολογικὰ πράγματα. Ἡ τελευταία δὲ πρὸς ἀνάκτησιν αὐτῆς ἀπόπειρα ἀπέτυχεν ἔνεκα τῆς ἀντιστάσεώς τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτήσεως τῶν μεθορίων χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς. Μόνῃ ἡ ἀρμενικὴ ἐκκλησία ἔμεινεν ἐντὸς τῆς σφαίρας τῶν συμφερόντων τῆς βυζαντινῆς, πολλάκις δ' ἐπανελήφθη ἡ ἀπόπειρα κατὰ τὸν θ' καὶ ιβ' αἰῶνα ἵνα ἐλκύσωσι τοὺς Ἀρμενίους εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ περὶ τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ δόγματος. Τοῦτο προεκάλεσε θεολογικὰς ζητήσεις, ὧν μετέσχον ὁ Φώτιος, Νικήτας ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ Θεωριανός. Εἰς τὰ περὶ αἱρέσεων δὲ ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν ἐπραγματεύθησαν εἰδικώτερον περὶ Ἀρμενίων Εὐθύμιος ὁ Ζιγα-

βηνός και Νικήτας ὁ Ἀχομινάτος. Ζωηροτέρα ἀπέβη ἡ πρὸς τοὺς σλαυικοὺς λαοὺς ἐπικοινωνία. Ἀλλ' ὅπως ἡ μετὰ τῶν Γερμανῶν ἐπαφή τῶν Ῥωμαίων δὲν προεκάλεσε καμμίαν ἀπολογητικὴν λογοτεχνίαν, δι' ἣν δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ κοινὸν ἔδαφος, οὕτω καὶ ἡ λογοτεχνικὴ ἐκείνη ἐπικοινωνία δὲν παρήγαγε νέα δημιουργήματα, ἀλλ' ἀφορμὴν ἔδωκε μόνον εἰς τὸ νὰ δανεισθῶσι βυζαντηνὰ θεολογικὰ συγγράμματα οἱ Σλαῦοι, ὧν πᾶσαι αἱ λογοτεχνίαι, ἐφόσον εἶνε ἐπιστημονικαί, ἀρχίζουσι διὰ μεταφράσεων ἐκ τῆς ἐλληνικῆς.

Ὁ μέγιστος πολιτικὸς καὶ θρησκευτικὸς ἀντίπαλος τοῦ Βυζαντίου, ὁ ἰσλαμισμὸς, ὅστις δὲν ἡσύχασε, πρὶν ἡ ἀνυψώση τὴν ἡμισέληνον ἐπὶ τῆς ἀγίας Σοφίας, κατεπολεμήθη πολὺ ἀδρανῶς ὑπὸ τῆς λογοτεχνίας. Νικήτας ὁ Βυζάντιος συνέγραψε τὸ μόνον λόγου ἄξιον ἀντιρρητικὸν σύγγραμμα κατὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ πρὸ τοῦ ἰδ' αἰῶνος. Κατὰ τὸν ἰδ' καὶ ἰε' αἰῶνα ἡ πολεμικὴ ἔγινε δραστηριωτέρα, οἱ αὐτοκράτορες δὲ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγος εἶνε ἐκ τῶν προμάχων τῆς κατὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ λογοτεχνικῆς πάλης· ἀλλ' οὔτε τούτων τὰ συγγράμματα οὔτε τὰ τοῦ Δημητρίου Κυδωνῆ, Γενναδίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄ. φθάνουσι τὸ ὕψος πρώτης τάξεως ἀπολογητικῶν δημιουργημάτων. Γλῶσσα, πολιτισμὸς, ἐθνισμὸς καὶ ἡ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς περιφρόνησις τῶν μωαμεθανῶν, τοὺς ὁποίους ἐνόμιζαν ὅτι ἀντέκρουον, καθιστῶντες γελοῖα κεφάλαιά τινα τοῦ κορανίου, ἀπετέλουν ἀνυπέρβλητον τεῖχος ἀναμέσον τῶν ἀντιπάλων καὶ διαρκὲς κώλυμα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν πνευματικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ ἀγῶνος. Κατὰ τοὺς τελευταίους μάλιστα πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους ἡ ἀποστροφή τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῆς λατινικῆς Δύσεως ὑπερίσχυσε τοῦ κατὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ μίσους, τὸ ζήτημα δὲ ἂν δὲν ἦτο καλλίτερον νὰ πέσωσιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν μωαμεθανῶν μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Λατίνων ὅχι μόνον συνεζήτητετο νῦν εἰς πολλὰ συγγράμματα, ἀλλὰ καὶ ἐλύετο μάλιστα καταφατικῶς.

1. Περὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν κειμένων καὶ τῶν γενικῶν βοηθημάτων πρὸς τὴν βιβλιολογίαν ἐν § 4. — Πρὸς δέ: K. Werner, Geschichte der apologetischen und polemischen Litteratur der christlichen Theologie, 2^{ος} καὶ 3^{ος} τόμον, ἐν Schaffhausen 1862 — 64. — Ἐκ τῶν νεωτάτων ἐγχειριδίων τῆς δογματικῆς τὸ ὑπὸ H. Schell, Katholische Dogmatik, 4 τόμοι, ἐν Paderborn 1889 — 93 ζητεῖ μετὰ μείζονος συνακολουθίας νὰ παρὰσχη ὁρθὴν ἔννοιαν τῶν δογμάτων τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. — Μονογραφικῶς ἐπραγματεύθη μόνον τὸ περὶ μεταλήψεως ζήτημα ὁ G. E. Steitz ἐν τοῖς Jahrbücher für deutsche Theologie 9 — 13 (1864 — 68).

2. Ἀντιρρητικὴ κατὰ τῶν Λατίνων: Μέγας ἀριθμὸς ἀντιρρητικῶν συγγραμμάτων κατὰ τῶν Λατίνων εἶνε ἀκόμη ἀνέκδοτα. — Τὰς συλλογὰς τῶν κειμένων λατινοφρόνων θεολόγων ὑπὸ Petrus Arcudius καὶ Leo Allatius ἐν τῇ Graecia orthodoxa ἴδε ἐν § 4. Ἡ συλλογὴ αὕτη εἶχεν ὑπολογισθῇ εἰς 3 τόμους. Τέσσαρες δὲ τόμους ἐμελλε νὰ περιλάβῃ τοῦ H. Lämmer ἡ Scriptorum Graeciae orthodoxae bibliotheca selecta, ἐξ ἧς μόνον ὁ 1^{ος} τόμος ἐξεδόθη, ἐν Freiburg 1866. — Εἰς τὰς συλλογὰς τῶν κειμένων ὑπὸ Δωσιθέου (§ 4) καὶ Α. Δημητρακοπούλου (§ 4) περιέχονται πολλοὶ τῶν κατὰ Λατίνων γραψάντων. — Σχεδὸν πλήρη αὐτῶν πίνακα παρέχει τοῦ Α. Δημητρακοπούλου ἡ Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, ἧτοι περὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν γραψάντων κατὰ Λατίνων καὶ περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν, ἐν Λειψίᾳ 1872. Λεῖπousι π. χ. τοῦ Μιχαὴλ Βυζαντίου ἡ Πρὸς Σοφιανὸν ἐπιστολὴ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος (ἐν κώδικι Paris. 949 a. 1581 fol. 195), τοῦ Σωφρονίου μοναχοῦ Περὶ ἀζύμων (ἐν κώδ. Sabait. 415 saec. 14 fol. 17 — 41) καὶ ἄ. — Ἐν χειρογράφοις περιέχονται καὶ πολλοὶ ἀνώνυμοι πραγματεῖαι κατὰ Λατίνων, ἐν αἷς ἐπικρατεῖ, ὡς φαίνεται, μεγάλη ποικιλία. Ἐν τοῖς κώδιξι Sabait. 415 saec. 14, Paris. 1335 s. 14, Bodl. Barocc. 101 s. 14, Paris. 1267 s. 15, Paris. 1612 a. 1492, Vat. Palat. 409 a. 1550, Monac. 28 saec. 16, ἵνα τινὰς μόνον μνημονεύσωμεν, ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐν λόγῳ διαλόγου εἶνε ἐκάστοτε διάφορος. Εἰδικὴ ἔρευνα ἵσως θὰ φέρῃ εἰς ἀναγνώρισιν τῶν συγγραφέων. Πρὸς. περὶ τοῦ κώδικος Monac. 28 J. Hergenröther, Photius 3, 811. — Προσοχῆς ἄξιοι εἶνε καὶ οἱ κώδικες οἱ περιέχοντες συλλογὰς πραγματειῶν κατὰ Λατίνων, οὔτινες

κατηρτίσθησαν κατὰ τὸν ιδ' καὶ ιε' αἰῶνα, ὡς π. χ. οἱ κώδικες Marcian. 150 a. 1431, 152—53 s. 14, Paris. 1218 s. 15, Monac. 256 s. 14, Vallicell. B. 53 s. 13 — Τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξοδος πραγματεύονται: J. G. Walch, *Historia controversiae Graecorum et Latinorum de processione Spiritus sti*, ἐν Jena 1751. — J. G. Hermann, *Historia concertationis de pane azymo et fermentato in coena Domini*, ἐν Λειψία 1737. — J. R. Kiesling, *Historia concertationis Graec. et. Latin. de usu carnis, sanguinis et morticinae*, ἐν Erlangen 1763. — B. Swete, *On the history of the procession of the holy spirit*, ἐν Cambridge 1876 (μέχρι Καρόλου τοῦ μεγάλου). — J. Langen, *Die trinitarische Lehrdifferenz zwischen der abendländischen und der morgenländischen Kirche*, ἐν Bonn 1876 (ὡσαύτως μέχρι Καρόλου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ τοῦ Α'). Πρβ. πρὸς τοῦτοις τὰ περὶ τοῦ σχίσματος γραφέντα ἐν τῇ γενικῇ βιβλιολογίᾳ. — *Πόπωφ*, Ἐπισκόπησις τῶν ἀρχαίων ῥωσσικῶν κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικῶν πραγματειῶν (ῥωσσιτί), ἐν Μόσχᾳ 1875. — *Πάβλωφ*, Κριτικὰ δοκίμια περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαιοτάτης ἐλληνορρωσσικῆς ἀντιρρητικῆς κατὰ Λατίνων (ῥωσσιτί), ἐν Πετρούπολει 1878 (μετ' ἀνεκδότων ἐλληνικῶν καὶ ἀρχαίων ῥωσσικῶν πραγματειῶν). Πρβ. A. Harnack ἐν *Theologische Litteraturzeitung* 3 (1878) 369—73. — Καὶ αἱ λοιπαὶ σλαβικαὶ λογοτεχνίαι ἀφθονοῦσι τοιούτων ἀντιρρητικῶν συγγραφῶν.

3. Ἀντιρρητική κατὰ τῶν Ἰουδαίων: Καὶ ἐκ τῶν ἀντιιουδαϊκῶν ἀπολογιῶν πολλαὶ ἀκόμῃ εἶνε ἀνέκδοτοι. Χρήσιμος ἄλλ' ἀτελής πῖναξ τῶν κατὰ Ἰουδαίων γραψάντων Βυζαντηνῶν παρὰ A. C. Mc Giffert, *Dialogue between a Christian and a Jew, entitled Ἀντιβολή Παπίσκου καὶ Φίλωνος Ἰουδαίων πρὸς μοναχόν τινα*, ἐν Marburg 1889 σ. 12—20. Τινὰ παρὰ O. Zöckler, *Der Dialog im Dienste der Apologetik*, ἐν Gütersloh 1894 σ. 13 ε. — Οἱ ἐν χειρογράφοις διασωθέντες ἀνώνυμοι διάλογοι μεταξὺ Ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν ὡς π. χ. οἱ ἐν τοῖς κώδιξι Mosq. Synod. 26 saec. 10—11, Coisl. 193 s. 11, Coisl. 282 s. 12, Oxon. Colleg. novi 331 saec. 12, Marcian. 498 s. 14, Marcian. Class. 2—90 saec. 15, Vat. Ottobon. 266 saec. 16, Bodl. Cromwel. 10 saec. 16, δύνανται, ὡς

φαίνεται, νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ὀλίγους τύπους. Πλείονος προσοχῆς ἄξια εἶνε τὰ μεγαλείτερα κατὰ Ἰουδαίων συγγράμματα ἐν τοῖς κώδιξι Coisl. 111 saec. 13 foll. 373 (τοῦτο συνετάχθη τὸ 1157), Paris. 2750 A saec. 13 fol. 109 — 249^v. — Ἀρχὴν καὶ τέλος ἐκτενοῦς τινος διαλόγου μεταξὺ τοῦ Ἰουδαίου Ἀκύλα καὶ τοῦ χριστιανοῦ Τιμοθέου ἴδε παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 252. Ὁ αὐτὸς διάλογος καὶ ἐν τοῖς κώδιξι Coisl. 299 saec. 11, Vatican. Pii II 47 saec. 12, Messan. 132 saec. 14 καὶ ἄ. — Ἀνώνυμον πραγματείαν κατὰ Ἰουδαίων ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ κώδ. Mosq. Syn. 26 saec. 10 — 11 ὁ Chr. Fr. Matthaei, Notitia codic. graecorum, ἐν Μόσχῃ 1776 σ. 38 — 48. — Ὑπάρχουσι καὶ κώδικες περιέχοντες συλλογὰς πραγματειῶν κατὰ Ἰουδαίων π. χ. cod. Paris. 778 saec. 16, cod. Taurin. 200 saec. 14. Ὁ τελευταῖος περιέχει πολλὰ ἀνέκδοτα.

4. Ἡ ἀντιρρητικὴ κατὰ τῶν Ἀρμενίων ἦτο πολὺ ὀλιγώτερον γόνιμος, ὑπάρχουσιν ὅμως ἐν χειρογράφοις ἀνώνυμοί τινες πραγματεῖαι κατὰ Ἀρμενίων, οὕτω π. χ. ἐν κώδιξι Vatic. Palatin. 367 saec. 13 fol. 56^v — 61, κώδιξι Vatic. Palat. 366 saec. 14 fol. 121^v — 161, κώδιξι Monac. 66 saec. 16 fol. 82^v — 86.

5. Ἀνώνυμος διάλογος κατὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ, προωρισμένος πιθανῶς δι' εὐρυτέρους κύκλους, σώζεται ἐν τῷ κώδιξι Vallicell. B. 15 saec. 13 fol. 241^v — 44^v. — Ἡ ἀρχὴ βατικανοῦ διαλόγου παρὰ A. Mai, Nova Patr. bibl. 4 (ἐν Ρώμῃ 1847) 454. — Αὐτόθι ἐν σ. 442 ἡ ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως διαλόγου ἐν cod. Ambros. Q. 2 sup., αὗ δὲ συγγραφεὺς Σισίνιος γραμματικὸς δὲν εἶνε ἄλλοθεν γνωστός.

Ἐκτενέστεραι εἶνε αἱ ἐν ἀραβικῇ γλώσσῃ ἀντιρρητικαὶ καὶ ἀπολογητικαὶ πραγματεῖαι μεταξὺ μουσουλμάνων, χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων. Πρβ. τὸν πῖνακα τοῦ M. Steinschneider ἐν ταῖς Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes 6 (ἐν Λειψίᾳ 1877) 3, 16 — 161.

6. Τὰ μονοφυσιτικὰ συγγράμματα, ὧν ἡ καταπολέμησις ἦτο ὁ μέγας σκοπὸς τῶν ὀρθοδόξων ἀπολογητῶν τοῦ 5' καὶ 7' αἰῶνος, ἀπωλέσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον. Ὅχι ὀλίγοι ἐκ τῶν μονοφυσιτῶν ἐπισκόπων καὶ πατριαρχῶν, οἵτινες ἐναλλάξ μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ὁπαδῶν τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἐκάθη-

σαν ἐπὶ τῶν πατριαρχικῶν θρόνων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας Ἱερουσαλήμ καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἢ ἐπὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένων, ἐζήτησαν διὰ πολλῶν συγγραμμάτων νὰ παραστήσωσι τὸν μονοφυσισμὸν ὡς τὴν γνησίαν χριστιανικὴν καὶ πρὸς τὴν παλαιὰν γραφὴν σύμφωνον διδασκαλίαν. Ὡς κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, οὕτω καὶ νῦν εἴτε διὰ τῆς βίας ἐξηφανίσθησαν τὰ αἰρετικά ταῦτα προϊόντα τῆς λογοτεχνίας ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν μορφῇ εἴτε ὑπὸ τοῦ χρόνου ἐφθάρησαν, διὸ πρὸς γνῶσιν αὐτῶν, ἐφ' ὅσον δὲν διεσώθησαν ἐν συριακαῖς καὶ ἀραβικαῖς μεταφράσεσιν, ἀνάγκη νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὰ ὑπ' ἄλλων συγγραφέων παρατιθέμενα χωρία ὡς ὑπὸ τοῦ Λέοντος Βυζαντίου, Εὐσταθίου μοναχοῦ, Κοσμᾶ Ἰνδικοπλεύστου, Ἰουστινιανοῦ, Ἀναστασίου Σιναΐτου, Φωτίου, Νικήτα Ἀχομινάτου κ. ἄ. Ἡ ἐξερεύνησις τῶν συριακῶν μεταφράσεων εἶνε αὐτὸ τοῦτο ἀναπόφευκτος ὁδὸς πρὸς τελείαν γνῶσιν τῆς λογοτεχνικῆς καὶ θεολογικῆς κινήσεως τοῦ 5' αἰῶνος. Αἱ σπουδαῖαι προσωπικότητες τῶν μονοφυσιτῶν ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἦσαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5' αἰῶνος οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀλεξανδρείας Τιμόθεος Γ' (519—35) καὶ Θεοδόσιος (535—36) Ἰωάννης Φιλόπονος, Σευῆρος πατριάρχης Ἀντιοχείας (512—519), ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Ἰουλιανὸς ἐπίσκοπος Ἀλικαρνασσοῦ, Βασίλειος Κίλιξ πρεσβύτερος ἐν Ἀντιοχείᾳ (περὶ τὸ 527), Ἀνθιμος ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (535—36), Ἀνδρέας τις Ἐγκλειστος, Ἰωάννης πρεσβύτερος ὁ Αἰγεάτης, Θεμίστιος Καλώνυμος, ὁ μοναχὸς Θεόδωρος ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀγνοητῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Στέφανος Γόβαρος περὶ τὸ 600, Ζώτας ἐκ τῆς μερίδος τῶν ἰακωβιτῶν, τέλος Ἰωάννης ὁ πατριάρχης τῶν θεοδοσιανῶν (677—686). Ὁ γονιμώτατος καὶ σημαντικώτατος αὐτῶν ἦτο ὁ Σευῆρος, καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Πισιδίᾳ Σωζοπόλεως καὶ μέχρι τῆς εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἀντιοχείας ἀναρρήσεως του μοναχὸς παρὰ τὴν Ἐλευθερόπολιν τῆς Παλαιστίνης. Ὁ Σευῆρος ἦτο ὁπαδὸς μετρίου μονοφυσιτισμοῦ, ὃν οἱ θεοδοσιανοὶ ἐκαλλιεργήσαν περισσότερον. Εἰς τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἢ ἐν ταῖς ἐρμη-

νευτικάς σειραῖς διάσωσις πλήθους ἀποσπασμάτων ἐξ ἐπιστολῶν, ἀπολογητικῶν πραγματειῶν καὶ ὁμιλιῶν τοῦ Σευήρου. Ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθέντων συγγραμμάτων κεῖται ἀκόμῃ ἄθικτον ἐν συριακοῖς χειρογράφοις. Ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων δὲ ἐκείνων συνάγομεν, ὅτι ὁ Σευήρος ἐφήρμοσε τὴν θετικὴν διαλεκτικὴν μέθοδον τῶν ἀντιπάλων του. Κατὰ τὸ περιεχόμενον ἐστηρίζετο ἰδίως εἰς τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτος ἦτο συνάμα καὶ ἡ πρώτη αὐθεντία μεταξὺ τῶν πατέρων παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις, ἐννοοῦμεν, πῶς σύμπαντες οἱ κατὰ μονοφυσιτῶν γράψαντες ἐν τῷ Ε' καὶ Ζ' αἰῶνι πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχον τὸν Σευήρον.

1. Τοῦ Σευήρου τὰ «ἀσεβῆ συγγράμματα» ῥητῶς ἀνεθεματίσθησαν ἐν συνόδῳ συγκροτηθείσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου. πρβ. Migne, Patr. gr. 86, 1, 785. — Τὰ ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα δὲν συνελέχθησαν ἀκόμῃ. Πολλὰ εἶνε διεσκορπισμένα ἐν ταῖς δημοσιευθείσαις ἐρμηνευτικάς σειραῖς. Νέα ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἀνεκδότων βατικανῶν σειρῶν ἐξέδ. ὁ A. Mai, ἐν *Classici autores* 10 (ἐν Ρώμῃ 1838) 408 — 473, ἐν *Script. veter. nova collect.* 9 (ἐν Ρώμῃ 1837) 725 — 742, ἐν *Spicileg. Roman.* 10 (ἐν Ρώμῃ 1844) 202 — 205. Ἄλλα δύνανται νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ πολλῶν ἀνεκδότων σειρῶν, π. χ. ἐκ τῶν ἐν τοῖς κώδιξι Laurent. pl. 6, 33, Vallicell. E. 40, Barber. IV 56, Marc. 16. — Τὸ σύγγραμμα τὸ ἐπιγραφόμενον *Φιλαλήθης* χαρακτηρίζει ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης ἐν Ὁδηγῷ κεφ. 6, παρὰ Migne, Patr. gr. 89, 104 ἐ. Ἀπηθύνετο κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καισαρείας, ὃν ὁ Σευήρος ἐψέγε καὶ δι' ἄλλα καὶ ὥς νοθεύσαντα 330 ῥήσεις τῶν πατέρων. Ὁ Ἀναστάσιος παραπέμπει καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ Σευήρου. πρβ. Migne 89, 104. 105. 276. 278. Ὡσαύτως ὁ Εὐστάθιος μοναχὸς παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 1, 901 — 941, Λεόντιος ὁ Βυζάντιος (πρβ. § 7), ὁ Εὐάγριος ἐν Ἐκκλησ. ἱστορίᾳ I. 3, 33. 44. I. 4, 4. 11. — Ἐκτενὴ πῖνακα συγγραμμάτων τοῦ Σευήρου ἴδε παρὰ Montfaucon, *Biblioth. Coisl.*, ἐν Παρισίοις 1715 σ. 53 — 57. — Αἱ συριακαὶ μεταφράσεις ἔγιναν ὑπὸ Παύλου ἐπισκόπου Καλλινίκου καὶ Ἰακώβου ἐπισκόπου Ἐδέσσης († 708).

Ἐκλογάς τινας ἐκ τῆς ὑπὸ Ἰακώβου μεταφράσεως τῶν ὁμιλιῶν ἐξέδ. ὁ Nestle, *Syrische Grammatik*, 2^α ἐκδ. ἐν Βερολίῳ 1888 σ. 79—83. Ἐν συριακῷ κειμένῳ τύποις ἐξεδόθη τοῦ Σευήρου μόνον ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος ἐν Antwerpen 1572. Πρβ. A. Resch, *Agapha, Texte und Untersuch. von A. Harnack und O. von Gebhardt* 5 (ἐν Λειψίᾳ 1889) 361—372.— Συγγράμματά τινα καὶ ἀποσπάσματα ἐκ τῆς συριακῆς γλώσσης λατινιστὶ παρὰ A. Mai, *Script. vet. nova collect.* 9, 742—760, *Spicileg. Roman.* 10, 169—200 (κατὰ Ἰουλιανῷ ἐπισκ. Ἀλικαρνασσοῦ) 212—220 (ὁμιλία περὶ τῆς Θεοτόκου). Πίνακα τῶν ἐν συριακοῖς χειρογράφοις τοῦ βρετανικοῦ μουσείου περιεχομένων συγγραμμάτων παρέχει ὁ Wright, *Catalogue of the syriac manuscripts in the Brit. Museum* 3 (ἐν Λονδίῳ 1872) 1322 ε. Πολυκριθότερα εὐρίσκονται ἐν τοῖς συριακοῖς χειρογράφοις τοῦ Βατικανῷ.— Μαρτύρια περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ παρὰ Mansi, *Concilia* 8, 983, 1157. 1160 κτλ. Τὴν βιογραφίαν τοῦ Σευήρου ὑπὸ Ζαχαρίου ῥήτορος ἐξέδ. ἐν συριακῇ μεταφράσει ὁ I. Spanuth ἐν Γοττίγγῃ 1893. Ζῶντος ἔτι τοῦ Σευήρου συνεγράφη αὕτη ἐλληνιστί. Τὸ ἐν Βερολίῳ περιέχον αὐτὴν συριακὸν χειρόγραφον περιλαμβάνει 15 πραγματείας πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, μεταφρασθεῖσας ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν.— Ἄλλη βιογραφία τοῦ Σευήρου ὑπὸ Ἰωάννου ἐπισκόπου Γαβάλων ἀναφέρεται παρὰ Mansi, *Concilia* 13, 184.— Εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ παρὰ Εὐαγρίῳ, Ἰωάννῃ τῷ Ἐφέσου, Ἰωάννῃ τῷ Νικίῳ, Θεοφάνει καὶ ἄ.— Τινὰ περὶ τῆς θεολογίας τοῦ Σευήρου παρὰ Gieseler, *Commentatio, qua Monophysitarum veterum variae de Christi persona opiniones imprimis ex ipsorum effatis recens editis illustrantur*, ἐν Göttinger *Universitatsschriften* 1835. 1838.— Ἐνταῦθα ἀναγκαζόμεθα νὰ παραιτηθῶμεν τῆς πλήρους ἀπαραριθμήσεως τοῦ σχετικοῦ ὕλικου.— Καλὴ προκαταρκτικὴ ἐργασία πρὸς σύνταξιν μονογραφίας εἶνε τοῦ Ἰω. Εὐδοκίμου, *Σευήρος ὁ Μονοφυσίτης*, ἐν Λειψίᾳ 1894 (πραγματεύεται μόνον τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ὕψιν).

2. Οἱ λοιποὶ μονοφυσῖται συγγραφεῖς: 1. Ἰουλιανὸς ἐπίσκοπος τῆς ἐν Καρίᾳ Ἀλικαρνασσοῦ, ἦλθεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὸ 518, ὅπου ὑπερήσπισε τὸ ἄφθαρτον τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ (ἄφθαρτοδοκητισμός, φαν-

τασιασμός). Ἑλληνικά τινα ἀποσπάσματα ἐκ δογματικῶν συγγραμμάτων ἐξέδ. ὁ A. Mai, Spicileg. Roman. 10, 206—11. Πλήρη διεσώθησαν τὰ ὑπομνήματα αὐτοῦ εἰς τὸ βιβλίον Ἰώβ, περιεχόμενα ἐν λατινικῇ μεταφράσει εἰς τὴν ὑπὸ G. Genebrardus ἐκδοσιν τοῦ Ὁριγένους ἐν Παρισίοις 1574. Περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου πρβ. Bratke ἐν Theol. Litteraturblatt 1893, 255—57, Preuschen ἐν Theologische Literaturzeitung 1893, 364, 425. — Καὶ ὁ A. Mai, Nova Patr. bibl. 6, 2, 544 ἐγνώριζε πλῆρες χειρόγραφον τῶν ὑπομνημάτων τούτων. — Ἀποσπάσματα ἐξ ἄλλων ὑπομνημάτων εὐρίσκονται εἰς ἐκδοθείσας καὶ εἰς ἀνεκδότους σειράς. — Συγγράμματα τοῦ Ἰουλιανοῦ μετεφράσθησαν καὶ εἰς συριακὴν γλῶσσαν. Ὁ Moses Bar—Kepha παρὰ Migne, Patr. gr. 111, 551 ἀναφέρει τὰ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ὑπομνήματα αὐτοῦ. — 2 ἐπιστολαὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ πρὸς Σευῆρον καὶ αἱ ἀπαντήσεις τούτου παρὰ Ζαχαρίᾳ τῷ Μυτιλήνης ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ J. P. N. Land ἐν Anecdota syriaca 3 (ἐν Leiden 1870) 263—271.

2. Τιμόθεος ὁ Γ' πατριάρ. Ἀλεξανδρείας ἔγραψεν Ἀντιρωητικά ἐν πολλοῖς βιβλίοις αὐτοῦ βεβαίως εἶνε καὶ τὰ συγγράμματα κατὰ τῆς συνόδου Χαλκηδόνος καὶ τοῦ τόμου Λέοντος, τὰ ὅποια ὁ Ἀναστάσιος Συναΐτης ἐν Ὁδηγῷ παρὰ Migne Patr. gr. 89, 101 ἀποδίδει εἰς τινα Τιμόθεον ἄνευ ἄλλης προσωνυμίας. Ἑλληνικά ἀποσπάσματα ἐκ πολλῶν ὁμιλιῶν παρὰ τῷ Κοσμᾷ Ἰνδικοπλεύστη, Migne, Patr. gr. 88, 437—441. — Πλήρης ὁμιλία ἐκ τοῦ κώδ. Vatic. Syriac. 103 λατινιστὶ παρὰ A. Mai, Spicileg. Roman. 3 (ἐν Ρώμῃ 1840) 708, ὡς καὶ ἀπόσπασμα ὁμιλίας εἰς τὸ ἀραβικὸν μεταφρασθείσης ἐν Script. veter. nova coll. 5 (ἐν Ρώμῃ 1831) 541. — Αἱ ὁμιλίαι αὗται καὶ τινα ἀποσπάσματα παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 265—277.

3. Τοῦ Θεοδοσίου πατριάρ. Ἀλεξανδρείας (535—36) εὐρίσκονται ἀποσπάσματα παρὰ Κοσμᾷ Ἰνδικοπλεύστη, Migne, Patr. gr. 88, 436 ἑ. καὶ παρὰ Mansi, Concilia 10, 1121· 11, 273, 445. — Ἐκ τοῦ cod. Vatic. arab. 101 ἠρύσθη ὁ A. Mai, Spicil. Roman. 3, 710 ἑ. ἐκλογὰς ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδοσίου πρὸς Σευῆρον καὶ πρὸς τὸν λαὸν Ἀλεξανδρείας ὡς καὶ ἐξ ὁμιλίας τινός. Ἀνετυπώθησαν ὑπὸ Migne, Patr. gr. 86, 277—286. — Πρβ. Ἀναστασίου Συναΐτου Ὁδηγὸν ἐν κεφ. 10, Migne, Patr. gr. 89, 149, 197. — Κολούθου

τινὸς Ἐκ τῆς ὑπὲρ τοῦ τόμου Θεοδοσίου αἰρετικοῦ ἀπολογίας καὶ ἐν ἄλλο ἀπόσπασμα παρὰ Mansi, Concilia 10, 1117 ε.

4 Ὁ Ἰωάννης Φιλόπονος, ὅστις συνέγραψε θεολογικά, φιλοσοφικά καὶ γραμματικά βιβλία, ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 5' αἰῶνος. Τὸ κύριον θεολογικὸν του σύγγραμμα ἔφερε τὸν τίτλον Διαιτητής, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Ἰωάννης ὑπεδύετο τὸ πρόσωπον τοῦ διαιτητοῦ ἐν τῇ ἐπικρατοῦσῃ ἔριδι καὶ ἐζήτει νὰ φέρῃ ἀποδείξεις ὑπὲρ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ τριθεϊσμοῦ. Διεξοδικὰ ἀποσπάσματα τούτου τοῦ συγγράμματος παρὰ Ἰωάννη Δαμασκηνῷ καὶ ἐν τῷ κώδικι Athous 1805 s. 13. — 17 κεφάλαια κατὰ τῶν ἀκεφάλων εὐρίσκονται ἐν τῷ κώδ. Vindob. theol. 196 f. 99v — 130v. Ὁ Φώτιος ἐγνώρισε δύο ἐτι ἄλλα θεολογικὰ συγγράμματα τοῦ Φιλοπόνου, ὧν τὸ μὲν ἀπηρθύνετο κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (τίτλος 55), τὸ δὲ κατεπολέμει τὸν πατριάρχην Κ[π]όλεως Ἰωάννην σχολαστικὸν (τίτλος 75). Φιλοσοφικὰ εἶνε τὰ πλήρη διασωθέντα συγγράμματα *Περὶ κοσμοποιίας*, ὃ ἐξέδ. ὁ Corderius, ἐν Βιέννῃ 1630 καὶ *Κατὰ Πρόκλον περὶ ἀιδιότητος κόσμου* ἐν 18 βιβλίοις, ὃ ἐξέδ. ὁ Trincavellus, ἐν Βενετίᾳ 1535. Τρίτον φιλοσοφικὸν σύγγραμμα *Περὶ ἀναστάσεως ἀπωλέσθη*, ὡς καὶ πραγματεία *Περὶ ἀγαλμάτων* κατὰ Ἰαμβλίου, ἣν ὁ Φώτιος ἐγνώρισε (τίτλος 215). Πλὴν τούτων ὑπομνήματά τινα εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φέρονται. — Πρβ. τὰ διασαφητικὰ ἄρθρα τοῦ A. Stöckl ἐν Wetzter und Weltes Kirchenlexikon 6² (ἐν Freiburg) 1748—55 καὶ τοῦ Gass ἐν Realencyclopädie für protest. Theologie 16², 47—51. — Περὶ τῆς θεολογίας αὐτοῦ ἴδε F. Treschel, Theologische Studien und Kritiken 8 (1855) 95—118, J. M. Schönfelder, Die Kirchengeschichte des Johannes von Ephesus, ἐν Μονάχῳ 1862 σ. 286—297.

5. Ὁ Βασίλειος Κίλιξ συνέγραψε πλὴν ἱστορίας ἐκκλησιαστικῆς, διηκούσης κατὰ Φώτιον (τίτλος 42) μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστίνου (527), ἀπολογία κατὰ Ἰωάννου τοῦ Σκυθοπόλεως ἐν 16 βιβλίοις, ἥς τὸ περιεχόμενον ἀναλύει ὁ Φώτιος (τίτλος 107).

6. Ὁ Ἰωάννης πρεσβύτερος ὁ Αἰγεάτης εἶνε γνωστὸς μόνον διὰ τοῦ Φωτίου, ὅστις ἀναλύει τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν, πραγματευομένην ὑπὸ μονοφυσιτικῇ ἐννοίᾳ τοὺς ἀπὸ Θεοδοσίου Β' μέχρι Ζήνωνος χρόνους (τίτλος 41), ὡς καὶ σύγγραμμα αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐν Χαλκῇ

δόνι συνόδου (τίτλος 55), ἐξαίρων τὴν σαφήνειαν καὶ κομψότητα τοῦ λεκτικοῦ. Πότε ἀκριβῶς ἤχμασε δὲν εἶνε ἔτι ἐξηκριβωμένον.

7. Καὶ περὶ τοῦ Θεμιστίου καὶ τοῦ Ἀλεξανδρέως μοναχοῦ Θεοδώρου γνωρίζομεν μόνον ἐκ τοῦ Φωτίου. Ὁ Θεμιστίος συνέγραψεν Ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ ἐν ἁγίοις Θεοφοζίου, ἐν ᾗ ἐπετίθετο κατὰ τοῦ Σευήρου εἰς ταύτην ἀπήντησεν ὁ Θεόδωρος ὡς ὁπαδὸς τοῦ Σευήρου καὶ ἡ συζήτησις προεκάλεσε ἀνταπάντησιν παρ' ἑατέρου (Φώτιος, ἐν τίτλῳ 108). Δύο συγγράμματα τοῦ Θεμιστίου ὡς μονοφυσίτου μνημονεύει καὶ ὁ Μάξιμος ὁ ὁμολογητής, Migne, Patr. gr. 91, 172. Ἀποσπάσματα ἄλλων συγγραμμάτων παρὰ Mansi, Concilia 10, 981, 1117 ἐ. 11 440 ἐ. — Ὁ Θεμιστίος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Φωτίου (τίτλος 23) καὶ μετὰ τοῦ Κόνωνος καὶ Εὐγενίου ὡς ἐναντίος τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνου ἐν τῷ περὶ ἀναστάσεως δόγματι. Ὁ Φώτιος (τίτλος 24) ἀνέγνωσε καὶ τὰ πρακτικὰ συζητήσεως ἐνώπιον τοῦ πατρ. Κ]πόλεως Σχολαστικοῦ, ἐν ᾗ ὁ Κόνων καὶ ὁ Εὐγένιος ἦσαν τῆς μιᾶς μερίδος, τῆς ἄλλης δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Στέφανος. — Περὶ Κόνωνος καὶ Εὐγενίου ἀκριβέστερον παρὰ Ἰωάννη τῷ Ἐφέσου ἐν ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ μεταφρασθεῖσιν ὑπὸ I. M. Schönfelder, ἐν Μονάχῳ 1862 σ. 196 ἐ. Αὐτόθι ἐν σ. 203 μνημονεύεται μέγα τι τριθεϊστικὸν σύγγραμμα.

8. Τριθεΐτης ἦτο καὶ τις Στέφανος Γύβαρος, ὅστις συνέγραψε σύγγραμμα κατὰ τὸ εἶδος τοῦ Sic et non τοῦ Ἀβαιλάρδου. Ἐκτενὴς ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου παρὰ Φωτίῳ ἐν τίτλῳ 231.

9. Τοῦ Ἰωάννου πατριάρχου τῶν θεοδοσιανῶν (677 — 686) ἀναφέρει ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης ἐν Ὁδηγῷ κεφ. 15, Migne, Patr. gr. 89, 258 δύο πανηγυρικὰς ἐπιστολάς.

10. Μία Τειράξιβλος Ζώτου Ἰακωβίτου ἀναφέρεται ὑπὸ Ἀναστασίου ἐπισκόπου Κορίνθου, Migne, Patr. gr. 106, 1024.

11. Οἱ μονοφυστικοὶ Ἀναθεματισμοὶ τοῦ Ἀνθίμου ἐπισκόπου Τραπεζοῦντος καὶ κατόπιν πατριάρ. Κ]πόλεως σώζονται ἐν τῷ ἀνεκδότῳ 10ῳ βιβλίῳ τοῦ Θησανροῦ ὁρθοδοξίας τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου. Πρβ. Migne, Patr. gr. 139, 1096. Ἀπόσπασμα τοῦ Ἀνθίου Ἐκ τοῦ πρὸς Ἰουστινιανὸν λόγου παρὰ Mansi, concilia 11, 440 ἐ. — Ὁ Νικήτας περιέχει βεβαίως καὶ ἄλλα λείψανα τῶν μονοφυσικῶν. — Περὶ τῆς « Συλλογῆς μονοφυσικῶν ἔργων », ἥτις περιέχει νόθους ἐπιστολάς

πρὸς Πέτρον Φούλωνα τῆς Ἀντιοχείας πρβ. Maassen, Geschichte der Quellen und der Litter. des canonischen Rechts 1 (ἐν Graz 1870) 763 ἐ., O. Günther ἐν Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wiss. Philol. histor. Klasse 1894 σ. 117—143.

3. Περὶ τῶν Σύρων μονοφυσιτῶν καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν πρβ. J. S. Assemani, Bibliotheca orientalis, 2ον τόμον: De scriptoribus Syris monophysitis, ἐν Πάμῃ 1721. — W. Wright, Syriac Literature, Encyclopaedia britannica, 9η ἐκδ. τόμ. 22ος (ἐν Edinburg 1887) 831—856. — Ἀνατύπωσις μετὰ προσθηκῶν ἐξεδόθη ὡς A short history of Syriac literature, ἐν Λονδίνῳ 1894. Πρβ. Theolog. Litteraturzeitung 20 (1895) 45. — Πρῶτος αὐτῶν εἶνε ὁ Φιλόξενος ἐπίσκοπος Μαβούγ ὁμόφρων τοῦ Σευήρου, αὐτὰς περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ὁμιλίας ἐξέδ. ὁ A. Wallis Budge, The discourses of Ph. Bishop of Mabbugh, 2 τόμοι, ἐν Λονδίνῳ 1894—95 (τὸ συριακὸν κείμενον μετὰ ἀγγλικῆς μεταφράσεως).

7. Λεόντιος Βυζάντιος. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο, πλὴν τοῦ ὁποίου ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς χειρογράφοις καὶ τὰ Ἱεροσολυμίτης, ἔρῃμίτης, παρεδόθησαν ἡμῖν πολλὰ θεολογικὰ συγγράμματα, τὰ ὅποια ἀποδεικνύουσι τὸν συγγραφέα ὡς τὸν σημαντικώτατον θεολόγον τοῦ 5' αἰῶνος. Ἡ σπουδαιότης δὲ αὕτη ἔγκειται κατὰ πρῶτον λόγον ἐν τούτῳ, ὅτι πρῶτος ὁ συγγραφεὺς εἰσήγαγε τοὺς ἀριστοτελικοὺς ὁρισμοὺς εἰς τὴν θεολογίαν καὶ εἰδικῶς εἰς τὴν χριστολογία, ἀποπειραθεὶς δι' αὐτῶν νὰ διαλλάξῃ τὸ δόγμα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου πρὸς τὴν δημώδη περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων. Διὰ τοῦτο δικαίως ὠνομάσθη ὁ πρῶτος σχολαστικὸς καὶ φρονούμεν ὅτι τοῦτο ἐσήμαινε πρόοδόν τινα ἐν τῇ ἐξερευνησεί τοῦ περὶ Χριστοῦ μυστηρίου. Κατὰ τὸ περιεχόμενον ἡ χριστολογία αὐτοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῆς τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ τόσον σπουδαῖος εἶνε ὁ ἀνὴρ, παράδοξον πρέπει νὰ φανῇ ὅτι ἡ παράδοσις περὶ τε τῆς προσωπικότητος ὡς καὶ περὶ τοῦ πλήθους τῶν ἔργων αὐτοῦ εἶνε ἀκροσφαλής. Αὐτὸς ὁ ἴδιος διηγεῖται, ὅτι νέος ὢν ἀνῆκεν εἰς

κοινότητα νεστοριανῶν, μέχρις οὗ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ «θεῖοι ἄνδρες, οἵτινες διὰ τῶν συγγραμμάτων γνησίων διδασκάλων χεῖρα καὶ καρδίαν αὐτοῦ ἐκαθάρισαν», ἀπέσπασαν αὐτὸν ἀπ' ἐκείνων. Ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοτάτου μάρτυρος τῆς παραδόσεως, Γερμανοῦ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὀνομάζεται ὁ τῆς ἐρήμου μοναχός· ἀλλὰ καὶ αὕτη ὡς καὶ ἡ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ ἡ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου πληροφορία ἐν τῇ ἀοριστίᾳ αὐτῆς δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Τὰ περὶ ὧν πρόκειται συγγράμματα εἶνε: 1). Κατὰ νεστοριανῶν καὶ εὐτυχιανιστῶν λόγοι 3, ἀναίρεσις τῶν δύο χριστολογικῶν συστημάτων, ἅμα δὲ καὶ τὰ πρωτόλεια τῆς συγγραφικῆς τοῦ Λεοντίου. 2—3). Πραγματεῖαι ἡ μὲν κατὰ νεστοριανῶν, ἡ δὲ κατὰ μονοφυσιτῶν· ἐκ τῆς πρώτης· λείπει τὸ 8^{ον} βιβλίον, ἡ δευτέρα διαιρεῖται εἰς 63 ἀπορίας. 4). Σχόλια, συνήθως εἰς αὐτὰ παραπέμπουσιν ὑπὸ τὸν τίτλον *Liber de sectis*, διαιρούμενα εἰς 10 πράξεις καὶ μετασκευασθέντα ὑπὸ τινος ἡγουμένου Θεοδώρου. Καὶ ταῦτα μετὰ περιληπτικὴν ἀνάλυσιν τῶν προτέρων αἰρέσεων ἀντικρούουσι τὰς μονοφυσιτικὰς φατρίας, τοὺς γαϊανίτας, ἀγνοητὰς καὶ ὠριγενιστάς. — 5—6). Βραχεῖα ἀνασκευὴ τοῦ Σευήρου καὶ 30 κεφάλαια κατ' αὐτοῦ. 7). Σύγγραμμα περὶ τῶν νοθεύσεων τῶν Ἀπολλιναριστῶν. 8). Ἀποσπάσματα ἀπὸ τῶν Λεοντίου, ἐκ τῶν σχολίων Λεοντίου. Ὁ Φρ. Λῶφς πρῶτος ἀπεπειράθη νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα, ὅπερ συνδέεται πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου. Τὸ τελικὸν δὲ αὐτοῦ συμπέρασμα εἶνε, ὅτι μόνον τὸ ὑπ' ἀρ. 1 σώζεται ὑπὸ τὴν πρώτην αὐτοῦ μορφήν, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα εἶνε ἀποσπάσματα (ἀρ. 5 καὶ 6) ἢ διασκευαὶ (ἀρ. 2—4) ἀρχικοῦ τινος συγγράμματος ἐπιγραφομένου σχολία. Τὸ ὑπ' ἀρ. 7 ἀποδίδει ὁ Λῶφς εἰς ἄλλον, ἀλλὰ σύγχρονον συγγραφέα. Κατὰ τῆς ὑποθέσεως περὶ τοῦ θεμελιώδους ἐκείνου συγγράμματος ἡγέρθησαν πολλαχόθεν σπουδαῖαι ἀμφιβολίαι, αἵτινες δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ θεωρήσωμεν τὰς ἐρεῦνας τοῦ Λῶφς ὡς λυούσας τὸ ζήτημα. Ἀλλ' ὅπως δὴ τότε δι' αὐτῶν καθωρίσθη ἐν γένει ἡ συγγραφικὴ

ιδιοκτησία τοῦ Λεοντίου. Αἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φερόμεναι ὁμιλίαι δὲν ἔτυχον ἔτι οὐδεμιᾶς ἐξετάσεως. Ἀνήκουσι δὲ πάντως εἰς ἄλλον Λεόντιον, πρεσβύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἐτι δυσχερεστέρα ἦτο ἡ ἐξακρίβωσις τῶν περιστατικῶν τοῦ βίου τοῦ Λεοντίου. Κατὰ τὰς εὐστόχους ἐρεῦνας τοῦ Λῳφς ὁ Λεόντιος ἐγεννήθη πιθανῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 485 ἐξ ἐπιφανῶν γονέων, συγγενῶν τοῦ στρατηγοῦ Βιταλιανοῦ. Ἐκ τῶν νεστοριανῶν δοξῶν ἀπεσπάσθη προσκολληθεὶς εἰς τοὺς Σκύθας μοναχοὺς, ὧν ἡγεῖτο ὁ Μαξέντιος. Μετὰ τινα εἰς Ῥώμην ἀποδημίαν (τὸ 519) ἀπεσύρθη εἰς Παλαιστίνην εἰς τὴν νέαν λαύραν τοῦ ἁγίου Σάββα· τὸ 531 μετέσχε τῆς περιφήμου ἐν Κωνσταντινουπόλει θεολογικῆς διαλέξεως, διατρίψας αὐτόθι μέχρι περίπου τοῦ ἔτους 539, καθ' ὃ ἐπανεκάμφεν εἰς τὸ μοναστήριον. Τὸ 542 παρῆλθεν εἰς μέσον αὔθις ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀπέθανε πιθανῶς ἐνταῦθα μετ' οὐ πολὺ. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ βιογραφικὴ σκιαγραφία δύνатаι νὰ θεωρηθῇ μόνον ὡς προσωρινή, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται πόσον δύσκολον εἶνε ἡ διὰ τῆς ἐρεύνης τῶν λογοτεχνικῶν μνημείων ἐπανεῦρεσις οὕτως εἰπεῖν προσώπου παραμειληθέντος ὑπὸ τῶν συγχρόνων (ὁ Εὐάγριος οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μνημονεύει), καὶ ὅταν ἀκόμη πρόκηται περὶ ἀνδρὸς τόσον σοβαροῦ θεολόγου καὶ ἀπολογητοῦ, οἷος ἦτο Λεόντιος ὁ Βυζάντιος. Ἡ παραμέλησις δὲ ἐκείνη ἐξηγεῖται κάλλιστα ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πολυνοῦστατος Λεόντιος δὲν παρεσύρθη εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν ἄκρων, ἣτις ἴσχυσεν ἐν τῇ περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων ἔριδι καὶ τῇ τῶν ὠριγενιστῶν.

1. Ἐκδόσεις: Μετὰ τὸν J. Leunclavius, ἐν Βασιλείᾳ 1578, τὸν Canisius—Basnage καὶ τὸν Mansi συναπεπλήρωσεν ὁ A. Mai οὐσιωδῶς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Λεοντίου δημοσιεύσας τὸ πρῶτον τὰ ἑλληνικὰ κείμενα ὑπ' ἀρ. 1, 5—7 καὶ τὰ ὑπ' ἀρ. 2, 3, 8. Πάντα δὲ συμπεριέλαβεν ὁ Migne, Patr. gr. 86, 1267—2100.—Αὐτόθι 1975—2004 αἱ δύο ὁμιλίαι. Ἀλλὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Λεοντίου τινὸς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τοῖς κώδιξι Vatican. 455, 1280, Vallicell. B.

34, Paris. 1175. 'Εν τοῖς χειρογράφοις πολλάκις συγχέονται ὁ Λεόντιος Βυζάντιος, Λεόντιος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Λεόντιος Κύπρου.

2. *Βοηθήματα*: Αἱ παλαιότεραι πληροφορίες περὶ ἔργων τοῦ Λεοντίου παρὰ Oudin, Cave, Dupin, Fabricius εἶνε πολὺ ἀόριστοι καὶ ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας. — Αἱ κύριαι πραγματεῖαι εἶνε: Fr. Loofs, *Das Leben und die polemischen Werke des Leon-tius von Byzanz. Texte und Untersuchungen* von O. v. Gebhardt und A. Harnack 3, 1 (ἐν Λειψία 1887) 1 — 317. Πρβ. καὶ Möller, *Theolog. Litteraturzeitung* 1887, 338 ἐ., Bardenhewer, *Patrologie* σ. 506 — 508, A Ehrhard ἐν *Litterarischer Handweiser* 27 (ἐν Münster 1888) 505 — 508. Αἱ ἀναπτύξεις τοῦ Λώφς ἐν πολλοῖς στεροῦνται σαφηνείας, συνοπτικότητος καὶ αὐστηροῦ ἐλέγχου τῶν ἰσχυρισμῶν. Ὑποθέσεις ἀνεγείρονται ἐπὶ ὑποθέσεων, αἱ δὲ ἀπόπειραι πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ταυτότητος τῶν ὁμοίων θεωρουμένων ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια. — Ὁ W. Rügamer, *Leontius von Byzanz*, ἐν Würzburg 1894 ἀντιλέγει εἰς πολλοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Λώφς, ἀλλ' εἰς οὐδὲν νέον θετικὸν συμπέρασμα καταλήγει. Τὸ κύριον προσδὸν τῆς πραγματείας ταύτης ἔγκειται ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς θεολογίας τοῦ Λεοντίου.

3. Ἡ πρώτη ἀνάγκη τῆς περαιτέρω περὶ Λεοντίου ἐρεῦνης εἶνε ἐπιμελὲς ἐξέτασις πάντων τῶν πρὸς αὐτὴν σχετιζομένων χειρογράφων. Πλὴν τῶν γνωστῶν εἰς τὸν Λώφς κωδίκων: τοῦ Vatican. (2195), Turrian. (ἄρα γε εἶνε διάφορος τοῦ βατικανοῦ;) καὶ Bodl. Laudian. 92 B, πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὸν κώδικα Januens. 27 saec. 11 fol. 328 — 353, πρβ. Pitra, *Analecta sacra et classica* 5 (ἐν Ρώμῃ 1888), 44 ἐ., τὸν κώδ. Escorial. 458 saec. 11, τὸν Paris. 1335 saec. 14, τὸν Vatican. Palat. 342 a 1552. Προσοχῆς ἄξιον εἶνε καὶ τὸ ἀνώνυμον σύγγραμμα ἐν τῷ κώδικι Marc. 575 S. 15, ἐν ᾧ συχνάκις παραπέμπεται εἰς τὸν Λεόντιον. — Τὸ ἀνέκδοτον ἔργον ἐν τῷ κώδ. Laudian. παρετήρησεν ὁ Rügamer ἐνθ' ἄνωτ. σ. 4 καὶ ἐν τινι Ἀθωϊτικῷ κώδικι.

4. Περὶ τοῦ «ἀββᾶ καὶ φιλοσόφου» Θεοδώρου, τοῦ μετασκευαστοῦ τῶν σχολίων τοῦ Λεοντίου οὐδὲν θετικὸν ἐξηκριβώθη. Ὁ Λώφς ἐνθ' ἄνωτ. σ. 149 δικαίως ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξετάσεως τῶν χειρογράφων. Εἰς τὰ αὐτόθι ἐν σ. 136 ἀναφερόμενα

χειρόγραφα πρέπει νὰ προστεθῶσιν οἱ κώδικες Mosqu. Typogr. 10 saec. 12, Paris. 1109 saec. 14, Kosinitz. 34 saec. 11. Ἐκ τῶν θεολογικῶν σχολίων (liber de sectis), Migne 86, 1232, ἐξάγεται ὅτι ὁ Θεόδωρος κατήρτισε τὴν μετασκευὴν μεταξύ 579 καὶ 608.

5. Ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Σκυθῶν μοναχῶν, εἰς οὓς λέγεται ὅτι ἀνῆκεν ὁ Λεόντιος, γνωστὸς εἶνε ὁ Ἰωάννης Μαξέντιος, τοῦ ὁποίου τινὰ συγγράμματα ἔχομεν κατὰ τὴν ὑπὸ J. Cochlaeus ἀρχικὴν ἐκδοσιν (editio princeps) παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 75 — 158, ἐν μέρει ἐν πολὺ κακῇ καταστάσει. Ζητητέον ἂν ταῦτα συνεγράφησαν ἐλληνιστὶ ἢ ἂν τὸ λατινικὸν κείμενον εἶνε τὸ πρωτότυπον. Ὁ Φαβρίκιος Bibl. gr. 10, 540 δὲν ἐγνώριζεν ἐλληνικὸν χειρόγραφον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦδε δὲν ἐξῆλθεν εἰς φῶς κανὲν τοιοῦτον. Πρβ. Loofs ἐνθ' ἄνωτέρῳ σ. 229 ἐ., Bardenhewer, Patrologie σ. 509 ἐ.

6. Περὶ τῆς θεολογικῆς διαλέξεως τοῦ ἔτους 531 παρέχει πληροφορίαν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰννοκεντίου ἐπισκόπου Μαρωνείας τῆς παρὰ τοὺς Φιλίππους. Ἐν λατινικῇ μεταφράσει καὶ πάνυ ἐφθαρμένη καταστάσει τοῦ κειμένου ἐξέδωκεν αὐτὴν ὁ Mansi, Concilia 8, 817 — 834.

7. Εὐσιτάθιος τις μοναχός, ἄγνωστος ἄλλως,πραγματεύεται ἐν τινι πρὸς Τιμόθεον σχολαστικὸν ἀπευθυνομένη ἐπιστολῇ τὸ ζήτημα περὶ τῶν δύο φύσεων τοῦ Χριστοῦ. Ζητεῖ δὲ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Σεῦρος ἀντιφάσκει εἰς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοῦτο παραθέτει χωρία ἐκ πολλῶν συγγραφῶν τοῦ Σεύρου. Φαίνεται ὅτι ἦτο σύγχρονος τούτου. Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ A. Mai, Script. vet. nova coll. 7 (ἐν Ρώμῃ 1833) 277 — 292. Ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 901 — 941.

8. Ἀπολεσθέντες ἀντιρρητικοὶ τοῦ 5' αἰῶνος: Τὴν αὐτὴν καὶ οἱ μονοφυσῖται θεολόγοι τύχην ἔσχον καὶ πολλοὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, ὧν τὰ συγγράμματα ὁμοίως ἀπωλέσθησαν. Ἀναφέρομεν τοὺς ἐξῆς:

1. Ὁ μοναχός Ἰώβιος συνέγραψε δύο πραγματείας, τὴν μὲν κατὰ Σεύρου, τὴν δὲ Οἰκονομικὴν πραγματεία ἐπιγραφομένην καὶ συγκειμένην ἐξ 9 βιβλίων καὶ 45 κεφαλαίων. Ἐκτενὴ ἀνάλυσιν αὐτῶν μετ' ἐκλογῶν ὑπὸ Φωτίου, ἐν τίτλῳ 222, παρὰ Migne, Patr. gr. 103, 736 — 829. Κατὰ ταῦτα ἡ πραγματεία δὲν ἦτο ἀντιρρητικὴ. Δύο ἄλλα ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῆς παρὰ A. Mai, Classici auctores 10, 601 — 604,

Spicileg. Roman. 10, 132. Ἀνατύπώσεις παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 3, 3313 — 20.

2. Ὁ Ἰωάννης γραμματικὸς ἐκ Καισαρείας ἀναφέρεται συχνὰ ὡς ἀντίπαλος τοῦ Σευήρου, ὅστις ἔγραψε κατ' αὐτοῦ, ὑπὸ Εὐσταθίου μοναχοῦ καὶ Ἀναστασίου Σιναΐτου. Ἡ ἀπολογία αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου διεσώθη ἐν συριακῇ μεταφράσει ἐν τῷ κώδ. Vatican. syriac. 140. Πρβ. A. Mai, Nova Patr. bibl. 2 (ἐν Ρώμῃ 1844) 595.

3. Ὁ Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος, πιθανώτατα ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως Ἰωάννης σχολαστικὸς, συνέγραψε πραγματείαν κατὰ Σευήρου, συγκειμένην ἐξ 8 βιβλίων τοῦλάχιστον. Ἄλλη τις Κατὰ τῶν ἀποσχιστῶν τῆς ἐκκλησίας ἐν 12 βιβλίοις ἀπηρθύνετο κατὰ τὸν Φώτιον, ἐν τίτλοις 95. 107, κατὰ τοῦ Βασιλείου Κίλικος, ὅστις ἀντέκρουσεν αὐτόν. Ὁ Ἰωάννης τέλος εἶνε ὁ ἀρχαιότατος σχολιαστὴς τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου. Διεσώθησάν τινα μόνον βραχέα ἀποσπάσματα ἐκ τῆς πρώτης πραγματείας ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνόδων παρὰ Mansi, Concilia 10, 1107· 11, 438 καὶ ἐν τῇ Doctrina Patrum παρὰ A. Mai, Script. veter. nova coll. 7, 21. — Πρβ. Loofs, Leontius von Byzanz σ. 269 — 272.

4. Τοῦ μοναχοῦ Νικίου μνημονεύει ὁ Φώτιος, ἐν τίτλῳ 50, τρεῖς πραγματείας. Κατὰ τῶν τοῦ Φιλοπόνου κεφαλαίων ἐπτά, Κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Σευήρου, Κατὰ Ἑλλήνων λόγοι δύο.

5. Ὁ Φώτιος, ἐν τίτλῳ 22, ἀνέγνωσε καὶ τὴν πραγματείαν μοναχοῦ τινος Θεοδοσίου, ὅστις ἔγραψε κατὰ τοῦ Φιλοπόνου ἐν τῷ περὶ τῆς ἀναστάσεως ζητήματι.

6. Μάρων τις ἐξ Ἑδέσσης μνημονεύεται ὑπὸ Ἀναστασίου Σιναΐτου, ἐν Ὁδηγῷ κεφ. 15 παρὰ Migne, Patr. gr. 89, 293 ὡς ἐναντίος τοῦ Σευήρου.

7. Ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης μνημονεύει ἐν Ὁδηγῷ κεφ. 13, 14, παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 236, 244 καὶ τὴν πραγματείαν Ἀμμωνίου τινὸς Ἀλεξανδρέως κατὰ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀλικαρνασσοῦ, ὅστις πρέπει νὰ διακριθῇ τοῦ προγενεστέρου ἐρμηνευτοῦ Ἀμμωνίου. — Ἀπόσπασμα τοῦ συγγράμματος κατὰ τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ Διοσκόρου ἀποδίδεται εἰς τὸν

*Αμμόνιον ἐν τοῖς κώδιξι Mosqu. Typogr. 10 saec. 12 fol. 139 ε. καὶ Taurin. 200 saec. 14 fol. 75^v — 78.

8. Εὐσέβιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (590 — 604) ἔγραψε πραγματεῖαν ἐν 10 βιβλίοις κατὰ τοῦ μνημονευθέντος Ἀνδρέου Ἐγκλείστου, ὁπαδοῦ τοῦ ἀφθαρτοδοκητισμοῦ. Πρβ. Φώτιον, ἐν τίτλῳ 162. — Gregorius M., Registrum Epistol. l. 9, 156. 196 (ἐπιστολαὶ πρὸς Εὐσέβιον).

8. Ὁ Εὐφραῖμ ἢ Ἐφραίμιος, πατριάρχης Ἀντιοχείας (529—545) ἐκ τῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ Ἀμιδῆς καὶ κόμης τῆς Ἀνατολῆς, μέχρις οὗ ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος, θὰ κατεῖχεν ἐφάμιλλον πρὸς τὸν Λεόντιον τὸν Βυζάντιον θέσιν, ἂν διεσώζοντο τὰ πολυῶριθμα αὐτοῦ συγγράμματα. Τῆς συγγραφικῆς αὐτοῦ δράσεως λαμβάνομεν γνῶσιν διὰ τοῦ Ἀναστασίου Σιναΐτου, ἐκ τῶν εἰς Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν ἀποδιδόμενων ἱερῶν παραλλήλων καὶ ἰδίως διὰ τοῦ Φωτίου. Ἐκεῖνα μὲν περιέχουσι παραπομπὰς εἰς τὰς ὁμιλίας καὶ τὰ κατὰ Σευήρου συγγράμματα αὐτοῦ, οὗτος δὲ ἐγνώρισε 3 τόμους τοῦ Ἐφραίμ, ὧν ὁ πρῶτος ἦτο συλλογὴ ὁμιλιῶν καὶ ἐπιστολῶν. Τοῦ δευτέρου 3 βιβλία ἦσαν κατὰ σευηριανῶν, τὸ δὲ 4^{ον} περιεῖχε τὴν ἀπάντησιν εἰς 5 ζητήματα περὶ τῆς γενέσεως, ὑποβληθέντα εἰς τὸν Ἐφραίμ ὑπό τινος μοναχοῦ Ἀνατολίου. Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀποσπασμάτων, τὰ ὅποια παραδίδει ὁ Φώτιος, ὁ δὲ Α. Μάι ἐπουσιωδῶς μόνον ἠδυνήθη νὰ πολλαπλασιάσῃ ἐκ χειρογράφων τοῦ Βατικανοῦ, καταφαίνεται ὅτι ὁ Ἐφραίμ, ὡς ὁ Λεόντιος, ἦτο πολὺ ἐντρίβῃς εἰς τὰ συγγράμματα τῶν προγενεστέρων πατέρων, ἐν τῇ χριστολογίᾳ του δὲ ἐβασίζετο κυρίως εἰς Κύριλλον τὸν Ἀλεξανδρείας.

1. Ἀποσπάσματα παρὰ Φωτίῳ, ἐν τίτλοις 228 ε., Migne, Patr. gr. 103, 957 — 1024, παρὰ Ἀναστασίῳ Σιναΐτῃ, Migne Patr. gr. 89, 1185 — 88 καὶ παρὰ Mansi, Concilia 10, 1108· 11, 433 — 36. — Τὰ ἀποσπάσματα τὰ ἐν τοῖς ἱεροῖς παραλλήλοις καὶ παρὰ Α. Μαί συνηθροίσθησαν ὑπὸ Migne, Patr. gr. 86, 2, 2404—9. — Ἄλλα ἀποσπάσματα ἐν τοῖς κώδιξι Paris. 11 a. 1186 fol. 312 καὶ 320,

Marcian. 573 s. 12, Athous 3709 s. 13 fol. 40, ἐν τῷ Θησαυρῷ ὀρθοδοξίας τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου κτλ.

2. Βοηθητικά: Fabricius, Bibl. gr. 10, 750 — 753. Ἐνταῦθα καὶ ὁ πίναξ τῶν 48 παλαιοτέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, οἵτινες μνημονεύονται ἐν τοῖς παρὰ Φωτίῳ ἀποσπάσμασι. — Πολλὰ βιογραφικὰ λεπτομέρεια περὶ Ἐφραίμ παρὰ Ἰωάννη τῷ Ἐφέσου, Commentarii de beatis orientalibus et histor. eccl. fragm. latine verterunt W. T. van Douwen et J. P. N. Land, ἐν Amsterdam 1889 σ. 134, 188, ἰδίως 221 — 23.

9. Ὁ Ἰουστινιανὸς Α' 527 — 565, ὁ πρῶτος τῶν Βυζαντηνῶν αὐτοκρατόρων τῶν μιμηθέντων τὸ παράδειγμα τοῦ Σαούλ, ὅστις μετὰ τῶν προφητῶν ἐλογίσθη. Εἰς τὰς θεολογικὰς ἔριδας τῆς ἐποχῆς του, περὶ ἧς συντόνως ἡσχολήθη ὡς πολιτικὸς τῆς ἐκκλησίας, παρῆλθεν εἰς μέσον ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὡς θεολογικὸς συγγραφεύς. Μάρτυρες τῆς συγγραφικῆς ταύτης δράσεως τοῦ αὐτοκράτορος εἶνε αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανός, ὁ Λιβεράτος διάκονος καὶ ὁ Εὐστράτιος, ἀλλὰ δύσκολον ὅμως εἶνε νὰ ὀρίσθῃ, τί ἀνήκει προσωπικῶς εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ἐκ τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ παραδοθειῶν εἰς τὸ δημόσιον θεολογικῶν πραγματειῶν. Βεβαίως συνεργάτας ἔσχε τοὺς αὐλικοὺς θεολόγους, ἀλλ' ὁ ἐνιαῖος λογοτεχνικὸς χαρακτήρ, συνδυαζόμενος πρὸς τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὲρ τῶν θεολογικῶν ζητημάτων, δὲν ἀφήνει καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶνε ὁ κύριος συγγραφεύς. Παραλειπομένων τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν μικροτέρων διατάγμάτων θεολογικοῦ περιεχομένου, αἱ ἐπόμεναι ἐπιστολαὶ καὶ τὰ διατάγματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ φέρουσι λογοτεχνικὸν θεολογικὸν χαρακτήρα: 1. Ὁ πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Μηνᾶν (543) ἀποτεινόμενος Λόγος κατὰ Ὀριγένους δυσσεβοῦς, δι' οὗ ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ὀριγένης εἶνε χειρότερος πάντων τῶν λοιπῶν αἵρετικῶν. Ἡ πραγματεία ἀφθονεῖ χωρίων παρατιθεμένων ἐκ τῶν προγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, Πέτρου τοῦ Ἀλεξανδρείας, Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, Θεοφίλου

καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας κ. ἄ., ὡς καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ τοῦ Ὁριγένης. Ὁ πολιτικὸς αὐτῆς σκοπὸς καταφαίνεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν πατριάρχην ἀποτεινομένης προκλήσεως, ἵνα συγκαλέσῃ σύνοδον, ἥτις νὰ κρίνῃ περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑποβαλλομένων ἀναθεματισμῶν. 2. Ἐντελῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πραγματεύεται τὸ ζήτημα καὶ τὸν αὐτὸν πολιτικὸν σκοπὸν ἐπιδιώκει ἐν τῷ μεγαλειτέρῳ διατάγματι κατὰ τῶν τριῶν κεφαλαίων (551). Ἐλλιπὴς διεσώθη πραγματεία ἀντιρρητικὴ κατὰ τινων ὁπαδῶν τῶν τριῶν κεφαλαίων, ἐν ἧ ὁ Ἰουστινιανὸς ζητεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀπόρριψιν αὐτῶν. 3. Τινὲς πραγματεῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸ κύριον θεολογικὸν ζήτημα τῆς ἐποχῆς, τὸν μονοφυσιτισμόν. Ἡ μεγίστη αὐτῶν, ἀποτεινομένη πρὸς Αἰγυπτίους μοναχοὺς, ἐκθέτει καὶ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν διὰ μαρτυριῶν τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων, κατὰ προτίμησιν Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας, καὶ εἰς ταῦτα συνάπτει ἀνασκευὴν τῶν ἐναντίων. Ἡ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Ζώιλον (542 μέχρι περίπου 550) δογματικὴ ἐπιστολὴ ἀπωλέσθη πλὴν ἐνὸς βραχέος ἀποσπάσματος. Τὸν σκοπὸν τοῦ ὅμως, τὴν πρὸς τοὺς μονοφυσίτας διαλλαγὴν, δὲν ἐπέτυχεν ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ οἱ θεολόγοι του, ὁ Ἰουστινιανὸς μάλιστα διὰ τινος τελευταίου διατάγματος θεολογικοῦ ἀπολεσθέντος ἐτάχθη μετὰ τῆς ἄκρας μονοφυσιτικῆς μερίδος, τῆς τῶν ἀφθαρτοδοκητῶν. Μεταξὺ τοῦ διατάγματος τούτου καὶ τῶν προηγουμένων ἀνοίγεται μέγα χάσμα, διότι ἐν αὐτοῖς ὁ Ἰουστινιανὸς τάσσεται μετὰ τῆς γνώμης Λεοντίου τοῦ Βυζαντίου, ἂν καὶ ὁ Λεόντιος οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μνημονεύεται ποῦ. Ἀλλὰ τὸ μόνιμον ἀποτέλεσμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ταύτης πολιτικῆς, ἣν ὁ Ἰουστινιανὸς περιέβαλεν ἔνδυμα θεολογικόν, ἦτο ὁ ὀριστικὸς καθορισμὸς τοῦ κατὰ Κύριλλον καὶ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον χριστολογικοῦ δόγματος ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ βυζαντηνοῦ κράτους, ὅπερ οὐδέποτε πλεόν ἀπεμακρύνθη ἀπ' αὐτοῦ.

1. Ἐκδόσεις: Αἱ θεολογικαὶ πραγματεῖαι τοῦ Ἰουστινιανοῦ περιε-

λήφθησαν εἰς τὰς πλείστας συλλογὰς τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων. Προχειρότερον εὐρίσκονται παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 1, 945—1149. — Τὴν κατὰ μονοφυσιτῶν ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ A. Mai, *Scriptorum veter. nova coll.* 7 (ἐν Ρώμῃ 1833) 292—313, ὡς καὶ τὸ ἀπόσπασμα τῆς πρὸς Ζώϊλον ἐπιστολῆς, *Spicileg. Roman.* 4 (ἐν Ρώμῃ 1840) 468 ἐ. ἐκ τοῦ Θησαυροῦ ὀρθοδοξίας τοῦ Νικητὰ Ἀκομινάτου. — 13 ἐπιστολαὶ θεολογικοῦ περιεχομένου πρὸς τοὺς πάπας Ὀρμίσδαν, Ἰωάννην Α', Ἀγαπητὸν Α', Βιγίλιον καὶ πρὸς τὴν 5ῃν σύνοδον παρὰ Migne, Patr. lat. 63, 367 ἐ. 66, 11—32, 35—80, 69, 15—178. — Πολλὰ διατάγματα ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου εὐρίσκονται ἐν τῷ κώδικι καὶ ἐν ταῖς νεαραῖς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡς καὶ παρὰ Migne, Patr. lat. 72, 921—1110. — Χρυσόβουλλον πρὸς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Σινᾶ ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ C. Tischendorf, *Anecdota sacra et profana*, 2^a ἐκδ., ἐν Λειψίᾳ 1861, 56 ἐ.

2. *Βοηθήματα*: Περὶ τῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων καὶ τῆς θεολογίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρβ. Hefele, *Conciliengeschichte*, 2, 2^a ἐκδ. (ἐ. Freiburg 1875) 786 κ. ἀλλαχοῦ, Loofs, *Leontius von Byzanz* σ. 303—317. — P. Jörs, *Die Reichspolitik Kaiser Justinians*, ἐν Giessen 1893 σ. 14—21 (δὲν προήγαγε τὴν ζήτησιν). — Περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ ὡς συγγραφέως θεολόγου: *Justiniani Novellae*, ed. Zachariae von Lingenthal 2, 244, *Liberatus Diaconus, Breviarium*, κεφ. 24 παρὰ Mansi, *Concilia* 9, 699, *Εὐστρατίου, Βίος Εὐτυχίου*, παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 2313.

3. Τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἐπιφανίου (520—535) εὐρίσκονται 4 ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν πάπαν Ὀρμίσδαν ὡς καὶ ἀπαντήσεις αὐτοῦ παρὰ Migne, Patr. lat. 63, 494 ἐ.

4. *Συγγράμματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἔξιν τῶν ὠριγενιστῶν* 1. Ὁ Βαρσανούφιος (περὶ τὸ 550), ὅστις κατὰ τὸν Εὐάγριον, Ἐκκλησ. ιστορ. βιβλ. 4, 33 κατῴκει ἐν μοναστηρίῳ ἐγγὺς τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Γάζης, κατέλιπε βραχεῖαν *Διδασκαλίαν περὶ τῶν Ὁριγένους, Εὐαγγελίου καὶ Διδύμου φρονημάτων*, ἣτις δριμύτως ἐκφράζεται κατὰ τοῦ ὠριγενισμοῦ (530—540). Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Montfaucon, *Bibl. Coislin.*, ἐν Παρισίοις 1715 σ. 394—399. — Ἄλλην τινὰ διάφορον τῆς ἐντύπου *Διδασκαλίαν* περιέχουσιν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βαρσανουφίου

καὶ Ἰωάννου οἱ κώδικες Sinait. 410 saec. 12 καὶ 412 saec. 11. — Εἰς τὸν Βαρσανούφιον καὶ τὸν μαθητὴν αὐτοῦ Ἰωάννην ἀποδίδονται καὶ ἀσκητικὰ βιβλία. Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 11, 585 ε. Συχνάκις ὁμοως παρατηρεῖται, ὅτι ὁ Βαρσανούφιος πρέπει νὰ διακριθῇ ὁμωνύμου τινὸς ὁπαδοῦ τοῦ Σευήρου. — 2. Ὁ Θεόδωρος, μοναχὸς ὠριγενιστῆς, ὅστις διὰ τῆς ἐπιρροῆς Θεοδώρου Ἀσκιδᾶ τοῦ Καισαρείας ἐγενεν ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως, ἀπηρνήθη τὸν ὠριγενισμόν καὶ πρὸ τοῦ 559 ἀπῆρθυνε δριμεῖαν κατ' αὐτοῦ πραγματείαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανόν καὶ τοὺς πατριάρχας Εὐτύχιον, Ἀπολλινάριον, Δομνῖνον καὶ Εὐστόχιον, συγκειμένην κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτῆς μέρη ἐκ 12 ἀναθεματισμῶν κατὰ τοῦ Ὁριγένους. *Εκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Montfaucon, Bibl. Coisl. σ. 94 — 96· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 1, 231 — 36.

5. Ἡ ἀπαρίθμησις καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν πολυαριθμῶν μονοφυσιτικῶν αἱρέσεων ἀποτελεῖ τὸ κύριον περιεχόμενον πραγματείας τινὸς λογοτεχνικῶς ἀναξίας λόγου τοῦ Τιμοθέου πρεσβυτέρου τῆς ἁγίας Σοφίας παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 11 — 68. Ὁ Τιμόθεος μνημονεύει τὴν 571ν σύνοδον (553), ἃρα ἔγραψε κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 5' αἰῶνος.

6. Εὐτύχιος, ὁ διάδοχος τοῦ Μηᾶ ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς Κ[ο]π[ο]λέως, πρῶτῃν ἡγουμένος μοναστηρίου ἐν Ἀμασειᾷ τοῦ Πόντου, διέπρεψεν ἐν τῇ Ε' συνόδῳ, τὸ 565 ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τὸ 577 ἐπὶ Ἰουστίνου Β' ἀνεκλήθη πάλιν. Ἀπέθανε τὸ 582. Γνωστὴ εἶνε ἡ συζήτησις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Γρηγορίου τοῦ μεγάλου ὡς ἀποκρισιάρχου ἐν Κ[ο]π[ο]λεὶ περὶ τῆς ποιότητος τοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν σώματος. Ὁ βιογράφος αὐτοῦ Εὐστράτιος ὁμιλεῖ συχνὰ περὶ τῆς συγγραφικῆς του δράσεως κατὰ τῶν μονοφυσιτῶν, μάλιστα κατὰ τῶν ἀφθαρτοδοκητῶν, δὲν ἐξακριβώνει ὁμοως τίποτε περισσότερον. Διεσώθησαν μόνον μία ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπαν Βιγίλιον ἀφορῶσα εἰς τὰ τῆς ἐριδος περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων καὶ πιθανῶς ἀπόσπασμα ὁμιλίας εἰς τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα. Ἀμφότερα παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 2, 2392 — 2405. Πρβ. περὶ τούτων Steitz ἐν Jahrbücher für deutsche Theologie 12 (1867) 256 — 262. — « Ἐρανιστικὰ συγγράμματα » τοῦ Εὐτυχίου μνημονεύει Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου ἐν Ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ μεταφρασθεῖσῃ ὑπὸ J. M. Schönfelder, ἐν Μονάχῳ 1862 σ. 76 ε., 89·

7. Ὁ ἐν Κ]πόλει πρεσβύτερος *Εὐστράτιος*, ἦτο μαθητὴς τοῦ Εὐτυχίου. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ βιογραφία τούτου ἔχει τὸν τύπον ἐπιταφίου λόγου, ὥστε πρέπει νὰ ἐγράφη εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου. Τὸ κείμενον παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 2273 — 2390. — Ὁ Εὐστράτιος ἐγγραφε καὶ 3 πραγματείας κατὰ τῆς θεωρίας περὶ τοῦ ὕπνου τῆς ψυχῆς, περὶ ὧν πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ Φώτιος, ἐν τίτλῳ 171. Ἐκδ. ἀρχικὴ (ἀλλ' ἐλλιπὴς) ὑπὸ Leo Allatius, *De purgatorio*, ἐν Ρώμῃ 1655 σ. 319 — 580. Οἱ ἐν αὐταῖς παρατιθέμενοι συγγραφεῖς καταλέγονται ὑπὸ *Φαβρίκιου*, *Bibl. gr.* 10, 725 — 27.

8. Τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶνε καὶ 2 πραγματεῖαι: *Νόμοι τῶν Ὀμηριτῶν* καὶ *Διάλεξις μετὰ Ἰουδαίου Ἐρβᾶν τοῦνομα*, αἵτινες ἀποδίδονται εἰς τὸν Γρηγόριον, ἐπίσκοπον Τόφρων ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ὀμηριτῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀραβίᾳ, ἀντικείμενον ἔχουσαι τὸν προσηλυτισμὸν αὐτῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἡ νομοθεσία ἀνάγεται εἰς τὸν Γρηγόριον καὶ παρέχει ἐνδιαφέρον πολιτιστικόν· ἡ δὲ διάλεξις ἀξιοῖ ὅτι στηρίζεται εἰς σημειώσεις τοῦ Παλλαδίου, σχολαστικοῦ τοῦ ἐπισκόπου Γρηγεντίου. Ἡ πρώτη μορφή, ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς, ὁ συγγραφεὺς καὶ ἡ ἀξιοπιστία τούτων τῶν πραγματειῶν δὲν εἶνε ἔτι ἐξηκριβωμένα. Οἱ *Νόμοι* (ἐκδ. ἀρχικὴ) παρὰ Boissonade, *Anecd. gr.* 5 (ἐν Παρισίοις 1833) 63 — 117 (ἡ ἀρχὴ λείπει)· τὴν *Διάλεξιν* ἐξέδ. ὁ N. Guilon (ἐκδ. ἀρχικὴ), ἐν Παρισίοις 1586. Ἀμφότερα ὁμοῦ παρὰ Migne, *Patr. gr.* 86, 1, 563 — 784. Νέα ἐκδόσεις εἶνε ὁ προκαταρκτικὸς ὅρος τῆς ἀπαιτουμένης ἐξερευνήσεως. Ἀνάγκη νὰ παραβληθῇ καὶ ὁ κώδιξ *Sinait.* 541 a. 1150, ὅστις περιέχει βίον Γρηγεντίου ἀρχιεπ. Ὀμηριτῶν, παρουσιάζοντα ἴσως τὸ κείμενον ὑπὸ τὴν πρώτην αὐτοῦ μορφήν. Καὶ μία σλαβικὴ μετάφρασις ἐν χειρογράφῳ τοῦ Βερολίνου παρέχει τὰς 2 πραγματείας ὑπὸ τύπον βιογραφίας τοῦ Γρηγεντίου, ἧς συγγραφεὺς λέγει ἀνώνυμόν τινα ἐπίσκοπον τοῦ Νεγρᾶν. Πρβ. Fabricius, *Bibl. gr.* 10, 115 ε. Ἐν κώδ. *Athous* 1555 s. 14 ὀνομάζεται συγγραφεὺς αὐτῆς ὁ Ἰωάννης ἐπίσκοπος Νεγρᾶν. — Ἡ βιβλιολογία παρὰ Bardenhewer, *Patrologie* σ. 513. Πρὸς δὲ: A. Dillmann, *Zur Geschichte des axumitischen Reiches*, ἐν *Abhandlungen der Berliner Akademie Phil. — histor. Klasse* (1878) 177 — 238,

(1880) 1 — 51. Mordtmann *é. Zeitschrift der deutsch. Mor-
genl. Gesell.* 35 (1881) 693 — 710.

10. Ἀναστάσιος ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας κατήγετο ἐκ Παλαιστίνης καὶ ἔζη ὡς μοναχός, ἕως οὗ τὸ 558 διεδέχθη τὸν πατριάρχην Δόμνον. Ἀντέστη, ὡς ὁ Εὐάγριος καὶ ὁ Εὐστράτιος παραδίδουσι, εἰς τὴν εὐμενῇ πρὸς τοὺς μονοφυσίτας πολιτικὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ὅμως ἀπέθανε πρὶν δυνηθῆ νὰ ἐξορίσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Ἰουστίνος Β' ἔπραξε τοῦτο (570) καὶ μόλις μετὰ 23 ἔτη ἐπανῆλθεν ὁ Ἀναστάσιος εἰς τὸν θρόνον του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμεινεν ἐπὶ πέντε περίπου ἀκόμῃ ἔτη (+ 599). Ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἔγραψε ὁ δογματικὰς πραγματείας περὶ τοῦ δόγματος τῆς ἀγίας Τριάδος καὶ τοῦ τῆς ἐνανθρωπήσεως, αἵτινες σώζονται μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει. Κατὰ τὸ περιεχόμενον ὁ Ἀναστάσιος ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τοὺς ἐκκλησιαστικούς πατέρας, κατὰ δὲ τὴν μορφήν ἕνεκα τοῦ αὐστηρῶς μεθοδικοῦ αὐτοῦ τρόπου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρὸδρομος τῆς σχολαστικῆς. Οἱ μεταγενέστεροι Βυζαντινοὶ θεολόγοι ἐτίμων αὐτὸν πολὺ καὶ παρέθετον συχνάκις, ὡς π. χ. Μάξιμος ὁ ὁμολογητής, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἡ ἐβδόμη οἰκουμενικὴ σύνοδος κ. ἄ. Τὰ καταλειφθέντα ὑπ' αὐτοῦ συγγράμματα περιελάμβανον κατ' ἀρχὰς καὶ ἄλλα ἔργα, κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνου, μίαν πραγματείαν περὶ τῆς δογματικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λέοντος πρὸς Φλαυιανόν. Ὁ Εὐάγριος ἐν Ἐκκλησ. ἱστορίᾳ 4, 40 μαρτυρεῖ πρὸς τούτοις, ὅτι ἐπραγματεύθη δύσκολα ζητήματα τῆς Γραφῆς. Εἰς αὐτὸν ἴσως ἀνήκει ἡ ἀνέκδοτος πραγματεία Περὶ προνοίας, ἣν περιέχει ὑπὸ τὸ ὄνομά του χειρόγραφόν τι ἐν Ῥήμοις (Rheims). Ἐν ταῖς πρώταις ἑαυτοῦ δογματικαῖς πραγματείαις περὶ τῆς Τριάδος ἀναφέρεται εἰς τὰς ὁμιλίας, τὰς ὁποίας λέγει ὅτι συνέγραψεν «εἰτε ἀκόμῃ ἀκωλύτως ἡδύνατο νὰ γράφῃ καὶ νὰ λαλῇ». Τρεῖς τοιαῦται ὁμιλίαι ἐτυπώθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομά του, ἀλλ' ἡ γνησιότης των εἶνε ἀμφίβολος. Τετάρτη τις εἶνε ἐξάπαντος νόθος, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ ἀναφέρεται ἡ ἐβδόμη σύνοδος. Ἀσφαλῶς γνήσιος εἶνε μόνον ὁ λόγος ὃν

ἐξεφώνησεν ἐπανελθὼν εἰς Ἀντιόχειαν τὴν 25 Μαρτίου 593. Ἐν τοῖς χειρογράφοις πολὺ συχνὰ συγγέονται οἱ διάφοροι Ἀναστάσιοι, διὰ ἀνάγκη πρῶτον ἀκριβοῦς ἐξερευνήσεως τοῦ ἐν τοῖς κώδιξιν ὕλικοῦ, πρὶν καθορισθῇ ἡ λογοτεχνικὴ ἰδιοκτησία ἐνὸς ἐκάστου τῶν Ἀναστασίων τούτων.

1. Ἐκδόσεις: Ἡ ὑπὸ Luk. Holstein σχεδιασθεῖσα ἐκδοσις τοῦ Ἀναστασίου δὲν εἶδ: τὸ φῶς. — Προσωρινὴ ἐκδοσις τῶν ἀπάντων παρὰ Migne, Patr. gr. 89, 1309 — 1408. Ἐνταῦθα πλὴν τῶν 5 δογματικῶν πραγματειῶν καὶ 4 ὁμιλιῶν μία νόθος Ἐκθεσις σύντομος πίστεως καὶ τινα ἀποσπάσματα. — Τὸν λόγον τῆς 25 Μαρτίου 593 ἐξέδ. ὁ Pitra, Juris eccl. Graec. historia et docum. 2 (ἐν Ρώμῃ 1868) 251 — 257.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 10, 595 — 600. — Ὁ πάπας Γρηγόριος Registr. epistol. l. 1, 7. 24 ἐ 5, 41 ἐ 8, 2 κτλ. εἶχεν ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ Ἀναστασίου καὶ κατέβαλε πολλὰς προσπάθειας, ἵνα ἐπανέλθῃ οὗτος εἰς τὸν θρόνον του. — Πρώτην τινὰ βάζει πρὸς περαιτέρω ἐρευναν ἔθεσεν ὁ Pitra, Juris eccles. Graec. hist. et docum. 2, 238 — 394. Ἐνταῦθα μαρτυροῦνται 13 φέροντες τὸ ὄνομα Ἀναστάσιος, παρατίθεται δὲ πίναξ χειρογράφων καὶ μικραὶ πραγματεῖαι διαφόρων Ἀναστασίων.

3. Παρὰ A. Mai, Nova Patr. bibl. 6, 2 LIII ὀνομάζεται Θεόδωρός τις πρεσβύτερος συγγραφεὺς εἰσαγωγῆς εἰς 5 δογματικὰς ὁμιλίας Ἀναστασίου Ἀντιοχείως (Isagoge in 5 sermones dogmaticos Anastasii Antiocheni) ἀνευ ἄλλης εἰδήσεως. Λατινιστὴ ὑπὸ Tilmannus, ἐν Παρισίοις 1557.

4. Τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Εὐλόγιον (580 — 607) κατέλαβε ἡ τύχη τοῦ Εὐφραῖμ καὶ Εὐτυχίου. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων διεσώθησαν μόνον ἀποσπάσματα (τυπωθέντα ὑπὸ A. Mai, συνήχθησαν ὑπὸ Migne Patr. gr. 86, 2, 2937 — 64) πλὴν τινος ὁμιλίας (παρὰ Migne, ἐνθ' ἀνωτέρω 2913 — 37), ἧς ἡ γνησιότης δὲν εἶνε βεβαία. Τὰ ἀποσπάσματα τὰ ἐν τοῖς κώδιξι Bodl. Barocc. 25 saec. 14 fol. 267 — 73, Paris. 228 saec. 13 fol. 19 — 20ν δὲν ἐξητάσθησαν ὀκώμῃ. Τὰ τελευταῖα ταῦτα κατάγονται ἐκ τῆς πραγμα-

τείας αὐτοῦ *Περὶ τῆς ἁγίας τριάδος καὶ περὶ τῆς θείας οἰκονομίας*, πρόκειται δὲ νὰ δημοσιευθῶσιν ὑπὸ τοῦ Ο. Bardenhewer. Κατὰ τοὺς τίτλους καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν περιεχομένων τῶν συγγραμμάτων τοῦ Εὐλόγιου, περὶ ὧν γράφει ὁ Φώτιος ἐν τίτλοις 182. 208. 225—27. 230. 280, ὁ Εὐλόγιος ἐπέδωκεν ὡς συγγραφεὺς τοὺς αὐτοὺς καὶ ὁ προκατάχος αὐτοῦ Εὐφραῖμ σκοποῦς, τὴν υπεράσπισιν δηλαδὴ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, τῆς δογματικῆς ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Λέοντος, τῆς χριστολογίας Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ τὴν καταπολέμησιν τῶν μονοφυσιτῶν, μάλιστα τῶν ἀρχηγῶν τῆς αἵρέσεως Τιμοθέου, Θεοδοσίου, Σευήρου, ὡς καὶ τῶν θεοδοσιανῶν καὶ γαϊανιτῶν. Εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν ἀνεφέρετο ἡ πραγματεία αὐτοῦ *Κατὰ Νουάτου καὶ περὶ τῆς οἰκονομίας*. Ἀλλ' ἂν καὶ οὕτω πυρετωδῶς εἰργάσθῃ, δὲν ἤδυνήθη ὁ Εὐλόγιος ν' ἀνορθώσῃ τὸ κράτος τῆς ὀρθοδοξίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. — *Βιογραφικαὶ λεπτομέρειαι* παρὰ Ἰωάννη Μόσχῳ ἐν τῇ βίβλῳ *Λειμῶν* παρὰ Migne, *Patr. gr.* 87, 3, 3009 ἑ. — Ἐπιστολαὶ τοῦ πάπα Γρηγορίου πρὸς τὸν Εὐλόγιον ἐν τῷ *Registr. epistol.* αὐτοῦ l. 5, 41· 7, 31. 37· 8, 28 ἑ. 9, 175 κτλ.

11. Οἱ μονοθεληταὶ συγγραφεῖς (633—680) ἔσχον τὴν αὐτὴν καὶ οἱ μονοφυσῖται τύχην· τὰ συγγράμματα αὐτῶν ἀνεθεματίσθησαν ὑπὸ τε τῆς ἐν Ῥώμῃ συνόδου τοῦ ἔτους 649 ἐπὶ πάπα Μαρτίνου καὶ ὑπὸ τῆς 5' οἰκουμενικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὸ ἐνωρὶς ἤδη ἐξηφανίσθησαν. Τὰ πρακτικὰ δὲ ἀμφοτέρων τῶν συνόδων τούτων ἀποτελοῦσι πλὴν τῶν συγγραμμάτων Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ τὰς μόνας πηγάς, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν εἰδήσεις τινάς περὶ τῶν ἔργων τῶν μονοθελητῶν συγγραφέων. Ἡ Ῥωμαϊκὴ σύνοδος ἀναφέρει πολλὰς ἐπιστολάς καὶ πραγματείας τῶν μονοθελητῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Σεργίου, Πύρρου καὶ Παύλου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κύρου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Φαράν Θεοδώρου, ἀνακοινοὶ ἐπιστολάς τινὰς τῶν εἰρημένων πατριαρχῶν μετὰ πλήρους τοῦ κειμένου αὐτῶν καὶ παρέχει ἐκλογὰς ἐκ διεξοδικῶν δογματικῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοδώρου, τοῦ Πύρρου καὶ ἐκ τῶν Κεφαλαίων τοῦ Κύρου. Πολὺ περισσότερα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων εἶχον ὑπ' ὄψιν οἱ πατέρες

τῆς 5' οἰκουμενικῆς συνόδου. Ὁ χαρτοφύλαξ Γεώργιος ἀνέγνωσεν ἐν τῇ 13ῃ συνεδριάσει ὁλόκληρον κατάλογον αὐτῶν ἐκ χειρογράφων φυλαττομένων ἐν τῇ πατριαρχικῇ βιβλιοθήκῃ Κωνσταντινουπόλεως· ἦσαν δὲ ταῦτα συλλογὴ ἐπιστολῶν τοῦ Σεργίου, Πύρρου καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Πέτρου, πολλαὶ αὐτόγραφοι πραγματεῖαι τοῦ Πύρρου, ἐν αἷς τρεῖς Τόμοι προσφωνητικοὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ὡς καὶ «βιβλία διάφορα» τοῦ ἐπισκόπου Θεοδώρου. Εἰς τὰ πρακτικὰ ὅμως τῶν συνόδων συνήπτοντο μόνον ἐκλογαὶ τινες ἐξ αὐτῶν πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὄντως ἐκήρυσσον τὸν μονοθελητισμόν. Καθ' ὅμοιον τρόπον περιελήφθησαν εἰς τὰ πρακτικὰ τινὰ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ πατριάρχου Ἀντισοχείας Μακαρίου, ὅστις μετὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Στεφάνου ἐν τῇ συνόδῳ παρέστη, συνηγορήσας ὑπὲρ τοῦ μονοθελητισμοῦ. Τὰ συγγράμματα δὲ ἀκέραια ἐπλήρουν δύο κώδικας καὶ ἐν «χαρτῶν τετράδιον». Ὁ Μακάριος ὑπέβαλεν εἰς τὴν σύνοδον καὶ γραπτὴν ὁμολογίαν πίστεως καὶ τρία «κωδίκια», ἐν οἷς περιέλαβε τὰς κατ' αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ μονοθελητισμοῦ μαρτυρούσας ῥήσεις τῶν πατέρων. Ἀλλ' ἡ παραβολὴ τῶν ἐκλογῶν τούτων πρὸς τὰ χειρόγραφα τῶν ἐν λόγῳ πατέρων τὰ ἐν τῇ πατριαρχικῇ βιβλιοθήκῃ κατὰ τὴν 8ην καὶ 9ην συνεδρίασιν ἀπέδειξαν, ὅτι ὁ Μακάριος κατήρτισεν αὐτὰς σκοπίμως πρὸς κύρωσιν τῆς ἰδίας γνώμης. Πλὴν τῶν μνημονευθέντων συγγραμμάτων ἀναφέρει Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς μακρὰν ὁπωσοῦν πραγματείαν, ἣν ὁ Πύρρος ἀπέτεινε πρὸς αὐτόν, καὶ ἄλλην τινὰ τοῦ ἐπισκόπου Θεοδώρου Περὶ φύσεως, ὑποστάσεως τε δὴ καὶ προσώπου. Εἰς τὸν Μάξιμον τέλος χρεωστοῦμεν τὴν διάσωσιν δύο Ἀποριῶν τοῦ Θεοδώρου, διακόνου καὶ συνοδικαρίου τοῦ πατριάρχου Παύλου. Ἀλλ' ἐκ τῶν πενιχρῶν τούτων λειψάνων δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀρτίαν κρίσιν περὶ τοῦ λογοτεχνικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀξίας τῶν συγγραμμάτων τῶν μονοθελητῶν.

Πρβ. τὰ πρακτικὰ τῆς ῥωμαικῆς συνόδου παρὰ Mansi, Concilia 10 (ἐν Φλωρεντίᾳ 1764) 958, 969, 972—76, 988, 1004 ε., 1020—

25 καὶ Hefele, Conciliengeschichte 3² (ἐν Freiburg 1877) 212 — 221. — Τὰ πρακτικά τῆς 5^{ης} οἰκουμενικῆς συνόδου παρὰ Mansi, Concilia 11 (1765), 273, 276, 320 — 378 (περὶ τῶν κωδικίων τοῦ Μακαρίου), 512 — 517 (ἐκλογαὶ ἐκ συγγραμμάτων τοῦ Μακαρίου), 557 — 560 (ἀπαρίθμησις τῶν μονοθελητικῶν συγγραμμάτων), 560 — 573 (2 ἐπιστολαὶ τοῦ Κύρου πρὸς τὸν Σέργιον καὶ ἄλλαι ἐκλογαί). Πρὸς δὲ Hefele ἐνθ' ἀνωτ. 260 — 279 — Περὶ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ πρβ. Migne, Patr. gr. 91, 129, 136, 332 ἐ., 341. — Αἱ Ἀπορίαι τοῦ Θεοδώρου μετὰ τῆς ἀνασκευῆς τοῦ Μαξίμου παρὰ Migne, ἐνθ' ἀνωτ. 216 — 228

12. Μάξιμος ὁ ὁμολογητῆς εἶνε, ὡς καὶ ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος (ιδ. § 85), ὁ κύριος ἀντίπαλος τοῦ μονοθελητισμοῦ καὶ ὁ διαπρεπέστατος θεολόγος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος. Ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 580 ἐκ γονέων ἐπιφανῶν καὶ ἐπὶ τινα χρόνον ἦτο γραμματεὺς ἐξ ἀπορρήτων τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου. Περὶ τὸ 630 εὕρισκομεν αὐτὸν ἡγούμενον τῆς ἐν Χρυσοπόλει μονῆς παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅτε ἐξερράγη ἡ μονοθελητικὴ ἔρις, ἐτάχθη μετὰ τῆς ὀρθοδόξου ἀντιπολιτευσεως καὶ βλέπων ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν γνώμην του ἐν τῇ ἑδρᾷ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπεφάσισε νὰ ἀποδημήσῃ εἰς Ῥώμην. Ἐκεῖσε ἀπερχόμενος συνήντησεν ἐν Ἀφρικῇ, ἧς ὁ ἑπαρχος Γρηγόριος ἐκ πολιτικῶν λόγων ὑπεστήριξε τοὺς ἀνθενωτικούς, τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Πύρρον καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν περίφημον πρὸς αὐτὸν διάλεξιν, ἧτις ἔκαμε τὸν Πύρρον νὰ μεταβάλῃ τὸ φρόνημα (645). Μετ' αὐτοῦ δὲ μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἀπέβη ὁ κύριος συνήγορος τῶν ἐν Χαλκηδόνι, ἐνῷ ὁ Πύρρος ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὸν μονοθελητισμὸν ἐν Ῥαβέννῃ. Ὡς ὁ πάπας Μαρτίνος Α', οὕτω καὶ ὁ Μάξιμος συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐξάρχου Ῥαβέννης Καλλιστοῦ, ἀπήχθη μετὰ δύο φίλων Ἀναστασίων καλουμένων εἰς Κωνσταντινούπολιν (653). Μετὰ μακράν δὲ ἀνάκρισιν ἀπεσπάρθη ἀπὸ τῶν συντρόφων του καὶ ἐξωρίσθη εἰς Βιζύην τῆς Θράκης. Ἐνταῦθα ἔσχε συζήτησιν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Καισαρείας

Θεοδόσιον καὶ τοὺς δύο ὑπάτους Παῦλον καὶ Θεοδόσιον, ἧτις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς νέα κατ' αὐτοῦ βίαια μέτρα. Δευτέρα ἐξορία ἔφερεν αὐτὸν εἰς τὴν Λαζικήν, ὅπου τὸ 662 ὑπέκυψεν εἰς τὰς ταιπωρίας του. Ὁ μοναχὸς Ἀναστάσιος ἀπέθανε πρὸ αὐτοῦ.

Ὁ Μάξιμος μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἐνδιαφέροντος ἡσχολήθη εἰς τὴν ἀντιρρητικὴν, ἐρμηνείαν, ἀσκητικὴν, μυστικὴν καὶ λειτουργικὴν, ἀνανεώσας τὰς περιλαμβανούσας σύμπασαν τὴν θεολογίαν προσπαθείας τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος. 1. Μεταξὺ τῶν ἀντιρρητικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων πρωτεύουσιν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ θεολογικὸν ζήτημα τῆς ἡμέρας. Ὁ Κομβεφίς συνέλεξεν αὐτὰς τὸν ἀριθμὸν οὖσας 28, ἀλλ' ἡ συλλογὴ αὕτη χρήζει κριτικῆς ἀναθεωρήσεως. Τινὰ τῶν μικροτέρων ἔργων, ὡς π. χ. τὰ ὑπ' ἀρ. 2 καὶ 3, ἀνῆκον ἀρχῇθεν εἰς μεγαλειτέρον τι σύγγραμμα, ἀλλὰ δὲ εἶνε ἐκλογαὶ ἐκ διεξοδικῶν ἐπιστολῶν ἀπολεσθεισῶν. Κατὰ τὸ περιεχόμενον ἀναφέρονται πᾶσαι εἰς τὰ περὶ μονοφυσιτισμοῦ καὶ μονοθελητισμοῦ, μεταξὺ δὲ αὐτῶν σώζεται καὶ ἡ ἐκθεσις περὶ τῆς πρὸς τὸν Πύρρον μνημονευθείσης διαλέξεως, ἧτις κατ' οὐσίαν διελάμβανε περὶ τῶν ῥήσεων τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων, ἰδίως Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας. Ἄλλο ἀντιρρητικὸν ἅμα καὶ ἀπολογητικὸν σύγγραμμα, διάλογος μεταξὺ ὀρθοδόξου καὶ Μανιχαίου, μνημονεύεται ὑπὸ Γεωργίου Σχολαρίου, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν δημοσιευμένων ἔργων τοῦ Μαξίμου. Φιλοσοφικὸν χαρακτῆρα φέρει μικρά τις πραγματεία περὶ ψυχῆς καὶ τῆς υπάρξεως καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτῆς. 2. Τὸ κύριον ἐρμηνευτικὸν σύγγραμμα ἐγράφη ἐξ ἀφορμῆς τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Θαλασσίου (πρὸ β. § 60), ὅστις ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν ἐξήγησιν δυσκόλων χωρίων τῆς ἁγίας Γραφῆς. Ἀρχῇθεν διηρεῖτο τοῦτο εἰς πλείονας, τοῦλάχιστον ὅς τόμους. Ἐν ποικίλῃ ἀλληλουχίᾳ ἐξηγοῦνται ἡ περὶ τῆς δημιουργίας διήγησις, πολλὰ χωρία ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου. Ὁ Μάξιμος προέκρινε τὴν μυστικὴν καὶ ἀλληγορικὴν ἐξήγησιν τῆς ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείει

καὶ τὴν ἱστορικὴν, παραθέτων πολλάκις δύο διαφόρους ἐρμηνείας τὴν μίαν παρὰ τὴν ἄλλην. Τοὺς προγενεστέρους πατέρας συνεδουλεύετο τακτικῶς, ὅπου δὲ παρ' αὐτοῖς δὲν εὑρίσκειν ἐρμηνείαν, παρητεῖτο καὶ αὐτὸς πάσης ὠρισμένης ἀπαντήσεως. Βραχεῖαί τινες ἐρμηνευτικαὶ διατριβαὶ ἐμφαίνουσι τὸ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον, μεθ' οὗ ἐνδιέτριβον εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἁγίας Γραφῆς οἱ φιλικοὶ περὶ αὐτὸν ὄμιλοι. 3. Πρὸ παντὸς γόνιμος ὑπῆρξεν ὁ Μάξιμος ἐν τῇ ἀσκητικῇ καὶ ἐν τῇ μυστικῇ θεολογίᾳ. Ἐνταῦθα ἀνήκει διάλογός τις μεταξὺ γέροντος καὶ ἀδελφοῦ περὶ ἐναρέτου χριστιανικῆς πολιτείας, συμπληρούμενος ὑπὸ 400 γνωμῶν περὶ ἀγάπης. Καὶ ἐν αὐτῷ δὲ δηλοῖ ὁ Μάξιμος, ὅτι δὲν προσφέρει ἰδίον προϊόν, ἀλλ' ὅσα «κεφαλαιωδέστερον» ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων συνεκόμεσε. Καὶ τὰ λοιπὰ ἀσκητικὰ συγγράμματα συνετάχθησαν ὑπὸ μορφήν «κεφαλαίων» ἐν ταῖς 5 ἑκατοντάσι περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας ἐπικρατεῖ μεγαλειτέρα συνοχὴ καὶ προϊούσα ἀνάπτυξις. Περὶ τῆς ἀσκητικῆς σειρᾶς, ἣτις ἀποδίδεται εἰς τὸν Μάξιμον, πρβ. § 94. 4. Εἰς τὰ ἀντιρρητικά, ἰδίως δὲ εἰς τὰ ἀσκητικὰ συγγράμματα ἀκολουθεῖ ὁ Μάξιμος κατὰ πόδας Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν καὶ τὸν Ψευδοπροπαγίτην. Πλὴν τούτου τὴν ἀπ' αὐτῶν ἐξάρτησιν μαρτυροῦσι δύο ὑπομνήματα περὶ δυσκόλων χωρίων ἀμφοτέρων, τὸ μὲν πρὸς Θωμᾶν τινὰ ἀποτεινόμενον, τὸ δὲ πρὸς Ἰωάννην ἐπίσκοπον Κυζίκου. Πρὸς γνωσιν τῆς θεολογίας καὶ τοῦ μυστικισμοῦ τοῦ Μαξίμου καὶ τῶν πηγῶν αὐτῶν τὰ ὑπομνήματα ταῦτα εἶνε οὐσιώδη. 5. Ἡ ἐξήγησις τῆς συμβολικῆς ἐννοίας τῶν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τελουμένων εἶνε ἄμεσος καρπὸς τῆς μελέτης τῶν ψευδοπροπαγίτικῶν συγγραμμάτων, ἡ αὐτὴ δὲ πάλιν κατέστη πηγὴ τῶν μεταγενεστέρων Βυζαντηνῶν τῶν περὶ λειτουργικῆς γραφάντων καὶ τῶν μυστικῶν. 6. Ἡ εὐρεῖα δὲ αὕτη συγγραφικὴ δρᾶσις κατοπτρίζεται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Μαξίμου, ὧν αἱ μὲν πραγματεύονται φιλοσοφικὰ ζητήματα περὶ τῆς ψυχῆς, ἄλλαι δὲ δογματικὰ ἀντικείμενα, αἱ δὲ πλείσται περιέχουσι σκέ-

φεις ἀσκητικάς. Τινὲς εἶνε καὶ ἀπλαῖ φιλικαὶ ἐπιστολαί, συντεταγμέναι εἰς ὕφος εὐγενές.

Ἡ ἱστορικὴ σημασία τοῦ Μαξίμου ἔγκειται πρὸ παντὸς ἐν τῇ καταπολεμήσει τοῦ μονοθελητισμοῦ, οὕτω δὲ ἀπεκρούσθη ἡ τελευταία ἀπόπειρα παρεκκλίσεως ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, ἣν ἐχάραξεν εἰς τὴν χριστολογίαν ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος. Ὡς θεολόγος εἶνε ὁ ἔσχατος μέγας συγγραφεὺς τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐξαρτήσει ἀπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ Ψευδοδιονυσίου καὶ τῶν πατέρων ἐκδηλοῦται καὶ παρ' αὐτῷ ὁ κοινὸς χαρακτήρ τῶν θεολογικῶν ἐργασιῶν τῆς ἐποχῆς του, ἀλλ' ὅμως διατηρεῖ καὶ βαθμὸν τινα πρωτοτυπίας, τὸν ὅποιον ὀλίγοι Βυζαντινοὶ τῶν μετὰ τὸν 5' αἰῶνα ἐκέκτηντο. Εἰς ταύτην δὲ τὴν πρωτοτυπίαν προστίθεται ἡ ἐξέχουσα διαλεκτικὴ ἀρετὴ καὶ ἡ φιλόσοφος καὶ πρὸς τὸν μυστικισμόν τείνουσα διάνοια, ἥτις εἴλκυεν αὐτὸν πρὸς τὸν χριστιανὸν νεοπλατωνικόν. Ὁ Ψευδοδιονύσιος εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν διὰ τοῦ Μαξίμου· οὗτος ἔφερε τὸν Ἀρεοπαγίτην εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν ἐκ παραδόσεως ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, διὰ τούτου δὲ ἐπέδρασε πολὺ βαθύτερον ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς θεολογίας ἢ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός. Ἀλλ' ἐὰν ὅμως ἐν τῇ κατόπιν ἐποχῇ δὲν ἀπέκτησε τὴν σημασίαν τούτου, ὅστις πολλὰ ὀφείλει εἰς αὐτόν, αἰτία ἦτο ὁ μὴ συστηματικὸς καταρτισμὸς τῆς θεολογίας του. Διὰ τοῦ Σκότου Ἡριγενοῦς ἐπεξετάθη ἡ ἐπιρροὴ αὐτοῦ κατὰ τὸν 8' αἰῶνα καὶ εἰς τὴν σχολαστικὴν θεολογίαν τῆς Δύσεως.

1. Ἐκδόσεις: Ἡ ὑπὸ τοῦ Fr. Scorsus σχεδιασθεῖσα ἔκδοσις δὲν εἶδε τὸ φῶς. — Ὁ Combefis ἀνέλαβε τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ σχεδίου (ὁ περιληπτικὸς πίναξ, *Conspectus*, τῆς ἐκδόσεως ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις τῷ 1670), ἀλλ' ἐκ τῆς εἰς 3 τόμους ὑπολογισθείσης ἐκδόσεως ἠδυνήθη νὰ καταρτίσῃ μόνον τοὺς 2 πρώτους, ἐν Παρισίοις 1675. — Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐπανελήφθη παρὰ Migne, *Patr. gr.* 90. 91 (ἐν Παρισίοις 1860), προστεθέντων καὶ τῶν ὑπὸ Fr. Oehler, *Anecd. gr.* 1 (ἐν Halle 1857) τὸ πρῶτον ἐκδοθέντων σχολίων εἰς Γρηγόριον τὸν Να-

ζιανζηνόν καὶ Ὑευδοδιονύσιον, ἅτινα εἶνε ἀφιερωμένα εἰς τὸν Θωμᾶν. Τὰ πρὸς Ἰωάννην τὸν Κυζίκου ἀποτεινόμενα σχόλια εἰς τὸν Ὑευδοδιονύσιον εὐρίσκονται παρὰ Migne, Patr. gr. 4, 15 — 432, 527 — 576, τὸ δὲ εἰς τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζ. ἀναφερόμενον μέρος αὐτῶν παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 91, 1060 — 1417. — Τὴν εἰς τὸν Μάξιμον ἀποδιδομένην Chronologia succincta vitae Christi ἐξέδωκεν ὁ Bratke ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 13 (1892) 382 — 384. — Ἡ Ἐξήγησις κεφαλαιώδης περὶ τοῦ Πάσχα παρὰ Migne, Patr. gr. 19, 1217 — 1280. — Ὁ κώδιξ Sinait. saec. 13 περιέχει Μαξίμου ὁμολ. *Κεφάλαια καὶ Ἀρείου, Σαβελλίου, Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς*, ὡς φαίνεται ἀνέκδοτα, ὡς καὶ τὰ *Περὶ θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν κεφάλαια δέκα μετὰ πατριῶν ἀποδείξεων* ἐν τῷ κώδ. Monac. 25 saec. 16 fol. 238 — 40.

2 Βοηθητικά: Ὁ Φώτιος ἐν τίτλοις 192 — 194, διὰ μακρῶν ὁμιλεῖ περὶ τινων συγγραμμάτων τοῦ Μαξίμου. Περὶ τοῦ ὕφους τοῦ *Περὶ διαφορῶν ἀπόρων* πρὸς Θαλάσσιον ἐκφέρει δυσμενῆ κρίσιν. — Fabricius, Bibl. gr. 9, 635 — 677. Ὁ κατάλογος τῶν ὑπὸ τοῦ Μαξίμου παρατιθεμένων συγγραφέων καὶ τῶν κοινῶν τόπων 653 — 666. — Ἐκ τῶν 5 διαλόγων περὶ Τριάδος, οἵτινες ὑπὸ τῶν χειρογράφων εἰς ἄλλους τε καὶ εἰς τὸν Μάξιμον πολλάκις ἀποδίδονται, ὁ I. Dräseke ἐν Theol. Studien und Kritiken 63 (1890) 137 — 171 καὶ ἐν Apollin. v. Laodic. (ἐν Λειψίᾳ 1892 σ. 138 ἐ., πρβ. τὸ κείμενον αὐτόθι σ. 252 ἐ.) διὰ τοὺς 3 πρῶτους συγγραφεὰ ἐθεώρησε τὸν Ἀπολλινάριον Λαοδικεῖας. — Wagenmann ἐν τῇ Real-Encyclopädie für protest. Theologie 9² (1881) 430 — 443. — *Μονογραφία* δὲν ἀφιερῶθη ἀκόμη εἰς τὸν διαπρεπῆ θεολόγον. *Προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι* πρὸς τοῦτο: Fr. Combefis, S. Maximi Conf. vita et acta aliaque prolegomena ad ejus operum editionem, ἐν Παρίσις 1670. — Hefele, Conciliengeschichte 3², 189 — 247. — J. Huber, Die Philosophie der Kirchenväter, ἐν Μονάχῳ 1859 σ. 341 — 358. — J. Bach, Dogmengeschichte des Mittelalters 1 (ἐν Βιέννῃ 1873) 15 — 49. — H. Weser, S. Maximi conf. praecepta de incarnatione Dei et deificatione hominis exponuntur et examinantur, ἐν Βερολίνῳ 1869. — K. F. A. Preuss, Ad. Maximi Confessoris de Deo hominisque deificatione doctrinam adnotationum pars I, ἐν

Schneeberg 1894. Ἠρεύνησε τὰς πηγὰς καὶ τὰ ἰδιόζοντα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. — Σωκράτους Σιαυρίδου, Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν Θεὸν ἢ περὶ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Μάξιμον τὸν ὁμολογητὴν, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1894 (ἄνευ ἀξίας). — Περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ περὶ τῆς μεταλήψεως ἴδε G. E. Steitz ἐν *Jahrbücher für deutsche Theologie* 11 (1866) 229—238.

3. Βιογραφικά: Ὁ ἀνώνυμος πρὸς ἐπίσκοπόν τινα Νικόλαον ἀποτεινόμενος *Bios* τοῦ ἁγίου Μαξίμου παρὰ Migne, *Patr. gr.* 90, 67—110 ὡς ἔχει νῦν δὲν συνεγράφη ὑπὸ συγχρόνου. — Τοῦναντίον αἱ ἀφηγήσεις περὶ τῆς ἀνακρίσεως τοῦ Μαξίμου ἐν Κ]πόλει, τῆς ἐν Βιζύῃ διαλέξεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μαξίμου καὶ τοῦ μοναχοῦ Ἀναστασίου κατὰγονται ἐκ τοῦ συνυποστάντος τὰς τύχας αὐτοῦ Ἀναστασίου ἀποκρισιarioν ἐτυπώθησαν παρὰ Migne ἐνθ' ἀνωτ. 110—129, 136—195. Τὰ ἐπίσημα ταῦτα ἔγγραφα ἐχρησιμοποιήθησαν ἐν τῷ *Bίῳ*. — Πρβ. καὶ Θεοφάνους χρονογραφίαν, ἐκδ. de Boor 2, 331 ἐ., 347, 351.

4. Σχόλια: Διάφορα συγγράμματα τοῦ Μαξίμου, ἰδίως ἐρμηνευτικά, συνοδεύονται ἐν τοῖς χειρογράφοις καὶ ἐν ταῖς ἐκδόσεσιν ὑπὸ σχολίων. Μέρος αὐτῶν, ὡς φαίνεται, αὐτὸς ὁ Μάξιμος ἀναθεωρῶν τὰ ἔργα του προσέθηκε ἄλλὰ τὰ περισσότερα θὰ προσετέθησαν κατόπιν. — Τὸν πρόλογον ὑπομνήματος εἰς τὰς Ἑκατοντάδας τῶν περὶ ἀγάπης κεφαλαίων ὑπὸ Νικολάου μητροπ. Κερκύρας ἐκ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος ἐξέδ. ὁ Σπ. Π. Λάμπρος, *Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα* (ἐν Ἀθήναις 1882) σ. 27 ἐ.

5. Ἀναστάσιος ἀποκρισιάριος († 666) συνέγραψε πλὴν τῶν μνημονευθεισῶν ἀφηγήσεων *Λίβελλον* κατὰ τοῦ Τύπου τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντος Β', ὃν ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἐν τῇ πρώτῃ του ἀφηγήσει, καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς μοναχοὺς Ἀσκάλωνος, ἧς τὴν ἀρχὴν ἔχει ὁ A. Mai, *Script. veter. nov. coll.* 7, 202· ἐτυπώθη παρὰ Migne, *Patr. gr.* 89, 1191. — Τοῦ μοναχοῦ Ἀναστασίου, ὁμοίως συμμετασχόντος τῶν τυχῶν τοῦ Μαξίμου, ἔχομεν μίαν ἐπιστολὴν περὶ τῶν ταλαιπωριῶν, ἃς ἀμφότεροι ὑπέστησαν παρὰ Migne, *Patr. gr.* 90, 131—136.

6. Τοῦ Θεοδώρου πρεσβυτέρου τῆς μονῆς Ραῖθου ἐν τῇ χειρσυνήσῳ Σινᾷ, ὅστις θεωρεῖται σύγχρονος τοῦ Μαξίμου, διεσώθη μικρὸν σύγγραμμα, σχεδίασμα περὶ τῶν χριστολογικῶν αἱρέσεων ἀπὸ Παύλου τοῦ Σαμοσάτων μέχρι Σευήρου καὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀλικαρνασσοῦ. Ἡ σιωπὴ τοῦ

συγγραφῆς περὶ τοῦ μονοθελητισμοῦ καὶ ἡ παρατήρησις αὐτοῦ ὅτι πανταχού εἰρήνῃ ἐπικρατεῖ, ἀναγκάζει νὰ θέσωμεν τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τοῦ συγγράμματος πρὸ τῆς 2ας δεκαετηρίδος τοῦ ζ' αἰῶνος. Ἀρχῇθεν ἄλλως ἦτο τοῦτο διεξοδικώτερον, διότι τὸ διασωθὲν ἐλέγχεται ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς «ὑπογεγραμμένους λόγους», οἵτινες λείπουσι. Ἐτυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 91, 1484 — 1504. — Ὁ Ἰωάννης Βέκκος πατρ. Κ) πόλεως ἐγνώριζε καὶ ἄλλο σύγγραμμα τοῦ Θεοδώρου, *Περὶ ἀπεριγράπτου, συκείμενον ἐκ 2 τοῦλάχιστον βιβλίων* (Epigraph. κεφ. 8, Migne, Patr. gr. 141, 680 ἐ.). — Leo Allatius, ἐν *Diatriba de Theodoris*, ἣν ἐξέδ. ὁ A. Mai, Nova Patr. bibl. 6, 2, 149 — 151, ἀναφέρει καὶ ἄλλους.

13. Ὁ Ἀναστάσιος Σιναίτης ἦτο νεώτερος σύγχρονος Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, πρὸς ὃν ὡς συγγραφεὺς πολλὰς ὁμοιότητας ἔχει. Περὶ τῶν περιστάτικῶν τοῦ βίου του γνωρίζομεν μόνον, ὅτι ἦτο μοναχὸς τῆς ἐν Σινᾷ μονῆς, ἀπεδήμησε δὲ ἐπὶ μακρὸν εἰς Αἴγυπτον καὶ Συρίαν, ἵνα συζητήσῃ μετὰ μονοφυσιτῶν, σευηριανῶν, θεοδοσιανῶν, γαϊανιτῶν κ. ἄ. Πατριάρχης Ἀντιοχείας δὲν ἦτο· ἤκμασε δὲ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 640—700. Τὴν πεῖραν, ἣν συνήγαγε κατὰ τὰς ἀποδημίας αὐτοῦ ὡς ἀπόστολος τῆς ὀρθοδοξίας, κατέθεσεν ἐν τῷ κυρίῳ αὐτοῦ συγγράμματι Ὁδηγῷ, ἵνα φωτίσῃ δι' αὐτοῦ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ πρὸς καταπολέμησιν τῶν μονοφυσιτῶν. Μολονότι τὰς κατηγορίας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐθεώρει ὡς τὴν κυρίαν πηγὴν τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, προέταξε τοῦ Ὁδηγοῦ μακράν σειράν ὁρισμῶν, τοὺς ὁποίους προφανῶς ἐδανείσθη παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. Γνήσιος σχολαστικὸς ἐλέγχεται καὶ ὅταν ἐν τῇ θεολογικῇ ζητήσῃ ὁρμᾶται «ἐκ πραγματικῶν ἀποδείξεων», προτιμῶν αὐτὰς τῶν ἐκ τῆς Γραφῆς εἰλημμένων. Ἀλλὰ βαθύτερόν τι σχέδιον δὲν ἀνακαλύπτομεν εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο. Ὁ Ἀναστάσιος βασίζεται πρὸ πάντων εἰς τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις καὶ τοὺς προγενεστέρους πατέρας, ἐξ ὧν ὁ Ψευδοδιονύσιος, ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας κατέχουσι τὴν πρώτην θέσιν. Εἰς καταπολέμησιν τοῦ μονοθελητισμοῦ εἶνε ἀφιερωμένοι 3 μικρότεροι

πραγματεῖται Περὶ τοῦ κατ' εἰκόνα, ὧν ἡ 3η ἐκθέτει τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ μέχρι τοῦ 20οῦ ἔτους μετὰ τὴν 5' οἰκουμένην σύνοδον (680). 3 ἄλλα συγγράμματα, τὰ ὅποια αὐτὸς ὁ Ἀναστάσιος μνημονεύει ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ Ὁδηγοῦ, Τόμος δογματικός, Τόμος ἀπολογητικός, Σύνταγμα κατὰ Νεστορίου, ἐξηφανίσθησαν. Τὸ δὲ κύριον ἐρμηνευτικὸν σύγγραμμα τοῦ Ἀναστασίου εἶνε ἡ ἐξήγησις τοῦ ἐξαήμερου ἐν 12 βιβλίοις, ὧν τὸ τελευταῖον μόνον ἐδημοσιεύθη ἐν πρωτοτύπῳ. Ὁ Ἀναστάσιος βασιζόμενος εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον ἀποδίδει μεγίστην βαρύτητα εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν. Κατ' αὐτὴν ὁλόκληρον τὸ ἐξαήμερον ἀποβλέπει εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ἐνταῦθα δὲ τὴν πρώτην αὐθεντίαν κατέχει παρ' αὐτῷ ὁ Ψευδοαρεοπαγίτης. Τὸ σύγγραμμα τελευτᾷ εἰς ὕμνον τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς Εὐσας, τοῦ πρώτου αὐτῆς τύπου. Ἐν ἄλλο τέλος ἐκτενὲς σύγγραμμα, πραγματευόμενον ὅλως διόλου κατὰ τὸν τρόπον τῶν Ἑρωτησεων καὶ ἀποκρίσεων τοῦ Μαξίμου ἐξηγητικά, δογματικά καὶ πρακτικά ἐκκλησιαστικά ζητήματα, βεβαίως ἐν τῇ νῦν αὐτοῦ μορφῇ δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Ἀναστάσιον· πολλαὶ ἀποκρίσεις ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας, ἐν ἄλλαις δὲ μνημονεύονται καὶ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, ὡς ὁ Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὰ χειρόγραφα δὲ διαφέρουσι σημαντικῶς ἀπ' ἀλλήλων καὶ τινα ὀνομάζουσι συγγραφέα Ἀναστάσιον τινα, ἀρχιεπίσκοπον Νικαίας. Ὅπως δὲ ὅποτε ὅμως ὁ πυρὴν αὐτῶν φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Ἀναστάσιον Σιναίτην. Ἐν γένει τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος τῶν Ἑρωτησεων καὶ ἀποκρίσεων χρήζει ἔτι ἀκριβοῦς διερευνήσεως. Αὐτὸς ὁ Ἀναστάσιος μαρτυρεῖ πρὸς τούτοις, ὅτι συνέγραψε κατὰ Ἰουδαίων πραγματείαν συγκειμένην ἐκ 2 τοῦλάχιστον βιβλίων. Ἀλλ' ἐν τοῖς κατὰ Ἰουδαίων διαλόγοις, οὐς ἐξέδωκεν ὁ Α. Μάϊ, δὲν φαίνεται αὕτη. Ἀριθμοῦνται ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τὰ 800 ἔτη ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ, οὐδὲν δὲ ἔχγος ἀπαντᾷ ἐκ τοῦ περιεχομένου, ὅπερ ὁ Ἀναστάσιος ἀποδίδει εἰς τὴν πραγματείαν. Τὰ λοιπὰ ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου καταλει-

φθέντα ἔργα, τὰ ὅποια ἦσαν ὡς φαίνεται πολλά, θὰ καθορισθῶσιν, ὅταν πρῶτον ἐρευνηθῶσι τὰ χειρόγραφα, ὡς εἶπομεν ἐν τοῖς περὶ Ἀναστασίου τοῦ Ἀντισοχίας. Πρὸς δὲ πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις θεολόγοις παραθέσεις χωρίων ὡς παρὰ Ἰωάννη τῷ Δαμασκηνῷ, Μιχαὴλ Γλυκῆ, Ἰωάννη Κυπαρισσιώτῃ. Αἱ ἔρευναι αὗται θὰ κυρώσωσι πάντως τὴν γνώμην, καθ' ἣν ὁ Ἀναστάσιος ἀναγνωρίζεται μὲν ὡς τὸ μέσον κατέχων μεταξὺ Λεοντίου τοῦ Βυζαντίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀλλὰ ἀνομολογεῖται ὑποδεέστερος ἀμφοτέρων.

1. Ἐκδόσεις: Προσωρινὴ γενικὴ ἔκδοσις κατὰ τὰς παλαιότερας τοῦ Gretser, Dacerius, Bandini, Combefis, Matthaei καὶ A. Mai παρὰ Migne, Patr. gr. 89, 36-1288.—Ἐκτοτε ἐδημοσιεύθησαν μικρότερα τινὰ τεμάχια ὑπὸ Pitra, Juris eccl. Graecor. histor. et docum. 2, 257—275 καὶ A. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ. σταχυολογίας 1, 400—404. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο Περί βλασφημίας κείνεται καὶ ἐν τῷ κώδικι Angelic. B 5. 7 saec. 10 fol. 261v.—Τὸ πλήρες κείμενον τῆς ἐξηγήσεως τοῦ ἐξαήμερου περιέχεται ἐν πολλοῖς χειρογράφοις π. χ. ἐν κώδ. Vatican. 726, Mutinens. 155, Matrit. O 57.—Ὅτι καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ Ὁδηγοῦ σπουδαίῳ διαφέρουσι τοῦ τυπωμένου κειμένου μαρτυρεῖ π. χ. ὁ κώδιξ Vindob. theol. gr 77.—Τὸ ἐν ταῖς Ἑρωτήσεσι καὶ ἀποκρ. 95 μνημονευόμενον σύγγραμμα περὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ἡθικῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαφορῶν διεσώθη ὡς φαίνεται ἐν κώδικι Ambros. B 39 sup.—Ὁ κώδιξ Casanat. G. V. 11 περιέχει ἀρμενικὴν μετάφρασιν τοῦ Ὁδηγοῦ κεφ. 1—3.—Εἰς ἀραβικὴν τινὰ μετάφρασιν τῆς Ὁμιλίας περὶ τοῦ 5' ψαλμοῦ ἐν τῷ κώδικι Vatican. arab. 71 ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ὁ A. Mai, Script. vet. nova coll. 4 (ἐν Ρώμῃ 1831) 2, 144.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 10, 571—595.—Τὸ κύριον σύγγραμμα: J. B. Kumpf müller, De Anastasio Sinaita, ἐν Würzburg 1865 (ἀνευ ἀποχρώσεως διπλωματικῆς βίσεως). Ἐκ τῆς ἀνεκδότου ὕλης ἀνακοινοῦνται ἐν αὐτῷ μόνον 2 τεμάχια τῶν Ἑρωτήσεων καὶ ἀποκρ. ἐκ τοῦ κώδικος Monac. 53 (σ. 174—177). Ἄλλαι ὑποδείξεις χειρογράφων παρὰ Pitra ἐνθ' ἀνωτ. 243—249.

3. Αἱ νόθοι κατὰ Ἰουδαίων διαλέξεις (παρὰ Migne ἐνθ. ἀνωτ. 1203 — 1282) κατὰγονται ἐκ τοῦ 9' αἰῶνος. Συγγενὴς πρὸς αὐτάς εἶνε ἡ Ἀντιβολὴ Παπίσκου καὶ Φίλωνος Ἰουδαίων πρὸς μοναχόν τινα, ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Mc Giffert, ἐν Marburg 1889, γραφεῖσα περὶ τὸ 740, ὡς καὶ ὁ κατὰ Ἰουδαίων διάλογος, ὅστις ἀποδίδεται εἰς τινὰ Ἰερώνυμον πρεσβύτερον ἐν Ἱερουσαλὴμ (ἀποσπάσματα παρὰ Migne, Patr. gr. 40, 847 — 866). Κατὰ τὸν P. Batiffol, ἐν *Revue des questions historiques* 39 (1886) 248 — 255 οὗτος ἐζήσε κατὰ τὸν 7' καὶ οὐχὶ κατὰ τὸν 8' αἰῶνα. Τῶν τριῶν τελευταίων πραγματειῶν τίς ἡ ἀμοιβαία σχέσις, τίνες οἱ συγγραφεῖς, τίς ὁ χρόνος τῆς συντάξεως κτλ. ἀνάγκη ἐτι νὰ ἐρευνηθῇ ἀκριβέστερον. Διὰ τὸ κείμενον τῆς πρώτης σπουδαῖος εἶνε ὁ κῶδιξ Vindolb. theol. 248.

4. Εἰς τὸν Ἀναστάσιον Συναίτην ἀποδίδεται ἐν πολλοῖς χειρογράφοις καὶ ἀπόκρυφός τις πολλὰχῶς ἐνδιαφέρουσα διάλεξις ἐν τῇ αὐλῇ τῶν Σασσανιδῶν, γραφεῖσα προγενεστέρας καὶ δὴ πιθανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος. Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ A. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina* 1 (ἐν Μόσχῃ 1893) 73 — 125· πλημμελής. — Δευτέρα, ὁμοίως πλημμελής ἐκδοσις ὑπὸ A. With, *Aus orientalischen Chroniken*, ἐν Frankfurt 1894 σ. 143 — 210. Πρβ. K. Krumbacher ἐν *BvZ. Δελτ.* 3 (1894) 621 — 24. — Τινὰ περὶ τούτων παρὰ Bratke, *Ein Zeugniß des Josephus über Christus*, ἐν *Theolog. Litteraturblatt* 15 (1894) στήλῃ 185 — 188.

5. Τὸ ὄνομα Ἀναστάσιος φέρουσι 3 ἀρχιεπίσκοποι Νικαίας (ἀπὸ τοῦ 5' — 7' αἰῶνος). Εἰς ἓνα ἐξ αὐτῶν ἀποδίδεται ἐν τῷ κώδικι Coisl. 275 saec. 10 — 11 fol. 1 — 360 ὑπόμνημα εἰς τοὺς ψαλμούς. — Περὶ τινος ἄλλου ἡρωτηριασμένου χειρογράφου τοῦ αὐτοῦ ὑπομνήματος πρβ. A. Λαυριώτην ἐν Ἑκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ 12 (1892) 134 ἐ.

14. Ὁ Γερμανὸς ἦτο υἱὸς τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου Ἰουστινιανοῦ. Μητροπολίτης ὢν Κυζίκου ἐτάσσετο ὑπὲρ τοῦ μονοθελητισμοῦ, ἀπετάχθη ὁμῶς αὐτῷ, ὅτε ἀνέβη τὸν πατριάρχικόν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον (715). Ἐκραγείσης τῆς εἰκονομαχικῆς θυέλλης ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου καθηρέθη καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὸ κτῆμά του Πλατόνιον, ὅπου ἀπέθανε τὸ 733.

ὑπὸ τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' (754) ἀνεθεματίσθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐνῶ ἡ Ζ' σύνοδος (787) ἐξύμνησεν αὐτὸν διὰ τὴν στάσιν του ἐν τῷ περὶ τῶν εἰκόνων ζητήματι. Ἡ ἔλλειψις ἀφθόνων λογοτεχνικῶν αὐτοῦ προϊόντων ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὰ συγγράμματα τοῦ Γερμανοῦ διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος ἐκάησαν. Ὁ Φώτιος (ἐν τίτλῳ 233) ἐγνώριζεν ἐτι ἀντιρρητικὴν πραγματείαν τοῦ Γερμανοῦ κατὰ τῆς Ἀποκαταστάσεως τοῦ Ὠριγένους καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης. Ἐπαινεῖ μεγάλως τὰ λογοτεχνικὰ προσόντα τοῦ συγγράμματος καὶ ἐν διαγράμματι ἐκθέτει τὴν σειρὰν τῶν ἀποδεικτικῶν συλλογισμῶν, οἵτινες ἀποκορυφοῦνται εἰς τὸν ἰσχυρισμόν, ὅτι τὰ συγγράμματα Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ἐνοθεύθησαν. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Γερμανοῦ ἀπωλέσθη, ἐσώθη δὲ μικροτέρα ἀντιρρητικὴ πραγματεία ὑπὸ μορφὴν διαλόγου, ἣτις πραγματεύεται περὶ τῆς γνώμης τοῦ Βασιλείου περὶ τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Δογματικὴ τις ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Ἀρμενίους ἐκθέτει τὴν περὶ τῶν δύο φύσεων ἐν τῷ Χριστῷ διδασκαλίαν κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, Γρηγόριον τὸν Νύσσης καὶ ἰδίως τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας. Ὡς συγγραφεὺς πολέμιος τῶν εἰκονομάχων κατέχει ὁ Γερμανὸς δευτερεύουσιν θέσιν, αἱ δὲ αὐτοῦ ἐπιστολαὶ αἱ εἰς τὸ περὶ τῶν εἰκόνων ζήτημα ἀναφερόμεναι παρέχουσιν ἱστορικὸν μόνον ἐνδιαφέρον. Ἄνευ θεολογικοῦ βάθους εἶνε ἡ περὶ τῆς ὑφισταμένης ἑριδος καὶ τῶν προηγουμένων αἵρετικῶν δοξῶν πραγματεία ἐν μικρῷ τινι συγγράμματι, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Γερμανὸς παραπονεῖται ὁ ἴδιος διὰ τὴν ἔλλειψιν βοηθητικῶν συγγραμμάτων. Μεγάλῃν δραστηριότητα ἀνέπτυξεν ὁ Γερμανὸς ὡς ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ, ἀλλ' ἐκ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ διεσώθησαν ὀλίγαι εἰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἐορτάς. Ἐν αὐταῖς δεικνύει ἡ βυζαντινὴ ῥητορικὴ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γνωρίσματα τ. ἑ. ἄμετρον ἐγκωμιασμόν, ἐπισώρευσιν ῥητορικῶν εἰκόνων, ἔλλειψιν ἱστορικῆς διανοίας.

1. Ἐκδόσεις: Τὰ μνημονευθέντα συγγράμματα κατὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Combefis, Mansi καὶ Α. Mai συνηνωμένα παρὰ Migne, Patr. gr.

98, 1 — 453. Ἐνταῦθα καὶ δευτέρα τις, νόθος ἀφήγησις περὶ τῆς 5' οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ νόθος τις ὁμοίως ἐξήγησις τῆς λειτουργίας, ἥτις ἀποδίδεται καὶ εἰς τὸν Βασίλειον τὸν μέγαν καὶ εἰς τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας. Τὸν Γερμανὸν Β' πατρ. Κ) πόλεως (1222 — 1240) δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὡς τὸν συγγραφέα, ὅστις τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀντιχρίστου θέτει εἰς τὸ ἔτος 992. Ἄλλως ἡ μυσταγωγία αὕτη πιθανώτατα ὑπῆρξε τὸ πρότυπον τοῦ Ψευδοσωφρονίου Πρβ. N. Krasnoseljeev, Περὶ ἀρχαίων λειτουργικῶν ἐρμηνειῶν ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς ἱστορ. καὶ φιλολ. ἐταιρείας Ὀδησοῦ (ῥωσιστί), 4 (1894) βυζαντ. τμημα σ. 178 — 257. Ἀνάλυσις ὑπὸ E. Kurtz ἐν Βυζ. Δελτ. 4 (1895) 617.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 155 — 162. — Περὶ τῶν ὁμιλιῶν πρβ. A. Ballerini, Disquisitio critica de homiliis Germano inscriptis, Sylloge Monumentor. 2 (ἐν Ρώμῃ 1854) 243 — 283. — Κατὰ τινα σημείωσιν παρὰ A. Mai, Spicileg. Roman. 7 (ἐν Ρώμῃ 1842) 74 μέρος τῶν σχολίων Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ εἰς τὸν Ψευδοδιονύσιον ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὸν Γερμανόν.

3. Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ: Πρβ. Θεοφάνους χρονογραφίαν ἐκδ. de Boor 2, 570. — Acta SS. Maii 3, 155 ε. — Ἀνώνυμον βιογραφίαν τοῦ Γερμανοῦ ἐκ τοῦ 7' αἰῶνος ἐξέδ. ὁ A. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Μαυρογορδάτειος βιβλιοθήκη, Ἀνέκδοτα ἑλληνικά, ἐν Κ) πόλει 1884 σ. 3 — 17. — Hefele, Conciliengeschichte 3, 2^a ἐκδ. (ἐν Freiburg (1877) 363 ε., 372 ε.

4. Τοῦ ἀμέσου προκατόχου τοῦ Γερμανοῦ Ἰωάννου († 715) διεσώθη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πάπαν Κωνσταντῖνον Α' (708 — 715), ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐν τῇ 5' συνόδῳ στάσιν αὐτοῦ. Ἐξεδόθη ὑπὸ Migne, Patr. gr. 96, 1416 — 1432.

15. Εἰκονομάχους συγγραφεῖς γνωρίζομεν εὐαρίθμους μόνον. Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου δὲν μνημονεύονται συγγράμματα τῶν εἰκονομάχων ἐξαιρέσει τῆς ἀποφάσεως τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου τοῦ 754, ἥτις διὰ τὴν ἔκτασίν της λαμβάνει χαρακτῆρα λογοτεχνικόν. Ἄλλως δὲ ὁ κατὰ τῶν εἰκόνων ἀγὼν διεξήχθη, ὡς γνωστόν, μᾶλλον διὰ τῶν ὅπλων τῶν στρατιωτῶν παρὰ διὰ τῆς γραφίδος τῶν θεολόγων. Ἄλλ'

ἐπειδὴ καὶ ὁ Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρος, κηρύσσων τὸν κατὰ τὸν εἰκόνων πόλεμον, δὲν ἤθελε νὰ στερεῇται θεολογικῆς βάσεως, ἐκ τούτου πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι παρωρμήθησαν εἰς συγγραφὴν αἱ πρῶτοι θεολόγοι πολέμιοι τῆς εἰκονολατρείας, οἱ ἐπίσκοποι Κωνσταντίνος Νακωλείας τῆς ἐν Φρυγίᾳ, Θωμᾶς Κλαυδιοπόλεως καὶ Θεόδωρος Ἐφέσου· ἡδὴ δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐγνώρισεν ὡς φαίνεται συγγράμματα τῶν εἰκονομάχων. Πρὸς δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου (741—75) ἐξῆλθεν εἰς φῶς ἐκτενέστερόν τι ἔργον κατὰ τῆς εἰκονολατρείας, ἐξ οὗ παρέλαθε διεξοδικὰ ἀποσπάσματα εἰς τὸ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἀντιρρητικόν του σύγγραμμα ὁ Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων πολέμου ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος (813—20) ὑπέβαλεν εἰς Ἰωάννην τὸν γραμματικόν, τὸν ἐπικαλούμενον Ὑτίλαν, καὶ εἰς τὸν Ἀντώνιον, κατόπιν γενόμενον ἐπίσκοπον Συλαίου, τὴν σύνταξιν θησαυροῦ τῆς εἰκονοκλαστικῆς θεολογίας, ἐν τῷ ὁποίῳ συνεκομίσθησαν χωρία ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ ἐκ τῶν πατέρων κατὰ τῆς τῶν εἰκόνων λατρείας. Ὁμοία συλλογὴ εἶχε καταρτισθῇ καὶ ἐν τῇ εἰκονομαχικῇ συνόδῳ τοῦ 754· ἀλλ' ἀμφότεραι ἀπωλῆσθαι· Εἰκονομαχικά τινα ποιήματα τοῦ Ἰωάννου, Σεργίου, Ἰγνατίου καὶ Στεφάνου διέσωσεν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς ὁ Θεόδωρος Στουδίτης. Τέλος δὲ ὁ πατριάρχης Μιχαὴλ Κηρουλάριος (§ 20) μνημονεύει «συγγράμματα» εἰκονομάχου τινὸς Γεροντίου Λάμπης, «ὅστις τὸ δηλητήριον τῆς αἵρέσεώς του διέσπειρεν εἰς Κρήτην». Ἡ ἀπώλεια τῶν προτέρων συγγραμμάτων τῶν εἰκονομάχων ἐπῆλθεν ἔνεκα τοῦ 9^{ου} κανόνος τῆς Ζ' συνόδου, ὅστις ἐπέτασσε τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ ἔδρᾳ παράδοσιν πάντων τῶν κατὰ τῶν εἰκόνων συγγραμμάτων καὶ τὸν μετὰ τῶν λοιπῶν αἵρετικῶν βιβλίων ἐξαφανισμὸν αὐτῶν ἐνταῦθα.

1. Ἡ ἀπόφαισις τῆς εἰκονομαχικῆς συνόδου τοῦ 754 εὐρίσκεται ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου παρὰ Mansi, Concilia

13 (1767) 205 — 363 μετ' ἐκτενοῦς ἀνασκευῆς, ἥς ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀναφέρεται. Πρβ. Hefele, Conciliengeschichte 3² (ἐν Freiburg 1877) 412 — 17, 470 ἐ. — Αἱ ἐκλογαὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου παρὰ Νικηφόρῳ Κ]πόλεως, Λόγοι ἀντιρρητικοὶ (§ 17). Αἱ εἰδήσεις περὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἰωάννου γραμματικοῦ καὶ Ἀντωνίου τοῦ Συλαίου παρὰ τῷ Ἀνωνύμῳ περὶ Λέοντος (Scrip-tor incertus de Leone) ἐκδ. Βόννης σ. 350 ἐ. καὶ ἐν *Τοῖς μετὰ Θεοφάνην* (Theophanus continuatus) ἐκδ. Βόννης σ. 32. — Ἐὰ ποιήματα τοῦ Ἰωάννου κτλ. παρὰ Θεοδώρῳ Στουδίτῃ, Ἐλεγχοὶ καὶ ἀνατροπὴ τῶν ἀσεβῶν ποιημάτων, Migne ἐνθ' ἄνωτ. 436 ἐ. — Ἡ ὑπὸ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου ἐν Ὁμιλίᾳ εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ὁρθοξίας μνεῖα τοῦ Γέροντίου ἐπισκ. Λάμπης παρὰ Migne Patr. gr. 120, 736.

2. Περὶ τῆς θεολογίας τῶν εἰκονομάχων τινὰ παρὰ K. Schwar-lose, *Der Bilderstreit*, ἐν Gotha 1890 σ. 82 — 101.

16. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς εἶνε ὁ διαπρεπέστατος ὑπερ-ασπιστὴς τῆς εἰκονολατρείας ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ τοῦ κατὰ τῶν εἰκόνων πολέμου. Ἀκολουθῶς δὲ ὅχι μόνον προετιμήθη πάντων τῶν ἀπὸ τοῦ 5^{οῦ} αἰῶνος ἀπολογητῶν, ἀλλ' ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς τὸν μέγιστον δογματικὸν αὐτῆς καὶ τὴν τιμητικὴν ταύτην ἐπὶ κλησιν ἀποδίδει εἰς αὐτὸν μέχρι σήμερον. Κατὰ τὴν βιογραφίαν, ἣν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης συνέγραψε κατὰ τὸν 1^{ον} αἰῶνα, ὁ Ἰωάννης ἐγεννήθη ἐν Δαμασκῷ περὶ τὰ τέλη τοῦ ζ' αἰῶνος, ἡ οἰκογένεια δ' αὐτοῦ ἐκαλεῖτο Μανσοῦρ, περιβεβλημένη κληρονομικὸν πολιτικὸν ἀξίωμα ἐν τῷ ἀραβικῷ κράτει. Σικελιώτης μοναχὸς ὀνόματι Κοσμᾶς μετενεχθεὶς αἰχμάλωτος εἰς Δαμασκὸν ἐπαίδευσεν τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν θετὸν αὐτοῦ ἀδελφὸν Κοσμᾶν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ τῇ θύραθεν σοφίᾳ. Ἀνέλαβε δὲ πιθανῶς ὁ Ἰωάννης κατ' ἀρχὰς τὸ πατρικὸν ἀξίωμα, ἀλλ' ἤρχισεν ἤδη τότε καὶ νὰ συγγράφῃ· εὐθὺς μετὰ ταῦτα, πάντως δὲ πρὸ τοῦ 736, ἀπεσύρθη εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Σάββα ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἐξηκολούθησεν ἐνταῦθα τὴν συγγραφικὴν του ἐργασίαν. Ἡ πληροφορία τοῦ βιογράφου, ὅτι ἐνταῦθα

ἀνεθεώρησε τὰ συγγράμματά του, ἐπικυροῦται ἐκ τῆς ὑπάρξεως καὶ παραλλαγῆς κειμένων τινῶν. Ὁ Κοσμάς προεχειρίσθη ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ, ὁ Ἰωάννης ὅμως ἔμεινε πρεσβύτερος ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα, ὅπου πιθανώτατα καὶ ἀπέθανε. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐξάπαντος πρέπει νὰ τεθῇ πρὸ τοῦ 754, διότι ἡ κατὰ τοῦτο συγχροτηθεῖσα εἰκονομαχικὴ σύνοδος ἀνεθεμάτισεν αὐτὸν ὡς τελευτήσαντα ἤδη.

Τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καταλειφθέντα συγγράμματα εἶνε ἱκανῶς πολυάριθμα· εἰς ταῦτα ὅμως περιλαμβάνονται καὶ νόθα (ἐκδομένα καὶ ἀνέκδοτα), παρεισαχθέντα κατόπιν ὑπὸ τὸ πεφημισμένον ὄνομα τοῦ ἀνδρός. 1. Ἐξ ἀμέσου ἀντιρρητικοῦ ἐνδιαφέροντος τὴν γένεσιν ἔλαβον 3 λόγοι κατὰ τῶν εἰκονομάχων, γραφέντες μεταξὺ τῶν ἐτῶν 726 καὶ 737· τρεῖς ὅμως ἄλλοι εἶνε ὑποβολιμαῖοι. Τὸ ὕφος αὐτῶν εἶνε θαλερόν, ἐμπνεόμενον ὑπὸ βαθείας ἀγανακτήσεως. Ὁ Ἰωάννης μάλιστα τολμᾷ νὰ ἐκφέρῃ τὴν ἀρχὴν ὅτι: Οὐ βασιλέων ἐστὶ νομοθετεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅπερ ἦτο ἐκδιαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸν καισαροπαπισμὸν Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου. Ἐν τῷ 3ῳ λόγῳ, οὗ ἡ γνησιότης εἶνε ἀμφίβολος, ἐκτίθεται ἤδη συστηματικῶς ἡ περὶ εἰκονολατρείας διδασκαλία, ἣν πληρέστερον διεμόρφωσαν ἔπειτα ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ ἐργασίᾳ ἐκδηλοῦται ἤδη καὶ ἡ αὐσιωδῶς θετικὴ τὰς τῶν Δαμασκηνοῦ. Ἐν τέλει ἐκάστου λόγου παραθέτει πολυαρίθμους ἐκλογὰς ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν πρῶν πατέρων πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ἰδίας διδασκαλίας. Ἐκ τῶν πατέρων τῶν πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου παραθέτει Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖα καὶ Μεθόδιον τὸν Ὀλύμπιον. 2. Ὅμοιον ὑπὲρ συγχρόνων πραγμάτων ἐνδιαφέρον παρεκίνησε τὸν Ἰωάννην εἰς συγγραφὴν μικροτέρων τινῶν δογματικῶν ἔργων, ἧτοι ὁμολογίας πίστεως, ἣν ἐνεχείρισεν εἰς τὸν μητροπολίτην Δαμασκοῦ Πέτρον, καὶ πραγματειῶν κατὰ ἰακωβητῶν, νεστοριανῶν, μονοφυσιτῶν, μονοθελητῶν, Σαρακηνῶν καὶ μανιχαίων (παυλικιανῶν). Εἰς ταύτας προστίθενται βραχεῖαι λειτουργικαὶ καὶ ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι περὶ τῆς

τεσσαρακοστῆς, τοῦ Τρισαγίου ὕμνου, τῶν 8 τῆς πονηρίας πνευμάτων, αἵτινες καὶ διὰ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν καὶ διὰ τῶν πρὸς οὓς προσφωνοῦνται ἔτι ἀμεσώτερον μεταφέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὸν μοναχικὸν κόσμον τῆς Παλαιστίνης. 3. Εἰς τὸν ἐρμηνευτικὸν κλάδον ἀνήκουσι τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, τὰ ὅποια ἐχρησίμευσαν πιθανῶς ὡς ὑπόδειγμα εἰς τὸν Οἰκουμένιον καὶ Θεοφύλακτον. Βασίζονται δὲ ταῦτα κυρίως ἐπὶ τοῦ Χρυσοστόμου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδώρητου, καὶ ἐπὶ ἄλλων πάντως πηγῶν, αἵτινες θὰ ἐξευρεθῶσι δι' ἀκριβεστέρας ἐρεῦνης. 4. Ἐν τῇ ὁμιλητικῇ ὁ Ἰωάννης δὲν διαπρέπει, ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν 13 ὁμιλιῶν εἰς δεσποτικὰς, θεομητορικὰς καὶ ἀγίων ἑορτάς, αἵτινες ἐτυπώθησαν μὲν ὑπὸ τὸ ὄνομά του, ἀλλ' ἐν μέρει εἶνε ὑποβολιμαῖαι. Μεταξὺ αὐτῶν δὲν εὐρίσκεται τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους μνημονευόμενον ἐγκώμιον τοῦ συγχρόνου μάρτυρος Πέτρου χαρτουλαρίου.

5. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ὑπερέχει τὸ κύριον σύγγραμμα τοῦ Ἰωάννου, ἡ Πηγὴ γνώσεως, ἥτις μετὰ τῶν περὶ τῶν εἰκόνων λόγων τὴν μεγάλην αὐτοῦ φήμην ἐκράτυνε. Διαιρεῖται εἰς 3 μέρη· καὶ τὸ μὲν πρῶτον (κεφάλαια φιλοσοφικά), ὅπερ διεσώθη ἐν μακροτέρᾳ καὶ βραχυτέρᾳ παραλλαγῇ, σύγκειται ἐκ διαλεκτικῶν ὀρισμῶν περὶ τοῦ ὄντος, τῆς οὐσίας, ὑποστάσεως κτλ., οὓς ἠρύσθη ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, Πορφυρίου καὶ Ἀμμωνίου. Τὰ πρωτεῖα ὅμως ἐν τῇ προσοικειώσει ταύτῃ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἀνήκουσιν εἰς αὐτόν, ἀλλ' εἰς Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Ἰωάννης καὶ ἄλλα πολλὰ παρέλαβε καὶ τὴν ἐνωσίαν τοῦ ἐνυποστάτου. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ μέρει (περὶ αἱρέσεων) ἀπαριθμοῦνται 100 αἱρέσεις κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐπιφανίου, Θεοδώρητου, Τιμοθέου Κωνσταντινουπόλεως, Λεοντίου τοῦ Βυζαντίου καὶ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων. Πρωτότυπος φαίνεται ὅτι εἶνε ἡ περιγραφή τῶν 3 ἄλλων αἱρέσεων, τῆς τοῦ ἰσλαμισμού, τῶν εἰκονοχλαστῶν καὶ τῶν ἀποσχιστῶν. Τὸ τρίτον δὲ τέλος καὶ ἐκτενέστατον μέρος (100 κεφάλαια δογματικά, ἑκδοσις ἀκριβοῆς

τῆς ὀρθοδόξου πίστεως) εἶνε δοκίμιον πλήρους δογματικῆς ἀπὸ τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας μέχρι τῆς περὶ τοῦ ἀντιχρίστου καὶ τῆς ἀναστάσεως. Ἡ πραγματεία τῶν κατὰ μέρος εἶνε πολὺ ἀσύμμετρος· τὸ ἥμισυ τῶν κεφαλαίων ἀναφέρεται εἰς τὴν χριστολογία (κεφ. 45—81). Συστηματικὴ εἶνε ἡ ἐπεξεργασία μόνον τῶν κεφαλαίων περὶ Θεοῦ, περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Χριστοῦ, εἰς δὲ τὰ 12 τελευταῖα κεφάλαια σχεδὸν διόλου δὲν ἐφηρμόσθη αὕτη. Ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ὁ Ἰωάννης ἔμεινε πιστὸς εἰς τὴν ὑπόσχεσιν· ἐρῶ τοιγαροῦν ἐμὸν οὐδέν. Ἀλλὰ σπανίως μνημονεύει καὶ τοὺς πατέρας, ἐκ τῶν ῥήσεων τῶν ὁποίων συνύφανε τὸ ἔλκον. Ἡ κυρία αὐθεντία εἶνε Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, πλὴν αὐτοῦ δὲ συγχρότατα μὲν χρησιμοποιοεῖ τοὺς δύο ἄλλους Καππαδόκας, Διονύσιον τὸν Ψευδοαρεοπαγίτην, Κύριλλον τὸν Ἀλεξανδρείας καὶ Λεόντιον τὸν Βυζάντιον, σπανιώτερον δὲ τὸν Ἀθανάσιον, Χρυσόστομον, Ἐπιφάνιον καὶ Μάξιμον τὸν ὁμολογητήν. Ἐκ τῶν προγενεστέρων τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου πατέρων, ὅσον εἰκάζω, δὲν ἐξήτησε νὰ καρπωθῇ τι· καὶ τὸν Ὠριγένην ἀναφέρει μόνον ἵνα ἀντικρούσῃ. Ἐκ τῶν δυτικῶν παρατίθεται μόνον ὁ πάπας Λέων. Ἐν συνόλῳ ἐξεταζόμενον τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶνε πολλοῦ λόγου ἄξιον. Πλὴν τῆς εὐρείας γνώσεως τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, τῶν αἵρεσιολόγων καὶ τῶν παλαιότερων πατέρων, ἧς κάτοχος ἐλέγχεται ὁ Ἰωάννης, καὶ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ ἔλκον προϋποθέτει εὐφυΐαν πολλήν πρὸς συστηματοποίησιν, ἂν καὶ ὡς ὑποδείγματα ἐχρησίμευσαν αὐτῷ πρότυπα, ὅποια εἶνε οἱ Λόγοι εἰς αἵρετικῆς κακομουθίας τοῦ Θεοδώρητου. Τὸ περιεχόμενον διηυκόλυνε τελείαν σχετικῶς περὶ σκόπησιν τῶν θεολογικῶν ζητημάτων, περὶ ἐκάστου τῶν ὁποίων ἐπραγματεύοντο ἀναρίθμητα συγγράμματα. Ταῦτα τὰ προσόντα, ἔτι δὲ ἡ ἀπώλεια ἢ ἡ ἀτέλεια προγενεστέρων ἐγχειριδίων καὶ ἡ πνευματικὴ πτωχεία τῶν κατόπιν χρόνων ἐξηγοῦσι, πῶς ἡ Πηγὴ γνώσεως ἀπέβη ὁ δογματικὸς συνέκδημος τοῦ ἐλληνικοῦ μέσου αἰῶνος καὶ παρέμεινε τοιοῦτος. Τὰ προσόντα δὲ ταῦτα ἐξετιμήθησαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Δύσει. Διὰ τῆς μεταφράσεως Βουργουνδίου τοῦ Πισάτου

κατὰ τὸν ἑβ' αἰῶνα κατέστη τὸ κύριον μέρος τοῦ συγγράμματος προσιτὸν εἰς τὴν Δύσιν, εὐθὺς δὲ παρηκολούθησεν αὐτὴν καὶ τὸ ἐλληνικὸν κείμενον. Τὸν Ἰωάννην ὑπελήπτετο πολὺ ὁ Πέτρος Λομβάρδος, λαβὼν αὐτὸν ὑπόδειγμα τῶν γνωμικῶν τοῦ βιβλίων, ὡς καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ ἐξ Ἀκουίνου, ἂν καὶ πρὸς διαμόρφωσιν τῆς σχολαστικῆς δὲν ἐπέδρασε σημαντικῶς. Ἡ σχολαστικὴ τὸ ἰδεῶδες αὐτῆς ἐνεπνεύσθη παρὰ τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ μεγάλου φιλοσόφου τῆς θεολογίας, οὐχὶ δὲ παρὰ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, τοῦ ἐρανιστοῦ μεταγενεστέρων χρόνων.

1. Ἐκδόσεις: Γενικὴν ἔκδοσιν ἐσχεδίασε κατ' ἀρχὰς ὁ J. Aubert, ὅστις πρὸς τοῦτο ἤρυσθη πολὺ ὕλικόν παρὰ τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου, Catalogus operum S. Joannis Damasceni in Σύμμικτα, ἐν Κολωνίᾳ 1653, 2, 448 — 453. Ἀφοῦ καὶ ὁ Combefis καὶ ὁ Labbe, Conspectus novae editionis omnium operum S. Joan. Damasc., ἐν Παρισίῳ 1652, ἀπέτυχαν τοῦ σκοποῦ, κατήρτισεν ὁ Δομινικανὸς M. Lequien τὴν μόνην γενικὴν ἔκδοσιν ἐν 2 τόμοις, ἐν Παρισίῳ 1712 μετὰ μακρῶν προλεγομένων καὶ διατριβῶν περὶ λογοτεχνικῶν καὶ δογματικῶν ἀντικειμένων. Ἀνατύπωσις ἐν Βενετίᾳ 1748 καὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 94 — 96 μετὰ τῶν ὑπὸ Gallandi καὶ A. Mai δημοσιευθέντων νέων συγγραμμάτων. — O. P. Tannéry ἐν Revue des études grecques 6 (1893) 85 — 91, 273 — 277 ἐδημοσίευσεν ὑποδείγματα τινὰ ἐξ ἀσημάντου καὶ ἐξ ἀπαντος ὑποβολιμαίας συλλογῆς σημειώσεων περὶ ἀρχαίων φιλοσόφων, βασιλέων, μυθικῶν προσώπων κ. ἄ. Πρβ. Βυζ. Δελ. 2 (1893) 637 ἑ, 3 (1894) 193. — Καὶ ἄλλαι μικραὶ διατριβαὶ ἐκοσμήθησαν ἄνευ λόγου ἐν τισὶ χειρογράφοις διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰωάννου, π. χ. ἡ περὶ τῶν ἐορτῶν τῶν κεκοιμημένων, πρβ. K. Krumbacher, Studien zu den Legenden des hl. Theodosios, ἐν τοῖς Sitzungsber. bayer. Akad. 1892 σ. 345, ἴσως καὶ ἡ πραγματεία Περί τῶν δρακόντων, ἣτις ἐξεδόθη ὑπὸ Migne, Patr. gr. 94, 1601 — 4 καὶ καλλίτερον ὑπὸ N. Πολίτου, Δημῶδεις μετεωρολογικοὶ μῦθοι, ἐν Ἀθήναις 1880 σ. 5 ἑ. Περί τῶν ἐκδόσεων τῶν διαφόρων συγγραμμάτων πρβ. Lequien καὶ J. Langen (ἴδε κατωτέρω). — Μεταφράσεις τῆς Πηγῆς γνώσεως: Αἱ λατινικαὶ μεταφράσεις

τοῦ Βουργουνδίου (Burgundio) καὶ τοῦ Καρμηλῆτου J. B. Panetius (αὕτη π. χ. ἐν τῷ κώδικι Ferrar. 198) εἶνε ἐτι ἀνέκδοτοι. Τὴν μετάρρασιν τοῦ Ἰωάννου ἐξάρχου Βουλγαρίας ἐξέδωκεν ὁ Α. Πόπωφ, ἐν Μόσχᾳ 1878 (ρωσσιστί). — Σχόλια εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς Πηγῆς γνώσεως περιέχει π. χ. ὁ κώδιξ Vind. theol. 200. — Ἀριθμὸς καὶ διάταξις τῶν κεφαλαίων (καὶ τῶν θεολογικῶν) εἶνε διάφορος ἐν τοῖς διαφόροις χειρογράφοις.

2. Βοηθήματα: Τὰ προλεγόμενα καὶ αἱ διατριβαὶ ἐν τῇ ἐκδόσει Lequien. — C. Oudin, Comm. de script. eccl. 1, 1713—83. Fabricius, Bibl. gr. 9, 682—744. — Περὶ τοῦ λεκτικοῦ τοῦ Ἰωάννου ἴδε Zotenbergh ἐν Notices et extraits κτλ. 28 (1886) 1, 18 ἐ.—Bardenhewer, Patrologie σ. 540—46. — Περὶ τῆς πραγματείας περὶ τῶν 8 τῆς πονηρίας πνευμάτων: O Zöckler, Das Lehrstück von den sieben Hauptsünden, ἐν Μονάχῳ 1893 σ. 53 ἐ. Πρβ. Βυζ. Δελ. 3 (1894) 424. — *Μονογραφίαι*: Ἀποστολίδου, Περὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ 1838. — Ὁ H. J. Grundlehner, Johannes Damascenus. Academisch Proefskrift, ἐν Utrecht 1876 ἐκτενῶς πραγματεύεται ἰδίως τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς δογματικῆς. — J. Langen, Johannes von Damascus, ἐν Gotha 1879. — Αἱ περὶ τῶν λογοτεχνικῶν ζητημάτων ἐρευναι αὐτοῦ (σ. 15-268) δὲν προσθέτουσιν ὡς πρὸς τὰ κυριώτερα νέον τι εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ Lequien. Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου, ὅστις ὑπὸ τοῦ Λάγγεν ἀπεδείχθη νόθος, συνεγράφη ὑπὸ Ἰωάννου Ροδίου (πρβ. § 88 ἀρ. 5). — J. H. Lupton, St John of Damaskus, ἐν Λονδίῳ 1884. — Περὶ τῆς θεολογίας τοῦ Ἰωάννου: J. Bach, Dogmengeschichte des Mittelalters 1 (ἐν Βιέννῃ 1873) 49—78· περὶ τῆς τῶν εἰκόνων λατρείας: K. Schwarzlose, Der Bilderstreit, ἐν Gotha 1890 σ. 126—223 ἐν συναφεῇ πρὸς τὴν θεολογίαν τῶν εἰκονολατρῶν ἐν γένει. — Περὶ τῆς διδασκαλίας οὗτοῦ ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς μεταλήψεως πρβ. Steitz ἐν Jahrbücher für deutsche Theologie 12 (1867) 275—286.

3. Βιογραφικά: Ἡ ἀρχαιοτάτη βιογραφία τοῦ Ἰωάννου ἦτο ἀραβιστὶ γεγραμμένη, αὕτη δὲ ὑπόκειται ὡς βᾶσις εἰς τὴν ἐλλληνιστὶ γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ πατρ. Ἱεροσολύμων Ἰωάννου († 969), ἐφ' οὗ ὅμως σπουδαίως ἐπέδρασεν ἡ ἐν τῷ μεταξὺ διαπλασθεῖσα ἀγιολογικὴ παράδοσις. Ἐξεδόθη ὑπὸ

Migne, Patr. gr. 94, 429 — 490. — E. Bouvy, Anacréontiques toniques dans la vie de St Jean Damascène ἐν Βυζ. Δελτ. 2 (1893) 110 ἔ.

4. Ὁ Σουλῆδας ἐν λεξικῷ ἔκδ. G. Bernhardt 1, 2 (ἐν Halle καὶ Braunschweig 1852) 481 μνημονεύει Λόγον ἀντιρρητικὸν κατ' εἰκονοκαντῶν τοῦ Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Σηλυβρίας τῆς ἐν Θράκῃ, ὅστις βεβαίως ἦτο σύγχρονος Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τίποτε ὅμως ὡς φαίνεται δὲν ἐδανείσθη παρ' αὐτοῦ.

5. Ἐν χειρογράφοις ὑπάρχουσιν ἀνώνυμοί τινες πραγματεῖαι περὶ τῆς εἰκονομαχίας, π. χ. ἐν κώδικι Ambros. F. 124 sup. saec. 12 fol. 159—170ν, κώδ. Paris. 1185 A saec. 14 fol. 199—210ν. Ὁ κώδιξ Bodl. Misc. 54 saec. 16 fol. 1—73 περιέχει διῳλον μεταξὺ εἰκονοκλάστου καὶ ὀρθοδόξου. Μία ἀνώνυμος πραγματεία ἐξεδόθη ὑπὸ Migne, Patr. gr. 109, 501—516.

6. Θεόδωρος Ἀβουκάρας, ἐπίσκοπος τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου πόλεως Κάρρα ἢ τῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ Καρρῶν, θεωρεῖται μνηστὴς Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Βεβαίως εἶνε διάφορος τοῦ ἐπισκόπου Καρίας, εἴτα δὲ Λαοδικείας Θεοδώρου, ὁπαδοῦ καὶ κατόπιν ἐχθροῦ τοῦ Φωτίου, πρὸς ὃν πολλάκις συγχέεται. Ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φέρονται 43 μικραὶ πραγματεῖαι παρὰ Migne, Patr. gr. 97, 1468—1609 κατὰ νεστοριανῶν μονοφυσιτῶν, θεοπασχιστῶν, ιακωβιτῶν, τριθεϊτῶν, Ἀράβων καὶ Ἰουδαίων. Τινῶν τὸ κείμενον εἶνε ἐκ μεταγενεστέρας παραλλαγῆς. Ἰσως ἀρχῇθεν ἦσαν ἀραβιστὶ γεγραμμένα, ὡς ὑποδεικνύει σημειώσεις τις πρὸ τῆς 4 πραγματείας, ἣτις παρουσιάζεται ὡς μετάφρασις Μιχαὴλ συγκέλλου Ἱεροσολύμων. — Πρβ. Th. Ittig, Comment. ad. Theod. Abuc. opuscul. de baptismo fidelium..., ἐν Λειψίᾳ 1698. — Leo Allatius, Diatriba de Theodori, ed. Mai, Nova Patr. bibl. 6 (ἐν Ρώμῃ 1853) 2, 169—171· ὁ Λέων Ἀλλάτιος εἶχε χειρόγραφον (ἴσως τὸν κώδικα Vallicell. B 53 s. 13), ὃπερ περιεῖχε τὰ ἔργα τοῦ Θεοδώρου ἐν μείζονι ἀριθμῷ καὶ καλλιτέρῳ κειμένῳ. — Ἀκριβέστεραι ἔρευναι λείπουσι.

17. Νικηφόρος ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (806—815) εἶνε, ὡς καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης (§ 61), ὁ κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς εἰκονολατρείας ἐν τῇ δευτέρᾳ περιόδῳ τῆς εἰκονο-

μαχίας ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου (813—20). Ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ ἀνῆκεν εἰς τὰς ἐπιφανεστάτας τῆς πρωτεύουσας· ὁ πατήρ του ἦτο αὐτοκρατορικός γραμματεὺς, ἐξορισθεὶς ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου. Ὁ Νικηφόρος, ὡσαύτως γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος γενόμενος, μετέσχε τῆς Ζ' συνόδου (787), ἀλλ' εὐθὺς κατόπιν ἀπεσύρθη εἰς ἔρημον ἄγριον τόπον τοῦ θρακικοῦ Βοσπόρου. Ὁ βιογράφος του ἐπαινεῖ τὸν ζῆλόν του περὶ τὴν θεραπείαν τῆς θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας, εἰς ἣν κατεγίνετο ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγερθέντι μοναστηρίῳ. Κατὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου Ταρασίου, διευθύνων τὸ μέγα ἐν Κωνσταντινουπόλει νοσοκομεῖον, προσεκλήθη εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ ἀποθανόντος πατριάρχου. Ἀλλ' ἡ μερὶς τῶν μοναχῶν, ἥς ἠγεῖτο Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ ὁ θεῖος αὐτοῦ Πλάτων, πρῶην ἠγούμενος Σακκουδίων, δυσηρεστήθη ἐπὶ τῇ προχειρίσει ταύτῃ τοῦ Νικηφόρου ἀπὸ λαϊκοῦ εἰς πατριάρχην. Ὅτε δὲ μετὰ ταῦτα οὗτος πολὺ ἐνδοτικὸς ἐδείχθη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον ἐν τῷ ζητήματι τοῦ παρανόμου γάμου, ἡ ἀντιπολίτευσις προέβη καὶ δημοσίᾳ κατ' αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ τολμηταὶ μοναχοὶ ἐτιμωρήθησαν δι' ἐξορίας. Ἐπειτα ἐπὶ Μιχαὴλ Α' Παγκαβὲ διηλλάγησαν αὐθις, ὅτε δὲ Λέων ὁ Ἀρμένιος ἀνερρίπισε πάλιν τὸ πῦρ τῆς εἰκονομαχίας, ὁ Νικηφόρος κατῆλθε μετὰ τοιαύτης ἀποφασιστικότητος εἰς τὸν ἀγῶνα, ὥστε ἔνεκα τούτου κατετάχθη εἰς τὴν χορείαν τῶν διασημοτάτων ὑπερασπιστῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐξορία (μέσα Μαΐου 815) δὲν κατέβαλε τὸ θάρρος του, ὅπως δὲ ὁ Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, ἀνέπτυξε καὶ αὐτὸς πυρετώδη δραστηριότητα ὑπὲρ τῆς εἰκονολατρίας. Καταφρονήσας τοὺς ὑπὸ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ ὑποβληθέντας αὐτῷ ὅρους, οἵτινες θὰ ἥνοιγον αὐτῷ τὰς πύλας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τηρήσει σιωπῆς, ἐνεκαρτέρησεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ μέχρι θανάτου (829). Δεκαεννέα ἔτη βραδύτερον ἐνεργείᾳ τοῦ πατριάρχου Μεθοδίου ἀνεκομίσθησαν τὰ λείψανα αὐτοῦ ἐν πομπῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατετέθησαν ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀποστόλων (847).

Εἰς τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας συμπίπτει ἡ συγγραφὴ πάντων

τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ ἔργων ἐξαίρεσει τοῦ κατὰ Τουδαίων, Καταφρυγίων καὶ μανιχαίων ἀπολεσθέντος συγγράμματος ὡς καὶ τινος μικροτέρας πραγματείας, ἥτις συνεγράφη ἐν ἀρχῇ τῆς περὶ τῶν εἰκόνων ἔριδος (Ἀπολογητικὸς ἐλάσσων). Τὸ 817 ἠκολούθησε μεγαλείτερόν τι σύγγραμμα, ὅπερ ἀδίκως διηρέθη ὑπὸ τοῦ Α. Μάι εἰς δύο, τοὺς 3 ἀντιρρητικούς λόγους καὶ τὸν μείζονα ἀπολογητικὸν ὑπὲρ τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Τὸ πρῶτον μέρος ἀπαντᾷ εἰς τὴν μομφήν, ὅτι δῆθεν ἡ εἰκονολατρεία εἶνε εἰδωλολατρεία, τὸ δὲ δευτέρον πολεμεῖ τὰς χριστολογικὰς ἰδέας τῶν εἰκονομάχων. Ταῦτα δὲ γράφων ἀποβλέπει ὁ Νικηφόρος εἰς σύγγραμμά τι τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Κοπρωνύμου (ὀνομάζει αὐτὸν πάντοτε Μαμωνᾶν), ἐξ οὗ εἰς τὴν ἀνασκευὴν αὐτοῦ προτάσσει πολλὰς ἐκλογὰς ἐπὶ λέξει. Τρεῖς ἄλλαι πραγματεῖαι διαφωτίζουν τὰς ῥήσεις τοῦ Μακαρίου Μάγνητος, τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, τοῦ Ψευδοεπιφανίου, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Νείλου, Βασιλείου Σελευκείας, ἐφ' ὧν ἐβασίζοντο οἱ εἰκονομάχοι. Ἐτερον κύριον σύγγραμμα τοῦ Νικηφόρου εἶνε ἔτι ἀνέκδοτον. Ἀποτελεῖ δὲ τοῦτο τὴν σύνοψιν πάντων ὅσα ὁ Νικηφόρος προηγουμένως εἶχε γράψει περὶ τῶν εἰκόνων. Ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ βεβαίως ἤθελεν εὐρύνει τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς θεολογικῆς ἔριδος. Τὰ τυπωθέντα συγγράμματα, ἐν οἷς εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Νικηφόρος πολλάκις ταῦτ' ἐπαναλαμβάνει, διακρίνονται διὰ τὴν εὐγενῆ παρρησίαν, τὴν εὐρεῖαν γνώσιν τῆς Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων, τὸ πολυμερὲς τῶν ἀπόψεων, τὴν λεπτότητα τῆς διαλεκτικῆς καὶ τὴν πλήρη δυνάμει εὐροῖαν λόγου. Ἡ πολυχρόνιος ἐξορία ἀφορμὴν παρέσχε βεβαίως εἰς τὸν Νικηφόρον, ὡς καὶ εἰς τὸν Θεόδωρον Στουδίτην, νὰ διατηρῇ ἐκτεταμένην ἀλληλογραφίαν, ἥτις ἐπιβεβαιούται καὶ ὑπὸ τοῦ βιογράφου. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα Γ' ἐπιστολῆς διεσώθη μόνον ἓν ἀπόσπασμα ἐκ τῆς πρὸς Λέοντα τὸν Ἀρμένιον. — Περὶ τοῦ Νικηφόρου ὡς ἱστοικοῦ πρὸς Κρομμύαχε ρ.

1. Ἐκδόσεις: Ὁ Anselmus Bandurius, προητοίμαζε γενι-

κὴν ἐκδοσιν: *Conspectus operum S. Nicephori, patr. Cspl.*, quae propediem duobus tomis edenda sunt et quorum pauca hactenus edita fuerunt, cum interpretatione latina, notis et dissertationibus, criticis, dogmaticis et historicis, ἐν Παρίσις 1705. Δὲν ἐξεδόθη ὅμως. — Ἀφοῦ ὁ Combefis καὶ ὁ Canisius — Basnage ἐξέδωκάν τινα, ἐδημοσίευσεν ὁ A. Mai, *Nova Patr. bibl.* 5 (ἐν Ρώμῃ 1849) 1, 1 — 144. 2, 1 — 142. 3, 1 — 271 τὸ ἐλληνικὸν κείμενον τοῦ μεγάλου καὶ μικροῦ ἀπολογητικοῦ ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 100, 201 — 850. — Τὰ λοιπὰ ἐντυπα συγγράμματα ἐξέδωκεν ὁ Pitra (ἐκδ. ἀρχική), *Spicileg. Solesm.* 1 (ἐν Παρίσις 1852) 302 — 503. 4 (1858) 233 — 380. — Ἄλλον ἓνα τόμον συγγραμμάτων τοῦ Νικηφόρου ἀνήγγειλεν ὁ Pitra, *Analecta sacra et classica* 5 (ἐν Ρώμῃ 1888) 46 ὡς ἔτοιμον πρὸς τύπωσιν, ἀλλὰ δὲν ἐξέδωκεν αὐτόν. — Κατὰ πόσον εἰς τὰ ἐτι ἀνέκδοτα εἶνε καταλεκτέος καὶ ὁ βίος τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου τοῦ νεωτέρου, ὅστις ἐν τῷ κώδικι Paris. 1547 a. 1286 fol. 158 — 249ν εἰς τὸν Νικηφόρον ἀποδίδεται, μένει νὰ ἐξετασθῇ. — Πρέπει νὰ σημειωθῇ καὶ ὁ κώδιξ Coisl. 93 saec. 12 fol. 1 — 603.

2. *Βοηθήματα*: C. Oudin, *Comment. de scriptoribus eccl.* 2 (ἐν Λειψίᾳ 1722) 4 — 19. — Fabricius, *Bibl. gr.* 7, 603 — 632. — A. Ehrhard ἐν *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon* 9, 2^ο ἐκδ. (ἐν Freiburg 1893) 249 — 259. — Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ δράσεως ἴδε J. Hergenröther, *Photius* 1, 261 — 286.

3. *Βιογραφικά*: Εὐθὺς μετὰ θάνατον ὁ Νικηφόρος ἔτυχε βιογραφου τοῦ διακόνου καὶ σκευοφύλακος Ἱγνατίου. Ἐπόμενος τῷ ἔθει τῶν Βυζαντινῶν συναξαριστῶν ὁ Ἱγνάτιος ἀπεσιώπησε τὰς μεταξὺ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς μερίδος τῶν μοναχῶν ἔριδας, περὶ ὧν πληροφορούμεθα ἐκ τῆς τοῦ Θεοφάνους χρονογραφίας, ἐκδ. de Boor 1, 481, 484. Ὁ βίος καλλίτερον παρὰ de Boor, *Nicephori archiep. Cropolitani opuscula historica*, ἐν Λειψίᾳ 1880 σ. 139 — 217. — Τὴν συμπληρωτικὴν ἀφήγησιν τοῦ πρεσβυτέρου Θεοφάνους περὶ τῆς ἐξορίας καὶ ἀνακομιδῆς τοῦ Νικηφόρου περιέχουσι (ἐκδ. ἀρχική) τὰ ὑπὸ Θεοφίλου Ἰωάννου Μνημεῖα ἀγιολογικά, ἐν Βενετίᾳ 1884 σ. 115 — 128. — Ἄλλαι εἰδήσεις παρὰ τοῖς χρονογράφοις Θεοφάνει, Γεωργίῳ μοναχῷ κ. ἄ.

4. *Ταράσιος*, ὁ ἄμεσος προκατόχος τοῦ Νικηφόρου, ἦτο γόνος ἐπι-

φαναὺς οἰκογενίας τῆς Κ)πόλεως. Γραμματεὺς ὧν ἐξ ἀπορρήτων τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης ἐξελέχθη διάδοχος τοῦ εἰκονομάχου Παύλου (784) καὶ παρέσχε μεγάλας ὑπηρεσίας πρὸς τὴν συγκρότησιν τῆς Ζ' συνόδου (787), ἐν ᾗ ἀποκατεστάθη ἡ εἰκονολατρεία καὶ θεολογικῶς διεσαφήθη. Εἰς τὰ πράγματα ταῦτα ἀναφέρονται αἱ 6 σωζόμεναι ἐπιστολαὶ αὐτοῦ καὶ ὁμιλία εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ἣτις ἀδίκως ἐθεωρήθη νόθος, διότι ἡ κατὰ τῶν εἰκονοκλαστῶν ἀντιρρητικὴ ἐπικυρῶνει τὴν παράδοσιν τῶν χειρογράφων. Ἐξεδόθη μετὰ τῶν ἐπιστολῶν παρὰ Migne, Patr. gr. 98, 1428—1500. Τὴν πρὸς τὸν λαὸν ὁμιλίαν του κατὰ τὴν ἐκλογὴν του παρέλαβεν ὁ Θεοφάνης εἰς τὴν χρονογραφίαν, ἐκδ. de Boor 1, 458—60. — Ὁ διάκονος Ἰγνάτιος ἔγραψε καὶ βίον Ταρασίου. Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὑπὸ I. A. Heikel ἐν Acta societatis scientiarum Fennicae 17, ἐν Helsingfors 1889, μετὰ σχολίων καὶ εὐρετηρίων καὶ χωριστὴ ἐκδοσις.

5. Πανηγυρικός λόγος εἰς τοὺς πατέρας τῆς Ζ' συνόδου ὑπὸ Ἐπιφανίου ἐπισκόπου Καπάνης διεσώθη ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς συνόδου παρὰ Mansi, Concilia 13, 442—458 ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 98, 1313—1332

6. Εἰς τὸν διάκονον Ἰγνάτιον τὸν βιογράφον τῶν πατριαρχῶν Ταρασίου καὶ Νικηφόρου, ἀποδίδεται βίος τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Δεκαπολίτου († 817), π. χ. ἐν τοῖς κώδιξι Paris. 501. 1525. 1549. Ἀγνωστον ἂν συμφωνεῖ πρὸς τὸν ὑπὸ Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά σ. 129—164 δημοσιευθεῖσαν ἀνώνυμον βιογραφίαν τοῦ Γρηγορίου Δεκαπολίτου. Κατὰ τὸν Montfaucon, Biblioth. bibliothecar 1 (ἐν Παρίσις 1739) 136 σώζονται ἐν βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ ἐν ᾗ περισσότερα συγγράμματα περὶ εἰκονολατρείας ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰγνατίου διακόνου. Ἄλλ' ἡ πληροφορία αὕτη χρῆζει ἐλέγχου. Ὁ Σουΐδας τέλος ἐν τῇ Λεξικῇ ἐκδ. G. Bernhardt 1, 2 (1852), 93, 7 ἀποδίδει εἰς αὐτὸν ἐπιταφίους λόγους, «ἄλλα πολλὰ» καὶ ἐπιστολάς, τὰ ὅποια ὅσον γνωρίζω οὐδαμοῦ εἰς φῶς ἦλθον. — Περὶ τοῦ Ἰγνατίου ὡς ποιητοῦ βιβλ. Κρουμβάχερ.

7. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου Δεκαπολίτου φέρεται μικρὰ διήγησις περὶ τοῦ προσηλυτισμοῦ Σκρακηνοῦ τινος. Ἐτυπώθη παρὰ Migne Patr. gr. 100, 1201—1213.

8. Εἰς τὸν Θεόδωρον Γραπίον, ἀδελφὸν τοῦ ποιητοῦ Θεοφάνους ἀ-

πεδόθησαν ἑνωρὶς ἤδη ὑπὸ τε χειρογράφων (π. χ. κώδ. Paris. 910 saec. 10) καὶ ἐν παραπομπαῖς μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν, π. χ. τοῦ Ἰωάννου Κυπριαρισιώτου, τὰ περὶ εἰκονολατρείας συγγράμματα τοῦ πατρ. Νικηφόρου. Ὁ Combefis, *Originum rerumque Cpolitan maniplus*, ἐν Παρισίους 1664 σ. 159 πλανηθεὶς ὠνόμασεν αὐτὸν συγγραφέα τοῦ ὑπὸ Ἰγνατίου βίου τοῦ Νικηφόρου. Ἐξ αὐτοῦ ἀσφαλῶς κατὰ γεται μόνον μία ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κυζίκου Ἰωάννην περὶ τῶν ἐαυτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του παθημάτων ἐπὶ Θεοφίλου (829 — 842), ἣτις περιελήφθη εἰς τὴν βιογραφίαν του. Αὕτη δὲ συνεγγραφή ζῶντος ἐτι τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοφάνους, ὅστις ἀπέθανε τὸ 845 ἀρχιεπίσκοπος ὧν Νικαίας. Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Combefis ἐνθ' ἄνωτ. σ. 191 — 213. — Λόγον τοῦ Θεοδώρου Γραπτοῦ περὶ τῶν κεκοιμημένων μνημονεύει ὁ Λέων Ἀλλάπιος, *De purgatorio*, ἐν Ρώμῃ 1655 σ. 211.

9. Ὀλότελα ἐξηφανίσθη ἡ ὑπὲρ τῆς εἰκονολατρείας πραγματεία, ἣν συνέγραψεν ὁ πατρ. Ἀλεξανδρείας Σωφρόνιος ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου (829 — 842). Πρβ. Εὐτυχίου χρονικά παρὰ Migne, *Patr. gr.* 111, 1137.

18. Ὁ Φώτιος εἶνε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας καὶ λογοτεχνίας μοναδικὴ προσωπικότης. Οὐχὶ δὲ μόνον ὡς ἱεράρχης, λόγιος καὶ θεολόγος εἶνε ὁ σημαντικώτατος ἀνὴρ τοῦ 9' αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Βυζαντίου κατέχει θέσιν, ἥς οὐδεὶς Βυζαντινὸς πλέον μετ' αὐτὸν ἠξιώθη καὶ ἣτις τάσσει αὐτὸν μεταξὺ τῶν μεγάλων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Καὶ τὴν σημασίαν ταύτην χρεωστεῖ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν δρᾶσίν του ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ἀληθῶς οὐδεὶς πατριάρχης τῆς Νέας Ρώμης ἐσημείωσεν εἰς τὰ χρονικά τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας τὰς ἡμέρας τῆς δράσεώς του ἐπὶ τοῦ πρώτου αὐτῆς ἐπισκοπικοῦ θρόνου διὰ διαρκεστέρων ἀποτελεσμάτων, ἅμα δὲ καὶ δυσκοινωνιστοτέρων ἐπακολούθων. Διότι αὐτὸς εἶνε ὁ προκαλέσας τὴν κρίσιμον τῆς διαστάσεως ἐκείνης μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἔκρηξιν, ἣτις ἐγεννήθη μὲν ὁμοῦ μετ' αὐτὴν ἰδρυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπεκαύθη δὲ ὑπὸ τῶν χριστολογικῶν ἀγώνων καὶ σφοδρότερον ἐτι ὑπὸ τῆς εἰκονομαχίας, δύο δὲ αἰῶνας

μετ' αὐτὴν κατέληξεν εἰς τὸ ὀριστικὸν μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἐκκλησίας σχίσμα. Βεβαίως τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ μόνον εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Φωτίου, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦτο αὕτη· ἡ ἱστορία ἀπὸ πολλοῦ συνείθισε νὰ ζητῇ τὰς κινούσας δυνάμεις εἰς τοῦ πολιτισμοῦ τὴν κατάστασιν καὶ εἰς τὰ εὐρέα στρώματα τοῦ ἔθνους, ἐκ τῶν κόλπων τοῦ ὁποῖου ἐκφύονται ἕκαστα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἄλλ' ἐν τῷ Φωτίῳ διακρίνεται καθαρῶς ὅλως διόλου τὸ διπλοῦν στοιχεῖον, ἐκ τῆς κοινῆς τοῦ ὁποῖου ἐνεργείας γεννᾶται ἡ ἱστορία, δηλονότι τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς καὶ ἡ ἀτομικότης. Ὁ Φώτιος κατὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς του τάσεις ἦτο τέκνον τῆς ἐποχῆς του, γέννημα τῆς ἑλληνικῆς αὐταρεσκείας, ἥτις ἡξίου ἑαυτὴν ἀμέτρως ὑπέροχον τῶν βαρβάρων τῆς Δύσεως καὶ ἠγωνίζετο νὰ ἐγείρῃ μεσότοιχον πολιτικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν μεταξὺ ἑαυτῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἄλλ' ἦτο ἐνταυτῷ καὶ κύριος τῆς ἐποχῆς του· διότι ἐγνώριζε νὰ ἐξεγείρῃ πάσας τὰς ἀδρανόουσας ἀντιθέσεις, αἵτινες εἶχον προκύψει ἐκ τῆς ἀμοιβαίας πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως, ἔδωκε δὲ εἰς αὐτὰς τύπον ὀρισμένον, καὶ διὰ τούτου τὴν πλήρη ἐνεργὸν αὐτῶν δύναμιν. Ἡ φιλοδοξία του, ἥτις προσηλώθη εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐναντίον τῆς αὐθεντίας τοῦ πάπα, ἣν αὐτὸς ὁ ἴδιος προηγουμένως εἶχεν ἐπικαλεσθῇ, συνεδύαζετο πρὸς τὴν ἀγερωχίαν τοῦ ὅλου ἔθνους, ἥτις καιρίως εἶχεν ἤδη προσβληθῇ διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς δυτικῆς αὐτοκρατορίας, θανάσιμον δὲ τραῦμα εἶχε λάβει διὰ τῆς εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἑδραν προσαρτήσεως τῶν νεοφωτίστων Βουλγάρων. Ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος τοῦ λαοῦ ἐβόηθησε τὸν Φώτιον νὰ καταφέρῃ κατὰ τῆς Ῥώμης τὸ πρῶτον ἰσχυρὸν πλήγμα. Καὶ ἀντέπραξαν μὲν κατὰ τῶν τάσεών του δυναστικά συμφέροντα, καθηρέθη δὲ ὁ Φώτιος (867) καὶ μετὰ μίαν δεκαετίαν ἀνυψωθείς εἰς τὸν θρόνον κατεβιβάσθη ἀπ' αὐτοῦ πάλιν· ἀπέθανε μάλιστα ἐν τῇ ἐξορίᾳ· ἀλλ' ἡ κατὰ τῆς Ῥώμης ἐχθρότης δὲν συναπέθανε μετ' αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἄριστα ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Φώτιος μᾶλλον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς ἐτάχθη ἢ αὐτὴ εἰς τὴν ἑαυτοῦ. Ὁ τρό-

πος, καθ' ὃν ὑπηρετήσεν αὐτήν, δεικνύει χαρακτηῖρα, ὅστις δὲν δύναται νὰ εὕρῃ χάριν πρὸ τοῦ δικαστικοῦ βήματος τῆς ἀμερολήπτου ἱστορικῆς ἐρεύνης. Ἀλλ' ὅλως διάφορος εἶνε ἡ κρίσις, ἣν οἱ μεταγενέστεροι ὀφείλουσιν εἰς τὸν ἄλκιμον πατριάρχην ὡς σοφὸν καὶ συγγραφέα.

Ὡς θεολόγου ἡ σημασία αὐτοῦ πολλάκις ὑπερετιμήθη. Ἡ θεολογία δὲν εἶνε τὸ λαμπρότατον φύλλον ἐν τῷ στεφάνῳ τῆς δόξης τοῦ σοφοῦ Βυζαντηνοῦ. Τὸ σύνολον τῆς θεολογικῆς του ἐργασίας τάσσει αὐτὸν ὑπὸ τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, καμμίαν δὲ σύγκρισιν δὲν ἐπιτρέπει πρὸς τὴν τοῦ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ἢ Λεοντίου τοῦ Βυζαντίου. 1. Τὸ ἐκτενέστατον θεολογικὸν σύγγραμμα τοῦ Φωτίου εἶνε τὰ Ἀμφιλόγια, τὰ ὁποῖα τὸν τίτλον τοῦτον φέρουσι, διότι αἱ ἐν αὐτοῖς συλλεχθεῖσαι πραγματεῖαι ἀποτείνονται πρὸς τὸν μητροπολίτην Κυζίκου Ἀμφιλόχιον. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀνέρχεται ἐν τῇ νεωτάτῃ ἐκδόσει εἰς 324, αὐτὸς δὲ ὁ Φώτιος τὰς ἀναριθμᾷ εἰς 300. Συνέγραψεν αὐτὰς ὁ Φώτιος ἐν τῇ ἐξορίᾳ (867—77), ταύτην δὲ ὡς ἐποχὴν συγγραφῆς ἐλέγχουσι καὶ τὰ ἐπανειλημμένα παράπονα αὐτοῦ ἔνεκα ἐξωτερικῶν δυσχερειῶν, ἐλλείψεως βιβλίων καὶ ἀντιγραφῶν. Τὰ Ἀμφιλόγια εἶνε ἔργον ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν μυριόβιβλον τοῦ Φωτίου. Ἄνευ οὐδεμιᾶς συστηματικῆς τάξεως καὶ ἄνευ συμμετρικότητος ἐν τῇ ἐκθέσει ἀκολουθοῦσιν ἐν ποικίλῃ ἀλληλουχίᾳ τὰ σχεδιάσματα τὰ ἐν τῷ ἄλλῳ. Εἶνε συντεταγμένα κατὰ τὸ εἶδος τῶν Ἑρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων, ὅπερ προηγουμένως ἤδη εἶχεν εἰσαχθῆ εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ ἐφηρμόσθη ὑπὸ τοῦ Θεοδωρήτου, Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Ἀναστασίου Σιναΐτου. Κατὰ τὸ περιεχόμενον κατανέμονται εἰς τε τὴν θεολογίαν καὶ τὴν θύραθεν παιδείαν, παρέχοντα γενικὴν ἔννοιαν περὶ σύμπαντος τοῦ ἐπιστημονικοῦ βίου τῶν χρόνων τοῦ Φωτίου. Τὰ ἐκ τῆς θύραθεν σοφίας θέματα ἀνήκουσιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, τὴν ἰατρικὴν, γραμματικὴν καὶ ἱστορίαν· ἀλλ' ἀποτελοῦσι μικρὸν μόνον μέρος τοῦ ὅλου. Τὰ τρία τέταρτα αὐτῶν καὶ ἐπέκεινα πραγματεύονται ἐρμηνευτικὰ

ζητήματα περὶ τῆς γενέσεως, τῆς πεντατεύχου, τῶν ψαλμῶν καὶ συγνότατα περὶ εὐαγγελικῶν χωρίων. Τὰ δογματικὰ θέματα ἀναφέρονται εἰς τὰ δόγματα τῆς τριάδος, τῆς ἐνανθρωπήσεως, τῆς σωτηρίας, εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς, εἰς τὴν εἰκονολατρείαν, ἀλλὰ παραδόξως οὐδ' ἅπαξ φέρεται εἰς μέσον ἢ πρὸς τοὺς Λατίνους ἔρις. Συγγράμματα τῶν πατέρων ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον ὀλίγων μόνον ἐρωτήσεων, ἀλλὰ τόσῳ μεγαλειτέρα εἶνε ἡ συμμετοχὴ τῶν πρῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἰς τὸ ὅλον. Ὁ J. Hergenröther κατέδειξεν, ὅτι 32 ἐρμηνευτικαὶ πραγματεῖαι παρελήφθησαν ἐπὶ λέξει παρὰ τοῦ Θεοδώρητου. Εἰς πολλὰς ἄλλας ἀφθονον ὑλικὸν παρέσχον ὁ Πολυχρόνιος, Ἐπιφάνιος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Θεοδώρητος, Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἔτι δὲ μᾶλλον θὰ ἡλαττώνετο ἡ πνευματικὴ ιδιοκτησία τοῦ Φωτίου, ἂν εἴχομεν ἔτι πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ἀπολεσθέντα συγγράμματα. Ἄλλ' ἂν τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἔκτακτον τοῦ Φωτίου ἰκανότητα εἰς προσοικειώσεις ἀλλοτρίων, καταβιδάζει ὁμοῦς τὴν πρωτότυπον αὐτοῦ πνευματικὴν ἐργασίαν εἰς βαθμὴν πολὺ μικρὴν σχετικῶς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν Ἀμφιλοχίων. 2. Ἄλλαι ἐργασίαι τοῦ Φωτίου ἐν τῷ ἐρμηνευτικῷ κλάδῳ εἶνε τὰ εἰς τὴν Γραφὴν ὑπομνήματα. Καὶ εἰς μὲν τὴν Παλαιὰν Γραφὴν ἀναφερόμενα μετὰ βεβαιότητος δὲν ἀπεδείχθησαν μέχρι τοῦδε· ἀλλ' ἐν ταῖς σειραῖς τοσαῦται ἐρμηνεῖαι εἰς τὰ εὐαγγέλια καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ἀποδίδονται εἰς τὸν Φώτιον, ὥστε ἡ ὑπαρξίς σχολίων αὐτοῦ εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ. Σχόλια εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἐξέδωκε πρὸ μικροῦ ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς. Ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τοῦ Οἰκουμενίου εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ἀπαντᾷ συχνάκις ὁ Φώτιος, ἂν διερευνηθῶσι δὲ αἱ σειραί, θὰ ἐξέλθωσιν ἀναμφιβόλως εἰς τὸ φῶς καὶ ἄλλα ἀνήκοντα εἰς αὐτόν. Διὰ τῆς ὑπαρχούσης ὁμοῦς ὕλης δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξενεχθῇ κρίσις περὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς πρῶν ἐρμηνευτάς, βέβαιον δὲ εἶνε μόνον, ὅτι συνεβουλεύθη

αὐτοὺς καὶ ἐνταῦθα. 3. Ἐκ τῶν δογματικῶν ἀντιρρητικῶν συγγραμμάτων ἡ Διήγησις περὶ τῆς μανιχαίων ἀναβλαστήσεως γεννᾷ πρόβλημα μήπω ἐντελῶς διασαφηθέν. Διαιρεῖται αὕτη εἰς ἱστορικὸν μέρος (βιβλίον 1) καὶ ἀντιρρητικὸν (βιβλ. 2—4). Τὸ δεύτερον εἶνε ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν σπουδαιοτάτων δοξασιῶν τῶν μανιχαίων καὶ παυλικιανῶν· ἀλλὰ δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς ὅ,τι ἐν τέλει τοῦ πρώτου βιβλίου προαγγέλλεται ὡς ὁ κατόπιν σκοπὸς τῆς συγγραφῆς, καὶ πιθανῶς ἀπετέλει κατ' ἀρχὰς ἰδίαν πραγματείαν. Ἐτι μεγαλειτέρας δυσκολίας παρέχει τὸ πρῶτον βιβλίον, διότι τὸ μὲν πρῶτον μέρος αὐτοῦ (ἀρ. 1—15) ἐπαναλαμβάνεται κατὰ λέξιν καὶ εἰς ἄλλους συγγραφείς, τὸν Πέτρον Σικελιώτην, Γεώργιον μοναχόν, καὶ τὸν ἡγούμενον Πέτρον, ἐφ' οὗ τὰ ἔχνη πιθανῶς ἐβάδισεν ὁ Φώτιος· τὸ δὲ ἀκολουθοῦν (ἀρ. 15—27) δὲν ἔχει καμμίαν ἐσωτερικὴν συνάφειαν πρὸς τὰ προηγουμένα, ἐπανέρχεται εἰς τὰ ἅπαξ λεχθέντα καὶ ἔπειτα κρίνει ἄλλως περὶ αὐτῶν. Ἄλλ' ἡ νεωτᾶτη γνώμη πρὸς ἄρσιν τῶν δυσκολιῶν τούτων, ἣν ἐξήνεγκεν ὁ Karapet-Ter-Mkrttschian, εἶνε ἀπαράδεκτος. 4. Πρωτότυπον ὅλως διόλου εἶνε τὸ κατὰ τῶν Λατίνων κύριον σύγγραμμα: Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας. Πραγματεύεται τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὑπερῆκτοτε κατέστη τὸ ἀντικείμενον ἀναριθμήτων συγγραμμάτων. Ὁ Φώτιος συνήγαγεν ἐνταῦθα κατ' οὐσίαν πάντας τοὺς λόγους, οἵτινες δύνανται νὰ ἀντληθῶσιν ὑπὲρ τοῦ ἐλληνικοῦ δόγματος ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς, τῶν πατέρων καὶ τῆς θεολογικῆς φιλοσοφίας, ἀλλ' ἡ Γραφή καὶ οἱ πατέρες τίθενται ἐν αὐτῷ ἐν ἡσσονι μοίρᾳ ἢ αἱ θεολογικαὶ ἀποδείξεις. Μεγάλῃ διαλεκτικῇ εὐστροφίᾳ καὶ διὰ πάντων εἰσχωροῦσα ἀγχίνοια τάσσονται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν σφοδροῦ πάθους, ὅπερ ἐκδηλοῦται πολλάκις εἰς τὸν ὀργίλον τόνον τῆς φράσεως. Ἀξιοπαρατήρητον εἶνε ὅτι ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ὁ Φώτιος δὲν ἐπιτίθεται ἀπ' εὐθείας κατὰ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. Ἐπικαλεῖται

μάλιστα τοὺς μέχρις αὐτοῦ πάπας ὡς τηρητὰς τοῦ ἀνοθεύτου συμβόλου ἐναντίον τοῦ Ἀμβροσίου, Ἱερωνύμου καὶ Αὐγουστίνου. Οἱ μετὰ ταῦτα πολέμιοι τῶν Λατίνων κατέφυγον εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο πολλάκις, ἰδίως Νικόλαος ὁ Μεθώνης, Ἀνδρόνικος Καματηρός, Γεννάδιος τῆς Βουλγαρίας κ. ἄ., ἐξ ἄλλου ὅμως ἐγράφη καὶ ἀνασχευή αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βέκκου. Ἀμφίβολος εἶνε ἡ πατρότης τοῦ Φωτίου περὶ μικρᾶς τινος πραγματείας ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ἣν ὁ Εὐθύμιος Ζιγαβηνὸς προσήρτησεν εἰς τὴν Πανοπλίαν αὐτοῦ. Γνησία δύναται μᾶλλον νὰ θεωρηθῇ πραγματεία τις κατὰ τῶν πρωτείων τῆς Ρώμης, ἀλλὰ βεβαίως νόθος εἶνε ἡ μικρὰ πραγματεία Περὶ τῶν Φράγκων καὶ τῶν λοιπῶν Λατίνων, ἣτις ἐγκαλεῖ τοῖς Λατίνοις 28 ἐγκλήματα κατὰ τὸ πλεῖστον πειθορχικῆς φύσεως καὶ συνεγράφη μετὰ τὸν χωρισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὸ 1054. Εἰς τὰ δογματικὰ ἀντιρρητικὰ συγγράμματα πρέπει νὰ καταταχθῶσιν ἐπιστολαὶ τινες, ὧν σημαντικώτεραι εἶνε ἡ ἐγκύκλιος καὶ τὸ γράμμα πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀκυληίας περὶ τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους ἔριδος, ὡς καὶ ἐπιστολὴ τις ἐν ἀρμενικῇ μεταφράσει διασωθεῖσα πρὸς τὸν Καθολικὸν τῆς μεγάλης Ἀρμενίας Ζαχαρίαν. Διὰ τοῦ περιεχομένου αὐτῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας ἀναγομένη, ἔχει ὅμως ἡ μικρὰ πραγματεία: Συναγωγαὶ καὶ ἀποδείξεις κτλ. ἀπολογητικὸν σκοπὸν, καθὼς ζητοῦσα νὰ ἀποδείξῃ τὴν νομιμότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Φωτίου. Δύο ἄλλαι ἀντιρρητικαὶ πραγματεῖαι κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ καὶ τοῦ αἵρετικοῦ Λεοντίου Ἀντιοχείας ἀπωλέσθησαν. 5. Ὁ Φώτιος ἦτο ἕξοχος ῥητορικὸς συγγραφεὺς τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἐκ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ ὀλιγάριθμοι μόνον διεσώθησαν καὶ αὗται εἶνε ἔτι ἀνέκδοτοι. Ἀναφέρονται εἴτε εἰς ἐορτὰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς εἴτε εἰς ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του. Ἱστορικὴν σπουδαιότητα ἔχουσιν αἱ δύο ὁμιλίαι αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ρώσων (860), αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας μαρτυρίας περὶ τῶν ἐπιθέσεων τῶν Σλαύων εἰς τὸ βυζαντηνὸν κράτος. 6. Ἀμφί-

βόλα καὶ νόθα συγγράμματα θεολογικὰ ἀπεδείχθησαν πολλά, ἀλλ' οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἀξιοῖ σπουδαιότερον ὅπως οὖν ἐνδιαφέρον. Ἐξ ἐτέρου πάλιν δὲν ἀποκλείεται, ὅτι συγγράμματά τινα τοῦ Φωτίου κρύπτονται ὑπὸ ξένον ὄνομα, ὡς π. χ. τὸ τοῦ Στυλίου Νεοκαισαρείας.

1. Ἐκδόσεις: 1. Γενικὴν ἔκδοσιν κατήρτισε πρῶτος ὁ Migne, Patr. gr. 101 — 104 (1860). — Μικρὰν συλλογὴν νέων πραγματειῶν ἐξέδωκεν ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Φωτίου.. τὸ περὶ τοῦ τάφου τοῦ Χριστοῦ ὑπομνημάτιον.. καὶ ἄλλα τινὰ πονημάτια τοῦ αὐτοῦ ἑλληνοισι τε καὶ ἀρμενισι γεγραμμένα .., Δημοσιεύματα τῆς ρωσικῆς ἐταιρείας τῆς Παλαιστίνης, 31 τόμος, ἐν Πετροπόλει 1892. Πρβ. Βυζ. Δελτ. 2 (1893) 349 ε. Τὰ ἐν ταύτῃ περιεχόμενα σχόλια εἰς Ἰωάννην τῆς κλίμακος πρέπει νὰ ἐξετασθῶσι κατὰ πόσον εἶνε γνήσια. — 2. Τὰ Ἀμφιλόχεια κατὰ διαφόρους ἐκδόσεις διαφόρων συστάδων ὑπὸ Montfaucon, Wolf, Scottus, A. Mai κ. ἄ. ἱκανῶς πλήρη ἐξεδόθησαν ὑπὸ Malou καὶ J. Hergenröther, παρὰ Migne 101, 1 — 1190, 1277 — 1296. — Σπουδαία συμπλήρωσις εἶνε ἡ εἰς τοὺς ἐν Παρισίοις ἐκδότας ἄγνωστος παραμείνασα ἔκδοσις ὑπὸ Κ. Οἰκονόμου κατὰ τινα πρόην μὴ χρησιμοποιηθέντα Ἀθωϊτικὰ κώδικα, ἧτις μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του, χειρουργοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου, ἐν Ἀθήναις 1858. Περιέχει πλὴν τῶν διαφόρων γραφῶν καὶ ἑνδεκα τέως ἀγνώστους ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις. Ἐν τοῖς μακροῖς προλεγομένοις ὁ συγγραφεὺς ἀρμόμενος πολλὰ καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν Δυτικῶν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Φωτίου, πραγματεύεται ἰδίως περὶ τῶν Ἀμφιλοχίων καὶ τῶν χειρογράφων αὐτῶν. — 3. Ἐκ τῶν εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην σχολίων συνελέχθησαν ὀλίγα μόνον ἀποσπάσματα παρὰ Migne 101, 1189-1253. — Ἀλλὰ ἀποσπάσματα διεσπαρμένα ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Οἰκουμενίου εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ ἐν πολλοῖς χειρογράφοις τῶν σειρῶν, π. χ. ἐν τοῖς κώδιξι Vatican. Regin. 9 saec. 10, Barberin. VI 1. — 4. Τὰ 4 βιβλία κατὰ τῶν παυλικιανῶν ἐξέδ. ὁ J. Chr. Wolf, Anecd. gr., 1 — 2, ἐν Ἀμβούργῳ 1722· ἀνατύψεις παρὰ Migne 102, 9 — 264. Ὁ Karapet Ter — Mkrttschian, Die Paulikianer im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische

Erscheinungen in Armenien, ἐν Λειψία 1893, ἀναγνωρίζει ὡς γνήσιον τοῦ Φωτίου μόνον βιβλ. 1 ἀρ. 1—15. Ἄλλ' ἡ γνώμη αὐτοῦ, ὅτι ὁλόκληρον τὸ σύγγραμμα συνεγράφη ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, ἀντικρούεται ὑπ' αὐτῆς τῆς παραδόσεως τῶν χειρογράφων, ἥτις διὰ τοῦ κώδικος Vatican. Palat. 216 ἀνέρχεται μέχρι τοῦ ι' αἰῶνος. — 5. Ἡ ἀρχικὴ ἔκδοσις τοῦ συγγρ. *Περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυσταγωγίας* ὑπὸ J. Hergenröther, ἐν Regensburg 1857, ἀνατύπωσις παρὰ Migne 102, 264-541. Πρβ. J. Hergenröther ἐν Theolog. Quartalschrift 40 (ἐν Tübingen 1858) 559—629. Ἡ ἐπιτομὴ τῆς μυσταγωγίας παρὰ Hergenröther ἐνθ' ἀνωτ. 113—120 καὶ Migne ἐνθ' ἀνωτ. 392—400. — Ἐκδ. ἀρχικὴ τοῦ νόθου πονηματίου *Περὶ τῶν Φράγγων* κτλ. ὑπὸ J. Hergenröther ἐν Monumenta graeca ad Photium ejusque historiam pertinentia, ἐν Regensburg 1860 σ. 62—71 — Τὴν κατὰ τῶν ρωμαϊκῶν πρωτείων πραγματείαν ἐξέδωκαν ὁ Πάλλης καὶ Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν ἱερῶν κανόνων* 4 (ἐν Ἀθήναις 1854) 409—415. — Ἐκδ. ἀρχικὴ τῶν *Συναγωγῶν* ὑπὸ Fontanni, *Novae deliciae eruditorum* 1 (ἐν Φλωρεντίᾳ 1785) 2, 1—80· βελτιωμένον κείμενον παρέσχεν ὁ I. N. Βαλέτιας, *Ἐπιστολαὶ Φωτίου*, ἐν Λονδίῳ 1864, 559 ε. — 6. Ὀμιλίαι τινὲς κατὰ προηγουμένας ἐκδόσεις παρὰ Migne, 102, 548—576. — Ἐκδ. ἀρχικὴ τῶν δύο εἰς τὴν εἰσβολὴν τῶν Ρώσων ἀναφερομένων ὁμιλιῶν ὑπὸ Πορφ. Οὐσπένσκη, ἐν Πετρούπολει 1864 (κατὰ κώδικα Ἀθωϊτικόν, ὅστις περιέχει καὶ ἄλλας ὁμιλίας καὶ ἔργα τοῦ Φωτίου ἢ ἔκδ. πλημμελὲς καὶ ἀτελές). Πλήρης καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὸν αὐτὸν κώδικα ἢ ἔκδ. ὑπὸ A. Nauck ἐν *Lexicon Vindobonense*, ἐν Πετρούπολει 1867, 201—232. πρβ. τὸ προοίμιον αὐτῆς σ. 23—30. Ἐπανελήφθη παρὰ C. Müller ἐν *Fragm. historic. Graecor.* 5 (1870) 162—173. Ἐνταῦθα καὶ παρὰ Nauck ἀναφέρεται καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιολογία ἢ ἀναγομένη εἰς τὸ συμβᾶν τοῦτο. Περὶ τῆς χρονολογίας τῶν συμβάντων πρβ. ἀνωτ. σ. 58 σημ. 1. Ἀνάλυσιν ἀμφοτέρων τῶν ὁμιλιῶν ἔκαμεν ὁ A. Chassang ἐν τῷ *Annuaire de l'assoc.* 5 (1871) 75—85. — Ἐκδ. ἀρχικὴ νέων ὁμιλιῶν ὑπὸ Σ. Ἀριστάρχου ἐν Ἐκκλησ. Ἀληθείᾳ 3 (1882—83) 161 ε., 308—12, 528—30, 667—69, 786—92· 2^α περίοδος 1 (1885) 481—507· 3 (1886) 177—198. Ἡ προαγγελλθεῖσα ἐνταῦθα ἔκδο-

σις τῶν ἀνεκδότων ὁμιλιῶν δὲν εἶδε τὸ φῶς. — Περὶ ἀποσπασμάτων τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Φωτίου ἐν τῷ κώδ. Vatican. Palat. 129 ἴδε K. K. Müller ἐν Zeitschrift für Kirchengesch. 4 (1880—81) 130—36. — Πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν καὶ σλαυικαὶ μεταφράσεις ὁμιλιῶν τοῦ Φωτίου· πρβ. Буζ. Δελτ. 2 (1893) 641 περὶ ὁμιλίας ἐν τῷ κώδικι Suprasliensis.

2. Βοηθήματα: Τὰ προλεγόμενα τῶν εἰρημένων ἐκδόσεων ὑπὸ K. Οἰκονόμου, Baléttia καὶ Migne. — Περὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ ὡς πολιτικοῦ τῆς ἐκκλησίας πρβ. τὴν βιβλιολογίαν περὶ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν. — Περὶ τῆς πρὸς τὸν Ἰγνάτιον σχέσεως αὐτοῦ ἴδε I. Malyschewskij, Οἱ ἄγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι τῶν Σλαύων, ἐν Κιέβῳ 1886 (ρωσιστί). Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ V. Oblak ἐν Archiv für slav. Philol. 12 (1889) 216—221. — J. Jager, Histoire de Photius, ἐν Παρίσις 1844. — *Κύριον σύγγραμμα*: J. Hergenröther, Photius, Patriarch von Kpel, sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma, 3 τόμοι, ἐν Regensburg 1867—69. Ἐκτενεστάτη μονογραφία, ἣτις περιλαμβάνεται ἐντὸς τῶν ὁρίων ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος μέχρι τοῦ ὀριστικοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὸν ιβ' καὶ ιγ' αἰῶνα καὶ ἐν ᾗ πολλὰ ἀνέκδοτοι πηγαὶ ὑπ' ὄψιν ἐλήφθησαν. Ἐμβρίθεια, πολυμάθεια καὶ ἀντικειμενικότης εἶνε ἀνεγνωρισμένα προσάντα τοῦ ἔργου τούτου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ συγγραφεὺς σπανίως προδίδει τὰ ἴδια ἑαυτοῦ φρονήματα. Οἱ 2 πρῶτοι τόμοι εἶνε ἀφιερωμένοι εἰς τὴν ᾠρᾶσιν τοῦ Φωτίου ὡς πολιτικοῦ τῆς ἐκκλησίας· ὁ τρίτος πραγματεύεται περὶ τῶν συγγραμμάτων (σ. 3—260) καὶ τῆς θεολογίας τοῦ Φωτίου (σ. 264—652) καὶ τέλος περὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τοῦ σχίσματος. — Θεόδ. Σιούκωφ, Εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς χιλιετηρίδος τοῦ Φωτίου πατρ. K) πόλεως ἐν τῇ Ὁρθόδοξῃ συλλογῇ τῆς ἐταιρ. τῆς Παλαιστίνης (ῥωσσ.) 1891, 60—70, 360—386, 397—421. Ἰεάνωφ-Πλατώνωφ, Περὶ τῶν περὶ Φωτίου πατρ. K) πόλεως ἐρευνῶν, ἐν τῷ Journal ministeriel, τόμῳ 280ῳ (1892) 121—148, τόμῳ 281ῳ (1892) 1—72, 299—315, τόμῳ 283ῳ (1892) 1—60, 205—251· ἐξεδόθη καὶ ὡς βιβλίον χωριστά. — Ἀμφοτέρα ἐξ ὀρθοδόξου ἀπόψεως. Ὁ K. A. K(iréeff) μετέφρασε γαλλιστί τὸ δεῦτερον τοῦτο σύγγραμμα συντετμημένον ἐν τῇ Revue internationale de

Theologie 1 (1893) 654 — 669, 2 (1894) 80 — 107, 253 — 261. Πρβ. Βυζ. Δελτ. 1 (1892) 356 ε., 632 ε., 3 (1894) 210, 425, 4 (1895) 198. — V. Lukatsch, Ἱστορία τοῦ πατριάρχου Φωτίου, τοῦ αἰτίου τοῦ ἑλληνικοῦ σχίσματος, ἐν Baiamare 1893 (βουμανιστί). Σημειοῦται ἐν Βυζ. Δελτ. 4 (1895) 199.

3. Σύγχρονοι τοῦ Φωτίου συγγραφεῖς: 1. Ὁ Πέτρος Σικελιώτης ἐθεωρεῖτο μέχρι ἐσχάτων σύγχρονος τοῦ Φωτίου συγγραφεὺς τῶν 4 κατὰ παυλικιανῶν βιβλίων, ὧν τὸ πρῶτον ἔχει στενὴν συγγένειαν πρὸς τὸ ὁμώνυμον τοῦ Φωτίου σύγγραμμα. Ἀλλ' ἐνῶ πρότερον ζήτημα ἦτο, ἂν ὁ Φώτιος ἢ ὁ Πέτρος εἴνε ἀρχαιότερος συγγραφεύς, ὁ Karapet Ter-Mkrtschian ἐνθ' ἄνωτ. σ. 13 ε. ἠρνήθη εἰς τὸν Πέτρον ὄχι μόνον τοῦτο τὸ σύγγραμμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξίν, καὶ θέτει αὐτὸ ὡς καὶ τὸ ψευδοφωτιανὸν εἰς τοὺς χρόνους Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081 — 1118). Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Πέτρου στηρίζεται βεβαίως ἐπὶ ἐπισηαλοῦς βάσεως, διότι μαρτυρεῖται μόνον ὑπὸ τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ ἰδίῳ πληροφοριῶν. Τὰ 3 λοιπὰ βιβλία (κατ' ἀρχὰς ὑπελόγιζεν ὁ συγγραφεὺς 6 καὶ τόσα πιθανῶς ὑπάρχον) διαφέρουσιν ἐντελῶς τῶν ἀντιστοιχούντων βιβλίων τοῦ «Ψευδοφωτίου». Ὁ Karapet ὥφειλε νὰ ἐκτείνῃ τὰς ἐρεῦνας αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ ἀμφοτέρων τῶν συγγραμμάτων. Ἡ ἐν ὑστέρω χρόνῳ συγγραφὴ τοῦ «Ψευδοπέτρου» ἀποκρούεται καὶ ὑπὸ τῆς παραδόσεως τοῦ κώδικος Vatican. 508 «ab auctoris temporibus parum distante» — ὀλίγον μὲν τὰ τοὺς χρόνους τοῦ συγγραφέως γραφέντος) Ἐκδ. ἀρχικὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Πέτρου ὑπὸ M. Raderus, ἐν Ingolstadt 1604 μετὰ ταῦτα ὑπὸ Gieseler, ἐν Γοττίγγῃ 1845 ε. — Τῶν 3 ἄλλων βιβλίων ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ A. Mai, Nova Patr. bibl. 4 (ἐν Ρώμῃ 1847) β, 1 — 79 μετ' ἐπαναλήψεως τοῦ α' βιβλίου. Ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 104, 1240 — 1349. — Ὡς παράρτημα εἰς τὴν Πέτρου τοῦ Σικελιώτου ἱστορίαν τῶν Μανιχαίων ἐξέδωκεν ὁ Gieseler, ἐν Γοττίγγῃ 1849, τὴν πραγματείαν Πέτρου τινὸς ἡγουμένου, τοῦ ὁποίου τὴν αὐτότητα πρὸς τὸν Πέτρον Σικελιώτην ἐθεώρησε πιθανήν. Ἐξ ἐναντίας ὁ Karapet θεωρεῖ τὸν ἡγούμενον τοῦτον Πέτρον τὴν ἀρχαιότατην μετὰ τὸν τῶν γνωστῶν ἑλληνικῶν πηγῶν περὶ τῶν παυλικιανῶν. Τὸ ζήτημα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ βαθύτερον. — Κατὰ τῶν παυλικιανῶν ἀπετείνοντο φαίνεται αἱ διαλέξεις Παύλου τινὸς καὶ Ἰωάννου, ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ Α.

Maï ενθ' ἀνωτέρω 80—110. Εὐρίσκονται καὶ ἐν τῷ κώδικι Sinait. 383 saec. 9.—Λεῖψανα συλλογῆς συγγραμμάτων κατὰ μανιχαίων ἀφιερουμένης εἰς τὸν Βασίλειον Α', ἀπόκειται ἐν κώδ. Medic. Laurent. pl. 9, 23 saec. 9. Τὸ ἐλλιπὲς ἀφιερωτικὸν ποίημα εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐξέδ. ὁ A. Brinckmann ἐν Alexandri Lycopolit. contra Manichaei opinioniones disputatio, ἐν Λειψίᾳ 1895 σ. XVI—XXII.

2. Δογματικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Καθολικὸν τῆς μεγάλης Ἀρμενίας Ζαχαρίαν ἰποδίδεται εἰς τὸν ἄλλως ἄγνωστον ἀρχιεπίσκοπον Νικαίας Ἰωάννην, ἀλλ' ἡ γνησιότης αὐτῆς εἶνε πολὺ ἀμφίβολος. Πρβ. J. Hergenröther, Photius 1, 497—500.

3. Σύγχρονος τοῦ Φωτίου θεωρεῖται καὶ ὁ Βαρθολομαῖος μοναχὸς ἐν Ἐδέσσει. Οὕτως ὀνομάζει ἐαυτὸν ὁ συγγραφεὺς ἀντιρρητικοῦ βιβλίου κατὰ τῶν μωαμεθανῶν, ὅπερ ἐλέγχει ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν βιβλίων καὶ ἐθίμων αὐτῶν. Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Le Moynes, Varia sacra, ἐν Leyden 1 (1685) 302—428· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 104, 1383—1448. Αὐτόθι 1448—1457 ἀνώνυμον πονημάτιον Κατὰ Μωαμέθ. Ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς ἀμφοτέρων δὲν ὠρίσθη ἔτι ἀκριβῶς.

4. Ἀντίπαλοι τοῦ Φωτίου ἦσαν ὁ Θεόγνωστος ἀρχιμανδρίτης ἐν Κωνσταντινουπόλει, Μητροφάνης μητροπολίτης Σμύρνης, Στυλιανὸς Μάπας ἀρχιεπίσκοπος Νεοκαισαρείας κ. ἄ. Τοῦ Θεογνώστου ἔχομεν ἐκθεσιν ἀπευθυνθεῖσαν πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Α' περὶ τῶν ἐν Κ) πόλει συμβάντων ἀπὸ τοῦ 858—861, παρὰ Mansi, Concilia 16, 296—301· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 105, 856—861.—Ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φέρεται καὶ ἐγκώμιον τῶν ἁγίων πάντων, Migne αὐτόθι 489—855 καὶ ἀνέκδοτος ὁμιλία περὶ τῆς Θεοτόκου ἐν κώδικι Parisin. 763 saec. 10 fol. 8v—11v—Εἰς τὸ Μητροφάνην ἀπεδίδοντο παλαιόθεν ἡδὴ π. χ. ἐν τῷ κώδ. Vatican. Palat. 216 saec. 10, τὰ 4 κατὰ παυλιανῶν βιβλία καὶ ἄλλα τοῦ Φωτίου συγγράμματα.—Ὁ Β. Γεωργιάδης ἐν Ἐκκλησ. Ἀληθείᾳ 3 (1882—83) 299—302 ἐξέδωκεν ἐγκώμιον εἰς Πολύκαρπον Σμύρνης. Δεύτερον ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ ἐξεδόθη ἐν τῇ Ἐκκλησ. ἀληθείᾳ 24 περιόδῳ 4 (1887) 386—393.—Ὑπομνήματα εἰς τὰς 7 καθολικὰς ἐπιστολάς φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐν κώδικι Athous 3761 saec. 15 foll. 284 Ὑποδείγματα τινὰ ἐκ τούτων ἐξέδωκεν ὁ Β. Γεωργιάδης ἐν Ἐκκλ.

*Αλφθ. 3 (1882 — 83) 513 — 17, 541 — 44, 557 — 61, 573 — 77. — Περὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπὶ Φωτίου διαμάχῃ πρβ. J. Her-
genröther, Photius 2, 76, 85, 102 ε. καὶ πολλοῦ. — Τοῦ Σιν-
λιανοῦ Μάππα εἶνε ἐκδεδομένοι 2 ἐπιστολαὶ πρὸς Πάπαν Στέφανον 5'
παρὰ Mansi, Concilia 16, 425 — 441 μετὰ τῶν ἀποκρίσεων τοῦ
Πάπα. — Τῆς βραχείας αὐτοῦ πραγματείας *Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος*
ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Montfaucon, Biblioth. Coisl. σ. 88 — 90.

19. Νικήτας Βυζάντιος, ὁ ἐπικαλούμενος φιλόσοφος
καὶ διδάσκαλος, ἦτο νεώτερος σύγχρονος τοῦ Φωτίου, ἀπολο-
γητὴς κατὰ τῶν Ἀρμενίων, μωαμεθανῶν καὶ Λατίνων.
Τὸ κατὰ Ἀρμενίων ἀπολογητικὸν σύγγραμμα ἀνασκευάζει τὴν
ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας, πρὸς ὃν καὶ ὁ Φώ-
τιος ἐπέστειλε, καὶ ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν νὰ παρακινήσῃ τοὺς Ἀρ-
μενίους εἰς παραδοχὴν τοῦ περὶ τῶν δύο φύσεων δόγματος. Βασι-
ζεται δὲ κατὰ λέξιν εἰς τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ βασι-
λέως, ὅπερ δύναται οὕτω ν' ἀποκατασταθῇ καθ' ὁλοκληρίαν. Με-
ταξὺ τῶν πατέρων, οὓς ὁ Νικήτας ὑπὲρ τῆς γνώμης του ἐπικαλεῖ-
ται, πρώτην θέσιν κατέχει Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας· πλὴν δ'
αὐτοῦ παρατίθενται καὶ ὁ Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός,
Λέων Α' καὶ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων. Προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν αὐτο-
κρατόρων Μιχαὴλ Γ' καὶ Βασιλείου Α' συνέγραψε 3 π ρ α γ μ α-
τείας κατὰ μωαμεθανῶν. Ἡ διεξοδικωτάτη εἶνε ἀνασκευὴ
ἐκλεκτῶν κεφαλαίων τοῦ Κορανίου καὶ τινων ἄρθρων τῆς μωαμε-
θανικῆς θεολογίας. Αἱ δύο λοιπαὶ πραγματεύονται περὶ δύο ἐπι-
στολῶν, αἵτινες ἀπεστάλησαν παρὰ τῶν Σαρακηνῶν εἰς τὸν
αὐτοκράτορα Μιχαὴλ καὶ ἀπέβλεπον ἰδίως εἰς τὸ δόγμα τῆς ἁγίας
Τριάδος. Ὁ Νικήτας δὲν ἐστερεῖτο φιλοσοφικῶν προσόντων· ἀλλὰ
πολλάκις ἀντέγραφεν ἑαυτόν, ἢ κατὰ λέξιν δὲ συμφωνία τῆς ἀρχῆς
καὶ τοῦ τέλους τῶν 4 μνημονευθεῖσῶν πραγματειῶν μαρτυρεῖ μικρὰν
συγγραφικὴν δεξιότητα. Ἐν τῇ κατὰ Λατίνων πραγματείᾳ
ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Νικήτας

εἶνε αὐτούσιος σχολαστικός, ὅστις μετὰ χαρᾶς θυσιάζει εἰς τὴν ξηρὰν συλλογιστικὴν μορφήν τὴν κομψότητα τοῦ λεκτικοῦ.

1 Ἑκδόσεις: Τῆς κατὰ Ἀρμενίων πραγματείας ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Leo Allatius, Graecia orthod. 1 (ἐν Ρώμῃ 1652) 663 — 754· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 105, 588 — 665. — Τῶν τριῶν κατὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ πραγματειῶν ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ A. Mai, Nova Patr. bibl. 4 (ἐν Ρώμῃ 1847) 1, 321 — 431· ἀνατύπωσις παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 669 — 841. — Τῆς κατὰ Λατίνων πραγματείας ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Σεραφεῖμ Πισιδίου, Βιβλίον καλούμενον Ραντισμοῦ στηλίτευσις, ἐν Λειψίᾳ 1758 σ. 236 — 248. Ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ὡς ἀνέκδοτος ἐξεδόθη ὑπὸ J. Hergenröther ἐν Monumenta graeca ad Photium ejusque historiam pertinentia, ἐν Regensburg 1869 σ. 84 — 138.

2 Βοηθήματα: Οἱ παλαιότεροι συγγραφεῖς τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας θέτουσι τὸν Νικήταν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ιβ' αἰῶνος. Ὁρθῶς τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ὥρισε καὶ περὶ τῶν συγγραμμάτων ἐξηγήσεις ἔδωκεν ὁ J. Hergenröther, Photius 1, 501 ἐ., 601 ἐ., 645 — 49. — Α. Δημητρακόπουλος, Ὁρθόδοξος Ἑλλὰς σ. 3 ἐ.

20. Οἱ δογματικοὶ καὶ ἀντιρρητικοὶ τοῦ ι' καὶ ια' αἰῶνος. Ἡ τε δογματικὴ καὶ ἡ ἀντιρρητικὴ οὐδέποτε ἔτυχον ὀλιγωτέρας θεραπείας ἐν Βυζαντίῳ ἢ κατὰ τὸν ι' αἰῶνα, ἐνῶ ἡ ἐρμηνευτικὴ, ἀσκητικὴ καὶ τὰ συναξάρια ἀνῆλθον εἰς ἀκμὴν τινα. Ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶνε ἡ τῆς ἀναπαύλας πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς νέας φιλοσοφικῆς κινήσεως κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα. Οἱ δύο μόνοι ἀντιρρητικοὶ τοῦ ι' αἰῶνος, Δημήτριος ὁ μητροπολίτης Κυζίκου καὶ Ἀθανάσιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κορίνθου ἐπικυροῦσι τὴν παρατήρησιν ταύτην. Ὁ μέγας συγγραφεὺς καὶ φιλόσοφος τοῦ ια' αἰῶνος, Μιχαήλ Ψελλὸς (1018—1079), εἶνε καὶ ἐν τῇ θεολογίᾳ ἡ pièce de résistance. Μόνος ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα πρὸς τὴν ἰδιόρρυθμον αἵρεσιν τῶν εὐχιτῶν, ἐν ᾗ ἀνέζη ἡ ἀρχαία συριακὴ Γνωσις, καὶ ἡ ἀντιρρητικὴ αὐτοῦ πραγματεία, ὁ διάλογος Περὶ ἐνεργείας δαιμόνων, ἀποτελεῖ τὴν μόνην ἔντυπον πηγὴν

περί αὐτῆς. Ὁ διάλογος, ὡς καὶ πάντα τὰ λογοτεχνικά τοῦ Ψελλοῦ προϊόντα, εἶνε εἰς γλῶσσαν κομψὴν γεγραμμένος· πραγματεύεται τὰ οὐσιώδη δόγματα τῶν εὐχιτῶν περὶ ὑπερτάτου Θεοῦ καὶ τῶν δύο υἱῶν αὐτοῦ Σαταναήλ καὶ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀλλοκότων θρησκευτικῶν αὐτῶν τελετῶν. Ποίημά τι ἐν στίχοις πολιτικαῖς, ἀποτεινόμενον πρὸς τὸν Μιχαήλ Δούκαν (1071—78), ἐκθέτει διὰ βραχέων τὸ δόγμα τῆς Τριάδος καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως. Καὶ ἡ Διδασκαλία παντοδαπὴ εἶνε θεολογικοῦ περιεχομένου μέχρι τοῦ 20^{ου} κεφαλαίου, μακρὸς δὲ λόγος γίνεται ἐν αὐτῇ περὶ τῶν ἐννοιῶν: οὐσία, φύσις, πρόσωπον, ὑπόστασις, ἐνυπόστατον κτλ. Τὸ αὐτὸ θέμα πραγματεύονται τὰ θεολογικά κεφάλαια, ἀποτεινόμενα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ Δούκαν. Καὶ τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους ἔριδος μετέσχε διὰ μικρᾶς πραγματείας κατὰ τοῦ λατινικοῦ δόγματος. "Αλλαι δογματικαὶ ἅμα καὶ ἀντιρρητικαὶ πραγματεῖαι εἶνε ἔτι ἀνέκδοτοι. Ἡ ἐρμηνεία ἀποτελεῖ ἄλλο στάδιον τῆς συγγραφικῆς αὐτοῦ δράσεως. Εἰς ταύτην δὲ ἀνήκουσι τὰ εἰς Νικηφόρον Βοτανιάτην ἀφιερύμενα ὑπομνήματα εἰς τὸ ἄσμα ἁσμάτων, ἐν οἷς ὁ Ψελλὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ παρατηρήσεις προσαρτᾷ εἰς τὰς συγκεκριλατωτικὰς ἐκλογὰς τὰς ἐκ τῶν ὑπομνημάτων Γρηγορίου Νύσσης, Νείλου καὶ Μαξίμου, ὧν παραδέχεται τὴν ἀλληγορικὴν ἐξήγησιν. "Αλλα ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα εἶνε ἔτι ἀνέκδοτα, π. χ. ἐρμηνεῖαι δυσκολωτέρων χωρίων ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης, πραγματεία περὶ τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου, ἐρμηνεία ἐν στίχοις εἰς 72 ψαλμούς, ἀφιερωμένη εἰς τὸν Μιχαήλ Δούκαν, ἐν ᾧ προαγγέλλεται καὶ ἄλλη εἰς τοὺς ψαλμούς ἐρμηνεία. Ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν λόγων αὐτοῦ δύο μόνοι εἶνε ἐκδοσμένοι, ἐγκώμιον εἰς τὸν Βασίλειον, τοὺς δύο Γρηγορίους καὶ τὸν Χρυσόστομον καὶ λόγος εἰς τὸν Συμεὼν μεταφραστήν, δι' οὗ ἔφερε σύγχυσιν εἰς τὴν χρονολογίαν αὐτοῦ. Σχόλια εἰς τὸν Βασίλειον, Γρηγόριον Ναζιανζηνόν, Γρηγόριον Νύσσης καὶ Ἰωάννην τῆς κλίμακος συμπληροῦσι τὴν εἰκόνα τῆς συντόνου ἐργασίας τοῦ Ψελλοῦ ὡς θεολογικοῦ συγγραφέως. Κατὰ

πόσον καὶ ἡ ἀντιεκκλησιαστικὴ φιλοσοφικὴ κίνησις, ἣτις κατὰ πρῶτον ἐμφανίζεται περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰα' αἰῶνος ἐν τῷ Ἰωάννῃ Ἰταλῷ, μαθητῇ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, πρέπει νὰ συνδυασθῇ πρὸς αὐτόν, χρήζει ἔτι ἐρεῦνης. Παρὰ τῷ Ψελλῷ δὲν παρατηρεῖται ἀκόμη ἀντίθεσις τις πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς Βυζαντινὸς ἐγνώρισε καλλίτερον αὐτοῦ νὰ συμμιθᾷ ῥοπὰς ἐσωτερικῶς ἐχθρὰς πρὸς ἀλλήλας. Ἡ προτίμησις, ἣν ἐδείκνυε πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν, ἤγειρεν ὑπονοίας καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς φίλοις αὐτοῦ, ὡς τῷ Μιχαὴλ Κηρουλαρίῳ καὶ τῷ Ἰωάννῃ Ξιφιλίνῳ· ἀλλ' ὁ Ψελλὸς ἐγνώριζε νὰ ὑπερασπίζῃ ἀμέσως νικηφόρως τὴν ὀρθοδοξίαν του. Περὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ διὰ τὴν ἐπὶ Κομνηνῶν ἐπίδοσιν τῆς θεολογίας ἀνεφέραμεν. Περὶ τῶν μὴ θεολογικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἴδε Κρουμβάχερ.

Νεώτερος τοῦ Ψελλοῦ εἶνε ὁ Ἰωάννης διάκονος τῆς ἀγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, τοῦ ὁποίου εἰς φῶς ἤγαγεν ὁ Α. Μάι δογματικὴν γεγραμμένην ἐξ ἀπόψεως χριστολογικῆς. Ἀκριβέστερος χρονολογικὸς ὁρισμὸς δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τοῦ μόνου τυπωθέντος κεφαλαίου. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ ἰα' αἰῶνος ἡ μεταξὺ πρεσβυτέρας καὶ Νέας Ῥώμης ἀντίθεσις, περὶ ἧς ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Φωτίου μόνον ἔτι ἡσυχλήθησαν ὁ Νικήτας Δαυιδ Παφλαγῶν (§ 75), ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σισίνιος (+ 999) καὶ ὁ μητροπολίτης Ρωσσίας Λέων (+ 1008), ἤγαγεν εἰς ὀριστικὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν ῥῆξιν. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης δὲν ἀνεπτύχθη μεγάλη λογοτεχνικὴ δρᾶσις. Ὁ μητροπολίτης Ἀχριδῶν Λέων ἔδωκε τὸ σύνθημα τοῦ ἀγῶνος δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐν Ἀπουλίᾳ πόλεως Trani, ἣν προώριζε διὰ πάντας τοὺς «Φράγκους» ἐπισκόπους. Ἐν αὐτῇ ἔφεγε τὴν χρῆσιν τοῦ ἀζύμου ἄρτου καὶ τὴν νηστείαν τοῦ σαββάτου· ἀμφότερα, λέγει, ἔστωσαν νόμιμα τῶν Ἰουδαίων. Ὅτε δὲ ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ παπικὴ πρεσβεΐα, ἧς ἡγεῖτο ὁ ἐμπαθὴς καρδινάλιος Οὐμβέρτος, προέβαλεν εἰς μέσον ὁ ἐξόχου παιδείας ἀσκητικὸς μοναχὸς τῆς μονῆς Στουδίου Νικήτας Στη-

9 άτος (§ 64), διὰ συγγράμματος ὅπερ ἐπραγματεύετο περὶ τῶν αὐτῶν «καταχρήσεων» τῶν Λατίνων καὶ τοῦ γάμου τῶν ἱερέων. Ὁ Οὐμβέρτος ἀντέταξεν ἀνασκευήν, ἥς ὁ προσβλητικὸς καὶ ἀγροῦκος τόνος εἶνε τὸ ἄκρον ἐναντίον τῆς φράσεως τοῦ μοναχοῦ. Καὶ ὁμοῦς οὗτος ἔστερξε ν' ἀποκηρύξη τὸ σύγγραμμα τοῦ ἐνώπιον τῆς αὐλῆς τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ συγγράμματα ἄλλα τοῦ Νικήτα κατὰ Λατίνων ἀποδεικνύουσιν, ὅτι δὲν μετέβαλε φρόνημα. Πολὺ ἀποτομώτερον εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα ὁ πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουλάριος, ὅστις ἦτο τόσον ἐμπαθὴς ὅσον καὶ ὁ Οὐμβέρτος. Μετὰ τὸν ἀμοιβαῖον ἀφορισμὸν (1054) ἦλθον εἰς ἀλληλογραφίαν ἱστορικῶς σημαντικὴν ὁ Μιχαήλ Κηρουλάριος καὶ ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος. Οὗτος καὶ προηγουμένως ἤδη εἶχε δεῖξει τὰς πρὸς τοὺς Λατίνους συμπαθείας του, ἐπιστέλλων πρὸς τε τὸν πάπαν Λέοντα Θ' καὶ τὸν πατριάρχην Βενετίας Δομίνικον. Ἀλλ' ὡς μνημεῖα λογοτεχνικὰ αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἔχουσι τόσον μικρὰν ἀξίαν, ὅσον καὶ αἱ ταυτόχρονοι μικραὶ πραγματεῖαι Νικήτα τινὸς χαρτοφύλακος ἐν Νικαίᾳ περὶ τῶν ἀζύμων καὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν αἰτιῶν τῶν μεταξὺ ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἐκκλησίας σχισμάτων ἀπὸ τοῦ πρώτου τοῦ ἐπὶ Γρατιανοῦ αὐτοκράτορος μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1054. Κατόπιν ἐν τῷ αὐτῷ α' αἰῶνι ἔγραψαν κατὰ Λατίνων ὁ μητροπολίτης Ῥωσσίας Ἰωάννης (1080 — 1089) καὶ ὁ ὑπὸ τῶν σταυροφορῶν ἐξωσθεὶς πατριάρχης Ἱεροσολύμων Συμεὼν († 1105).

Ἡ κατὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἀντιρρητικὴ ἐκπροσωπεῖται μόνον ὑπὸ βραχείος τινὸς διαλόγου τοῦ ἐπισκόπου Γάζης Σαμωνᾶ (περὶ τὸ 1056). Ἀναφέρεται εἰς τὸ μυστήριον τῆς μεταλήψεως, ὅπερ ἰδίως ἐσχιδάλιζε τοὺς Σαρακηνούς καὶ ταυτίζεται ἐν μέρει πρὸς τὸ 22^{ον} πονημάτιον τοῦ Θεοδώρου Ἀδουκάρα.

1. Ὁ Δημήτριος Κυζίκου συνέταξε κατὰ τὸν κώδικα Athous 927 s. 14 — 15 fol. 268^v καὶ κατ' ἄλλους κώδικας κελεύσματι τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου "Εκθεσιν κατ' ἐπιτομήν τοῦ τῶν ἱακωβίτων δόγματος. Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ τοῦ Combefis, Auctarium novum 2 (1648) 261 — 271 ἀνωνύμως. Παρὰ Migne, Patr.

gr. 127, 880 — 901 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Φιλίππου Σολιταρίου. Ἐτυπώθη καὶ πάλιν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καθολικοῦ Ἰσαάκ. Πρβ. σ. 89. — Μία ἐρώτησις τοῦ Ἀθανασίου Κορίνθου παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 1024. — Μία ἄλλη διεσώθη ἐν τῷ κώδικι Monac. 551 s. 15 fol. 62. — Ἀμφότεροι οἱ συγγραφεῖς πολεμοῦσι τοὺς ἰακωβί·ας.

2. Ἡ διατριβὴ τοῦ Ψελλοῦ *Περὶ ἐνεργείας τῶν δαιμόνων* μετὰ τῶν λοιπῶν ἐκδεδομένων θεολογικῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 122, 537 — 920. — Τὸ σύγγραμμα *Πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ* κεφάλαια φιλολογικὰ ἔνδεκα ἐξέδ. ὁ Δωσίθεος ἐν τῷ Τόμῳ ἀγάπης, ἐν Ἰασσίῳ 1698 σ. 490 — 493. Πρβ. ἐτι τὸν κώδικα Paris. 969 saec. 14 fol. 311v — 314v, κώδικα Vatic. Pii II 9 saec. 15 — Τινὰ ἐκ τῆς πραγματείας Ἀποκρίσεις συνοπτικαὶ τοῦ κώδ. Monac. 384 ἐξέδ. ὁ Θεόδ. Οὐσπένσκη, Τὸ συνοδικὸν τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας (ῥωσιστί), ἐν Ὁδησῶ 1893 σ. 49 — 56. Αἱ ἀποκρίσεις αὗται ἀνήκουσιν ὡς φαίνεται εἰς τὴν πραγματείαν *Λιδασκαλία παντοδαπῇ*. — Τὸ ἐν τοῖς χειραγράφοις ὑλικὸν δὲν ἐξηρευνήθη ἀκόμη δεόντως. Θεολογικὰ συγγράμματα τοῦ Ψελλοῦ περιέχει ἰδίως ὁ κώδιξ Parisin. 1182 saec. 13. — Πρβ. C. E. Ruelle, Ψελλὸς ἀνέκδοτος, Bibliogr. des écrits inédits de M. Psellus suivi du texte de 3 morceaux inédits de Psellus sur les psaumes, Φιλολ. σύλλογος, Παράρτημα τοῦ τόμου 18ου (ἐν Κ) πόλει 1888) 591 — 614. — Βίος τοῦ μάρτυρος Αὐξεντίου ἀποδίδεται ἐν κώδικι Athous 2091 s. 15 εἰς τὸν Ψελλόν. — J. Dräseke, Zu Michael Psellos, ἐν Zeitschrift für wiss. Theologie 32 (1889) 303 — 330. Πρὸς δὲ C. Weyman αὐτόθι 512.

3. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἰωάννου διακόνου ἐπιγράφεται *Περὶ τῆς ἐξ ἀρχῆς καὶ μέχρι τέλους οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον*. Ὁ Α. Mai προετίθετο νὰ ἐκδώσῃ αὐτό, ἀλλὰ μόνον ὑποδειγματικῶς ἐξέδωκε τὸ 1ον κεφ. τοῦ 1ου βιβλ. ἐν Nova Patr. bibl. 6, 2, 542· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 120, 1292 — 96. Τὸ βιβλίον ἐκθέτει τὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς τοῦ κόσμου μέχρι Χριστοῦ. Τὸ 2ον πραγματεύεται περὶ τοῦ νέου Ἀδάμ τ. ἑ. τοῦ Χριστοῦ.

4. Τὴν ἀνέκδοτον ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου Συσιγγίου περιέχει

ἡ ὑπὸ Α. Δημητρακοπούλου Ὁρθόδοξος Ἑλλάς σ. 5. — Τῆς πραγματείας *Πρὸς Ῥωμαίους ἤτοι πρὸς Λατίνους περὶ τῶν ἀζύμων* τοῦ μητροπολίτου Λέοντος ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Πάβλωφ, Κριτικὰ δοκίμια περὶ τῆς ιστορίας τῆς ἀρχαιοτάτης ἑλληνικῆς καὶ ῥωσικῆς ἀντιρρητικῆς κατὰ Λατίνων (ῥωσσ.), ἐν Πετρούπολει 1378 σ. 115—132.

5. Ἡ 1η ἐπιστολὴ τοῦ Λέοντος Ἀχριδῶν ἦτο ἄλλοτε γνωστὴ μόνον ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ καρδινάλιου Οὐμβέρτου. Ὁ J. Hergenröther εὗρεν αὐτὴν ἐν τῷ κώδ. Monac 286, ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ C. Will, *Acta et scripta, quae de controversiis ecclesiae graecae et latinae saeculo XI composita extant*, ἐν Λειψίᾳ καὶ Μαρβούργῳ 1861 τ. 52—64, καὶ Hergenröther παρὰ Migne, *Patr. gr.* 120, 836—844. — Δευτέρως ἐπιστολῆς *Περὶ τῶν ἀζύμων* ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Πάβλωφ, ἐνθ' ἄνωτ. 146—151. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη καὶ ἄλλη τρίτη ἐξεδόθη ἐν Ἑκκλ. Ἀληθείᾳ, 2^α περιόδῳ 3 (1886) 421 ἐ., 4 (1887) 150 ἐ.—50 ἀσκητικὰ κεφάλαια ἐν κώδικι Vindob. theol 214—Πρβ. καὶ Fabricius, *Bibl. gr.* 7, 715.

6. Τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου καὶ τοῦ Πέτρου Ἀντιοχείας ἐξέδ. ὁ Will ἐνθ' ἄνωτ. 172—228· καὶ παρὰ Migne, *Patr. gr.* 120, 752—820. — Τὴν μετεσκευασμένην καὶ συντετμημένην παραλλαγὴν ἐπιστολῆς τινος τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου πρὸς τὸν Πέτρον ἐξέδ. ὁ Πάβλωφ, ἐνθ' ἄνωτ. 151—157 σὺν τῇ μεταφράσει εἰς τὴν ἀρχαίαν ῥωσικὴν. — Ἄλλαι ἐπιστολαὶ τῶν δύο πατριαρχῶν εἶνε ἀνέκδοτοι ἔτι. Πρβ. Α. Δημητρακοπούλου Ὁρθόδ. Ἑλλάς σ. 5—7. — Τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου ἀπόκειται καὶ μία κατὰ Λατίνων πραγματεία ἐν χειρογράφοις, π.χ. ἐν κώδικι Vindob. theol. 247. Ἐκδεδομένη εἶνε καὶ μία ὁμιλία αὐτοῦ εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς Ὁρθοδοξίας· ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Montfaucon, *Biblioth. Coisl.* σ. 96—102· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 120, 724—36. Ὁ φιλόμαχος πατριάρχης προαγγέλλει ἐν αὐτῷ *Λόγον καὶ λογογραφίαν διεξοδικωτέραν κατὰ τῶν εἰκονομάχων*.

7. Τὴν πραγματείαν τοῦ Νικήτα χαρτοφύλακος περὶ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν ἐξέδ. ὁ A. Mai, *Nova Patr. bibl.* 6, 2, 446—448· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 120, 713—729. — Τῶν πραγ-

ματειῶν *Περὶ τῶν ἀζύμων* ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Πάβλωφ ἐνθ' ἀνωτ. 135 — 145.

8. Τῆς ἐπιστολῆς τοῦ μητροπολίτου Ρωσσίας Ἰωάννου πρὸς πάντας Κλήμεντα Γ' ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Σοφοκλ. Οἰκονόμου, ἐν Ἀθήναις 1868. Πρβ. *Δημητραπεοπούλου* Ὁρθόδ. Ἑλλάς σ. 10. — Ἑλληνιστὶ καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ρωσσικὴν γλῶσσαν καὶ παρὰ Πάβλωφ ἐνθ' ἀνωτ. 169 — 186.

9. Ἡ πραγματεία τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Συμεὼν κατὰ τῶν ἀζύμων διεσώθη π. χ. ἐν κώδικι Bodl Canon. 21.

10. *Διάλογος κατὰ τῶν εὐχιτῶν* μεταξὺ Τιμ. θεοῦ τινὸς καὶ Θρακὸς διεσώθη ἐν τῷ κώδ. Riccard. 63 saec. 13 fol. 1 — 11. Ἄλλο χειρόγραφον τῆς Bibl. Casanat. ἀναφέρει ὁ Cozza-Luzi ἐν *Nova Patr. bibl.* 8 (ἐν Ρώμῃ 1871) σ. XXI.

11. Τοῦ διαλόγου ἐπισκόπου Γάζης Σαμωνᾶ ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ [Fronto Ducaeus] ἐν *Bibliotheca vet. Patrum graecolatina* 2 (ἐν Παρίσις 1624) 277 — 282· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 120, 820 — 833. Ἐμπεριστατωμένως ἀνέλυσεν αὐτὴν ὁ Steiltz ἐν *Jahrbücher für deutsche Theologie* 13 (1868) 17 — 23.

21. Ὁ Εὐθύμιος Ζιγαβηνὸς (καὶ Ζιγαδηνὸς) ἐνδεικνύει πρῶτος τὴν ἐπὶ Κομνηνῶν ἐπίδοσιν τῆς θεολογίας. Περὶ τῶν περιστατικῶν τοῦ βίου του γνωρίζομεν μόνον τοῦτο, ὅτι ἦτο μοναχὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τῆς Περιβλέπτου. Παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Ἀλεξίῳ Κομνηνῷ (1081—1118), ὅστις βαθὺ ἐνδιαφέρον εἶχε διὰ τὰς θεολογικὰς συζητήσεις καὶ ὁ ἴδιος παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὡς θεολογικὸς συγγραφεύς, ἀπελάμβανε μεγάλην ὑπόληψιν, ἥ δὲ πεπαιδευμένη τοῦ αὐτοκράτορος θυγάτηρ δὲν ἀπηξίωσε νὰ μνημονεύσῃ ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτῆς ἔργῳ τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ ἐπαινετικώτατα. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὸν τὴν ἰδέαν τῆς συγγραφῆς τοῦ κυρίου δογματικοῦ τοῦ ἔργου, τοῦ ὁποίου ὁ τίτλος Πανοπλία δογματικὴ κατὰ τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν προέρχεται ἐκ τοῦ Ἀλεξίου. Τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δοθείσης ἐμπνεύσεως μνημονεύει αὐτὸς ὁ Εὐθύμιος ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς Πανοπλίας, ἥτις κατὰ καθῆκον ἄρχεται ἀπὸ ὑπερμέτρου ἑγκωμίου τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐπρόκειτο νὰ καταστῇ

τὸ ὀπλοστάσιον τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας κατὰ τῶν τότε αἱρέσεων· αἱ δὲ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἐπιθέσεις κατὰ τῆς ἐλληνικῆς εἰδωλολατρείας καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ πολυθεϊσμοῦ ἐστρέφοντο, ὡς φαίνεται, κατὰ τῆς νέας φιλοσοφικῆς κινήσεως, ἥτις τότε εἰς εὐρυτέρους ὅλον ἐν κύκλους τὸ κράτος τῆς ἐξέτεινε. Βεβαίως ὅμως ἡ Πανοπλία δὲν ἦτο ἀποτελεσματικὸν ἀντιδραστικὸν κατὰ τῆς κινήσεως ταύτης, διότι δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ἀρχαίαν ἀποτριβεῖσαν τροχίαν τῆς βυζαντηνῆς θεολογίας. Μετὰ τὴν θετικὴν ἔκθεσιν τῶν περὶ Τριάδος, ἐνανθρωπήσεως καὶ δημιουργίας δογμάτων στρέφεται ὁ Εὐθύμιος ἀμέσως πρὸς τὴν καταπολέμησιν τῶν προτέρων αἱρέσεων. Τῶν ἀρχαιοτάτων ἅπτεται ἀκροθιγῶς μόνον, μακρότερον δὲ διατρίβει εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν περὶ τῆς Τριάδος καὶ τῶν χριστολογικῶν ψευδοδοξιῶν ἀπὸ τοῦ Σαβελλίου μέχρι τῶν μονοθελητῶν καὶ εἰκονοχλαστῶν. Οἱ καθ' ἕκαστα Τίτλοι, εἰς οὓς διαιρεῖται τὸ σύγγραμμα, εἶνε κατὰ τὴν ἔκτασιν πολὺ διάφοροι. Τὸ περιεχόμενον δὲ αὐτῶν ἀποτελοῦσι χωρὶα παρατιθέμενα ἐκ τῶν προγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ Εὐθυμίου συνελέχθησαν ὑπὸ «πεπειραμένων καὶ πεπαιδευμένων ἀνδρῶν», εἰς οὓς π. χ. ἀνῆκεν ὁ Ἰωάννης Φουρνῆς, καὶ ἐτέθησαν εἰς διάθεσίν του. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ἐξ ὧν ἦντλησαν, εἶνε οἱ ἀκόλουθοι· ὁ Ἀθανάσιος, οἱ 3 Καππαδόκαι, ὁ Ψευδοδιονύσιος, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Λεόντιος ὁ Βυζάντιος, Λεόντιος ὁ Κύπρου, Μάξιμος ὁ ὁμολογητής, Ἀναστάσιος Σιναΐτης, Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ ἐν τῷ τμήματι τῷ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ Φώτιος. Τῶν πατέρων τῶν πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου οὐδὲ ἔχνος ἀπαντῶμεν, ἀλλ' εἶνε φανερόν, ὅτι ὁ Εὐθύμιος καλῶς γνωρίζει τοὺς μετ' αὐτὴν ἀκμάσαντας, διότι λαλῶν περὶ μιᾶς ἐκάστης τῶν δογματικῶν ἐρίδων ἀγαπᾷ πάντοτε μάρτυρας νὰ φέρῃ τοὺς πρωτεύσαντας ἐν αὐταῖς συγγραφεῖς. Ἀπὸ τοῦ 23^{ου}—28^{ου} τμήματος πραγματεύεται περὶ τῶν συγχρόνων αἵρετικῶν, τῶν Ἀρμενίων, παυλικιανῶν, μασσαλιανῶν, βογομίλων, Σαρακηνῶν. Ἐνταῦθα

προσφέρει τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐργασίαν· τὰς παραπομπὰς ἐγκαταλείπει πλέον, καὶ ὅπου δὲ κάμνει χρῆσιν αὐτῶν, τὰς ἐπεξεργάζεται κατ' ἴδιον τρόπον. Ἀλλὰ περὶ βαθυτέρας φιλοσοφικῆς ἀντιλήψεως τῶν θεολογικῶν προβλημάτων οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνη. Πλὴν τοῦ κυρίου τούτου ἔργου συνέγραψεν ὁ Εὐθύμιος δύο μικροτέρας πραγματείας κατὰ τῶν βογομίλων, μασσαλιανῶν, ἐνθουσιαστῶν κ. ἄ., ὧν ἡ δευτέρα εἶνε ὅλως διόλου προσωπική, ἔτι δὲ ἀνεκδότους ἀντιρρήσεις κατὰ Λατίνων καὶ Ἀρμενίων ἐν μέρει ἐν εἶδει ἐπιστολῶν. Ἀμφιβόλου γνησιότητος εἶνε διάλογός τις πρὸς Σαρακηνὸν φιλόσοφον καὶ ἐξήγησις τοῦ συμβόλου.

Δευτέραν κυρίαν ὁμάδα ἀποτελοῦσι τοῦ Εὐθυμίου τὰ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα. Τὰ εἰς τοὺς ψαλμοὺς δὲν σύγκεινται, ὡς ἡ πανοπλία, ἐκ παρατιθεμένων παρ' ἄλληλα χωρίων· τὰς πηγάς, Βασίλειον, Γρηγόριον Ναζιανζηνόν, Χρυσόστομον κ. ἄ. ἐπεξεργάζεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον αὐθυποστάτως, ἐνίοτε μάλιστα, ἀν καὶ σπανίως, τολμᾷ νὰ ἐκφέρῃ καὶ ἰδίαν γνώμην. Τὰ ἴσα δὲ ἀπονέμει εἰς τε τὴν ἀλληγορικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρμηνείαν. Καὶ εἰς τὰ ὑπομνήματα τῶν εὐαγγελίων, τὰ ὅποια συνετάχθησαν πρὸ τῶν εἰς τοὺς ψαλμοὺς, ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἴδια ὀνόματα τοῦ Βασιλείου, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ Χρυσοστόμου. Τὰ ὑπομνήματα τὰ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν τοῦ ὅλου, καὶ μάλιστα οὕτως ὥστε τὰ εἰς τὸ κατὰ Μάρκον σύγκεινται ἀπλῶς ἐκ παραπομπῶν εἰς τὰ πρῶτα. Τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον παρέσχε πλειότεραν πὺς νέαν ὕλην· καὶ τὰ εἰς τὸν Ἰωάννην δὲ ὑπομνήματα, ἕνεκα τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ εὐαγγελίου αὐτοῦ εἶνε μᾶλλον αὐθυπόστατα ἢ τὰ δύο προηγούμενα. Ἐκ τῶν λοιπῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης ὁ Εὐθύμιος ἡρμήνευσε τὰς 14 ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Ἐπωφελεῖται τὰς αὐτὰς πηγάς, ἀλλ' ἰδίως τὸν Χρυσόστομον. Ἡ χρησιμοποίησις δὲ τῶν αὐτῶν πατέρων ὡς πηγῶν ἐξηγεῖ καὶ τὴν στενὴν συγγένειαν τῶν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ὑπομνημάτων τοῦ Εὐθυμίου καὶ τῶν τοῦ Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας. Ἀλλὰ κατὰ πόσον οἱ δύο ἐρμηνευταὶ καὶ εἰς

στενωτέραν ταύτης πρὸς ἀλλήλους σχέσιν εὐρίσκονται, ἀνάγκη ἐπὶ νὰ ἐξετασθῇ. Τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου καταλειφθέντα ἔργα συμπληροῦσιν ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ καὶ τινες ὁμιλίαι εἰς θεολογικὰς καὶ ἄλλων ἀγίων ἑορτάς. Ἐκ τῶν δευτέρων τούτων τύποις ἐξεδόθη μόνον ἡ εἰς τὸν Ἱερόθεον ὁμιλία, τὸν ὑποτιθέμενον ἐπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ διδάσκαλον τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου.

1. Ἐκδόσεις: 1. Τὴν *Πανοπλίαν* ἐξέδ. ὁ P. Fr. Zinus, ἐν Βενετίᾳ 1555 λατινιστὶ μεταπεφρασμένην ἀνευ τοῦ 12^{ου} καὶ 13^{ου} τίτλου κατὰ Λατίνων. Ἡ ἑλληνικὴ ἀρχικὴ ἔκδοσις ὑπὸ Μητροφάνους ἱερομονάχου Γρηγοῤᾰ, ἐν Tergovist 1710, ἀλλ' ἐκ φόβου τῶν Τούρκων παρελείφθη ὁ κατὰ Σαρακηνῶν τίτλος. Οὗτος ὑπάρχει παρὰ Fried. Sylburg, *Saracenia*, ἐν Heidelberg 1595 σ. 1—84 καὶ μετὰ τῶν τίτλων 19 καὶ 20 παρὰ Chr. Fr. Matthaei ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν εἰς τὰ εὐαγγέλια ὑπομνημάτων τοῦ Εὐθυμίου. — Χωριστὰ τὸν τίτλον κατὰ βογομίλων ἐξέδ. ὁ Gieseler, ἐν Γοτίγγῃ 1841—42. Πρβ καὶ J. Chr. Wolf, *Historia Bogomilarum*, ἐν Wittenberg 1712. — Τὸ κείμενον ὁλόκληρον παρὰ Migne, *Patr. gr.* 130, 20—1360. — Ὁ C. Neumann, *Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im 12. Jahrhundert*, ἐν Λειψίᾳ 1888 σ. 31—35 περιγράφει τὸν κώδ. Vatic. 666, χειρόγραφον τῆς Πανοπλίας κεκοσμημένον δι' ὠραίων μικρογραφιῶν, πιθανῶς πρὸς χρῆσιν τοῦ αὐτοκράτορος τῶν κειμένων προτάσσονται ποιήματά τινα ἀφιερωτικά, τὰ ὅποια παραθέτει ὁ Neumann. — Ἀκριβῶς αἱ αὐταὶ μικρογραφίαι κοσμοῦσι τὸν κώδικα Mosqu. Synod. 387. Ἀλλὰ σύγχρονα χειρόγραφα δὲν εἶνε τόσον σπάνια. Ἐν τοῖς χειρογράφοις ἡ Πανοπλία διαιρεῖται συχνάκις εἰς δύο βιβλία (τίτλ. 1—11 καὶ 12—18) ὡς π.χ. ἐν τῷ κώδικι Medic. Laurent. pl. 6, cod. 10. — Ἐν τῷ κώδ. Vatic. 1447 ὑπάρχουσι σχόλια Παχωμίου τινὸς εἰς τὴν Πανοπλίαν. Ἐν τῷ κώδικι Patmiac. 102 saec. 13 τὰ ἐκ τῶν πατέρων χωρία εἶνε ἄλλα μὲν ἐκτενέστερα, ἄλλα δὲ συντομώτερα τῶν τῆς ἐντύπου ἐκδόσεως, ὅπερ ἀποδεικνύει αὐτὴν διορθώσεως ἐπιδικτικὴν καὶ διορθώσεως χρῆζουσαν.

2. Τῆς 1^{ης} μικροτέρας πραγματείας κατὰ βογομίλων ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ J. Tollius ἐν *Insignia itineris italici*, ἐν Utrecht 1696 σ. 106—

24, τὴν 2^{αν} ἐξέδ. ὁ Nicolaus Foggini ἐν Aneecdota literaria 4 (ἐν Ρώμῃ 1783) 27 — 46· ἀμφότερα παρὰ Migne, Patr. gr. 131, 40 — 57. — Τοῦ διαλόγου πρὸς Σαρακηνοὺς ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ A. Mai, Nova Patr. bibl. 4, 442· ἀνατύπωσις παρὰ Migne ἐνθ. ἀνωτ. 20 — 37. Τῆς ἐρμηνείας τοῦ συμβόλου ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Chr. Fr. Matthaei ἐν Lectiones Mosquenses 2 (ἐν Λειψίᾳ 1779) 53 — 59.

3. Ἑρμηνευτικὰ συγγράμματα: Τῶν εἰς τοὺς ψαλμοὺς ὑπομνημάτων ἐκδ. ἀρχ. ὑπὸ Ant. Bongiovanni ἐν Opera Theophylacti 4 (ἐν Βενετίᾳ 1763) 1, 329 — 597, 2, 1 — 417· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 128, 41 — 1326. — Τῶν εἰς τὰ εὐαγγέλια ὑπομνημάτων ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Chr. Fr. Matthaei, ἐν Λειψίᾳ 1792 μετὰ τῆς προηγουμένως ἐκδοθείσης λατινικῆς μεταφρ. ὑπὸ Joh. Hentenius· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 129, 9 — 1501. — Ἐξέδωκεν αὐτὰ καὶ ὁ Θεόδ. Φαρμακίδης ἐν Ἀθήναις 1842. — Τοῦ ὑπομνήματος εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ἐκδ. ἀρχικὴ ἐκ τοῦ κώδικος Casanaten. 6 ὑπὸ Νικηφ. Καλογερᾶ, ἐν δυσὶ τόμοις ἐν Ἀθήναις 1887 μετὰ τινος σειρᾶς εἰς τὰς 7 καθολικὰς ἐπιστολάς, ἧτις δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Εὐθύμιον. — Τὴν ὁμιλίαν εἰς Ἱερόθεον ἐξέδ. ὁ Καλογερᾶς ἐνθ. ἀνωτ. 1 σ. οἴ — ια'. Ἡ κατὰ Λατίνων πραγματεία εὐρίσκεται π. χ. ἐν κώδ. Marcian. 503 saec. 14, Paris. 2782 saec. 16 fol. 237^v — 40. — Ἐπιστολαὶ τοῦ Εὐθυμίου ἐν κώδιξι Paris. Suppl. gr. 249 saec. 16 fol. 156 ε., Taurin. 200 s. 14 fol. 91 ε., 174 ε., Vindob. theol. 247 καὶ 248.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 8, 328 — 345. — C. Ullmann, Nicolaus von Methone, Euthymius Zigabenus und Nicolaus Choniates ἐν Theologische Studien und Kritiken 6 (1833) 663 — 674. Κᾶπως μονομερῆς. — Νικηφόρου Καλογερᾶ, Ἀλέξιος ὁ Κ., Εὐθύμιος ὁ Ζιγαβηνὸς καὶ οἱ αἵρετικοὶ Βογομίλοι, ἐν Ἀθηναίῳ 9 (1880) 255 — 284· αὐτόθι 10 (1881) 331 — 362 περὶ τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. — Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Εὐθυμίου ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν ὁ Καλογερᾶς καὶ ἐν Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ὑπομνημάτων. — Τὰς πρώτας εἰδήσεις δίδει Ἄννα ἡ Κομνηνὴ βιβλ. 15, 9.

3. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν συγχρόνων αἵρετικῶν δὲν διεσώθη τίποτε. Ὁ Εὐθύμιος ὀνομάζει ἀρχηγὸν τῶν βογομίλων Τυχικόν τινα καὶ

τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ Δοδόαν, Σάββαν, Ἀδέλφιον, Ἑρμᾶν, Συμεών, Εἰς τὸν πρῶτον ἀποδίδει ὑπομνήματα εἰς τὴν ἀγίαν Γραφήν, κατὰ βογομίλων παρὰ Migne, Patr. gr. 131, 41. — Ἐν τῷ κατὰ μασσαλιανῶν τίτλῳ ὁ Εὐθύμιος ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐκθεσις τῶν δογμάτων αὐτῶν βασιίζεται ἐπὶ συγγράμματος μασσαλιανοῦ (Migne, Patr. gr. 130, 1273) καὶ διασαφεῖ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν (αὐτόθι 1321 — 32), ὥστε πρέπει νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὑπομνήματα τῶν μασσαλιανῶν.

4. Περὶ θεολογικῶν πραγματειῶν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ πληροφορίας παρεῖχεν ἡ Ἀλεξιάς, ἐκδόσ. Reifferscheid, 2 (ἐν Λειψίᾳ 1884) 56 ἐ., 259 ἐ. Μίαν δὲ τοιαύτην ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐν Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας 1 (ἐν Πετροπόλει 1891) 116 — 123. Ὁμιλεῖ κατὰ τοῦ εὐτυχιανισμοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἀποβλέπει πρὸς τὸν αἰρετικὸν Νεῖλον, ὃς ἐτάσσετο πρὸς τοὺς Ἀρμενίους, ἀκολουθεῖ δὲ τὴν συνήθη θετικὴν διαλεκτικὴν μέθοδον τῆς τότε θεολογίας. Μετέσχε προσωπικῶς καὶ τῆς πρὸς τὸν Πέτρον Χρυσουλανὸν συζητήσεως, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς Πανοπλίας τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ.

5. Ἀντιρρητικὴ κατὰ Λατίνων. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μεδιολάνων Πέτρου Χρυσουλανοῦ εἰς Κίπολιν τὸ 1112 προεκάλεσε πολλὰς ἀντιρρητικὰς κατὰ Λατίνων πραγματείας. 1. Ὁ Ἰωάννης Φουρνῆς, ἡγούμενος μοναστηρίου ἐν τῷ ὄρει Γάνω, ἐκ τῶν συνεργατῶν τοῦ Εὐθυμίου εἰς τὴν Πανοπλίαν, ἀπήντησεν ἐξ ὑπογυίου εἰς τὸν Πέτρον, ὅστις τὸ ζήτημα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐπραγματεύθη ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος. Ταύτην τὴν Ἀντιρρητικὴν ἀπολογίαν ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Α. Δημητρακόπουλος ἐν Ἐκκλησιαστικῇ βιβλιοθήκῃ 1 (ἐν Λειψίᾳ 1866) 36 — 47. Ὁμιλίαν εἰς τὴν Θεοτόκον ἐξέδωκεν ὁ Γρηγόρ. Παλαμᾶς ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Θεοφάνους Κεραμέως ἐν Ἱερουσαλὴμ 1860 σ. 270 — 76. Περὶ ἄλλων συγγραμμάτων τοῦ Ἰωάννου Φουρνῆ πρβ. Α. Δημητρακόπουλον ἐνθ' ἀνωτ. σ. η' ἐ. Ἀλλ' ὁ κατάλογος τῶν συγγραμμάτων δὲν εἶνε πλήρης· παραπέμπομεν εἰς τοὺς κώδικας Paris. 1183, 1184, 1263 κ. ἄ. — Τὸν λόγον τοῦ Πέτρου Μεδιολάνων ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐν Graecia orthodoxa 1, 379 — 389· ἀνατύπωσις παρὰ Migne Patr. gr. 127, 912 — 20.

2. Τῆς συζητήσεως σπουδαιότερον μετέσχεν ὁ Εὐστράτιος μητροπο-

λίτης Νικαίας διὰ πολλῶν πραγματειῶν κατὰ Λατίνων, ἐξ ὧν τέσσαρας ἐξέδωκεν ὁ Δημητρακόπουλος, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 47 — 127. Ὁ Εὐστράτιος ἔγραψε καὶ περὶ τῆς εἰκονολατρείας κατὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χαλκηδόνος Λέοντος καὶ μίαν πραγματείαν κατὰ Ἀρμενίων (αὐτόθι 127 — 198). Ἡ τελευταία αὕτη κατέστησεν αὐτὸν ὑποπτον ὡς ἑτερόδοξον, ἀλλὰ τὸ ὄνειδος ἀπέπλυνεν ὁ Εὐθύμιος διὰ τῆς Ἐξομολογήσεώς του (1117). Ἐξέδ. ὁ Δημητρακόπουλος ἐνθ' ἄνωτ. σ. ια' — ιε'. Αἱ πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἰταλὸν σχέσεις του δὲν διεσαφήθησαν εἰσέτι. Πρρ. Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 177. — Πρβ. καὶ J. Hergenröther, Photius 3, 800 — 802, Ἱ. Σακελλίωνα ἐν Ἀθηναίῳ 4 (1875) 211 — 233, Dräseke ἐν Archiv für Geschichte der Philosophie 4 (1891) 247 ἐ. — Περὶ τῶν μὴ θεολογικῶν αὐτοῦ συγγραμμ. πρβ. Κρονμιάχερ. — 3. Ἄλλους συγγρά- νους ἀπολογητὰς κατὰ Λατίνων, οἷον τὸν ἐκ Σμύρνης Θεόδωρον, κουροπα- λάτην καὶ ὑπατον φιλοσόφον, Νικήταν Σκίδην ἐξ Ἰκονίου, Ἰωάννην Ζω- ναράν, καταλέγει ὁ Α. Δημητρακόπουλος ἐν Ὁρθοδόξῳ Ἑλλάδι σ. 12 ἕως 15. Εἰς τὸν Νικήταν Σκίδην ἀποδίδεται καὶ πραγματεία Περὶ τοῦ Πάσχα. Ἀπόσπασμα ἐκ ταύτης παρὰ Α. Mai, Nova Patrum bibl. 6, 2, 492 ἐ., παρὰ Migne, Patr. gr. 127, 1484 — 87. — Μίαν τῶν κατὰ Λατίνων πραγματειῶν αὐτοῦ ἐξέδ. ὁ Πάβλωφ ἐνθ' ἄνωτ. σ. 186 ἐ.

22. Νικόλαος ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Μεθώνης ἐθεωρεῖτο μέχρις ἐσχάτων ὡς ὁ ἐξοχώτατος θεολόγος τοῦ 16' αἰῶνος. Ἠκμασεν ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ (1143 — 1180), πρὸς ὃν στενὴ φιλία τὸν συνέδεε καὶ τοῦ ὁποίου θεολογικὸς σύμβουλος ἦτο. Εἰς τὸ ἔτος 1165 δὲν ἐπέζησεν, ὡς φαίνεται. Σήμε- ρον ἡ σημασία αὐτοῦ ἔγκειται ἐν τούτῳ μόνον, ὅτι ἐκ τῶν συγγραμ- μάτων του διδασκόμεθα περὶ τῶν ἀντεκκλησιαστικῶν ῥο- πῶν καὶ τινῶν θεολογικῶν ἐρίδων τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Ἄλλ' ἡ φήμη του ὡς συγγραφέως ἐξηφανίσθη μικρὸν κατὰ μικρόν. Ἦδὲ ὁ J. Hergenröther κατέδειξεν, ὅτι σχεδὸν ἐπὶ λέξει ἀντέγραψε τοὺς κατὰ Λατίνων συλλογισμοὺς τοῦ Φωτίου. Μέγα δὲ μέρος τῶν Ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων, αἵτινες πραγματεύονται περὶ Θεοῦ καὶ ἐνσαρκώσεως, ἀνεγνώρισεν ὁ Α. Δημητρακόπουλος ὡς ταυτιζόμενον πρὸς τὰ ὑπὸ Θεοδώρου Παίθου

λεγόμενα ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ Περὶ τῆς Θείας ἐνανθρωπήσεως. Ἐτι μείζονος σπουδαιότητος εἶνε ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Δ. Ρούσσου, ὅτι τὸ 146^{ον} κεφάλαιον τῆς τοῦ Νικολάου Ἀναπτύξεως τῆς Θεολογικῆς στοιχειώσεως Πρόκλου συμφωνεῖ κατὰ λέξιν πρὸς τὸ ὑπὸ Α. Μάι δημοσιευθὲν ἀπόσπασμα τῆς ἀντιρρητικῆς κατὰ Πρόκλου πραγματείας τοῦ Προκοπίου Γάζης. Οὕτως ἀπωλέσθη ἡ βάσις, ἐφ' ἧς κατὰ πρῶτον λόγον ἐστηρίζετο ἡ εὐνοϊκὴ περὶ Νικολάου κρίσις. Εἰς τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, ὅτι καὶ τρεῖς ἄλλαι τοῦ Νικολάου πραγματεῖαι περὶ τῶν ὑπὸ τῆς Θείας προνοίας τεθέντων ὅρων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτῶν μέρη ἀνάγονται εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ Περὶ ὁροῦ ζωῆς. Μείζονα λογοτεχνικὴν αὐθυπαρξίαν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι κέκτηνται τὰ συγγράμματα τοῦ Νικολάου, τὰ ὅποια εἶνε καρπὸς τῆς συμμεθέξεως αὐτοῦ εἰς τὰς συγχρόνους Θεολογικὰς διενέξεις. Ἡ δικαιολόγησις τῶν μέτρων, τὰ ὅποια ἔλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν βογομίλων μοναχοῦ Νήφωνος, ἰδίως δὲ ἡ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνάρρησις τοῦ Νικολάου Μουζάλωνος ἀντὶ τοῦ Κοσμᾶ, ὅστις ἡνόκει τὸν Νήφωνα, ἀποτελεῖ τὴν ὑπόθεσιν πραγματείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα προσφωνουμένης κατὰ τὸ ἔτος 1147 Περὶ τῆς ἐπὶ τῇ καταστάσει τοῦ πατριάρχου ἀντιλογίας καὶ περὶ ἱεραρχίας. Κατὰ τῶν βογομίλων στρέφεται καὶ ἡ περὶ τῆς ἀγίας εὐχαριστίας πραγματεία, ἐν ᾗ ὁ Νικόλαος ῥητῶς τὴν μετουσίωσιν διδάσκει. Ἄλλη συζήτησις, ἥτις ἀφορμὴν παρέσχεν εἰς συγχλήσεις συνόδων δυσαναλόγων πρὸς τὴν μετριότητα τοῦ ἀντικειμένου, ἀπέβλεπεν εἰς τὸν δεχόμενον τὴν μυστικὴν θυσίαν. Θεολογικὴ μερίς, ἧς ἀρχηγὸς ἦτο ὁ πατριάρχης κατασταθεὶς Ἀντιοχείας μοναχὸς Σωτήριχος Παντεύγενος, ἐθεώρει τὸν Θεὸν μόνον τὸν Πατέρα ὡς δεχόμενον αὐτήν. Ὑπερεμάχει δὲ τῆς γνώμης αὐτοῦ ὁ Σωτήριχος ἐν διαλόγῳ, οὗ τὴν ἀνασκευὴν ἐπεχείρησεν ὁ Νικόλαος. Τρεῖς ἔτι περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης πραγματείας προσεφώνησε πρὸς τὸν Μανουήλ, ὧν

μία ἀπωλέσθη ὡς φαίνεται. Τῆς δευτέρας ἀποσπάσματα ἐξεδόθησαν, ἡ δὲ τρίτη ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀνασκευὴν τοῦ εἰρημένου διαλόγου, πλὴν τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τοῦ τέλους, ἐνθα ἐξυμνοῦνται αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ νίκαι τοῦ Μανουήλ. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀντέγραφεν ἑαυτὸν ὁ Νικόλαος. Εἰς χριστολογικὴν τινα συζήτησιν, ἣτις μαρτυρεῖ ἀναβίωσιν τοῦ ὠριγενισμοῦ καὶ προσελήθη ὑπὸ Εὐστρατίου τοῦ Νικαίας, ἀναφέρεται ἡ τοῦ Νικολάου ἐρμηνεία εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἀποστόλου ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Α' ιε', 28. Τὴν λύσιν εὐρίσκει ἐν τῇ διπλῇ φύσει τοῦ Χριστοῦ, ἀποκρούων δὲ τὴν Ἀποκατάστασιν τοῦ Ὁριγένους μένει πιστὸς εἰς τὴν παραδεδομένην γνώμην. Ἐν τελευταίᾳ τινὶ δογματικῇ πραγματείᾳ, ἣτις ὡς ἀντιρρητικὴ δὲν παρέχει ἐνδιαφέρον, ζητεῖ νὰ διαφωτίσῃ τὸν μέγαν δομέστιχον Ἰωάννην Ἀξουχον περὶ τινος χωρίου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ περὶ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος εἰς τοὺς ἀποστόλους. Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ προαγόμεθα καὶ ἐνταῦθα νὰ εἰκάσωμεν ἀλλότρια ὑποδείγματα. Ὡς συναξαριστὴν γνωρίζομεν αὐτὸν ἐκ τοῦ Βίου τοῦ θαυματουργοῦ Μελετίου τοῦ νέου (1035—1105). Ἀλλὰ διὰ τούτων δὲν ἐξαντλοῦνται τὰ ὑπὸ τοῦ Νικολάου καταλειφθέντα συγγράμματα, ὧν ὁ ἀριθμὸς χρήζει ἀκριβεστέρου καθορισμοῦ.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Νικόλαος ἐν τῷ ιβ' αἰῶνι ἀνεκάλεσεν αὐτὸς εἰς τὴν μνήμην τῶν συγχρόνων παλαιὰν ἀντιρρητικὴν πραγματείαν κατὰ τοῦ νεοπλατωνισμοῦ, εἶνε μεγίστης προσοχῆς ἄξιον, ἀδύνατον δὲ εἶνε νὰ ἐξηγηθῇ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ρούσου καὶ τοῦ Δραΐζεκε ἐκ τῆς ἐπιθυμίας, ἣν εἶχεν ὁ Νικόλαος, « νὰ θαυμασθῇ διὰ τὴν σοφίαν τοῦ ὑπὸ τῶν συγχρόνων ». Τὸ σύγγραμμα τοῦ Πρόκλου ἤσκει ὡς φαίνεται μέγα θέληγητρον ἐπὶ τῶν πεπαιδευμένων τῆς ἐποχῆς, ἀφοῦ ὁ Νικόλαος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην, ἔστω καὶ χειρ-αγωγούμενος ὑπὸ ξένου ὁδηγοῦ, « νὰ καταδείξῃ ἐπιμελῶς τὰς ἀντιφάσεις πρὸς τὴν πίστιν ἐν ἐνὶ ἐκάστῳ τμήματι τοῦ βιβλίου τούτου, ἀνασκευάζων αὐτάς, καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὴν τεχνηέντως ἐπινοηθεῖσαν καὶ σοφιστικῶς περικαλυφθεῖσαν πλάνην, ἣτις ὅμως ἀκρι-

ὥς διὰ τοῦτο διέφευγε τὴν προσοχὴν τῶν πολλῶν». Πρέπει γὰρ ὑπῆρχον καὶ τότε ἄνθρωποι, οἵτινες τὴν «σαφήνειαν, ἀπλότητα καὶ τὸ ἀπέριττον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας κατεφρόνουν ὡς τι κοινόν, ὡς ὄντως δὲ σεμνὸν καὶ ὡς γνησίαν ἀλήθειαν ἀπεθέωνον τὸ ἀποστίλβον, αἰνιγματῶδες καὶ περίκομψον τῆς εἰδωλολατρείας». Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς συμφωνεῖ πρὸς τὰς λοιπὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἀναβιώσεως τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ἐν τῷ αἰῶνι τῶν Κομνηνῶν.

1. *Ἐκδόσεις*: Τὰ πλεῖστα τῶν εἰρημένων συγγραμμάτων ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Δημητρακόπουλος, Νικολάου ἐπισκόπου Μεθώνης Ἰω. δ' . . , ἐν Λειψίᾳ 1865, καὶ ἐν Ἐκκλησ. βιβλιοθήκῃ, ἐν Λειψίᾳ 1866 σ. 199 — 380. — Ὁ Α. Δημητρακόπουλος ἀπέδωκεν ἀδίκως εἰς τὸν Νικόλαον Μεθώνης δύο ἄλλας πραγματείας περὶ τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους διενέξεως, αἵτινες μετὰ τρίτης τινὸς ἀνήκουσιν εἰς ἄγνωστον ἀντιρρητικὸν τῶν ἀρχῶν τοῦ ιγ' αἰῶνος. Ἐξέδωκεν αὐτὰς ὁ Ἀρσένιος, ἐν Μόσχᾳ 1892. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 370. — Τὴν ἀνασκευὴν τοῦ Πρόκλου ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ I. Th. Vömmel ἐν Φραγκφούρτῃ 1825· ὡσαύτως τὰς *Ἐρωτήσεις* ἐν τοῖς Jahresberichte des Frankfurter Gymnasiums, 1825 — 26 σ. 1 — 39. — Τὰς δύο κατὰ Λατίνων πραγματείας ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Κ. Σιμωνίδης, Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων Θεολογικαὶ γραφαὶ τέσσαρες, 2α ἐκδ. ἐν Λονδίῳ 1865 σ. 1 — 39 καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ αὐτοῦ Μέμνονι, 1859 τεύχει 3ῳ. — Ἡ δευτέρα καὶ παρὰ Α. Δημητρακοπούλῳ ἐν Ἐκκλησ. βιβλιοθ. σ. 359 — 380. — Ὁ Migne, Patr. gr. 135, 509 — 514 ἔχει μόνον τὴν ἤδη κατὰ τὸ 1560 δημοσιευθεῖσαν πραγματείαν περὶ τῆς ἀγίας εὐχαριστίας. — Τὴν βιογραφίαν τοῦ ἁγ. Μελετίου μετὰ τοῦ ὑπὸ Θεοδώρου Προδρόμου συγγραφέντος ἐπιταφίου εἰς τὸν αὐτὸν ἅγιον ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Βασιλιέφοκῃ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ συλλογῇ τῆς Παλαιστιναίας ἐταιρείας 17 ἐν Πετροπόλει 1886 μετ' εἰσαγωγῆς καὶ μεταφράσεως ῥωσιστί. Πρβ. τὴν ἐκτεταμένην ἀνάλυσιν τοῦ E. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 308 — 12.

2. *Βοηθήματα*: Τὰ ὑπὸ τῶν παλαιότερων ἱστορικῶν τῆς λογοτεχνίας εἰρημένα ἦτοι τοῦ Oudin, Ceillier, Fabricius κ. ἄ. εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον πεπλανημένα. — Πεπαλαιωμένοι εἶνε καὶ αἱ πραγματεῖαι τοῦ Ullmann ἐν Theologische Studien und Kritiken 6 (1833)

σ. 647—743 καὶ τοῦ J. Dräseke, Zu Nicolaus von Methone ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 9 (1888) 405—431, 565—590· τοῦ αὐτοῦ Nicolaos von Methone ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 438—478. Περὶ τῆς ἐκ τοῦ Φωτίου ἐξαρτήσεως τοῦ Νικολάου πρβ. J. Hergenröther, Photii liber de Spiritus sti mystagogia, ἐν Regensburg 1857 σ. XXIV, καὶ Photius 3, 805 ε. — Περὶ τῆς ἐκ τοῦ Προκοπίου ἐξαρτήσεως, ὁ βαθμὸς τῆς ὁποίας ὁμῶς ἀσφαλῶς δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ, ἐπραγματεύθη ὁ Δημοσθ. Ροῦσσος, Τρεῖς Γαζαῖοι, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τῶν Γαζαίων, ἐν Λειψία 1893 σ. 57—69 καὶ ὁ Joh. Dräseke, Nicolaos von Methone als Bestreiter des Proklos, ἐν Theolog. Studien u. Kritiken 68 (1895) 589—616. — Περὶ τῆς ἐκ τοῦ Γερμανοῦ ἐξαρτήσεως πρβ. π. χ. Νικόλαος, ὑπὸ Α. Δημητράκοπούλου, ἐν Ἐκκλ. βιβλ. σ. 237 ε. καὶ 250, πρὸς Γερμανὸν παρὰ Migne, Patr. gr. 98, 113 D, 116 A—C καὶ 108 A—B. — Μόνον ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν χειρογράφων δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ μέχρι τίνος βαθμοῦ δυνάμεθα νὰ ἐμπιστευθῶμεν εἰς τοὺς παρὰ Συμωνίδῃ καὶ Δημητράκοπούλῳ πίνακας τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νικολάου. Μόνον ὀλίγαι ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν συγγραμμάτων συμφωνοῦσι παρ' ἀμφοτέροις. Ὅτι αἱ ἀνέκδοτοι πραγματεῖαι πρέπει νὰ διανεμηθῶσι μεταξὺ δύο ὁμωνύμων συγγραφέων, ὧν ὁ δεύτερος εἶνε κατὰ ἓνα αἰῶνα νεώτερος, ἰσχυρίζεται, οὐχὶ ὁρθῶς ὁμῶς, ὁ Dräseke ἐν Zeitschrift für Kirchengesch. ἐνθ' ἀνωτ. 570 ε., ἐν Archiv für Geschichte der Philos. 4 (1891) 243—250. — Ὁ Σπ. Λάμπρος, Die Hss des Nicol. v. Meth. im Dionysios Kloster, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 363—65 δίδει πληροφορίας περὶ τινος κώδικος Ἀθωικοῦ, ὅστις τὴν ἐν τοῖς στίχοις τοῦ Νικηφόρου φιλοσόφου ὀνομασίαν Νικόλαος νέος Μεθώνης ἀναφέρει εἰς τὸν πρεσβύτερον Νικόλαον. — Ἀρσενίου Νικ. Μεθ. ἐν τοῖς (ῥωσικοῖς) Χριστιανικοῖς ἀναγνώσμασι ὀργάνῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκαδημίας, ἐν Πετροπόλει 1883, 11 ε., 308 ε.

3. Τὸν διάλογον τοῦ Σωτηρίου Παντευγένου ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικῇ) ὁ Tafel ἐν Annae Comnenae Supplementa, ἐν Τυβίγγῃ 1832 σ. 8—17. — Δευτέρα ἐκδ. ὑπὸ A Mai ἐν Spicileg. Roman. 10 (ἐν Πρώμῃ 1844) 3—15. — Βελτιωμένον κείμενον παρέσχεν ὁ J. Drä-

seke ἐν Zeitschrift für wiss. Theol. 29 (1886) 224 — 237. — Παρὰ Α. Mai ἐνθ. ἀνωτ. σ. 16 — 93 τὸ κείμενον τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου τοῦ ἔτους 1146 κατὰ Σωτηρίχου. — Τὴν ἀπολογίαν τοῦ Σωτηρίχου κατὰ τῆς συνόδου τοῦ ἔτους 1146 ἐξέδ. ὁ *I. Σακκελλίων* ἐν Πατριαρχῇ βιβλιοθήκῃ, ἐν Ἀθήναις 1870 σ. 328 — 331. — Ἐγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἔριν ταύτην ἐν κώδικι Athous 3102 s. 14. — Συνοδικαὶ ἀποφάσεις κατὰ τοῦ μοναχοῦ Νήφωνος παρὰ *Λέοντι Ἀλλατίῳ*, De perpetua consensione σ. 669 — 685. Πρβ. Ἰωάννην Κίνναμον, ἐκδ. Βόννης σ. 64 ἐ. — Περὶ τῆς διπλῆς ἐριδος ἐν τῷ ζητήματι τῆς εὐχαριστίας κατὰ τὸν 13' αἰῶνα πρβ. Steitz ἐν Jahrbücher für deutsche Theologie 13 (1868) 32 — 45. Ἀεπτομερεστέρας περὶ τούτου πληροφορίας δυνάμεθα νὰ προσδοκῶμεν ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Ὁθησαυροῦ Ὁρθοδόξιας τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου (πρβ. § 26).

4. Σύγχρονοι κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικοί: 1. Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, γονιμώτατος συγγραφεὺς (ἴδε *Κρουμβάχερ*), συνέγραψε πραγματείαν κατὰ Λατίνων, ἧς ἡ ἀρχὴ παρὰ Migne, Patr. gr. 133, 1008. Ἄλλα περὶ θεολογικὰ ἔργα τοῦ Θεοδώρου εἶνε: ἐρμηνεία εἰς Λουκ. α' 17 παρὰ Migne, Patr. gr. 133, 1301 — 1312, ὑπομνήματα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια τοῦ Κοσμᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἅγιον Μελέτιον, πραγματεία περὶ τοῦ ὑπὸ πολλῶν ἐξετασθέντος ζητήματος περὶ οὐρου ζωῆς καὶ ἄλλα συγγράμματα ἐρμηνευτικὰ, λειτουργικὰ, περὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου, ὁμιλίαι. Ἰδίως πρέπει νὰ μνημονευθῶσι τὰ εἰς τοὺς ψαλμοὺς ὑπομνήματα αὐτοῦ π. χ. ἐν κώδικι Basili. A III 11 saec. 16 fol. 312 — 516, μόνον μέχρι τοῦ 88 ψαλμοῦ. — Πρβ. τὸν κατάλογον τῶν ἀνεκδότων παρὰ Stevenson-Pitra, Theodori Prodromi Commentarius in carmina sacra melodorum Cosmae Hierosolym. et Johannis Damasceni, ἐν Ρώμῃ 1888 σ. XVIII ἐ. — 2. Τὴν δογματικὴν συζήτησιν μεταξὺ Νικήτα ἀρχιεπισκόπου Νικομηδείας καὶ τοῦ Ἀνσέλμου von Havelberg (1135) διηγεῖται οὗτος ἐν τοῖς διαλόγοις αὐτοῦ 1. 2 καὶ 3, Migne, Patr. lat. 188, 1163 — 1248. — 3. Πραγματεία κατὰ Λατίνων τοῦ ἀνω μνημονευθέντος πατρ. Κων)πόλεως Νικολάου Μουζάλλωνος διεσώθη π. χ. ἐν τῷ κώδικι Mosqu. Syn. 353. Πρβ. Α. Δημητράκου πονηρον ἐν Ὁρθ. Ἑλλάδι σ. 23 ἐ. Τοῦ αὐτοῦ Νικολάου περιέχει ὁ κώδιξ Vatican. Palat.

383 saec. 13 fol. 39-59 ἐν Ὡδῇ εἰς τὴν φυγὴν καὶ ἀποποίησιν τῆς ἐπισκοπῆς ἐν 892 ἰάμβους. — 4. Ὁ Βασίλειος Ἀρχιδος, ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν Ἀδριανὸν Δ' (1154—59), ὅστις εἶχεν ἀποστείλει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Α' τὸν ἀρχιεπ. Βενεβέντου Ἐρρίκον, πολὺ μετριοπαθεῖ ἐπιστολήν. Ἐξεδόθη ὑπὸ Migne, Patr. gr. 119, 929—933. Διάλογος τοῦ Βασιλείου πρὸς τὸν εἰρημένον ἀπεσταλμένον τοῦ πάπα ὑπάρχει ἐν κώδικι Vindob. theol. 213 fol. 215v ἕως 220v. — Διάφορος τούτου εἶνε ἡ διάλεξις τοῦ Βασιλείου πρὸς τὸν Ἀνσέλμον von Havelberg κατὰ τὰς σημειώσεις μοναχοῦ τινος ἐν Θεσσαλονίκῃ Νικήτα ἐν τοῖς κώδιξι Monac. 28, 66, 256. Πληροφορίαι τινὲς περὶ ταύτης παρὰ J. Hergenröther, Photius 3, 807 ἔ. Λεπτομερέστερον περὶ Βασιλείου ὁ B. Βασιλιέφσκη ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 1 (1894) 55 ἕως 132. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 173 ἔ.

5. Ὁ σύγχρονος χρονογράφος Μιχαὴλ Γλυκᾶς (ἴδε Κρουμβάχερ), ὅστις καὶ ἐν τῇ Χρονογραφίᾳ αὐτοῦ ὑπερβῆλλον θεολογικὸν ἐνδιαφέρον ἐπέδειξεν, ἐπραγματεύθη ἐν μακρᾷ σειρᾷ ἐπιστολῶν (ἐν τισι χειρογράφοις εἶνε 92) δογματικά, ἐρμηνευτικά, ἠθικά καὶ λειτουργικά ζητήματα, ἡ περὶ τὰ ὅποια μελέτη ἤρεσκε κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται ἀδίκως ἀπονέμονται ἐν τισι χειρογράφοις εἰς τὸν Ἰωάννην Ζωναρᾶν. Ἐκδομέναι εἶνε μόνον 29 ἐπιστολαὶ (μεταξὺ τῶν ὁποίων 8 ἐν ἀποσπάσμασι) κατὰ τοὺς I. Pontanus, Lami, L. Allatius καὶ A. Mai παρὰ Migne, Patr. gr. 158, 648—957. Εἰς ταύτας προστίθεται ἐπιστολὴ περὶ τῆς Ἀναλήψεως παρὰ S. A. Morcelli ἐν Kalendarium eccles. Cptanae 2 (1788) 198—208, ἐν ἀπόσπασμα ἐξ ἐπιστολῆς περὶ τῶν ἀζύμων παρὰ A. Δημητρακοπούλου ἐν Ὁρθ. Ἑλλάδι σ. 16 ἕως 21 καὶ ἐπιστολὴ παρὰ Κρουμβάχερ ἴδε κατωτέρω ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ. — Δεύτερόν τι θεολογικὸν σύγγραμμα ἐν 2 βιβλίοις ἀποδίδεται εἰς τὸν Μιχαὴλ Γλυκᾶν ἐν τῷ κώδικι Paris. 160 saec. 16. Κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ Κρουμβάχερ αἱ ἐπιγραφαὶ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: 1. Περὶ θείας ἐνώσεως καὶ διακρίσεως, 2. Περὶ τῆς ἐν εἵδει καὶ ἐν ἀτόμῳ θεωρουμένης φύσεως καὶ διαφορᾶς ἐνώσεως καὶ σαρκώσεως καὶ πῶς ἐκκλητέον τὴν μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ λόγου σεσαρκωμένην. Τὸ σύγγραμμα δὲ ὅλον ἐπιγράφεται: Εἰς τὰ ἅπορα τῆς γραφῆς. Ἀλλὰ τὴν ἐπιγραφὴν Εἰς τὰς ἀπορίας τῆς θείας γραφῆς φέρει ἡ συλλογὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μιχαὴλ

Γλυκᾶ εἰς τὰ πλεῖστα χειρόγρσφσ. — Ὁ K. Krumbacher, Michael Glykas, ἐν τοῖς Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1894 σ. 391 — 460 πρσγμστεύετσσι περὶ τῶν πρὸς οὓς ἀποτείνοντσσι αἱ ἐπιστολσὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ Γλυκᾶ συγγράμματα, περὶ τῶν λόγων δι' οὓς ἀποδίδοντσσι εἰς τὸν Ζωναρᾶν κτλ., δημοσιεύει δὲ καὶ μίαν τῶν ἀνεκδότων ἐπιστολῶν (πρὸς Θεοδώραν, ἀνεψιὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ).

23. Ὁ Θεωριανὸς, μαίστωρ καὶ φιλόσοφος ὡς ὀνομάζει αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ Α' Κομνηνὸς, ἀπεστᾶλη ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἡγουμένου τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει ἁρμενιανοῦ μοναστηρίου Ἀτμᾶν ἐν ἔτει 1170 πρὸς τὸν Καθολικὸν τῶν Ἀρμενίων Νερσῆν Δ', ἵνα ἐργασθῇ πρὸς ἔνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν· κατέλιπε δὲ δύο ἐκθέσεις περὶ τῶν μεταξὺ τῶν δύο μερίδων γενομένων ὁρησκευστικῶν διαλέξεων, αἵτινες ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ θεωρηθῶσι πολὺτιμος πηγὴ πρὸς γνῶσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Ἀρμενίας κατὰ τὸν 16' αἰῶνα. Τὴν βᾶσιν τῆς πρώτης διαλέξεως ἀπετέλεσεν ἡ πρὸς τὸν Καθολικὸν ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος· κύριον δὲ θέμα αὐτῆς ἦτο ἡ χριστολογία, τὴν περὶ ἧς γνώμην τῆς βυζαντηνῆς ἐκκλησίας ἐξήτει ὁ Θεωριανὸς νὰ παραστήσῃ ὡς συμφωνοῦσαν πρὸς τὰς ῥήσεις τοῦ Ἀθανασίου, Βασιλείου, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Καὶ τὸν μάρτυρα δὲ Ἰουστίνον εἰς βεβαίωσιν ἐπεκαλεῖτο, ἀλλὰ κατὰ τὸ νόθον σύγγραμμα Περὶ Τριάδος. Ἡ δευτέρσ πρσγμστεία ὑπόθεσιν ἔχει τὰς διαπρσγμστεύσεις τοῦ ἔτους 1172. Καὶ ἐν ταύτῃ τὸ ἰσχυρότατον ἐπιχείρημα ἀποτελοῦσιν αἱ ῥήσεις τῶν πατέρων. Πρὸς τούτοις ἀνακοινοῦται καὶ μία διάλεξις τοῦ Θεωριανοῦ πρὸς Θεόδωρον τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Καθολικοῦ τῶν Σύρων ἰακωβιτῶν. Ἀλλ' αἱ διαπρσγμστεύσεις δὲν ἔφερον εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα. Ἐκ τῆς δευτέρας πρσγμστείας μσνθάνομεν ὅτι ἡ περὶ τῆς πρώτης ὁρησκευστικῆς διαλέξεως ἐκθεσις διενεμήθη ἐν ἑκατὸν ἀντιτύποις ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία ἀμφοτέρων ὑστερεῖ πολὺ τῆς ἱστορικῆς. Καὶ αὕτη δὲ ἀνάγκη νὰ ὀρισθῇ

ἀκριβέστερον, διότι τὰ ὑπὸ τοῦ Θεωριανοῦ λεγόμενα ἀντιφάσκουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς ἀρμενιανὰς πηγὰς. Κατὰ τὸ ἀπόσπασμα ἀνεκδότου ἐπιστολῆς ὁ Θεωριανὸς διέκειτο συμπαθῶς πρὸς τοὺς Λατίνους.

1. Ἐκδόσεις: Τὴν πρώτην ἐκθεσιν ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ J. Leunclavius, ἐν Βασιλείᾳ 1578· συμπληρώσεις παρέσχεν ὁ A. Mai, *Scriptorum vet. nova coll.* 6 (ἐν Ρώμῃ 1832) 314 — 415 συγχρόνως μὲ τὴν ἰρχικὴν ἐκδ. τῆς 2ας πραγματείας ἐκ χειρογράφων τοῦ Οὐατικανοῦ· ἀμφότερα παρὰ Migne, *Patr. gr.* 133, 120 — 297. — Ἐκ τινος ἐπιστολῆς τοῦ Θεωριανοῦ περὶ τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους διενέξεως ἀποσπάσματα ὑπάρχουσι παρὰ Migne, *Patr. gr.* 94, 405.

2. Βοηθήματα: Fabricius, *Bibl. gr.* 11, 281 ἐ.

3. Τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀρμενίου Καθολικοῦ Νερσῆ Klajezi ἐξεδόθησαν ὑπὸ τῶν μεχитарιστῶν ἐν Βενετίᾳ 1830 ἀρμενιστὶ μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως. — Ἡ συλλογὴ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὁ A. Mai ἐν *Script. vet. nova coll.* 6, 415 — 424 ἐκλογὰς τινὰς ἐδημοσίευσεν, ἐξεδόθη ἐν Edschmiatsin 1865· αὐτόθι καὶ αὐτὸ ἐγκώμιον τοῦ Νερσῆ Δ' ὑπὸ Νερσῆ Lambronezi, 1875. — Πρβ. Arschak Ter-Mikaelian, *Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zur byzantinischen* (vom 4. — 13. Jahrhundert), ἐν Λειψίᾳ 1892 σ. 88 ἐ. Ἄλλ' ἡ ἐξέτασις βασιίζεται μονομερῶς ἐπὶ μόνων τῶν ἀρμενικῶν πηγῶν. — Πρβ. καὶ Assemani, *Bibliotheca orientalis* 2 (1721) 364 ἐ.

4. Εἰς τινὰ ὑποτιθέμενον Καθολικὸν Μεγάλῃς Ἀρμενίας ὀνόματι Ἰσαάκ, ὅστις κατὰ τὸν 13' αἰῶνα λέγεται ὅτι προσῆλθεν εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐκκλησίαν, ἀποδίδονται τρεῖς ἐλληνιστὶ γεγραμμέναι πραγματεῖαι κατὰ τῶν πρῶτῃν ὁμοδόξων αὐτοῦ. Ἡ πρώτη πραγματεύεται τὸ κύριον θέμα τῆς συζητήσεως, τὸ περὶ τῆς μιᾶς φύσεως ἐν τῷ Χριστῷ δόγμα, ὅπερ ὁ συγγραφεὺς ζητεῖ ν' ἀνασκευάσῃ διὰ ῥήσεων τῶν πατέρων τοῦ 8' καὶ 9' αἰῶνος. Ἡ δευτέρα διηγεῖται τὸν προσηλυτισμὸν του· ἀλλ' ἐκ τούτου δῆλον καθίσταται, ὅτι δὲν ἦτο Καθολικός, ἀλλ' ἀπλοῦς ἱερεὺς. Ἡ τρίτη πραγματεύεται συνοπτικῶς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρμενίας ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ φωτιστοῦ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως καὶ ταυτίζεται πρὸς τὸ μέγιστον μέρος τοῦ συγγράμματος τοῦ Δημητρίου Κυζίκου. — Ἐξέδωκεν

ὁ Migne, Patr. gr. 132, 1153 — 1257. Ἀκριβέστεραι ἔρευναι λείπουσιν.

24. Ὁ Νικήτας ἐκ τῆς ἐν Θράκῃ Μαρωνείας, κατ' ἀρχὰς ἀρχιδιάκονος καὶ χαρτοφύλαξ ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατόπιν ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὑπεστήριξε τὰς πρὸς ἔνωσιν μετὰ τῶν Λατίνων προσπαθείας τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ (1143—1180), ὅπως ὁ Θεωριανὸς τὸ αὐτὸ ἔπραττεν ὑπὲρ τῆς μετὰ τῶν Ἀρμενίων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνέγραψεν ἐξ διαλόγων περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ πρῶτον σύγγραμμα μεταξὺ ἀπειραρίθμων περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου πραγματειῶν, ὅπερ τάσσεται πρὸς τὴν γνώμην τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἠρέσκοντο πολὺ οἱ μετὰ ταῦτα ὁμόφρονες τοῦ Νικήτα. Ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης τὸ ἐπαινεῖ· ὁ Ἰωάννης Βέκκος ἐπέισθη κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Παχυμέρους ἐκ τῆς ἀναγνώσεως αὐτοῦ περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ λατινικοῦ δόγματος· αὐτὸς ὁ Βέκκος ἐπικαλεῖται τὸ κῦρος αὐτοῦ καὶ ἐξ ἴσου ἐχρησιμοποίησαν αὐτὸ ὁ Οὐγὸς Ἐθεριανὸς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Μελιτηνιώτης. Οἱ τρεῖς πρῶτοι διάλογοι περιέχουσι τὰς ἀντιρρήσεις τῶν Ἑλλήνων, αἵτινες ἀνασχευάζονται ὑπὸ τῶν Λατίνων. Ὁ 4^{ος} πραγματεύεται περὶ τῆς κατὰ Λατίνους ἐρμηνείας τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ περὶ τῆς συμφωνίας τοῦ λατινικοῦ *ex filio* πρὸς τὸ ἐλληνικὸν δι' υἱοῦ. Ἐν τῷ 5^ῳ ἐκτίθενται αἱ ἀποδείξεις τῶν Λατίνων· τέλος ὁ 6^{ος} ἀναλύει τὰς εἰς τὸ ζήτημα ἀναφερομένας ῥήσεις τῶν πατέρων. Ἐν συνόλῳ ὁμῶς ἡ πραγματεία καταλήγει εἰς συμβιβασμόν· ὁ μὲν Ἕλληνα ἀναγνωρίζει, ὅτι τὸ λατινικὸν δόγμα εἶνε ὀρθόν, ὁ δὲ Λατῖνος ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ προσθήκη πρέπει νὰ ἀφαιρεθῇ ἐκ τοῦ συμβόλου. Κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντα ἀποσπάσματα τὸ σύγγραμμα διακρίνεται διὰ τὸ σαφὲς καὶ ἡρεμον τῆς ἐκθέσεως. Καὶ ἄλλα δὲ ἔτι συγγράμματα φέρονται ἐν χειρογράφοις ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, π. γ. ὑπομνήματα εἰς τοὺς ὕμνους Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, συναξάρια, ὕμνοι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ ἑνδεκα ἀναθεματισμοὶ κατὰ τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ.

Οὗτοι εἶνε μᾶλλον τῶν ἄλλων ἄξιοι νὰ ἐκδοθῶσι καὶ ἀκριβέστερον νὰ ἐρυνγηθῶσι.

1. Τὸν πρόλογον τῶν ἐξ διαλόγων ἐξέδ. ὁ A. Mai, Nova Patr. bibl. σ. 2, 445 ἐ., ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 139, 169 ἐ. — Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἐξ διαλόγων ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχική) ὁ J. Her-genröther παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 165 — 221. — Πλήρεις περιέχονται π. χ. ἐν κώδικι Vatic. 1115, Mediceo-Laurent. pl. 31, 37 κ. ἄλλαχοῦ. — Ἀποσπάσματα τοῦ βίου ἀγ. Θωμᾶ ἐξέδ. ὁ M. Bonnet, Acta Thomae, ἐν Λειψίᾳ 1883 σ. VIII ἐ. ἐκ τοῦ κώδ. Paris. 1516. Πλήρη περιέχονται ἐν κώδ. Sinait. 516. — Οἱ ἀναθεματισμοὶ κατὰ τοῦ Ἰωάννου Ἰταλοῦ ἐν κώδ. Vindob. theol. 77. — Ἐν ἄλλοις χειρογράφοις π. χ. ἐν κώδ. Petroburg. 95 saec. 12, κώδ. Bodl. Seld. 46 saec. 12 ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν Πρόλογος εἰς τὰς περιόδους καὶ πράξεις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι συνέγραψε καὶ βίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 7, 756 ἐ., ὅστις οὐχὶ ὀρθῶς δέχεται ἀρχαιότερόν τινα Νικήταν Θεσσαλονίκης, ζήσαντα περὶ τὸ 1131. Ὡσαύτως ἀδίκως τίθεται ὁ Νικήτας εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ιγ' αἰῶνος. Leo Allatius, Diatriba de Nicetis ἣν ἐξέδ. ὁ A. Mai ἐν Nova Patr. bibl. 6, 2, 12 — 14.

25. Ὁ Ἀνδρόνικος Καματηρός, ἀνώτερος λειτουργὸς τοῦ κράτους, ἐκ μητρὸς καταγόμενος ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Δουκῶν, συνέγραψε κατὰ προτροπὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Κομνηνοῦ τὴν ἀνέκδοτον ἔτι Ἱερὰν ὀπλοθήκην, ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν πανοπλίαν τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ. Ὅπως δὲ οὗτος ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ ἐγκωμίου Ἀλεξίου Α', ὁμοίως καὶ ὁ Ἀνδρόνικος ἀπὸ πομπῶδους ἐξυμνήσεως τοῦ Μανουὴλ, ὃν ὀνομάζει πνευματικὸν πατέρα τοῦ ὅλου ἔργου, ἑαυτὸν δὲ μόνον ἀντιγραφέα καὶ συνθέτην τοῦ προλόγου καὶ ἐπιλόγου. Ἀλλὰ τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην βεβαίως δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ λέξιν. Τὸ σύγγραμμα δὲν ἔχει τὴν ἑκτασιν τῆς Πανοπλίας, στρέφεται δὲ μόνον κατὰ τῶν Λατίνων καὶ Ἀρμενίων. Τὸ πρῶτον μέρος διαίρεται εἰς διά-

λογον τοῦ αὐτοκράτορος μετὰ τῶν Ῥωμαίων « Καλδιναλίων » περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, εἰς συλλογὴν ῥήσεων τῶν πατέρων ἐπιμαρτυρουσῶν τὸ ἐλληνικὸν δόγμα, τέλος εἰς σειρὰν συλλογισμῶν, ληφθέντων ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν προγενεστέρων πολεμίων τῶν Λατίνων Φωτίου, Νικήτα Βυζαντίου, Εὐστρατίου, Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ, Νικολάου Μεθώνης. Ἐντελῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶνε συγκεκροτημένον καὶ τὸ δεῦτερον μέρος, σὺν τῇ μόνῃ διαφορᾷ ὅτι ἐνταῦθα διακρίνει τὸν μονοφυσιτισμὸν, τὸν μονοθελητισμὸν, τὴν θεοπασχιστικὴν διδασκαλίαν καὶ τὸν ἀφθαρτοδοκητισμὸν, εἰς ἕκαστον δὲ ἀφιερώνει ἰδιαιτέρον τμήμα πρὸς ἀνασκευήν, ἀποτελούμενον ἐκ χωρίων τῶν πατέρων καὶ ἐκ συλλογισμῶν. Ἐννοεῖται, ὅτι ὁ συζητῶν αὐτοκράτωρ πανταχοῦ εἶνε νικητῆς, τοσοῦτον μάλιστα συχνὰ γίνεται μέγας λόγος περὶ τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ, ὥστε ἀναγκάζεται τις νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὁλόκληρον τὸ βιβλίον ἐγράφη πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τῆς ἐξυμνήσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν πράξεων τοῦ αὐτοκράτορος. Πρὸς ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἐκδοθῇ τὸ ἔργον. Συνεγράφη δὲ φαίνεται κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μανουήλ περὶ τὰ 1170—1175.

1. Μέχρι τοῦδε ἐξεδόθη μόνον ἡ συλλογὴ χωρίων ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων κατὰ Λατίνων μετὰ τῆς ἀνασκευῆς τοῦ Ἰωάννου Βέκκου παρὰ Λέοντι Ἀλλατίῳ, Graecia orthodoxa 2, 287—521 καὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 141, 396—613.—Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα βασιζονται εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν τοῦ κώδ. Monac. 229 saec. 13 fol. 1—309.—Τὸ ἐν ἰρχῇ τοῦ χειρογράφου τούτου ἐπίγραμμα τοῦ Γεωργίου Σκυλίτση εἰς τὴν Ὀπλοθήκην ἐξέδ. ὁ Δημητράκοπουλος ἐν Ὁρθοδ. Ἑλλαδι σ. 26—29.—Ἄλλα χειρόγραφα: ὁ κώδιξ Marcian. 158 (ἐλληνίης), ὁ Mosqu. Synod. 353.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 27 ἐ.—Ὁ J. Hergenröther, Photius 3, 811—814 παρέχει ἀνάλυσιν τοῦ μετὰ τῶν καρδινάλιων διαλόγου, ὅστις καὶ κεχωρισμένος εὐρίσκεται ἀνωνύμως

ἐν χειρογράφοις. — Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, ἐκδόσ. Βόννης 2, 31 μαρτυρεῖ περὶ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως τῆς Ὀπλοθήκης.

3. Ὡς πολέμοι τῶν Λατίνων κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 13^{ου} αἰῶ-
νος εἶνε γνωστοί: Ἰωάννης μητροπολίτης Κλαυδιουπόλεως, οὗ ὑπάρχει ἐν
κώδικι Athous 3733 saec. 15 καὶ πραγματεία κατ' Ἀρμενίων, *Μι-
χαὴλ Ἀρχίαλος* πατρ. Κ)πόλεως (1169—77), Ἰωάννης πατρ. Ἱεροσο-
λύμων († 1190), *Δημήτριος Τορνίκιος καὶ Θεόδωρος Βαλσαμών*. —
Ἐκδεδομέναι εἶνε μόνον τρεῖς πραγματεῖαι τοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων περὶ
τῶν ἀζύμων παρὰ Λωσιθέω ἐν Τόμῳ ἀγάπης, ἐν Ἰασίῳ 1698 σ. 504 ἔως
538, πραγματεία τοῦ Ἰωάννου Κλαυδιουπόλεως παρὰ Pavlov, *Kriti-
che Versuche* κτλ. σ. 189—191, δεκατέσσαρα κεφάλαια θεολογικὰ
τοῦ Λεοντίου Ἱεροσολύμων ἐν Macarii Chrysocephali Homiliae, ἐν
Βιέννῃ 1793 καὶ ἀποσπάσματα τῶν δύο πραγματειῶν τοῦ Μιχαὴλ Ἀγ-
χιάλου παρὰ Λέοντι Ἀλλατίῳ, *De purgatorio*, ἐν Ρώμῃ 1655 σ. 871
ἐ., *De eccl. occid. et orient. perpetua consensione*, ἐν Ρώμῃ
1648 σ. 526 καὶ ἀλλαχοῦ. — Περὶ τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων πρβ. *Δη-
μητριάκου* ἐν Ὁρθοδ. Ἑλλάδι σ. 29—34. Τὰ ἐνταῦθα ἀναφερόμενα
χειρόγραφα εὐκόλως δύνανται νὰ πολλαπλασιασθῶσιν.

4. Εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Α' Κομνηνὸν (1183—85)
ἀποδίδεται διάλογος κατὰ Ἰουδαίων, ὅστις πραγματεύεται τὰ συνήθη ἐν
ταῖς κατὰ Ἰουδαίων ἀπολογίαις ἀντικείμενα τῆς συζητήσεως. Καὶ δι' ἄλ-
λους λόγους καὶ διὰ τοῦτου μάλιστα ὁ διάλογος δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συνε-
γρᾶφῃ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρόνικου, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ 41^{ου} κεφαλαίου
σαφῶς συνάγεται, ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν συνέγραψε πρὸ τοῦ δευτέρου ἡμι-
σεως τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, κατὰ τινα ἄλλην μάλιστα ἀρίθμῃσιν ἐγρᾶφῃ μόλις
περὶ τὸ 1310. — Ἐξεδόθη ἐν λατινικῇ μεταφράσει παρὰ Canisius-
Basnage, *Lectiones antiquae* 4, 255—331. ἀνατύπωσις παρὰ
Migne, *Patr. gr.* 133, 796—924. — Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον σώζεται
ἐν πολλοῖς χειρογράφοις, π. χ. ἐν κώδιξι Marcian. *Class.* 2, 28 saec.
14, Vatican. Pii II 13 saec. 15, Vindob. theol. 255.

26. Ὁ Νικήτας Ἀχομινάτος εἶνε ὁ ἔσχατος τῶν ἀν-
τιρρητικῶν κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν. Περὶ τῆς ταυτότητος
αὐτοῦ πρὸς τὸν ὁμώνυμον ἱστορικόν, ἦν τινες ἠρνήθησαν, οὐδεμία

ἐμφιλογωρεῖ ἀμφιβολία. Τὸ κύριον θεολογικὸν ἔργον τοῦ Νικήτα, ὁ Θησαυρὸς ὁρθοδοξίας (αἱ ἐν τοῖς χειρογράφοις ἐπιγραφαὶ εἶνε πολὺ ἐκτενεῖς καὶ διαφέρουσιν ἀλλήλων) εἶνε τρόπον τινὰ συνέχεια τῆς Πανοπλίας τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ, εἰς ἣν καὶ ῥητῶς ἀναφέρεται ὁ Νικήτας ἐν τῇ εἰσαγωγῇ λέγων, ὅτι κατὰ πρῶτον θὰ πραγματευθῇ περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Νικήτα παραλειφθεισῶν ἀρχαιοτάτων αἱρέσεων, θὰ προσθήσῃ δὲ ὅσα αὐτὸς δὲν ἐμνημόνευσε λαλῶν περὶ τῶν λοιπῶν. Ἐπομένως ὁ Θησαυρὸς στηρίζεται ἐπὶ εὐρυτέρας ἢ ἡ Πανοπλία βάσεως. Πολὺ δὲ μεγαλείτερος εἶνε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, οὓς παραθέτει ὁ Νικήτας, ὅστις γνωρίζει καὶ τινας προγενεστέρους τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, οἷον τὸν Ἰγνάτιον Ἀντιοχείας, Μελίτωνα Σάρδεων, Ἰουστίνον τὸν μάρτυρα, Γρηγόριον τὸν θαυματουργὸν καὶ Ἰούλιον Ρώμης, ἂν καὶ τοὺς τρεῖς τούτους μόνον ἐκ νόθων συγγραμμάτων. Πλὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος λαμβάνει ὑπ' ὄψιν καὶ μεταγενεστέρους θεολόγους, οἷον τὸν Ἀναστάσιον Σιναίτην, Ἐφραίμ Ἀντιοχείας, Φώτιον κ. ἄ. μέχρι τῶν ἀμέσως αὐτοῦ προηγηθέντων Νικολάου Μεθώνης, Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας κ. ἄ. Καί τινες Λατῖνοι δὲ μνημονεύονται ὡς ὁ Ἀμβρόσιος καὶ ὁ Λύγουστίνος. Τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς τὴν ὀρθότητα τῶν παρατιθεμένων ἐνισχύει ἡ ἐπιμέλεια, μεθ' ἧς συνήθως μνημονεύονται τὰ συγγράμματα, ἐξ ὧν ἐκεῖνα ἐλήφθησαν. Πλήρης χαρακτηρισμὸς τοῦ ἐκτενοῦς συγγράμματος εἶνε ἀδύνατος ἐπὶ τοῦ παρόντος, οἷότι μικρὸν μόνον μέρος εἶνε ἐκδοσμένον. Ἡ καθόλου οἰκονομία εἶνε ἐμπερὴς πρὸς τὴν τῆς Πανοπλίας. Ἀρχεται ἀπὸ τῆς κατὰ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων ἀπολογίας. Ἐν τῷ 2^ῳ καὶ 3^ῳ βιβλίῳ γίνεται λόγος διεξοδικώτερον ἢ ἐν τῇ Πανοπλίᾳ περὶ Τριάδος καὶ ἐνανθρωπήσεως, ἐν δὲ τῷ 4^ῳ βιβλίῳ περὶ τῶν 44 ἀρχαιοτάτων αἱρέσεων, ὧν ἐκάστη διὰ βραχέων ἀνασκευάζεται. Τὰ βιβλία 5^{ον} — 16^{ον} πραγματεύονται περὶ τῶν μεγάλων χριστολογικῶν ζητημάτων ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀρείου μέχρι τῆς εἰκονομαχίας. Ἐκ τούτων τὸ 5^{ον} μόνον εἶνε ἐκδοσμένον, διαιρούμενον

εἰς 70 κεφάλαια τὸ πλεῖστον μικρά. Τὰ βιβλία 17^{ον} — 22^{ον} λαλοῦσι περὶ τῶν ψευδοδοξιῶν τῶν Ἀρμενίων, παυλικιανῶν, βογομίλων, Σαρακηνῶν καὶ Λατίνων. Τὰ πέντε τελευταῖα ἐκθέτουσι τὰς ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν Ἀλεξίου Α' καὶ Μανουὴλ Α' καὶ ἐπὶ Ἀλεξίου Ἀγγέλου θεολογικὰς διενέξεις. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ ἐν μέρει συγχρόνῳ ἀφηγήσει κεῖται ἡ καθαυτὴ σημασία τοῦ ὅλου ἔργου, ὅπερ οὕτω καθίσταται ἀπαραίτητος πηγὴ πρὸς γνῶσιν τῶν αἰρέσεων τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. Ἡ σημασία δὲ αὕτη ἔγκειται ἰδίως ἐν τῇ ἀνακοινώσει συνοδικῶν πρακτικῶν ἐκ τῶν χρόνων τῶν Κομνηνῶν καὶ ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων τῶν μονοφυσιτῶν καὶ ἄλλων αἰρετικῶν. Ἐπιμελὴς ὅμως ἔρευνα τῶν πηγῶν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς βιβλίοις δὲν θὰ ἔμεινεν ἄκαρπος. Ἀλλὰ βεβαίως πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα εἶνε πλήρης κριτικὴ ἔκδοσις, τὴν ὅποιαν θερμοῦς πρέπει νὰ εὐχρηθῶμεν χάριν τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς θεολογίας. Ἡ συγγραφή τοῦ Θησαυροῦ ὡς καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου συμπίπτει εἰς τὸν χρόνον τῆς ἐν Νικαίᾳ διαμονῆς τοῦ Νικήτα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1204—10. Εἰς τὸν αὐτὸν ἀποδίδονται καὶ τινες ὁμιλίαι, ὧν ὅμως ἡ γνησιότης πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ.

1. Ἐκδόσεις: Τὰ πρῶτα πέντε βιβλία τοῦ Θησαυροῦ ἐξέδωκε λατινιστὶ ὁ P. Morelli ἐν Παρίσις 1561. — Ἐκ τῶν βιβλίων 6, 8—10, 15, 17, 20, 23—25 ἐξέδωκεν ὁ A. Mai τεμάχια ἐκτενῆ ὅπως οὖν ἐν πρωτοτύπῳ. Πάντα ὁμοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 139, 1101—1444, 140, 9—281. Ἐνταῦθα λείπουσιν αἱ ἐκ τοῦ 13^{ου} βιβλίου ἐκλογαὶ τοῦ Tafel ἐν Annae Comnenae Suppl., ἐν Τυβίγγῃ 1832. Μακρὸν τεμάχιον περὶ τῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανουὴλ ἐρίδων καὶ περὶ τοῦ αἰρετικοῦ Μιχαὴλ Σικιδίου, ὅστις προσέκαλεσε τὴν δευτέραν περὶ εὐχαριστίας ἔριν, ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχ.) ὁ Θεόδ. Οὐσπένσκι, Δοκίμιον ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἐν Πετροπόλει 1892 σ. 236—243. — Ἐγκώμιον εἰς Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ ἐξέδ. λατινιστὶ ὁ Petrus Possinus, ἐν Τολώσῃ 1637· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 1221—1245. Ἴσως ὅμως ἀνήκει εἰς τὸν Νικήταν Ἀκομινάτον ἀρχιεπίσκοπον Χωνῶν καὶ θεῖον τοῦ ἡμετέρου Νικήτα. — Ὅμιλία εἰς

τὴν προσκύνησιν τοῦ Σταυροῦ (*De adoratione crucis*) κεῖται ἐν κώδικι Paris. 773 saec. 13 fol. 288v—290v· μία ἄλλη εἰς τὴν κυριακὴν τῶν Βαΐων ἐν κώδικι Paris. 1186 anno 1306 fol. 1—4v. Καὶ αὐταὶ ἀνήκουσιν ἴσως εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον. — Ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἀναφέρει θεολογικὰς τινὰς πραγματείας τοῦ Νικήτα, αἵτινες πιθανῶς εἶνε μέρη ἀπλῶς τοῦ Θησαυροῦ. Τοῦτο ἀληθεύει ὡς πρὸς τὴν *Τάξιν* τῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν παραδοχῆς τῶν Σαρακηνῶν, ἣν ἐξέδ. ὁ Fr. Sylburg, *Saraceniaca*, ἐν Heidelberg 1595 σ. 74—90. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ κώδικος Monac. 68 saec. 16 fol. 190v ἀποτελεῖ μέρος τοῦ 20οῦ βιβλίου τοῦ Θησαυροῦ. — Χειρόγραφα τοῦ Θησαυροῦ δὲν εἶνε σπάνια· τινὰ περιέχουσι συνοπτικὸν κείμενον αὐτοῦ, ὡς π. χ. ὁ κώδιξ Bodl. Misc. 134 saec. 16 fol. 1—40. Ὁ κώδιξ Paris. 1234 s. 13 ἔχει καὶ πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ Θησαυροῦ ὑπὸ Θεοδώρου Σκουταριώτου. Ἐξεδόθη ὑπὸ Montfaucon, *Palaeographia Graeca* σ. 327—333.

2. *Βοηθήματα*: Fabricius, *Bibl. gr.* 7, 742—745. — A. Mai ἐνθ' ἄνωτ. — Ἐκ τοῦ Bandini, *Fasciculus rerum byzantinorum*, ἐν Φλωρεντίᾳ 1764 παρὰ Migne, *Patr. gr.* 140, 285—292 ὁ πίναξ τῶν ἐν τῷ Θησαυρῷ παρατιθεμένων συγγραφέων. — Περὶ τῶν βιβλίων 24—27 πρβ. τὰ ἀντιστοιχοῦντα μέρη τοῦ ἱστορικοῦ συγγραμματος τοῦ Νικήτα, Migne, *Patr. gr.* 139, 560—564, 893—897. — Θεοδώρου Οὐσπένσκη, Ὁ Βυζαντινὸς συγγραφεὺς Νικήτας Ἀκομινάτος Χωνιάτης, ἐν Πετρούπολει 1874 (ῥωσιστί). — Ὁ J. R. Asmus ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 35 ἐ. κατέφυγεν οὐχὶ ἄνευ ὠφελείας εἰς τὸν Νικήταν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Φιλοστοργίου.

3. Τὴν ταυτότητα τοῦ θεολόγου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου διαπιστώνει μετὰ πλήρους βεβαιότητος ἡ παράδοσις τῶν χειρογράφων, ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Θησαυροῦ καὶ ἡ ἐν τῷ ἱστορικῷ ἔργῳ ὑποδήλωσις τῶν ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ Ἀλεξίου Ἀγγέλου θεολογικῶν διενέξεων, αἵτινες ἐκτενέστερον ἐξιστοροῦνται ἐν τῷ Θησαυρῷ.

4. Σύγχρονος τοῦ Νικήτα ἦτο ὁ Ἰωάννης Καματηρός, πατριάρχης Κ[ο]νσταντινουπόλεως, ὁ ἐξωσθεὶς ἕνεκα τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως αὐτῆς. Ὁ Νικήτας ἀναφέρει ἐν τῷ ἱστορικῷ ἔργῳ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου Καματηροῦ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ περὶ μυστηρίων ζητήματος ἐπὶ Ἀλεξίου Ἀγ-

γέλου καὶ τοὺς κατηχητικούς λόγους αὐτοῦ (Migne, Patr. gr. 139, 893 έ.). Δύο ἐκ τούτων ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κώδικι Paris. 1302 saec. 13 fol. 281 — 295. *Επιστολὴ τοῦ Ἰωάννου Καματηροῦ πρὸς Ἰννοκέντιον Γ' εὑρίσκεται ἐν τῷ Registr. epistol. βιβλ. 2, 208 αὐτοῦ. Δύο ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν αὐτὸν πάπαν ἐν τῷ εἰρημένῳ Παρισιανῷ κώδικι fol. 270ν — 275 καὶ πρὸς τούτοις Ἀποκρίσεις θεολογικαὶ fol. 275 — 281.

5. Ἐκ τῶν αἰρετικῶν συγγραμμάτων τοῦ ιβ' αἰῶνος δὲν διεσώθη, ὡς φαίνεται, τίποτε πλὴν τοῦ διαλόγου τοῦ Σωτηρίχου Παντευγένου. Ὁ Κίναμος ἀναφέρει ἐν τῇ βυζαντηνῇ του ιστορίᾳ βιβλ. 6 κεφ. 2, Migne, Patr. gr. 133, 617 τὴν πραγματείαν τοῦ Δημητρίου Λάμπης, ἣν οὗτος συνέγραψεν ἐξ ἀφορμῆς τῆς συζήτησεως περὶ τοῦ εὐαγγελικοῦ χωρίου: Ὁ Πατὴρ μείζων μου ἐστίν. Τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ ὁ Ὅρος εἰς τὸ ὁ Πατὴρ μείζων μου ἐστίν ἐξεδόθη ὑπὸ Μ. Ι. Γεδεὼν ἐν Ἐκκλησι. Ἀληθ. 4 (1883—84) 457 έ. καὶ ἀλλαχοῦ, 5 (1884—85) 76 έ., 94 έ. μετ' ἄλλων ἐγγράφων. — α Συγγραμμα περὶ τῶν θείων μυστηρίων τοῦ Μιχαὴλ Σικιδίτου μνημονεύει ὁ Νικήτας Ἀκομινάτος, (Migne, Patr. gr. 139, 492. — Τριῶν συγγραμμάτων τοῦ αἰρετικοῦ Κωνσταντίνου Χρυσομαλά τὸν χαρακτηρισμὸν δίδει ἐν τῇ κατ' αὐτῶν ἐκδοθείσῃ συνοδικῇ ἀποφάσει ὁ πατρ. Κ]πόλεως Λέων Στυπιδίτης (1134—1143). Ἐξέδωκεν αὐτὴν ὁ Λέων Ἀλλάτιος, De perpetua consensione, ἐν Κολωνίᾳ 1648 σ. 644 — 649. Ἀγνωστον εἶνε ἂν ἡ πραγματεία τοῦ Χρυσομάλλου περὶ ταπεινοφροσύνης ἡ ἐν κώδικι Paris. 2087 saec. 14 fol. 122 — 123 ἀνήκει εἰς τοῦτον τὸν Κωνσταντῖνον Χρυσομαλᾶν. — Τὴν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Θεσσαλονίκης, πρωτεκδίκου τῆς ἁγίας Σοφίας, ὁπαδοῦ τοῦ Σωτηρίχου Παντευγένου ἀνάκλησιν τῆς ὁμολογίας ἐξέδωκεν ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐνθ' ἄνωτ. σ. 691.

6. Θεολογικὴ ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ Β' Ἀγγέλου (1185 — 95) πρὸς τὸν Καθολικὸν Ἀρμενίας ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπόπειραν τῆς πρὸς τοὺς Ἀρμενίους ἐνώσεως, ἥτις μόνον διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης μᾶς εἶνε γνωστῇ. Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμῆως ἐν Μαυρογορδατείῳ Βιβλιοθήκῃ, Ἀνεκδ. ἑλλ., ἐν Κ]πόλει 1884 σ. 59 — 63.

27. Ἡ κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικὴ ἐν τῷ ιγ' αἰῶνι. Ἡ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων κατάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1204), ἥτις παντοειδῶς σφόδρα ἐβλάψε τὸ βυζαντηνὸν κράτος, ἀντ-

επέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς λογοτεχνικῆς δράσεως ἐν τῇ θεολογίᾳ. Ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Β' Λάσκαρις εἶνε ὁ μόνος δογματικὸς τῶν ὀλιβερώων τούτων χρόνων. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο λίαν χαρακτηριστικὸν εἶνε, ὅτι εἰς τὴν κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικὴν μετὰ πολλοῦ ζήλου ἡσχολοῦντο. Κρατούντων ἔτι τῶν Λατίνων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔγραψε κατ' αὐτῶν ὁ Ἰωάννης ἐπίσκοπος Κίτρους ἐν Μακεδονίᾳ, ὁ Νικόλαος Ὁτράντου, ὅστις καὶ κατὰ Ἰουδαίων ἔγραψε, οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Καματηρός, Μάξιμος, Γερμανός, Μεθόδιος καὶ Ἀρσένιος, Ἰωάννης μητροπολίτης Ναυπάκτου, ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Βασίλειος μητροπολίτης Κερκύρας, Ἰερόθεος ἱερομόναχος, ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ (1268—75) καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰωὺ Ἰασίτης. Εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ταύτην πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν, διότι τὰ συγγράμματα τῶν ἀντιρρητικῶν τούτων εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον ἔτι ἀνέκδοτα.

Ἦδη ἐπὶ Θεοδώρου Β' Λασκάρεως (1254—58) ἐγεννήθη ἀντιδράσεις τις κατὰ τῆς μερίδος τῶν μισολατίνων θεολόγων. Αὕτη δὲ ἐπῆλθεν, ὡς φαίνεται, ἐκ τοῦ περὶ πολλὰ διατρίψαντος συγγραφέως Νικηφόρου Βλεμμύδου, εἰς οὗ τὰ δύο συγγράμματα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀντιλαμβάνομεθα αὐτὴν τοῦλάχιστον τὸ πρῶτον. Ὁ Νικηφόρος κηρύσσεται ὑπὲρ τοῦ δόγματος τῶν Λατίνων, ἐπικαλούμενος τὸν Ἀθανάσιον, Βασίλειον, Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν καὶ Κύριλλον Ἀλεξανδρείας. Μολοντί δὲ καὶ εἰς ἄλλους θεολογικοὺς κλάδους κατέγινεν, ἐκτὸς ὅτι καὶ τῆς θύραθεν λογοτεχνίας ἐπεμελήθη (πρβ. Κρουμβάχερ), ἀλλὰ ἡ σημασία αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας καὶ λογοτεχνίας ἔγκειται ἐν ταύτῃ τῇ ὑπὲρ τοῦ δόγματος τῶν Λατίνων ἐπεμβάσει, ἥτις διαρκέστερα ἔσχεν ἀποτελέσματα παρὰ ἡ τοῦ Νικήτα Μαρωνείας, ἰδίως δὲ παρώρμησε τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Βέκκον εἰς τὴν συγγραφικὴν αὐτοῦ δράσιν. Δημοσίᾳ ὅμως ἐτάσσετο ἐναντίον τῶν Λατίνων.

Ἰσχυρὸν ἐξωτερικὸν στήριγμα εὑρίσκειν ἡ τάσις αὕτη εἰς τὰς

περὶ ἐνώσεως προσπαθείας τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Παλαιολόγου (1261—1283), ὅστις ὁ ἴδιος ἔγραψεν, ὑπερασπιζόμενος τοὺς Λατίνους, καὶ τὴν ἐνωσιν δὲ ἐπετέλεσεν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐν Λυῶν συνόδῳ. Ἄλλ' ἐξαιρέσει τοῦ Ἰωάννου Βέκκου ὀλίγοι μόνον θεολόγοι παρῆλθον εἰς μέσον ὡς ὑπερασπισταὶ τῆς ἐνώσεως καί, ὅτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαήλ ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ἐτάχθη μετὰ τῆς ἐθνικῆς μερίδος, ἡ ἐχθρότης ἐξερράγη μεθ' ὅλης αὐτῆς τῆς δυνάμεως. Ἀρχηγὸς τῶν ἀνθενωτικῶν ἦτο ὁ Γεώργιος Κύπριος ὁ διάδοχος τοῦ καθαιρεθέντος Ἰωάννου Βέκκου. Περὶ αὐτὸν δὲ συγκεντροῦνται τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Ματθαῖος Ἀγγελος Πανάρετος, ὅστις κατὰ Λατίνων ἔγραψεν ὑπὲρ τὰς εἰκοσι πραγματείας, Μελέτιος ὁ μολογητής, Γεώργιος Μοσχάμπάρ, Θεόδωρος Μουζάλων, ὁ ιστορικὸς Γεώργιος Παχυμέρης, Ἀθανάσιος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης, Γεννάδιος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, Μανουὴλ Μοσχόπουλος, οἱ μοναχοὶ Ἐπιφάνιος, Ἰερόθεος, οἱ ἐν Ἀθῶν μοναχοί, καὶ ἄλλοι ὧν τὴν συγγραφικὴν δρᾶσιν ὁ Γεώργιος Παχυμέρης γενικῶς μόνον ὑπεμφαίνει. Πᾶσαι αἱ πραγματείαι αὗται στρέφονται κατὰ τοῦ Ἰωάννου Βέκκου, κατὰ τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου καὶ ἰδίως τῆς ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Λυῶν ἐνώσεως. Αἱ πλεῖσται τούτων εἶνε ἀνέκδοτοι.

1. Πρβ. τὰ ἱστορικὰ ἔργα τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου, Γεωργίου Παχυμέρους καὶ Νικηφόρου Γρηγορά. — Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδ. Ἑλλάς σ. 34—68. — Dräseke ἐν Zeitschrift für wiss. Theol. 34 (1891) 325—55. Ἐνταῦθα ἐν σελ. 353 ἔ. κατὰ Συμωνίδην καὶ Δημητρακόπουλον ἡ κατὰ τῆς ἐνώσεως δῆλωσις τῆς χήρας αὐτοκρατείας Θεοδώρας.

2. Τῶν πραγματειῶν τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Λέοντος Ἀλλατίου, Graecia orthodoxa 1 (ἐν Ρώμῃ 1652) 1—60· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 142, 533—84. — Ἀναθεωρημένον τὸ κείμενον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀλλατίου ἐξέδωκεν ὁ H. Lämmer, Scriptorum Graeciae

orthod. biblioth. selecta 1 (ἐν Freiburg 1866) 108—186.—
 "Αλλαι πραγματεῖαι: *Περὶ ἀρετῆς καὶ ἀσκήσεως, Περὶ σώματος, Περὶ
 ψυχῆς, Περὶ πίστεως καὶ Ἐπιστολὴ καθολικωτέρα ἐξεδόθησαν ἐν Λειψίᾳ* 1784.—Αἱ δύο αὗται τελευταῖαι πραγματεῖαι καὶ παρὰ Migne
 ἐνθ' ἄνωτ. 585—612. Ἄλλ' ἡ *Περὶ πίστεως ἐν ἀποσπάσμασι μόνον καὶ*
μετεσκευασμένη.—Τῶν εἰς τοὺς ψαλμοὺς ὑπομνημάτων παρὰ Migne,
 Patr. gr. 142, 1321—1622 ἐλάχιστον μόνον μέρος εἶνε γνήσιον. Ἐν
 τῷ συγχρόνῳ κώδικι Monac. 225 saec. 13 fol. 282—352ν εὐρίσκεται
 μόνον ἡ εἰς τοὺς ψαλμοὺς α'—ι', ιδ', ν', πγ' ἐρμηνεία. Τὰ ἐκδεδομένα
 ὑπομνήματα ἔχουσιν ὅλως διόλου ἄλλην μορφήν ἀπὸ τοῦ ια' ψαλμοῦ καὶ
 πρὸ πάντων εἶνε πολὺ συντομώτερα. Ἄλλως δὲ αὐτὸς ὁ Νικηφόρος λέ-
 γει: «Ψαλμοὺς τινὰς... ἐξηγούμεθα». Ἐν χειρογράφοις ἀπαντῶσι καὶ
 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡσυχίου Ἱεροσολύμων, ὑπάρχουσι δὲ καὶ πολλὰ παραλ-
 λαγὰ αὐτῶν.—Μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων συγγραμμάτων ὑπάρχουσι καὶ
 θεολογικά. Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 7, 669—673, *Δημητρακοπούλου*,
Ἐκκλησ. βιβλ. 1 (ἐν Λειψίᾳ 1866) σ. λα' ε'. Ὁ βίος Παύλου
 τοῦ ἐν τῷ ὄρει Λάτρω πρέπει νὰ διαγραφῇ ἀπὸ τοῦ καταλόγου τούτου.
 Αὐτόθι σ. 380—395 ἐκλογαὶ περὶ συζητήσεων πρὸς τοὺς Λατίνους ἐκ τῆς
 αὐτοβιογραφίας τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου, ἐν αἷς ὡς καὶ ἐν τῇ *Περὶ πί-*
στεως πραγματείᾳ ἐπεξέρχεται κατὰ τῶν Λατίνων. Πρβ. Haneberg
 ἐν Theologisches Litteraturblatt 1 (ἐν Βόννῃ 1866) 773—75.

3. Τῶν ἄνω μνημονευθέντων ἀντιρρητικῶν κατὰ Λατίνων τὰ ἀκό-
 λουθα συγγράμματα εἶνε ἐκδεδομένα: 1. *Πραγματεία τοῦ Γεωργίου*
Ἀκροπολίτου ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Δημητρακοπούλου ἐνθ' ἄνωτ. σ. 395—
 410.—"Αλλη τις περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου εἶνε ἔτι ἀνέκδοτος ὡσαύ-
 τως σχόλια εἰς Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν (ἐν κώδικι Vatic. Palat. 243
 saec. 14 fol. 251ν—57ν).—2. Τὸ τέλος αὐτοαπολογίας τοῦ Ἱερο-
 θεοῦ ἱερομονάχου, ἐξέδ. ὁ Δημητρακόπουλος, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 54 ε'. ἐκ τοῦ
 κώδ. Marcian. 153.—3. Ἡ Οἰκειόχειρος ἀπολογία τοῦ πατρ. Κ|πό-
 λεως Ἰωσήφ ἐξεδόθη μετὰ τῆς ἀντιρρήσεως τοῦ Νεκταρίου Ἱεροσολύ-
 μων, ἐν Ἰασίῳ 1682.—4. Ἐκλογαὶ ἐκ τῆς ἀπολογίας τοῦ Ἰωβ Ἰα-
 σίτου παρὰ Δημητρακοπούλου, ἐν Ὁρθοδ. Ἑλλάδι σ. 59 ε'.—5. Τὴν
 11ην πραγματείαν τοῦ Ματθαίου Ἀγγέλου Παναρέτου ἀνωνύμως ἐξέδ. ὁ
 Beveregius, Synodicum 2 (ἐν Λονδίῳ 1677) 273 ε'.—Εἰ-

κοσι πραγματεῖται αὐτοῦ ἐν κώδ. Bodl. Seld. 42 s. 16 foll. 169 καὶ ἐν ἄλλοις χειρογράφοις. Τινὲς στρέφονται κατὰ τοῦ Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουῖνου. — 6. Ὁ Μελέτιος ἔγραψεν ἐμμέτρως κατὰ Λατίνων τινὰ τούτων παρὰ Ἀργέντιω, Ῥαντισμοῦ στηλίτευσις σ. 32. — 7. Τὸ τέλος τῶν Ἀντιρρητικῶν κεφαλαίων τοῦ Γεωργίου Μοσχαμπάρ ἐξέδ. ὁ Δημητρακόπουλος ἐν Ὁρθοδ. Ἑλλάδι σ. 61 ἐ. — 8. Πραγματεῖαν τινὰ κειμένην ἐν τῇ γενικῇ ἐκδόσει Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποδίδει ὁ Δημητρακόπουλος ἐνθ' ἄνωτ. σ. 67 εἰς τὸν νεώτερον Ἀθανάσιον Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ 1263. — 9. Τὸ Σύνταγμα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας (περὶ τὰ 1289) Γερναδίου κεῖται ἐν κώδικι Monac. 256 saec. 15 fol. 1—37 καὶ πραγματεύεται κατὰ τὸν γνωστὸν τρόπον τὰς ῥήσεις τῶν πατέρων, οὓς παραθέτει πρὸς ἀπόδειξιν τῆς θέσεώς του. Ἄλλο χειρόγραφον εἶνε ὁ κώδιξ Bodl. Barocc. 9 saec. 15 fol. 26—66. — 10. Τοῦ Μανουὴλ Μοσχοπούλου ἀναφέρει ὁ Δημητρακόπουλος ἐνθ' ἄνωτ. σ. 68 πραγματεῖαν κατὰ Λατίνων. Φαίνεται δὲ εἶνε ἡ αὐτὴ καὶ ἡ μικρὰ Διάλεξις πρὸς Λατίνους ἐν κώδικι Bodl. Barocc. 68 saec. 15 fol. 94v—98 καὶ Paris. 969 saec. 14 fol. 315v—319. Ἐναντίον αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ Γεώργιος Μετοχίτης. Πρβ. § 29 ἀρ. 4. — 11. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης ἐν τῷ ἱστορικῷ του ἔργῳ δίδει πολλὴν προσοχὴν εἰς τοὺς περὶ ἐνώσεως ἀγῶνας (πρβ. Κρουσάχερ). — Μικρὰν πραγματεῖαν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐν ᾗ τὴν προτίμησιν δίδει εἰς τὴν ἔκφρασιν δι' υἱοῦ, ἐξέδ. ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐν Graecia orthodox. 1, 390—395· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 143, 924—929. — Ἄλλα θεολογικὰ συγγράμματα εἶνε ἀνέκδοτα. — 12. Πραγματεῖαν μητροπολίτου τινὸς Ἐφέσου ἀναφερομένην εἰς τὰς περὶ ἐνώσεως ἀποπείρας κατὰ τὰ ἔτη 1212—13 ἐξέδ. ὁ Ρῶσσος Ἀρσένιος 1892. Πρβ. Βυζ. Δελτ. 4 (1895) 200.

4. Εἰς τὸ σχίσμα τοῦ Ἀρσενίου ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἀναφέρεται τὸ πονημάτιον τοῦ Μελετίου μοναχοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 781—805.

28. Ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρις, αὐτοκράτωρ ἐν Νικαίᾳ (1254—58), μαθητῆς τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου, κατὰ τὴν τετραετῇ τεταραγμένην αὐτοῦ βασιλείαν καίπερ πάσχων ἐξ ἀνιάτου

νόσου, εὑρισκεν ὁμως καιρὸν καὶ εἶχε τὴν διάθεσιν νὰ ἐνασχοληθῇ εἰς φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς μελέτας, πρὸς τὰς ὁποίας περισσotέραν κλίσιν ἡσθάνετο ἢ πρὸς τὰ πολεμικὰ ἔργα. Τὴν κλίσιν του δὲ ταύτην ἐκφραστικῶς ἐδήλωσε καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων, ἐν οἷς ἀπεικονίζεται ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ τὸν σταυρὸν φέρων, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ κώδικα. Αἱ συγγραφικαὶ αὐτοῦ ἀσχολίαι ἦσαν πολλαπλαῖ. Τὸ πρῶτον σύγγραμμά του, ὅπερ πλήρες εἶνε ἐκδοσόμενον, ὑπόθεσιν ἔχει τὴν συνοχήν, ἥτις ἐνιαίαν μορφήν δίδει εἰς τὴν φύσιν παρὰ πάσας τὰς ἐν αὐτῇ κυριαρχούσας ἀντιθέσεις. Ὁ Θεόδωρος εἰσέρχεται ἐνταῦθα εἰς φυσικὰς, γεωμετρικὰς, μαθηματικὰς καὶ φιλοσοφικὰς θεωρίας, αἵτινες πολλάκις εἶνε ἀλλόκοτοι, ἐλέγχουσιν ὁμως τὰς πολλὰς αὐτοῦ γνώσεις περὶ τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐγράφη πρὶν βασιλεύσῃ ὁ Θεόδωρος. Τὸ δὲ κύριον θεολογικὸν ἔργον, Χριστιανικῆς θεολογίας λόγοι ὀκτώ, πραγματεύεται περὶ Θεοῦ, περὶ τῆς Τριάδος καὶ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐκ τούτου ἐξέδωκεν ὁ Α. Μάξι τὸν τέταρτον λόγον, ὅστις σύγκειται ὅλος ἐξ ὀνομάτων ὡς κατηγορημάτων τῆς θεότητος, μαρτυρούντων λαμπρῶς περὶ τοῦ πλούτου τοῦ γλωσσικοῦ θησαυροῦ τοῦ βασιλέως θεολόγου. Εἰς τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀφιέρωσεν ἰδίαν ἀντιρρητικὴν κατὰ Λατίνων πραγματείαν, ἣν ἀπέτεινε πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Κορώνης ἢ κατὰ τὸν Δραΐζεκε Κοτρώνης τῆς ἐν Καλαβρίᾳ (;). Περὶ ἑαυτοῦ λαλεῖ πάντοτε διὰ τῆς περιφράσεως: ἡ βασιλεία μου. Κατέλιπε δὲ καὶ ὁμιλίαν περὶ Τριάδος, λόγους εἰς τὸν εὐαγγελισμόν καὶ εἰς τοὺς ἁγίους Εὐθύμιον, Κοσμᾶν καὶ Δαμιανόν, τὸν ἁγ. Τρύφωνα, τινὰς ἀσκητικὰς πραγματείας περὶ ἀρετῆς, σοφίας, νηστείας, μίαν Ἐπιτομὴν ἡθικῶν, προσευχὰς καὶ πολλοὺς κανόνας εἰς τὴν Παρθένον. Τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων του δὲν εἶνε ἔτι καθωρισμένον. Τινὰ ἀποδίδονται οὐχὶ ὀρθῶς εἰς τὸν Θεόδωρον Α' Λάσκαριν (1204—22). Περὶ τῶν ῥητορικῶν συγγραμμάτων του πρὸς Κρουμβάχερ.

1. Ἐκδόσεις: Περὶ τῆς κοινωνίας τῶν ἐν τῇ φύσει βιβλία ἐξ λατι-

νιστὶ ἐξέδωκεν ὁ Claud. Auborius ἐν Βασιλείᾳ 1561. — Τὸ ἑλλη-
νικὸν κείμενον κατὰ πρῶτον ἐξέδωκεν ὁ Migne, Patr. gr. 140, 1267
— 1296 ἐκ τοῦ κώδ. Paris. 2004 saec. 14. Κεῖται καὶ ἐν τῷ κώδ.
Ambros. D 85 inf. a. 1566. — Τὸ βιβλίον *Περὶ Θεωνυμίας* ἐξέδ. ὁ
A. Mai, Nova Patrum bibl. 6, 2, 258 — 263· ἀνατύπωσις παρὰ
Migne ἐνθ' ἄνωτ. 764—770 (οὐχὶ ὀρθῶς ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Theo-
dorus I Laskaris). — Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ ὄλου συγγραμματος ἐν
κώδιξι Vatic. 1113, Bodl. Barocc. 97 saec. 15 καὶ ἐν ἄ. — Τὴν
ἀρχὴν τῆς ἀντιρρητικῆς κατὰ Λατίνων πραγματείας ἐξέδωκεν ὁ Cave,
Historia litteraria, ἐν Γενεύῃ 1720 σ. 634. — Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον
ἐξέδ. ὁλόκληρον ὁ R. Swete, Theodorus Laskaris junior, de
processione Spiritus sti oratio apologetica, ἐν Λονδίῳ 1875. —
Εἰς κανὼν εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 777
— 780. — Ὁ κώδιξ Paris. 1193 saec. 14 fol. 1—137 περιέχει τὰ
πλείστα τῶν λοιπῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοδώρου. — Ὁ κώ-
διξ Ambros. C. 308 inf. saec. 13, ἔχων λόγους τοῦ Θεοδώρου Λασκά-
ρεως, ὑποτίθεται ὅτι ἐγράφη ζῶντος αὐτοῦ.

2. *Βοηθήματα*: Leo Allatius, *Diatriba de Theodori*, ἐξέδ.
ὁ A. Mai ἐνθ' ἄνωτ. σ. 190 ἐ. — Fabricius, *Bibl. gr.* 11, 662
— 664. — Κύριον σύγγραμμα: Joh. Dräseke, Theodorus Laskaris,
ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 498—515.

3. Ὁ Θαδδαῖος Πηλουσιώτης ἔγραψε τὸ 1265 πραγματείαν κατὰ
Ἰουδαίων, ἥτις σώζεται ἐν τοῖς κώδιξι Paris. 887, 1285, Suppl. gr.
120. Τὴν ἐκδοσιν αὐτῆς ὑπεσχέθη ὁ McGiffert ἐν *Dialogue bet-*
ween a Christian and a Jew, ἐν Marburg 1889 σ. 18.

29. Ὁ Ἰωάννης Βέκκος (καὶ Βέκος, Βέκων) χαρτοφύλαξ
ὢν τὸ πρῶτον ἐπὶ πατριάρχου Ἰωσήφ ἐπολέμει τοὺς Λατίνους, ὅτε
οἱ ἀρχιεπίσκοποι Κωνσταντίνος Μελιτηνιώτης καὶ Γεώργιος Μετοχί-
της ὑπερεμάχουν αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τοῦ αὐτοκράτορος Μι-
χαὴλ Παλαιολόγου καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νι-
κηφόρου Βλεμμύδου μετέβαλον τὴν γνώμην του, ἔκτοτε δὲ ἔμεινε
πιστὸς εἰς τὰς ἐνωτικὰς προσπάθειάς, ὅχι μόνον πατριάρχης ὢν
Κωνσταντινουπόλεως (1275) ἐπὶ τοῦ εἰρημένου αὐτοκράτορος,

ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς. Ὁ Βέκκος καθρέθη καὶ ὁ Ἰωσήφ ἐπανῆλθεν εἰς τὸν θρόνον (1282). Ἐν ἔτος κατόπιν διεδέχθη αὐτὸν ὁ Γρηγόριος Κύπριος, ὁ δὲ Βέκκος ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἐξορίαν. Ἀπέθανεν ἐν φυλακῇ τὸ 1293. Ἐν τῇ διαθήκῃ του δέ, δι' ἧς ἐκληροδοτεῖ τὰ ὑπάρχοντα εἰς τοὺς φίλους, ἔδωκεν ἔτι ἅπαξ τὴν ὁμολογίαν τῶν πεποιθήσεών του.

Ὑπεραπολογούμενος τῆς ἐνώσεως καὶ τοῦ λατινικοῦ δόγματος συνέγραψε πολλὰ συγγράμματα ὁ Βέκκος, παραλλαγὰς ποικίλας τοῦ αὐτοῦ θέματος, ἅτινα ἀνοίγουσι τὸ βλέμμα εἰς ἐπισκόπησιν τοῦ μεγάλου θεολογικοῦ ζητήματος τῶν χρόνων ἐκείνων. 1. Τὸ ἐκτενέστατον ἐπιγράφεται: Περὶ τῆς ἐνώσεως καὶ εἰρήνης τῶν τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ρώμης ἐκκλησιῶν, διαιρούμενον εἰς δύο μέρη. Κατὰ πρῶτον ζητεῖ ὁ Βέκκος ν' ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι πατέρες τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὁ Ἀθανάσιος, οἱ Καππαδόκαι, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Ἐπιφάνιος, ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς ὁμολογοῦν τὸ λατινικὸν δόγμα. Δὲν καταλέγει δὲ ἀπλῶς ἐνταῦθα ῥήσεις τῶν πατέρων, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ δεξιῶς παραθέτων αὐτὰς ἐν συνειρμῷ πρὸς τὰς ἀντιρρήσεις τῶν πολεμίων. Τὸ δεύτερον ἀφιερώνει εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων θεολόγων, ἐν οἷς ὁ Βέκκος βλέπει τοὺς δημιουργοὺς καὶ κυρίους εἰσηγητὰς τοῦ ἐναντίου δόγματος, πρῶτον μὲν τὸν Φώτιον, εἶτα δὲ τὸν Ἰωάννην Φουρνῆν, Νικόλαον Μεθώνης καὶ Θεοφύλακτον Βουλγαρίας. 2. Πρὸς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ θεμελιώδους τούτου συγγράμματος συγγενεῖς εἶνε αἱ Ἐπιγραφαί, ἥτοι συλλογὴ χωρίων τῶν πατέρων πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ ὅτι αἱ φράσεις ἐξ υἱοῦ καὶ δι' υἱοῦ εἶνε ταυτότητες. Εἰς τοὺς εἰρημένους δὲ προστίθενται ἐνταῦθα καὶ ἄλλοι θεολόγοι, Σωφρόνιος ὁ Ἱεροσολύμων, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, Θεόδωρος ὁ Ραῖθου, Ταράσιος, Θεόδωρος Στουδίτης καὶ Συμεὼν μεταφραστῆς. Ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου ἐγεννήθησαν κατόπιν δύο ἄλλα, αἱ Ἀντεπιγραφαὶ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ αἱ κατ' αὐτῶν ἀπευθυνό-

μεναι Ἐπιγραφαὶ τοῦ Βησσαρίωνος. Καὶ ἄλλο δὲ σύγγραμμα, τὸ Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνήκει ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ πρόκειται περὶ τινῶν χωρίων ἐκ τοῦ Βασιλείου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, τὰ ὅποια οἱ ἐναντίοι παρέθετον ὡς ἀποδείξεις. 3. Ὡς ἐξακολούθησις τοῦ ἀντιρρητικοῦ συγγράμματος φαίνεται σειρὰ εἰδικῶν πραγματειῶν κατὰ τῶν εἰρημένων κυρίων εἰσηγητῶν τοῦ ἐλλήνικοῦ δόγματος, μεταξὺ τῶν ὁποίων καταλέγει ὁ Βέκκος ἐνταῦθα καὶ τὸν Γεώργιον Μοσχάμπάρ, Ἀνδρόνικον Καματηρὸν καὶ Γρηγόριον Κύπρου. Ἐκδεδομένα ἐκ τούτων εἶνε ἡ ἀπολογία κατὰ τοῦ κυρίου συγγράμματος τοῦ Φωτίου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τὰ κατὰ τῶν δύο τελευταίων ἀπευθυνόμενα. Ὁ Ἀνδρόνικος Καματηρὸς εἶχε προσπαθήσει ἐν τῷ ἀντιστοιχῶ μέρει τῆς Ἱερᾶς ὁπλοθήκης νὰ ἐξασθενήσῃ τὰ εὐνοϊκὰ εἰς τὸ λατινικὸν δόγμα χωρία τῶν πατέρων. Τοῦτον δὲ ἀντιπολεμῶν ἀγωνίζεται ὁ Βέκκος νὰ καταστήσῃ ἐμφανῆ τὴν ἀποδεικτικὴν αὐτῶν δύναμιν, προσάγων ῥήσεις ἄλλων πατέρων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται ὁ Ἱερώνυμος, ὁ Αὐγουστίνος, Γρηγόριος ὁ μέγας. Ἡ ἀνασκευὴ συγγράματός τινος τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ πολέμιου Γρηγορίου Κύπρου εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς τελευταίας τῶν ἀντιρρητικῶν τούτων πραγματειῶν. 4. Τετάρτην ὁμάδα δύνανται νὰ συναποτελέσωσι τὰ συγγράμματα, ἅπερ ὁ Βέκκος ἀπηύθυνε πρὸς ἡμόφρονας αὐτῷ. Εἰς ταῦτα ἀνήκουσι τὰ τρία βιβλία πρὸς Θεόδωρον, ἐπίσκοπον τῆς ἐν Μοισίᾳ Σουδαίας, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς ἐπιστολάς, δι' ὧν οὗτος ἐζήτηι νὰ διαφωτισθῇ ὑπὸ τοῦ Βέκκου. Πρὸς τὸν αὐτὸν δὲ Θεόδωρον φαίνεται ὅτι ἀποτείνεται καὶ ἡ μικρὰ πραγματεία « περὶ πάντων τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ », ἥτις ἐμποιεῖ τὴν ἐντύπωσιν εἰσαγωγῆς μεγαλειτέρου ἔργου, ἐγράφη δὲ ἐν τῇ φυλακῇ καὶ δύνатаι ἐπομένως νὰ θεωρηθῇ τὸ τελευταῖον τοῦ Βέκκου σύγγραμμα. Εἰς τινὰ Κωνσταντῖνον εἶνε ἀφιερωμένα τέσσαρα ἄλλα βιβλία. Καὶ ἤσθάνετο μὲν ὁ Βέκκος πόσον δυσάρεστον ἦτο νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰς αὐτὰς πάντοτε ἐξηγήσεις,

ἀλλ' αἱ παρακλήσεις τῶν πρὸς οὓς αἱ πραγματεῖαι ἀπευθύνονται ἠνάγκαζον αὐτὸν ἐκ νέου εἰς παράταξιν τῶν ἀντιφάσεων, εἰς ἃς ἐθεώρει περιπλεκόμενον τὸν Γρηγόριον Κύπρου. "Ἄλλος ὁπαδὸς τοῦ Βέκκου, ὁ διάκονος Ἰωαννῆς Ἀλεξάνδρος μετέστη εἰς τὴν ἐναντίαν μερίδα· εὐθὺς δὲ ὡς ἔμαθε τοῦτο, ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐκ τῆς φυλακῆς, ἵνα ὀνειδίσῃ τὴν ἀπιστίαν του. Ὡς Τελευταία τις κατηγορία περιλαμβάνει τὰ συγγράμματα, τὰ ὅποια ὁ Βέκκος συνέγραψε περὶ οἰκειῶν αὐτοῦ ὑποθέσεων, ἥτοι λόγον ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἐκθρονίσει, ὁμολογίαν πίστεως πρὸς τὸν πᾶπαν Ἰωάννην ΚΑ' κατὰ τὸ ἔτος 1277, τρεῖς πραγματείας περὶ τῆς ἀδίκου ἐκθρονίσεώς του καὶ ἀπολογίαν τῆς στάσεώς του ἐν τῷ φλέγοντι ζητήματι. Τὰ πολυπληθῆ ταῦτα συγγράμματα ἐξασφαλίζουν εἰς τὸν Βέκκον τὴν πρώτην θέσιν μετὰ τῶν ἐν Βυζαντίῳ φίλων τῆς Ρώμης. Πλὴν τῆς μεγάλης πολυμαθείας ἐπιδεικνύει ἐν αὐταῖς καὶ νοῦν διαυγῆ πρὸς ἐπίγνωσιν τῶν μειονεκτημάτων τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ θερμὸν ἐκθροισασμὸν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης. Διὰ τοὺς κατόπιν ὁπαδοὺς τῆς ἐνώσεως ἦτο Ἰησαυρὸς ἀκένωτος, ἐξ οὗ οὗτοι ἀδιαλείπτως ἤντλουν.

1. Ἐκδόσεις: Ἀφοῦ ἐδημοσίευσέ τινα πρῶτον ὁ Πέτρος Ἀρχοῦδιος ἐν τοῖς *Opuscula aurea theologica*, ἐν Ρώμῃ 1630, ἐξέδωκεν ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐν τῇ *Graecia orthodoxa* 1 ἐν Ρώμῃ (1652) 61—378, 2 (1659) 1—641 τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Βέκκου· ἀνατύπώσεις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 141, 16—1032. Τινὰ συγγράμματα ἐπεθεώρησε βοηθεῖν χειρογράφων ὁ H. Lämmer, *Scriptorum Graeciae orthodoxae bibl. selecta* 1 (ἐν Freiburg 1866) 197—652. Αὐτόθι σ. 191—193 τὸ πλῆρες κείμενον τῆς διαθήκης τοῦ Ἰωάννου Βέκκου.—Τὴν ἀνασκευὴν τοῦ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος συγγράμματος τοῦ Φωτίου ἐξέδωκε κατὰ πρῶτον ὁ Hergenröther παρὰ Migne, *Patr. gr.* ἐνθ' ἀνωτ. 728—864.—Πλὴν τῶν εἰρημένων, ἀνέκδοτα μένουσι καὶ ἄλλα τινά, ἃν δὲν ἀπατῶσιν αἱ ἐν τοῖς χειρογράφοις ἐπιγραφαί.

2. Βοηθήματα: Διεξοδικαὶ πληροφορίες παρὰ τῷ Γεωργίῳ Παχυ-

μέρει. — L. Allatius, De perpetua consensione σ. 761—769. — Fabricius, Bibl. gr. 11, 344—349.

3. Κωνσταντῖνος Μελητινιώτης, ἀρχιδιάκονος καὶ μετὰ ταῦτα χαρτοφύλαξ ἐν Κ[η]πόλει, εἰς θν ἰσως ὁ Βέκκος ἀφιέρωσε τὸ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον σύγγραμμα, ἔγραψε δύο πραγματείας περὶ τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Τὸ κυρίως ἐνδιαφέρον εἶνε καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀπόδειξις, ὅτι ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδάσκεται ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν μεγάλων θεολόγων τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος. Κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν ὁ Κωνσταντῖνος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ λογοτεχνικοῦ αὐτοῦ προτύπου, τοῦ Βέκκου. Κατὰ πρῶτον ἐξέδ. ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐν Graecia orthodox. 2, 642—921· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 141, 1032—1273.

4. Ὁ Ἀνδρόνικος Μετοχίτης, ἀρχιδιάκονος ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ, πιστὸς ὁπαδὸς τοῦ Βέκκου συμμετασχὼν τῶν παθημάτων αὐτοῦ ἐπὶ Ἀνδρονίκου καὶ ἐν τῇ φυλακῇ ἀποθανὼν μετὰ τὸ 1308, συνέγραψε περὶ τῶν αὐτῶν καὶ ὁ Βέκκος καὶ Κωνσταντῖνος πραγματείων καὶ ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι πολλὰ συγγράμματα: Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος πέντε βιβλία, περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνώσεως καὶ ἀντιρρητικὰ κατὰ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Κύπρου, Μαξίμου Πλανοῦδη καὶ Μανουὴλ Μοσχοπούλου. Τὰ κατὰ τῶν δύο τούτων κατὰ πρῶτον ἐξέδ. ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐν Graecia orthodox. 2, 922—1074· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 141, 1276—1405. Ἡ ἀπὸ τοῦ Βέκκου ἐξάρτησις εἶνε παρ' αὐτῷ μεγαλειτέρα ἢ παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ. — Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων συνελέχθησαν παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 1405—1426. Ἐν χειρογράφοις σώζονται πλήρη ὡς π. χ. ἐν κώδικι Marcian. Class. 2, 8 saec. 13, Paris. 1260 saec. 15, Paris. 2751 a. 1541. — Πρβ. Leo Allatius, Diatriba de Georgiis σ. 345—348. — Fabricius, Bibl. gr. 10, 412. — M. Treu, Maximi monachi Planudis epistolae, ἐν Breslau 1890 σ. 211 ε.

5. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς κατάγεται τὸ ἑλληνιστὶ γεγραμμένον σύγγραμμα: Θησαυρὸς τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως Λατίνου τινὸς Δομινικανοῦ Bonacursius ἐκ Βονωνίας, ὅστις ὡς ἱεραπόστολος ἐπὶ πολὺ διέτριψεν ἐν Ἑλλάδι. Ὁ Δομινικανὸς Ἀνδρέας Doto μετέφρασεν αὐτὸ τὸ 1320 εἰς τὴν λατινικὴν. Σώζεται ἐν τοῖς κώδιξι Paris. 1251—52

sacc. 14. Πρβ. περὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ Quetifet Echard, *Scriptores ordinis Praedicatorum* I, 156 ε. Μόνον ὡς τι περιέργον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα. — Μέρος αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὁ F. H. Reusch ἐν *Abh. bayer. Ak. Hist. Kl.* 18 (1889) 690 — 706.

30. Ὁ Γρηγόριος Κύριος ἦτο ὁ κύριος ἀντίπαλος τοῦ Ἰωάννου Βέκκου, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐν ἀρχῇ ἐπεξῆλθεν ὡς ὑπέρμαχος τῶν Λατίνων. Ὑπὸ Ἀνδρονίκου Β' ἀνυψωθείς εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1283, ἡγωνίσθη ἔκτοτε μετὰ πολλοῦ ζήλου, ἀλλὰ μετὰ μικρᾶς ἐπιτυχίας κατὰ τοῦ λατινικοῦ δόγματος. Κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Γεωργίου Παχυμέρους ἐν συζήτησει τινὶ πρὸς τὸν Βέκκον, ὑποστηριζόμενον ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ Γεωργίου Μετοχίτου, ἐνίκηθη. Ὅτε δὲ κατόπιν πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς ἡττης ταύτης συνέγραψε τὸν Τόμον τῆς πίστεως, ὁ Βέκκος δριμύτως προσέβαλε τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτοὶ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ πατριάρχου μετὰ δυσπιστίας ἀπεδέχθησαν, διότι ὁ Γρηγόριος ἔκαμνεν ἐν αὐτῷ διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ὑπάρχειν καὶ ὑπαρξιν ἔχειν, ἐκπορεύεσθαι εἰς αἰτίδιον ἔκφανσιν καὶ εἰς τὸ εἶναι. Καὶ κατῆλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα ὡς ἀντίπαλος αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης Χειλᾶς μητροπολίτης Ἐφέσου, ὁ Δανιήλ Κυζίκου, ὁ Θεόκλητος Φιλαδέλφειας καὶ ὁ μέγας λογοθέτης Μουζάλων. Ὁ Ἰωάννης Χειλᾶς κατήγγειλλε τὸν Τόμον παρὰ τῷ αὐτοκράτορι· ἀλλ' ὁ Γρηγόριος ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ του ἐπέμεινε εἰς τὰς διακρίσεις ἐκεῖνας. Κατὰ δὲ τῆς μορφῆς τοῦ Θεολήπτου, ὅτι ἐν τῷ Τόμῳ εὐρίσκοντο ἵχνη τῶν ψευδοδοξίων μοναχοῦ τινος Μάρκου, ἀπηύθυνε τὴν Ὁμολογίαν του καὶ Λίβελλον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Αἱ ἐχθρικαὶ αὗται ἐπιθέσεις καὶ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἀθανασίου νὰ μὴ ἀναγνώρισῃ τὸν Γρηγόριον προεκάλεσαν τὴν οὐχὶ ὅλως ἐκουσίαν παραίτησιν αὐτοῦ (1289). Ἐγραψε δὲ καὶ δευτέραν ἐξήγησιν τοῦ Τόμου αὐτοῦ καὶ πραγματείαν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐν ᾗ τὰς γνώμας του αὐθις ὑπετύπωσε. Τὸ κύριον θεολογικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα εἶνε τὸ κατὰ Βέκκου ἀντιρρητικόν, ὅπερ οὗτος δὲν ἀφῆκεν ἄνευ

ἀπαντήσεως. Ὁ Γρηγόριος ὡς δογματικὸς δὲν ἦτο ἐφάμιλλος τῶν ἀντιπάλων του, τοῦτο δὲ κυρίως ἠνάγκασεν αὐτὸν εἰς παραίτησιν. Μεγαλειτέραν ἀξίαν ἔχει ὡς ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ. Ἐκ τῶν εἰς τοὺς ἁγίους ἐγκωμίων αὐτοῦ ἐξεδόθησαν τὰ εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον καὶ ἅγιον Εὐθύμιον ἐπίσκοπον Μαδύτου (ἀποθαν. μεταξὺ 989 καὶ 996). τὸ πρῶτον ἔχει ῥητορικὸν ὕψος, ἀλλ' οὐδεμίαν ἱστορικὴν ἀντίληψιν δεικνύει. Περὶ τοῦ Γρηγορίου ὡς θύραθεν συγγραφέως πρὸς Κρουμβάχερ.

1. Ἐκδόσεις: Τὰ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντα θεολογικὰ συγγράμματα τοῦ Γρηγορίου, ὁ *Τόμος πίστεως*, ἡ *Ἀπολογία* καὶ ἡ *Ὁμολογία*, τὸ *Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος*, τὸ *Ἐγκώμιον* εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον ὁμοῦ εὐρίσκονται παρὰ Migne, Patr. gr. 142, 233—345. — Ἐκτενὲς ὅπως οὖν ἀπόσπασμα τοῦ κατὰ τοῦ Βέκκου συγγράμματος ἐξέδ. ὁ Banduri, *Dissertatio critico-historica de processione Spiritus Sancti* (ἴδε κατωτ. σ. 942 ἐ). Ἐν χειρογράφοις εὐρίσκεται πολλαχοῦ, ὡς π. χ. ἐν κώδικι Paris. 346 s. 14 καὶ ἐν τῇ ἀποκρίσει τοῦ Ἰωάννου Βέκκου παρὰ Migne, Patr. gr. 141, 864—941 ἀποδίδεται σχεδὸν ὁλόκληρον. — Τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἁγ. Εὐθυμίου ἐπισκόπου Μαδύτου ἐξέδ. ὁ Ἀρσένιος (ἐκδ. ἀρχικῇ) ἐν Ἀναγνώσμασι τῆς ἐταιρ. τῶν φίλων θρησκ. παιδείας (ρωσσ.) ἐν Μόσχᾳ 1889 σ. 1—70. Πρὸς τὴν ἀναγγελίαν τοῦ βιβλίου ὑπὸ E. Kurtz μετὰ διορθώσεων τοῦ κειμένου, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 314—316. — Βελτιωμένην ἔκδοσιν ἔκαμεν ὁ B. Ἀντωνιάδης, Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας 4 (1892—94) 387—422. Πρὸς Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 387. — Ἐγκώμια εἰς ἁγίους ἐν κώδιξι Paris. 831 a. 1541, Paris. 2629 saec. 16, Vatic. Palat. 59 anno 1541, Vat. Palat. 374 saec. 14.

2. Βοηθήματα: Τὰ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Γεωργίου Παχυμέρους. — Banduri, *Imperium orientale* 2 (ἐν Παρισίοις 1711) 939—962 (μετὰ κειμένων). — Fabricius, *Bibl. gr.* 8, 57—62. — T. Voigtländer ἐν *Zeitschrift für histor. Theol.* 43 (1873) 449—462 (ὀλίγα χρήσιμα πρᾶγματα).

3. Ἰωάννης Χειλᾶς, μητροπολίτης Ἐφέσου (περὶ τὸ 1284), ὅστις ἐπολέμησε τὸν Γεώργιον Κύπριον, κατέλιπε σύγγραμμα κατὰ τοῦ σχίσμα-

τος τοῦ Ἀρσενίου, ὅπερ ἐξεργάγη ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ διήρκεσε μέχρι τοῦ 1310. Περιλήψιν τοῦ περιεχομένου καὶ δύο ἀποσπάσματα ἐξέδ. ὁ Α. Mai, *Spicileg. Roman.* 6 (ἐν Ρώμῃ 1841) σ. XVI—XXII. ἀνατύπώσεις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 135, 504 ἐ. Ἐν μακροτέρῳ παραλλαγῇ κεῖται ἐν τῷ κώδικι *Vatic. Ottobon.* 225 fol. 1—50, ἐν βραχυτέρῳ ἐν τῷ κώδικι *Vat. Ottob.* 213 fol. 185—220.—Ἀπόσπασμα ἐκ συγγράμματός τινος περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξέδ. ὁ Λέων Ἀλλάτιος, *De perpetua consensione* σ. 315 ἐ., Migne ἐνθ' ἄνωτ. 505—508.—Ὁκτὼ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ ἐν κώδικι *Paris.* 2022 saec. 14 fol. 150—157.—Πρβ. *Fabricius, Bibl. gr.* 11, 655.

4. Τοῦ μεγάλου λογοθέτου Μουζάλωνος ὀνομάζει ὁ *Fabricius, Bibl. gr.* 8, 61 ἀντιρρητικὴν τινα κατὰ Βέκκου πραγματείαν.—Ἄλλας ἀναφέρει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, ἐκδόσ. Βόννης 2, 26, 145.

5. Τοῦ Θεολήπτου, μητροπολίτου Φιλαδελφείας, περιέχουσιν οἱ κώδικες *Vatic. Ottobon.* 405 saec. 13 fol. 6.—133, 418 saec. 15—16 fol. 80—112 πολλὰ συγγράμματα, ἐπιστολὴν πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Εἰρήνην, πολλὰς ἀσκητικὰς πραγματείας, ἀντιρρητικὴν κατὰ τῶν σχισματικῶν. Ἐξεδόθησαν δύο ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι, ὧν ἡ δευτέρα εἶνε ἀπόσπασμα μόνον, παρὰ Migne, *Patr. gr.* 143, 381—404. Αὐτόθι 404—408 ὕμνοι τινὲς ἐν λατινικῇ μεταφράσει.—Πρέπει νὰ παραβληθῇ καὶ ὁ κώδιξ *Taurin.* 352 s. 14 fol. 251—569.

6. Τοῦ διαδόχου τοῦ Γρηγορίου, Ἀναστασίου Μακεδόνο, πατριάρ. Κ[]πόλεως (1289—93 καὶ 1304—10) διεσώθησαν 84 «Γράμματα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα» (Ἀνδρόνικον Β' Παλαιολόγον), πραγματευόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ὑποθέσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας καὶ τῆς λατρείας. Τινὰ τούτων παρελήφθησαν κατὰ τὴν ὑπὸ *Turrianus* καὶ *Banduri* ἐκδοσιν παρὰ Migne, *Patr. gr.* 142, 480—513. Αὐτόθι 471—480 οἱ τίτλοι τῶν λοιπῶν. Κώδιξ *Paris. gr.* 137 κ. α.

7. Καὶ ὁ Μάξιμος Πλανούδης (ἀποθανὼν περὶ τὸ 1310) μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ Ἀκαταλήπτου ἐν Κ[]πόλει (κατὰ τὸν κώδικα *Marc.* 481), ὅστις κυρίως ἐδράσεν ὡς θύραθεν συγγραφεὺς (πρβ. *Κρουμβάχερ*), ἡγωνίσθη κατὰ τῶν Λατίνων διὰ τῶν τεσσάρων *Συλλογισμῶν* αὐτοῦ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγ. Πνεύματος, οὔτινες ὡς ἐλέχθη ἤδη ἀνεσκευάσθη-

σαν ὑπὸ Γεωργίου Μετοχίτου καὶ κατόπιν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Κυδώνη καὶ Βησσαρίωνος. Τὸ κείμενον μετὰ τῶν ἀνασκευῶν τῶν δύο τελευταίων τούτων παρὰ Migne, Patr. gr. 161, 309—317.—Ἄλλη ἀνέκδοτος πραγματεία κατὰ Λατίνων ἐν εἰκοσι κεφαλαίοις ἐν τῷ κώδικι Vindob. theol. 269 fol. 1—77. Τὰ ὑπὸ Δημητρίου Κυδώνη καὶ Βησσαρίωνος λεγόμενα, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἦτο ὁπαδὸς τοῦ λατινικοῦ δόγματος, ἀποκρούει ὁ M. Tren, Maximi Planudis epistolae, ἐν Breslau 1890 σ. 195, ἀλλ' ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη πρὸς τὴν κατόπιν πορείαν του συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀντίθετον θέσιν, ἣν ἔλαβον ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐνώσεως οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ καὶ Ἀνδρόνικος. Περὶ τῶν προτέρων αὐτοῦ πρὸς τοὺς Λατίνους συμπαιθεῶν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀδγουστίνου De Trinitate ἐν βιβλίοις 15, ἐν οἷς τὸ λατινικὸν δόγμα ἰσαφῶς διδάσκεται. —Ἡ μεταφραστικὴ δρᾶσις τοῦ Πλανούδη, ἥτις ἐξετάθη καὶ εἰς συγγράμματά τινα τοῦ Βοηθίου, ἴσως καὶ εἰς τὴν Summa theologiae Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου, διδούσιν εἰς αὐτὸν ιδιόρρυθμον θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Εἶνε ὁ πρῶτος Βυζαντινός, ὅστις ἤξιώσεν ἐπιμελεστέρας προσοχῆς τὴν λατινικὴν θεολογίαν. Ἀποδίδονται δὲ εἰς αὐτὸν καὶ πολλὰ ἄλλα θεολογικὰ συγγράμματα περὶ τῆς ἀληθείας, περὶ τοῦ τί δύναται ἡ προσευχή, ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα Διομήδη, βίος τοῦ πατρ. Κ]πόλεως Ἀρσενίου († 1264), ἡ ἐρμηνεία χωρίου τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου κ. ἀ.—Ἐξεδόθησαν πλὴν τῶν μνημονευθέντων συλλογισμῶν λόγος εἰς τὴν ταφὴν τοῦ Κυρίου, μακροσκελὲς ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον, ἀποσπάσματα τινα ἐκ τοῦ Αὔγουστίνου De trinitate (πάντα παρὰ Migne, Patr. gr. 147, 985—1130) καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ Βοηθίου De consolatione philosophiae. Τὴν λοιπὴν βιβλιολογίαν ἴδε παρὰ Κρουμδάχερ.

8. Αἱ ἑλληνικαὶ μεταφράσεις λατινιστὶ γεγραμμένων ἔργων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ μεταγενεστέρων δυτικῶν θεολόγων δὲν διερευνήθησαν ἀκόμῃ ἐνιαίως. Ἐν χειρογράφοις κατὰ τὸ πλεῖστον εὐρίσκονται μεταφράσεις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κυπριανοῦ, Λακταντίου, Ἀμβροσίου, Ἰλαρίου, Αὔγουστίνου, Κασσιανοῦ, Γρηγορίου τοῦ μεγάλου, αἵτινες ἐν μέρει τοῦλάχιστον συνετελέσθησαν πρὸ τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, Δημητρίου Κυδώνη καὶ Γενναδίου πατρ. Κ]πόλεως. Ὁ Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς

ἐξέδωκεν ἐν τοῖς Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας 1 (ἐν Περτροπόλει 1891) 27—88 ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ ὑπὸ Παυλίνου Βίου τοῦ Ἀμβροσίου, ἣν θεωρεῖ γενομένην μεταξὺ τοῦ ζ' καὶ θ' αἰῶνος. Μεταφράσεις μεταγενεστέρων Λατίνων θεολόγων εὐάριθμοι μόνον ὑπάρχουσι. Πλὴν τῶν ἄρτι μνημονευθεισῶν πρέπει νὰ σημειωθῶσι: συγγράμματα τοῦ Ἀνσέλμου Κανταβριγίας, αἱ ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι τοῦ Ραῖμούνδου ἐκ Meullion τῆς Προβιγκίας (κῶδιξ Petroburg. 113 a. 1292), ἐγχειρίδιον ἀποδιδόμενον εἰς Ἀλβέρτον τὸν μέγαν (κῶδιξ Matrit. O 9), πολλὰ συγγράμματα Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου. Τὰ συγγράμματα τοῦ καρδινάλιου Οὐμβέρτου μετεφράσθησαν κελεύσματι τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ μονομάχου εἰς τὴν ἑλληνικὴν.—Πρβ. Batiffol, *Librairies byzantines à Rome, Mélanges d'archéologie et d'histoire* 8 (ἐν Ρώμῃ 1887) 419 ἐ.—Καὶ αἱ ἐκ τοῦ συριακοῦ ἑλληνικαὶ μεταφράσεις, ὡς π. χ. τοῦ ἀσκητικοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ μαρτυρίου τῶν 60 μαρτύρων τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ. ἐκ τοῦ 7' αἰῶνος (§ 88 ἀρ. 2), ὁμοίως δὲ καὶ αἱ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ πρέπει νὰ διερευνηθῶσιν ἀκριβέστερον.

31. Οἱ πολέμιοι τῶν ἡσυχαστῶν. Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 10' αἰῶνος τὸ περὶ ἐνώσεως ζήτημα ἐν τῇ θεολογικῇ λογοτεχνίᾳ ὑπεχώρησεν εἰς ἄλλην ἔριν, τὴν τῶν ἡσυχαστῶν. Ὡθησιν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν ταύτην κίνησιν ἔδωκεν ὁ ἐκ τῆς ἐν Καλαβρίᾳ Σεμιναρίας μοναχὸς Βαρλαάμ, ὅστις ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ' ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐνεφανίσθη ὡς πολέμιος τῶν Λατίνων. Ὁ Ἀνδρόνικος ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτὸν τὸ 1339 ἀποστολὴν τινα εἰς Ἀθηνῶν (Anignon), ἀλλ' αἱ πρὸς τὸν πάπαν Βενέδικτον ΙΒ' διαπραγματεύσεις ἔμειναν ἀτελεσφόρητοι. Διατρίβων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐσκανδαλίσθη σφόδρα ἐκ τῆς μυστικῆς θεολογίας τῶν ἡσυχαστῶν καὶ ἐπολέμησεν αὐτὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ διὰ τῶν συγγραμμάτων του. Ἀλλὰ καταδικασθεὶς ἐν συνόδῳ τινὶ τοῦ 1341 ἐπανῆλθεν εἰς Ἱταλίαν, ὅπου ἔγινεν ἐπίσκοπος τῆς ἐν Καλαβρίᾳ πόλεως Gieraci (1348). Ἐντεῦθεν ὑπερήσπιζε δι' ἐπιστολῶν πρὸς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ φίλους τῆς ἐνώσεως τὰ δόγματα τῶν δυτικῶν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ περὶ τῶν πρωτείων τοῦ πάπα, τὰ ὅποια εἶχεν ἀρνηθῆ ἄλλοτε. Ταῦτα δὲ τὰ ζητήματα

ἀποτελοῦσι τὴν ὑπόθεσιν τῶν ὀλίγων θεολογικῶν συγγραμμάτων, τὰ ὅποια παρ' αὐτοῦ ἔχομεν. Ἀνέκδοτα εἶνε ἔτι τὰ περὶ τῆς διενέξεως τῶν ἡσυχαστῶν πραγματευόμενα.

Τὸν Βαρλαάμ ἠκολούθησεν ὁ Γρηγόριος Ἀκίνδυνος, ὅστις ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἐδιχονόησε πρὸς τοὺς συναγωνιστάς του. Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ ὀλίγα γνωρίζομεν. Τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων, ἧτοι πέντε βιβλία κατὰ Βαρλαάμ, ἐξ κατὰ Παλαμᾶ, πολὺ ἐκτεταμένα, ὁμολογίαι πίστεως, ἀφήγησις περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῆς διενέξεως, ἐπιστολαὶ καὶ ἄλλα πολλὰ κεῖνται ἀκόμη ἐν τῷ κοινὰρτῷ τῶν βιβλιοθηκῶν. Ἐφόσον δὲ ἐκ τοῦ κατὰ Παλαμᾶ συγγράμματος ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, ἡ συζήτησις περιεστρέφετο καὶ ἐν τούτοις οὐσιωδῶς περὶ τὰ χωρία τῶν πατέρων, τὰ ὅποια ἀμφότεραι αἱ μερίδες ἐπεκαλοῦντο ὑπὲρ ἑαυτῶν εἰς μαρτυρίαν. Ἀλλὰ προστίθεται ὅμως καί τι ἄλλο εἰς τοῦτο. Διὰ τοῦ Βαρλαάμ πιθανῶς ὁ Ἀκίνδυνος ἐγνωρίσθη πρὸς τὴν λατινικὴν σχολαστικὴν, ὡς μαρτυρεῖ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ Περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐν ἐξ βιβλίοις, ὧν τὰ δύο πρῶτα κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν στηρίζονται ἐντελῶς εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τῶν σχολαστικῶν καὶ περιέχουσι μεταφράσεις κατὰ λέξιν ἐκ τοῦ συγγράμματος Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου *De veritate catholicae fidei contra gentiles*. Τοῦτο εἶνε μοναδικὸν φαινόμενον ἐν τῇ βυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ἀπόδειξις ἅμα τῆς ἀνωτέρω ἐξενεχθείσης γνώμης, ὅτι ἡ τῶν ἡσυχαστῶν ἔρις κατὰ βάθος παριστᾷ τὸν ἀγῶνα τῆς δυτικῆς, ὀρθολογιστικῆς καὶ νηφαλίας σχολαστικῆς πρὸς τὴν ἀνατολικὴν εἰς τὸ ὑπερβολικὸν τείνουσαν καὶ θεοσοφικὴν μυστικὴν. Ἀμφίβολον εἶνε μόνον κατὰ πόσον ὁ συγγραφεὺς ἀμέσως ἐκ τοῦ Θωμᾶ ἤντλησεν ἡ προγενεστέραν τινὰ μετάφρασιν αὐτοῦ ἀντέγραψεν. Ὁ Ἀκίνδυνος ἐπικουρον ἑαυτοῦ προσέλαβε καὶ τὴν στιχουργικὴν, ποίημα δὲ αὐτοῦ ἐκ 509 ἱαμβικῶν στίχων μικρᾶς ποιητικῆς ἀξίας ἐκθέτει τὰς πολυλᾶς τοῦ Παλαμᾶ ψευδοδοξίας. Δι' ἄλλων πάλιν ἱαμβικῶν στίχων ἐζήτει τὰ παρακινήσῃ εἰς τὸν ἀγῶνα τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν.

Ζωηροτάτη δὲ κατέστη ἡ ἔρις, ὅτε ὡς ἀνταγωνισταὶ παρῆλθον εἰς μέσον ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς καὶ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς. Πρὸς αὐτοὺς συνετάχθησαν οἱ σπουδαιότατοι τῶν συγχρόνων καὶ ἡ ἔρις ἔλαβε διαστάσεις ζητήματος ἐκκλησιαστικοῦ ἐκ τῶν σημαντικωτάτων.

Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ὁ πρωτεύων πολέμιος τῶν ἡσυχαστῶν, ἀφιέρωσεν ἤδη ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ ἔργῳ πολὺν χρόνον εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν διενέξεων τούτων, παραλαβὼν εἰς αὐτὸ οὐ μόνον πρακτικὰ συνόδων, ἀλλὰ καὶ τινὰς θεολογικὰς περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος διαλέξεις, ὧν καὶ αὐτὸς μετέσχε. Τὸ κύριον σύγγραμμα τοῦ Γρηγορᾶ ἀποτελοῦσιν οἱ Δέκα λόγοι ἀντιρρητικοὶ τε καὶ στηλιτευτικοί, οὓς μετὰ τὸ 1347 ἠκολούθησαν ἄλλοι ὀκτώ. Ἐπειδὴ πάντες οὗτοι εἶνε ἀνέκδοτοι ἔτι, ἀκριθέστερος χαρακτηρισμὸς εἶνε ἀδύνατος. Ἐκδοσόμενος εἶνε μόνον ὁ διάλογος Φλωρέντιος ἡ περὶ σοφίας, θέμα ἔχων τὴν πρὸς τὸν Βαρλαάμ ἐν ἔτει 1330 ἢ 1331 συζήτησιν. Ἐν αὐτῷ ὁ Γρηγορᾶς μιμεῖται τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος καὶ Λουκιανοῦ, τὸ περιεχόμενον ὅμως δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἡμέρας, περὶ οὗ ἀμφότεροι συνεφώνουν, ἀλλὰ ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν περὶ τὴν ἀστρονομίαν ἀμάθειαν τοῦ Βαρλαάμ. Ὁ Γρηγορᾶς ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Λατίνους διενέξει ὡς ὁπαδὸς τῆς ἐνώσεως. Κατέλιπε δὲ καὶ τινὰ ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα περὶ τοῦ ζητήματος ἃν ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον θνητὸν ἢ ἀθάνατον καὶ ὃν ὑπὸ τύπον διαλόγου, ἔτι δὲ συναγωγὴν ῥητῶν ἐκ τῶν μεγάλων καὶ μικρῶν προφητῶν καὶ ἐκ τοῦ βιβλίου Ἰωβ μεθ' ἐρμηνείας, πρόλογον εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς Σουσάννης, ἀνέκδοτα ἔτι πάντα. Ἐκδοσόμενα εἶνε τὰ ὑπομνήματα εἰς τὸ Περὶ ἐνυπνίων Συνεσίου τοῦ Κυρήνης, ἐν οἷς τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ συνάπτει πρὸς χωρία καὶ φράσεις τοῦ πονηματίου, ἀλλ' ἄνευ ἐσωτερικοῦ εἰρμοῦ.—Περὶ τοῦ Νικηφόρου ὡς συναξαριστοῦ καὶ ἱστορικοῦ πρὸς § 90 καὶ Κρομβάχερ.

Μετὰ τοῦ Γρηγορᾶ συνετάσσοντο ὁ Ἰγνάτιος καὶ Ἰσιδώρος, πα-

τριάρχαι Ἀντιοχείας, ὁ Γεώργιος Λαπίθης, ὁ Ἰσαὰκ Ἀργυρός, ὁ Πρόχορος Κυδώνης, ὁ Δημήτριος Κυδώνης, Πετριώτης τις, ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Καλέκας καὶ ὁ Μανουὴλ Καλέκας. Ἄλλ' ἡ ἐναντία μερίς, ἥς προέστατο ὁ Παλαμᾶς, κατίσχυεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, ἰδίως ἀφότου ὑπὲρ τῶν ἡσυχαστῶν ἐκηρύχθησαν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνός, οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Ἰσίδωρος, Φιλόθεος καὶ Κάλλιστος, ὁ Δαυὶδ μοναχός, ὁ Θεοφάνης μητροπολίτης Νικαίας, ὁ Νεῖλος Καθάσιλας, καὶ ὁ Νικόλαος Καθάσιλας, πλὴν ἄλλων μεταγενεστέρων.

Ἄν αὐτὸ τὸ γεγονός, ὅτι αἱ μὲν τῶν συνόδων ἐκηρύσσοντο ὑπὲρ τῶν ἡσυχαστῶν, αἱ δὲ κατ' αὐτῶν, εἶνε ἥκιστα εὐφρόσυνον, ἀλλ' αἱ συκοφανταί καὶ οἱ ἀμοιβαῖοι προπηλακισμοὶ τῶν διαμαχομένων ἐπιρρίπτουσι πολὺ ἀμαυρὸν φῶς ἐπὶ τῶν μετεχόντων τῆς ἔριδος προσώπων. Ὁ Γρηγοῤῥᾶς δὲ ὕφίστατο τὰ βαρύτερα τραύματα ἐκ τῶν προσβολῶν τούτων. Ἡττηθεὶς ὀριστικῶς κατὰ τὸ 1351 ὑπέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐπτόησεν αὐτὸν ὥστε νὰ μεταβάλλῃ τὰς πεποιθήσεις του. Κατὰ ταύτην δὲ τὴν ἔποψιν θὰ ἐπέχεε βεβαίως νέον φῶς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἔριδος πλήρης τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Γρηγοῤῥᾶ ἔκδοσις.

1. Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Βαρλαάμ εὐρίσκονται παρὰ Migne, Patr. gr. 151, 1256—1280 τὸ κατὰ Λατίνων σύγγραμμα Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα, δύο Λόγοι ἀπαγγελθέντες ἐνώπιον τοῦ Βενεδίκτου ΙΒ' αὐτῷ 1332—1341, πραγματεία περὶ τῆς ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος 1314—1330 (λατινιστί), ἡ περὶ τῆς ἐνώσεως ἀλληλογραφία του πρὸς τὸν Ἀλέξιον Καλόχετον καὶ τὸν Δημήτριον Κυδώνην 1256—1314 (λατινιστί).—Ἀνέκδοτα εἶνε περὶ τὰ 20 ἔργα κατὰ Λατίνων, ὧν τοὺς τίτλους ἀναγράφει ὁ Δημητράκοπουλος ἐν Ὁρθοδόξῳ Ἑλλάδι σ. 73—75, ἐπιστολαὶ τινες περὶ τῆς ἔριδος τῶν ἡσυχαστῶν, συζήτησις πρὸς τὸν Ἀκίνδυνον περὶ τοῦ ἐν Θαβώρ φωτός κ. ἄ., ὧν τὰ χειρόγραφα δὲν εἶνε σπάνια..—Πρβ. τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤῥᾶ.—Leo Allatius, De perpetua consensione σ. 825

ἐ. — Fabricius, Bibl. gr. 11, 462 — 470. — Mazzuchelli, Gli scrittori d'Italia 2, 1 (ἐν Brescia 1758) 369 — 372. — G. Mandolori, Fra Barlaamo Calabrese, maestro del Petrarca, ἐν Ρώμῃ 1888. — Περὶ τῶν θύραθεν ἔργων του πρβ. *Κρουμμάχερ*.

2. Γρηγόριος Ἀκίνδυνος. Τῶν δύο πρώτων βιβλίων Περὶ οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ J. Gretser, ἐν Ingolstadt 1616 (τὸ 2ον βιβλ. πολὺ ἐλλιπές)· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 151, 1192 — 1242. Ὑποδείγματα εἶχεν ὁ Ἀκίνδυνος διάφορα συγγράμματα τοῦ Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου, ἰδίως δὲ τοῦ Contra Gentiles βιβλ. 1, κεφ. 7, 22, 16, 44, 72. — Τῶν 509 ἱαμβικῶν στίχων κατὰ Παλαμᾶ ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Λέοντος Ἀλλατίου ἐν Graecia orthodoxa 1, 756 — 769· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 151, 844 — 861. — Ἐπιστολαί τινες καὶ ἱαμβοὶ πρὸς Νικηφ. Γρηγορᾶν παρὰ Migne, Patr. gr. 148, 68 ἐ., 84 ἐ. — Ἐκ τῶν κυριωτέρων χειρογράφων εἶνε ὁ συγχρονος κώδιξ Monac. 223 foll. 363, ἐν ᾧ περιέχονται ἐπιστολαὶ πρὸς Λαπίθην, Γαβρᾶν, Μάξιμον καὶ διάφορα συγγράμματα τοῦ Ἀκινδύνου, ὁμολογίαι πίστεως, ἀντιρρητικὰ κατὰ Παλαμᾶ, ἰδίως δὲ οἱ 6 Ἀντιρρητικοὶ κατὰ Παλαμᾶ foll. 65v — 363. — Ὁ Θεόδ. Οὐσπένσκη ἐν τῷ Συνοδικῷ τῆς ἐορτῆς τῆς ὀρθοδοξίας (ῥώσσ.), ἐν Ὁδησσῷ 1892 σ. 75 — 96 παρέχει ἐκλογὰς ἐκ τοῦ κώδικος τούτου. Πρβ. Βυζ. Δελτ. 4 (1895) 145. — Ὁμοίως λόγου ἀξίος πρὸς γνῶσιν τῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Ἀκινδύνου εἶνε ὁ κώδιξ Marcian. 155, ἐν ᾧ περιέχονται διάφορα συγγράμματα (ἡ Περὶ οὐσίας πραγματεία σύγκειται ἐνταῦθα ἐκ βιβλίων ἑξ) καὶ 51 ἐπιστολαί. — Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ πληροφορίας τινὰς παρέχουσι τὰ ἱστορικὰ ἔργα τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ. Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 11, 607. — Ἐν τῷ κώδικι Paris. 970 saec. 15 fol. 416v — 437v ἀνωνύμως ἀνασκευὴ τῶν ὑπὸ Ἀκινδύνου κατὰ Βαρλαάμ γραφέντων. — Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 507 (ἐνδεές). — C. Oudin, Comment. de script. eccles. 3, 915 — 17.

3. Νικηφόρος Γρηγορᾶς. Τοῦ διαλόγου Φλωρεντίου ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ A. Jahn ἐν Jahns Archiv 10 (1844) 485 — 536. Αὐτόθι 11 (1845) 337 — 392 διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον. — Parisot, Cantacuzène, homme d'état et historien, ἐν Παρισίοις 1845, παρέχει

ἀνάλυσιν αὐτοῦ καὶ τινὰς ἐκλογάς· ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 149, 643 — 648. — Τὰ ὑπομνήματα εἰς Συνέσιον ἐξέδ. ὁ D. Petavius, Opera Synesii, ἐν Παρισίοις 1633, 351 — 429· καὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 149, 643 — 648. — Ὁ Νικηφόρος ἀναφέρει τοὺς ἀντιρρητικούς λόγους ἐν τῇ ἐκυτοῦ ἱστορίᾳ βιβλ. 18 κεφ. 7 παρὰ Migne, Patr. gr. 148, 1161. Περὶ τούτων καὶ τῶν λοιπῶν ἔργων πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 7, 632 — 669. — Ἐπιστολαὶ περιέχονται π. χ. ἐν κώδικι Monac. 10 καὶ ἐν κώδικι Marcian. 445 — Ἡ πραγματεία τοῦ J. Boivin περὶ τοῦ βίου, τῶν συγγραμμάτων καὶ τῶν λόγων τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 148, 19 — 96. Πρβ. καὶ C. Oudin, Comment. de script. eccles. 3, 770 — 786.

4. Εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Βαρλαάμ καὶ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, οὗς οὗτος συχνὰ γενικῶς ἀναφέρει, ἀνήκει: 1. ὁ Γεώργιος Λαπίθης, ὅστις εἶχεν ἀλληλογραφίαν πρὸς τὸν Βαρλαάμ καὶ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν. Τούτου εἶνε ἡ Διαίρεσις τῶν τῆς εὐσεβείας πίστεως κεφαλαίων ἐν κώδικι Paris. 2662 saec. 14 fol. 96 — 97^v, Paris. Suppl. gr. 689 saec. 15 fol. 30^v — 31^v. Περὶ τοῦ Γεωργίου Λαπίθου ὡς ποιητοῦ πρβ. Κρουμμάχερ.

2. Τοῦ Προχόρου Κυδώνη, ἀδελφοῦ τοῦ γνωστοτέρου Δημητρίου Κυδώνη, διεσώθη δι' ἄλλους περὶ τοῦ ἐν Θαβώρ φωτὸς π. χ. ἐν κώδιξι Paris. 1241 a. 1369 fol. 1 — 20, Paris. 1240 a. 1544 fol. 1 — 23. — Ὁ κατ' αὐτοῦ Τόμος συνοδικὸς (τὸ 1366) παρὰ Migne, Patr. gr. 151, 693 ε. — Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἔγραψε κατ' αὐτοῦ. Πρβ. § 33. — Κατὰ τὸν κώδικα Athous 2128 s. 16 fol. 185^v — 192^v μετέφρασε καὶ σύγγραμμά τι τοῦ ἱεροῦ Αἰγίουστίνου.

3. Ὁ Δημήτριος Κυδώνης, μὲ τὸ μοναχικὸν ὄνομα Νίφων, μετέσχε μετὰ ζήλου τῶν δύο μεγάλων θεολογικῶν διενέξεων τῆς ἐποχῆς του. Τοῦ ἀντιρρητικοῦ αὐτοῦ συγγράμματος Κατὰ Παλαμᾶ ἐκδ. ἀρχικῇ ὑπὸ Petrus Arendius, Opusc. aurea theolog., ἐν Ρώμῃ 1630, τῆς ἐκδός. τοῦ 1670 σ. 446 — 580· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 154, 836 — 864. Ἀνέκδοτα ἐτι εἶνε ἄλλα συγγράμματα περὶ τῆς διενέξεως ταύτης. Ἐν τῇ λατινικῇ ζητήματι ἦτο μετὰ τοῦ Βαρλαάμ κατὰ τὴν δευτέραν τούτου περίοδον ὑπὲρ τῶν Λατίνων. Τὴν πεποιθήσιν δὲ αὐτοῦ ταύ-

την ἐξεδήλωσεν ἐν διαφόροις συγγράμμασιν, ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Βαρλαάμ (Παρά Migne, Patr. gr. 151, 1283—1301), ἐν πραγματείᾳ Περί τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος (παρά Migne, Patr. gr. 154, 864—957), ἐν δυσὶν ἀντιρρητικοῖς συγγράμμασι κατὰ τοῦ Νεῖλου Καβάσιλα καὶ τοῦ Μαξίμου Πλανοῦδη (ἀπόσπασμα ἐκ τούτου παρά Migne, Patr. gr. 161, 312). Κοινὸν πρὸς τὸν Πλανοῦδην εἶχε τὸ σπάνιον ἐν Βυζαντίῳ προσὸν τοῦ νὰ εἶνε γνώστης τῶν λατινικῶν συγγραμμάτων, ἐξ ὧν μεταφράσεις τινὰς κατήρτισεν, οἷον τῆς Summa theologiae τοῦ Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου, τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ Contra Gentiles ἐν βιβλίοις 4 καὶ ἄλλων μικροτέρων ἔργων, τῶν μονολόγων τοῦ Αὐγουστίνου (κῶδιξ Sabbait. 379 saec. 15 fol. 16—66), τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀνσέλμου De processione Spiritus sancti, λατινικῶν λειτουργικῶν κατὰ τὸ ῥωμαϊκὸν δόγμα καὶ κατὰ τὴν ἀμβροσιανὴν τάξιν, τοῦ Φουλγεντίου De fide ad Petrum καὶ τέλος τῆς ἐν ἔτει 1300 γραφείσης Ἀνασκευῆς τοῦ κορανίου (Confutatio Alcorani) τοῦ ιεροκλήρυκος μοναχοῦ Ρικάρδου Φλωρεντίνου. Ἐκ τούτων ἐξεδόθη μόνον ἡ τελευταία αὕτη παρά Migne, Patr. gr. 161, 1037—1152. Εἰς τὸν Δημήτριον ἀνήκουσι καὶ τὰ ἀκόλουθα θεολογικὰ συγγράμματα: δύο πραγματεῖαι περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ, τινὲς ὁμιλίας εἰς τὰς δεσποτικὰς καὶ ἁγίων ἐορτάς, αἵτινες δὲν ἐξηρευνήθησαν ἔτι, καὶ τέλος ἡ ἀνέκδοτος ἔτι ἀσκητικὴ πραγματεία περὶ τῆς καταφρονήσεως τοῦ θανάτου, ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ R. Seiler, ἐν Βασιλείᾳ 1553· ἀνατύπωσις παρά Migne, Patr. gr. 161, 1169, 1212.—Περὶ τῶν ἱστορικῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημητρίου πρβ. Κρουμβάχερ.

4. Ὁ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, οὗ τὸ κύριον πόνημα εἶνε νομικόν, ἔγραψε κατὰ τὸν Φαβρίκιον, Bibl. gr. 11, 226 τόμον κατὰ Παλαμᾶ. Ἀνωδύμως ἐξεδόθη ὑπὸ Λέοντος Ἀλλατίου, Graecia orthodox. 1 (1652) 780—85.—Αἰρεσιολογικὴ τις πραγματεία παρά Migne, Patr. gr. 150, 20—32 εἶνε ἀσήμενος. Ἐκτεταμένον τι κείμενον περιέχεται ἐν κώδικι Vindob. jurid. 11. Αὐτόθι καὶ πραγματεία περὶ νηστειῶν.

32. Γρηγόριος Παλαμάς. Ὁ τε τόπος καὶ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ πρωτεύοντος τούτου συγγραφέως τῶν ἡσυχαστῶν εἶνε ἄγνωστα. Κατ' ἀρχὰς εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ

αὐλῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁπόθεν ἀπεσύρθη εἰς τὸ "Αγιον Ὅρος. Ἐνταῦθα ἐγνώρισε τὴν μυστικὴν θεολογίαν τῶν ἡσυχαστῶν, ἐκραγείσης δὲ τῆς ἐριδος, παρῆλθεν εὐθὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ εἰς μέσον ὡς ὑπερασπιστὴς τῶν πολεμουμένων μοναχῶν. Κατ' ἀπαίτησιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰσιδώρου ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (1349), ἀλλ' οἱ πολῖται δὲν ἐδέχθησαν αὐτὸν καὶ οὕτως ἀπεσύρθη εἰς τὴν νῆσον Ἀῆμον. Ἐν ἔτει 1351 παρευρέθη εἰς τὴν σύνοδον, ἥτις ἐξησφάλισεν αὐτῷ τὴν ὀριστικὴν κατὰ τῶν βαρλααμικῶν νίκην. Ἀθέβαιον εἶνε ἂν μετὰ τοῦτο ἡδυνήθη νὰ λάβῃ κατοχὴν τῆς ἐπισκοπικῆς τοῦ ἔδρας. Ἀπέθανε περὶ τὸ 1360, βεβαίως δὲ πολὺ πρὸ τοῦ 1376, καθ' ὃ ἔτος ἐτελεύτησεν ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεος, ὅστις ἐξύμνησε τὸν βίον τοῦ Παλαμᾶ διὰ λόγου ἐγκωμιαστικοῦ καὶ ἔγραψεν ἀκολουθίαν αὐτοῦ ὡς ἁγίου. Ἀλλ' ἐὰν ὑπὸ τῶν συγχρόνων του ἤδη ἐτιμῆθη ὡς ἅγιος, οἱ ἐναντίοι ὅμως δὲν ἔπαυσαν νὰ ἐγείρῳσιν ὑποψίας κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ τὸν παριστάνωσιν ὡς διθεϊτήν. Τὰς ὑποψίας ταύτας ὁ Παλαμᾶς ἀνταπέδωκε πλήρεις εἰς τοὺς βαρλααμικούς, καταγγείλας αὐτοὺς ἐπὶ σαβελλιανισμῷ, ἀρειανισμῷ καὶ ὡς ἐπικουρείους ἔτι.

Ἡ σημασία αὐτοῦ ὡς ἀντιρρητικοῦ ἔγκειται πρὸ παντὸς ἐν τούτῳ, ὅτι ἔθεσε δογματικὴν βᾶσιν εἰς τὴν μυστικὴν τῶν ἡσυχαστῶν. Τὸ ἄκτιστον τοῦ ἐν τῷ Θεῷ φωτός, τοῦ ὁποίου ἐπίστευον οἱ ἡσυχασταὶ ὅτι μετεῖχον, ὑπεστήριξε διὰ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἐν τῷ Θεῷ οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν προσώπων προκύπτουσι διαφοραί, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐνεργείας αὐτῶν. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἀντέβαινεν ἀντικρὺς εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς, καθ' ἣς ἄλλως ἐπετέθη ὁ Παλαμᾶς δι' εἰδικοῦ συγγράμματος, ὑπάρχοντος ἐν κώδικι τοῦ Τουρίνου 316. Πολλὴν σημασίαν ἀπέδιδε καὶ εἰς τὰς ῥήσεις τῶν πατέρων, οὓς ἡρμήνευε κατὰ τὰ αὐτῷ δοκοῦντα. Πλείονα τῶν 60 συγγραμμάτων παντὸς λογοτεχνικοῦ τύπου ἀφιέρωσεν εἰς ὑπεράσπισιν τῶν ἡσυχαστῶν, ἥτοι ἀπολογητικὰ καὶ ἀντιρρητικὰ, διαλόγους, γνώμας,

συλλογὰς ῥήσεων τῶν πατέρων, ἐπιστολὰς καὶ ποιήματα. Ἡ πολεμικὴ αὐτοῦ ἐστρέφετο συχνότερον κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, οὓς ἐζήτησέ ποτε ν' ἀποδείξῃ ὑποπίπτοντας εἰς πεντήκοντα αἱρέσεις. Ἐν ἄλλῃ σειρᾷ ἀντιρρητικῶν συγγραμμάτων ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ. Εἰς τί δὲ ἀποβλέπουσιν αὗται, φαίνεται ἐκ τοῦ τίτλου μιᾶς: Περὶ τῆς τοῦ Γρηγορᾶ ψευδογραφίας ὁμοῦ καὶ ὁυσεβείας. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀντιπάλων εἰδικὰς ἀνασκευὰς ἔγραψεν ἔτι κατὰ τοῦ Ἰγνατίου πατριάρχου Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Ἰωάννου Καλέκα, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ἐκ πάντων τῶν συγγραμμάτων τούτων ἐκδεδομένος εἶνε μόνον ὁ διάλογος Θεοφάνης, ἐν τῷ ὁποίῳ λόγος ἰδίως γίνεται περὶ τῶν ῥήσεων τῶν πατέρων, ἀτελὴς δὲ μόνον ἰδέα παρέχεται περὶ τοῦ συγγραφικοῦ τρόπου καὶ τῆς ἀντιρρητικῆς τοῦ Παλαμᾶ. Στενῶς πρὸς τὰ συγγράμματα ταῦτα συνδέονται αἱ ἀσκητικαὶ αὐτοῦ πραγματεῖαι, ἐν αἷς ἐκτίθεται ἡ μυστικὴ τῶν ἡσυχαστῶν, π. χ. τὰ 150 Κεφάλαια, ἐν οἷς ἡ περὶ τοῦ κτισθέντος φωτὸς διδασκαλία θεμελιούται ἐπὶ τῆς περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς δημιουργίας. Ἐν ἄλλαις ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο εἶνε ὀλιγώτερον ζωηρὸν καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀναπτύσσει μόνον τὰς ἰδέας του περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καθόλου.

Ἡ σύντομος αὕτη ἐνασχόλησις περὶ τὴν ἔριν τῶν ἡσυχαστῶν δὲν ἡμπόδισε τὸν Παλαμᾶν νὰ συγγράψῃ καὶ ἄλλα ἔργα κατὰ Λατίνων, οἷον τὰς Ἀντεπιγραφὰς κατὰ τῶν Ἐπιγραφῶν τοῦ Ἰωάννου Βέκκου, ἀνασκευασθείσας ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ διάφορα ἄλλα, ἀνέκδοτα τὸ πλεῖστον, περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐχομεν πρὸς τούτοις ἐξ αὐτοῦ συλλογὴν ὁμιλιῶν εἰς τὰς κυριακάς καὶ ἄλλας ἑορτάς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ὧν αἱ πλεῖσται ἐξεδόθησαν. Ἀποφεύγει δὲ ὁ Παλαμᾶς τὰ ὑπερβολικώτερα σφάλματα τῆς βυζαντινῆς ῥητορικῆς. Ἐν ταῖς κυριακαῖς ὁμιλίαις ἀναπτύσσει συνήθως αὐτὸ τὸ εὐαγγελικὸν κείμενον. Αἱ δύο ὁμιλίαι «ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θέρους» ἐλέγχουσιν ἀγάπην πρὸς τὴν φύσιν, ἄλλαι δὲ πάλιν θερμὸν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ λαοῦ. Ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὁρει συνέγραψε τὸν βίον τοῦ

αὐτόθι μονάσαντος ἀγίου Πέτρου κατὰ μίμησιν Συμεῶν τοῦ μεταφραστοῦ. Κατὰ πόσον ἡσχολήθη καὶ εἰς τὴν ἐρμηνευτικὴν, δὲν δυνάμεθα νῦν νὰ γνωρίζωμεν. Τέλος, ὡς πολλοὶ ἄλλοι τῶν Βυζαντηνῶν, κατέλιπε καὶ αὐτὸς ἐπιστολάς τινας, ἀπευθυνομένας πρὸς ἐξέχοντας ἐκ τῶν συγχρόνων καὶ περιστρεφόμενας εἰς τὰ περὶ τῶν βαρλααμικῶν διενέξεων. Κατὰ πρῶτον δὲ λόγον αὗται εἶνε ἄξιαι δημοσιεύσεως. — Περὶ ῥητορικοῦ τινος συγγράμματος τοῦ Παλαμᾶ πρὸς Κρομβάχερ.

1. Ἐκδόσεις. Τοῦ διαλόγου Θεοφάνης ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Chr. Fr. Matthaei, *Lectiones mosquenses* 2, ἐν Λειψίᾳ 1779 σ. 7 — 37. — Διάφοροι ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι τὸ πρῶτον ἐν τῇ Φιλοκαλίᾳ τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, ἐν Βενετίᾳ 1782. — Δέκα ὁμιλίας ἐξέδωκεν ὁ Chr. Fr. Matthaei, ἐν Μόσχᾳ 1776. Τεσσαράκοντα ὁμιλίαι ἐξεδόθησαν ἐν Ἱερουσαλὴμ 1857. — Τοῦ βίου τοῦ ἐν Ἀθῶ ἀγίου Πέτρου ἔκδ. ἀρχικὴ ἐν *Acta Sanctorum Junii* 2, 538 — 556. Τὰ συγγράμματα ταῦτα πάντα ἀνετυπώθησαν παρὰ Migne, *Patr. gr.* 150, 909 — 1225· 151, 9 — 549. — Παρὰ Migne λείπουν δύο πραγματεῖαι κατὰ Λατίνων, αἰτίνες ἐξεδόθησαν ἐν Λονδίῳ 1624, πρὸς Haneberg, ἐν *Theologisches Litteraturblatt* 1 (ἐν Βόννῃ 1866) 314 ἐ., ὡς καὶ ἄλλαι 22 ὁμιλίαι, ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Σοφοκλ. Οἰκονόμου, ἐν Ἀθήναις 1861. — Μίαν ὁμιλίαν Περὶ πίστεως ἐξέδωκε καὶ ὁ Κ. Σιμωνίδης, Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων θεολογικαὶ γραφαὶ τέσσαρες, 2^α ἔκδ. ἐν Λονδίῳ 1865 σ. 77 — 84. — Τῶν Ἀντεπιγραφῶν ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Petrus Arcudius, *Opuscula aurea theologica*, ἐν Ρώμῃ 1670 σ. 4 — 64· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 161, 244 — 309. — Ἀπολογητικὴν τινα διάλεξιν Πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας ἐξέδ. ὁ Α. Ι. Σακκελίω ἐν *περιοδικῷ Σωτῆρι* 15 (1892) 236 — 246. Πρὸς Βυζ. Δελτ. 3 (1894) 213. — Ἐπιστολὴν πρὸς Δαυὶδ δισύπατον ἐξέδ. ὁ Μ. Treu ἐν *Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολ. ἐταιρείας* 3, 229 — 34. — Τὰ σπουδαιότατα χειρόγραφα τῶν ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ Παλαμᾶ εἶνε οἱ κώδικες Coisl. 97 — 100. Εἰς τούτους δὲ πρέπει καὶ ἄλλοι τινὲς νὰ προστεθῶσι, π. χ. οἱ κώδικες Paris. 970, 1238 — 39, Bodl. Laud. 87, Athous 3708 s. 14, 3726 s. 15, 3734 s. 14 κ. ἄ.

2. *Βοηθήματα*: Fabricius, Bibl. gr. 11, 494 — 506. — Θεόδ. Ουσπένσκη, Δοκίμιον περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἐν Πετρούπολει 1892 (ῥωσιστί). Πρβ. Βυζ. Δελτ. 1 (1892) 635, 177 ἐ. — Περὶ τῶν παλαιότερων δὲ περὶ τῆς ἔριδος τῶν ἡσυχαστῶν γραψάντων πρβ. Leo Allatius, De perpetua consensione σ. 824 — 40. — Fr. J. Stein, Studien über die Hesychasten des 14. Jahrhunderts, ἐν Βιέννῃ 1873. — Ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης παρεσκεύαζεν ἑκδόσιν τοῦ Παλαμᾶ, ἧς ὁ πρόλογος ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐκκλησ. Ἀληθείᾳ 4 (1883 — 84) 93 — 101.

3. *Βιογραφικά*: Πρβ. τὰ ἱστορικὰ ἔργα τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ. — Παρὰ Migne, Patr. gr. 151, 552 — 774 ἀνατύπώσεις πολλῶν πραγματειῶν καὶ ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὸν Παλαμᾶ καὶ τὴν ἔριν τῶν ἡσυχαστῶν. Μεταξὺ αὐτῶν εἶνε ὁ βίος Παλαμᾶ ὑπὸ Φιλοθέου πατρ. Κηρύλλου. Πρβ. καὶ τὸν ἀγιορειτικὸν τόμον περὶ τῶν ἡσυχαστῶν παρὰ Migne, Patr. gr. 150, 1225 — 1236. — Ἄλλος βίος τοῦ Παλαμᾶ ὑπὸ Ἱεροθέου Σακελλαρίου εἶνε ἀνέκδοτος. Πρβ. Fabricius ἐν ὀ. ἀνωτ. 519. — Τὰ εἰς τὴν ἔριν τῶν ἡσυχαστῶν ἀναφερόμενα ἐγγράφα δὲν ἐδημοσιεύθησαν ἔτι πάντα. — Τοιαῦτα εὐρίσκονται καὶ παρὰ Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 1 (ἐν Βιέννῃ 1860) 201 καὶ ἀλλαχοῦ, 2 (1862) 267, 295 ἐ.

4. Ὁπαδοὶ τοῦ Παλαμᾶ: 1. Τοῦ Δαυὶδ μοναχοῦ, ὅστις εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Δαυὶδ δισούπατος, σώζονται συγγράμματά τινα ἐν χειρογράφοις, ἥτοι Ἐκφράσεις τῶν τοῦ Βαρλαάμ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου ἐν κώδικι Monac. 508 saec. 14 fol. 1 — 4, ἄλλο τι σύγγραμμα ἐν κώδικι Bodl. Misc. 120 saec. 14 fol. 197 — 205, ποίημα ἐκ 408 ἱαμβικῶν στίχων ἐν κώδικι Bodl. Laud. 87, ἄλλο σύγγραμμα πρὸς Νικόλαον Καβάσιλαν ἐν κώδικι Marcian. 153 καὶ ἐν κώδ. Parisin. 1247 saec. 14 — 15 fol. 1 — 52. — Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 11, 604 ἐ., M. Treu ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστ. κ. ἐθνολ. ἐταιρ. 3, 227 — 29.

2. Θεοφάνης ὁ μητροπολίτης Νικαίας περὶ τὸ 1347 ἦτο γόνιμος ἀντιρρητικὸς συγγραφεύς. Ἐκδεδομέναι εἶνε τρεῖς μόνον ἐπιστολαὶ αὐτοῦ πρὸς τὸν κληρὸν καὶ τὸν λαὸν τῆς Νικαίας, ἧτις κατείχετο ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Ἐν αὐταῖς συμβουλεύει νὰ φυλάττωνται τοὺς βαρλααμικούς. Ἡ

τρίτη ἐπιστολὴ εἶνε μικρὸν ἐγχειρίδιον τῆς βυζαντηνῆς δογματικῆς. *Εκδοσίς ἀρχικὴ ὑπὸ C. Ponce de Leon, Theophanis archiepiscopi Nicaeni quae exstant opera. . . ἐν Ρώμῃ 1590· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 150, 288—350.—Εἰς τὴν ἔριν τῶν ἡσυχαστῶν ἀναφέρονται τρεῖς πραγματεῖαι Περὶ τοῦ ἐν Θαβορίῳ φωτός, δύο ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Λατῖνον πατριάρχην Κ]πόλεως Παῦλον, δύο διάλογοι.—Πρὸς δὲ ἔγραψεν ὀκτὼ βιβλία κατὰ Ἰουδαίων, τρία κατὰ Λατίνων, πραγματεῖαν περὶ τῆς ἀγίας Τριάδος, ἄλλην περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, περὶ τῆς αἰδιότητος τοῦ κόσμου κ. ἄ. πολλά. Τὰ συγγράμματα ταῦτα εὗρίσκονται εἰς πολλὰ χειρόγραφα.—Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 11, 221 ἐ.—Χωρὶς ἐκ τῆς κατὰ Ἰουδαίων πραγματείας παρὰ Λέοντι Ἀλλατίῳ, Contra Hottingerum, ἐν Ρώμῃ 1661 σ. 187—191, De synodo Photiana σ. 541.—Πρβ. Ἰω. Καντακουζηνοῦ ἱστορίαν παρὰ Migne, Patr. gr. 153, 129, 161.

3. Τοῦ πρωτοστράτορος Φακράση ἔχουσιν οἱ κώδικες Monac. 554 saec. 16 fol. 125—140, Athous 3728 a. 1363 κ. ἄ. τὴν πραγματεῖαν: Ἐπίτομος κατὰ τὸ δυνατόν ἐξήγησις. . . διαλέξεως τοῦ «Θεσσαλονικοῦ Γρηγορίου καὶ Γρηγορᾶ φιλοσόφου», ἐν ᾗ συντάσσεται μετὰ τοῦ Παλαμᾶ.

4. Ὁ κῶδιξ Monac. 508 saec. 14 fol. 147—173 περιέχει τὴν πραγματεῖαν Ματθαίου τινὸς Περὶ τῆς θείας χάριτος ἢ περὶ τοῦ θείου φωτός, ὁμοίως ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Παλαμᾶ. Κατὰ τι σχόλιον τοῦ κώδικος ὁ Ματθαῖος οὗτος ἦτο μοναχὸς ἐν Θεσσαλονίκη καὶ μαθητὴς μοναχοῦ τινος Ἰσαάκ, ἐν τῇ μονῇ τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν.

5. Ὁμολογίαις πίστεως ἐν τῷ πνεύματι τῶν ἡσυχαστῶν καὶ ἄλλα ἔργα (ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα Φωκᾶν, προσευχάς, δύο ἐπιστολάς κτλ.) τοῦ Ἀνδρέου χαρτοφύλακος ταπεινοῦ Βυζαντίου τοῦ Λιβαδηνοῦ περιέχει ὁ τῆς αὐτῆς ἡλικίας κῶδιξ Monac. 525 saec. 14 fol. 96—117.—Περὶ τίνος περιγραφῆς ταξιδιῶν αὐτοῦ πρβ. Κρομμιάχερ.

6. Ἐν τῷ κώδικι Monacens. 554 saec. 16 fol. 140—174^v φέρεται ὡς συγγραφεὺς τῆς πραγματείας Περὶ τῆς τοῦ Γρηγορᾶ ψευδογραφίας ὁ ἐκ τοῦ Ἁγίου Ὄρους Κωνσταντῖνος ἱερομόναχος, ἐν ᾧ ἐν κώδικι Coisl. 100 χαρακτηρίζεται συγγραφεῖσα ὑπὸ Γρηγορίου Παλαμᾶ «ὡς ἀπὸ τινος ἐτέρου».

7. Εἰς τινὰ Νεόφυτον Προδρομενόν (;) μοναχὸν ἀποδίδεται ἐν τῇ κώδιξι Patmiae 428 saec. 15 Ἀντιλογία πρὸς τὸν Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνον. — Ἄλλα δὲ ἔργα αὐτοῦ κατὰ Λατίνων καὶ βαρλααμικῶν περιέχει ὁ κώδιξ Athous 3728 anno 1363.

8. Ὁ ἄγνωστος ἄλλως Ἰωσήφ Καλοθέτης, ὅστις ἀνήκει ὁμοίως εἰς τοὺς ἡσυχαστάς, μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου κατὰ τὸν 17 αἰῶνα. Πρβ. Ph. Meyer, Die Athosklöster ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 11 (1890) 426 Anm. 2.

9. Διαδεδομένα ἦσαν καὶ ἀνώνυμα ἔργα κατὰ τῶν βαρλααμικῶν. Τοιαῦτα δὲ σώζονται ἐν τοῖς κώδιξι Paris. 1277 c. 14 fol. 1—9, Monac. 27 saec. 16 fol. 492—99^v, Marcian. 162—63, Athous 2524 saec. 14, 3728 a. 1363, 3752 s. 15 κ. ἐν ἄ. — Περὶ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Φιλοθέου, Νείλου Καβάσιλα, Νικολίου Καβάσιλα, Ἰωάννου Βρυεννίου πρβ. §§ 33, 35, 36, 40, 69.

33. Ὁ Ἰωάννης Γ' Καντακουζηνός, 1341—1355, εἰς τῶν διαπρεπεστάτων αὐτοκρατόρων θεολόγων τοῦ Βυζαντίου, κατέχει τὴν πρώτην θέσιν ὡς συγγραφεὺς ἐν τῇ ἔριδι τῶν ἡσυχαστῶν. Αὐτοκράτωρ ἔτι ὡν ἀνέπτυξεν εἰς τὸν Λατίνον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Παῦλον τὰς «βλασφημίας» τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου. Ἀλλὰ τὰ πολυάριθμα αὐτοῦ περὶ τοῦ θέματος τούτου ἀντιρρητικὰ συγγράμματα ἐγράφησαν ὅτε πλέον εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς τὸ μοναστήριον. Τὸ διεξοδικώτατον ἐξ αὐτῶν, διαιρούμενον εἰς 4 μέρη, ὧν ἕκαστον πάλιν περιλαμβάνει ἀριθμὸν τινὰ βιβλίων, ἀπευθύνεται κατ' αὐτοῦ τοῦ Βαρλαάμ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου, ἄλλα δὲ κατὰ τῶν ὁπαδῶν αὐτῶν Προχόρου Κυδώνη, Ἰσαὰκ Ἀργυροῦ καὶ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννον Καλέκα, ὃν καθήρесе τὸ 1347. Πάντα ταῦτα εἶνε ἀνέκδοτα ἔτι. Δευτέρα ὁμὰς ἀντιρρητικῶν συγγράμμάτων τοῦ αὐτοκράτορος μοναχοῦ Ἰωάσαφ Χριστοδούλου ἀπευθύνεται κατὰ Ἰουδαίων καὶ μωαμεθανῶν. Τὸ κατὰ τῶν πρώτων, ἀνέκδοτον ἐπίσης, περιλαμβάνει 9 πραγματείας. Τὴν δὲ κατὰ μωαμεθανῶν ἀπολογίαν ἔγραψεν ὑπὲρ τοῦ φίλου του Ἀχαιμενίδου, μωαμεθανοῦ

προσελθόντος εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ὡς μοναχοῦ κληθέντος Μελετίου, εἰς ἀπάντησιν πρὸς τινὰ Σαμιψατίνην, ἔστις προὔκάλει τὸν Μελέτιον ν' ἀπαρνηθῇ τὸν χριστιανισμόν. Ἡ ἀπολογία αὕτη διαιρεῖται εἰς 2 μέρη ἐκ 4 τμημάτων ἕκαστον, ὧν τὰ μὲν πρῶτα τέσσαρα ὑπερασπίζουσι τὰ θεμελιώδη δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ ἐναντίον τοῦ ἰσλαμισμοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ διευκρινοῦσι τὰς παραλόγους ἀρχὰς τοῦ κορανίου καὶ τὰς ἀντιφάσεις αὐτοῦ ἐπὶ βάσει τῇ ὑπὸ τοῦ ἱεροκλήρυκος μοναχοῦ Ρικάρδου γενομένη μεταφράσει τοῦ κορανίου, ἣν πιθανῶς ἐγνώρισε διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Δημητρίου Κυδῶν. Ὡς ἀντιρρητικὸς θεολόγος δὲν δύναται ἀκόμη νὰ ἐκτιμηθῇ κατὰ τρόπον ὀριστικόν ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. — Περὶ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἔργου πρβ. Κρουμβάχερ. Ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φέρονται καὶ τινες ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκ τῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων ἐξεδόθη μόνον τὸ κατὰ τοῦ μωαμεθνισμοῦ κατὰ τὴν ἐν Βασιλείᾳ τοῦ 1543 ἀρχικὴν ἔκδοσιν παρὰ Migne, Patr. gr. 154, 372—692. — Τὸ πρῶτον μέρος ἦτοι τὰς 4 ἀπολογίας ἐν δημῳδῇ ἐλληνικῇ ὑπὸ Μελετίου Συρίγου περιέχει ὁ κῶδιξ Paris. 1243 A. a. 1635. Τὸ ὅλον δὲ σύγγραμμα ἐν δημῳδῇ ἐλληνικῇ ὁ κῶδιξ Vindob. Suppl. Kollar. 32. — Τὸ μέγα σύγγραμμα κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου ὁ κῶδιξ Laurent. pl. 8, 8 saec. 14 fol. 379. Ὁ Bandini ἐν Catalogus 1, 342—349 ἐξέδωκεν ἐκ τούτου τὸν πρόλογον καὶ τὸν κατάλογον τῶν παρατιθεμένων συγγραφέων. — Τὰ συγγράμματα κατὰ τοῦ Ἰσαὰκ Ἀργυροῦ, τὸ πρὸς τὸν Παῦλον κατὰ τῶν βλασφημιῶν τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου, κατὰ Ἰουδαίων βιβλία 9 μετὰ τῆς κατὰ μωαμεθανῶν ἀπολογίας περιέχει ὁ κῶδιξ Paris. 1242 foll. 437, ὅστις ἐγράφη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰωάσαφ κατὰ τὰ ἔτη 1370—75. — Ἀξιόλογοι σύγχρονοι κώδικες εἶνε καὶ ὁ Paris. 1241 a. 1369 foll. 229, Marcian. 151 saec. 14 foll. 373 καὶ ἄλλοι διάφοροι.

2. Βοηθήματα: Τὸ ἱστορικὸν ἔργον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ (ἐν πολλοῖς μεροληπτικόν). — Ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς σποράδην. — Fabricius, Bibl. gr. 7, 787—793.

3. Ἐκτεταμένον ὁπωσοῦν σύγγραμμα κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύ-

νου, συγγραφὲν ὑπὸ τινος *Μάρκου μοναχοῦ*, σώζεται ἐν κώδικι *Coisl.* 288 saec. 15 foll. 306· ἴδε *Montfaucon, Bibl. Coisl.* σ. 404 — 406. Ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πατρ. *Κ]πόλεως Ἰωάννην Καλέκαν* (1334 — 47). Ὁ *Μάρκος* οὗτος βεβαίως δὲν πρέπει νὰ ταύτισθῇ πρὸς τὸν *Μάρκον Εὐγενικόν* τὸν Ἐφέσου, ἀλλ' ἴσως μᾶλλον πρὸς τὸν *Μάρκον* ἡγούμενον τῆς ἐν τῷ Ἀθῶ λαύρας τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, εἰς ὃν ἀποδίδεται μικρόν τι ἔργον ἐν κώδικι *Vatic. Palat.* 101 a. 1373 fol. 15 — 24. Περὶ τούτου μαρτυρεῖ ὄχι μόνον τὸ θέμα τοῦ συγγράμματος, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι ὁ κώδιξ *Coisl.* 288 ἀνήκεν εἰς τὴν ἐν λόγῳ λαύραν.

4. Ὁ διάδοχος τοῦ καθαιρεθέντος Ἰωάννου Καλέκα, πατριάρχης Ἰσίδωρος (1347 — 50), ἐπετίθετο κατὰ τοῦ *Βαρλαάμ* καὶ Ἀκινδύνου ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ, ἣν ἐξέδωκεν ὁ *Miklosich* καὶ *Müller* ἐν *Acta et diplomata graeca* 1, 278 — 294 (μετὰ χασμάτων).

34. Ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης, ἐπὶ κλην «ὁ σοφός», εἶνε μετὰ τὸν *Νικηφόρον Γρηγορᾶν* ὁ διαπρεπέστατος τοῦ Παλαμᾶ ἀντίπαλος. Τὰ κατὰ τὸν βίον αὐτοῦ εἶνε ἐντελῶς ἡμῖν ἄγνωστα, βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι ἐπέζησε μετὰ τὸν *Νικηφόρον Γρηγορᾶν*, οὗ τὸν θάνατον προϋποθέτει ἐν τῶν συγγραμμάτων του. Ὅθεν ἡ ἀκμὴ αὐτοῦ πρέπει νὰ συμπίπτῃ πιθανῶς εἰς τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ ιδ' αἰῶνος. Ἡ παρισιανὸς κώδιξ 1246 τοῦ ιε' αἰῶνος περιέχει τὰ ἀκόλουθα κατὰ Παλαμᾶ καὶ τῶν αὐτοῦ ὁπαδῶν συγγράμματα: τῶν παλαμιτικῶν παραβάσεων βιβλία 4, Κατὰ τοῦ τόμου Παλαμᾶ καὶ τῆς πίστεως αὐτοῦ βιβλία 8, Περὶ τοῦ ἀκτίστου φωτὸς κατὰ Παλαμᾶ βιβλία 8, Κατὰ τῆς ἀποστασίας τῶν παλαμιτῶν βιβλία 3, ἐξ ὧν μόνον τὸ 1^{ον} καὶ 4^{ον} βιβλίον τοῦ πρώτου συγγράμματος εἶνε ἐκδεδομένα. Κατὰ ταῦτα ὁ συγγραφεὺς ἦτο ἐντελῶς ἀντάξιος τῶν ἐναντίων αὐτοῦ κατὰ τὴν ὁξύνοϊαν καὶ πολυμάθειαν. Ἐν τῷ 4^ῳ βιβλίῳ ἀναφέρει καὶ ἄλλο σύγγραμμα, περὶ αἱρέσεων, εὕρισκόμενον ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1246, εἰς ὃ προσθετέον καὶ πέντε βιβλία κατὰ τοῦ *Νείλου Καβάσιλα*. Κατὰ τὸν *Φαβρίκιον* συνέγραψε καὶ ἄλλο σύγγραμμα κατὰ Παλαμᾶ, προηγούμενον κατὰ τὸν

χρόνον τῶν μνημονευθέντων καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν ἰσούμενον πρὸς πάντα ταῦτα. Τὸ μόνον πλήρες ἐκδεδομένον τοῦ Ἰωάννου σύγγραμμα, εἰ καὶ μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει, ἡ Ἐκθεσις στοιχειώδης ῥήσεων θεολογικῶν, παρέχει τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ὅτι εἶνε τὸ πρῶτον δοκίμιον συστηματικῆς δογματικῆς κατὰ μίμησιν τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς. Ὅπως οἱ σχολαστικοί, καὶ ὁ Ἰωάννης ἄρχεται ἀπὸ ἀξιωμάτων, ὁρισμῶν καὶ διαιρέσεων τῆς θεολογίας ὑπὸ πνεῦμα θεοσοφικόν. Διακρίνει μυστικὴν καὶ ἀποδεικτικὴν θεολογίαν, ἥτις ὑποδιαιρεῖται εἰς καταφατικὴν καὶ ἀρνητικὴν. Ἡ μὲν καταφατικὴ πραγματεύεται περὶ τῶν θείων ἐκπορεύσεων καὶ ὀνομάτων, ἡ δὲ ἀρνητικὴ περὶ τοῦ ἀτελευτήτου τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς δημιουργήμασι καὶ ἐν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς ἀπλότητος τοῦ Θεοῦ. Δι' ἄλλων δὲ ὑποδιαιρέσεων φθάνει εἰς δέκα δεκάδας, ὧν πάλιν ἐκάστη περιλαμβάνει διάφορα κεφάλαια. Ἄλλ' ἢ ἀπομίμησις τῶν σχολαστικῶν περιορίζεται εἰς ταύτας τὰς ὁμοιότητας, κατὰ δὲ τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖται ἡ βυζαντηνὴ αὕτη θεολογικὴ ἐγκυκλοπαιδεῖα ἀποκλειστικῶς ἐκ χωρίων τῶν πατέρων, κατατεταγμένων εἰς τὰ ὑποδηλωθέντα κεφάλαια. Ἡ κυριωτάτη αὐθεντία εἶνε Διονύσιος ὁ Ὑεudoαρεοπαγίτης, μετ' αὐτὸν δὲ συχνότερον ἄλλων παρέρχονται αὐθις ὁ Ἀθανάσιος, οἱ τρεῖς Καππαδόκαι, ὁ Χρυσόστομος, ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Τὸ πρωϊμώτατον ὄριον ἀποτελοῦσι νόθα συγγράμματα τοῦ Ἰουστίνου, τὸ δὲ ὀφιαίτατον ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος, ὅστις ἐκ πλάνης παρατίθεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου Γραπτοῦ, καὶ ὁ Εὐθύμιος Ζιγαβηνός. Ὅσον δὲ καὶ ἂν ἡ μορφή τοῦ συγγράμματος τούτου μαρτυρεῖ τὴν ἐπὶ τῆς βυζαντηνῆς θεολογίας ἐπιρροὴν τῆς δυτικῆς, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἰδίᾳ ἐρεύνης καὶ ὁ αὐτάρκης περιορισμὸς εἰς τὰς ῥήσεις τῶν πατέρων καταδεικνύει τὴν μεγάλην μεταξὺ ἀμφοτέρων ἀπόστασιν. Οὕτω δὲ καθίσταται σπουδαῖον ἀντικείμενον παραβολῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς μεσαιωνικῆς θεολογίας.

1. Ἐκδόσεις: Τοῦ 1ου καὶ 4ου βιβλίου τῶν Παλαμιτικῶν παραβ.

ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ, ΙΣΤΟΡ. Τ. ΒΥΖΑΝΤ. ΛΟΓΟΤΕΧΝ.

14

σεων ἐκδόσεις ἀρχικὴ ὑπὸ Fr. Combefis, *Auctarium novissimum* 2 (1672) 68 — 105· ἀνατύπωσης παρὰ Migne, *Patr. gr.* 152, 664 — 737. — Ἡ Ἐκθεσις λατινιστὶ ἐξεδόθη ὑπὸ Fr. Turrianus, ἐν Ρώμῃ 1581· ἀνατύπωσης παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 741 — 992. — Τὸ περὶ αἱρέσεων σύγγραμμμά του ἀναφέρει ὁ Ἰωάννης εἰς τὰ δύο μνημνευθέντα συγγράμματα παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 721, 785.

2. *Βοηθήματα*: Fabricius, *Bibl. gr.* 11, 507 — 12. — Τινὰ περὶ τῶν ἀρθρων αὐτοῦ περὶ ἐκκλησίας παρὰ J. Langen ἐν *Revue internationale de théologie* 3 (1895) 300 — 303.

35. Ὁ Φιλόθεος, ἐπίκλην Κόκκινος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἦτο ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἰωάννην Κυπαρισσιώτην ἔνθερμος ὁπαδὸς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, οὗ τὴν βιογραφίαν συνέγραψεν. Ἦτο ἡγούμενος λαύρας ἐν τῷ Ἀθῷ, κατόπιν ἐγένεν ἐπίσκοπος Ἡρακλείας τῆς ἐν Θράκῃ καὶ ἐπὶ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἀνῆλθε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1353). Ἐξωσθεὶς κατὰ τὴν παλινόρθωσιν τῶν Παλαιολόγων, ἀνέλαθεν αὖθις τὸ πρότερον ἀξίωμα κατὰ τὸ 1364 καὶ παρέμεινεν ἐν αὐτῷ μέχρι τοῦ 1375. Ἀπέθανε τὸ 1379. Ἡ συγγραφικὴ αὐτοῦ δρᾶσις ἐξετάθη ἐπὶ διαφόρων θεολογικῶν κλάδων. Τὸ κύριον ἔργον του εἶνε τὸ κατὰ τοῦ Νικηφόρου Γρηγοροῦ ἐν βιβλίοις δώδεκα, μεθ' ὧν εἶνε συνημμέναι τρεῖς ἄλλαι πραγματεῖαι προσφωνούμεναι ὑπὸ τοῦ Φιλοθέου πρὸς τινὰ μέγαν δομῆστικον. Ἐν αὐτῷ ἐπανέρχονται αἱ αὐταὶ ἀναπτύξεις περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας καὶ περὶ τοῦ ἀκτίστου θείου φωτός, αἵτινες πληροῦσι τὰ συγγράμματα τῶν ἡσυχαστῶν. Ὁ Φιλόθεος ἐπαναλαμβάνει καὶ τὴν ἐπὶ ἀρειανισμῷ κατηγορίαν καὶ τὰς λοιπὰς κατὰ τῶν βαρλααμικῶν ἐπὶ αἱρετικαῖς πλάναις καταγγελίας. Ἐκτίθενται δὲ καὶ αἱ αὐταὶ τῶν πατέρων ῥήσεις, αἵτινες ἦσαν τὸ μῆλον τῆς ἔριδος μεταξὺ τῶν δύο μερίδων. Εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν ἀνήκousι καὶ τὰ ἐξῆς ἔργα: ἀνασκευὴ 14 κεφαλαίων τοῦ Βαρλαάμ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου, δύο Λόγοι δογματικοὶ κατὰ Ἀκινδύνου, οὓς συνέγραψεν ἐπίσκοπος ὢν Ἡρακλείας καὶ οἵτινες πραγματεύονται

περὶ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Θαδῶρ φωτός, μακρὰ ὁμολογία πίστεως ἐκ τοῦ ἔτους 1332 καὶ πραγματεία κατὰ τινος Πατριώτου ὁπαδοῦ τοῦ Βαρλαάμ. Πλὴν τοῦ κυρίου ἔργου πάντα ταῦτα εἶνε ἀνέκδοτα. Ἐν διαφόροις χειρογράφοις ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν συλλογὴ ὁμιλιῶν εἰς τὰς κυριακὰς πάσας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ἐξ ὧν τινὲς μόνον ἐξεδόθησαν. Εἰς τὸν ἐρμηνευτικὸν κλάδον ἀνήκει πραγματεία περὶ τῆς περιτομῆς καὶ ἡ ἐρμηνεία χωρίου τινὸς ἐκ τῆς σοφίας Σολομῶντος, εἰς δὲ τὴν λειτουργικὴν Λόγος περὶ τοῦ πῶς ὑπηρετεῖ ὁ διάκονος μετὰ τῶν ιερέων καὶ περὶ τῆς λειτουργίας καθόλου, εἰς δὲ τὸ κανονικὸν δίκαιον Ἀνατροπὴ τῶν ἀναγεγραμμένων παρὰ τοῦ Ἀρμενοπούλου ἀναθεματισμῶν. Ἀλλὰ ἀνέκδοτα συγγράμματα εἶνε τὸ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἡρακλείας ὑπὸ τῶν Γενουησίων ἐν ἔτει 1351 καὶ λόγος παρὰ μνηστικὸς πρὸς τὸ ποίμνιον τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐκ τῆς πόλεως φυγὴν, τὸ κατὰ Λατίνων, ἀσκητικαὶ τινες πραγματεῖαι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι. Περὶ τοῦ Φιλοθέου ὡς συναξαριστοῦ ἴδε § 90.

1. Ἐκδόσεις: Τὰ 15 βιβλία τῶν κατὰ Νικηφόρου Γρηγορᾶ ἀντιρρητικῶν λόγων ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Δωσίθεος ἐν Τόμῳ ἀγάπης, ἐν Ἰασίῳ 1698 σ. 1 — 239· ἀνατύπώσεις παρὰ Migne, Patr. gr. 151, 773 — 1186. — Περὶ τῶν λοιπῶν κατὰ τῶν βαρλααμικῶν συγγραμμάτων πρβ. σὺν ἄλλοις τοῦς κώδικας Monac. 505 saec. 14 fol. 2^v — 8^v, Monac. 508 saec. 14 fol. 55 — 145^v, Parisin. 1276 saec. 15, Coisl. 101 a. 1445. — Πραγματεία κατὰ Λατίνων ἐν κώδ. Taur. 151 saec. 16 fol. 146 — 49. — Ὅμιλῳιαι τινὲς ἀνετυπώθησαν ἐκ παλαιοτέρων ἐκδόσεων παρὰ Migne, Patr. gr. 154, 720 — 729, 768 — 820. — Περισσότερας ἐξέδωκεν ὁ Κωνστ. Τριανταφύλλης καὶ ὁ Alb. Graputo ἐν Anecdota graeca 1, ἐν Βενετίᾳ 1874. — Ἡ Διάταξις ἱεροδιακονίας παρὰ Migne ἐνθ' ἀνωτ. 745 — 765. — Ἐκτεταμένη Διάταξις τῆς λειτουργίας ἐν κώδικι Athous 2175 a. 1545 foll. 162. — Ὁ Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς Γρηγόριον Παλαμᾶν παρὰ Migne, Patr. gr. 151, 551 — 656. — Μετάφρασις αὐτοῦ εἰς τὴν δημῶδη ἐλληνικὴν ἐν κώδικι Athous 2120 σ. 18. — Ἡ Ἀνατροπὴ τῶν ἀναθεματισμῶν

κατὰ Ἀρμενοπούλου παρὰ Migne, Patr. gr. 154, 821 — 825. — Πολυάριθμα πατριαρχικά αὐτοῦ γράμματα ἐξέδωκεν ὁ Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 1 (ἐν Βιέννῃ 1860) 295 ἐ., 448 ἐ.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 513 — 518. — C. Oudin, Commentatio de script. eccles. 3, 1049 — 59. — Fr. J. Stein, Studien über die Hesychasten, ἐν Βιέννῃ 1873 σ. 178 ἕως 183. — Βιογραφικὰς τινὰς πληροφορίας παρέχουσιν ὁ Νικηφ. Γρηγοῦρᾶς καὶ ὁ Ἰω. Καντακουζηνός.

3. Τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου πρέπει νὰ διακριθῇ ὁμώνυμός τις μοναχὸς τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Βάτου ἐν τῇ χερσονήσῳ Σινᾶ, [εἰς] ὃν ἐν χειρογράφοις, π. χ. ἐν κώδικι Vatic. 650, Paris. 1091 saec. 14 κ. ᾧ, ἀποδίδονται διάφοροι ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι. Ἐκ τούτων ἐξεδόθη μόνον μία: Περὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν ὑπὸ P. Possinus, Thesaurus asceticus, ἐν Παρισίοις 1684 σ. 316 ἐ. ἀνατύπως παρὰ Migne, Patr. gr. 154, 729 — 745. Ὁ Migne, Patr. gr. 98, 1369 ἐ. ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ ἄλλης ἀσκητικῆς πραγματείας. — Ὁ Φιλόθεος οὗτος εἶνε πρεσβύτερος τοῦ πατριάρχου, διότι μνημονεύεται ἤδη ὑπὸ Γρηγορίου Σιναΐτου (§ 68). Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ὁ πατριάρχης ἔγραψεν ἀσκητικὰ συγγράμματα, ἐξηγεῖται ἡ συνταύτισις αὐτῶν π. χ. ὑπὸ Fr. Stein, Studien über die Hesychasten, ἐν Βιέννῃ 1873 σ. 178. Ἴσως δὲ καὶ δύσκολος εἶνε ὁ καθορισμὸς τῆς ιδιοκτησίας ἐκατέρου. Ἐν τούτοις ἀσφαλῶς ἀνήκουσιν εἰς τὸν πατριάρχην π. χ. τρεῖς πραγματεῖαι περὶ τῶν 8 μακαρισμῶν ἐν τοῖς κώδικι Ambros. D 29 sup., Vindob. theol. 265 fol. 21 — 60v, ἀποτεινόμεναι πρὸς τὴν θυγατέρα τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ Ἑλένην.

4. Ὁπαδὸς τοῦ Φιλοθέου ἦτο ὁ Νεῖλος, ἀρχιεπίσκοπος Ρόδου (ἀπέθανε μετὰ τὸ 1379), γόνιμος καὶ πολυμερὴς συγγραφεὺς ἐν τῇ δογματικῇ καὶ ἐρμηνευτικῇ, ὡς συναξαριστὴς καὶ ἐν τῇ θύραθεν παιδείᾳ. Τέσσαρα τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, συναξάριον τῆς ἁγίας Ματρώνης τῆς ἐν Χίῳ καὶ τρεῖς ὁμιλίαι ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Ἀρσένιος, ἐν Μόσχᾳ 1891. Πρβ. τὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ E. Kurtz ἐν Βυζ. Δελτ. 4 (1895) 370 — 73. Ὁ συγγραφεὺς εἶνε ἄξιος ἐμβριθεστέρας μελέτης. — Περὶ τῶν θύραθεν αὐτοῦ ἔργων πρβ. Κρουμδάχερ.

36. Ὁ Νεῖλος Καθάσιλας, θεῖος τοῦ περιφήμου μυστικοῦ θεολόγου Νικολάου Καθάσιλα, διεδέχθη τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν περὶ τὸ ἔτος 1360 ὡς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Ἐν τῇ διενέξει τῶν ἡσυχαστῶν συνετάσσετο μετὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν Συμεὼν ἔγραψε κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου πραγματείαν, σωζομένην ἔν τινι κώδικι Οὐαλλικελλιανῶ. Κατ' αὐτῆς δὲ βεβαίως ἐστρέφοντο τὰ πέντε κατὰ Νείλου Καθάσιλα βιβλία τοῦ Ἰωάννου Κυπαρισσιώτου. Σπουδαιότερα ἦτο ἡ εἰς τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους ἔριν ἀνάμιξις αὐτοῦ, διὸ καὶ ἐτιμῆθη ὑπὸ τῶν ἀνθενωτικῶν ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδῳ ὡς αὐθεντία. Τρία βιβλία περὶ τῶν αἰτίων τῆς διαστάσεως τῆς Λατίνων ἐκκλησίας καὶ τῆς ὀρθοδόξου, περὶ τῆς τοῦ πάπα ἀρχῆς καὶ περὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς εἶναι ἐκδεδωμένα. Ἐν τοῖς δυσὶ πρώτοις ὁ Νεῖλος λαμβάνει στάσιν ἀδιάλλακτον, θεωρῶν αἰτίαν τοῦ χωρισμοῦ τὴν ἄρνησιν τοῦ πάπα νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τῶν ἀμφισβητουμένων διάγνωσιν διὰ συνόδου οἰκουμενικῆς κατὰ τὰ πάλαι εἰθισμένα. Εἶτα δὲ ἀρνεῖται εἰς τὸν πάπαν τὸ δικαίωμα τῆς συγκλήσεως οἰκουμενικῶν συνόδων, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν πρακτικῶν τῶν ἐξ πρώτων συνόδων. Τρεῖς διεξοδικαὶ πραγματεῖαι περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶνε ἀνέκδοτοι· ὡς φαίνεται δὲ ἐκ τῶν χειρογράφων, π. χ. τοῦ κώδικος τοῦ Μονάχου 28 τοῦ 15' αἰῶνος (fol. 24—266), αὗται συνδέονται ἐσωτερικῶς πρὸς ἀλλήλας ὑπὸ τὸν τύπον συστηματικοῦ τόμου τῆς κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικῆς. Ὁ Νεῖλος προτάσσει τὰς ἀρχάς, ὡς φρονεῖ ὅτι πρέπει ν' ἀκολουθῶσιν οἱ συζητοῦντες πρὸς τοὺς Λατίνους, ἔπειτα δὲ μεταβαίνει διὰ πέντε βιβλίων εἰς τὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, βᾶσιν θέτων τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, καὶ τέλος ἐξετάζει 49 προτάσεις τῶν Λατίνων, εἰς ὧν ἐκάστην δίδει μίαν λύσιν. Τὸ τρίτον δὲ τοῦτο μέρος εἶνε τὸ διεξοδικώτατον. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο χρεωστεῖται κατὰ πρῶτον λόγον ἢ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις τῶν ὁμοφρόνων φήμῃ τοῦ Νείλου. Ἐξέδωκε δὲ αὐτὸ φαί-

νεται ὁ ἀνεψιός του Νικόλαος Καβάσιλας, τοῦλάχιστον οὗτος ἔγραψεν εἰσαγωγὴν εἰς αὐτό. Ὁ Δημήτριος Κυδώνης ἐτάχθη ὑπὲρ τῶν Λατίνων, ὑπεραπολογούμενος τοῦ Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου ἐναντίον τοῦ Νείλου, ἄλλος δέ τις ἐκ τῶν συγχρόνων, ὁ Δημήτριος Χρυσολωρᾶς, ἐξεπόνησεν ἐπιτομὴν τοῦ ἀνωτέρω συγγράμματος τοῦ Νείλου πρὸς ἀνασκευὴν τῆς κατὰ τούτου πραγματείας τοῦ Δημητρίου Κυδώνη. Κατὰ τὸν 17-αῖον αἰῶνα ἔγραψεν ἀνασκευὴν τοῦ συγγράμματος τοῦ Νείλου περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα ἐν νεοελληνικῇ γλώσσῃ ὁ Ἰωάννης Ματθαῖος Καρυοφύλλης, ἀρχιεπίσκοπος Ἰκονίου.

1. Ἐκδόσεις: Δύο πραγματεῖαι κατὰ Λατίνων παρὰ Migne, *Patr. gr.* 149, 684—729.—Περὶ παλαιότερων ἐκδόσεων πρβ. Fabricius, *Bibl. gr.* 10, 23 ἐ.—Τοῦ συγγράμματος Περὶ τοῦ καθαρτηρίου πρὸς ἐκδόσις ἀρχικὴ ὑπὸ B. Vulcanius, ἐν Leiden 1595. Λεῖπει παρὰ Migne.—Ἡ ἀνασκευὴ τοῦ Ἰω. Ματθαίου Καρυοφύλλη ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις 1626· ἀνατύπωσις παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 729—877.—Τοῦ Νικολάου Καβάσιλα τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ ἀνέκδοτα συγγράμματα ἐξέδ. ὁ A. Δημητρακόπουλος ἐν Ὁρθοδόξῳ Ἑλλάδι σ. 78—80.—Ὁ Δημητρακόπουλος αὐτόθι μνημονεύει σλαβικὴν μετάφρασιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νείλου.—Ἐπιστολὴν τοῦ Νείλου ἐξέδ. ὁ Chr. F. Matthaei, ἐν Δρέσδῃ 1789.—Ἄλλαι ἐπιστολαὶ πρὸς Δημήτριον Χρυσολωρᾶν, Δημήτριον καὶ Πρόχορον Κυδώνην περιέχονται ἐν κώδικι Vatican. 632.—Χειρόγραφα τῶν Νείλου συγγραμμάτων δὲν εἶνε σπάνια.

2. Βοηθήματα: Fabricius ἐνθ' ἄνωτ. 20—24.—A. Δημητρακόπουλος ἐνθ' ἄνωτ. 76—80.—Leo Allatius, *Diatriba de Niliis* παρὰ Fabricius, *Bibl. gr.* 10, 20—35.

3. Ὁ Δημήτριος Χρυσολωρᾶς, ἔμπιστος τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου (1391—1425), πρὸς ὃν ἔγραψεν ἑκατὸν μικρὰς ἐπιστολάς (ἐν κώδικι Parisin. 1191 saec. 15 fol. 39^v—45), κατέλιπε πλὴν τοῦ ἀνωτέρω ὑποδηλωθέντος συγγράμματος δύο κατὰ Λατίνων διαλόγους, ὁμιλίαις τινὰς εἰς ἑορτὰς δεσποτικὰς, θεομητορικὰς καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου (8 ὁμιλίαι εἰς τὸν κώδικα Escorial. 161 saec. 15 fol. 1—107^v, ἐνάτῃ ἄλλῃ ἐν κώδικι Laurent. pl. 10, 31 saec. 15 fol. 139—149). Ἐκδεδομένη εἶνε λατινιστὴ ἢ πρὸς τὸν Ἀντώνιον ἐξ Ascoli δι᾿ ἄλλης

αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ περὶ τοῦ λόγου τοῦ Χριστοῦ: Καλὸν ἦν εἰ μὴ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὑπὸ G. Tromba, ἐν Φλωρεντίᾳ 1618.—Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 11, 411—13.—Α. Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς σ. 87.—Πίνακα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημητρίου ἐκ τοῦ 17 αἰῶνος ἐξέδ. ὁ Σπυρ. Λάμπρος ἐν Βυζ. Δελτ. 3 (1894) 600 ἐ., ἀλλ' ὀλίγον προήγαγε τὴν ζήτησιν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημητρίου.

4. Οἱ λοιποὶ σύγχρονοι ἀντιρρητικοὶ κατὰ Λατίνων. Τὴν κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικὴν ἐξηκολούθησαν καὶ κατὰ τὸν 18 αἰῶνα πολλοὶ θεολόγοι, οἵτινες οὐδόλως ἢ ὀλίγον ἐκοινώνησαν τῆς ἐριδος τῶν ἡσυχαστῶν. Πλὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ιστορικοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, τοῦ ῥήτορος Νικηφόρου Χούμνου, τοῦ ιερομονάχου Ματθαίου Βλαστάριου, τοῦ μυστικοῦ θεολόγου Νικολάου Καθάσιλα, οἵτινες γνωστότεροι εἶνε ἄλλοθεν ὥς συγγραφεῖς, μνημονευτέα εἶνε τὰ ἐξῆς ὀνόματα: Μιχαὴλ Βρυέννιος, Γρηγόριος Στρογγυλός, Ἀρσένιος Στουδίτης, Ἀνθιμος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, Ἰωάννης Σαΐτης καὶ Νεῖλος Δαρμάλας, ὧν τὰ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀναφερόμενα συγγράμματα εἶνε ἀνέκδοτα πάντα. Πρβ. Α. Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδ. Ἑλλάδα σ. 68—88. Μόνον ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ματθαίου Βλαστάριου, τοῦ ἐπιγραφομένου Ἐλεγχος τῆς πλάνης τῶν Λατίνων, εὐρίσκονται ἀποσπάσματα τινὰ παρὰ Λωσιθέου ἐν Τόμῳ καταλλαγῆς, ἐν Ἰασιῷ 1698 σ. 441—455.—Εἰς τὸν Ματθαῖον Βλάσταριν μᾶλλον παρὰ εἰς τὸν Ματθαῖον Καντακουζηνὸν ἀνήκουσι πάντως καὶ τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ματθαίου ιερομονάχου παραδοθέντα 5 βιβλία Κατὰ Ἰουδαίων. Ἐν τῷ κώδικι Bodl. Seld. 44 saec. 14 fol. 100—197 εὐρίσκονται μετὰ τῶν λοιπῶν κατὰ Λατίνων συγγραμμάτων τοῦ Ματθαίου Βλαστάριου.—Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ματθαίου ιερομονάχου εὐρίσκονται καὶ κατὰ Βαρλαάμ πραγματεῖαι ἐν κώδικι Athous 3701 s. 15.—Ἐκ τῶν εἰρημένων τινὲς συνέγραψαν καὶ ἄλλα θεολογικὰ συγγράμματα, οὕτω π. χ. ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, ὁ Νικηφόρος Χούμνος (π. χ. ἐν κώδικι Paris. 2105 saec. 14, ἐν ᾧ ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν ὁμιλίαι καὶ ἐρμηνευτικαὶ καὶ ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι, ὧν τινες παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 1452—1465, 1497—1525), ὁ Ἀρσένιος Στουδίτης (ἐν κώδικι Escorial. 320 saec. 15 fol. 103—147 ἐπιστολαὶ καὶ μικραὶ κατὰ Πχλαμᾶ πραγματεῖαι), ὁ Ἰωάννης Σαΐτης (ἐν

κώδικι Vindobon. theol. 295 δύο διάλογοι κατὰ Ἰουδαίων) καὶ ὁ Νεῖλος Δαμύλας (πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 10. 19 καὶ Βυζ. Δελτ. 1 (1892) 354). Ἐνταῦθα παραιτούμεθα τῆς πλήρους ἀπαριθμήσεως τῶν ἀνεκδότων τούτων πραγματειῶν.

37. Ὁ Μανουήλ Καλέκας κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥς γόνος ὑπῆρξε καὶ ὁ προηγουμένως πατριαρχεύσας Ἰωάννης Καλέκας (1334 — 47). Εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἐν Πέραν μονὴν τῶν Δομινικανῶν, ἀπέθανε δὲ τὸ 1410 ἐν Μυτιλήνῃ. Ὁ Μανουήλ ὡς καὶ ὁ Ἀνδρέας ἐκ Κολοσσῶν εἶνε ὁ τελευταῖος θεολόγος, ὅστις ἔτι ἅπαξ ἐπεξῆλθε κατὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν ἡσυχαστῶν. Ἡ πραγματεία αὐτοῦ Περὶ οὐσίᾶς καὶ ἐνεργείας ἐπαναλαμβάνει τὰς ἀποδείξεις τῶν προκατόχων του, οὓς ἀκολουθεῖ καὶ εἰς τὰ ἐκ τῶν πατέρων παρατιθέμενα χωρία. Ἐν τῇ ἀτελευτήτῳ διενέξει περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνῆκεν εἰς τοὺς λατινόφρονας, τὰς γνώμας του δὲ ἐξέθηκεν ἐν μεῖζονί τινι συγγράμματι, ὧν τὰ τέσσαρα βιβλία ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἀπόδειξιν ὅτι ἐν τῷ δογματικῷ τούτῳ ζητήματι οἱ κατὰ τὸν δ' καὶ ε' αἰῶνα καθολικοὶ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας εὗρισκοντο ἐν ὁμοφωνίᾳ. Γνωρίζει δὲ πλείστους πατέρας τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἢ οἱ προγενέστεροι ὁμόφρονές του, καθόσον πρὸς τῷ Αὐγουστίνῳ παραθέτει τὸν Ἰλάριον, Ἰερώνυμον, Λέοντα Α', Γρηγόριον Α' καὶ Γρηγόριον Ι'. Τρίτον κύριον σύγγραμμά τοῦ Μανουήλ εἶνε ἡ δογματικὴ ἐκ δέκα τμημάτων ἀποτελουμένη, ἐν οἷς ἐκτίθεται ἡ περὶ Θεοῦ, Τριάδος, ἐνανθρωπήσεως καὶ μυστηρίων διδασκαλία καὶ ἡ ἐσχατολογία. Ἐκ τοῦ ὁμοίου συγγράμματος τοῦ Ἰωάννου Κυπαρισσιώτου διακρίνεται αὕτη πρὸ πάντων διὰ τὴν αὐθυπόστατον ἐργασίαν καὶ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ καθαρῶς μηχανικοῦ συνειρμοῦ τῶν δογμάτων. Ἡ ἐπιρροὴ τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς ἐκφαίνεται διὰ παντὸς τοῦ συγγράμματος, ἰδίως ἐν τῷ 7ῳ κεφαλαίῳ, ἐν ᾧ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἐκ λογικῆς ἀπόψεως. Ἀλλ' εἰς τὰ οὐσιώδη ἡ δογματικὴ τοῦ Μανουήλ δὲν κρύπτει τὸν χαρακτῆρα τῆς βυζαντινῆς θεολο-

γίας· οἱ πατέρες εἶνε ἡ κυρία βάσις, ἐν τέλει δὲ ῥητῶς ἀποφαίνεται ὁ Μανουήλ ὅτι δὲν ὑπέβαλε τὰς ἰδίας ἐαυτοῦ θεωρίας, ἀλλὰ μόνον ὅ,τι ἐδιδάχθη ἐκ τῆς θείας Γραφῆς καὶ ἐκ τῶν καθολικῶν διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας. Ἡ φράσις αὐτοῦ εἶνε σαφής, ἀπλή, συνοπτική καὶ κατάλληλος πρὸς τὸν σκοπὸν. Πλὴν τῶν συγγράμμάτων τούτων ἀποδίδονται ἐν χειρογράφοις εἰς τὸν Μανουήλ ἐκτεταμένον ἔργον Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ Λόγοι Θεολογικοί, πραγματεία περὶ περιτομῆς, λόγος περὶ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου καὶ ἐπιστολαὶ διάφοροι.

1. Ἐκδόσεις: Τὰ τρία ἐκδεδομένα συγγράμματα κατὰ τὰς παλαιότερας ἐκδόσεις τοῦ Stevart καὶ Combefis παρὰ Migne, Patr. gr. 152, 13 — 661. — Τὰ τέσσαρα βιβλία κατὰ τῆς πλάνης τῶν Γραικῶν μόνον ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ambrosius Camaldulensis. Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον περιέχουσι πολλὰ χειρόγραφα, π. χ. ὁ κώδιξ Monac. 261. Ἐκ τούτου μακρότερόν πως τεμάχιον παρὰ V. Loch, Das Dogma der griechischen Kirche vom Purgatorium, ἐν Regensburg 1842 σ. 34 ἕως 43. — Μετάφρασίς τις τοῦ Βοηθίου De Trinitate ἀπονέμεται εἰς αὐτὸν ἐν κώδικι Taurin. 161 s. 15 fol. 55 — 61v.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 453 — 455. — Leo Allatius, De perpetua consensione σ. 855 ε. — Quetif et Echard, Scriptores ordinis Praedicatorum 1 (ἐν Παρισίῳ 1719) 718 — 720.

3. Ὁ κώδιξ Paris. 1277 saec. 14 fol. 196v — 199 περιέχει ἐγχειρίδιον θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν δογμάτων ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου Κάπου μοναχοῦ, ὅστις ἴσως ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τούτους.

38. Ὁ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος 1391—1425, εἰς τῶν γλαφυρωτάτων συγγραφέων καὶ δεξιῶν διαλεκτικῶν τοῦ φθίνοντος βυζαντινισμοῦ, μετὰ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος ἡσχολήθη καὶ εἰς τὴν θεολογίαν συγγράψας ἱκανὰ θεολογικὰ συγγράμματα. Κατὰ τὴν εἰς τὴν Δύσιν μετάβασίν του ἐνεχειρίσθη αὐτῷ ἐν Γαλλίᾳ πραγματεία περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς

ἦν ἔγραψεν ἀπάντησιν ἐξ 157 κεφαλαίων. Ἀμφότερα τὰ συγγράμματα ταῦτα εἶνε ἔτι ἀνέκδοτα. Διεξοδικώτερα καὶ σημαντικώτερα εἶνε ὁ Διάλογος περὶ τῆς τῶν χριστιανῶν ὀρησκείας πρὸς τινὰ Πέρσην ἐν 26 διαλέξεσι, ὅστις εἶνε ἡ μακροτάτη βυζαντηνὴ ἀπολογία κατὰ μωαμεθανῶν. Βάσιν ἔχει τὰς ὀρησκευτικὰς διαλέξεις, ἃς ὁ Μανουήλ ἔσχε πρὸς Τοῦρκον, μουτερίζην τὸ ἀξίωμα, ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Γαλατίας, ὅτε ὡς ἀρχηγὸς ἐπικουρικοῦ σώματος ἐβοήθησε τὸν Βαγιαζήτ πολεμοῦντα κατὰ τινος Ἐμίρου (1390). Φαίνεται δὲ ὅτι τὰς διαλέξεις ταύτας ἀμέσως ἐσημείωσε, διότι ἐν τῷ διαλόγῳ ἀπαντῶσιν ἔτι νύξεις περὶ ὅλων εἰδικῶν περιστατικῶν. Βραδύτερον συνέγραψε τὴν εἰς τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, δεσπότην τῆς Πελοποννήσου (+ 1407), ἀφιερουμένην πραγματείαν, ἣτις περιέχει ἐκλογὴν τῶν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ μουτερίζη διαληφθέντων. Ἐκ τῶν 26 διαλέξεων ἐκδοδομένα εἶνε μόνον αἱ δύο πρῶται πραγματευόμεναι περὶ ἀγγέλων, ψυχῆς, οὐρανοῦ καὶ γῆς, περὶ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ μωαμεθανικοῦ παραδείσου. Αἱ δὲ λοιπαὶ διαλαμβάνουσι περὶ τῆς τῶν ζώων ψυχῆς, περὶ τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων τοῦ ἰσλαμισμού, περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Μωυσέως ὑπὲρ τὸν Μωάμεθ, περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἠθικῶν παραγγελημάτων τοῦ χριστιανισμού, περὶ προνοίας καὶ τοῦ θεοῦ ἐν προορισμῷ. Ἀπὸ δὲ τῆς δωδεκάτης διαλέξεως ἀναπτύσσονται τὰ θεμελιώδη τοῦ χριστιανισμού δόγματα ἥτοι τὸ περὶ τῆς ἀγίας Τριάδος, τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων, τῆς ἀπολυτρώσεως, τῆς εἰς τοὺς ἀποστόλους δοθείσης ἐντολῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου, τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ τῆς σωματικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ τάξις αὕτη ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν θεμάτων, ἣτις οὐδεμίαν ἐλέγχει συστηματικότητά, ὑπηγορεύετο προδήλως ὑπὸ τῆς σειρᾶς τοῦ προφορικοῦ λόγου. Ὁ ἀντίπαλος διάκειται οἰκοθεν εὐνοϊκῶς πρὸς τὸν χριστιανισμόν καὶ αἱ ἀντιρρήσεις αὐτοῦ δὲν εἶνε πολὺ ἐπικίνδυνοι. Ἀλλ' ὅπως δὴποτε δὲν ἀποβαίνει ἀπλοῦν κατὰ συνθήκην πρόσωπον, ὡς ἐν πολλοῖς ἄλλοις τῶν Βυζαντηνῶν διαλόγοις παρατηρεῖται, διότι ὁ Μανουήλ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ πείσῃ

τὸν μωτερίζην πρὸς ἀποδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ λύσις δὲ αὕτη δὲν ἐπέτρεπε μὲν ἄμεσον ἐξάρτησιν τοῦ Μανουήλ ἐκ τῶν προκατόχων του, ἀλλὰ καὶ δὲν ἡγνόμεν αὐτοὺς ὁ συγγραφεύς. ἰδίως δὲ παραπέμπει εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ πάππου αὐτοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ. Πιθανῶς ἐκ τοῦ χρόνου τῆς ἐν τῇ μονῇ τῆς Περιβλέπτου διαμονῆς του (μετὰ τὸ 1421) κατὰγονται οἱ ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι εἰς δεσποτικὰς, θεομητορικὰς καὶ ἄλλας ἐορτάς, δύο ἐωθινὰ προσευχαὶ καὶ ὕμνος θρησκευτικὸς διαπρέπων διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὸ εἰλικρινὲς αἶσθημα. Πρὸς. Κρουμβάχερ.

1. *Εκδόσεις τῶν δύο διαλέξεων τοῦ διαλόγου ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ C. B. Hase ἐν Notices et extraits des manuscrits κτλ. 8 (1810) 2, 309 — 382· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 156, 126 — 173. — Πλήρη χειρόγραφα τοῦ συγγράμματος εἶνε οἱ κώδικες Paris. 1253 saec. 16 foll. 514, Coisl. 139 saec. 16 foll. 216, Ambros. L 74 sup. saec. 15 κ. ἄ. — Ἐκ τῶν ὁμιλιῶν μία μόνη, ἡ εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (λατιν.), κεῖται παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 91 — 108. — Αἱ δύο ἐωθινὰ προσευχαὶ καὶ ὁ ὕμνος αὐτόθι 564—573.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 617 — 620. — Berger de Xivrey, Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue. Mémoires de l'institut de France. Académie des inscriptions et belles-lettres 19 (1853) 2, 1 — 201.

39. Συμεὼν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (1410—1429) εἶνε ὁ τέλειος τύπος τῶν βυζαντινῶν ἐκείνων θεολόγων, οἵτινες οὐδ' ἐπὶ τοσοῦτον οἰκεῖον ἔσχον τὸ πνεῦμα τῆς ἐρεύνης καὶ θεωρητικῆς μελέτης, ὅσον πᾶσα ἀπολογητικὴ καὶ ἀντιρρητικὴ ἀπαιτεῖ, ἀπλῶς περιορισθέντες εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς παραδόσεως. Τὸ κύριον ἔργον του εἶνε ἔκθεσις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν καὶ μυστηρίων τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τύπον διαλόγου μεταξὺ αὐτοῦ ὡς ἀρχιερέως καὶ τινος κληρικοῦ. Ἀλλ' ὁ τύπος οὗτος εἶνε καθαρῶς ἐξωτερικὸς καὶ ἄτεχνος, χρησιμοποιοῦν ἐπὶ

τῷ σκοπῷ μόνον νὰ διευκολύνῃ ἐν τῇ μεγάλῃ ποικιλίᾳ τῶν θεμάτων τὴν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ ἄλλο μετάβασιν. Βραχύτατα πραγματεύεται τὰ περὶ πίστεως, ἐν οἷς ἀπλῶς περὶ τῶν αἱρέσεων λαλεῖ, περιλαμβανομένων ἐννοεῖται καὶ τῶν βαρλααμικῶν καὶ Λατίνων (κεφ. 1—32). Διεξοδικώτερον εἶνε τὸ περὶ τῶν μυστηρίων (κεφ. 33—293), ἐν ᾧ ὁ Συμεὼν ἐξηγεῖ τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν πασῶν τῶν τελετῶν τῆς ἐκκλησίας, ἐλάχιστα ἐπιπροσθέτων πρὸς γνῶσιν τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἐνδιαφέρον παρέχουσι τὰ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσευχῶν λεγόμενα, ἰδίως δὲ περὶ τῶν ὥρῶν (κεφ. 294—359). Ἐν τέλει ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἱερᾶς τάξεως τῆς κηδεῖας καὶ τῶν κατ' ἔθος ὑπὲρ μνήμης γινομένων. Δεύτερον σύγγραμμα αὐτοῦ εἶνε προσωρισμένον ὑπὲρ τῶν ἐν Κρήτῃ πιστῶν, πραγματευόμενον ἀπλῶς περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας καὶ ἀποτελοῦν ἐπιτομὴν τῶν σχετικῶν μερῶν τοῦ προηγουμένου. Τρεῖς μικρότεραι πραγματεῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Ὅπως δὲ ὁ Ἀναστάσιος Σιναΐτης, ὁ Μάξιμος, ὁ Φώτιος, οὕτω καὶ ὁ Συμεὼν ἔγραψεν Ἑρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις κατὰ προτροπὴν τοῦ ἐπισκόπου Πενταπόλεως Γαβριήλ. Αἱ 83 ἀποκρίσεις περιστρέφονται εἰς ἐρμηνευτικά, δογματικά καὶ ἰδίως λειτουργικὰ θέματα. Τέλος ἐν πραγματείᾳ τινι πρὸς μοναχὸν ἱερωθέντα ὁμιλεῖ περὶ ἱερωσύνης καὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἱερέως. Εἶνε λοιπὸν ὁ Συμεὼν ὁ τελευταῖος ἀντιπρόσωπος τῆς μυσταγωγικῆς θεολογίας.

1. Ἐκδόσεις: Γενικὴν ἐκδοσιν κατήρτισεν ὁ Λωσίθεος, ἐν Ἰασίῳ 1683· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 155, 24—1004 μετὰ μακροῦ πίνακος. — Λεῖπουσιν ἐκ ταύτης προσευχαὶ καὶ ἄλλα μικρότερα ἔργα, οἷον δύο ἐπιστολαὶ πρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ, ἐν κώδικι Athous 3724 saec. 15, αἵτινες ἐν τοῖς χειρογράφοις φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συμεὼν. — Νεοελληνικὴ ἐκδοσις ἐν Βενετίᾳ 1791, ἀνατυπωθεῖσα πολλάκις.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 328—334. — Leo Allatius, Diatriba de Symeonibus, ἐν Παρίσις 1664 σ. 185—

194. — *Μ. Σοκόλων*, Συμεών ὁ ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης, ἐν 'Αναγνώσμασι τῆς ἑταιρείας τῶν φίλων θρησκευτικῆς μορφώσεως 1894, 518—558 (ῥωσιστί). Μνημονεύεται ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 393.

40. Ἡ κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικὴ ἔφθασεν εἰς τὸν κολοφῶνα κατὰ τὰ τελευταῖα πεντήκοντα ἔτη τοῦ βίου τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὅσα μᾶλλον οἱ αὐτοκράτορες κατενόουν, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ σώσωσι τὸ κράτος αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἡμισελήνου ἄνευ τῆς ἐκ τῆς Δύσεως βοήθειας, τόσα πυρετωδεστέρα ἐγίνετο ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τῶν Βυζαντινῶν θεολόγων πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἰδιαζόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν δογμάτων καὶ κανόνων, ὧν τὴν ἀπώλειαν ἐφοβοῦντο ὅτι θὰ ἐπέφερεν ἡ μετὰ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ἔνωσις. Ὑπὸ τὰς περιστάσεις δὲ ταύτας ὀλίγοι μόνον ἔτι εὐρέθησαν ὑπέρμαχοι τῆς μετὰ τῶν Λατίνων συμφιλιώσεως ἀρχομένου τοῦ ἐ' αἰῶνος. Πλὴν τοῦ Μανουὴλ Καλέκα γνωστοὶ εἶνε μόνον ὁ Μάξιμος Χρυσοβέργης, Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς καὶ Ἡσαΐας Κύπριος. Ὁ πρῶτος, ἄγνωστος ἄλλως μοναχός, ἐξέθηκε τὰ τῆς διενέξεως περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀποβλέψας ἰδίως εἰς τὰ ἐπὶ Φωτίου συμβάντα καὶ ἐπικαλεσθεὶς χωρία τινὰ τοῦ Ἀθανασίου, Βασιλείου καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ἐν οἷς διέβλεπε τὸ λατινικὸν δόγμα. Ὁ δὲ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου εἰς τὴν Δύσιν, ἵνα ἐκλιπαρήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν Φράγκων ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου, κατέμεινε δὲ ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἔδρασεν ὡς εἰς τῶν πρώτων τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἀντιπροσώπων. Ἀνέκδοτοι εἶνε αἱ ὑπὲρ τῶν Λατίνων δύο αὐτοῦ πραγματεῖαι. Καὶ ὁ Ἡσαΐας Κύπριος τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἠκολούθησεν ἐν βραχείᾳ πραγματείᾳ πρὸς τινὰ Νικόλαον Σκληργίαν. Πάντες οἱ λοιποὶ θεολόγοι ἀγωνίζονται κατὰ τῶν Λατίνων. Ἀλλ' ὀλίγων ἐξ αὐτῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν προγενεστέρων, τὰ συγγράμματα εἶνε ἐκδομένα. Ὁ σημαντικώτατος εἶνε ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος, μοναχὸς Στουδίτης, διδάσκαλος τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ, συγγραφεὺς καὶ ἐν ἄλλοις κλάδοις τῆς θεολογίας. Καὶ τοῦ Μακαρίου μητροπολίτου Ἀγκύρας, Μακαρίου Μακρῆ, μο-

ναχοῦ κατ' ἀρχὰς ἐν Ἀθῶ, εἶτα δὲ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἄλλου τινὸς μοναχοῦ Λαζάρου πρόκεινται ἐκδεδομένοι πραγματεῖαι ἐκάστου μία. Ἀνέκδοτα εἶνε τὰ ἀντιρρητικὰ συγγράμματα τοῦ μνημονευθέντος Νικολάου Σκληγγία Κυπρίου, τοῦ Νικήτα Μουρσινιώτου καὶ πολλῶν ἄλλων, οἷον τοῦ Ἰωάννου Καβουκλησίου, Νείλου Ταρχανιώτου, Ἰωσήφ Φιλάγγρου, Λέοντος, μητροπολίτου Πρεσλάβας τῆς παραδουναβείου, Ἀθανασίου Κυδωνίου, τῶν ἀρχιεπισκόπων Βουλγαρίας Ἀδριανοῦ καὶ Ματθαίου, Βασιλείου μοναχοῦ τῶν Στουδίου, τῶν μοναχῶν Κυρίλλου Πετρίνου, Μαξίμου καὶ Ματθαίου, τοῦ Ἀνδρονίκου Δούκα Σγουροῦ, Νικολάου ἐπισκόπου Ζακύνθου, Ἀγγέλου Γρηγορίου, Νικηφόρου φιλοσόφου καὶ Θεοδοσίου. Οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἔζησαν πολλοὶ τῶν ἀντιρρητικῶν τούτων δὲν εἶνε ἔτι ὠρισμένοι· πιθανῶς ἡ ἀκμὴ τινων ἀνέρχεται εἰς τὸν ἰδ' αἰῶνα. Μεγαλειτέρας διαστάσεις ἔλαβεν ἡ θεολογικὴ διένεξις ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας μετὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον, ἐν ᾗ ἐκηρύχθη ἡ ἑνωσις, καὶ ὁ μὲν Μάρκος Εὐγενικός καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Γεωργιος Σχολάριος ἀνέλαβον τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐθνικοῦ ἐλληνικοῦ κόμματος, ὁ δὲ Βησσαρίων, Γρηγόριος ὁ τῆς Μαμμῆς καὶ Ἰωσήφ ὁ Μεθώνης ἀνήρτησαν τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας τοῦ ἐλληνισμοῦ ἐκ τοῦ μετὰ τῆς Δύσεως καὶ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας συνδέσμου.

1. Τῆς πραγματείας τοῦ Μαξίμου Χρυσοῦ ἐργῆ ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Α. Ἀλλατίου ἐν Graecia orthodoxa 2, 1074 — 1088· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 154, 1217 — 1229.

2. Ὁ Μαριούλ Χρυσολωρᾶς μετέφρασε καὶ λειτουργικὰς εὐχὰς εἰς τὸ ἐλληνικόν. Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 11, 409 — 411. — Μίαν τῶν ὑπὲρ Λατίνων διατριβῶν περιέχει ὁ κῶδιξ Paris. 1300 saec. 16 foll. 20. — Ἐκ τῆς μακρᾶς αὐτοῦ ἀλληλογραφίας τρεῖς ἐπιστολαὶ ἐξεδόθησαν ὑπὸ Migne, Patr. gr. 156, 24 — 60. — Πρβ. περὶ αὐτοῦ E. Legrand, Bibliographie hellénique 1 (ἐν Παρισίοις)

1885 XIX — XXX. — Voigt, Die Wiederbelebung des klassischen Altertums 13 (ἐν Βερολίῳ 1894) 222 — 232. — R. Sabadini, L'ultimo ventennio della vita di Manuele Crisolora, ἐν *Giornale Ligurino* 17 (1890) 321 — 336.

3. Τοῦ συγγραμμάτιου τοῦ Ἡσαΐου Κυπρίου ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Α. Ἀλλατίου ἐν Graecia orthodoxa 1, 396 — 399· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 158, 972 — 976.

4. Τὴν πραγματείαν τοῦ Μακαρίου μητροπ. Ἀγκύρας, ἐξέδ. ὁ Λωοίθεος ἐν Τόμῳ τῆς καταλλαγῆς, ἐν Ἰασιῷ 1692. Πρβ. Α. Δημητράκοπούλου Ὁρθόδ. Ἑλλάδα σ. 88 ε.

5. Τῶν ἀπάντων τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Εὐγενίου Βουλγάρεως, ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν Λειψίᾳ 1768 — 84. Ὁ πρῶτος τόμος περιέχει μακρὰν διατριβὴν περὶ τοῦ βίου τοῦ συγγραφέως. — Ἦτο σύγ- χρονος τοῦ Δημητρίου Κυδώνη, Θεοδώρου Μελιτηνιώτου καὶ Νικολάου Καβάσιλα. Ἐπομένως ἐσφαλμένη εἶνε ἡ χρονολογία ἐν Α. Δημητράκοπούλου Ὁρθόδ. Ἑλλάδι σ. 90, καθ' ἣν ὁ θάνατος τοῦ Βρυεννίου τίθεται μεταξύ τῶν ἐτῶν 1431 καὶ 1438. Πρβ. M. Treu ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 95 — 97. Τὴν αὐτόθι δημοσιευομένην ἐπιστολὴν ἐξέδωκεν ἤδη ὁ Εὐγένιος Βουλγάρης· πρβ. E. Kurtz ἐν Βυζ. Δελτ. 1, 332. — Ὡς ἐκ τῶν χειρογράφων δῆλον γίνεται, τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου καταλειφθέντα συγγράμματα σύγκεινται ἐκ πραγματειῶν κατὰ Λατίνων καὶ βαρλααμικῶν ἢ ἀσκητικῶν, ἐξ ὁμιλιῶν καὶ ἐπιστολῶν. — Ὁ Νικηφόρος Καλογεράς ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ: Τὰ ἔσχατα τοῦ ἐν Βυζαντίῳ ἑλληνικοῦ κράτους κτλ. Ἑταιρία ὁ Ἑλληνισμός. Τὰ ἐν αὐτῷ γινόμενα ἀναγνώσματα 1 (ἐν Ἀθήναις 1894) 5 — 23 θεωρεῖ τὸ «μυστικόν», ὅπερ ἰσχυρίζετο ὁ Ἰωσήφ Βρυένιος ὅτι κατεῖχεν, ὡς διπλωματικὸν τέχνασμα πρὸς ἐκφοβισμόν τοῦ Σουλτάνου διὰ τῆς εὐκατορθώτου ἐνώσεως. Ἀπόσπασμα ἐκ ταύτης τῆς πραγματείας τοῦ Καλογερά ἐδημοσιεύθη γερμανιστὶ ἐν *Revue internationale de théologie* 2 (1894) 505 — 511. — Ἀκριβέστερον προσεχῶς θὰ ἐρευνήσῃ τὰ περὶ Ἰωσήφ Βρυεννίου, εἰς ὃν δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα ν' ἀφιερῶσωμεν τὴν πρέπουσαν προσοχὴν, ὁ Φίλ. Μέυερ ἐν τῷ Βυζαντηνῷ Δελτίῳ καὶ ἐν ταῖς *Theologische Studien und Kritiken*.

6. Τὴν πραγματείαν τοῦ Μακαρίου Μακροῦ Πρὸς τοὺς Λατίνους ἐξέδ.

ὁ Δωσίθεος ἐν Τόμῳ τῆς καταλλαγῆς. — Τὸ ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν Εὐφρημίαν ἐν κώδικι Coisl. 307 a. 1552 fol. 437 — 442v καὶ ἡ Ἐκφρασις εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Φλωρεντιανῷ χειρογράφῳ εἶνε ἀνέκδοτοι. Ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολογ. ἐταιρίας 3 (1892) 459—467 ἐξέδ. ἐκ τινος ἀκολουθείας τοῦ ὡς ἁγίου τιμηθέντος Μακαρίου βραχεῖαν βιογραφίαν αὐτοῦ. Διὰ ταύτης βεβαιοῦται ἡ παρὰ Γεωργίῳ Φραντζῆ μαρτυρία, ὅτι ὁ Μακάριος ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου πρεσβευτὴς πρὸς τὸν πάπαν Μαρτίνον Ε'. Τὸ αὐτὸ χειρόγραφον περιέχει καὶ διεξοδικώτερον βίον τοῦ Μακαρίου.

7. Τοῦ μοναχοῦ, εἰτα δὲ ἐπισκόπου Λαζάρου ἐπιστολὴν πρὸς τὸν μητροπολίτην Λαρίσης ἐξέδ. ὁ Σιμωνίδης ἐν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων θεολογικαῖς γραφαῖς, 2^α ἐκδ., ἐν Λονδίῳ 1865 σ. 215—18. — Περιέχεται καὶ ἐν κώδιξi Paris. 817 καὶ 1191.

8. Τὴν ἀναγραφὴν τῶν λοιπῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἀντιρρητικῶν ἰδὲ ἐν Α. Δημητράκοπούλου Ὁρθοδόξῳ Ἑλλάδι σ. 91—98. Μεταξὺ αὐτῶν καταλέγεται καὶ τις Ἐπιγράμμιος, ὅστις ἐν τισι χειρογράφοις ἀδίκως φέρεται ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. — Τοῦ Μακαρίου ἱερομονάχου, ὅστις ἴσως δὲν εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἀνωτέρω μνημονευθείς, ὑπάρχει πραγματεία τις κατὰ Λατίνων ἐν κώδικι Paris. 1218 saec. 15 fol. 490—502v.—Εἰς τὸν Νικηφόρον Φιλόσοφον ἀποδίδεται ἐν κώδ. Vatic. Ottobon. 92 saec. 16 fol. 117—132 Ἐπιτάφιος. . . εἰς τὸν μέγαν ἐν πατριάρχεις Ἀντώνιον.

41. Ὁ Μάρκος Εὐγενικός, ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μοναχὸς καὶ κατόπιν μητροπολίτης Ἐφέσου, ἐκπροσωπεῖ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας (1439) ἐπιτελεσθεῖσαν μετὰ τῆς Ῥώμης ἔνωσιν τὴν ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέραν μερίδα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ κλήρου, ἥτις ἐκ λόγων πολιτιστικῶν κυρίως ἀπετροπιάζετο τὴν ἔνωσιν. Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φερράρας καὶ Φλωρεντίας προσεπάθησεν, ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας ἐπανειλημμένως ὁμιλήσας, νὰ κατισχύσῃ διὰ τῆς ἑαυτοῦ γνώμης, ὅτε δὲ παρὰ τὰς προσπαθείας του κατωρθώθῃ ἡ ἔνωσις, ἤρνήθη νὰ ὑπογράψῃ τὸ ἐνωτικόν. Μετὰ

τὴν εἰς Ἐφεσον ἐπάνοδον τοῦ Μάρκου ἡ ἐθνικὴ μερίς, ἥτις πολλάκις κατήγγειλε τοὺς ἐναντίους ἐπὶ δωροδοκίᾳ, ἀπέκτησε τόσον μεγάλην ἐπιρροήν, ὥστε οὐδεὶς λόγος πλέον ἡδύνατο νὰ γίνη περὶ πειθαρχικῶν κατ' αὐτοῦ μέτρων κατὰ τὴν δοθεῖσαν εἰς τὸν Εὐγένιον Δ' ὑπόσχεσιν. Οὕτως ἔμεινεν ὁ ἀσπονδότητος τῆς ἐνώσεως ἐχθρὸς μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1443 πιθανῶς συμβάντος θανάτου αὐτοῦ. Μικρὸν πρὸ τούτου ἀνέθηκε τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ τῆς Ρώμης ἀγῶνος εἰς τὸν Γεώργιον Σχολάριον, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ὕστατοι λόγοι του ἐκφράζουσι τὴν πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν πολεμιότητα. Ἀλλ' ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ του διαθήκη εἰς τὰς τελευταίας αὐτῆς λέξεις ἐκφράζει καὶ τὴν ἐξιλαστήριον ἐλπίδα περὶ μελλούσης τινὸς ἡμέρας, καθ' ἣν ὁ Θεὸς θὰ χαρίσῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν Του εἰρήνην καὶ ἀληθῆ ἀναμόρφωσιν.

Τοῦ Μάρκου ἡ συγγραφικὴ δράσις ἀπέβλεπεν ἰδιαζόντως εἰς ὑποστήριξιν καὶ ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθοδοξίας ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐνώσεως ἐξ ἐθνικῆς ἐλληνικῆς ἀπόψεως. Μεγαλειτερόν τι ἀντιρρητικὸν σύγγραμμα δὲν συνέγραψεν, ἀλλ' ἐν μικροτέrais διατριβαῖς καὶ ἀντιρρητικαῖς πραγματείαις κατὰ Βησσαρίωνος καὶ Ἀνδρέου τοῦ Κολοσσαέως καὶ ἐν πολυαρίθμοις ἐπιστολαῖς ἐπραγματεύθη περὶ πασῶν τῶν δογματικῶν καὶ λοιπῶν μεταξὺ ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἐκκλησίας διαφορῶν. Ἐκ τούτων ὅλων ἐξεδόθη μικρὸν τι μέρος ἥτοι ὁμολογία πίστεως, δύο ἐγκύκλιοι κατὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, καθ' ὧν ἀνασκευὴν ἔγραψαν κατὰ τῆς μὲν Γρηγόριος ὁ τῆς Μαμμῆς, κατὰ δὲ τῆς ἄλλης Ἰωσήφ ὁ Μεθώνης, καὶ τέσσαρες ἐπιστολαί, ἡ μὲν πρὸς τὸν Γεώργιον Σχολάριον, ὃν ἐλέγχει ὡς μεταστάντα εἰς τοὺς Λατίνους, ἡ δὲ πρὸς τὸν μοναχὸν Θεοφάνην, ἡ δὲ τρίτη πρὸς πρεσβύτερόν τινα Γεώργιον καὶ ἡ τετάρτη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Τὸ σπουδαιότατον ἐκ τῶν ἐκδοδομένων συγγραμμάτων εἶνε τὰ 57 κεφάλαια κατὰ τοῦ λατινικοῦ δόγματος, ὧν τὰ μὲν μέχρι τοῦ 18^{ου} ἀνασκευάζει ὁ Γεώργιος Σχολάριος, τὰ δὲ κατόπιν ὁ Βησσαρίων. Βραχὺς τις διάλογος «Λατίνος» πραγματεύεται περὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσ-

θήκης. Πραγματεία τις περὶ τῆς ἐπικλήσεως ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι διὰ τῆς εὐχῆς ταύτης τελεῖται ἡ μετουσίωσις ἐν τῇ ἀγίᾳ εὐχαριστίᾳ. Πλὴν τούτων τῶν πρὸς τοὺς Λατίνους ἀντιρρητικῶν πραγματειῶν ἔγραψεν ὁ Μάρκος κατὰ τῶν βαρλααμικῶν, ὁμοίως διατριβὴν περὶ τῆς ἠθικῆς ἀρρωστίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ δόγματος τῆς αἰωνίας κολάσεως, εἰς ὃ ἐδίσταζεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ πιστεύσῃ, ἀποβλέπων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν καὶ τὴν θεϊὰν δικαιοσύνην, ἐρμηνεῖαν λειτουργικὴν, ἀκολουθίαν εἰς Συμεὼν τὸν μεταφραστὴν, ποιήματά τινα, ἀσκητικὰς παραινέσεις κ.τ.τ. Ἐν ἐπιστολῇ τινι πρὸς τὸν ἱερομόναχον Ἰσίδωρον ἀπαντᾷ εἰς τὸ καὶ πρότερον ἤδη πολλάκις ἀναπτυχθὲν ζήτημα περὶ ὅρου ζωῆς. Μικρόν τι σύγγραμμα πραγματεύεται περὶ φιλοσοφικοῦ ζητήματος, τεθέντος εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἧτοι περὶ τῆς ἀθανασίας τῶν ἀλόγων ὄντων. Πολλὰ δὲ ἄλλα εἶνε ἀνέκδοτα ἔτι.

Ἐν τῇ θεολογικῇ διαλεκτικῇ δὲν ἐξέχει ὁ Μάρκος ἐπαναλαμβάνει μόνον τὰς μυριάκις κατὰ τῶν Λατίνων προταχθείσας ἀποδείξεις. Διὸ καὶ ὁ Μεθώνης Ἰωσήφ ἤδη ἐμέμφθη αὐτὸν ὡς τὰ πάντα παραλαβόντα ἀπὸ τοῦ Παλαμᾶ καὶ Νικολάου Καβάσιλα. Ἄλλ' ἐν τῇ ὑπερασπίσει τῆς ὑποθέσεως ἐξ ἔθνικῆς ἐλληνικῆς ἀπόψεως ἐπέδειξε τὸσαύτην ἰσχὺν καὶ καρτερίαν, ὥστε καὶ σήμερον ἔτι ἐν Ἑλλάδι θεωρεῖται ὡς εἷς τῶν ἡρώων τοῦ ἐλληνισμοῦ.

Ι. Ἐκδόσεις: Τὰ πλεῖστα τῶν ἐκδεδομένων συγγραμμάτων εὐρίσκονται ἐν τῇ ἐλληνικῇ πατρολογίᾳ τοῦ Migne τόμῳ 160, σ. 16—204, 529—33, 536 ἐ., 1080—1111, 1164—1200, τόμῳ 161 σ. 12 ἕως 244 εἴτε κατὰ τὰς προτέρας ὑπὸ Δωσιθέου, Σιμωνίδου, Boissonade ἐκδόσεις, εἴτε ὑπὸ J. Hergenröther τὸ πρῶτον δημοσιευθέντα, πολλὰ δὲ καὶ μετὰ τῶν ἀνασκευῶν Γρηγορίου τοῦ τῆς Μαμμῆς, Γεωργίου Σχολαρίου καὶ Βησσαρίωνος. Τὰ Κεφάλαια συλλογιστικὰ πρὸς Λατίνους οὐχὶ ὀρθῶς χαρακτηρίζονται αὐτόθι ὡς ἀνέκδοτα, διότι εἶχον προεκδοθῇ τρίς, ἐν Λειψίᾳ 1757, ἐν Βιέννῃ 1784, ἐν Πετροπόλει 1797· ἡ δὲ ὑπὸ Hergenröther ἐκδοσις δὲν εἶνε καὶ πλήρης. Κεφάλαια συλλογιστικὰ κατὰ τῆς

αἰρέσεως τῶν Ἀκινδυνιστῶν ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχική) ὁ W. Gass, *Die Mystik des Nikolaus Kabasilas*, ἐν Greifswald 1849, Appendix σ. 217—232 (λείπει παρὰ Migne). Τὸ σύγγραμμα περὶ τῆς ἡθικῆς ἀρρωστίας τοῦ ἀνθρώπου ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχική) ὁ A. Jahn ἐν *Zeitschrift für histor. Theologie* 15 (1845) 4, 42—73. — Ἐπιστολαὶ τινες ἐν *Δημητρακοπούλου Ὁρθοδόξῳ Ἑλλάδι* σ. 102—104, *Κ. Σιμωνίδου Ὁρθοδ. Ἑλλήνων θεολογ. γραφαῖς*, ἐν Λονδίῳ 1865 σ. 211—214, παρὰ *Παπαδοπούλου Κεραμεῖ* ἐν *Μαυρογορδατεῖ* βιβλ., Ἀνεκδότοις ἐλληνικοῖς, ἐν Κ]πόλει 1884 σ. 98—100, *Ν. Καλούτση* ἐν *Πανδώρα* 6, 450—52. — Βιογραφικὸν σχέδιον τοῦ Συμεὼν μεταφραστοῦ καὶ τινὰ στιχοιργήματα ἐξέδ. ὁ Α. Παπαδόπουλος *Κεραμεὺς* ἐνθ' ἄνωτ. 100—105 *Διορθώσεις* εἰς ταῦτα ἐν *Δελτίῳ* τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολογ. ἐτ. τῆς Ἑλλάδος 2 (1889) 679—681. — Ὁμιλίαι τινὲς ἐξεδόθησαν ἐν Κ]πόλει, τινὰ δὲ συγγράμματα ὑπὸ Α. Νογόν, ἐν Παρισίοις 1859, περὶ ὧν παρατηρήσεις ἐδημοσίευσεν ὁ *Σοφοκλῆς Οἰκονόμος* ἐν Βίῳ Γρηγορίου μητροπ. Εἰρηνοπόλεως, ἐν Ἀθήναις 1881, 63—71. — Τὴν Λύσιν τῆς ἀπορίας τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου ἐξέδ. ὁ Μ. *Εὐαγγελίδης* ἐν ταῖς πραγματείαις ταῖς δημοσιευθεῖσαις κατὰ τὴν 25ετηρίδα τοῦ καθηγ. Κ. Σ. Κόντου, ἐν Ἀθήναις 1893 σ. 387—397. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 639. — Παραινετικὰ πᾶν ὠφέλιμα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μάρκου ἐδημοσιεύθησαν ἐν Σωτῆρι 15 (1893). Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 202.

2. *Βοηθήματα*: Fabricius, *Bibl. gr.* 11, 670—677, ὅπου ἀναγράφονται καὶ διάφορα ἀνέκδοτα συγγράμματα. — Δεκαοκτὼ συγγράμματα τοῦ Μάρκου κατὰ Λατίνων καταλέγει ὁ Α. *Δημητρακόπουλος* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 98—102. — Περὶ τινος πλουσίου κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτογράφου κώδικος τοῦ Μάρκου περιέχοντος 54 συγγράμματα πρβ. Α. *Παπαδόπουλον Κεραμέα*, ἐν Παραρτήματι τοῦ Συλλόγου Κ]πόλεως 17 (1886) 47 ἐ. καὶ ἐν *Μαυρογορδ. βιβλ.* Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 95—98. — Περὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τοῦ Μάρκου πρὸς τὸν Βησσαρίωνα ἐν τῇ τότε ζωηρᾷ συζητήσει, τί ἦτο προτιμότερον, εἰς τοὺς Λατίνους νὰ ὑποταγῶσιν οἱ Ἕλληνες ἢ εἰς τοὺς Τούρκους, πρβ. τὴν ἐν Ἐπιφυλλίδι τῆς τεργεσταίας «Νέας Ἡμέρας» ἀρ. 809—812 πραγματεῖαν. — J. Dräseke, *Zu Marcus Eugenici* ἐν *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 12

(1891) 91 — 116. Ἡ άναγραφή τών συγγραμμάτων αὐτόθι περιλαμβάνει 41 τίτλους. Εἶνε δὲ τῆς γνώμης ὁ συγγραφεύς, ὅτι ὁ Μάρκος ἀπέθανεν ἐν ἔτει 1443. — E. Loch, Anteil des M. E. an dem Fortbestehen des griech. Schismas, ἐν Amberg 1844. — *Α. Δημητράκοπούλου*, Ἱστορία τοῦ σχίσματος τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς, ἐν Λειψίᾳ 1867 σ. 147 ἑ. — *Νικηφόρου Καλογερά*, Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ Βησσαρίων ὁ καρδινάλιος, ἐν Ἀθήναις 1893. Τὸ βιβλίον τοῦτο μετεφράσθη κατὰ τὰ οὐσιωδέστερα ὑπὸ F. Lanchert ἐν Revue internationale de théologie 1 (1893) 565 — 589 καὶ ἐπλουτίσθη διὰ τινων παρτηρήσεων. Πρβ. τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ Dräseke ἐν Neue kirchl. Zeitschrift 5 (1894) 1002 — 1020 καὶ ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 145 — 153, ὅστις ἐνταῦθα ἐπαναλαμβάνει καὶ τὰς περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ Μάρκος ἐζῆσεν ἀποδείξεις του. — Ὁ Καλογεράς ὁά φανῇ εἰς πολλοὺς πολὺ μᾶλλον ἀποκλίνων εἰς τὴν μίαν μερίδα ἢ ὥστε νὰ δύναται ἀπαθῶς νὰ ἐκφέρῃ τὴν κρίσιν τῆς ἱστορίας, ἐνώπιον τοῦ δικαστικοῦ βήματος τῆς ὁποίας ζητεῖ νὰ καλέσῃ τοὺς δύο ἀντιπάλους.

3. *Βιογραφικά*: Πρβ. τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Δούκα, ἐκδόσεως Βόννης σ. 118 — 121. — Ἀκολουθία εἰς τὸν Μάρκον ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ κώδικος Paris. 1295 saec. 15 fol. 304 — 314 εἰς τὸν Ἰωάννην Εὐγενικόν, ὅστις συνέγραψε καὶ ἀνέκδοτον ἔτι βιογραφίαν τοῦ ἀδελφοῦ του. Πρβ. *Α. Δημητράκοπούλου* Ἱστορίαν τοῦ σχίσματος κτλ., ἐν Λειψίᾳ 1867 σ. 147. — Ἀνέκδοτος εἶνε καὶ ἐπιμνημόσυνος λόγος τοῦ πατριάρχου Γενναδίου εἰς Μάρκον Εὐγενικόν ἐν κώδικι Mosqu. 423. — Ἄλλη τις βιογραφικὴ πραγματεία τοῦ Πελοποννησίου Μανουὴλ Περί Μάρκου μητροπολίτου Ἐφέσου καὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καὶ κατὰ Γεμιστοῦ καὶ Βησσαρίωνος ἐκ τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ 15 αἰῶνος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ρώσου Ἀρσενίου ἐν Μόσχᾳ 1866.

4. Ὁ Ἰωάννης Εὐγενικός, ἀδελφὸς τοῦ Μάρκου, διάκονος καὶ χαρτοφύλαξ τῆς ἀγίας Σοφίας ἀπεδήμησε μετὰ τοῦ πατριάρχου Κ]πόλεως Ἰωσήφ εἰς Ἰταλίαν, ὁπόθεν ὁμῶς ταχέως αὐθις ἀπῆλθεν. Ἐγραψε πραγματείαν κατὰ τοῦ ἐνωτικοῦ τῆς Φλωρεντίας, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Δωσιθέου ἐν Τόμῳ καταλλαγῆς, ἐν Ἰασίῳ 1692. — Πρβ. *Α. Δημητράκοπούλου* Ὁρθόδ. Ἑλλάδα σ. 105. Ἀπόσπασμα αὐτῆς ἐκ τοῦ κώδικος Monac.

256 ἐξέδ. ὁ V. Loch, Das Dogma der griechischen Kirche vom Purgatorium, ἐν Regensburg 1842 σ. 113 — 115. Ὁ αὐτόγραφος κώδιξ Paris. 2075 anno 1439 περιέχει μεταξὺ ἄλλων καὶ τινὰ θεολογικὰ συγγράμματα, ἐκκλησιαστικοὺς λόγους, ἀσκητικὰς πραγματείας, ὕμνους καὶ εὐχάς, ἐπὶ δὲ ἐπιστολὴν πρὸς Ἰσίδωρον περὶ τῆς πεπρωμένης τοῦ βίου (fol. 237 — 242^v), ἥτις ἴσως ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. Περὶ τῶν ῥητορικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων πρβ. Κρουμμάχερ.

5. Μοναχὸς τις ἐκ τῆς νήσου Ἰμβρου ἀπέτεινε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Η' Παλαιολόγον πραγματείαν, ἐν ᾗ ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ἀντιβαίνουν εἰς τὴν ὁρθόδοξον πίστιν. Περιέχει αὐτὴν ὁ κώδιξ Monac. 256 fol. 143 — 155^v, μετ' ἐπιστολῆς τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ πρὸς τὸν συγγραφέα, βεβαιουῦντος ὅτι παρέλαβεν αὐτὴν πρὸς ἐπίδοσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐξέδ. ὁ Α. Δημητρακόπουλος ἐνθ' ἄνωτ. σ. 106 ἐ.

6. Ἀνδρέας ὁ Κολοσσαεὺς ἀποτείνεται ἐν τινὶ διαλόγῳ κατὰ τῆς μνημονευθείσης ἐπιστολῆς τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ πρὸς τὸν πρεσβύτερον Γεώργιον (κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Σιμωνίδου ἀνετυπώθη ὑπὸ Dräseke ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 12, 108 — 112). Ἀπόσπασμα αὐτῆς ἐξέδ. ὁ Λέων Ἀλλάτιος, De libris eccles. Graecorum σ. 196 ἐ. ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 150, 862 ἐ. Πρβ. Fr. J. Stein, Studien über die Hesychasten σ. 202. — Ἔτερον σύγγραμμα τοῦ Ἀνδρέου φέρει τὸν τίτλον Ἀπολογία ἀποδεικτικὴ ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ μακαρίου Θωμᾶ. . . περὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Πρβ. Quetif et Echard, Scriptores ordinis Praedicatorum 1, 803. — Ὁ Ἀνδρέας παρέστη εἰς τὰς συνόδους Κωνσταντίας καὶ Βασιλείας ὡς φίλος τῆς ἐνώσεως. Πρβ. Bzorius. Annales, ad annum 1432 ἀρ. 27 ἐ., ad annum 1438 ἀρ. 8 ἐ.

42. Ὁ Βησσαρίων, ἀνὴρ πεπροικισμένος διὰ πολυειδῶν δώρων τοῦ πνεύματος καὶ σπανίας πολυμαθείας, ἐγεννήθη τὸ 1395 ἐν Τραπεζοῦντι. Ἦτο μαθητὴς τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ, μικρὸν δὲ πρὸ τοῦ 1438 προσχειρίσθη εἰς ἀρχιεπίσκοπον Νικαίας. Τοῦτο τὸ ἀξίωμα περιβέβλημένος μετέβη μετὰ τοῦ Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνθα ἐπέδειξε τὴν ἑξοχὸν αὐτοῦ θεολογικὴν

παιδείαν, ἅμα δὲ παρέστη ἀντιθέτως πρὸς τὸν Μάρκον Εὐγενικὸν καὶ ὡς ἔνθερμος τῆς ἐνώσεως φίλος. Ἡ ἐπιτυχία μάλιστα αὐτῆς ἦτο κατὰ πρῶτον λόγον ἀποτέλεσμα τῶν ὑπὲρ τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν δύο ἐκκλησιῶν προσπαθειῶν αὐτοῦ. Ληξιάσης τῆς συνόδου ἐπανεκάμφε μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν πατρίδα του, ἀλλ' εὐθὺς κατόπιν ἀνεκλήθη αὖθις ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου Δ' εἰς Ρώμην καὶ ἔλαβε τὴν τιᾶραν τοῦ καρδινάλιου. Ἐνταῦθα ὁ οἶκος αὐτοῦ ἀπέβη τὸ ἐντευκτήριον τῶν ἀνθρωπιστῶν, οἵτινες πάντες συνωκειώθησαν πρὸς αὐτόν. Ἐν ἔτει 1463 ἀναγορευθεὶς ὑπὸ Πίου Β' Λατίνος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπέστειλε καθολικὴν ἐγκύκλιον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν ᾗ ἀδιστάκτως προσνέμει ἑαυτῷ τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, τοῦ πάπα μηδὲν πρὸς τοῦτο ἀντιλέγοντος. Ἀπέθανε τὸ 1472.

Ἐκ τῶν πολλοῦ ἀριθμῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς ἐνταῦθα μόνον τὰ εἰς τὴν ἔνωσιν καὶ τὰς περὶ αὐτῆς θεολογικὰς συζητήσεις ἀναφερόμενα. Ἐκ τῶν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας ἐκφωνηθέντων ὑπ' αὐτοῦ λόγων ὁ δεῦτερος, ὁ Δογματικὸς λόγος ἢ Περὶ ἐνώσεως, εἶνε προσοχῆς ἄξιος. Περὶ τῆς συνόδου ταύτης πραγματεύεται καὶ μακρὰ τις ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξιον Λάσκαριν Φιλανθρωπινόν. Διάφορα συγγράμματα πραγματεύονται τὸ κύριον θέμα τῆς θεολογικῆς διαφορᾶς, ἥτοι τὴν ἀπόκρισιν εἰς τοὺς Τέσσαρας συλλογισμοὺς τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Ἐπιγραφῶν τοῦ Βέκκου κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἰδίως τὴν ἀνασκευὴν τῶν Συλλογιστικῶν κεφαλαίων τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ, ἣν κατ' αἵτησιν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ἀπὸ τοῦ 18^{ου} κεφαλαίου καὶ κατόπιν συνεχίζων τὴν ὑπὸ Γεωργίου Σχολαρίου ἀρξαμένην ἐργασίαν εἰς πέρας ἤγαγε. Κατ' ἄλλου τινὸς συγγράμματος τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ ἀπευθύνεται ἡ περὶ τῆς ἁγίας εὐχαριστίας πραγματεία, ἀλλὰ τὸν Μάρκον ὁμῶς δὲν ὀνομάζει ἐν αὐτῇ καὶ καθόλου προσποιεῖται ἄγνοιαν τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων τοῦ ἐμπαθοῦς ἀντιπάλου. Ἐρμηνευτικὴ εἶνε ἡ πραγματεία περὶ τοῦ εὐαγγελικοῦ ῥήτου « Ἐὰν αὐτὸν θέλω

μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; » (Ἰωάννου κα' 25), ἐν ᾗ ἀποδέχεται τὴν γραφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Εἰς τὰ ἀσκητικὰ ἔργα ἀνήκει ἡ Ἐπιτομή τῶν ἀσκητικῶν τοῦ ἁγίου Βασιλείου χάριν τῶν Σικελιωτῶν καὶ Ἰταλιωτῶν μοναχῶν τοῦ τάγματος, ἐξ ἧς μόνῃ ἡ εἰσαγωγή εἶνε ἐκδεδομένη. Διάφορα θεολογικὰ συγγράμματα τοῦ Βησσαρίωνος εἶνε ἔτι ἀνέκδοτα. Ἐν πᾶσι δὲ ὁ συγγραφεὺς παρίσταται ὡς τὸ ἄκρον ἐναντίον τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ. Ἀμφότεροι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐτάχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἀντιθέτων ὅλως ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ πολιτικῶν καὶ συγγραφικῶν ιδεωδῶν, ὥστε ἂν αἱ περὶ αὐτῶν κρίσεις καὶ σήμερον ἔτι δίστανται πολὺ ἀλλήλων, ἡ ἐξήγησις τούτου πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ διαρκούσῃ ἀκόμῃ αὐτῶν τούτων τῶν ιδεωδῶν ἀντιθέσει, ἣν οὐδεμία μέχρι τοῦδε δύναμις ἴσχυσε νὰ ὑπερνήκησῃ.

1. Ἐκδόσεις: Γενικὴ ἑκδοσις περιλαμβάνουσα καὶ τὰ ἱστορικὰ καὶ ῥητορικὰ συγγράμματα κατὰ τὰς παλαιότερας ἐκδόσεις παρὰ Migne, Patr. gr. 161, 137 — 745. — Τινὰ τῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων οἷον τὴν πρὸς τὸν Ἀλέξιον Λάσκαριν ἐπιστολὴν καὶ τὴν πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους Κωνσταντινουπόλεως καθολικὴν ἐγκύκλιον μετέφρασεν αὐτὸς ὁ Βησσαρίων εἰς τὸ λατινικόν, εἰς δὲ τὸν δογματικὸν περὶ τῆς ἐνώσεως λόγον προσέθηκε λατινιστὶ ἐξηγήσεις τινάς. — Θεολογικὰ τινὰ ἀνέκδοτα περιέχουσιν οἱ κώδικες Vindobon. theol. 250 ὁ Marcian. 533 κ. ἄ.

2. Βοηθήματα: Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ἐκδόσ. Βόννης σ. 155 — 28. — Γεώργιος Φραντζῆς, ἐκδόσ. Βόννης σ. 192. — A. M. Bandini, De Bessarionis Cardinalis Nicaeni vita, rebus gestis, scriptis commentarius, ἐν Ρώμῃ 1777· ἀνατύπωσις παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. I — CII. Αὐτόθι σ. CIII — CXL Bapt. Platinae Cremon. Panegyricus in laudem Bessarionis καὶ ὁ ἐπιτάφιος τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστολίου. — Διατριβὰὶ ὑπὸ Α. Σάδωφ ἐν Χριστιανικοῖς ἀναγνώσμασι, ὄργάνω τῆς ἐκκλ. ἀκαδ. (ρωσιστί), ἐν Πετροπόλει 1883 σ. 657 — 668, Γ. Π. Βεγλέρη ἐν Ἐκκλ.σ. Ἀληθεία 2^ας περιόδου I (1885) 211 — 224. — *Μονογραφίαι*: Wolfg. v. Goethe, Studien und Forschungen über das Leben und die Zeit des Kar-

dinals Bessarion, 1 ἐν Ἰέννη 1871 — H. Vast, Le cardinal Bessarion, ἐν Παρισίοις 1878. — Sadov, Bessarion de Nicée, son rôle au concile de Ferrare - Florence, ses oeuvres théologiques et sa place dans l'histoire de l'humanisme, ἐν Πετρούπολει 1883. — Ἀγγέλου Κανδέλου Διατριβὴ περὶ Βησσαρίωνος ὡς φιλοσόφου, ἐν Ἀθήναις 1888. Νέα τινὰ ἐξαγόμενα παρὰ H. Noiret. Lettres inédites de Michel Apostolis, ἐν Παρισίοις 1889 σ. 39 — 43. — Πρβ. τὴν βιβλιολογίαν ἀνωτέρω ἐν Μάρκῳ Εὐγενικῷ.

43. Ἰωσήφ ὁ ἐπίσκοπος Μεθώνης, ὅστις πρὶν χειροτονηθῆναι ἐκαλεῖτο Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς καὶ ἔζη ἐν Κρήτῃ, ἦτο ἐκ τῶν εὐαρίθμων ιεραρχῶν τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες προσχωρήσαντες εἰς τὴν ἔνωσιν ἐνέμειναν εἰς αὐτήν. Εἰς τὴν ὑπεράσπισιν δὲ τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ἀφιέρωσε καὶ τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων, ὧν τὸ ἐκτενέστατον εἶνε ἡ Ἀπολογία ὑπὲρ τῆς συνόδου καὶ τῶν πέντε τοῦ ὅρου αὐτῆς κεφαλαίων, ἣτοι περὶ τῆς ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, περὶ τῶν ἐνζύμων καὶ ἀζύμων, τοῦ καθαρτηρίου πυρός, περὶ τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἁγίων καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα. Ἡ ἀποδεικτικὴ δὲ αὐτοῦ μέθοδος εἶνε οὐσιωδῶς θετικὴ, βασιζομένη κυρίως εἰς τὰς ῥήσεις παλαιῶν πατέρων, ὧν πλείστους ὁ Ἰωσήφ παραθέτει. Καὶ οἱ δυτικοὶ δὲ πατέρες παρ' οὐδενὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τόσον πολυάριθμοι παρατίθενται ὅσον παρὰ τῷ Ἰωσήφ· κατὰ τοῦτο ἐμφερέστατος αὐτῷ εἶνε ὁ Μανουὴλ Καλέκας. Ἐν παντὶ ὁ συγγραφεὺς ἀγωνίζεται ν' ἀποδείξῃ τὴν ἐξ ὑπαρχῆς συμφωνίαν τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων τούτων δογμάτων. Ἐν τέλει ἀποτείνει θερμὴν ἐπίκλησιν πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους, ἵνα προσχωρήσωσιν εἰς τὴν ἔνωσιν. Τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν ἐπιδιώκει καὶ ὁ διὰ ζωνηρᾶς φράσεως γεγραμμένος διάλογος μεταξὺ ἐπτὰ προσώπων περὶ τῶν αὐτῶν δογματικῶν διαφορῶν. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ συγγράμματα ἀπετείνοντο ἐμμέσως κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀντιπάλου μερίδος Μάρκου Εὐγενικοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς Ἀπολογίας εἰς τὸ γραμμάτιον δι' οὗ οὗτος ἀπήτει τὴν ἀπόρριψιν τοῦ ὅρου τῆς συνόδου, ἐπετέθη

καὶ ἀπ' εὐθείας κατὰ τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου. Ἐπιπλέον τὸν ὑπὲρ τῆς τελεσθείσης ἐνώσεως ἐνθουσιασμὸν αὐτοῦ μαρτυρεῖ ἡ ἔξαρσις, μεθ' ἧς εἶνε γεγραμμένος ὁ Κανὼν τῆς ὁγδόης, συνόδου τῆς ἐν Φλωρεντίας. Ὁ Ἰωσήφ ἀποδεικνύεται διὰ τῶν συγγραμμάτων τούτων εἰς τῶν μάλιστα πεπαιδευμένων θιασωτῶν τῆς ἐνώσεως, ὅστις διὰ γλώσσης τερπνῆς, ἀφελοῦς καὶ δημώδους τὴν πολλὴν αὐτοῦ παιδεῖαν ἔταξεν εἰς ὑπηρεσίαν τῆς κατὰ τὰς ἑαυτοῦ πεποιθήσεις ὀρθοτέρας ιδέας. Τὰ καταλειφθέντα ὑπ' αὐτοῦ συγγράμματα δὲν συνελέχθησαν ἔτι πάντα ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν, ἐν αἷς κατὰκείνται.

1. Ἐκδόσεις: Προσωρινὴ γενικὴ ἔκδοσις κατὰ τὰς παλαιότερας ὑπὸ Zanetti, Λέοντος Ἀλλατίου, Labbe, Pasini παρὰ Migne, Patr. gr. 159, 960 — 1392. — Ἡ ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ ὅρου τῆς ἐν Φλωρεντίας συνόδου ἐν δημῳδεῖ ἑλληνικῇ μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως ἐξέδοθη ἐν Ρώμῃ 1628. — Ἐπιστολὴν ἐκ τοῦ κώδ. Monac. 190 ἐξέδ. ὁ Hardt, Catalogus 2, 256 — Ἀνέκδοτα συγγράμματα: Πρὸς τοὺς Κρητας σχισματικούς (ἐν κώδ. Bonon. universit. 2378), Περὶ χάριτος (ἐν κώδ. Paris, 2500 saec. 15 fol. 218^v — 220^v), Ἀντιρρητικός δεύτερος κατὰ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, 61 ὁμίλιαί εἰς τὰς κυριακάς τῶν νηστειῶν (ἐν κώδ. Vatic. 670, ἐν κώδ. Bonon. bibl. commun. A. 1 8).

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 458 ἐ. — Ὁ Βολλανδιστὴς Cuper, Acta sanctorum Augusti 1, 193 ἐ. ἀπέδειξε τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου ἐν ἀρχῇ ἐκδοθεῖσαν Ἀπολογίαν ὡς ἔργον τοῦ Ἰωσήφ.

3. Μοναχοῦ τινος Ἰλαρίωνος, ὅστις ἐζησεν ἐν Οὐηρώνῃ ἐν τῇ μονῇ τῶν ἁγίων Ναζαρίου καὶ Κέλσου, εἶνε ἐκδεδομένη βραχεῖα πραγματεία Περὶ ἄρτου μυστικοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀζύμου τῶν Λατίνων, ἀποτεινομένη πρὸς τινὰ Νικήταν, παρὰ Migne, Patr. gr. 158, 977 — 984. Ἐγράφη μετὰ τὴν ἐν Φλωρεντίας σύνοδον.

44. Γρηγόριος ὁ τῆς Μαμμῆς, ἐπίκλην Μελισσηνὸς καὶ Στρατηγόπουλος, ἐζησεν ἐπὶ πολὺ ὡς μοναχός, κατόπιν δὲ προεχειρίσθη πρωτοσύγκελλος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὡς

τοι οὗτος, ἅμα δὲ καὶ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πατριάρχου 'Αλεξανδρείας παρέστη ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας. Ἐπανελθὼν παρέμεινε πιστὸς εἰς τὴν ἑνωσιν, εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὁποίας μετὰ ζήλου εἰργάσθη καὶ ὅτε τὸ 1445 ἀνηγορεύθη πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' εὐθὺς πάλιν, βλέπων ὅτι μάταιοι ἀπέβαινον οἱ ἀγῶνές του, παρητήθη τῆς πατριαρχείας καὶ μετέβη εἰς Ῥώμην, ἔνθα καὶ ἀπέθανεν ἐν ἔτει 1459 φημισθεὶς ὡς ἅγιος. Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος ἐνεκωμίασεν αὐτὸν ὡς ὁμολογητὴν καὶ μάρτυρα, ἀθλητὴν τῆς ἀληθείας καὶ στῦλον τῆς ἐκκλησίας. Ὡς συγγραφεὺς παρήλθεν εἰς μέσον ἀντίπαλος τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ, ἐπιχειρήσας ν' ἀνασκευάσῃ τὴν ἐτέραν ἐγκύκλιον καὶ τὴν ὁμολογίαν πίστεως αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸς, ὡς ὁ Ἰωσήφ ὁ Μεθώνης, κυρίως ἡσχολήθη ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀρμονίαν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τοῦ ὅρου τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Τὰ ἐξ αὐτῶν δὲ χωρία εἶνε τὰ αὐτὰ καὶ παρὰ Βέκκφ καὶ τοῖς λοιποῖς θιασώταις τῆς ἐνώσεως, ἐξ ὧν καὶ παρελήφθησαν πάντως ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου. Ἡ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τραπεζούντος ἀποτετιομένη πραγματεία περὶ τῆς ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκης εἶνε ἐντελὴς τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ συγγραφέως ἀναφερόμενα συγγράμματα περὶ τῶν ἀζύμων, τῆς ἀπολαύσεως τῶν ἀγίων καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα εἶνε ἀνέκδοτα ἔτι.

1. Ἐκδόσεις: Αἱ τρεῖς ἐκδεδομένα πραγματεῖαι παρὰ Migne, Patr. gr. 160, 13 — 248. Ἡ κατὰ τῆς ὁμολογίας πίστεως τοῦ Μάρκου ἀπολογία αὐτόθι τὸ πρῶτον ἐξεδόθη ὑπὸ J. Hergenröther.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 393 ε.

45. Ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ὡς πατριάρχης τὸ μοναχικὸν ὄνομα φέρων Γεννάδιος, εἶνε ὁ ἔσχατος ἐκ τῶν μεγαλειτέρων ἀντιρρητικῶν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ Ἰωάννου Ἡ' Παλαιολόγου ἦτο κριτὴς τῆς βασιλικῆς κρίσεως, συνώδευσε δὲ αὐ-

τὸν εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ἐν Φερράρα καὶ Φλωρεντία ἔλαβε στάσιν εὐμενῇ πρὸς τὴν ἑνωσιν. Ἀργότερα ἐπὶ πολὺ ἔμεινε ταλαντεύμενος, μέχρις οὗ Μάρκος ὁ Εὐγενικός ὀριστικῶς μετέτρεψε τὴν γνώμην αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐνώσεως. Ἐπὶ Κωνσταντίνου ΙΑ' ζῶν ὡς μοναχὸς ἐν τῇ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος ἐπεῖδε τὴν πτώσιν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ πατριάρχης τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ μετὰ πέντε ἔτη παρητήθη καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὸ παρὰ τὰς Σέρρας τῆς Μακεδονίας μοναστήριον τοῦ Προδρόμου. Ἀγνωστον εἶνε πότε ἀπέθανε, ἔζη ὅμως ἔτι κατὰ τὸ 1464. Κατὰ τὸν Πέτρον Παπαγεωργίου ἀπέθανε τὸ 1468.

Τοῦ Γενναδίου ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις ἐπεξετάθη ἐπὶ διαφόρων λογοτεχνικῶν κλάδων. Ἐν τῇ πρὸς τοὺς Λατίνους διενέξει τοιαύτην ἐτήρησε θέσιν, ὥστε τὰ εἰς ταύτην ἀναφερόμενα συγγράμματα ἀπεδίδοντο ἄλλοτε εἰς δύο συγγραφεῖς. Οἱ μὲν δ' ἐν τῇ συνόδῳ λόγοι συνιστῶσι τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ δὴ ἐπὶ βᾶσει τῇ δογματικῇ εἰρήνῃ. Ἀνωτέρω δὲ ἐλέχθη ὅτι εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀνασκευάζῃ τοὺς Συλλογισμοὺς τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου πάλιν ἔχομεν διαφοροὺς πραγματείας περὶ τῶν δογματικῶν διαφορῶν, ἐναῖς κατακρίνονται οἱ Λατῖνοι. Νέον τι ἐν τῷ ζητηματι δὲν παρουσιάζουσιν αὐται. Ἄλλαι δὲ εἶνε ἀνέκδοτοι ἔτι, μεταξὺ αὐτῶν μακρὸς διάλογος κατὰ Λατίνων, ἐν ᾧ λόγος γίνεται καὶ περὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου καὶ τοῦ Δοῦνς Σκότου. Τὸ ὑπὲρ τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς θεολογίας ἐνδιαφέρον του μαρτυροῦσι καὶ αἱ μεταφράσεις συγγραμμάτων τοῦ Θωμᾶ καὶ κρίσεις περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ· καὶ αὐται εἶνε ἀνέκδοτοι ἔτι. Τὸν Γεννάδιον ἔχουσιν ἔσχατον ἀντιπρόσωπον καὶ οἱ λοιποὶ τῆς βυζαντινῆς ἀντιρρητικῆς κλάδοι. Ἐγραψε κατὰ τῶν βαρλααμικῶν, ἐπολέμησε δὲ καὶ τοὺς Ἰουδαίους ἐν τινι διαλόγῳ. Κατ' αὐτῶν ἀποτείνεται καὶ ἡ Συλλογὴ προφητειῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὸ παλαιὸν ζήτημα περὶ τοῦ θεόθεν προορισμοῦ τοῦ ὁροῦ ζωῆς, περὶ οὗ ἐπραγματεύθη ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν ἐν

Θεσσαλονίκη μοναχὸν Ἰωσήφ, ἀφιέρωσε πέντε βιβλία Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ. Καὶ ἡ κατὰ τοῦ ἰσλαμισμού ἀντιρρητικὴ ἀνεζωπυρώθη πάλιν διὰ τῆς πρὸς τοὺς Τούρκους νῦν ἀμέσου συναφείας. Ἡ ἀνάμιξις τοῦ Γενναδίου καὶ εἰς ταύτην μαρτυρεῖ τὴν πνευματικὴν εὐστροφίαν αὐτοῦ. Ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου ὠμίλησε περὶ τῆς χριστιανῶν πίστεως, ἐξασφαλίσας διὰ τούτου τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ διάλεξις αὕτη ἡ ἐνώπιον τοῦ Μεχμέτ γενομένη περὶ τῆς ὁδοῦ σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων καταριθμεῖται εἰς τὰ συγγράμματα περὶ τῶν κεφαλαίων τῆς πίστεως τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Τὰς συζητήσεις δὲ ταύτας ἐξηκολούθησε καὶ ἀφοῦ κατέλιπε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἰς αὐτὰς ἀνήκει καὶ ὁ ἀνέκδοτος ἔτι διάλογος πρὸς δύο ἐπιφανεῖς Τούρκους. Ἄλλος τις ὅμως ξηρότατος διάλογος πρὸς μωαμεθανὸν Ἐμίρην εἶνε νόθος. Ἐκ τῆς ἐποχῆς ἔτι καθ' ἣν ἦτο λειτουργὸς ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ κατάρχονται διάφοροι ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι, οὓς ἐξεφώνησε κατὰ τὰς παρασκευὰς ἐν ταῖς τεσσαρακοσταῖς ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος, τῆς αὐλῆς καὶ τῶν προϋχόντων τῆς πόλεως. Δύο ἐκ τούτων εἶνε ἐκδεδομένοι, πραγματευόμενοι περὶ τῆς ἀγίας εὐχαριστίας. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του ὀλίγαι μόνον ἐξεδόθησαν. Καὶ λειτουργικαὶ πραγματεῖαι ἀποδίδονται εἰς αὐτόν. Παραλείπομεν δέ, ὡς ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ παρόντος σχεδιασματος κείμενα, τὰ περὶ ἀριστοτελισμοῦ καὶ πλατωνισμοῦ συγγράμματα, ἅτινα ἐγράφησαν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἑριδος τοῦ Γενναδίου πρὸς τὸν Πλήθωνα.

Μετὰ τοῦ Γενναδίου μάλιστα ὑπερέβημεν ἤδη τὰ ἐξωτερικὰ ὅρια τοῦ σχεδιασματος τούτου. Ἄλλ' ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσον καὶ ἂν ἐπέφερε πολλὴν ἀλλοίωσιν εἰς πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τοῦ Βυζαντίου, δὲν ἐσταμάτησεν ὅμως αἰφνιδίως καὶ τὴν τελευταίαν θεολογικὴν κίνησιν τῆς ἐκλιπούσης αὐτοκρατορίας. Τὸ μὲν ζήτημα τῆς ἐνώσεως ἐγκατελείφθη βεβαίως εὐθὺς καὶ ὀριστικῶς, ἀλλ' ἡ κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικὴ ἐξηκολούθησεν ἀκόμη καὶ δὴ ὑπὸ τε τῶν ἐχθρῶν καὶ τῶν φίλων

τῆς Ρώμης. Καὶ εἰς ἐκείνους μὲν ἀνήκουσιν ὁ Γεμιστὸς Πλήθων, ὁ Θεόδωρος Ἀγαλλιανός, ἀντίπαλος τοῦ Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, ὁ Γεώργιος Ἀμηροῦτσης, Σίλβεστρος Συρόπουλος ὁ μεροληπτικὸς ἱστορικὸς τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου, ὁ ἐπίσκοπος Νικομηδείας Μακάριος καὶ ὁ νομοφύλαξ Λέων, ἀμφότεροι ὑπογράφαντες τὸν ὅρον τῆς συνόδου, μετὰ ταῦτα ὁμῶς τὴν συγκατάθεσιν ἀνακαλέσαντες, ὁ Ματθαῖος Καμαριώτης διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ Μιχαήλ Ἀποστόλιος, ῥήτωρ καὶ βιβλιογράφος ἐν Κρήτῃ, ὁ ἐκ Λακεδαιμόνος Ἰωάννης Μόσχος κ. ἄ. Μετὰ τῶν Λατίνων ἐτάχθησαν καὶ τινες τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων ἀνθρωπιστῶν, οἷον ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, Γεώργιος ὁ Τραπεζοῦντιος καὶ ὁ Θεόδωρος Γαζής.

Ἐκδόσεις: Συλλογὴν θεολογικῶν συγγραμμάτων παρέχει ὁ Migne, Patr. gr. 160, 320—773 κατὰ παλαιότερας ἐκδόσεις πλὴν τῶν βιβλίων 3—5 περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ, ἅτινα τὸ πρῶτον αὐτόθι ἐδημοσιεύθησαν. Περὶ τοῦ ὑποβολιμαίου διαλόγου πρὸς J. C. T. Otio ἐν Zeitschrift für historische Theologie 20 (1850) 389—417 καὶ 34 (1864) 111—121. — Ἄλλοτε κατὰ Λατίνων σύγγραμμα καὶ δύο ἐπιστολὰς ἐξέδ. ὁ Σιμωνίδης ἐν Ὁρθοδ. Ἑλλην. θεολογ. γραφαῖς σ. 42—72. — Τοῦ κατὰ Ἰουδαίων διαλόγου ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ A. Jahn ἐν Anecdota graeca theologica cum prolegomenis, ἐν Λειψίᾳ 1893 σ. 1—57. Αὐτόθι σ. 58—68 ἡ Συλλογὴ προφητειῶν. Κατόπιν ἔπινται σ. 69—141 Ἀνάλεκτα ποικίλα θεολογικὰ ἐκ Βυζαντινῶν θεολόγων οἷον τοῦ Νικήτα Δαυίδ, Νικηφόρου Γρηγορά, Γρηγορίου Παλαμά κ. ἄ. Ἀλλὰ τὰ ὑπὲρ τὸ δέον βραχέα καὶ διὰ τοῦτο ἀχρηστά ἀποσπάσματα δὲν εἶνε ἄξια ἰδιαιτέρας ἀναγραφῆς. Πρὸς τὴν βιβλιοκρισίαν ὑπὸ Κρουμάχερ ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 641—44. — Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἀνέκδοτα εἶνε καὶ ἄλλα τοῦ Γενναδίου συγγράμματα, περιεχόμενα π. χ. ἐν κώδιξιν Athous 1161, Paris 1289 ἔως 1298, ἐξ ὧν οἱ κώδικες 1289 καὶ 1294 θεωροῦνται ὡς αὐτόγραφοι τοῦ Γενναδίου. — Κώδικα τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος ἐν Ἀγίῳ Ὁρει

περιέχοντα 35 συγγράμματα μνημονεύει ὁ Σπυρ. Λάμπρος ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 609.

2. Βοηθήματα: Ὁ ἱστοριογράφος Δούκας, ἐκδόσ. Βόννης σ. 142 ἕως 148.—Γεώργιος Φραντζῆς, ἐκδόσ. Βόννης σ. 305—8.—E. Renaudot, *Dissertatio de Gennadii vita et scriptis*, ἐν Παρισίοις 1709· ἀνατύπωσις παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 249—308. Ἡ ἀναγραφὴ τῶν συγγραμμάτων περιλαμβάνει 76 τίτλους.—Παρὰ *Φαξρινίω* ἐν *Bibl. gr.* 11, 349—393 προστίθενται καὶ ἄλλα τινά.—A. Δημητρακόπουλος ἐν Ὁρθοδ. Ἑλλάδι σ. 110—118 περὶ τῶν κατὰ Λατίνων πραγματειῶν.—*Κωνστ. Σάθας*, Γεώργιος Σχολάριος, ἐν τόμῳ 3ῳ τοῦ περιοδικοῦ *Χρυσολίδος* ἐν Ἀθήναις 1865 σ. 577—585 καὶ *Νεοελληνικῆς φιλολογίας* σ. 12—22, ἐν Ἀθήναις 1868.—W. Gass, *Gennadius und Pletho, Aristotelismus und Platonismus in der griechischen Kirche*, ἐν Breslau 1844.—A. Lebedev, Ἡ ἑλληνοανατολικὴ ἐκκλησία ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Ὁσμάνων μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κ[ι]π[ρ]όλεως, ἐν ταῖς Ὁρθοδόξοις εἰδήσεσι (ῥώσσισι) 1894. Ἀναφέρεται ἐν τῷ Βυζαντ. Δελτίῳ 4 (1895) 214—393.—Περὶ τῆς ὁμολογίας πίστεως τοῦ Γενναδίου πρὸς J. C. T. Otto, *Des Patriarchen Gennadios von K[yp]el Confession*, ἐν Βιέννῃ 1864.—W. Gass, *Symbolik der griechischen Kirche*, ἐν Βερολίνῳ 1872 σ. 34—39.—Τί διδάσκει περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας πρὸς Steitz ἐν *Jahrbücher für deutsche Theologie* 13 (1868) 672—77.—Ὁ Dräseke ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 3—4 ἀποδεικνύει ἔτι ἄπαξ, ὅτι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ὁ Γεώργιος Σχολάριος, εἶνε ὁ συγγραφεὺς τῶν ὑπὲρ καὶ κατὰ τῶν Λατίνων πραγματειῶν.—Τὸ ἐπίγραμμα τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου παρὰ Πέτρῳ Ν. Παπαγεωργίου ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3, 315.

3. Τοῦ Θεοφάνους, μητροπολίτου τῆς ἐν Θράκῃ Μηδείας περὶ τὸ 1453, διεσώθησαν ἐπιστολαὶ καὶ πραγματεῖαι περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχῆς ἐν κώδικι Paris. 1292 saec. 15. Αὐτόθι καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Γενναδίου πρὸς τὸν Θεοφάνην περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος.

4. Ἡ ἐσχάτη ἀπήχησις τῆς κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικῆς: 1: Ὁ Γεώργιος Γεμίσιος Πλήθων ἦτο μέλος τῆς ἐλληνικῆς ἐπιτροπῆς ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας. Τινὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ῥηθέντων παρὰ Σιλβέστρῳ Συροπούλῳ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας σ. 155 ἐ., 157 ἐ.

Συνέγραψε διάφορα συγγράμματα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὧν ἓν ἐξέδ. ὁ Δωσίθεος ἐν Τόμῳ ἀγάπης, ἐν Ἰασίῳ 1698 σ. 316 ἔως 320 ἀνατύπωσις αὐτοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 160, 975—980. Ἐν ἄλλῳ ἐξ αὐτῶν, ἀνέκδοτον ἔτι, ἀνεσκεύασεν ὁ Γεννάδιος, διότι ἐν αὐτῷ ὁ Πλήθων πολεμεῖ τὸν χριστιανισμόν καθ' ἑαυτόν. Πρβ. τὴν πρὸς Πλήθωνα ἐπιστολὴν τοῦ Γενναδίου παρὰ Migne, Patr. gr. 160, 597—630. — Πρβ. *Λέοντος Ἀλλατίου*, Diatriba de Georgiis ἐν Fabricius, Bibl. gr. 12, 85—102. — Fr. Schultze, Geschichte der Philosophie der Renaissance, 1^{ος} τόμος Georgios Gemistos Plethon und seine reformatorischen Bestrebungen ἐν Jena 1874.

2. Τὴν κατὰ Ἰωάννου Ἀργυροπούλου πραγματείαν τοῦ δακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν Κ]πόλει Θεοδώρου Ἀγαλλιανοῦ ἰδὲ παρὰ Migne, Patr. gr. 158, 1012—1052. — Δύο ἄλλας κατὰ Λατίνων πραγματείας ἐξέδ. ὁ Δωσίθεος. Πρβ. *Α. Δημητραπεζοπούλου* Ὁρθόδ. Ἑλλάδα σ. 108. — Αὐτοβιογραφία ἐν κώδικι Bodl. Canon. 49 saec. 15 fol. 106—153.

3. Τοῦ Σιλβέστρου Συροπούλου τὴν Ἱστορίαν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ἐξέδ. ὁ Robert Creyghton, ἐν Hagen 1660 ἔ. Κατὰ τοῦ ἐκδῶσαντος αὐτὴν ἔγραψεν ὁ Λέων Ἀλλάτιος, In Roberti Creyghtoni apparatus. . . exercitationes, ἐν Ρώμῃ 1665. — Ἡ εὐνοϊκὴ εἰς τὴν ἔνωσιν ἐκθεσις περὶ τῆς συνόδου ὑπὸ Δωριθέου, ἀρχιεπισκόπου Μυτιλήνης, παρὰ Harduin, Concilia 9 (ἐν Παρίσις 1714) 1—28. Πρβ. Th. Frommann, Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kircheneinigung, ἐν Halle 1872 σ. 63—86.

4. Ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος Γεώργιος Ἀμηροῦτος ἔγραψε περὶ τῶν συμβεβηκότων ἐν τῇ Φλωρεντινῇ συνόδῳ. Πρβ. Δημητραπεζοπούλου Ὁρθόδ. Ἑλλάδα σ. 119 ἔ. — Ἐν κώδικι Paris. 3043 saec. 16 περιέχεται «Sententia Georgii data Florentiae» ἐν fol. 16^v—18. Παρὰ Migne, Patr. gr. 161, 723 ἔ. ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς Βησσαρίωνα.

5. Τοῦ Μαθαίου Καμαριώτου, ὅστις περιέγραψε τὴν ἄλωσιν τῆς Κ]πόλεως σώζονται πλὴν ῥητορικῶν τινῶν καὶ ποιητικῶν ἔργων διάφορα θεολογικὰ συγγράμματα π. χ. ἐν κώδιξι Paris. 1191, 1214, 817, κατὰ Λατίνων καὶ βαρλααμικῶν.

6. Τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστολίου Προσφώνημα εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταν-

τῖνον ἐξέδ. ὁ Α. Δημητρακόπουλος ἐν Ἐθνικῷ ἡμερολογίῳ 1870. Πρβ. Α. Δημητρακοπούλου Ὁρθόδ. Ἑλλάδα σ. 121. — Ἐν κώδ. Bodl. Barocc. 76 saec. 15 fol. 63—69 πραγματεῖαν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. — Ἐν κώδ. Laurent. pl 10, 25 saec. 15 fol. 47—51 διάλογος Μενέξενος ἡ περὶ Τριάδος. — Ἐν κώδ. Paris. 1744 saec. 15 fol. 37—61 στίχοι εἰς τὰς κυριακὰς καὶ ἑορτὰς τοῦ ἔτους. — Πρβ. E. Legrand, Bibliographie hellénique 1 (ἐν Παρισίοις) 1885 LVIII—LXX καὶ Κρουμδάχερ.

7. Τοῦ Ἰωάννου Μόσχου ὑπάρχει πραγματεία κατὰ Λατίνων ἐν κώδ. Escorial. 338 saec. 15 fol. 1—33. — Πρβ. περὶ αὐτοῦ τὴν σημείωσιν παρὰ Noiret ἐνθ' ἄνωτ. σ. 49.

8. Ἐκ τῶν κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα Ἑλλήνων ἀντιρρητικῶν κατὰ Λατίνων ὁ Μανουὴλ Πελοποννήσιος † 1551 ἀνατρέχει εἰς προσωπικότητας τοῦ 15^{ου} αἰῶνος. Πρβ. Α. Δημητρακοπούλου Ὁρθόδ. Ἑλλάδα σ. 122 ἐ. Τρία συγγράμματα αὐτοῦ ἐξέδ. ὁ Ρώσος Ἀρσένιος. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 371 σημ. Ἐν ἐξ αὐτῶν, ἐν ᾧ ἀπαντᾷ εἰς δέκα ζητήματα προτεθέντα αὐτῷ ὑπὸ τινος Δομινικανοῦ Φραγκίσκου ἐξέδ. τὸ πρῶτον ὁ Le Moynes ἐν Varia sacra 1 (ἐν Leiden 1885) 268—293 (οὐχὶ πλήρες)· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 469—481 (ἐσφαλμένως ὡς σύγγραμμα τοῦ 15^{ου} αἰῶνος). — Περὶ ἄλλων ἀντιρρητικῶν ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἴδε Δημητρακόπουλον αὐτόθι σ. 123—201.

5. Φίλοι τῶν Λατίνων: 1. Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, διδάσκαλος τῆς γραμματικῆς ἐν Κηφισίῳ, εἶτα δὲ ἐν Φλωρεντίᾳ, ὅπου ἀπέθανε τῆς εὐνοίας τῶν Μεδίκων, συνέγραψε τῇ προτροπῇ τοῦ δουκὸς Λουκᾶ Δουκαρᾶ πραγματεῖαν περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐν ᾗ βασιζέται ἐπὶ τῶν πατέρων τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας. Ἐξέδ. αὐτὴν ὁ Λέων Ἀλάτιος ἐν Graecia orthodoxa 1, 400—418· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 158, 992—1008. — 2. Ὁ ἀνθρωπιστὴς Γεώργιος Τραπεζούντιος ἡσχολήθη καὶ αὐτὸς ἐνθέρμως εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως. Τὰ περὶ τῶν δογματικῶν διαφορῶν συγγράμματα αὐτοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 161, 829—868, 896—903 φέρουσιν ἔτι τὸν καθαρῶς βυζαντινὸν τύπον. — Ἐνταῦθα μνημονευτέον καὶ τὸ Μαρτύριον τοῦ μάρτυρος Ἀνδρέου ἐκ Χίου † 1465 (εἶνε ἐκδεδομ. καὶ ἐν Acta Sanctorum

Maili 7, 185—188). 3. Ὁ κώδιξ Paris. 1287 saec. 16 foll. 133 περιέχει συλλογὴν διαλέξεων Ἑλλήνων πρὸς Λατίνους ἐν Φερράρχ, κατ'αρισθείσαν ὑπὸ Θεοδώρου Γαζῆ († 1475). — Ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη μετάφρασις ἐπιστολῆς τοῦ πάπα Νικολάου Ε' πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον παρὰ Migne, Patr. gr. 160, 1201—12.

B. EPMHNEYTIKH.

46. Χαρακτηρισμός. Ἐν τῇ ἐρμηνευτικῇ ἡ ἀπόστασις τῆς ὀφιαιτέρας βυζαντηνῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τῆς παλαιᾶς χριστιανικῆς καὶ τῆς τῶν πατέρων τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος εἶνε πολὺ μεγαλειότερα ἢ ἐν τῇ δογματικῇ καὶ ἀντιρρητικῇ. Ἐνῷ ἐν ταύτῃ ἀπὸ τοῦ 5' μέχρι τοῦ 8' αἰῶνος τὸ ρεῦμα τῆς ἐργασίας τῶν πρώτων πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἔρρεεν ἀκόμῃ ἐν τῇ κοίτῃ του, ἡ αὐτοπόστατος ἔρευνα ἐν τῇ ἐρμηνευτικῇ διεκόπη ἀποτόμως εὐθὺς μετὰ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδώρητον τὸν Κύρρου. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ 19^{ου} κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου τοῦ 692, κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὁποίου ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς ἁγίας Γραφῆς ἔπρεπε νὰ προτιμᾶται πάσης ἰδίᾳ ἐρεῦνης ἡ ἐρμηνεία τῶν μεγάλων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, ἦτο ὀλέθριον. Ἐν τούτοις εἰς αὐτὸν καὶ μόνον τὸν κανόνα δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ ἡ αἰτία τῆς ἐκλείψεως τῶν ἐρμηνευτικῶν συγγραμμάτων· διότι οὐδὲ θὰ ἐφηρμόζετο οὗτος τόσον ἀποκλειστικῶς, ἐὰν μὴ καὶ ἄλλα εἰς τοῦτο συνήργουν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξέλιπε πᾶσα φροντίς πρὸς ἐπέκτασιν τῶν προεισαγωγικῶν καρποφόρου ἐρμηνευτικῆς γνώσεων καὶ ἐμβάθυνσιν εἰς αὐτάς. Οὕτως οἱ Βυζαντινοὶ ἀπώλεσαν παντελῶς τὴν γνῶσιν τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσης, οὐδ' αὐτὸς δὲ ὁ Φώτιος ἐγίνωσκεν ἐβραϊκά. Προσεκολλήθησαν τοσοῦτον εἰς τὸ κείμενον τῶν Ο', παραμελήσαντες ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καὶ αὐτὰς τὰς λοιπὰς ἐλληνικὰς μεταφράσεις τοῦ Θεοδοτίωνος, Συμμάχου, Ἀκύλα, ὥστε ὁ Γεώργιος σύγκελλος κατὰ τὸ 806 ῥητῶς

τάσσει αὐτὸ ὑπὲρ τὸ ἑβραϊκὸν πρωτότυπον. Ἐν γένει ὀλοτελῶς ἐξέλιπε πᾶσα ἰδέα περὶ κριτικῆς τοῦ κειμένου τῶν Γραφῶν. Τὸ πρωτόγραφον τοῦ μεγάλου κριτικοῦ ἔργου τοῦ Ὁριγένους εἰς τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς ἀπωλέσθη κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα, οὐδεὶς δὲ ἐφρόντισε καὶ νὰ λάβῃ πλήρες αὐτοῦ ἀντίγραφον. Μόνον ἀποσπάσματα ἐξ αὐτοῦ διεσώθησαν ἐν ὑπομνήμασι καὶ ἐν ἐρμηνευτικαῖς σειραῖς, τὰ ὅποια ἐπιμελέστατα συνέλεξεν ὁ Μομφωκὼν καὶ ὁ Φεῖλδ. Ἐν κοινῇ χρήσει ἔμεινε μόνη ἡ ἐξαπλῇ ἔκδοσις τῶν Ο', ἣτις ὅμως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συνεμιγνύετο πρὸς τὸ πρὸ τοῦ Ὁριγένους κείμενον τῆς λεγομένης «κοινῆς» καὶ πρὸς τὰς παραλλαγὰς τοῦ Ἠσυχίου Ἀλεξανδρείας καὶ Λουκιανοῦ Ἀντιοχείας. Οὕτως ἀπὸ τοῦ 5' αἰῶνος ἐμορφώθη νέα «κοινὴ» ἔκδοσις, ἣν ἠκολούθησαν τὰ πλεῖστα τῶν ἐλληνικῶν ἀντιγράφων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀλλ' ἐν αὐτοῖς αἱ διάφοροι γραφαὶ εἶνε ἀπειροπληθεῖς, οὐδέποτε δὲ ἔγινεν ἀπόπειρα ἀνακαθάρσεως τοῦ κειμένου, διὸ καὶ δυσχερέστατον σήμερον ἀποβαίνει εἰς τὴν κριτικὴν ν' ἀποκαταστήσῃ αὐθεντικὸν κείμενον τῶν Ο'. Μία καὶ μόνη μετάφρασις μέρους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὑπάρχει, ἄγνωστον ὑπὸ τίνος γενομένη ἐν τέλει τοῦ 10' ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ 11' αἰῶνος κατὰ τὸ μασσωρητικὸν κείμενον. Ἀλλ' εἶνε ζήτημα κατὰ πόσον ἡ ἐργασία αὕτη εἶνε βυζαντινὴ, τὸ βέβαιον δὲ εἶνε μόνον ὅτι ἐν Βυζαντίῳ δὲν διεδόθη διόλου. Προκειμένου περὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον τοῦλάχιστον τὸ πλεονέκτημα, ὅτι κατεῖχον τὸ πρωτότυπον κείμενον. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὑπέστη πολλὰς ἀλλοιώσεις, οὐδεμία δὲ ἐπίσης ἀπόπειρα ἔγινε πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς παλαιᾶς αὐτοῦ καθαρότητος.

Εἴτα δὲ ἔλειπεν ἡ ἑξωθεν ὥθησις, ὅπως καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, πρὸς διαμόρφωσιν ἐμβριθεστέρως κριτικῆς τῶν Γραφῶν. Μόνον παρὰ Ἀνδρέα τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας, τῷ Κοσμῷ Ἰνδικοπλεύστῃ, τῷ Οἰκουμένῳ ἢ τῷ ἐπιτεμόντι αὐτὸν ἀπαντῶσιν ἐν παρόδῳ παρατηρήσεις τινὲς περὶ τῆς γνησιότητος καὶ αὐθεντίας βιβλίων τῆς ἁγίας Γραφῆς. Ἀλλὰ σχέδιον ἐρεῦ-

νης περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς καὶ τῶν πηγῶν τῶν διαφόρων βιβλίων οὔτε ἐν Βυζαντίῳ συνέλαβέ τις ποτε οὔτε ἐν τῇ Δύσει. Ἐν τῇ εἰς τὰς Γραφὰς εἰσαγωγῇ καὶ ἐν τῇ ἐρμηνευτικῇ τὰς βάσεις εἶχον θέσει οἱ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ σχολῆς Διόδωρος ὁ Ταρσεύς, Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας καὶ τελευταῖος ὁ Ἀδριανὸς (περὶ τὸ 440). Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ ἡμελήθη πᾶσα περαιτέρω ἐργασία διότι τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἰουνιλίου, ὅστις ἦτο περιβεβλημένος ἀξιώματι ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, ἦτο λατινιστὶ γεγραμμένον — *instituta regularia divinae legis* — καὶ πρωρισμένον διὰ τοὺς ἐν Ἀφρικῇ λατινογλώσσους. Ἡ αὐτὴ ἔλλειψις ἐνδιαφέροντος παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ γεωγραφίᾳ καὶ ἀρχαιολογίᾳ τῆς Γραφῆς, ἃν καὶ ἡ προκαταρκτικὴ ἐργασία εἶχε γίνει καὶ ἐν αὐταῖς ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους, Εὐσεβίου τοῦ Καισαρέως καὶ Ἐπιφανίου τοῦ Σαλαμῖνος τῆς Κύπρου. Καὶ ἐν τῇ χρονολογίᾳ δὲ τῶν Γραφῶν οὐδὲν ἤνυσαν λόγου ἄξιον οἱ χρονογράφοι, οἵτινες τὴν ἱερὰν ἱστορίαν πάντοτε περιελάμβανον εἰς τὰ ἑαυτῶν συντάγματα. Ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία δὲν ἡσθάνθη κἄν τὴν ἀνάγκην τοῦ ὀριστικοῦ καταρτισμοῦ τοῦ κανόνος τῆς ἀγίας Γραφῆς. Οὕτως ἐν τῇ ἀπαριθμῇ τῶν εἰς τὸν κανόνα ἀνηκόντων βιβλίων ἀφίστανται ἀλλήλων ὁ Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης, Λεόντιος Βυζάντιος, Ἀναστάσιος Σιναΐτης, Ἰωάννης Δαμασκηνός, Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως, Φώτιος καὶ ἄλλοι ἔτι μεταγενέστεροι, οἷον ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς, Ματθαῖος Βλάσταρις, οὐδὲ κατέστησαν κἄν αἱ διαφοραὶ αὗται ἀντικείμενον ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν ἢ συνοδικῶν ἀποφάσεων.

Οὕτω λοιπὸν μόνη ἡ κυρίως ἐρμηνευτικὴ ἔτυχε καὶ κατόπιν καλλιεργείας. Ἐγίνε δὲ τοῦτο κατὰ διπλοῦν τρόπον, τὸ μὲν δι' ἐρμηνευτικῶν σειρῶν (ἴδε § 93), τὸ δὲ δι' ἰδιαιτέρων ὑπομνημάτων. Τούτων δὲ τῶν δευτέρων οἱ συγγραφεῖς ἐξηρτῶντο πάντες ἀνεξαιρέτως ἐκ τῶν ἀρχαίων πατέρων, ἀλλ' ὅπωςδήποτε μέχρι τινὸς παρέσχον τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν ἐργασίαν, ἐνῶ ἐν ταῖς σειραῖς συνεύροντο ἀπλῶς ἐκλογαὶ ἐκ τῶν πρώην ἐρμηνευτῶν ἄνευ συνο-

χῆς τινος. Δύναται δὲ καὶ τρίτον εἶδος ἐρμηνευτικῶν συγγραμμάτων νὰ προστεθῇ εἰς ταῦτα, αἱ Ἑρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις, τὰς ὁποίας γνωρίζομεν ἤδη ἐκ τοῦ Μαξίμου ὁμολογητοῦ, Ἀναστασίου Σιναΐτου, Φωτίου καὶ ἐν αἷς κατὰ προτίμησιν οἱ συγγραφεῖς ἐπραγματεύοντο περὶ ἀπόρων τῆς Θείας Γραφῆς, τῆς τε Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Διαθήκης. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον οἱ Βυζαντινοὶ ἐρμηνευταὶ προσεπάθησαν νὰ συνδυάσωσι πρὸς ἀλλήλας τὰς δύο μεγάλας θεολογικὰς σχολὰς τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, τὴν ἀλληγορικὴν τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ τὴν ἱστορικὴν ἅμα καὶ γραμματικὴν τῶν Ἀντισχέων. Τινὲς ἀκολουθοῦσι καὶ ἀποκλειστικῶς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ἐξ αὐτῶν.

Οἱ πολυαριθμότεροι ἐρμηνευταὶ εἶνε οἱ κατὰ τὸν 5' καὶ 6' αἰῶνα ἀκμάσαντες. Προκόπιος ὁ Γαζαῖος, ὁ Ὀλυμπιόδωρος, ὁ Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης, Γρηγόριος ὁ Ἀκραγαντίνος, Μάξιμος ὁ ὁμολογητῆς, Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης ἢ ἀποκλειστικῶς εἰργάσθησαν ἐν τῷ ἐρμηνευτικῷ κλάδῳ ἢ κατέλιπον μεταξὺ τῶν ἄλλων ἑαυτῶν συγγραμμάτων καὶ ἐρμηνευτικὰ. Ἐκ δὲ τοῦ 7' αἰῶνος ἕνα μόνον ἔχομεν νὰ μνημονεύσωμεν, τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν. Ὁ Φώτιος ἀνενέωσε τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐρμηνευτικῆς, μετ' αὐτὸν δὲ καὶ πιθανῶς διὰ τῆς ἐπιρροῆς του ἐξηκολούθησαν ἐν αὐτῇ ἐργαζόμενοι Ἀρέθας ὁ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, ὁ αἰνιγματώδης Οἰκουμένιος, ὁ Βασίλειος Νέων Πατρῶν καὶ ὁ Λέων πατρίκιος. Ἀλλ' εἰς τὴν μεγίστην ἀκμὴν ἔφθασε κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν, ὅτε Θεοφύλακτος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας καὶ ὁ Εὐθύμιος Ζιγαβηνός, ἀναντιρρήτως ὁ σημαντικώτατος τῶν Βυζαντινῶν ἐρμηνευτῶν, συνέγραψαν τὰ ἐκτενῆ αὐτῶν ὑπομνήματα. Ἐνδιαφέρουσα δὲ εἶνε ἡ πληροφορία τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου (ἐν Θησαυρῷ ὀρθοδοξίας βιβλ. 24), ὅτι κατὰ τὸν 16' αἰῶνα ὑπῆρχον διωρισμένοι ἐν Κωνσταντινουπόλει καθηγηταὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸν μὲν Μιχαὴλ Θεσσαλονίκης ὀνομάζει ὁ Νικήτας διδάσκαλον τοῦ εὐαγγελίου, τὸν δὲ Νικηφόρον Βασιλάκην διδάσκαλον ἀποστόλων. Ἀλλ' ἤδη ἐν τῷ 17' αἰῶνι ἀποσβέννυται σχεδὸν ἐντε-

λῶς ἡ ἑρμηνευτική, ἀπαξ ἔτι πάλιν ἐπὶ Παλαιολόγων ἀναλάμψασα. Ἄλλως ἱκανοὶ ἐξηγηταὶ ἢ ὅλως εἶνε ἀνέκδοτοι ἔτι ἢ ἀποσπάσματα μόνον αὐτῶν εἶνε γνωστά, ἐνῶ ἄλλων ἡ ἀκμὴ δὲν ὠρίσθη ἔτι ἀκριβῶς.

Ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τῆς βυζαντηνῆς ἑρμηνευτικῆς, κατεπείγουσα ἀνάγκη εἶνε καὶ ἅμα ἀπαραίτητος ὅρος νὰ ἐξακριβωθῇ κριτικῶς εἰς τίνας τῶν πατέρων ἀνέρχονται αἱ πηγαὶ αὐτῆς. Ἡ ἔρευνα αὕτη τῶν πηγῶν ἐνὸς ἐκάστου, ἥτις ἐπὶ οὐδενὸς τῶν ἑρμηνευτῶν ἔγινε, θὰ ὑποβιβάσῃ ἀναμφιβόλως τὴν ἀξίαν ἐκείνην εἰς ἐλάχιστόν τι· διότι ἡ οἰκεία ἑρμηνευτικὴ ἐργασία αὐτῶν εἶνε πολὺ δυσανάλογος πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ὑπομνημάτων. Ἐπειδὴ ἐλλείπει ὁ χώρος, ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ ὑποδείξωμεν ἀπλῶς τινα ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα τοῦτο. Ἐξ ἄλλου ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἑρμηνευταὶ διέσωσαν ἡμῖν πολλὰ ἀποσπάσματα ἐξ ἀπολεσθέντων ὑπομνημάτων τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ τῶν πατέρων. Ἐν τούτῳ κεῖται ἡ σπουδαιότερα αὐτῶν ἀξία.

Εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν μετὰ τῶν ἑρμηνευτῶν πρέπει νὰ καταταχῶσι καὶ οἱ σχολιασταὶ τῶν πατέρων, οἵτινες κατέγιναν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν συγγραμμάτων παλαιότερων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἰδίως Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζήνου καὶ τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου.

1. Περὶ τῶν συλλογῶν τῶν κειμένων πρὸς τὴν βιβλιολογίαν ἐν § 4. — Τὴν ἀνώνυμον μετάφρασιν τῆς Π. Δ. ἐκ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἐξέδωκε πρῶτος ὁ O. Gebhardt, ἐν Λειψίᾳ 1875 μετ' εἰσαγωγῆς ὑπὸ Fr. Delitzsch, ὅστις φρονεῖ ὅτι συγγραφεὺς αὐτῆς εἶνε Ἰουδαῖός τις Ἑλισσαῖος, σύγχρονος τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος. — Τὴν στιχομετρίαν τοῦ Νικηφόρου Κ]πάλεως ἐξέδωκε τελευταῖον ὁ Th. Zahn, Geschichte des neutestamentlichen Kanons 2 (ἐν Ἑρλάγγῃ καὶ Λειψίᾳ 1890) 297 — 301 καὶ ὁ E. Preuschen, Analecta, ἐν Φρειβούργῃ καὶ Λειψίᾳ 1893 σ. 156 — 58. Κατὰ τῆς γνησιότητος αὐτῆς ἔγραψεν ὁ K. A. Credner, Zur Geschichte des Kanons, ἐν Halle 1847 σ. 97 — 112.

2. *Βοηθήματα*: Τινὰ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑρμηνευτικῆς καὶ τοῦ κανόνος παρὰ R. Simon, *Histoire critique des principaux commentateurs du Nouveau Testament*, ἐν Παρισίοις 1693 σ. 390—468, παρὰ Reuss, Rosenmüller, Cornely, Knabenbauer, Holtzmann καὶ ἄλλοις ἐν τοῖς ἐγχειριδίοις τῆς εἰς τὰς Γραφὰς Εἰσ-αγωγῆς. — Περὶ τῆς ἀσταθείας τοῦ κανόνος ἴδε πρὸ πάντων K. A. Credner, *Geschichte des neutestam. Kanons*, herausgegeben von G. Volkmar, ἐν Βερολίνῳ 1860 σ. 244—257.

3. Περὶ τὰ 300 χειρόγραφα τοῦ κειμένου τῶν Ο' παραβλήθησαν ὑπὸ τῶν Holmes καὶ Parsons, *Vetus testamentum graecum cum variis lectionibus*, 5 τόμοι, ἐν Oxford 1798—1827. — Ἄλλα 22 χειρόγραφα οὐγκιαίων χαρακτήρων καὶ τεμάχια χειρογράφων περιέγραψεν ὁ Tischendorf, *Vetus testamentum graece juxta LXX interpretes*, 1⁷, ἐν Λειψίᾳ 1887 σ. 44 ἑ. — E. Klostermann, *Analekta zur Septuaginta, Hexapla und Patristik*, ἐν Λειψίᾳ 1895. — Εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῶν Ο' εἰργάσθη πρὸ πάντων ὁ P. de Lagarde. — Πληρέστατον σχεδὸν κατάλογον τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων τῆς Καινῆς Διαθήκης, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν συλλογῶν τῶν διαφόρων γραφῶν, συνέταξεν ὁ C. R. Gregory ἐν τῷ τόμῳ τῶν προλεγομένων τῆς *Editio octava critica* τοῦ C. Tischendorf, ἐν Λειψίᾳ 1884—94.

47. Προκόπιος ὁ Γαζαῖος ἦτο εἷς τῶν καθηγεμόνων τῆς ἐν Γάζῃ ῥητορικῆς σχολῆς, ἣτις ἤκμαζεν ἐπὶ Ἀναστασίου Α', Ἰουστίνου Α' καὶ Ἰουστινιανοῦ. Περὶ τε τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλικῆς αὐτοῦ δράσεως μαθάνομεν πολλὰ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του. Σχεδὸν καθ' ὅλον τὸν βίον του διέτριψεν ἐν Γάζῃ, ἥκιστα δὲ φροντίζων περὶ τῶν συγχρόνων ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν συμβάντων ἀφιερῶθη ὅλος εἰς τὸ διδασκαλικόν του ἔργον καὶ εἰς τὴν συγγραφὴν ῥητορικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Χορίκιος ἐξύμνησε δι' ὑπερβολῆς ἐγκωμίων τὰς ῥητορικὰς ἀρετὰς τοῦ Προκοπίου, ὁ δὲ Φώτιος (ἐν τίτλῳ 286) ὠνόμασεν αὐτὸν ἓνα τῶν ἀρίστων τῆς ἐποχῆς του ῥητόρων. Ἦκμασεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Α', ἄδελφον δὲ εἶνε πότε ἀπέθανε.

Τοῦ Προκοπίου ἡ κυρία συγγραφικὴ ἐργασία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀλλὰ τὰ παραδοθέντα εἰς ἡμᾶς συγγράμματα περιλαμβάνουσι μόνον τὰ ἐξῆς βιβλία αὐτῆς: πάντα τὰ ἱστορικὰ ἀπὸ τῆς Γενέσεως μέχρι τοῦ 2ου βιβλίου τῶν Χρονικῶν, τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, τὰς παροιμίας, τὸ ᾄσμα ᾠσμάτων καὶ τὸν ἐκκλησιαστήν. Τὸ εἰς τοῦτον ὑπόμνημα εἶνε ἀνέκδοτον ἔτι. Ἐν τῷ εἰς τὴν Γένεσιν προλόγῳ διακρίνει ὁ Προκόπιος δύο ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέντα εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία ὑπομνήματα, τὸ μὲν ὑπὸ τὸν τύπον τῶν σειρῶν, τὸ δὲ ὡς ὅλον συνεχές, ὅπερ ὅμως κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρει τοῦ πρώτου, ὅτι ἐν ἐκείνῳ αἱ μὲν συμφωνοῦσαι ἐξηγήσεις τῶν παλαιῶν ἐρμηνευτῶν ἅπαξ μόνον κατ' ἔννοιαν ἀποδίδονται, αἱ δὲ διάφοροι ἀναγράφονται, προστιθεμένων ἐν τέλει τῶν ἰδίων τοῦ Προκοπίου. Οὕτως ἔχομεν αὐθεντικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἐργασίας του, ἣτις οὐσιωδῶς ἐγκρατεῖ ἐν τῇ περιληπτικῇ ἀποδόσει τῶν μεγάλων ἐρμηνευτῶν τοῦ γ', δ' καὶ ε' αἰῶνος, ἀποτελεῖ ἐπομένως τὸ πρότυπον τῆς βυζαντηνῆς ἐρμηνευτικῆς. Ἡ διπλῇ ἐκείνῃ τῶν ὑπομνημάτων διαίρεσις φέρει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου μόνον περὶ τῶν ἱστορικῶν βιβλίων προκειμένου· ἄλλ' ὑπάρχουσιν ἱκαναὶ ἐνδείξεις, ὅτι ἐφηρμόσθη εἰς πάντα τὰ ὑπομνήματα αὐτοῦ. Πρὶν ὅμως ὀριστικῶς ἐξακριβωθῇ πᾶσα ἡ ἐρμηνευτικὴ ἐργασία τοῦ σοφιστοῦ, ἀνάγκη εἶνε νὰ λυθῶσι πολλὰ κριτικὰ ζητήματα, ἀπαιτοῦντα ἐμπεριστατωμένην τῶν χειρογράφων ἔρευναν. Βεβαιωμένα μέχρι τοῦδε εἶνε μόνα τὰ δύο εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία ὑπομνήματα καὶ τὰ εἰς τὸν Ἡσαΐαν, ἐνῷ ἀδίκως ἡμφισθητήθη ἡ γνησιότης τοῦ συγγραφέως ἐν τῷ εἰς τὰς παροιμίας ὑπομνήματι καὶ ἐν τῇ εἰς τὸ ᾄσμα ᾠσμάτων σειρᾷ. Ἡ εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία σειρὰ ἀπεδείχθη νεωστὶ ὑπὸ τοῦ Λ. Κὼν καὶ Π. Βένδλανδ ὡς ἡ βάσις τῆς ὑπὸ Νικηφόρου ἱερομονάχου ἐν Λειψίᾳ ἐκδοθείσης εἰς τὴν ὀκτάτευχον καὶ εἰς τὰ τέσσαρα βιβλία τῶν Βασιλειῶν, ἥδη δὲ ὁ Migne ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐκδόσει ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν συγγένειαν τοῦ ὑπομνήματος πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν σειράν.

Ὁ Προκόπιος ἡσυχολήθη καὶ εἰς τὴν θεολογικὴν ἀντιρρητικὴν, γράψας κατὰ τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου. Τεμάχιον «ἐκ τῶν εἰς τὰ Πρόκλου θεολογικὰ κεφάλαια ἀντιρρήσεων» ἐξέδωκεν ὁ Α. Μάι. Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Δημ. Ρούσσου, ὅτι ἐπὶ τῆς πραγματείας ταύτης βασίζεται ἡ τοῦ Νικολάου Μεθώνης κατὰ Πρόκλου, ἀποκατεστάθη ὁλόκληρον τὸ ἔργον τοῦ Προκοπίου, εἰ καὶ ἄδηλον μένει, μέχρι τίνος βαθμοῦ ὁ Νικόλαος διεφύλαξε καὶ τὴν ἀρχικὴν ἐκείνου μορφήν. Στηριζόμενος ἐπὶ τινος σχολίου τοῦ Λουκιανοῦ ὁ Ρούσσος εἰκάζει, ὅτι ὁ Προκόπιος συνέγραψε καὶ ἄλλα ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα.

1. ² Εκδόσεις: Γενικὴν ἔκδοσιν τῶν ὑπομνημάτων ἐσκόπευε νὰ καταρτίσῃ ὁ G. Olearius. — Τὰ ὑπομνήματα εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία καὶ εἰς τὸν *Ῥοαῖαν* κατὰ τὰς παλαιότερας ἐκδόσεις ὑπὸ Andreas Gessner (1555), J. Meursius (1620) καὶ J. Curterius (1580) παρὰ Migne, Patr. gr. 87, 1, 121—1220· 2, 1803—2717. Τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τοῦ εἰς τὴν Γένεσιν 1—18 ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Α. Μάι, *Classici auctores* 6 (ἐν Ρώμῃ 1834) 1—347. ³ Ἀνετυπώθη παρὰ Migne, μετὰ τῆς ἀπὸ Γενέσ. 18 μέχρι τέλους συνεχείας τῆς ἐν Λειψίᾳ ἐκδοθείσης σειρᾶς τοῦ Νικηφόρου (Catena Lipsiensis). — Χειρόγραφον ὁλοκλήρου τοῦ εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία ὑπομνήματος πλῆρες καὶ σπουδαῖον εἶνε ὁ κώδιξ Monac 358 (θ'-ι' αἰῶνος). Οὗτος δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις μελλούσης ἐκδόσεως, ἣν μετὰ τοῦ P. Wendland μετὰ πολλοῦ πόθου ἀπεκδέχομαι. ⁴ Ἀλλ' ἔτι σπουδαιότερα θὰ ᾔτο ἡ ἀποκατάστασις τῆς εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία σειρᾶς τοῦ Προκοπίου ἐκ τῶν πολυαρίθμων χειρογράφων, δι' ὧν μία καὶ ἡ αὐτὴ εἰς τὴν ὀκτάτευχον σειρὰ παρεδόθη, καὶ δὴ κατὰ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ Wendland. — Τοῦ εἰς τὰς παροιμίας ὑπομνήματος ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Α. Μάι, *Classici auctores* 9 (ἐν Ρώμῃ 1837) 1—256· ἀνατύπωσις παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 1221—1544. Ὁ Migne προσέθηκεν ἐν παραρτήματι (*Supplementum*) ἐκ τῶν κωδίκων Bruxell. 3895—96 ἀποσπάσματα, ἅτινα ἴσως κατάγονται ἐκ τῆς εἰς τὰς παροιμίας σειρᾶς. ⁵ Ἐν τῷ κώδικι Monac. 131 saec. 16 fol. 172—269 ἀποδίδεται μία σειρὰ εἰς τὰς παροιμίας τοῦ Προκοπίου. Τῆς εἰς τὸ ἅσμα ἁσμάτων σειρᾶς ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Α.

Mai, Class. auct. 9, 257—430· ἀνατύπώσεις παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 2, 1545—1754.—Αὐτόθι 1756—1780 ὑπὸ τὸν τίτλον *fragmenta alia* ἐκ τοῦ A. Mai, Class. auct. 6, 348—378 πιθανῶς ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ εἰς τὸ ἄσμα ἁσμάτων ὑπομνήματος τοῦ Προκοπίου.—Τὸ ὑπόμνημα ἢ ἡ σειρὰ εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὴν ἐν κώδ. Monac. 131 saec. 16 fol. 172—270, Mutin. 155 saec. 15, Marcian. 22.—Ἀόριστος εἰδήσις περὶ ὑπομνήματος τοῦ Προκοπίου εἰς τοὺς 12 μικροῦς προφήτας παρὰ Cave, *Historia litteraria*, ἐν Γενεύῃ 1740 σ. 327.—Τοῦ ἐκ τῆς ἀπολογητικῆς πραγματείας ἀποσπάσματος ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ A. Mai, *Classici auctores* 4 (ἐν Ρώμῃ 1831) 274 ἀνατύπώσεις παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 2, 2792. Πρ. σ. 167.

2. Βοηθήματα: Fabricius, *Bibl. gr.* 7, 563—565.—J. Ch. G. Ernesti, *De Procopii Gazaei commentariis Graecis in hepataechum et canticum ineditis commentatio*, ἐν Λειψίᾳ 1785.—Περὶ τοῦ εἰς τὴν ὀκτάτευχον ὑπομνήματος πρβ. P. Wendland, *Neu entdeckte Fragmente Philos*, ἐν Βερολίνῳ 1891 σ. 29—105, 109—124. Ὁ W. ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Προκόπιος ἄφθονα ἤρυσθη ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Φίλωνος καὶ Ὡριγένους. Εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Προκοπίου χρησιμοποιοῦσιν τοῦ Φίλωνος ἐπέστησε πρῶτον τὴν προσοχὴν ὁ R. Harris, *Fragments of Philo*, ἐν Cambridge 1886.—Περὶ τῆς εἰς τὴν ὀκτάτευχον σειρᾶς τοῦ Προκοπίου καὶ περὶ τῆς Catena Lipsiensis ἴδε L. Cohn, *Zur indirecten Ueberlieferung Philos und der älteren Kirchenschriftsteller*, ἐν *Jahrbücher für protest. Theologie* 18 (1892) 475—92 μετὰ συμπληρώματος ὑπὸ P. Wendland. Πρβ. § 91 καὶ 93.—Ἡ μήπω ἐκδοθεῖσα ἔρευνα περὶ τῶν πηγῶν πάντων τῶν τοῦ Προκοπίου ὑπομνημάτων ὑπὸ L. Eisenhofer, μνημονευομένη παρὰ Bardenhewer, *Patrologie* σ. 504, ἀπέδειξεν ὡς κυρίας τοῦ Προκοπίου πηγὰς τοὺς μεγάλους ἑρμηνευτὰς τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος. Οὗτοι δὲ μετὰ τοῦ Φίλωνος μνημονεύονται καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν εἰς τὸν Προκόπιον ἀποδιδομένων σειρῶν.—Ὁ Th. Zahn, *Forschungen zur Geschichte des neutestamentl. Kanons und der altkirchl. Litteratur* 2 (ἐν Erlangen 1883) σ. 239—253, ὁμιλεῖ περὶ τῶν πηγῶν τοῦ εἰς τὸ ἄσμα ἁσμάτων ὑπομνήματος.—Ὁ E. Klostermann, *Griechische Excerpte aus Homilien des*

Origenes, ἐν Texte und Untersuchungen von Gebhardt und Harnack 12, 3 (1894) σ. 1—12, ἐπόμενος ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ Wendland, ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Προκόπιος ἐν τῷ εἰς Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ ὑπομνήματι ἐχρησιμοποίησε τὰς ὁμιλίαις τοῦ Ὡριγένους.

3. Βιογραφικά: Τὸ ἐγκώμιον τοῦ σοφιστοῦ Χορικίου εἰς τὸν Προκόπιον ἐξεδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Φαβρίκιος, Bibl. gr. 1, 8ης ἐκδόσ., 841 ε. — K. Seitz, Die Schule von Gaza, ἐν Heidelberg 1892 σ. 9—21. Ἄλλ' ἡ ἐρμηνευτικὴ τοῦ Προκοπίου ἐργασία ἐξετάζεται πολὺ ἐπιπολαίως ὁ Seitz δὲν γνωρίζει οὐδὲ τὰ ἐκδοθέντα αὐτοῦ ἔργα πάντα. — C. Kirsten, Quaestiones Choricianae, ἐν Breslau 1894 σ. 8 ε.

48. Ὁ Ὀλυμπιόδωρος, ἐχειροτονήθη διάκονος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωάννου Νικιῶτου (505—516), ἄρα ἦτο σύγχρονος Προκοπίου τοῦ Γαζαίου. Ἄλλας εἰδήσεις περὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ δὲν ἔχομεν. Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου Συναΐτου, ὅστις ἀπλῶς ὀνομάζει αὐτὸν διάκονον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ¹⁾. Πληρὲς εἶνε ἐκδεδομένον τὸ ἐκτενὲς εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὴν ὑπόμνημα, ἐν ᾧ συνδυάζει ὁ Ὀλυμπιόδωρος τὴν ἱστορικὴν πρὸς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον. Τοὺς πρὸ αὐτοῦ ὅμως ἐρμηνευτὰς δὲν μνημονεύει, διὸ πάνυ δύσκολος καθίσταται ἡ περὶ τῶν πηγῶν ἔρευνα. Τὰ εἰς Ἱερεμίαν, τοὺς θρήνους Ἱερεμίου καὶ εἰς τὴν βίβλον Βαρούχ ὑπομνήματα περιέχονται σχεδὸν πλήρη ἐν τῷ Βαρβερινιανῷ κώδικι V 45. Τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς διαιρεῖται ἐν αὐτοῖς εἰς κεφάλαια, ὧν ἐκάστου προτάσσεται προθεωρία, βραχέως τὸ περιεχόμενον διασαφoῦσα· προστίθενται δὲ καὶ διάφοροι γραφαὶ ἐκ τῶν μεταφράσεων Ἀκύλα, Θεοδοτίωνος καὶ Συμμάχου, παραληφθεῖσαι ἐκ τῶν ἐξαπλῶν τοῦ Ὡριγένους. Αὐτὰ δὲ τὰ ὑπομνήματα σύγκεινται ἐκ συντόμων σχολίων, ἐν οἷς ὁμοίως ἐφαρμόζεται ὁ τε ἀλληγορικὸς καὶ ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐρμηνείας τρόπος. Τῶν λοιπῶν ὑπομνημάτων διεσώθησαν, ὡς φαίνεται, μόνον ἐν ἐκδεδομέναις καὶ ἀνεκδότοις σειραῖς ἀποσπάσματα. Ἐκ τῶν εἰς Ἰωβ ὑπομνημάτων τοῦ

¹⁾ Ἐν τῇ Ἑξαήμερῳ βιβλ. 6, παρὰ Migne, Patr. gr. 89, 937.

ἽΟλυμπιοδώρου πλεῖστα ἤντλησεν ὁ συγγραφεὺς σειρῶν Νικήτας Ἡρακλείας (πρβ. § 93). Ἐκ τῶν ἐκδεδομένων δὲ τεμαχίων ἀσφαλῶς ἐξάγεται, ὅτι ταῦτα τὰ ὑπομνήματα εἶνε κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τὰ εἰς Ἱερεμίαν σχέδιον συντεταγμένα. Πρὸ παντὸς καὶ ἐν αὐτοῖς ὁ Ὀλυμπιοδώρος προέταξε τῶν κεφαλαίων Προθεωρίας, ὧν τὰς πλείστας παρέλαβεν εἰς τὰς σειρὰς ὁ Νικήτας. Ἐκ τινος εἰς τὰς παροιμίας ὑπομνήματος ἐκδεδομένα εἶνε μόνον ὀλίγα τεμάχια. Ὡς διόλου ἐξηφανίσθη ἐξήγησίς τις εἰς τὸ βιβλίον Ἑσδρα, ἣν αὐτὸς ὁ Ὀλυμπιοδώρος ἀναφέρει ἐν τῷ εἰς ἐκκλησιαστὴν ὑπομνήματι¹⁾. Ἐν τῷ προλόγῳ δὲ εἰς αὐτὸ ὑποδηλοῖ φαίνεται ὁ συγγραφεὺς, ὅτι ὑπεμνημάτισε καὶ τὸ ἄσμα ἁσμάτων. Κατὰ πόσον ὑπεμνημάτισε καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην, δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἐξαχθῇ ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἀποσπάσματος ὑπομνήματος εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον, ὅπερ εἰς φῶς ἤγαγεν ὁ Α. Μάι. Οὗτος γνωστὸν ἔτι κατέστησε καὶ χωρίον εἰλημμένον ἐξ ἀντιρρητικῆς τοῦ Ὀλυμπιοδώρου κατὰ Σευήρου πραγματείας. Ἡ ἀνάγκη ἐρεῦνης τῶν χειρογράφων παρίσταται παρὰ τῷ Ὀλυμπιοδώρῳ πολλῶ μείζων ἢ παρὰ τῷ Προκοπίῳ.

1. Ἐκδόσεις: Τοῦ εἰς τὸν ἐκκλησιαστὴν ὑπομνήματος ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ [Fronto Ducaeus], Bibl. veter. Patrum graecolatina, 2 (ἐν Παρίσις 1624) 692 ἐ· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 93, 477—628.—Τὰ ἀποσπάσματα τῶν εἰς Ἱερεμίαν, εἰς τὰς παροιμίας καὶ εἰς Ἰωβ ὑπομνημάτων συνελέχθησαν ἐκ τῶν ἐκδεδομένων σειρῶν ὑπὸ Migne ἐνθ' ἀνωτ. 13—477, 628—780.—Δὲν ἐξητάσθη ἔτι, ἐὰν τὰ εἰς Ἰωβ ὑπόμνημα ἐν τοῖς κώδιξιν Ambros. M 65 sup., D 473 inf., Vatic. 338, Sinait. 3 εἶνε πλήρες. Ἐν τῇ εἰς τοὺς ψαλμοὺς σειρᾷ τοῦ κώδ. Boudl. Misc. 5 saec. 9 ὀνομάζεται καὶ ὁ Ὀλυμπιοδώρος.—Τὸ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ εἰς Λουκᾶν ὑπομνήματος ἐξέδ. ὁ Α. Μάι, Scriptorum veter. nova coll. 9, 666· παρὰ Migne ἐνθ' ἀνωτ. 780.—Τὸ χωρίον τὸ εἰλημμένον Ἐκ τοῦ δευτέρου λόγου κατὰ Σευήρου παρελήφθη ἐκ τοῦ Α. Μάι ὑπὸ Migne, Patr. gr. 89, 1189.

¹⁾ Migne, Patr. gr. 93, 532.

2. *Βοηθήματα*: Ὁ Fabricius, Bibl. gr. 10, 627 ε. καὶ ἄλλοι ιστορικοὶ τῆς λογοτεχνίας ἐταλαντεύοντο ἐν τῷ καθορισμῷ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ὁ Ὀλυμπιόδωρος ἐζήσε, μεταξύ τοῦ ε' καὶ ια' αἰῶνος. Τὸ ὁρθὸν ἐξάγεται ἐκ τοῦ κώδικος Barberin. V 45. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος εἰδησις παρὰ S. de Magistris, Acta martyrum ad Ostia Tiberina, ἐν Ρώμῃ 1795 σ. 285 ε — Περὶ τοῦ ἐν λόγω κώδικος πρβ. A. Ehrhard, Die griechische Patriarchalbibliothek von Jerusalem, ἐν Römische Quartalschrift 5 (1891) 237—239.

3. Σύγχρονος τοῦ Ὀλυμπιόδωρου ἦτο ὁ μοναχὸς τῆς ἐν Σινᾷ μονῆς Κοσμᾶς Ἰνδικοπλεύστης, ὅστις πολὺ ἡσχολήθη περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Τοῦτο προκύπτει ἤδη ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ τοῦ ἔργου, ὅπερ διὰ τοῦτο ὁ Φώτιος (ἐν τίτλῳ 36) ὠνόμασεν ἐξήγησιν εἰς τὴν ὀκτάτευχον. — Πλῆρες εἰς τοὺς ψαλμοὺς ὑπόμνημα ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐν κώδ. Paris. 169 saec. 14 foll. 207. Ὁ πρόλογος αὐτοῦ εὗρισκόμενος ἐν ἀρχῇ πολλῶν σειρῶν εἰς τοὺς ψαλμοὺς, κατακειμένων ἐν τοῖς κώδιξι Vatic. 342, 711, Vallicell. C 4, ἐξεδόθη ὑπὸ Montfaucon, Opera S. Joannis Chrysostomi 3, 539. Προσθήκην εἰς τοῦτον ἐξέδ. ὁ Cirillo, Codices graeci Mss regiae bibliothecae Borbonicae, ἐν Νεαπόλει 1826 σ. 33 ε. — Ὑπόμνημα εἰς τοὺς ὕμνους τῆς Π. καὶ Ν. Διαθήκης ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ἐν κώδ. Paris. 2743 saec. 16 fol. 199—207v. — Ἐτι δὲ Ὑποθέσεις εἰς τὰ 4 εὐαγγέλια κοσμοῦνται διὰ τοῦ ὀνόματός τοῦ ἐν ἱκανοῖς χειρογράφοις, οἷον ἐν τῷ Βιενναίῳ κώδ. suppl. Kollar. 50 (κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ Κρουμβάχερ). — Περὶ τοῦ τοπογραφικοῦ συγγράμματος τοῦ Κοσμᾶ πρβ. Κρουμβάχερ.

4. Ὁ γραμματικὸς Γεώργιος Χοιροβοσκὸς ἔγραψε κατὰ τὸν 5' αἰῶνα καθαρῶς γραμματικὴν ἐξήγησιν τῶν ψαλμῶν καὶ τῶν ᾠδῶν (ἐξεδόθη ὑπὸ Th. Gaisford ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν Oxford 1842), ἣν ἀναγράφομεν ἐνταῦθα ὡς μοναδικὸν βυζαντινὸν ἐρμηνευτικὸν βιβλίον. Πρβ. Κρουμβάχερ.

49. Γρηγόριος, ὁ ἐπίσκοπος Ἀκραγαντίνων ἐν Σικελίᾳ, ἐγεννήθη κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ Λεόντιον, μοναχὸν τῆς ἐν Ρώμῃ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος ἐν Πραιτωρίῳ παρὰ τὸν Ἀκράγαντα. Δεκαεπταετὴς τὴν ἡλικίαν ἀπεδήμησε διὰ Καρχηδόνας καὶ Τριπόλεως εἰς τοὺς ἁγίους τόπους,

ὅπου ἐπὶ τινὰ ἔτη διέτρυψε καὶ διάκονος προεχειρίσθη. Ἐκεῖθεν δι' Ἀντιοχείας μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ πάλιν εἰς Ρώμην, ὅπου προεχειρίσθη εἰς ἐπίσκοπον Ἀκράγαντος. Συκοφαντηθεὶς προσεκλήθη πρὸς ἀπολογία εἰς Ρώμην, ἀλλὰ ἀναγνωρισθείσης τῆς ἀθωότητός του, ἐπανῆλθεν ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν του ἑδραν. Ὁ καθορισμὸς τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἔζησεν, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ζητήματος, μήπως εἴνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου Α' ἐν ἔτει 603 ὡς ἐπίσκοπος Ἀκράγαντος μνημονευόμενος. Πάντως ὅμως ἡ ἀκμὴ αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ τεθῇ εἰς ὑστέρους τοῦ ζ' αἰῶνος χρόνους. Ὁ Λεόντιος ἀναφέρει διάφορα συγγράμματα τοῦ Γρηγορίου, δογματικοὺς καὶ πανηγυρικοὺς λόγους, οὓς ἐξεφώνησεν ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει, πραγματείας περὶ νηστείας, ἐγκώμιον εἰς τὸν κορυφαῖον τῶν ἀποστόλων Πέτρον καὶ « ἄλλα πολλὰ ». Ἐκ τούτων ὅμως διεσώθη μόνον τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὴν, καρπὸς τῆς μελέτης τῶν Γραφῶν, εἰς ἣν κατέγινεν ὁ Γρηγόριος ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἐν Ἀκράγαντι. Τὸ ὑπόμνημα ἀκολουθοῦν κείμενον διάφορον τῆς κοινῆς τῶν Ο', ἔχει μεγάλην κριτικὴν ἀξίαν. Διαιρεῖται εἰς δέκα βιβλία, εἴνε λίαν διεξοδικὸν καὶ ἔχει τὸ ἐλάττωμα ὅτι συχνάκις ταῦτά ἐπαναλαμβάνει. Ἰδίως ἀποδλέπει εἰς τὴν ἐξακριβώσιν τῆς κατὰ λέξιν ἐννοίας, ἀλλ' ἀναζητεῖ καὶ τὸ ὑψηλότερον νόημα (μυστικώτερον, ἀναγωγικώτερον, ὡς λέγει ὁ Γρηγόριος). Ἐκ τῶν παλαιότερων ἐξηγητῶν ἀρύεται πολλά, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐλέγχει αὐτούς, ἀλλ' οὐδέποτε μνημονεύονται ὀνομαστί. Ἐν τούτοις ἠδυνήθη ὁ Μορτσέλλις τῇ βοηθείᾳ μαρτυριῶν περὶ ὀνομάτων, περιεχομένων ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθέντι χειρογράφῳ, νὰ ἐξακριβώσῃ χωρία τινὰ ἄλλων ἐξηγητῶν, οὓς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Γρηγόριος. Ὅτι δὲ ὁ Γρηγόριος δὲν ἦτο ἀδαὴς τῶν θύραθεν ἐπιστημῶν, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν κοσμογραφικῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας εἰσάγει ἐν εὐκαιρίᾳ εἰς τὸ βιβλίον του. Ἡ γλῶσσά του ἔχει ἀσυνήθεις σχηματισμούς, ὧν ἡ ἐξέτασις δὲν θὰ ἦτο ἄμοιρος ἐνδιαφέροντος ἐν τῇ βυζαντινῇ φιλολογίᾳ.

1. Ἔκδοσις: Ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ St. Ant. Morcelli, ἐν Βενετίᾳ 1791· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 98, 741—1181. Ἡ διπλωματικὴ βίσις εἶνε ἀνεπαρκής· ἀλλ' αἱ σημειώσεις τοῦ Morcelli παρέχουσιν εἰς τὴν ἔκδοσιν διαρκῆ ἀξίαν. — Τὰ χειρόγραφα εἶνε σπάνια.

2. Βοηθήματα: Smith and Wace, Dictionary of christian biography 2, 776 ε.— M. Mira, Bibliographia Siciliana 1 (ἐν Παλέρμῳ 1875) 458.— Περὶ τῆς εἰς Παλαιστίνην ἀποδημίας τοῦ δ Mollinier et Tobler, Itinera hierosolym. latina 2, 1, 243.— O Lancià di Brolo, Storia della Chiesa in Sicilia, 2 (ἐν Παλέρμῳ 1884) 38—57 ἀποκρούει τὴν ταυτότητα τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου Α' μνημονευόμενον ἐπίσκοπον.

3. Βιογραφικά: Ὁ βίος Γρηγορίου ὑπὸ Λεοντίου ἐξεδόθη ὑπὸ Morcelli ἐνθ' ἄνωτ., παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 549—716. Συνεγράφη κατὰ τὸ 668 καὶ περιέχει πολλοὺς καλλωπισμοὺς ἀλλοτρίους πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Ἐν σπουδαίῳ τινὶ ἀντικειμένῳ, τῷ περὶ τῆς καταγγελίας καὶ ἀθώωσης τοῦ Γρηγορίου ἐν Ρώμῃ, ἐπιβεβαιοῦται δι' ἐπιστολῶν τοῦ ἐνεργήσαντος εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην πάπα Γρηγορίου, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ἐννοεῖται ὅτι ἐν αὐταῖς λόγος γίνεται περὶ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως.— Ἀπόσπασμα τοῦ βίου τούτου, οὐγκιαίοις στοιχείοις γεγραμμένον, εὑρεται ἐν κώδικι Petropolit. 30 saec. 8—9.— Ἐπὶ τοῦ βίου τοῦ Λεοντίου στηρίζεται ἄλλη τις, ἀνέκδοτος βιογραφία τοῦ Γρηγορίου ὑπὸ Μάρκου ἡγουμένου τῆς αὐτῆς ἐν Ρώμῃ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, ὡς καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Συμεὼν μεταφραστοῦ. Ἐκείνη μὲν περιέχεται π. χ. ἐν κώδικι Vatican. Palat. 17 saec. 10—11 fol. 1—39. Αὕτη δὲ παρὰ Migne, Patr. gr. 116, 189—260.— Τετάρτην βιογραφίαν τοῦ Γρηγορίου σημειοῖ δ Φαβρίκιος, Bibl. gr. 10, 232.

50. Αἱ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ἐρμηνεύται τῶν δύο ἀρχιεπισκόπων τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ Καισαρείας Ἀνδρέου καὶ Ἀρέθου εἶνε πολὺ συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας. 1. Ἡ πρώτη συνετάχθη πιθανῶς κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5' αἰῶνος, ἐγράφη δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου τῇ αἰτήσῃ Μακαρίου τινὸς ὡς ἡ πρώτη κυρίως ἐρμηνεῖα εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ εὐαγγελίου ἐν ἐλληνικῇ γλώσσῃ. Διαιρεῖται εἰς 24 Λόγους καὶ 72 κεφάλαια συμφώνως πρὸς τοὺς 24

πρεσβυτέρους τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τὴν εἰς τρία διαίρεσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, εἰς σῶμα, ψυχὴν καὶ πνεῦμα. Ἐκ τῆς παρὰ Πλάτωνι τριχῇ διαιρέσεως παρέλαθεν ὁ Ἀνδρέας καὶ τὴν εἰς τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀπόδοσιν τριπλῆς ἐννοίας, ἐξ ὧν ἡ τρίτη κατ' αὐτὸν ἐπικρατεῖ ἐν τῇ ἀποκαλύψει. Τὴν ἐργασίαν του δὲ διεξάγει ἀκολουθῶν πιστῶς, ὡς πάντες οἱ μεταγενέστεροι ἐξηγηταί, τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας, ὧν αἱ κρίσεις εἶνε ὁ μόνος γνώμων τοῦ. Ἐν τούτοις σημαντικὴν διαφορὰν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν πλείστων βυζαντινῶν ἐξηγητῶν ἀποτελεῖ ἡ γνώσις τῶν παλαιῶν χριστιανῶν συγγραφέων, ἧς ὁ Ἀνδρέας ἀποδεικνύεται κάτοχος. Πλὴν τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Διονυσίου Ψευδοαρεοπαγίτου, Εὐσεβίου, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ Ἐπιφανίου γνωρίζει τὸν Παπῖαν Ἱεραπόλεως, τὸν Εἰρηναῖον, Ἰουστίνον, Ἰππόλυτον καὶ Μεθόδιον τὸν Ὀλύμπιον. Τὰ ἐκ τούτων μάλιστα παρατιθέμενα χωρία ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ Ἀνδρέας εἶχεν αὐτοὺς ἀνὰ χεῖρας. Βοηθούμενος ὑπὸ τῶν αὐθεντιῶν τούτων ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ νόημα τοῦ σκοτεινοῦ βιβλίου. Ἀλλ' ὀρθῶς ἐκτιμῶν τὰς δυσχερείας τοῦ κειμένου ῥητῶς λέγει, ὅτι δὲν ἀξιοῖ νὰ γνωρίσῃ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ κρυπτόμενα μυστήρια.

2. Τὸ ἀνωτέρω υπόμνημα ἀπετέλεσε τὴν βάσιν τοῦ ἄλλου ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀρέθα περὶ τὸ 895 συγγραφέντος. Ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιγραφῇ ὁμολογεῖ τὴν ἑαυτοῦ ἐξάρτησιν, πολλὰ δὲ χωρία παρέλαθεν ἐξ ἐκείνου κατὰ λέξιν, πολλαχοῦ ὅμως ἐφύλαξεν ὁ Ἀρέθας καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν του. Τὴν μὲν εἰς 24 Λόγους διαίρεσιν παρέλειψεν, ὡς φαίνεται, εἰς δὲ τὰ 72 κεφάλαια ἔδωκεν ἄλλην ἑκτασιν. Ἐνίοτε προτιμᾷ ἐρμηνείαν ἐναντίαν τῆς τοῦ Ἀνδρέου, ὡς π. χ. εἰς ἀποκαλύψ. ις' 19, ὅπου οὐχὶ τὴν Βαβυλῶνα ὑπονοεῖ, ἀλλὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Σημαντικαὶ διαφοραὶ παρατηροῦνται καὶ ἐν τῇ χρησιμοποίησει τῶν παλαιῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, διότι ὁ Ἀρέθας ἀναφέρει αὐτοὺς ὀνομαστὶ σπανιώτερον ἢ ὁ Ἀνδρέας, ἀλλ' ὅπου ὀνομάζει αὐτούς, ὀρίζει ἀκριβῶς τὰ ἐξ ὧν ἠντλησε συγγράμματα, ἰδίως τὰ τοῦ Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίου.

Παρά τῷ Ἀρέθῃ ἀπαντῶσι καὶ νέα ὀνόματα, τὰ τοῦ Φίλωνος, Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας, Ἀθανασίου, Βασιλείου, Γρηγορίου Νύσσης, τῶν Πατρίων Βιβυνῶν, καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἀριστοτέλους. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ὑπόδειγμά του ἀναφέρεται τέλος συχνάκις καὶ εἰς τὸν ἀρειανισμόν καὶ εἰς τὰς χριστολογικὰς ἑτεροδοξίας.

Ἄν ὁ Ἀρέθας ἡσχολήθη καὶ περὶ ἄλλας ἐρμηνευτικὰς ἐργασίας, δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφανθῶμεν πρὶν ἐρευννηθῶσι τὰ χειρόγραφα. Ὑπὲρ τούτου ὅμως φαίνεται μαρτυροῦν τὸ εἰς Β' πρὸς Κορινθίους ε' 4 σχόλιον, ὅπερ ἐξέδωκεν ὁ Κράμερ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Ἀρέθα διακόνου, καὶ τὸ αὐτὸ ὁμοίως ἀποδεικνύει ἡ ὀνομαστική μινεία τοῦ Ἀρέθα ἐν ταῖς εἰς τοὺς ψαλμοὺς σειραῖς τῶν Οὐατικανῶν κωδίκων 744, 752, 1422. Καὶ ἄλλα δέ τινα θεολογικὰ συγγράμματα ἀπονέμονται εἰς αὐτόν, ἐγκώμιον εἰς τοὺς μάρτυρας Σαμωνᾶν, Γουρίαν καὶ Ἀβιβὸν ἐξ Ἐδέσσης, ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἐξορισθέντα πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Εὐθύμιον, ὅστις ἀπέθανεν ἐν Καισαρείᾳ τὸ 717, κ. ἄ. Ὅτι εἰς τὸν Ἀρέθαν προσδίδει ἄξιαν μεγαλειτέραν τῆς τοῦ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐρμηνευτοῦ, εἶνε ἰδίως τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ δεικνύει ὑπὲρ τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν συγγραφέων, μάλιστα δὲ τῶν Ἑλλήνων ἀπολογητῶν, μελετῶν καὶ ὑπομνηματίζων καὶ οὕτω διασώζων αὐτοὺς εἰς ἡμᾶς. Ἀλλὰ τὴν ὑπὲρ τούτου εὐγνωμοσύνην, ἣν οἱ νεώτεροι πρὸς αὐτὸν ἀπέδωκαν, πρέπει νὰ ἐπεκτείνωμεν καὶ εἰς τὸν Ἀνδρέαν. Διότι οὗτος πρὸ αὐτοῦ ἔτι τὴν προσοχὴν ἐπέστησεν εἰς τοὺς ἀρχαιστάτους χριστιανοὺς συγγραφεῖς, ἴσως μάλιστα τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἀνδρέου εἶνε ὅπερ καὶ παρὰ τῷ Ἀρέθῃ ἐξήγειρε τὸ ὑπὲρ ἐκείνων ἐνδιαφέρον. — Περὶ τῶν θύραθεν συγγραμμάτων τοῦ Ἀρέθα πρβλ. Κρουμβάχερ.

1. Τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀνδρέου ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Fr. Sylburg. ἐν Heidelberg 1596 μετ' ἐκτενοῦς πίνακος τῶν ἀξιοσημειώτων λέξεων καὶ φράσεων, ὅστις τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ διαφωτίζει. Ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 207—458, 1387—1394. — Ἐν τῷ

κώδικι Monac. 318 fol. 151—54 ἀποσπάσματα τοῦ Ἀνδρέου «ἐκ τῆς θεραπευτικῆς δευτέρας βίβλου». Ὁμοίως καὶ ἐν κώδικι Paris. 2314 saec. 14—15 fol. 345v—354.—Τὸ ἀρχαιότατον χειρόγραφον τοῦ Ἀνδρέου εἶνε βεβαίως ὁ κώδιξ Athous 129 (S. Pauli 2) anno 800, γεγραμμένος διὰ χειρὸς τῆς αὐτοκρατείας Μαρίας. Περιέχει πλὴν τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τὰς πράξεις καὶ τὰς ἐπιστολάς τῶν ἀποστόλων μετὰ σχολίων, ἅτινα κατὰ τὸν Σπυρ. Λάμπρον ἴσως ἀνήκουσιν ὁμοίως εἰς τὸν Ἀνδρέαν. Ἐν ἀρχῇ δὲ προτάσσεται βιογραφία τοῦ Ἀνδρέου, τὰ περὶ ἧς ὁ Λάμπρος δυστυχῶς ἔδεν διασφαεῖ.—Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὑπομνήματος ἐν τῇ κριτικῇ τοῦ κειμένου τῆς ἀποκαλύψεως ἴδε Fr. Delitzsch, Handschriftliche Funde, 2ον τεύχος, ἐν Λειψία 1852.

2. Ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἀνδρέου τίθεται καὶ νῦν ἐτι μεταξὺ τοῦ ε' καὶ θ' αἰῶνος. Ἡ ἀπόπειρα τοῦ A. Harnack ν' ἀποδείξῃ αὐτὸν σύγχρονον τοῦ Ἀρέθα, στηρίζεται εἰς τὴν παρὰ τούτῳ σημείωσιν: ὁ τῆς κατ' ἐμὲ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας ἀξίως τὴν ἐφορείαν λαχὼν, ἐν Migne, Patr. gr. 106, 616, καὶ εἶνε ἀτυχῆς, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς σημειώσεως ἐξάγεται. Εἶνε δὲ καὶ λίαν ἀπίθανον ὅτι μετεσκευάσθῃ ὑπόμνημα πρὸ μικροῦ μόλις γραφέν.—Κατὰ τοῦ ε' αἰῶνος καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀνωτέρω καθορισμοῦ (τῆς ἐν τῷ ε' αἰῶνι ἀκμῆς) μαρτυροῦσι τὰ ἐξῆς: πρῶτον ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀρύεται ἐκ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Διονυσίου τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου, ἔπειτα ὅτι ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ὑπομνήματος ἀκολουθεῖ τὸν βυζαντηνὸν τρόπον, ἀδιαλείπτως τοὺς πατέρας ἐπικαλούμενος, τρίτον ἡ παρατήρησις ὅτι τὸ ἐκκλησιαστικὸν πρωτεῖον μετεβιβάσθῃ ἐξ Ἐφέσου εἰς Κων/πολιν, τέταρτον ἡ ἑλλειψίς παντὸς ἀντιρρητικοῦ ἐνδιαφέροντος, πέμπτον ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ Ἀνδρέας ὁμιλεῖ περὶ τῶν χρόνων τοῦ ἀρειανισμοῦ ὡς πάνυ ἀπ' αὐτοῦ ἀφισταμένων, τέλος δὲ ἰδίᾳ ἡ παρὰ Θεοφάνει ἐκδόσ. de Boor 1, 161 εἰδήσις περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Οὐννων ἐν ἔτει 508 δηλώσεως τῆς Καππαδοκίας: εἰς τοῦτο δὲ τὸ συμβᾶν ὀρθότερον εἶνε ν' ἀναφέρωμεν τὰ περὶ Οὐννων ἐν τῷ ὑπομνήματι τοῦ Ἀνδρέου μνημονευόμενα.

3. Τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀρέθα ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Donatus ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Οἰκουμενίου, ἐν Οὐγγρῶν 1532.—Νέας ἐκδόσεως ἐκ τοῦ κώδ. Bodl. Barocc. 3 saec. 11 ἐπεμελήθη ὁ J. A. Cramer, Catalenae in novum Testamentum 8 (1840) 176—496. Ἡ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀρέθα προσερχομένη ἐπιγραφὴ τοῦ συγγράμματος εἶνε ἡ ἐξῆς: Ἐκ

τῶν Ἀνδρέα τῷ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας Καππαδοκίας εἰς τὴν ἀποκάλυψιν πεπονημένων θεαρέστως σύνοψις σχολικῇ, παρατεθεῖσα ὑπὸ Ἀρέθα ἀναξίου ἐπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας. — Ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 493—785. — Παντελῶς ὁμοιον χειρόγραφον πρὸς τὸν Bodl. εἶνε ὁ κώδιξ Vatic. Pii II 50 saec. 10. — Οἱ λόγοι εἰς τοὺς Ἑδессηνοὺς μάρτυρας καὶ ὁ ἐπιτάφιος εἰς τὸν Εὐθύμιον κατὰ παλαιότερας ἐκδόσεις παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 787—806. — Ἐν τῷ κώδικι Laurent. pl. 5, 24 saec. 11 fol. 12 ε. ὑπάρχει μακρὸν σχόλιον εἰς Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα. Πρὸς Bandini, Catalogus 1, 49 ε. — Ἐν κώδικι Monac. 66 saec. 16 fol. 62 σχόλιον Περὶ Θεοῦ. — Rettig, Die Zeugnisse des Andreas und Arethas von Caesarea in Kappadocien über die Apokalypse, ἐν Theologische Studien und Kritiken 4 (1831) 734—776. — Fr. Delitzsch, Wann lebte Arethas, der Ausleger der Apokalypse? ἐν Zeitschrift für lutherische Theologie 24 (1863) 1, 12—16. — Th. v. Otto, Ueber das Zeitalter des Erzbischofs Arethas ἐν Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie 21 (1878) 539 ε. — Τὴν λοιπὴν βιβλιολογίαν ἴδε παρὰ Κρουμβάχερ.

4. Ἐπὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ (886—911) ἤκμαζε καὶ ὁ Λέων μάγιστρος, ἀνθύπατος καὶ πατρίκιος, οὗ διεσώθη ἐν χειρογράφοις ἐκτενὲς ἐξηγητικὸν σύγγραμμα, σχόλια εἰς τὰ ἱστορικὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς τὰ τρία εὐαγγέλια (τὸ κατὰ Ματθαῖον, Λουκᾶν καὶ Ἰωάννην), εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ τὰς 7 καθολικὰς ἐπιστολάς. Ἐκλογὰς ἐξ αὐτοῦ ἐξέδ. ὁ A. Mai, Nova Patrum bibliotheca 6 (ἐν Ρώμῃ 1853) 541 ε., ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 1020 ε. — Ἄλλας ἐκλογὰς ἐκ τοῦ κώδ. Patmiaeus 177 saec. 10 ἐξέδ. ὁ Ἱ. Σακελλίων, Πατμιακὴ βιβλιοθήκη, ἐν Ἀθήναις 1890 σ. 97 ε. — Τὰ εἰς τὴν Π. Δ. σχόλια περιέχονται καὶ ἐν τῷ κώδ. Patmiaeus 178 saec. 10—11 μετὰ ἐπιστολῶν τοῦ Λέοντος, ἃς ἐξέδ. ὁ Ἱ. Σακελλίων ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. κ. ἐθνολ. ἐταιρ. τ. Ἑλλ. 1 (1883—85) 377—410 μετ' ἐπιστολῶν τοῦ βασιλέως Βουλγαρίας Συμεὼν κ. ἀ. — Τὰ εἰς τὴν Π. Δ. σχόλια εἶνε πάντα παρελημμένα ἐκ τοῦ Θεοδωρήτου τοῦ Κύρρου. — Ἄλλα χειρόγραφα εἶνε π. χ. οἱ κώδικες Vindob. theolog. 157 καὶ 230. Ὁ A. Mai ἐνθ' ἄνωτ. 539 μνημονεύει Οὐατικανὸν κώδικα τῶν Ο', φέροντα

άλλας τε μικρογραφίας καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Λέοντος πατρικίου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου.

5. Ἄλλος τοῦ Ἀρέθα σύγχρονος ἦτο κατὰ τὸν A. Mai ὁ Βασίλειος ἐπίσκοπος Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης) τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ, ὅστις συνέγραψεν ὑπόμνημα εἰς πάντας τοὺς προφήτας, ἀνέκδοτον ἔτι. Τὸν πρόλογον αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὁ A. Mai, Nova Patrum bibliotheca 6, 540 ε. Ἐκ τούτου τοῦ προλόγου προκύπτει ὅτι ὁ Βασίλειος ἐσκόπευε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐργασίαν τῶν πατέρων ἐν τῇ ὑπομνηματίσει τῶν προφητῶν καὶ πρὸ πάντων ν' ἀποδείξῃ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶνε ὁ περιμενόμενος Μεσσίας. Ἐκλογὰς μετὰ τοῦ προλόγου ἀνωνύμου τινὸς ἐξέδ. ὁ A. Mai, Nova Patr. bibl. 7 (ἐν Ρώμῃ 1854) 1, VII—XII· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 111, 412—416. — Ὁ κώδιξ Patmiae. saec. 12 περιέχει τοῦ Βασιλείου τό τε ὑπόμνημα εἰς τοὺς προφήτας καὶ ἑλλιπὴ τὴν Ἐκθεσιν περὶ διαφόρων ἀποριῶν καὶ ζητήσεων τῆς θείας Γραφῆς ἐν 96 ἐρωτήσεσι καὶ ἀποκρίσεσιν.

51. Οἰκουμένιος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Τρίκκης. Διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου προβάλλεται εἰς ἡμᾶς αἰνιγμα ὡς ἀληθῶς. Ἀναφέρει αὐτὸ ὁ Κοϊσλινιανὸς κώδιξ 244 τοῦ ι' αἰῶνος φύλλῳ 330^v ἐν ἐπιγραφῇ ἐμφερεῖ πρὸς τὴν τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀρέθα εἰς τὴν ἀποκάλυψιν: Ἐκ τῶν Οἰκουμενίων τῶ μακαρίῳ ἐπισκόπῳ Τρίκκης Θεσσαλίας θεοφιλῶς πεπονημένων εἰς τὴν ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου σύνοψις σχολικὴ κτλ. Ὁμοίᾳ δὲ ἀπαντᾷ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη καὶ ἐν τῷ Οὐατικανῷ κώδικι Πίου Β' τοῦ ι' αἰῶνος φύλλῳ 288. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἔπεται ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χειρογράφοις πρόλογος, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ τῆς γνησιότητος καὶ τῆς εἰς τὸν κανόνα συναριθμήσεως τοῦ βιβλίου τῆς ἀποκαλύψεως, βεβαιοῖ δὲ ἅμα ὅτι ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀποδίδει τὸ ἀρχικὸν ὑπόμνημα ἀνεὺ οὐσιωδῶν παραλείψεων. Ἀλλὰ παραδόξως εὐρίσκομεν, ὅτι τὸ καίμενον τοῦτο πλὴν γλωσσικῶν τινῶν μεταβολῶν καὶ παραλείψεων, αἵτινες ἀντισταθμίζονται δι' ἄλλων προσθηκῶν, εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ τὸ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ὑπόμνημα Ἀνδρέου τοῦ Καισαρείας. Αἱ πρὸς τοῦτο διαφοραὶ

προέρχονται κυρίως ἐκ τῆς παραλείψεως τῶν ἐκ παλαιότερων ἐξηγητῶν παραθέσεων ὡς καὶ τῶν παραινετικῶν ἐπιλόγων ἐν ἐνὶ ἐκαστῷ τῶν 24 Λόγων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πατρότης τοῦ Ἀνδρέου εἶνε βεβαιωμένη διὰ τοῦ Ἀρέθα, ἐκ δὲ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο κειμένων ἐξάγεται ὅτι τὸ τοῦ Ἀνδρέου εἶνε τὸ πρότυπον, θετικῶς συμπεραίνομεν, ὅτι συγγραφεὺς τοῦ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ὑπομνήματος δὲν εἶνε ὁ Οἰκουμένιος.

ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα φέρονται ἀπὸ τοῦ 15' αἰῶνος τρία ὑπομνήματα εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων, τὰς καθολικὰς ἐπιστολὰς καὶ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Τούτων τὰ μὲν δύο πρῶτα, ὡς καὶ ὑπ' ἄλλων παρατηρήθη, ταυτίζονται πρὸς τὰ ἀντίστοιχα ὑπομνήματα τοῦ Θεοφυλάκτου, πλὴν ἐπουσιωδῶν τινων μεταθέσεων, παραλείψεων καὶ ἐπαυξήσεων. Ἄλλ' ἐν αὐτοῖς πλεονεκτεῖ ὁ «Οἰκουμένιος», διότι τὰ χειρόγραφα, δι' ὧν παρεδόθησαν ἡμῖν τὰ ὑπομνήματα ταῦτα, ἀνάγονται εἰς ἐποχὴν παλαιότεραν κατὰ ἡμιόλιον αἰῶνος τῆς τοῦ Θεοφυλάκτου ἀκμῆς. Καὶ τὸ εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου ὑπόμνημα περιέχει μὲν πολλὰ ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Θεοφυλάκτου βιβλία, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε παρὰ τῷ Οἰκουμένιῳ παρουσιάζεται ὑπὸ οὐσιωδῶς ἄλλην μορφήν, μέσον τι ὄν μεταξὺ ἐρμηνευτικῆς σειρᾶς καὶ αὐτουσίῃς ὑπομνήματος. Αἱ πλείσται τῶν ἐξηγήσεων δὲν φέρουσι συγγραφῆς ὄνομα· πολλάι ὅμως χαρακτηρίζονται ὡς ἐκλογαὶ ἐκ παλαιότερων ἐρμηνευτῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Μεθοδίου Ὀλυμπίου, Εὐσεβίου, Ἀκακίου, Χρυσοστόμου, Σευηριανοῦ, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θεοδωρήτου καὶ συχνότατα τοῦ Φωτίου. Τὸ πρᾶγμα δὲ καθίσταται ἔτι δυσχερέστερον, ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι μεταξὺ τῶν ἀνωτέρω ὀνομάτων ἀπαντᾷ πλειστάκις καὶ τὸ τοῦ Οἰκουμένιου. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ ὑπόμνημα παραδίδεται διὰ χειρογράφων παλαιότερων τῆς τοῦ Θεοφυλάκτου ἐποχῆς. Τέλος τὸ ζήτημα περὶ τοῦ τίς εἶνε ἀληθῶς ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ καὶ ἐκ τούτου ἔτι μᾶλλον περιπλέκεται, ὅτι ἐν πολλοῖς χειρογράφοις τὸ κείμενον διαφέρει πάλιν τοῦ τε ἐκδεδομένου Οἰκουμένιου καὶ τοῦ

Θεοφυλάκτου, αὐτὰ δὲ τὰ χειρόγραφα παρέχουσιν οὐχὶ ὅμοιον κείμενον, ἀλλὰ ποικίλας παραλλαγάς. Πρὸ παντὸς ἀνάγκη νὰ παραβληθῇ τὸ εἰς τὰς καθολικὰς ἐπιστολὰς ὑπόμνημα πρὸς τὸ τοῦ Μητροφάνους Σμύρνης. Ἐκ τούτων πειθόμεθα, ὅτι τὸ ὄνομα Οἰκουμένιος ἐν ᾧ σημείῳ σήμερον εὐρίσκεται ἡ περὶ τῶν κατ' αὐτὸ ἔρευνα ἀποτελεῖ πράγματι αἰνίγμα, οὗ ἡ λύσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐμπεριστατωμένης τῶν χειρογράφων ἐρεῦνης καὶ ἐκ τῆς ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ ὅλον ζήτημα τοῦ λογοτεχνικοῦ γένους τῶν σειρῶν κριτικῆς μελέτης.

1. Ἑκδόσεις: Τοῦ προλόγου εἰς τὸ ὑπόμνημα τὸ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Montfaucon, Bibliotheca Coisl. σ. 277—279. — Τοῦ ὑπομνήματος δὲ ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ J. A. Cramer, Catenae in novum Testamentum 8 (ἐν Oxford (1840) 497—582. — Τῶν τριῶν ἄλλων ὑπομνημάτων ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Donatus, ἐν Οὐγγρῶν 1532. — Παρὰ Migne, Patr. gr. 118 καὶ 119 ἀνετυπώθησαν ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ F. Morellus, ἐν Παρίσις 1631.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 8, 692—696. — Ἄρθρον παρέχον καλὰς πληροφορίας ὑπὸ O. Bardenhewer, ἐν Wetzer und Weltes Kirchenlexikon 9² (ἐν Freiburg 1894) 708—711. — Ὁ Fr. Overbeck, Die sogenannten Scholien des Oekumenius zur Apokalypse, ἐν Zeitschrift für wissensch. Theologie 7 (1864) 192—201 ἔκρινεν ἁρθῶς περὶ τῆς σχέσεως τῶν σχολίων τούτων πρὸς τὸν Ἀνδρέαν. Εἰκάζει δὲ ὅτι τὸ γνήσιον εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ὑπόμνημα τοῦ Οἰκουμενίου δὲν εἶνε ἔτι ἐκδεδομένον. Τοῦτο θὰ ἐξακριβώσῃ ἡ ἐξέτασις τῶν χειρογράφων, πιθανὸν ὅμως δὲν εἶνε, μᾶλλον δὲ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ Οἰκουμένιος ὡς ἐπιτομεὺς τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀνδρέου.

3. Ἐν τῷ κώδικι Vatican. 1650 anno 1037 περιέχεται ὑπόμνημα Νικολάου ἀρχιεπισκόπου Ρηγίου τῆς Καλαβρίας εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου, ὅπερ ἔπρεπε νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ ἀντίστοιχα ὑπομνήματα τοῦ Οἰκουμενίου καὶ Θεοφυλάκτου, διότι ἴσως ἀποτελεῖ τὸν συνδέοντα ἀμφότερα ταῦτα κρίνον. Τὸ χειρόγραφον ἐγράφη ὑπὸ τινος

Θεοδώρου ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ συγγραφέως. Πρβ. P. Batiffol, L'abbaye de Rossano, ἐν Παριείοις 1891 σ. 17, 155.

4. Εἰς τῖνα Θεοδόσιοι γράμματικὸν ἀποδίδονται ἐν κώδ. Vatic. Pii II 22 saec. 11 fol. 66^v — 68 σχόλια εἰς τὰς ὁπτασίας τοῦ Δανιήλ. Ἀλλ' ἄδηλον ἂν ὁ συγγραφεὺς οὗτος εἶνε παλαιότερος τοῦ χειρογράφου.

52. Θεοφύλακτος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, ἐγεννήθη ἐν τῇ νήσῳ Εὐβοίᾳ. Ἦτο διάκονος τῆς ἀγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Δούκας (1071—78) τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ βασιλόπαιδος Κωνσταντίνου. Πρὸ τοῦ 1078 ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Βουλγαρίας. Εἰς τὸν ἐπιμεμελημένης μορφώσεως Βυζαντινὸν ἀπῆρεσκον τὰ βάρβαρα ἦθη καὶ ἡ ἀπαιδευσία τῶν Βουλγάρων, συχνὰ δὲ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς παραπονεῖται ἐπὶ τούτῳ ποθῶν τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπάνοδον. Ἀλλ' ὅμως δὲν κατῴρωθεν, ὥς φαίνεται, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν μισητὴν Βουλγαρίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει εἶχεν ἐχθροὺς πολὺ ἰσχύοντας, οἵτινες ἠνάγκασαν αὐτὸν ἅπαξ νὰ δώσῃ εὐθύνας ἐν Κωνσταντινουπόλει, καταγγελλοεῖς ἐπὶ χρηματισμῷ.

Ὁ κύριος κλάδος τῆς συγγραφικῆς τοῦ Θεοφύλακτου δράσεως εἶνε ὁ ἐρμηνευτικός. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτοῦ περιλαμβάνουσιν ἱκανὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ σχεδὸν πᾶσαν τὴν Καινὴν. Ἀνέκδοτον εἶνε ἔτι ὑπόμνημα εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, ὅπερ εὐρίσκεται π. χ. ἐν τῷ Παρισιανῷ κώδικι 147 τοῦ 15 αἰῶνος. Τὸ ἐλλιπὲς ἀπομείναν ὑπόμνημα εἰς τοὺς δώδεκα μικροὺς προφῆτας ἤρchiσε, παρακληθεὶς ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Μαρίας, ἥτις ἤτησε παρ' αὐτοῦ ἐπίτομον καὶ εὐληπτον ἐξήγησιν κατὰ λόγον τῆς τριπλῆς ἐννοίας τῆς ἀγίας Γραφῆς, τῆς κατὰ λέξιν, τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἀναγωγικῆς. Τὰς πηγὰς τοῦ ὁ Θεοφύλακτος δὲν ὀνομάζει, ἀλλ' ἡ σπουδαιότης αὐτῶν ἦτο Θεοδώρητος ὁ Κύρρου.

Ἐκ τῶν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ὑπομνημάτων εἰς τὸν Θεοφύλακτον ἀνήκει μόνῃ ἡ ἐρμηνεία εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια.

Καὶ τὸ εἰς Ματθαῖον ὑπόμνημα συνέγραψε παρορμηθεὶς ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Μαρίας, τὴν αὐτὴν δὲ ἀφορμὴν ἔσχον φαίνεται καὶ τὰ ἄλλα. Ἡ ἐκ τοῦ Χρυσόστομου ἐξάρτησις ὁμολογεῖται ἐν αὐταῖς ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ὑπομνημάτων τούτων. Οὐχὶ δὲ μόνον εἰς τὸν Χρυσόστομον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλους πατέρας καταφεύγει ὁ Θεοφύλακτος, εἰ καὶ ὀνομαστὶ μνημονεύει μόνον Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Τὴν ἀλληγορικὴν ἐξήγησιν ἐφαρμόζει συχνότατα, ἰδίως δὲ ἐν ταῖς παραβολαῖς τοῦ Χριστοῦ. Ἐν τοῖς τρισὶ λοιποῖς ὑπομνήμασι παραπέμπει συχνάκις εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγελίου, ἐν γένει δὲ προσπαθεῖ νὰ φέρῃ αὐτὰ εἰς ὁμοφωνίαν πρὸς ἄλληλα. Ἀλλὰ δὲν λείπουσιν ὅμως καὶ ἀντιφάσεις, μετοχετευθεῖσαι ἐκ τῶν ὑποδείγματων αὐτοῦ. Ἐν τῷ εἰς Ἰωάννην ὑπομνήματι ὁμιλεῖ συχνάκις περὶ μανιχαίων, ἀρειανῶν καὶ νεστοριανῶν, περιστάσεως δὲ δεθείσης ἀντιλέγει καὶ πρὸς τοὺς μασσαλιανούς, Ἀρμενίους καὶ Λατίνους. Τὰς πρὸς παραίνεσιν ἐφαρμογὰς σπανίως παρεμβάλλει, καὶ οὕτω δὲ ὑπεμφαίνει ἀπλῶς αὐτάς.

Κάποιαν ἀνεξαρτησίαν φυλάττει ὁ Θεοφύλακτος καὶ ἐν τῷ ἔκτενεί εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ὑπομνήματι, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ πολὺ συχνότερον ἢ ἐν τοῖς λοιποῖς μνημονεύει ὀνομαστὶ τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, τὸν Μεθόδιον, τοὺς τρεῖς Καππαδόκας, τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, τὸν Διονύσιον Ψευδοαρεοπαγίτην. Ἀλλὰ κυριώτατος ὁδηγὸς αὐτοῦ καὶ ἐνταῦθα εἶνε ὁ Χρυσόστομος, παρὰ τῷ ὁποίῳ μάλιστα προσέχει καὶ εἰς αὐτάς τὰς διαφόρους γραφὰς τοῦ κειμένου τῆς ἁγίας Γραφῆς. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὅμως ἀπαριθμεῖ τὰς διαφόρους ἐρμηνείας, χωρὶς ν' ἀναφέρει καὶ τίνων εἶνε αὗται, παραδέχεται δὲ ἄλλοτε τὴν μίαν καὶ ἄλλοτε τὴν ἄλλην. Πρὸς τὸν Εὐθύμιον Ζιγαβηνὸν πολλάκις συμφωνεῖ ὁ Θεοφύλακτος ἐν τούτῳ τῷ ὑπομνήματι λέξιν πρὸς λέξιν. Πᾶσαν δὲ ἀνεξαρτησίαν ἀποβάλλει ὁ Θεοφύλακτος ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων, ἅτινα παρεδόθησαν ἐν τρισὶ παραλλαγαῖς, καὶ εἰς τὰς καθολικὰς ἐπιστολάς, τὰ ὅσα κατ' οὐσίαν ταυτίζονται πρὸς τὰ τοῦ Οἰκουμενίου.

Τοῦτο ἀμαυρώνει πολὺ τὴν φήμην, ἥς ὁ Θεοφύλακτος ἀπέλαυε τέως ὡς ἐρμηνευτής, διότι γεννᾷ τὴν εὐλογον ὑπόφιν ὅτι ὁ Θεοφύλακτος καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ὑπομνήμασι δὲν ἤντλησεν ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐξηγητῶν, ἀλλ' ὑποδείγματα ἔτοιμα, σμικρά τινα μόνον ἐν αὐτοῖς μεταβαλὼν, πρὸς τὸν οἰκεῖον σκοπὸν ἐχρησιμοποίησε.

Τὰ καταλειφθέντα ὑπ' αὐτοῦ συγγράμματα περιλαμβάνουσι καὶ ἐπιστολὰς καὶ ἄλλα τῆς θύραθεν παιδείας ἔργα (περὶ ὧν ἴδε Κρουμβάχερ), πλείονα δ' ἔτι θεολογικά. Ἡ κατὰ Λατίνων ἀντιρρητικὴ αὐτοῦ πραγματεία, ἐν πνεύματι διαλλακτικῶς γεγραμμένη, ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα εἰς τὸν Δημήτριον Χωματιανὸν καὶ ἄλλους μεταγενεστέρους ἐνωτικούς, οἷον εἰς τὸν Ἰωάννην Βέκκον. Ἐκ τῆς συλλογῆς ὁμιλιῶν ἐξεδόθησαν μόνον δύο, ἡ μὲν εἰς τὴν Ἰψωσιν τοῦ Σταυροῦ, ἡ δὲ εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. Ἐνδεκα ὁμιλίαι εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ εἶνε ἀπλᾶ ἑρανίσματα ἐκ τῶν εἰς τὰ εὐαγγέλια ὑπομνημάτων. Γνήσιος πρέπει νὰ εἶνε καὶ ὁ λόγος εἰς τοὺς δεκαπέντε μάρτυρας, οἵτινες ἐμαρτύρησαν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐν Τιβεριοπόλει ἥτοι τῇ Στρουμνίτση. Εὐλόγως ὅμως ὁ Μίκλοζιχ ἠθέτησε τὴν βιογραφίαν τοῦ πρώτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Κλήμεντος († 916), ὡς μὴ ἀνήκουσαν εἰς τὸν Θεοφύλακτον. Ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς δηλοῖ ὁ ἴδιος, ὅτι εἶνε σύγχρονος· ἄλλως δὲ δὲν συμφωνεῖ ἢ ἐν αὐτῇ ἐκδηλουμένη ὑπὲρ τῶν Βουλγάρων συμπάθεια πρὸς τὰς περὶ Βουλγάρων καὶ Βουλγαρίας ἐκφράσεις τοῦ Θεοφυλάκτου. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι εἶνε ἔτι ἀνέκδοτα, ὡς ἡ περὶ Τριάδος καὶ ἡ κατὰ Ἰουδαίων πραγματεία. Ὅπωςδὴποτε τὰ ἐνταῦθα περὶ τούτων λεγόμενα ἀνάγκη εἶνε νὰ ἐξακριβωθῶσι καλλίτερον.

1. Ἐκδόσεις: Γενικὴν ἔκδοσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοφυλάκτου κατήρτισεν ὁ Fr. Foscari βοηθὸς τοῦ Bon. Finetti καὶ Ant. Bongiovanni, ἐν 4^{αι} τόμοις, ἐν Βενετίᾳ 1754 — 63. Ἐν ταύτῃ ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον τὰ ὑπομνήματα εἰς τοὺς πέντε μικροὺς προφήτας Ἠσαΐαν, Ἀββακούμ, Ἰωνᾶν, Ναούμ, καὶ Μιχαῖαν, τὰ εἰς τὰς καθολικὰς

ἐπιστολὰς καὶ δύο νέαι παραλλαγαὶ τοῦ ὑπομνήματος εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων, αἵτινες ὁμῶς οὐσιωδῶς συμφωνοῦσι πρὸς τὸ πρῶτον κείμενον. — Πάντα ταῦτα ἀνετυπώθησαν παρὰ Migne, Patr. gr. 123—126. — Ἡ κατὰ Λατίνων ἀντιρρητική καὶ παρὰ C. Will, Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae graecae et latinae saeculo undecimo composita exstant, ἐν Λειψίᾳ 1861 σ. 229 ἐ.— Ἡ ὑπὸ J. H. Lederlin († 1737) παρασκευασθεῖσα ἐκδοσις τοῦ ὑπομνήματος εἰς τοὺς δώδεκα προφῆτας δὲν ἐξεδόθη. Ἄλλως δὲν εἶνε γνωστὰ γνήσια ὑπομνήματα εἰς τοὺς λοιποὺς ἑπτὰ μικροὺς προφῆτας. Πρβ. B. Γεωργιάδην ἐν Ἑκκλησ. Ἀληθείᾳ 4 (1883—84) 109—116, 135—138, 141—144. 5 (1884—85) 10—14. Ἐνταῦθα καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ εἰς Ὡσιᾶ ὑπομνήματος καὶ τινες Στίχοι τοῦ Θεοφυλάκτου.

2. Βοηθήματα: B. M. de Rubeis, Dissertatio de Theophylacti Bulgariae archiep. gestis, scriptis et doctrina deque veneta operum ejus omnium editione, ἐν τῷ 1ῳ τόμῳ τῆς Γενικῆς ἐκδόσεως τοῦ Foscari καὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 123, 9—137. — J. B. Hagenbuch, Excursus theologico-litterarius de Theophylacto, ἐν Ζυρίχῃ 1760—61. — Fabricius, Bibl. gr. 7, 586—598. — Τινὰ ἐκ τῆς παλαιότερας βιβλιολογίας παρὰ Hofmann ἐν Lexicon bibliographiae 3 (ἐν Λειψίᾳ 1836) 741. — Περὶ τοῦ εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων ὑπομνήματος πρβ. Göttinger Gelehrte Anzeigen 1762 σ. 1059 ἐ.

3. Ὅτι ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ εἰς τὰς καθολικὰς ἐπιστολὰς ὁ Θεοφυλάκτος ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν τοῦ λεγομένου Οἰκουμενίου, μαρθάνει τις ἐκ πρώτης ὄψεως, παραβάλλων τὰ δύο κείμενα. Ἀναμφισβήτητος ὁμῶς εἶνε ἡ προτεραιότης τοῦ εἰς τὸν Οἰκουμένιον ἀποδιδόμενου κειμένου. Διὰ τοῦ κώδικος Paris. 223 ἀνέρχεται ἡ παράδοσις τῶν χειρογράφων μέχρι τοῦ 1045, ἐνῷ ὁ Θεοφυλάκτος μόλις κατὰ τὸ 1071 ἐμφανίζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Κατὰ τινα φιλικὴν πληροφορίαν τοῦ P. Batiffol ὁ καθορισμὸς οὗτος τῆς ἡλικίας τοῦ χειρογράφου ἀναφέρεται μόνον εἰς μέρος τι αὐτοῦ, ἐνῷ τὸ ἐπίλοιπον τμήμα εἶνε γεγραμμένον διὰ στοιχείων παλαιότερου σχήματος. — Ἄλλ' ἂν καὶ ἐπιμελῶς ἐξήτασα, δὲν εὗρον ὁμῶς χειρόγραφα ὀνομάζοντα συγγραφεὰ τῶν ὑπομνημάτων τούτων τὸν Οἰκουμένιον. Καὶ τοῦ Δονάτου οἱ κώδικες δὲν

περιέχουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Οἱ δὲ κατάλογοι τῶν χειρογράφων ἀπατῶσι διότι τὰ ἀνώνυμα κείμενα ἀποδίδονται κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Δονάτου ἄνευ δισταγμοῦ εἰς τὸν Οἰκουμένιον. — Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ὑπομνήματος εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου. Τούτων μάλιστα τὰ χειρόγραφα ἀνέρχονται καὶ εἰς ἔτι παλαιότεραν ἐποχὴν οὕτως οἱ κώδικες Parisin. 222 καὶ Coisl. 27, οἵτινες, ὥς μοι ἀνακοινοῖ φιλικῶς ὁ Batiffol, περιέχουσι τὸ ὑπόμνημα, κατὰγονται ἐκ τοῦ 1' αἰῶνος. Τὸ τοῦ Θεοφυλάκτου ὑπόμνημα περιέχει πολλὰ χωρία ἐπὶ λέξει συμφωνοῦντα πρὸς τοῦτο τὸ κείμενον, ἀλλ' ἐν πολλοῖς ἄλλοις ἀφίσταται τοῦ «Οἰκουμένου». Περὶ δὲ τῶν ἐν τοῖς χειρογράφοις διαφορῶν σημειωτέον ὅτι τὸ εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου ὑπόμνημα, π. χ. ἐν κώδικι Monac. 375 saec. 10 fol. 116 ε., συγγενεῦει μὲν πρὸς τὸν Οἰκουμένιον καὶ Θεοφύλακτον, ἀλλὰ πρὸς οὐδέτερον τούτων συμφωνεῖ.

4. Ὁ Ἰωάννης Χαλκηδόνιος, ἐπίκλην Ἱερομνήμων, πατριάρχης Κων- πόλεως (1111—1135) ἔγραψε πρόλογον εἰς τὸ ὑπὸ Θεοφυλάκτου ὑπόμνημα τῶν εὐαγγελίων, σωζόμενον ἐν κώδικι Paris. 234 anno 1318. Εἰς τὸν αὐτὸν Ἰωάννην ἀποδίδονται καὶ ὑπομνήματα εἰς τὰς 28 περι- κοπὰς τῶν εὐαγγελίων ἐν τῷ κώδικι Paris. 214 a. 1316 fol. 1—236 καὶ μεγάλη συλλογὴ κυριακῶν ὁμιλιῶν ἐν τῷ κώδικι S. Sepulcri 133 saec. 14 fol. 1—495. — Διάφορος αὐτοῦ εἶνε ὁ Ἰωάννης Καστα- μωνίτης, μητροπολίτης Χαλκηδόνος ἐπὶ Μανουῆλ Α' Κομνηνοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ κώδιξ Escorial. 262 saec. 13 fol. 224^v—243 περιέχει ἔξ ἀνεκδό- τους Διδασκαλίας ἐπὶ τῷ εὐαγγελίῳ.

5. Εἰς τοὺς παλαιότερους ἀντιγραφεῖς τοῦ Θεοφυλάκτου ἀνήκει Νι- κήτας τις Σπανόπουλος, τοῦ ὁποίου ὁ κώδιξ Paris. 228 saec. 13 fol. 12—17^v περιέχει Ἑρμηνεῖαν ἐκ τῶν ἑρμηνειῶν τοῦ Βουλγαρίας ὡς ἐν συνόψει εἰς τὰς 18 ἐπιστολὰς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Παύλου. Ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ κώδικος ἐξάγεται, ὁ Νικήτας ἀνήκει εἰς τὸν 13' αἰῶνα. Πρβ. K. Krumbacher, Michael Glykas ἐν Sitzungsberichte der bayer Akademie 1894 σ. 409.

6. Εἰς τὸν χρονογράφον Ἰωάννην Ζωναρᾶν (πρβ. Κρουμβάχερ) ἀπο- δίδει ὁ κώδιξ S Sepulcri 370 saec. 16 fol. 193—196^v βραχὺ Ἑγκώμιον εἰς τὸν Ὑ' αὐτῆρα. Πρβ. § 54 σημ. 4. — Κατὰ τὸν κώδικα

Vatic. 618 φαίνεται ὅτι ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών, πατριάρχης Ἀντιοχείας περὶ τὸ 1190, συνέγραψε σχόλια εἰς τοὺς προφήτας.

53. Οἱ τελευταῖοι ἐρμηνευταί. Μετὰ τὸν Μιχαήλ Ψέλλον (ἴδε § 20), Θεοφύλακτον, Εὐθύμιον Ζιγαβηνὸν (ἴδε § 21), Ἰωάννην Χαλκηδόνιον, Θεόδωρον Πρόδρομον (ἴδε § 22 σημ. 4), Μιχαήλ Γλυκᾶν (ἴδε § 22 σημ. 5) ἡ ἐρμηνευτικὴ πενιχρὸν μόνον ἔτι εἶον ἐπέζησε. Προφανῶς ἤρχοντο πλέον εἰς τὰς ἐρμηνευτικὰς σειράς, αἵτινες ὁλονὲν ἐπολλαπλασιάζοντο. Μόλις περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰγ' αἰῶνος ὁ Νικηφ. Βλεμμύδης ἡρμήνευσε πάλιν ψαλμούς τινας. Ἐν χειρογράφοις ἀποδίδεται ὑπόμνημα εἰς τοὺς ψαλμούς καὶ εἰς τὸν ἱστορικὸν Νικηφόρον Κάλλιστον. Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ ιδ' αἰῶνος ἔγραψεν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς διαφοροὺς ἐρμηνευτικὰς πραγματείας (ἴδε § 31). Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους συνέγραψεν ὁ Θεόδωρος Μελιτηνιώτης, σακελλάριος, ἀρχιμανδρίτης καὶ «διδάσκαλος τῶν διδασκάλων», ὑπόμνημα εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια, τὸ ὅποιον συνεχώνευσεν εἰς ἑν διατεσσάρων. Διαιρεῖται τοῦτο εἰς 9 βιβλία, ἕκαστον δὲ βιβλίον εἰς 9 διαλέξεις. Ἀλλ' ἐκ τῶν ὑπὸ Α. Μάϊ ἐκδοθέντων παραινετικῶν ἐπιλόγων τῶν 9 διαλέξεων τοῦ 4ου βιβλίου δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ ὑπομνήματος καὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ. Συγγενὴς τοῦ Θεοδώρου ἦτο ὁ Ἰωάννης Μελιτηνιώτης, εἰς ὃν ὁμοίως ἐν τῷ Ἀμβροσιανῷ κώδικι H. 17 inf. ἀποδίδεται ὑπόμνημα εἰς τὰ εὐαγγέλια. Ὁ τελευταῖος ἐρμηνευτής, οὗ ὁ χρόνος δύναται νὰ ὀρισθῇ, εἶνε ὁ αὐτοκράτωρ Ματθαῖος Καντακουζηνός, ὃν κατεβίβασεν ἀπὸ τοῦ θρόνου μετὰ τοῦ πατρός του ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος. Ἐν τῇ μοναστηριακῇ αὐτοῦ μοναξίᾳ ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὁρει ἀφιερῶθη εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀγίας Γραφῆς, καὶ τοὺς καρποὺς αὐτῆς κατέθηκεν εἰς δύο ὑπομνήματα εἰς τὸ ἄσμα ἁσμάτων καὶ εἰς τὴν σοφίαν Σειράχ. Ἐκεῖνο μὲν εἶνε συλλογὴ σχολίων ἀλληγορικοῦ καὶ μυστικοῦ τρόπου ἐξηγήσεως· τούτου δὲ ὀλίγα μόνον τεμάχια εἶνε ἐκδεδομένα.

Ἐν τέλει ἀναγράφομεν ὀλίγα τινὰ ἀκόμη ἐρμηνευτικὰ συγ-

γράμματα, ὧν ἡ ἐποχὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς. Ἐξ ὑπομνήματος εἰς τὰ εὐαγγέλια Πέτρου τινὸς Λαοδικείας, ἄλλως ἀγνώστου, εἶνε ἐκδεδομένα τεμάχια, ἐξ ὧν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐὰν ἀνήκει εἰς τὸν ζ' αἰῶνα. Εἰς τὸν Νικήταν, ἐπίσκοπον Ναυπάκτου, ἀποδίδονται ἐν χειρογράφοις ὑπομνήματα εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια, εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου, ἐν οἷς ὑποτίθεται ὅτι ἐπωφελήθη τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον καὶ τὸν Θεοφύλακτον. Ἰὼβ ἀμαρτωλὸν ὀνομάζει ἑαυτὸν καὶ ὁ συγγραφεὺς σχολίων εἰς τοὺς Ψαλμοὺς περιεχομένων ἐν χειρογράφῳ τοῦ Τουρίνου. Μοναχὸς τις Παχώμιος γράφει περὶ τῆς ὠφελείας τῆς ἀγίας Γραφῆς, πραγματεύεται μαλιστα καὶ τὸ ζήτημα, διὰ τί αὕτη δὲν ἐγράφη ἐν δημῳδῇ γλώσσῃ. Ἀπομεμονωμένον ὅλως ἐμφανίζεται τὸ ὄνομα Νικήτα τινὸς ἀνθυπατίου πατρικίου ὡς συγγραφέως ὑποθέσεων εἰς τοὺς ψαλμοὺς ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ψαλμῶν τῇ ἐν τῷ Βαρθερνιανῷ κώδικι III 59 τοῦ 9' αἰῶνος. Τέλος ὁ Α. Μάι ἐξέδωκεν ἀνώνυμα σχόλια εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια ἔκ τινος κώδικος Οὐατικανοῦ - Παλατίνου, μήπω ἀκριβέστερον ἐξετασθέντα.

1. Τὸ εἰς τοὺς ψαλμοὺς ὑπόμνημα τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου περιέχεται π. χ. ἐν κώδικι Paris. 149 a. 1560. Ἴσως ὅμως συγγέεται ὑπὸ τοῦ νεωτέρου τούτου χειρογράφου τὸ ὄνομα τοῦ Ν. Ξανθοπούλου πρὸς τὸ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου. Ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐκείνου φέρονται καὶ ἄλλα θεολογικὰ συγγράμματα, οἷον *ὁμιλία*, ὧν μία ἡ εἰς τὴν Μαρίαν Μαγδαληνὴν εἶνε ἐκδεδομένη (παρὰ Migne, Patr. gr. 147, 540—576), *βίος ἀγίου Ἀνδρέου* τοῦ νεωτέρου, *ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι* εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ ἄλλους ἀγίους, *θεωρία* τῆς ὕμνογραφίας. Ὁ Νικηφόρος φέρεται εἰς σχέσιν καὶ πρὸς τὸ τριᾶδιον καὶ τὰ συναξάρια. Ἀλλὰ κατὰ τὸν κώδικα Escorial. 329 saec. 14 ὁ Νικηφόρος οὗτος πρέπει νὰ εἶνε μᾶλλον ὁ Μυτιληνῆς. — Πρβ. Α. Ehrhard ἐν Wetzer und Weltes Kirchenlexikon 92 (ἐν Freiburg 1893) 259—262. — Χειρόγραφον τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ ἐθνικῆς βιβλιοθήκης (πρῶν κώδιξ Camaldoli 1214) τοῦ 13' αἰῶνος ἀποδίδει εἰς Νικηφόρον Καλλίστον Ξανθοπού-

λον Βίον ἀγίας Εὐφροσύνης τῆς νεωτέρας ἐκ Κ]πόλεως. Ὁ κώδιξ Bodl. Misc. 79 saec. 13 περιέχει λειτουργικὰς πραγματείας ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα. Ἐκ τούτου ἐξάγεται ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἀρχαιότερόν τινα συγγραφέα ὁμώνυμον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ.

2. Αἱ ἐκλογαὶ ἐκ τοῦ ὑπομνήματος Θεοδώρου Μελιτηνιώτου ἐκ τοῦ κώδ. Vatic. 684 ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ Α. Mai, Nova Patrum bibl. 6 (ἐν Ρώμῃ 1853) 2, 451—509, ἀνετυπώθησαν παρὰ Migne, Patr. gr. 149, 881—988. Ἐν τινι τῶν ἐκλογῶν τούτων ὁ Θεόδωρος ἀναφέρει ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντα Βίον Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. — Συνέγραψε καὶ ἀστρονομικὰ βιβλία, ἐν οἷς Ἀστρονομικὴν τριβίβλον, ἣς ὁ πρόλογος καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου κεφαλαίου παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 988—1001. — Πρβ. Leo Allatius, Diatriba de Theodoris παρὰ Α. Mai, Nova Patr. bibl. 6, 2, 191—93.

3. Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ εἰς τὸ ἄσμα ἁσμάτων ἐξέδ. ὁ V. Riccardi, ἐν Ρώμῃ 1624· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 152, 997—1084. — Τὰ τεμάχια τοῦ εἰς τὴν σοφίαν Σειράχ ὑπομνήματος τὰ ἐν ταῖς σημειώσεσι τοῦ Νικηφόρου ἐν ἀντιρρητικῷ κατὰ Κωνσταντίνου Κοπρωνύμου παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 395, 411, 418, 447, 489. Ὁλόκληρον σώζεται π. χ. ἐν τῷ κώδικι Taurin. 181 saec. 16 foll. 58. — Ὁ Ματθαῖος χαρακτηρίζεται ἐν τοῖς χειρογράφοις καὶ ὡς συγγραφεὺς ἀσκητικῶν βιβλίων. — Πρβ. καὶ Κρουμδάχερ.

4. Τὰ τεμάχια ἐκ τοῦ εἰς τὰ εὐαγγέλια ὑπομνήματος τοῦ Πέτρου Λαοδικεῖας ἐξέδ. ὁ Α. Mai, Nova Patr. bibl. 6, 543 ἐ· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 3, 3324—36. Τὴν ἀνώνυμον ἐξήγησιν εἰς τὴν κυριακὴν προσευχὴν ἐν τῇ Μαουρίνου ἐκδόσει τοῦ Ὁριγένους ἀνεγνώρισεν ὁ Α. Mai ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὸν Πέτρον. — Ὁλόκληρον τὸ ὑπόμνημα περιέχουσι τρεῖς Οὐατικανοὶ κώδικες, ἔτι δὲ οἱ κώδικες Ambros. D. 282 inf., D 298 inf. — Ἐν κώδικι Paris. Suppl. gr. 407 saec. fol. 107—114 ὑπάρχουσι τρεῖς λόγοι Πέτρου τοῦ Λαοδικεῖας. — Ἐν ἱκαναῖς σειραῖς εὐαγγελίων ἀποτελεῖ ὁ Πέτρος τὸν πυρῆνα, π. χ. ἐν κώδικι Bonon. bibl. commun. A I 3 saec. 13—14.

5. Ἡ πραγματεία τοῦ μοναχοῦ Παχωμίου παρὰ Migne, Patr. gr. 98, 1333—1360. — Ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει ἅπαζ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, εἶνε δὲ ὡς φαίνεται οὐχὶ μεταγενέστερος Βυζαντηνός, ἐκτός

ἐλν θεωρηθῇ ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Παχώμιος Ρουσαῖνος, τοῦ ὁποίου περιέχονται ἐν τῷ κώδικι S. Sepulcri 344 saec. 15 δογματικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀκολουθία εἰς τοὺς δσίους πατέρας τοὺς ἐν Στροφάσιν. Πρβ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως Ἱεροσολυμ. βιβλιοθ. 1 (ἐν Πετρούπολει 1891) 380 ἐ., ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιολογία παρατίθεται.

6. Τὰ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ὑπομνήματα τοῦ Νικήτα, ἐπισκόπου Ναυπάκτου, περιέχει π. χ. ὁ κώδιξ Marcian. 26, ὁ κώδιξ Vatic. Regin. 6 saec. 14 foll. 336. — Ἐτερον χειρόγραφον ἀναφέρει ὁ Φαβρίκιος, Bibl. gr. 7, 753. — Ὁ Νικήτας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ Θεοφύλακτου.

7. Τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ὑπομνήματος εἰς τοὺς ψαλμοὺς τοῦ μοναχοῦ Ἰωῶ ἀνετύπωσεν ἐκ τοῦ Pasini ὁ Migne, Patr. gr. 158, 1056 ἐ. — Ὁ κώδιξ Taurin. 478 saec. 16 foll. 70 περιλαμβάνει μόνον 15 ψαλμούς.

8. Τὰ ἀνώνυμα σχόλια εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια ἐξέδ. ὁ A. Mai, Classici auctores 6 (ἐν Ρώμῃ 1834) 379—500, 9 (ἐν Ρώμῃ 1837) 431—511· πάντα ὁμοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 1077—1289. — Ἀνώνυμα ὑπομνήματα καὶ σχόλια εὐρίσκόμεν συχνὰ ἐν χειρογράφοις, π. χ. ἐν κώδιξι Paris. 165—168 saec. 11—14 (εἰς τοὺς ψαλμούς), 176 saec. 16 (εἰς τὸν ἐκκλησιαστήν), 231—32 saec. 12 (ὑπομνήματα εἰς τὰ εὐαγγέλια), ἐν τοῖς Πατμιακοῖς κώδιξι 61, 65 καὶ 66 (ὑπομνήματα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου καὶ εἰς τοὺς ψαλμούς), ἐν τῷ Vindobon. Theol. 1 (σχόλια εἰς τὴν Π. Δ.).

54. Ἐξηγήσεις εἰς τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων. Συνάδει πρὸς τὴν ὑπόληψιν, ἧς ἀπέλαυον παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς τῶν παλαιότερων πατέρων τῆς ἐκκλησίας τὰ συγγράμματα, ὅτι καὶ ταῦτα ἠξιώθησαν παρ' αὐτοῖς ἐρμηνευτῶν. Τὸ μέγιστον μέρος τῶν εἰς τοὺς πατέρας τούτων σχολίων ἀφιερῶνται εἰς τὰ συγγράμματα Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τὰ ἀρχαιότατα δὲ αὐτῶν ἀποδίδονται εἰς τινὰ ἡγούμενον Νόννον, ἅτινα πιθανῶς ἐγράφησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος καὶ ἐξ ὧν οἱ μεταγενέστεροι σχολιασταὶ τὸ ὑλικόν των ἤντλουν. Εἰς τὰ τέλη δὲ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος θέτει ὁ Ε. Πικκολόμινι τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα ἀνώνυμα

σχόλια. Ἀλλὰ πάλιν συνετάχθησαν ὑπὸ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Ἡλία μητροπολίτου Κρήτης (μεταξὺ τοῦ 825 καὶ 960), Βασιλείου τοῦ νέου μητροπολίτου Καισαρείας Καππαδοκίας (912—959), Νικήτα τοῦ ἐκ Σερρών μητροπολίτου Ἡρακλείας τελευτῶντος τοῦ ἰα' αἰῶνος, Γεωργίου Ἀκροπολίτου κατὰ τὸν ιγ'. Πλήρης ἀσάφεια ἐστὶ ἐπικρατεῖ περὶ τῶν σχολίων Γρηγορίου πρεσβυτέρου, Γρηγορίου Μοκίου ἢ Μοκηνοῦ, Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Εὐμόλπου Φίλη καὶ ἀνωνύμου τινὸς ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας. Ὡς ἔχουσι νῦν τὰ κατὰ τὴν περὶ αὐτὰ ζήτησιν, ἀδύνατον εἶναι νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀπεράντου ταύτης ἐξηγητικῆς ἐργασίας καὶ νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῆς ἐξάρτησιν. Ὁ πλοῦτος τῶν μυθολογικῶν πραγμάτων ὁ ἀποταμιευθεὶς ὑπὸ τῶν ἐξηγητῶν τούτων ἐχρησιμοποιήθη ἤδη ἐπανειλημένως ὑπὲρ τῆς κλασικῆς φιλολογίας. Ἀλλὰ τὰ ἔργα αὐτῶν εἶναι ἄξια μελέτης καὶ ὡς ἀνήκοντα εἰς ἰδιαίτερον λογοτεχνικὸν εἶδος· βεβαίως ὅμως ἡ μελέτη αὕτη προαπαιτεῖ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν παντὸς τοῦ ἐν τοῖς χειρογράφοις ἀποκειμένου ὕλικου.

Μετὰ τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον πλειότερον τῶν ἄλλων ἡρμηνεύθη Διονύσιος ὁ Ψευδοαρεοπαγίτης. Καὶ τὰ μὲν ἀρχαιότατα σχόλια Ἰωάννου ἐπισκόπου Σκυθοπόλεως ἀπωλέσθησαν. Μάξιμος δὲ ὁ ὁμολογητὴς ἐπαγίωσε διὰ τοῦ ἑαυτοῦ ὑπομνήματος τὴν μεγάλην ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ φήμην τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου, ἥτις διὰ τοῦ Ἰωάννου Σκότου Ἡριγενοῦς καὶ Οὐγού τοῦ ἐξ ἀγίου Βίκτωρος μετεδόθη καὶ εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ Λαυρεντιανὸς κώδιξ B, 26 τοῦ ιδ' αἰῶνος περιέχει σχόλια Ἀνδρέου τινός, ἔχοντα ὡς ὑποτίθεται μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰ τοῦ Μαξίμου. Τούτου δὲ τὰ σχόλια φαίνεται ὅτι συνεχίσθησαν ὑπὸ Γερμανοῦ Α' πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Τὸν Μάξιμον ἀκολουθεῖ καὶ ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Παχυμέρης ἐν τῇ ἑαυτοῦ παραφράσει τοῦ Διονυσίου. Τέλος καὶ ὁ Γερμανὸς Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ τινες Γεώργιοι Ἱερομνήμων λέγον-

ται σχολιασται ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ τοῦτο χρή-
ζει ἀκριβεστέρας ἐξετάσεως.

Ἐτι πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα οἱ σχολιασταί: ὁ
Θωμᾶς Μάγιστρος, ὑπὸ τὸ μοναχικόν του ὄνομα Θεόδουλος,
εἰς τὰς ἐπιστολάς Συνεσίου τοῦ Κυρήνης († 413) καὶ ὁ Νικηφό-
ρος Γρηγοροῦς εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ αὐτοῦ Περί ἐνυπνίων, ὁ
Ἰωάννης Ζωναρῆς Ἀλέξιος Ἀριστηνὸς καὶ Θεόδωρος Βαλσαμὼν
εἰς τὰς λεγομένας κανονικάς ἐπιστολάς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέ-
ρων ἀπὸ Διονυσίου τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ ἐντεῦθεν. — Περί τῶν
σχολίων εἰς Μάξιμον ὁμολογητὴν καὶ Ἰωάννην τῆς Κλίμακος
πρβ. §§ 12 καὶ 56. — Περί τῶν ὑπομνημάτων εἰς τὰ ποιήματα
Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ εἰς τοὺς βυζαντηνοὺς ὑμνογράφους
πρβ. Κρουμβάχερ.

1. *Περί τῶν σχολιαστῶν τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ* ἴδε ἐν γένει:
Fabricius, *Bibl. gr.* 8, 429—434. — E. Piccolomini ἐν τῇ
εἰσαγωγῇ εἰς τὴν κατωτέρω μνημονευομένην ἔκδοσιν ἀνωδύμων σχολίων σ.
I—XLII. — E. Norden, *Scholia in Gregorii Nazianzeni orati-
ones inedita*, ἐν τῷ περιοδικῷ *Hermes* 27 (1892) 606—642. Πρβ.
Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 164 ε. Ὁ Norden προσφέρει ἐνταῦθα καὶ
σχόλια ἀνέκδοτα μὴ θεολογικοῦ περιεχομένου. Νέα τινὰ σχόλια θεολο-
γικοῦ χαρακτῆρος ἐξέδ. ἐν *Zeitschrift für wissenschaftl. Theolo-
gie* 36 (1893) 2, 441—447. — 1. Τὰ σχόλια τοῦ ἡγουμένου Νόννου
εἰς 4 λόγους τοῦ Γρηγορίου προτίθεται νὰ ἐκδώσῃ ὁ E. Patzig παρὰ τῷ
ἐκδότῃ Teubner. Πρβ. E. Patzig, *De Nonnianis in 4 orationes
Gregorii Naz. commentariis*, ἐν *Λειψία* 1890. — 2. Ἀνώνυμα σχόλια
ἐξέδ. ὁ A. Piccolomini, *Estrati inediti dai codici greci della
Bibliot. Mediceo. Laurenziana*, ἐν *Annali delle Università tos-
cane* 16 (1879) 231—275· καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει ἐν *Pisa* 1879.
Διορθώσεις εἰς αὐτὰ παρέσχεν ὁ E. Norden ἐν *Hermes* ἐνθ' ἄνωτ.
— 3. Τὰ σχόλια εἰς 19 λόγους τοῦ Γρηγορίου ὑπὸ Ἡλίας Κρήτης ἐλλη-
νιστὶ ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικῇ) ὁ A. Jahn παρὰ Migne, *Patr. gr.* 36,
757—902 (κατ' ἐκλογὴν)· λατινιστὶ δὲ ἤδη ἐν παλαιοτέραις τοῦ Γρη-
γορίου ἐκδόσεσιν. Ἄλλα τοῦ Ἡλίας σχόλια εἶνε ἔτι ἀνέκδοτα. — Πλὴν δὲ

τῆς κανονικῆς ἐπιστολῆς πρὸς μοναχὸν Διονύσιον παρὰ Migne, Patr. gr. 119, 985 — 997 ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν ἐν χειρογράφοις καὶ ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι. — 4. Τοῦ Βασιλείου τοῦ νέου ἐξεδόθησαν πλήρη τὰ σχόλια μόνον εἰς 4 λόγους κατὰ προηγουμένας ἐκδόσεις παρὰ Migne, Patr. gr. 36, 903 — 916, 1080 — 1205. — Σχόλια κατ' ἐκλογὴν ἐκ τοῦ κώδικος Laurent. pl. 4, 13 ἐξέδ. ὁ Puntoni, Studi di filologia greca, ἐν Τουρίνῳ 1882, 133 ἐ., 207 ἐ., καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει ἐν Τουρίνῳ 1884. — Πληρὲς χειρόγραφον τῶν σχολίων τοῦ Βασιλείου εἶνε ὁ κώδιξ Paris. 573 saec. 11 foll. 279· ἐτι δὲ καὶ ἄλλα χειρόγραφα δύνανται νὰ παραβληθῶσιν, οἷον οἱ κώδικες Vatic. 409, 469, Laurent. Conv. soppr. 688, Coisl. 240 — 242. — Ἡ ἀφιέρωσις τοῦ Βασιλείου πρὸς Κωνσταντῖνον Ζ' Πορφυρογέννητον παρὰ Migne 36, 1073 — 1080. — 5. Νικήτα Σερρών σχόλια εἰς δύο λόγους ἐλληνιστὶ παρὰ Migne 36, 933 — 985, λατινιστὶ δὲ εἰς διαφόρους ἄλλους παρὰ Migne 127, 1177 — 1480 [πρβ. καὶ Δωροθέου Κλεῖδα πατρολογίας σελ. 108 σημ.] καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Γρηγορίου ὑπὸ Billius, ἐν Παρισαίοις 1569. — Σχόλια εἰς 16 λόγους ἐν τοῖς κώδιξι Coisl. 54 saec. 12, Sinait. 351 — 354 καὶ ἐν ἄλλοις. — 6. Βραχεῖα ἐξηγήσεις Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου εἰς δύο ῥήσεις τοῦ Ναζιανζηνοῦ κεῖται ἐν κώδικι Vaticano-Palat. 243 saec. 14 fol. 251^v — 257^v. — 7. Ὁ Γεώργιος Μοκηνρὸς ὀνομάζεται σχολιαστὴς τοῦ Γρηγορίου συνήθως ἐν τοῖς χειρογράφοις τῶν τοῦ Βασιλείου σχολίων, π. χ. ἐν τοῖς κώδιξι Laurent. 4, 13 saec. 10, Neapol. II A 22 saec. 12, S. Sepulcri 44 saec. 10 — 11. Ἐκ τούτου ἐξάγεται ὅτι ὁ Βασίλειος ἠντλήσεν ἐκ τῶν σχολίων αὐτοῦ. Ἀδελφον δὲ ἂν πρέπει νὰ ταύτισθῇ πρὸς τὸν ὑπὸ Ἡλία τοῦ Κρήτης ἀναφερόμενον Γεώργιον. — Τὰ σχόλια εἰς λόγον τοῦ Γρηγορίου περὶ τοῦ Πάσχα εὐρίσκονται μόνον ἐν κώδικι Coisl. 236 saec. 11 fol. 208 — 212. — 8. Τὰ σχόλια τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου εἰς 30 λόγους τοῦ Γρηγορίου εὐρίσκονται ἐν κώδιξι Marcian. 76 καὶ 77. — 9. Ἐξηγήσεις ἀνωνύμου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κώδικι Caesenat. pl. 28, 6 κατὰ τὸν Muccioli, Catalogus 1, 103. — 10. Περὶ τοῦ Εὐμόλπου Φιλῆ ἴδε Fabricius, Bibl. gr. 8, 432. — Ἐτι δὲ πρέπει νὰ ἐξετασθῶσι καὶ ἄλλα ἱκανὰ χειρόγραφα τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἐν οἷς τὸ κείμενον συνοδεύεται ὑπὸ σχολίων, ὡς π. χ. ἐν κώδιξι

Vind. theol. 79, 80, Marcian. 78 saec. 12, Patmiac. 2 saec. 11. — Περὶ τῶν σχολιαστῶν τῶν ποιημάτων τοῦ Ναζιανζηνοῦ πρβ. *Κρουμβάχερ*.

2. Σχολιασταὶ Διονυσίου τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου: Τὰ σχόλια τοῦ Μαξίμου καὶ Γεωργίου Παχυμέρους ὁμοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 4, 15—577. — Ὁ Γερμανὸς Β' πατριάρχης Κιπρόλεως καὶ ὁ Γεώργιος Ἱερομνήμων φέρονται ὡς σχολιασταὶ τοῦ Διονυσίου παρὰ Fabricius, Bibl. gr. 7, 10. — Περὶ τοῦ σχολιαστοῦ Ἀνδρέου ἴδε Bandini, Catalogus 1, 50—52. — Ταῦτὰ σχόλια περιέχει ὁ κώδιξ Taurin. 369 saec. 14. — Ἡ ἀπολεσθεῖσα πραγματεία τοῦ Θεοδώρου πρεσβυτέρου, ἥτις ὑπεστήριζε τὴν γνησιότητα τῶν ψευδοαρεοπαγίτικῶν συγγραμμάτων, ἐσώζετο ἔτι ἐπὶ Φωτίου (ἐν τίτλῳ 1). — Ἀνώνυμα σχόλια εὐρίσκονται π. χ. ἐν κώδιξι Vindob. theol. 49, Marcian. 142 saec. 13, Athous 3597 σ. 14.

3. Τὰ σχόλια τοῦ Θεοδούλου μοναχοῦ ἢ Θωμᾶ Μαγίστου εὐρίσκονται π. χ. ἐν κώδικι Ambros. L. 44 Sup. Τὸν εἰς Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν λόγον του (ἐξέδ. ὁ L. Normannus, ἐν Upsala 1693, ἀνετύπωσεν ὁ Migne 145, 216—353) κοσμοῦσι στίχοι ἐκ τοῦ Ὁμήρου, Πινδάρου, Εὐριπίδου καὶ χωρία ἐκ τοῦ Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους. — Τὰ λοιπὰ θεολογικὰ αὐτοῦ συγγράμματα εἶνε ἔτι ἀνέκδοτα, π. χ. ἐγκώμιον εἰς Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν (ἐν κώδικι Vatican. Palat. 374 saec. 14 fol. 106v—118), εἰς Εὐθύμιον ἐπίσκοπον Μαδύτου πραγματεία περὶ τῶν πάλαι θαυμάτων καὶ τῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ (ἐν κώδικι Ambros. H 21 sup.). — Ἄν τὰ ὑπὸ κώδικος Coisl. 208 a. 1656 εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενα σχόλια εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν πράγματι ἀνήκουσιν εἰς αὐτόν, ἀμφίβολον καθιστᾷ ἡ ἡλικία τοῦ χειρογράφου. — Περὶ τῶν θύραθεν συγγραμμάτων του πρβ. *Κρουμβάχερ*.

4. Τὰ σχόλια τοῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ, Ἀλεξίου Ἀριστηνοῦ καὶ Θεοδώρου Βαλαμῶνος εἰς τὰς κανονικὰς ἐπιστολάς τῶν πατέρων ὁμοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 138, 456—937. — Πρβ. J. Dräseke, Zonaras' Kommentar zum kanon. Briefe des Gregorius von Neokäsarea, ἐν Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie 37 (1894) 246—60. — Τοῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ εἶνε καὶ ἄλλα θεολογικὰ ἔργα ἀνέκδοτα ἔτι, οἷον δύο ὁμιλίας εἰς δεσποτικὰς ἑορτάς, δύο Βίοι τοῦ ἁγίου

Σιλβέστρου καὶ τοῦ ἁγίου Σωφρονίου Ἱερουσαλήμ, ποιήματα περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ ἄλλα κατὰ Λατίνων. Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 41, 222—221. Πρβ. καὶ Κρουμβάχερ. — Τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμώνος πατρ. Ἀντιοχείας περὶ τὰ 1190 μνημονεύει ὁ Fabricius, Bibl. gr. 10, 312 πραγματείας περὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου καὶ Μαρτύριον Θεοδώρου καὶ Κλαυδίου.

5. Ἀνώνυμα σχόλια εἰς Βασίλειον τὸν μέγαν καὶ Γρηγόριον Νύσσης περιέχει ὁ κώδιξ Mitylen. 4 saec. 10. — Σχόλια εἰς 5 ὁμιλίας τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἐξέδ. ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐν Μαυρογορδατείῳ βιβλιοθήκῃ, Ἀνεκδότοις ἐλληνικοῖς, ἐν Κηφόλει 1884 σ. 86—93.

Γ. ΑΣΚΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΥΣΤΙΚΗ.

55. Χαρακτηρισμός. Χαριεστέρα εἶνε ἡ εἰκὼν τῆς βυζαντηνῆς θεολογίας ἐν τῷ ἀσκητικῷ καὶ μυστικῷ κλάδῳ, εἰς ὃν τὸ πεδῖον ἔμεινε περισσότερον ἐλεύθερον παρὰ εἰς τὸν δογματικὸν καὶ ἐρμηνευτικόν. Καὶ παρατηρεῖται μὲν καὶ ἐν τῇ ἀσκητικῇ ἱκανῶς ἡ ἐκ τῶν πατέρων τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος ἐξάρτησις, ἀλλ' ὁ πρακτικὸς χριστιανικὸς βίος καὶ οἱ κανόνες αὐτοῦ δὲν ἔγιναν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν πατέρων ἀντικείμενον συνοδικῶν ἀποφάσεων, τοῦθ' ὅπερ εὐνοικῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς ἀσκητικῆς λογοτεχνίας. Διαρκῶς δὲ τροφήν ἔδιδεν εἰς αὐτὴν ὁ μοναχισμός, ὅστις καθ' ἅπαντα τὸν βυζαντηνὸν αἰῶνα ἤχημαζεν ἐν ἀναριθμήτοις μοναῖς καὶ σκῆταις. Διὸ καὶ ἀνεξαιρέτως σχεδὸν πάντα τὰ ἀσκητικὰ συγγράμματα συνεγράφησαν ὑπὸ μοναχῶν, ἐνῷ τῶν δογματικῶν καὶ ἐρμηνευτικῶν οἱ συγγραφεῖς ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ λαϊκοί. Ἀλλὰ τόσον ἀτελῶς δυστυχῶς γνωρίζομεν τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου ἐν ταῖς βυζαντηναῖς μοναῖς, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰς ρίζας, ἐξ ὧν ἐτρέφετο ὁ ἰδιαιτέρος οὗτος κλάδος τῆς λογοτεχνίας.

Πληρεστέρας πληροφορίας εὐρίσκομεν περὶ τῶν ἐν Παλαι-

στίνη μονῶν καὶ λαυρῶν τοῦ 5' αἰῶνος ἐν ταῖς βιογραφίαις Κυρίλλου τοῦ Σκυθοπόλεως. Ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτήσεως τῆς Αἰγύπτου, Παλαιστίνης καὶ Συρίας τὰ μοναστήρια τῶν χωρῶν τούτων ἐβλάβησαν ἐπαισθητῶς, διεσώθησαν ὅμως καὶ ἄρκετὰ ἐξ αὐτῶν, ὡς π. χ. τὸ περίφημον παρὰ τὴν Ἱερουσαλήμ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Σάββα, διὰ παντὸς τοῦ μέσου αἰῶνος. Ἐπὶ μακρότατον ἐν ἀκμῇ διετηρήθησαν τὰ μοναστήρια ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, τὰς περὶ ὧν γνώσεις ἡμῶν ἐσχάτως προήγαγον αἱ δημοσιευθεῖσαι βιογραφίαι διαπρεψάντων μοναχῶν· ἐν αὐτῇ τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ κράτους ὑπῆρχον πλῆθος μοναστηρίων, μετὰξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχε ἡ μονὴ τῶν Στουδίου, ἐξ ἧς ἐξῆλθον διαπρεπεῖς ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες καὶ ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς, οἱ ὁ Θεόδωρος, ὁ Συμεών, ὁ Νικήτας Στηθάτος. Ἀπὸ δὲ τοῦ 10' αἰῶνος πρωτεύουσαν θέσιν καταλαμβάνουσι τὰ πολυάριθμα μοναστήρια καὶ αἱ σκῆται τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἐνταῦθα ἐμορφώθη ἡ μυστικὴ θεολογία τῶν ἡσυχαστῶν, ὁ δὲ μέγας ἀγὼν, οὗ ἀντικείμενον αὕτη κατέστη κατὰ τὸν 16' αἰῶνα, μετεφυτεύθη ἀμέσως ἀπὸ τοῦ μυστικοῦ εἰς τὸν δογματικὸν κλάδον. Ἐν τῇ ἀσκητικῇ οὐδεμίαν σημασίαν ἔσχον τὰ ἐν Σικελίᾳ καὶ Καλαβρίᾳ μοναστήρια τοῦ τάγματος τοῦ ἁγίου Βασιλείου.

Ὁ βυζαντινὸς μοναστικὸς βίος διῆλθε καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἑαυτοῦ παρακμῆς, περὶ ὧν εἵμεθα ἀτελῶς πληροφορημένοι. Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου μεγάλης σπουδαιότητος πραγματεία εἶνε ἡ τοῦ ἐξαιρέτου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου ἐκ τοῦ 16' αἰῶνος (ἔ66 ἀρ. 3). Εἶνε γεγραμμένη μετὰ πολλῆς παρρησίας καὶ ἀποτείνει σοβαρὰς νοουθεσίας εἰς τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ μοναχοὺς. Εὐρέθη μάλιστα εἰς τὴν ἀνάγκην ὁ ἀρχιεπίσκοπος νὰ μεμψῇ αὐτοὺς καὶ διὰ τὴν ἑλλειψιν ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων καὶ μετὰ πικρᾶς ἀγανακτήσεως διηγεῖται πῶς ὁ ἡγούμενος μονῆς τινος ἀπήντησεν εἰς αὐτὸν αἰτήσαντα βιβλίον Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ «τί γὰρ καὶ χρεῖα ἦν ἡμῖν αὐτῆς;» Ἡ κατάσταση δὲ αὕτη δὲν ἦτο βεβαίως ἰδιάζουσα μόνον εἰς τὰ ἐν

Θεσσαλονίκη μοναστήρια. Περὶ τούτου μαρτυρεῖ τὸ κατὰ τι προγενέστερον ποίημα τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου Κατὰ ἡγουμένων, ὅπερ προϋποθέτει τὴν αὐτὴν κατάπτωσιν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναστηρίων (πρβ. Κρουμβάχερ). Κατὰ μιᾶς δὲ τῶν αἰτιῶν ταύτης τῆς παρακμῆς, καὶ βεβαίως οὐχὶ τῆς ἥκιστα ἀποτελεσματικῆς, ἐξηγέρθη ἰδίως ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἰωάννης ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Αὕτη ἦτο ὁ ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸ ἐπὶ Καρολιδῶν σύστημα τῶν μοναστηριακῶν προνοιῶν θεσμὸς τῶν χαριστικαρίων, τουτέστιν ἡ δωρεὰ μονῶν εἰς λαϊκοὺς, οἵτινες δὲν ἠμέλουν νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν αὐτὰ πρὸς βελτίωσιν τῆς ἰδικῆς των οἰκονομικῆς καταστάσεως. Τὸ ἔθος τοῦτο ἀνάγεται εἰς τὸν 1^{ον} αἰῶνα, ἐπικρατέστατον δὲ ἀπέβη ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Ἀλλ' ὅμως αἱ ἐκ τούτων καὶ ἄλλων αἰτίων προκληθεῖσαι καταχρήσεις δὲν ἐλαττοῦσι τὴν σημασίαν τῶν μεγάλων ἀγαθῶν, ὧν τὰ βυζαντηνὰ μοναστήρια ἔγιναν παραίτια εἰς τε τὸν βίον τῆς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὸν πολιτισμόν. Ἐν δὲ τῇ λογοτεχνικῇ παραγωγῇ τὰ εὐεργετήματα ταῦτα δὲν περιορίζονται εἰς τὸν ἀσκητικὸν κλάδον. Διότι οἱ Βυζαντινοὶ μοναχοὶ δὲν πρωτοστατοῦσι μόνον ὡς θεολογικοὶ συγγραφεῖς· ἄνευ αὐτῶν, καὶ τῶν θύραθεν πεπαιδευμένων ὁ ἀριθμὸς οὐχὶ ἀσημάντως θὰ ὀλιγόστευεν, ἐὰν μάλιστα εἰς τοῦτο ἀποβλέψωμεν, ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τότε μόνον εὕρισκον χρόνον καὶ τέρψιν πρὸς συγγραφικὴν ἐργασίαν, ὅταν ἀπεσύροντο εἰς κανὲν μοναστήριον.

Οὕτως ἢ ἄλλως ἢ ἀσκητικὴ καὶ μυστικὴ ὑπῆρξεν ἡ προσφιλέτης ἐνασχόλησις τῶν μοναχῶν συγγραφέων τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλ' ἐκ ταύτης τῆς αἰτίας, ὡς καὶ ἕνεκα τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναγνωστῶν ἀσκητικῶν βιβλίων, ἐπῆλθεν ἀναγκαίως ἐν τῇ θεραπείᾳ τοῦ λογοτεχνικοῦ τούτου κλάδου περιορισμός τις, ὅστις ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται παράδοξος. Ἡ βυζαντηνὴ θεολογία δὲν κατῴρθησε νὰ καταρτίσῃ ἐνιαῖον σύστημα ἠθικῆς, περιλαμβανούσης πάσας τὰς πρακτικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ὡς π. χ. παρουσιάζεται ἡμῖν συγκεκροτημένον ἐν τῇ

Θεολογικῇ ἐγκυκλοπαιδεΐᾳ (*summa theologica*) τοῦ Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου. Τὸ ἰδανικὸν τοῦ χριστιανικοῦ βίου ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ ἦτο ὁ μοναχισμὸς μετὰ τῶν εἰδικῶν αὐτοῦ ἠθικῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἀπαιτήσεων, τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ τὸ μόνον σχεδὸν καὶ ἐκ νέου πάντοτε ἐπαναλαμβανόμενον θέμα τῶν ἀσκητικῶν συγγραμμάτων, ὅπερ μάλιστα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πραγματεύονται οἱ συγγραφεῖς οὐχὶ μετ' αὐστηρᾶς συστηματικότητος, ἀλλ' ἐπὶ τὸ δημωδέστερον. Ἡ ἰδιάζουσα εἰς ταῦτα λογοτεχνικὴ μορφή εἶνε ἡ τῶν Κεφαλαίων, τουτέστι μικρῶν ἀφοριστικῶν περικοπῶν, συνήθως καθ' Ἐκατοντάδας διατασσομένων. Ἐκ τοῦ περιεχομένου δὲ ὀνομάζονται τὰ Κεφάλαια ταῦτα πρακτικὰ ἢ γνωστικὰ ἢ θεολογικά. Σπανίως ὅμως τὰ θέματα ἕκαστα συναρμολογῶνται εἰς ἓν ὅλον. Πρὸς ἀσκητικούς σκοποὺς ἐφηρμόσθη καὶ τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος τῶν Ἑρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων. Ἄλλο ὅμοιον εἶνε τὸ τῶν Τυπικῶν, τουτέστι τῶν συλλογῶν τῶν ἐν ὀρισμένοις μοναστηρίοις ἰσχυόντων κανόνων, οἵτινες πάντες βασίζονται εἰς τοὺς κανόνας τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ μοναστικοῦ βίου τῶν Βυζαντηνῶν, ἥτοι τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Τῶν Τυπικῶν τούτων τὰ μάλιστα διαδεδομένα ἦσαν τὰ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν Στουδίου. Αἱ συλλογαὶ αὗται δὲν ἐξητάσθησαν ἀκόμη κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτῶν, παρέχουσι δὲ καὶ ἰδιαιτέρας δυσκολίας, διότι ἀποδίδονται μὲν συνήθως εἰς ὀρισμένους συγγραφεῖς, πράγματι ὅμως κατηρτίσθησαν ὀλίγον κατ' ὅλγον ἐν μακρᾷ συνεχεῖᾳ χρόνων.

Ἡ μεταξὺ ἀσκητικῆς καὶ μυστικῆς διαφορὰ εἶνε ἀσαφής καὶ οὐχὶ ὀρθῶς μάλιστα ὠρίσθη. Πολλάκις δὲ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον καὶ δύσκολον εἶνε νὰ διακριθῇ ποῦ τελειώνει ἡ ἀσκητικὴ καὶ ποῦ ἀρχίζει ἡ μυστικὴ ἐν γένει ὅμως ἐκείνη μὲν πραγματεύεται περὶ τῶν ἐξωτερικῶν πολλαπλῶν ὑποχρεώσεων τοῦ χριστιανικοῦ βίου, διαιρουμένη εἰς τὴν περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἀντιστοίχων κακιῶν πραγματείαν, αὕτη δέ, ἡ μυστικὴ, ἐξετάζει τὸν μύχιον ὁρησκευτικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ ἐν τῇ ἀμέσῳ αὐτοῦ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν

ὠρισμένην μορφήν αἰρομένη, ἐξόχως πνευματικῇ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσει. Τὰ πολυαριθμότατα τῶν ἡθικῶν συγγραμμάτων τῶν Βυζαντηνῶν ἀνάγονται εἰς τὸν ἀσκητικὸν κλάδον. Ὑπέρτατος δὲ γνώμων αὐτῶν εἶνε ὁ Βασίλειος καὶ μετ' αὐτὸν οἱ εἰσηγηταὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου οἱ κατὰ τὸν δ' καὶ ε' αἰῶνα ἀκμάσαντες. Οὕτως ὁ μὲν Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀρχηγοὺς ἑαυτοῦ ὀνομάζει τοὺς προγενεστέρους ἀσκητικοὺς Μάρκον καὶ Ἡσαΐαν, ἄλλοι δὲ ἀκολουθοῦσι τὸν Μακάριον, Νεῖλον, Διάδοχον, Ἰσιδώρον Πηλουσιώτην κ. ἄ. Ἡ ἐξάρτησις δὲ αὕτη τῶν μεταγενεστέρων ἐκ προγενεστέρων πρέπει πρῶτον νὰ ἐξετασθῇ, ἵνα δυνηθῶμεν κατόπιν νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἀξίας τῶν Βυζαντηνῶν ἀσκητικῶν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐξέτασις δὲν ἐλπίζομεν ὅτι θ' ἀποδείξῃ αὐτοὺς οὐσιωδῶς προαγαγόντας τὴν ἀσκητικὴν τῶν πατέρων. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ μοναχισμοῦ καὶ συναφῶς πρὸς αὐτὸ ἡ ἔννοια τῆς ἡθικῆς ἔμεινεν ἀμετάβλητος, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ οὐδὲν τῶν προβλημάτων ἐπραγματεύθησαν, περὶ ὧν οἱ Δυτικοὶ καὶ κατὰ τὸν μέσον ἔτι αἰῶνα ἡσυχολήθησαν. Ὅπωςδὴποτε ὅμως πρέπει νὰ περιμείνωμεν πρῶτον τὰ ποτελέσματα τῆς ἀπαιτουμένης ἐρεύνης τῶν πηγῶν, ἵνα δώσωμεν πλήρη χαρακτηρισμὸν τῆς ἐργασίας ταύτης τῶν Βυζαντινῶν.

Ἐπὶ ὑψηλοτέρας βαθμίδος ἵσταται ἡ βυζαντινὴ μυστικὴ. Αὕτη ἀφετηρίαν ἔχει τὰ μυστικὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου, ἐξ ὧν ἔλαβε τὸν ἰδιόρρυθμον ἑαυτῆς χαρακτῆρα, ἥτοι τὴν πρὸς συμβολισμὸν τῶν ἱεροτελεστιῶν τάσιν. Ἀλλ' εἰς τὸν Μάξιμον τὸν ὁμολογητὴν ἀνήκει τὸ κατόρθωμα, ὅτι ἀπῆλλαξε τὴν μυστικὴν τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου ἐκ τῶν νεοπλατωνικῶν δεσμῶν καὶ ἔφερεν αὐτὴν εἰς ἁρμονίαν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν. Διὰ τοῦτο ὁ Μάξιμος εἶνε καὶ ὁ κυρίως θεμελιωτὴς τῆς βυζαντινῆς μυστικῆς. Ἐκ τῶν ὀψιαιτέρων βυζαντινῶν χρόνων γνωστότατος ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτῆς κατέστη διὰ τῆς μονογραφίας τοῦ Γουλ. Γκᾶς ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Νικόλαος Καβάσιλας. Ἀλλὰ καὶ τούτου πρόδρομος ὑπῆρξε κατὰ τὸν ια' αἰῶνα Συμεὼν ὁ ἡγούμενος τῆς ἐν

Κωνσταντινουπόλει μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος, ὑπερβαίνων ὡς φαίνεται ἐκείνον κατὰ τὸ βάθος τῆς μυστικῆς θεωρίας. Χάρις εἰς τοὺς δύο τούτους μυστικούς, εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὁποίων πρέπει νὰ καταταχῶσι καὶ ὁ Νικήτας Στρηθάτος καὶ ὁ Κάλλιστος Καταφυγιώτης, ἡ βυζαντινὴ μυστικὴ δὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ τὴν σύγκρισιν πρὸς τὴν δυτικὴν τῶν ῥωμανικῶν ἐθνῶν κατὰ τὸν ἰγ' αἰῶνα καὶ τῶν γερμανικῶν κατὰ τὸν ιδ' καὶ ιε', ἂν καὶ δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τῆς τελευταίας ταύτης, ὑπάρχουσι δὲ καὶ οὐσιώδεις μεταξὺ ἀμφοτέρων κατὰ τὸ περιεχόμενον διαφοραί. Τὴν βυζαντινὴν χαρακτηρίζει ἡ προσκόλλησις εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τελετουργίαν, ἥτις καὶ ἐν τούτῳ ἔτι διαφαίνεται, ὅτι οἱ βυζαντινοὶ μυστικοὶ τὰς θεωρίας αὐτῶν ἐξέλετον ὑπὸ τὴν μορφήν ἐξηγήσεων τῆς βαθυτέρας συμβολικῆς σημασίας τῶν ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ τελουμένων. Κατεφέροντο μὲν κατὰ τῆς ἀπλῆς ἐξωτερικῆς διατυπώσεως τοῦ χριστιανικοῦ βίου καὶ τῆς ἐξαντλήσεως αὐτοῦ ἐν ξηροῖς τύποις καὶ μηχανικαῖς τελετουργίαις, ἀλλὰ δὲν ἤρnouντο ὅμως τὴν σχετικὴν σημασίαν τῶν τύπων, οὓς δὲν δύναται νὰ στερεῇται ἐκκλησιαστικὸς ὁργανισμὸς καὶ τοὺς ὁποίους καθιστᾷ κατὰ βάθος ἀναγκαίους αὐτῇ ἢ ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ τρεπομένη πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου φύσις. Μᾶλλον ἐζήτουν ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς τύποις τὴν οὐσίαν, ἥτις δὲν ἀντίκειται εἰς αὐτοὺς, ἀλλ' εἰς τὸ φανερὸν προσέρχεται δι' αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐπιβάλλεται ἡ καθ' ἕκαστον πρῶτον ἔρευνα.

1. *Κείμενα*: Petr. Possinus, *Thesaurus asceticus*, ἐν Παρισίαις 1684 (περιέχει ὀλίγα μόνον βυζαντινὰ συγγράμματα). — Περιεκτικωτέρα εἶνε ἡ συλλογὴ τοῦ Ἱωάννου Μαυροκορδάτου, *Φιλοκαλία* τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, ἐν Βενετίᾳ 1782. — Ἀμφότεραι αἱ συλλογαὶ προσηρθήθησαν εἰς τοῦ Migne τὴν ἐλληνικὴν πατρολογία.

2. *Βοηθήματα*: Εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς μέχρι τοῦδε ὀλίγη προσοχὴ ἐδόθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ὁ Chr. E. Luthardt, *Geschichte der christlichen Ethik* 1, ἐν Λείψιχ 1888 σ. 139 — 152 δὲν ἀναφέρει οὐδὲ τὸν Νικόλαον Καβάσιλαν. — Περί τῶν ῥοπῶν τῆς

ἐλληνικῆς μυστικῆς ἴδε W. Gass, Die Mystik des Nikolaus Cabilas, ἐν Greifswald 1849 σ. 31 — 63. — Ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς (Geschichte der christlichen Ethik) ὑπὸ W. Gass 1 (ἐν Βερολίῳ 1881) 437 — 457 τὰ περὶ τῶν Βυζαντηνῶν εἶνε παραδόξως ἐλλιπῆ. — O. Zöckler, Geschichte der Askese, ἐν Frankfurt 1863.

3. Ἡδὴ ἐνωρὶς συναπετέλεσαν οἱ Ἕλληνες ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς ἰδιαίτερα σώματα ἐν χειρογράφοις. Ὁ Φώτιος ἐν τίτλῳ 201 περιγράφει χειρόγραφον περιέχον ὁμοῦ τὸν Μάρκον, Νεῖλον καὶ Καρπάθιον. Ἐκτὸς δὲ τῶν συλλογῶν τούτων, ὧν σώζονται ἀρχαῖα χειρόγραφα, ὡς π. χ. ὁ κώδιξ Angelic. B 5. 7 saec. 10, ὁ κώδιξ Paris. 913 saec. 10, ὁ κώδιξ Mutin. 12 saec. 11, ὁ κώδιξ Vindobon. theol. 238, ὁ Athous 3076 saec. 11, 3081 s. 11 καὶ ἄλλοι, συνετάχθησαν καὶ ἐκλογαὶ ἐκ διαφόρων ἀσκητικῶν συγγραμμάτων, ὡς π. χ. δεικνύει ὁ κώδιξ Monac. 318 saec. 13, ἐν μικρῷ σχήματι, προφανῶς ἐκ πρακτικῶν λόγων.

4. Περὶ βυζαντηνῶν μοναστηρίων, περὶ ὧν πολλὴ ἐργασία δύναται νὰ γίνῃ ἀκόμη, ἴδε παρὰ Σπυρ. Λάμπρω ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 197 παρατηρήσεις ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς. — I. Σοκολώφ, Ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ κατάστασις τοῦ βυζαντινοῦ μοναχισμοῦ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9' μέχρι τοῦ 19' αἰῶνος (ῥωσιστί, ἐν τῷ μηνιαίῳ περιοδικῷ τῆς ἐν Κιέβῳ ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας 1892 — 94). Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2, 350· 3, 209 ἐ· 4, 199. — Ἀλλην βιβλιολογίαν ἴδε ἐν § 88 καὶ παρὰ Κρουμδάχερ.

5. Περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν Χαρακτηρίων ἴδε Θεοδώρου Οὐспенσκη Τὰ Τυπικὸν τῆς ἐν Κ[η]πόλει μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος (ῥωσιστί, ἐν τοῖς Χρονικοῖς τῆς ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς ἐταιρείας Ὁδησσοῦ, Τμήμα βυζαντινὸν 2, 1, 1892 σ. 72, 75 — 78. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 173 ἐ. — W. Nissen, Die Diataxis des Michael Attalliates von 1077, ἐν Jena 1894 σ. 52 — 58 (μονομερές πως).

6. Τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Α. Δημητρίου γέσκεν, Οἱ κανόνες τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα (ῥωσιστί, ἐν τῷ μηνιαίῳ περιοδικῷ Κιέβου Ἔργασίαι τῆς ἐν Κιέβῳ ἐκκλησιαστ. ἀκαδημίας 1890, 1ον τεύχος σ. 170 — 192. Πρβ. E. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894)

167—170. ὅστις ἐξέδωκεν αὐθις τὸ κείμενον διωρθωμένον. — Ἄλλ' ἡ παραλλαγή αὕτη βεβαίως δὲν εἶνε ἡ ἀρχική, εἶνε δὲ καὶ ἀμφίβολον κατὰ πόσον εἶνε πλήρες τὸ βραχὺ κείμενον. Πολὺ μακρότερον τυπικὸν περιέχεται ἐν τῷ κώδικι Coisl. 295 saec. 14 fol. 218—252 ὑπὸ τὸν τίτλον Διάταξις τῶν μακαρίων καὶ ἁγίων πατέρων Σάββα τε τοῦ μεγάλου καὶ Θεοδοσίου τοῦ κοινοβιάρχου περὶ βίου μοναχῶν. . . Ἡ ἀρχὴ δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ βραχύτερον κείμενον. — Τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς τῶν Στουδίου ἀνέρχεται μέχρι Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου (πρβ. § 61). — Διὰ τοῦ Ἀθανασίου τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἐν τῷ Ἀθῶ λαύρας ἔγινε κοινὸν κτῆμα πάντων τῶν αὐτόθι μονῶν. Τὰς τρεῖς εἰς τοῦτο ἀναφερομένας πραγματείας τοῦ Ἀθανασίου (περὶ τὰ 970—1020) ἐξέδ. ὁ Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, ἐν Λειψία 1894 σ. 102—140. — Ἄλλα τυπικὰ τοῦ αὐτοῦ εἵδους ἀναγράφει ὁ W. Nissen ἐνθ' ἀνωτ. σ. 3 ἐ. — Δὲν πρέπει ταῦτα νὰ συγχέωνται πρὸς τὰ λειτουργικὰ τυπικὰ, περὶ οὗ πραγματεύεται ὁ Λέων Ἀλάτιος, De libris ecclesiasticis Graecorum, ἐν Παρισίοις 1645 σ. 4—16, οὔτε πρὸς τὰ *Κιτητορικὰ τυπικά*, ἅτινα ἄλλως περιέχουσι πολυτάκις καὶ ἀσκητικὸν μέρος. Πρβ. Nissen ἐνθ' ἀνωτ. 5—21.

7. Ὑπάρχουσιν ὠρισμένα θέματα ἀσκητικῆς φύσεως, τὰ ὅποια ὄχι μόνον οἱ Βυζαντινοὶ κατὰ διαφόρους τρόπους ἐπραγματεύθησαν, ἀλλ' ἔχουσι τὰ ἀντίστοιχα αὐτῶν καὶ παρ' ἄλλοις ἔθνεσι. Πρβ. τὰς μελέτας τοῦ Θεοδ. Βάιουσκωφ, Αἱ διηγήσεις περὶ τῆς ἑριδος μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος ἐν ταῖς λογοτεχνίαις τοῦ μεσαιῶνος, ἐν Πέτρουπόλει 1891 (Βυζαντ. Δελτ. 1, 1892, σ. 157 ἐ.), E. S. Shuckburgh, The soul and the body, ἐν Cambridge 1849 (Βυζαντ. Δελτ. 4, 172 ἐ.) καὶ I. Ζδάνωφ, Ἡ διάλεξις τῶν τριῶν ἁγίων πατέρων καὶ τὰ σκώμματα τῶν μοναχῶν (ῥωσιστί, ἐν τῇ Ἑφημερίδι τοῦ αὐτοκρατορ. ῥωσικοῦ ὑπουργείου τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως τόμ. 279, (1892) σ. 157—194 (Βυζαντ. Δελτ. 1, 355 ἐ.).

8. Ἐνδιαφέρουσα εἶνε ἡ ὑπὸ Jul. Nicole, Un traité de moral payenne christianisé, ἐν Γενεύῃ 1892, παρατηρηθεῖσα ἐν τῷ κώδικι Genév. 41 saec. 15 πρὸς χρῆσιν τῶν νέων ἐπεξεργασία τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἱεροκλέους εἰς τὰ χρυσᾶ ἔπη τοῦ Πυθαγόρου. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 352. Πότε ἐγράφη ἡ ἐπεξεργασία αὕτη δὲν ὠρίσθη ἀκόμη.

56. Ἰωάννης ὁ τῆς Κλίμακος. Ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ ὑπὸ Δανιήλ, μοναχοῦ τῆς μονῆς Ραίθοῦ παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, συγγραφέντος βίου, ὁ Ἰωάννης, ὅστις ἐπονομάζεται σχολαστικός, Σιναΐτης καὶ τῆς Κλίμακος ἐκ τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἔργου, ἐγεννήθη τὸ 525, δεκαεξαέτης δὲ εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σινᾶ, ὅπου ὁ Μαρτύριος καὶ ὁ Ἀναστάσιος, πατριάρχης κατόπιν Ἀντιοχείας, ἐμύησαν αὐτὸν εἰς τὸν μοναχικὸν βίον. Ἀποθανόντος τοῦ Μαρτυρίου ἐξέλεξε τὸν βίον τοῦ ἀναχωρητοῦ καὶ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη διέτριψεν ἐν σπηλαίῳ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Σινᾶ, ἔνθα συχναίς προσήρχοντο εἰς αὐτὸν οἱ ἀσκηταί, τὰς συμβουλὰς του ζητοῦντες. Κληθεὶς ὑπὸ τῶν μοναχῶν τοῦ Σινᾶ, οἵτινες ἐξέλεξαν αὐτὸν ἡγούμενον, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν μονήν, ἧς ἐπὶ τινα ἔτη προέστη, εἶτα δὲ ἀπεσύρθη αὐθις εἰς τὴν ἔρημον. Ἀπέθανε περὶ τὸ 600.

Τὸ ἀσκητικὸν ἔργον, ὅπερ συνέγραψεν ἐνδίδων εἰς παρακλήσεις Ἰωάννου τῆς Ραίθοῦ, ὠνόμασε Κλίμακα, σχετίζων αὐτὸ πρὸς τὴν κλίμακα τοῦ Ἰακώβ, διήρесе δὲ εἰς τριάκοντα μέρη, συμφώνως πρὸς τὰ τριάκοντα ἔτη τοῦ ἀφανοῦς βίου τοῦ Κυρίου. Κατὰ τὸ περιεχόμενον διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ μὲν πρῶτον πραγματεύεται περὶ τῶν ἐναντίων εἰς τὸν χριστιανικὸν βίον κακιῶν (κεφ. 1—23), τὸ δὲ δεύτερον περὶ τῶν ἠθικῶν καὶ θεολογικῶν ἀρετῶν (κεφ. 24—30). Ἡ γενετικὴ σχέσις, ἣν ὁ Ἰωάννης ἀναζητεῖ ἐν πᾶσιν, εἶνε πολλάκις καθαρῶς ἐξωτερική. Πηγὰς ἔχει τὴν ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὴν προσωπικὴν ἑαυτοῦ πείραν τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἡ ἐκθεσις δὲ ταύτης, ἣτις διεκδικεῖ ἀπόλυτον φιλαλήθειαν, διακόπτει συχνὰ τὴν σειρὰν τῶν ἀναπτύξεων του. Συμβουλευέται ὁμοῦ καὶ προγενεστέρους ἀσκητικούς, ἐξ ὧν ὀνομαστὶ ἀναφέρει μόνον τὸν Εὐάγριον, τὸν Κασσιανόν, τὸν πάπαν Γρηγόριον Α' καὶ τινα Γεώργιον Ἀρσιλάτην. Ἡ φράσις αὐτοῦ εἶνε λιπὴ, στερουμένη παντὸς ῥητορικοῦ ὄγκου. Τὸ δημῶδες δὲ αὐτοῦ ὕφος διαγινώσκεται καὶ ἐκ τῆς συχνῆς χρήσεως παροιμιῶν. Ὁ αὐθόπαρκτος νῦν Πρὸς ποιμένα λόγος ἀπετέλει κατ' ἀρχὰς τὸ τελευταῖον τμήμα τῆς Κλίμακος καὶ ἀποτείνεται πρὸς αὐτὸν τὸν

Ἰωάννην τῆς Ραίθοῦ. Ἀπόδειξις περὶ τοῦ πόσον εὐδόκιμον βιβλίον ἦτο ἡ Κλίμαξ παρὰ τοῖς Βυζαντηνοῖς μοναχοῖς, εἶνε τὸ πλήθος τῶν χειρογράφων, δι' ὧν αὕτη παρεδόθη εἰς ἡμᾶς.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Matthäus Raderus, ἐν Παρισίοις 1633, μετ' ἐκτενοῦς εἰσαγωγῆς, τοῦ Βίου ὑπὸ Δανιὴλ καὶ σχολίων ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 88, 596—1209.— Νέαν ἔκδοσιν ἔκαμεν ὁ Σωφρόνιος Ἐρημίτης, ἐν Κ]πόλει 1883.

2. Βοηθήματα: C. Oudin, Comment. de script. eccles. 1, 1437—39.—J. Fessler, Institutio Patrologiae 2, 890—897.— Ὁ Fabricius, Bibl. gr. 9, 522—528 ἀναγράφει πολλὰ χειρόγραφα.—Αἱ ὑπὸ Ἰωάννου τῆς Κλίμακος παρατιθέμεναι παροιμίαι εὐρίσκονται ὁμοῦ παρὰ K. Krumbacher, Mittelgriechische Sprichwörter, ἐν Μονάχῳ 1893 σ. 229—232. Αὐτόθι 232 ε. παροιμίαι τινὲς ἐκ τοῦ Λειμωναρίου τοῦ Ἰωάννου Μόσχου (πρβ. § 84).—Περὶ χειρογράφων τῆς Κλίμακοςπραγματεύεται ὁ J. J. Tikkanen, Acta societatis scientiarum Fennicae, 19 (ἐν Helsingfors 1893) N° 2. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 255.—Χειρόγραφον τῆς Κλίμακος οὐγκιαίων χαρακτηρῶν εἶνε ὁ κῶδιξ Vatican. 2059 saec. 10· ἀρχαιότερος εἶνε ὁ κῶδιξ Paris. 1069 saec. 9.—Τινὰ παρὰ O. Zöckler, Das Lehrstück von den 7 Hauptsünden, ἐν Μονάχῳ 1893 σ. 47 ε.

3. Βιογραφικά: Πότε συνεγράφη ὁ ὑπὸ Δανιὴλ τῆς Ραίθοῦ βίος τοῦ Ἰωάννου (παρὰ Migne 88, 596—608) δὲν ὠρίσθη ἀκόμῃ. Παρὰ Migne αὐτόθι σελ. 608—609 καὶ ἄλλα βιογραφικὰ τεμάχια.—Μεταφρασθεὶς τοῦ βίου τούτου εἰς δημῶδη ἐλληνικὴν ὑπὸ Σωφρονίου ἱερομονάχου ἐν κῶδικι Athous 3678 saec. 16.

4. Σχόλια: Ἦδη εἰς τὸν ἡγούμενον Ραίθοῦ Ἰωάννην ἀποδίδονται σχόλια· λατινιστὶ παρὰ Migne 88, 1211—1248.—Τὰ ὀγκώδη σχόλια Ἡλία τοῦ Κρήτης περιέχονται π. χ. ἐν κῶδιξι Marcian. 128—130. Τινὰ τούτων μετὰ σχολίων τοῦ Φωτίου καὶ ἐκλογῶν ἐξ ἄλλων ἀσκητικῶν παρὰ Migne ἐν τέλει ἐκάστου κεφαλαίου.—Ἀποσπάσματα ἐκ τῶν σχολίων τοῦ Φωτίου ἐξέδ. ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς· πρβ. σ. 77.—Ὁ κῶδιξ Sabbait. 407 saec. 12—13 περιλαμβάνει μακρὸν

σχόλιον τοῦ Μιχαὴλ Ψέλλου. — Ἐν κώδικι Ambros. O 8 sup. saec. 11—12 εὐρίσκονται σχόλια τοῦ Διαδόχου εἰς τὴν Κλίμακα. — Ὁ κώδιξ Vindob. theol. 180 περιέχει εἰσαγωγὰς εἰς τὴν Κλίμακα ὑπὸ μοναχοῦ Ἱεροθέου. — Τινὰ χειρόγραφα, ὡς π. χ. ὁ κώδιξ Vatic. 410, οἱ κώδικες Paris. 863, 864, 865, 867, ὁ κώδιξ Marcian. Cl. 2, 195 saec. 16 κτλ. περιέχουσιν ἄγνωστα σχόλια.

5. Μεταφράσεις τῆς Κλίμακος ὑπάρχουσιν εἰς διαφόρους γλώσσας: μία λατινικὴ ὑπὸ Angelus de Cingulo 1294 ἀνεθεωρήθη ὑπὸ Ambrosius Camaldulensis καὶ ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ 1531 καὶ κατόπιν πολλάκις, μίαν δημώδη ἑλληνικὴν ἐξεπόννησεν ὁ Μάξιμος Μαργούσιος ἐν Βενετίᾳ 1590, μία ἀρχαία ἰταλικὴ εὐρίσκεται ἐν τῷ Collezione di opere inedite o rare, 31, ἐν Bologna 1875, καὶ μία ἀραβικὴ ἀκόμη ἐν κώδικι Panorm. bibl. nation. III D 2. Μίαν σλαυικὴν μνημονεύει ὁ Fabricius 9, 527.

6. Σύγχρονος Ἰωάννου τοῦ τῆς Κλίμακος ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ νηστευτῆς πατριάρχης Κιπρόεως 582—595, γνωστὸς ἐκ τῆς πρὸς τὸν Γρηγόριον Α' ἐπιστολῆς του ἕνεκα τοῦ τίτλου Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Ἄλλοτε ἐθεωρεῖτο συγγραφεὺς τῆς πραγματείας Ἀκολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογουμένων, ἥς εὐρίσκονται δύο παραλλαγαί, παρὰ Migne 88, 1889—1932. Ὁ J. A. Binterim, Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der christlich-katholischen Kirche 5, 3 (ἐν Mainz 1829) 383—390 ἀπέδειξεν ὅτι ἀνήκουσιν εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν. Οἱ πρῶτοι ἐξ αὐτῆς ἀντλήσαντες εἶνε ὁ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος καὶ ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις. — Ἄλλ' ὁ Pitra, Spicilegium Solesmense 4 (ἐν Παριείοις 1858) 416—444 καὶ Juris ecclesiastici Graecorum historia et documenta 2 (ἐν Πώμῃ 1868) 222—237 ἐξέδωκε νέας περὶ μετανοίας πραγματείας ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὥστε τὸ ζήτημα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐκ νέου. Ὁμιλία Περὶ μετανοίας παρὰ Migne 88, 1937—1977, ἥτις ὁμοίως ἀποδίδεται εἰς Ἰωάννην τὸν νηστευτὴν, ἔχει θέμα τῆς αὐτῆς φύσεως. — Ὁ Ἰσίδωρος ὁ ἐκ Σηβίλλης, De viris illustribus cap. 39 διηγῆται ὅτι ὁ Ἰω. ὁ νηστευτῆς ἐπεμψε πραγματείαν περὶ τοῦ βαπτίσματος πρὸς Λέανδρον τὸν Σηβίλλης. Αὕτη ἐξηφάνισθη παντελῶς. — Ἐν τῷ κώδικι Taurin. 148 saec. 15 fol. 106—116 ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν Λόγος περὶ ἐξόδου τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος.

— Ἐκ τοῦ Βίου τοῦ Ἰωάννου νηστευτοῦ, ὃν ὁ Φωτεινὸς πρεσβύτερος ἔγραψεν ἐν Κ]πόλει εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, διέσωσαν τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' συνόδου ἐν τεμάχιον (Mansi, Concilia 13, 80 — 85).

7. Ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος ὀνομάζει ἀπαξ τὸν Λατῖνον Ἀββᾶν Κασσιανὸν (Migne 88, 718), ὥστε τὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐγνωρίζοντο ἤδη ἐν τῷ 5' αἰῶνι ἐν ἐλληνικῇ μεταφράσει, οὐχὶ δὲ τὸ πρῶτον ἐπὶ Φωτίου, ὅστις ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ ἐν κώδικι 197 μνημονεύει τὰς αὐτοῦ πραγματείας Ὁ Μ. Petschenig, *Johannis Cassiani opera* 1 (ἐν Βιέννῃ 1888) XCVI — CIII λέγει τινα πρὸς γνῶσιν τῶν μεταφράσεων τούτων, αἵτινες χορῆζουσιν ἀκριβεστέρως ἐξετάσεως.

8. Ὁ Ἀναστάσιος Β' πατριάρχης Ἀντιοχείας (599 — 602) μετέφρασε περὶ τούτους τοὺς χρόνους τὴν *Regula Pastoralis* τοῦ πάπα Γρηγορίου Α'. Πρβ. *Gregorius I, Registr. epistol.* βιβλ. 9, 135· βιβλ. 12, 24. Ἡ μετάφρασις αὕτη δὲν ἐπανευρέθη.

57. Συμμεῶν ὁ νέος στυλίτης, οὕτως ὀνομασθεὶς πρὸς διάκρισιν τοῦ μεγάλου στυλίτου τοῦ 5' αἰῶνος, εἶνε εἷς τῶν ἐξοχωτάτων ἀντιπροσώπων τῶν Ἑλλήνων στυλιτῶν. Ἡ ἀκμὴ αὐτοῦ κεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 521 καὶ 596, ἦτο δὲ σύγχρονος καὶ προσωπικὸς γνώριμος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ιστορικοῦ Εὐαγρίου, ὅστις ἐπανειλημμένως τὸν ἀναφέρει. Ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἔτι νεανικῆς ἡλικίας διῆγε τὸν βίον τοῦ στυλίτου ἐπὶ λόφου παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν, ὅστις ἐκ τῶν θαυμασίων τῶν ἐπὶ τοῦ ἁγίου συμβάντων ὠνομάσθη τὸ «Θαυμαστὸν ὄρος». Ὑπὸ τὸ ὄνομά του διεσώθησαν τριάκοντα ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς διάφορα θέματα τοῦ χριστιανικοῦ ἐναρέτου βίου, ἔχουσai χροιάν ἐιδικὴν μοναχικὴν. Ἀξιολύπητος θὰ ἦτο ὁ Συμεών, ἂν ἦτο ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ Ἀντωνίου Ρόκκι, ὅτι δεκατετραέτης ὢν συνέγραψεν αὐτάς. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἥτις ἀπέναντι τοῦ προσκρούοντος πολυλίκως περιεχομένου τῶν πραγματειῶν ὑπερβαίνει πᾶν μέτρον, στηρίζεται ἐπὶ πεπλανημένης ἀντιλήψεως περὶ τοῦ βίου τῶν στυλιτῶν. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Συμεῶν περὶ τῶν συγχρόνων θεολογικῶν ἐρίδων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ταραχῶν μαρτυ-

ροῦσιν ἀποσπάσματα ἐπιστολῶν πρὸς Ἰουστινιανὸν καὶ Ἰουστίνον Β', αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τοὺς νεστοριανούς, μονοφυσίτας καὶ τὴν αἵρεσιν τῶν Σαμαρειτανῶν καὶ ἐξ ὧν ἠρύσθησαν Σωφρόνιος ὁ πατριάρχης Ἱερουσαλήμ καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός. Καὶ μία Ἀποκάλυψις ἀποδίδεται εἰς αὐτόν, ἥτις πραγματεύεται τὸ προσφιλὲς θέμα τῆς ἐξόδου τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος. Ἐτι δὲ φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομά του λειτουργικαὶ εὐχαί, ὕμνοι καὶ τροπάρια.

1. Ἐκδόσεις: Τῶν 30 ἀσκητικῶν πραγματειῶν ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ J. Cozza-Luzi, Nova Patrum Bibliotheca 8 (ἐν Ρώμῃ 1871) 3, 4—156. — Τεμάχια ἐκ τῶν ἐπιστολῶν παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 2, 3216—20. — Ἡ Ἀποκάλυψις λατινιστὶ ἐν Bibl. maxima Patrum Lugdunensis 7 (1687) 1228 εἰ.

2. Βοηθήματα: Leo Allatus, De Symeonum scriptis diatriba, ἐν Παρισίοις 1664 σ. 17—22. — Antonio Rocchi, De authenticis sermonibus S. Symeonis Stylitae ἐν τῇ ὑπὸ Cozza-Luzi ἐκδόσει σ. XVII—XXI. — Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Συμεὼν ὁ Θαυμαστοορεΐτης ὡς ὁμολογράφος καὶ μελωδός, ἐν τοῖς Βυζαντηνοῖς Χρονικοῖς 1 (1894) 141—150. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 195. — Περὶ τῶν στυλιτῶν ἐν γένει ἴδε τὴν ἀξιόλογον μελέτην ὑπὸ H. Delehaye, Les Stylites, St Siméon et ses imitateurs, ἐν Revue des questions historiques, Nouvelle série, 13 (1895) 52—103.

3. Βιογραφικά: Πλὴν τῶν εἰδήσεων τῶν παρ' Εὐαγγρίῳ ἐν Ἐκκλησιαστ. ἱστορίᾳ 5, 21· 6, 23 ἔχομεν καὶ τρεῖς βίους Συμεῶν. Ὁ ἀρχαιότατος συνεγράφη ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀρκαδίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίας τῆς ἐν Κύπρῳ, εἰς ὃν παραπέμπει ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ ἡ Ζ' οἰκουμενικὴ σύνοδος. Ἐκλογὰς ἐξ αὐτοῦ ἐξέδ. ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς ἐνθ' ἄνωτ. 145—148, 601—604. Ὁλόκληρος διασώζεται ἐν κώδιξι Sabbait. 108 saec. 11, Bodl. Barocc. 240 saec. 12, Monac. 366 saec. 11. Πλήρης ἐκδοσις θὰ ᾔτο ἀναγκαῖα. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 386. — Ὁ δεύτερος, συγγραφεὶς ὑπὸ Νικηφόρου τοῦ Οὐρανοῦ, μαγίστρου ἐν Ἀντιοχείᾳ (ἐκδ. ἀρχικὴ ἐν Acta Sanctorum Maii 5, 307—401· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 2, 2987—3216), εἰνε ῥητορικὴ διασκευὴ τοῦ πρώτου. Σύγκειται ἐκ δια-

φόρων διηγήσεων περὶ θαυματουργιῶν τοῦ ἁγίου καὶ παρέχει πολλὰ ἐνδιαφέρον πολιτιστικόν. Ὁ Νικηφόρος Οὐρανὸς ἐξῆσεν ἐπὶ Βασιλείου Β' (976—1025). Προσοχῆς ἄξιοι εἶνε καὶ οἱ «Στίχοι τοῦ Οὐρανοῦ πρὸς τὸν Συμεῶνα τὸν μεταφράστην» ἐν κώδικι Vatican. Ottob. 324 saec. 15 fol. 193. — Ὁ τρίτος, συγγραφεὶς ὑπὸ τινος Ἰωάννου Πετρηνοῦ, εἶνε ἀνέκδοτος ἐτι καὶ περιέχεται ἐν κώδικι Monac. 3 saec. 10 fol. 137—143. — Ἐκλογαὶ ἐκ τοῦ πρώτου βίου παρὰ Mansi, Concilia 13, 73—80.

4. Σύγχρονος τοῦ Συμεῶν θεωρεῖται Ἰσαὰκ ὁ Σύρος, τοῦ ὁποίου αἱ ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι μετεφράσθησαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὑπὸ τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα Πατρικίου καὶ Ἀεραμίου. Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Νικηφόρου Θεοτόκη, ἐν Λειψίᾳ. 1770. Ἐπιστολὴν πρὸς Συμεῶν (τὸν στυλίτην;) ἐξέδ. ὁ Cozza-Luzi, Nova Patrum bibl. 8 (ἐν Ρώμῃ 1871) 3, 157. Ἐν τοῖς χειρογράφοις διάφορος εἶνε ὁ ἀριθμὸς τῶν πραγματειῶν τούτων. Πρβ. A. Ehrhard, Das Kloster Mâr Saba in Palästina, ἐν Römische Quartalschrift 7 (1893) 56 ἔ. Ὁ ἀρχαιότατος μάρτυς τῆς μεταφράσεως εἶνε ὁ δι' οὐγγαίων χαρακτηρῶν γεγραμμένος κώδιξ Paris. Suppl. gr. 693 saec. 8—9 foll. 78.

5. Ἀσκητικὴν πραγματείαν Συμεῶν Μεσοποταμίας ἐξέδ. ὁ Cozza-Luzi, Nova Patrum bibl. 8 (ἐν Ρώμῃ 1871) 3, 1—3. Περὶ τοῦ προσώπου τούτου οὐδὲν ἄλλο εἶνε γνωστόν.

58. Ὁ Δωρόθεος, ἀρχιμανδρίτης ἐν Παλαιστίνῃ, ἦτο μαθητὴς τοῦ ἀββᾶ Ἰωάννου τοῦ Σερίδου, ὅστις διδάσκαλον ἔσχε τὸν Βαρσανούφιον. Τοῦτο βεβαίῳ ὅτι ἡ ἀκμὴ αὐτοῦ συμπίπτει εἰς τὸ τέλος τοῦ 5' καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 6' αἰῶνος. Σῶζονται δὲ αὐτοῦ ὀκτὼ βραχεῖαι ἐπιστολαὶ ἀσκητικοῦ περιεχομένου, ἐν ἑκτενέστερον ἀσκητικὸν σύγγραμμα Διδασκαλίαι ψυχωφελεῖς διάφοροι ἐν 24 τμήμασιν. Εἶνε ἀποκλειστικῶς ὑπὲρ μοναχῶν προσωρισμένον καὶ πραγματεύεται ἐν φυσικῇ ἀλληλουχίᾳ τὰ καθήκοντα τοῦ μοναστικοῦ βίου ἀπὸ τῆς ἀπαρνήσεως τῶν γηίνων, τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ μέχρι τῶν τοῦ σιτοποιοῦ καὶ μέχρι τοῦ σχήματος τοῦ μοναχικοῦ ἐνδύματος. Ὡς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τῆς Κλίμακος, οὕτω καὶ παρ' αὐτῷ τὴν κυρίαν

πηγὴν ἀποτελοῦσιν ἡ οἰκεία πείρα τοῦ ἀσκητοῦ καὶ αἱ διαλέξεις αὐτοῦ πρὸς ἄλλους γέροντας. Ἐγγράφους πηγὰς εἶχε τὸ Γερωντικόν, τὸν Βασίλειον, Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, τὸν Χρυσόστομον καὶ τὸν Εὐάγριον. Ἡ φράσις εἶνε πάνυ λιτή, ἄνευ ῥητορικῆς καλλωπισμοῦ. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης καταριθμεῖ αὐτὸν εἰς τοὺς ἐξοχωτάτους ἀσκητικούς.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδ. ἀρχικὴ ἐν Βασιλείᾳ 1569. Κατὰ τὴν ἐκδ. ὑπὸ Fronto Ducaeus καὶ Gallandi παρὰ Migne, Patr. gr. 88, 1609 — 1844. Τὸ 24^{ον} τμήμα μόνον λατινιστί.

2. Βοηθήματα: C. Oudin, Commentarius de scriptoribus eccles. 1, 1623 — 1636. — Fabricius, Bibl. gr. 11, 103 — 108. Παρ' αὐτῷ καὶ ἡ ἀναγραφὴ τῶν ὑπὸ Δωροθέου μνημονευομένων μοναχῶν καὶ τῶν χειρογράφων τῶν Διδασκαλιῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς εἶνε μείζων. Εἰς τὴν παροῦσαν αὐτῶν μορφήν διεσκεύασεν ὡς φαίνεται τὰς Διδασκαλίας μοναχὸς τις τῆς μονῆς Σιουδίου ἐπὶ πατριάρχου Κ[]πόλεως Ταρασίου. Οὗτος κατήρτισε τοῦλάχιστον νέαν αὐτῶν ἔκδοσιν μετὰ προλόγου, ὅστις περιέχει βιογραφικά τινα. — Λεῖπει ἔτι πᾶσα ἔρευνα περὶ τῶν πολλῶν Δωροθέων. Τοῦ Oudin τὰ πορίσματα ἀπαιτοῦσιν ἐξέλεγχιν, ἰδίως δὲ πρέπει νὰ ὀρισθῇ πρῶτον τί περιλαμβάνουσιν αἱ Διδασκαλαίαι.

59. Ὁ Ἀντίοχος, μοναχὸς τῆς ἐν Παλαιστίνῃ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, ἐγεννήθη κατὰ τινα σημείωσιν χειρογράφου Βιενναίου ἐν Μηδασάγοις οὐ πόρρω τῆς ἐν Γαλατίᾳ Ἀγκύρας. Κατ' αἵτησιν τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ Εὐσταθίου ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀτταλίνης τῆς παρὰ τὴν Ἀγκυραν, ἐνδείξαντος τὰς ἔνεκα τῶν τότε πολέμων δυσκολίας πρὸς μετακόμισιν πολλῶν βιβλίων, συνέγραψε περὶ τὸ 620 τὸν Πανδέκτην τῆς ἁγίας Γραφῆς ἐν 130 κεφαλαίοις. Ἡ ἐπιτομὴ αὕτη τῆς διδασκαλίας τῶν Γραφῶν, περιλαμβάνει μόνον τὴν ἡθικὴν, ἥτις πρὸ πάντων ἐνδιέφερε τοὺς μοναχοὺς, μόνον δὲ τὸ πρῶτον καὶ τὸ τελευταῖον κεφάλαιον ἀκροθιγῶς πραγματεύονται περὶ πίστεως, ὅπου βλέπει τις ὅτι πλαγίως ἐγγίζεται καὶ ὁ μονοφυσитισμός. Ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς διὰ μακρῶν γίνεται λόγος περὶ τῶν κακίῶν

καὶ ἀρετῶν τοῦ πρακτικοῦ ὀρησκευτικοῦ βίου. Ὡς δὲ ὁ Ἰωάννης τῆς Κλίμακος, οὕτω καὶ ὁ Ἀντίοχος ἐπιδιώκει τὸν πρὸς ἄλληλα λογικὸν εἰρμὸν τῶν κεφαλαίων. Πλὴν τῆς ἀγίας Γραφῆς, εἰς ἣν ἀνάγεται τὸ κύριον περιεχόμενον τοῦ συγγράμματος, ἐπωφελήθη καὶ τῶν πατέρων συγγράμματα, οὓς ὅμως κατ' ὄνομα σπανίως ἀναφέρει. Ὅτι δὲ μεταξὺ αὐτῶν ῥητῶς μνημονεύει τὸν Ἀντιοχείας Ἰγνάτιον καὶ τὸν Εἰρηναῖον, ὅτι ἐκ τῶν δύο εἰς Κλήμεντα πάπαν Ῥώμης ἀποδιδομένων ἐπιστολῶν περὶ τοῦ ἀσπίλου ἀφθόνως ἀντλεῖ καὶ προφανῶς γνωρίζει καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Πολυκάρπου πρὸς τοὺς Φιλιππησίους, πάντα ταῦτα μαρτυροῦσι περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἐρανιστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτάτων χριστιανικῶν συγγραμμάτων καὶ παρέχουσιν εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ νέαν ἀξίαν. Ἡ προσηρτημένη εἰς τὸ σύγγραμμα εὐχή, συγκινητικώτατον παράπονον περὶ τῆς μεγάλης συμφορᾶς, ἥτις ἐπληξέ τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τοὺς ἁγίους Τόπους, εἶνε ὁμοίως ἔργον αὐτοῦ.

1. Ἐκδόσεις: Κατὰ τινα λατινικὴν ἐκδοσιν ὑπὸ Gottfr. Tilmann, ἐν Παρίσις 1548 ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ [Fronto Ducaeus], *Bibl. veterum Patr. graeco-latina* 1 (ἐν Παρίσις 1624) 1019—1252· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 89, 1415—1849.

2. Βοηθήματα: Fabricius, *Bibl. gr.* 10, 499—504.—Ὁ Duchesne, *Mission au mont Athos*, ἐν *Archiv des missions scientifiques* 3, 3 (ἐν Παρίσις 1876) 438 παρετήρησε τεμάχια κώδικος οὐγκιαίων χαρακτήρων τοῦ ζ'—η' αἰῶνος.—Ὅτι ἠρύσθη ἐκ τῶν ψευδοκλημεντεϊῶν ἐπιστολῶν καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πολυκάρπου, ἀπεδείχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ J. M. Cotterill, *Modern Criticism and Clements Epistels to Virgins* (first printed 1752) or their Greek version newly discovered in Antiochus Palaestinensis, ἐν *Edinburg* 1884· τοῦ αὐτοῦ *The Epistle of Polycarp to the Philippians and the Homilies of Antiochus Palaestinensis*, ἐν *The Journal of Philology* 19 (1891) 241—285.—Εἰς τὴν γνώμην ἣν ὁ Cotterill συγχρόνως ἐξέφρασεν, ὅτι ὁ Ἀντίοχος εἶνε ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πολυκάρπου, ἀπέδωκεν ὑπερβολικὴν τιμὴν ὁ C. Taylor, *St Polycarp to the Philippians*, ἐν *The Journal of Phi-*

lology 20 (1892) 65—110.—Ἡ πρὸς τὸν Εὐστάθιον ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντιόχου περιέχει πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα. Πρβ. A. Ehrhard, Das griechische Kloster Mâr Saba in Palästina, ἐν Römische Quartalschrift 7 (1893) 36.—Τὴν βραχεῖαν σημείωσιν περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀντιόχου καὶ στίχους Κωνσταντίνου Ταρσίτου εἰς τὸν Πανδέκτην ἐξέδ. ἐκ τοῦ κώδικος Vindob. theol. 73 anno 1129 ὁ Lambecius Kollar., Commentatio de bibl. Caesar. 3, 350, 354 ε. Πρβ. καὶ § 65 σημ. 1.

3. Δύο Ἐκατοντάδες ἀσκητικῶν ῥήσεων πρὸς τινὰ Θεόδουλον ἐξεδόθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἡσυχίου πρεσβυτέρου ἐν Ἱερουσαλῇμ. (τοῦ ε' αἰῶνος) παρὰ Migne, Patr. gr. 93, 1480—1544. Ἄλλ' ἀνήκουσιν εἰς Ἡσύχιόν τινά, ὅστις ἦτο καθηγούμενος τῆς ἐν Σινᾷ μονῆς τῆς Βάτου (οὕτως ἔχει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἐν τῷ κώδικι Vallicell. E 21 saec. 14 fol. 260^v, Bodl. Cromw. 5 saec. 15) πάντως κατὰ τὸν 5'—ζ' αἰῶνα. Τὸ συγγραφικὸν ὕλικόν, ὅπερ φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἡσύχιος, πρέπει νὰ καθαρισθῇ. Ἡ ὑπὸ A. Mai, Classici auctores 10 (ἐν Ρώμῃ 1838) σ. XXXI προαγγελθεῖσα ἔκδοσις δὲν ἦλθεν εἰς φῶς. Τὰ ὑπομνήματα εἰς τὸ Λευιτικὸν παρὰ Migne 93, 787—1180 (μόνον λατινιστὶ) δὲν συνετάχθησαν οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου οὔτε ὑπὸ ἄλλου τινὸς Ἑλλήνος, διότι βασιζονται ἐπὶ τοῦ λατινικοῦ κειμένου (vulgata) τῆς Γραφῆς.

60. Ὁ Θαλάσσιος, ἱερεὺς καὶ ἡγούμενος μονῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ Λιβύης περὶ τὸ 650, ἦτο σύγχρονος Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, ὅστις εἰς αὐτὸν ἀφιέρωσε τὰς Ἑρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς καὶ εἶχεν ἀλληλογραφίαν πρὸς αὐτόν. Κατέλιπε τέσσαρας Ἐκατοντάδας Περὶ ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας καὶ τῆς κατὰ νοῦν πολιτείας πρὸς Παῦλον πρεσβύτερον. Τὰ ἀρχικὰ γράμματα ἐκάστης Ἐκατοντάδος ἀποτελοῦσιν ἀκροστιχίδα. Κατὰ τὸ περιεχόμενον εἶνε μικροὶ ἀφορισμοὶ περὶ ἀσκητικοῦ βίου ἄνευ ἄλλου συνειρμοῦ ἢ τοῦ ὑπὸ τοῦ θέματος παρεχομένου. Ἐν τέλει τῆς 4^{ης} Ἐκατοντάδος μεταπίπτει ὁ Θαλάσσιος εἰς τὴν δογματικὴν, ἀλλ' ἄνευ ἐκπεφρασμένου ἀντιρρητικοῦ σκοποῦ.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ [Fronto Ducaeus], Biblio-

thea Patrum graeco-latina 2 (ἐν Παρισίοις 1624) 1179 ἐ· ἐπα-
νελήφθη παρὰ Gallandi, Veter. Patr. bibl. 13 (1779) 3—21
καὶ ἐκ ταύτης παρὰ Migne, Patr. gr. 91, 1428—1469. — Αὐτόθι
1472—1480 Λίβελλος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδόσιον, ὅστις ἀνήκει
εἰς σύγχρονόν τινα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας Θαλάσσιον.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 11, 112—114. — Ἀρ-
χαίτερον τῶν αὐτόθι ἀναγραφομένων χειρογράφων εἶνε ὁ κώδιξ Petro-
polit. 58 saec. 9—10. Ἐν τούτῳ fol. 21 Τοῦ αὐτοῦ Θαλασίου
ἀσκητοῦ καὶ ἡσυχαστοῦ πρόλογος εἰς τὴν τεσσαρακοστήν.

3. Ὀλίγον γνωστὸς εἶνε ὁ Ἰωάννης ἐπίσκοπος τῆς νήσου Καρπάθου
ἀνήκων πιθανῶς εἰς τὸν ζ'—η' αἰῶνα. Ὑπὸ τὸ ὄνομά του φέρονται Κε-
φάλαια παραινετικά πρὸς τοὺς ἐν Ἰνδίοις μοναχοὺς, λατινιστὶ παρὰ
Migne, Patr. gr. 85, 791—827, ἐλληνιστὶ δὲ ἐν τῇ Φιλοκαλίᾳ
τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, ἐν Βενετίᾳ 1872 σ. 241—257, περὶ ὧν ὁμιλεῖ
ὁ Φώτιος ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ τίτλῳ 201. — Ἔτερον ἀσκητικὸν σύγγραμμά,
117 Κεφάλαια θεολογικὰ καὶ γνωστικά, εὐρίσκεται ἐν κώδιξι Sabbait.
407 saec. 9—10 fol. 12—34, Sabbait. 66 saec. 12 fol. 139^v
—162, Angel. B 5. 7 saec. 10 fol. 245 ἐ. Ἀλλὰ κεφάλαια ἐν
κώδικι Vindob. theol. 207 — Τὰ χειρόγραφα ὀνομάζουσιν αὐτὸν παν-
ταχοῦ ἐπίσκοπον Καρπάθου. — Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 10, 738
ἐ. 11, 173. Ἡ ἀμφιβολία αὐτοῦ περὶ τοῦ ὅτι ὁ Ἰωάννης ἦτο ἐπίσκο-
πος εἶνε ἀδικαιολόγητος, μόνον δὲ ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ἀπαιτεῖ
ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν.

61. Ὁ Θεόδωρος, ἡγούμενος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει
μονῆς τῶν Στουδίου, εἶνε μία τῶν εὐγενεστάτων μορφῶν ἐν συμ-
πάσῃ τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ λογοτεχνικῇ ἱστορίᾳ τοῦ Βυζαντίου.
Ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἔτει 759 ἐκ πατρὸς Φωτεινοῦ,
ὅστις ἦτο αὐτοκρατορικὸς τελωνειακὸς εἰσπράκτωρ, καὶ μητρὸς
Θεοκτίστης. Ἐν τῷ εἰς αὐτὴν ἐπιταφίῳ ὁ Θεόδωρος ἡγείρε λαμ-
πρὸν μνημεῖον υἱικῆς στοργῆς, διηγηθεὶς πῶς ἀνετράφη ὑπ' αὐτῆς
ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ ἡλικίας. Κατόπιν παρεδόθη εἰς διδασκαλον, ὅστις
ἐδίδαξεν αὐτὸν γραμματικὴν, ῥητορικὴν, διαλεκτικὴν καὶ φιλο-
σοφίαν. Εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος ἐπέδρασεν ὁ ἐκ μητρὸς

θεῖός του Πλάτων, ἡγούμενος τῆς μονῆς Σακκουδίων, ὅστις καὶ τὴν οἰκογένειαν ὅλην, συγκειμένην ἐκ δύο υἱῶν, Ἰωσήφ τοῦ μετὰ ταῦτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης καὶ ὕμνογράφου καὶ Εὐθυμίου, καὶ μιᾶς θυγατρὸς, παρεκίνησε νὰ ἀσπασθῇ τὸν μοναχικὸν βίον (781). Τότε ἔλαβεν ὁ Θεόδωρος τὴν μοναστικὴν αὐτοῦ ἀγωγὴν, περὶ ἧς λεπτομερείας διηγεῖται ἐν τῷ εἰς Πλάτωνα ἐπιταφίῳ. Τὸ 787 ἐχειροτονήθη ἱερεὺς καὶ τὸ 794 διεδέχθη εἰς τὴν ἡγουμενείαν τὸν θεῖόν του ζῶντα ἔτι. Ἐκτοτε ἤρχισεν ὁ Θεόδωρος κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Σακκουδίων, ἀπὸ δὲ τοῦ 798 ἐν τῇ Στουδίου μονῇ, εἰς ἣν μετὰ τῶν μοναχῶν μετώκησε, ν' ἀναπτύσσει μεγάλην μεταρρυθμιστικὴν καὶ ἀσκητικὴν δραστηριότητα, περὶ ἧς εὐγλωττῶς μαρτυροῦσι τὰ ἀσκητικά του συγγράμματα. Ἡ ἀθόρυβος αὕτη δρᾶσις διεκόπη πολλάκις ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικῶν ταραχῶν, εἰς ἃς ὁ Θεόδωρος δραστηρίως ἐπενέβη καὶ αἵτινες προεκάλεσαν τρεῖς τὴν ἐξορίαν του. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ἐξορίαν προεκάλεσεν ἡ θαρραλέα αὐτοῦ ἀντίστασις κατὰ πατριάρχου καὶ αὐτοκράτορος ἐν τῇ ὑποθέσει τοῦ παρανόμου γάμου Κωνσταντίνου Γ' (795). Ἄλλ' ἕνεκα τῆς δυναστικῆς μεταβολῆς ἡδυνήθη νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Θεόδωρος αὖθις τὸ 797. Ἡ ἔρις ὅμως αὕτη ἐπανελήφθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου καὶ τοῦ ὁμωνύμου αὐτῷ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (806). Ἡ ἄρνησις τοῦ ἡγουμένου ν' ἀναγνώρισῃ τὴν εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα ἀποκατάστασιν τοῦ οἰκονόμου Ἰωσήφ, ὅστις ἐτέλεσε τὸ μυστήριον τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ Κωνσταντίνου, ἀποτέλεσμα ἔσχε τὴν διετῆ αὐτοῦ ἐξορίαν εἰς τὰς παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν Πριγκηπονήσους (809—811). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου ὁ Θεόδωρος ἐπανῆλθε θραμβεύων εἰς τὸ μοναστήριόν του. Ὅτε δὲ τριετίαν μετὰ ταῦτα ὁ αὐτοκράτωρ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος ἀνενέωσε τὴν εἰκονομαχίαν, ὁ μὲν αὐτοκράτωρ δὲν εὔρε θαρραλεώτερον τοῦ ἡγουμένου τῶν Στουδίου ἀντίπαλον, ἡ δὲ εἰκονολατρεία δραστηριώτερον ὑπερασπιστήν. Ἡ τρίτη δὲ εἰς Μετώπην, Βονέταν καὶ Σμύρνην ἐξορία δὲν ἡδυνήθη νὰ κάμψῃ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Θεοδώρου. Καὶ τώρα

δὲ ἐπέζησε μετὰ τὸν ἀντίπαλόν του. Ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀμφιρρόπου στάσεως τοῦ Μιχαήλ Β' ἐγκατέλειπεν αὐτοῖς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἣς αἱ πύλαι τῷ εἶχον ἀνοιχθῇ, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ εὕρῃ πλέον ἥσυχον διαμονήν, μέχρις οὗ ὁ θάνατος ἀνῆρπασεν αὐτὸν τὴν 11^{ην} Νοεμβρίου τοῦ 826.

1. Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ Θεοδώρου, τοῦ ὁποῖου ἡ σημασία ὡς πολιτικοῦ τῆς ἐκκλησίας ὑπερεῖχε τῆς ἐπιστημονικῆς θεολογικῆς, περιστρέφεται κυρίως εἰς τὸν ἀσκητικὸν κλάδον. Τὸ σπουδαιότερον δὲ τμῆμα τῶν ἀσκητικῶν του συγγραμμάτων ἀποτελοῦσιν αἱ δύο συλλογαὶ κατηχήσεων, αἱ ἥδη ὁ βιογράφος τοῦ Θεοδώρου Μιχαήλ διακρίνει εἰς μικρὰν καὶ μεγάλην κατήχησιν. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει 134 παραινετικά κεφάλαια πρὸς τοὺς μοναχοὺς, βεβαίως ἐκλογὰς ἐκ τῶν προσφωνήσεων, τὰς ὁποίας ὁ Θεόδωρος τρὶς τῆς ἐβδομάδος ἀπέτεινε πρὸς αὐτοὺς. Θέμα πασῶν εἶνε τὰ κατήχοντα τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἀλλ' ὁ Θεόδωρος δεικνύει μεγάλην ικανότητα εἰς τὸ νὰ παρουσιάσῃ ἐκάστοτε ὑπὸ νέαν ὄψιν τὸ ἀντικείμενόν του. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἰδίας ἐαυτοῦ βιωτικῆς πείρας ἢ ἐκ τῶν συγχρόνων γεγονότων τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς μονῆς, ἐκ ταραχῶν ἐκκλησιαστικῶν, ἀποστασίας μοναχῶν, θανάτου ἀδελφῶν καὶ ἐξ αὐτῆς ἔτι τῆς μεταβολῆς τῶν ὥρων τοῦ ἔτους, ἄλλοτε μὲν ἐν ποιητικῇ ἐξάρσει, ἄλλοτε δὲ δι' ἀπλῆς ἀλλ' ὑπὸ βαθέος ἐνθουσιασμοῦ ἐμπνεομένης γλώσσης, ἄλλοτε δὲ διὰ πατρικῆς παραινετικῆς, προβάλλει εἰς τοὺς μοναχοὺς αὐτοῦ τὰ ἰδεώδη τῆς χριστιανικῆς τελειότητος. Ὑπέρτατος δὲ αὐτοῦ γνώμων ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ βίῳ εἶνε ὁ Βασίλειος καὶ οὐχὶ ὁ Ψευδοαρεοπαγίτης. Ἀντλεῖ ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀμέσως ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῆς προσωπικῆς του πείρας. Ἡ μεγάλη κατήχησις διηρεῖτο ἀρχικῶς εἰς τρία τμήματα, ἀλλ' ἡ διαίρεσις αὕτη δὲν διεσώθη. Ἐχομεν δὲ καὶ μόνον 77 κατηχήσεις ἐκ τῆς δευτέρας ταύτης συλλογῆς. Κατὰ τὸ περιεχόμενον δὲν διακρίνονται αὗται τῆς μικρᾶς, τινὲς μόνον εἶνε μακρότεραι, διαβλέπομεν δὲ καὶ τὴν προσπάθειαν πρὸς καλλιτέραν συστηματοποίησιν. Πόσον δὲ ἐξετι-

μᾶλλον καὶ ἐν κοινῇ χρήσει ἢ τοῖς ἰδίως ἢ μικρὰ κατήχησις, μαρτυρεῖ ἢ μετ' ἐπαίνων μνεῖα αὐτῆς ἐν τοῖς λειτουργικοῖς βιβλίοις καὶ ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων, δι' ὧν παρεδόθη εἰς ἡμᾶς. Πρὸς τὰς κατηχήσεις λίαν ἐμπερεῖς εἶνε τοῦ Θεοδώρου οἱ ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι, οἵτινες ἀρχικῶς ἦσαν συνηνωμένοι ἐν μιᾷ Πανηγυρικῇ βίβλῳ, περιεχούσῃ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μιχαὴλ λόγους εἰς τὰς δεσποτικὰς, θεομητορικὰς καὶ ἄλλας ἑορτάς, ἰδίως δὲ εἰς τὰς Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, τοῦ πάτρωνος τῆς μονῆς τῶν Στουδίου. Πρὸς τὴν πληροφορίαν ταύτην συμφωνεῖ καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου ἐκδεδομένων δώδεκα λόγων, ἐν οἷς καὶ οἱ δύο ἱστορικῶς σπουδαῖοι ἐπιτάφιοι εἰς τὴν μνῆραν τοῦ Θεοδώρου καὶ τὸν ἡγούμενον Πλάτωνα. Ἐκ τῶν μικροτέρων ἀσκητικῶν, λειτουργικῶν καὶ κανονιστικῶν πραγματειῶν αἱ μάλιστα ἐνδιαφέρουσαι εἶνε αἱ διαφωτίζουσαι ἡμᾶς περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ μοναστηριακοῦ βίου ἐν τῇ μονῇ Στουδίου, ἄρα καὶ περὶ τοῦ ἐν ταῖς λοιπαῖς πολυαριθμοῖς ἐλληνικαῖς μοναῖς, αἵτινες τὸ τυπικὸν ἐκείνης ἐδέχθησαν· τοιαῦται δὲ πραγματεῖαι ἰδίως εἶνε ἡ Χρονικὴ διδασκαλία καὶ ἡ Ὑποτύπωσις τῆς καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου. Ἀσκητικὸν περιεχόμενον ἔχει καὶ ἡ Διαθήκη τοῦ Θεοδώρου, ἥτις ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀνεγινώσκετο κατὰ τὴν ἑορτήν του.—2. Ἐν τῇ ὑποθέσει τοῦ παρανόμου γάμου ἔγραψεν ὁ Θεόδωρος δύο πραγματείας ἀπολεσθείσας. Ἡ ἐτέρα ἐξ αὐτῶν μνημονευομένη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὑπὸ τὸν τίτλον Τετράδες, Σύνταγμα, περιεῖχε τὰς ῥήσεις τῶν πατέρων, αἵτινες ἦσαν ὁ γνώμων τοῦ Θεοδώρου ἐν τῇ ἔριδι ταύτῃ¹⁾. Ἡ δευτέρα ἐπεγράφετο Περὶ τῆς καθόλου οἰκονομίας²⁾. Ἀλλὰ δύνανται ἴσως ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαὶ νὰ εἶνε μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πραγματείας.—3. Εἰς τὴν εἰκονομαχίαν ἀναφέρονται πολλαὶ πραγματεῖαι, ἐξ ὧν δύο ὁμοίως ἀπωλέσθησαν, ὁ Σηλητευτικός

¹⁾ Ἐπιστολῶν βιβλ. 1, 43, Migne, Patr. gr. 99, 1064.

²⁾ Ἐπιστολῶν βιβλ. 1, 49, Migne αὐτόθι: 1085.

³⁾ Ἀντιρρητικός πρῶτος, Migne αὐτόθι: 329.

λόγος καὶ αἱ Τετράδες¹⁾, ἐκτὸς ἂν καὶ διὰ τούτων τῶν ὀνομασιῶν μία μόνη πραγματεία χαρακτηρίζεται. Ἡ μεγίστη τῶν διασωθεισῶν διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία, ἅπερ ὁ Θεόδωρος ἐπέγραψεν ὁμοίως καὶ ὁ σύγχρονός του πατριάρχης Νικηφόρος, Λόγοι ἀντιρρητικοί. Οἱ δύο πρῶτοι ἔχουσι μορφήν διαλόγου. Ἐκ δὲ τῶν μικροτέρων περὶ τῆς αὐτῆς ἑίδος πραγματειῶν ἐνδιαφέρουσαι εἶνε αἱ ἀνασκευάζουσαι εἰκονομαχικὰ ποιήματα, διότι ἐν αὐταῖς διεσώθησαν τὰ δοκίμια ταῦτα τῆς τῶν εἰκονοκλαστῶν ποιήσεως. Τὸ κορυφωμα τῆς δογματικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοδώρου ἐν τῇ ζητήματι τούτῳ εἶνε, ὅτι οἱ εἰκονομάχοι μὴ δεχόμενοι ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ παριστάνηται (κυρίως εἰπεῖν νὰ ὑποτυπώνηται) ὁ Χριστὸς κατὰ τὸν σωματικὸν χαρακτῆρα, ἀρνοῦνται μίαν ἀναγκαίαν ιδιότητα τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ φύσεως, ἐπομένως περιπίπτουσιν εἰς αἵρεσιν χριστολογικῇν. Ὁ Θεόδωρος ἴσως εἶνε ὁ ἀγγινούστατος τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς εἰκονολατρείας, ἀνάγκη ὅμως ἔτι εἶνε νὰ ἐξετασθῇ ἀκριβέστερον ἡ σχέσις τῆς ἑαυτοῦ περὶ τῶν εἰκόνων διδασκαλίας πρὸς τὴν τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ Νικηφόρου πατριάρχου. — 4. Εἰς πᾶσαν τὴν ἀσκητικὴν, ποιμαντορικὴν καὶ πολιτικὴν ἐκκλησιαστικὴν ὁρᾷσιν τοῦ Θεοδώρου ρίπτει πολὺ φῶς ἡ συλλογὴ τῶν πολυαρίθμων ἐπιστολῶν του, ἧτις καὶ κατὰ τὴν λογοτεχνικὴν ἔποψιν ἔχει πολλὴν ἀξίαν. Ἀρχικῶς αἱ ἐπιστολαὶ ἀπετέλουν πέντε βιβλία, ἐξ ὧν μόνον τὰ δύο πρῶτα ὡς φαίνεται διεσώθησαν πλήρη. Εἰς ποῖα βιβλία κατενέμοντο αἱ λοιπαὶ 277 σωζόμεναι, δὲν γνωρίζομεν, διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ κατὰ πόσον αἱ 550 αὗται ἐπιστολαὶ ἀπετέλουν ἴσως τὸ ὅλον τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Θεοδώρου. Ὡς ἐκ τοῦ περιεχομένου πολλαὶ αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς τὴν περὶ τοῦ παρανόμου γάμου ἔριν καὶ εἰς τὴν εἰκονομαχίαν. Αἱ δεύτεραι αὗται ἱστορικῶς εἶνε πολὺ σπουδαῖαι, ἅτε μαρτυροῦσαι μετὰ πόσης ἐνεργητικότητος καὶ ἐντὸς τίνων ὁρίων ἀνέλαβε καὶ διεξήγαγε τὸν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἀγῶνα ἐν μέσῳ διωγμῶν καὶ ταλαιπωριῶν. Εἰς ἄλλα θεολογικὰ ζητήματα

¹⁾ Ἐπιστολῶν βιβλ. 1, 14-17, Migne Patr. gr. 99, 1160 ε.

ὀλίγαι μόνον ἀναφέρονται, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος ἀπερρόφει ὅλον τὸ θρησκευτικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν ἐνδιαφέρον τῶν συγχρόνων. Τόσῳ πολυαριθμότεραι εἶνε αἱ ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοδώρου. Μετ' ἄκρας ψυχολογικῆς λεπτότητος γνωρίζει εἰς πλείστους νὰ προσφέρῃ λόγους παραμυθίας, ἐνθαρρύνσεως καὶ προτροπῆς. Μεταξὺ τῶν παραμυθητικῶν, προτρεπτικῶν καὶ φιλικῶν ἐπιστολῶν εὐρίσκονται ἀληθεῖς μαργαρίται τῆς βυζαντηνῆς ἐπιστολογραφίας, πᾶσαι δὲ ἀποδεικνύονται ὡς τὸ ἀπαύγασμα πλουσίου πνευματικοῦ βίου, ἐμπνεομένου ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης καὶ ὑπὸ γνησίας φιλάνθρωπίας. Συνάμα δὲ καταφανῆ γίνονται καὶ τὰ δύο μεγάλα ἐλατήρια τῆς δράσεώς του, ὁ φλέγων ἔρωσ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ ἀνιδιοτελὴς ζῆλος πρὸς διατήρησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Τοῦτο καθιστᾷ τὸν Θεόδωρον ἓνα τῶν τελευταίων μεγάλων ἀντιπάλων τοῦ βυζαντινοῦ καισαροπαπισμοῦ· τοῦτο δὲ ὠδήγησεν αὐτὸν καὶ εἰς τὴν δραστηρίαν ὑπεράσπισιν τῶν ῥωμαϊκῶν πρωτείων, ἥτις διόλου δὲν ἐμείωσε τὴν ὑπόληψίν του ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ. — Περὶ τοῦ Θεοδώρου ὡς ποιητοῦ πρὸς Κροὺμβάχερ.

1. Ἐκδόσεις: Εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοδώρου εἰργάσθησαν ὁ Baronius, ὁ Sirmond, οἱ Maurini, ὁ Petrus Arcudius, ὁ A. Mai καὶ ὁ J. Cozza-Luzi, χωρὶς ὁμως νὰ φέρωσιν αὐτὴν εἰς πέρας. Αἱ προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι τῶν Μαυρίνων κεῖνται ἐν τοῖς κώδιξι Paris. Suppl. gr. 276, 287 ε., 394, 402 ε., 408 ε., 412 — 416. Αἱ τοῦ Ἀντωνίου Ἀρκουδίου ἐν κώδικι Barber. VI 22. — 1. Τὴν μικρὰν κατήχησιν ἐξέδ. ὁ Joh. Livineius, ἐν Antwerpen 1602, κατ' ἀρχὰς λατινιστί· ἀνατύπωσις πρὸς Migne, Patr. gr. 99, 509 — 688 μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου κατηχήσεών των. Τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Cozza-Luzi, Nova Patr. bibl. 9 (ἐν Ρώμῃ 1888) 1, 1 — 318 ἀνευ ἐπαρκοῦς βάσεως ὡς πρὸς τὰ χειρόγραφα. Ἄλλη ἔκδοσις ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ζαχαρίου, ἐν Ἐρμουπόλει 1887. — Κριτικῆς ἐκδόσεως ἐπεμελήθη ὁ E. Auvray,

Theodori parva catechesis, ἐν Παρισίοις 1891. Τὸ κείμενον κατηρτίσθη ἐκ 13 χειρογρ., ἀναχθέντων εἰς δύο οἰκογενεῖας (1 — 471)· ἀλλὰ καὶ ἱκανὰ ἄλλα χειρόγρ. ἔπρεπε νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν. Ἐν σ. 472 — 634 αἱ κριτικαὶ καὶ ἐν σ. 635 — 654 αἱ ἱστορικαὶ σημειώσεις, ὅπερ καθιστᾷ τὴν ἔκδοσιν ἐντελῶς δύσχρηστον. Ἐν τῇ εἰσαγ. σ. I — CXII λόγος γίνεται περὶ τῶν χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων καὶ περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοδώρου (τὸ μέρος τοῦτο ἐπεξεργάσθη ὁ Tougard). — 2. 77 λόγους τῆς μεγάλης κατηχήσεως ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Cozza-Luzi ἐνθ' ἄνωτ. 2, 1 — 217. Οἱ λοιποὶ εἶνε προωρισμένοι διὰ τὸν μῆπω ἐκδοθέντα 10^{ον} τόμον τῆς Nova Patrum bibl. Ὁ E. Auvray γνωρίζει 173 μεγάλας κατηχήσεις, τὰς ὁποίας θέλει νὰ ἐκδώσῃ ὡς φαίνεται. Τὸ πληρέστατον χειρόγραφον τῆς μεγάλης κατηχήσεως εἶνε ὁ κώδ. διζ Paris. 891 anno 1136. Παραβλητέον καὶ τοὺς κώδικας Paris. 1104 saec. 11, Messan. 83 a. 1105, Matrit. 4 saec. 12, Ambros. E. 101 sup. — 3. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι κατὰ παλαιότερας ἐκδόσεις παρὰ Migne 99, 688 — 901. Οὗτοι εἶνε 13, ἀλλ' ὁ πρῶτος ἀνήκει προφανῶς εἰς τὰς κατηχήσεις. Ὁ ἐν τοῖς Acta Sanctorum Junii 5, 631 ἐ. ἄνωνμος λόγος εἰς Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν ἀποδίδεται ἐν κώδικι S. Sepulcri 134 a. 140 fol. 378^v — 382^v εἰς τὸν Θεόδωρον. — Μικρότεραι ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι παρὰ Migne 99, 1681 — 1757, 1813 — 1824. — 4. Τὰ δογματικὰ συγγράμματα παρὰ Migne 99, 328 — 505. — 5. Τῶν ἐπιστολῶν τὸ 1^{ον} καὶ 2^{ον} βιβλ. ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ J. de la Beaune, Sirmondi opera 5 (ἐν Benetiz 1728) 177 — 596· ἀνατύπωσις παρὰ Migne 99, 904 — 1669. — Ἀλλας 277 ἐπιστολὰς ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Cozza-Luzi, Nova Patrum bibl. 8 (ἐν Ρώμῃ 1871) 1, 1 — 244.

2. Βοηθήματα: Leo Allatius, Diatriba de Theodori παρὰ A. Mai, Nova Patrum bibl. 6, 2, 158 — 168. — Fabricius, Bibl. gr. 10, 434 — 474. — Τὰ προλεγόμενα εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐκδόσεις. — J. Im. Müller et J. V. Beumeling, Studium coenobium Cplt., ἐν Λειψίᾳ 1721 σ. 21 — 44 (ισχνόν). — Ὁ C. Thomas, Theodor von Studion und sein Zeitalter, ἐν Osnabrück 1892 περιγράφει τὸν Θεόδωρον κυρίως ὡς πολιτικόν τῆς ἐκκλησίας. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος ἀγνοεῖ τὰς ἐκδόσεις τῆς μικρᾶς κατηχήσεως ὑπὸ E. Auvray,

τῆς μεγάλης κατηχήσεως καὶ τῆς δευτέρας συλλογῆς ἐπιστολῶν ὑπὸ Cozza-Luzi, ὧν ἡ δευτέρα μάλιστα ἀποκαλύπτει νέους ἀποδέκτας τῶν ἐπιστολῶν.—J. Richter, Ueber die Lehre Theodors vom Primat des römischen Bischofs, ἐν περιοδικῷ Katholik 54 (1874) 2, 385—414.—Περὶ τῆς θεολογίας τοῦ Θεοδώρου ἐν τῷ περὶ τῶν εἰκόνων ζητήματι τινὰ παρὰ K. Schwarzlose, Der Bilderstreit, ἐν Gotha 1890, 123 ἐ.—A. Tougaard, La persécution iconoclaste d'après la correspondance de St Théodore Studite, ἐν Revue des questions historiques 50 (1891) 80—118 (πολὺ ισχυρὸν) καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει ἐν Παρισίοις 1891.

3. Βιογραφικά: Ἐχομεν δύο βιογραφίας τοῦ Θεοδώρου, τὴν πρῶτην (A) ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ de la Beaune, Opera Sirmondi 5, 1—88, τὴν δευτέραν (B) ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ A. Mai, Nova Patr. bibl. 6 (ἐν Ρώμῃ 1853) 292—363· ἀμφότεραι ἀνετυπώθησαν παρὰ Migne 99, 113—328. Ὁ Βίος B εἶνε ὁ ἀρχαιότερος, ἀποδίδεται δὲ εἰς τινὰ μοναχὸν Μιχαήλ. Ἐξάπαντος ἐγράφη ἐν τῇ μονῇ Στουδίου, ἀλλ' οὐχὶ πρὸ τοῦ 868, καθ' ὃ ἔτος ἀπέθανεν ὁ μαθητὴς τοῦ Θεοδώρου Νικόλαος, ὃν ὁ βιογράφος ἐγνώριζε (Migne 293). Πολλαχοῦ ἀντιφάσκει πρὸς τὰς ἰδίας τοῦ Θεοδώρου ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς εἰδήσεις.—Ὁ Βίος A ἀποδίδεται ὁμοίως, ἀλλ' ἄνευ λόγου, εἰς τινὰ μοναχὸν Μιχαήλ. Ἐν χειρογράφοις, οἷον ἐν κώδικι Monac. 467 saec. 11 fol. 191, ὀνομάζεται συγγραφεὺς αὐτοῦ καὶ ὁ Θεόδωρος Δαφνοπάτης. Ἀστεία εἶνε ἡ ἀπόπειρα τοῦ C. Thomas ἐνθ' ἄνωτ. σ. 22 ν' ἀποδείξῃ τοῦτο ἐκ τοῦ τοῖς πᾶσι γνωστοῦ καὶ λίαν κοινοῦ τύπου τῆς ὑπογραφῆς τῶν Ἑλλήνων ἀντιγραφῶν: Θεοῦ τὸ δῶρον. Ὁ Βίος A βασιζέται κατ' οὐσίαν ἐπὶ τοῦ Βίου B καί, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν μακρὰν ἀφήγησιν περὶ τοῦ μοναστικοῦ βίου τοῦ Θεοδώρου, οὐδὲν πλεον εἶνε ἢ νεωτέρα παραλλαγή τοῦ Βίου B.—Αἱ δύο ἀρχαιόταται βιογραφίαι τοῦ Θεοδώρου, ἡ μία ἑμμετρος καὶ ἡ ἄλλη πεζὴ ὑπὸ τύπον ἐγκωμίου, ἃς ἤδη ὁ Βίος B μνημονεύει (Migne 223), ἀπωλέσθησαν.

4. Ναυκράτιος, ὁ εὐνοούμενος μαθητὴς τοῦ Θεοδώρου καὶ διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῇ ἡγουμενείᾳ, ἀνήγγειλε τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου εἰς τοὺς διεσκορπισμένους μοναχοὺς τοῦ Στουδίου δι' ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς. Εἶνε ἐκδομένη αὕτη παρὰ Migne 99, 1825—1849.—Ἐν κώδικι Paris.

1018 saec. 10 fol. 314^v — 315 Ἀνωνύμου ἐλεγείαι εἰς ἐγκωμιασμὸν τοῦ Ναυκρατίου.

5. Ὁ δεῦτερος διάδοχος τοῦ Θεοδώρου ἦτο ὁ Νικόλαος, ὃν συγχρόνως ἀναφέρει ὁ Θεόδωρος. Ἐχομεν ἀνώνυμον βιογραφίαν αὐτοῦ, ἣτις πρὸ πάντων ὁμιλεῖ περὶ τῶν παθημάτων τοῦ Θεοδώρου καὶ Νικολάου ἐν τῇ εἰκονομαχίᾳ. Ὁ Νικόλαος ἐπέζησε καὶ εἰς τὰς ἐπὶ Ἰγνατίου ταραχάς, πρὸς τὸν ὁποῖον συνετάσσετο. Ἀπέθανε τὸ 868. Οἱ ἄμεσοι αὐτοῦ διάδοχοι ἦσαν ὁ Κλήμης καὶ ὁ Ἰλαρίων. Ὁ Βίος οὗτος δὲν εἶνε σύγχρονος, ἀλλ' ἐγράφη πρὸ τῆς ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾷ ἐξώσεως τῶν Σαρακηνῶν ἐκ τῆς Κρήτης. Ἐκδόσεις ἀρχικὴ ὑπὸ Combefis, *Novum auctarium* 2, 889 — 953· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 105, 864 — 925.

6. Ἐκτενὴ μονογραφίαν περὶ τῆς Ἱστορίας τῆς μονῆς τῶν Στουδίων, ἣς ὁ μέγιστος ἀντιπρόσωπος εἶνε ὁ Θεόδωρος, συνέγραψεν ἀλλὰ δὲν ἐξέδωκεν ἀκόμη ὁ E. Marin καθηγητὴς ἐν τῷ Κολλεγίῳ de la Malgrange ἐν Jarville. Ἡ μεγάλη σπουδαιότης τῆς μονῆς κατὰ τε τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ λογοτεχνικὴν ἐποψὶν καθιστᾷ πραγματικῶς λίαν εὐπρόσδεκτον μίαν μονογραφίαν. Καὶ ἐν τῇ ἐλληνικῇ παλαιογραφίᾳ ὑπῆρξε σπουδαία ἡ μονὴ αὕτη διὰ τῆς ἰδίας σχολῆς ἀντιγραφέων. Χειρόγραφα γραφέντα ἐν αὐτῇ κέντηνται ἱκαναὶ βιβλιοθήκαι. Εἰς ἀπόδειξιν τούτου ἀναφέρομεν τὸν κώδικα Paris. 724 anno 974, τοὺς κώδικας Vatican. 1660 anno 916, 1669, 1671, 1675, τὸν κώδικα S. Sepulcri 13 saec. 10, τὸν Sinait. 319 anno 1048, Athous 103 anno 1582.

62. Ὁ Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Ἐδέσσης, ἤκμασεν ὡς ἐβελαιώθη νῦν ἐκ τῆς ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Ἐμέσσης βιογραφίας αὐτοῦ μετὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 9' αἰῶνος. Ἐγεννήθη ἐν Ἐδέσσει, ἀσπασθεὶς δὲ τὸν μοναστικὸν βίον εἰσῆλθεν εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ μονὴν τοῦ ἁγίου Σάββα, ἣς καὶ ἡγούμενος κατέστη ἐν ἡλικίᾳ τριάκοντα δύο ἐτῶν, κατόπιν προεχειρίσθη ἐπίσκοπος τῆς γενετείρας αὐτοῦ καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα, ἀφοῦ προηγουμένως μετέβη καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐντολῇ τοῦ Σουλτάνου τῶν Περσῶν. Ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ σώζεται βραχεῖα ἀσκητικὴ πραγματεία ἐν ἑκατὸν κεφαλαίοις, ἣν πρέπει νὰ συνέγραψεν

ηγούμενος ὦν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα. Τὸ περιεχόμενον περι-
στρέφεται ἐν τῷ συνήθει κύκλῳ τῆς θεωρίας τοῦ ἀσκητικοῦ βίου.
Ἄλλα ἔργα αὐτοῦ εἶνε ἀνέκδοτα ἔτι.

1. Ἐκδόσεις: Τῶν ἑκατὸν Πρακτικῶν κεφαλαίων ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ
P. Possinus, Thesaurus asceticus, ἐν Παρίσις 1684 σ. 345
ἐ. (λείπει παρὰ Migne). — Ἀνέκδοτα δὲ εἶνε ἡ Διδασκαλία περὶ πί-
στεως ὀρθοδόξου ἐν κώδικι Mosqu. Typogr. 6. ἐν σχήματι 4^ῳ τοῦ 15^{ου}
αἰῶνος, ὁ Λόγος πίστεως καὶ διακρίσεως αἰρετικῶν ἐν κώδικι Sabbait.
409 saec. 13 fol. 318 — 332. — Ἐν χειρογράφοις, οἷον ἐν τῷ Ἀθη-
ναϊκῷ κώδικι 831, ὀνομάζεται καὶ Θεόδωρος ὁ Σαββαΐτης.

2. Βοηθήματα: Αἱ παρὰ Φαβρικήν, Cave κ. ἄ. πληροφορίες ὥστε-
ροῦσι πολὺ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Θεοδώρου. — Ὁ
Assemani, Bibliotheca orientalis 2, 321, 370· 3, 1, 143 δια-
κρίνει διαφόρους Ἑμεσσηνοὺς Θεοδώρους, ὧν ἡ ταυτότης δὲν διεκριβώθη
ἀκόμῃ.

3. Ὁ Βίος τοῦ Θεοδώρου συνεγράφη ὑπὸ τοῦ ἐξ ἀδελφῆς ἀνεψιοῦ
αὐτοῦ Βασιλείου ἐπισκόπου τῆς ἐν Συρίᾳ Ἑμέσσης, ὅστις στενῶς ἐσχε-
τίζετο πρὸς τὸν Θεόδωρον κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ βίου τούτου.
Ἐχει ἀξίαν καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ιστορίᾳ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, ἰδίως πρὸς
γνώσιν τῆς σχέσεως τῶν χριστιανῶν πρὸς τοὺς ἐν Ἑδέσῃ μωαμεθανοὺς
αὐτῶν κυριάρχους. Ἐκδόσις ἀρχικὴ ὑπὸ Ἱ. Πομιαλόεσκι, ἐν Πετρούπολει
1892. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 632. Παρ' αὐτῷ μνημονεύεται καὶ
σλαβικὴ μετάφρασις, ἣς ὁ V. Jagic ἐν Archiv für slavische Phi-
lologie 15 (1893) 610 ἐ. τὰ χειρόγραφα καὶ τὴν βιβλιολογίαν ἐση-
μείωσε. — Ὁ Πομιαλόεσκη μετεχειρίσθη τοὺς κώδικας Mosqu. Synod.
15 καὶ 18 καὶ χειρόγραφον τοῦ μοναστηρίου τῆς Παναγίας ἐν Χάλκῃ.
Ἐγνώριζε καὶ τὸν κώδικα Paris. 776. — Ἄλλα χειρόγραφα εἶνε ὁ κώ-
διξ Angelic. B 1, 8 saec. 11 foll. 219 — 265, ὁ κώδιξ Taurin.
147 saec. 16 fol. 194 — 284, Paris. Suppl. gr. 441 saec. 17
(προκαταρκτικὴ ἐργασία πρὸς ἐκδοσιν τοῦ βίου). — B. Βασιλίεφ, ἐν τῇ
Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργείου κτλ. (ῥωσιστί) τόμ. 286 (1893) 201 —
210 σημειοῖ καὶ ἀραβικὴν μετάφρασιν ἀποκειμένην ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιο-
θήκῃ τῶν Παρισίων καὶ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἐν τῷ Βίῳ μνημονευομένου Κα-
λίφου τῆς Βαγδάτης Μαυῖα. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 349.

63. Συμεών ὁ νέος θεολόγος, ἡγούμενος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος, ἐγεννήθη ἐν Παφλαγονίᾳ περὶ τὸ 1025. Διὰ μεσολαβήσεως συγγενοῦς του ἰσχύοντος εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Αὐλῆς καὶ νέος ἔτι ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ σπαθαροκουβικουλαρίου. Ἀποθανόντος τοῦ πατρωνός του εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τῶν Στουδίου, ὅπου ἔδειξεν ἔκτακτον πρὸς τὰ ἀσκητικὰ κλίσιν. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπήρσεν εἰς τὸν ἡγούμενόν του, διὸ ἠναγκάσθη ὁ Συμεών ν' ἀποχωρήσῃ τῆς μονῆς καὶ τῇ συστάσει τοῦ Συμεών Στουδίτου, ὃν ἐτίμα ὡς διδάσκαλον, εἰσῆλθῃ εἰς τὴν τοῦ ἁγίου Μάμαντος. Ἐνταῦθα κατέστη ταχέως ἡγούμενος καὶ δι' αὐτοῦ εἰσῆλθε τὸ μοναστήριον εἰς νέαν ἀκμὴν. Ἐνταῦθα δέ, ἂν καὶ δὲν εἶχε παιδευθῇ ἐν τῇ σχολικῇ θεολογίᾳ, διεμόρφωσε καὶ τὰς μυστικὰς του θεωρίας, αἵτινες ἀποδεικνύουσιν αὐτὸν μετὰ τὸν Νικόλαον Καβάσιλαν τὸν μέγιστον μυστικὸν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Τὸν Νικόλαον ὑπερβαίνει κατὰ τὴν πρωτοτυπίαν, τὴν βαθεῖαν αἰσθηματικότητα καί, ὅσον δυνάμεθα νῦν νὰ κρίνωμεν, κατὰ τὴν παραστατικὴν δεξιότητα. Αἱ μυστικαὶ αὐτοῦ ροπαὶ ἐπέσυραν καὶ πολλῶν τὴν ἔχθραν κατὰ τοῦ ἀνδρός, ἐν πρώτοις αὐτῶν τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς, οὓς ὁμως ἀπέκρουσε διὰ τοῦ εὐνοοῦντος αὐτὸν πατριάρχου. Ἀλλ' εἰς νέας ἐχθρότητας ἀφορμὴν ἔδωκεν ὁ θάνατος τοῦ Συμεών Στουδίτου, εἰς ὃν ὁ ἡμέτερος Συμεών ἀφιέρωσεν ὕμνους καὶ ὡς ἅγιον ἐτίμησε. Καὶ ὁ μὲν πατριάρχης Σέργιος ἐπέδοκίμασε τὸ γενόμενον, ἀλλ' ὁ σύγκελλος τοῦ πατριάρχου Στέφανος, πρῶτὴν ἐπίσκοπος Νικομηδείας, ἐξανέστη κατὰ τῆς εἰς τὸν Στουδίτην ἀπονεμηθείσης τιμῆς καὶ προεκάλεσε τὴν εἰς Χρυσόπολιν ὑπερορίαν τοῦ Συμεών. Ἀλλ' ὁ Συμεών ἀνεκλήθη ἀμέσως, καὶ τότε ἀντὶ τῶν προσενεχθέντων αὐτῷ ἀξιωματῶν προετίμησε τὴν μοναξίαν καὶ ἔκτισε τὸ μοναστήριον τῆς ἁγίας Μαρίνης, μείνας τοῦ λοιποῦ ἀνενόχλητος ἐπὶ Σεργίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Εὐσταθίου καὶ Ἀλεξίου. Μεταξὺ τῶν συγχρόνων εἶχεν ὁ Συμεών καὶ πολλοὺς ὁπαδοὺς, οἷον τὸν Ἱερόθεον ἡγούμενον τῆς μονῆς τῆς Πηγῆς, τὸν μέγαν μάγιστρον Ἀλέξιον, τὸν Βασίλειον

πρωτοασηκηῆτις, τὸν ἰδρυτὴν τῆς μονῆς τῆς Εὐεργετίδος κ. ᾧ. Ἀφωσιωμένος εἰς αὐτὸν ἦτο πρὸ πάντων ὁ Νικόλαος Στηθάτος, ὅστις ὑπερήσπισε τὸν φίλον δι' ἰδίας πραγματείας καὶ τὸν βίον συνέγραψε. Ἀγνωστον εἶνε πότε ἀπέθανε, ἀλλὰ πάντως ἐπέζησε μετὰ τὸ ἔτος 1092. Ἐν τῇ ἔριδι τῶν ἡσυχαστῶν οἱ βαρλααμικοί, π. χ. ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς, ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς τὸν πνευματικὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἡσυχασμοῦ. Ὁ Δημήτριος¹⁾ στηρίζεται ἐπὶ χωρίου τοῦ Συμεῶν ἐν τῷ λόγῳ Περὶ νήψεως καὶ προσοχῆς, ἐν ᾧ διδασκεται ῥητῶς ὁ τρόπος τῆς προσευχῆς τῶν ἡσυχαστῶν, ὅπερ ὅμως δὲν εὐρίσκεται ἐν τοῖς ἐκδομένοις τοῦ Συμεῶν συγγράμμασι.

Τοῦ Συμεῶν τὰ πολυάριθμα συγγράμματα εἶνε ἀτελέστατα γνωστά. Ὁ Λέων Ἀλλάτιος μνημονεύει τὰς ἐπιγραφὰς ἐβδομήκοντα ἑννέα πραγματειῶν, ὧν δώδεκα μόνον εὐρίσκονται ἐν τῇ λατινικῇ συλλογῇ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Συμεῶν τῇ ὑπὸ I. Ποντανοῦ καταρτισθείσῃ. Ἐν ταύτῃ εὐρίσκομεν κατὰ πρῶτον τριάκοντα τρεῖς λόγους, οὓς ὁ Συμεῶν, καθὼς καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ἐξεφώνησε πρὸς τοὺς μοναχοὺς. Ἐν αὐτοῖς ἀναπτύσσεται ὑψηλὸν ιδεῶδες ἠθικῆς τελειότητος, ὅπερ προβάλλεται εἰς τοὺς ἀκροατὰς ἵνα ἐπιδιώξωσιν. Ὁ Συμεῶν ἐκθέτει ἐνταῦθα καὶ ἰδιοτρόπους τινὰς ἄλλας διδασκαλίας, ἃς μάτην ὁ Ποντανὸς ζητεῖ ν' ἀποσκορακίσῃ δι' αὐθαιρέτου ἐρμηνείας. Μεγάλῃ σημασίᾳ ἀποδίδεται εἰς τὸ δῶρον τῶν δακρύων. Βασίζεται δὲ ὁ Συμεῶν πάντοτε εἰς τοὺς μεγάλους ἀσκητὰς τοῦ παρελθόντος, Ἀντώνιον, Εὐθύμιον, Σάββαν, Ἀρσένιον· παραθέτει κατὰ προτίμησιν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον καὶ πολὺ λάκκις ἐπικαλεῖται τὸν διδάσκαλόν του Συμεῶν Στουδίτην. Ὁ Συμεῶν ἐκαλλιέργησε καὶ τὸ εὐδοκίμοῦν τότε εἶδος τῶν Κεφαλαίων, γνωστικῶν, θεολογικῶν καὶ πρακτικῶν. Ἐν αὐτοῖς διὰ συντόμων ῥήσεων ὑποτυποῦνται τὰ καθήκοντα τῶν μοναχῶν, ἀξιοπαρατήρητον δὲ εἶνε, ὅτι ὁ Συμεῶν δὲν περιφρονεῖ τὴν ἐξωτερικὴν διὰ προσευχῆς, λειτουργίας καὶ νηστειῶν ἐκδήλωσιν τῆς εὐσεβείας,

¹⁾ Migne, Patr. gr. 154, 840

ἀλλὰ τὸνναντίον θεωρεῖ αὐτὰ μέσα, δι' ὧν ὁ χριστιανὸς ἀνέρχεται εἰς τὴν ἀληθοῦς τελειότητα, ἀποκορυφουμένην ἐν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπῃ. Ἐγραψε μάλιστα καὶ ἰδιαιτέρας πραγματείας περὶ τοῦ πανηγυρισμοῦ τῶν λειτουργικῶν ἐορτῶν καὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πραγματεύεται τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον: ἡ βίβλος θείων ἐρώτων, λατινιστὶ μόνον ἐκδοθεῖσα συλλογὴ πεζῶν καὶ ἐμμέτρων λόγων περὶ τοῦ θεμελιώδους τούτου θέματος πάντων τῶν μυστικῶν. Πόσον μεγάλης φήμης τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀπέλαυε, μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ εἰς αὐτὸ προλόγου τοῦ Νικήτα Σθηθάτου καὶ ἐκ τῶν ποιημάτων, δι' ὧν ἐνεκωμίασεν αὐτὸ ὁ Ἱερόθεος, ὁ Ἀλέξιος φιλόσοφος, ὁ Νικήτας διάκονος, ὁ Βασίλειος πρωτοασηκρητῆς, ὁ Νικόλαος Κερκύρας καὶ ὁ Θεοφύλακτος Βουλγαρίας. Διὰ τοῦ πέπλου τῆς μεταφράσεως ἐκλάμπει ἡ φλόξ τῆς μυστικῆς αἰσθηματικότητος, ἥτις τάσσει τὸν Συμεὼν εἰς τὴν αὐτὴν βαθμίδαν μετὰ τῶν ἀρίστων ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι μυστικῶν τῆς Δύσεως. Καὶ παρ' αὐτῷ ὡς παρ' ἐκείνοις ἡ αὐτὴ ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων φυγὴ, ἡ αὐτὴ συναισθησις τῆς ἰδίας ἀσθενείας καὶ ἡ ἀγωνιώδης ὁμοῦ πάλη πρὸς πνευματικὴν ἐλευθερίαν, ἡ αὐτὴ ἀναβλύζουσα ἐκ τῆς ψυχῆς μυστικὴ ἀγάπη κατὰ τὴν ἐνδόμυχον πρὸς τὸν Θεὸν ἐπικοινωνίαν. Πρὸς τὸν πρωτοτυπώτατον τῶν Γερμανῶν μυστικῶν¹⁾ κοινὴν ἔχει ὁ Συμεὼν τὴν πρὸς τὸν πανθεισμὸν τάσιν, ἥτις συχνάκις παρ' αὐτῷ ἐκφαίνεται, ἂν καὶ ὁ Ἱ. Ποντανὸς πολλὰ προσκρούοντα χωρία ἀπέκοψεν ἐκ τῆς μεταφράσεώς του. Ἀξιοσημεῖωτον δὲ εἶνε καὶ τοῦτο, ὅτι ὅπως ἡ γερμανικὴ μυστικὴ ἀνέθαλλεν ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὠχρία ἡ ἐξωτερικὴ λάμψις τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας, οὕτω καὶ τοῦ Συμεὼν ἡ ἀκμὴ συμπίπτει πρὸς τὴν ὀλιβερωτάτην περίοδον τῆς βυζαντηνῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ἐκεῖ καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπίγειος ἀθλιότης ἐξήγειρε τὸ πνεῦμα εἰς θεωρίαν τοῦ αἰωνίου, ὅπερ ὁ ἄνθρωπος εὕρισκει ὅταν εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφῃ.

¹⁾ Τὸν Meister Eckard, ἀκμάσαντα εἰς τὸ τέλος τοῦ 12' καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 13' αἰῶνος. — Σ. Μ.

Ἐνε τοῦτο ἀπόδειξις, ὅτι μέγας νόμος τῆς ἀναλογίας δεσπόζει ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὅτι κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς αἱ πλήρεις ἐκ τοῦ Θεοῦ ψυχαὶ εἶνε συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας. Ὁ Συμεὼν ἀναμφιβόλως εἶνε εἷς τῶν εὐγενεστάτων ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ τῶν ἑραστῶν τοῦ Θεοῦ. Ὅπως δὲ τὸ σύστημα αὐτοῦ ὅλον, οὕτω καὶ ἡ πρὸς τὸν Ἀρεοπαγίτην σχέσις του χρήζει ἔτι ἐρεῦνης.

1. Ἐκδόσεις: Ἡ συλλογὴ τοῦ J. Pontanus, ἐν Ingolstadt 1603, περιέχει ἐν λατινικῇ μεταφράσει: 33 λόγους, ἐν βιβλίον τῶν θείων ἐρώτων, Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικὰ 228, περὶ ἀλλοιώσεων τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος· πάντα ἀνετυπώθησαν παρὰ Migne, Patr. gr. 120, 321—694. Ἐνταῦθα ἐκ τῆς Φιλοκαλίας τῶν ἱερῶν νηπτικῶν τὸ ἐλληνικὸν κείμενον 158 Κεφαλαίων ὡς καὶ ἡ δημῳδῆς ἐλληνικὴ μετάφρασις τῶν πραγματειῶν Περί πίστεως καὶ διδασκαλίας, Περί τῶν τριῶν τρόπων τῆς προσευχῆς 697—709, τέλος σχολαστικοῦ τινος Διάλογος περὶ Θεοῦ πρὸς τὸν θεολόγον Συμεῶνα 709—712. — Ἑλληνικὴ ἔκδοσις ἐν Σμύρνῃ 1868.

2. Βοηθήματα: Οἱ τίτλοι τῶν ἀνεκδότων παρὰ Λέοντι Ἀλλαίῳ, Diatriba de Symeon. scriptis, ἐν Παριείοις 1664 σ. 151—178 μετὰ σκέψεων περὶ τῆς πρὸς τοὺς ἡσυχαστὰς συναφείας τοῦ Συμεῶν ἀνατύπωσις παρὰ Migne 120, 287—317. — Fabricius, Bibl. gr. 11, 302—320· ἀναφέρει τινὰ χειρόγραφα, ὧν ὁ ἀριθμὸς εὐκόλως δύναται νὰ πολλαπλασιασθῇ. — Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ εὐχρηθῶμεν τὴν ἔκδοσιν τῶν Ἑρώτων τῶν θείων ὕμνων, οἵτινες π. χ. περιέχονται ἐν κώδιξι Monac. 177 anno 1544, 526 saec. 15, Paris. Suppl. gr. 103 saec. 14, Patmiac. 427 saec. 14, Marcian. 494 s. 13, Paris. 242 saec. 12 (ἐν τούτῳ τῷ τελευταίῳ «μετὰ μουσικῶν σημείων»).

3. Βιογραφικά: Πίνακα περιεχομένου τοῦ ἀνεκδότου Βίου Συμεῶνος ὑπὸ Νικητᾶ Σπηθᾶτου παρέσχεν ὁ Fr. Combefis ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Μανουὴλ Καλέκα (παρὰ Migne, Patr. gr. 152, 260—270). — Ἄν ὁ ἀνώνυμος Βίος Συμεῶνος π. χ. ἐν κώδιξι Paris. 1610 saec. 14 fol. 1—69v, Coisl. 292 saec. 14 fol. 180—209 ταυτίζεται πρὸς ἐκεῖνον, εἶνε ἄδηλον.

4. Συμεῶν Στουδίτης, ὁ διδάσκαλος Συμεῶν τοῦ νέου, ἔγραψε κατὰ

τὸν Νικήταν Στηθάτον « βίβλον ὁλην ὠφελείας οὔσαν πνευματικῆς ἀγράμματος ὦν » (Migne, Patr. gr. 152, 266). Τὸ σύγγραμμά τοῦτο, ὅπερ θὰ διεφώτιζεν ἡμᾶς περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Συμεῶν πρὸς τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ διδάσκαλον, ἐξηφανίσθη ὡς φαίνεται, ἐκτὸς ἐὰν ᾗτο τὸ αὐτὸ καὶ οἱ ἀσκητικοὶ λόγοι τινὸς Συμεῶν μοναχοῦ, οἵτινες σώζονται ἐν κώδικι Januens. 30 saec. 12, Bodl. Barocc. 197 anno 1344, Paris. 1138 saec. 14 κ. ἐν ἄ. Ἐν αὐτοῖς πρέπει πρῶτον νὰ ὀρισθῇ μήπως παλαιογραφικῶς ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ παράδοσις τῶν λόγων τούτων ἀνέρχεται πέραν τῶν χρόνων τοῦ Συμεῶν.

5. Ἐν τῷ πρώτῳ ἡμίσει τοῦ ια' αἰῶνος ἔγραψεν ὁ Μάρκος, ἡγούμενος τῆς μεγάλης ἐν Παλαιστίνῃ λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα, ὑπόμνημα εἰς τὸ τυπικὸν τοῦ ἁγίου Σάββα, δι' οὗ ἐρμηνεύονται τὰ δύσκολα χωρία τοῦ ἐν πολλῇ χρήσει βιβλίου. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο εἶνε προσηρητημένον πολλαχοῦ εἰς τὸ ἐλληνικὸν τυπικὸν (Typicum Graecorum), π. χ. ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βενετίας 1545.—Μάρκου τινὸς ἐπὶ κλην Μακρεινοῦ, ὅστις ὁμοίως ὑπῆρξεν ἡγούμενος τῆς λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα, περιέχει ὁ κώδιξ Vatican. 703 πραγματείας ἀσκητικᾶς. Δὲν εἶνε δὲ δυνατὸν νὰ διακριθῇ π. χ. ἂν ἀμφότεροι οὗτοι οἱ συγγραφεῖς εἶνε εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἡ διάφοροι. Τὸ ὄνομα Μάρκος ἀπαντᾷ συχνάκις ἐν χειρογράφοις, χωρὶς νὰ γνωρίζομεν τίς εἶνε ἐκάστοτε οὗτος.

64. Ὁ Νικήτας Στηθάτος (ὑπὸ τῶν Λατίνων καλούμενος Nicetas Pectoratus) ᾗτο περὶ τὰ μέσα τοῦ ια' αἰῶνος μοναχὸς ἐν τῇ μονῇ τῶν Στουδίου καὶ ἐνθερμος ὁπαδὸς Συμεῶν τοῦ νέου. Ἐκ τῆς ἡρεμίας τῆς μονῆς ἀπεσπάσθη διὰ τῆς ἀναζωπυρώσεως τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους ἔριδος. Τὸ ἐπεισόδιον δὲ τοῦτο τοῦ βίου αὐτοῦ ἰδιαζόντως χαρακτηρίζεται διὰ τινων αὐτοῦ συγγραμμάτων κατὰ Λατίνων (πρβ. § 20). Ἀντιρρητικαὶ εἶνε καὶ ἄλλαι ἀνέκδοτοι πραγματεῖαι κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Ἀρμενίων. Ἀλλ' ἡ σπουδαιοτέρα συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ Νικήτα ἀνάγεται εἰς τὴν ἀσκητικὴν καὶ μυστικὴν. Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν συγγραμμάτων, ἐν οἷς τὰς σκέψεις αὐτοῦ ἐξέθηκεν, ἐκδεδομέναι εἶνε ἡ μικρὰ πραγματεία Περὶ τοῦ διὰ χειρὸς ἀσπασμοῦ καὶ τρεῖς Ἑκατοντάδες Κεφαλαίων πρακτικῶν, φυσικῶν καὶ γνωστι-

κῶν. Ταῦτα βασιζονται ἐπὶ τῆς εἰς τρεῖς βαθμοὺς διαιρέσεως τοῦ ἀσκητικοῦ βίου, εἰς «τάξιν καθαρτικὴν, φωτιστικὴν, μυστικὴν», ὧν τὸ περιεχόμενον καὶ ἡ ἀλληλουχία ἐκτίθεται συντόμως καὶ περιεκτικῶς. Τὴν ἀρχὴν ἀποτελεῖ ἡ πρακτικὴ ἀσκησις, κατόπιν ἐγείρεται ἡ ψυχὴ εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ φύσει (φυσικὴ θεωρία) καὶ τέλος ἀνίπταται εἰς τὴν μυστικὴν τοῦ Λόγου θεολογίαν, ἐν ᾗ τὴν ἑαυτῆς ἀνάπαυσιν εὕρισκει. Πανταχοῦ δεικνύει ὅτι εἶνε γνήσιος τοῦ Συμεὼν μαθητῆς, μόνον δὲ τὸν πανθεισμόν, ὃν ἐκεῖνος πολλαχοῦ ψαύει, ἀπέφυγε, μᾶλλον ὠρισμένως συλλαβὼν καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα ἐξασφαλίζουν εἰς αὐτὸν ἐκπρεπῆ θέσιν μεταξὺ τῶν βυζαντηνῶν μυστικῶν. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν διακρίνομεν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὸ περιεχόμενον τῶν ἐν χειρογράφοις ἔτι κατακειμένων συγγραμμάτων αὐτοῦ Περὶ ψυχῆς, Περὶ παραδείσου, Εἰς τὴν οὐράνιαν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ιεραρχίαν, Λόγος προτρεπτικὸς εἰς τὴν μετάνοιαν, Περὶ τοῦ κατ' εἰκόνα κτλ. Ἐκ τούτου δὲ ἐξάγομεν, ὅτι ὁ Νικήτας στηρίζεται ἀμεσώτερον ἢ ὁ Συμεὼν ὁ νέος εἰς τὸν Ψευδοαρεοπαγίτην.

1. Ἐκδόσεις: Τῶν τριῶν Ἑκατοντάδων ἑκδοσις ἀρχικὴ ἐν τῇ Φιλοκαλίᾳ τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, ἐν Βενετίᾳ 1782· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 120, 852 — 1009. — Τῆς πραγματείας Περὶ τοῦ διὰ χειρὸς ἀσπασμοῦ ἑκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ A. Mai, Nova Patr. bibl. 5 (ἐν Ρώμῃ 1849) 4, 158 ἐ· ἀνατύπωσις παρὰ Migne 120, 1009 — 1012. — Τεμάχια ἐκ τοῦ προλόγου εἰς τὴν συλλογὴν ὕμνων τοῦ Συμεὼν παρὰ Λέοντι Ἀλλατίῳ, Diatriba de Symeonum scriptis σ. 152. Ὁ πρόλογος οὗτος πλήρης ὑπάρχει π. χ. ἐν κώδικι Paris. Suppl. gr. 103 saec. 14 fol. 1 — 14v. — Ἡ ὑπερασπίζουσα τὸν Συμεὼν πραγματεία ἀπωλέσθη ὡς φαίνεται. — Περὶ τοῦ βίου Συμεῶνος πρβ. § 63 σημ. 3. — Ἡ κατὰ Λατίνων πραγματεία ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ καρδινάλιου Οὐμβέρτου καὶ μετὰ τῆς ἀνασκευῆς αὐτοῦ παρὰ C. Will, Acta et scripta, ἐν Βερολίνῳ 1861 σ. 126 — 150 καὶ παρὰ Migne 120, 1011 — 1022. Τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἑκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ A. Δημητρά-

κοπούλου, Ἐκκληστ. βιβλιοθ. 1 (ἐν Λειψίᾳ 1866) 18 — 36. — Ἑτέρας πραγματείας κατὰ Λατίνων καὶ Ἀρμενίων ἐκδ. ἀρχικῇ ὑπὸ J. Hergentröther, *Monumenta graeca*, ἐν Regensburg 1869 σ. 139—153. Ἀλλῃ κατὰ Ἀρμενίων ἐν κώδικι Vindob. theol. 283 fol. 119^v ἕως 124^v.

2. *Βοηθήματα*: Leo Allatius, *Diatriba de Nicetis* ἐκδοθεῖσα ὑπὸ A. Mai, *Nova Patr. bibl.* 6 (ἐν Ρώμῃ 1853) 2, 10 — 12. — Χειρόγραφά τινα ἀναγράφει ὁ *Φαξόριος*, *Bibl. gr.* 7 753 ε. — Πίναξ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Νικήτα περιέχων 27 τίτλους παρὰ A. Δημητρακοπούλου, Ἐκκληστ. βιβλιοθ. 1 ε' — η'. Τινὰς τούτων ἐσκόπευε νὰ ἐκδώσῃ ὁ Δημητρακόπουλος ἐν τῷ 2^ῳ τόμῳ τῆς βιβλιοθήκης.

65. Νίκων, μοναχὸς τῆς ἐν χερσονήσῳ Σινᾷ μονῆς Ραιθοῦ, συνέγραψεν ἀσκητικὸν σύγγραμμα, μῆπω ἐκδοθέν, οὗ αἱ ἐν τοῖς χειρογράφοις ἐπιγραφαὶ εἶνε διάφοροι. Ἡ βραχυτάτη ἔχει οὕτω: Ἑρμηνεία τῶν θείων ἐντολῶν τοῦ Κυρίου. Κατὰ τινα πρόλογον, ἐκδοθέντα ὑπὸ Μομφωκῶν, ὁ Νίκων ἔζη ἐπὶ Κωνσταντίνου Δούκα (1059 — 1067). Ὁ σκοπός, ὃν διὰ τοῦ συγγράμματός του εἰς ἑαυτὸν προέστησεν, ἦτο νὰ συντάξῃ *Συνέκδημον ἀσκητικῆς* πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν πολλῶν βιβλίων, τὰ ὅποια οἱ μοναχοὶ κατὰ τὰς μεταναστεύσεις αὐτῶν ἔνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν δὲν ἠδύναντο νὰ συμπαραλαμβάνωσι. Κατὰ τὸν πρόλογον ἐκεῖνον ὁ Νίκων ἠκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ μοναχοῦ Ἀντιόχου (πρβ. § 59). Ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τοῦτον, ὁ Νίκων ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ θέσας τὴν ἀγίαν Γραφὴν κατήρτισε τὰ ἐξήκοντα τρία κεφάλαια τῆς Ἑρμηνείας ἰδίως ἐκ ῥήσεων τῶν πατέρων, εἰς ἃς ἔπονται αἱ παρατηρήσεις αὐτοῦ. Ἡ πρώτη αὐθεντία τοῦ Νίκωνος εἶνε Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, μετ' αὐτὸν ὁ Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ μέγας Ἀθανάσιος καὶ ὅλοι οἱ προγενέστεροι ἀσκητικοί. Ἐκ τῶν πατέρων τῶν πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου γνωρίζει τοῦλάχιστον Κλήμεντα τὸν πάπαν Ρώμης καὶ Ἰγνάτιον τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχην. Συμβουλευέται δὲ καὶ βίους ἁγίων πολλοὺς καὶ συνοδικὰς ἀποφάσεις. Αἱ παραπομπαὶ

εἶνε συνήθως ἀκριβέσταται. Κατὰ δὲ τὸ περιεχόμενον ἄνευ συστηματικῆς τάξεως ἐκτίθενται τὰ διαφορώτατα ἀντικείμενα τοῦ πρακτικοῦ ὁρησκευτικοῦ βίου. Εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα ἀποδίδεται καὶ βραχεῖα πραγματεία περὶ τῆς νηστείας τῆς Θεοτόκου καὶ ἀντιρρητικῇ κατ' Ἀρμενίων.

1. Τὸν πρόλογον μετὰ εἰδήσεων περὶ Νίκωνος ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ κώδικος Coisl. 117 anno 1332 ὁ Montfaucon, Bibl. Coisl. σ. 189 ἐ· ἀνατύπωσης παρὰ Migne, Patr. gr. 127, 513—516.—Αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Κεφαλαίων καὶ πίναξ τῶν παρατιθεμένων ἐν αὐτοῖς πατέρων ἐκ κώδικος Laurent. pl. 6, 4 saec. 14 παρὰ Bandini, Catalogus 1, 93—100· ἀνατύπωσης παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 1360—1381.—Ἄλλα χειρόγραφα: κώδιξ Paris. 1077 saec. 13, κώδικες Coisl. 122 saec. 14, 297 saec. 12, 298 saec. 12, κώδιξ Taurin. 204 saec. 12, Monac. 444 saec. 13 καὶ ἄλλοι. Τὰ χειρόγραφα ταῦτα διαφέρουσιν ὡς φαίνεται ἀλλήλων οὐσιωδῶς, συχνάκις δὲ λείπει καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως.—Τὸ συνταγμάτιον περὶ νηστείας τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ κώδικι Paris. 1370 anno 1297 fol. 66—70. Ἐν αὐτῷ παραπέμπει ὁ Νίκων ῥητῶς εἰς τὰς ἑαυτοῦ ἐρμηνείας τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου. Πρβ. C. Cotelierius, Ecclesiae graecae monumenta 3, 644 ἐ. Ἐνταῦθα ὀνομάζεται καὶ μοναχὸς Ραῖθου, ἐνῶ ἐν τῷ κώδικι Coisl. 122 ὡς κατοικία του ἀναφέρεται ὅρος τι ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Λιβάνου («ἐν τῷ ὄρει Μαύρῳ τῷ λεγομένῳ Παγκόσμιον»).

2. Τοῦ Ἀναστασίου, ἐπισκόπου τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Καισαρείας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1α' αἰῶνος, ἐξέδ. ὁ Cotelierius, Eccles. gr. monum. 3, 432—37 (παρὰ Migne, Patr. gr. 127, 520—525) συνταγμάτιον Περί νηστείας τῆς Θεοτόκου, συγγενὲς πολὺ ὡς ὑποτίθεται πρὸς τὸ παρὲν μνημονεῦθαι τοῦ Νίκωνος.—Βιενναῖον χειρόγραφον περιέχει τοῦ Ἀναστασίου πραγματείαν περὶ τῶν ἐπτὰ ἑβδομάδων τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς.—Ὁ Κώδιξ Chisian. R. IV 14 saec. 12 περιέχει τεμάχια ἐκ τοῦ Θεραπευτικοῦ βιβλίου περὶ ἀναστάσεως.

66. Ἰωάννης, ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081—1118), πρότερον μοναχὸς ἐν τῇ Ὁρείᾳ νήσῳ, ἐπετέθη ὀριμέως κατὰ τῶν καταχρήσεων τοῦ θεσμοῦ τῶν Χαριστι-

καρίων, ὅστις ἰδίως ἐπὶ τούτου τοῦ αὐτοκράτορος ἤχμαζε. Ἐν αὐτῷ διαβλέπει ἐπιβουλὴν τοῦ διαβόλου κατὰ τοῦ γνησίου σκοποῦ τῶν μοναστηρίων, καθ' ὧν καὶ κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας τὰς παγιδάς του πολλάκις ἔστησεν ὁ σατανᾶς. Τὸ σύγγραμμα διαπνέει εὐγενὲς ἀγανάκτησις, ἣτις σπανίως ἀντηχεῖ ἐκ τοῦ στόματος τῶν Βυζαντινῶν. Διακρίνεται δὲ ὁ Ἰωάννης καὶ διὰ τὴν ἐνημερότητα αὐτοῦ εἰς τὰ ἀσκητικὰ συγγράμματα, τὰ ὅποια πάντα σχεδὸν ἀπαριθμεῖ, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ τῶν κατηχήσεων Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. Ὁ Θεόδωρος Βαλσαμών, εἷς τῶν διαδόχων του, ἐμνήσθη τοῦ συγγράμματος τούτου ἐν τῷ εἰς τὰς συνόδους ὑπομνήματι αὐτοῦ, γνωρίζομεν ὅμως τόσον ἀτελῶς τὰ τοῦ μοναστηριακοῦ ἐν Βυζαντίῳ βίου, ὥστε ἀδυνατοῦμεν νὰ εἰπώμεν, ἂν ἡ διαμαρτυρία τοῦ Ἰωάννου ὑπῆρξεν ἀποτελεσματικὴ. Τὰ λοιπὰ αὐτοῦ συγγράμματα, ἐν οἷς καὶ ἐν ἀντιρρητικὸν κατὰ Λατίνων, εἶνε ἔτι ἀνέκδοτα.

1. Ἐκδόσεις: Τοῦ συγγράμματος *Περὶ μοναστικῆς διδασκαλίας* ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ J. B. Cotelerius, *Ecclesiae graecae monumenta* 1 (1677) 159—191· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 132, 1117—1149. — Τεμάχιον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἐφέσου Θεόδωρον ἐξέδ. ὁ Λέων Ἀλλάτιος, *De aetate et interstitiis in collatione ordinum etiam apud Graecos servandis*, ἐν Ρώμῃ 1638 σ. 215. — Ἀνέκδοτα συγγράμματα: *Περὶ ἀζύμων* ἐν κώδιξι Mosqu. Synod. 208, 351, 355, κώδιξι Bonon. biblioth. universit. 2412, Vatican. 530, Vallicell. B 43 saec. 13 fol. 183, *Περὶ τῶν μυστηρίων τοῦ ἁγίου καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ* ἐν κώδιξι Paris. 901 saec. 14 fol. 232^v — 40, Paris 1153 saec. 13 fol. 292 — 314, Ἐκλογαὶ ἀσκητικαὶ ἐν κώδιξι Vindobon. theol. 241 fol. 1 — 136^v.

2. *Βοηθήματα*: Oudin, *Commentar. de scriptor. ecclesiast.* 2, 842—850.

3. Ζωηρότεροι ἐκδηλοῦνται αἱ ἀναμορφωτικαὶ τάσεις παρὰ τῷ περιφώνῳ ἀρχιεπισκόπῳ Θεσσαλονίκης *Εὐσταθίῳ* (1175 μέχρι περίπου τοῦ 1194), ἰδίως ἐν τῇ πραγματείᾳ Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν περὶ αὐτόν, τὸν σκοπὸν τῆς ὁποίας ἤδη ἀνωτέρω (§ 55)

ὑπεδείξαμεν. Ἐκδόσις ἀρχικὴ ὑπὸ L. Fr. Tafel, ἐν Φραγκφοῦρτῃ 1832· παρὰ Migne, Patr. gr. 135, 729 — 909. Ὑπὸ τοῦ Tafel μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Betrachtungen über den Mönchsstand. Aus dem Griechischen des Eustathios von Thessalonich, ἐν Βερολίῳ 1847. — Παρὰ Migne, Patr. gr. 136, 217 — 264 ἐπιστολὴ τοῦ Εὐσταθίου πρὸς τὸν ὑπερλίαν σπουδάζοντα διὰ στύλου ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀναφανῆναι, δι' ἧς σοβαρῶς νοουθετεῖ αὐτόν. — Πόσον σοβαρῶς ὁ Εὐστάθιος ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τῶν ἐπαρχιωτῶν τοῦ εἰς τὰ χριστιανικά των καθήκοντα, φαίνεται ἐκ τῶν τεσσάρων προεισοδίων αὐτοῦ λόγων τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, παρὰ Migne 135, 561 — 728. Αὐτόθι 520 — 260 καὶ ἄλλα λείψανα τῆς γονίμου αὐτοῦ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ῥήτορος ἐργασίας, ἐν οἷς λόγος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους μεθ' ὑπαινιγμῶν εἰς τοὺς μύθους τῆς Σφιγγὸς καὶ τῆς Σκύλλης. Ὡς πανηγυριστὴν γνωρίζομεν αὐτόν ἐκ τῶν Περὶ τοῦ ἁγίου Ἀλφειοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐγκωμίων, εἰς ᾧ ἐπωφελήθη Βιβλιακὴν τινα συγγραφὴν, ἐκ τοῦ εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Δημήτριον τὸν πολιοῦχον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ εἰς τὸν Ὀψικιανὸν ἅγιον Φιλόθεον, ἅτινα πάντα οὐσιωδῶς διαφέρουσι τοῦ τύπου τῶν συναξαρίων τοῦ Μεταφραστοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 136, 141 — 301. — Ἐν κώδικι Escorial. 262 saec. 13 fol. 56v — 60v πραγματεία τοῦ Εὐσταθίου Εἰς τὸ Κύριε ἐλέησον. — Περὶ τῶν θύραθεν συγγραμμάτων τοῦ Εὐσταθίου πρβ. Κρονμδέχερ.

4. Ἄλλοι ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς τοῦ ιβ' καὶ ιγ' αἰῶνος: 1. Εἰς τὸν ιβ', ἴσως δὲ εἰς τὸν ια' ἤδη αἰῶνα ἀνάγεται ἡ ἀκμὴ τοῦ ἐπισκόπου Ἀνδιδῶν Καππαδοκίας Θεοδώρου, ὅστις ἐν ἄλλοις χειρογράφοις, π. χ. ἐν κώδιξι Vatie. 430, 640, 1157, Paris. 1263 saec. 14, Ἀθηναϊκῷ 360 τοῦ ιβ' αἰῶνος καλεῖται Νικόλαος. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεόδωρος ἐξέδ. ὁ A. Mai, Nova Patrum biblioth. 6, 2, 547 — 584 τὴν Προθεωρίαν περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων καὶ μυστηρίων, ἅτις ἔχει τὸν ἀσκητικὸν σκοπὸν νὰ διδάξῃ τοὺς ἱερεῖς ὅτι ἡ λειτουργία συμβολίζει πάντα τὸν ἐπὶ γῆς βίον τοῦ Σωτῆρος. Ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 417 — 468. Εἰς ταύτην τὴν πραγματείαν ἀνάγεται κατὰ τὸν N. Κραανοσέλιος τὸ μέγιστον μέρος τῆς μυσταγωγίας τοῦ Ψευδοσωφρονίου. Πρβ. § 67 καὶ § 85. — 2. Μικρὰ πραγμα-

τεία ἡγουμένου τινὸς Βασιλείου ἐκ τοῦ ιβ' αἰῶνος Περὶ ἀσκητικῆς ὑποτυπώσεως λατινιστὶ ἐν τῷ Biblioth. maxima Patrum Lugdunensis 22, 750 — 752. Ἑλληνιστὶ ὑπάρχει ἐν πολλοῖς χειρογράφοις, π. χ. ἐν κώδικι Vatican. Palatin. 91 saec. 13 fol. 177 — 182, Paris. 1630 saec. 14 fol. 74 — 76. Ἐν κώδικι Escorial. 494 saec. 14 fol. 19 ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς: Βασιλείου μοναχοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἡγουμένου λαύρας τῶν Μαληίνων, ἐνῷ οἱ ἐκδόται ὑπέλαβον αὐτὸν ἡγούμενον τῆς παρὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ λαύρας τοῦ ἀγ. Σάββα. Πότε ἤκμασε καὶ ποῦ διέμεινε ὁ Βασίλειος δὲν ἐξηκριβώθη ἀκόμη. — 5. Ἀσκητικὰ πραγματεῖαι τοῦ Πέτρου Λαμασκηνοῦ, ὅστις ὀνομάζεται καὶ Πέτρος Μανσοῦρ καὶ ὑποτίθεται ὅτι ἔζη περὶ τὸ 1158, ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς κώδιξι Monac. 318 saec. 13 fol. 288 — 291, Paris. 1134 — 37. Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 9, 718· 11, 336. — Ὁ Πέτρος οὗτος θεωρεῖται καὶ συγγραφεὺς δύο πραγματειῶν περὶ τῆς ἀγίας εὐχαριστίας. Πρβ. Steitz ἐν Jahrbücher für deutsche Theologie 13 (1868) 23 — 31. — 4. Συγγράμματα Θεοδώρου τινὸς ἐπισκόπου Ἀλανίας (ἐν τῇ μεσ. Ρωσσίᾳ) ἐπὶ τῆς λατιν. ἐν K|πόλει αὐτοκρατορίας σώζονται ἐν κώδ. Οὐατικανῷ, ὃν ὁ A. Mai, ὡς πάντοτε συνειθίζει, δὲν ὀρίζει ἀκριβέστερον. Ὁ A. Mai, Nova Patrum biblioth. 6, 2, 379 — 397 ἠρύσθη ἐξ αὐτοῦ μόνον ἐκθεσιν τοῦ Θεοδώρου περὶ τῆς ποιμαντικῆς αὐτοῦ δράσεως ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀλανῶν πρὸς τὴν ἐν K|πόλει ἐνδημοῦσαν σύνοδον, ἱστορικῶς ἐνδιαφέρουσαν. Ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 388 — 413. Ἐν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τούτων ἐπιγράφεται Ἡθικὰ καὶ εἶνε πάντως ἀσκητικοῦ περιεχομένου.

67. Ὁ Γρηγόριος Σιναΐτης, γεννηθεὶς ἐν Κουκουλῷ παρὰ τὰς Κλαζομενάς ἐκ πλουσίων καὶ ἐπιφανῶν γονέων, ἔπαισεν αἰχμάλωτος εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ἐξ ὧν ἠλευθερώθη τῇ βοήθειᾳ χριστιανῶν τινων. Ἐκ τῆς Κύπρου μετέβη εἰς Σινᾶ, ὅπου ἡσπάρθη τὸν μοναχικὸν βίον. Ἐντεῦθεν ἀπελθὼν ἀποκατεστάθη εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282 — 1328) παρῆλθεν εἰς μέσον ὡς ἀναμορφωτής. Θεωρεῖται ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἡσυχασμοῦ ἐν τῷ Ἀθῷ. Ὁ μαθητὴς του Κάλλιστος, ὁ μετὰ ταῦτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀφιέρωσεν εἰς αὐ-

τὸν βιογραφίαν περιέχουσιν πολλὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀσταθοῦς αὐτοῦ βίου ἀπὸ μοναστηρίου εἰς μοναστήριον καὶ ἀπὸ χώρας εἰς χώραν. Ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀναπτύξη ὁ Γρηγόριος σπουδαίαν λογοτεχνικὴν δρᾶσιν, ἐν τούτοις κατέλιπέ τινα βραχέα ἀσκητικὰ συγγράμματα, ὧν τὸ ἐκτενέστατον εἶνε ἡ συλλογὴ ἑκατὸν τριάκοντα ἐπτὰ Κεφαλαίων. Ἡ ἀκροστιχίς, ἣν ἀποτελοῦσι τὰ ἀρχικὰ αὐτῶν γράμματα, Λόγοι διάφοροι περὶ ἐντολῶν, δογμάτων, ἀπειλῶν καὶ ἐπαγγελιῶν· ἔτι δὲ περὶ λογισμῶν καὶ παθῶν καὶ ἁρετῶν· ἔτι δὲ περὶ ἡσυχίας καὶ προσευχῆς, δεικνύει ἱκανῶς τὸ περιεχόμενον τῶν χαλαρῶς τούτων συνευρισμένων πρὸς ἀλλήλα κεφαλαίων. Ἐν δυσὶν ἄλλαις βραχείαις πραγματείαις ὁμιλεῖ ὁ Γρηγόριος ἐν τῷ πνεύματι τῆς μυστικῆς τῶν ἡσυχαστῶν περὶ ἡσυχίας καὶ περὶ προσευχῆς, ἀλλὰ δὲν προβαίνει εἰς τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ἀκτίστου φωτός. Ὀλίγους δὲ μόνον ἀσκητικούς συνιστᾷ πρὸς ἀνάγνωσιν, τὸν Ἰωάννην τῆς Κλίμακος, τὸν Μάξιμον ὁμολογητὴν, Συμεὼν τὸν νέον καὶ τὸν μαθητὴν του Νικήταν Στηθάτον, τέλος τὸν Φιλόθεον Σιναΐτην, ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀποτρέπων. Ἀλλὰ τινὰ τοῦ Γρηγορίου συγγράμματα εἶνε ὡς φαίνεται ἀνέκδοτα.

1. Ἔκδοσις: Τεσσάρων τοῦ Γρηγορίου συγγραμμάτων ἔκδοσις ἀρχικὴ ἐν τῇ Φιλοκαλίᾳ τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, ἐν Βενετίᾳ 1782· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 150, 1240—1336.

2. Βοηθήματα: Ὁ Φαβρίκιος, Bibl. gr. 11, 632 ἀναγράφει χειρόγραφά τινα.—Προσθετέον εἰς ταῦτα: τὸν κώδικα Paris. Suppl. gr. 64 saec. 15 fol. 119—134, ἐν ᾧ ἐπιστολὴ πρὸς Νήφωνα περὶ τρόπου προσευχῆς, τὸν κώδικα Sabbait. 378 saec. 18 fol. 117^v—125^v Περὶ ἡσυχαστῶν κτλ.—Τὸν βίον τοῦ Γρηγορίου Σιναΐτου ὑπὸ Καλλίστου πατρ. Κ]πόλεως (1350—54, 1355—1363) ἐξέδ. ὁ Πορμιαλόφσκη (ἐκδ. ἀρχικὴ) ἐν Πετροπόλει 1894. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1095) 200—202 καὶ § 81 σημ. 4.

3. Ἐν κώδικι Vatican. 736 σώζονται 30 Λόγοι ἡσυχαστικῆς παρακλήσεως ὑπὸ τινος Καλλίστου Μελιτηνιώτου, ὅστις πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὴν ἐν τῷ 18^ῳ αἰῶνι ἀκμάζουσιν οἰκογένειαν τῶν Μελιτηνιωτῶν.

68. Ὁ Νικηφόρος, μοναχὸς ἐν τῷ Ἄθῳ, εἶνε μετὰ τὸν Γρηγόριον Σιναΐτην ὁ πρῶτος ἀντιπρόσωπος τοῦ ἡσυχασμοῦ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα. Θεωρεῖται ὁ πνευματικὸς διδάσκαλος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ συγγραφεὺς πραγματείας Περὶ νήψεως καὶ φυλακῆς καρδίας, ἥτις ἀποτελεῖται ἐξ ἐκλογῶν ἐκ τῶν βιογραφιῶν διαφόρων ἀσκητῶν ἀπὸ τοῦ Ἀντωνίου καὶ Θεοδοσίου τοῦ κοινοβιάρχου μέχρι Συμεὼν τοῦ νέου μεθ' ἐρμηνείας τῶν τεμαχίων ἐκάστων. Ἐν τέλει συνιστᾷ τὴν προσευχὴν τῶν ἡσυχαστῶν.

Ἐκδόσις ἀρχικὴ ὑπὸ P. Possinus, Thesaurus asceticus σ. 404 ἐκ τῆς Φιλοκαλίας τῶν ἱερῶν νηπτικῶν ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 147, 945—965.

69. Ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, ἐν τισι τῶν χειρογράφων φέρων τὴν ἐπίκλησιν Χαμαετός, εἶνε ὁ ἔσχατος διαπρεπὴς μυστικὸς τοῦ Βυζαντίου. Τὸ πρῶτον ἀξίωμα, ὅπερ γνωρίζομεν ὅτι περιεβλήθη, ἦτο τὸ τοῦ σακελλαρίου. Κατὰ τὸν ἐμφύλιον μεταξὺ Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου Γ' Καντακουζηνοῦ πόλεμον ἀνεμίχθη εἰς τὰ πράγματα ὡς πρεσβευτὴς εἰς ἀποστολὰς ἀνατεθείσας αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ. Τοῦτον συνώδευσεν ἀποσυρθέντα ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγγάνων, διὸ ἀπέλαυσε τῆς ἰδιαίτερας εὐνοίας τοῦ αὐτοκράτορος. Μετὰ τὴν ὀριστικὴν παραίτησιν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἔλαβε τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης, διαδεχθεὶς τὸν θεῖόν του Νεῖλον Καβάσιλαν (πρβ. § 36) καὶ ἀπέθανεν ἐν ἔτει 1371.

Τὴν δόξαν του ὡς μυστικοῦ ἀπέκτησεν ὁ Νικόλαος Καβάσιλας κατὰ πρῶτον λόγον ἐκ τοῦ συγγράμματος Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ἐν βιβλίοις ἑπτὰ. Ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ὁ χριστιανὸς ὀφείλει ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ ἡδὴ ν' ἀρχίσῃ τὴν ζωὴν, ἥτις μετὰ θάνατον τελειοῦται. Ἀλλ' ἡ ζωὴ αὕτη ἔγκειται ἐν τῇ μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐνώσει, συντελεῖται δὲ διὰ τῶν τριῶν μεγάλων μυστηρίων,

τοῦ βαπτίσματος, ὅπερ μεταδίδει αὐτήν, τοῦ χρίσματος, ὅπερ παρέχει κίνησιν καὶ αὐξήσιν, τῆς εὐχαριστίας, ἣτις ἐνώνει τὴν ψυχὴν πρὸς τὸν ἀναστάντα Χριστὸν (βιβλ. 1—4). Ἐκ τῆς ιδέας δὲ ἀναχωρῶν, ὅτι τὸ ἱερὸν ὑψιστῆριον εἶνε ἡ ῥίζα τῶν μυστηρίων, μεταβαίνει εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν μερῶν αὐτοῦ, τὸν ἐγκαινισμὸν καὶ τὴν συμβολικὴν αὐτοῦ. Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀρετῶν, τῆς προσευχῆς καὶ τῆς θεωρίας διατηρεῖται ἡ ζωή, ἣτις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τελειοῦται ἐν τῇ ἀπολαύσει τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἀγάπῃ ὀλίψεως καὶ χαρᾶς (βιβλ. 5—7). Καὶ ἐν μὲν τῇ οἰκονομίᾳ ταύτῃ τοῦ συγγράμματος, ἣτις δὲν ἔχει τὸ ἀντίστοιχόν της ἐν τῇ βυζαντηνῇ ἀσκητικῇ, ὁ Νικόλαος εἶνε ἐντελὴς ἀπ' ἄλλων ἀνεξάρτητος. Ἀλλὰ κατὰ τὸ περιεχόμενον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου, τοῦ μόνου συγγραφέως, ὃν ἅπαξ παραθέτει. Μυστικοῦ περιεχομένου εἶνε καὶ ἡ Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας, ἐν ᾗ διὰ μακρῶν ἐκτίθεται ἡ συμβολικὴ σημασία τῶν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τελουμένων καὶ τῶν εὐχῶν αὐτῆς. Ἀλλὰ λειτουργικὰ συγγράμματα εἶνε ἀνέκδοτα ἔτι· ὁμοίως καὶ πραγματεία περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ἣτις ἐξάπαντος ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὰ μυστικὰ αὐτοῦ συγγράμματα. Ὁ Νικόλαος ἀνემίχθη καὶ εἰς τὰς συγχρόνους θεολογικὰς διενέξεις. Ἐν τῇ ἔριδι τῶν ἡσυχαστῶν ἐτάσσετο μετὰ τοῦ Παλαμᾶ, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς πρὸς Νικηφόρον Γρηγορᾶν διαλέξεως, ἀλλὰ δὲν ἐγγίζει τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἀκτίστου φωτός. Περὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ ἐν τῇ διενέξει τῶν ἡσυχαστῶν ἀσφαλεστέρας πληροφορίας θὰ ἐλαμβάνομεν, ἂν ἐξεδίδετο ἡ πραγματεία Κατὰ Γρηγορᾶ τοῦ παραληροῦντος. Ποίαν δὲ στάσιν ἔλαβεν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Λατίνους διενέξει, ἐξάγεται ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἀλλαχοῦ προλόγου αὐτοῦ εἰς τὸ μέγα ἀντιρρητικὸν τοῦ θείου του Νείλου σύγγραμμα. Καὶ ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τῆς θείας λειτουργίας ἐπιτίθεται κατὰ τῶν Λατίνων (κεφ. 29^{ον} καὶ 30^{ον}). Ἀλλη τις ὁμὰς συγγραμμάτων συνίσταται ἐξ ὁμιλιῶν εἰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἐορτὰς καὶ ἐξ ἐγκωμίων τῶν ἁγίων. Ἐκ τούτων εἶνε ἐκδεδομένα τὰ εἰς τὸν μεγαλομάρ-

τυρα Δημήτριον καὶ τὴν ἁγίαν Θεοδώραν τὴν ἐκ Θεσσαλονίκης, ἅμα δὲ λόγος κατὰ τοιζόντων. Ἐν αὐτοῖς δεικνύει ὁ Νικόλαος ῥητορικὴν δεινότητα. Ἐν τοῖς χειρογράφοις φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ῥητορικά, φιλοσοφικά καὶ περὶ λογικῆς συγγράμματα, ἐξ ὧν εἶνε ἐκδεδομένον τεμάχιον τοῦ εἰς Πτολεμαῖον ὑπομνήματος. Ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον παρέχουσι πιθανῶς αἱ ἐπιστολαί, ἃς διήμειψε πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Ἄνναν, τὸν Δημήτριον Κυδώνην καὶ ἄλλους ἐξέχοντας ἄνδρας ἐκ τῶν συγχρόνων.

1. Ἐκδόσεις: Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς βιβλία ἐπτὰ, ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ W. Gass, Die Mystik des Nikolaus Kabasilas vom Leben in Christo, ἐν Greifswald 1849, 2, 1—209· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 150, 493—727. Ἐκλογὰς εἶχε δημοσιεύσει ἤδη ὁ Petrus Arcudius, Libri septem de concordia ecclesiae occidentalis et orientalis, ἐν Παρισίοις 1626 σ. 180—189 καὶ ὁ A. Jahn ἐν Theologische Studien und Kritiken 16 (1843) 729—746. — Τὴν Ἑρμηνείαν τῆς θείας λειτουργίας ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ [Fronto Ducaeus] Biblioth. veterum Patrum graecolatina 2 (ἐν Παρισίοις 1624) 200 ἐ· ἀνατύπωσις παρὰ Migne 150, 368—492. — Οἱ πανηγυρικοὶ εἰς τὴν ἁγίαν Θεοδώραν ἐν Acta Sanctorum Aprilis 1 σ. LV—LIX· παρὰ Migne 150, 753—772. — Τὸ ἐγκώμιον εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Δημήτριον ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Θεόφιλος Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, ἐν Βενετίᾳ 1884 σ. 67—147. — Ὁ Λόγος κατὰ τοιζόντων συμπληρωθεὶς ἐκ τῶν κωδίκων Paris 970, 1213 παρὰ Migne 150, 728—749. — Δύο ἐπιστολὰς ἐξέδ. ὁ A. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ἐν τῷ Περιοδικῷ τοῦ Συλλόγου Κ[υ]πόλεως, Παλαιογραφικὸν δελτίον, 2ον τεύχος εἰς τόμον 16ον (ἐν Κ[υ]πόλει 1885) 14, 47 ἐ. ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Χάλκης 157, περιέχοντος δέκα αὐτογράφους ἐπιστολὰς τοῦ Νικολάου Καβάσιλα πρὸς τὸν πατέρα του καὶ πρὸς τὸν (Δημήτριον;) Κυδώνην. — Ἡ κυριώτερα ἀποθήκη τῶν ἀνεκδότων συγγραμμάτων εἶνε ἄλλοι τε καὶ ὁ κώδιξ Paris. 1213 saec. 15 fol. 1—319 (περιέχων ιδίως ὁμιλητικὰ καὶ ῥητορικὰ συγγράμματα, ἐτι δ' ἐπιγράμματα καὶ 16 ἐπιστολὰς), ὁ Coisl. 315 saec. 17, πιθανῶς ἀντίγραφον τῶν μνησθέντων χειρογράφων, ὁ Vindob. theol. 267 fol. 1 ἕως

408 (τό τε περιεχόμενον καὶ ἡ διάταξις ἀκριβῶς ὅπως ἐν τῷ κώδικι Paris. 1213), ὁ Paris. 1248 saec. 15 fol. 119—193 (ὁμιλία), ὁ Paris. 2398 saec. 15 fol. 78—139^v (ὕπόμνημα εἰς Πτολεμαῖον βιβλία 3), ὁ Laurent. pl. 74, 13 (ἐπιστολαί).

2. *Βοηθήματα*: Fabricius, Bibl. gr. 10, 25—30. — Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ πληροφορίες παρὰ Ἰωάννη Καντακουζηνῷ, Βυζαντιακῆς ἱστορίας βιβλίον 3ον, Migne, Patr. gr. 153, 1131, 1260, 1293, βιβλ. 4ον, Migne 154, 125, 285. — Τὴν πρὸς Νικηφόρον Γρηγορῶν διὰ λεξιν διηγεῖται ἐκτενῶς οὗτος ἐν τῷ ἱστορικῷ του ἔργῳ βιβλ. 22^φ κεφ. 4—βιβλ. 24ου κεφ. 1, Migne, Patr. gr. 148, 1328—1433. — Διὰ μακρῶν τὰ τῆς μυστικῆς αὐτοῦ ἐκθέτει ὁ W. Gass ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὸ μνημονευθὲν σύγγραμμα (σ. 63—201).

3. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ιδ' αἰῶνος συνέγραψαν ὁ Κάλλιστος καὶ Ἰγνάτιος Ξανθόπουλοι, μοναχοὶ ἐν Ἀθῶ, πραγματεῖαν ἐπιγραφομένην Μέθοδος καὶ κανὼν σὺν Θεῷ ἀκριβῆς, οἰοῦναι σύστημα ἀσκητικῆς. Ἄλλ' ἢ ἀπόπειρα αὐτῶν αὕτη, ἣν ἐπαινεῖ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης, ἀπέτυχε, διότι τὰ κεφάλαια παρέρχονται ἐν μετὰ τὸ ἄλλο ἐξωτερικῶς μόνον πρὸς ἄλλα συνδεδεμένα, ἣ δὲ ἀνάπτυξις προχωρεῖ διὰ μεταβάσεων σκληρῶν. Ἄλλ' ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα τὸ σύγγραμμα περιέχει ἱκανὰ τὰ ἀξιόλογα. Ἐκ τῆς Φιλοκαλίας τῶν ἱερῶν νηπτικῶν ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 147, 636—812. Πολυτελὲς χειρόγραφον αὐτοῦ εἶνε ὁ κώδιξ Taurin. 352 saec. 14. — Ὁ Κάλλιστος ἀνέβη κατόπιν τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κηρύλλου (1397) καὶ πιθανῶς συνέγραψε τὰ Κεφάλαια περὶ προσευχῆς, ἃτινα ἀποδίδονται εἰς τινὰ Κάλλιστον (παρὰ Migne 147, 813—817), ὡς καὶ τὰς εἰς Νικηφόρον Κάλλιστον ἀποδιδόμενας προσευχάς. Τὴν ὁμολογίαν πίστεως, ἣτις ἰδίως ἀναφέρεται εἰς τὸν Σωτῆρα Παντεύγον καὶ τὸν Βαρλαάμ, ὡς καὶ δύο ἐγκυκλίους ἐξέδωκεν ὁ Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata graeca 2 (ἐν Βιέννῃ 1862) 293—95, 347—352. Ὁμιλίας εἰς ἐκκλησιαστικὰς ἐορτὰς ἀναγράφει ὁ Φαερίκιος, Bibl. gr. 10, 247, 259, 283. Ἄλλ' αὐταὶ ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὸν προκατόχον τοῦ Κάλλιστου Α'. Πρβ. §§ 67 καὶ 81. — Μικρὰ πραγματεία ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ κυροῦ Καλλίστου τοῦ Τηλικούδη περὶ ἡσυχαστικῆς τριβῆς παρὰ Migne 147, 817—825 ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ Καλλίστου καὶ Ἰγνατίου καὶ ἀνήκει πάντως εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀνδρῶν

τούτων. Δὲν πρέπει νὰ συγγέεται πρὸς τὸν πατριάρχην Κάλλιστον ὁ Κάλλιστος Καταφυγιώτης, οὗ εἶνε ἐκδεδομένα 92 Κεφάλαια περὶ θείας ἐνώσεως καὶ βίου θεωρητικοῦ παρὰ Migne 147, 833 — 941. Τὸ ὕφος αὐτῶν διαφέρει πολὺ, κατὰ δὲ τὸ περιεχόμενον εἶνε πολὺ ἀνώτερα, δυνάμενα νὰ καταριθμηθῶσιν εἰς τὰ κάλλιστα προϊόντα τῆς βυζαντινῆς μυστικῆς. Ὁ Κάλλιστος οὗτος εἶνε ἐντελῶς ἄγνωστος, ἐκ δὲ τοῦ συγγράμματος οὐδὲν δύναται νὰ προκύψῃ περὶ τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως. Σπαινίως παραθέτει προγενεστέρους ἀσκητάς, καὶ τότε δὲ μόνον παλαιού, οἷον τὸν Βασίλειον, Διονύσιον Ψευδοαρρεοπαγίτην καὶ Μάξιμον.

4. Τοῦ Ἀλεξίου Μακροπολίτου ἐκ τοῦ 18' αἰῶνος σώζονται ἐν κώδικι Sabbait. 417 δώδεκα συγγράμματα, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀσκητικοῦ περιεχομένου. Πρβ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἱεροσολυμ. βιβλιοθ. 2 (ἐν Πετροπόλει 1894) 532 — 536. Ὁ αὐτὸς λόγιος ἐξέδωκε καὶ ἱστορικὸν τι ἔργον τοῦ Ἀλεξίου, ὑπὶχνεῖται δὲ καὶ ἄλλα νὰ ἐκδώσῃ, ἐν Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμ. Σταχυολογίας 1 (ἐν Πετροπόλει 1891) 144 — 159.

5. Πλὴν τῶν ἐν τοῖς προηγηθεῖσι πολλῶν μνημονευθέντων ἀνεκδότων ἀσκητικῶν συγγραφέων, ἀναγράφομεν ἐνταῦθα καὶ ἄλλους, ὧν οἱ χρόνοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξακριβωθῶσι: τὸν Γεώργιον νομοφύλακα, οὗ ἡ πραγματεία Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ καὶ περὶ πειρασμοῦ ἐν κώδικι Paris. Suppl. gr. 64 saec. 15 fol. 36 — 44, τὸν Δανιὴλ μοναχὸν σχολαστικόν, οὗ ἡ Διδασκαλία πρὸς ἀρχαρίους μοναχοὺς κεῖται ἐν κώδικι Athous 4118 saec. 16, τὸν Διονύσιον μοναχόν, οὗ τὸ Ὅργανον πνευματικῆς σοφίας κεῖται ἐν κώδιξi Paris. 350 saec. 15 καὶ Paris. 359 anno 1389, τὸν Ἐρμαῖον μοναχόν, οὗ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἡγούμενον Δουλᾶν καὶ ἡ ἀπάντησις αὐτοῦ ἐν κώδικι Paris. 1181 saec. 13 fol. 161 — 171v, τὸν Εὐσέβιον πρεσβύτερον καὶ μοναχόν, οὗ ἡ πραγματεία κατ' ἀστρονόμων ἐν κώδικι Paris. 1098 saec. 11 fol. 89v — 64, τὸν Ἡσαΐαν μοναχόν καὶ πρεσβύτερον ἐν Νικομηδεῖς, οὗ ὁ Λόγος περὶ λειτουργιῶν ἐν κώδικι Coisl. 301 saec. 14 fol. 2 — 3, ἄλλα δὲ ἀσκητικὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἡσαΐα πρεσβυτέρου ἐν κώδικι Paris. Suppl. gr. 28 saec. 15 fol. 96v — 110 ἀνήκουσι πιθανῶς εἰς τὸν ἡγούμενον Ἡσαΐαν τοῦ 8' αἰῶνος, οὗ τὰ συγγράμματα εἶνε παντελῶς ἔτι ἄγνωστα, τὸν Ἰωάννην Κωστώμετρον μητροπολίτην Χαλκηδόνος, οὗ τρεῖς μυστικαὶ πραγματεῖαι ἐν κώδικι Parisin. Suppl.

gr. 1089 saec. 16 fol. 20 — 24, τὸν Ἰωάννην ἡγούμενον ἐν Σινῶ, οὗ 30 πραγματεῖαι ἐν κώδικι Ambros. M. 45 sup., τὸν Ἰσαάκιον Κωνσταντινῶν Περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ τελείου ἀνθρώπου βιβλία 3 ἐν Οὐατικανῶ χειρογράφῳ, τὸν Κοσμᾶν Τζιντζιλούκιον, οὗ ἡ πραγματεία Περὶ διαγνώσεως τῶν ὀκτὼ λογισμῶν ἐν κώδικι Vatican. Ottob. 459 saec. 15 fol. 67 — 108, τὸν Δουκᾶν μοναχὸν καὶ πρεσβύτερον, οὗ ὁ Λόγος παραινετικὸς πρὸς παρθένους ἐν κώδικι Vindob. theol. 238 fol. 221 — 235, τὸν Μιχαὴλ μητροπολίτην Εὐχαΐτων, οὗ ἐπιστολὴ ἀσκητικὴ πρὸς μοναχὸν Ἰωάννην ἐν κώδικι Vallicell. E 21 saec. 14 fol. 162 — 169, τὸν Ναθαναὴλ μοναχόν, οὗ οἱ ἀσκητικοὶ λόγοι ἐν κώδικι Vatican. Palatin. 364 saec. 14 fol. 149 — 156^v, Marcian. Class. 2, 87 saec. 14 fol. 92 — 100, τὸν Θεοφάνη τὸν νέον καὶ φιλόσοφον, οὗ οἱ Λόγοι διδασκατικοὶ εἰς τὴν δεκάλογον ἐν κώδικι Bonon. bibl. universit. 3642 anno 1598, ἐν δημῳδῇ ἐλληνικῇ καὶ ἴσως οὐχὶ πλέον ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ἐκ τούτων κατὰ γὰρ ἡ ἀνώνυμος ἐρμηνεία τοῦ δεκαλόγου ἐν κώδικι Vindob. theol. 188 fol. 15 — 24. — Ἀνώνυμοι συλλογαὶ ὑπάρχουσιν ἐν πολλοῖς χειρογράφοις, π. χ. ἐν κώδικι Paris. 1137 A saec. 12, 1138 saec. 14, Coisl. 119 s. 15, Vatic. Re. 48 s. 14, Patm. 1 s. 11, 302 saec. 15.

Δ. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗ.

70. Χαρακτηρισμός. Ἐν οὐδενὶ τῶν κλάδων τῆς θεολογίας παρήγαγεν ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία τοσαῦτα τὸ πλῆθος λογοτεχνικὰ μνημεῖα, ἐπὶ μέρους λαμβανόμενα, ὅσα ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ῥητορικῇ· διότι καὶ οὐδεὶς ἄλλος κλάδος εἶνε τοσοῦτον στενῶς συνδεδεμένος πρὸς τὸν πρακτικὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον. Ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ ζωηρὰ πάντοτε διετηρήθη ἡ ἀνάμνησις, ὅτι, πρὶν γραφῶσι τὰ πρῶτα θεολογικὰ συγγράμματα, τὸ κήρυγμα ἦτο τὸ τακτικὸν μέσον διαδόσεως τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ναὶ μὲν ἡ ἔξοχος θέσις, ἣν τὸ κήρυγμα κατεῖχεν ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ἐλληνικῇ λειτουργίᾳ, περιεστάλη κατόπιν· ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς

βυζαντηνούς χρόνους επέμενον πολὺ εἰς αὐτὸ καὶ ἐκήρυσσον τακτικῶς μὲν πάντως κατὰ τὰς κυριακάς καὶ ἑορτάς, ἰδίως δὲ κατὰ τὰς τεσσαρακοστὰς. Ἡ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος (692) ἐπέβαλλε ῥητῶς τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην εἰς τοὺς ἐπισκόπους. "Ἄλλως δὲ ὁρησκευτικοὶ λόγοι δὲν ἐξεφωνοῦντο μόνον ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ἐν τοῖς μοναστηρίοις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια, ἥτις κατὰ τὸν Καισαρείας Εὐσέβιον ἀνατρέχει εἰς τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον, νὰ ἐκφωνῇται ὁρησκευτικὸς λόγος κατὰ πάσας τὰς κυριακάς καὶ ἑορτάς πρὸ τῆς βασιλικῆς θεραπείας πάσης. Τοῦτο δ' ἐξηγεῖ καὶ τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον φαινόμενον, ὅτι αὐτοκράτορες καὶ ἀνώτεροι λειτουργοὶ τοῦ κράτους συγκαταριθμοῦνται μετὰ τῶν Βυζαντηνῶν ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων καὶ πανηγυριστῶν.

"Ὅπως ἡ βυζαντηνὴ ῥητορικὴ καθόλου, οὕτω καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἁμῶντος ὁμιλητικὴ κατὰ τὴν μορφήν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ῥητορικῆς, ἣν ἀνυπέβλητοι τοῦ ὕφους καὶ τοῦ λόγου καλλιτέχναι διεμόρφωσαν. Τοῦτο δὲ παρατηρεῖται ἰδίως εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ῥήτορας τοῦ 9^{ου} αἰῶνος καὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, οἵτινες προσεπάθουν νὰ κοσμήσωσι τοὺς λόγους των διὰ χωρίων εἰλημμένων ἐκ τῶν κλασικῶν συγγραφέων, δι' ὑπαινιγμῶν μυθολογικῶν καὶ τῶν τοιούτων. 'Ἄλλ' ἐν συνόλῳ οἱ Βυζαντινοὶ ἱεροκήρυκες φυσικώτερον ἦτο νὰ μιμηθῶσι τοὺς μεγάλους ἐκκλησιαστικοὺς ῥήτορας τοῦ 4^{ου} καὶ 5^{ου} αἰῶνος, οἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἀπέβησαν ὄντως τὰ κυριώτατα αὐτῶν πρότυπα. Ὡς τοιαῦτα μάλιστα ἀνεκηρύχθησαν οὗτοι ῥητῶς ὑπὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου, ἥτις ὥρισεν ἵνα οἱ κήρυκες τοῦ θείου λόγου μᾶλλον κατὰ τοὺς πατέρας διδάσκωσι, παρὰ νὰ ἀπαγγέλλωσιν ἰδίους λόγους. Καὶ ἤρχισαν οὕτως νὰ διασκευάζωσιν ὁμιλίαις προγενεστέρων τῆς ἐκκλησίας πατέρων καὶ νὰ προσαρμόζωσιν αὐτάς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἀπαρallάκτως ὅπως τοῦτο συνειθίζετο καὶ ἐν τῇ Δύσει. Διδακτικώτατον τῆς τοιαύτης ἐργασίας παράδειγμα εἶνε ἡ ἐνάτη ὁμιλία Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἥτις

ἄλλο εἶνε ἢ ἡ διασκευὴ τῆς τετάρτης περὶ τῆς πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῆς. Συνάμα δὲ πλαστοὶ λόγοι ὑπεβάλλοντο εἰς τοὺς πατέρας τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος, εἴτε διότι ὁμοίου περιεχομένου ὁμιλίας δὲν εὐρίσκοντο παρ' αὐτοῖς, εἴτε διότι εἰς τὰς νέας ὁμιλίας ἤθελον νὰ παράσχωσι μεγαλειτέραν αὐθεντίαν. Ἐκ τούτου προῆλθον αἱ πολυπληθεῖς ὑποβολιμαῖαι ὁμιλίας τῶν πατέρων, ιδίως τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ μεγίστου τῶν ῥητόρων τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, ὃν δὲν ἀπαυδῶσιν οἱ Βυζαντινοὶ ἐγκωμιάζοντες. Καὶ κατ' ἄλλον δὲ τρόπον ἐξεμεταλλεύθησαν τοὺς προγενεστέρους ῥήτορας, συνάγοντες ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν τὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν πραγματευόμενα χωρία καὶ εἰς τελείας ὁμιλίας ἐπεξεργαζόμενοι αὐτά. Πρὸς τοῦτο κατάλληλα ἦσαν τὰ ἐξηγητικά τοῦ Χρυσοστόμου ὑπομνήματα μετὰ τῶν μακρῶν αὐτῶν παραινέσεων. « Ἀπανθίσματα » τοιαῦτα κατήρτισεν ὁ Θεόδωρος Δαφνοπάτης κατὰ τὸν θ' αἰῶνα, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι τοῦ αὐτοῦ εἵδους ἀνώνυμοι ἐκλογαί.

Οὕτω συνέβη ὥστε οἱ αὐτοὶ λόγοι ν' ἀποδίδωνται εἰς τοὺς πατέρας ἅμα καὶ εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ πάλιν οἱ αὐτοὶ εἰς πολλοὺς τούτων, ἐξ οὗ πολλὰ ζητήματα περὶ γνησιότητος ἢ νοθείας γεννῶνται. Ὅσον δὲ καὶ ἂν ἡ ἐξάρτησις τῶν ὁμιλητικῶν ἀπὸ τῶν παλαιοτέρων πατέρων τῆς ἐκκλησίας δὲν προέβη τόσον ὅσον παρὰ τοῖς ἐρμηνευταῖς, ἀλλ' ἐκ τῶν εἰρημένων προκύπτει, ὅτι ἀκριβὲς τῶν πηγῶν ἔρευνα εἶνε ἀπαραιτήτως ἀναγκαία πρὸς πλήρη καὶ ὀρθὴν λογοτεχνικὴν ἐκτίμησιν τῆς ὁμιλητικῆς καὶ πανηγυριστικῆς τῶν Βυζαντινῶν. Μόνον μετὰ τὸ πέρας τῶν προεισαγωγικῶν τούτων ἐρευνῶν θὰ εἶνε δυνατόν νὰ ὀρισθῇ, κατὰ πόσον αὕτη διέτρεξε κανονικὴν ὁδὸν ἀναπτύξεως καὶ τίνα εἶνε τὰ στάδιά της· ἐπὶ τοῦ παρόντος δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν μόνον δύο σχετικὰς ἀκμῆς περιόδους, τὴν κατὰ τὸν θ' αἰῶνα καὶ τὴν ἐπὶ Παλαιολόγων.

Καθόλου ἐξεταζομένη ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ ὑπερέχει τῆς μεσαιωνικῆς τῶν Δυτικῶν ὁμιλητικῆς

τοῦτο μὲν διὰ τὴν στενὴν αὐτῆς πρὸς τὴν κλασικὴν ἀρχαιότητα συνάφειαν, τοῦτο δὲ ἔνεκα τῶν φυσικῶν ῥητορικῶν χαρισμάτων τοῦ Ἑλλήνου. Ἀλλ' ὅμως εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος ῥητορικῆς τοῦ δ' αἰῶνος οὐδέποτε πλέον ἀνῆλθε, μᾶλλον δὲ ἐλλείψεις λογοτεχνικὰς σπουδαίας δεικνύει, οἷον ἄμετρον ἐγκωμιασμόν, ὑπερβολικὴν συσσωρεύσιν ῥητορικῶν σχημάτων, μεταφορῶν, ἀντιθέσεων, προσωποποιῶν, ἄχαριν ἐφαρμογὴν τοῦ διαλόγου, βαρύνουσαν χρῆσιν τῶν παρηγήσεων καὶ ἰσοκώλων, μακροσκελῆ περιστολογία, πλατυσμόν εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, ἀνωμαλίας ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ὅλου. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ λίαν αἰσθητὴ ἔλλειψις ἱστορικοῦ πνεύματος, ἔνεκα τῆς ὁποίας ὅλως ἀναρμοδίως πρὸς τοὺς περιγραφομένους καιροὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους περιστατικὰ πλάσσονται καὶ λόγοι τίθενται εἰς τὸ στόμα τῶν ἐγκωμιαζομένων προσώπων. Καὶ περὶ τῶν κανόνων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ῥητορικῆς δὲν ἐφιλοσόφησαν ὡς φαίνεται οἱ Βυζαντινοὶ πολὺ, διότι οὐδεμία θεωρία τῆς τέχνης ἐγράφη. Τὸ δὲ περιεχόμενον τῶν ἐκκλησιαστικῶν λόγων κατοπτρίζει καλότερον ἢ οἰονδήποτε ἐκ τῶν ἄλλων λογοτεχνικῶν μνημείων ὅ,τι ἰδιάζον ἔχει ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία, τουτέστι τὴν κλίσιν αὐτῆς πρὸς δογματικὰς ἀναπτύξεις μᾶλλον ἢ πρὸς τοὺς πρακτικοὺς σκοποὺς, οὓς ἐπεδίωξεν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία, καὶ τὴν φαιδρότεραν ἀντίληψιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν σοβαρὰν ὁρησκευτικότητα τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδρανῆ εἰς τὰ αὐτὰ ἐμμονὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν πρακτικοῦ πνεύματος πρὸς γνῶσιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν σφριγῶσαν ζωὴν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν ἐσωτερικὸν αὐτῆς σύνδεσμον πρὸς τὸν λαὸν καὶ τοὺς ποικιλομόρφους τοῦ κοινωνικοῦ αὐτοῦ βίου τύπους.

Ὡς κύρια λογοτεχνικὰ εἶδη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ῥητορικῆς δύνανται νὰ διακριθῶσιν οἱ λόγοι εἰς τὰς ἑορτάς, οἱ πανηγυρικοὶ μαρτύρων καὶ ἀγίων, οἱ ἐπιτάφιοι καὶ αἱ ὑπὸ τὴν στενὴν τῆς λέξεως σημασίαν ὁμιλίας ἥτοι αἱ ἐρμηνεῖαι τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν κατὰ τὰς κυριακάς. Τὰ πολυαριθμότατα προϊόντα εἶνε

τὰ τῶν δύο πρώτων εἰδῶν, οἱ λόγοι δηλονότι εἰς τὰς δεσποτικὰς, θεομητορικὰς καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἁγίων ἑορτάς. Συνήθως δογματικὴν ὑπόθεσιν ἔχουσιν οἱ τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν. Οἱ πανηγυρικοὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἁγίων ἔχουσι στενὴν συγγένειαν πρὸς τὰ συναξάρια καὶ ἀποβλέπουσιν ἐκεῖνοι μὲν, θεωρητικῶς λαμβανομένου τοῦ πράγματος, εἰς παραινετικόν, ταῦτα δὲ εἰς ἱστορικὸν σκοπὸν· ἀλλὰ παρὰ τοῖς Βυζαντηνοῖς αἱ δύο αὐταὶ ἀπόψεις ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συγγέονται, μόνον δὲ ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἂν εἰς τὸ ἐν ἢ τὸ ἄλλο εἶδος ἀνήκῃ ἀντικείμενόν τι, πολλάκις δὲ καὶ ἀμφίβολον τοῦτο μένει. Τὸ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων μάλιστα εὐδοκιμοῦν εἶδος, αἱ ὁμιλίαι, ἀναφαίνεται παρὰ τοῖς Βυζαντηνοῖς ὑστερώτερον τῶν λοιπῶν. Καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔτος δὲν διεμορφώθη ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸν αὐτὸν ἐνιαῖον καὶ ἔμφυχον τρόπον, ὡς ἐν τῇ Δύσει, ὅπου συνεδέθη τοῦτο πρὸς τοὺς καιροὺς τοῦ ἔτους. Αἱ μὲν περίοδοι τῶν ἑορτῶν ἔπονται ἢ μία εἰς τὴν ἄλλην κατὰ τινα ἐξωτερικὴν ἀλληλουχίαν, αἱ δὲ μεσολαβοῦσαι κυριακαὶ δὲν ὀνομάζονται ἐκ τῶν ἑορτῶν, ὧν προηγούνται ἢ ὡς ἀκολουθοῦσιν, ἀλλὰ ἐκ τῶν ἀναγινωσκομένων περικοπῶν. Ἡ ἀρχαιοτάτη συλλογὴ κυριακῶν ὁμιλιῶν, περιλαμβανουσῶν ὀλόκληρον τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔτος εἶνε ἢ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου Ξιφιλίνου († 1075), ταύτης δὲ ἀρχαιότεραι δὲν σώζονται τοῦλάχιστον. Κατόπιν ἐπολλαπλασιάσθησαν, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον αὐτῶν εἶνε παντελῶς ἢ κατὰ μέγα μέρος ἀνέκδοτον ἔτι. Ἡ κατήχησις ἐκλείπει μετὰ τῆς συνηθείας τῶν κατηχομένων πρὸ τῆς ἀρχῆς ἤδη τοῦ βυζαντινοῦ αἰῶνος. Πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων πάντων τῶν βυζαντινῶν θεολόγων εὐρίσκομεν καὶ ὁμιλίας ἢ πανηγυρικοὺς. Ἀλλ' ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ πραγματευθῶμεν μόνον περὶ ἐκεῖνων τῶν συγγραφέων, τῶν ὁποίων παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς ἐκκλησιαστικοὶ μόνον λόγοι ἢ τῶν ὁποίων τὰ καταλειφθέντα συγγράμματα εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ εἶδους τούτου.

1. *Συλλογαὶ ἐκδόσεων*: Bibliotheca homiliarum et sermonum priscorum Ecclesiae Patrum, ἐν 4^{τῇ} τόμῳ, ἣν ἤρχισε μὲν ὁ Laur. Cundius, εἰς πέρας δὲ ἤγαγεν ὁ Ger. Mosanus, ἐν Lyon 1588. — Homiliae graecorum Patrum, ed. Th. Peltanus, ἐν Ingolstadt 1579. — J. Gretser, De cruce Christi, 2 (ἐν Ingolstadt 1600) καὶ ἐν τοῖς Opera omnia 2, ἐν Regensburg 1734 (περιέχει πολυαριθμούς ὁμιλίας εἰς διαφόρους ἐορτὰς τοῦ Σταυροῦ). — Petr. Pantinus, Conciones graecorum Patrum, ἐν Antwerpen 1604. — Ἡ μεγίστη συλλογὴ εἶναι ἡ ὑπὸ Fr. Combefis, Bibliotheca Patrum concionatoria, ἐν 8 τόμοις, ἐν Παρισίοις 1662 (ἡ διάταξις συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἔτος· αἱ ἐλληνικαὶ ὁμιλίαι μόνον λατινιστί· πρβ. Combefis, Recensiti auctores Bibliothecae Patrum concionatoriae, ἐν Παρισίοις 1662). — A. Ballerini, Sylloge monumentorum ad mysterium conceptionis immaculatae Virginis illustrandum, ἐν 2^{αῖ} τόμοις, ἐν Ῥώμῃ 1854—56 (πολλὰ ὁμιλία εἰς τὰς θεομητορικὰς ἐορτὰς). — Ἡ σπουδαιότερα νεοελληνικὴ συλλογὴ εἶνε ὁ Θησαυρὸς τοῦ Στουδίτου Δαμασκηνοῦ, ἐν Βενετίᾳ 1570 καὶ κατόπιν. Περιλαμβάνει καὶ ἕξ ὁμιλίαις τοῦ ἐκ Χίου πρεσβυτέρου Ἀλβέρτου Μαρίνου. Πρβ. E. Legrand, Bibliographie hellénique 2, 12 ε. καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Ph. Meyer ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 358 ε. — Διδαχαὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ἀλεξίου Ῥαρτούρου Κερκυραίου τὸ 1560. Πρβ. Legrand, Bibliogr. hellén. 1, 308 ε. 2, 356 ε.

2. *Βοηθήματα*: R. Rothe, Geschichte der Predigt, herausgegeben von A. Trümpelmann, ἐν Bremen 1887 σ. 158 ἕως 171, 202 — 209 (πολὺ ἀτελής). — N. Katajev, Geschichte der Predigt in der russischen Kirche, γερμανιστί ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ ὑπὸ A. Markov, ἐν Stuttgart 1890. — Περὶ τῆς συναφείας τῆς χριστιανικῆς ῥητορικῆς πρὸς τὴν κλασικὴν ἐλληνικὴν πρβ. Joh. Bauer, Die Trostreden des Gregorios von Nyssa in ihrem Verhältniss zur antiken Rhetorik, ἐν Marburg 1892. Ἔτι δὲ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Joh. Dräseke ἐν Wochenschrift für klass. Philologie 1892 σ. 1176. — B. Θ. Πέριου, Περὶ τῆς μορφώσεως τῶν πατέρων ἱεροκλήρων κατὰ τὸν 8^{ον} αἰῶνα (ῥωσιστὶ ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς ἐκ-

κλησιαστ. Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου 1892, 3 — 61, 261 — 304. Πρβ. Βυζάντ. Δελτ. 2 (1893) 347.

3. Ὁ Leo Allatius, De libris ecclesiae Graecorum, ἐν Παρισίοις 1645, σ. 93 — 95 ἀναγράφει μεταξὺ τῶν ἐλληνικῶν βιβλίων τὸ Πανηγυρικόν, ἥτοι συλλογὴν λόγων εἰς τὰς δεσποτικὰς καὶ τὰς τῶν ἁγίων ἑορτάς. — Πολυάριθμοι εἶνε οἱ κώδικες οἱ περιέχοντες συλλογὰς ἐκκλησιαστικῶν λόγων, ἀναγόμενοι μέχρι τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, οἷον ὁ κώδιξ Paris. 766. Ἡ διάταξις τῶν ὁμιλιῶν ποικίλλει ἢ κατὰ μῆνας καὶ ἡμέρας ἢ καὶ ἄνευ ὀρισμένης τινὸς ἀρχῆς, ἄλλοτε μὲν ἀναμιξ μετὰ βίων ἁγίων, ἄλλοτε δὲ ἄνευ τούτων. Ἐρευνα τῶν πολυπληθῶν χειρογράφων δὲν ἔγινεν ἀκόμη. Ἰκανὰ δὲ τούτων πρέπει νὰ ληθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν μηναιῶν.

71. Γρηγόριος ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας ἦτο κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰωάννου Μόσχου ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Βυζαντίων ἐν Συρίᾳ, τῆς λαύρας Φαράν καὶ τέλος τῆς μονῆς Σινᾶ, ὁπότε ἐκλήθη ὑπὸ Ἰουστίνου Β' εἰς τὸν πατριαρχικὸν τῆς Ἀντιοχείας θρόνον (570 - 593) πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ ἐξωσθέντος Ἀναστασίου (πρβ. § 10). Ὁ ἱστορικὸς Εὐάγριος εἶχε μεγάλην πρὸς αὐτὸν οἰκειότητα, συνώδευσε δὲ ὡς συνήγορος τὸν Γρηγόριον εἰς Κωνσταντινούπολιν, κληθέντα ἐκεῖσε πρὸς ἀπολογίαν. Ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ του ἱστορίᾳ, ἣτις τελευτᾷ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Γρηγορίου, παρέχει πολλὰς περὶ αὐτοῦ βιογραφικὰς πληροφορίας. Μεταδίδει αὐταῖς λέξεσι τὸν λόγον, δι' οὗ ὁ Γρηγόριος καθήσυχασε τὸν ἐν Λιτάρβοις ἀποστατήσαντα στρατόν. Ὁ Γρηγόριος ἐπιτηδεύει ἀναμιμνήσκει ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ τὴν δόξαν τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἀνδρείαν τοῦ Μανλίου Τορκουάτου. Ἐκ τῶν κυρίως ὁμιλιῶν του διεσώθησαν ὀλίγαι μόνον, μία μὲν περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἄλλαι δὲ δύο περὶ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κυρίου, ἃς ἐξεφώνησεν εἰς δύο ἀλλεπαλήλους κυριακάς. Ὁ Γρηγόριος ἀκολουθεῖ αὐστηρῶς τὴν ἀφήγησιν τῶν εὐαγγελίων.

1. Ἑκδόσεις: Ἡ πρὸς τὸν ῥωμαϊκὸν στρατὸν προσφώνησις ἐν Ἑκκλησ. ιστορίᾳ βιβλ. 6, 12. — Καὶ αὕτη καὶ αἱ τρεῖς ἄλλαι ὁμιλίας κατὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Combefis καὶ A. Mai παρὰ Migne, Patr. gr. 88, 1845 — 1886. — Ἡ ἐν κώδικι Paris. 1174 saec. 12 fol. 225 — 231^v ὁμιλία εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα φαίνεται ὅτι διαφέρει. — Ὁμιλία εἰς τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ Κυρίου ἐν κώδικι Athous 3605 saec. 10.

2. Βοηθήματα: Βιογραφικαὶ πληροφορίες παρὰ Εὐαγγρίῳ ἐν Ἑκκλησ. ιστορίᾳ βιβλ. 5, 6, 9· βιβλ. 6, 7, 11 — 13, 19, 20, 24, παρὰ Ἰωάννη Μόσχῳ ἐν Λειμωναρίῳ κεφ. 139 καὶ 140. — Γρηγόριος ὁ μέγας ἐπέστειλε πρὸς αὐτὸν δις, Registr. epistol. βιβλ. 5, 18· βιβλ. 9, 68.

3. Εἰς τὸν 5^{ον} αἰῶνα ἀνήκει καὶ ὁ μοναχὸς Ἀλέξανδρος, τοῦ ὁποίου ἔχομεν μακρὸν Λόγον εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ. Εἰς τὴν περὶ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ Σταυροῦ διήγησιν, ἥτις ἀνατρέχει εἰς τὰ παλαιὰ καὶ φθάνει μέχρι τῆς δημιουργίας πάντων τῶν κτισμάτων διὰ τοῦ Λόγου, ἀκολουθεῖ ἐγκώμιον εἰς τὸν Σταυρὸν κατὰ τὴν συνήθη βυζαντινὴν ῥητορικὴν, ὅπερ καὶ πιθανὴν καθιστᾷ τὴν ἐκφώνησιν τῆς ὁμιλίας κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ. Ἑκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Gretser Opera omnia 2 (ἐν Regensburg 1744) 1 — 30· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 87, 3, 4015 — 4076. Αὐτόθι 4077 — 4087 βραχεῖα ἐπιτομή. Εἰς τὸν αὐτὸν Ἀλέξανδρον ἀποδίδεται ἐγκώμιον εἰς τὸν ἀπόστολον Βαρνάβαν, ἐκφωνηθὲν πιθανώτατα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Βαρνάβα ἐν Κύπρῳ. Ἐκ τούτου ὑποτίθεται ὅτι πατρίς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦτο ἡ Κύπρος καὶ δὴ ἡ πόλις αὐτῆς Σαλαμίς. Ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐν ἀμφοτέροις εἶνε ὁ αὐτός, δύναται νὰ μαρτυρήσῃ ἡ ὁμοιότης τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ῥητορικῆς ἀμφοτέρων. Ἀκριβεστέρα ἔρευνα λείπει. Ὁ λόγος εἰς τὸν ἅγιον Βαρνάβαν λατινιστὶ παρὰ Migne 87, 4087 — 4106. Πρβ. καὶ R. Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden 2 (ἐν Braunschweig 1884) 2, 298 — 304. — Τοῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ πρεσβυτέρου Τιμοθέου, ὅστις ἔζη περὶ τὰ 535, εἶνε δημοσιευμένη ὁμιλία εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Χριστοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 1, 256 — 265. — Αὐτόθι 237 — 252 ἄλλου συγχρόνου Τιμοθέου, πρεσβυτέρου ἐν Ἱερουσαλὴμ ὁμιλία εἰς τὸν ἅγιον Συμεών. — Ὁ Ἀβράμμος ἐπίσκοπος Ἐφέσου κατὰ τὸν 5^{ον} αἰῶνα κατέλιπεν Ὁμιλίαν εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν, ἀνέκδοτον ἔτι (ἐν κώδιξι Paris. 1174 saec.

12 fol. 102—106 καὶ 1190 anno 1568 fol. 108^v—110, Taurin. 148 saec. 15 fol. 33^v—41).

72. Ὁ Μόδεστος ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου ἐν τῇ ἐρήμῳ Ἰούδα, ἔπειτα δὲ τοποτηρητὴς καὶ διάδοχος τοῦ πατριάρχου Ἱερουσαλήμ Ζαχαρίου 631—634, εἰλκυσεν ἤδη τοῦ Φωτίου τὴν προσοχήν. Ἐκ τῶν ἐκλογῶν αὐτοῦ γνωρίζομεν τὰς ὁμιλίαις τοῦ Μοδέστου εἰς τὰς Μυροφόρους, εἰς τὴν Ὑπαπαντήν, ἀναφέρει δὲ ὁ Φώτιος καὶ τρίτην, ἣτις εἶνε ἐκδεδομένη πλήρης. Ἐκτενῶς καὶ διὰ πομπώδους ῥητορικῆς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐν σώματι εἰς τὸν οὐρανὸν μεταστάσεως τῆς Θεοτόκου. Οὕτως ἄρχονται δεκατέσσαρες φράσεις διὰ τοῦ Ὡ παμμακαρία κοίμησις τῆς ὑπερενδόξου Θεοτόκου, δεκαπέντε δὲ διὰ τοῦ Χαίροις καὶ ἑνδεκα διὰ τοῦ Ὡ ιεροφόρε σκίμπου. Εἰς τὸν Φώτιον δὲν ἔμινεν ἀπαρατήρητος ἡ διαφορὰ μεταξὺ τούτου τοῦ λόγου καὶ τῶν δύο ἄλλων, περὶ τῆς γνησιότητος ὅμως αὐτοῦ δὲν ἀμφέβαλλεν ὡς φαίνεται.

1. Τὰ παρὰ τῷ Φωτίῳ σωζόμενα τεμάχια κεῖνται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ αὐτοῦ τίτλῳ 275, παρὰ Migne, Patr. gr. 104, 244 ε.—Ἡ ὁμιλία Εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 2, 3277—3312.—Αὐτόθι 3238—3268 ποιημάτων περὶ τῆς ὑπὸ Περσῶν αἰχμαλωσίας, ὅπερ ὅμως συγγραφέα ἴσως ἔχει τὸν πατριάρχην Ζαχαρίαν.—Ἀποσπάσματα τοῦ Μοδέστου περιέχει καὶ ἡ σειρὰ τῶν ψαλμῶν ἐν κώδικι 342 saec. 7—8 fol. 207, 208^v, 209^v, 216, 246^v κτλ.

2. Ἡ ὅλως διόλου συναξαρστική καὶ ἀπόκρυφος βιογραφία τοῦ Μοδέστου, ἣν ἔχομεν ἐν δυοῖ παραλλαγαῖς, ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Χρ. Λοπάρεφ, Ἀθλῆσις τοῦ ἁγίου Μοδέστου ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων ἐν τοῖς (ῥωσικοῖς) Μνημείοις ἀρχαίας συγγραφικῆς τεύχει 91 (ἐν Πετρούπολει 1892) 15—55, δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὸν πατριάρχην, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὸ εἶδος τῶν ἀποκρύφων συναξαρίων.

3. Ἐγκωμίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Φωτεινοῦ εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Δημήτριον ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικὰ σ. 40—53. Κατὰ τὸν ἐκδότην ὁ ἄλλως ἄγνωστος συγγραφεὺς ἔζη ἐπὶ Φωκᾶ (602—610).

73. Ἀνδρέας, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, ἐγεννήθη μεσοῦντος τοῦ ζ' αἰῶνος ἐν Δαμασκῷ καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἔζησεν ὡς μοναχὸς ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐξ οὗ καὶ Ἱεροσολυμίτης καλεῖται. Ὁ πατριάρχης Ἱερουσαλήμ Θεόδωρος ἀπέστειλεν αὐτὸν ὡς ἀντιπρόσωπόν του εἰς τὴν Γ' σύνοδον (680), εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ὁποίας γνωρίζεται ὡς Τοποτηρητῆς τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων. Ἐπὶ Φιλιππικοῦ Βαρδάνη (714 - 713), ὅστις ἔτι ἅπαξ τὸν μονοθελητισμὸν ἐζήτησε νὰ ὑποστηρίξη, ἐτάχθη πρὸς αὐτὸν μετὰ τινων ἄλλων ἐπισκόπων, ἀλλὰ καθαιρεθέντος τοῦ αὐτοκράτορος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Κατὰ τι ἀπόσπασμα περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων, ὅπερ ἐν τῷ Παρισιανῷ κώδικι 1630 ἀποδίδεται εἰς αὐτόν, ἐπέζησεν εἰς τὴν ἔκρηξιν τῆς εἰκονομαχικῆς ἑρίδος ἐπὶ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου. Ἀν τοῦτο ὑποτεθεῖ ἀληθές, τότε ἀπέθανεν ἐν ἔτει 726.

Τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου καταλειφθέντων συγγραμμάτων σύγκεινται ἐκ λόγων εἰς τὰς δεσποτικὰς, θεομητορικὰς καὶ ἄλλων ἁγίων ἑορτὰς καὶ ἐξ ὁμιλιῶν εἰς τὰς κυριακάς. Καὶ ἐκεῖνοι καὶ αὗται κατάγονται ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἦτο ἀρχιεπίσκοπος ἐν Κρήτῃ, εἶνε βέβαιον μάλιστα τοῦτο ὡς πρὸς τινὰς λόγους, οἷον τοὺς εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀποστόλου Τίτου, τὴν ἀποκεφάλισιν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Ὁ Ἀνδρέας ἀκριβῶς πάντοτε δίδει τὸ σχέδιον τοῦ λόγου καὶ πανταχοῦ ἀποδεικνύεται εἰδήμων τῆς δογματικῆς ῥητορικός. Ἐν τοῖς εἰς τοὺς ἁγίους λόγοις αὐτοῦ ἀπεμιμήθη ὡς φαίνεται ἀρχαιότερα ὑποδείγματα, οἷον ἐν τῷ εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον Μύρων τῆς Λυκίας, ὅπου καὶ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ τοῦτο. Ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς ἀκολουθεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν περικοπὴν τοῦ εὐαγγελίου. Πλὴν τῶν εἰκοσιδύο ἐκδεδομένων λόγων φέρονται ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἄλλοι ἀνέκδοτοι ἰσάριθμοι σχεδὸν πρὸς ἐκείνους. Ἀλλ' οὐχὶ σπανίως οἱ αὐτοὶ λόγοι ἀποδίδονται καὶ εἰς ἄλλους ὁμιλητικούς, ἐξ οὗ δύσκολος ἀποβαίνει ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς λογοτεχνικῆς αὐτοῦ ἰδιοκτησίας. Ὁ Ἀν-

δρέας δύναται νὰ κληθῇ βεβαίως ὁ ἄριστος ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ τοῦ βυζαντινοῦ αἰῶνος. — Περὶ τῶν ποιητικῶν τοῦ Ἀνδρέου ἔργων πρβ. Κρουμβάχερ.

1. Ἐκδόσεις: 21 λόγοι κατὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Combefis παρὰ Migne, Patr. gr. 97, 805 — 1301. — Τοῦ εἰς τὸν ἀπόστολον Ἰάκωβον λόγου ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτ. σταχυολογίας 1 (ἐν Πετροπόλει 1891) 1 — 14. Προβ. καὶ I. Haussleiter ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 14 (1893) 73-76. — Ἄλλο ἀπόσπασμα ὁμιλίας ἐξέδ. ὁ Α. Σακκελίων, Βιβλιοθήκη Πατμιακὴ, ἐν Ἀθήναις 1870 σ. 330 ἐ. — Τὸ τεμάχιον περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐκ κώδ. Paris. 1630 s. 14 ἐξέδ. ὁ Boissonade, Anecdota gr. 4, 471· παρὰ Migne 97, 1301-1304.

2. Βοηθήματα: Ἀναγραφὴ δεκαοκτῶ ἀνεκδότων ὁμιλιῶν παρὰ Fabricius, Bibl. gr. 11, 84 ἐ. Λεῖπουνσι παρ' αὐτῷ π. χ. τὸ ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ μάρτυρας (ἐν κώδ. Taurin. 80 saec. 13 fol. 21-28 v.), ὁμιλία εἰς τὴν σιωπὴν Ζαχαρίου τοῦ προφήτου καὶ τὴν γένεσιν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (ἐν κώδικι Coisl. 304 saec. 14), δευτέρα ὁμιλία εἰς τὸν Λάζαρον (ἐν κώδικι S. Sepulcri 133 anno 1592 fol. 432 v. — 437 v. — Τὰ χειρόγραφα ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὸν ὑπομνήματα εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἀλλὰ τοῦτο προέρχεται ἐκ συγχύσεως πρὸς Ἀνδρέαν τὸν Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας). — Τρία προγράμματα περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης ὑπὸ G. Wallin ἐν Upsala 1730 — 32.

3. Βιογραφικά: Εἰδήσεις τινὲς βιογραφικαὶ τοῦ Ἀνδρέου εὐρίσκονται ἐν μεταγενεστέροις παραλλαγῇ τοῦ εἰς τὸν ἅγιον Πατάπιον λόγου αὐτοῦ, παρὰ Migne 97, 1232 — 1153. — Βίος Ἀνδρέου Κρήτης ἐν κώδικι Escorial. 319 saec. 12 fol. 199 — 209 — Βίος Ἀνδρέου Κρήτης ὑπὸ Νικήτα πατρικίου ἐν τοῖς Ἀθωνικοῖς κώδιξι 48, saec. 15, 1565 s. 14, 3682 s. 16. — Βιογραφικαὶ εἰδήσεις ἐκ τοῦ τριφιδίου ἐν τῇ ὑπὸ Gretser ἐκδόσει τοῦ Γεωργίου Κωδινού παρὰ Migne Patr. gr. 157, 355 ἐ. — Βίος ἑλληνιστὶ μετὰ μεταφράσεως Ἰταλικῆς ὑπὸ Νικηφόρου Πασχάλη, ἐν Βενετίᾳ 1673.

4. Τεμάχιον ἐκ λόγου εἰς πάντας τοὺς μάρτυρας ἀνεγνώσθη ὑπὸ Κωνσταντίνου διακόνου καὶ χαρτοφύλακος ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ ἐν Κων.

σταντινουπόλει συνελθούσῃ Ζ' οἰκουμενικῇ συνόδῳ (787). Τοῦ δλου λόγου ἐκδ. ἀρχικῇ ὑπὸ A. Mai, *Spicilegium Romanum* 10 (ἐν Ῥώμῃ 1844) 94 — 168· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 88, 480 ἕως 528. Ἐκ τοῦ κειμένου δὲν ἐξάγεται ἀκριβεστέρᾳ χρονολογία τῆς μεταξὺ τοῦ Σ' καὶ ἡ' αἰῶνος, ἀλλὰ πρὸ τοῦ Σ' — Ζ' αἰῶνος δὲν δύναται νὰ τεθῇ. Ἡ ἱστορικὴ ὑπόστασις ἐξηφανίσθη ὁλότελα· οἱ μάρτυρες λαλοῦσιν ὡς βυζαντινοὶ θεολόγοι.

5. Ὁ Ἰωάννης πρεσβύτερος (περὶ τὸ 744) καὶ κατόπιν ἐπίσκοπος Εὐβοίας κατέλειπεν ὁμιλίᾳς τινάς, ἐξ ὧν δύο εἶνε ἐκδεδομένοι παρὰ Migne, *Patr. gr.* 96, 1460 — 1506. Ἐγκωμιάζουσι τὴν σύλληψιν τῆς Θεοτόκου καὶ τὸ μαρτύριον τῶν ἐν Βηθλεὲμ νηπίων. Ὁμιλία εἰς τὴν Χριστοῦ γένεσιν κεῖται ἐν κώδικι Paris. 1179 saec. 11 fol. 95 — 103.

74. Γεώργιος ὁ μητροπολίτης τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Νικομηδείας, χαρτοφύλαξ τῆς ἀγίας Σοφίας καὶ στενὸς φίλος τοῦ Φωτίου, ὃς οὐ καὶ ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Νικομηδείας. Ὡς τοιοῦτος εἶχε συχνὴν ἀλληλογραφίαν πρὸς τὸν Φώτιον, εἰς ὃν καὶ ἀτυχοῦντα πιστὸς ἔμεινεν. Ἐκ τῶν πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν του λόγων, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀναριθμᾶται εἰς ἑκατὸν ἐβδομήκοντα, ἑνὲα μόνον ἐν πρωτοτύπῳ εἶνε ἐκδεδομένοι. Οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς θεομητορικὰς ἐορτάς καὶ ἀποδεικνύουσι τελείαν ἑλλειψιν ἱστορικοῦ πνεύματος. Συνήθως ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν ἀποκρύφων συγγραμμάτων καὶ ἐν τῇ διακοσμῇ τῶν περιστατικῶν τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου ἢ φαντασία του δὲν ἔχει ὅρια. Ἡ ἀγία Γραφή τίθεται ὅλως ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ, τόσῳ δὲ μᾶλλον ἐκτενεῖς εἶνε αἱ θεολογικαὶ ἀναπτύξεις. Ἀλλως δὲ πρέπει νὰ διακριθῇ ἡ λογοτεχνικὴ αὐτοῦ ἰδιοκτησία ἀπὸ τῆς τῶν συχνῶν ὁμωνύμων ὡς καὶ ἄλλων ὁμιλητικῶν.

1. Ἐκδόσεις: Ὁ Ippolyto Maracci ἐσκόπει νὰ ἐκδώσῃ τὰς εἰς τὴν Θεοτόκον ὁμιλίᾳς αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Mariale Georgii Nicomediensis*. — Αἱ ἐκδεδομένοι ὁμιλίαι ὁμοῦ παρὰ Migne, *Patr. gr.* 100, 1336 — 1528 (δέκα ὁμιλίαι, ὧν μία λατινιστί). — Ἀνέκδοτοι εὐρίσκονται ἐν ἱκανοῖς χειρογράφοις· τινὲς καὶ ὑπὸ ἄλλα ὀνόματα· οὕτως

ἐν κώδικι Monac. 146 anno 1012 fol. 369—383 μία τῶν ὁμιλιῶν τοῦ ἀποδίδεται εἰς τινὰ Θεόδωρον πρεσβύτερον καὶ σύγκελλον ἐν Κ'πόλει.

2. *Βοηθήματα*: Fabricius, Bibl. gr. 12, 9—14. — Περὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὰς Ἰγνατιανὰς διενέξει; ἴδε J. Hergenröther, Photius 2, 212, 218, 267 κτλ.

3. Ἄλλοι ὁμιλητικοὶ τοῦ Θ' αἰῶνος: 1. Ὁ Χριστοφόρος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας († 836) κατέλιπε βραχεῖαν ὁμιλίαν, ἐν ᾗ ἀναπτύσσει τὴν παραβολὴν τοῦ οἰκοδεσπότου καὶ τοῦ ὄψεως, παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 1216—1232. Ἐπιστολὴ ἣν περὶ τοῦ ζητήματος τῶν εἰκόων ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἰωβ Ἀντιοχείας καὶ Βασιλείου Ἱερουσαλὴμ ἀπῆρθε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλον, εὐρίσκεται μετὰ τῶν συγγράμμάτων τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 95, 343 ἕως 385. — 2. Τοῦ Προκοπίου διακόνου καὶ χαρτοφύλακος ἐγκώμιον εἰς τὸν εὐαγγελιστὴν Μάρκον, ὅπερ πρέπει ν' ἀποτελῇ μέρος μεγαλειτέρας συλλογῆς, περιέχεται ἐν τοῖς Acta Sanctorum Aprilis 3 σ. XLVIII—L' ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 1188—1200. Ὁ Προκόπιος παραβάλλει ἐν αὐτῷ τὸν Μάρκον πρὸς τὸν Πυθαγόραν, Δημόκριτον, Ὀρφέα καὶ ὑπαινίσσεται εἰς τὴν ἐλληνικὴν μυθολογίαν. Πολλοὶ λόγοι εἰς ἄλλους ἀποστόλους, εἰς τὸν μάρτυρα Προκόπιον, εἰς τοὺς ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ καὶ εἰς ἄ. σώζονται ἐν χειρογράφοις· εἰς ἐκ τούτων εἶνε πανηγυρικὸς εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς ὀρθοδοξίας (843)· ἐξ ἄλλου ἡ παλαιογραφικὴ παρᾶδοσις ἀνατρέχει μέχρι τοῦ 1' αἰῶνος. — 3. Μιχαὴλ σύγκελλος ἐν Ἱερουσαλὴμ, σύγχρονος καὶ ὁμοπαθῆς τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, συνέγραψεν ἐγκώμιον εἰς Διονύσιον τὸν Ψευδοαρεοπαγίτην. Ἐκδοσις ἀρχικὴ ἐν Παρίσι τοῖς 1547 σ. 9—35· παρὰ Migne, Patr. gr. 4, 617—668. Τεμάχιον ἐκ τοῦ ἐγκωμίου εἰς Ἰγνάτιον πατρ. Κ'πόλεως ἐξέδ. ὁ Raderus ἐν Acta concilii octavi; ἐν Ingolstadt 1604 σ. 196—200· πλήρες σώζεται π. χ. ἐν κώδικι Escorial. 344 saec. 16 fol. 84—158. — Ἡ ὁμολογία πίστεως, Λιβέλλος περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἐξεδόθη (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὑπὸ Montfaucon, Bibl. Coisl. σ. 90—93 ἐκ κώδικος Coisl. 34 saec. 12. — Ἐν χειρογράφοις σώζονται καὶ ἄλλα ἐγκώμια τοῦ Μιχαὴλ συγκελλοῦ, π. χ. λόγος εἰς Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν (ἐν κώδικι Paris. 1821 saec. 12 fol. 53—61), εἰς τοὺς ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ (ἐν κώδικι Coisl. 146 saec. 14 fol. 217—233). —

Ἐκδοτός ἐτι ἀνώνυμος βιογραφία τοῦ Μιχαήλ συγκέλλου κεῖται ἐν κώδικι Januens. saec. 10 fol. 7 — 44. — 4. Τοῦ Μεθοδίου πατρ. Κ[πό]λεως (842 — 846), γεννηθέντος ἐν Συρακούσαις, ὀλίγαι μόνον ὁμιλίας εἶνε ἐκδοδομένηι παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 1272 — 1325. Ἔτι δὲ τὸ μαρτύριον τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου, παρὰ Migne, Patr. gr. 4, 669 ἕως 684 καὶ δύο λόγοι εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον ἐπίσκοπον Μύρων, ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ N. C. Falconius, Sancti Nicolai acta primigenia, ἐν Νεαπόλει 1751 σ. 39 — 74. — Ἄλλος λόγος εἰς τὸν μάρτυρα Ἀγαθόνικον ἐν κώδικι Vallicell. B 34 saec. 12 fol. 129^v ε. — Κατὰ τὸ μνηαῖον ἔγραψε κατὰ τῶν εἰκονοκλασιῶν, ὁ δὲ βιογράφος του ἀναφέρει Τόμους δογματικούς ἦτοι ὅρους ὀρθοδοξίας, οὓς ὁ Μεθόδιος παρουσίασεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ Β'. Πράγματι δὲ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ E. A. Λόγος περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων τὸ 1893. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 198. — Ὁ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεὶς Βίος Θεοφάνους ὁμολογητοῦ καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Μεγαλοῦς διεσώθη μετὰ χασμύτων ἐν τῷ κώδικι Mosqu. Synod 160. Πρβ. Βυζαντ. Δελ. 2 (1893) 312. — Σχόλια εἰς τὸ μαρτύριον τῆς ἁγίας Μαρίνης ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ H. Usener, Acta S. Marinae et S. Christophori, ἐν Bonn 1886 σ. 48 — 53 Πρβ. § 82 Anm. 1. Τὰ σχόλια ταῦτα παρέχουσι τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον, ὅτι δεικνύουσι πῶς ὁ Μεθόδιος ἐζήτει νὰ δώσῃ ἄλλην ἐξήγησιν εἰς τὰ θαύματα ἀλληγορῶν αὐτά. — Ὁ ἀνώνυμος Βίος τοῦ Μεθοδίου παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 1244 — 1261. — Πρβ. J. Logoteta, Commentarius critico-theologicus de Methodio Syracusano, ἐν Catania 1786. — 5. Ὁ Πανταλέων διάκονος ἐν Κ[πό]λει ἐτίθετο εἰς τὸν ιγ' αἰῶνα· ἀλλ' ἡ χρονολογία αὕτη ἀναιρεῖται δι' αὐτῆς τῆς παραδόσεως τῶν χειρογράφων, ἅτινα διὰ τοῦ κώδικος Marcian. Cl. 2, 17 ἀνέρχονται μέχρι τοῦ θ' αἰῶνος, προὑποτιθεμένου ὅτι ὁ διάκονος Πανταλέων καὶ Πανταλέων ὁ πρεσβύτερος τῆς μονῆς τῶν Βυζαντίων εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Ὑπ' ἀμφότερα τὰ ὀνόματα φέρονται ὁμιλίας, ἐξ ὧν ἐξ εἶνε ἐκδοδομένηι. Κατὰ παλαιότερας ἐκδόσεις (δύο μόνον λατινιστὶ) παρὰ Migne, Patr. gr. 98, 1244 — 1269· 140, 573 — 592. Ἀναφέρονται εἰς διαφόρους δεσποτικὰς ἐορτάς, εἶνε σύντομοι καὶ περιεχομένου καθαρῶς θεολογικοῦ. — Πραγματεία κατὰ τῆς πλάνης τῶν Γραικῶν, ἥτις ἀφορμὴν ἔδωκεν ἵνα τεθῇ εἰς ὑστερωτέρους χρόνους ἡ ἀκμὴ τοῦ Πανταλέον-

τος, προέρχεται παρὰ Λατίνου τινός· ἐξεδόθη παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 487—574.—6. Ὁ Πέτρος ἐπίσκοπος Ἀργους († μετὰ τὸ 920), γεννηθεὶς περὶ τὰ 850, συνέγραψε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ βιογράφου του πολλὰ ἐγκώμια εἰς μάρτυρας καὶ ἁγίους, ἐξ ὧν μόνον τέσσαρα μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν· δύο ἐξ αὐτῶν πανηγυρίζουσι τὴν ἁγίαν Ἀνναν, τρίτον ἄλλο τοὺς ἁγίους Κοσμάν καὶ Δαμιανόν, τὸ τέταρτον εἶνε ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἐπίσκοπον Μεθώνης Ἀθανάσιον. Μολονότι ὁ Πέτρος ἐπανειλημμένως ὁμολογεῖ τὴν ῥητορικὴν αὐτοῦ ἀνικανότητα, ἐν τοῖς τέσσαρσι λόγοις του ἀποδεικνύεται πλουσίως τετραμμένος ἐν τῇ βυζαντινῇ ῥητορικῇ. Ἐν τῷ εἰς Ἀθανάσιον ἐπιταφίῳ εὐρίσκει εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρῃ τὸν Λυκοῦργον, Ὁμηρον, Σόλωνα, Κλεισθένην, Σωκράτην κ. ἄ., αἱ κλασικαὶ δὲ αὐταὶ ἀναμνήσεις εἶνε τόσον πρόχειροι εἰς αὐτὸν ὅσον καὶ τὰ βιβλικὰ ὀνόματα Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Ἰωσήφ, Ἰώβ, Μωυσῆς, Ἀαρών, Φινεές, Δαυὶδ, Δανιήλ, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς καὶ οἱ ἀπόστολοι πρὸς οὓς συγκρίνει τὸν ἐπίσκοπον Μεθώνης. Ὁ Λόγος περὶ φυγῆς, ὃν συνέγραψεν ὅτε ἀπέκρουσε τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Κορίνθου, δὲν ἐπανευρέθη ἔτι. Τοὺς 4 λόγους καὶ τὸν Βίον ἐξέδωκεν ἐν μέρει τὸ πρῶτον ὁ J. Cozza-Luzzi, Nova Patr. biblioth. 9 (ἐν Ῥώμῃ 1888) 3, 1—80 μετ' εἰσαγωγῆς αὐτόθι σ. XXII—XLIV. Πρβ. καὶ Δανιήλ ἐπισκόπου Ἀργους Ἀκολουθίαν τοῦ πατρ. ἡμ. Πέτρου ἀρχιεπ., ἐν Ἀθήναις 1870.—Δύο ἄλλοι λόγοι ἐν κώδικι Lesb. S. Joan. 7 s. 13 fol. 137^v εἶ.—7. Τοῦ Θεοφάνους μητροπολίτου Καισαρείας Καππαδοκίας περὶ τὸ 886 σώζεται λόγος εἰς τοὺς μάρτυρας Μηνᾶν, Ἐρμογένην καὶ Εὐγραφον ἐν κώδ. Paris. 1458 saec. 11 fol. 97—107^v. —8. Ὁ Ἀρσένιος ἐπίσκοπος Κερκύρας κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα, κατέλιπε τρία ἐγκώμια εἰς τοὺς ἁγίους Ἀνδρέαν, Βαρβάραν καὶ Θερίνον. Τὰ δύο πρῶτα ἐξέδ. ὁ Μουστοξύδης, Delle cose Corciresi, ἐν Κερκύρᾳ 1848 σ. XXIII—XXXIV, τὸ τρίτον ὁ Σπυρ. Λάμπρος, Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις 1882 σ. 9—22.—9. Σώζονται ὀμιλίαι τοῦ ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ τοῦ γνωστοῦ ὑμνογράφου († περὶ τὸ 830). Τὰ ἐγκώμια εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Δημήτριον ἐξέδ. ὁ Ῥώσος Ἀρσένιος ἐν Μόσχᾳ 1889. Πρβ. E. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελ. 2 (1893) 631 εἶ.—Ἄλλο εἰς τὸν ἀπόστολον Βαρθολομαῖον λατινιστὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 105, 1421—1427. Ἄλλα εἶνε ἀνέκδοτα ἔτι π. χ. ὀμιλία εἰς τὸν ἅγιον Λάζαρον ἐν κώδικι Athous 1037 saec. 13.

75. Ὁ Νικήτας Δαυίδ, ἐπίσκοπος Δαδύβρων Παφλαγονίας († περὶ τὸ 890), τὰς ἐπωνυμίας φέρων φιλόσοφος, ῥήτωρ καὶ Παφλαγών, ὡς ἕτεροι διανέμουσιν εἰς δύο πρόσωπα, εἶνε μετὰ τὸν Φώτιον ὁ διαπρεπέστατος τῶν πανηγυριστῶν τοῦ δ' αἰῶνος. Συνέγραψε πολλοὺς ἐκκλησιαστικοὺς λόγους, ὧν ἐκδεδομένοι εἶνε εἴκοσιν. Ἐνδιαφέροντα εἶνε τὰ εἰς τοὺς ἀποστόλους ἐγκώμια, διότι σαφέστατα δεικνύουσι τὴν παντελεῖ ἁνικανότητα πρὸς ἱστορικὴν κατανόησιν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων. Ὅπως δὲ κατὰ τὴν ἀκρίσιαν ταύτην, οὕτω καὶ ἐν τῇ ῥητορικῇ φαίνεται πολὺ ὅμοιος πρὸς Γεώργιον τὸν Νικομηδείας. Ὁ λόγος π. χ. εἰς τοὺς ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον σύγκειται ἐκ μιᾶς καὶ μόνης ἀποστροφῆς. Σχεδὸν κανονικῶς ἐπανέρχεται ἐν τέλει τὸ ἀτελεύτητον Χαῖρε. Διὰ τοὺς εἰς τὰς ἐορτὰς τῶν ἀποστόλων λόγους αὐτοῦ κυρίαν πηγὴν εἶχεν ὁ Νικήτας τὰς ἀποκρύφους πράξεις τῶν ἀποστόλων, διὰ δὲ τοὺς λοιποὺς παλαιότερα μαρτυρολόγια καὶ συναξάρια. Ὁ εἰς τοὺς μάρτυρας Εὐστάθιον καὶ Θεοπίστην λόγος βασιίζεται εἰς μαρτυρολόγια, τὰ ὅποια κατ' οὐσίαν ἀποδίδει ὀρθῶς ὁ Νικήτας, ἀλλὰ κεκοσμημένα διὰ ῥητορικῶν ἀνθῶν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καθίστανται ἀγνώριστα. Εἶνε πρόδρομος τοῦ Συμεὼν μεταφραστοῦ. Ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχει μόνον ὁ Βίος Ἰγνατίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ᾧ ὁ Νικήτας δριμύς ἐπιτίπτει κατὰ τοῦ Φωτίου.

1. Ἐκδόσεις: 20 λόγοι εἰς ἐορτὰς κατὰ τὰς παλαιότερας ἐκδόσεις τοῦ Fr. Combefis, ἰδίως ἐν τῷ Auctarium Novissimum 1 (ἐν Παρισίοις 1672) 327 — 477, ὁμοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 105, 16 — 488. Τὸ ἐγκώμιον εἰς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν μόνον λατινιστί. Τὸ ἐλληνικὸν αὐτοῦ κείμενον π. χ. ἐν κώδικι Paris. 133 saec. 11 fol. 167-189. — Ἄλλα ἐγκώμια εἰς τοὺς ἐν καμίνῳ τρεῖς νέους, εἰς τοὺς μάρτυρας Στέφανον, Κοσμάν καὶ Δαμιανόν, εἰς τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, Προκόπιον, Παντελεήμονα κ. ἄ. ἐν διαφόροις χειρογράφοις, ἰδίως ἐν κώδικι Paris. 1180 saec. 10. — Τοῦ Βίου Ἰγνατίου Κωνσταντινουπόλεως ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ M. Raderus, Acta concilii octavi, ἐν In-

golstadt 1604 σ. 78—193· ἀνατύπωσις παρὰ Migne 105, 488—573. — Αὐτόθι σ. 576 εἰ. κατὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ A. Mai τεμάχια ἐξ ὑπομνήματος εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον, τὰ ὅποια ὁμοῦς ἐξάπαντος εἶνε ἀπλῶς ἐκλογαὶ ἐκ λόγων, ἐν οἷς ὁ Νικήτας παραθέτει τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο.

2 Βοηθήματα: Leo Allatius, Diatriba de Nicetis ἐκδοθεῖσα ὑπὸ A. Mai, Nova bibl. 6, 2, 3—8. — Fabricius, Bibl. gr. 7, 747—749. — Περὶ πραγματείας τινὸς κατὰ Λατίνων περὶ τοῦ ἀζύμου ἄρτου, ἥτις ἐν τοῖς χειρογράφοις ἀποδίδεται εἰς αὐτόν, καὶ βεβαίως οὐχὶ ὀρθῶς ἐξεδόθη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνου, πρβ. A. Δημητράκοπούλου, Ὁρθόδ. Ἑλλάδα σ. 4.

3. Τοῦ Κωνσταντίνου ἐπισκόπου τοῦ ἐν Πόντῳ Τίου περὶ τὸ 879 ἐξεδόθη λόγος εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῶν λειψάνων τῆς ἁγίας Εὐφημίας ἐν τοῖς Acta Sanctorum Septembris 5, 274—283.

76. Λέων ὁ σοφός, αὐτοκράτωρ (886—911), εἶνε ἄξιος μνείας μεταξὺ τῶν Βυζαντηνῶν πανηγυριστῶν διὰ τὰς ὁμιλίας καὶ τοὺς λόγους, οὓς ὁ ἴδιος ἐξεφώνησεν ἐν ἐκκλησιαστικαῖς συναθροίσεσιν. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀνέρχεται ἐν τισὶ χειρογράφοις, οἷον ἐν τῷ Οὐγγρωναίῳ κώδικι 121 τοῦ 15' αἰῶνος, εἰς οὐχὶ ὀλιγωτέρους τῶν τριάκοντα καὶ τριῶν, ὧν δεκαενέα εἶνε ἐκδεδομένοι. Εἶνε δὲ πανηγυρικοὶ εἰς ἑορτὰς δεσποτικὰς καὶ τῶν ἁγίων. Τούτων τῶν δευτέρων ὁ ἐκτενέστατος λόγος εἶνε ὁ εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν βασιζέται ἐπὶ τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου, ὃν συνεγράψεν ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Γρηγόριος. Πολὺν χῶρον κατέχουσιν ἐν αὐτῷ δογματικαὶ ἀναπτύξεις, χριστολογικαὶ ἰδίως. Ὁ Λέων συχνάκις ἀντιλέγει πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, ἐν δὲ τῇ 13ῃ ὁμιλίᾳ καὶ πρὸς τοὺς Λατίνους. Ἡ οἰκονομία εἶνε σχεδὸν ἡ αὐτὴ ἐν πᾶσι. Τῆς ἁγίας Γραφῆς κάμνει πολὺ μετρίαν χρῆσιν ὁ αὐτοκράτωρ ἱεροκήρυξ, συνειθίζει ὁμοῦς πολὺ νὰ παρεισάγη κλασικὰς ἀναμνήσεις. Συνέγραψε καὶ λειτουργικὰς εὐχὰς, ἀπέτεινε δὲ καὶ δογματικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Καλίφην Ὁμάρ, ἐν ᾗ πραγματεύεται περὶ διαφορῶν ζητημάτων. Εἰς

ταύτην δὲ θεθαίως τὴν συγγραφικὴν δρᾶσιν ὀφείλει τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ σοφοῦ. — Περὶ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων πρὸλ. Κρουμβάχερ.

1. Ἐκδόσεις: Αἱ 19 ὀμιλῖαι κατὰ τὰς παλαιότερας ἐκδόσεις τοῦ Combesis, I. Maracci (Leonis mariale, ἐν Ρώμῃ 1651), Gretser, Sc. Maffei ὁμοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 107, 9 ἕως 298. Κυρίως εἶνε 18 αὐται, διότι ἡ 6η ὀμιλίαι εἶνε μόνον παραλλαγή τῆς 4ης. Παρὰ Migne 107, 300 — 324 καὶ τὰ λοιπὰ θεολογικὰ ἔργα. — Ἀνέκδοτοι εἶνε αἱ 14 ὀμιλῖαι (περιέχει αὐτὰς π. χ. ὁ κώδιξ Vatican. 803, Veronens. 121, Marcian. Cl. 2, 190), ἀσκητικαὶ τινες πραγματεῖαι, οἷον ἐν κώδικι Laurent. Conv. soppr. 693 fol. 321^v ἕως 328: Περὶ ἀσκητικῆς καταστάσεως πρὸς τινὰ μονάζοντα, ἐν κώδικι Paris. 396 saec. 13 fol. 638 — 675: Κεφάλαια 190 περὶ μοναχῶν.

2. Βοηθήματα: Fabricius. Bibl. gr. 7, 693 — 713. — Oudin, Commentar. de scriptor. eccles. 2, 394 ἐ. — Ἐν κώδ. Veron. 121 ἀναγινώσκεται μετὰ τὴν 15ην ὀμιλίαν ἡ σημείωσις: 'Ὀμιλία δι' ὑπογραφέως ἐκπεφωνημένη τῷ λαῷ ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ κατὰ τὴν ἱερὰν τῆς τελειώσεως τοῦ θείου μαθητοῦ ἡμέραν, τῆς βασιλικῆς παρουσίας κωλυθείσης διὰ τινὰς πραγμάτων ἀσχύλων ἀνθελκύσεις», ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι ὁ Λέων ἐξεφώνει τοὺς λόγους τοῦ ἰδίου. — Ν. Πόπωφ, 'Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων Σ' καὶ ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ ἐξ ἀπόψεως ἱστορικῆς ἐκκλησιαστικῆς (ῥωσιστὶ) ἐν Μόσχῃ 1892. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν αὐτοῦ ὑπὸ Θεοδ. Οὐσπένσκη ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 632-34. — J. Hergenröther, Photius 2, 668-691 περὶ τῆς πρὸς τὸν Φώτιον σχέσεως αὐτοῦ.

3. Τοῦ Νικολάου μυστικοῦ, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως 895-906, 911-925), ὅστις ὡς ἐπιστολογράφος ἔχει σημασίαν (πρβ. Κρουμβάχερ) ἐξέδ. ὁ A. Mai, Spicilegium Romanum 10 (ἐν Ρώμῃ 1844) σ. XXVI τεμάχιον ἐξ ὀμιλίας τινος, ἣν ἐξεφώνησεν εἰς τὸν λαὸν ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀλώσεως Θεσσαλονίκης (904) καὶ ἧς ἡ ἀρχὴ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Νικόλαος ἔγραψε καὶ ἄλλας ὀμιλίας. Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ μοναχικοῦ βίου πραγματεύεται εἰς τὰς ὑποθήκας πρὸς τοὺς ἐν Ἀθῶν ἡγουμένους. Ἐκδόσις ἀρχικὴ ὑπὸ A. Mai, Scriptorum veterum

nona collectio 9 (ἐν Ρώμῃ 1837) 611-619. — Εἰς αὐτὸν ἴσως ἀνήκει καὶ ἡ πραγματεία περὶ τῶν τριῶν τεσσαρακοστῶν ἐν κώδικι Paris. 1133 saec. 13 fol. 314-332v. Ἄλλαι ἀποκρίσεις εἰς ἐρωτήσεις τῶν ἐν Ἀθῶ μοναχῶν κεῖνται ἐν κώδικι Paris. 1321 saec. 16 fol. 457v — 461v. — Τὸ ἐγγραφον τῆς παραιτήσεώς του ἐξέδ. ὁ Σπυρ. Λάμπρος ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 553.

4. Ὁ Ἰωάννης Κυριώτης ἐπὶ κλην γεωμέτρης, πρωτοσπαθάρης, ὕστερον δὲ μοναχός, πιθανῶς ἐν τῇ μονῇ τῶν Στουδίου κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ ἑ' αἰῶνος. Γνωρίζεται ὡς Βυζαντινὸς ποιητής, κατέλιπεν ὅμως καὶ ἐκκλησιαστικοὺς λόγους περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, τοῦ εὐαγγελισμοῦ, τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, σχόλια εἰς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν κ. ἄ. Ἐκδεδομένα εἶνε ὁ Χαριστήριος λόγος εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν (ἐκδοθεὶς τὸ πρῶτον ὑπὸ A. Ballerini, Sylloge monumentorum 2 ἐν Ρώμῃ 1856 σ. 141-206, ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 812-848) καὶ τεμάχια ἐγκωμίου εἰς Γρηγόριον Ναζιανζηνόν. Ὁ ἐκδότης P. Tacchi-Venturi, De Joanne Geometra ejusque in S. Gregorium inedita laudatione, Studi et documenti di Storia e Diritto 14 (1893) 132-162 ἀπέδειξεν, ὅτι ὁ Ἰωάννης βάσιν μὲν ἔθηκε τὸν Βίον Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ὑπὸ Γρηγορίου πρεσβυτέρου, κατὰ δὲ τὸ ὄφος ἐμιμήθη αὐτὸν τὸν Ναζιανζηνόν. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 211-13. — Ὁ λόγος κεῖται πλήρης ἐν κώδικι Vatican. Palat. 402 saec. 11. fol. 323-352v. Ἐνταῦθα καὶ αὐτοβιογραφικαὶ σημειώσεις: Εἰς αὐτόν, πρεσβύτερον χειροτονηθέντα, fol. 360v-363.

5. Τὸ βραδύτερον εἰς τὸν ἑ' αἰῶνα ἀνήκει καὶ ὁ ἄλλως παντελῶς ἄγνωστος Κοσμάς Βεστήτητωρ, οὗ σώζονται ἐν χειρογράφοις διάφοροι λόγοι, εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τῶν λειψάνων Ἰωάννου Χρυσοστόμου (ἐν κώδικι Casinens. 277 saec. 10 fol. 119-120, Paris. 559 saec. 14 fol. 67v-74), εἰς τὸν Προφήτην Ζαχαρίαν (ἐν κώδικι Sabbait. 60 saec. 12 fol. 1-3), εἰς τὸν ποντίφηκα Ζαχαρίαν (ἐν κώδικι Paris. 760 saec. 14 fol. 14-16), εἰς τὸν Ἰωακείμ καὶ τὴν Ἄνναν. Τοῦτου τοῦ τελευταίου ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Ballerini, Sylloge monumentorum 2 (ἐν Ρώμῃ 1856) 660-685· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 1005-1012. Τοῦ πρώτου μνημονευθέντος τεμάχια παρὰ

Migne, Patr. gr. 65, 829-831.—Ἡ περὶ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ καταδιωγμοῦ αὐτοῦ ὁμιλία ἢ ἐν κώδικι Paris. 1454 saec. 10 fol. 168-171 εἶνε ὡς φαίνεται διάφορος τοῦ λόγου ἐκείνου.

6. Ὁ Γεώργιος ἢ Γρηγόριος πρεσβύτερος ἐν Καισαρείᾳ Καππαδοκίας, ἀκμάσας ὡς ὑποτιθεταὶ περὶ τὰ 940, συνέγραψε πανηγυρικὸν λόγον εἰς τοὺς πατέρας τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Fr. Combefis, Novum Auctarium 2, 548-568· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 111, 420-440. Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. 11, 627. Πρέπει νὰ ἐξετασθῇ πότε ἤκμασεν ὁ Γρηγόριος οὗτος, ὡς καὶ ἂν ὁ συγγραφεὺς οὗτος εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ παρεπᾶνω μνημονευθεὶς Γρηγόριος, οὗ εἶνε ἐκδεδομένον μακρὸν ἐγκώμιον εἰς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν (Migne, Patr. gr. 35, 244-304). Τοῦτο τίθεται συνήθως εἰς τὸν 7· αἰῶνα. Ἡ τελευταία αὕτη χρονολογία βεβαίως εἶνε ἐσφαλμένη, διότι τὸ ἐγκώμιον κεῖται ἤδη ἐν τῷ Παρισιανῷ οὐγκιναίῳ κώδικι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ (κώδικι Paris. 510 saec. 9 fol. 452 v - 465).

7. Καὶ αὐτὸς ἐστὶ ὁ μέγας τῶν ἐγκυκλοπαιδευτῶν συγγραφεὺς τοῦ 1· αἰῶνος, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος (πρβ. Κρουμβάχερ), πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐξ Ἑδέσσης μετενεχθείσης ἀχειροποιήτου εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ. Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Fr. Combefis, Originum rerumque Constantinopolitanarum manipulus, ἐν Παρίσις 1664 σ. 75-101· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 113, 424-453.—Ἄλλος ἐκκλησιαστικὸς λόγος περὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἀποδίδεται εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἐν κώδικι Barberin. V 10 fol. 63 ε.

8. Λέοντος τινος διακόνου ἐν Κωνσταντινπόλει, ὅστις ἴσως εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἱστοριογράφος Λέων διάκονος, περιέχει ὁ κώδιξ Paris. 1485 saec. 10 fol. 81-84 v λόγον εἰς τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ.—Εἰς τινα Λέοντα πρεσβύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποδίδεται ὁμιλία ἐν κώδικι Paris. Suppl. gr. 1031-saec. 14 fol. 32-40.

9. Ὁ Θεόδωρος, μητροπολίτης Κυζίκου συνέγραψε κατὰ τὸν 1· αἰῶνα ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Βλάσιον, σωζόμενον π. χ. ἐν κώδικι Vallicell. B 34 saec. 12 fol. 132 ε.

10. Ἑκκλησιαστικὸν λόγον περὶ τῶν σχέσεων Βουλγάρων καὶ Βυζαντινῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ι' αἰῶνος ἐξέδωκεν ὁ Θεόδ. Οὐπένσκη ἐν τοῖς (ῥωσικοῖς) Χρονικοῖς τοῦ ἐν Ὁδισσῶ πανεπιστημίου 4, 2 (1894) 48-123.

77. Θεόδωρος ὁ Δαφνοπάτης ἢ καὶ μάγιστρος, πρωτοσεκρετάριος καὶ πατρίκιος ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰ μέσα τοῦ ι' αἰῶνος, συμπληροῖ διὰ τῶν ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου ἐκλογῶν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ αἰῶνος Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου. Τὰς πλείστας ἐκ τῶν τεσσαράκοντα ὀκτὼ Ἑκλογῶν, αἵτινες ἀνωνύμως φέρονται ἐν ταῖς ἐκδόσεσιν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὸν τὰ χειρόγραφα. Οὐχὶ ἀδεξίως συμπιλοῦνται ἐν αὐταῖς, ἐν ὅλῳ ἐκάστοτε ἀπαρτίζοντα, τὰ ἐκ διαφόρων ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου χωρία, τὰ ὅποια πραγματεύονται περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, οἷον περὶ ἀγάπης, εὐχῆς, μετανοίας, εὐτυχίας καὶ δυστυχίας κτλ. Τὰ ἄριστα τῶν χειρογράφων ἀναφέρουσιν ἐκάστοτε καὶ τὴν ὁμιλίαν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐξ ἧς τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα ἐλήφθη. Ἀλλὰ καὶ οἰστανται ὅμως ἐν τούτῳ πρὸς ἄλληλα τὰ χειρόγραφα τοσοῦτον, ὥστε ἀδύνατος ἀποβαίνει ὁ καθορισμὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου συντεθεισῶν ἐκλογῶν ἄνευ ἐπιμελοῦς ἐξετάσεως. Ἐκ τῶν ιδίων αὐτοῦ τοῦ Θεοδώρου λόγων ἐκδεδομένος εἶνε μόνον εἷς, ὁ εἰς τὴν ἐξ Ἀντιοχείας εἰς Κωνσταντινούπολιν μετακομιδὴν τῆς χειρὸς τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν πρώτην ἐπέτειον τῆς μετακομιδῆς (τὸ 957). Ἐν ἄλλοις ὅμως λόγοις ἀμφιβολία γεννᾶται τίς ἐκ τῶν διαφόρων ὁμωνύμων Θεοδώρων εἶνε ὁ συγγραφεύς.

1 Ἑκδόσεις: Ἑκλογαὶ ἀπὸ διαφόρων λόγων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς ὁμιλίας μὴ παρὰ Migne, Patr. gr. 63, 567-902. Ἐκ τούτων μόνον ἡ 30ῃ καὶ ἡ 48ῃ ἀποδίδονται ῥῆ-ως εἰς τὸν Θεόδωρον. Σπάνια δὲ εἶνε τὰ μνημονονεύοντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ χειρόγραφα, οἷον οἱ κώδικες Vatican. 581 καὶ 583, Vindob. theol. 153 καὶ 154 (ἐν ἀμφοτέροις 33 ὁμιλίαι). — Ἐν τῷ κώδικι Paris. 1539 saec. 12 fol.

184 — 208^v ὑπάρχει ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἐγκώμιον εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου. — Ὁ εἰς τὴν μετακομιδὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ λόγος μόνον λατινιστὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 111, 611-620. Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον ἔχουσι π. χ. οἱ κώδικες Vindob. theol. 111 fol. 87-98, Sancti Sepulcri 18 saec. 11 fol. 50^v — 59^v. — Πρὸς καὶ § 61 σημ. 3.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 10, 385 ε. — Ὁ Λέων Ἀλλάτιος, Diatriba de Symeonum scriptis σ. 87 ἀποδίδει εἰς αὐτὸν Ἐγκώμιον εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ὅπερ εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν λόγων Θεοδωρήτου τοῦ Κύρρου (Migne, Patr. gr. 84, 33 ε.).

3. Ὁ Σισίνιος, πατρ. Κωνσταντινουπόλεως (996-999), κατέλειπεν Ἐγκώμιον τῶν μαρτύρων Κηρύκου καὶ Ἰουλίττας (ἐν κώδικι Paris 501 saec. 12 fol. 76^v — 86) καὶ λόγον περὶ τοῦ ἐν Χώναις θαύματος τοῦ ἁγίου Μιχαήλ, ὅστις ἐξεδόθη ἐν τοῖς Acta Sanctorum Sep-tembris 8, 41-47. — Δύο περιγραφὰς τοῦ αὐτοῦ θαύματος, τὴν μὲν ὑπὸ Συμεῶν τοῦ μεταφραστοῦ, τὴν δὲ ὑπὸ Ἀρχίππου προσμοναρίου τοῦ ἐν Χώναις ναοῦ τοῦ ἁγίου Μιχαήλ, ἐξέδ. ὁ M. Bonnet (ἐκδ. ἀρχική), Analecta Bolland. 8 (1889) 289-316 καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει, ἐν Παριείοις 1890. Τὴν δευτέραν ἔσχον ὑπόδειγμα ὁ τε Σισίνιος καὶ ὁ μεταφραστὴς. Ὁ Bonnet δὲν δέχεται ὅτι ὑπῆρξεν ὄντως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος.

78. Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος ἐγεννήθη ἐν Τραπεζοῦντι περὶ τὸ 1010 — 12, ὡς φιλομαθὴς δὲ νέος ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν συνεδέθη ταχέως διὰ στενωτάτης φιλίας πρὸς τὸν μέγαν πολυέστορα Μιχαήλ Ψελλόν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγένετο δικηγόρος, αὐτοκρατορικὸς δικαστὴς καὶ νομοφύλαξ, τουτέστι διευθυντὴς τοῦ νομικοῦ τμήματος τοῦ ἀνασυσταθέντος διδαστηρίου, ἀλλ' ἔνεκα ταπεινῶν διαβολῶν κατὰ τοῦ προσώπου του ἀπεσύρθη ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας εἰς μοναστήριον τοῦ περιφήμου ἐν Βιθυνίᾳ ὄρους Ὀλύμπου, ὅπου μετ' οὐ πολὺ προσῆλθε καὶ ὁ Μιχαήλ Ψελλός. Καὶ οὗτος μὲν ταχέως πάλιν ἀπῆλθεν ἐντεῦθεν, ἀλλ' ὁ Ξιφιλῖνος ἐπανάκαμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μόνον ὅτε προσεκλήθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν αὐτῆς θρόνον (1064). Κατὰ

τὴν πατριαρχίαν ταύτην ἀνέπτυξε πολλὴν ἀσκητικὴν μεταρρυθμιστικὴν δραστηριότητα, ἰδίως ἐν τῇ νομοθεσίᾳ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ πειθαρχίᾳ. Μετὰ τῆς ὑπὲρ τῶν πτωχῶν φροντίδος συνέδεε καὶ τὴν πρὸς τὴν τέχνην ἀγάπην, ἣν ἐπέδειξεν ὡς ἀνακαινιστῆς ἐκκλησιαστικῶν κτιρίων. Τὸν ἐπιτάφιον αὐτοῦ, θανόντος τὴν 2^{αν} Αὐγούστου 1075, ἐξεφώνησεν ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ὁ λόγος δὲ οὗτος δίδει ζωηρὰν εἰκόνα τῆς δράσεως τοῦ σπουδαριοτάτου τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν κατὰ τὸν 11^{ον} αἰῶνα.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς πατριαρχείας συνέταξε τὴν μεγάλην συλλογὴν ὁμιλιῶν εἰς πάσας τὰς κυριακάς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ἐξ ὧν ἐξ μόνον εἶνε ἐκδεδομένα. Ἡ συλλογὴ αὕτη, ἂν ἐκ τῶν μικρῶν δειγμάτων κρίνωμεν, διακρίνεται διὰ τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν μετρίαν χρῆσιν τῆς ῥητορικῆς περιτεχνήσεως, ὡς καὶ διὰ τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς, πρὸς τὰς περικοπὰς τῆς ὁποίας ὁ Ξιφυλῖνος συνάπτει τοὺς λόγους του. Κατὰ δὲ τὰ προηγούμενα ἔτη συνέγραψε νομικὰ συγγράμματα, ἐξ ὧν διεσώθησαν μόνον τὰ εἰς τὰ Βασιλικά σχόλια. Καθ' ὁλοκληρίαν ἀπωλέσθησαν τὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα τοῦ Ξιφυλίνου, ὧν ὁ Ψελλὸς ἐπιγραφάς τινας μνημονεύει, ὅσον Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, Περὶ τροφῆς, Περὶ ἀνθρώπων φύσεως, Περὶ ζώων. Ἦτο ἀριστοτελικὸς καὶ ἀντεπεξῆλθε ὀριμέως κατὰ τοῦ πλατωνισμοῦ τοῦ φίλου του Ψελλοῦ. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐξελουσῶν προσωπικοτήτων τοῦ 11^{ου} αἰῶνος ἀντίθεσις μαρτυρεῖ σαφῶς, ὅτι οἱ παλμοὶ νέας ζωῆς ἤρχισαν πάλιν νὰ γίνωνται αἰσθητοὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ· διότι ἡ ζωὴ ἀποκαλύπτεται εἰς τὰς ἀντιθέσεις μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν ἀρμονικὴν συνύπαρξιν. Ὅτι δὲ ἡ τοιαύτη ἀντίθεσις ἐξεδηλώθη ἐν τῇ θεολογίᾳ, ἀποδεικνύει πόσον ἐξελουσαν αὕτη θέσιν κατεῖχεν ἐν τῇ πνευματικῇ κινήσει. Ἀλλ' ὁ Ξιφυλῖνος κυρίως ἦτο ὡς φαίνεται πολὺ κατώτερος τοῦ Ψελλοῦ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ θεολογίᾳ, διαπρέπων ὡς ἐμπειρικὸν πνεῦμα, ὅπερ ζητεῖ ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως νὰ στηρίζηται καὶ διὰ τοῦτο τὰς θεωρίας δὲν ἀγαπᾷ, εἰς τοὺς πρακτικοὺς κλάδους τῆς θεολογίας,

εἰς τὴν ἀσκητικὴν καὶ εἰς τὸ κανονικὸν δίκαιον. Εὐτύχημα δὲ ἦτο, ὅτι αἱ ῥοπαὶ αὐτοῦ αὐταὶ δὲν κατίσχυσαν ἀποκλειστικῶς ἐν τῇ θεολογίᾳ.

1. *Ἐκδόσεις*: Αἱ ἐξ ὁμιλίαι καὶ ἡ ἀρχὴ ἐβδόμης κατὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Chr. Fr. Matthaei, Gretser καὶ Mingarelli παρὰ Migne, Patr. gr. 120, 1201-1292. — *Πᾶσαι σώζονται ἐν διαφόροις χειρογράφοις*, π. χ. ἐν τῷ κώδικι Vatic. Palat. 221 saec. 13, κώδ. Marcian. Cl. 2, 87 saec. 14, κώδ. Veron. 125 saec. 14-15, κώδ. Mutin. 188 saec. 15, κώδ. Monac. 196 saec. 16 (ἐν τούτῳ 54 ὁμιλίζει ἐν ὅλῳ). — Τὰ εἰς τὰ εὐαγγέλια σχόλια ἐν κώδικι Sinait. 202 saec. 14 πρέπει νὰ εἶνε τὰ αὐτὰ καὶ αἱ ὁμιλίαι. — Συνάξάριον τῶν ἐν Τραπεζοῦντι μαρτύρων Εὐγενίου, Κανιδίου, Βαλεριανοῦ καὶ Ἀκύλα ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ὑπὸ χειρογράφου τῆς Χάλκης. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 631. Εὐρίσκεται δὲ καὶ ἐν τοῖς κώδιξι Paris. 1467 saec. 12-14 fol. 334-346 καὶ Athous 3688 saec. 15 fol. 39 v-45 v.

2. *Βοηθήματα*: W. Fischer, Studien zur byzantinischen Geschichte des 11. Jahrhunderts (Osterprogramm von Plauen 1883 σ. 1-49). — Ὁ Fischer αὐτόθι σ. 27 θεωρεῖ τὰς ὁμιλίας ὡς βανασούργημα μοναχοῦ τινος τοῦ 11^{ου} αἰῶνος· ἀλλ' ἡ τοιαύτη κριτικὴ εἶνε ἄγαν ῥιζοσπαστικὴ, ἀναιρουμένη ὑπ' αὐτῆς τῆς παραδόσεως τῶν χειρογράφων. — Τὸν ἐπιτάφιον τοῦ Μιχαὴλ Ψέλλου εἰς τὸν Ἰωάννην Ξιφιλίνον ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ K. N. Σάθας ἐν Μεσαιων. βιβλιοθ. 4 (1874) 421-462. — Τετράστιχον εἰς τὰς ὁμιλίας τοῦ Ἰωάννου Ξιφιλίνου ποιηθὲν ὑπὸ Μητροφάνους ἐν ἔτει 1531 εὐρίσκεται ἐν χειρογράφῳ τῆς ἐν Χάλκῃ ἱερατικῆς σχολῆς. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 631.

3. Πρεσβύτερος σύγχρονος τοῦ Ἰωάννου Ξιφιλίνου, ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος, ἐπονομαζόμενος *Εὐχαΐτης* ἐκ τῆς μητροπολιτικῆς αὐτοῦ ἑδρας (περὶ τὰ μέσα τοῦ 11^{ου} αἰῶνος), ἀνὴρ ἐκ τῶν πάνυ περισπουδάστων τοῦ βυζαντινοῦ αἰῶνος καὶ διακεκριμένος ποιητῆς (πρβ. *Κρουμβάχερ*· κατέλιπέ τινας ἐκκλησιαστικοὺς λόγους, οἵτινες κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν μορφήν ὑπερέχουσι τῶν τοῦ Ξιφιλίνου ὁμιλιῶν. Αἱ πλεῖσται ἐξεφωνήθησαν ἐν θεομητορικαῖς ἑορταῖς, τῇ τῶν Ταξιαρχῶν, τοῦ

ἁγίου Γεωργίου, τῶν τριῶν ἱεραρχῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (ἡ ἐορτὴ αὕτη ὠρίσθη ὑπ' αὐτοῦ) καὶ τῶν τριῶν μαρτύρων Θεοδώρων, φέρουσι δὲ λίαν ἐκπεφρασμένον τὸν ῥητορικὸν τύπον. Δύο ἐξ αὐτῶν ἀποτείνονται ἐξ ἀφορμῆς σπουδαίων ἱστορικῶν γεγονότων εἰς τὸ πνευματικὸν τοῦ Ἰωάννου ποίμνιον. Βεβίαιως εἶνε λείψανα μόνον γονίμου δράσεως αὐτοῦ ὡς ἱεροκήρυκος. Εἰς ταύτας προσθετέον δύο βίους, τὸν μὲν Δωροθέου τοῦ νέου, ἱδρυτοῦ τῆς ἐν Πόντῳ μονῆς Χιλιοκώμου καὶ συγχρόνου αὐτοῦ, τὸν δὲ τοῦ μοναχοῦ Βαρᾶ, ὅστις ἐν τέλει τοῦ ε' αἰῶνος ἱδρυσεν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴν τῆς Πέτρας. *Kuria* ἔκδοσις ὑπὸ Paul de Lagarde, *Johannis Euchaitarum metropolitae, quae in codice Vaticano graeco 676 supersunt* ἐν *Abhandlungen der Göttinger Gesellschaft der Wissensch.* 28 (1882) 95-218. — Τὸν βίον τοῦ μοναχοῦ Βαρᾶ ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Α. Παπαδόπουλος *Κεραμεὺς* ἐν *Μαυρογορδατείῳ βιβλιοθ.*, Ἀνεκδότοις Ἑλληνικοῖς, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884 σ. 38-45. — Ὁ κώδιξ Vatic. Palat. 138 anno 1299 fol 214 v — 216 v περιέχει ἀκολουθίαν καὶ κανόνα εἰς Ἰωάννην Μαυρόπουλον ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου, κουβικουλαρίου καὶ αυτοκρατορικοῦ νοταρίου. — Περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ πρβ. *Κρονμεῖάχερ*.

4. Εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ῥήτορας τοῦ ια' αἰῶνος καταλέγεται καὶ ὁ Ἰάκωβος, μοναχὸς τῆς μονῆς Κοκκινοβάφου, οὗ ἐκδεδομέναι εἶνε ἐξ ὁμιλίαις εἰς Θεομητορικὰς ἐορτάς. Ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸν Γεώργιον Νικομηδείας καὶ Νικήταν Δαυίδ κατὰ τε τὴν ῥητορικὴν τέχνην καὶ διὰ τὴν ἑλλειψιν ἱστορικοῦ πνεύματος ὡς καὶ κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀποκρύφων συγγραμμάτων. Τὸν Γεώργιον ἀναφέρει ἐν τῷ λόγῳ εἰς τὰ εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, ὁ δὲ λόγος εἰς τὴν γέννησιν τῆς Θεοτόκου ἀποτελεῖται ὡς ὁ τοῦ Νικήτα ἐκ διαλόγου μεταξὺ Ἰωακείμ. καὶ Ἀννης. — Τοῦτον τὸν λόγον ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ Fr. Combefis, *Novum auctarium* 1 (ἐν Παρίσις 1648) 1248-85 τοὺς δὲ πέντε ἄλλους (ἐκ τοῦ τελευταίου τούτων μόνον τεμάχια) ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ A. Ballerini, *Sylloge monumentorum* 1 (ἐν Ρώμῃ 1854) 163-193 κτλ. ἐκ τοῦ κώδικος Vatic. 1162, ὅστις παγκοσμίου φήμης κατέστη διὰ τὰς ἐξ αὐτοῦ νεωστὶ κλαπείσας μικρογραφίας. Πάντες ὁμοῦ οἱ ἐξ λόγοι παρὰ Migne, *Patr. gr.* 127, 534-700. — Πολυαριθμοτέρους

λόγους τοῦ Ἰακώβου εἰς θεομητορικὰς ἑορτάς περιέχει ὁ κῶδιξ Paris. 1208 saec. 12 foll. 260. — Περὶ τῶν μικρογραφιῶν ἀμφοτέρων τῶν χειρογράφων διέλαβε καὶ μέρος αὐτῶν ἀπεικόνισεν ὁ Α. Κιρπίτσινικωφ, Zur byzantinischen Miniaturmalerei ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 109-124. — Ὁ αὐτὸς Περὶ τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ μοναχοῦ Ἰακώβου πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν, ἐν τοῖς Χρονικοῖς Ὀδησσοῦ (ῥωσσιστὶ) 2, 1 (1892) 255-280, ἀποδίδει εἰς τοῦτον τὸν Ἰάκωβον τὰς πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν Εἰρήνην 43 ἐπιστολάς, αἵτινες ἐν τῷ κώδικι Paris. 3039 saec. 12 εἰς μοναχόν τινα Ἰάκωβον ἀπονέμονται. Τὴν αὐτοκράτειραν ταῦτίζει πρὸς τὴν περίφημον πολεμίαν τῶν εἰκονομάχων. Ἄν ταῦτα ἔχουσιν ὁρθῶς, τότε ὁ Ἰάκωβος πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὰ τέλη τοῦ ἡ' αἰῶνος. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν δύναται νὰ λυθῇ πρὶν ἐκδοθῶσιν αἱ ἐπιστολαί, ἐξ ὧν ὁ Α. Κιρπίτσινικωφ ἀποσπάσματα μόνον παρέχει. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 140 ἐ. καὶ 352 ἐ περὶ τῆς μεταξὺ Κιρπίτσινικωφ καὶ Βασιλέφσκη ἐπὶ τοῦ θέματος συζητήσεως.

79. Θεοφάνης ὁ Κεραμεύς. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο μετὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ ἅμα τοῦ φέροντος αὐτὸ ὡς ἀρχιεπισκόπου τῆς ἐν Σικελίᾳ Ταορμίνης (Ταυρομενίου) ἐξέδωκεν ὁ Φρ. Σχόρσος ἐν Παρισίοις τὸ 1644 τὴν μεγίστην ἐξ ὧν μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν βυζαντηνὴν συλλογὴν ὁμιλιῶν εἰς τὰς κυριακάς καὶ ἑορτάς. Δυστυχῶς ὅμως τὰ κατὰ τὴν περισπούδαστον ταύτην συλλογὴν δὲν ἔχουσιν οὕτως ἀπλῶς, ὡς ὑπέλαβον ὅτε πρῶτος καὶ ὁ δεῦτερος ἔτι αὐτῆς ἐκδότης Γρηγόριος Παλαμᾶς, μοναχὸς τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ μονῆς τοῦ ἀγίου Τάφου (τὸ 1860). Ἐν τοῖς χειρογράφοις φέρεται αὕτη ἐν ἄλλῳ μικρότερα καὶ ἐν ἄλλῳ μεγαλειτέρα ὑπὸ ἐν τῶν ἐξῆς ἐξ ἧς ἐπτὰ ὀνομάτων, τοῦ Θεοφάνους, Ἰωάννου, Φιλίππου, Γρηγορίου ἢ Γεωργίου, Νικηφόρου, ἀπάντων τὴν ἐπίκλησιν Κεραμεών. Ὁ δὲ κῶδιξ τῆς Μαδρίτης 16 (ἡ καὶ 33) ἀποδίδει αὐτὴν συγχειμένην ἐν αὐτῷ ἐξ ἐνενήκοντα καὶ μιᾶς ὁμιλιῶν, ὧν ἐξήκοντα δύο μόνον εἶνε ἐκδεδομένα, εἰς τινα Φιλάγαθον φιλόσοφον. Ὁ Σχόρσος δὲν ἐδίστασε διόλου νὰ ταυτίσῃ τὸν Γρηγόριον πρὸς τὸν Θεοφάνην, ὅπερ ἀπεδοκίμασεν ὁ Μομφωκῶν, ὁ δὲ Ἰριάρτης ὑπέ-

λαβε τὸ Φιλάγαθος ὡς τὸ μοναχικὸν ὄνομα τοῦ Θεοφάνους, ὅπερ ἀπέκρουσε πάλιν ὁ Βιλοαζών. Ἀλλ' ἐκράτησεν ὁμῶς ἡ γνώμη, ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ταυρομενίου Θεοφάνης Κεραμεὺς εἶνε ὁ συγγραφεὺς τῶν ὁμιλιῶν τούτων, μέχρις οὗ πρὸ μικροῦ ἀπέδειξεν ὁ Λάντσια δι-Βρόλο, ὅτι εἶνε ἔργον ὁμωνύμου τινὸς ἀρχιεπισκόπου τῆς ἐν Καλαβρίας πόλεως Ρωσσάνου κατὰ τὸν 16' αἰῶνα. Ἐκτοτε αὖθις εἴλκυσε τὴν προσοχὴν ὁ Π. Βάτιφωλ εἰς δεύτερον χειρόγραφον τοῦ Ἰωάννου Φιλαγάθου, μοναχοῦ καὶ φιλοσόφου, μαθητοῦ δὲ τοῦ ἐκ Καλαβρίας ἡγουμένου Βαρθολομαίου, ἐν τῷ Οὐατικανῷ κώδικι 2006, ἐξενεγκὼν τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἡ συλλογὴ ἐξ ἡμισείας ἀνήκει εἰς τοὺς δύο τούτους συγγραφεῖς, τὸν Θεοφάνην Κεραμέα ἀρχιεπίσκοπον Ρωσσάνου καὶ τὸν Ἰωάννην Φιλάγαθον. Ὡς ἔχουσι λοιπὸν νῦν τὰ πράγματα, πρωτίστως ἀπαιτεῖται νὰ ἐξετασθῇ μεθοδικῶς τὸ ἄφθονον ὑλικὸν τῶν χειρογράφων, ἵνα οὕτως ἀποκτήσωμεν ἀσφαλὲς ἔδαφος. Ἡ ἔρευνα δὲ πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἐκ τε τοῦ Οὐατικανοῦ κώδικος 2006 καὶ τοῦ τῆς Μαδρίτης 16 καὶ 33, ἵνα βεβαιωθῇ, ἂν ἀρκεῖ νὰ διακριθῶσιν αἱ ὁμιλίαι τοῦ μοναχοῦ Φιλαγάθου καὶ τοῦ Θεοφάνους Κεραμέως ἢ ἂν πρέπει καὶ ἄλλα ὀνόματα νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν. Σημειωτέον ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν ἐκδομένων ὁμιλιῶν ἀποδεικνύονται ὡς τὸ ἔργον ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἅτε ὅμοιαι κατὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ συγγενεῖς κατὰ τὸ ὕφος ἐν ταῖς τυπικαῖς φράσεσιν, ἔτι δὲ καθόσον τοὺς αὐτοὺς πατέρας ἔχουσι πηγάς, τὸν Μάξιμον, τοὺς τρεῖς Καπαδόκας, τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, τὸν Εὐθέβιον Καισαρείας, ἀσκητικούς τινας καὶ Συμεὼν τὸν μεταφραστήν, ὡς νεώτατον πάντων. Δὲν εἶνε δὲ καὶ ἀνάξια τοῦ κόπου τούτου, πρὸς τελειωτικὴν ἐπιστημονικὴν ἐκκαθάρισιν, λόγῳ τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς αὐτῶν. Μία ἐξ αὐτῶν (ἡ 55η) ἐξεφωνήθη ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Ρογήρου (1129-1152) καὶ παρέχει ἐνδιαφέρουσαν περιγραφὴν τοῦ ἐν Παλέρμῳ ἀνακτορικοῦ ναοῦ καὶ τῶν περιφήμων ψηφιδωτῶν αὐτοῦ.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Fr. Scorso, ἐν Παρίσις

1644· ἀνανύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 133, 136 1088.— Δευτέρων ἐκδόσιν ἔκαμεν ὁ Γρηγ. Παλαμᾶς, τοῦ σοφωτάτου.. Θεοφάνους.. ἀρχιεπισκόπου Ταυρομενίου τῆς Σικελίας ὁμιλίας, ἐν Ἱερουσαλῆμ. 1860, κατὰ δύο χειρόγραφα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Χάλκης. Ἀμφοτέρων τῶν ἐκδόσεων ἡ διπλωματικὴ βάσις εἶνε ἀνεπαρκής.

2 Βοηθήματα: Ἡ μακρὰ εἰσαγωγή τοῦ Fr. Scorso εἶνε ἐν μέρει ἄχρηστος, διότι ἀτόπως ὅλως διόλου προσπαθεῖ ἐν αὐτῇ ὁ συγγραφεὺς ν' ἀποδείξῃ, ὅτι αἱ ὁμιλίας ἐξεφωνήθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνώπιον τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος! — Leo Allatius, Diatriba de Georgiis σ. 414-416. — Fabricius, Bibl. gr. 11, 208-218. — Διὰ μακρῶν περιγράφει τοὺς κώδικας Matritenses 16 καὶ 33 (ὅστις ἀρχικῶς ἀπετέλει μέρος τοῦ κώδικος 16) ὁ J. Iriarte, Bibliothecae Matritensis codices graeci 1 (ἐν Μεδρίτῃ 1769) σ. 55-70, 133 ἐ. Πολλὴν ἀξίαν ἔχουσιν ἐνταῦθα οἱ καθορισμοὶ τῶν ἡμερῶν, συχνὰ δὲ καὶ τῶν τόπων, οἷον τοῦ Ρηγίου, τῆς Μεσσήνης, τοῦ Ταυρομενίου, τοῦ Παλέρμου, ἐνθα διάφοροι λόγοι ἐξεφωνήθησαν. — Lancia di Brolo, Storia della Chiesa in Sicilia 2 (ἐν Παλέρμῳ 1884) 459-492. Τὰ κύρια τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ ἐξαγόμενα εἶνε ἀάλλιστα ἀποδεδειγμένα. Αἱ ἀποδείξεις αὐτοῦ στηρίζονται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ Ταυρομενίον κατὰ τὸν 13' αἰῶνα δὲν εἶχεν ἐπισκόπους καὶ ὅτι συχνάκις ἀναφέρεται τῆς Θεοτόκου Ἀχειροποίητος εἰκὼν, ἣτις ἐτιμᾶτο ἐν Ρωσσάνῳ, καὶ εἰς τὰ ἐν κώδικι Vatican. 2116 λεγόμενα περὶ τοῦ τόπου, ἐνθα αἱ ὁμιλίας ἐξεφωνήθησαν. Λεπτομερέστερον δὲν δύναται ἐνταῦθα νὰ γίνῃ λόγος. Ἐν τέλει δημοσιεύει αὐτόθι σ. 493-499 ὁ Lancia di Brolo μίαν τῶν ἀνεκδότων ὁμιλιῶν, λατινιστί, ἐγκώμιον τοῦ ἁγίου πατρὸς Βαρλολομαίου. — P. Batiffol, L'abbaye de Rossano ἐν Παρισίοις 1891 σ. XXXI, 3656. — O. J. Langen, Römische Fälschungen griechischer Schriftsteller, ἐν Revue internationale de théologie 3 (1895) 122-27 θέλει ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ 55ῃ ὁμιλία κατὰ τῶν Γραικῶν εἶνε νόθος· ἀλλ' ὁ Λάγγεν θὰ ἔπραττε καλλίτερον ἂν ἐξήταζε τὰ προκαταρκτικὰ ζητήματα. — Chr. Fr. Matthaei, Progr. de Theoph. Cerameo, ἐν Δρέσδῃ 1788 (περὶ τινῶν χειρογράφων).

3. Πλὴν τοῦ Θεοφάνους Κεραμέως πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν ἔτι ὡς ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες τοῦ 13' αἰῶνος ὁ Εὐδοσίαθιος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσα-

λονίχης (ἴδε § 66), ὁ Νεόφυτος ἔγκλειστος (πρβ. *Κρουμβάχερ*) καὶ ὁ Μιχαήλ Ἀκομινάτος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν (πρβ. *Κρουμβάχερ*). Τοῦ Νεοφύτου ἔγκλειστου περιέχει ὁ κώδιξ Paris. 1189 saec. 13-14 foll. 235 τριακοντα ὁμιλίας, ὧν δέκα μόνον εἶνε ἐκδεδομένοι. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς βυζαντινοὺς ἀγίους. Πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ κώδιξ Lesb. 2 saec. 15. Πιθανῶς ἀνήκει εἰς αὐτὸν καὶ τὸ ὑπὸ Κ. Σάθα ἐν Μεσαιων. βιβλιοθ. 1, 274 μνημονευόμενον καὶ ἐν κώδικι Athous 3628 anno 1323 περιεχόμενον ὑπόμνημα εἰς τοὺς Ὑαλμούς. Πρβ. § 93 — Εἰς τοὺς πανηγυριστὰς δύναται νὰ καταλεχθῇ καὶ ὁ Λέων Βαλιανίης, ὃν διεσώθησαν λόγοι τινὲς ἐν κώδικι Escorial. 262 saec. 13 fol. 139-147, 182^v — 186^v. 541 ε, 542-46. Ὁ Λέων ἦτο σύγχρονος τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Βασιλείου Β' (1183-1186). Τὸ εἰρημένον χειρόγραφον εἶνε πολύτιμον εἰς γνῶσιν τῆς βυζαντινῆς ῥητορικῆς τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Πρβ. W. Regel, *Fontes rerum byzantinorum* 1, 1 (ἐν Πετροπόλει 1892) σ. III ε. — Εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Λέοντα (1134—1143) ἀποδίδεται ἐν τῷ κώδικι Marcian. Class. 2, 101 Λόγος περὶ συντελείας τοῦ κόσμου. — Λόγον μητροπολίτου Ἀθηνῶν Γρηγορίου Βούρτζη, Εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην πέμπτην ἐξέδ. ὁ Β. Γεωργιάδης ἐν Ἀθήναις 1882. Κατὰ τινα ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐπιγραφὴν ὁ Βούρτζης ἀπέθανε τὸ 1190 Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 589, ε. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter* 1, 208.

80. Ὁ Γερμανὸς Β' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ λατινοκρατίας (1222-40) ἐγεννήθη ἐν Ἀνάπλῳ τῆς Προποντίδος. Κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἄλωσιν τοῖς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο διάκονος τῆς ἁγίας Σοφίας, ἀποσυρθεὶς δὲ εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Πανευμόρφου ἐν Ἀχυρανῇ, προσεκλήθη κατόπιν εἰς τὸν ἐν Νικαίᾳ πατριαρχικὸν θρόνον. Σῶζονται τὰ πρακτικὰ δύο συνόδων συγκροτηθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ τὸ 1232 καὶ 1234. Ἡ δευτέρα συνεκλήθη ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀφίξεως τεσσάρων ἀπεσταλμένων τοῦ πάπα Γρηγορίου Θ' ἐπὶ σκοπῷ διαπραγματεύσεων περὶ ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ἀλλ' αὐταὶ εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν ἀποτέλεσμα, διότι ὁ μὲν πρὸς αὐτάς καιρὸς, μετὰ τὰ τελευ-

ταῖα συμβάντα, εἶχεν ἐκλεχθῇ πολὺ κακῶς, ὁ δὲ Γερμανὸς ἀπεστρέφετο τοὺς Λατίνους εἰπερ τις ἄλλος. Ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ αὕτη ἐκδηλοῦται ἐν ἐπιστολαῖς πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον, πρὸς τὸν Λατῖνον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, πρὸς τοὺς ἐν Κύπρῳ ὀρθόδοξους καὶ ἐν ἀνεκδότοις πραγματείαις περὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν διαφορᾶς, ὡς Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Περὶ τῶν ἀζύμων κτλ. Ἀλλὰ τὰ κυριώτερα ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ καταλειφθέντα συγγράμματα εἶνε ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι καὶ ὁμιλίαι. Ἡ ἐν τῷ Κοϊσλινιανῷ κώδικι 278 συλλογὴ περιλαμβάνει τεσσαράκοντα ἐξ ὁμιλίας καὶ ἐξ κατηχήσεις. Ἐκδομέναι εἶνε μόνον ὀκτώ, ὧν τινες μάλιστα ἀποδίδονται εἰς τὸν ἀρχαιότερον Γερμανὸν Α' Κωνσταντινουπόλεως. Διὸ πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ Γερμανοῦ Β' ὡς συγγραφέως ὁμιλιῶν προαπαιτεῖται ἡ ἐκδόσις ἱκανοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν, ἅμα δὲ καὶ ὁ ἀσφαλὲς καθορισμὸς τῶν εἰς τὸν πρεσβύτερον Γερμανὸν ἀνηκόντων ἐκκλησιαστικῶν λόγων. Ἡ ἔρευνα αὕτη θὰ στηριχθῇ τοῦτο μὲν εἰς τὸν Κοϊσλινιανὸν κώδικα 278, τοῦτο δὲ εἰς τὰ παλαιότερα τοῦ ιγ' αἰῶνος χειρόγραφα τοῦ Γερμανοῦ.

1. Ἐκδόσεις: Ὁκτὼ ὁμιλίας τοῦ Γερμανοῦ κατὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ D. Höschele, Gretser καὶ A. Ballerini παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 621-757. Μία τῶν ὑπὸ A. Ballerini ἐν Sylloge monumentorum 2 (ἐν Ρώμῃ 1856) 293-376 ἐκδοθεισῶν ὁμιλιῶν ἐλήφθη ἐκ τοῦ κώδικος Monacens. 393, ἀνήκοντος εἰς τὸν ια' αἰῶνα — Ἀδελφὸν ἐτι εἶνε, ἂν τινες τῶν παρὰ Migne, Patr. gr. 98, 221 ε., 243 ε., 319 ε. ὁμιλιῶν τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γερμανοῦ Α' δημοσιευθεισῶν ἀνήκουσιν εἰς τὸν Γερμανὸν Β'. — Ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς Κυπρίους καὶ πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον Θ' ἐξέδωκε τὸ τελευταῖον ὁ Κ. Σάθας ἐν Μεσαιων. βιβλιοθ. 2 (ἐν Βενετίᾳ 1873) 4-20, 39-46. Τεμάχιον τῆς πρὸς τὸν Λατῖνον πατρ. Κωνσταντινουπόλεως ἐπιστολῆς ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχική) ὁ Α. Δημητρακόπουλος ἐν Ὁρθοδ. Ἑλλάδι σ. 40-43. — Πατριαρχικὴν ἐγκύκλιον τοῦ Γερμανοῦ ἐκ τοῦ ἔτους 1230 ἐξέδ. ὁ J. Nicole ἐν Revue des études grecques 7 (1894) 68-80. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 234 ε.

2. *Βοηθήματα*: Fabricius, Bibl. gr. 11, 162 - 171. — Κατὰ Λατίνων πραγματείας ἀναγράφει ὁ Α. Δημητρακόπουλος ἐν Ὁρθοδ. Ἑλλάδι σ. 38-40. — Ἐν τῷ κώδικι Bodl. Baroce. 131 saec. 14 fol. 185 - 186ν εὐρίσκεται Θεοδώρου Λόγος εἰς τὸν ἅγιον Γερμανὸν πατρ. Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀνάρρησιν. Πρβ. § 66 σημ. 4.

81. Οἱ τελευταῖοι συγγραφεῖς ὁμιλιῶν. Ὁ Ἰωάννης Γλυκὺς, πατριαρχεύσας ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1316-1320, ὀνομάζεται ὑπὸ Παρισιανοῦ τινος χειρογράφου συγγραφεὺς ὁμιλιῶν εἰς τὰς κυριακάς, ἐξ ὧν οὐδεμία εἶνε ἐκδεδομένη. Γνωστότερα εἶνε τὰ θύραθεν συγγράμματα αὐτοῦ (πρβ. Κρουμβάχερ). Ἀνέκδοτοι εἶνε καὶ οἱ λόγοι Κυρίλλου τινὸς Κυζικηνοῦ (περὶ τὸ 1330), πολλαὶ ὁμιλίαι τοῦ Μακαρίου Χρυσόκεφαλου, μητροπολίτου Φιλαδελφείας περὶ τὰ μέσα τοῦ ἰδ' αἰῶνος καὶ αἱ συλλογαὶ ὁμιλιῶν τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου (1350 — 54, 1355 — 1363) καὶ Νείλου (1379 — 87). Ὁ ἀλλαχοῦ μνημονευθεὶς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Καλέκας (1333 — 47) εἰργάσθη, ὡς φαίνεται, μόνον ἐν τῷ κλάδῳ τῆς ὁμιλητικῆς. Ἐν τῇ διενέξει τῶν ἡσυχαστῶν ἐτάσσετο ὑπὲρ τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν ὁπαδῶν του. Ἀλλὰ τοῦτο ἐστοίχισεν εἰς αὐτὸν τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατηγγέλθη εἰς τὴν αὐτοκράτειραν Ἄνναν ὑπὸ ἑπτὰ ἀρχιεπισκόπων, ἃν καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος, ὡς φαίνεται. Ἀλλ' ὅτε τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους ἀνέλαβεν ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, συνεκροτήθη σύνοδος κατὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τὴν περὶ καθαιρέσεως αὐτοῦ ἀπόφασιν ταύτης ἐπεκύρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ (τὸ 1347). Ἡ συλλογὴ τῶν ἐξήκοντα ὁμιλιῶν αὐτοῦ εἰς τὰς κυριακάς ἄνευ τῶν εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν ἁγίων διεσώθη καλλίτερον ἐν τῷ Κοισλινιανῷ κώδικι 286 τοῦ ἰδ' αἰῶνος. Ἐκδεδομέναι εἶνε μόνον δύο ἐξ αὐτῶν, αἱ εἰς τὴν κυριακὴν τοῦ Σταυροῦ, αἵτινες αὐστηρῶς ἀκολουθοῦσι τὸ κείμενον τῆς περικοπῆς καὶ διακρίνονται διὰ τὴν

ἀπλότητά των. Τὸ κῦρος αὐτῆς ἡ βυζαντινὴ ῥητορικὴ φυλάττει μᾶλλον ἐν ταῖς τέσσαρσιν ἐκδοδομέναις ὁμιλίαις εἰς Θεομητορικὰς ἐορτὰς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰσιδώρου, ὅστις ἤμαζε περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰδ' αἰῶνος. Ἐν αὐταῖς ἄλλως τὴν θέσιν τοῦ εὐαγγελίου καταλαμβάνουσι πάλιν τὰ ἀπόκρυφα βιβλία, ὅπερ οὐχὶ σπανίως παρατηρεῖται παρὰ τοῖς πανηγυρισταῖς τῆς Θεοτόκου. Ὁ Εὐγένιος νομοφύλαξ ἐν τῷ συνοδικῷ τῆς ἐκκλησίας τῶν Θεσσαλονικέων ἐπαινεῖ τὸν Ἰσίδωρον, ὡς φωτίζοντα τὸ ποιμνίον του καθ' ἡμέραν εἰς τὴν χριστιανικὴν ὁδὸν διὰ τε τοῦ λόγου καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Πράγματι δὲ πολλαὶ ἔτι ὁμιλίαι τοῦ Ἰσιδώρου εἶνε ἀνέκδοτοι. Ὁ διαδεχθεὶς αὐτὸν Συμεὼν μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Ἰσίδωρος μετέσχε συγγραφικῶς καὶ τῆς διενέξεως τῶν ἡσυχαστῶν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Παλαμᾶ.

1. Παικίλαι ὁμιλίας εἰς τὰς κυριακάς τοῦ Ἰωάννου Γλυκέος σώζονται ἐν τῷ κώδικι Paris. 1210 saec. 16 fol. 1 — 72 v. Ἀδελφον εἶνε ἂν καὶ τὸ μετ' αὐτὰς ἀκολουθοῦν Κυριακοδρόμιον (fol. 72 v — 314 v) ἀνήκει εἰς τὸν αὐτόν.

2 Ὅμιλίας τοῦ Κυρίλλου Κυζίκου περιέχει ὁ κώδιξ Bodl. Barocc. 25 saec. 14 fol. 275 — 80, 295 ε.

3. Ὅμιλίας τοῦ Μακαρίου Χρυσοκεφάλου εὐρίσκονται π. χ. ἐν τοῖς κώδιξι Coisl. 106 saec 15, 137 anno 1422, Ambros. H. 23 inf. saec. 16, Athous 1563 saec. 14. Ἐν Βιέννῃ τὰ 1793 ἢ 1794 ἐξεδόθησαν δεκατέσσαρες ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: Λόγοι πανηγυρικοὶ ἰδ' τοῦ . . . ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας . . . Μακαρίου τοῦ Χρυσοκεφάλου. Παρὰ Migne, Patr. gr. 150, 173 — 232 ὑπάρχει μόνον μία ὁμιλία εἰς τὴν εὐρ.σιν τοῦ Σταυροῦ Τεμάχια ἄλλης ὁμιλίας παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 231, 235 κτλ. — Πρβ. ἐτι § 93 καὶ Κρουμβάχερ.

4. Συλλογὴ πεντήκοντα δύο ὁμιλιῶν καὶ Διδασκαλαίαι τοῦ πατρ. Καλλίστου ὑπάρχουσιν ἐν κώδικι Athous 229 saec. 15. Ἐκ τούτων ἐξεδόθη μία μόνη ὁμιλία εἰς τὴν Ὑψωσιν τοῦ Σταυροῦ ὑπὸ Gretser, De cruce Christi, opera omnia 2 (ἐν Regensburg 1734) 187 ἕως 97. Ὁ Κάλλιστος ἐπεξέρχεται συχνάκις κατὰ Λατίνων καὶ Βαρλααμιτῶν, ἰδίως δὲ κατὰ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ. Ἡ ἐχθρότης δὲ αὕτη ἐνέ-

πνευσε πάντως εἰς τοῦτον τοὺς κατὰ Καλλίστου ὀνειδισμοὺς ἐπὶ ἀγροικίᾳ, βιαιοπαθείᾳ καὶ ἀπαιδευσίᾳ. Πρβ. τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον ἐκδόσ. Βόννης 2, 873, 876. — Παρὰ τοῦ Καλλίστου ἔχομεν καὶ βιογραφίαν τοῦ Γρηγορίου Σιναΐτου (πρβ. § 67) καὶ ἐγκώμιον εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν νηστευτὴν, τὸν ἀνακαινιστὴν τῆς ἐν Κ) πόλει μονῆς τῆς Πέτρας κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα. Τοῦτο ἐξέδωκεν ὁ H Gelzer (ἐκδ. ἀρχικὴ) ἐν *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie* 29, (1886) 59—89. — Ἄλλαι ὁμιλίαι καὶ ἀσκητικαὶ πραγματεῖαι ἀμφίβολον εἶνε ἂν ἀνήκουσιν εἰς τοῦτον τὸν Κἀλλίστον ἢ εἰς τὸν ὁμώνυμον διάδοχόν του (τὸ 1377). Πρβ. § 69 σημ. 3.

5. Τεσσαράκοντα τρεῖς ὁμιλίαι τοῦ πατρ. Κωνσταντινουπόλεως Νεΐλου (1379-87) σώζονται ἐν τῷ κώδικι Coisl. 243 saec. 15 fol. 1-191. Ἔτι δὲ Λόγος εἰς τὸν ἅγιον Ἀνθιμον ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ μία ἀσκητικὴ πραγματεία (αὐτόθι fol. 191-205, 253-260). Ἐκδεδομένον εἶνε μόνον τὸ ἐγκώμιον τοῦ Νεΐλου εἰς τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν παρὰ Migne, Patr. gr. 151, 656-679 καὶ ἐγκύκλιοι πατριαρχικαὶ παρὰ Miklosich καὶ Müller, *Acta et diplomata graeca* 2 (ἐν Βιέννῃ 1862) 1-111.

6. Αἱ δύο ὁμιλίαι τοῦ Ἰωάννου Καλέκα εἶνε ἐκδεδομένοι παρὰ Migne, Patr. gr. 150, 253-280. Ἡ δευτέρα ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Gretser ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ πατρ. Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου. — Ἡ ἐπιγραφή τῶν ἐξήκοντα ὁμιλιῶν εἰς τὰς κυριακὰς ἐκ τοῦ κώδ. Coisl. 286 παρὰ Montfaucon, *Biblioth. Coisl.* σ. 402-404. — Ἄλλα χειρόγραφα εἶνε οἱ κώδικες Vindob. theol. 263 μετὰ 56 ὁμιλιῶν, Vindob. theol. 264 μετὰ 21 ὁμιλιῶν, Marcian 604 saec. 15, Athous 2123 saec. 14, Smyrn. A 38 saec. 15 κ. α. — Περὶ τῆς στάσεως αὐτοῦ ἐν τῇ διενέξει τῶν ἡσυχαστῶν ἴδε Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἱστορ. βιβλ. 3, 21. — Πατριαρχικὰς ἐγκυκλίους ἐξέδωκεν ὁ Miklosich καὶ Müller, *Acta et diplom.* gr. 2, 168-243. — Μέρος τῶν Πρακτικῶν τῆς καθαιρέσεως αὐτοῦ εὐρίσκονται παρὰ Migne, Patr. gr. 151, 768-774. Ἄλλα δὲ εἶνε ἐτι ἀνέκδοτα.

7. Τοῦ Ἰωάννου Γαβρᾶ ὑπάρχει Λόγος εἰς τὰ εἰσόδια τῆς Θεοτόκου ἐν κώδικι Paris. 3010 saec. 15 fol. 300—324. — Ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ πρὸς αὐτὸν ἐν κώδικι Bodl. Laud. 87 fol. 387 v.

8. Τοὺς τέσσαρας εἰς Θεομητορικὰς ἐορτὰς λόγους Ἰσιδώρου ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχική) ὁ Α. Ballerini, Sylloge monumentorum 1, 105, ε., 418 ε., 2, 377 ε., 597 ε., ὁμοῦ δὲ παρὰ Migne Patr. gr. 139, 12 — 164. — Ἐκ τῶν χειρογράφων ὁ κώδιξ Vatic. 651 περιέχει 16 ὁμιλίας καὶ 4 λόγους, ὁ κώδιξ Paris. 1192 saec. 15 fol. 1 — 322 συλλογὴν 29 ὁμιλιῶν εἰς κυριακάς, ὁ κώδιξ Ambros. I 91 inf. ὁμιλίας καὶ ἄλλα. — Ὁ Εὐγένιος νομοφύλαξ ἀναφέρεται παρὰ Α. Ἀλλαίω, De Symeonum scriptis σ. 186. — Τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης κατὰ αἰρέσεων κεφ. 31 παρὰ Migne, Patr. gr. 155, 145

9 Τοῦ Μανουὴλ Χριστιανύμου, ὅστις ἔγραψε μονωδίαν εἰς τὴν πτωσὶν Κωνσταντινουπόλεως, Fabricius, Biblioth. gr. 11, 669, σώζεται ὁμιλία εἰς τὴν Θεοτόκον ἐν κώδ. Paris 2135 saec 11 fol. 75-91. — Ὁμιλία εἰς τὴν κυριακὴν τῶν Βαβίων ὑπὸ Ἀγγέλου ἡγουμένου ἐν Καλαβρίᾳ περὶ τὸ 1470 κεῖται ἐν τῷ κώδ. Paris. 3067 saec. 16 fol. 79-85.

10. Ἐν τέλει ἀναγράφομεν κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν τοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνεκδότους ἱεροκήρυκας καὶ πανηγυριστάς, ὧν οἱ χρόνοι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καθορισθῶσιν: Ἀνατόλιος ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης· ὁμιλίαι τινὲς ἐν κώδικι Vatic. Ottob. 194, Ἀντώνιος Σιτουδίτης· ἐκκλησιαστικὸς λόγος ἐν κώδ. Vindob. theol. 65 fol. 263-270. Γεώργιος Ἀγιοπολίτης· ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἀγγέλους ἐν κώδικι Escorial. 511 saec 13, Γρηγόριος, διάκονος καὶ ῥεφερενδάριος· ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον ἐκδοδ. ὑπὸ Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικὰ σ. 54-66, Ἡλίας μοναχός· ὁμιλία εἰς κυριακὴν ἐν κώδ. Smyrn. A 14 saec. 16, Θεόδωρος ὁ Βέστης· ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν Εὐφημίαν ἐν κώδ. Sabbait. 105 saec. 14 fol. 208-226, Θεόδωρος μοναχός· ὁμιλία ἐν κώδ. Ambros. F. 132 sup. saec 11-12, Θεόδωρος κοναίστωρ· λόγος εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον ἐν κώδ. Lugdun. 542 saec. 12, Θεόδωρος μονερεμῆτης· ὁμιλία εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Α. Ballerini, Sylloge monument. 2, 211-236, Θεόδωρος πρωτόθρονος· ἐγκώμιον εἰς τὸν πρόφῃτην Ἠλίαν ἐν κώδ. Athous 1040 saec. 14, Θεόφιλος Καλέας Κωνσταντινουπόλεως 33 ὁμιλίας εἰς κυριακάς ἐν κώδ. Monac. 275 saec. 16 foll. 211, αἵτινες ἐν ἀρχῇ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς τοῦ πατρ. Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου, ἀλλ'

ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ κατόπιν οὐχὶ πλέον. — ²Ιωάννης, μοναχός· λόγος εἰς τὸν προφήτην Ἠλίαν ἐν κώδ. Athous 2130 saec. 11, ³Ιωάσαφ ἱερομόναχος καὶ πρωτοσύγκελλος· ὁμιλία εἰς τὸ Φῶς ἱλαρὸν ἐν κώδ. Vatie: Regin 45 saec. 16, ⁴Ιωσήφ ἱεροδιάκονος καὶ σκευοφύλαξ τῆς ἀγίας Σοφίας· ὁμιλίας, ὧν μία λατινιστὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 105, 940-976, Λουκάς ἐπίσκοπος· Λόγοι ἐξ ἐν κώδ. Paris. Suppl. gr. 407 anno 1572 fol. 158-176, *Μάξιμος μοναχός Μάζαρις*· ὁμιλία εἰς Ματθ. ια', ἐν κώδ. Bodl. Barocc. 216 fol. 317 ε., *Μιχαήλ*, εἰς τῶν ὁμωνύμων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως· 35 ὁμιλίας εἰς κυριακὰς ἐν κώδ. Monac. 262 saec. 13 foll. 152, *Μιχαήλ μοναχός*· Ἰσως ὁ αὐτὸς καὶ ὁ βιογράφος τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου· λόγοι εἰς ἀγίους ἐν κώδιξι Paris. 548 saec. 11 fol. 279 v — 296v, Paris 1180 saec. 10 fol. 311-32v, Paris. 1454 saec. 10 fol. 18 24v, *Νικήτας Σκουταριώτης*· τρεῖς ὁμιλίας εἰς κυριακὰς ἐν κώδ. Vindob. theol. 263 fol. 169 v - 198, *Νικόλαος Παπαγόμενος*· ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα ⁵Ἰσίδωρον ἐν κώδ. Athous 3762 anno 1421 fol. 258-276v, *Παΐσιος μητροπολίτης Ρόδου*· 30 ὁμιλίας ἐν κώδ. Marcian. Class. 2, 102 saec. 16, *Συμεὼν Χίου*· ὁμιλίας ἐν κώδ. Vatie. 2021 saec. 12, *Φίλιππος Κεραμίτης*· 35 ὁμιλίας ἐν κώδ. Vatican. 1267 (μήπως εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Θεοφάνης Κεραμεύς;), *Φώτιος διάκονος καὶ σκευοφύλαξ* τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων· ἐγκώμιον εἰς τοὺς μάρτυρας Λουκιλλιανὸν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐκδεδομ. ἐν τοῖς Acta Sanctorum Junii 1, 276-286, ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Λουκᾶν ἐν κώδ. Ambros A 63 inf., Εἰς τὴν ἀναγραφὴν ταύτην δὲν συμπεριελήφθησαν αἱ ἀνώτεροι συλλογαὶ ὁμιλιῶν, ὡς π. χ. αἱ ἐν τοῖς κώδιξι Paris. 1221-23, Vindob. theol. 14 καὶ 43. Ἄν δὲ συστηματικώτερον ἐρευνῇ τὸ ἐν τοῖς χειρογράφοις ὕλικόν, θὰ προστεθῶσι βεβαίως καὶ ἄλλαι πολλαί.

Ε. ΣΥΝΑΞΑΡΙΑ.

82. Κατάστασις τῆς ἐρεύνης ἐν τῷ παρόντι. Χαρακτηρισμός. Ἐν οὐδενὶ κλάδῳ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἐξαπλοῦται ἀκόμη τόσον παχὺ καὶ δυσδιάλυτον τὸ σκότος πρὸ τῶν

ὀφθαλμῶν τοῦ παρατηρητοῦ, ὅσον ἐν τῷ τῆς ἀγιολογίας. Ὁμοιάζει πρὸς πυκνὸν παρθενικὸν δάσος, εἰς τοῦ ὁποίου τὰς ἀπεράντους ἐκτάσεις δὲν εἰσδύει τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ εἰς οὐ τὰ ἄδυτα δὲν ὁδηγεῖ καμμία ἀτραπός. Ἀνὰ πᾶν βῆμα κινδυνεύομεν νὰ περιπλανηθῶμεν ἐν αὐτῷ, ἐνῷ αἱ σκιαὶ τῆς νυκτὸς ἤδη ἀνέρχονται εἰς τὸν ὀρίζοντα. Καὶ ὅμως θεολόγοι ὁμοῦ καὶ φιλόλογοι, ἱστορικοὶ τῆς θύραθεν σοφίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἔχουσι κοινὸν τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς ἐρεῦνης τοῦ λογοτεχνικοῦ τούτου κλάδου, ὅστις πάντων τῶν ἄλλων ἴσως ἐν Βυζαντίῳ ὑπερέχει κατὰ τὴν ποικιλίαν τῶν εἰς τὴν σπουδὴν παρεχομένων ἀντικειμένων. Παρέχει πολυτίμους συμπληρώσεις εἰς τοὺς ἱστοριογράφους καὶ χρονογράφους· διανοίγει τὸ βλέμμα εἰς τὸν πολιτιστικὸν βίον τῶν λαϊκῶν τάξεων, ὅστις συχνότατα παρορᾶται ὑπὸ τῶν λοιπῶν λογίων συγγραφέων· ἀποκαλύπτει ἀκμαῖον θρησκευτικὸν φρόνημα, οὐ τὰ ἴχνη ματαιῶς ἀναζητοῦμεν παρὰ τοῖς ἐξ ἐπαγγέλματος θεολόγοις· λαλεῖ πολλάκις τὴν γνησίαν τοῦ λαοῦ γλῶσσαν, ἣν δὲν προσβάλλει ἡ νόσος τοῦ κλασικισμοῦ τῶν λογίων. Διὸ ἀπαραίτητος εἶνε ἡ γνῶσις αὐτῆς εἰς τὴν κατ' ἀλήθειαν ἱστορίαν τοῦ βυζαντηνοῦ αἰῶνος. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου πολὺ μακρὰν ἀκόμη ἰστάμεθα. Ἐν τοῖς ἐπομένοις δὲ ἀπόπειραν μόνον κάμνομεν, ἵνα ἀνοίξωμεν τὴν πρώτην ὁδὸν εἰς τὸ σκοτεινὸν ἔδαφος, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῶν νεωτάτων ἐρευνῶν.

Ἰνα καλῶς ἐννοήσωμεν πῶς ἔχουσι τὰ κατὰ τὴν ἐρεῦσαν νῦν, ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων νὰ διακρίνωμεν δύο κατηγορίας μνημείων λογοτεχνικῶν τοῦ κλάδου τούτου, ἥτοι τὰ μαρτυρολόγια καὶ τοὺς βίους τῶν ἁγίων.

1. Τῶν μαρτυρολογίων τὴν σύνταξιν ὑπηγόρευσε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν κοινοτήτων ὑπὲρ τῶν ἡρώων αὐτῶν, οἵτινες τὸ αἶμά των ὑπὲρ πίστεως ἔχουσιν. Ἐζήτησαν νὰ ζωγραφίσωσι τὴν εἰκόνα τοῦ βίου των καὶ τὰς ἡρωϊκὰς των πράξεις νὰ ἐξιστορήσωσι, τοῦτο μὲν ἵνα ἐξαγγείλωσιν αὐτάς καὶ εἰς τοὺς ἀδελφούς τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν, τοῦτο δὲ πρὸς παρα-

δειγματισμὸν τῶν κατόπιν γενεῶν, ἵνα μὴ δειχθῶσιν αὐται ἀνά-
 ξιαι τῶν προαπελθόντων ἀδελφῶν. Εἰς τὰ μαρτυρολόγια δὲ ἰδίως,
 ἅπερ ἀποτελοῦσι τὸ σπουδαιότατον μέρος τῶν ἀγιολογικῶν μνη-
 μείων, ἀρμόζει ἡ παραβολὴ πρὸς παρθενικὸν δάσος. Ἡ μὲν ἔκδο-
 σις αὐτῶν, ἥτις πρὸ αἰώνων ἤρχισε, δὲν συνετελέσθη ἀκόμη, ἀφή-
 νομεν δὲ ὅτι οὐδὲ τὰ κείμενα καὶ αἱ παραλλαγαὶ αὐτῶν δὲν ἡρευ-
 νήθησαν ἔτι προσηκόντως. Ἄλλ' ἀποτέλεσμα τῶν μέχρι τοῦδε
 ἐρευνῶν εἶνε τοῦλάχιστον τοῦτο, ὅτι δυνάμεθα τὸ σύνολον αὐτῶν
 νὰ κατανείμωμεν εἰς τάξεις. Καὶ τὴν σπουδαιοτάτην μὲν τάξιν ἀπο-
 τελοῦσι τὰ γνησία μαρτυρολόγια, τὰ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν
 διωγμῶν μέχρι τῆς εἰρηνεύσεως τῆς ἐκκλησίας, ἅτινα κατὰ τι
 ἐπληθύνθησαν ἐν τοῖς χρόνοις Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου καὶ ἐν
 τοῖς κατόπιν διωγμοῖς. Συλλογὴν τῶν γνησίων μαρτυρολογίων μέ-
 χρι τέλους τοῦ δ' αἰῶνος κατήρτισεν ὁ Δ. Ροῦναρτ τὸ 1689, ἣν
 ἠλάττωσαν μᾶλλον ἢ ἠύξησαν αἱ νεώτεραι ἐρευναι. Ἡ τάξις αὕτη,
 ἐξαιρέσει τινῶν κειμένων τῶν κατόπιν χρόνων, κεῖται ἔξω τῶν
 ὁρίων τοῦ παρόντος βιβλίου. Ἡ δὲ δευτέρα τάξις ἀποτελεῖται ἐκ
 τῶν ἀποκρύφων πράξεων τῶν ἀποστόλων, ἃς ὑπη-
 γόρευsen ὁμοιον ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν πρωτευόντων ἀποστόλων
 καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν. Αὗται ὑποδιαίρουνται εἰς δύο ὁμάδας, εἰς
 τὴν γνηστικὴν καὶ εἰς τὴν καθολικὴν, ἥτις ἀποτελεῖται
 ἐκ μετασκευῶν ἐκείνης, ἀρξαμένης κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δ'
 αἰῶνος καὶ πρὸ τοῦ 5' ἤδη κατὰ τὰ οὐσιωδέστερα συμπληρωθεί-
 σης. Πλὴν δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ ἄλλαι προσωπικότητες τῆς τε
 Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἔγειναν ἀντικείμενον ἀποκρύ-
 φων συγγραφῶν, ὧν αἱ τελευταῖαι παραφυάδες ἐξαφανίζονται μό-
 λης κατὰ τὸν θ' καὶ ι' αἰῶνα. Εἰς τὴν τρίτην δὲ τάξιν, τὴν τῶν
 διεσκευασμένων ἐθνικῶν μύθων καὶ θρύλων, ὁ Ἐρ-
 ρίκος Οὐζενερ τὸ πρῶτον ἐπιμόνως ἐφείλκυσε τὴν προσοχήν. Αἱ
 διασκευαὶ αὗται ἔγιναν πρὸ πάντων κατὰ τὸν δ' καὶ ε' αἰῶνα καὶ
 μάλιστα τοσοῦτον ἐπιτυχῶς, ὥστε τὸ ἐθνικὸν πρότυπον ἐλησμο-
 νήθη ὅλως διόλου, αἱ δὲ οὕτω πλασθεῖσαι μορφαὶ ἐτιμήθησαν ὡς

χριστιανικοὶ ἅγιοι. Ἡ διερμηνευσις αὐτῶν εἶνε εἰς τὰ καθέκαστα πολὺ δύσκολος καὶ προαπαιτεῖ ἔξοχον κριτικὴν εὐφυΐαν καὶ φιλο-λογικὴν ἄμα καὶ ἱστορικὴν ἐμπειρίαν. Τὸ παράδειγμα δὲ τοῦ Α. Βίρτ ἔδειξε, πόσον εὐκόλως δύναται τις νὰ ἐξαπατηθῇ ζητῶν νὰ συλλάβῃ φαντάσματα. Ἡ τάξις αὕτη, αὐστηρῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος, δὲν ἀνήκει διόλου εἰς τὴν ἀγιολογίαν, ἀλλ' εἶνε τὸ ἐκκλησιαστικὸν τῆς λογοτεχνίας γένος τῶν βυζαντηνῶν θρύλῶν, ὀπτασιῶν, διηγημάτων καὶ μυθιστοριῶν, οὗ τὸ πρότυπον εἶνε ἡ περὶ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ διήγησις (πρὸς Κροουμβάχερ). Οὐδὲ εἶνε τόσον πολυάριθμα τὰ μνημεῖα αὐτῆς, ὅσον ὑποτίθεται νῦν. Ἐὰν περὶ τῆς τάξεως ταύτης δὲν πραγματευόμεθα ἐνταῦθα, ἕνεκα τούτου δὲν πρέπει νὰ ὑπολάβῃ τις, ὅτι παραγνῶρίζομεν τὴν μεγάλην αὐτῆς ἱστορικὴν ἀξίαν θρησκευτικῶς τε καὶ πολιτιστικῶς. Διότι, ὡς ἔχουσι νῦν αἱ ἔρευναι, περὶ τῆς καθολικῆς ἐξετάσεως τῶν κατ' αὐτὴν δὲν δύναται ἀκόμη νὰ γίνῃ λόγος.

Ὑπολείπονται λοιπὸν πρὸς ἐξέτασιν ἐνταῦθα μόνον τὰ ὑποβολιμαῖα μαρτυρολόγια ἀποτελοῦντα τὴν πολυαριθμοτάτην τάξιν, ἣτις ὅμως περιλαμβάνει πάλιν διαφορότροπα πράγματα. Ἀλλὰ μὲν εἶνε διασκευαὶ γνησίων μαρτυρολογίων, προσηρμοσμένοι εἰς τὴν καλαιοθησίαν μεταγενεστέρων χρόνων, ἄλλα δὲ βασίζονται εἰς παλαιότερας εἰδήσεις, ἐπεξεργασμέναι εἰς διηγήσεις ὁλοκλήρους καὶ διαπεπλατυσμέναι ἐπὶ τὸ ῥητορικώτερον. Πολλὰ δὲ εἶνε καὶ καθαρὰ ἐπινοήματα πρὸς οἰκοδομητικὸν ἢ ἄλλον τινὰ πρακτικὸν σκοπὸν. Τὸ μέγα πλῆθος τούτων τῶν μαρτυρολογίων καλύπτεται ἔτι ὑπὸ πυκνοῦ σκότους, προκειμένου περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς, τῶν πηγῶν, τῆς ἀξιοπιστίας αὐτῶν κττ. Ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ ἡ ἐργασία τῶν Βυζαντηνῶν τελευτᾷ μετὰ τῆς συλλογῆς τῶν συναξαρίων Συμεῶν τοῦ μεταφραστοῦ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ ἰ' αἰῶνος. Καὶ εἴχε μὲν διαδόχους ὁ Συμεὼν κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα, οἵτινες ὁμοίως πρέπει νὰ συμπεριληφθῶσιν ἐνταῦθα· ἀλλ' ἡ σημασία αὐτῶν εἶνε πολὺ μικροτέρα, διότι ὁ Συμεὼν προηγῆθη ἐν τῇ καθολικῇ ἀναθεωρήσει σύμπαντος τοῦ προτέρου ὑλι-

κοῦ. Τοῦ Συμεῶν τὴν ἐργασίαν ἐνέπνεε θερμὸς ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ τῶν ἡρώων τῆς ἀγιολογίας· ἀλλὰ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, ἐπέφερε τὴν πλήρη ἀποσύνθεσιν τῆς βυζαντινῆς ἀγιολογίας, διότι διὰ τῆς συλλογῆς του, ἀποτελεσθεΐσης κυρίως ἐκ μαρτυρολογίων, περιῆλθον κατὰ μέγα μέρος εἰς ἀχρηστίαν τὰ παλαιότερα κείμενα, τὰ ὅποια δι' ἡμᾶς θὰ ἦσαν ἀπείρως πολυτιμότερα. Καὶ ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μεθόδιος κατήρτισε συλλογὴν συναξαρίων· δὲν μετέβαλεν ὅμως τὰ κείμενα, ἀλλὰ προσέθηκε μόνον τὰς ἰδίας παρατηρήσεις ἐν εἰδὲι σχολίων. Ἡ μέθοδος αὕτη δὲν εὔρε μμητάς. Πρὸς δὲ τούτοις τοῦ Συμεῶν ἡ συλλογὴ δὲν ὁρμάται ἐξ ὠρισμένου σημείου, ἐξ οὗ θὰ ἠδυνάμεθα πρὸς τὰ ὀπίσω νὰ ἀναδράμωμεν, ἂν καὶ τοῦτο δὲν εὐθύνει αὐτὸν τὸν Συμεῶν, ἀλλὰ τοὺς κατόπιν ἀντιγραφεῖς, οἵτινες συνέφυραν τὰ συναξάρια αὐτοῦ πρὸς ἄλλα παλαιότερα. Ὅθεν τὸ πρῶτον ἀπαιτούμενον εἶνε ἡ ἐκκαθάρισις τῶν τοῦ μεταφραστοῦ καὶ τῶν κατόπιν μαρτυρολογίων. Ἀμφίβολον ὅμως εἶνε ἂν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ τέρμα τοῦτο, ἀκολουθοῦντες τὴν ὁδὸν τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς τῶν κειμένων, διότι ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τοῦ Συμεῶν δυσχεραίνει πολὺ τὴν ἐξεύρεσιν ἐσωτερικῶν κριτηρίων. Διὰ τοῦτο κατὰ πρῶτον πρέπει νὰ τραπῶμεν τὴν ὁδὸν τῆς τῶν χειρογράφων ἐρεῦνης, προσέχοντες ἰδίως εἰς τοιαῦτα χειρόγραφα καὶ τεμάχια χειρογράφων, τὰ ὅποια εἶνε ἀρχαιότερα τῶν χρόνων τοῦ μεταφραστοῦ ἢ τοῦλάχιστον περιέχουσι κείμενα ἄθικτα μείναντα ὑπὸ τῆς διασκευαστικῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Τοῦτο ὅμως πάλιν ἀπαιτεῖ κατ' ἀνάγκην προκαταρχτικῶς τὴν σύνταξιν γενικοῦ κατὰ λόγον πάντων τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων τῶν συναξαρίων πρὸς κατασκευὴν ἀσφαλοῦς βάσεως εἰς τὴν κριτικὴν τῶν κειμένων ἔρευναν. Ἐπειτα πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ παραθέσεις χωρίων ἐκ τῶν μαρτυρολογίων παρὰ τοῖς προγενεστέροις τῶν συγγραφέων, οἷον παρὰ τῷ Φωτίῳ, Νικήτᾳ Δαυιδ Παφλαγόνι κ. ἄ., ὡς καὶ αἱ προγενέστεραι τοῦ ἰ' αἰῶνος λατινικαὶ μεταφράσεις τοῦ Ἀναστασίου βιβλιοθηκαρίου, Παύλου διακό-

νου κ. ἄ., χωρίς νὰ λησμονηθῶσι καὶ αἱ εἰς ἀνατολικὰς γλώσσας καὶ εἰς τὴν σλαυικὴν μεταφράσεις. Μόνον ἐὰν τὰς ὁδοὺς ταύτας πᾶσας πορευθῶμεν ἐλπίς ὑπάρχει ὅτι θὰ προαγάγωμεν ὄντως τὴν ἐξερεῦνησιν τῶν ἀπὸ τοῦ ε' αἰῶνος μαρτυρολογίων. Μέχρι τοῦδε ὁμως οὐδεμίαν τῶν ὁδῶν τούτων ἐτράπη ἡ ἔρευνα μετὰ πλήρους μεθοδικότητος. Ἐπομένως πρὸς καθολικὴν παράστασιν λείπει πᾶσα προκαταρκτικὴ ἐργασία, αἱ δὲ κατὰ μέρος ἔρευναι δὲν εἶνε δυνατὸν ἐνταῦθα νὰ ἐκτεθῶσι.

2. Καλλίτερον ἔχρουσι τὰ κατὰ τοὺς βίους τῶν ἁγίων. Ἡ συγγραφὴ αὐτῶν ἄρχεται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ δ' αἰῶνος, ὅτε ἡ προσοχὴ ἐστράφη πρὸς τοὺς δι' ἀρετὴν καὶ μάθησιν, τὸν ἅγιον βίον καὶ τὴν καρποφόρον ὁρᾶσιν διακεκριμένους ἄνδρας πρὸς διαίωναίς τῆς μνήμης καὶ τούτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅπως πρότερον τῶν μαρτύρων. Καὶ τῶν βίων ἡ ἔκδοσις, ἂν καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη δραστηριωτέρα ὑπὲρ αὐτῶν προσπάθεια κατεβλήθη παρὰ ὑπὲρ τῶν μαρτυρολογίων, δὲν ἐπερατώθη ἀκόμη. Τοιαῦται εἶνε αἱ ὑπὲρ τῆς ἐκδόσεως ἀγιαλογικῶν κειμένων ἐργασίαι τῶν Βολλανδιστῶν καὶ πολλῶν ἄλλων ἐρευνητῶν, οἷον τοῦ Ἑρρίκου Οὐζενερ, Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Θεοφίλου Ἰωάννου, Α. Βασίλειφ, Σ. Σεραφίμου, Κυρίλλου Βόινε, Κότσα Λούτση, Φ. Ροῦζε, Ἀρσενίου, Πομιαλόφσκη, Ἑρρίκου Γέλτσερ, Γ. Κρέμου, Βασιλιέφσκη, Μ. Ι. Γεδεών, Χ. Λοπάρεφ, Ι. Α. Χέικελ, Γουλ. Ρέγελ, Κ. Βέσσελ, Σπυρ Λάμπρου κ. ἄ. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ κριτικοῦ ἐν αὐτοῖς εἶνε εὐκολώτερον ἢ ἐν τοῖς μαρτυρολογίοις. Αὐτοὶ οἱ ἅγιοι, ὧν ὁ βίος ἱστορεῖται, εἶνε ἱστορικῶς ψηλαφητότεροι τῶν μαρτύρων, ὧν ἡ πραγματικὴ ὑπαρξὶς πολλάκις εἶνε ἀμφίβολος. Ἐκτὸς τούτου οἱ βίοι τῶν ἁγίων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μαρτυρολόγια, τὰ ὅποια σχεδὸν πάντα εἶνε ἀνώνυμα, φέρουσι τὸ ὄνομα τῶν συγγραψάντων αὐτοὺς, οὗτοι δὲ συνήθως εἶνε σύγχρονοι, γνωρίσαντες ἐκ τοῦ πλησίον τοὺς βιογραφουμένους ἁγίους εἴτε ὡς μαθηταὶ εἴτε ὡς διάδοχοι αὐτῶν καὶ νεώτεροι ἀδελφοὶ τῆς αὐτῆς μονῆς. Ἐν τοῖς ἀνωνύμοις βίοις αὐτὸς ὁ ἅγιος συνήθως δεικνύει

τὸ χρονικὸν σημεῖον, πρὸ τοῦ ὁποίου δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συνεγράφη ἡ βιογραφία. Ἐσωτερικὰ δὲ κριτήρια συνήθως βεβαιοῦσιν, ἂν ὁ συγγραφεὺς εἶνε σύγχρονος ἢ ὄχι, ἐν ᾗ περιπτώσει καὶ μόνον γεννῶνται δυσκολίαι περὶ τε τοῦ καθορισμοῦ τοῦ χρόνου καὶ τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἀξιοπιστίας, ἀλλὰ σπανίως αὐταὶ εἶνε ἀνυπέρβλητοι. Τέλος δὲ ἡ ὑπὸ Συμεῶν τοῦ μεταφραστοῦ ἐπεξεργασία τῶν κειμένων τῶν βίων δὲν ἐπέδρασε τόσον βλαβερώς εἰς αὐτὰ ὅσον εἰς τὰ τῶν μαρτυρολογίων. Τῶν βίων τὰ πρότυπα, ἅπερ διεσκεύασεν ὁ Συμεῶν, διεσώθησαν ἐν μεγαλειτέρῳ ἀριθμῷ, καὶ ὅπου δὲ ταῦτα λείπουσι, τὸ συναξάριον δὲν ὑπόκειται εἰς τὰς αὐτὰς ἱστορικὰς δυσκολίας. Ὅθεν καὶ νῦν ἔτι εἶνε δυνατόν νὰ ἐπισκοπήσωμεν τὴν ἐξωτερικὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς ὑπὸ τὴν στενωπὴν τῆς λέξεως σημασίαν ἀγιολογικῆς λογοθετικῆς καὶ ν' ἀποπειραθῶμεν ἕνα τινὰ χαρακτηρισμὸν αὐτῆς.

3. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἡ ἀγιολογία ἐκδήλοι μεγάλην προτίμησιν ὑπὲρ τοῦ μοναχικοῦ κόσμου. Ἡδὴ κατὰ τὸν δ' αἰῶνα ἐλκύουσιν οἱ μοναχοὶ πολὺ περισσότερον τὴν προσοχὴν παρὰ οἱ λοιποὶ ἔγκριτοι κληρικοί, οἱ δὲ ἐκ λαϊκῶν ἄγιοι ἐξαιρέσει τοῦ «χριστιανικωτάτου» αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὃν ταχέως περιεκόσμησεν ἡ ἀγιολογικὴ παράδοσις, τίθενται ὅλως ἐν ὑστέρᾳ μοίρᾳ. Ἡδὴ Τιμόθεος ὁ Ἀλεξανδρείας (380-384) συνέταξε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σωζομενοῦ ἐν ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας 6, 29 συλλογὴν βίων μοναχῶν, βέβαιον δὲ εἶνε ὅτι ταύτην τινὰ ἐπωφελήθη ὁ Παλάδιος περὶ τὸ 420 ἐν τῇ Λαυσιακῇ ἱστορίᾳ. Βίοι μοναχῶν καὶ ἐπισκόπων τοῦ δ' αἰῶνος σώζονται ὄχι ὀλίγοι, ἀλλὰ δὲν ἐξηρευνήθησαν ἀκόμη ἀρκούντως. Τὴν πρώτην τάξιν κατέχει ἐν τοῖς βίοις μοναχῶν ὁ τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου διάσημος καταστάς, ὅστις συνεγράφη ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας. Ἀξιοσημείωτος εἶνε ἡ παρατήρησις τοῦ Βάτιφφωλ, ὅστις διέκρινε τὰ ἔχνη εὐρείας ἀγιολογικῆς ἐργασίας τῶν ἀρειανῶν ἐν τῷ δ' αἰῶνι ὡς μέσου διαδόσεως τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Ἡ τῶν μοναχῶν προτίμησις παρατηρεῖται καὶ

παρά τοῖς βιογράφοις τοῦ 5' αἰῶνος, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἐν-
ταῦθα ἀρχόμεθα. Μεγάλην ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχουσιν αἱ ὑπὸ Κυρίλ-
λου Σκυθοπόλεως βιογραφίαι Παλαιστιναίων μοναχῶν. Ὁ Ἰωάν-
νης Μόσχος συνέγραψε κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα συλλογὴν βίων
μοναχῶν, ἣτις εἶνε τὸ ἀντίστοιχον τῆς τοῦ Παλλαδίου. Μεγαλείτε-
ρον δὲ ἐνδιαφέρον παρέχουσιν αἱ δημώδεις βιογραφίαι, ἃς ὀλίγον
βραδύτερον συνέταξεν ὁ Λεόντιος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κύπρῳ Νεα-
πόλεως. Ἀλλ' ἡ ἀκμὴ τῆς λογοτεχνίας τῶν συναξαρίων
ἄρχεται κατὰ τὸν 7' αἰῶνα διὰ τῆς συγγραφῆς τῶν βίων τῶν
μαρτύρων καὶ ὁμολογητῶν τῆς εἰκονολατρείας, διήκουσα μέχρι
προϊόντος τοῦ 10'. Πολύριθμοι, ἐν μέρει ἀνέκδοτοι βίοι μονα-
χῶν συνεγράφησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐντὸς τῶν μεγά-
λων ἀσκητικῶν κέντρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Μικρᾶς Ἀσίας,
τοῦ Ἀθῶ, τῆς Παλαιστίνης, τῆς Καλαβρίας καὶ ἄλλων χωρῶν,
μνημεῖα ἐνθουσιώδους ἀγάπης καὶ πιστῆς ἀφοσιώσεως τῶν ἐπιζών-
των ἀδελφῶν πρὸς τοὺς μεγάλους « πατέρας » τῶν οἰκείων μονῶν.
Καὶ οἱ μὲν ἀδελφοὶ πρὸ αἰώνων ἤδη ἠκολούθησαν τοὺς πατέρας
εἰς τὸν τάφον, ἀλλ' αἱ βιογραφίαι αὐτῶν εἶνε πολύτιμοι πηγαὶ τῆς
ἱστορίας τῶν μονῶν, τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ βυ-
ζαντινοῦ αἰῶνος, πρὸς ἃς δὲν δύνανται νὰ παραβληθῶσιν αἱ σύγ-
χρονοι ἐπισκόπων καὶ πατριαρχῶν βιογραφίαι. Ὁ Συμεὼν ὁ με-
ταφραστῆς ὑστερεῖ πολὺ τῶν βιογράφων τούτων. Ὁ Συμεὼν δὲν
ἦτο γόνιμος συναξαριστής, ἀλλὰ διασκευαστῆς καὶ ἐρανι-
στῆς, ὁποῖους ὁ 11' αἰὼν ἔσχεν εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῆς λο-
γοτεχνίας. Ἀπὸ τοῦ 10' δὲ αἰῶνος ἄρχεται, ἐξαιρέσει τῶν ἐν Κα-
λαβρία μοναχῶν ἢ παρακμὴ τῆς ἀγιολογίας, ἣν ἐκδηλον
καθιστᾷ ἡ μικρὰ αὖξησης τῶν νέων αὐτῆς μνημείων. Κατὰ τοὺς
χρόνους τῶν Παλαιολόγων ἔλαβε πάλιν ὠθησίν τινα, ἀλλὰ τὸ φυ-
τὸν τοῦτο δὲν ἀνεβλάστησεν ἐκ τῆς ζωῆς. Οἱ συναξαρισταὶ τοῦ 12'
καὶ 13' αἰῶνος εἶνε ῥητορικοὶ λόγοι ἀνδρες, οἵτινες οὐδέποτε ἢ
σπανίως ἔζησαν ἐν συναφείᾳ πρὸς τοὺς βιογραφουμένους ἀγίους.

Τοιουτοτρόπως καὶ ἐν τῇ ἀγιολογίᾳ τὴν τελευταίαν φάσιν ἀποτελεῖ ἡ λογιότης.

Λογοτεχνικῶς ἤδη αἱ τυπικαὶ ἐπιγραφαὶ τῶν χειρογράφων: Ἐγκώμιον ἢ Βίος καὶ πολιτεία ὑπαγορεύουσι τὴν εἰς δύο εἶδη διαίρεσιν τῶν συναξαρίων, εἰς τὸ πανηγυρικὸν δηλονότι καὶ τὸ καθαρῶς διηγηματικόν. Τὸ μὲν Ἐγκώμιον ἀπηγγέλλετο ἐν ὁρησκευτικαῖς συναθροίσεσιν, ἰδίως δὲ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου, οἱ δὲ Βίοι ἦσαν κατὰ πρῶτον λόγον ἀναγνώσματα ψυχωφελῆ. Τὸ ἐγκώμιον λόγῳ τῆς μορφῆς αὐτοῦ ἀνήκει εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ῥητορικὴν, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ κεφαλαίᾳ ταύτῃ ἐπραγματεύθημεν περὶ αὐτοῦ. Οἱ Βίοι καθ' ἑαυτοὺς δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς τρεῖς ὁμάδας, εἰς τοὺς ῥητορικοὺς, δημώδεις καὶ τοὺς λειτουργικοὺς. Οἱ ῥητορικοὶ φέρουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς συγγραφικῆς τῶν λογίων, ἅτε συγγραφέντες ὑπὸ λογοτεχνῶν ἐμπείρων τῆς ῥητορικῆς, ἀποτείνονται δὲ εἰς τοὺς πεπαιδευμένους ἀναγνώστας ἐκ τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων. Ἄλλ' ἐὰν διὰ τοῦτο ἀποκτῶσι προσόντα λογοτεχνικά, πολὺ περισσότερον ἀποβάλλουσιν ἐκ τῆς ἀξίας αὐτῶν ὡς μνημεῖα τῆς ἐποχῆς, διότι δὲν ἔχουσι πρωτοτυπίαν καὶ φυσικότητα. Τοιαύτης δὲ φύσεως κλασικὰ δείγματα εἶνε τὰ συναξάρια τοῦ Συμεὼν μεταφραστοῦ. Τούναντίον οἱ δημώδεις βίοι ἀγίων ἦσαν προωρισμένοι διὰ τὰς λαϊκὰς τάξεις, διὸ εἶνε γεγραμμένοι ἀπλοῖκῶς καὶ ἀφελῶς, περιστρεφόμενοι κυρίως περὶ τὴν διήγησιν θαυμάτων, εἰς ὧν τὴν ἀνάγνωσιν ἠρέσκετο πάντοτε ὁ λαός. Ἐν τούτοις δὲν προέρχονται καὶ ἐκ τοῦ λαοῦ πάντοτε οὗτοι, διότι συνεγράφοντο καὶ ὑπὸ λογίων, οἵτινες ἠσθάνοντο τίνας ἀνάγκας εἶχεν ὁ λαός. Δείγματα πρότυπα τοῦ εἶδους τούτου εἶνε αἱ βιογραφικαὶ εἰκόνες τῶν ἀγίων αἱ συγγραφεῖσαι ὑπὸ Λεοντίου ἐπισκόπου Νεαπόλεως τῆς Κύπρου. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπληρώθησαν τόμοι ὁλόκληροι ὑπὸ τοῦ ὁλονὲν αὐξάνοντος τούτου ὕλικου, ὅπερ δὲν εὑρίσκει πλέον τέλος. Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σύνταξιν λίαν ἐπιτόμων κειμένων, ἐξ ὧν ἀπετελέσθησαν τὰ μηνολόγια. Αἱ ἐκλογαὶ αὗται περιελήφθησαν

ἔπειτα εἰς τὰ λειτουργικά μηναῖα μεταξὺ τῶν λοιπῶν στοιχείων τῶν λειτουργιῶν τῶν ἑορτῶν. Ἡ ἴσως καὶ ἀντιστρόφως συνέβη τὸ πρᾶγμα, αἱ ἐκλογαὶ δηλονότι προσρισθεῖσαι κατ' ἀρχάς διὰ τὰ λειτουργικά μηναῖα διέτρεξαν τὴν ὁδὸν ἀπὸ τούτων εἰς τὰ καθαρὰ μηνολόγια ἦτοι τὰ συναξάρια, δι' οὗ ὄνόματος καὶ αἱ ἐκλογαὶ αὗται καλοῦνται. Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀγιολογίας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς εἶνε ἄνευ σημασίας, διότι ἐλήφθησαν ἐξ ἀρχαιοτέρων κειμένων, ἀλλ' ὅπου ταῦτα ἀπωλέσθησαν, ἔχουσι τὴν ἀξίαν λειψάνων μακροτέρων βιογραφιῶν.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν οἱ συναξαρισταὶ πραγματεύονται τὴν ὕλην, δὲν εἶνε παρὰ πᾶσιν ὁ αὐτός, αἱ δὲ ἐν τούτῳ διαφοραὶ εἶνε σπουδαῖαι πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἀξίας. Ἐν μιᾷ κατηγορίᾳ συναξαρίων, ἥτις ἰδίως σύγκειται ἐξ ὑποβολιμαίων μαρτυρολογίων καὶ ῥητορικῶν βιογραφιῶν, αἶρονται αἱ μορφαὶ τῶν ἁγίων ὑπεράνω τῆς φυσικῆς τῶν πραγμάτων συνοχῆς εἰς ὕψη, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἐξικνεῖται. Ἀκτινοβολοῦσιν οὐράνιον φῶς, ὅπερ δὲν καταυγάζει μόνον τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ παντελῶς διὰ τῆς λάμψεώς του ἐξαφανίζει. Δὲν λείπουσιν ὅμως καὶ τὰ μειονεκτήματα ἀπὸ τοῦ τρόπου τούτου, ταῦτα δὲ εἶνε ἡ τυπικότης καὶ ὁ μηχανισμός. Δὲν εἶνε πλέον τοῦτο ἱστορία, ἀλλ' ὑπὸ ἱστορικὸν ἔνδυμα δογματικὴ ἢ ἠθικὴ. Ἐξέλιπε πᾶν ψυχολογικὸν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ ἱστορικοῦ προσώπου, ὑπὲρ τῶν ἀγώνων, τῶν θλίψεων καὶ τῶν τέρψεων αὐτοῦ· ἡ πραγματικότης χρησιμεύει μόνον ὡς περίβλημα ἰδεῶν καὶ ἐντολῶν ἠθικῶν, αἵτινες πρέπει νὰ ἐντυπωθῶσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Οὕτω δὲ ἐπραγματεύοντο οἱ συναξαρισταὶ πρὸ πάντων τοὺς βίους τῶν παλαιῶν ἁγίων. Διὰ τοῦτο καὶ πολὺ μικρὰ εἶνε ἡ ἱστορικὴ ἀξία τῶν βιογραφικῶν τούτων εἰκόνων. Ἀσυγκρίτως ὅμως σπουδαιοτέρα εἶνε αὕτη, ὅταν ὁ βιογράφος αἰσθάνεται ὡς ζῶσαν προσωπικότητα τὸν ἅγιον. Τότε ἔχει ζωηρὰν τὴν ἀντίληψιν τῆς ἀτομικότητος αὐτοῦ, ἣν ζωηρῶς ὁμοίως ἀναπαριστᾷ ἐν τῇ ἀλληλεπιδράσει αὐτῆς πρὸς τὸν περιβάλλοντα κόσμον καὶ πρὸς τὸν πο-

λιτισμὸν τῆς ἐποχῆς. Τοῦτο δὲ τὸ εἶδος τῶν βίων ἀγίων, ὅπερ ἀποτελεῖται ἰδίως ἐκ τῶν βιογραφιῶν τῶν μοναχῶν, ἔχει ἐκκλησιαστικῶς καὶ πολιτιστικῶς τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἀξίαν· περὶ ἧς ἀνωτέρω ἔγινε λόγος.

Κοινὸς ἄλλως χαρακτήρ πάντων τῶν εἰδῶν τῆς βυζαντηνῆς ἀγιολογίας εἶνε ἡ ἀκρίσια, ἧς ὀλίγοι τινὲς μόνον βίοι εἶνε ἀπηλλαγμένοι. Καὶ ἐνῷ αὕτη ἦτο ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἅμα καὶ ἐν τῇ Δύσει καθ' ἅπαντα τὸν μέσον αἰῶνα ἐπικρατούσης ἐλλείψεως ἱστορικοῦ πνεύματος, ὁ κίνδυνος ἠϋξανεन ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ ἀγιολογίᾳ ὥς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Οἱ συναξαρισταὶ ἐπραγματεύοντο περὶ προσώπων ὑπερτάτης λατρείας ἀπολαυόντων, ἐκ τῶν ἐλλείψεων καὶ ἀτελειῶν τῶν ὁποίων ὁ ἐνθουσιασμὸς δὲν ἄφηνεν αὐτοὺς νὰ διακρίνωσι τίποτε· ὥς σκοπὸν δὲ ἐπεδίωκον μόνον τὴν αὔξησιν τῆς ὑπολήψεως τῶν ἐξεικονιζομένων ἡρώων καὶ εἰς ἄλλους μετὰδιδόναι τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἐνθουσιασμοῦ, τὴν ψυχικὴν τοῦ ἀναγνώστου ὠφέλειαν, ἵνα καὶ οὗτος παραδειγματιζόμενος ἐκ τῆς ἀμέμπτου πολιτείας τοῦ ἀγίου μιμηθῇ τὸν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ζῆλον αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ τὸν μοναχικὸν βίον ἀφοσίωσιν. Δὲν εἶνε ἐπομένως διόλου θαυμαστόν, ἐὰν οἱ πλεῖστοι τῶν βίων τῶν ἀγίων εἶνε ὡς παντόφωτοι εἰκόνες, ἐπὶ τῶν ὁποίων κάμμία σκιά δὲν πίπτει καὶ ἀδιατάρακτος ἐξαπλοῦται ἡ ἀνταύγεια τοῦ φωτός.

1. Συλλογαὶ τῶν κειμένων: Ἡ ἀρχαιοτάτη συλλογὴ ἐλληνικῶν μαρτυρολογίων τοῦ Εὐσεβίου (Ἐκκλησιαστ. ἱστορίας 4, 15, 47· 5, 4, 3· 5, 23, 5) ἀπωλέσθη ἐντελῶς σχεδὸν καὶ ἡ ἀπώλεια αὕτη εἶνε ἀνεπανόρθωτος! — Ὡς ἀπωλέσθη καὶ ἡ ὑπὸ Μεθοδίου Κ)πόλεως συνταχθεῖσα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου γραφεῖσα συλλογὴ, ἐπωφελήθη δὲ μόνον αὐτὴν ὁ βιβλιογράφος τοῦ κώδικος Paris. 1470 anno 890, ὅστις παρέλαβεν ἐξ αὐτῆς τὸ μαρτύριον τῆς ἁγίας Μαρίνης σὺν τοῖς σχολίοις τοῦ Μεθοδίου. Ὡς ἦτο τοῦ κόπου ἀξίον ν' ἀναζητηθῶσι τὰ ἔχνη τῆς συλλογῆς ταύτης· ὥς ὑποδεικνύει τὸ μαρτύριον τῆς ἁγίας Μαρίνης, ἡ συλλογὴ περιεῖχε καὶ ὑπο-

βολιμαῖα κείμενα, διὸ δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν τοῦ Εὐσεβίου. Πρβ. H. Usener, *Acta Sanctae Marinae et Sancti Christophori*, ἐν Bonn 1886 σ. 47 ἐ., *Jahrbuch für protest. Theologie* 13 (1887) 247 ἐ. — Ἑλληνικὰ μαρτυρολόγια καὶ συναξαρία εὐρίσκουмен ἰδίως ἐν ταῖς ἀκολουθίαις ἐκ τῶν συλλογῶν ἐκείνων, αἵτινες περιλαμβάνουσιν ἁρχαῖα, μεσαιωνικὰ καὶ νεώτερα κείμενα: B. Mombricius, *Sanctuarium sive Vitae Sanctorum*, ἐν δυοὶ τόμοις, ο. J. καὶ O (ἐν Πόρμυ 1497;). Αὕτη περιέχει μόνον λατινιστὶ κείμενα, ἀλλὰ μετὰ αὐτῶν εὐρίσκονται ἁκριβεῖς μεταφράσεις ἐξ ἑλληνικῶν καλῶν χειρογράφων. — A. Lippomanus, *Sanctorum priscorum Patrum Vitae*, ἐν τέσσαρσι τόμοις, ἐν Βενετίᾳ 1551 — 54. *Historiae de vitis sanctorum*, ἐν Löwen 1565 (ἐκλογὴ ἐκ τῆς μείζονος συλλογῆς, μόνον λατινιστὶ). — L. Surius, *De probatis Sanctorum vitis*, ἐν ἑξ. τόμοις, ἐν Κολωνίᾳ 1570 — 75, μετετυπώθη ἐν Κολωνίᾳ 1617 ἐ., ἐν Τουρίνῳ 1875 — 1880, ἐν 13 τόμοις. Περιέχει καὶ λατινιστὶ μεταφράσεις, ἀλλ' αὐθαирέτως ἐπεξεργασμένας. — Fr. Combefis *Illustrium Christi martyrum lecti triumphi*, ἐν Παρίσις 1660 (καὶ ἑλληνικὰ κείμενα). — Th. Ruinart, *Acta primorum martyrum sincera et selecta*, ἐν Παρίσις, 1589, editio secunda ab ipso auctore recognita, ἐν Ἀμσ. ελοδόμῳ 1713, ἀνατύπωσις μετὰ προσαρτήματος ὑπὸ Galura, ἐν Αὐγούστῃ 1802, τελευταῖα ἐκδοσις ἐν Περγενοσβούργῳ 1859 (αὕτη εἶνε ἡ σπουδαιωτάτη συλλογὴ μαρτυρολογίων). — Τὴν πολυπληθεστάτην ὕλην ἑλληνικῶν μαρτυρολογίων καὶ συναξαρίων εἴτε λατινιστὶ εἴτε ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἑλληνικῷ κειμένῳ περιλαμβάνουσι τὰ *Acta Sanctorum* τῶν Βολλανδιστῶν. Ὁ πρῶτος τόμος τῶν ἁγίων τοῦ Ἰανουαρίου ἐξεδόθη ἐν Ἀντβέρπῃ τὸ 1643, τοῦ δευτέρου δὲ τόμου τῶν ἁγίων τοῦ Νοεμβρίου ὁ α' ἡμίτομος ἐν Βρυξέλλαις τὸ 1894. Ἑατὸς τούτων ἐκδιδονται ἀπὸ τοῦ 1882 τὰ *Analecta Bollandiana*, ἅτινα εἶνε σχεδὸν ἀποκλειστικῶς κείμενα καὶ μετὰ αὐτῶν πολλὰ ἑλληνικά. Περὶ τῶν *Acta Sanctorum* πρβ. Papebroch, *Acta Sanctorum Bollandiana apologeticis libris vindicata*, ἐν Ἀντβέρπῃ 1755. — Pitra, *Étude sur les Bollandistes*, ἐν Παρίσις 1850. — Ὁ A. Tougaard, *quid ad profanos mores dignoscendos augendaque lexica conferant Acta SS. graeca*

Bollandiana, ἐν Παρισίοις 1874 παρέχει ἐν σ. 1 — 44 κατάλογον τῶν μέχρι τοῦ ἔκτου τόμου τῶν ἀγίων τοῦ Ὀκτωβρίου περιεχομένων 184 ἑλληνικῶν βίων. — A. Tougaard, De l'histoire profane dans les actes grecs des Bollandistes, ἐν Παρισίοις 1874. — Dehaisnes, Les origines des Acta SS. et les protecteurs des Bollandistes dans le nord de la France 1870. — Μόνον ἑλληνικά κείμενα περιέχει ἡ συλλογὴ τοῦ Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, ἐν Βενετίᾳ 1884. — Πρὸς δὲ τούτοις ὑπάρχουσι καὶ ἐκδόσεις μερικώτεροι, αἵτινες κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐπληθύνθησαν. Ἀλλὰ μόνον ἐσχάτως ἤρχισαν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑρρίκου Οὐζενερ νὰ ἐφαρμόζωσι τὴν φιλολογικὴν κριτικὴν εἰς τὰ ἀγιολογικά κείμενα. — Περὶ τῶν ἀποκρύφων πράξεων τῶν ἀποστόλων: J. A. Fabricius, Codex apocryphus Novi Testamenti, ἐν δυσὶ τόμοις, ἐν Ἀμβούργῳ 1703. — C. Tischendorf, Acta apostolorum apocrypha, ἐν Λειψίᾳ 1851. — M. Bonnet, Supplementum codicis apocryphi, 1 — 2 ἐν Λειψίᾳ 1883 — 1895 (Acta Thomae καὶ Acta Andreae). — Acta apostolorum apocrypha, ediderunt R. A. Lipsius καὶ M. Bonnet, 1, ἐν Λειψίᾳ 1891. — Montague Rhodes James Apocrypha anecdota. A collection of thirteen apocryphal books and fragments now first edited from manuscripts, Texts and Studies by Armitage Robinson, 2, 3, ἐν Cambridge 1893. Πρβ. C. Weyman ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 422. — Πρὸς δὲ M. Bonnet, Sur les actes de Xanthippe et Polyxène ἐν Classical review 8 (1894) 336 — 341 (κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὰ κείμενα). — A. Vassiliev, Anecdota graeco-byzantina 1, ἐν Μόσχᾳ 1893, περιέχει ἀπόκρυφα κείμενα. Ἐτι δὲ πολλὰ μερικώτεροι ἐκδόσεις ὑπὸ Lipsius, Bonnet, Montague Rhodes James, Batiffol, Usener, Zahn κ. ἄ.

2. Βοηθήματα: Α. Γενικά: Πίνακα πλήρη τῶν μέχρις Ὀκτωβρίου 1894 ἐκδοθέντων ἑλληνικῶν κειμένων μαρτυρολογίων, ἀποκρύφων πράξεων τῶν ἀποστόλων καὶ συναξαρίων περιέχει ἡ πολυτιμοτάτη συμβολὴ τῶν Βολλανδιστῶν: Bibliotheca hagiographica graeca ἐν Βρυξέλλαις 1895. — Προσθήκας προσένειμον ὁ Ἑρρ. Οὐζενερ ἐν Deutsche Literaturzeitung, στήλῃ 1443 — 4, ὁ Φίλ. Μέυερ ἐν Theo-

logische Litteraturzeitung 20 (1895) 108 ἐ., ὁ Κ. Κρουμζάχερ ἐν Βυζαντ. Δελτίῳ 4 (1895) 191. Εἰς ταῦτα προσθετέον: Callinici De vita S. Hypatii liber, ediderunt Seminarii Philolog. Bonnens. sodales, ἐν Λειψίᾳ 1895 καὶ τὸν Βίον Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἀθῶ. — Ἡ ἀξία τοῦ ἀπαραιτήτου τούτου βοηθήματος θὰ ᾔτο μεγαλειτέρα, ἐὰν προσετίθετο τὸ γνωστὸν ἢ τὸ κατ' εἰκασίαν ἔτος τοῦ θανάτου τῶν ἁγίων ἢ τοῦλάχιστον τῶν βιογράφων αὐτῶν. — Τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἐρεύνης τοῦ παμπληθοῦς ὕλικου τῶν χειρογράφων ἐξεθῆκεν ὁ Κ. Κρουμζάχερ ἐν Studien zu den Legenden des heiligen Theodosios ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akademie der Wissenschaften 1892 s. 256-260. — F. Görres, Beiträge zur Hagiographie der griechischen Kirche ἐν Zeitschrift für wissenschaft. Theologie 28 (1885) 491-504 (ὅστις μονομερῶς ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῶν μηνολογιῶν). — H. Usener, Beiträge zur Geschichte der Legenden-Litteratur ἐν Jahrbuch für protest. Theologie 13 (1887) 219-259, ὅστις πραγματεύεται ἰδίως περὶ τῆς ἀλληλομεταβάσεως ἀγιολογικῶν παραδόσεων μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας. — Βεσελόφσκη, Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς μορφώσεως τῆς χριστιανικῆς ἀγιολογικῆς παραδόσεως ἐν τῇ (ῥωσικῇ) Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας ἐν Πετροπόλει 1876. — Τρύφων Ε. Ἐδαγγελίδης, Οἱ βίοι τῶν ἁγίων, ἐν Ἀθήναις 1895, ὅστις παρέχει συντόμους βιογραφίας μετὰ νέων κειμένων. — Βυζαντινὸν εορτολόγιον σκοπεῖ νὰ ἐκδώσῃ καὶ ὁ Μ. Ι. Γεδεών. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4, 236.

Β. *Εἰδικὰ συγγράμματα*: 1. *Περὶ τῶν μαρτυρολογίων*: Le Nain de Tillemont, Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles, ἐν Παρισίῳ 1693 ἐ., τόμος 4ος καὶ 5ος. — Le Blanc, Les actes des Martyres, Suppléments aux Acta sincera de Dom Ruinart, Mémoires de l'institut national de France. Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres 30 (ἐν Παρισίῳ 1883) 2, 57-347. Ὑποστηρίζει ὅτι κάμποσα μαρτυρολόγια, τὰ ὅποια ὁ Ροῦναρτ ἀπέκλεισε τῆς συλλογῆς ὥς μὴ γνήσια, ἔχουσι τὸν πυρῆνα γνήσιον, πολλοὶ ὁμῶς ἀπέκρουσαν τὸν ἰσχυρισμὸν του. Πρβ. πλὴν ἄλλων Fr. Görres, Neue hagiographische Forschungen unter besonderer Berücksichtigung

von Le Blant und Aubé, *én Jahrbuch für protest. Theologie* 18 (1892) 108-126. — 'Ο Le Blant ἐπιμένει εἰς τὴν θεωρίαν του καὶ ἐν τῷ προσφάτῳ αὐτοῦ ἔργῳ *Les persécuteurs et les martyrs aux premiers siècles de notre ère*, ἐν Παρισίοις 1893. — K. J. Neumann, *Der römische Staat und die allgemeine Kirche bis auf Diocletian*, 1 (ἐν Λειψίᾳ 1890) 274-331 (ἐξετάζει τὰ Μαρτύρια ἀπὸ Κομμόδου μέχρι Δεκίου). — E. Preuschen, ἐν τῇ τοῦ Harnack *Geschichte der altgrichischen Litteratur bis auf Eusebius* 1 (ἐν Λειψίᾳ 1893) 807-834. — G. Krüger, *Geschichte der altchristlichen Litteratur in den ersten drei Jahrhunderten*, ἐν Freiburg καὶ Λειψίᾳ 1895 σ. 236-245. — Περὶ τινων μαρτυρολογίων πρβ. τὰς ἱστορικὰς ἐρεῦνας περὶ τῆς ἐποχῆς τῶν διωγμῶν ὑπὸ B. Aubé, P. Allard, Fr. Görres (ἐν πολλαῖς πραγματείαις οἶον: *Kritische Untersuchungen über die Licinianische Christenverfolgung*, ein Beitrag zur Kritik der Märtyrerakten, ἐν Jena 1875), C. Arnold, E. Le Blant, ἐτι εἰδικὰς ἀγιολογικὰς μελέτας. Πλήρης βιβλιολογία αὐτῶν εἶνε ἀνεπίτευκτος ἐνταῦθα. Πρβ. τὸ *Bulletin des publications hagiographiques*, ὅπερ ἀπὸ τινων ἐτῶν συνεκδίδεται ἐν τοῖς *Analecta Bollandiana*. — Παρὰ τῷ Harnack, *Geschichte der altchristlichen Litteratur* σ. 813-815 εὐρίσκομέν τινα περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων μαρτυρολογίων. Περὶ τοῦ μαρτυρολογίου τοῦ Ἰερωνύμου διδασκόμεθα νῦν ἐκ τῆς ὑπὸ J. B. de Rossi καὶ L. Duchesne ἐκδόσεως τῶν *Acta Sanctorum* Novembris 2, 1 (1894) σ. 1-195.

2. Περὶ τῶν ἀποκρύφων πράξεων τῶν Ἀποστόλων: Τὸ κύριον σύγγραμμα εἶνε ἡ ἀξιόλογος ἐργασία τοῦ R. A. Lipsius, *Die apocryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, ἐν τρισὶ τόμοις μετὰ συμπληρωτικοῦ τεύχους, ἐν Braunschweig 1883 — 90. — Ph. Meyer, *Nachrichten über einige bisher unbenutzte, theils auch unbekannte griechische Handschriften zur biblisch-apocryphen Litteratur*, ἐν *Jahrbuch für protest. Theologie* 12 (1886) 373 — 397. — E. Preuschen ἐν τῇ ὑπὸ Harnack *Geschichte der altchristlichen Litteratur* 1, 116—139 ἐκθέτει τὰ νῦν ὑπάρχοντα καὶ τὰ τῆς παραδόσεως αὐτῶν). — G. Krü-

ger ἐνθ' ἄνωτ. σ. 54—59, 227—29. — Ἀφθονοῦσι μεταφράσεων ἐξ ἑλληνικῶν ἀποκρύφων αἱ σλαβικαὶ λογοτεχνίαι, αἵτινες διὰ τοῦτο πρέπει ἀκριβῶς νὰ ἐρευνῶνται ὡς καὶ αἱ λατινικαὶ καὶ αἱ εἰς ἀνατολικὰς γλώσσας μεταφράσεις. Πρβ. N. Tichonravov, Μνημεῖα τῆς ῥώσικης ἀποκρύφου λογοτεχνίας, ἐν Πετροπόλει 1863. — E. Kozak, Bibliographische Uebersicht der biblisch-apocryphen Litteratur bei den Slaven, ἐν Jahrbücher für protest Theologie 18 (1892) 127—158. — V. Jagitsch, Slavische Beiträge zu den griechischen apocryphen 1. Die altkirchenslavischen Texte des Adambuches, Denkschriften der k. Akademie der Wissensch. zu Wien, Philos.-histor. Klasse 42 (1893) 104. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 641. — R. Abicht, Quellennachweise zum Codex Suprasliensis (slavische Sammlung von Heiligenleben und Homilien, die aus dem griechischen übersetzt sind) ἐν Archiv für slav. Philologie 15 (1893) 321—337. 16 (1894) 140—153. — Bonwetsch, Die christliche vornicänische Litteratur in altslavischen Uebersetzungen in Harnacks Geschichte der altheistl. Litteratur 1 (ἐν Λειψίῳ 1893) 902—917. — Μνημονευτέον καὶ M. Speranski, Σλαβικὰ ἀπόκρυφα εὐαγγέλια, ἐν τῇ Γενικῇ ἐπιθεωρήσει, ἐν Μόσχῃ 1865.

3. Περί τῶν μετασκευῶν ἑθνικῶν μύθων: von Gutschmid, Ueber die Sage des hl. Georg als Beitrag zur iranischen Mythengeschichte ἐν Berichte über die Verhandlungen der Kgl. sächs. Gesellschaft der Wissensch. Philol.-hist. Klasse 13 (1861) 175-202. Ἀνετυπώθη ἐν ταῖς A. v. Gutschmid Kleine Schriften, ἐκδομ. ὑπὸ F. Rühl 3 (ἐν Λειψίῳ 1892) 173-204 (ἀπληρωμένον). — H. Usener, Legenden der Pelagia, ἐν Bonn 1879 σ. III-XXIV. Τοῦ αὐτοῦ: Uebersehenes ἐν Rheinisches Museum 50 (1895) 144—148. — A. Wirth, Danaë in christlichen Legenden, ἐν Βιέννῃ 1892 (φανταστικόν). Πρβ. C. Schmidt ἐν Göttinger Gelehrte Anzeigen 1892, 867—89. — Διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον τῶν ἐν αὐτοῖς ἐκδομένων συναξαρίων τῆς ἁγίας Βαρβάρας καὶ ἁγίας Εἰρήνης ὑπὸ C. Weyman ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 298. — A. Wirth, Aus orientalischen Chroniken, ἐν Φραγκφούρτῃ

1894 σ. 211 — 252. — Dieterich, Abraxas, Studien zur Religionsgeschichte des späteren Altertums, ἐν Λειψίᾳ 1891. — Πρβ. καὶ Κρουμβάχερ.

4. Περὶ τῶν ἀρειανικῶν συναξαρίων: P. Batiffol, Étude d'hagiographie arienne. La passion de St Lucien d'Antioche, Comptes rendus du congrès scientifique international des Catholiques. 2. Section (1891) 181 — 186· τοῦ αὐτοῦ Parthénus de Lampsaque, ἐν Römische Quartalschrift 6 (1892) 35 — 51. Πρβ. καὶ Analecta Bollandiana 12 (1893) 75 καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Batiffol ἐν Röm. Quartalschr. 7 (1893) 208 — 301.

3. Μεταφράσεις: Τὰ δημῶδη ἑλληνικὰ συναξάρια προέρχονται οὐσιωδῶς ἐκ μεταφράσεων ἀπὸ τῆς γραπτῆς ἀρχαιοπρεποῦς γλώσσης εἰς τὸ δημῶδες ἰδίωμα. Αἱ κύριαι συλλογαὶ δημῶδων συναξαρίων εἶνε: Μαξίμου Μαργουρίου, Βίοι ἁγίων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώττης ἦτοι ἐκ τῶν συναξαρίων μεταφρασθέντες, ἐν Βενετίᾳ 1656. — Ἀγαπίου Λάνδου, Ἐκλόγιον ἦτοι οἱ ὠραιότατοι βίοι τῶν ἁγίων, ἐν Βενετίᾳ 1755· Νέος παρὰδειςος ἦτοι λόγοι διάφοροι καὶ βίοι ἁγίων ἐκ τοῦ μεταφραστοῦ Συμεῶνος εἰς τὴν κοινὴν ἡμετέραν διάλεκτον μεταγλωττισθέντες, ἀνατύποις, ἐν Βενετίᾳ 1853· Καλοκαιρινή, ἐν Βενετίᾳ 1657. — Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Νέον ἐκλόγιον, ἐν Βενετίᾳ 1803 καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἁγιολογικαὶ ἐργασίαι. Πρβ. Κ. Σάθα Νεοελληνικὴν φιλολογίαν, ἐν Ἀθήναις 1868 σ. 624 ἐ. — Πλήρη ἀναγραφὴν τῶν νεοελληνικῶν συλλογῶν δὲν προτίθεμαι νὰ παράσχω ἐνταῦθα. — Ἐν τοῖς χειρογράφοις ὡς μεταφράσται ἀναφέρονται ὁ Μάξιμος ἱερομόναχος (κῶδιξ Συμωναῖος B 63 τοῦ 13' αἰῶνος), ὁ Ἰγνάτιος ἱερομόναχος (κῶδιξ Paris. 1632 saec. 16), ὁ Σωφρόνιος (ἴδε § 56 σημ. 3), ὁ Γερμανὸς (κῶδιξ Athous 3696 saec. 17) κ. ἄ. — Αἱ συριακαὶ μεταφράσεις ἑλληνικῶν συναξαρίων δὲν ἐξηρουνήθησαν ἀκόμη ἐν συναφείᾳ πρὸς ἀλλήλας. — Ἡ συλλογὴ τοῦ P. Bedjan, Acta martyrum et sanctorum syriace, μέχρι τοῦδε 5 τόμοι, ἐν Παρισίοις 1890 — 95 ἀνάγεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς ἑλληνικὰ πρότυπα. — Πρβ. § 6 σημ. 1. Ἔτι δὲ τὸ κείμενον τὸ ἐκδεδομένον ὑπὸ B. Raabe, Petrus der Iberer . . . syrische Uebersetzung einer um das Jahr 500 verfassten griechischen Biographie, ἐν Λειψίᾳ 1895. — Δύο ῥωσσικὰ διασκευὰς τοῦ συναξαρίου τοῦ ἁγίου

Γεωργίου ἐξέδ. ὁ Χριστ. Λοπάρεφ, Μνημεία ἀρχαίας συγγραφικῆς (ῥωσσ.) τεύχος 100όν, ἐν Πετρούπολει 1894. Πρὸς. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 199. Χῶρος δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα πρὸς ἀναγραφὴν τῆς πλήρους βιβλιολογίας. — Ἡ ἐν Παρισίοις Ἀκαδημία τῶν ἐπιγραφῶν προσεκήρυξε διαγωνισμό διὰ τὸ ἔτος 1896 τὴν ἐξερεύνησιν τῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν λατινικὴν μεταφρασθέντων συναξαρίων μέχρι τοῦ ι' αἰῶνος. — Ἡ ἐργασία ἐπεκτείνεται εἰς πᾶσας τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει μεταφράσεις.

4. Τὰ χειρόγραφα καὶ τεμάχια χειρογράφων, τὰ ὅποια περιέχουσι συναξάρια ἁθικτα μείναντα ὑπὸ τῆς διασκευαστικῆς ἐργασίας Συμεῶν τοῦ μεταφραστοῦ, δὲν ἀνεγρόφησαν εἰσέτι κατὰ τρόπον ἐνιαῖον. Ὁ Κ. Κρουμιζάχερ ἐν Studien zu den Legenden des hl. Theodosios σ. 258 πρῶτην φοράν κατήρτισε πίνακα αὐτῶν, κατέδειξε δὲ καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν καταλόγων τῶν χειρογράφων. Προσθέτομεν καὶ τοὺς ἐξῆς κώδικας: Monac. 3 saec. 10, Ambros B 3 inf. saec. 9, Sinait. 494 saec. 11, 35 saec. 11, Berolin. Philipp. 1623 saec. 9 — 10, Vatic. 1669 — 71, Mosqu. Synod. 159. Ἐτι δὲ τὸν ἐξῆς πρόχειρον κατάλογον τεμαχίων χειρογράφων, τὰ ὅποια παλαιογραφικῶς εἶνε ἀρχαιότερα τοῦ Συμεῶν μεταφραστοῦ, διὰ καὶ πλείονας προσοχῆς εἶνε ἀξία ἦτοι τοὺς κώδικας: Coisl. 26 ἀποσπάσματα τοῦ Βίου Λογγίνου τοῦ θ' αἰῶνος fol. 380 — 81, Coisl. 261 ἀποσπάσματα δι' οὐγκιαίων χαρακτήρων fol. 1 καὶ 304, Monac. 262 παλίμψηστα φύλλα (fol. 106 — 109) περιέχοντα μαρτυρολόγια, Laurent. Conv. soppr. 770 παλίμψηστος αὐτῇ ὑποκειμένη γραφῇ εἶνε Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Κλήμεντος κ. ᾧ, Angelic. D 2, 27 ἀποσπάσματα δι' οὐγκιαίων χαρακτήρων Βίου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ θ' αἰῶνος, Paris. Suppl. gr. 480 καὶ Carnot. 40 ἀποσπάσματα συνανήκοντα δι' οὐγκιαίων χαρακτήρων τῶν Βίων τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, τῶν ἁγίων Θωμᾶ, Παχωμίου, Paris. Suppl. gr. 686 ἀποσπάσματα δι' οὐγκιαίων χαρακτήρων περὶ τοῦ Βίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ τοῦ θ' αἰῶνος fol. 35 — 38, Petropol. 28 φύλλον δι' οὐγκιαίων γραμμῶν τοῦ η' αἰῶνος Βίου τοῦ ἁγ. Ἰωάννου μοναχοῦ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα, Petropol. 47 φύλλον δι' οὐγκιαίων χαρακτήρων τοῦ θ' αἰῶνος Βίου τοῦ ἁγίου Ἀντιόχου, ἐν τῷ κώδικι Ἀχμίμ τοῦ κατὰ Πέτρον εὐαγγελίου τεμαχίων δι' οὐγκιαίων χαρακτήρων τοῦ Μαρτυρίου Ἰουλιανοῦ, Messin. 37 (παλίμψηστος) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου

Ἀρτεμίου ἐν τῇ ὑποκειμένη δι' οὐγκιαίων χαρακτήρων γραφῇ, Veron. 134 (παλίμψηστος) Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου κ. α, Monac. 443, 8 φύλλα δι' οὐγκιαίων χαρακτήρων περιέχοντα Βίους μοναχῶν, Paris. 497 τοῦ ἔτους 970 ἀποσπάσματα μαρτυρολογίων (fol. 327—29).

5. Περὶ τῶν μηναίων, μηνολογίων καὶ συναξαρίων ἴδε Leo Al-
latius, De libris eccles. Graecorum, ἐν Παρίσις 1645 σ. 78-93.
Νέα τῶν μηναίων ἐκδόσις ἐν Βενετίᾳ 1884 ἐν 12 τόμοις. — Τὸ γνω-
στότατον μηνολόγιον εἶνε τὸ τοῦ Βασιλείου Β' (976-1025), ἐκδοθὲν
ὑπὸ Card. Albani ἐν Urbino 1727 ἐν τρισὶ τόμοις ἀνατύπωσις
παρὰ Migne, Patr. gr. 117. — Πληροφορία; παρέχουσι: J. E. Mar-
tinov, Annus ecclesiasticus graeco-slavicus, Acta SS. Oc-
tobris 11 (1864) 1-385, Σερβίου πλήρες μηνολόγιον (ῥωσιστὶ) ἐν
δυσὶ τόμοις, ἐν Μόσχᾳ 1875-76, M. Nilles, Kalendarium ma-
nuale utriusque ecclesiae, orientalis et occidentalis, ἐν Inns-
bruck 1879 — Δὲν ἐξερευνήθησαν ἀκόμη οὔτε τὰ τοῦ χρόνου τῆς
συγγραφῆς οὔτε τὰ τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἱστορικῆς αὐθεντίας τῶν βιβλίων
τούτων. — B. Βολοιώφ, Ἰχνη τῶν ἀρχαίων μηνολογίων ἐκκλησιῶν τινων
(ῥωσιστὶ) ἐν τοῖς Χριστιανικοῖς ἀναγνώσμασι (ὄργάνῳ τῆς ἐν Πετρο-
πόλει ἐκκλησ. ἀκαδημίας) 1893, 177-210 Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 3
(1894) 208 ε.

83. Κύριλλος ὁ Σκυθοπόλεως εἶνε ὁ ἐξοχώτατος συν-
αξαριστὴς τοῦ 5' αἰῶνος. Εἰς τοὺς Βίους τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἱστορου-
μένων ἁγίων συνύφανε πολλὰς αὐτοβιογραφικὰς πληροφορίας, ἐξ
ᾧ προκύπτει ὅτι ἐγεννήθη τὸ 514 ἐν Σκυθοπόλει τῆς Γαλιλαίας,
περὶ δὲ τὸ τριακοστὸν τῆς ἡλικίας του ἔτος ἔλαβε τὴν κουράν ἐν
τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου (τὸ 543). Ἐνταῦθα διεβίωσεν ὡς
μοναχὸς δέκα ἢ ἑνδεκα ἔτη· διατρίψας δὲ βραχὺ ἐν τῇ Νέᾳ λαύρᾳ,
ἐξ ἧς ἀπεδιώχθησαν οἱ ὠριγενισταί, εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ
ἁγίου Σάββα ἐν τῇ ἐρήμῳ Ἰούδα (ἀπὸ τοῦ 557), ὅπου καὶ ἐτε-
λεύτησεν. Τὸ ἔτος, καθ' ὃ ἀπέθανεν, εἶνε ἄγνωστον, δὲν δύναται
ὅμως νὰ εἶνε πολὺ μετὰ τὸ 557.

Θερμὸν ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων τοῦ
μοναχικοῦ κόσμου τῆς Παλαιστίνης παρῴρμησε τὸν Κύριλλον,

εὐθύς ἅμα ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, νὰ συναγάγῃ ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ βίου τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς μονῆς του (ἀποθανόντος τὸ 473) καὶ τοῦ ἁγίου Σάββα (ἀποθανόντος τὸ 531), τῶν δύο δηλαδὴ ἐξεχόντων ἀνδρῶν μεταξὺ τῶν πολλῶν ἰδρυτῶν μοναστηρίων ἐν Παλαιστίνῃ. Εἰ καὶ ἐστερεῖτο ῥητορικῆς παιδεύσεως, δι' ὅπερ συχνάκις ὁ Κύριλλος παραπονεῖται, ὅπερ ὅμως ἀληθῶς ἦτο εὐτύχημά του, κατάρθωσε νὰ συγγράψῃ καὶ ἄλλων Παλαιστιναίων μοναχῶν βιογραφίας πλὴν τῶν δύο εἰρημένων. Αἱ βιογραφίαι αὗται ἔχουσιν ἑκτακτον ἀξίαν ὡς πηγὰι τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς τῶν Παλαιστιναίων μοναχῶν ἱστορίας. Καὶ αἱ μὲν μεγάλαι δύο πρῶται ἐδημοσιεύθησαν τὸ 556, εἴτα δὲ ἠκολούθησαν τέσσαρες μικρότεραι τῶν ἁγίων Ἰωάννου ἡσυχαστοῦ, Κυριακοῦ, τοῦ κοινοβιάρχου Θεοδοσίου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Βετελίας Θεογνίου. Εἰς τὰς δύο ταύτας ἐμιμήθη τοὺς πανηγυρικοὺς βίους τοῦ τε Θεοδοσίου, ὃν πρότερον εἶχε συγγράψῃ ὁ ἐπίσκοπος Πέτρος Θεόδωρος (περὶ τὸ 530), καὶ τοῦ Θεογνίου, ὃν συνέγραφεν ὁ Παῦλος Ἑλλαδικὸς (περὶ τὸ 526), ἀλλὰ καὶ τούτους μετὰ κριτικοῦ πνεύματος ἐπωφελήθη. Πρόθεσίς του ἦτο νὰ καταρτίσῃ μεγάλην συλλογὴν βίων μοναχῶν, ἀλλ' ὁ πρόωρος θάνατος πιθανῶς ἐκώλυσεν αὐτὸν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σκοποῦ του. Τοῦτο δὲ εἶνε τόσῳ μᾶλλον λυπηρόν, καθόσον οἱ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου συγγραφέντες βίοι διακρίνονται διὰ τε τὸ ἀξιοπiston τῆς ἀφηγήσεως καὶ τὴν ἀσυνήθη φροντίδα περὶ τὴν ἐξακριβωσιν τῶν χρονολογιῶν, ὡς καὶ διὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ νηφαλιότητα, ἥτις φαίνεται παράδοξος, λαμβανομένης ὑπ' ὅψιν τῆς ἐποχῆς, μολον-
 ὅτι ὁ Κύριλλος συνεμερίζετο τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν μοναχικοῦ κόσμου τὴν εἰς τὰ θαύματα πίστιν, ἔτι δὲ διὰ τὴν ἐμπειρίαν αὐτοῦ εἰς τὰ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου καὶ διὰ τὴν ἀσκητικὴν εὐλάβειαν καὶ τέλος διὰ τὸ ἀπλοῦν καὶ πρὸς πάντα ῥητορικὸν καλλωπισμὸν ξένον ἰδιωμά του. Ἀλλὰ ταῦτα εἶνε πλεονεκτήματα ἐξασφαλίζοντα εἰς τὸν Κύριλλον τιμητικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν συναξαριστῶν.

1. *Ἐκδόσεις*: Ἐκδόσεις τῶν ἀπάντων τοῦ Κυρίλλου δὲν ὑπάρχει, εἶνε δὲ ἀπαραιτήτως ἀναγκαία.—Τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἐκδ. ἀρχική ὑπὸ Montfaucon, *Analecta graeca* 1 (ἐν Παρισίοις 1688) 1.-99· τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Σάββα ἐκδ. ἀρχική ὑπὸ Cotelierius, *Eccles. graecae monumenta* 3 (ἐν Παρισίοις 1686) 220-376· τοῦ Βίου τοῦ Ἱωάννου Σιλεντιαρίου ἐκδ. ἀρχική ἐν *Acta SS. Mai* 3, 16-21· τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Κυριακοῦ ἐκδ. ἀρχική ἐν *Acta SS. Septembris* 8, 147-128· τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου ἐκδ. ἀρχική ὑπὸ Usener, *Index scholarum* τῆς θερυνῆς ἐξαμηνίας τοῦ 1890, ἐν Bonn 1890 σ. IV-VI καὶ μετὰ δευτέρων ἀντιβολῶν τοῦ χειρογράφου ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ *Der hl. Theodosios, Schriften des Theodoros und Kyrillos* ἐν Λειψίᾳ 1890 σ. 103-113 μετὰ πολυτίμων σημειώσεων σ. 190-197. Ὁ *Κρουμβάχερ* ἐν *Studien zu den Legenden des hl. Theodosios, Sitzungsberichte der bayer. Akad.*, ἐν Μονάχῳ 1892 σ. 251-255 ἀναφέρει διαφόρους γραφὰς ἐκ δύο νέων χειρογράφων καὶ φέρει κριτικὰς τινὰς παρατηρήσεις εἰς τὸ κείμενον τοῦ Οὐζενερ.—Τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Θεογνίου ἐκδ. ἀρχική (ὑπὸ P. J. van den Gheyn) ἐν *Anal. Bolland.* 10 (1891) 113-118 καὶ συνάμα ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου *Κεραμέως* ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Παλαιστιναίᾳ συλλογῇ (ῥωσιστί) 32 (ἐν Πετροπόλει 1891) μετὰ ῥωσικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Γ. Σ. Δεστούνη. *Περβ. Anal. Bolland.* 11 (1892) 477· Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 173 ἐ.—Ἀρχαίαν σλαβικὴν μετάφρασιν τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Σάββα ἐξέδ. ὁ *Πομαλόφσκη* ἐν Πετροπόλει 1890, μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου καὶ εἰσαγωγῆς (ῥωσιστί).

2. *Βοηθήματα*: H. Usener, *Der hl. Theodosios* σ. XI-XXIII.—*Anal. Bolland.* 10 (1891) 73-78.—Ὁ Fr. Loofs, *Leontius von Byzanz*, ἐν *Λειψίᾳ* 1887 σ. 274-297 ὁμιλεῖ διὰ μακρῶν περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ Εὐθυμίου καὶ Σάββα καὶ περὶ τοῦ ἐν τῷ Βίῳ τοῦ ἁγίου Σάββα ὠριγενιστοῦ Λεοντίου.—A. Ehrhard, *Das griechische Kloster Mâr Sabba*, ἐν *Römische Quartalschrift* 7 (1893) 43-45, 63. Πρέπει, ὡς ὑπεδήλωσα ἐκεῖ, νὰ ἐξερευνηθῇ μήπως ὁ Βίος μαθητοῦ τινος τοῦ ἁγίου Σάββα Ἀβραμίου, ὅστις περιέχεται ἐν τῷ κώδικι *Lips. Tischend.* 2 (ἐκ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα) ἐν ἀραβικῇ μεταφράσει μετ' ἄλλων συγγραμμάτων τοῦ Κυρίλλου, συνεγράφη

ὕπὸ τούτου. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη καθίσταται πιθανὴ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Βίος Ἀβραμίου ἐπισκόπου Κρατείας περιέχεται μετ' ἄλλων Βίων τοῦ Κυρίλλου καὶ ἐν τῷ δι' οὐγκιαίων χαρακτήρων κώδικι Sinaiticus 494 τοῦ θ' αἰῶνος. — Προσοχῆς ἄξιος εἶνε ὁ κώδιξ Petropol. 28 τοῦ η' αἰῶνος περιέχων τὸν βίον Ἰωάννου τοῦ ἐκ τῆς λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα, ὅστις βεβαίως πρέπει νὰ εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ὑπὸ Κυρίλλου συγγραφείς.

3. Ἄλλοι συναξαρισταὶ τοῦ 5' αἰῶνος: 1. Παῦλος ὁ τῆς Ἑλούσης πόλεως ἡσυχαστῆς ταυτίζεται ὑπὸ τῶν Βολλανδιστῶν πρὸς τὸν ὑπὸ Ἰωάννου Μόσχου μνημονευόμενον Παῦλον Ἑλλαδικὸν καὶ θεωρεῖται συγγραφεὺς ἱστορικοῦ ἐγκωμίου τοῦ Θεογνίου ἐπισκόπου Βετελίας. Ὁ Παῦλος ἐξεφώνησε τὸν λόγον πιθανῶς ἐν ἔτει 526 ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Θεογνίου, ὁ δὲ Κύριλλος ἠρύσθη ἐξ αὐτῆς πολλά. Ἐκδ. ἀρχικὴ ἐν τοῖς *Analecta Bolland.* 10 (1891) 78-113 καὶ ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου *Κεραμέως* ἐνθ. ἀνωτ. 2-21. — Ἐν τοῖς *Anal. Bolland.* 11 (1892) 477 διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου Ἑλλαδικοῦ. — Περὶ τοῦ ἁγίου Θεογνίου ἴδε Van den Gheyn, St Théognius, évêque de Bétélie en Palestine, ἐν *Revue des questions historiques* 1891 τοῦ Ὀκτωβρίου σ. 397-429.

2. Ὁ Θεόδωρος, ὅστις ἐν τῇ σχολῇ τῆς Γάζης ἔλαβε ῥητορικὴν παιδείαν, κατόπιν δὲ ἔγινεν ἐπίσκοπος Πέτρας, ἐξεφώνησε πιθανῶς κατὰ τὴν πρώτην ἐπέτειον τοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου (τὸ 529) τὸν ἐπιμνημόσυνον λόγον, ἐξ οὗ ὁμοίως ὠφελήθη ὁ Κύριλλος ἀλλὰ μὲ κρίσιν. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν βραχεῖαν βιογραφίαν τοῦ Κυρίλλου ἢ ἐκ τοῦ πομπώδους καὶ περὶ τὰ θαύματα διατρίβοντος λόγου ἐντύπωσις δὲν εἶνε ἀγαθή. Κατὰ τὸν κώδικα Laurent. 11, 9 ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ H. Usener ἐν τῷ προγράμματι τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βόννης 1890 σ. 4-42, *Der hl. Theodosios, Schriften des Theodoros und Kyrillos*, ἐν Λειψίᾳ 1890 σ. 1-101 μετὰ πολυτίμων σημειώσεων σ. 114-189. — Ὁ *Χρονμῆαχερ* ἐν *Studien zu den Legenden des hl. Theodosios* σ. 238-250, 278-321 ἀνεθώρησε τὸ κείμενον ἀντιβαλὼν πέντε νέα χειρόγραφα, προσέθηκε δὲ ἄλλα τε καὶ διορθώσεις ἐπέφερεν εἰς τὰ ὑπομνήματα τοῦ Οὐζενερ, ἐν οἷς μίαν ποιητικὴν διασκευὴν τοῦ συναξαρίου τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου καὶ πραγματείαν περὶ τῆς ἐορτῆς τῶν ψυχῶν. Βιβλιολογικὰς καὶ εἰς τὰ χειρόγραφα ἀναφερομένας προσθήκας

ὡπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 631 καὶ ὑπὸ G. Vitelli ἐν Studi ital. di filol. class 2 (1893) 138. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 3, (1894) 194. — Εἰς τὰ ἐνέα ὑπὸ τοῦ Κρουμβάχερ μνημονευόμενα χειρόγραφα τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Θεοδώρου προσθετέον ἐν τῇς Γενούης (codex Missionar. urban. 93 saec. 10 fol. 142-195v) καὶ ἐν τῇς Λέσβου. G. Vitelli ἐν Studi ital. di filol. class. 2 (1893) 138 καὶ 374. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 643 καὶ 3 (1894) 194.

3. Ὁ ὑπὸ συγχρόνου τινὸς τοῦ Παλαιστιναίου μοναχοῦ Δωσιθέου (ἀποθάν. περὶ τὸ 530) συγγραφείς Βίος εὐρίσκεται λατινιστῇ μεταφρασμένος ἐν τοῖς Acta SS. Februarii 3, 382-84.

4. Τριῶν πατριαρχῶν Κ)πόλεως κατὰ τὸν 5' αἰῶνα οἱ βίοι εἶνε ἐκδοσμένοι, ὁ τοῦ Μηναῖ (†552) ἐν τοῖς Acta SS. Augusti 5, 169. ἔ., ὁ τοῦ Εὐτυχίου (†582) ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Εὐδοκίου (πρβ. § 9 σημ. 6) ὁ τοῦ Ἰωάννου τοῦ νησιευτοῦ ὑπὸ τοῦ συγχρόνου ἱερέως Φωτεινοῦ διεσώθη ἐν ἀποσπάσματι παρὰ Mansi, Concilia 13, 80-85.

5. Τοῦ Βίου τοῦ Θεοφίλου Ἀδάνων τῆς Κιλικίας († 538), ὃν συνέγραψεν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Εὐτυχιανός, ἡ ὑπὸ Παύλου διακόνου λατινικὴ μετάφρασις ὑπάρχει ἐν τοῖς Acta SS. Februarii 1, 483 ἔ.

6. Ὁ Βίος τῆς μητρὸς Συμεῶν τοῦ νέου στυλίου Μάρθας (†551) ἀποδίδεται ὁμοίως ἐν τοῖς Acta SS. Mai 5, 403-431 εἰς τινὰ σύγχρονον.

7. Ὁ Εὐάγριος ἐν ἐκκλησ. ιστορ. βιβλ. 3, 33 ἀναφέρει Βίον τοῦ Σευήρου Ἀντιοχείας καὶ ἐν βιβλ. 6, 20 ὀνομάζει τὸν ἐπίσκοπον Ἱερὰ πόλεως Στέφανον ὡς συγγραφέα βίου τοῦ ἁγίου Γολανδούχ, τοῦ μαρτυρικοῦ θάνατον λαβόντος ἐπὶ Εὐαγρίου.

8. Παράδειγμα μαρτυρολογίων ὅψε συγγραφέντων παρέχει τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Κηρύκου καὶ τῆς Ἰουλίττας ὑπὸ Θεοδώρου ἐπισκόπου Ἰκονίου ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ τελευταῖον ἐξεδόθη ἐν Anal. Bolland. 1 (1882) 192-207 μετ' ἐπιστολῆς τοῦ Θεοδώρου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ζώσιμον, αἰτήσαντα αὐτὸν ταύτην. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐξάγεται, ὅτι καὶ τότε ἀκόμῃ εἶχον διάδοσιν αἰρετικὰ μαρτυρολόγια. — Τὸ αὐτὸ προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ 63ου κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου (892), δι' οὗ ἐπεβάλλετο ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτῶν ἀπὸ πάσης χρήσεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἡ πυρπόλησις των.

9 Τοῦ εἰς τὸν 5' αἰῶνα ἀναγομένου βίου τοῦ ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος Ἀντωνίου ἐκδ. ἀρχικὴ ἐν τοῖς Acta SS. Septembris 5, 16-19' καὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 115, 602-698.

10. Μαρτύριον τῆς ἁγίας Σίρας, ἣτις ἐμαρτύρησεν ἐν Περσίᾳ τὸ 558, ὑπάρχει ἐν τοῖς Acta SS. Mai 4, 172-183. Οἱ Βολλανδισταὶ θεωροῦσιν αὐτὸν σύγχρονον.

84. Ὁ Ἰωάννης Μόσχος ἐπὶ κλην Εὐκρατῆς ἦτο ἐξ ἐκείνων τῶν μοναχῶν, οἵτινες ἐξ ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου περιήρχοντο τὰ μοναστήρια τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἔγραφον ὅσα ἔβλεπον καὶ ἤκουον. Οὗτοι ἐπεδίωκον ἐννοεῖται κατὰ πρῶτον λόγον ἀσκητικούς σκοπούς, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ πλούτου τῶν βιογραφικῶν ἐν ταῖς συγγράμμασιν αὐτῶν πληροφοριῶν δύνανται νὰ καταλεχθῶσιν εἰς τοὺς συναξαριστάς. Ὁ Ἰωάννης ἤκμαζεν ἐπὶ Τιβερίου (578-602), μονάζων ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου καὶ κατόπιν ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Σάββα ἐν Παλαιστίνῃ. Συνοδευόμενος ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ὑπὸ τοῦ σοφιστοῦ Σωφρονίου, τοῦ μετὰ ταῦτα πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἀπεδήμησεν εἰς τὴν Παλαιστίνην, Αἴγυπτον καὶ τὴν χερσόνησον Σινᾶ, εἰς τὴν Συρίαν, Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς διαφόρους νήσους τῆς Ἑλλάδος, οἷον Κύπρον, Σάμον κ. ἄ. Μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Περσῶν μετέβη εἰς Ἀντιόχειαν καὶ Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου στενῶς συνεδέθη πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην τὸν ἐλεήμονα, τέλος δὲ εἰς Ρώμην, ὅπου ἀπέθανε τὸ 619. Τὰς ἐντυπώσεις αὐτοῦ ὁ πολυπείρος μοναχὸς κατέγραψεν ἐν βιβλίῳ, ὅπερ ὁ ἴδιος ἐπέγραψε Λειμῶνα καὶ εἰς τὸν συνοδὸν αὐτοῦ Σωφρόνιον ἀφιέρωσεν. Ἐν ποικίλῃ ἀναμίξει καὶ διατάξει ὡς τὰ ἄνθη τοῦ λειμῶνος, ἀνακοινοῦνται ἐν αὐτῷ συμβάντα, χαρακτηρισμοί, ῥήσεις πλείστων μοναχῶν, εἴτε ἐξ ἰδίας πείρας εἴτε ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν, ἃς ὁ Ἰωάννης ἐθεώρει ἀξιοπίστους, ἢ καὶ προγενεστέρων ἀφηγήσεων ὁμοίας ὑποθέσεως. Πολλοὶ τῶν σημειώσεων τούτων εἶνε πολιτιστικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀλλ' ἡ ἀξία τοῦ ὅλου ἔγκειται δι' ἡμᾶς ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ μοναστηρικοῦ βίου καὶ ἐν τῇ μνείᾳ τῶν ὀνομάτων πολλῶν μονῶν. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἦτο πολὺ

ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὑπέστη διασκευῆς καὶ ἐπεκτάσεις. Ἦδη ἐπὶ Φωτίου τῶν χειρογράφων ἄλλα μὲν συνέκειντο ἐκ 304, ἄλλα δὲ ἐκ 342 κεφαλαίων. Ἡ δὲ ἀρχικὴ αὐτοῦ μορφή πρέπει νὰ καθορισθῇ ἐπὶ τῇ βάσει ἐρεῦνης κριτικῆς τοῦ κειμένου καὶ τῶν χειρογράφων. Καὶ ἐκ γλωσσικῆς ἀπόψεως παρέχει ἐνδιαφέρον τὸ δημῶδες λεκτικὸν καὶ τὸ δημῶδες ὕφος. Περὶ τοῦ βίου Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος, ἐν συνέγραψεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Σωφρονίου, πρβ. § 86 σημ. 1.

1. Ἑκδόσεις: Τὸ σύγγραμμα, ὅπερ ἐπιγράφεται καὶ Λειμωνάριον, Νέος παραδείσος, Νέον παραδείσιον, λατινιστὶ δὲ Pratum spirituale ἐξέδωκεν (ἐκδόσις ἀρχικὴ) ὁ Fronto Ducaeus ἐν Bibliotheca graecolatina (ἐν Παρισίοις 1624) 1056-1159. — Προσθήκας δὲ ὁ Cotelierius, Ecclesiae graecae monumenta 2, 341-456. — Πάντα ὁμοῦ παρὰ Migne, Patr. gr. 87, 3, 2852-3112 ἐν κεφαλαίοις διακοσίοις δεκαενέα. — Τὰ χειρόγραφα διίστανται ἀλλήλων σημαντικῶς. Ὁ κώδιξ Marcian. Class. 2, 21 τοῦ 1' αἰῶνος ἔχει κεφάλαια 165 καὶ πρέπει νὰ ληθῇ ὑπ' ὄψιν εἰς κριτικὴν ἐκδοσιν τοῦ συγγράμματος. Περιέχει δὲ καὶ τοὺς βίους μοναχῶν ὑπὸ Θεοδωρήτου καὶ Παλλαδίου.

2. Βοηθήματα: Ἀνώνυμος πρόλογος ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Fronto Ducaeus ἐνθ. ἀνωτ. 1054-1057 περιέχει βιογραφικὰς σημειώσεις καὶ προσετέθη πιθανῶς εἰς τὴν ὑπὸ Σωφρονίου γενομένην ἐκδοσιν τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰωάννου. — Ὁ Φώτιος ἐν τίτλῳ 199 ἀναλύει τὸ περιεχόμενον τοῦ προλόγου τούτου. Ἡ δὲ κρίσις αὐτοῦ περὶ τοῦ λεκτικοῦ τοῦ Ἰωάννου ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἡ δὲ τοῦ λόγου ἐρμηνεία εἰς τὸ ταπεινότερον... καὶ ἀμαθέστερον ἀποκλίνει. — H. Gelzer, Leontios von Neapolis Leben des hl. Johannes des Barmherzigen, ἐν Φρειβούργῳ καὶ Λειψίᾳ 1893 σ. 117 ἐ. — Περὶ τῆς μετὰ ταῦτα ἐπιδράσεως τοῦ Λειμῶνος ἴδε Max Hoferer, Joannis Monachi Liber de miraculis, Gymnasialprogramm ἐν Würzburg 1884 σ. 58 ἐ.

3. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς καὶ τῶν πηγῶν τῶν Ἀποφθεγμάτων, Γεροντικῶν, Πατερικῶν, τὰ ὅποια περιέχονται ἐν πολλοῖς χειρογράφοις, οὐδὲν ἔτι σαφές γνωρίζομεν. Οὐσιωδῶς ἀνάγονται βεβαίως

εἰς τοὺς βίους μοναχῶν, ἐξ ὧν κατηρτίσθησαν συλλογαὶ ἤδη κατὰ τὸν δ' καὶ ε' αἰῶνα. Ἡδὴ ὁ Ἰωάννης Μόσχος ἀναφέρει ἐν Βιβλίον γεροντικόν (ἐν Λειμῶνι κεφ. 55 καὶ 56) ὡς καὶ Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων πατέρων (αὐτόθι κεφ. 112). Ὁμοίαν συλλογὴν περιγράφει ὁ Φώτιος ἐν τίτλῳ 198 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Βίβλος ἁγίων πατέρων. — Ἐκδεδομέναι εἶνε δύο ἀνώνυμοι συλλογαὶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Ἀποφθέγματα τῶν πατέρων καὶ Ἱστορία τῶν Αἰγυπτίων μοναχῶν ἢ Παράδεισος παρὰ Migne, Patr. gr. 65, 71-442, 442-450. — Μεγάλῃ τις συλλογὴ (ἐν τοῖς χειρογράφοις πολλάκις ὀνομάζεται Πατερικὸν εὐεργετινόν, Εὐεργετινός,) ἀποδίδεται εἰς Παῦλον τὸν ἰδρυτὴν τοῦ μοναστηρίου τῆς Θεοτόκου τῆς εὐεργετιδος, ἐξεδόθη δὲ ἐν Βενετίᾳ τὸ 1783 καὶ μνημονεύεται ὑπὸ Ph. Meyer ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 11 (1890) 408. — Ἄλλα κείμενα ἐν λατινικῇ μεταφράσει συνέλεξεν ὁ Her. Rosweyd, Vitae sanctorum, ἐν Ἀντβέρπῃ 1615. — Πρὸς διασάφησιν τοῦ πράγματος πρέπει ν' ἀνατρέξωμεν καὶ εἰς τὰ χειρόγραφα, ἐν οἷς ἀναφέρεται ὡς καταρτίσας τοιαύτας συλλογὰς καὶ τις Ἡρακλείδης καὶ Δανιὴλ Σκητιώτης (π. χ. ἐν κώδικι Coisl. 282 saec. 11, Laurent. 10, 3 saec. 12). Πολυτίμους νύξεις περὶ τῆς ἐξερευνήσεως τῶν χειρογράφων ἔδωκεν ὁ Floss ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὰς ὁμιλίαις τοῦ Μακαρίου παρὰ Migne, Patr. gr. 34, 15 ε. Ἡ πρώτη ἀνάγκη εἶνε κριτικὴ ἔκδοσις τῆς Πρὸς Λαῦσον ἱστορίας τοῦ Παλλαδίου (παρὰ Migne, Patr. gr. 34, 995-1278), ὅστις ἤδη ἐκ παλαιότερου συγγράμματος ἦντλησε. Πρβ. P. E. Lucius, Die Quellen der älteren Geschichte des ägyptischen Mönchtums, ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 7 (1884-85) 163-198, E. Amélineau, De historia Lausiaca, ἐν Παρισίῳ 1887 (ἐν ᾗ καὶ κοπιηστὶ ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Παλλαδίου). — Αἱ κατόπιν μετασκευαί, αἵτινες κεῖνται ἐν ἀναρίθμοις χειρογράφοις, εἶνε ὅλως ἐτι ἀνεξερευνήται. Ἡ ἐπίμοχθος ὁμως περὶ αὐτὰς ἐργασία θὰ ᾔτο ἀξία τοῦ κόπου, διότι πλὴν τῶν ἐξ αὐτῶν προσδοκωμένων ἐξαγομένων περὶ τῆς ἱστορίας τῶν βυζαντηνῶν μονῶν καὶ ἐκ πολιτικῆς ἀπόψεως γεννῶσιν ἐνδιαφέρον, διότι πρόκειται περὶ δημῶδων βιβλίων εὐρυτάτης ἐπιδράσεως. — Ἄλλα ἀποφθέγματα, ὅποια ἐξέδωκεν ὁ Boissonade, Anecd. gr. 1, 109 ε (ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr.

gr. 108, 1384-88), δὲν ἔχουσι τὸ ἐνδιαφέρον ἀγιολογικῶν μνημείων.
Πρβ. § 94.

85. Σωφρόνιος, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐγεννήθη ἐν Δαμασκῷ, διὸ καὶ πολλάκις ἐπονομάζεται Δαμασκηνός. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐμόνασεν ἐν τῷ παρὰ τὴν Ἱερουσαλήμ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου καὶ ὡς μοναχὸς συνώδευσε τὸν Ἰωάννην Μόσχον εἰς τὰς ἀποδημίας αὐτοῦ. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνῆκε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν περὶ τὸν Ἰωάννην τὸν ἐλεήμονα φιλικὸν ὄμιλον, τὸ δὲ 634 διεδέχθη τὸν Μόδεστον ἐν τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἡ πρώτη αὐτοῦ πράξις ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἦτο ἡ συνοδικὴ ἐγκύκλιος, ἐν ἣ διὰ μακρῶν ἐξέθετε τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ μονεργισμοῦ πρὸς τὴν χριστολογία τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ἀλλὰ εἰς τὴν κατόπιν ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος δὲν μετέσχε πλέον· ἤδη τὸ 636 ἦλθον οἱ Ἀραβες καὶ ὁ Σωφρόνιος μόλις ἐπέζησεν ἐν ἔτος εἰς τὴν παράδοσιν τῆς ἁγίας πόλεως (ἀπέθανε τὸ 638). Ὑπὸ Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐτιμήθη πολὺ, ἡς δὲ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐκήρυξε ῥητῶς τὴν ἐγκύκλιον αὐτοῦ ὡς ἀuthεντικὸν δογματικὸν κείμενον.

Ὡς λογοτέχνης διεκρίθη ἐν τῇ ποιήσει (πρβ. Κρουμβά-
χερ), ἀγιολογίᾳ καὶ ὁμιλητικῇ. Τὸ κύριον βιογραφικὸν
αὐτοῦ ἔργον εἶνε διήγησις ἐκτενὴς τοῦ μαρτυρίου καὶ τῶν θαυμά-
των τῶν ἐθνικῶν ἁγίων τῆς Αἰγύπτου Κύρου καὶ Ἰωάννου. Ἐν
ἑπτὰ δεκάσιν ἀφηγεῖται ὁ Σωφρόνιος κατ' ἐκλογὴν θαύματα,
ἅπερ οἱ ἅγιοι οὗτοι ἐνήργησαν εἰς κατοίκους τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ
πάσης Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, ἔτι δὲ εἰς τοὺς ἐκ πάσης γῆς ξένους.
Τὸ τέλος τῶν θαυμάτων ἀποτελεῖ ἡ θεραπεία ὀφθαλμίας, ἐξ ἧς
αὐτὸς ὁ Σωφρόνιος ἔπαθε, διὰ τῆς χάριτος δὲ τῶν ἁγίων ἰάθη. Τὸ
σύγγραμμα τοῦτο φυλάττει ἀκόμη τὴν ἱστορικὴν καὶ πολιτιστι-
κὴν αὐτοῦ ἀξίαν, διότι πληροφορεῖ μὲν ἡμᾶς περὶ πολλῶν τόπων
τῆς Αἰγύπτου, ἐπακριβῶς δὲ ἐξιστορεῖ περιστατικὰ τοῦ βίου ἀσθε-
νῶν καὶ περιγράφει τὰς ἀσθενείας αὐτῶν. Μόνον οἱ ἐν αὐτῷ συ-
χνάκις μνημονευόμενοι μαθηταὶ τοῦ Ἱπποκράτους καὶ Γαληνοῦ

δὲν εὐρίσκουσι παρὰ τῷ Σωφρονίῳ χάριν. Ὁ ἐν τισὶ σκανδαλώδης Βίος τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, προϊσταμένης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἥτις ἐπὶ τεσσαράκοντα ὀκτὼ ἔτη αὐστηρότατον ἀσκητικὸν βίον ἔζησεν ἐν Παλαιστίνῃ, ἀποδίδεται εἰς τὸν Σωφρόνιον ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, μαρτυρεῖ δὲ ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς τοπογραφίας τῶν ἁγίων Τόπων. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἀθετηθῇ ὡς νόθος, ἂν καὶ ἐν πολλοῖς χειρογράφοις φέρεται ἀνωνύμως. Ἡ ῥητορικὴ δεξιότης τοῦ Σωφρονίου ἐκφαίνεται ἔτι μᾶλλον ἐν ταῖς ὁμιλίαις του, ἐξ ὧν ἐκδεδομέναι εἶναι τινες εἰς δεσποτικὰς καὶ ἁγίων ἑορτάς. Ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχει πρὸ πάντων ὁ εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν λόγος τοῦ ἔτους 634. Θεολογικῶς δὲ ὁ σπουδαίότατος εἶναι ὁ εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ἄλλοι εἶναι ἀνέκδοτοι ἔτι. Πεζὰ τινὰ ἔργα μεταξὺ τῶν ἀπάντων τοῦ Σωφρονίου πρέπει νὰ ἐξετασθῶσι κατὰ τὴν γνησιότητά των. Ὅτι τὰ ἀποσπάσματα τῆς μυσταγωγίας εἶναι νόθα, ἀπέδειξεν ἐσχάτως ὁ Ν. Κραυσσέλτσερ.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ συνοδικὸν γράμμα, ὅπερ εὐρίσκεται ἐν ταῖς μεγάλαις συλλογαῖς τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων, προχειρότερον παρὰ Migne, Patr. gr. 87, 3, 3148-3200. — Τὸ Ἑγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Κύρον καὶ Ἰωάννην ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ A. Mai, Spicilegium Romanum 3 (ἐν Ρώμῃ 1840) 1-670 ἀνατύπωσις παρὰ Migne 87, 3, 3380-3696. Ὁ A. Mai ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου (κῶδιξ Vatican. 1607) καὶ δύο ἄλλους βίους τῶν ἁγίων τούτων, λίαν ἐμπερῶν πρὸς τὸν ὑπὸ Σωφρονίου, ἀλλ' οὐχὶ ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Μάϊ εἰς τοῦτον ἀποδοθέντων. Λατινιστὶ μετέφρασαν τὸν μείζονα βίον ὁ Βονιφάκιος Κονσιλιάριος καὶ ὁ Ἀναστάσιος βιβλιοθηκάριος. Κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα κατήρτισεν ἐπιτομὴν αὐτοῦ Πέτρος ὁ ἐκ Παρθενόπης. Καὶ ἄλλα ἐλληνικὰ καὶ λατινικὰ κείμενα βασίζονται ἐπὶ τοῦ Σωφρονίου. — Αἱ ὁμιλίαι κατὰ τὰς προτέρας ἐκδόσεις τοῦ Gretser, A. Mai, A. Ballerini, ἐξ ὧν τινες μόνον λατινιστί, ὁμοῦ παρὰ Migne 87, 3, 3217-3364. — Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον τῶν δύο εἰς τὴν σωτήριον γέννησιν ὁμιλιῶν καὶ τὴν ὑπαπαντὴν ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὁ H. Usener ἐν Rheinisches Museum 41 (1886) 500-516, ἐν τῷ Προγράμματι τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βόννης.

1889 σ. 8-18 (μετὰ παρτηρήσεων περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τοῦ Σωφρονίου). — Τὰ μικρότερα ἔργα παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωτ. 3365-72, 3981-4012. Τὸ τελευταῖον παρ' αὐτῷ λατινικὸν τεμάχιον ἐξ ἀποστολικοῦ συναξαρίου, ὅπερ θεωρεῖται νόθον, κεῖται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σωφρονίου ἐν τῷ παλιμψήστῳ κώδικι Athous 2625 ὡς ὑποκειμένη γραφὴ καὶ διεξοδικώτερον. — Ἡ γενικὴ ἔκδοσις, ἣν ἐσχεδίαζεν ὁ Μάι, δὲν ἐπραγματοποιήθη — Ὁ Βίος τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας ἐξεδόθη ἐν δημῳδῇ ἑλληνικῇ ὑπὸ Δαμασκηνοῦ, ἐν Ἀθήναις 1877. — Περὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει γενομένων μεταφράσεων τοῦ βίου τούτου πρβ. H. Knust, Geschichte der Legenden der hl. Katharina von Alexandrien und der hl. Maria Aegyptiaca. ἐν Χάλλῃ 1890 σ. 193-228.

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. 9, 162-169. — A. Mai, Spicileg. Romanum 3 σ. V—XX. — L. de St. Aignan, Vie de St. Sophrone, patriarche de Jerusalem, ἐν Orléans 1884. — Περὶ τῆς εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν ὁμιλίας πρβ. H. Usener, Religionsgeschichtliche Untersuchungen 1 (ἐν Βόννῃ 1889) 326-330. — Ὁ H. Gelzer, Leontios' von Neapolis Leben des hl. Johannes des Barmherzigen σ. 118-120 δὲν θεωρεῖ, ὡς πρωτοῦ, ἀμφισβητήσιμον τὴν ταυτότητα τοῦ σοφιστοῦ καὶ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου. — Ε. Πόποβιτς, Σωφρόνιος πατρ. Ἱερουσαλὴμ ὡς θεολόγος, ὡς συγγραφεὺς ὁμιλιῶν καὶ ὡς ὕμνογράφος (ῥωσιστὴ) ἐν ταῖς Ἐργασίαις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου 1889-90 Πρβ. Буζант. Делт. (1893) 348. — Ὁ H. Usener, Acta M. Anastasii Persae, Universitätschrift von Bonn 1894 σ. IV. ε. ἀπέδειξε δι' ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κριτηρίων, ὅτι ὁ εἰς τὸν ποιητὴν Γεώργιον Πισίδην ἀποδιδόμενος λόγος εἰς τὸν μάρτυρα Ἀναστάσιον (παρὰ Migne, Patr. gr. 92, 1680-1729) εἶνε ἔργον τοῦ Σωφρονίου, πηγὴν ἔχον τὸ Μαρτύριον τοῦ ἀγίου (ἴδε § 86 σημ. 3) ῥητορικῶς διηγησάμενον. — Κατὰ τὸν N. Κρασανσέλιτσεβ ἐν Χρονικοῖς τοῦ πανεπιστημ. τῆς Ὁδησσοῦ 4, 2 (1894) 178-257 ἡ νόθος Μυσταγωγία πηγὴν ἔχει τὸ σύγγραμμα τοῦ ἐπισκόπου Ἀνδίδων Θεοδώρου (πρβ. § 66 σημ. 4) καὶ τὴν παραλλαγὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἣτις ἀποδίδεται εἰς ἄλλους τε καὶ εἰς τὸν Γερμανὸν Κων]πόλεως. Ἐν παραρτήματι τῆς μελέτης ταύτης παρέχει ὁ συγγρ. ἀνατύπωσιν τοῦ Ψευδοσωφρονίου μετὰ ῥωσικῆς

μεταφράσεως καὶ τὸ κείμενον τῆς εἰς τὸν Κύριλλον Κων/πόλεως ἀποδομένης ἀρχαιοτάτης καὶ ἀμειβομένης παραλλαγῆς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ταύτην τὸ πρῶτον ἐξέδωκεν ὁ Milles ἐν Oxford 1703. — Ἀνέκδοτον ἐτι εἶνε τὸ ἱστορικὸν ἐγκώμιον τοῦ Σωφρονίου ὑπὸ Ἰωάννου Ζωναρᾶ. Κεῖται π. χ. ἐν κώδικι Athous 1848 saec. 15.

86. Λεόντιος ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κύπρῳ Νεαπόλεως ἀνῆκε μετὰ τοῦ Ἰωάννου Μόσχου καὶ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων εἰς τὴν ὁμάδα τῶν φίλων τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος (611-619). Ἦκμασε περὶ τὰ 590-668. Κατέλιπε πολυάριθμα συγγράμματα, ἐξ ὧν ἐν τῇ ἐβδόμῃ οἰκουμένηκῃ συνόδῳ μνημονεύονται «πολλὰ ἐγκώμια καὶ πανηγυρικοὶ λόγοι». Ὡς συγγραφεὺς διεκρίθη ἰδίως ἐν τῷ κλάδῳ τῆς δημώδους ἀγιολογίας. Ἐν ταῖς δυὶ βιογραφίαις τοῦ εἰρημένου πατριάρχου καὶ τοῦ Συμεὼν τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ ἐλέγχεται ἀξιολογώτατος δημοτικὸς συγγραφεὺς, «πλήρης ἀφειλείας καὶ γνησίας δημώδους ἀπλότητος» κατὰ τὸν Γέλτσερ. Ἡ τοῦ πατριάρχου φέρει πρὸς τούτοις καὶ αὐστηρὸν ἱστορικὸν χαρακτήρα. Ὁ Λεόντιος ἐμελέτησε τὸ ὑπὸ Ἰωάννου Μόσχου καὶ Σωφρονίου χάριν τῶν πεπαιδευμένων συγγραφῶν ἐγκώμιον, ἀντὶ τοῦ ὁποῦ συντάξε χάριν τοῦ λαοῦ τὴν εἰρημένην βιογραφίαν. Ἦντλησεν ὅμως καὶ ἐκ τῶν πληροφοριῶν θεοσεβῶν μοναχῶν φίλων τοῦ Ἰωάννου, προσθέσας καὶ ὅσα ὁ ἴδιος ἐγνώριζε. Ἐνεκα τούτου λαμβάνει μεγάλην ἱστορικὴν σημασίαν ἡ βιογραφία αὕτη διὰ τὰ ἐν Αἰγύπτῳ πράγματα κατὰ τὸ τέλος τῆς αὐτόθι ἐλληνικῆς κυριαρχίας. Μικροτέρα εἶνε κατὰ τοῦτο ἡ ἀξία τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου ἤδη ἐν Ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ δ' 33 μνημονευομένης βιογραφίας τοῦ Συμεὼν, ὅστις ἀνήκει εἰς τὴν ἰδιαιτέραν τάξιν τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν τῶν «διὰ Χριστὸν σαλῶν» ἐπικαλουμένων. Τὸ λεκτικὸν ἀμφοτέρων τῶν βιογραφιῶν εἶνε μῆγμα τῆς λογίας καὶ τῆς δημώδους γλώσσης, διὰ τούτου δὲ τοῦ συστήματος ζητεῖ νὰ καταστήσῃ ὁ Λεόντιος δημοτικὸν τὸ σύγγραμμά του. Τρίτη τις βιογραφία Σπυρίδωνος ἐπισκόπου Τριμιθοῦντος, οὗ τὸν βίον συνέγραψε κατὰ τοὺς αὐ-

τούς χρόνους καὶ ὁ ἐπίσκοπος Πάφου Θεόδωρος, παρεδόθη εἰς ἡμᾶς ἐν τῇ μετασκευῇ Συμεὼν τοῦ μεταφραστοῦ. Ἄλλ' ἴσως ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς μορφῇ διεσώθη αὕτη μεταξὺ τῶν ἐν χειρογράφοις ἀποκειμένων Βίων τοῦ εἰρημένου ἐπισκόπου.

Συνέγραψε δ' ἔτι ὁ Λεόντιος καὶ πραγματείας κατὰ Ἰουδαίων ἐν βιβλίοις πέντε, μνημονευομένην ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Εὐθυμίου τοῦ Ζιγαβηνοῦ. Μακρὰ περικοπὴ αὐτῆς ἀνεγνώσθη ἐν τῇ ἐβδόμῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ. Ὁ Λεόντιος ἔγραψεν αὐτὴν κατὰ προτροπὴν τοῦ ἐξ Ἀλεξανδρείας μοναχοῦ Θωμᾶ σχολαστικοῦ, οὕτω δὲ καὶ αὕτη δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν αὐτὴν περὶ τὸν Λεόντιον ὁμάδα τῶν Αἰγυπτίων φίλων. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λεοντίου ἐκδεδομένοι εἶνε καὶ δύο ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι, οἵτινες ὅμως μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀνεκδότων ἀποδίδονται ἄλλοι μὲν εἰς Λεόντιον τὸν Νεαπόλεως, ἄλλοι δὲ εἰς Λεόντιον τὸν Βυζάντιον καὶ ἄλλοι εἰς Λεόντιον εἴτε τὸν Κων/πόλεως εἴτε τὸν Ἱεροσολύμων. Τίς εἶνε ὁ ἀληθὴς αὐτῶν συγγραφεὺς δὲν ἐζητάσθη ἀκόμη.

1. Ἐκδόσεις: Ὁ Βίος Συμεὼν τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ ἐξεδόθη ἀρχικῶς ἐν *Acta Sanctorum Julii* 1, 136-169· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 93, 1669-1748. — Τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τῆς δευτέρας βιογραφίας ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ H. Gelzer, *Leontios von Neapolis Leben des heiligen Johannes des Barmherzigen Erzbischofs von Alexandrien*, ἐν *Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften*, von G. Krüger, 5. Heft (ἐν Φρειβούργῳ καὶ Λειψίᾳ 1893) μετὰ λεπτομεροῦς κριτικοῦ παραρτήματος, πλουσίων σημειώσεων καὶ ἐκτενοῦς λεξιλογίας. Εἰς τὸ κείμενον ἔπεται καὶ δοκίμιον τῆς παραφράσεως τοῦ κειμένου τοῦ Λεοντίου ἐκ τοῦ κώδικος Berolin. fol. 57 καὶ τὸ παρὰ Συμεὼν μεταφραστῇ σωζόμενον ἀπόσπασμα τοῦ ὑπὸ Ἰωάννου Μόσχου καὶ τοῦ σοφιστοῦ Σωφρονίου συγγραφέντος βίου τοῦ Ἰωάννου. — Δύο ἀποσπάσματα ἐκ τῶν κατὰ Ἰουδαίων πέντε βιβλίων παρὰ Migne 93, 1597-1612. Τὸ δεύτερον ἀπόσπασμα μόνον λατινιστί· ἐλληνιστί περιέχεται ἐν κώδιξι Vatican. 717, 840, Vatic. Ottobon. 360 καὶ ἐν ἄλλοις. Τρίτον ἀπόσπασμα ἐν κώδιξι Taurin. 200 saec. 14 fol. 294-296· τέταρτον ἐν κώδιξι

Ambros C 257 saec. 13 fol 143. — Αἱ δύο Ὑομιλίαι παρὰ Migne 93, 1565-1597.

2. *Βοηθήματα*: H. Gelzer, Ein griechischer Volksschriftsteller des 7. Jahrhunderts, ἐν Historische Zeitschrift Neue Folge 25 (1889) 1-38 καὶ ἡ Εἰσαγωγή ἐν τῇ ὑπὸ Γέλτσερ ἐκδόσει (σ. VII-XLV). Ἐν ταύτῃ περιγράφονται τὰ δέκα χειρόγραφα, ἐξ ὧν ἐλήφθη τὸ κείμενον, καὶ ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξὺς βραχυτέρας καὶ ἐκτενέστερας παραλλαγῆς. Εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν χειρογράφων τοῦ Βίου Ἰωάννου Ἀλεξανδρείας δύνανται εὐκόλως καὶ ἄλλα νὰ προστεθῶσιν.

3. Ἄλλοι σύγχρονοι συναξαρισταί: 1. Περὶ Ἀρχαδίου ἐπισκόπου Κωνσταντίας τῆς ἐν Κύπρῳ (περὶ τὰ 630-638), συγγραφέως τοῦ Βίου Συμεῶν τοῦ στυλῖτου (†596) πρβ. § 57 σημ. 3. — Ἐν τοῖς κώδιξ Coislin 146 καὶ 306 ὑπάρχει Ἐγκώμιον αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον. — Πρβ. περὶ τῶν βίων Ἰωάννου τῆς κλίμακος, Μαξίμου τοῦ δμοιογητοῦ, Γρηγορίου Ἀκράγαντος ἐν ταῖς σχετικαῖς παραγράφοις

2. Μεγάλῃν σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντηνῶν μοναστηρίων ἔχει ὁ βίος τοῦ Γεωργίου, μοναχοῦ ἐν Χωζιβζ τῆς Παλαιστίνης, συγγραφῆς ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀντωνίου. Ἐκδ. ἀρχικὴ ἐν Analecta Bollandiana 7 (1888) 95-144, 336-359. Αὐτόθι 360-370 Θάύματα τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς ἐν Χωζιβζ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἀντωνίου. Διάφοροι γραφαὶ εἰς ἀμφοτέρω τὰ κείμενα ἐκ τοῦ κώδ. Coisl. 303 ἐν τοῖς Anal. Bolland. 8 (1889) 209 ἐ.

3. Ὁ Γρηγόριος περιέγραψε τὸν βίον τοῦ διδασκάλου τοῦ Θεόδωρου Συκεώτου περιφήμου ἀρχιμανδρίτου καὶ ἐπισκόπου γενομένου Ἀναστασιουπόλεως (590-613), Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογ. σ. 361-495. — Χωρὶα τινὰ περιελήφθησαν εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐβδόμης συνόδου. Πρβ. Mansi, Concilia 13, 89-92. — Ὁ συγγραφεὺς ὀνομάζεται καὶ Ἐλεῦσιος. — Ἐγκώμιον εἰς τὸν αὐτὸν Θεόδωρον καὶ Διήγησις περὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων του εἰς Κων/πολιν ὑπὸ Νικηφόρου μοναχοῦ καὶ σκευοφύλακος τοῦ ἐν Βλαχέρναις ναοῦ, ὅστις συνέγραψε καὶ βίον Θεοφάνους τοῦ δμοιογητοῦ, σώζεται ἐν κώδικι Monac. 3 saec. 10 fol. 65^v — 80.

4. Βιογραφίαν τοῦ ἐπισκόπου Σπυρίδωνος Τριμιθούντος τῆς ἐν Κύπρῳ ἀνέγνωσεν ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς Θεόδωρος ἐπίσκοπος Πάφου κατὰ

τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου ἤτοι τὴν 12 Δεκεμβρίου τὸ 665 ἐν τῷ ναῷ Τριμιθοῦντος. Τινὰ τεμάχια αὐτῆς ἐξέδ. ἀρχικῶς ὁ H. Usener ἐν *Jahrbuch für protest. Theologie* 13 (1887) 222-232. Διεσώθη ὁλόκληρος ἐν τοῖς κώδιξι Paris. 1451 fol. 52^v — 87, Vindob. histor. 28 fol. 136^v — 161^v, Sabbait. 18 saec. 10 fol. 305-27 καὶ ἄ.

5. Ὁ Γεώργιος πατρ. Ἀλεξανδρείας († 630) ἔγραψε βίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, μικρᾶς ἀξίας. Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ H. Savilius, *Opera s. Joan. Chrysostomi* 8, 157-265· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 114, 1045-1210.

6. Τοῦ Θεοδώρου, ἐπισκ. Τριμιθοῦντος τῆς ἐν Κύπρῳ περὶ τὸ 680, ἔχομεν καλλίτερον βίον Ἰω. τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ A. Mai, *Nova Patrum bibl.* 6 (1853) 2, 265-290· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 47. LI—LXXXVIII.

7. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Ἰωάννης ὁ ἀρχιεπ. Θεσσαλονίκης κατήρτισε τὴν πρώτην συλλογὴν θαυμάτων τοῦ μεγάλου καὶ πολυῡμνήτου πολιοῦχου αὐτῆς Δημητρίου. Ἐξεδόθη ἐν *Acta sanctorum Octobris* 4, 104-160. Προσθήκας ἐξέδωκαν ὁ C. B. Hase, *Leonis diaconi historia*, ἐν Παρισίῳ 1819 σ. 260-262 καὶ ὁ A. Tougard, *De l'histoire profane dans les Actes grecs des Bollandistes*, ἐν Παρισίῳ 1874 σ. 80. 82. — Ἀποσπάσματα ἐκ τινος Λόγου περὶ τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὃν ὁ Ἐπιφάνιος ἤδη ἀποδίδει εἰς Ἰωάννην πρεσβύτερον, ἐξέδωκαν ὁ C. Tischendorf καὶ ὁ M. Bonnet. *Πρβ. Biblioth. Hagiogr.* σ. 80. Ὁλόκληρος ὁ Λόγος οὗτος σώζεται ἐν κώδιξι Paris 683 saec. 12 fol. 213-219, 1174 saec. 12 fol. 321 ἕως 338. — Πραγματεία περὶ τῆς συμφωνίας τῶν εὐαγγελιστῶν ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἰωάννην π. χ. ἐν κώδ. Paris. 724 ἔτους 974 fol. 321 ἕως 335. — Δύο ἄλλαι συλλογαὶ θαυμάτων τοῦ ἁγ. Δημητρίου ἀναγράφονται ἐν τῇ *Biblioth. hagiogr.* σ. 35. — Ἀνέκδοτος ἐτι εἶνε ἡ τοῦ Ἰωάννου Σταυρακίου διακόνου καὶ χαρτοφύλακος ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅστις δὲν ἐξητίσθη ἐτι πότε ἐζήσε. Περιέχεται δὲ ἐν ἱκανοῖς χειρογράφοις οἷον ἐν κώδ. Bodl. Seld. 46 saec. 12 fol. 95^v — 135^v. Εἰς τὸν αὐτὸν Ἰωάννην ἀποδίδεται καὶ βίος τῆς ἐκ Θεσσαλονίκης ἁγίας Θεοδώρας π. χ. ἐν τινι χειρογράφῳ τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας

(πρώην Camaldoli 1214 saec. 12), ὅπερ περιέχει ἀποκλειστικῶς ἐγκώμια ἁγίων γυναικῶν.

8. Εἰς τὸν ἑβδόμον αἰῶνα ἀνήκουσι καὶ αἱ δύο διηγήσεις περὶ τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ μάρτυρος Ἀναστασίου τοῦ Πέρσον († 628), συγγραφεῖσαι εὐθὺς μετὰ τὸ μαρτύριον (628) καὶ τὴν ἀνακομιδὴν (631) ὑπὸ μοναχοῦ τῆς παρὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ μονῆς τοῦ ἁγ. Ἀναστασίου. Ἑκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ H. Usener, ἐν Bonner Universitätschrift ἐν Βόννῃ 1894 σ. 1-14. Αὐτόθι διηγήσεις περὶ θαύματος τοῦ ἁγ. Ἀναστασίου συμβάντος ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀποσπάσματα ἐκτενεστέρας συλλογῆς θαυμάτων. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 196 (διόρθωσις εἰς τὸ κείμενον τοῦ Μαρτυρίου ὑπὸ C. Weyman). — Λατινικὴ μετάφρασις τῆς διηγήσεως περὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ θαύματος ὑπ' ἀρχῇ ἐν κώδικι Vallicell. Παρὰ Usener σ. VI-VIII τινὰ τεμάρχια ὡς παράδειγμα. — Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς συλλογῆς τῶν θαυμάτων ὑπάρχουσι καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς ἑβδόμης συνόδου παρὰ Mansi, Concilia 13, 21-24.

9. Σημειῶ μόνον καὶ τὸ Ἐγκώμιον Ἀντωνίου τοῦ ἀσκητοῦ καὶ ἐν θαύμα αὐτοῦ ἐν κώδικι Athous 574 saec. 14 ὑπὸ Γεωργίου ἐπισκ. Νάξου, καὶ τοῦ Ἀναστοσίου ἐπισκ. Νικοπόλεως ἐν κώδικι Paris. 1538 saec. 11 fol. 7-28^v διηγήσεις τῶν ἐν Περσίδι συμβάντων. Ἀγνωστον ἀν οἱ δύο οὗτοι συγγραφεῖς εἶνε αἱ αὐτοὶ καὶ οἱ ἐν τῇ ἑκτῇ συνόδῳ (τὸ 680) ὁμῶνυμοι πατέρες.

87. Ἐπιφάνιος. Δὲν ἐβεβαιώθη ἀκόμῃ ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἤκμασεν ὁ πρὸς τὸν Ἀγιοπολίτην Ἐπιφάνιον συγχεόμενος πρεσβύτερος οὗτος καὶ μοναχὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μονῆς τῶν Καλλιστράτων. Ἀλλ' ἐκ τινῶν χωρίων τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντος βίου τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου ἐξάγεται, ὅτι ἔζησε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης περιόδου τῆς εἰκονομαχικῆς διενέξεως, ἥτοι περὶ τὰ 780. Διὰ τοῦ βίου τούτου καὶ τῆς πραγματείας περὶ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου καταλαμβάνει ὁ συγγραφεὺς ἰδιάζουσιν θέσιν μετὰ τῶν συναξαριστῶν, διότι ἀσυνειδήτως ἀσχεῖ ψευδοκριτικὴν τινα τοῦ χειρίστου εἶδους. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου παραπονεῖται διὰ τὴν ἑλλειψιν ἱστορικῶν βιογραφιῶν

τῶν ἀποστόλων, λεπτομερῶς δὲ ἀφηγεῖται, πῶς πρὸς τὸ ἔργον του παρεσκευάσθη μὴ ἀρκεσθεῖς εἰς ὅ,τι εὖρε παρὰ Κλήμεντι τῷ πάπῃ Ῥώμης, τῷ Σικελιώτῃ Εὐαγρίῳ καὶ τῷ Ἐπιφανίῳ Κύπρου, ἀλλ' ἐπισκεφθεῖς μετὰ τοῦ μοναχοῦ Ἰακώβου τοὺς τόπους, ἐν οἷς ἐδίδασκεν ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας, ἥ δι' αὐτοπτῶν πληροφορηθεῖς περὶ ἐκείνων ἐξ αὐτῶν, εἰς οὓς ὁ ἴδιος δὲν ἐπεδήμησεν. Ἀλλ' ἐνῷ ταῦτα λέγει, ἐλέγχεται ἅμα ἐν τῇ βιογραφικῇ ἀφηγήσει ἀκριτώτατος. Ὁ λόγος, ὃν θέτει εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀποστόλου, εἶνε τέλειον ὑπόδειγμα ἀπλοϊκότητος καὶ ιστορικῆς ἀλογίας. Τὸ αὐτὸ παρατηρητέον καὶ περὶ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁμοίως παραπονεῖται διὰ τὴν ἔλλειψιν βιογραφίας «ὁρθῶς καὶ εὐαποδέκτως» συντεταγμένης, καταφρονῶν τοὺς πρὸ αὐτοῦ γράψαντας Ἰακώβον τὸν Ἑβραῖον, Ἀφροδισιανὸν τὸν Πέρσην (ὑπεννοῶν τὴν ἐν τῇ αὐλῇ τῶν Σασσανιδῶν διάλεξιν πρὸς § 13 σημ. 3), Ἰωάννην τὸν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης καὶ Ἀνδρέαν τὸν Κρήτης. Πηγὰς ἑαυτοῦ ἀναφέρει Εὐσέβιον τὸν Καισαρείας καὶ τοὺς ἄλλους «συγγραφεῖς», βεβαιῶν ὅτι ἐκ τῶν ἀποκρύφων βιβλίων θέλει ἀρυσθῆ μόνον «εὐπίστα καὶ βέβαια καὶ ἀληθῆ» καὶ ὅτι τὰς πηγὰς θέλει ὀνομάσει ἐν τῇ ᾠγ. Μ' ὅλα ταῦτα ἡ βιογραφία ιστορικῶς εἶνε ὅλως ἄχρηστος, ἐπαναλαμβάνουσα ἀπλῶς τὰ ἐν ταῖς ἀποκρύφοις συγγράμμασι φερόμενα περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ θανάτου τῆς Μαρίας. Τὰ ἐν τῇ ᾠγ ὀνόματα ἀπωλέσθησαν, ἐν αὐτῷ δὲ τῷ κειμένῳ ἀναφέρει τὰ ἀπόκρυφα βιβλία τῶν ἀποστόλων Ἰακώβου καὶ Βαρθολομαίου, τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τοῦ Λέοντος Ῥώμης καὶ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης· ἐξ οὗ καταφαίνεται, ὅτι ὁ Ἐπιφάνιος ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν πηγῶν του δὲν ἠκολούθησε καμμίαν ὠρισμένην ἀρχήν.

1. Ἐκδόσεις: Τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ J. A. Mingarelli, *Anecd. litteraria* 3 (ἐν Ῥώμῃ 1783) 39-83. — Ἀμφοτέρους τοὺς βίους ἐξέδωκεν ὁ A. Dressel, *Epiphaniū monachi et presbyteri scripta edita et inedita*, ἐν Παρισίοις καὶ Λειψίᾳ 1843 σ. 13-82· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, *Patr. gr.* 120, 185-216.

Αὐτόθι 273-286 συνταγμάτιον περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐκ τοῦ Ἐπιφανίου εἰς τὴν λατινικὴν μεταγλωττισμένου ὑπὸ Petro de Monte, ἡ διήγησις περὶ συμβάντος τινὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἥτις πιθανῶς προσέρχεται ἐκ τοῦ Ἐπιφανίου τοῦ συγγραφέως τῆς περιηγήσεως τῆς ἁγίας Γῆς.

2. *Βοηθήματα*: Ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐκδόσεως τοῦ A. Dressel εἶνε ἐν μέρει ἀχρηστος. — Τὸ μοναστήριον, εἰς ὃ ἀνήκεν ὁ Ἐπιφάνιος, ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή τοῦ Βίου τῆς Θεοτόκου ἐν κώδικι Vatican. Ottobon. 415 saec. 14-15 fol. 291. Ἐκ τούτου αἵρεται ἡ ὑπόνοια περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ Ἐπιφανίου τούτου καὶ τοῦ ὁμωνύμου συγγραφέως τῆς περιγραφῆς τῆς ἁγίας Γῆς. — O. J. Dräseke ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 346-362 εὐλόγως εἶκασε τοῦτο, παραβαλὼν τὸν βίον τῆς Θεοτόκου πρὸς τὰ ὀδοιπορικὰ τῶν προσκυνητῶν. Οὐδεὶς δὲ λόγος ὑπάρχει νὰ ταυτίσωμεν τὸν μοναχὸν Ἐπιφάνιον πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Σηλυμβρίας Ἐπιφάνιον.

3. Οἱ διάλογοι Γρηγορίου τοῦ μεγάλου, οἵτινες πραγματεύονται περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων ἁγίων μοναχῶν τῆς Ἰταλίας, ἰδίως δὲ τοῦ ἐκ Νουρσίας ἁγίου Βενεδίκτου, μετεφράσθησαν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπὸ τοῦ πάπα Ζαχαρίου (741-752) καὶ κατέστησαν πᾶν δημοφιλεῖς παρὰ ταῖς Βυζαντινοῖς, οἵτινες τὸν Γρηγόριον ἐπωνόμασαν Διάλογον. Παρὰ τῷ Migne, Patr. lat. 77, 149-430 ἡ μετάφρασις παράκειται εἰς τὸ λατινικὸν κείμενον. Τὰ χειρόγραφα αὐτῆς εἶνε πολυάριθμα καὶ τινα ἐξ αὐτῶν εἶνε παλαιότατα, ὥς οἱ κώδικες Rossan. (Πρβ. P. Batiffol, Mélanges d'archéologie et d'histoire 8 (1888) 597-308, Vindob. theol. 189, Athous 3120 καὶ ἄλλοι.

88. Ἡ ἀκμὴ τῶν συναξαρίων κατὰ τὸν ἡ'-ια' αἰῶνα ἄρχεται ἀπὸ τῶν βίων τῶν ὑπὲρ τῆς λατρείας τῶν εἰκότων μαρτυρησάντων, οἷον τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ σπαθαρίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ 12 μαρτύρων († 730), τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου τοῦ ἐν Κρίσει († 767), τοῦ ἁγ. Παύλου τοῦ νεωτέρου († 771) τοῦ ἁγ. Στεφάνου ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Νικομηδείαν ὄρους τοῦ ἁγίου Αὐξεντίου († 767). Τούτου ἡ βιογραφία, ὅστις καὶ διὰ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ νέου πρωτομάρτυρος ἐτιμήθη, συνεγράφη ὑπὸ Στεφάνου διακόνου τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 808

κατὰ παλαιότερας πηγάς. Ἡ ἐπιδίωξις ῥητορικῆς ἐπιδειξέως καὶ αἱ συχναὶ παρονομασίαι ἀσχημίζουσι τὴν διεξοδικὴν βιογραφίαν· ἀλλ' ἡ μακρὰ περὶ τῆς εἰκονομαχίας ἀφήγησις ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρωνύμου προσδίδει εἰς αὐτὴν ἱστορικὴν ἀξίαν. Ἄλλων δὲ ἀνδρῶν τοῦ η' καὶ θ' αἰῶνος τὰς βιογραφίας ὀφείλομεν κυρίως εἰς τὴν ὁρᾶσιν αὐτῶν ἐν τῇ περὶ τῶν εἰκόνων διενέξει. Οὗτοι εἶνε ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ὁ ὁμολογητῆς († 817), ὁ Γρηγόριος Δεκαπολίτης († περὶ τὰ 817), ὁ ἐπίσκοπος Γοθίας, Ἰωάννης, Νικήτας ὁ ἡγούμενος τῆς ἐν Βιθυνίᾳ μονῆς Μεδικίων († 824), οἱ ἀδελφοὶ Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης μοναχοὶ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, οἱ ἐκ τῆς στιγματίσεως Γραπτοὶ κληθέντες, Στέφανος ὁ ἐπίσκοπος Σουροζίας, Μιχαὴλ ὁ σύγκελλος Ἱεροσολύμων, Θεόδωρος ὁ περίδοξος ἡγούμενος τῆς μονῆς τῶν Στουδίου, Εὐθύμιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σάρδεων, Ἰωάννης ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Ψυχᾶ, Ἰάκωβος ὁ νεώτερος († περὶ τὰ 824), Μιχαὴλ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Συννάδων τῆς Φρυγίας († περὶ τὰ 820), οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Γερμανὸς († 733), Τράσιος († 806), Νικηφόρος († 828), Μεθόδιος († 848), ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα, ὁ ὑμνογράφος Ἰωσήφ († 883). Αἱ βιογραφίαι αὗται, ὧν τινες εἶνε ἔτι ἀνέκδοτοι, διακρίνονται μὲν διὰ τὸν αὐτὸν πανηγυρικὸν χαρακτῆρα τῶν βυζαντινῶν συναξαρίων καθόλου, ἀλλ' ὡς συγγεγραμμέναι τὸ πλεῖστον ὑπὸ συγχρόνων ἔχουσι καὶ μεγάλην ἱστορικὴν ἀξίαν.

Ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τῶν ἐξήκοντα ἐν Ἱερουσαλὴμ μαρτύρων (περὶ τὰ 724), τῶν εἴκοσι μοναχῶν τῆς ἐν Παλαιστίνῃ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, οἵτινες ἐθανατώθησαν ὑπὸ Ἀράβων τὸ 787, καὶ τῶν ἐν Συρίᾳ περὶ τὰ 841 τεσσαράκοντα δύο μαρτύρων, Θεοδώρου τοῦ πρωτοσπαθαρίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἀφορμὴν ἔδωκεν εἰς συγγραφὴν τῶν Μαρτυρίων αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ προσοχὴ τῶν συναξαριστῶν ἐστρέφετο ἤδη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ βίου ἐξεχόντων μοναχῶν, ὧν αἱ βιογραφίαι εἶνε σπουδαιότα-

ται πηγαί διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντηνῶν μοναστηρίων καὶ τῆς ἐκκλησίας ἅμα καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν χρόνων τούτων. Τὰ συναξάρια ταῦτα κατανέμονται εἰς σπουδαίας μονὰς τῆς Κων]πόλεως, Παλαιστίνης, Μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ ἁγίου Ὁρους, τῆς Σικελίας καὶ Καλαβρίας, ἀποτελοῦντα κατὰ τὰς μέχρι τοῦδε ἐρεῦνας πέντε ομάδας.

Εἰς τὴν ομάδα τῶν ἐκ Κων]πόλεως ἁγίων ἀνήκουσι πολλοὶ βίοι τῶν ἐν τῇ περὶ τῶν εἰκόνων διενέξει δρασάντων ἀνδρῶν καὶ οἱ ἐξῆς: τοῦ Πλάτωνος ἡγουμένου τῆς μονῆς Σακκουδίων, τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου (ἴδε § 61), τοῦ Νικολάου Στουδίτου (τὸ 868), συγγραφεὶς ὑπὸ συγχρόνου μοναχοῦ τῆς μονῆς Στουδίου (ἴδε § 61 σημ. 5), τοῦ νεωτέρου Ἰλαρίωνος († 845), τῆς ἡγουμενίσσης Εἰρήνης ἐκ τοῦ θ'—ι' αἰῶνος, τοῦ Ἀνδρέου σαλοῦ ὑπὸ Νικηφόρου πρεσβυτέρου τῆς ἁγίας Σοφίας περὶ τὰ μέσα τοῦ ι' αἰῶνος, τοῦ ἀναχωρητοῦ Βασιλείου († περὶ τὰ 952) ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου.

Ἐκ τῆς ομάδος τῶν ἐκ Παλαιστίνης ἁγίων ἔχομεν μόνον τὸν βίον Στεφάνου τοῦ θαυματουργοῦ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, συγγραφέντα ὑπὸ τινος μοναχοῦ Λεοντίου ἐν ἀρχῇ τοῦ θ' αἰῶνος, καὶ τὸν τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, συγγραφέντα ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱερουσαλὴμ Ἰωάννου περὶ τὰ 969.

Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κέντρα μεγάλα ἀσκητικοῦ βίου ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὰ ὄρη Λάτρου ἢ Λάτμος παρὰ τὸν Μαίανδρον καὶ ὁ ἐν Βιθυνίᾳ Ὀλυμπος. Ὁ βίος μοναχοῦ τινος ἐν Λάτρῳ, Παύλου τοῦ νεωτέρου (περὶ τὰ 946), συγγραφεὶς περὶ τὰ 969 ὑπὸ συνασκητοῦ καὶ μικρόν τι νεωτέρου αὐτοῦ, διαφωτίζει ἡμᾶς ἱκανῶς περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου τοῦ ι' αἰῶνος. Ὁ βίος ἄλλου τινὸς ἐκ Λάτρου μοναχοῦ, τοῦ Νικηφόρου, προγεγονότος ἐπισκόπου Μιλήτου, συνεγράφη εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατόν του, ἀλλ' ἀτελὴς διεσώθη. Τῶν λοιπῶν ἐν Λάτρῳ μοναχῶν, Ἀβραάμ, Ἀρσενίου, Δημητρίου, Ἀθανασίου, Παχωμίου δὲν ἀνευρέθησαν εἰσέτι οἱ βίοι. Τὴν αὐτὴν καὶ οἱ εἰρημένοι βίοι

ἀξίαν ἔχουσιν οἱ δύο τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ μοναχοῦ Ἰωαννικίου, συγχρόνου τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, συγγραφέντες ὑπὸ τῶν μοναχῶν Πέτρο καὶ Σάββα. Ἀνέκδοτοι δὲ εἶνε ἔτι οἱ βίοι ἄλλων τοῦ Ὀλύμπου μοναχῶν, οἷον Κωνσταντίνου τοῦ Ἰουδαίου, Ἀντωνίου τοῦ νεωτέρου, Πέτρου τοῦ ἐξ Ἄτρου.

Ὁ βίος τοῦ Εὐθυμίου φέρει ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὸν Ἄθω, εἰς τοὺς πρώτους οἰκιστάς τοῦ ὁποίου ἀνήκει ὁ ἅγιος οὗτος. Ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μετοικήσας ἔκτισε τὸ 869 μοναστήριον ἐν τῷ ὄρει ἐγγὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Τοῦ ὑπὸ μαθητοῦ αὐτοῦ Βασιλείου συγγραφέντος βίου ἀποσπάσματα μόνον ἐδημοσιεύθησαν. Σπουδαιότερα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ Ὀρει κοινότητος τῶν μοναχῶν ὑπῆρξεν ἡ δρᾶσις τοῦ Ἀθανασίου (ἐν τέλει τοῦ ἰ' αἰῶνος). Περὶ τούτου πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ βίος τοῦ Ἀθανασίου, συγγραφείς ὑπὸ ὁμωνύμου Ἀγιορείτου ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀθανασίου ἡγουμένου Εὐστρατίου. Παραδόξως, ὅσον τοῦλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιεύσεων, ὁ Ἄθως εἶνε ἐνδεὴς ἄλλων βίων. Τινὲς ὅμως φαίνεται ὅτι εἶνε καὶ ἀδημοσίευτοι, οἷον οἱ τῶν μοναχῶν Διονυσίου καὶ Ἰωάννου Κουκουζέλη.

Ἡ Σικελία περιελήφθη ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ζ' αἰῶνος ἕνεκα τῶν ἀλλεπαλλήλων καὶ μεγάλων μεταναστεύσεων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες φεύγοντες τὸ κράτος τῆς ἡμισελήνου διεσώζοντο εἰς τὴν Δύσιν. Ὅτε δὲ καὶ ἡ Σικελία ἐν ἀρχῇ τοῦ θ' αἰῶνος κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, μετενάστευσαν οἱ Ἕλληνες καὶ μετ' αὐτῶν πολλοὶ τῶν μοναχῶν τοῦ τάγματος τοῦ ἁγίου Βασιλείου εἰς Καλαβρίαν. Οὕτως οἱ μοναχοὶ οὗτοι ἐγίναν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Καλαβρίας κατὰ τὸν ἰ' καὶ ἰα' αἰῶνα, δι' ὃν λόγον καὶ οἱ βίοι τῶν ἐκ Καλαβρίας Ἑλλήνων μοναχῶν ἀποκτῶσιν ἐξαιρετικὴν σημασίαν. Ὁ ἀρχαιότατος τῶν βίων τούτων εἶνε ὁ τοῦ Ἠλίου τοῦ νεωτέρου († 903), ἐν ᾧ ἐξιστορεῖται ἡ ἐκ Σικελίας μετοικεσία αὐτοῦ καὶ ἡ ἐν Καλαβρίᾳ ἐγκατάστασις.

Ἡλίαν τὸν νεώτερον ἠκολούθησεν ὁ Ἡλίας Σπηλαιώτης († περὶ τὰ 960), ὅστις ἐγκατεστάθη παρὰ τὸ Ῥήγιον, ἔτι δὲ οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ Λουκᾶς ὁ ἐκ Κορλεόνε, Λουκᾶς ὁ ἐξ Ἀρμέντου, Βιτάλις ὁ ἐκ Ραπόλλας († 994). Ὁ βίος αὐτῶν ἐξιστορήθη ἐν ταῖς βιογραφίαις, ἐν αἷς σημαντικὸν μὲν εἶνε τὸ ἱστορικὸν ὕλικόν, μακρὰ δὲ καὶ ἡ ἀφήγησις τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων συμβάντων, τὰ ὅποια ἰδιάζον θέλγητρον παρέχουσιν εἰς αὐτάς. Εἰς τοὺς βίους τούτους ἀνήκει καὶ ὁ τοῦ Σάββατοῦ νεωτέρου, ἡγουμένου τὸ πρῶτον τῆς ἐν Σικελίᾳ μονῆς τοῦ ἀγίου Φιλίππου ἐν Ἀργύροις, ὅστις μετὰναστεύσας εἰς Καλαβρίαν ἀπέθανεν ἐν Ρώμῃ τὸ 990 ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἀγίου Καισαρίου, ἔτι δὲ ὁ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Χριστοφόρου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Μακαρίου. Ἀμφότεροι συνεγράφησαν ὑπὸ τοῦ ἐκ Καλαβρίας συναδέλφου αὐτῶν μοναχοῦ Ὁρέστου, γενομένου κατόπιν πατριάρχου Ἱερουσαλὴμ († 1012). Δευτέρα μᾶλλον ἀνεπτυγμένη γενεὰ ἄρχεται σὺν τῷ Φαντίνῳ ἐκ τοῦ ὅρου « Ἑρμοῦ », οὗ ὁ βίος συνεγράφη ὑπὸ Πέτρου τοῦ Δυτικοῦ ἐκ Ταυριανοῦ, ἀλλ' εἰσέτι μένει ἀνέκδοτος. Ὁ σπουδαιότατος ἀντιπρόσωπος αὐτῆς εἶνε ὁ Νεῖλος ὁ ἐκ Ρωσσάνου, ὁ ἰδρυτὴς τοῦ μοναστηρίου τῆς Grottaferrata († 1005), οὗ ὁ βίος ἔχει ἀξίαν διὰ τὴν σύγχρονον ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἰταλίᾳ ὡς καὶ διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ὁθωνος τοῦ Γ'. Συγγραφεὺς αὐτῆς εἶνε πιθανῶς ὁ ἅγιος Βαρθολομαῖος, ὁ τρίτος διάδοχος τοῦ Νείλου († 1065). Οὗτος δὲ πάλιν βιογράφον ἔσχε τὸν Λουκᾶν, ἔβδομον ἡγούμενον ἐν Grottaferrata (περὶ τὰ 1085). Ἡ δρᾶσις τῶν συναξαριστῶν τῆς Καλαβρίας ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 15' αἰῶνος, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ βίοι τῶν ἐκ Καλαβρίας μοναχῶν Φιλαρέτου († 1070), ὑπὸ τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ Νείλου, Ἰωάννου Θεριστοῦ († περὶ τὰ 1129) καὶ τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς μονῆς Patir Βαρθολομαίου († 1130). Τούτου ὁ βίος συνεγράφη περὶ τὰ 1180.

Πλὴν τῶν ὁμάδων τούτων ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ἀξιοσημεῖω-

τοι βιογραφίαι μοναχῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐκ τῶν αὐτῶν χρόνων, οἷον ἡ τοῦ ἐκ Θεσσαλονίκης μοναχοῦ Δαυὶδ ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἡ' αἰῶνος, ἡ τῆς ἐν Αἰγίνῃ ἡγουμενίσσης Ἀθανασίας ἐκ τοῦ θ' αἰῶνος, ἡ τῆς ἐκ Λέσβου Θεοκτίστης, συγγραφείσα ὑπὸ Νικήτα Μαγίστρου ἀρχομένου τοῦ ι' αἰῶνος, ἡ τῆς ἐκ Θεσσαλονίκης ἀγίας Θεοδώρας ἐκ τῶν αὐτῶν χρόνων. Κατὰ τὸ δεύτερον ἤμισυ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος συνεγράφη τὸ συναξάριον τοῦ ἐξ Ἀττικῆς θαυματουργοῦ Λουκᾶ τοῦ νεωτέρου, περιέχουσα πολλὰς εἰδήσεις ἀτομικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ὕλην ἱστορικὴν ἀναφερομένην εἰς τὰς πρὸς τοὺς Βουλγάρους σχέσεις τῶν Βυζαντινῶν. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ια' αἰῶνος ἀνήκει πιθανῶς ὁ βίος τῆς ἀγίας Παρασκευῆς, ἀδελφῆς Εὐθυμίου τοῦ ἐπισκόπου Μαδύτου (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 989 καὶ 996). Ὑπὸ συγχρόνου δὲν συνεγράφη καὶ διὰ τοῦτο μικροτέραν ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχει ὁ βίος τοῦ Γερμανοῦ, θεμελιωτοῦ τῆς μονῆς Κοσινίτης περὶ τὴν ἔξοδον τοῦ θ' αἰῶνος. Καὶ ὁ Μιχαὴλ Μαλεινός, ἡγούμενος ἐν τῷ ὄρει Κομνᾷ, ὁ διδάσκαλος Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἀθῶ, ἔσχε τὸν βιογράφον του, ὅστις πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ πολλῶν ἱστορικῶν συμβάντων. Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τὸν ἰδρυτὴν τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (1079) Χριστόδουλον, οὗ ὁ βίος συνεγράφη ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Ρόδου Ἰωάννου καὶ περὶ οὗ καὶ ἄλλοι συναξαρισταὶ ἔγραψαν. Παῦλος ὁ ἐπίσκοπος Μονεμβασίας ἐν ἀρχῇ τοῦ ι' αἰῶνος, ἀδελφὸς τοῦ ἐπισκόπου Ἀργεῶς Πέτρου, κατέλιπε βραχεῖαν ἀφήγησιν περὶ ἀναχωρητριῶν ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ περὶ τῆς Μάρθας, ἡγουμενίσσης τῆς ἐν Ἀργεὶ μονῆς τῆς Θεοτόκου. Εἰς τοὺς μοναχοὺς τοῦ ι' αἰῶνος ἀνήκει καὶ ὁ Νίκων μετὰ νοητῆς († περὶ τὰ 998), διδάξας ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Κρήτῃ. Τὸ πρωτότυπον κείμενον τῆς βιογραφίας αὐτοῦ εἶνε ἀνέκδοτον ἔτι.

Πολὺ μικρότερος εἶνε ὁ ἀριθμὸς τῶν βιογραφιῶν ἐπισκόπων, συγγραφεισῶν μεταξὺ τοῦ η' καὶ ι' αἰῶνος, αἵτινες ὡς φαίνεται δὲν ἦσαν τόσον δημοτικαὶ ὅσον αἱ τῶν μοναχῶν. Πλὴν τῶν καταλεχθέντων ἐπισκόπων καὶ πατριαρχῶν ἐκ τῶν χρόνων τῆς εἰκονο-

μαχίας ἄξιοι μνείας εἶνε: Λέων ὁ θαυματουργός, ἐπίσκοπος Κατάνης († περὶ τὰ 780), οὗ τὸν βίον συνέγραψε Λέων ὁ Κεντουριπίνος, Θεόδωρος ἐπίσκοπος Ἐδέσσης, οὗ ὁ βίος συνεγράφη ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Βασιλείου ἐπισκόπου Ἐμέσσης (ἴδε § 62), οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνάτιος († 877) καὶ Ἀντώνιος Καυλέας (893-95), ὧν οἱ βίοι συνεγράφησαν ὑπὸ Νικήτα Δαυίδ (ἴδε § 75) καὶ Νικηφόρου Φιλοσόφου. Εἰς τούτους προσθετέοι οἱ βίοι τοῦ Γεωργίου ἐπισκόπου Ἀμάστριος τῆς Παφλαγονίας, Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας († 916), Ἀθανασίου, ἐπισκόπου Μεθώνης. Τούτου ὁ βίος συνεγράφη ὑπὸ Πέτρου ἐπισκόπου Ἀργους († μετὰ τὸ 920), ὅστις ὁμοίως ἐξιογραφήθη ὑπὸ τινος τῶν διαδόχων του (ἴδε § 74 σημ. 3). Οἱ βίοι οὗτοι τῶν ἐπισκόπων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἔχουσι τὴν ἀξίαν ἐκείνην διὰ τὴν κατάστασιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν χρόνων τούτων, ἣν κέκτηνται οἱ τῶν μοναχῶν· πολὺ ὅμως καὶ αὐτῶν εἶνε σημαντικώτατοι διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Οὕτω π. χ. σπουδαιόταται πηγαὶ διὰ τὴν ῥωσικὴν ἱστορίαν εἶνε οἱ μνημονευθέντες βίοι τοῦ ἐπισκόπου Ἀμάστριος Γεωργίου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Σουροζίας Στεφάνου.

1. Βίοι ἁγίων ἐκ τῶν χρόνων τῆς εἰκονομαχίας: Τὸ Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου Σπαθαρίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐν τοῖς Acta sanctorum Augusti 2, 434-47. Συνεγράφη οὐχὶ πρὸ τοῦ 870. — Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου ἐν Κρίσει ἐν τοῖς Acta ss. Octobris 8, 135-142. Αὐτόθι 142-149 ἡ παραλλαγή τοῦ μεταφραστοῦ, ἥτις ὅμως δὲν στηρίζεται εἰς τὸν εἰρημένον βίον. — Ὁ βίος τοῦ ἁγ. Παύλου τοῦ νέου μόνον λατινιστὶ ἐν Acta ss. Juli 2, 635-639. Ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ μνημονεύεται ὁ πατριάρχης Ἀντώνιος Καυλέας, πρέπει νὰ συνεγράφη ὀχι πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 9' αἰῶνος. — Ὁ βίος Στεφάνου τοῦ νεωτέρου ὑπὸ Στεφάνου διακόνου ἐν Κ]πόλει ἐν Analecta graeca, ἐν Παρισίοις 1688 σ. 396-531. ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 1069-1136. — Τοῦ χρονογράφου Θεοφάνους ἔχομεν τέσσαρας βίους, ἓνα ἀνώνυμον ἐξέδωκεν ὁ de Boor ἐν Theophanis Chronographia 2

(έν Λειψία 1885) 3-12, ένα δεύτερον ὑπὸ Νικηφόρου σκευοφύλακος τῆς ἐν Βλαχέρναις ἐκκλησίας ἐν Κ[ό]πλει ἐξέδ. ὁ de Boor αὐτόθι σ. 13-27. Τὸν τρίτον ὑπὸ Θεοδώρου πρωτοασηκρήτου ἐν κώδιξι Monac. 3 saec. 10 καὶ Basil. F V 29 σ. 14 ἐξέδ. ὁ Κ. Κρουμβάχερ ἐν τοῖς Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1895. Περὶ τοῦ τετάρτου ὑπὸ Μεθοδίου συγγραφέντος πρβ. § 74 ἀρ. 3. — Ὁ βίος τοῦ Νικητᾶ ἡγουμένου Μεδικίων ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Θεοσηρίτιου ἐν Acta ss. Aprilis 1, Appendix XX-XXXII. — Ἄλλον τινὰ βίον τοῦτου τοῦ Νικητᾶ ὑπὸ Ἰωάννου Ἀγιοηλίτου ἐξέδ. ὁ Τρύφων Ε. Εὐαγγελίδης, Οἱ βίοι τῶν ἁγίων, ἐν Ἀθήναις 1895 σ. 286-313 ἐκ τοῦ κώδ. Monac. 3 saec. 10 fol. 65 v, ὅστις εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα ἀποδίδει καὶ τὸν Βίον Βασιλείου πρεσβυτέρου ἐξ Ἀγκύρας fol. 26-32v Bruxell. gr. 108. Συνεγράφη δὲ καὶ ὑπ' ἄλλων ὁ βίος αὐτοῦ — Ὁ Βίος Ἰωάννου ἐπισκόπου Γοιθίας ἐν Acta ss. Junii 5, 190-194 προέρχεται ἐκ τινος συγγρόνου. — Τὸν βίον Στεφάνου ἐπισκόπου τῆς ἐν Κριμαίᾳ Σουροζίας ἐξέδ. ὁ V. Vasilievskij ἐν Πετροπόλει 1893. Πρβ. Annal. Bolland 13 (1894) 180 καὶ Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 348 καὶ 4 (1895) 211. — Ἰκανὰ βιογραφικὰ κείμενα περὶ τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας ἀναφέρονται ἐν Bibliotheca hagiogr. graeca σ. 126. — Ὁ Βίος Ἰωσήφ τοῦ ὑμνογράφου ὑπὸ Ἰωάννου διακόνου ἐν Acta ss. Aprilis 1, Appendix XXXIV—XLI· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 105, 940-976. Ὁ Ἰωάννης ἀνεφέρει βίον ὑπὸ τινος Θεοφάνους συγγραφέντα, οὗ τὰ κενὰ ζητεῖ νὰ πληρώσῃ οὗτος. — Εἰς τινὰ Ἰωάννην διάκονον, ὅστις ἴσως εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ βιογράφος τοῦ Ἰωσήφ, ἀποδίδει ὁ κώδιξ Paris. Suppl. gr. 690 saec. 12 fol. 255v-58 πραγματείαν κατὰ τῶν ἀμφιβαλλόντων περὶ τῆς εἰς τὰς εἰκόνας προσηκούσης λατρείας. — Ὁ Βίος τοῦ Ἰωάννου Ψιχαῖτου εὐρίσκεται ἐν τοῖς κώδιξι Monac. 316 s. 11 fol. 214-224, Bodl. Barocc. 240 s. 12. Πρβ. περὶ τοῦτου τοῦ ἁγίου Acta ss. Mai 6, 100. — Ἐγκώμιον τοῦ μοναχοῦ Θεοφάνους Ἀναστασιώτου εἰς Ἰάκωβον τὸν νεώτερον (πρβ. Acta ss. Martii 3, 357-59) κεῖται ἐν κώδ. Athous 3294 s. 17. — Ὁ Βίος τοῦ ἀρχιεπ. Σάρδεων Εὐθυμίου, συγγραφείς ὑπὸ τινος μοναχοῦ Μητροφάνους κεῖται ἐν κώδ. Bodl. Laud. 69 σ. 11 (οὐχὶ

πλήρης). — Ὁ Βίος τοῦ ἀρχιεπ. Συννάδων Μιχαήλ κεῖται ἐν κώδ. Athous 1184 s. 19 (ἀντίγραφον ἐξ ἀρχαίου χειρογράφου).

2. *Μαρτύρια*: Τὸ Μαρτύριον τῶν 60 ἐν Ἱερουσαλὴμ μαρτύρων ἐξέδ. ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐν τῷ (ῥωσικῷ) Ὁρθοδόξῳ συνεκδήμῳ τῆς ἐκκλησι. ἀκαδημίας τοῦ Καζάν 34 (ἐν Πετροπόλει 1892) 1-7 ἐκ τοῦ κώδ. Coisl. 303. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 316 ἐ. — Ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος καὶ ἡ ἀφήγησις τοῦ Στεφάνου περὶ τῶν μαρτύρων τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα ἐκ τοῦ ἔτους 787 ἐν Acta ss. Martii 3, Appendix σ. 2-14 (λείπει ἡ ἀρχή). — Τὸ Μαρτύριον τῶν 42 ἐν Συρίᾳ μαρτύρων ὑπὸ τινος συγχρόνου Εὐδοδίου ἐν Acta ss. Martii 1, 887-893.

3. *Βίοι μοναχῶν*: Α. τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βίος τῆς ἡγουμενίσσης Εἰρήνης ἐν Acta ss. Julii 6, 602-634. — Ὁ Βίος Ἀνδρέου σαλοῦ ὑπὸ Νικηφόρου πρεσβυτέρου τῆς ἁγίας Σοφίας ἐν Acta ss. Mai 6, Appendix σ. 4-111· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 111, 625-888. — Τὸ κείμενον τῶν κεφ. 25 καὶ 26 συνεπλήρωσεν ὁ Α. Βασιλιγεφ ἐν Anecdota graeco-byzantina 1 (ἐν Μόσχᾳ 1893) 50-58. — Περιέχει πολλὰ θαυμαστὰ συμβάντα, ὀπτασίας, ἀποκαλύψεις, προφητείας, πρὸς δὲ καὶ εἰκόνας χαρακτηριστικὰς τῶν ἡθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐμπιστός τις τοῦ Ἀνδρέου Ἐπιφάνιος καλούμενος πρωταγωνιστεῖ ἐν αὐτοῖς. Διάλογος μεταξὺ τοῦ Ἐπιφανίου τούτου καὶ τοῦ Ἀνδρέου εὐρίσκεται ἐν κώδικι Sabbait. 415 saec. 14 fol. 148-189 καὶ ἐν τῇ δημῶδει ἐλληνικῇ ἐν κώδικι Paris. 1771 saec. 15 fol. 160-180 v. — Ἐν τῷ εἰρημένῳ κώδικι Sabbait. fol. 189-242 καὶ ἐν κώδ. Monac. 552 saec. 14 Βίος τοῦ Ἀνδρέου, οὗ ἡ ἀρχὴ διαφέρει τοῦ ἐντύπου. — Ὁ Βίος Βασιλείου τοῦ νεωτέρου ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Γρηγορίου ἐν βραχυτέρᾳ παραλλαγῇ ἐν Acta ss. Martii 3, Appendix 24-37. — Τεμάχιον ἐκ μακροτέρας παραλλαγῆς ἐξέδ. ὁ Βεσελόφοσκη ἐν τῷ (ῥωσικῷ) Δελτίῳ τῆς Ἀκαδημίας τῆς Πετροπόλεως τόμῳ 46 (1890) 2, 10-82. Πρβ. Anal. Bolland. 10 (1891) 487. Πλήρης εὐρίσκεται π. χ. ἐν κώδ. Paris. 1547 τοῦ ἔτους 1286 fol. 1-129. Τὸ σλαβικὸν κείμενον θὰ ἐκδοθῇ προσεχῶς ὑπὸ Skoj. Novakovitsch.

Β. τῶν ἐκ Παλαιστίνης: Ὁ Βίος Στεφάνου τοῦ θαυματουργοῦ ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Λεοντίου ἐν Acta ss. Juli 3, 531-613 ἐκ τοῦ κώδ. Coisl. 303 (λείπει ἡ ἀρχή) εἶνε πολύτιμος πηγὴ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μο-

νης τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ πρὸς γνῶσιν τῆς ἐν τῇ ἁγίᾳ Γῇ καταστάσεως τῶν πραγμάτων.

Γ. τῶν τῆς *Μικρᾶς Ἀσίας*: Ὁ Βίος Παύλου τοῦ νεωτέρου τοῦ ἐν τῷ ὄρει Λάτρῳ ἐν Anal. Bolland. 11 (1892) 19-74 (ὑπὸ H. Delehaye) καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 634. — Ἀποσπάσματα ἐξ αὐτοῦ εἶχε δημοσιεύσει ὁ Βασιλιέφσκη ἐν τῇ πραγματείᾳ του περὶ Συμεῶν τοῦ μεταφραστοῦ ἐν Πητροπόλει 1880. — Πρβ. H. Delehaye, La vie de St Paul le jeune et la chronologie de Métaphraste, ἐν Revue des questions historiques, Nouvelle série 10 (1893) 49-86. — Δίπλωμα ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν τῷ ὄρει Λάτρῳ μονῆς τοῦ ἁγίου Παύλου ἐξέδ. ὁ Miklosich καὶ Müller ἐν Acta et diplomata graeca medii aevi 4 (ἐν Βιέννῃ 1871) 290 — 329. — Τὸν Βίον τοῦ μοναχοῦ Νικηφόρου ἐξέδ. (ἐκδ. ἀρχικῇ) ὁ H. Delehaye ἐν Anal. Bolland. 14 (1895) 130-166. Οἱ Βίοι τοῦ Ἰωαννικίου ὑπὸ τῶν μοναχῶν Πέτρον καὶ Σάββα ἐξεδόθησαν ὑπὸ Van den Gheyn ἐν Acta ss. Novembris 2 (ἐν Βρυξέλλαις 1894) 1, 311-435 μετ' εἰσαγωγῆς καὶ πολυτίμων πληροφοριῶν περὶ τῶν μοναστηρίων καὶ ἀνεκδότων βίων ἄλλων μοναχῶν τοῦ Ὀλύμπου. — Ὁ Σάββας συνέγραψε καὶ τὸν βίον τοῦ μοναχοῦ Πέτρον ἐξ Ἀτροῦ παρὰ τὸν Ὀλυμπον (πρβ. Acta ss. αὐτόθι 325 ε', 371), ὅστις δὲν ἀνευρέθη ἀκόμη. Ἰσως πρέπει νὰ ταῦτισθῇ πρὸς τὸν Σάββαν τοῦτον ὁ ὁμώνυμος αὐτῷ συγγραφεὺς βίου ἀρχιμανδρίτου τινὸς Μακαρίου (ἐν κώδικι Paris. 548 s. 11 fol. 136-154 v).

Δ. τῶν ἐκ τοῦ Ἀθῶ: Ὁ Βίος Εὐθυμίου ὑπὸ Βασιλείου ἐν τεμαχίῳ παρὰ Σωφρ. Καλλιγᾶ ἐν Ἀθωνιάδι, 1863 σ. 22 ε' — Τοῦ Βίου τοῦ Ἀθανασίου, ἰδρυτοῦ τῆς ἐν τῷ Ἀθῶ λαύρας, ἐκδ. ἀρχικῇ ὑπὸ Ἰ. Πομιαλόφσκη ἐν Πητροπόλει 1895 (ἐκ τοῦ κώδ. Mosqu. Synod. Nr. 398 κατὰ τὴν ἀρίθμησην τοῦ Βλαδιμήρου). Πρβ. Anal. Bolland. 14 (1895) 213. Διασκευῇ αὐτῆς ἐν δημῳδαί ἐλληνικῇ παρὰ Ἀγαπίῳ Λάνδῳ ἐν Καλοκαιρινῇ, ἐν Βενετίᾳ 1657 σ. ρμ' ε'. Πρβ. καὶ κώδικα Coisl. 223 τοῦ ἔτους 1301, Montfaucon, Biblioth. Coisl. σ. 274. — Ἡ ὁμιλία περὶ τοῦ ἐξαψάλμου ἐν κώδ. Taurin. 320 φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν Ἀθανάσιον. Πρβ § 55 σημ. σ. 6. — Ὁ Ἀλέξ. Δ. Δαυριώτης, Λόγιοι Ἀγιορεῖται ἐν Ἐκκλησ. Ἀληθείᾳ 13 (1893) 229

ἐ. πραγματεύεται διεξοδικῶς περὶ τῆς λογιότητος τοῦ Ἀθανασίου. — Ἀπόσπασμα διηγήσεων ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν ἐξέδ. ὁ Phil. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, ἐν Λειψίᾳ 1894 σ. 163-184. Ἐν ἀρχῇ αὐτῶν μνημονεύονται « πολλοὶ τῶν ἁγίων πατέρων » καὶ ἰδίως Λεόντιος τις ὡς ἱστοριογράφος τοῦ μοναστηρίου. — Ἀνέκδοτος ἐτι εἶνε ὁ Βίος τοῦ Ἀγιορείτου μοναχοῦ Ἰωάννου Κουκουζέλη. Ἐκ τούτου ἐδημοσίευσεν ὁ P. Syrkutῆν ἀρχὴν ῥωσιστὶ ἐν τῇ Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας ἐν Περουπόλει ἐν τόμῳ 282 (1892) 130-141. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 1, 639. — Βίον τοῦ Διονυσίου, ἱδρυτοῦ ὁμωνύμου ἐν τῷ Ἀθῶ μοναστηρίου μνημονεύει ὁ Dräseke ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 92.

Ε. τῶν ἐκ Καλαβρίας : Ὁ Βίος Ἠλία τοῦ νέου μόνον λατινιστὶ ἐν Acta ss. Augusti 3, 489-509. — Ὁ Βίος Ἠλία τοῦ Σηπλαιώτου ἐν Acta ss. Septembris 3, 848-887. Πρβ. ἐτι G. Minasi, Lo speleota ovvero S. Elia di Reggio di Calabria, monaco basiliano nel 9. e 10 secolo, ἐν Νεαπόλει 1893. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 211. — Οἱ Βίοι τοῦ Λουκᾶ ἐκ Corleone καὶ τοῦ Λουκᾶ ἐξ Ἀρμέντου μόνον λατινιστὶ ἐν Acta ss. Martii 2, 26-34. — Τὸν Βίον Σάββα τοῦ νέου ὑπὸ Ὁρέστου ἐξέδ. ὁ J. Cozza-Luzi, Studi e documenti di storiæ diritto 12 (1891) 33-56, 135-168, 312-323. Ἡ ἔκδοσις τοῦ κειμένου δὲν εἶνε καλὴ. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 635. Διάφοροι γράφαί ἐκ τοῦ κώδ. Bruxell. 8229 ἐν τοῖς Anal. Bolland. 11 (1892) 184. — Ὁ Βίος τοῦ Χριστοφόρου καὶ Μακαρίου ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐξεδόθη ὑπὸ Cozza-Luzi, Studi e documenti 13 (1892) 375-400. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 211. Διάφοροι γράφαί ἐκ τοῦ κώδ. Bruxell. 8368 ἐν τοῖς Anal. Bolland. 12 (1893) 317 ἐ. — Τὸν Βίον τοῦ Νείλου ἐκ Grottaferrata ἐξέδ. ὁ M. Καρνοφύλλης ἐν Ρώμῃ 1624· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 120, 10-165. — Πρβ. M. Minasi, S. Nilo di Calabria, monaco basiliano nel decimo secolo con annotazioni storiche, ἐν Νεαπόλει 1892. Ἴδε Historisches Jahrbuch 13 (1892) 894 ἐ. — A. Rocchi, De coenobio Cryptoferratensi etc. ἐν Tivoli 1893 σ. 9-16. — Περὶ ἀμφοτέρων τῶν συγγραμμάτων ἴδε Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 644 ἐ. — Τὸν Βίον τοῦ Βαρθολομαίου ἐκ Grottaferrata

ἐξέδ. ὁ P. Possinus, Thesaurus asceticus, ἐν Παρισαίῳ 1684 σ. 429-55· κατὰ τὴν ὑπὸ A. Mai ἐκδοσιν ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 127, 476-497. Αὐτόθι 500-516 Ἑγκώμιον τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου ὑπὸ τινος τῶν μαθητῶν του. — Ὁ Βίος τοῦ Φιλαρέτου ὑπὸ Νείλου μόνον λατινιστὶ ἐν Acta ss. Aprilis 1, 606-618. Σύνοψις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Ἰωσαφάτ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Μεσσήνης. — Ὁ Βίος Ἰωάννου τοῦ Θεριστοῦ μόνον λατινιστὶ ἐν Acta ss. Februariis 3, 481-83. — Ὁ Βίος Βαρθολομαίου τοῦ ἐκ Καλαβρίας ἐν Acta ss. Septembris 8, 810-826.

Z. Διαφόρων: Ὁ Βίος Δαυὶδ Θεσσαλονίκης († 527-535) ἐξεδόθη (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὑπὸ Val. Rose, ἐν Βερολίνῳ 1887. Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ κείμενον ὑπὸ Π. Παπαγεωργίου ἐν Βυζαντ. Δελτίῳ 2 (1893) 287-290. Διαφόρους γραφὰς ἐκ τοῦ κώδ. Escorial. V. 11 3 καὶ ἐκ τινος χειρογράφου τῆς νήσου Χάλκης ἐξέδ. ὁ Οὐσπένσκι ἐν ταῖς Χρονικοῖς Ὀδησσοῦ 4, τμήματι βυζαντηνῶ (1894) 81-83. Πρβ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ E. Kurtz περὶ τῆς συλλογῆς ταύτης τῶν διαφόρων γραφῶν ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 3-4 τεύχει. — Τέταρτον χειρόγραφον εἶνε ὁ κώδιξ Athous 3586 saec. 13. — Ὁ Βίος Ἀθανασίου ὑπὸ συγχρόνου μόνον λατινιστὶ ἐν Acta ss. Augusti 3, 170-175. — Ὁ Βίος Θεοκτίστης ἐκ τῆς νήσου Λέσβου ὑπὸ Νικήτα Μαρτίστρου, τοῦ ὁποίου αἱ περὶ αὐτοῦ βιογραφικαὶ εἰδήσεις ἀπεδόθησαν εἰς Συμειῶν τὸν μεταφραστὴν, ἐξεδόθη (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὑπὸ Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἁγιολογικὰ σ. 1-17. — Ἐκλογὰς ἐκ τοῦ Βίου Θεοδώρας τῆς ἐκ Θεσσαλονίκης ἐξέδ. ὁ B. Βασιλιέφσκι, ἐλληνικὸς κώδιξ πολλοῦ περιεχομένου τῆς ἐν Μόσχᾳ βιβλιοθήκης τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν τῇ ῥωσικῇ Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας ἐν Πετρούπολει τόμῳ 248 (1886). Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 312 ε. — Ὁ αὐτὸς κώδιξ τῆς ἐν Μόσχᾳ βιβλιοθ. 159 περιέχει τὸν βίον ἐπιτοπίου τινὸς ἁγίου τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Φωτίου, ἀκμάσαντος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Β' (976-1025). — Τὸν Β' ὁ Λουκά τοῦ νέου ἐξέδ. ὁ Γ. Κρέμος ἐν Φωκικοῖς 1 (ἐν Ἀθήναις 1874) 25-62. Τεμάχια ἐξ αὐτοῦ εἶχε δημοσιεύσει ὁ Combefis (Migne, Patr. gr. 111, 441-480), συμπληρωθέντα ὑπὸ E. Martini ἐν Anal. Bolland. 13 (1894) 81-121. — Πρβ. Ch. Diehl, L'eglise et les mosaïques de St. Luc en Phocide, Biblio-

thèque des écoles françaises d' Athènes et de Rome, 55, ἐν Παρισίοις 1889. — Ὁ Βίος τοῦ Μιχαὴλ Μαλεινοῦ μόνον ἐν δημῳδεὶ ἐλληνικῇ παρ' Ἀγαπίῳ Ἀλνδῶ. Εἶνε σπουδαῖος διὰ τὰς πολλὰς ἱστορικὰς χρονολογίας. Πρβ. Ph. Meyer, Die Haupturkunden des Athos σ. 22, Schlumberger, Un empereur byzantin au 10. siècle, Nicéphore Phocas, ἐν Παρισίοις 1890 σ. 314-24, ὅστις κατὰ τινα μελέτην ὑπὸ M. P. Syrku ἐν Πετροπόλει 1883 ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Μιχαὴλ καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀνεψιόν του. — Τὸν Βίον Χριστοδοῦλου ἐξέδ. ὁ Ἰ. Σακελλίων, Ἀκολουθία ἱερὰ... τοῦ ὁσίου Χριστοδοῦλου, 3 ἐκδ. ἐπιμελεῖς Κυρίλλου Βοϊνῆ ἐν Ἀθήναις 1884 σ. 109-133. — Αὐτόθι σ. 134-225 διήγησις περὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου Χριστοδοῦλου ὑπὸ Ἀθανασίου πατρ. Ἀντιοχείας καὶ διηγῆσις περὶ θαυμάτων ὑπὸ τινος μοναχοῦ Θεοδοσίου. — Τὸ τυπικόν, τὴν διαθήκην τοῦ ὁσίου Χριστοδοῦλου καὶ ἄλλα ἔγγραφα περὶ αὐτοῦ ἐξέδωκαν ὁ Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata graeca, 6 (ἐν Βιέννῃ 1890) 21-90. — Διάφοροι τοῦ μνημονευθέντος Λουκά εἶνε ὁ στυλίτης Λουκάς ὁ νέος, ὅστις ὁμοίως ἤκμασε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1' αἰῶνος καὶ τοῦ ὁποίου ἀνέκδοτος Βίος εὑρίσκεται ἐν cod. Paris. 1458. Πρβ. Delehaye, Les Stylites, Revue des questions hist. 13 (1895) 67 ἐ. — Ὁ Βίος τῆς ἀγ. Παρασκευῆς ἐξεδόθη ὑπὸ Π. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμ. σταχυολ. 1 (ἐν Πετροπόλει 1891) 431-453. — Ὁ Βίος τοῦ ἱδρυτοῦ μοναστηρίου Γερμανοῦ ἐν Acta ss. Maii 3, 7-12 (οὐχὶ πλήρης). — Ἡ Διήγησις περὶ ἐναρέτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τοῦ Παύλου Μονεμβασίας ἐξεδόθη (ἀποσπασματικῶς) ὑπὸ M. Γεδεών, ἐν Ἐκκλησ. Ἀληθείᾳ 4 (1883-84) σ. 225 ἐ. Ἡ βραχεῖα σημείωσις περὶ τῆς ἡγουμενίσσης Μάρθας ἐν Acta ss. Maii 5, 432. — Χειρόγραφα: οἱ κώδ. Sabbait. 265 s. 14 fol. 223-236, Paris. suppl. gr. 28 σ. 15 fol. 340^v-45 καὶ ἄλλοι. — Ὁ Βίος τοῦ Νικήτα μενανοητοῦ ἐξεδόθη λατινιστὶ ὑπὸ Martène et Durand, Veterum scriptor. amplissima collectio 6 (ἐν Παρισίοις 1729) 137-117. Ἑλληνιστὶ ἐν κώδικι Athous 3213. — Λατινικὸν κείμενον τοῦ Surius πρὸς Migne, Patr. gr. 113, 97-988.

4. Βίοι ἐπισκόπων: Ὁ Βίος Λέοντος τοῦ θαυματουργοῦ ὑπὸ Λέοντος ἐκ Centorbi μόνον λατινιστὶ καὶ ἀνωνύμως ἐν Acta ss. Febr. 3,

223-25. — Εἰς τὸν αὐτὸν Λέοντα Κεντουριπίνον, ὅστις ὀνομάζεται καὶ Λέων *Σικελιώτης*, ἀποδίδονται ἐν χειρογράφοις ἐγκώμια εἰς τὸν ἁγ. Νεκτάριον Κ)πόλεως καὶ τὸν ἀπόστολον Ἰάκωβον. — Ὁ ἐλληνιστὴ ἀνέκδοτος ἔτι Βίος τοῦ Ἀντωνίου Καυλέα Πατρ. Κ)πόλεως εὐρίσκεται λατινιστὶ ἐν Acta ss. Febr. 2, 622-629 καὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 181-200. Ὁ ἄλλως ἄγνωστος συγγραφεὺς Νικηφόρος Φιλόσοφος ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἀντωνίου καὶ ἠκμαζεν ἐπὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ. Ἀγαπᾷ τοὺς κλασικοὺς ὑπαινιγμοὺς καὶ εἶνε θιασώτης τῆς πομπώδους ῥητορικῆς τῆς ἐποχῆς του. — Δὲν πρέπει πρὸς τοῦτον νὰ συγχέεται ἄλλος τις βίος τοῦ Ἀντωνίου ὑπὸ Νικηφόρου Γρηγοῤᾤ. — Τὸν Βίον τοῦ ἐπισκόπου Γεωργίου Ἀμάστριος ἐξέδ. ὁ Βασιλιέφσκη ἐν ταῖς Ρωσσοβυζαντηναῖς ἐρεῦναις 2, ἐν Πετροπόλει 1893. Μνημονεύει εἰσβολὴν τινα τῶν Ρώσσων κατὰ τῆς Κ)πόλεως, ἣν θεωρεῖ γενομένην ὁ E. Kunik, Bulletin historico-philologique de l'académie de St Petersburg 3 (1847) 36-39 τὸ 865 (ἢ ἄλλως τὸ 860), ἐνῶ ὁ W. von Gutzeit, Bulletin κτλ. 27 (1881) 338 θέτει αὐτὴν εἰς τὸ ἔτος 941. — Πρβ. τὴν ἀναγγελίαν τῆς πραγματείας ὑπὸ V. Jagitsch ἐν Archiv für slavische Philologie 16 (1894) 216-224. — Κατὰ τοῦ Βασιλιέφσκη ἔγραψε νεωστὶ ὁ W. von Gutzeit, Die Legenden von Amastris und Ssuross'h, ἐν Riga 1893. — Ὁ Βίος τοῦ ἀρχιεπ. Βουλγαρίας Κλήμεντος ἀπεδίδετο ἀδίκως ἄλλοτε εἰς τὸν Θεοφύλακτον ὁ Fr. Miklosich, ὅστις ἐξέδωκεν αὐτὸν ἐκ νέου, ἐν Βιέννῃ 1847, τὸν ἀνεγνώρισεν ὡς τὸ ἔργον συγχρόνου τινὸς ἐκ τοῦ 1' αἰῶνος.

5. Ὡς συναξαρισταὶ συγγράψαντες τὸν βίον προγενεστέρων μαρτύρων καὶ ἁγίων πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν: Ὁ Γρηγόριος πρεσβύτερος Καίσαρείας (ἴδε § 76 σημ. 6), ὁ Ἰωάννης μοναχὸς ἐκ Ρόδου κατὰ τὸν 9' αἰῶνα, τοῦ ὁποίου παρεδόθη εἰς ἡμᾶς Βίος τοῦ μάρτυρος Ἀρτεμίου, ἄλλοτε ἀποδιδόμενος εἰς Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Ἐξεδόθη ὑπὸ A. Mai, Spicileg. Romanum 4, 340-397· ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 96, 1251-1320. — Περὶ τῶν ἐν αὐτῷ εὕρισκομένων ἀποσπασμάτων ἐκ τῆς Ἐκκλησ. ἱστορίας τοῦ Φιλοστοργίου ὁμιλεῖ ὁ P. Batiffol ἐν Römische Quartalschrift 3 (1889) 252-259. Οὗτος ὁ ἐκ Ρόδου Ἰωάννης εἶνε διάφορος τοῦ βιογράφου τοῦ Χριστοδοῦλου. — Ὑπὸ Ἰωάννου ἐπισκ. Σάρδεων περὶ τὰ τέλη τοῦ 9' αἰῶνος διεσώθη Μαρτύ-

ριον τοῦ μάρτυρος Νικηφόρου, ῥητορικὴ διασκευὴ τῶν προγενεστέρων Μαρτυρίων τοῦ αὐτοῦ ἁγίου (λατινιστὶ ἐν Acta ss. Februarii 2, 285 - 288) καὶ ἀνέκδοτος Βίος τῶν ἁγίων Βαρβάρας καὶ Ἰουλιανῆς ἐν κώδ. Paris. 1458 saec. 11 fol. 46 - 49. — Ἀνώνυμον ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα Θεράποντα περὶ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων του εἰς Κ)πολιν κατὰ τὸ ἔτος 806 ἀνετυπώθη ἐν τοῖς Acta ss. Maii 6, 682 - 692. — Ὁ ἐπίσκοπος Κερκύρας Ἀρσένιος (περὶ τὰ 800) συνέγραψεν ἱστορικοῦ περιεχομένου ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα Θεωρίον. Ῥεξέδ. ὁ Σπ. Λάμπρος, Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα, ἐν Ἀθήναις 1882 σ. 9 - 22. Διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον ἐν Ἐκκλ. Ἀληθείᾳ 4 (1883 - 84) 612 ἐ. — Περὶ τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ πρβ. § 57 σημ. 3.

6. Ὁ μόνος μέχρι τοῦδε γνωστὸς Βίος κοσμικοῦ ἁγίου τῶν χρόνων τούτων εἶνε ὁ τοῦ ἁγίου Εὐδοκίμου, στρατοπεδάρχου γενομένου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου καὶ ἐν ἡλικίᾳ 33 ἐτῶν ἀποθανόντος ἐν τοῖς Χαρσιανοῦ. Ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Χρ. Λοπάρεφ ἐν Πετροπόλει 1893. Κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Κ. Κρουμβάχερ ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 424 ἐ. ὁ Βίος ἀνήκει εἰς τὰ ἀηδέστατα προϊόντα τῶν συναξαριστῶν.

89. Ὁ Συμεὼν μετὰ φράσεως εἶνε ὁ γνωστότατος τῶν βυζαντινῶν συναξαριστῶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὄνομα αὐτοῦ συνδέονται καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἀλύτων ζητημάτων τοῦ κλάδου τούτου τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Σήμερον δύναται νὰ θεωρηθῇ τοῦλάχιστον κατὰ προσέγγισιν βέβαιον, ὅτι ὁ Συμεὼν ἤκμασε κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ ἰ' αἰῶνος. Ἀλλοτε πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ ὡς ἀφετηρία ἐλαμβάνοντο αἱ βιογραφικαὶ εἰδήσεις αἱ περιεχόμεναι ἐν τῷ βίῳ τῆς ἐκ Λέσβου ἁγίας Θεοκτίστης, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐπλανήθη ἤδη ὁ Μιχαὴλ Ψελλός. Ἀλλ' ἀφοῦ ἐγνώσθη ὁ ἀληθὴς τοῦ βίου τούτου συγγραφεύς, ὁ Νικήτας μάγιστρος, ὀριστικῶς πρέπει ν' ἀπαλλαγῶμεν τῆς πλάνης ἐκείνης. Διότι εἰς αὐτὸν καὶ ὅχι εἰς τὸν Συμεὼν ἀναφέρονται αἱ αὐτοβιογραφικαὶ ἐκεῖναι πληροφορίαι, ἐξ ὧν μανθάνομεν, ὅτι ὁ Νικήτας μετέσχε τῆς ἐπὶ Κρήτην στρατείας τοῦ ναυάρχου Ἱμερίου ὡς ἀπέσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος τὸ 902. Ἀλλὰ καὶ πρὶν διευκρινηθῇ τὸ περιστατικὸν τοῦτο, τὴν νέαν χρονολογίαν ὥρισεν ὁ

Βασιλιέφσκη, στηριχθείς ἐπὶ μαρτυρίας ὠρισμένης τοῦ ἐξ Ἀντιοχείας χρονογράφου Jahiā καὶ ὁρμηθείς ἐκ τῆς ὑποθέσεως — ἥτις ὁμως δὲν εἶνε ὁρθή — ὅτι Συμεὼν ὁ μεταφράστης εἶνε ὁ συγγραφεὺς τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Παύλου τοῦ ἐν τῷ ὄρει Λάτρῳ. Ἄλλας δὲ ἀποδείξεις παρέχει ὁ Βίος Σαμφών, ἐν τῶν συναξαρίων τοῦ Συμεὼν, οὗ τὸ δεῦτερον μέρος περιέχει ἀφήγησιν τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως, ἀναφέρονται δὲ ἐν τούτῳ οἱ αὐτοκράτορες Ρωμανὸς Β' (959-963) καὶ Ἰωάννης Α' Τσιμισκῆς (969-976). Ἀλλ' ὁ βίος οὗτος εἶνε γνήσιον ἔργον τοῦ μεταφράστου Συμεὼν, ἐν τῷ προλόγῳ μάλιστα γίνεται λόγος περὶ πάσης τῆς συγγραφικῆς αὐτοῦ δράσεως ὡς συναξαριστοῦ. Οὐδεὶς δὲ ἀποχρῶν λόγος ὑπάρχει νὰ διαμφισβητήσωμεν τὴν ἀληθειαν καὶ ἄλλων τινῶν λεπτομερῶν περὶ τοῦ συγγραφέως εἰδησεων, ἃς μεταδίδει ἡμῖν ὁ Μιχαήλ Ψελλός, ἀπονέμων αὐτῷ ἐν τῷ εἰς Συμεὼν ἐγκωμίῳ καὶ κανόνι τὸν τίτλον τοῦ λογοθέτου καὶ μνημονεύων τὴν ὑψηλὴν ἐμπιστευτικὴν θέσιν, δι' ἧς ἐτίμων αὐτὸν «οἱ αὐτοκράτορες», ἔτι δὲ ῥητῶς βεβαιῶν, ὅτι τὴν συλλογὴν τῶν βίων κατήρτισεν ὁ συγγραφεὺς ἐντολῇ «τοῦ αὐτοκράτορος». Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἦτο βεβαίως Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (912-959) καὶ ἡ ἐργασία ἐπομένως τοῦ Συμεὼν ἀποτελεῖ μέρος τῶν ἐκτεταμένων ἐκείνων ἐκλογῶν, αἵτινες συνετάχθησαν κατὰ παρακίνησιν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου. Μετὰ τοῦ Βασιλιέφσκη δὲ θεωροῦμεν καὶ ἡμεῖς λίαν πιθανόν, ὅτι ὁ συναξαριστὴς Συμεὼν εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ χρονογράφος Συμεὼν μάγιστρος καὶ λογοθέτης. Ὑπὲρ τῆς ταυτότητος ταύτης μαρτυρεῖ ὁ τίτλος τοῦ λογοθέτου, ὃν ὁ Μιχαήλ Ψελλός ἀπονέμει εἰς τὸν συναξαριστὴν καὶ ἡ πιθανὴ συγγραφὴ τῆς χρονογραφίας ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ (963-969), ἥτις συμφωνεῖ λαμπρὰ πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς τοῦ μεταφράστου, τέλος δὲ αὐτὸς ὁ χαράκτηρ τῆς χρονογραφίας τοῦ Συμεὼν, ἥτις εἶνε καὶ ὁμολογεῖται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὡς ἐραnistικὴ ἐργασία, ὁποία εἶνε καὶ ἡ συλλογὴ τῶν συναξαρίων του.

Πολὺ δυσκολώτερος εἶνε ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἐργασίας τοῦ μεταφράστου. Περὶ τούτου διαφωτίζει ἡμᾶς μόνον τὸ ἐγκώμιον τοῦ Μιχαὴλ Ψέλλου, ὅστις ἀφηγεῖται ὅτι τὰ παλαιὰ Μαρτύρια καὶ τὰ συναξάρια τῶν ἁγίων ἔνεκα τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παιδείας δὲν ἀνταπεκρίνοντο πλέον εἰς τὴν καλαισθησίαν τῶν ἐν Βυζαντίῳ λογίων καὶ ὅτι Συμεὼν ὁ μεταφράστης ἀνέλαβε νὰ συναρμόσῃ αὐτὰ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν συγχρόνων, ῥητορικῶς διασκευάζων καὶ τὸ ὕφος καλλωπίζων. Πῶς ὅμως ὁ Συμεὼν ἐζήτει νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ τοῦτον, δὲν λέγει ὁ Ψέλλος. Τὸ μόνον λοιπὸν ἀσφαλὲς πρὸς διάγνωσιν τούτου μέσον εἶνε ἡ παραβολὴ τῶν συναξαρίων τοῦ μεταφράστου πρὸς τὰ παλαιότερα αὐτῶν πρότυπα. Ταῦτα δὲ πρότυπα ἔχομεν σήμερον ἱκανὰ πρὸς τὴν συγκριτικὴν ταύτην ἔρευναν, ἣν δυστυχῶς οὐδεὶς μέχρι σήμερον ἀνέλαβε. Νομίζομεν ὅμως, ὅτι δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ ὑποθεθῇ, ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον ἐν πᾶσιν ὁ Συμεὼν εἰργάσθη, ὅστις μάλιστα ποικίλους τρόπους ἐφήρμοσεν ἐν τῇ διασκευαστικῇ αὐτοῦ ἐργασίᾳ. Ὁρμώμενοι ἐκ παρατηρήσεων, περὶ ὧν δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα ἀκριβέστερον νὰ διαλάβωμεν, τείνομεν ν' ἀποδεχθῶμεν τρεῖς κατηγορίας τῶν διεσκευασμένων τούτων συναξαρίων, ὧν ἡ πρώτη περιλαμβάνει τοὺς ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν μορφῇ καὶ ἄνευ μετοβολῆς τιнос εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ μεταφράστου περιληφθέντας βίους. Ἄλλ' ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας τοῦ κατ' ἀνάγκην περιώρισε τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνηκόντων. Ἡ δευτέρα δὲ κατηγορία, εἰς ἣν καὶ οἱ πλεῖστοι βίοι ἀνήκουσι, περιλαμβάνει τοὺς ἐντελῶς κατὰ τὴν φράσιν διεσκευασμένους βίους. Ταύτης δὲ ἀκριβῶς τῆς διασκευῆς ὁ τρόπος πρέπει νὰ γίνῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς συγκριτικῆς ἐκείνης ἐρεῦνης, ἥτις ἐκ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον δύναται νὰ ἔχῃ. Ταῦται ἰδιότητες τῆς διασκευῆς εὐδιάκριτοι πρὸ πάσης ἐρεῦνης εἶνε ἡ τήρησις τῶν χρονολογιῶν, ἐκφράσεις καὶ εἰδήσεις, αἵτινες ἤρμोजον μόνον ὑπὸ τοῦ πρώτου σύγγραφews λεγόμεναι (τὸ κλασικὸν παράδειγμα τούτου παρέχει ὁ Βίος Θεοκτί-

στης τῆς ἐκ Λέσβου), πρὸς δὲ μεταβολαὶ κανόνων τινῶν λειτουργικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κατὰ τὰ ἐθιζόμενα ἐν τῷ ἰ' αἰῶνι. Συχνάκις ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης ἐκ τῶν προγενεστέρων συναξαρίων ὑπηγόρευσεν ὁ πρακτικὸς σκοπὸς τῆς συλλογῆς καὶ ἡ ζήλωσις τῆς πολιτείας τῶν ἁγίων, ὅτι ἐπομένως τὸ ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον ὑπετάγη εἰς τὴν ἠθικὴν ὠφέλειαν. Τρίτῃ δέ τις κατηγορία περιλαμβάνει, ὡς φαίνεται, τοιαῦτα συναξάρια, τὰ ὅποια ἐκ νέου συνεγράφησαν μᾶλλον ἢ διεσκευάσθησαν. Ἀλλὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Βίου τῆς Θεοκτίστης ἐπιβάλλει μεγίστην προσοχὴν ἐν τούτῳ, διότι διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ πρὸς σύγκρισιν κειμένου εὐκόλως δύναται ἡ ἐργασία προγενεστέρου τινὸς συγγραφέως ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸν τὸν Συμεών.

Τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν δύναται νὰ λυθῇ τελειωτικῶς, διότι καὶ ἄλλητις ἀπορία πρὸ ταύτης πρέπει νὰ λυθῇ. Εἶνε ἀνάγκη δηλονότι νὰ ὁρισθῇ πρῶτον τί ἀρχικῶς περιελάμβανεν ἡ συλλογὴ τῶν συναξαρίων τοῦ μεταφράστου. Ἐπειδὴ δὲ δυστυχῶς λείπουν χειρόγραφα ἀποκλειστικῶς τὴν συλλογὴν ταύτην περιέχοντα, στερούμεθα τοῦ πρώτου πρὸς ἐπίλυσιν τῆς ἀπορίας ταύτης μέσου. Αἱ προσθῆκαι, αἵτινες ἐνωρὶς ἤδη ἐκ πρακτικῶν λόγων παρεσημειώθησαν εἰς τὸ κείμενον, ἐξωτερικῶς δὲν διακρίνονται ἐκ τῆς ιδιοκτησίας αὐτοῦ, ὥστε ἐκ τῶν νῦν χειρογράφων συναξαρίων οὐδὲν περὶ αὐτῶν δυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν. Ἀλλὰ οὐδὲ εἰς τοὺς καταλόγους τῶν χειρογράφων δυνάμεθα νὰ ἐμπιστευθῶμεν, διότι πολλὴ κατὰχρησις περὶ τοῦτο ἔγινε, πάντα τὰ ἀνώνυμα συναξάρια νὰ κοσμῶνται διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ μεταφράστου. Πολὺ ὀλιγώτερον αὐθεντικαὶ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ μέχρι τοῦδε διὰ τοῦ τύπου ἐκδόσεις. Κατὰ κριτήρια ἐσωτερικὰ ἀναγνωρίζονται ὡς γνήσια τοῦ μεταφράστου ἔργα κατὰ πρῶτον λόγον ἐκεῖνα τὰ συναξάρια, εἰς τὰ ὅποια διὰ τῆς τυπικῆς προτασσομένης εἰσαγωγῆς ἐξάιρεται ἡ ἠθικὴ καὶ παιδαγωγικὴ σημασία τῶν ἁγίων καὶ ἐχόμενος πρὸς ταύτην ὁ σκοπὸς τῆς βιογραφίας

αὐτῶν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει καὶ νὰ ὑποπέσωμεν εἰς τὸ λᾶθος καὶ θεωρήσωμεν ἐκ τῶν προτέρων μὴ ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀρχικὴν συλλογὴν πάντα τὰ λοιπὰ συναξάρια, οὐδὲ νὰ λησμονήσωμεν ὅτι καὶ ἄλλοι συναξαρισταὶ κάμνουσι χρῆσιν τῆς εἰσαγωγῆς ἐκείνης. Ἀνάγκη διὰ τοῦτο προηγουμένως νὰ παρασκευασθῇ ἡ ὁδὸς πρὸς ἐκκαθάρισιν τῆς ἀρχικῆς συλλογῆς τοῦ μεταφράστου διὰ παλαιογραφικῶν καὶ κριτικῶν ἐρευνῶν.

Περὶ δὲ τῆς ἱστορικῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Συμεῶν πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι αἱ πρῶν κατ' αὐτοῦ μομφαὶ ὡς ἐπινοητοῦ Μαρτυρίων καὶ συναξαρίων ἀπεδείχθησαν ἀβάσιμοι. Ὁ Συμεῶν ἀκολουθεῖ τὰ πρότυπά του καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀποδίδει χωρὶς νὰ τὸ ὑποβάλλῃ εἰς κριτικὴν ἐξέτασιν. Διὰ τοῦτο ὅπου ἐμφανίζονται ἀνύπαρκτα πρόσωπα καὶ συμβάντα, ἡ εὐθύνη διὰ τὴν παραδίασιν ταύτην τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας πρέπει νὰ λογίζεται εἰς βάρος τῶν πηγῶν αὐτοῦ. Αἱ ὀλίγαι προσθήκαι εἰς τὸ περιεχόμενον, αἵτινες δυνατόν νὰ προέρχωνται παρὰ τοῦ Συμεῶν, ἀποτελοῦνται συνήθως ἐξ ἀφηγήσεων περὶ θαυμάτων ἐκ τῶν κατόπιν χρόνων, ἐν αὐταῖς δὲ ἀποδεικνύεται ὁ Συμεῶν τέκνον τῆς ἐποχῆς του. Εἶνε δὲ γνωστὸν πῶς ὁ ὑπὸ τοῦ μεταφράστου Βίος τοῦ Ἀθερχίου διὰ τῆς ἀνευρέσεως τῆς ἐπὶ λίθου κεχαραγμένης περιφήμου ἐπιγραφῆς, ἣν ἐγνωρίζομεν ἐκ τοῦ Βίου τούτου, περιφανῶς ἀληθεύων ἀπεδείχθη. Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ὀφείλει νὰ εἶνε ἐπιφυλακτικὴ, προκειμένου καὶ περὶ συναξαρίων ἔτι.

Ἡ μεγάλη τῶν συναξαρίων συλλογὴ δὲν εἶνε τὸ μόνον προῖον τῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Συμεῶν. Ὑπὸ τὸ ὄνομά του φέρονται καὶ δύο συλλογαὶ ἡθικῶν ἀποφθεγμάτων ἐκ τῶν ἔργων Βασιλείου τοῦ μεγάλου καὶ ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Αἰγυπτίου Μακαρίου. Ἐν χειρογράφοις, π. χ. ἐν τῷ Παρισιανῷ κώδικι 509 τοῦ ἰδ' αἰῶνος φύλλω 83-229, ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλη τοιαύτη συλλογὴ ἐκ τῶν συγγραμμάτων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ὡς καὶ συλλογὴ ἑκατὸν τριάκοντα καὶ ἐνὸς Κεφαλαίων γνωμικῶν. Εἰς ταύτας πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ δύο

λόγοι εἰς τὴν Παναγίαν Παρθένον, ἐνέα ἐπιστολαὶ πρὸς διαφόρους φίλους, προσευχαὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι, ὧν ὅμως ἡ γνησιότης πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ. Ἄν πραγματικῶς ἀνήκη εἰς αὐτὸν καὶ ἡ χρονογραφία τοῦ Συμεὼν μαγίστρου, τότε πάντα τὰ καταλεχθέντα ἔργα παρέχουσι τοιαύτην εἰκόνα τῆς συγγραφικῆς δημιουργικότητος τοῦ Συμεὼν, ὥστε πρέπει νὰ ταχθῇ οὗτος εἰς ἐξέχουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν ἑρανιστῶν τοῦ αἰῶνος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

1. Ἑκδόσεις: Συναξάρια τοῦ μεταφράστου ἐδημοσιεύθησαν κατ' ἀρχὰς λατινιστὶ ἐν τόμῳ 5^ῳ — 7^ῳ τῆς *Vita sanctorum priscorum* ὑπὸ Lippomannus, ἐν Βενετίᾳ 1556-58, εἶτα δὲ ἐν τῇ συλλογῇ ὑπὸ Surius, *De probatis sanctorum vitis*, ἐν Βενετίᾳ 1770-75. — Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον ἐτυπώθη κατὰ πρῶτον ἐν τῇ δημῳδῇ ἐλληνικῇ μετασκευῇ τοῦ Κρητὸς ἱερέως Ἀγαπίου Λάνδου ὑπὸ τὰς ἐπιγραφάς: Νέος παράδεισος, ἐν Βενετίᾳ 1641 καὶ Νέον Ἐκλόγιον, ἐν Βενετίᾳ 1679. — Ἡ πληρεστάτη ἐκδοσις ἐν τῷ πρωτοτύπῳ κειμένῳ εἶνε ἡ ὑπὸ Migne, *Patr. gr.* 114-116. Ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν ἀξίαν κριτικῆς ἐκδόσεως, διότι παρέχει ἀπλῶς τὸ ἐν τοῖς παρισιανοῖς χειρογράφοις κείμενον τῶν συναξαρίων, τὰ ὅποια παρὰ τῷ Surius καὶ ἐν τοῖς *Acta sanctorum* ἀποδίδονται εἰς τὸν μεταφράστην. Περιλαμβάνει 136 συναξάρια, ὧν τινὰ μόνον λατινιστὶ. — Ἄλλα συγγράμματα τοῦ μεταφράστου εἶνε συνεκτεταμένα παρὰ Migne, *Patr. gr.* 114, 209-292. — Ἡ συλλογὴ τῶν Ἡθικῶν λόγων τοῦ Βασιλείου εὐρίσκεται παρὰ Migne, *Patr. gr.* 32, 1116-1381. Πρβ. Fr. Diekamp ἐν *Theologische Quartalschrift* 77 (1895) 284 ἐ. Ἡ συλλογὴ ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Μακαρίου παρὰ Migne, *Patr. gr.* 34, 841-965.

2. Βοηθήματα: Τὸ ἐγκώμιον καὶ ἡ ἀκολουθία Συμεὼν τοῦ μεταφράστου ὑπὸ Μιχαὴλ Ψελλοῦ παρὰ Migne, *Patr. gr.* 114, 184-205. — Leo Allatius, *De Symeonum scriptis diatriba*, ἐν Παρίσι τοῖς 1664 σ. 24-151. Ὁ Λ. Ἀλλάτιος ἀναγράφει ἐνταῦθα 122 συναξάρια, ἅπερ θεωρεῖ γνήσια τοῦ μεταφράστου (σ. 124-130), ἀντιθέτως πρὸς τὰ ὅποια θεωρεῖ ὡς οὐχὶ τοῦ μεταφράστου δύο ἄλλας ὁμάδας (σ. 80-124). — Ἄλλη ὁμάς « γνησίων » τοῦ μεταφράστου συναξαρίων ὑπὸ H ancke πε-

ριλαμβάνει 87 τοιαῦτα, ἄλλη δὲ τρίτη ὑπὸ Dan. Nessel 139· ἀμφοτέραι παρὰ Migne 114, 293-304. — Πεπαλαιωμένα ἤδη εἶνε: F. Hirsch, Byzantinische Studien, ἐν Λειψίᾳ 1876 σ. 388-311 καὶ A. Rambaud, L' empire grec au 10. siècle, ἐν Παριείοις 1870 σ. 92 ἐ. — Γρ. Βασιλιέφσκη, Περί τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Συμεὼν μεταφράστου, ἐν τῇ ῥωσικῇ Ἑφημερίδι τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας, ἐν Πετροπόλει, τόμ. 212, Νοεμ. Δεκ. 1880, 379-437. Πρβ. τὴν περὶ τῆς πραγματείας ἀγγελίαν ὑπὸ J. Jagitsch, ἐν Archiv für slav. Philologie 5 (1881) 487 ἐ. — Ὁ Θεόφιλος Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά, ἐν Βενετία 1884 σ. 11 ἐ. ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ μεταφράστης Συμεὼν εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ χρονογρ. καὶ μάλιστα ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Νικήτας Δαυιδ Παφλαγῶν! — Ὁ H. Delehaye, La vie de St Paul le jeune et la chronologie de Métaphraste, ἐν Revue des questions historiques, Nouvelle série 10 (1893) 49-85 ἀντιθέτω, πρὸς τὸν Βασιλιέφσκη δὲν ἀποδίδει μὲν εἰς τὸν μεταφράστην τὸν Βίον Παύλου τοῦ ἐν τῷ ὄρει Λάτρω, καὶ τοῦτο ὀρθῶς, δέχεται ὁμως ὑπὸ ἐπιφύλαξιν τὴν νέαν χρονολογίαν. — Κατὰ ταύτης δὲν βαρύνει πιθανῶς εἰς τὴν πλάστιγγα ἢ εἰδήσεις τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, ὅστις ἐν τῇ βιογραφίᾳ τῆς αὐτοκρατείας Θεοφανοῦς ἐκδοθεῖσθι ὑπὸ H. Hergenröther ἐν Monumenta graeca ad Photium...spectantia, ἐν Regensburg 1869 σ. 80, τὸν μεταφράστην θεωρεῖ ἀκμάσαντα ἐπὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ. Ἴσως οἱ μνημονευθέντες ἤδη Στίχοι τοῦ Οὐρανοῦ πρὸς τὸν Συμεῶνα τὸν μεταφράστην (ἴδε § 57 σημ. 3) παρέχουσι νέαν ἀφειτηρίαν πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς τοῦ μεταφράστου.

3. Ἀρχαιότερα πρότυπα τοῦ μεταφράστου: Τοιαῦτα θεωροῦνται τὰ ἐξῆς κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν σημειούμενα: τὸ Μαρτύριον τοῦ μάρτυρος Ἀκινδύνου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ (πρβ. Acta ss. Novembris 1, 461), τὸ τοῦ Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου, ὁ Βίος Γρηγορίου ἐπισκ. Ἀκράγαντος ὑπὸ Λεοντίου Ρώμης, ὁ τοῦ Δανιὴλ τοῦ Στυλῖτου ἐν κώδ. Vindob. histor. 28, ὁ τοῦ Εὐθυμίου ὑπὸ Κυρίλλου Σκυθοπόλεως, τὸ Μαρτύριον τοῦ Θεοδώρου δουκὸς Αὐγάρου, τὸ Ἐγκώμιον Θεοδώρου Πέτρας εἰς τὸν κοινοβιάρχην Θεοδόσιον, τὸ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης εἰς τὸν ἀπόστολον Ἰάκωβον, ὁ Βίος τοῦ μοναχοῦ Ἰωαννικίου ὑπὸ Σάββα, ὁ τοῦ Μαρτινιανοῦ τοῦ ἐρημίτου (πρβ. Acta ss. Februarii 2, 667), τὸ Μαρτύριον τοῦ

μάρτυρος Νικηφόρου (πρβ. Acta ss. Febr. 2, 283), ὁ Βίος τῆς ὁσίας Πελαγία; ὑπὸ Ἰακώβου διακόνου, ὁ τοῦ ἐπισκόπου Τριμιθοῦντος Σπυρίδωνος ὑπὸ Λεοντίου Νεαπόλεως, τὸ Μαρτύριον Τιμοθέου τοῦ μαθητοῦ τοῦ ἀποστόλου Παύλου (ἐξεδόθη ὑπὸ H. Usener, ἐν Bonner Universitätschrift 1877 σ. 30) καὶ ἄλλα. — Πρὸς παραβολὴν χρησιμεύουσι καὶ προγενέστεροι πανηγυρικοί, οἷον Γεωργίου τοῦ Νικομηδείας, Νικήτα Δαυίδ Παφλαγόνος καὶ ἄλλοι.

90. Οἱ συναξαρισταὶ ἀπὸ τοῦ ἰα' αἰῶνος. Ἡ ὑπὸ τοῦ Συμεῶν μεταφράστου ἔκδοσις τῶν συναξαρίων προσηρμόζετο κάλλιστα εἰς τὴν καλαισθησίαν τῶν Βυζαντηνῶν, διὸ καὶ ὁ συγγραφεὺς μεγάλως ἐπηνέθη ὅχι μόνον ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους Κεραμέως, Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Θεοδώρου Βαλσαμῶνος, Νικηφόρου Καλλίστου, Ματθαίου Βλαστάριος καὶ ἄλλων. Ἀπειράκις ἡ συλλογὴ αὐτοῦ ἀντεγράφη, ἐν βραχεὶ δὲ χρόνῳ ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τῆς λειτουργικῆς χρήσεως τὰ παλαιὰ συναξάρια. Κατὰ τοὺς ἀκολουθοῦς αἰῶνας ἐλάχιστα βλέπομεν αὐξηθεῖσαν τὴν παραγωγὴν πρωτοτύπων βιογραφιῶν, ἀλλὰ τὴν ἑλλειψιν ταύτην δὲν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν μόνον εἰς τὴν ἀτελεῖ ἔτι περισυλλογὴν τῆς ἀνεκδότου ὕλης, τὸ φαινόμενον δὲ τῆς στεριώσεως ταύτης πρέπει νὰ συνδυασθῇ μᾶλλον πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Νέαι προσωπικότητες ἀγίων ἐμφανίζονται εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸν ἰα' αἰῶνα ἐκτὸς τῆς Καλαβρίας ὀλίγαι μόνον, οἷον Δωρόθεος ὁ νέος, οὗ τὸν βίον συνέγραψεν Ἰωάννης ὁ Μαυρόπουλος, Συμεῶν ὁ νέος, οὗ ὁ βιογράφος Νικήτας Στεθάτος ἐμνημονεύθη ἤδη (ἴδε § 64). Κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα ὁ θαυματουργὸς Μελέτιος ὁ νέος ἔσχε δύο βιογράφους, Νικόλαον τὸν Μεθώνης καὶ Θεόδωρον τὸν Πρόδρομον. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἔχομεν καὶ τὰς βιογραφίας ἀγίων ὑπὸ Ἰωάννου Ζωναρᾶ, Θεοδώρου Βαλσαμῶνος, νέον Μαρτύριον τοῦ ἀποστόλου Θωμᾶ ὑπὸ Νικήτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, τὸν βίον τοῦ ἀγίου Φιλοθέου Ὁψικιανοῦ ὑπὸ τοῦ περιφήμου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, ἴσως δὲ καὶ τὸν βίον τοῦ ἐπισκό-

που Ἰερουσαλήμ Λεοντίου († 1190) ὑπὸ Θεοδοσίου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τέλει τοῦ ἰγ' αἰῶνος συντονώτερον περὶ τὴν συγγραφὴν συναξαρίων ἡσχολήθη ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος Κύπριος, τὸ παράδειγμα δὲ αὐτοῦ ἡκολούθησεν ὁ σύγχρονος ἱστορικὸς Γεώργιος Ἀκροπολίτης καὶ εὐθὺς κατόπιν ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος, Θεόδωρος Μετοχίτης, Θεόδωρος Μελιτηνιώτης. Δραστηρίως ὅμως τὸ ἔργον αὐθις ἀνέλαθεν ὁ Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης, ὅστις δι' αὐτὸ ἐτιμήθη καὶ διὰ τῆς ἐπωνυμίας τοῦ Νέου μεταφράστου. Ὡς ὦν τοῦ μνημονευθέντος ἱστοικοῦ Γεωργίου, περιεβλήθη ἀνώτερα πολιτικὰ ἀξιώματα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ δι' ἀλληλογραφίας εὕρισκετο εἰς διαρκῆ ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν Γεώργιον Κύπριον, Μανουὴλ Μοσχόπουλον καὶ ἄλλους διαπρέποντας τῶν συγχρόνων ἀνδρῶν. Κατὰ τὸ ἔτος 1321 ἔζη ἀκόμη. Ἐκ τῶν συναξαρίων, τὰ ὅποια συγκροτοῦσι τὸ μέγιστον μέρος τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθέντων συγγραμμάτων, τέσσαρα μόνον ἐδημοσιεύθησαν, ἀναφερόμενα εἰς τοὺς μάρτυρας Δημήτριον Θεσσαλονίκης καὶ Βάρβαρον Βουλγαρίας, τὴν ἁγίαν Θεοδοσίαν, μαρτυρήσασαν ὑπὲρ τῶν εἰκόνων ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου τὸ 726 καὶ Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Ἡ ῥητορικὴ τοῦ αἰῶνος τῶν Παλαιολόγων καταφαίνεται ἐνταῦθα ἐν πάσῃ τῇ ὑπερβολικότητι αὐτῆς, μολονότι ὁ Κωνσταντῖνος ὑπερτερεῖ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἀκκισμοῖς περὶ τῆς ῥητορικῆς τοῦ ἀδεξιότητος.

Ἀξίος τῆς ἐπωνυμίας τοῦ νέου μεταφράστου θὰ ἦτο καὶ ὁ ἱστορικὸς καὶ ἀντιρρητικὸς Νικηφόρος Γρηγορᾶς (ἴδε § 31 καὶ Κρουμβάχερ), σύγχρονος καὶ ὀλίγον νεώτερος τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου. Ἐν τοῖς χειρογράφοις σώζεται αὐτοῦ ἱκανὸς ἀριθμὸς συναξαρίων, ἐν τινι δὲ ἐκ τούτων, ἐν τῷ Βίῳ τῆς αυτοκρατείας Θεοφανοῦς, μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ὅτι πολλὰ τοιαῦτα συνέγραψε, τὰ ὅποια μάλιστα φαίνεται ὅτι ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἀντικατέστησαν ἐν τῇ λειτουργίᾳ τὰ τοῦ Συμεὼν μεταφράστου, διότι ὡς αὐτὸς ὁ Γρηγορᾶς ἐν Ἱστορίας αὐτοῦ βιβλίῳ

24^α κεφαλαίῳ 2^α ἀφηγεῖται, ὁ Νικόλαος Καβάσιλας καὶ ὁ τοῦ-
του συνασπιστῆς ἐν τινι θεολογικῇ συζητήσει ἠπέιλησαν, ὅτι ὁ
αὐτοκράτωρ θὰ διέτασσε νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸ πῦρ οἱ βίοι
αὐτοῦ, « ὅσοι ἐπ' ἐκκλησίας ἐν ταῖς τῶν ἁγίων ἀναγινώσκονται
μνήμαϊς ». Ἐκ τούτων τινὲς ἀναφέρονται εἰς ἱστορικὰ πρόσωπα
τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ὅσον εἰς τὸν Ἀντώνιον Καυλέαν πατρι-
άρχην Κωνσταντινουπόλεως, Μιχαὴλ σύγκελλον ἐν Ἱερουσαλὴμ,
Ἰωάννην ἀρχιεπίσκοπον Ἡρακλείας τοῦ Πόντου, θεῖον τοῦ Γρη-
γοῤῥᾶ, τὴν μνημονευθεῖσαν αὐτοκράτειραν Θεοφανῶ καὶ ἄλλους.
Δημοσιευμένα εἶνε μόνον τὸ Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Κοδράτου τοῦ
ἐκ Κορίνθου καὶ ἡ βιογραφία τῆς αὐτοκρατείας Θεοφανοῦς γυναι-
κὸς Λέοντος τοῦ 5'. Διὰ τοῦτο δυσκολωτέρα εἶνε ἔτι παρ' αὐτῷ
ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν ἢ παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ Ἀκροπολίτῃ.

Ὁ τρίτος διακρινόμενος συναξαριστῆς τοῦ 10' αἰῶνος εἶνε ὁ πα-
τριάρχης Κων]πόλεως Φιλόθεος, ὅστις ἀπέθανε τὸ 1379 (πρβ. §
33). Τούτου ἐδημοσιεύθησαν δύο ἐγκώμια εἰς τὴν μάρτυρα Ἀνυ-
σίαν ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τοὺς τρεῖς πατέρας τῆς ἐκκλησίας
Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ τὸν Χρυσόστο-
μον, ἔτι δὲ ὁ βίος τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ Παλαμᾶ, ὅστις ἀμέσως
μετὰ θάνατον ἐτιμῆθη ὡς ἅγιος· ἀλλ' ἐν χειρογράφοις, ὅσον ἐν τῷ
Μαρκιανῷ κώδικι 582 σώζονται πολὺ περισσότερα. Ἴσως ἐσκό-
πει ὁ συγγραφεὺς νὰ ἀνθυποβάλλῃ αὐτοὺς εἰς τοὺς τοῦ ἀντιπάλου
τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤῥᾶ.

Ἄλλοι συναξαρισταὶ τοῦ 10' καὶ 11' αἰῶνος εἶνε: ὁ Μάξιμος
Πλανούδης (ἴδε § 30 σημ. 7), ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς (§
32), ὁ Κάλλιστος Ξανθόπουλος πατριάρχης Κων]πόλεως
(§ 69 σημ. 3), ὁ Ἰωάννης Νικομηδείας, ὁ Νεῖλος μητροπο-
λίτης Ῥόδου (§ 36), ὅστις περὶ τὰ 1366 ἔγραψε τὸν πανηγυρικὸν
τῆς ἁγίας Ματρώνας τῆς ἐν Χίῳ, ὁ Φιλόθεος ἀρχιεπίσκοπος
τῆς ἐν Θράκῃ Σηλυμβρίας (περὶ τὰ 1365), συγγραφεὺς βίων τοῦ
ἐπισκόπου Ἀγαθονίκου καὶ τοῦ μοναχοῦ Μακαρίου Κωνσταντι-
νουπόλεως, ὧν τὸ ῥητορικὸν ὕφος δεικνύει, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὸν

αἰῶνα τῶν Παλαιολόγων. Εἰς τινὰ Λαυρέντιον μοναχὸν ἐκ Καλαθρίας ἀποδίδουσιν οἱ Βολλανδισταὶ διάφορα συναξάρια, περιεχόμενα ἐν Ἀμβροσιανῷ κώδικι τοῦ ἰδ' αἰῶνος γεγραμμένῳ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λαυρεντίου. Τὰ νεώτατα πάντων τῶν βυζαντινῶν Μαρτυριῶν εἶνε τὸ τοῦ Ἰωάννου Ἡπειρώτου καὶ τὸ τοῦ Ἀνδρέου ἐκ Χίου († 1465), ὅπερ συνεγράφη ἐν Ρώμῃ ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Τραπεζουντίου.

1. Ὁ Βίος τοῦ Λεοντίου Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ Θεοδοσίου ἐδημοσιεύθη μετὰ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Μακαρίου Χρυσοκεφάλου ἐν Βιέννῃ (1793;) σ. 380-434

2. Οἱ Βίοι τῆς ἁγίας Θεοδοσίας καὶ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου εὐρίσκονται παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 812-885, 893-896. — Τὰ ἐγκώμια τῶν μαρτύρων Δημητρίου καὶ Βαρβάρου ἐξέδ. ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμ. σταχυολογίας 1 (ἐν Πετρούπολει 1891) 160-205, 405-420. — Ὁ σύγχρονος τῷ συγγραφεῖ κώδιξ τοῦ ἁγίου Τάφου 40 περιέχει ἄλλας 20 συγγραφὰς αὐτοῦ. Πρβ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως Ἱεροσολυμ. βιβλιοθήκην 1 (ἐν Πετρούπολει 1891) 120-136. Δελτίον τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρ. τῆς Ἑλλάδος 3 (1890-92) 445 ἐ. — Τὸ δεύτερον μέρος τῶν συγγραμμάτων του περιέχει ὁ Ἀμβροσιανὸς κώδιξ H 81 sup., περὶ οὗ πληροφορεῖ ὁ M. Treu ἐν Δελτίῳ κτλ. 4 (1892) 35-50. Περιέχει κυρίως συναξάρια καὶ τινὰς ἐπιστολάς, ποιήματα καὶ προσευχάς. Μικρότερα τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐξέδ. ὁ M. Treu αὐτόθι σ. 42-50. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 622 ἐ. — Ἐπιστολὴν τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου ἐν ᾗ οὗτος λίαν μονομερῶς κρίνει τὸν Τιμαρίωνα, ἐξέδ. ὁ M. Treu ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 364 ἐ. — Πρβ. καὶ M. Treu, Maximi monachi Planudis epistolae, ἐν Breslau 1890 σ. 248 ἐ.

3. Τὸ Μαρτύριον τοῦ Κοδράτου ἐκ Κορίνθου ὑπὸ Νικηφόρου Γρηγορά ἐκ τῶν Acta ss. Martii 2, 696-700 παρὰ Migne, Patr. gr. 149, 504-521. — Τὸν Βίον τῆς αὐτοκρατείας Θεοφανοῦς ἐξέδ. κατ' ἐπιτομὴν ὁ J. Hergenröther, Monumenta graeca ad Photium ejusque historia pertinentia, ἐν Regensburg 1869 σ. 72-83. — Ἄλλα συναξάρια ἀναγράφει ὁ Α. Ἀλλάτιος, De Symeonum scriptis

diatriba, ἐν Παρισίοις 1664 σ. 267. — Ἐν χειρογράφοις εὐρίσκονται τοιαῦτα ἐν κώδ. Vatican. 1086, Monac. 10 saec. 16 καὶ ἐν ἄλλοις.

4. Ὁ Βίος τοῦ ἐπισκ. Ἀγαθονίκου ὑπὸ Φιλοθέου ἀρχιεπ. Σηλυμβρίας παρὰ Migne, Patr. gr. 154, 1229-1240 — Τὸ ἐγκώμιον τοῦ Μακαρίου Κιπώλεως ἐξέδ. ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Μαυρογορδάτειος βιβλιοθήκη, Ἀνέκδ. ἑλλην., ἐν Κ)πόλει 1884 σ. 46-59. Κρίσιν καταδικαστικὴν τοῦ Φιλοθέου κατὰ Νικηφόρου Γρηγοῦ (1368) ἐξέδωκαν ὁ Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata graeca 1, 490. — Εἰς ἄλλον ἐπίσκ. Σηλυμβρίας Ἰγνάτιον (περὶ τὰ 1431) ἀποδίδεται ἐν τῷ κώδ. Vatic. Ottob. 441 τοῦ ἔτους 1477 Βίος Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, ὃν ὁ Θεόφιλος Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογ. σ. 164-229 ἐξέδ. ὡς ἀνώνυμον σύγγραμμα.

5. Βίος τοῦ ἐπισκ. Ἀμασειᾶς Βασιλείου ὑπὸ Ἰωάννου Νικομηδείας (περὶ τὰ 1322) ἐν Acta ss. Aprilis 3 L-LV.

6. Ὁκτὼ συναξάρια τοῦ Λαυρεντίου ἐκ τοῦ κώδ. Ambros. N 152 ἐν Acta ss. Πρβ. Biblioth. hagiogr. graeca σ. 143. Ἐγκωμιάζονται μάρτυρες καὶ παλαιότεροι ἄγιοι.

7. Τὸ Μαρτύριον τοῦ Ἰωάννου Ἡπειρώτου ἐν Acta ss. Aprilis 2, 610 ἑ. (λατινιστὶ ἐκ τινος ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου), τὸ τοῦ Ἀνδρέου ἐκ Χίου ὑπὸ Γεωργίου Τραπεζούντιου ἐν Acta ss. Maii 7, 185-188 (λατινιστὶ ἄγνωστον ἂν τὸ πρωτότυπον ἦτο ἑλληνικόν).

Z. ΣΕΙΡΑΙ.

91. Γενικά. Σειραὶ ὠνομάζοντο ἤδη κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα αἱ συλλογαὶ ἐκλογῶν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων, διατεταγμένων κατὰ κεφάλαια καὶ διὰ τοῦτο δυνάμει τῆς ταυτότητος τοῦ περιεχομένου αὐτῶν συνεχομένων πρὸς ἀλλήλας δίκην κρίκων ἀλύσεως. Πλουσιωτάτη δὲ εἶνε ἡ θεολογικὴ τῶν Βυζαντηνῶν λογοτεχνία εἰς τοιαύτας συλλογὰς. Ἀλλ' εἶνε κατὰ μέγα μέρος ἔτι διεσκορπισμέναι εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, ἡ δὲ ἔρευνα αὐτῶν νηπιάζει ἔτι. Διὰ τοῦτο πρόχειρος μόνον

σήμερον δύναται νά δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὰ παντοῖα περὶ αὐτῶν ζητήματα, περὶ τε τῆς γενέσεως καὶ τῶν συγγραφέων καὶ τῶν πηγῶν, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως τῶν ὁμοίων σειρῶν καὶ τῆς ἀξίας καὶ σημασίας τοῦ τελευταίου τούτου κλάδου τῆς θεολογικῆς λογοτεχνίας. Περὶ τῆς σημασίας αὐτῶν πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς καθόλου θεολογίας τῶν Βυζαντινῶν ἐλέχθησάν τινα ἀνωτέρω (ἴδε § 4). Ἡ ὑπαρξὶς αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν τοῦ κλάδου τούτου μαρτυρεῖ περὶ τοῦ μαρασμοῦ τῆς αὐθυποστάτου πνευματικῆς ἐνεργείας, εἰς ὃν ἡ ἐλληνικὴ θεολογία περιέπεσεν ἤδη κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ε' αἰῶνος καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου ποτὲ πλέον δὲν ἀνέλαθεν ἐντελῶς. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν καὶ πότε ἐν γένει εἰς φῶς προσέκυψε τὸ εἶδος τοῦτο τῆς θεολογικῆς συγγραφικῆς. Ἡ ἔννοια δὲ καὶ ὁ οὐσιώδης αὐτῆς χαρακτήρ οὐδὲ περὶ τούτου ἀμφιβολίαν καταλείπει, ὅτι ἡ λογοτεχνικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀξία τῶν ἀπανθισμάτων τούτων εἶνε ἐλαχίστη. Εἰς τὴν πνευματικὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ συγγραφέως σειρῶν ἀνήκει μόνον ἡ διάταξις καὶ ἡ ἐκλογή τῶν ἀπανθισμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ ἔτι οἱ μεταγενέστεροι πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων ἠκολούθησαν τοὺς προγενεστέρους τόσο δουλικῶς, ὥστε ὡς πηγὰς τῶν ἰδίων ἐκλογῶν μετεχειρίσθησαν οὐχὶ τῶν πατέρων αὐτὰ τὰ συγγράμματα, ἀλλὰ τὰ ἀπανθίσματα ἐκείνων. Οὕτως ἔπαυσε πλέον πᾶσα πνευματικὴ ἐργασία, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ προϊόν λογοτεχνικόν. Ὡστε, ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἐξετάσωμεν τὰς σειρὰς μόνον ἐκ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως, θὰ ἦσαν πολλὰ καὶ ὅσα ἤδη εἶπομεν. Ἀλλὰ μεῖζονά τινα σπουδαιότητα λαμβάνουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχαιοτέρας θεολογικῆς λογοτεχνίας καὶ πὼς τῆς ἀρχαίας κλασικῆς. Περὶ ταύτης πρὸς τὰ παρὰ Κρουμβάχερ κατωτέρω λεγόμενα. Περὶ ἐκείνης δὲ γνωστὸν εἶνε, ὅτι πολλὰ ἀρειανῶν καὶ ἡμιαρειανῶν συγγράμματα, οἷον Θεοδώρου Ἡρακλείας, Εὐσεβίου Ἐμέσης, Εὐδοξίου Κων]πόλεως, Εὐσεβίου καὶ Ἀκακίου Καισαρείας διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἐν ἀποσπάσμασι μόνον διὰ τῶν σειρῶν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει

καὶ περὶ τινων ἐρμηνευτῶν ἐκ τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας, Θεοδώρου Ταρσοῦ, Θεοδώρου Μοψουεστίας, Πολυχρονίου Ἀπαμείας, Βίκτωρος καὶ Νικολάου πρεσβυτέρου, ἔτι δὲ Ἀπολλιναρίου Λαοδικείας καὶ τῶν μονοφυσιτῶν τοῦ ε' καὶ ζ' αἰῶνος. Καὶ αὐτοῦ τοῦ « πατρὸς τῆς ὀρθοδοξίας » Ἀθανασίου τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἔτι δὲ Διδύμου τοῦ τυφλοῦ, Ἀστερίου Ἀμασείας, Ἡσυχίου Ἱερουσαλήμ, Θεοφίλου καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Θεοδότου Ἀγκύρας, Ἀμμωνίου Ἀλεξανδρείας, Γενναδίου Κων/πόλεως, ἵνα μὴ μνημονεύσωμεν μεταγενεστέρων ὅσον Ὀλυμπιοδώρου, Κοσμᾶ Ἰνδοκοπλεύστου, Μαξίμου ὁμολογητοῦ, Φωτίου καὶ ἄλλων, συγγράμματά τινα τῶν μὲν πλείονα, τῶν δὲ ἐλάσσονα γνωρίζομεν μόνον ἐκ τῶν σειρῶν. Μείζονα δ' ἔτι σπουδαιότερα ἔχουσιν αὐταὶ διὰ τὰ συγγράμματα τῶν παλαιότερων τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου πατέρων καὶ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ αἰρετικῶν. Ἀπὸ βεβαίως ἀπωλείας ἔσωσαν ἱκανὰ ἀποσπάσματα τοῦ Κλήμεντος, Δημητρίου, Διονυσίου καὶ Πέτρου Ἀλεξανδρείας, Ἱππολύτου Ρώμης, Ὠριγένους, Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ, Μεθοδίου τοῦ Ὀλυμπίου καὶ ἄλλων. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὀλίγιστα εἶνε τὰ ἀποσπάσματα τοῦτα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἐκλογὰς ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος, οἵτινες—καὶ μεταξύ αὐτῶν ἰδίως ὁ Χρυσόστομος— λαμβάνουσι τὴν μερίδα τοῦ λέοντος ἐν πάσαις ταῖς σειραῖς· γίνονται μάλιστα ἔτι ὀλιγώτερα, ὅσον προβαίνομεν εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους· τοιοῦτοτρόπως σπανίως ἐμφανίζονται εἰς τὰς σειρὰς Εἰρηναῖος ὁ Λουγδούνου, Μελίων ὁ Σάρδεων, ὁ γνήσιος Ἰουστίνος ὁ μάρτυς, καὶ οἱ λοιποὶ ἀπολογηταὶ τοῦ 6' αἰῶνος, Ἰγνάτιος ὁ Ἀντιοχείας, ὁ Ἐρμᾶς, ὁ Παπίας Τεραπόλεως, καὶ σπανιώτερον ἀκόμη ἀπαντῶμεν τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαιοτάτων αἰρετικῶν, ὅσον τοῦ Κηρίνου, Βασιλείου, Σατουρνίνου, Μοντανῶ, Μαρκίωνος, Σαβελλίου, Παύλου Σαμοσάτων καὶ ἄλλων. Ἀλλ' ὅμως, ἂν σκεφθῶμεν ποίαν θλιβεράν τύχην ἔλαβον ἐν γένει τὰ ἀρχαιότατα χριστιανικά συγγράμματα, θὰ θεωρήσωμεν ἱκανῶς πολὺτιμα λείψανα καὶ τὰ ἐλά-

χιστα ὅσα αἱ σειραὶ διέσωσαν εἰς ἡμᾶς, δικαιολογοῦντα πληρέστατα τὴν ἀξίαν, ἣν εἰς αὐτάς ἀποδίδομεν. Βεβαίως διὰ τοὺς λόγους, οὓς ἐν τῷ γενικῷ χαρακτηρισμῷ τῆς βυζαντινῆς θεολογίας ἐξεθέσαμεν, ὅν πρέπει κατ' οὐδένα τρόπον νὰ προσδοκῶμεν οὐσιώδη αὐξήσιν τοῦ περισωθέντος κεφαλαίου τῆς ἀρχαιοτάτης χριστιανικῆς λογοτεχνίας, ὅσον καὶ ἂν ἀνερευνηθῶσι τὰ χειρόγραφα τῶν σειρῶν. Ἐν τούτοις καὶ μικρά τις προσθήκη εἰς τὰ τοιοῦτου εἶδους ἀποσπάσματα δύναται νὰ ἀμείψῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἐρευνητοῦ· διὰ δὲ τὴν ὑστέραν ἐποχὴν καὶ νῦν ἔτι ὑπισχνεῖται αὕτη ἄφθονον τὸν θερισμὸν.

Τὴν χαρὰν ταύτην ἐπὶ τῷ πλουσίῳ θερισμῷ μετριάξει ἀληθῶς συγχάνικis ὁ φόβος μήπως συγκομίσωμεν καρπούς, οἵτινες δὲν εἶνε γνήσιοι. Ἀναμφιβόλως δὲ εἶνε δικαιολογημένη ἡ δυσπιστία πρὸς τὸ ἀξιόπιστον ὅχι μόνον τῶν σειρῶν ἐν ταῖς περὶ ὀνομάτων μαρτυρίαις, ὡς πολλάκις τοῦτο παρατηρήθη, ἀλλὰ καὶ τῶν διὰ τοῦ τύπου ἐκδόσεων αὐτῶν καὶ τῶν νεωτέρων ὁμοίως χειρογράφων καὶ τῶν νεωτέρων παραλλαγῶν. Ἡ ἐπανειλημμένη ἀντιγραφὴ τῆς αὐτῆς σειρᾶς, ἡ χρῆσις μονογραφημένων ὀνομάτων, ἡ ἀπροσεξία τῶν ἀντιγραφέων καὶ τὰ τοιαῦτα ἡδύναντο εὐκόλως νὰ ἐπιφέρωσι σύγχυσιν εἰς τὰ ὀνόματα. Ὑπάρχουσι σειραὶ στερούμεναι πάσης φιλολογικῆς ἀκριβείας, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι, αἵτινες φέρουσιν ἐπιμελῶς σημειωμένα τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, ἐνίστε δὲ καὶ τῶν συγγραμμάτων, ἐξ ὧν τὰ χωρία ἐλήφθησαν. Ἡ σύγκρισις διαφόρων σειρῶν ὁμοίου περιεχομένου, ἡ ἀντιβολὴ τοῦ τυπωμένου καὶ ὡς γνησίου ἀνεγνωρισμένου ὕλικου, ἡ διάγνωσις τοῦ τρόπου καθ' ὃν εἰργάσθη ὁ συγγραφεὺς τῆς σειρᾶς, τὰ ἐσωτερικὰ κριτήρια, ἅπερ εὐρίσκει ἡ περίνοια τοῦ κριτικοῦ, εἶνε ποικίλα μέσα πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐσφαλμένων καὶ πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ ἀληθοῦς κυρίου ὀρισμένου τινὸς ἀποσπάσματος, πλὴν ἐννοεῖται δυσκολωτέρων τινῶν περιστάσεων, αἵτινες ἀπαιτοῦσιν ἄκραν προσοχὴν καὶ σκέψιν. Ἐπειδὴ δὲ δικαία ἐλπὶς ὑπάρχει, ὅτι καὶ ἄλλο ὕλικόν δύναται νὰ ἀνευρεθῇ πλὴν τῶν ἀποσπασμάτων, τὰ ὁποῖα

μέχρι τοῦδε διεγνώσθησαν ὑπὸ εὐτυχῶν ἐρευνητῶν, ἐν οἷς διαπρέπουσιν ὁ Χριστιανὸς Ματθαίη, Ἰωάννης Πίτρα καὶ ἰδίως ὁ Ἀγγελος Μάϊ, ἐπειδὴ πρὸς τούτοις ἀνάγκη εἶνε νὰ ἐπιχυθῇ ἅπλετον τὸ φῶς εἰς τὸ σκοτεινὸν τοῦτο ζήτημα, καθῆκον μέγα ἔχουσιν οἱ φίλοι τῶν περὶ τοὺς ἀρχαίους χριστιανοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς πατέρας σπουδῶν νὰ σκεφθῶσιν ὠρίμως περὶ τοῦ σχεδίου τῆς διερευνήσεως τοῦ κλάδου τούτου τῆς βυζαντινῆς θεολογίας, θέτοντες ὑγιεῖς ἀρχὰς τῆς κριτικῆς καὶ ἐνθουσιωδῶς ἀφοσιούμενοι εἰς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον βεβαίως χρόνον μακρὸν θὰ ἀπαιτήσῃ. Ἐνταῦθα ταχέως μόνον θέλομεν διεκδράμει διὰ τοῦ εὐρέος πεδίου τῆς ἐρεύνης. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ συμφώνως πρὸς τὸ περιεχόμενον τῶν σειρῶν θὰ διακρίνωμεν τρία εἶδη αὐτῶν, τὰ δογματικά, τὰ ἐρμηνευτικά καὶ τὰ ἀσκητικά ἢ τὰ χριστιανικά ἀνθολόγια.

Περὶ τῶν γενικῶν βοηθημάτων ἴδε § 93.

92. Δογματικαὶ σειραὶ. Τὰς συλλογὰς ταύτας ῥήσεων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων περὶ ὠρισμένου τινὸς δογματικοῦ ἀντικειμένου ὑπηγόρευεν ἡ ἀνάγκη τῆς προχείρου χρήσεως συνόψεων τῆς διδασκαλίας τῶν διασημοτάτων θεολόγων κατὰ τὰς συζητήσεις εἴτε ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συνόδοις εἴτε ἐν ταῖς κατ' ἰδίαν διαλέξεσιν. Ἦδὴ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἐν τῇ ἐν Ἐφέσῳ οἰκουμένικῇ συνόδῳ ἀπήνησεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων καὶ τοῦ Νεστορίου τὰς « Δόξας τῶν ἁγίων πατέρων », ἵνα ἀντιτάξῃ αὐτὰς πρὸς τὰς « Καινοφωνίας » τοῦ ἀντιπάλου του ¹⁾. Ὁμοία συλλογὴ εὐρίσκεται ἐν ταῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ²⁾, καὶ ἐν τῇ πέμπτῃ δὲ συνόδῳ συλλογαὶ δογματικῶν ἀπανθισμάτων ἀπετέλεσαν ὁμοίως τὸ ἀντικείμενον τῆς συζητήσεως ³⁾. Τελειότερον κατηρτισμένοι δογματικαὶ σειραὶ ὑπεβλήθησαν

¹⁾ Πρὸς Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐπιστ. 55 παρὰ Migne, Patr. gr. 77, 296 — Mansi, Concilia 4, 1184 ε.

²⁾ Πρὸς Mansi, Concilia 7, 467 - 474.

³⁾ Πρὸς Mansi, Concilia 9, 202 - 230, 230 - 254, 289 - 297.

κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ἕκτῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ καὶ δὴ ἡ μὲν¹⁾ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Μακαρίου ὑπὲρ τῆς αἵρέσεως τῶν μονοθελητῶν (εἰς τρία κωδίκια), ἡ δὲ²⁾ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα ὑπὲρ τῆς ἐναντίας διδασκαλίας. Ἀμφότεραι ἐξητάσθησαν εἰς πολλὰς συνεδριάσεις καὶ τὰ ἀπανθίσματα αὐτῶν παρεβλήθησαν πρὸς τὰ πλήρη τῶν σχετικῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων συγγράμματα. Καὶ ἡ περὶ τῶν εἰκόνων ἕρις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς σύνταξιν σειρῶν· οὕτως ἐν τῷ ἀνωνύμῳ βίῳ τοῦ ἐπισκόπου Γοθθίας Ἰωάννου (§ 88 σημ. 1) ἀναφέρεται, ὅτι ἡ ἐν Ἱερουσαλὴμ σύνοδος τοῦ 760 ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν σειρὰν περιέχουσαν ῥήσεις ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων περὶ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἁγίων λειψάνων καὶ περὶ τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἁγίων. Καὶ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου περιελήφθησαν πολυάριθμοι ἐκλογαὶ ἐκ τῶν προγενεστέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἀνωτέρω δὲ ἤδη ἐμνημονεύσαμεν τὴν ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων καταρτισθεῖσαν σειρὰν (ἴδε § 15).

Ἡ ἀρχαιοτάτη διασωθεῖσα εἰς ἡμᾶς δογματικὴ σειρὰ εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ Α. Μάι ἐκ τοῦ Οὐατικανοῦ κώδικος 2200 ἐκδοθεῖσα ἐν τῇ τῶν « Ἀρχαίων πατέρων διδασκαλία περὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Θείου Λόγου ». Περιέχει αὕτη ἐκλογὰς ἐξ ὑπερεβδόμηκοντα συγγραφέων περὶ τῆς διπλῆς ἐν τῷ Χριστῷ φύσεως, ὧν ὁ νεώτατος εἶνε Μάξιμος ὁ ὁμολογητής. Κατὰ τὸν Λῶφς συνετάχθη ἡ συλλογὴ κατὰ τὰ ἔτη 662-679, ἥτοι περὶ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς συνεκροτήθη ἡ ἕκτῃ οἰκουμενικῇ σύνοδος, ἐκ τούτου δὲ πιθανὴ καθίσταται ἡ εἰκασία, ὅτι αἱ ἐκ τῶν πατέρων αὗται Ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίαι σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὴν ἐν τῇ ἕκτῃ συνόδῳ ὑποβληθεῖσαν σειρὰν. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ὡς καὶ πᾶν ἄλλο ἀναφε-

¹⁾ Mansi, Concilia 11, 320. Ὁ τίτλος αὐτῶν ἦτο: Χρήσεις ἁγίων πατέρων ἐν τῷ κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ θελημα διδασκόντων.

²⁾ Mansi, αὐτόθι σ. 329. Ἐπιγραφὴν ἔφερε: Χρήσεις ἁγίων καὶ ἐγκρίτων πατέρων παριστώσαι δύο θελήματα καὶ δύο ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ Κυρίου . . . Ἰησοῦ Χριστοῦ.

ρόμενον εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰς παραλλαγὰς τῆς συλλογῆς, ἐπιβάλλουσι πρὸ παντὸς μίαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς ἐν πολλοῖς χειρογράφοις περιεχομένης ταύτης σειρᾶς. Συγγενὴς πρὸς αὐτὴν εἶνε ἡ ὁμοίου περιεχομένου σειρά, ἣν ὁ Φώτιος περιγράφει ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ, τίτλῳ 231^ψ ¹⁾, ἥτις ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον. Καὶ αὕτη εἶχε τὸν σκοπὸν νὰ διαπιστώσῃ τὴν περὶ διπλῆς φύσεως διδασκαλίαν διὰ τῶν ῥήσεων τῶν πατέρων, τὰς αὐτὰς δὲ πηγὰς μνημονεύει καὶ ἡ παρὰ Φωτίῳ ἀναγραφὴ τῶν συγγραφέων. Ὁ Φώτιος δὲν λέγει, τίς κατήρτισε τὴν σειράν ταύτην, δὲν δυνάμεθα δὲ καὶ ἄνευ ἄλλης ἀποδείξεως νὰ εἰκάσωμεν ὡς συγγραφέα αὐτῆς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Σωφρόνιον, μόνον διότι ἡ συλλογὴ περιέχεται ὁμοῦ μετὰ τῆς συνοδικῆς ἐγκυκλίου αὐτοῦ ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι.

Συγγραφέα θεολογικοῦ τινος συνεκδήμου κατὰ τὸν τρόπον τῶν σειρῶν συντεταγμένου ὀνομάζει ὁ κώδιξ τῆς Μαδρίτης Ο 1 τοῦ 15^{ου} αἰῶνος τὸν μοναχὸν Δοξαπατρῆ, ὅστις ἴσως εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἐν τῷ 14^ῳ αἰῶνι ἀκμάσας Ἰωάννης Δοξαπατρῆς (πρὸς Κρουμβάχερ). Συνέκειτο οὗτος ἐκ πέντε βιβλίων, ἐξ ὧν ὁ εἰρημένος κώδιξ περιέχει μόνον τὰ δύο πρῶτα, περὶ Ἀδὰμ καὶ περὶ Χριστοῦ. Τὸ τρίτον ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, τὸ δὲ τέταρτον περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πράξεων αὐτῶν, τὸ πέμπτον τέλος περὶ τῶν αἱρέσεων καὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ὁ νεώτερος παρατιθέμενος συγγραφεὺς εἶνε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος (+ 1019). Συμφωνεῖ δὲ πρὸς τούτοις ἐπὶ λέξει ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ πρώτου κεφαλαίου μετὰ τοῦ τῆς ὅλης σειρᾶς, ἐξ ἧς ὁ Α. Μάι ἐξέδωκεν ὑποδειγματικῶς μέρος τι ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου διακόνου (ἴδε § 20). Ὁ Δοξαπατρῆς ἠντλησεν ἐκ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὁ ἴδιος δὲ πάλιν ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴ τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ ἐν τῇ Πανοπλίᾳ, ἥτις ὁμοίως δὲν εἶνε ἄλλο τι ἢ σειρά, ἰδίως εἰς τὰ πρῶτα

¹⁾ Πρὸς. Migne, Patr. gr. 103, 1089-1092.

αὐτῆς μέρη. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ Θησαυροῦ ὀρθοδοξίας τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου.

Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ μήπω ἀκριβῶς ἐρευνηθεῖσαι καὶ ἐν χειρογράφοις ἔτι ἀποκείμεναι σειραὶ εἶνε ἀνώνυμοι. Ἡ μεγίστη αὐτῶν εἶνε ἡ ἐν κώδικι θεολογικῷ τῆς Βιέννης 47 ἐν φύλλοις 539 σχήματος τετάρτου, ἥτις περιέχει ὑπεράσπισιν τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ ῥήσεων τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων κατὰ Ἰουδαίων καὶ αἵρετικῶν. Μεταξὺ τῶν παρατιθεμένων συγγραφέων ἀπαντῶσι πλὴν τοῦ Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος καὶ τοῦ Ὁριγένους ὁ Αὐγουστίνος καὶ ὁ Βέδας ὁ σεβάσμιος. Ἐνδιαφέρουσα εἶνε καὶ ἡ ἐν κώδικι θεολογικῷ τῆς Βιέννης 284 φύλ. 1-310 σειρά, ἐν ἣ παρατίθενται χωρία ἐκ τῶν Γραφῶν, ἀποφάσεις συνοδικαὶ καὶ ἐκλογαὶ ἐξ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων πατέρων, ἔτι δὲ καὶ μεταγενεστέρων θεολόγων πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ λατινικοῦ δόγματος. Ἡ νεωτάτη τῶν σειρῶν τούτων συνετάχθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου († 1448) καὶ τοῦ πατριάρχου Κων]σταντινουπόλεως Ἰωσήφ († 1439). Καὶ αὕτη σώζεται ἐν κώδικι θεολογικῷ τῆς Βιέννης φύλλω 1-240 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Κῆπος, συγχειμένη ἐκ τεσσαράκοντα δογματικῶν καὶ διακοσίων φιλοσοφικῶν κεφαλαίων.

1. Τὴν Διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων πατέρων περὶ τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου (*Antiquorum doctrina de Verbi incarnatione*) ἐξέδωκεν (ἐκδ. ἀρχικῇ) ὁ A. Mai, *Scriptorum veter. nova collectio* 7, 1, 1-73. Τὸ κυριώτερον χειρόγραφον τοῦ Μάϊ ἦτο ὁ κώδιξ Vatican. 2200 τοῦ 9^{ου} αἰῶνος. Πρβ. Pitra, *Analecta sacra et classica* 5 (ἐν Πάρι 1888) σ. XXXIII ε. Ὁ Πίτρα παρέχει καὶ φωτοτυπικὸν πανομοιότυπον τοῦ χαρτίνου τούτου χειρογράφου, ὅπερ καὶ παλαιογραφικῶς εἶνε ἀξιοσημεῖωτον ἢ ἀκριβῆς ἐξέτασις αὐτοῦ καὶ πλήρης ἐκδοσις· εἶνε πολὺ ἀναγκαία. Ἀγνοῶ, ποῖον ἀριθμὸν φέρει ὁ δεύτερος Οὐατικανὸς κώδιξ. Τρίτος κώδιξ εἶνε ὁ Bodl. Miscell. 184 τοῦ 17^{ου} αἰῶνος fol. 33-191· εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ κώδιξ Claromontanus, ἐξ οὗ ὁ Labbe, *Conspectus novae editionis omnium*

operum s. Joannis Damasceni, ἐν Παρισίοις 1652 σ. 40-54, ἀνεκοίνωσε τὰς ἐπιγραφὰς τῶν κεφαλαίων καὶ ἀνέγραψε τὰ ὀνόματα τῶν ἐν αὐτῷ παρατιθεμένων συγγραφέων. Περιέχει ἐν κεφάλαιον περιπλέον ἢ ὁ Οὐατικανὸς κώδιξ 2200 ἐπιγραφόμενον: Διάφοροι ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίαι τῶν ἁγίων πατέρων περὶ εἰκόνων. Πρβ. καὶ Pitra ἐν Archives des missions scientifiques, 1. Serie 4 (1856) 99. — Ἐκ τούτου τοῦ κώδικος πιθανώτατα προέρχονται καὶ αἱ Ἑκλογαὶ ἀγνώστου συγγραφέως κατὰ σευηριανῶν καὶ ἀκεφάλων ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ Canisius-Basnage, Thesaurus monumentorum 2, 1, 250-260, αἵτινες εἶνε περιλήψεις ἀπλῶς ἐκ τῆς Doctrina Patrum. — Πρβ. τὴν μελέτην Fr. Loofs, Leontius von Byzanz, ἐν Λειψία 1887 σ. 92-108, ἥτις ὁμῶς δὲν λύει τελειωτικῶς τὸ ζήτημα.

2. Περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ μοναχοῦ (Ἰωάννου;) Δοξαπατρῆ. Πρβ. E. Miller, Notices et extraits 31, 2 (ἐν Παρισίοις 1886) 29-56. Ἐνταῦθα εὐρίσκονται αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν κεφαλαίων τῶν δύο πρώτων βιβλίων. Δὲν εἶνε γνωστὴ ἀκόμη ἡ σχέσις τούτου τοῦ συγγράμματος πρὸς τὴν Πανοπλίαν τοῦ Εὐθυμίου Ζιγαβηνοῦ ὡς καὶ ἄλλης τινὸς Πανοπλίας, ἐξ ἧς ὁ A. Mai, Nova Patr. bibl. 2 (ἐν Ῥώμῃ 1844) 597-662 κατὰ τὸν κώδικα Vatican. 1904 ἐξέδωκε τινα.

3. Ἀνέκδοτοι δογματικαὶ σειραὶ πλὴν τῶν σημειωθεισῶν ὑπάρχουσι ἐν τοῖς ἐξῆς κώδιξι: Marcian. 573 s. 12 (διάφοροι συλλογαὶ ῥήσεων περὶ εἰκόνων, ἐνανθρωπίσεως καὶ τῶν δύο φύσεων ἐν τῷ Χριστῷ), Coisl. 294 s. 12 foll. 221 (Πρβ. L. Cohn ἐν Jahrbuch für protest. Theologie 18 (1892) 482-85), Athous 3718 s. 13 (Ἑκλογὴ κατὰ Ἀρειανῶν καὶ Ἰουδαίων), Parisin. 854 s. 13 fol. 121-131 (ὅροι θεολογικοὶ ἐκ τῶν στρωμ. Κλήμεντος καὶ τῶν ἔργων ἄλλων πατέρων), Paris. 1115 τοῦ ἔτους 1276 fol. 4v-407 (ἀνωνύμου ἐκλογαὶ περὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐκ τῶν συνόδων, πατέρων καὶ θεολογικῶν συγγραφέων), Paris. 1555 A s. 14 fol. 179-186v (χριστολογικοῦ περιεχομένου), κώδιξ τῆς ἐν Στρασβούργῳ βιβλιοθήκης τοῦ πανεπιστημίου ἐκ τοῦ ἔτους 1286 (ἡ ἀρχὴ ὡς ἐν κώδ. Coisl. 294), Vatican. 1431 (ἀναφέρει αὐτὸν ὁ A. Mai, Nova Patr. bibl. 2, 595), Vindob. theol. 48 fol. 1-51v (σύγκειται ἐκ 44 Λόγων, ὧν ὁ πρῶτος ἐπιγράφεται περὶ τῆς τριսυποστάτου θεότητος), Vindob. theol. 155, fol.

71^v - 91^v (Ὅροι διάφοροι ἐκ τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καὶ ἄλλων), Athous 498 s. 14, Laurent. 60, 11 s. 15 fol. 6^v 85 (ῥήσεις περὶ τοῦ δόγματος τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐτι δὲ ἐκ τοῦ Νικήτα Ἡρακλείας, ἀλλὰ δὲν εἶνε πλήρης ἡ συλλογή), Vallicell. F. 30 s. 15 fol. 1-66 (κατὰ Γρηγορίου Παλαμᾶ), Monac. 194 s. 14 fol. 199-203 (συλλογὴ δογματικῶν ἐκ διαφόρων πατέρων). Ἀλλὰ δὲν ἀξιῶ διὰ τὴν ἀπαρίθμησιν αὕτη εἶνε πλήρης.

93. Αἱ ἐρμηνευτικαὶ σειραὶ ἀποτελοῦσι τὸ μέγιστον μέρος ἐν τῷ συνόλῳ τῶν βυζαντινῶν σειρῶν ἐπιβεβαιουῦσαι διὰ τοῦ πλήθους αὐτῶν τὴν κρίσιν, ἥτις ἐξηνέχθη ἀνωτέρω (§ 46) περὶ τῶν καρπῶν τῆς ἐργασίας τῶν Βυζαντινῶν ἐν τῇ ἐρμηνευτικῇ. Αἱ πλεῖστοι εἶνε ἀνώνυμοι, ὥστε πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς καὶ τοῦ ἰδιάζοντος μιᾶς ἐκάστης χαρακτῆρος μόνον βάσιν ἔχομεν τὰ χειρόγραφα. Τοῦτο ὅμως ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ πιστευθῇ, ὅτι εἰς ἕκαστον χειρόγραφον ἀντιστοιχεῖ μία ἰδιαιτέρα σειρά καὶ ὅτι ἐπομένως ἄπειρος εἶνε ὁ ἀριθμὸς τῶν σειρῶν. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως. Ὁ Βένδλανδ καὶ Κὼν παρέτηρησαν, ὅτι αἱ σειραὶ αἱ εἰς τὴν ὀκτάτευχον καὶ μέρη αὐτῆς ἀναφερόμεναι, τὰς ὁποίας ἐν χειρογράφοις παντοίων βιβλιοθηκῶν ἀποκειμέναις ἐξήτασαν, εἶνε ὁμοιόγραφα τῆς αὐτῆς ἐν Λειψίᾳ ἐκδοθείσης σειρᾶς, ἥτις πάλιν εἶνε ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τοῦ Προκοπίου τοῦ Γαζαίου. Τὴν παρατήρησιν ταύτην εὗρομεν ἐπαληθεύουσαν καὶ ἡμεῖς, διερευνῶντες πολλὰ χειρόγραφα σειρῶν καὶ τὸ πρᾶγμα συμφωνεῖ ἐντελῶς πρὸς τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα τῆς Βυζαντινῆς θεολογίας, ὅστις εἶνε ὁ τῆς προσκολλήσεως εἰς τὴν παράδοσιν. Ἄλλως ὅμως ἔχουσι τὰ κατὰ τὰς λοιπὰς σειράς. Οὕτως αἱ ἐν χειρογράφοις σειραὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τινα βιβλία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης εἰς τὸ πρῶτον ἐλέμμη ἀναγνωρίζονται ὡς παντελῶς διάφοροι καὶ δὲν δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἓνα καὶ μόνον τύπον. Πόσους δὲ τύπους σειρῶν πρέπει νὰ δεχθῶμεν δι' ἕκαστον βιβλίον καὶ τίς εἶνε ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχέσις, εἶνε ζητήματα, τὰ

ὅποια δύνανται νὰ λυθῶσι, μόνον ἓν διερευνηθῇ ἐντελῶς ἅπαν τὸ ἐν τοῖς χειρογράφοις ὑλικόν.

Πλὴν τῶν ἀνωνύμων ἐρμηνευτικῶν σειρῶν ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη ὁμάς, ἐν τῇ ὁποίᾳ οἱ συγγραφεῖς ὠρισμένως ὀνομάζονται. Ἀρχαιότατος δὲ σειρᾶς συγγραφεὺς θεωρεῖται Προκόπιος ὁ Γαζαῖος (ἴδε § 47), ὅστις αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει συγγραφέα τῆς ἀνευρεθείσης πλέον σειρᾶς εἰς τὴν ὀκτάτευχον καὶ τὰ λοιπὰ ἱστορικὰ βιβλία τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ εἰς ὃν ἴσως πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν αἱ εἰς τὸν Ἡσαίαν, τὰς παροιμίας, τὸν ἐκκλησιαστήν καὶ τὸ ᾠσμα ᾠσμάτων σειραί. Ἀλλ' ὁ Προκόπιος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ὁ πρωτουργὸς τῶν ἐρμηνευτικῶν σειρῶν. Πρωτουργὸς αὐτῶν ὑπῆρξεν οὐχί τις κατώτερος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν ὑπογραφῶν ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ ἐξαπλοῦ κειμένου τῶν Ο', αἵτινες π. χ. διεσώθησαν ἐν τῷ Μαρχαλιανῷ (νῦν Οὐατικανῷ 2125) κώδικι καὶ ὧν μία ἔχει ὡς ἐξῆς: Εὐσέβιος ἐγὼ σχόλια παρέθηκα. Κατ' ἄλλην τινὰ ὑπογράψην ἐλήφθησαν ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ ὑπ' ὅσιν καὶ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Ὠριγένους καὶ αὐτοῦ τοῦ Εὐσεβίου¹⁾. Οὕτως ἐδόθη ἡ πρώτη ὥθησις πρὸς διαμόρφωσιν τῶν ἐρμηνευτικῶν σειρῶν· διότι ὅλως φυσικὸν ἦτο νὰ πολλαπλασιάζωνται τὰ σχόλια ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα ἀντιγράφοις τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἵνα ὑπάρχῃ παρὰ τὸ κείμενον καὶ πρόχειρος ἐρμηνεία αὐτοῦ, ἀφοῦ μάλιστα τὰ ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα μεγάλως ἐπολλαπλασιάσθησαν, ἡ δὲ πρωτότυπος πνευματικὴ ἐργασία ἤρχισε νὰ μαραίνεται.

Μετὰ τὸν Προκόπιον πρέπει νὰ μνημονευθῇ Ἀνδρέας τις πρεσβύτερος, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν ἐν χειρογράφοις σειραὶ εἰς τὰς παροιμίας, τὸν Ἡσαίαν, τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ εἰς τὰς καθολικὰς ἐπιστολάς. Ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἀνδρέου κεῖται μετὰ τοῦ ζ' καὶ ι' αἰῶνος, διότι παραπέμπει εἰς τὸν Μάξιμον τὸν ὁμο-

¹⁾ Πρβ. τὰς πρῶν ἐμὰς ὑποδηλώσεις ἐν Römische Quartalschrift 5 (1891) 231 — Πρβ. καὶ Field, Hexaplorum quae supersunt 1 (ἐν Oxford 1875) σ. C I. (τὰ ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου παρατιθέμενα σχόλια.

λογητήν, ἀποθανόντα τὸ 662, ὃ δὲ Κοϊσλινιανὸς κώδιξ 25, ὅστις περιέχει μίαν τῶν σειρῶν αὐτοῦ, κατὰγεται ἐκ τοῦ ι' αἰῶνος. Ἡ ἔρευνα θὰ ἀποδείξῃ κατὰ πόσον ὁ συγγραφεὺς ταυτίζεται πρὸς τὸν Ἀνδρέαν τὴν σχολιαστὴν Διονυσίου τοῦ Ἀρεσπαγίτου καὶ πρὸς τὸν Ἀνδρέαν ἀμαρτωλόν, εἰς ὃν ἐν τῷ Παρισιανῷ κώδικι 771 τοῦ ι' αἰῶνος φύλλῳ 107^v ἐ. ἀποδίδεται ὁμιλία εἰς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαίων. Πρὸ τοῦ ι' αἰῶνος ἢ τὸ πολὺ κατ' αὐτὸν ἔγραψε καὶ τις Ἰωάννης δρουγγάριος σειρὰν εἰς τὸν Ἡσαΐαν, κειμένην ἐν κώδιξι Παρισianoῖς. Ἐν τῷ προλόγῳ δικαιολογεῖται, ὅτι περιέλαβε ἐρμηνείας τῶν « αἵρετικῶν » Ὡριγένους, Εὐσεβίου Καισαρείας, Θεοδώρου Ἡρακλείας, Εὐσεβίου Ἐμέσης, Ἀπολλιναρίου καὶ Θεοδώρητου Κύρρου, ἐπικαλούμενος ῥῆσιν τινα Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας, ὅστις δὲν ἐφρόνει, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀπορρίπτονται πάντα ὅσα προέρχονται ἐξ αἵρετικῶν.

Γνωστότερος τῶν μνημονευθέντων εἶνε ὁ Νικήτας, ὁ φίλος τοῦ Θεοφυλάκτου, ὃν ἀνεφέραμεν μετὰξὺ τῶν σχολιαστῶν Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζινοῦ (ἴδε § 54). Ὁ Νικήτας ἦτο κατ' ἀρχὰς διάκονος ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετὰ ταῦτα προεχειρίσθη ἐπίσκοπος Σερρῶν τῆς Μακεδονίας καὶ τέλος μητροπολίτης Ἡρακλείας τῆς Θράκης· ἤκμασε κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ ια' αἰῶνος. Ὑπὸ τὸ ὄνομά του φέρονται ἐκτεταμέναι σειραὶ εἰς τοὺς ψαλμούς, εἰς τὸ βιβλίον Ἰώβ, εἰς τοὺς τέσσαρας μεγάλους προφῆτας, εἰς τὰ κατὰ Ματθαῖον, Λουκᾶν καὶ Ἰωάννην εὐαγγέλια καὶ εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Ἐκ τούτων δημοσιευμένοι εἶνε αἱ σειραὶ εἰς τὸ βιβλίον Ἰώβ, εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον, τὴν Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν, περίληψις ἐκ τῆς σειρᾶς εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον καὶ ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν σειρὰν τῶν ψαλμῶν. Ὅτι ἔγραψε καὶ σειρὰς εἰς τὴν πεντάτευχον, εἰς τὸ ἄσμα ἁσμάτων, τὸν ἐκκλησιαστὴν καὶ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον ἐλέχθη μὲν, δὲν ἀποδεικνύεται ὅμως ἐκ τῶν καταλόγων τῶν χειρογράφων. Κατέλιπε καὶ ἄλλα θύραθεν συγγράμματα, περὶ ὧν πρὸς τὰ παρὰ Κρουμβάχερ. Ἐκ

τῶν σειρῶν τοῦ Νικήτα ἄφθονον ὕλην συνεκόμισαν οἱ Θεόδωρος Ε. Πυσέ, Θεόδωρος Τσάν, Πίτρα καὶ ιδίως ὁ "Αγγελος Μάι, ἀλλ' οὐδεμία κυρίως ἔρευνα ἐγένεν ἐπ' αὐτῶν. Ὁ Τσάν ὅμως ἐξηκρίβωσεν, ὅτι ὁ Νικήτας ἤντλησεν ἐκ ποικιλοτάτων πηγῶν καὶ ὅτι διὰ τινων λεκτικῶν μεταβολῶν ἐν ἀρχῇ τῶν ἐκλογῶν προσεπάθησεν νὰ συναποτελέσῃ ἐν συνεχῆς ὅλον ἐξ αὐτῶν. Ἄλλοι δὲ πάλιν συνέταξαν ἐπιτομὰς τῶν σειρῶν τοῦ Νικήτα ἢ μετεσκεύασαν αὐτάς, καὶ πολλοὶ ἀνώνυμοι εἰς ταύτας ἴσως ἀνάγονται. Διὰ τοῦτο αἱ τὸ ὄνομα τοῦ Νικήτα φέρουσαι καὶ τὴν ἀρχικὴν των μορφήν σώζουσαι σειραὶ ἀποτελοῦσι σταθερὰν βάσιν, ἐξ ἧς δύναται νὰ ὀρμηθῇ ἡ ἔρευνα εἴτε εἰς παλαιότερους χρόνους ἀνατρέχουσα εἴτε εἰς νεωτέρους κατερχομένη. Ὁ εὐθὺς ἐπόμενος συγγραφεὺς σειρῶν εἶνε ὁ Νικόλαος Μουζαλῶν, ὁ μνημονευθεὶς ἤδη σύγχρονος Νικολάου τοῦ Μεθώνης (ἴδε § 22). Ἦτο κατ' ἀρχὰς ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου, παραιτηθεὶς ὅμως τῆς ἀρχιερωσύνης ἀπεσύρθη εἰς τὸ μοναστήριον Κοσμιδίων, ἕως οὗ ἀνῆλθε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κων]πόλεως (1147-1151). Ἐχομεν ἐξ αὐτοῦ μεγάλην σειρὰν εἰς τὸν Ἡσαΐαν, ἐξ ἧς δημοσιευμένη εἶνε μόνον ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἥτις ἔπρεπε νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ εἰς Ἡσαΐαν ὑπομνήματα τοῦ Προκοπίου καὶ πρὸς τὴν ἀντίστοιχον σειρὰν τοῦ Νικήτα Ἡρακλείας. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὸν Νεόφυτον ἔγκλειστον, σύγχρονον τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Μιχαήλ Ἀχομινάτου κατὰ τὸν 16' αἰῶνα. Συνέγραψεν ἀνέκδοτον ἔτι σειρὰν εἰς τὸ ἄσμα ἁσμάτων, ἧς ὁ πρόλογος ἐλέγχει κριτικὸν πνεῦμα. Ἐκ τούτου εἰκόζομεν ὅτι καὶ τὰ εἰς τοὺς ψαλμοὺς ὑπομνήματα αὐτοῦ (ἴδε § 79 σημ. 3) εἶνε μᾶλλον σειρά. Κατὰ τὸν 17' αἰῶνα ἔγραψεν ὁ πρωτοστράτωρ Μιχαήλ Δούκας Γλάβας ἐρμηνευτικὴν σειρὰν, ἣν περιέγραψεν ὁ Μανουὴλ Φιλῆς¹⁾ ἐν τινι τῶν ποιημάτων του, προσθεὶς καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ παρατιθεμένους ἀρχαίους ὑπομνηματιστάς. Ἄλλ' ὥς φαίνεται ἀπωλέσθη.

Ὁ τελευταῖος τῶν γνωστῶν συγγραφέων σειρῶν εἶνε ὁ Μα-

¹⁾ Ἐξεδόθη ὑπὸ E. Miller 2, 230-33.

κάριος Χρυσοκέφαλος, μητροπολίτης Φιλαδελφείας περί τὰ μέσα τοῦ ἰδ' αἰῶνος. Μετέσχε τῆς διενέξεως τῶν ἡσυχαστῶν καὶ ἐπέγραψεν ὡς « Ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος πάσης Λυδίας καὶ καθολικὸς κριτὴς τῶν Ῥωμαίων » τὸν ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ 1351 ἀναθεματισμὸν τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου. Συνέγραψε τρεῖς σειρὰς εἰς τὴν Γένεσιν καὶ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον καὶ τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον. Ἡ πρώτη διηρεῖτο κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ μαρτυρίαν εἰς δύο μέρη, ἐπιγραφόμενα τὸ μὲν Κοσμογένεια, τὸ δὲ Πατριάρχαι, ἀλλ' οὐδὲν χειρόγραφον αὐτῶν γνωρίζομεν. Μεγάλῃν ἔκτασιν ἔχει ἡ σειρὰ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον. Κατὰ τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰσαγωγὴν διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία, ὧν ἕκαστον περιλαμβάνει εἴκοσι πραγματείας. Ἐν τῇ σειρᾷ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον ἐπραγματεύετο μόνον περὶ ἐκείνων τῶν μερῶν αὐτοῦ, τὰ ὅποια ἰδιαιτέρως παρ' αὐτῷ ἀπαντῶσι, διαιρῶν αὐτὰ εἰς εἰκοσιτέσσαρα κεφάλαια ἐπιγραφόμενα Μεγάλη ἀλφάβητος, ἐπειδὴ ἕκαστον ἤρχιζεν ἀπὸ ἐνὸς γράμματος τοῦ ἀλφαβήτου κατὰ σειράν. Πλὴν τινων ἀρχαίων χριστιανῶν συγγραφέων, οἷον τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος, Εἰρηναίου, Ἱππολύτου, Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ καὶ τῶν μεγάλων ἐρμηνευτῶν τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος παρέρχονται ἐν ταῖς σειραῖς τοῦ Μακαρίου ἐνώπιόν μας καὶ μεταγενέστεροι θεολόγοι, οἷον ὁ Ἰωάννης τῆς κλίμακος, Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλεύστης, Μάξιμος ὁ ὁμολογητὴς, ὁ Νικήτας (Δαυὶδ;), Συμεὼν ὁ μεταφραστὴς, ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς καὶ ὁ Θεοφύλακτος. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐρμηνευτικῶν ὑπομνημάτων συνεβουλεύθη καὶ ἀντιρρητικὰ συγγράμματα τῶν εἰρημένων κατὰ ἐθνικῶν, Ἰουδαίων καὶ αἰρετικῶν, προσθεῖς καὶ ἰδίας παρατηρήσεις διακρινομένας ἐκ τοῦ μονογράμματος αὐτοῦ. Ἐξ ὧν εἰς τοὺς προλόγους τοῦ λέγει, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἀνέτρεξεν εἰς αὐτὰ τὰ συγγράμματα, ἐξ ὧν ἀπανθίζει. — Περὶ τοῦ ἀνθολογίου αὐτοῦ πρὸς Κρουμβάχερ.

Πρὸς πλήρη γνῶσιν τῶν ἐρμηνευτικῶν σειρῶν ἀπαραίτητος εἶνε καὶ ἡ ἐξερεύνησις τῶν συριακῶν καὶ τῶν ἐν ἄλλαις ἀνα-

τολικάις γλώσσαις σειρῶν. Τὰ ἀπὸ τοῦ ζ'-η' αἰῶνος καταγόμενα χειρόγραφα τῆς ἐξαπλῆς συριακῆς μεταφράσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς ἐν Μιλάνῳ, Παρισίοις καὶ Λονδίῳ περιλαμβάνουσι μίαν σειράν, ἣτις δὲν ἐξητάσθῃ ἀκόμη. Σύροι συγγραφεῖς σειρῶν γνωστοὶ εἶνε Σευῆρος ὁ Ἐδέσσης (περὶ τὰ 864) καὶ ὁ Διονύσιος Bar. Salibi († 1171)· ἀλλ' αἱ πλεῖσται συριακαὶ σειραὶ εἶνε ἀνώνυμοι. Ὁ Παῦλος de Lagard ἐδημοσίευσεν ἀποσπάσματα σειρᾶς εἰς τὰ εὐαγγέλια εἰς κοπτικὴν γλῶσσαν. Μικροτέρας σπουδαιότητος εἶνε αἱ λατινικαὶ σειραὶ, ὧν ἡ πρώτη κατηρτίσθη ὑπὸ τοῦ Πριμασίου ἐπισκόπου Ἀδρύμηντος κατὰ τὸν 5' αἰῶνα, περιέχουσα ἐκλογὰς ἐκ λατίνων συγγραφέων μόνον. Ἡ γνωστοτάτη ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων εἶνε ἡ Χρυσῇ σειρᾷ Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια, περιέχουσα πολλὰ ἀπανθίσματα ἐξ ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων.

1. Ἐκδόσεις ἀνωνύμων σειρῶν: Εἰς τὴν Γένεσιν καὶ εἰς τὴν Ἑξοδον ἐξεδόθη ὑπὸ Al. Lippomanus, ἐν δυοὶ τόμοις ἐν Παρισίοις 1546 καὶ 1550 (λατινιστὶ ἐν ἀμφοτέραις πηγὰς εἶχεν ὁ Λιππομανὸς ἑλληνικὰς σειρὰς, ἀλλὰ τὸ σύνολον εἶνε ἴδιον αὐτοῦ ἀπάνθισμα ἐξ ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐρμηνευτῶν).—Εἰς τὴν πεντάτευχον ἐξεδόθη ὑπὸ Fr Zephyrus, ἐν Φλωρεντίᾳ 1547.—ἀνετυπώθη ἐν Κολωνίᾳ 1597 (λατινιστὶ μετὰ τινος ὑπὸ A. Garaffa μεταφρασθείσης εἰς τὰς ὁδὰς τῆς Π. καὶ Ν. Δ.).—Εἰς τὴν δεκάτευχον καὶ τὰ βιβλία βασιλειῶν ἐξεδόθη ὑπὸ Νικηφόρου ἱερομονάχου, ἐν δυοὶ τόμοις, ἐν Λειψίᾳ 1772 (ἡ λεγομένη σειρὰ τῆς Λειψίας: Catena Lipsiensis πηγαὶ δύο σειραὶ ἐκ Κ)πόλεως, ὁ κῶδιξ τοῦ Μονάχου 358 καὶ ἐκδόσεις τῶν πατέρων, ἴδε § 47).—Εἰς τοὺς ψαλμοὺς ἐξεδόθη ὑπὸ Dan. Barbarus, ἐν Βενετίᾳ 1569 (λατινικὴ μετάφρασις ἑλληνικῆς σειρᾶς, περιλαμβάνουσα τοὺς πεντήκοντα πρώτους ψαλμοὺς. Οἱ ὑπόλοιποι ψαλμοὶ ἔμελλον ν' ἀποτελέσωσι δύο ἄλλους τόμους, ὧν τὸ χειρόγραφον περιήλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Φρειδερίκου Βαρβάρου), ἐξεδόθη ὑπὸ B. Corderius ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν Ἀμβέρσῃ (Antwerpen) 1643 (ἐκ πέντε Βιενναίων καὶ δύο τοῦ Μονάχου χειρογράφων, ἔτι δὲ ἀνωνύμου ὑπομνήματος ἐν Βιενναίῳ χειρογράφῳ, ὅπερ

ὁ Corderius θεωρεῖ ὡς τὸ τοῦ Θεοδώρου Ἡρακλείας) — Εἰς τὰς παροιμίας ἐξεδόθη ὑπὸ Th. Peltanus, ἐν Ἀμβέρσῃ 1606 (λατινιστί· ἀποθανόντος τοῦ Πελτανοῦ ἐξεδόθη πιθανῶς ὑπὸ Ἱερων. Οὐερδουσίου νεωτέρου, ὅστις ἔγραψε τὴν ἀφιέρωσιν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἀμβέρσῃς Ἰω. Μιραῖον. Κατὰ τὴν ἀφιέρωσιν ταύτην ὁ Πελτανὸς ἤντηλσε πρὸ πάντων ἐκ κώδικός τινος τοῦ Μονάχου. Δευτέραν ἐκδοσιν τῆς μεταφράσεως τοῦ Πελτανοῦ ἔκαμεν ὁ Ἀνδρέας Schott, ἐν Ἀμβέρσῃ 1614). — Εἰς τὸ ῥομα ῥομάτων ἐξεδόθη ὑπὸ Joh. Meursius, ἐν Λουγδούνῳ Βαταύων (Leiden) 1617 ὡς ὑπόμνημα Εὐσεβίου τοῦ Καισαρείας. Πρβ. Th. Zahn, Forschungen zur Geschichte des neutestam. Kanons und der altchristl. Litteratur 2 (ἐν Ἑρλάγγῃ 1883) 238 - 256. Ὁ Τσάν θεωρεῖ τὴν σειρὰν ταύτην μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων· ἀλλ' ἡ ἔρευνα αὐτοῦ δὲν εἶνε τελειωτική, διότι στερεῖται τῆς βάσεως, ἣν παρέχει ἡ τελεία γνῶσις τῶν χειρογράφων. — Εἰς τὸν Ἱερεμίαν ἐξεδόθη ὑπὸ Ghislerius, ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν Λυὼν 1623 (μετὰ τῶν θρήνων καὶ τοῦ Βαρούχ. Ἐν μόνον μέρει τῶν ἐρμηνειῶν ἐλήφθη ἐκ τριῶν Οὐατικανῶν σειρῶν καὶ ἄλλης τινὸς περιεκτικωτέρας ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ καρδινάλιου Σφόρτσα καὶ ἐκ χειρογράφου τῆς Bibliotheca Altaempsiana. — Εἰς τὸν Ἐzekiēl ἐξεδόθη ὑπὸ Hier. Pradus καὶ I. B. Villalpandus, ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν Ρώμῃ 1596. Ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ τῶν δύο ἐκδοτῶν ἐξ Ἑβραίων (κατὰ τινα ἐν Ρώμῃ Ἑβραϊκῇν σειρὰν: Catena hebraica), Λατίνων καὶ Ἑλλήνων ἐρμηνευτῶν ἐχρησιμοποιήθη μία σειρὰ ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καρδινάλιου Sforza, ἥτις ταυτίζεται πρὸς τινα Οὐατικανήν. Αἱ ἐκλογαὶ ἐκ τῆς σειρᾶς ἀποδίδονται μόνον λατινιστί. — Εἰς τὸ κατὰ Μαθαῖον εὐαγγέλιον ἐξεδόθη ὑπὸ B. Corderius καὶ Petr. Possinus, Symbolae graecorum Patrum, 1. τόμος (ὑπὸ Ποσσίνου), ἐν Τολώσῃ (Toulouse) 1646 (ἐκτύπωσις σειρᾶς ἀποκειμένης ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τολώσης Ch. de Montchal πλὴν τοῦ προλόγου Νικήτα τοῦ Ἡρακλείας, ληφθέντος ἐκ κώδικος τοῦ Μονάχου 36. Πρβ. κατωτέρω). — Εἰς τὸ κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον ἐξεδόθη ὑπὸ Petr. Possinus, ἐν Ρώμῃ 1673 (συναπετελέσθη ἐκ τῆς ἐνώσεως τριῶν σειρῶν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἀρχιεπ. Ch. de Montchal, γερμανικῆς τινος (τῆς τοῦ Μονάχου;) καὶ τῆς τοῦ Οὐατικανοῦ). — Εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν εὐαγγέλιον ἐξεδόθη ὑπὸ B. Corderius, ἐν Ἀμβέρσῃ

1628 (λατινιστί ἐκ κώδικος τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθ. Ὁ Κορδέριος προσέθηκε καὶ παραρτήματα ἐξ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἐρμηνευτῶν, ἅπερ διέκρινε καὶ ἐξωτερικῶς ἀπὸ τοῦ κειμένου τῆς σειρᾶς). Ἡ σειρὰ ἀναφέρει καὶ τὸν Συμεὼν μεταφράστην καὶ Ἰωάννην γεωμέτρην. — Ἄλλη σειρὰ, ἣτις ἀνευ λόγου ἀπεδόθη εἰς τὸν Τίτον ἐκ Βόστρων, ἐξεδόθη ὑπὸ Th. Pel-tanus, ἐν Ἰγκολστατ 1580 (λατινιστί), ἑλληνιστί δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ [Fronto-Ducaeus] Bibliotheca veterum patrum graeco-latina 2 (ἐν Παρισίοις 1624) 762-836· ἀνετυπώθη ἐν τῇ Magna bibliotheca veter. Patr. 13 (ἐν Παρισίοις 1644) 762-836. — Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον ἐξεδόθη ὑπὸ B. Corderius, ἐν Ἀμβέρσῃ 1630 (κατὰ τι χειρόγραφον τοῦ καρδινάλιου Νικολάου Κούζα, ἐξαφανισθέν). — Συλλογὴν σειρῶν εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην ἐξέδωκεν ὁ J. A. Cramer, ἐν τόμοις ὀκτώ, ἐν Oxford 1840-44. Πλὴν τῶν εἰς ἕκαστον τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων σειρῶν (τόμ. 1-2), αἵτινες διαφέρουσι τῶν πρῶτῃν ἐκτυπωθεῖσων, περιλαμβάνει τὰς κατὰ πρῶτον ἐκτυπωθείσας σειρὰς εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων (τόμος 3, ἐκ τοῦ κώδικος Oxon. Colleg. novi 58 s. 13 καὶ Coislin, 25 s. 10· πρβ. σημ. 3), εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου (τόμ. 4-7 κατὰ ποικίλα χειρόγραφα· μίαν σειρὰν εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴν εἶχεν ἐκδόσει λατινιστί ὁ Joh. Lonicernus, ἐν Βασιλείᾳ 1628), τέλος εἰς τὰς καθολικὰς ἐπιστολάς (τόμος 8ος, μετὰ τῶν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ὑπομνημάτων τοῦ Οἰκουμενίου καὶ Ἀρέθα). — Πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις αὗται, μὴδὲ τῆς τοῦ Κράμερ ἐξαιρουμένης, δὲν παρέχουσιν ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς ἐξερεύνησιν τοῦ ὅλου ὕλικου τῶν ἐρμηνευτικῶν σειρῶν. Οἱ ἐκδόται ἀνέμιξαν πολλάκις σειρὰς διαφόρου τυποῦ, ἵνα αὐξήσωσι τὸ μέγεθος τῶν συλλογῶν, ὅπου δὲ ἀπεδόθη μία μόνον σειρὰ, ἡ ἐκλογὴ τοῦ χειρογράφου, ὅπερ ἐλήφθη ὡς βάσις τῆς ἐκδόσεως, ἀφῆθη εἰς τὴν τύχην καὶ δὲν ἐγίνε κατὰ προτίμησιν τοῦ καλλιτέρου

2. Βοηθήματα: Τὰ παλαιότερον γραφέντα δὲν ἔχουσι σχεδὸν ἀξίαν, ἀπέναντι τῶν ἀξιόσων, ἃς προβάλλει ἡ ἐξερεύνησις τῶν σειρῶν. Παραπέμπομεν εἰς R. Simon, Histoire critique des principaux commentateurs du Nouveau Testament, ἐν Παρισίοις 1693 σ. 422 ἐ, Joh. Chr. Wolf, De catenis graecorum Patrum iisque potissimum manuscriptis, ἐν Wittenberg 1712 (ἐν μέρει ἀνετυπώθη

παρὰ J. A. Cramer, Catenae in Nov. Testam. 1. σ. V. ε), J. Chr. Wolf, Anecdota graeca 3, 92-194. 4, 1-113 (έκλογαί εκ τῶν σειρῶν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ τὰς καθολικὰς ἐπιστολὰς κατὰ τὸν κώδικα Oxon. Colleg. novi 58, ὃν ἐξέδωκεν ἐντελῶς ὁ Κράμερ) — J. A. Nösselt, De catenis graecor. Patrum in Nov. Testam. observationes, ἐν Χάλλῃ 1762. — Καλῶς καὶ συνοπτικῶς περὶ τῶν σειρῶν διαλαμβάνει, ἀναφέρων καὶ τὰ χειρόγραφα ὁ Fabricius, Biblioth. graeca 8, 639-700. Πρβ. καὶ J. G. Walch, Biblioth. Patristica, 2α ἐκδ. ὑπὸ Danz, ἐν Jena 1834 σ. 247-254 καὶ τὸ ἀτελῶς τὸ ζήτημα διαφωτίζον ἄρθρον τοῦ O. Fr. Fritzsche, ἐν Realencyklopädie für protest. Theologie 4² 449-453. — Κατάλογοι οὐατικανῶν σειρῶν παρὰ Pitra, Analecta sacra 2, 350 ε., 359 ε., 405 ε. — Ἀναγραφὴ τῶν σειρῶν τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις Μιλάνου, Οὐγγρῶν καὶ Βενετίας ὑπὸ Redpath ἐν The Academy, Ὀκτωβρ. 1892 σ. 362-64. — Ὁ διεξοδικώτατος κατάλογος σειρῶν ὑπὸ Preuschen παρὰ A. Harnack, Geschichte der altchristlichen Litteratur 1 (ἐν Λειψίᾳ 1893) 835-842. Δι' ἐλλειψιν χώρου παραλείπομεν αὐτὸν ἐνταῦθα, μνημονεύομεν μόνον τοὺς κώδικας: Marchalianus (Vatican. 2125 s. 6-7), phototypice editus curante J. Cozza — Luzi ἐν Ρώμῃ 1890. Αἱ ὑπογραφαί, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἵπομεν, εὐρίσκονται ἐν σελίσιν 171 ε. καὶ 568. Σχόλια κείνται ἐν τῇ ᾧα, ὡς φαίνεται δὲ δὲν προέρχονται ἐκ τῆς πρώτης χειρὸς πρὸς τοῦτοις δὲ περιθεῖι περὶ τὴν αἴαν τοῦ κώδικος ὁλοκλήρου σειρά, ἐγγραφεῖς ἐν αὐτῇ κατὰ τὸν ιγ' ἢ ιδ' αἰῶνα. Τοιοῦτον ὑπόμνημα ἐν εἶδει σειρᾶς ἐνεγράφη κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα καὶ ἐν κώδικι B (Vatican. 1209). — Ὁ κῶδ. Ev. Ξ s. 8 ἐν Λονδίῳ περιέχει πλουσίαν σειράν εἰς τὸν Λουκᾶν ἐκ τοῦ Ὁριγένους, Χρυσοστόμου, Κυρίλλου καὶ ἄλλων. Πρβ. Tregelles, Codex Zacynthius, ἐν Λονδίῳ 1861 C. R. Gregory, Prolegomena 1, 406 ε. — Καὶ ὁ κῶδ. Ev. X τῆς βιβλιοθ. τοῦ πανεπιστημίου Μονάχου τοῦ θ' αἰῶνος περιέχει μίαν σειράν πρβ. C. R. Gregory αὐτόθι σ. 397 ε. — Ὁ Taurin. 342 saec. 8 περιέχει ιδιόρρυθμόν τινα σειράν εἰς τοὺς ψαλμούς, ἐν ᾗ πλὴν τοῦ Βασιλείου, Γρηγορίου Νύσσης, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Γερμανοῦ Κ]πάλεως, Μοδέστου καὶ Ἑσυχίου Ἱερουσαλήμ. συχνάκις ἀπαντᾷ καὶ ὁ ἐλληνικὸς Ἱερώνυμος. — Περὶ τῶν εἰς

τὴν Ν. Διαθήκην σειρῶν πρβ. καὶ C. R. Gregory, Prolegomena zu Tischendorf, Novum Testam. graece 8, 3, 1-3 (ἐν Λειψίᾳ 1884-1894), ὅστις ἀναφέρει τὴν ὑπαρξίν σειρῶν ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ περιγραφεῖσι χειρογράφοις. — Πρὸς ἔκδοσιν ἀποσπασμάτων τῶν πατέρων ἐχρησιμοποίησαν τὰς σειρὰς ἰδίως ὁ A. Mai καὶ J. B. Pitra, ἐν τοῖς δημοσιεύμασι τῶν ὁποίων εὐρίσκονται συχνὰ παραπομπαὶ εἰς σειρὰς. Πλὴν τούτων ἐχρησιμοποίησαν τὰς σειρὰς: Ὁ Th. Zahn (διὰ τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρείας), ὁ Bonwetsch (διὰ τὸν Μεθόδιον τὸν ἐν τῷ Ὀλύμπῳ) ὁ J. Rendel Harris καὶ P. Wendland (διὰ τὸν Ἀλεξανδρέα Φίλωνα) ὁ A. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ὁ A. Thenn (διὰ τὸν Ὠριγένην) ὁ A. E. Brooke (διὰ τὸν Ὠριγένην καὶ Ἡρακλέωνα), ὁ A. Achelis (διὰ τὸν Ἰππόλυτον Ρώμης) κ. ἄ. — Ὁ P. Wendland, Neu entdeckte Fragmente Philos., ἐν Βερολίῳ 1891 (ἐν τῷ προλόγῳ), L. Cohn ἐν Jahrbuch für protest. Theol. 18 (1892) 474 ἐ., Dräseke ἐν Zeitschrift für wissensch. Theol. 35 (1892) 376 ἐ., ὁ Loofs, Studien über die dem Joh. v. Damask. zugeschriebenen Parallelen, ἐν Λειψίᾳ 1892, ὁ Preuschen bei A. Harnack, Geschichte der althristl. Litteratur 1 (ἐν Λειψίᾳ 1893) 835 καὶ ἄλλοι παρίστησαν νεωστὶ ζῶντων τὴν ἀνάγκην τῆς ἐξερευνήσεως τῶν σειρῶν καὶ τῶν χριστιανικῶν ἀνθολογιῶν.

3. Τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρέου τὴν σειρὰν περιέχουσιν οἱ ἐξῆς κώδικες: Coisl. 25 saec. 10 (σειρὰ εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ τὰς καθολικὰς ἐπιστολάς), Vindob. theol. 26 τοῦ ἔτους 1236 (εἰς τὰς παροιμίας καὶ τὸν Ἡσαΐαν), Monac. 32 s. 16 fol. 1-87 (εἰς τὰς παροιμίας), Vatic. Ottob. 7 καὶ Monac. 38 fol. 224-305^v (εἰς τὸν Ἡσαΐαν. Ἡ σειρὰ αὕτη ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν μερῶν, ἐξ ὧν ὁ Monac. 38 περιέχει τὸ πρῶτον. — Ἐπειδὴ ὁ κώδιξ Coisl. 25 εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ κώδιξ Oxon. Colleg. novi 58 saec. 13, ἐξ οὗ ὁ Κράμερ ἐξέδωκε τὰς σειρὰς αὐτοῦ εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων καὶ εἰς τὰς καθολικὰς ἐπιστολάς ἀνωνύμως, ἐν ταῖς δημοσιευθεῖσαις ταύταις πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν τὰς σειρὰς τοῦ Ἀνδρέου, ἐπιφυλασσομένης ἐννοεῖται καὶ νεωτέρας ἐξετάσεως.

4. Τὸν πρόλογον τοῦ Ἰωάννου δρουγγαρίου εἰς τὴν εἰς Ἡσαΐαν

σειράν ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Montfaucon, *Collectio nova Patrum* 2 (ἐν Παρισίοις 1706) 350· ἀνατύπωσις παρὰ Fabricius, *Bibl. gr.* 8, 663 ἐ. Ἐπειδὴ τὸν πρόλογον τοῦτον εὗρισκομεν καὶ ἐν τῷ κώδ. Vindob. theol. 26 (ἴδε σημ. 3), γεννᾶται τὸ ζήτημα, τίς εἶνε ἡ πρὸς ἀλλήλους σχέσις τοῦ Ἰωάννου δρουγγαρίου καὶ Ἀνδρέου πρεσβυτέρου ὡς συγγραφέων σειρῶν.

5. Ἐκ τῶν σειρῶν τοῦ Νικήτα Σερρών ἡ Ἡρακλείας ἐξετυπώθησαν αἱ ἐξῆς: 1. Σειρὰ εἰς τὸ βιβλίον Ἰωβ λατινιστὶ ὑπὸ Paul. Comitulus, ἐν Λυὼν 1585· 2α ἐκδ. ἐν Βενετίᾳ 1587 (κατὰ χειρόγραφα τοῦ καρδινάλιου Garaffa, τοῦ Joh. Vinc. Pinellus καὶ ἄ.). Ὁ Κομίτολος ἐθεώρει συγγραφέα αὐτῆς τὸν Ὀλυμπιόδωρον. — Τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Patr. Junius, ἐν Λονδίῳ 1637. Τὸ κείμενον τοῦτο δὲν ἐλήφθη ἐκ τοῦ κώδικος Alexandr. τοῦ ε' αἰῶνος (ὡς λέγει ὁ Fabricius καὶ μετ' αὐτὸν ὁ E. Preuschen!), ἀλλὰ ὁ Ἰούνιος ἐξέδωκε μετὰ τὴν σειράν τὸ κείμενον τοῦ βιβλίου Ἰωβ ἐκ τούτου τοῦ κώδικος. Ἀνετυπώθη παρὰ Migne, *Patr. gr.* 93, 13-470 (ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ὀλυμπιόδωρου). — Χειρόγραφα: Paris. Suppl. gr. 153 saec. 12 foliis 404, Vindob. theol. gr. 231 foliis 241, Taurin. 22 τοῦ ἔτους 1565 foliis 285, Bonon. bibl. comm. A I 2. — Πολὺ παλαιότερα σειρά εἰς τὸ βιβλ. Ἰωβ ἐν τοῖς κώδιξι Vatic. 749 saec. 8, Patmens. 171 τοῦ ζ' — ἡ' αἰῶνος καὶ ἐν ἱκανοῖς ἄλλοις. — 2. Σειρὰ εἰς τὸν Ματθαῖον ἐξεδόθη ὑπὸ B. Corderius, *Symbolae graec. Patrum in Matth.* 2, ἐν Τολώσῃ 1647 (ἐκ τοῦ κώδ. Monac. 36, ἀλλ' ἄνευ τοῦ ἐν αὐτῷ περιεχομένου προλόγου). — 3. Ἡ σειρά εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθ. ἐπιστολὴν ἐξεδόθη ὑπὸ J. Lami, *Deliciae eruditiorum*, 4 (ἐν Φλωρεντίᾳ 1738) 1-68 ἐκ κώδ. Laurent. 9, 10. Ἡ παραβολὴ πρὸς τὸ ὑπόμνημα τοῦ Οἰκουμενίου δεικνύει, ὅτι τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη πολὺ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς σειρᾶς ἐκείνης. — Ἀνέκδοτοι εἶνε: 1. Ἡ μεγάλη σειρά εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, ἣτις ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων βιβλίων. Ὁ A. Mai, *Script. veter. nova coll.* 9, 626-724 παρέχει τεμάχια ἱκανὰ ὑπαδειγματικῶς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων συγγραφέων, πολλὰ δὲ τῶν ἀνεκδότων ἀποσπασμάτων τῶν πατέρων παρέλαβεν ἐξ αὐτῆς. Κεῖται ἐν τοῖς ἐξῆς π.χ. χειρογράφοις: *codices Vatic.* 1611, *Monac.* 473 s. 13 (τὸ

2ον βιβλίον), Coisl. 201 s 15 fol 3-605 καὶ ἐν ἄλλοις ἀνωνύμοις χειρογράφοις. — Ἡ ὑπὸ B Corderius ἐκδοθεῖσα ἀνώνυμος σειρὰ εἰς τὸν Λουκᾶν εἶνε περίληψις ταύτης. — 2. Ἡ σειρὰ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον π. χ. ἐν κώδιξι Taurin. 4 τοῦ ἔτους 1214 (καὶ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον), Paris Suppl. gr 159 s. 14 fol. 57-406, Patmens. 203 s. 13, Monac. 37 s 16 καὶ 427 s. 11-12 μόνον μέρη τοῦ κεφ. 8, 14. Πρβ. περὶ τῶν δύο τούτων χειρογράφων A. E. Brooke, Texts and Studies 1, 4 (ἐν Cambridge 1891) 19-30 (περὶ δύο ἐν αὐτῷ ἀποσπασμάτων τοῦ Ὁριγένους), καὶ Bratke, Die vornicänischen Kirchenväter in der ungedruckten Katene des Nicetas zum Evangelium Johannis, ἐν Theologische Studien und Kritiken 1895, 361-372 (πραγματεύεται ἰδίως περὶ ἀποσπασμάτων τοῦ Ὁριγένους, ὡς εὐρίσκονται ταῦτα ἐν τοῖς κώδιξι Monac. 37 καὶ 427. Ἀμφότερα τὰ χειρόγραφα εἶνε ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Νικήτα· ὁ κώδιξ 37 διαιρεῖ πολλάκις ἐνιαῖα κείμενα τοῦ κώδ. 427 καὶ ἀνάγει αὐτὰ εἰς δύο διαφόρους συγγραφεῖς, πρὸς δὲ λείπουσιν ἐκ τοῦ κώδ. 37 ἀρκετὰ κείμενα, περιεχόμενα ἐν κώδικι 427, ἄλλου πάλιν ἀναφέρει τὰ ὀνόματα εἰς τὰ ἐν κώδικι 427 ἀνώνυμα κείμενα. — Πρβ. καὶ Ph. E. Pusey, Cyrilli Alexandr. comment. in Johannis evangelium, 1 (ἐν Oxford 1872) VIII ε, 2, 243 (περὶ χειρογράφου τινὸς τῆς Μόσχας καὶ ἄλλων τῶν Παρισίων). — 3. Ἡ σειρὰ εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου ἐν τοῖς κώδιξι, Ambros. E. 2 inf., A 241 inf. (εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν) Laurent 9. 10 πρβ. ἀνωτέρω. — 4. Ἡ σειρὰ εἰς τοὺς ψαλμοὺς π. χ. ἐν τοῖς κώδιξι Coisl. 190 s. 14 foliis 259 (ψαλμ. 80-150, Vatic. Palat. 247 s. 12 (ἐκ τούτου ἔλαβεν ὁ J. B. Pitra, Analecta sacra et classica 5 ἐν Πώμῃ 1888 τὰς ἐκλογὰς 3-20 ἐκ τοῦ Ἀθανασίου, 75-103 ἐκ τοῦ Βασιλείου), Taurin. 7 s. 13, Mosqu. Synod. 198 saec. 13 καὶ ἄ. Ἡ εἰσαγωγή τῆς σειρᾶς ταύτης ἐκ τοῦ A. Mai παρὰ Migne, Patr. gr. 69, 700-715. — 5. Μία σειρὰ εἰς τοὺς τέσσαρας μεγάλους προφῆτας ἀποδίδεται ἐν τῷ κώδικι Laurent. 5, 9 saec. 11 εἰς τὸν Νικήταν, ἀλλ' ἄνευ ἄλλης προσωνομίας. — Περὶ Νικήτα ἐν γένει πρβ. C. Oudin, Com. de script. eccl. 2, 714 ε, Fabricius, Bibl. gr. 7, 750-52.

6. Ὁ πρόλογος εἰς τὴν εἰς Ἡσαΐαν σειρὰν τοῦ πατρ. Νικολάου Μουζαλῶνος ἐτυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 106, 1060 ἐ. Ὁμιλεῖ περὶ τῶν λόγων τῆς ἀσαφείας τῆς ἀγίας Γραφῆς. — Ἡ σειρὰ εὐρίσκεται π. χ. ἐν τοῖς κώδιξι Laurent 5, 8 s. 12 (μέχρι κεφ. 17ου), Bodl. canon. 59 s. 16, Monac 14 s. 16. foliis 460 (μέχρι κεφ. 16, 14).

7. Ἡ εἰς τὸν Νεόφυτον ἔγκλειστον ἀποδιδομένη σειρὰ εἰς τὸ ᾄσμα ᾠσμάτων κεῖται π. χ. ἐν τοῖς κώδιξι Mutin. 155 s. 15, Matrit. O, 18 a. 1556 καὶ O 63 s. 16, Monac. 131 16 fol. 72-168v. — Κατὰ τὸν κώδ. Monac. 369 εἶνε σχεδὸν ἡ αὐτὴ καὶ ἡ εἰς τὸν Προκόπιον Γαζαῖον ἀποδιδομένη σειρὰ.

8. Τοὺς προλόγους τῶν σειρῶν τοῦ Μακαρίου Χρυσοκεφάλου ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Jo. Chr. Wolf, De catenis graecor. Patrum σ. 24 ἐ., ἀνετυπώθησαν παρὰ Fabricius, Bibl. gr. 8, 677 ἐ. 682 ἐ. καὶ παρὰ Migne, Patr. gr. 150, 240 ἐ. — Ἡ σειρὰ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον εὐρίσκεται ἐν τοῖς κώδιξι Bodl. Barocc. 156 a. 1345 (τὸ 1ον βιβλίον πρβ. Wolf αὐτόθι σ. 25 ἐ.), Patm. 381 a. 1349 (περιλαμβάνει τὸ 2ον βιβλ. εἰς Ματθ. ἡ' 5-17, ιγ'. πρβ. Robinson, The classical review 1887, 281), Paris. suppl. gr. 28 s. 15 (ἀποσπάσματα). — Ἡ σειρὰ εἰς τὸν Λουκᾶν εὐρίσκεται ἐν τοῖς κώδιξι Vatic. 1437 καὶ 1610, Bodl. Barocc. 214 s. 15 foliis 233 (16 Λόγοι, πρβ. Wolf ἐνθ' ἄνωτ. σ. 30 ἐ.), Taurin. 101 s. 16 foliis 191 (οὐχὶ πλήρης). Sinait. 314 s. 17-18 foliis 246. — «Εὐχὴ ἐπὶ ἐπιδρομῆς ἐθνῶν» παρὰ Migne, Patr. gr. 150, 237-240. — Ἐκθεσιν περὶ τῶν ἀποστολικῶν κανόνων καὶ τῶν συνόδων ἀναφέρει ὁ Λέων Ἀλλάσιος, Contra Creyghtonem σ. 680. — Πρβ. Villoison, Anecd. graeca 2, 5 ἐ.

9. Ἡ συριακὴ σειρὰ τοῦ Σευήρου Ἐδέσεως εὐρίσκεται ἐν τῷ κώδικι syriac. 853 τοῦ βρετανικοῦ μουσείου, ἡ δὲ τοῦ Διονυσίου Barsalibi ἐν κώδ. Rich. 7184. Ὁ Wright, Catalogue of the syriac mss κτλ. ἀναφέρει καὶ τινὰς ἄλλας συριακὰς σειρὰς (Codices syriaci 852, 855, cod. carsh. 1). — Ὁ κώδιξ Bodl. carsh. 143 περιέχει ἀποσπάσματα μιᾶς σειρᾶς. — Ἐκ τῶν συριακῶν σειρῶν ἠντλησαν ὁ Cureton, ὁ Martin (διὰ τὰ Analecta sacra τοῦ Pitra τόμ. 4ου),

ὁ de Lagarde, ὁ Cowper κ. ἄ., ἀλλὰ κυρίως μόνον χάριν τῶν ἀρχαίων ἐκκλησ. συγγραφέων καὶ ἄνευ συστήματος ἐν τῷ συνόλῳ. — De Lagarde, *Catenae in evangelia aegyptiaca quae supersunt*, ἐν Γουττίγγῃ 1886. — Περὶ τινος ἀραβικοῦ ὑπομνήματος εἰς τὴν Γένεσιν, ἐν ᾧ παρατίθενται Ἑλληνες ἐρμηνευταί, πρβ. P. de Lagarde, *Materialien zur Kritik und Geschichte des Pentateuchs* 1-2, ἐν Λειψίᾳ 1867. — Τὴν Χρυσὴν σειρὰν Ὡμαῦ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου ἐξέδωκαν ἄλλοι τε καὶ ὁ J. Nicolai, νέα ἐκδόσις ἐν Παρισίοις 1869 ἐν τρισὶ τόμοις.

94. Ἀσκητικαὶ σειραὶ ἢ χριστιανικαὶ ἀνθολογίαι εἶνε συλλογαὶ ῥητῶν τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν, καθηκόντων καὶ ὁρησκευτικῶν ἀσκήσεων, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰς ἀσκητικὰς πραγματείας καὶ πρὸς ταύτας τὴν αὐτὴν σχέσιν ἔχουσαι, ἣν αἱ ἐρμηνευτικαὶ σειραὶ πρὸς τὰ ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα. Εἶνε μόνον πολὺ εὐαριθμότεραι. Αἱ ἀπλούσταται ἀνθολογίαι εἶνε ἐκεῖναι, αἵτινες περιορίζονται εἰς ἓνα συγγραφέα, τοῦ ὁποίου τὰ διεσπαρμένα ἠθικὰ ἀποφθέγματα συνάγουσιν εἰς ἓν ὅλον. Ἐπροτιμῶντο δὲ κατὰ τὸν καταρτισμὸν τοιούτων ἀνθολογιῶν Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Βασίλειος ὁ μέγας καὶ ἰδίως Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Κατὰ τοὺς χρόνους ἡ σύνταξις αὐτῶν μᾶς φέρει μέχρι τοῦ 1' αἰῶνος, αἱ πλείσται δὲ εἶνε ἀνώνυμοι. Πολὺ ἀρχαιότερα εἶνε ἐκτεταμένη τις χριστιανικὴ ἀνθολογία, ἣτις πιθανῶς κατηρτίσθη κατὰ τὸν 5' αἰῶνα, περιλαμβάνουσα ἀρχικῶς τρία βιβλία καὶ ἐπιγραφομένη Τὰ ἱερά. Τὸ πρῶτον βιβλίον αὐτῆς ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων, τὸ δεύτερον περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ τρίτον περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν. Βραδύτερον ἐγκατελείφθη ἢ εἰς τρία αὕτη διαίρεσις καὶ τὸ ὅλον περιεχόμενον κατενεμήθη εἰς τίτλους κατὰ τὴν ἀλφαβητικὴν τάξιν τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν. Ἡ γνωστότατη παραλλαγή κατὰ στοιχεῖον εἶνε τὰ Ἱερά παράλληλα, ἅπερ ἄνευ ἐμφανοῦς λόγου ἀπεδόθησαν εἰς Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν. Ἀλλὰ καὶ τούτων πάλιν ὑπάρχουσιν ἄλλαι παραλλαγαὶ ἐν τοῖς

χειρογράφους, ἔτι δὲ καὶ διασκευαὶ τῶν δύο πρώτων ἀρχικῶν βιβλίων ἀνευρέθησαν νεωστί. Παραλλαγή τοῦ ἀρχικοῦ πρώτου βιβλίου εὐρίσκεται ἐν τῷ Κοϊσλινιανῷ κώδικι 276 τοῦ 1' αἰῶνος. Τοῦ δὲ δευτέρου περιληπτικῶς εἶχεν ἄλλοτε δημοσιεύσει παραλλαγὴν τινὰ ὁ Α. Μάι ἐκ τοῦ Οὐατικανοῦ κώδικος 1553, ὅστις περιέχει αὐτὸ ὑπὸ τὸν τίτλον: Λεοντίου πρεσβυτέρου καὶ Ἰωάννου τῶν Ἱερῶν βιβλίων δεύτερον. Ὁ Λῶφς, Βένδλανδ καὶ Κῶν προήγαγον ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς « πρωτογενοῦς χριστιανικῆς ἀνθολογίας », ἀλλὰ ὡς ὁ Λῶφς παρατηρεῖ, τότε μόνον θὰ ἐπιστῇ ὁ καιρὸς πρὸς τελειωτικὰς ἐρεῦνας, ὅταν φωτισθῶμεν τελείως περὶ τῶν σπουδαιότερων χειρογράφων. Αἱ δὲ περὶ τῶν χειρογράφων ἐρευναὶ θὰ γίνῃ ἀνάγκη νὰ ἐπεκταθῶσι καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν ἀνθολογιῶν καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν νὰ καθορισθῇ πρὸς τὰ Ἱερὰ παράλληλα. Πάντως ἡ ἐξερεύνησις ὁλοκλήρου τοῦ κλάδου τούτου τῆς λογοτεχνίας εἶνε μία τῶν σπουδαιωτάτων ἐργασιῶν, τῶν ὁποίων τὴν ἐκτέλεσιν ἀναθέτει ἡ βυζαντινὴ θεολογία εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον.

Τρίτη τις τάξις ἀνθολογιῶν περιέχει πλὴν τῶν ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν πατέρων ἐκλογῶν καὶ ἀπανθίσματα ἐκ τῶν κλασικῶν συγγραφέων. Κατὰ τὸ περιεχόμενον διακρίνονται τῶν χριστιανικῶν ἀνθολογιῶν ὡς τὰ τοῦ εἵδους τῶν Ἱερῶν παραλλήλων διὰ τῆς παραλείψεως τῶν εἰδικῶν χριστιανικῶν ἀναπτύξεων καὶ τοῦ περιορισμοῦ ἐντὸς τῆς σφαίρας τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ἠθικῆς. Μία τοιαύτη σειρὰ εἶνε δημοσιευμένη ὑπὸ τὸ ὄνομα Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, φέρουσα τοῦτον ἀκριβῶς τὸν εἰρημένον χαρακτήρα. Ἄλλ' ἡ πατρότης τοῦ Μάξιμου εἶνε λίαν ἀμφίβολος καὶ δὲν δύναται νὰ βασισθῇ εἰς οὐδένα ἐσωτερικὸν λόγον. Ἐκ τῶν πατέρων παρατίθενται κατὰ τὸ πλεῖστον ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἔτι δὲ καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀσκητικῶν. Πολυαριθμότερα, ἀλλὰ καὶ συνήθως βραχύτερα εἶνε τὰ ἀπανθίσματα ἐκ τῶν κλασικῶν συγγραφέων. Συγγενὴς πρὸς τὴν ἀνθολογίαν τοῦ Μαξίμου εἶνε ἡ τῶν μοναχῶν

Ἰωάννου Γεωργίδου καὶ Ἀντωνίου καὶ ἄλλων ἀνωνύμων ἐκλογαρίων (πρὸς. Κρουμβάχερ). Ἐν τῇ ἐρευνῇ θὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἀμφοτέρωθεν τὰ εἶδη τῶν ἀνθολογιῶν πρὸς καθορισμὸν τῆς σχέσεως ἀμφοτέρων καὶ τῆς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἀλληλεπιδράσεως.

1. Συλλογαὶ ἠθικῶν ῥήσεων διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἐν εἵδει σειρῶν ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς ἐξῆς χειρογράφοις: 1. Ἐκ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἐν τοῖς κώδιξιν Athous 2127 s. 10 (ἐν ἑκατὸν κεφαλαίοις), Vatican. Palat. 377 s. 10-11 (ἐν τριάκοντα δύο ὁμιλίαις), Angelic. B 1.8 s. 11, Marcian 119 s. 11 (ἐν τριάκοντα δύο ὁμιλίαις), Marcian. 120 s. 11 (ἐν πέντε ἐκκτοντάσιν), Oxon. Coll. leg. novi 83 s. 11 (ἐν τριάκοντα ὁμιλίαις), Paris. 1028 s. 13 (ἐν δέκα καὶ τέσσαρσιν ὁμιλίαις), Paris. 1029 τοῦ ἔτους 1542 (ἐν τεσσαράκοντα καὶ τέσσαρσιν ὁμιλίαις), Paris. 1030 s. 16 (ἐν τριάκοντα καὶ τρισὶν ὁμιλίαις). Πρὸς. καὶ § 77 περὶ Θεοδώρου Δαφνοπάτου. 2. Ἐκ τοῦ Βασιλείου τοῦ μεγάλου ἐν τοῖς κώδιξι Paris. 973 τοῦ ἔτους 1045 (ἐν ὁμιλίαις εἴκοσι καὶ τέσσαρσιν)· διαφέρει ἡ συλλογὴ αὕτη τῆς τοῦ Συμεὼν μεταφράστου, Coisl. 114 s. 14 (ἐν εἴκοσι καὶ δύο ὁμιλίαις), Vallicell. F 57 a. 1475 (ἐν ὁμιλίαις τριάκοντα καὶ μίᾳ), ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου). — 3. Ἐκ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐν τῷ κώδ. Mosqu. Synod. 213 s. 12. — 4. Ἐκ τοῦ Ἰωάννου τῆς κλίμακος ἐν τῷ κώδ. Paris. 1140 A s. 14 fol. 26-38.

2. Τὰ εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν ἀποδιδόμενα ἱερὰ παράλληλα ἐξέδωκεν ἀρχικῶς ὁ M. Lequien, S. Joannis Damasc. Opera 2 (ἐν Παρίσις 1712) 274-790 ἐκ τοῦ κώδ. Vatic. 1236 s. 15 (ἐξ οὗ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν εἶχε κάμει ὁ J. Billius 1577) μετὰ τινων ὑποδειγματικῶν τεμαχίων ἐκ τοῦ κώδ. Rupefucaldus (νῦν Berolin. Philipp. 1450)· ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 95, 1040-1586, 96, 9-544. — Ἀρχαίαν τινὰ παραλλαγὴν τοῦ δευτέρου βιβλίου τῶν ἀρχικῶν ἱερῶν ἐξέδ' ὁ A. Mai, Script. veter. nova coll. 1 (ἐν Ρώμῃ 1825) 3, 43-90 καὶ 7 (ἐν Ρώμῃ 1833) 74-109 κατ' ἐπιτομὴν ἐκ τοῦ κώδ. Vatic. 1553· ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 86, 2, 2016-2100. Ὁ Loofs θεωρεῖ πιθανόν, ὅτι τῆς συντάξεως αὐτῶν μετέσχε Λεόντιος ὁ Βυζάντιος. Τὸ αὐτὸ βιβλίον ὡς ἡ

υποκειμένη γραφή ἐν τῷ παλιμψήστῳ κώδικι Vatic. 1456 τοῦ ἡ' αἰῶνος (πρβ. P. Batiffol, L' abaye de Rossano, ἐν Παρίσις 1891 σ. 65), ἐξ οὗ πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἡ περαιτέρω ἔρευνα περὶ τοῦ δευτέρου βιβλίου. — Τὸ κύριον περὶ τούτου σύγγραμμα: F. Loofs, Studien über die Johannes von Damascus zugeschriebenen Parallelen, ἐν Χάλλῃ 1892 (σ. 1-31 καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει ὑπὸ τὸν τίτλον: Ueber die ursprüngliche Form der sacra Parallela, ἐν Χάλλῃ 1892). Ὁ Loofs ἐξετάζει τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ χειρόγραφα τῶν παραλλήλων (προσθετός εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Loofs κατόπιν σημειωθέντα κώδικα Matrit. O 5 ὁ κώδιξ Ambros. H 26 inf.) καὶ ἐξηγεῖ τὰ περὶ τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἀρχῶν, καθ' ἃς δύνανται ν' ἀποκατασταθῶσι τὰ τρία βιβλία τῶν Ἱερῶν, ἀναφερόμενος ἰδιαίτερος εἰς τοὺς κώδικας Vatic. 1553 καὶ Coisl. 276. — Τὰ αὐτὰ συμπεράσματα ἐξήγαγε καὶ ὁ L. Cohn, Zur indirecten Ueberlieferung Philos und der älteren Kirchenväter, ἐν Jahrbuch für protest Theologie 18 (1892), 480-90. Πρβ. ἔτι P. Wendland ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 604-609. Neu entdeckte Fragmente Philos, ἐν Βερολίνῳ 1891 σ. 18-20. — Ὁ C. Wachsmuth, Studien zu den griechischen Florilegien, ἐν Βερολίνῳ 1882 σ. 1-44 περιέγραψεν ἀκριβῶς τὸν κώδ. Laurent. 8, 22. — Πρβ. καὶ J. Rendel Harris, Fragments of Philo Judaeus, ἐν Cambridge 1886 σ. VII—XXVII (περὶ τῶν κωδίκων Rupef., Paris. 923 καὶ Coisl. 20).

3. Δὲν ἐξητάσθησαν ἔτι τὰ ἐξῆς χειρόγραφα, ἅπερ περιέχουσι χριστιανικὰ ἀνθολογίαι: οἱ κώδικες Paris. 924 s. 10 foliis 370 (245 ῥήτὰ θεολογικὰ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων ἀπηνθισμένα), Taur. 343 fol. 32-271 s. 11-12 (πιθανῶς αὐθυπόστατος, οὐχὶ δὲ κατὰ στοιχεῖον παραλλαγή τῶν Ἱερῶν παραλλήλων ἡ αὐτὴ ἀνθολογία εὐρίσκεται καὶ ἐν Ἀθηναϊκῷ χειρογράφῳ, ἐξ οὗ ὁ Ἱ. Σακελλίων, ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. κτλ. ἐταιρείας 2 (1885) 681-85 ἀνεκοίνωσε τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἑκατὸν κεφαλαίων, Vatic. Palat. 388 s. 13 fol. 1-39 (ἀποφθέγματα χριστιανικὰ εἰς τρία βιβλία, ὧν λείπει τὸ πρῶτον), Paris. 1143 s. 13 fol. 1-210 (32 ἀσκητικαὶ ἐκλογαί), Bodl. Barocc. 5 s. 14 fol. 1-153, Paris. 901 s. 14 fol. 96-232^v (συλλογαὶ ἤτοι λόγοι 14 ἐκ τῶν ἡθικῶν τῶν πατέρων), Patm. 56 s. 14, Paris.

1141 s. 15 fol. 1-62 (άνθολογία περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν ἐκ τῶν ἐκ-
κληστ. συγγρ.), Paris. 1144 s. 15 foliis 227 (συλλογαὶ ἐκ τῶν ἐκκλ.
συγγρ. κεφ. 3-35), Vatic. Ottob. 436 a. 1435 fol. 7-301v.

4. Εἰς τὰς ἀσκητικὰς σειρὰς κατατακτέον καὶ τὸ 'Ανθολόγιον γνω-
μικὸν τοῦ ἐκ Κρήτης Ἡλία Ἐκδίκου (ἐκ τοῦ ιβ' αἰῶνος, ἐκδοθὲν οὐχὶ
πλήρες παρὰ Migne, Patr. gr. 127, 1128-1148. Ὁ Migne,
αὐτόθι σ. 1148-1176 ἀνακοινοὶ ἐξ αὐτοῦ 140 Κεφάλαια γνωστικά.
Χειρόγραφα: Vatic. Palat. 91 s. 13. Escor. 269 s. 14, Paris. 362
καὶ 858, Vindob. theol. 237 κ. 234 κ. ἀ. (ὁ ἀριθμὸς τῶν Κεφα-
λαίων διαφέρει κατὰ τὰ διάφορα χειρόγραφα). — Περὶ τῶν Ἀποφθεγμά-
των ἁγίων θεοφόρων πατέρων πρβ. § 84 σημ. 3.

5. Περὶ τῶν χριστιανικῶν ἅμα καὶ ἐκ τῶν θύραθεν συγγραφέων ἀν-
θολογιῶν Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Ἰωάννου Γεωργίδου, Ἀντωνίου κ.
ἀ. πρβ. Κρουμβάχερ.

2. Ιστορικοί καὶ χρονογράφοι.

95. Εἰσαγωγή. Οὐδέν ἔθνος, πλὴν ἴσως τῶν Σινῶν, ἔχει τόσον πλουσίαν ἱστορικὴν λογοτεχνίαν, ὅσῃν οἱ Ἕλληνες. Ἡ παράδοσις χωρεῖ κατὰ σειρὰν ἀδιάκοπον ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τοῦ Λαονίκου Χαλκο δούλη, Ἕλληνες δὲ καὶ Βυζαντινοὶ διετέλεσαν πιστῶς καὶ εὐσυνειδήτως συνεχίζοντες τὰ χρονικὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας. Τοιοῦτοτρόπως παρὰ πάσας τὰς διακυμάνσεις, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς ἀντιληπτικότητος καὶ τῆς πνευματικῆς δυνάμεως τῶν ἀνθρώπων κατὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας, ἐκ τῆς ἀλλαγῆς τῆς ὕλης καὶ ἐκ τῆς ἀτομικῆς ικανότητος ἡ ἱστοριογραφία διετηρήθη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εἰς ἐπιφανὲς ὕψος μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανῶν καταστροφῆς τῆς ἐθνικῆς των αὐθιγίας.

Ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν πᾶσαι αἱ ἀφηγήσεις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων διαιροῦνται εἰς δύο σφόδρα διαφόρους συστάδας, τὰς ἱστορίας κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν καὶ τὰς χρονογραφίας. Ἡ διαφορὰ τῶν δύο εἰδῶν ἐκτείνεται εἰς τε τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν, ἐπομένως καὶ εἰς τοὺς ἀναγνώστας, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀποβλέπει ὁ συγγραφεὺς. Οἱ τὰς ἱστορίας συγγράψαντες, τοὺς ὁποίους ἀπλῶς οὕτως ὀνομάζομεν ἱστορικούς, πραγματεύονται μέτριόν τι τμήμα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, εἴτε δηλονότι τῶν κατ' αὐτοὺς χρόνων εἴτε τῶν ὀλίγον προηγηθέντων· ἄρα γράφουσι σύγχρονον ἱστορίαν· ἐνίοτε δὲ περιορίζουσι καὶ τοπικῶς τὸ θέμα των. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἱστοριογραφικὴν τέχνην καὶ γλῶσσαν ἀποβλέπουσιν εἰς ἀρχαῖα πρότυπα, τὸν Ἡρόδοτον, Θουκυδίδην καὶ Πολύβιον, ἢ εἰς τοιοῦτους Βυζαντινοὺς, οἵτινες κατὰ ταῦτα τὰ παραδείγματα ἐμορφώθησαν. Τὸ λεκτικόν των διὰ τοῦτο, ἂν καὶ κατὰ χρόνους καὶ ἄτομα διαφοραὶ παρατηροῦνται ὅχι μικραί, εἶνε κατ' ἀρχὴν ἀρχαῖζον καὶ καθαρεῦον, διότι πάντες ἐπιδιώκουσιν ἀρχαιοπρεπῆ τε-

λειότητα, ἢ ἀττικὴν ἢ τοῦλάχιστον τὴν τῶν συγγραφέων τοῦ ὑστερίου ἐλληνισμοῦ. Τὸ κοινόν, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου γράφουσιν, εἶνε ὁ ἐκλεκτός κύκλος τῶν πεπαιδευμένων, τῆς αὐλῆς, τοῦ ἀνωτέρου κλήρου καὶ τῶν ἐν ἀξιώμασιν, κύκλος ὅτε μὲν εὐρύτερος, ὅτε δὲ στενώτερος κατὰ τὴν καθόλου κατάστασιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Παρὰ τοὺς ἱστορικοὺς τάσσονται οἱ χρονογράφοι, οἵτινες ἂν καὶ δὲν ἀνήκουσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ μόνως ὅμως κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἀπέκτησαν μεγαλύτεραν πὺς λογοτεχνικὴν σημασίαν. Ἡ ὕλη αὐτῶν εἶνε ἡ παγκόσμιος ἱστορία, τὴν ὁποίαν διεξέρχονται ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῶν ἡμερῶν των ἢ ὀλίγον πρὸ αὐτῶν, κατὰ προτίμησιν δὲ μέχρι τῆς ἀναρρήσεως τοῦ ἐπ' αὐτῶν βασιλεύοντος αὐτοκράτορος. Ἐπιλαμβάνονται ὅμως τοῦ μεγάλου τούτου θέματος ὅχι ὅπως πράττουσιν οἱ τῆς πραγματικῆς ἱστορίας συγγραφεῖς οἱ ἐξιστοροῦντες τὰς ἐσαεὶ ἀξιομνημονεύτους πράξεις καὶ τὰ γεγονότα καὶ πρόσωπα, οἱ διαφωτίζοντες τὴν αἰτιολογικὴν αὐτῶν σχέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἡ πρόθεσις αὐτῶν εἶνε μᾶλλον δημοτικὴ, λαϊκὴ καὶ ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἀφελῇ ἀπαρίθμησην ὅσον τὸ δυνατόν ἀφθόνου πλήθους ἱστορικῶν λεπτομερειῶν, εἰς τὴν περιγραφὴν γεγονότων καὶ προσώπων, εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὁποίων ἀποδίδει σημασίαν ὁ κοινὸς ἀναγνώστης. Μεγάλην σπουδαιότητα ὡσαύτως ἀπονέμουσιν εἰς τὴν ἀκριβῆ περιγραφὴν τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν ἰδιοτήτων προσώπων σημαντικῶν, κατὰ τὸ ἔθος ὅπερ παλαιότερα εἶχεν εἰσαχθῆ τοῦτο μὲν διὰ τῶν Εἰκόνων (Imagines) τοῦ Οὐάρρωνος, τοῦτο δὲ διὰ τῶν ἐλληνικῶν μυθιστοριῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν τερατολογημάτων τοῦ Δάρητος καὶ Σισύφου. Ἐνίοτε μάλιστα ἐκοσμοῦντο πραγματικῶς καὶ δι' εἰκόνων αἱ δημώδεις χρονογραφίαι, ὅπως αἱ λεγόμεναι Ἐκλογαὶ Βαρθάρου καὶ χειρόγραφόν τι τῶν ἱστοριῶν τοῦ Ζωναρά, ὁ κῶδιξ τῆς Μοδένης III D. 3 τοῦ ἰδ' αἰῶνος· ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι αἱ περιγραφαὶ τῶν αὐτοκρατόρων

ἀνατρέχουσιν ἴσως εἰς εἰκονογραφημένην τινὰ χρονογραφίαν, ἀπαρράλλaktως ὅπως καὶ ὁ Πέρσης ἱστορικός Χάμψα ἐξ Ἰσπανίας ἤντησε τὰς ἐκτενεῖς τοῦ περιγραφᾶς περὶ τῶν στολῶν τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων ἐκ τῆς «Βίβλου τῶν εἰκόνων». ¹⁾ Κατὰ προτίμησιν ἐνδιατρίβουσιν εἰς σιτοδείας, λοιμούς, ἐμφάνισιν κομητῶν καὶ ἄλλας διοσημίας, σεισμούς, κτίσματα καὶ τὰ ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ συμβαίνοντα. Ἡ χειραγωγοῦσα αὐτοὺς ἀρχὴ εἶνε τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἐνδιαφέρον, δι' ὃ καὶ πρὸς τὴν Γραφὴν συναρμόζουσιν ὁλόκληρον αὐτῶν τὸ χρονολογικὸν κατασκευάσμα, τοὺς δὲ ἀρχαίους μύθους ἐκμεταλλεύονται πρὸς χριστιανικοὺς καὶ ἀπολογητικοὺς σκοποὺς. Ἀληθὴς κριτικὴ ἔρευνα ἢ καὶ μόνον ἐπιπολαία διάνγνωσις τῶν πηγῶν σπανίως παρατηρεῖται παρὰ τοῖς χρονογράφοις· ἡ ἐργασία τῶν εἶνε ἀπλῶς συνοψιστικὴ. Ἀνάλογος δὲ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν καὶ περιωρισμένην ἀντίληψιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης εἶνε καὶ ἡ γλωσσικὴ μορφή. Ἡ ὥραία περιεοδολογία τοῦ Θουκυδίδου εἶνε εἰς αὐτοὺς ἀδιάφορος· γράφουσι γλῶσσαν κοινῶς καταληπτὴν, ἥτις δύναται νὰ ὀνομασθῇ συγκερασμένη τις λαλουμένη. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ εὐπαιδευτότεροι τῶν συγγραφέων, ἢ τε πολιτεία καὶ ἡ ἐκκλησία δὲν ἔπαυον θεωροῦντες τὴν ἐκ παραδόσεως ἔντεχνον γλῶσσαν ὡς τὴν μόνην δυνατὴν, δὲν κατῴρθωσαν αἱ ἀσθενεῖς καὶ μεμονωμέναι τῶν χρονογράφων δυνάμεις νὰ ἐξευγενίσωσι φρασεολογικῶς καὶ συντακτικῶς τὸ δημῶδες λεκτικόν, ὅπερ εἰς τὰς χεῖράς των διέμενε δύσκαμπτον καὶ χονδροειδὲς ὄργανον. Αὕτῃ ἄλλως ἡ ἐκλογὴ μέσου πρὸς συνεννόησιν ἀπολύτως ἀποκρουομένου ὑπὸ τῶν ἡγετῶν τῆς λογοτεχνίας ἀπο-

¹⁾ Πρὸς. H. G e l z e r ἐν Berliner philolog. Wochenschrift 1891 ἀρ. 28 σ. 872. — Πόσον ἥρμοζον εἰς τὴν καλαισθησίαν τοῦ κοινοῦ αἱ προσωπικαὶ αὐτὰι περιγραφαί, αἰτινες ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ σημερινὰ ἀστυνομικὰ δελτία περὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ὑπὸ τῆς ἀρχῆς καταζητουμένων προσώπων, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι εἰσῆχθησαν καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀποκρύφους πράξεις τῶν ἀποστόλων. Πρὸς. R. A. Lipsius, Die apocryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden II 2 (1884) 229. 335 καὶ πολλοῦ θὰ ἤξιζε νὰ ἐξερευνηθῇ ἡ ἱστορία τοῦ ἔθους τούτου καθ' ὅλην τὴν ἀνάπτυξίν του, ἐν ταιαύτῃ δὲ περιπτώσει πρέπει νὰ συμβουλευθῶμεν καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης (οἷον τὸ Ἀθωνικὸν περὶ ζωγραφικῆς βιβλίον κττ.).

δεικνύει, ὅτι οἱ χρονογράφοι δὲν ἀποτείνονται πρὸς τοὺς αὐτοὺς καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀναγνώστας, ἀλλὰ πρὸς τὸν πολὺν λαόν, μάλιστα δὲ πρὸς τὰ πλήθη τῶν μόλις γραμμάτων ἀφαμένων ἐνοίκων τῶν μοναστηρίων, οἵτινες ἐπέζητουν θεοσεβῆ τινα διδασκαλίαν περὶ τῆς πορείας τῶν παγκοσμίων πραγμάτων¹.

Κατὰ τοὺς ὑστέρους ὁμῶς χρόνους τοῦ μέσου αἰῶνος, ὁπότε διὰ τὰς ὁλονὲν προβαινούσας μεταβολὰς ἐν τῇ ζωῇ γλώσση καὶ αὐτὸ τὸ ἀπλοῦν τῶν χρονογράφων λεκτικὸν καθίστατο δυσκατάληπτον εἰς τοὺς πολλοὺς, πολλὰ τῶν ἀρχαιοπρεπεστέρων ἱστορικῶν ἔργων καὶ τῶν δημῳδῶν χρονογραφικῶν παρεφράσθησαν εἰς τὴν σύγχρονον τοῦ λαοῦ γλῶσσαν. Πολλάκις μάλιστα οὐδ' εἰς τὰς παραφράσεις ταύτας ἤρκεσθησαν, ἀλλ' ἐκ πολλῶν παλαιοτέρων ἔργων συναπετέλεσαν ἓν νέον διὰ τῆς ἐπὶ τὸ δημῳδέστερον μεταβολῆς ὄχι μόνον τῶν τύπων καὶ τῶν λέξεων, ἀλλὰ καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐξιστορήσεως· ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτὸ μεθαρμόσθη πρὸς τὴν καλαισθησίαν τοῦ λαοῦ διὰ παρεμβολῆς μυθωδεστέρων ἀφηγήσεων. Τὸ περίεργον εἶνε ὅτι οἱ διασκευασταὶ οὗτοι ἄνευ ἐξαιρέσεως ἐκρύβησαν πάντες εἰς τὸ σκότος τῆς ἀνωνυμίας, οὐδὲν δὲ ἔχομεν μαρτύριον, καὶ τὸ πρᾶγμα μάλιστα εἶνε ἐντελῶς ἀπίθανον, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἱστορικοὶ συνέταζαν δευτέραν, δημῳδὴν τῶν ἔργων των ἑκδοσιν, ὅπως πράγματι ὑπετέθη ὑπὸ τινων². Αἱ τοιαῦται διασκευαὶ εἶνε πολυάριθμοι, ἀλλὰ μόλις ἐν ἐσχάτοις χρόνοις ἠξιώθησαν τῆς προσηκούσης προσοχῆς καὶ ὀλίγαι μόνον ἔτυχον ἀκριβεστερας ἐξετάσεως. Καὶ ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἐκπροσωποῦνται ἐν τῇ δημῳδεί ταύτῃ ἱστορικῇ λογοτεχνίᾳ, ἥτις σαφῶς καταδεικνύει τὸν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ γλώσσῃ τῆς Ἑλλάδος ὑφιστάμενον διχασμόν, ὁ Φλάβιος Ἰώσης, ἐκ δὲ τῶν Βυζαντηνῶν ὁ Θεοφάνης, ὁ Γεώργιος μοναχός, ὁ

¹ Ἀνάλογον διακρίσιν μεταξὺ ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων κάμνει ὁ Σεμπρόνιος Ἀσέλων, δίδων τὸν ὅρισμόν τῶν χρονικῶν (annales) καὶ τῆς ἱστορίας (historia) παρὰ Ἀύλιου Γελλίου B. 5, 18 (I 317 — 320 ἐκδόσ. M. Hertz).

² Ὑπὸ τοῦ Σαλμαστίου παρὰ Φαβριλίῳ ἐν τῇ Bibliotheca graeca ἐκδόσ. Harl. 7, 739.

Κεδρηνός, ὁ Ζωναρᾶς, ὁ Μανασσῆς, Ἄννα ἡ Κομνηνή, ὁ Νικήτας Ἀχομινάτος κ. ἄ. Οὐχὶ ὀλίγων ἐκ τῶν ἔργων τούτων ὁ χαρρακτῆρ ὡς βιβλίων τοῦ λαοῦ δηλοῦται ἐξ αὐτοῦ τοῦ σχήματος τῶν χειρογράφων· οὕτω π. χ. ὁ Μαρκιανὸς κωδῆξ VII 20, ὅστις περιέχει ἱστορίαν τινὰ ἐν δημῳδῇ ἐλληνικῇ συγγενῇ πρὸς τὴν τοῦ Μανασσῆ, εἶνε τοῦ αὐτοῦ μικροῦ σχήματος, ὅπερ ἔχουσι καὶ τὰ πλεῖστα χειρόγραφα τῶν δημῳδῶν μυθιστοριῶν, ἔτι δὲ καὶ ὅσαι ἐξ αὐτῶν ἐτυπώθησαν ἐν Βενετίᾳ. Εὐκταῖον θὰ ἦτο, ἂν ἤρευνᾶτο καλῶς ὁ κλάδος οὗτος τῆς λογοτεχνίας, ὅστις παρέχει μέγιστον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς παιδείας καὶ γλώσσης τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Τὰ περὶ τῆς προκαταρκτικῆς ἐργασίας καὶ περὶ τῶν χειρογράφων θέλομεν ἐκθέσει ἐν τῷ οἰκείῳ κεφαλαίῳ.

Ἀλλὰ τὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν σχετιζόμενα συγγράμματα τῶν Βυζαντηνῶν φυσικῷ τῷ λόγῳ δὲν ἐξαντλοῦνται μὲ τὰς εἰρημένας δύο συστάδας. Εἰς τοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονογράφους πρέπει νὰ προστεθῶσι κατὰ πρῶτον μὲν λόγον οἱ βίοι τῶν ἁγίων, τῶν ὁποίων πολλοὶ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πρώτης τάξεως ἱστορικά, γεωγραφικὰ καὶ τοπογραφικὰ πηγαί, ἔπειτα δὲ ἄλλαι βιογραφίαι, μονογραφίαι περὶ σπουδαίων συμβάντων, χρυσόβουλλα μοναστηρίων, λόγοι, ἐπιστολαί, ποιήματα ἐπὶ ὠρισμένην τινὲν εὐκαιρίαν, καὶ τέλος τὸ ἄπειρον πλῆθος παντὸς εἶδους ἐγγράφων πολιτικῶν τε καὶ ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἰδιωτικῶν. Περὶ τοῦ δευτερεύοντος τούτου κλάδου τῆς μικρολογοτεχνίας διαλαμβάνομεν εἴτε ἐν χωρισταῖς παραγράφαις ἐν τέλει τοῦ περὶ τῶν ἱστορικῶν κεφαλαίου, εἴτε ἐν τοῖς περὶ ῥητορικῆς καὶ ποιήσεως τμήμασιν, εἴτε ἐν σημειώσεσι. Περὶ δὲ τοῦ πλήθους τῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἔχουσι μὲν σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἰδιαιτέραν λογοτεχνικὴν ἀξίαν, παραπέμπομεν εἰς τὰς κατωτέρω ἀναγραφόμενας καθολικὰς τε καὶ μερικὰς ἐκδόσεις.

1. *Καθολικαὶ ἐκδόσεις τῶν ἱστορικῶν καὶ χρονολογῶν*: Α. Ἡ ἐν Παριείοις ἐκδόσεις (*Corpus historiae byzantinae*), ἥς ἐναρξίς

ἐγινε διὰ μερικῆς ἐκδόσεως συγγραφέων τινῶν, καθηρτίσθη κατ' ἐντολὴν τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου ΙΔ' ἐπιμεληθέντος αὐτῆς τοῦ Ἰησοῦτου Philippe Labbe (λατινιστὶ Labbaeus ἢ Labbeus). Διὰ τῆς συνεργασίας τῶν διαπρεπεστάτων φιλολόγων τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, τοῦ Fabrot, Goar, Du Cange, Leo Allatius, Maltrait, Combefis, Banduri κ. ἄ. ἡ συλλογὴ αὕτη ἀπέβη ἔργον ἀξιοθαύμαστον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅπερ οὐδὲ σήμερον ἀντικατεστήθη ἔτι. Ἀρξάμενον τὸ 1648 προέβη μέχρι τοῦ 1711 κατὰ διαλείμματα ἄνισα, ἀπετελέσθη δὲ ἐκ 42 μερῶν. Ἡ ἐσχάτη προσθήκη εἰς αὐτὸ ἐγένεν ὑπὸ τοῦ B. Hase τὸ 1819 διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Λέοντος διακόνου.

Β. Ἡ ἐν Βενετίᾳ μετατύπωσις Ἡ ταχέως σπανία καταστάσα παρισιανὴ ἐκδοσις ἀνετυπώθη μετ' ἀκατανοήτου σπουδῆς τὸ 1729-1733 ἐν Βενετίᾳ ἄνευ διορθώσεων, μετὰ πλείονων ὅμως τυπογραφικῶν ἀβλεψιῶν καὶ ὀλιγώτερον φιλοκάλως. Ἐκ τῶν συγγραφέων προστεθήσαν μόνον ὁ Μαλάχας, ὁ Γενέσιος καὶ τινὰ τῶν μικροτέρων ἔργων.

Γ. Ἡ ἐν Βόννῃ ἐκδοσις, ἣν ὁ B. G. Niebuhr ἐπεχείρησεν, ἐξηκολούθησε δὲ ἡ ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου, ἀπετελέσθη ἐκ 49 τόμων, ἐν Βόννῃ 1828-1878. Εἰς ταύτην ἀνήκει καὶ ὁ τελευταῖος τόμος τοῦ Ζωναρά, ὅστις ὅσον οὐπω μέλλει νὰ ἐκδοθῇ ὑπὸ τοῦ Th. Büttner-Wobst. Αἱ μεγάλαι ἐλπίδες, αἵτινες συνεδέθησαν πρὸς τὴν ἐκδοσιν ταύτην, διεψεύσθησαν σχεδὸν ἐντελῶς διὰ τὴν ἔλλειψιν εἰδήμονος καὶ δραστηρίου διευθυντοῦ τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἔτι μᾶλλον διὰ τὴν ἀδιαφορίαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἣν ἐπέδειξαν οἱ πλείστοι συνεργάται (ιδίως ὁ I. Bekker καὶ ὁ W. Dindorf). Χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς συγγραφεῖς, οἵτινες τὸ πρῶτον ἐξεδόθησαν, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη ἔλθει εἰς φῶς ἡ ἐν Βενετίᾳ μετατύπωσις, τ. ἑ. τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον, Γεώργιον Πισίδην, Φρατζῆν κτλ., ἡ ἐν Βόννῃ ἐκδοσις πλὴν ὀλίγων ἐξαίρεσεων δὲν εἶνε ἄλλοτι ἢ κακὴ ἀναθεώρησις τῆς παρισιανῆς συλλογῆς. Τὰ κείμενα ὀλίγον μόνον ἐβελτιώθησαν, τὰ δὲ σχόλια καὶ οἱ πίνακες οὔτε μετεβλήθησαν οὔτε διεσκευάσθησαν. Κατὰ τὸ πλεῖστον ἠρκέσθησαν εἰς τὴν ἀνατύπωσιν τῶν παλαιῶν ἑκτενῶν καὶ διορθώσεως ἐπιδεκτικῶν παρατηρήσεων τῆς παρισιανῆς ἐκδόσεως· οἱ δὲ πίνακες ἤ ἔμειναν ἐντελῶς ἀμετάβλητοι, ὥστε πρὲς τὴν ἀναζήτησιν τῶν χωρίων κατὰ τὰς ἐν τῷ περιθωρίῳ σελίδας τῆς παρισιανῆς ἐκδόσεως, ἡ μεθρημόσθησαν κατὰ τὴν νέαν σελίδωσιν, ὅπερ

εις πλείστην δυσχέρειαν ἐμβάλλει τὸν ἀναγνώστην. Ἐνεκα τούτου ἡ ἐν Βόννῃ ἐκδοσις δὲν ἀπέβη, ὅπως ὁ Niebuhr ἐπηγγέλθη, «ἔργον σημαντικώτατον μὲν διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν, ἔνδοξον δὲ διὰ τὸ γερμανικὸν ἔθνος», ὁ ἴδιος δὲ βραχὺ πρὸ τοῦ θανάτου του ὠνόμασεν αὐτὸ ἀπερίσκεπτον. Ἐν Γαλλίᾳ αἱ παραπομπαὶ ἔτι γίνονται συνήθως κατὰ τὴν παρισιανὴν ἐκδοσιν, ἐν δὲ Γερμανίᾳ κατὰ τὴν τῆς Βόννης, ὅπερ πρακτικῶς εἶνε προτιμότερον, διότι ἡ σπανία καὶ ὡς παρισιανὴ ἐκδοσις δὲν εἶνε εἰς πάντας προσιτὴ, λείπουν δὲ ἐν αὐτῇ καὶ τινες εἰς τὴν τῆς Βόννης προσληφθέντες συγγραφεῖς. Κρίσεις περὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόννης ὑπὸ K. Hopf ἐν Jahns Jahrbuch 75 (1857) 769 ἐ., ὑπὸ G. L. F. Tafel, Komnenen und Normannen σ. XX. ἐ., ἐν Sitzungsberichte der Wiener Akademie, phil.-hist. Classe 1852, 31 ἐ. καὶ ἐν Münchener Gelehrte Anzeigen, histor. Classe 1854, 2, 150 ἐ., 181 ἐ., ὑπὸ C. de Boor, Theophanis *chronographia* 2 (1885) 352 ἐ. Πρβ. καὶ τὴν ἐκθεσιν τοῦ Niebuhr περὶ τῆς ἐξακολουθήσεως τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως ἐν Rheinisches Museum 1 (1833) 359.

Δ. Τελευταῖον ἐπανελήφθησαν τὰ πλείστα μέρη τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως μετὰ τῶν σχολίων καὶ πινάκων ἄνευ κριτικῶν διορθώσεων, ἀλλὰ καὶ ἄνευ ἀφθόνων τυπογραφικῶν ἀβλεψιῶν ἐν τῇ Patrologia Graeca τοῦ Migne (τόμοι 161, ἐν Παρίσις 1857-1866), ἧτις ἔχει τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἐκδοσιν τῆς Βόννης, ἣν ἡ ἐν Βενετίᾳ μετατύπωσις πρὸς τὴν παρισιανήν. Ἐκ τῶν ἐλληνικῶν κειμένων τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως λείπουν ἀπὸ ταύτης ὁ Ἰωάννης Λυδός, Ζώσιμος, Προκόπιος, Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, Γεώργιος σύγκελλος, Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης καὶ ὅσα ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ Turcograecia τοῦ Μαρτίνου Crusius. Ἡ ὑπὸ τοῦ Migne αὐτὴ μετατύπωσις ἔχει τοῦλάχιστον τὴν ἀξίαν βοηθήματος ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ, διότι πολλὰ βιβλιοθήκαι, μάλιστα θεολογικαί, δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν τῶν τριῶν προγενεστέρων ἐκδόσεων, δὲν στεροῦνται ὅμως τῆς πατρολογίας. Ὅσοι συντονώτερον ἀσχολοῦνται περὶ τοὺς Βυζαντινοὺς, κατ' ἀνάγκην θ' ἀνατρέχουσι πάντοτε εἰς τὴν παρισιανὴν ἢ διὰ τινὰ εἰς τὴν ἐκδοσιν τῆς Βόννης, ἐφόσον δὲν ὑπάρχουσιν ἐντελῶς νέαι ἐκδόσεις, ὅποια εἶνε ἡ τοῦ Θεοφάνους κ. ἄ.

Ε. Πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἐν τέλει ὅτι τὸ ἐν Λειψίᾳ ἐκδοτικὸν κατάστημα B. G. Teubner ἤρχισε νὰ περιλαμβάνῃ εἰς τὴν παγκοσμίῳ

φῆμης *Bibliotheca Teubneriana* καὶ τοὺς Βυζαντηνοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονογράφους εἰς νέας κριτικὰς ἐκδόσεις. Ἡδὴ ἐξεδόθησαν ὑπ' αὐτοῦ τὰ ἀποσπάσματα τῶν μικροτέρων ἱστορικῶν Ἀγαθίου, Θεοφυλάκτου, Νικηφόρου πατριάρχου, Ζωναρᾶ καὶ τῆς Ἀννης Κομνηνῆς. — Συγγραφεῖς τινες σχετιζόμενοι πρὸς τὰς σταυροφορίας περιελήφθησαν ἐν μέρει μετ' ἀξιολόγων σχολίων εἰς τὴν *Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs*, 2 τόμοι, ἐν Παρισίοις 1875-81.

2. *Ἀποσπάσματα τῶν ἱστορικῶν*: Ἀποσπάσματα μεταγενεστέρων Ἑλλήνων καὶ Βυζαντινῶν ἱστορικῶν (τοῦ Δεξιππου κτλ.) ἐξέδωκεν ὁ B. G. Niebuhr ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως τῶν Βυζαντινῶν, ἐν Βόννῃ 1829. — *Historici graeci minores* ἐκδόντος L. Dindorf, ἐν δυοῖς τόμοις, ἐν Λειψίᾳ *Bibliotheca Teubneriana* 1870-71· ὁ μὲν α' τόμος περιλαμβάνει κυρίως τὰ ὑπὸ Niebuhr (ἴδε ἄνωτ.) ἐκδοθέντα ἀποσπάσματα· ὁ δὲ β' τὸν Μένανδρον προτήκτωρα καὶ Ἀγαθίαν. — *Fragmenta historicorum Graecorum*, ἐκδόντος Carol. Müller, ἐν τόμοις τετάρτῳ καὶ πέμπτῳ, ἐν Παρισίοις 1868-70· ὁ πέμπτος τόμος ἐξεδόθη τὸ 1883 καὶ ὁ τέταρτος αὖθις τὸ 1885· περιέχουσιν ἐν γαλλικῇ μεταφράσει καὶ Ἀρμενίου ἱστορικοῦς ἀντλήσαντας ἐκ πηγῶν ἑλληνικῶν καὶ συριακῶν.

3. *Συλλεγαὶ περιέχουσιν καὶ ἐκδόσεις ἱστορικῶν κειμένων*: K. N. Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, ἐν τόμοις ἐπτὰ, ἐν Βενετίᾳ 1872-1894. Περιλαμβάνει κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτα ἔργα, οἷον τὴν ἱστορίαν, τοὺς λόγους καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ψελλοῦ, προσθήκας εἰς τὸν Ἀτταλειάτην, χρονογραφίαν, καταλόγους χειρογράφων, ἐπιστολάς, νομολογίας, ἐπίσημα ἔγγραφα κττ. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἐβδόμου τόμου ὑπὸ A. Heisenberg ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896). — W. Regel, *Analecta byzantinorussica*, ἐν Πετροπόλει 1891. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ Σ. Ρ. ἐν τῇ ῥώσικῃ Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας ἐν Πετροπόλει 1892 τόμ. 280 Ἀπριλίου, σ. 420-431. — *Fontes rerum byzantinorum accuravit Regel*. Τόμος α', τεῦχος 1ον. *Rhetorum saeculi XII orationes politicae*. Ediderunt W. Regel καὶ N. Novossadsky, ἐν Πετροπόλει 1892. — Ἱστορικὰ κείμενα, χρυσόβουλλα, πρακτικὰ συνόδων κττ. ἐκδίδει ὁ A. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς εἰς τὰ Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, ὧν μέχρι τοῦδε ἐξε-

δόθησαν δύο τόμοι ἐν Πετροπόλει 1891-1894. Πρὸ τὰς ἀναλύσεις αὐτῶν ὑπὸ Γ. Δεστούνη ἐν τῇ 'Εφημ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. ἐν Πετροπόλει 1892 τόμῳ 282 τεύχει Αὐγούστου σ. 385-400, ὑπὸ Κ. Κρουμβάχερ ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1, 623 ἐ., 4, 180 ἐ. καὶ ὑπὸ Ε. Kurtz ἐν τοῖς Βυζαντ. Χρονικοῖς 1 (1894) 690-697. — Κατὰ τὸ πλεῖστον θεολογικοῦ περιεχομένου εἶνε: Α. Vassiliev, *Anecdota Graecobyzantina* 1. ἐν Μόσχᾳ 1893. Πρὸ τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ Α. Κιρπίτανικωφ καὶ Ε. Kurtz ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 1 (1894) 180-207. Πίναξ τοῦ περιεχομένου ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 190 ἐ.

4. Ἐπίσημα ἔγγραφα. Α. Καθολικαὶ συλλογαί: *Acta et diplomata graeca medii aevi ediderunt* Fr. Miklosich et J. Müller, ἐν τόμοις ἔξ, ἐν Βιέννῃ 1860-1890. Τὸ ἀνεκτίμητον τοῦτο διὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν τῆς Ἀνατολῆς σύγγραμμα, τοῦ ὁποῦ ἡ συντέλεσις ἃς ἐλπίζομεν ὅτι δὲν θὰ παρεμποδισθῇ διὰ τοῦ θανάτου τῶν δύο περισπουδάστων ἐκδοτῶν, περιέχει διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων καὶ ἐγκυκλίους τῶν πατριαρχῶν, πολιτικὰς συνθήκας καὶ ἀλληλογραφίας, κτιτορικά, ἔγγραφα ἀγορῶν καὶ δωρεῶν, πρακτικὰ δικῶν, τυπικὰ μονῶν κττ ἀπὸ τοῦ 1'-10' αἰῶνος. Συμβολὰς τιμᾶς εἰς τὸν πέμπτον τόμον παρέχει ἡ ἀνχλυσὶς ὑπὸ Bezobrazoff ἐν τῇ 'Εφημ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. ἐν Πετροπόλει 1888 τόμῳ 257 τεύχει Ἰουνίου σ. 410-417. — August Theiner καὶ Fr Miklosich, *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum*, ἐν Βιέννῃ 1872. Περιέχει κείμενα σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἑνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἀπὸ τοῦ 1124-1582. — Κ. Ν. Σάθα, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge. Première série: Documents tirés des archives de Venise (1400-1500)*, ἐν τόμοις ἐνέα, ἐν Παρισίοις 1880-1890. Περιέχουσι λατινικὰ καὶ ἰταλικά ἐπίσημα ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐν Ἀνατολῇ Βενετοκρατίαν, χάρτας κ. τ. τ., πάντα ἀποτελοῦντα ἀξιολόγους συμπληρώσεις εἰς τοὺς ἐσχάτους Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς. — Ὡσαύτως εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίαν καὶ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀναφέρεται τὸ τελευταῖον ἔργον τοῦ μεγάλου ἱστοριοδίδου Καρόλου Hopf, *Chroniques Gréco-Romanes inédites ou peu connues*, ἐν Βερολίνῳ 1873. Ἀνεκτιμῆτου ἀξίας εἶνε

οὐ συνημμένοι γενεαλογικοὶ πίνακες, τῶν ἐν Ἀνατολῇ λατινικῶν γενῶν. — Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν γνώσεων ἡμῶν περὶ πολλῶν ἀντικειμένων χρησιμεύουσι τὰ α' Ἐπίσημα ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ κράτους τῶν Βενετῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τοῦ θ' μέχρι τέλους τοῦ ιε' αἰῶνος (Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig κτλ.) ὑπὸ G. L. Fr. Tafel καὶ G. M. Thomas ἐν μέρεσι τρισί, ἐν Βιέννῃ 1856-1857 (τὸ αὐτὸ καὶ ἐν Fontes rerum Austriacarum II 12-14). — Περὶ τῶν ἐκδόσεων ἐπισήμων Ἀγιορειτικῶν ἐγγράφων πρβ. τὴν βιβλιολογίαν ἐν τῷ πίνακι ἐν τέλει τοῦ βιβλίου· περὶ δὲ τῶν τυπικῶν τῶν μοναστηρίων ἴδε § 136.

B. Βυζαντινὰ ἐπίσημα ἔγγραφα ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας περιέχουσι τὰ ἐξῆς συγγράμματα καὶ αἱ πραγματεῖαι: Σπ. Ζαμπελίου, Ἰταλοελληνικὰ ἤτοι κριτικὴ πραγματεία περὶ τῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις Νεαπόλεως ἀνεκδότων ἐλληνικῶν περγαμηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1864 (ἐκ τῶν ἐτῶν 983-1281). — G. Spata, Le pergamene Greche esistenti nel grande archivio di Palermo, ἐν Παλέρμῳ 1862-64 (ἐκ τῶν ἐτῶν 1091-1280). — G. Spata, Diplomi Greci Siciliani inediti, ἐν τοῖς Miscellanea di storia Italiana, τόμῳ ἐνάτῳ (ἐν Τουρίνῳ 1870) 373-507 καὶ δωδεκάτῳ (1871) 1-112 (ἐκ τῶν ἐτῶν 1084-1243). — Πρβ. G. Spata, Sul cimelio diplomatico del duomo di Monreale, ἐν Παλέρμῳ 1865 (βραχεῖα καὶ οὐχὶ λεπτομερὴς ἐκθεσις μετ' ἀναλύσεως περγαμηνῆς τινος τοῦ ἔτους 1151). — Giust. Müller, Tre carte Greche dell' Italia meridionale, ἐν Archivio storico Italiano. Serie terza 7 (1868) 1-27 (κείμενον ἐλληνικὸν μετὰ μεταφράσεως ἰταλικῆς). — Fr. Trinchera, Syllabus Graecarum membranarum etc., ἐν Νεαπόλει 1865 (ἐκ τῶν ἐτῶν 885-1331· ἐν παραρτήματι τρία ἐτι ἔγγραφα τοῦ 1427, 1428, 1450). — Περὶ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Trinchera πραγματεύεται ὁ Giust. de Blasis, Le pergamene byzantine degli archivi di Napoli e di Palermo, Archivio storico Italiano, Serie terza 3 (1866) 78-102. — Salv. Cusa, I diplomi Greci ed Arabi di Sicilia, ἐν δυοῖς τόμοις, ἐν Παλέρμῳ 1869-82 (ἐκ τῶν ἐτῶν 1079-1335). — A. Salinas, Di un diploma greco del

monastero di s. Pancrazio di Scilla di Calabria, Archivio storico Siciliano 1882. — Δύο συμβολαίς εἰς τοῦ Trinchera τὴν ἐκδοσιν παρέσχεν ὁ N. Parisio, ἐν Archivio storico per le provincie Napoletane 11 (1886) 855-860 καὶ 13 (1888) 772-781. — N. Parisio, Due Documenti greci inediti della Certosa di S. Stefano di Bosco, ἐν Νεαπόλει 1891. — Raff. Starrabba, Diplomi greci con le versioni Latine del secolo XVII ἐν τοῖς Documenti per servire alla storia di Sicilia. Prima serie. — Tabulari, τόμ. α' τεύχει 6 (ἐν Παλέρμῳ 1887) 335-523 (ἐκ τῶν ἐτῶν 1096-1218). — Περὶ ἐλληνικῶν περγαμηνῶν ἐν Μεσσήνῃ καὶ Ρώμῃ ὁμιλεῖ ὁ P. Batiffol, L'archive du Saint-Sauveur de Messine d'après un registre inédit, ἐν Revue des questions historiques 42 (1887) 555-567 καὶ Das Archiv des griechischen Collegs in Rom, ἐν Römische Quartalschrift 2 (1888) 217-221. — Δύο περγαμηνὰς ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ ἐν Ρώμῃ ἐλληνικοῦ κολλεγίου ἐξέδωκεν ὁ P. Batiffol, Chartes byzantines inédites de Grande Grèce, ἐν Mélanges d'archéologie et d'histoire 10 (1890) 98-111. — Τινὲς τῶν ὑπὸ Trinchera ἐκδοθεισῶν περγαμηνῶν τοῦ 10 αἰῶνος ἀντυπωθῆσαν καὶ δὴ ἐν μέρει μετὰ πανομοιότητων ἐν Codex diplomaticus Cavensis nunc primum in lucem editus, cur. DD. Micaele Morcali, Mauro Schiani, Sylvano de Stefano O. S. B. τόμος 4ος, 5ος, 7ος (ἐν Νεαπόλει 1877-79-80). — Προβ. καὶ τὰς ἐλληνικὰς ὑπογραφάς, ἔτι δὲ τὰς ἀρχαιοτέρας (λατινικὰς) περγαμηνὰς παρὰ Cam. Minieri Riccio, Saggio di codice diplomatico I (ἐν Νεαπόλει 1878) 1 ἐ. καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν περίοδον (809-1072) ἀναφερόμενα διπλώματα ἐν συγγράμματι τοῦ Dom Morea, Il chartularium del monastero di S. Benedetto di Conversano Vol I Byzantina, Normanna, Sueva. Ἐν Montecassino 1892. — Τὰ πρὸς διασάφειν τῶν περγαμηνῶν τούτων χρησιμεύοντα συγγράμματα περὶ βυζαντινῆς κυριαρχίας, βυζαντινῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ κἄτω Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ἀναγράφονται ἐν τῷ βιβλιολογικῷ παραρτήματι ἐν τέλει τοῦ παρόντος βιβλίου ὑπὸ τὰς ἐπιγραφάς «Ἱστορικαὶ μο νογραφίαι» καὶ «Ἱστορία τῆς καλλιτεχνίας»).

Γ. *Μερικαὶ Ἐκδόσεις*: Χρυσόβουλλά τινα ἐξέδ. ὁ E. Miller, Catalogue des manuscrits grecs de la bibliothèque de l'Escurial, ἐν Παρισίοις 1848 σ. 59-66 — Θεοδ. Οὐσπένσκη, Ἑνέα ἱστορικά περγαμηναί, συλλεγεῖσθαι ἐν τινι ἀποδημίᾳ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, Δημοσιεύματα τῆς ἀρχαιολογ. ἐπιτροπῆς (ῥωσσ.) ἐν Πετροπόλει 1881 (μόνον δύο βυζαντινὰ περγαμηναί). — Δύο ἀργυρόβουλλα τοῦ δεσπότη Θωμᾶ Παλαιολόγου ἐξέδ. ἐκ τοῦ Ἀθωνικοῦ κώδικος 3293 ὁ Σπ. Λάμπρος ἐν τῷ περιοδικῷ Παρνασσός 7 (1883) 472 ἐ. — Χρυσόβουλ-
 λον τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ 1289 ἐξέδ. ὁ Σπ. Λάμπρος, ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς ἱστ. καὶ ἐθνολογ. ἐταιρ. 1 (1883-1885) 113-119. — Τινὰ ἐκ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἐπίσημα ἔγγραφα κείμενα ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ τῆς Βενετίας ἐξέδ. ὁ Σπ. Λάμπρος ἐν τῷ Δελτίῳ 4 (1895) 634-652. — Λατινικὴν περγαμηνὴν ἀπὸ τοῦ 1365 τοῦ ἡγεμόνος Τάραντος Φιλίππου Β' τῆς Ἀνδεγαυίας (Anjou), ἣτις περιέχει τὴν λατινικὴν μετῴ-
 ρασιν χρυσοβούλλου Μιχαήλ Β' δεσπότη τῆς Ἡπείρου, ἐξέδ. ὁ I. A. Ρω-
 μανὸς ἐν τῷ Δελτίῳ 2 (1885-1889) 587-608. — Χρυσόβουλλα Ἰωάννου Ε' (ἐκ τοῦ 1363) καὶ ἀργυρόβουλλα Ἰωάννου Η' (ἐκ τοῦ 1437) μετὰ τινος πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου ἐξέδ. ὁ Ἰ. Σακελλίων ἐν τῷ Δελ-
 τίῳ 2 (1885-1889) 609-621. — Γῆν νόθευσιν αὐτοκρατορικοῦ τινος χρυσοβούλλου ἀπέδειξεν ὁ Ἰ. Σακελλίων ἐν τῷ Δελτίῳ 2 (1885-1889) 265-275. — Ἰδιωτικὸν ἔγγραφον ἐκ τοῦ ἔτους 1359 ἐξέδ. ὁ Ἰ. Σακελλίων ἐν τῷ Δελτίῳ 2 (1885-1889) 468-475. — H Omon t, Lettre grecque sur papyrus, ἐν Revue archéologique Mésé-
 rie 19 (1892) 384-393 (ἡ περίφημος ἐπὶ παπύρου ἐπιστολή, ἣν ἐπεμψε πιθανῶς ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ Β' (820-829) πρὸς τὸν διάδοχον Κα-
 ρόλου τοῦ μεγάλου Λουδοβίκου τὸν εὐσεβῆ). — Konst. Jire-
 tschek, Eine Urkunde von 1238-1240 zur Geschichte von Corfu, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 336 ἐ. — Χρυσόβουλλά τινα μονα-
 στηρίου τοῦ Μισθρᾶ σωζόμενα ἐν αὐτῷ ὡς ἐπιγραφαὶ τοίχων ἐξέδ. ὁ Κ. Γ. Ζησίου ἐν τῇ Ἀθηνᾷ τόμ. 3 (1891) 461 ἐ. καὶ αὖθις ἐν τοῖς Συμμίκτοις αὐτοῦ, ἐν Ἀθήναις 1892 σ. 43 ἐ. — K. E. Zachariae von Lingenthal, Einige ungedruckte Chrysobullen, ἐν τοῖς Mémoires de l'acad. imper. des sciences de St Péters-
 bourg VIIe série, tome 41, Nr 4, ἐν Πετροπόλει 1893 (μετὰ ση-

μειώσεων περὶ τοῦ σκοποῦ, τοῦ τρόπου τοῦ χρονολογεῖν καὶ τῶν ὑπογραφῶν τῶν βυζαντινῶν χρυσοβούλλων). — W. Regel, Χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρέου Παλαιολόγου τῆς 13^{ης} Ἀπριλίου 1483 ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς χρονικοῖς 1 (1894) 151-158. — M. Γεδεών, Βυζαντινὰ συμβόλαια, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896) τεύχει ἀ. — Πρὸς τελείαν ἀπαριθμησιν τῶν μερικῶν ἐκδόσεων ἀνάγκη εἶνε νὰ καταφύγῃ τις εἰς τὰ παλαιότερα περιοδικά, ἐφημερίδας κ. τ. τ., τὰ ὅποια πλήρη μόνον ἐν Ἀθῇ-ναις εὐρίσκονται.

Δ. *Βοηθήματα*: Περὶ τοῦ πῶς κατεσκευάζοντο αἱ ἑλληνικαὶ αὐτοκρατορικαὶ περιγραφαὶ καὶ περὶ τοῦ γεγονότος, εἰς τὸ ὅποιον πρωτίτερα κανεῖς δὲν ἐπρόσεξεν, ὅτι πολλαὶ ἀντίστοιχοι βενετικαὶ περιγραφαὶ λείπουσι, πραγματεύεται ὁ C. Neumann ἐν τῇ καρποφόρῳ μελέτῃ του Ueber die urkundlichen Quellen zur Geschichte der byzantinisch-venetianischen Beziehungen vornehmlich im Zeitalter der Komnenen, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 366-378. — Περὶ τοῦ τύπου τῶν ἰδιωτικῶν συμβολαίων καὶ τῆς θέσεως τῶν δύο τάζξεων τῶν συμβολαιογράφων, τῶν τοβουλαρίων καὶ τῶν νομικῶν, πραγματεύεται ὁ K. E. Zachariae von Lingenthal, Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Urkundenwesens ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 177-186. — Ἡ συλλογὴ καὶ ὁ χρονολογικὸς καθορισμὸς πασῶν τῶν βυζαντινῶν περιγραμμῶν, ἐπιστολῶν καὶ οἰωνδήποτε ἄλλων ἐγγράφων ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς ῥωσικῆς αὐτοκρατ. Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν προτάσει τῶν ἀκαδημαϊκῶν A. A. Κοῦνικ καὶ B. Βασιλιέφσκη ὡς προκαταρκτικὴ ἐργασία εἰς τὰ σχεδιαζόμενα Regesta τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἥ δὲ ἐκτέλεσις τῶν προκαταρκτικῶν ἐργασιῶν ἀνετέθη εἰς τὴν B. Μελιωράνσκη. Ἰδε Βυζαντινὰ Χρονικά 1 (1894) 249-252.

5. *Μεταφράσεις*: Δὲν ἔχουσι πλέον καμμίαν σημασίαν αἱ ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος καταρτισθεῖσαι καὶ πολλὰκις ἀνατυπωθεῖσαι λατινικαὶ μεταφράσεις ἱστορικῶν τινῶν, ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ὁποίων παρήχθη τὸ πολὺ διαδοθὲν ἐγχειρίδιον τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας: Corpus universae historiae, praesertim Byzantinae . . . Jo. Zonarae annales, Nic. Acominati, Nic. Gregorae, Laonice Chalcondylae, ἐν Λυττίχῃ 1567· ἐν Φραγκφούρτῃ τῇ παρὰ τὸν Μοῖνον 1568 καὶ πολλὰκις αὖθις. — Ὅμοιον ἐγχειρίδιον ἐδημοσιεύθη καὶ γαλλιστί: Histoire de Con-

stantinople depuis le règne de Justin jusqu'à la fin de l'empire, traduites sur les originaux grecs par L. Cousin, ἐν ὧν τῶ τόμῳ, ἐν Παρισίοις 1671-74 καὶ αὖθις ἐν Παρισίοις τὸ 1685. — Καὶ αὕτῃ ἡ ἱστορία τοῦ βυζαντηνοῦ κράτους (Histoire du Bas-Empire) ὑπὸ Le Beau καὶ ἡ ἐξακολουθήσας αὐτῆς σύγκειται τὸ πλεῖστον ἐκ μεταφράσεως τῶν βυζαντινῶν κειμένων. — Πολὺ ἀνακριβὴς ἐν μέρει καὶ ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια ἐλευθέρως μεταφράσεως εἶνε ἡ λατινικὴ ἢ συνημμένη εἰς τὴν παρισιανὴν ἐκδοσιν (μετετυπώθη καὶ εἰς τὴν τῆς Βενετίας) καὶ ὁμοίως εἰς τὴν τῆς Βόννης· ἐν ταύτῃ ἀνεθεωρήθη ὀλίγων μόνων ἱστορικῶν ἢ μεταφράσεις. Ἱστοριοδίφαι τινὲς πειθόμενοι εἰς τὸ παράγγελμα Graeca sunt, non leguntur, παρηκολούθησαν μᾶλλον τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, ἢ τὰ ἑλληνικὰ κείμενα, ἐξ οὗ προῆλθε πολλὴ σύγχυσις καὶ παρενόησις. — Ρωσικὴν μετάφρασιν Βυζαντινῶν τινων ἱστορικῶν οἷον τοῦ Νικηφόρου Βρυεννίου, τῆς Ἀννης Κομνηνῆς, τοῦ Κινάμου καὶ Νικήτα Ἀκομινάτου κατήρτισεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία τῆς Πετρούπολεως, ἐν τέσσαρσι τόμοις, ἐν Πετρούπολει 1860-63. — Αἱ μερικαὶ μεταφράσεις ἀναγράφονται ἐν ταῖς οἰκείαις παραγράφαις.

6. Γενικὰ Βοηθήματα : Α. Σχεδὸν ἄχρηστον εἶνε σήμερον τὸ σπουδαῖον διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ἔργου τοῦ Ger. J. Vossius, De historicis Graecis, ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν 1624, καὶ αὖθις αὐτόθι τὸ 1651, ἐν Φραγκφούρτῃ τῇ παρὰ τὸν Μοῖνον τὸ 1677, ἐν Ἀμστελδάμῳ τὸ 1699, τέλος πενιχρῶς μετασκευασθὲν ὑπὸ Ant. Westermann, ἐν Λειψίᾳ 1838. — Βοηθήματα βάσιμα πρὸς τὴν μελέτην τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν καὶ μέχρι τοῦδε μὴ ἀντικατασταθέντα ἔγραψεν ὁ Du Cange ταῦτα εἶνε πλὴν τῶν σχολίων αὐτοῦ εἰς τὸν Νικηφόρον Βρυένιον, Ἀνναν τὴν Κομνηνὴν καὶ Κίναμον ἰδίως τὰ ἐν τῷ βιβλιολογικῷ παραρτήματι ἀναγραφόμενα ἱστορικὰ ἔργα. — Ἀρκετὰ ἐπιτολαιὰν ἱστορίαν τῆς ἱστορικῆς λογοτεχνίας τῶν Βυζαντινῶν ἔγραψεν ἐξ ἑρανισμάτων ὁ ἐν Βρεσλαυίᾳ καθηγητὴς M. Hanke, De Byzantinorum rerum scriptoribus Graecis, ἐν Λειψίᾳ 1677. — Ὀλιγώτερον τοῦ Du Cange σπουδαῖον, ἀλλὰ χρήσιμον ἀκόμη εἰδικῶς εἰς τινα, εἶνε τοῦ A. Banduri, Imperium orientale, ἐν δυσὶ τόμοις, ἐν Παρισίοις 1711 (μετετυπώθη ἐν Βενετίᾳ τὸ 1729). — Διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα (ἱστορίαν τῶν πατριαρχῶν, ἐπισκόπων κτλ.) ὥς κύριον ἔργον παραμένει

του Le Quien, *Oriens christianus*, ἐν Παρισίοις 1740. — Προσθήκας καὶ συμπληρώσεις εἰς τοῦτο παρὰ Ε. Γκολουβίνσκη, *Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τῆς ὀρθοδόξου βουλγαρικῆς, σερβικῆς καὶ μολδοβλαχικῆς ἐκκλησίας* (ῥωσιστί), ἐν Μόσχᾳ 1871. — Ἴδε πρὸς τούτοις τὸ βιβλιολογικὸν παράρτημα (ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία»). — Διὰ τὴν βιβλιολογίαν πρέπει νὰ συμβουλευθῇ τις φυσικὰ καὶ ἐνταῦθα τὴν *Bibliotheca Graeca* τοῦ Fabricius. — Πολὺ ὀρθῶς νύξεις δίδει γενικῶς ὁ Karl Morgenstern, *Ueber das Studium der byzantinischen Geschichtschreiber*, *Mémoires présentées à l'académie imper. des sciences de St Pétersbourg* 4 (1845) 169-202. — Ὅπως διόλου ἄνευ ἀξίας εἶνε τοῦ Raymond François, *Les derniers jours d' un empire Études sur les historiens Byzantins*, ἐν Παρισίοις 1870· δὲν εἶνε διόλου «μελέται» ἀλλ' ἀγυρτικαὶ φλυαρίαι ἄνευ πνεύματος καὶ ἐπὶ δευτερευουσῶν πηγῶν βασιζόμεναι. — Συνοπτικὸς πίναξ τῶν σπουδαιωτάτων βυζαντινῶν πηγῶν διὰ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν παρὰ Arnold Schäfer, *Abriss der Quellenkunde der griechischen und römischen Geschichte*, 2. Abteilung, ἐν Λειψίᾳ 1881 σ. 186-196. — Ἀπαράιτητον πρὸς σοβαρὰς μελέτας εἶνε τὸ ὥραιον σύγγραμμα τοῦ G. Schlumberger, *Sigillographie de l' empire byzantin*, ἐν Παρισίοις 1884· ἀναλύεται τὸ βιβλίον ἐν *Journal des savants* 1885 σ. 213 ἐ., 323 ἐ.

Β. Ἐσχάτως ἤρχισαν καὶ τὰ εἰς τὰς πηγὰς ἀναφερόμενα κριτικὰ ζητήματα νὰ ἐρευνῶσιν, ἀλλ' ὀλίγα μόνον τμήματα τῆς ἱστορίας διεσαφήθησαν μέχρι τοῦδε. Τὴν πρώτην δοκιμὴν ἔκαμαν ὁ Dändliker καὶ Müller, *Untersuchungen zur mittleren Geschichte* herausgegeben von Max Büdinger 1 (1871) 268-289· ἡ ἐρευνα ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγὰς τῆς περιόδου τῶν ἐτῶν 888-967. — Ἰσχυρὰν ὠθησιν ἔδωκεν ὁ Ferd. Hirsch διὰ τοῦ θεμελιώδους συγγραμμάτος του: *Byzantinische Studien*, ἐν Λειψίᾳ 1876, ὅπερ περιλαμβάνει τὰς εἰς τὰ ἔτη 813-963 ἀναφερομένας ἱστορίας καὶ χρονογραφίας. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν τοῦ βιβλίου ὑπὸ A. von Gutschmid ἐν τῷ *Litterar. Centralblatt* 1877 σ. 521 = *Kleine Schriften* 5 (1894) 439-446. — Τὸ κύριον ἔργον περὶ τῶν πηγῶν τῶν χρονογράφων εἶνε τοῦ H. Gel-

zer, Sextus Julius Africanus, τοῦ ὁποῦ ἄχρι τοῦδε ἐξεδόθη ὁ 1ος τόμος καὶ τοῦ 2ου τὸ α' μέρος, ἐν Λειψία (παρὰ Teubner) 1880-1885. — Τὴν πρὸς ἀλλήλους σχέσιν τοῦ Σκυλίττη, Ἀτταλειάτου, Ψελλοῦ καὶ τῶν λοιπῶν πηγῶν τῶν χρόνων 976-1076 καθορίζει εἰς τὰ κυριώτερα ὁ S. Röckl, Studien zu byzantinischen Geschichtschreibern, ἐν τοῖς Blätter für das bayerische Gymnasialschulwesen 20 (1884) 277-282 καὶ 21 (1885) 4-19. — Κατόπιν ὑπεσχέθη ὁ J. Seger νὰ ἐρευνήσῃ τὰς πηγὰς τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 1' καὶ τὰς τοῦ 12 αἰῶνος, ἐδημοσιεύθη δὲ αὐτοῦ τὸ: Byzantinische Geschichtschreiber des 10. καὶ 11. Jahrhunderts I. Nikephoros Bryennios, ἐν Μονάχῳ 1888. — Τοῦτο ἀκολουθεῖ τὸ μετὰ πολλῆς νοημοσύνης γεγραμμένον βιβλίον τοῦ C. Neumann, Griechische Geschichtschreiber und Geschichtsquellen im 12. Jahrhundert, ἐν Λειψία 1888 (περὶ τῆς Ἀννης Κομνηνῆς, Θεοδώρου Προδρόμου, Κιννάμου. — Βραχὺν καὶ οὐχὶ ἐμπιστοσύνης ἄξιον συνοπτικὸν πίνακα περὶ τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν τοῦ 12 αἰῶνος καὶ περὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀντλησάντων χρονογράφων (Θεοφάνους, Γεωργίου μοναχοῦ, Γλυκᾶ, Ζωναρᾶ κ. ἄ.) ὡς καὶ περὶ τινῶν ἀνατολικῶν πηγῶν παρέχει ὁ Karl Groh, Geschichte des oströmischen Kaisers Justin II, ἐν Λειψία 1889 σ. 1-32. — Τὴν σχέσιν τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου, ἦτοι τοῦ Εὐαγγρίου, Θεοφυλάκτου, τοῦ πασχαλίου Χρονικοῦ, τοῦ Θεοφάνους, Γεωργίου μοναχοῦ κτλ. ἐρευνᾷ ὁ Otto Adamek, Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Kaisers Maurikios. I. II. Gymnasialprogramme, ἐν Graz 1890-91. — Ἐν μέρει μόνον ἀναφέρεται εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς (Εὐάγγριον, Θεοφάνην κ. ἄ.) ἡ ἐμβριθὴς μονογραφία τοῦ L. Jeep, Quellenuntersuchungen zu den griechischen Kirchenhistorikern, ἐν Jahns Jahrbücher, Supplementband 14 (1885) 53-177. — Ἐκτενεῖς ἐρευνᾶι περὶ τῶν πηγῶν τῶν βυζαντινῶν χρονογραφιῶν ὑπὸ C. de Boor, Römische Kaisergeschichte in byzantinischer Fassung, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 13-33· 2 (1893) 1-21· 195-211 καὶ ὑπὸ E. Patzig, Die Hypothesis in Dindorfs Ausgabe der Odysseescholien, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 413-440· Joh. Antiochenus Fragm. 200 Salm und Prokop, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2

(1893) 591-598· Leo Grammaticus und seine Sippe, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 470-497. — Εἰς τὴν μελέτην τῶν παλαιότερων βυζαντηνῶν χρονογραφιῶν (Μαλάλαν, πασχάλιον Χρονικὸν καὶ ἄ.) συμβολὰς παρέχουσι τά τε κείμενα καὶ αἱ περὶ τῶν πηγῶν ἐρευνᾷ ἐν τοῖς *Chronica minora* τοῦ Θεοδώρου Mommsen, *Monumenta Germaniae historica. Auctores antiqui* τόμῳ IX, 1, ἐν Βερολίνῳ 1892 καὶ ἐν τοῖς *Chronica minora* τοῦ C. Frick, τόμῳ Iῳ ἐν Λειψίῳ, *Bibliotheca Teubneriana* 1893. Πρὸς τὰς ἀναλύσεις ταύτης τῆς ἐκδόσεως ὑπὸ H. Gelzer ἐν τῇ *Berliner philolog. Wochenschrift* 1894 Nr 40 στήλῃ 1255-1261 καὶ K. J. Neumann ἐν τῇ *Deutsche Literaturzeitung* 1894 Nr 18 στήλῃ 552-558. — Καθόλου περὶ τῆς ἀρχαίας ιστοριογραφίας τῆς τε ἀνατολικῆς (αἰγυπτιακῆς, βαβυλωνιακῆς καὶ περσικῆς) καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς καὶ ἐλληνικῆς, εἴτα δὲ περὶ τῆς χριστιανικῆς χρονογραφίας τῶν Ἑλλήνων, Σύρων, Ἀράβων, Ἀρμενίων καὶ Σλαύων καὶ τέλος περὶ τῶν ἰσλαμιτικῶν χρονικῶν τῶν Ἀράβων, Τούρκων κτλ. ἔγραψε, περιλαβὼν κείμενα βυζαντηνῶν χρονογραφιῶν καὶ ἐκλογὰς ἐξ ἀνατολικῶν ὁ Albr Wirth, *Aus orientalischen Chroniken*, ἐν Φραγκφούρτῃ τῇ παρὰ τὸν Μοῖνον (παρὰ Moritz Diesterweg) 1894. Ἀλλὰ τὸ βιβλίον τοῦτο συνεγράφη μὲ τόσῃν ἀπαραδεϊγμάτιστον ἐπιπολαιότητα καὶ ὁ συγγραφεὺς δεικνύει τοιαύτην ἄγνοιαν καὶ φαντασιολογίαν, ὥστε δὲν ἀρκεῖ νὰ εἰπώμεν τὸ σύνθηρος «ὅτι πρέπει μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ δέχεται τις ὅσα λέγει», ἀλλ' ἀνάγκη νὰ συστήσωμεν ἀπόλυτον δυσπιστίαν πρὸς αὐτό· τὸν μὲν ἀρχαῖον δύναται νὰ συγχίσῃ, τὸν δὲ πεπειραμένον ἐρευνητὴν ὀλίγα θὰ διδάξῃ. Πρὸς τὴν ἀνάλυσιν αὐτοῦ ὑπὸ K. Κρουμβάχερ ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 667-625. — Χρησιμώτερον ἅπῳς εἶνε τὸ εἰς εἰδικά τινα ἀντικείμενα ἀναφερόμενον σύγγραμμα τοῦ Albr. Wirth, *Chronographische Späne*, ἐν Φραγκφούρτῃ τῇ παρὰ τὸν Μοῖνον 1894. — Τὴν ἀξίαν καὶ ἀμοιβαίαν σχέσιν βυζαντηνῶν τινῶν πηγῶν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, οἷον τοῦ Φωτίου καὶ τῶν ἐκλογῶν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, Ἡσυχίου τοῦ Μιλησίου καὶ τοῦ Ζωναρά, τῶν χρονογράφων Σήξτου Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ κ. ἄ., τοῦ Μαλάλα, Ἰωάννου Ἀντιοχείας, πασχάλιου Χρονικοῦ, Νικηφόρου, Γεωργίου μοναχοῦ, Κεδρηνοῦ κ. ἄ. χαρακτηρίζει ὁ Curt Wachsmuth, *Einführung in das Studium der alten Geschichte*, ἐν Λειψίῳ 1895.

σ. 67-77. 122-124, 155-198. — Τὰς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μεσημβρινῶν Σλαύων ἀναφερομένους εἰδήσεις τῶν ἐσχάτων Βυζαντηνῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων (Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Κομνηνοῦ, Πράκλου, Φραντζῆ, Δούκα, Ἰωάννου Ἀναγνώστου, Χαλκονδύλη καὶ Κριτοβούλου) διερευνᾷ ὁ Βλ. *Καϊσανόεσκη*, Οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι ὡς πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῶν μεσημβρινῶν Σλαύων κατὰ τὴν παρακμὴν τῆς αὐτονομίας των ἐν τῇ (ῥωσικῇ) Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργοῦ τῆς παιδείας ἐν Πετροπόλει 1878 τόμῳ 198 τεύχει Ἰουλίου σ. 63-112. — Ἔργον διαλαμβάνον καθολικῶς περὶ τῶν ἐπιδράσεων τῆς βυζαντινῆς χρονογραφίας ἐπὶ τῶν Σλαύων ἐξέδ. ὁ Α. Πόπωφ, Ἐπιθεώρησις περὶ τῶν Ῥώσων χρονογράφων (ῥωσιστὶ) ἐν δυσὶ τόμοις, ἐν Πετροπόλει 1866. πρβ. καὶ τὰς ἐν τοῖς περὶ Μαλάλα ἀναγεγραμμένας μονογραφίας. — Τὴν εἰδικωτέραν βιβλιολογίαν ἶδε εἰς τὰ περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν συγγραφέων. — Πλὴν τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων βοηθημάτων παραπέμπομεν καὶ εἰς τὰ ἐν τῇ βιβλιολογικῇ παραρτήματι γενικὰ ἱστορικὰ καὶ χρονολογικὰ ἔργα.

Α. ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ.

96. Καθολικὸς χαρακτήριςμός. Οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοί, ὅσοι ἀφηγοῦνται συγχρόνους πράξεις, ἀκολουθοῦσιν ἄνευ ἐξαιρέσεως τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν παράδοσιν. Τοῦτο δὲ εἶνε εὐνόητον, προκειμένου περὶ τῶν ἱστορικῶν, οἵτινες ἤκμασαν κατὰ τὸν 5' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7' αἰῶνος, ἤτοι τοῦ Προκοπίου, Ἀγαθίου, Μενάνδρου, Θεοφυλάκτου, διότι οὗτοι ἴστανται ἐν τῇ μεταβατικῇ ἐποχῇ ἀπὸ τῆς εἰδωλοκρατικῆς ἀρχαιότητος εἰς τὸν χριστιανικὸν μέσον αἰῶνα καὶ συνδέονται ἀμέσως πρὸς τοὺς προηγούμενους ὁμοτέχνους. Ἀλλὰ καὶ οἱ συγγραφεῖς, οἵτινες μετὰ τὴν ὀλεθρίαν ἐποχὴν τῆς ἐκλείψεως πάσης λογοτεχνικῆς παραγωγῆς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 7' μέχρι τῶν μέσων τοῦ 10' αἰῶνος ἐκάλεσαν αὐτοὶ εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἱστοριογραφίαν, ὡς ὑποδείγματα λαμβά-

νουςι πάλιν τοὺς ἀρχαίους, οἱ ἐπὶ Κομνηνῶν μάλιστα καὶ Παλαιολόγων προσκολλῶνται ἔτι στενωτέρον εἰς αὐτούς. Μόνον δὲ κατὰ τοῦτο ἐν συνόλῳ διαφέρουσιν οἱ ἱστορικοὶ τοῦ ια' μέχρι τοῦ ιε' αἰῶνος ἀπὸ τῶν τοῦ ς' καὶ ζ', ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀποβαίνει ἔτι μᾶλλον μιμήσεως καὶ σχολικῆς μαθήσεως ἔργον. Ὁ Προκόπιος, Ἀγαθίας, Μένανδρος, Εὐάγριος, Θεοφύλακτος, ὅσον καὶ ἂν εἶνε μιμηταὶ ἄλλων καὶ ὅσον καὶ ἂν ἐπιτηδεύονται ἕκαστος κατ' ἴδιον τρόπον τὸ ὕψους των, ἀλλὰ βαίνουνσιν ὅμως ἀκόμῃ ὅπως-δήποτε ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ ἐδάφους τῆς ζωσῆς γλώσσης τοῦ καλλιτέρου συγχρόνου κόσμου· ἐξ ἐναντίας Ἄννα ἡ Κομνηνὴ σπουδάζει τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν ὡς ξένην γλῶσσαν, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἐξαναγκαστικὴν θέσιν εὐρίσκονται καὶ πάντες οἱ ἱστορικοὶ τοῦ ιβ' καὶ τῶν ἐπομένων αἰώνων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῶν ἡ ζῶσα γλῶσσα εἶχεν ἀπομακρυνθῆ τοσοῦτον ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς μορφολογικῶς τε καὶ λεξιλογικῶς καὶ συντακτικῶς, ὥστε τὸ παραδεδομένον τεχνικὸν ἰδίωμα οὐδὲ καταληπτὸν πλέον ἦτο ἄνευ σοβαρᾶς προπαιδεύσεως. Αὕτη εἶνε ἡ μόνη ριζικὴ πραγματικῶς διαφορὰ, κατὰ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον ὅλως διόλου, μεταξὺ τῶν ὑστέρων Ἑλλήνων ἱστορικῶν καὶ τῶν κυρίως Βυζαντινῶν. Ἀνάγκη ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυΐας καὶ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν συγγραφέων, ἀλλ' ἐκ τῆς φυσικῆς μεταμορφώσεως τῆς γλώσσης, ἣτις ἐπῆλθεν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ἰδικῆς των θελήσεως.

Καθ' ὅλα τὰλλα ὁμοιόμορφος σχεδὸν εἶνε ἡ εἰκὼν, ἣν ἐπιδεικνύουσιν οἱ ἱστορικοὶ ἀπὸ τοῦ Προκοπίου μέχρι τοῦ Λαονίκου Χαλκονδύλη. Διάφορος εἶνε ἡ ὕλη, καθόσον ἕκαστος ἱστορικὸς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συνάπτει τὴν ἀρχὴν τῆς ἑαυτοῦ ἀφηγήσεως πρὸς τὸ τέλος τῆς τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, διάφορα ὁμοίως εἶνε κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς παιδείας τῆς ἐποχῆς καὶ τὰς ἀτομικὰς διαθέσεις καὶ τὰ προσόντα τοῦ ἱστορικοῦ ὃ τε τρόπος τῆς ἀφηγήσεως καὶ οἱ ψυχολογικοὶ χαρακτηρισμοὶ καὶ ἡ ἀκρίβεια τῶν εἰδήσεων, ἢ μείζων προσοχὴ εἰς τὰ πράγματα τοῦ ἐκκλησια-

στικοῦ ἢ τοῦ πολιτικοῦ βίου· ἀλλ' οὔτε νέα τις τέχνη, οὔτε νέα κριτικὴ μέθοδος, οὔτε ἐπὶ νέας τινὲς ἀρχῆς βασιζομένα ἀντίληψις τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ φέρει ἐμφανῆ τινα μεταβολὴν εἰς τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης ἢ τοῦ τρόπου τῆς ἀφήγησεως.

Ὅπως ἐν τῷ βίῳ τῆς βυζαντινῆς πολιτείας ἡ ῥωμαϊκὴ ἰδέα ἀκατάβλητος ἀντέστη εἰς πάσας τὰς καταιγίδας τῶν αἰώνων, τοιουτοτρόπως καὶ ἐν τῇ ἐξιστορήσει τοῦ βίου τούτου ἀσάλευτον τὸ κράτος τῆς διετήρησεν ἡ παράδοσις. Τὴν ὑπερβάλλουσαν ἰσχὺν τῆς παμπалаίας παιδεύσεως καὶ πείρας κατανοεῖ τις ἀμέσως, ἐὰν λάβῃ τὸν κόπον νὰ παραβάλλῃ τοὺς περὶ Ὑλλῶν καὶ Κίναμον καὶ Νικήταν Ἀκαμινάτον πρὸς τοὺς συγχρόνους τῆς Δύσεως Ἰταλοὺς, Γάλλους καὶ Γερμανοὺς χρονογράφους. Πόσον ἀδέξιοι, πόσον βάρβαροι φαίνονται οἱ Δυτικοὶ ἐν τῇ διατάξει τῆς ὕλης, ἐν τοῖς ψυχολογικοῖς χαρακτηρισμοῖς, ἐν τῇ διαγνώσει πολιτικῶν σκοπῶν καὶ πράξεων! Οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ οὐδέποτε ἤρκεσθησαν εἰς τὴν ξηρὰν γεγονότων ἀφήγησιν, εἰς τὴν ἐκπόνησιν ἐγχειριδίων τῆς παλαιᾶς ἱστορίας πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀναγινωσκόντων. Οὐδὲ ἀπέβαλόν ποτε τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ ἱστορικὸν ἔργον πρέπει νὰ εἴναι ἄρτιον καλλιτέχνημα, προῖόν ὠρίμου σκέψεως καὶ ἐπιμελοῦς ἐπεξεργασίας, οὐχὶ σειρὰ βαναύσων προσωπογραφιῶν πρὸς τέρψιν ἀπειροκάλου κοινοῦ, ἀλλ' ἐξαισία εἰκῶν μέλλουσα νὰ ἐπιζήσῃ καὶ πέραν τῶν αἰώνων. Τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ μέσα τοῦ καλλιτεχνικοῦ τούτου ἐπιτηδεύματος παρέλαβον καθ' ὅλοκληρίαν παρὰ τῶν προγόνων, μηδὲν προσθέσαντες, σμικρὰ δὲ τινα μόνον ἀφαιρέσαντες. Καὶ αὐτὴν τὴν εἰδωλολατρικὴν χροιάν τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν ἔργων, ἡ ὁποία βεβαίως πολὺ ἀλλόκοτον ἐντύπωσιν κάμνει εἰς ἔργα χριστιανῶν συγγραφέων, διετήρησαν ἀμετάβλητον τινὲς ἐξ αὐτῶν.

Ὅπως ἡ γενικὴ κατασκευὴ, τοιουτοτρόπως καὶ τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν ἱστορικῶν ἔργων τῶν Βυζαντινῶν εἴνε ἀπομίμησις τῶν ἀρχαίων. Εἰς οὐδένα ἄλλον τῆς λογοτεχνίας κλάδου

διέμεινε τόσον ασάλευτον διὰ πάντων τῶν αἰώνων τὸ κράτος τῆς γλωσσικῆς παραδόσεως ὅσον εἰς τὸν ἱστορικόν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει πάλιν νὰ υποθέσωμεν, ὅτι πάντες οἱ ἐκπροσωποῦντες τὸν κλάδον τοῦτον κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον εἰργάσθησαν. Ἐὰν ὁ Προκόπιος ζητῇ ν' ἀπομιμηθῇ πρὸ πάντων τὸν Θουκυδίδην, ὁ Ἀγαθίας προσπαθεῖ νὰ φθάσῃ τὸ καλλιτεχνικόν του ἰδεῶδες, ἀφρόνως σταχυολογῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν· ὁ Θεοφύλακτος εἶνε ζηλωτὴς μᾶλλον τῆς εἰκονικῆς γλώσσης τῆς Γραφῆς καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος, ἣν ζητεῖ νὰ πλουτίσῃ διὰ ῥητορικῶν ἐγκαλλωπισμάτων τῆς ἰδίας του ἐπινοήσεως. Ὁ Μένανδρος προτήκτωρ καὶ ὁ Λέων διάκονος ὑπόδειγμα ἔχουσι τὸν Ἀγαθίαν, ὁ Κίνναμος τὸν Προκόπιον, ὁ στρατιωτικὸς Νικηφόρος Βρυέννιος ἀνατρέχει εἰς τὸ ἀπλοῦν ὕφος τοῦ Ξενοφῶντος, ἐνῶ ἡ λογία σύζυγος αὐτοῦ Ἄννα ἀμιλλᾶται πρὸς τὸν Θουκυδίδην καὶ τὸν Πολύβιον. Ὁ Νικήτας Ἀχορινάτος ἐλκύεται μᾶλλον ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς, τέλος ὁ Χαλκονδύλης καὶ Κριτόβουλος, οἱ τελευταῖοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἱστορικοῦ κλάδου τῆς λογοτεχνίας, συμπληροῦσι τὸν κύκλον, ἐπανερχόμενοι αὖθις εἰς τοὺς πρῶτους ἱστορικούς, τὸν Πρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην. Φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ οἱ ἱστορικοὶ ὅπως πάντες οἱ συγγραφεῖς τοῦ Βυζαντίου ὑφίστανται τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὕφους.

Τινὲς τῶν ἱστορικῶν ὑπερέβαινον τόσον πολὺ τὸ μέτρον ἐν τῷ θαυμασμῷ αὐτῶν πρὸς τὰ πρότυπά των, ὥστε ἐδανείζοντο παρ' αὐτῶν ὅχι μόνον τύπους, λέξεις καὶ φράσεις, ἀλλὰ καὶ ἠκολούθουν τὴν αὐτὴν διάταξιν τῆς ὕλης καὶ ἀντέγραφον περιγραφὰς συμβάντων καὶ πράξεων, ἐξ οὗ σπουδαίως ἐβλάπτετο ἡ σαφήνεια καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς ἀφηγήσεως. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο μειονεκτοῦσι καὶ οἱ νεώτεροι Ρωμαῖοι τῶν χρονικῶν συγγραφεῖς καὶ οἱ ἱστορικοὶ τοῦ αἵωνος τῶν Καρολιδῶν¹⁾.

¹⁾ Vgl. Ed. Zarncke, Der Einfluss der griechischen Litteratur auf die Entwicklung der römischen Prosa. Commentat. philol. für Otto Ribbeck, ἐν Λειψίᾳ 1888 σ. 282 ἑ., 317 ἑ.

Ἐν τῇ μιμήσει τῶν παλαιῶν προτύπων σημαντικαὶ ταλαντεύσεις ἦσαν ἀναπόφευκτοι τοῦτο μὲν ἕνεκα αὐτῆς ταύτης τῆς ποικιλίας τῶν ὑποδειγμάτων, τοῦτο δὲ ἕνεκα τῆς διαφόρου μορφώσεως ἑνὸς ἐκάστου, τῆς περὶ τὸ γράφειν δεξιότητος καὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος, οὐχ ἥττον δὲ ἕνεκα τῶν μεταβολῶν, αἳ ὑπέστη ἑν αὐτῇ καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ἀπλῆς μιμήσεως ἢ ἐπίσημος γραπτὴ γλῶσσα. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ ἦτο διόλου ὀρθὸν ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης πρὸς μίμησιν τάσεως νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ὅλως διόλου μηχανικῶς καὶ σχολαστικῶς οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἰργάζοντο. Οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἀκολουθοῦντες ξένα ὑποδείγματα δὲν ἤρνουντο καὶ ἑαυτοὺς παντελῶς. Οἱ πλεῖστοι ἦσαν ἀρκούντως πεπαιδευμένοι καὶ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα εἶχον ἀρκετὰ ζωηρόν, ὥστε νὰ γνωρίζωσι πῶς νὰ ἐπεξεργασθῶσιν ὅπως δῆποτε διὰ τῆς οἰκείας τοῦ πνεύματός των δυνάμεως τοὺς πλουσίους τῶν προγόνων θησαυρούς. Ἀκόμη μᾶς λείπει ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τοῦ ἱστορικοῦ ὅφους τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τὸν χιλιετῆ βίον τοῦ κράτους· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε εἶνε βέβαιον, ὅτι τὰ κοινῶς πιστευόμενα περὶ τῆς κινεζικῆς ἀμεταβλησίας αὐτῶν εἶνε παντελῶς ἀποσκορακιστέα προλήψεις.

Ὅπως ἡ μορφή τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας εἶνε ἀπόρροια τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, τοιοῦτοτρόπως δεσπόζει τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν περὶ τε τῆς σημασίας τῆς ἱστορίας καὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἱστορικοῦ συγγραφέως. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν δὲν στεροῦνται ἀναμφιβόλως ἱστορικοῦ νοῦ καὶ τὴν παράδοσιν ὑποβάλλουσιν εἰς κριτικὴν ἔρευναν. Δὲν εἶνε δὲ ἀξιόμημοι, διότι κατὰ πολὺ ὑπολείπονται τῆς ἀκριβείας τῶν σημερινῶν, ἥτις κατέστη δυνατὴ μόνον ἀφότου ηὔξησαν τὰ μέσα τῆς δημοσιεύσεως καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν βιβλίων. Ἀλλ' ἐφόσον ἐπιτρέπουσιν αἱ δυνάμεις ἐκάστου καὶ οἱ ὅροι τῆς ἐποχῆς, οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Βυζαντίου ζητοῦσι νὰ ἐξακριβώσωσι τὰ πράγματα δι' ὅσον τὸ δυνατόν ἐκτενῶν εἰδήσεων παρὰ καλῶς πληροφορη-

μένων προσώπων. Πρὸς τὴν σκοπὸν τοῦτον προβαίνουνσι μέχρι τοῦ νὰ ἀνακρίνωσιν ἀγροίκους στρατιωτικοὺς αὐτόπτας γενομένους τῶν πραγμάτων καὶ συγκαταβαίνουνσιν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ συμβουλευώνται συγγράμματα ὑπὸ «βαρβάρων» συγγραφέντα, οἷον Περσῶν καὶ Ἀρμενίων. Ἐπιμελῶς σπουδάζουσι περὶ τὴν περιγραφὴν τῶν τόπων, ἐν οἷς τὰ ἱστορούμενα συνέβησαν, πολὺ δὲ ἀγαπῶσι νὰ παρεμβάλλωσι γεωγραφικὰς ἢ καὶ ἐθνογραφικὰς ἀκόμη περιγραφάς. Προσοχῆς ἄξιον ὡσαύτως εἶνε καὶ τοῦτο, ὅτι ζητοῦσι νὰ δώσωσιν εἰς τὴν ἀφήγησιν ὅσον τὸ δυνατόν ἐπισήμου ἐξιστορήσεως χαρακτῆρα διὰ τῆς παραθέσεως ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ ἐπιστολῶν. Βεβαίως ὅλοι δὲν κατορθώνουσι νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὴν ὀρθὴν ἐπίγνωσιν τῶν πραγμάτων· τελειότερον ἐπιτυχάνουσι τοῦτο ἐκεῖνοι τῶν ἱστορικῶν, οἵτινες ἐν ὑπουργήμασιν ὄντες τῆς πολιτείας ἢ τῆς ἐκκλησίας ἔδρασαν αὐτοπροσώπως ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν, ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν προνομιοῦχων τούτων εἶνε ἱκανῶς μέγας. Δυσκολώτερον καθίσταται τὸ ἔργον τῆς σύλλογῆς πληροφοριῶν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, καθ' οὓς ἡ διεύθυνσις τῆς πολιτικῆς ἐξέφυγεν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Βυζαντηνῶν καὶ περιῆλθεν εἰς ξένους λαοὺς, τοὺς Τούρκους π. χ. Ἐνεκα τούτου ὁ Λαόνικος Χαλκονδύλης ἰδίως δὲν ἦτο δυνατόν πλέον, παρὰ πᾶσαν τὴν καλὴν του θέλησιν, νὰ κατορθώσῃ ὥστε νὰ συμπεριλάβῃ εἰς μίαν εἰκόνα τὸ θέατρον τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν περιπλοκῶν. Πρὸς τὸν θεμελιώδη θεωρητικὸν χαρακτῆρα ὅλου τοῦ Βυζαντηνισμοῦ συνάδει καὶ ἡ μεγάλη σπουδαιότης, ἣν οἱ πλείστοι τῶν ἱστορικῶν ἀποδίδουσιν εἰς τὰς διπλωματικὰς καὶ θεολογικὰς διενέξεις. Ὅσον δὲ στενὴ καὶ ἄν ἦτο ἡ συνάφεια τῶν δογματικῶν ζητημάτων πρὸς τὰ ζωτικὰ τοῦ κράτους συμφέροντα ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Κομνηνῶν καὶ ἐντεῦθεν, καὶ πάλιν ὁμοῦς ὑπὲρ τὸ δέον μέγας φαίνεται ὁ χάρος, ὅστις παραχωρεῖται εἰς τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν ἔχθεσιν. Ἀλλ' ἡ ταιαύτη τάσις, ἥτις δίδει θεολογικὸν χαρακτῆρα εἰς μίαν ὅλην περίοδον τῆς βυζαντινῆς ιστοριογραφίας, ἐξεδηλώθη ὑπὲρ τὸ προσῆκον μέτρον μόλις ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων.

Οὐδεμίαν ἄλλην ἀρχὴν τῆς παλαιᾶς ἱστορικῆς σχολῆς ἐκληρονόμησαν οἱ Βυζαντινοὶ πιστότερον ἢ τὴν ἀντικειμενικότητα. Ὅτι ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ εἶνε ἀμερόληπτος καὶ φιλαλήθης, γνωρίζουσιν ὅλοι καλῶς, πολλοὶ δὲ καὶ ῥητῶς ἀνομολογοῦσι τοῦτο. Ὅτι ὅμως ἡ κατὰ συνθήκην αὕτη οὐδετερότης συχνὰ παραβαίνεται, ἐξηγεῖται τοῦτο μὲν ἐκ τῆς δεσποτικῆς πίεσεως, ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ πλείστοι ἔγραφον, τοῦτο δὲ ἐκ τῶν ἀτομικῶν ἀντιπαθειῶν καὶ συμπαθειῶν. Τὸ κακὸν τῆς ἀθετήσεως τῆς ἀντικειμενικότητος καταντᾷ λίαν σοβαρὸν παρὰ τοῖς ἀυλικῶς ἱστορικοῖς, οἷος εἶνε ὁ Ψελλὸς π. χ. Ἀλλὰ καὶ ὅπου μεροληπτοῦσιν οὗτοι, φροντίζουν τοῦλάχιστον νὰ κρύπτωσιν ἐπιμελέστατα τὰ ἐνδόμυχα αἰσθήματά των καὶ προσποιοῦνται ὅτι ὁμιλοῦσι μετ' ἀδιαφορίας περὶ φίλων καὶ ἐχθρῶν, περὶ καλῶν καὶ κακῶν συντυχημάτων.

Κρίνοντας γενικῶς περὶ τῶν προσόντων τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι αἱ σπουδαιόταται συνθήκαι τῆς ἱστοριογραφίας, ἥτις διακρίνεται διὰ τὴν παιδαγωγικὴν τῆς δύνάμιν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν μορφήν, τουτέστιν ἡ ἐκ τῆς ἐλευθερίας ἀπορρέουσα φιλοπατρία καὶ ἡ πολιτικὴ πεποίθις, ἐν Βυζαντίῳ ὑπῆρχον ἀσυγκρίτως πολὺ ἀτελέστεραι ἢ ἐν ταῖς χώραις, ὅπου ἡ ἱστοριογραφία ἐν ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις χρόνοις προήχθη εἰς μεγίστην ἀκμὴν. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία, ὅτι οἱ ἱστορικοὶ ἀποτελοῦσι τὴν ὑπέροχον τάξιν τῶν πεζογράφων. Εἰς οὐδένᾳ ἄλλον κλάδον τῆς λογοτεχνίας, πλὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας, τὸ βυζαντινὸν πνεῦμα παρήγαγε τόσον ἀφθόνους καὶ ἀγαθοὺς καρπούς. Οἱ ἱστοριογράφοι ὅσον καὶ ἂν ἦσαν μιμηταὶ ξένων τύπων, εὐρίσκοντο ὅμως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δημιουργήσωσι καὶ τι νέον, διότι τὸ ὕλικόν αὐτῶν ἦτο ὅλως νέον. Τὸ νέον δὲ τοῦτο ὕλικόν μέχρις ἰδίως τοῦ ἑ' αἰῶνος δὲν ἦτο διόλου ἀσήμαντον. Αἱ μεγάλαι προσωπικότητες τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Βελισσαρίου καὶ Ναρσῆ, εἴτα τοῦ Ἡρακλείου, κατόπιν ἡ κολοσσιαία ἀνάπτυξις τῶν δυνάμεων ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, πάλιν ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνα-

καίνισις ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν, τέλος ἡ καταπλημμύρησις τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατακτητῶν ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἐξαισιώτατα ἀντικείμενα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Χίλιετῆς πάλη, δεινοὶ ἐξωτερικοὶ πόλεμοι καὶ αἱματηραὶ ἐσωτερικαὶ συγκρούσεις, καταπληκτικαὶ ἡρωϊκαὶ πράξεις καὶ ζοφεραὶ ἐνέργειαι ἐπιδεξιωτάτης διπλωματίας, οἱ εὐγενέστατοι καὶ οἱ βδελυρώτατοι χαρακτῆρες ἐπρόκειντο εἰς περιγραφὴν καὶ περιεγράφησαν πολλάκις ἐπιτυχέστατα.

Χαρακτηρισμὸς τῶν Βυζαντηνῶν ἱστορικῶν ὑπὸ Α. v. Guttschmid ἐν τῷ περιοδικῷ *Die Grenzboten* 22 (1863) 1, 344 ἐ. = *Kleine Schriften* 5 (1894) 412 ἐ. C. Neumann, *Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im zwölften Jahrhundert*, ἐν Λειψίᾳ 1888 σ. 1-16. — Περὶ τῆς αὐλικῆς βυζαντηνῆς ἱστοριογραφίας πρὸς W. Fischer, *Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung* 7 (1886) 374 ἐ.

97. Ὁ Προκόπιος, ὁ σημαντικώτατος τῶν ἱστοριογράφων τῶν ὑστέρων ἐλληνικῶν ἢ βυζαντηνῶν χρόνων, ἐγεννήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ ε' αἰῶνος ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης. Ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν νόμων καὶ στάδιον πρὸς ἐξάσκησιν αὐτῆς ἐζήτησεν ἐν τῇ πρωτεύουσὶ τοῦ κράτους, πρὸς ἣν ἀπέβλεπον καὶ τότε ἀκόμη, ἔτι δὲ μᾶλλον βραδύτερον ὅσοι εἶχον πεποιθήσιν εἰς τὰς δυνάμεις τῶν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔγινεν ὡς φαίνεται ἀμέσως γνωστός, διότι ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 527 μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνου προσεκλήθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ στρατηγοῦ Βελισαρίου ὡς νομικὸς σύμβουλος καὶ γραμματεὺς («ξύμβουλος, πάρεδρος καὶ ὑπογραφεύς»). Τοῦτο δὲ τὸ σπουδαῖον καὶ μεγάλας εὐθύνας ἔχον ἀξίωμα περιβεβλημένος ἠκολούθησε τὸν Βελισάριον εἰς τὰς πλείστας ἐκστρατείας του. Τὸ 533 συνεξεστράτευσε μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν Βανδάλων εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ὅπου καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Βελισαρίου ἐπὶ τινα ἔτι χρόνον παρέμεινε· τὸ 536 μετέβη εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ὁ Βελισάριος ἐπολέμει κατὰ τῶν Γότθων· ἔπειτα ἠκολούθησεν αὐτὸν εἰς τὴν Ἀσίαν

ἐκστρατεύοντα κατὰ τῶν Περσῶν· τὸ 542 εὐρίσκομεν αὐτὸν πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατὰ τὸν Νικηφόρον πατριάρχην καὶ τὸν Σουΐδαν ἀνυψώθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἰλλουστρίου. Ὁ χρόνος τοῦ θανάτου αὐτοῦ δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστός, πιθανῶς ὅμως δὲν ἐπέζησεν εἰς τὸ ἔτος 562. Ὁ Προκόπιος διεφώτισε τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ διὰ τριῶν συγγραμμάτων πολὺ μὲν διαφόρων ἀλλήλων κατὰ τε τὰ περιεχόμενον καὶ τὸν σκοπὸν, ἀλλ' ἀμοιβαίως συμπληρουμένων.

1. Χρονολογικῶς καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν πρωτεύει τὸ μέγα ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον, *Ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ὀκτώ* (Φῶτιος ἐν τίτλῳ 63. Ὁ Προκόπιος ἀφηγεῖται ἐν αὐτῷ τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους τῶν Βυζαντηνῶν, ἐν δυσὶ βιβλίοις, τοὺς κατὰ Βανδάλων, ἐν δυσὶ βιβλίοις, τοὺς κατὰ Γότθων, ἐν τρισὶ βιβλίοις· ἐν τῷ ὀγδόῳ ἐκθέτει συνοπτικῶς τὰ συμβάντα μέχρι τοῦ 554. Ἀλλ' ἐπειδὴ πλὴν τῶν πολέμων τούτων ἐκτίθενται καὶ ἄλλα συμβάντα, τὸ βιβλίον δύναται κάλλιστα νὰ ὀνομασθῇ ἱστορία τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκ τούτου καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ Ἀγαθίου ἐν τῷ προοιμίῳ αὐτοῦ, ὅτι ὁ Προκόπιος συνέγραψε «τὰ πλεῖστα τῶν κατὰ τοὺς Ἰουστινιανοῦ χρόνους γεγενημένων». Ὅτι οἱ μετὰ ταῦτα ἱστορικοὶ πολλάκις ἐχαρκτήρισαν αὐτὸ ἀπλῶς ὡς ἱστορίαν τῶν πολεμικῶν πράξεων τοῦ Βελισαρίου¹⁾, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ὑπερόχου θέσεως, ἣν κατέχει ἐν αὐτῷ ὁ Βελισάριος καθὼς στρατηγὸς τῶν ὅλων, καὶ ἐκ τῆς μεγάλης δημοτικότητος, ἣν ἀπελάμβανε κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ὁ εἰς μυθολογικὸν ἥρωα ἀνυψωθείς στρατηγός. Ἡ διάταξις τῆς ὕλης ἐν τοῖς πρώτοις ἐπτὰ βιβλίοις εἶνε ὡς παρὰ τῷ Ἀππιανῷ τοπικῇ, ὅθεν πολλάκις διακόπτεται ἡ ἱστορικὴ συνάφεια τῶν πραγμάτων· μόνον ἐν τῷ ὀγδόῳ βιβλίῳ ἀπεμακρύνθη τῆς ἀρχῆς ταύτης ὁ Προ-

¹⁾ Φωτίου Βιβλιοθήκη ἐν τίτλῳ 63· Ἀνεγνώσθη Προκοπίου τοῦ ῥήτορος ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ὀκτώ. Ἱστορεῖ δὲ τὰ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνεγενθέντα πρὸς τε Πέρσας Ῥωμαίους καὶ πρὸς Βανδύλους καὶ Γότθους, & Βελισάριος στρατηγῶν διεπράξατο μάλιστα.

Σ. Μ.

κόπιος, διὸ καὶ τὴν ἀφήγησιν ὀνομάζει ἐνταῦθα « ποικίλην ». Τὸ πλεῖστον τῶν ιστοριῶν ἦτο πάντως συντετελεσμένον ἤδη κατὰ τὸ ἔτος 545, τινὰ δὲ μόνον τμήματα συνεγράφησαν ἀκολούθως. Τὰ πρῶτα ἑπτὰ βιβλία ἐξεδόθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ἐν ἔτει 550 ἢ 551, τὸ δὲ ὄγδοον, ὅπερ εἶνε τρόπον τινὰ παράρτημα τοῦ ὅλου, ἐξεδόθη οὐχὶ πρὸ τοῦ 554. Πρὸς σύνταξιν τοῦ τμήματος, ἐν ᾧ ἀφηγεῖται τὰ πρὸ ἐαυτοῦ γεγενημένα, ὁ Προκόπιος ἔκαμεν εὐρείας ἐπὶ τῶν πηγῶν μελέτας¹⁾. Ἀναφέρει τοὺς συγγραφεῖς τῶν κατὰ μέρος ιστοριῶν²⁾, παραπέμπει εἰς τὸν Ἡρόδοτον, Αἰσχύλον, Ἀριστοτέλη, Ἀρριανὸν καὶ Στράβωνα, τὰς πηγὰς τοῦ ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μνημονεύει μόνον ὅπου δὲν συμφωνεῖ πρὸς αὐτάς. Περὶ τῶν ἀρμενικῶν πραγμάτων συνεβουλευθὲν τὸ ιστορικὸν ἔργον Φαύστου τοῦ Βυζαντίου. Τὰς συγχρόνους πράξεις ἀφηγεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ὧν αὐτόπτης ἢ αὐτήκοος ἐγένετο³⁾. Ἐκ τούτου προέρχεται τὸ πλῆθος τῶν λεπτομερειῶν καὶ χαρακτηριστικῶν ἀνεκδότων, τὰ ὅποια δίδουσι ποικίλειαν εἰς τὴν ἀφήγησιν.

2. Μετὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ βιβλία τῆς ιστορίας τῶν πολέμων συνέγραψεν ὁ Προκόπιος ἐν ἔτει 550 τὰ ἀξιοπερίεργα αὐτοῦ ἀπομνημονεύματα, ἅπερ ὁ Σουΐδας⁴⁾ καλεῖ Ἀνέκδοτα (συνήθως σήμερον ἐν τῇ Δύσει *historia arcana* ἢτοι μυστικὴ ιστορία). Τὸ σύγγραμμα τοῦτο συνεχίζει τὴν ιστορίαν τῶν ἑπτὰ πρώτων βιβλίων τῶν πολεμικῶν, ἀποτελοῦν ἐπανόρθωσιν καὶ συμπλήρωσιν

¹⁾ Ἀγαθίου IV 26 (σ. 264, 19 ἐκδ. Βόννης): ὡς πλεῖστα μεμαθηκότα καὶ πᾶσαν ὡς εἰπεῖν ἱστορίαν ἀναλεξάμενον.

²⁾ Π. χ. Περὶ τοῦ βανδαλικοῦ πολέμου II 10 (σ. 449, 20 ἐκδ. Βόννης)· περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου II 12 (σ. 208, 17 ἐκδ. Βόννης).

³⁾ Περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου (I σελ. 10, 14 ἐ. ἐκδ. Βόννης): Καὶ οἱ αὐτῶ ξυνηπίστατο πάντων μάλιστα δυνατὸς ὢν τάδε συγγράψαι κατ' ἄλλο μὲν οὐδέν, ὅτι δὲ αὐτῶ ξυμβούλῃν ἤρημένον Βελισαρίῳ τῇ στρατηγῇ σ' χ' ε' δ' ἄν' τι ἄπασι παραγενέσθαι τοῖς πεπραγμένοις ξυνέπεσε. Σ. Μ.

⁴⁾ Σουΐδας ἐν λέξει Προκόπιος· ἔγραψε καὶ ἕτερον βιβλίον, τὰ καλούμενα Ἀνέκδοτα τῶν αὐτοῦ (τ. ἐ. Ἰουστινιανοῦ) πράξεων, ὡς εἶναι ἀμφότερα τὰ βιβλία ἐννέα. τὸ βιβλίον Προκοπίου, τὰ καλούμενα Ἀνέκδοτα φόνους καὶ κωμωδίας Ἰουστινιανοῦ τοῦ βασιλέως περιέχει καὶ τῆς αὐτοῦ γυναικὸς Θεοδώρας, ἀλλὰ μὴν καὶ αὐτοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς γαμετῆς αὐτοῦ.

αὐτῶν, καθόσον εἰς τὸ φῶς φέρεται πᾶν ὅ,τι ἐν ἐκείνοις διὰ τὸν φόβον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας εἴτε ἀπεσιωπήθη εἴτε οὐχὶ κατ' ἀλήθειαν ἐλέγχθη¹⁾. Τὰ Ἀνέκδοτα καθίστανται τοιοῦτοτρόπως πρωτοφανές πικρὸν κατηγορητήριον κατὰ τῆς δεσποτικῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας, ἐν μέρει δὲ καὶ κατὰ τοῦ Βελισαρίου καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα οὐσιαστικαὶ ἀντιφάσεις μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων καὶ τῆς ἱστορίας τῶν πολέμων δὲν εὐρίσκονται ἢ ὀλίγαι μόνον. Ἐν ταύτῃ μὲν ἀνέγραψε τὰ πράγματα ἀπλῶς, ἀφήσας εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ σκεφθῇ περὶ τῶν μεταξὺ τῶν γραμμῶν ὑπονοουμένων, ἐν ἐκείνοις δὲ ἐξάγει ὁ ἴδιος τὸ ἡθικὸν συμπέρασμα καὶ δὴ μετ' ἀδυσωπήτου αὐστηρότητος, ἥτις πολλὰκις καταντᾷ ἄδικος καὶ ἀλόγιστος²⁾. Κατὰ τὸν Προκόπιον ὁ Ἰουστινιανὸς εἶνε αἴτιος πάντων τῶν κακῶν καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν προερχομένων ἐκ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, οἷον τῶν καταιγίδων καὶ τῶν πυρκαϊῶν. Περιγράφων τὰς βδελυγμίας τῆς Θεοδώρας ἐν τῇ ἱερᾷ του ἀγανακτῆσει ὁ ἱστοριογράφος δὲν συστέλλεται νὰ μεταχειρισθῇ καὶ τοὺς ἀσεμνοτάτους χαρακτηρισμούς. Πιθανὸν εἶναι ὅτι ὁ Προκόπιος διηνεκῶς ἐπέχειργάζετο τὰ Ἀνέκδοτα ὡς εἶδος μυστι-

1) Τὸ βιβλίον ἀρχεται ὡς ἑξῆς: "Ὅσα μὲν οὖν Ρωμαίων τῷ γένει ἐν τε πολέμοις ἄχρι δεῦρο ξυνηνέχθη γενέσθαι, τῇδὲ μοι δεδιήγηται, ἥπερ δυνατόν ἐγεγόνει τῶν πράξεων τὰς δηλώσεις ἀπάσας ἐπὶ καιρῶν τε καὶ χωρίων ἐπιτηδεύων ἀρμυσαμένῃ· τὰ δὲ ἐνθένδε οὐκ ἔτι μοι τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ συγκαίεται, ἐπεὶ ἐν ταῦθα γε γράφεται πάντα, ὅποσα δὴ τετύχηκε γενέσθαι πανταχόθι τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς. Αἴτιον δέ, ὅτι δὴ οὐκ οἶόν τε ἦν περιόντων ἔτι τῶν αὐτὰ εἰρησμένων ὅτι δὴ ἀναγράφεσθαι τρόπῳ. Οὕτε γὰρ διαλαθεῖν πλήθην κατασκόπων οἶόν τε ἦν οὕτε φωραθέντα μὴ ἀπολωλέναι θανάτῳ οἰκτίστων. . . Ἀλλὰ καὶ πολλῶν τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λόγοις εἰρημένων ἀποκρύψασθαι τὰς αἰτίας ἡναγκάσθη. Τὰ τότε δ' οὖν τῶς ἄρρητα μέιναντα καὶ τῶν ἔμπροσθεν δεδηλωμένων ἐνταυθα μοι τοῦ λόγου τὰς αἰτίας σημῆναι δεήσει. Σ. Μ.

2) Ἀνεκδ. σ. 57, 15 ἔ. (ἐκδ. Βόννης). Πῶς ἂν τις τῶν Ἰουστινιανοῦ τρόπων ἐφικέσθαι τῷ λόγῳ δυνατός εἴη; ταῦτα τε καὶ πολλὰ ἔτι μετ' ὧ κακὰ αὐ κατὰ ἀνθρώπον ἔχον ἐφαίνετο, ἀλλὰ πᾶσαν ἡ φύσις ἐδόκει τὴν κακοτροπίαν ἀφελομένη τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐν τῇ τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς καταθέσθαι ψυχῇ. . . "Ὡστε εἰ τις ἀνωθεν ἅπαντα τὰ Ῥωμαίοις ξυνηνέχθέντα σταθμώμενος ἀντιστοχοῦν αὐτὰ τοῖς τοῖς ἐθέλει, δοκεῖ ἂν μοι πλείω φόνον εὐρίσθαι ἀνθρώπων πρὸς τοῦ ἀνδρὸς τοῦδε θυμῶντα ἢ ἐν τῷ ἄλλῳ παντὶ αἰῶνι γεγενῆσθαι τετύχηκε. Σ. Μ.

κοῦ ἡμερολογίου, κατέλιπε δὲ αὐτὸ εἰς τινὰ φίλον πρὸς δημοσίευσιν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡς διαθήκην τῆς φιλαληθείας του. Ἄν ζητήσωμεν καὶ διὰ τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ἔργον πρότυπὸν τι ἐν τῇ ἀρχαιότητι, τότε ὡς τοιοῦτο δυνάμεθα ἴσως νὰ θεωρήσωμεν τοῦ Θεοπόμπου τὴν ἱστορίαν τοῦ Φιλίππου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὡσαύτως κατὰ τὴν μυχρυρίαν Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς¹⁾ ἡ μυστικὴ ἱστορία σφόδρα διακριτικὴν θέσιν κατεῖχε.

Ἐνεκα τῶν ἀνηκούστων κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπιθέσεων πολυλάκις διημυσιβήθη ἡ γνησιότης τῶν Ἀνεκδότων, τὰ περὶ τοῦ ζητήματος δὲ τούτου γραφέντα, ἐν μέρει λίαν ἀκρίτως, ἀποτελοῦσι τὸ οὐσιῶδες μέρος τῶν περὶ Προκοπίου πραγματειῶν. Ἡ διάγνωσις τοῦ ὀρθοῦ ἐπεσκοτιζέτο ἄλλοτε ἰδίως ἔνεκα τῆς παραλόγου ἐπιμονῆς νὰ θεωρῇται τὸ ζήτημα συναφὲς πρὸς ἰδία κομματικὰ συμφέροντα. Καὶ οἱ μὲν νομικοὶ ἐκηρύσσοντο κατὰ τῆς γνησιότητος, διότι δὲν ἐπεθύμουν νὰ λέγηται κανὲν κακὸν κατὰ τοῦ περιλημένου αὐτῶν Ἰουστινιανοῦ, καθολικοὶ δὲ θεολόγοι ἐνόμιζον ὅτι ὑποστηρίζοντες τὴν γνησιότητα ἢ προτεστάνται ὅτι ἀθετοῦντες αὐτὴν ὑπερεμάχουν τῶν συμφερόντων τῆς ἰδίας ἐκκλησίας. Σήμερον διὰ λόγους πραγματικοὺς καὶ ἐπὶ τοῦ ὕφους²⁾ τοῦ συγγραφέως στηριζομένους ἡ πατρότης τοῦ Προκοπίου ἂν μὴ θεωρῇται ἀποδεδειγμένη, ἀλλὰ πιθανὴ ὅμως κατέστη.

3. Τελευταῖον ἔγραψεν ὁ Προκόπιος τὸ Περὶ τῶν κτισμάτων τῶν βιβλίων, ὅπερ, ἐὰν ὁ Θεοφάνης ὀρθῶς θέτῃ τὴν κατασκευὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Προκοπίου μνημονευομένης γεφύρας τοῦ Σαγγαρίου εἰς τὸ ἔτος 560, πρέπει νὰ συνετελέσθῃ καὶ ἐδημοσιεύθῃ μετὰ ταῦτα, πάντως δὲ οὐχὶ πρὸ τοῦ 558. Ἐνῶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν πολέμων ὁ Προκόπιος ἐξεστόμισε ὅχι ὀλίγας πικρὰς ἀληθείας, ἡ περὶ τῶν κτισμάτων συγγραφὴ ἀποδεικνύεται γνήσιος βυζαντηνὸς πανηγυρικὸς τοῦ αὐτοκράτορος, ὑπόδειγμα καὶ πρότυπον τοῦ ἀηδοῦς

¹⁾ De imitatione librorum reliquiae, ὑπὸ H. Usener, ἐν Βόννῃ 1889 σ. 26.

²⁾ Ἰδεὲ τὸ βιβλίον τοῦ Dahn περὶ Προκοπίου σ. 416-447 καὶ H. Braun, Procopius Caesar. quatenus imitatus sit Thykydem σ. 54 ἔ.

ἐκείνου εἰδούς τῶν τοιούτων πραγματειῶν, ὅπερ ἤνθησε πρὸ πάντων ἐπὶ Κομνηνῶν καὶ Παλαιολόγων. Πόθεν ὠρμήθη εἰς τὸ ἔργον ὁ συγγραφεὺς, ἀγνοοῦμεν· ἴσως εἶχε πάντα λόγον ὁ Προκόπιος νὰ καταπραύνη διὰ θερμοῦ τινος ἐγκωμίου τὴν ὀργήν, ἣν ἐξήγειρεν ἡ ἀνυπόστολος αὐτοῦ κριτικὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν πολέμων· ἴσως δὲ εἰργάσθη καὶ αὐτὸ τοῦτο κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐγκωμιάζει πρῶτον πάσας τὰς ἀγαθὰς ιδιότητας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὴν πρῶτην καὶ τὴν νομοθετικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτοῦ δραστηριότητα, μεθ' ἧς εἰσέρχεται εἰς τὸ κύριον θέμα τοῦ λόγου, εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν καθ' ἅπαν τὸ εὐρὺ κράτος κτισμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ¹⁾. Ἵνα δώσῃ δὲ εἰς τὸ θέμα τοῦτο πανηγυρικὸν τύπον, καταλέγει πάντα τὰ ἐκ τῶν δημοσίων πόρων ὅπουδήποτε τοῦ κράτους ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ κτισθέντα ὡς ἴδιον τοῦ αὐτοκράτορος ἔργον. Παρὰ τὰς ῥητορικὰς ὑπερβολὰς καὶ τοὺς ἀμέτρους ἐπαίνους, οἵτινες ἐνίοτε ἀκούονται σχεδὸν ὡς εἰρωνεῖαι, τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν γεωγραφικῶν, τοπογραφικῶν καὶ δημοσιονομικῶν εἰδήσεων ἀνήκει εἰς τὰς σπουδαιοτάτας πηγὰς τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἐκ διαφόρων ἐνδείξεων καθίσταται πιθανόν, ὅτι ὁ Προκόπιος ἐσχεδιάζεε νὰ πραγματευθῇ ἐν ἰδιαιτέρῳ συγγράμματι καὶ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας· ἀλλὰ τὸ σχέδιον αὐτοῦ τοῦτο ἔμεινεν ἀπραγματοποίητον.

Ὁ Προκόπιος καὶ ὡς ἱστορικὸς καὶ ὡς συγγραφεὺς κατέχει

¹⁾ Σελ. 171, 3 ἑ. (ἐκδόσ. Βόννης). Ἐν χρόνῳ τῷ καθ' ἡμᾶς Ἰουστινιανὸς ὁ βασιλεὺς γέγονεν, ὃς τὴν πολιτείαν πλημμελῶς κινουμένην παραλαβὼν μεγέθει μὲν αὐτὴν μείζω τε καὶ πολλῶ ἐπιφανεστέραν εἰργάσατο... Καίτοι λέγουσὶ ποτε Θεμιστοκλέα τὸν Νεοκλείους ἀποσεμνύνεσθαι ὅτι δὴ οὐκ ἀνεπιστημόνως ἔχοι πόλιν μικρὰν ποιῆσαι μεγάλην. Ὁ δὲ δὴ οὐκ ἀμελέτητός ἐστιν ἐμποριζεσθαι πολιτείας ἐτέρας. Πολλὰς ἀμέλει προσεποίησεν ἡδὴ τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ ἀλλοτρίας καθ' αὐτὸν οὐσας, πόλεις δὲ ἀναρίθμους δεδημιούργηκεν οὐ πρότερον οὐσας. Πλανωμένην δ' εὐρὺν τὴν ἀμφὶ τῷ θεῷ ὁδὸν τὰ πρότερα εἰς πολλὰ τε ἀναγκαζομένην εἶναι, συντρίψας ἀπάσας τὰς ἐπὶ τὰς πλάνας φερούσας ὁδοὺς, διεπράξατο ἐν τῷ βεβαίῳ τῆς πίστεως ἐπὶ μιᾷ ἐσθάνῃ χρηπίδος... τοῦ δὲ καθ' ἡμᾶς βασιλεὺς Ἰουστινιανοῦ (ὃν δὴ καὶ φύσει βασιλεὺς καλῶν τις. οἶμαι. ὀρθῶς ἂν εἴποι, ἐπεὶ καὶ πατὴρ ὡς ἡπίος ἐστὶ, καθ' Ὁμήρον) εἰ τις ἐς τὸ ἀκριδὲς τὴν βασιλείαν ἐπισκοποῖτο, παιδιὰν τινα τὴν Κύρου ἀρχὴν οἴησεται εἶναι. Σ. Μ.

σημαντικὴν θέσιν. Εὐμοιρῶν παιδείας ἐξόχου ἀπέκτησε συνάμα ἐν τῇ θέσει ἣν εἶχε παρὰ τῷ Βελισαρίῳ, ἀποχρῶν ποσὸν γνώσεων πολιτικῶν, στρατιωτικῶν, γεωγραφικῶν καὶ ἐθνογραφικῶν· τοιοῦτοτρόπως κατεῖχεν ὅσον ὀλίγοι ἄλλοι τὰ μέσα ὅπως οἰκοδομήσῃ τὸ ἔργον τοῦ ἐπὶ βάσεως ἀσφαλοῦς. Ὅπως ὁ Πολύδιος, καὶ αὐτὸς ἐθεώρει πάνυ σπουδαῖον νὰ διδάσκη τοὺς ἀναγνώστας διὰ γεωγραφικῶν παρεκβολῶν περὶ τῶν ξένων λαῶν καὶ τῶν τόπων ἔνθα τὰ ἐξιστορούμενα συνέβησαν, ἵνα μὴ φαίνωνται παρόμοιοι πρὸς ἀνθρώπους, καθὼς που παρατηρεῖ ὁ ἴδιος¹⁾, σκιαμαχοῦντας, ἀλλὰ γινώσκοντας ὅποιοί τινες εἶνε οἱ λαοὶ περὶ ὧν ἡ ἱστορία λαλεῖ.

Καὶ αὐτὰ τὰ ἀξιοπερίεργα διαφόρων χωρῶν ἐχρησιμοποιεῖ πρὸς μείζονα ἐνάργειαν καὶ πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἡ στενὴ σχέσις πρὸς τοὺς κυβερνητικοὺς κύκλους τῷ διηυκόλυνε τὴν ἐκ περιωπῆς ἐξέτασιν καὶ γνῶσιν τῶν συγχρόνων πραγμάτων. Πρὸς ταῦτα δὲ τὰ προσόντα συνενώνει καὶ ἀξιοσέβαστον φιλαλήθειαν. Ἡ πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν εὐλάβεια ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν πολέμων καὶ ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ περὶ τῶν κτισμάτων συγγραφῇ δικαιολογεῖται ὑπὸ τῆς δεσποτικῆς πίεσεως, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἔγραφεν, ὅσον δὲ καὶ ἂν κατὰ τὸ φαινόμενον ἐγκωμιάζῃ τὸν Ἰουστινιανόν, παρέχει ὅμως εἰς τὸν νοήμονα ἀναγνώστην καὶ ἀρκετὰ μέσα πρὸς διάγνωσιν τῆς λανθανούσης ἀληθείας. Κατὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐκθεσιν τῶν πραγμάτων εἶνε μιμητὴς ἀρχαίων προτύπων, ἰδίως τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου²⁾. Παρ' αὐτῶν δανεῖζεται

1) Γοτθ. IV 1 (σ. 462 2 ἐκδόσ. Βόννης): "Ὅπως δὲ τοῖς τάδε ἀναλεγόμενοις ἐκδηλὰ τὰ ἐπὶ Λαζικῆς γιωρία ἔσται, ὅσα τε γένη ἀνθρώπων ἀμφ' αὐτὴν ἴδρυνται, καὶ μὴ ὑπὲρ τῶν ἀφανῶν σφίσιν ὥσπερ οἱ σκιαμαχοῦντες διαλέγεσθαι ἀναγκαζονται, οὐ μοι ἀπὸ καιροῦ ἔδοξεν εἶναι ἀναγράφασθαι ἐνταῦθα τοῦ λόγου ὃν τινα δὴ τρόπον ἀνθρώποι οἰκοῦσι τὸν Εὐξεινον καλούμενον πόντον.

2) Πρὸς τὸ προσίμιον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν πολέμων (περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου I σελ. 10 ἐκδόσ. Βόννης): Προκόπιος Καισαρεὺς τοὺς πολέμους ξυνέγραψεν, ὡς Ἰουστινιανὸς ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς πρὸς· βαρβάρους διήνεγκε τοὺς τε εἰρῆς καὶ ἐσπερίους, ὡς πῃ αὐτῶν ἐκάστῳ ξυνήνεχθη γενέσθαι, ὡς μὴ ἔργα ὑπερμεγέθη ὁ μέγας αἰὼν λόγου ἔρημα χειρῶσάμενος τῇ τε λήθῃ αὐτὰ καταπρόηται καὶ παντάπασιν ἐξίτηλα θῆται, ὧν περ τὴν μνήμην αὐτὸς ἔμετο μέγα τι ἔσσεσθαι καὶ ξυνοῖσον ἐς τὰ μάλιστα τοῖς τε νῦν οὔσι καὶ τοῖς εἰς τὸ

πλείστας τῶν προσφιλῶν του λέξεων καὶ φράσεων, ἐνίοτε μάλιστα προβαίνει μέχρι τοῦ νὰ θυσιάῃ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ πράγματος εἰς τὴν ἐκ τοῦ Θουκυδίδου παραλαμβανομένην φράσιν. Εἰς τὸ δυσκολώτατον τῆς γλώσσης μέρος, ὅπου ἡ μίμησις εἶνε δυσεπίτευκτος, εἰς τὴν σύνταξιν δηλονότι, παρατηρεῖ τις καὶ παρὰ τῷ Προκοπίῳ τὴν ἔκλειψιν τοῦ ἀρχαίου γλωσσικοῦ αἰσθήματος· συμπτώματα αὐτῆς εἶνε π. χ. ἡ ἄτοπος χρῆσις τῆς εὐκτικῆς καὶ ἡ σύγχυσις ἐν τῇ συντάξει τῶν προθέσεων. Ὅπως δὲ ὅποτε ὅμως ἐν συνόλῳ ὁ Προκόπιος ἔχει ὕψος σαφές, ἐναργές καὶ νευρώδες, πλεονεκτοῦν κατὰ πολὺ τοῦ καταφόρτως διηγησιμένου λεκτικοῦ τοῦ Ἀγαθίου καὶ τοῦ δυσνοήτου καρυκευτοῦ τοῦ Θεοφυλάκτου. Πόσον στενὴ εἶνε ἡ ἐξάρτησις τοῦ Προκοπίου ἐκ τῆς ἀρχαίας ιστοριογραφίας, μαρτυρεῖ σαφέστατα ἡ ἀλλόκοτος σύγχυσις, ἣν προκαλεῖ εἰς τὸ ἔργον του ἡ συγχώνευσις τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Περὶ τῆς τάνθρωπινα διεπούσης θεότητος ὁ Προκόπιος ὁμιλεῖ ἄλλοτε μὲν ὡς χριστιανός, ἄλλοτε δὲ ὡς ἀρχαῖος Ἕλλην, διὸ καὶ ἄλλοτε μὲν καλεῖ αὐτὴν θεόν, ἄλλοτε δὲ τὸ θεῖον, ἢ δαίμονα, δαιμόνιον καὶ τύχην ἀκόμη. Ἡ ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων παραληφθεῖσα ἰδέα περὶ τῆς εἰμαρμένης διασταυροῦται πρὸς τὴν περὶ τῆς θείας προνοίας τῶν χριστιανῶν· συμβιβασμός τις δὲ αὐτῶν εἶνε ἀδύνατος, διότι ὁ Προκόπιος δὲν κἀμνει τὰς συγκαταβάσεις ταύτας εἰς τὰς ἀρχαίας δοξασίας ἐκ φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ πεποιθήσεως, ἀλλ' ἐνεκα τεχνικῶν λόγων. Καθ' ὃν τρόπον δηλονότι ἐκ τῶν προτύπων του παρέλαβε λέξεις, φράσεις καὶ εἰκόνας, ὁμοίως ἐμιμήθη αὐτὰ καὶ εἰς τὰς ἐκφράσεις περὶ τῶν ἐσχάτων αἰτίων τῶν ἀνθρωπείων πραγμάτων. Ὅτι δὲ ἡ ἀρχαία τύχη εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν χριστιανισμόν, ἣ δὲν ἐσκέφθη ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ προσέξῃ.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ παρασχωμεν ἔτι σαφεστέραν εἰκόνα τοῦ Προκοπίου διὰ παραβολῆς τινας πρὸς ἀρχαίους ἱστορικούς, θὰ εὐ-

ἔπειτα γενησομένοις, εἴ ποτε καὶ αὐθις ὁ χρόνος εἰς ὁμοίαν τινὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀνάγκην διωθοῖτο κτέ. Σ. Μ.

ρωμεν φυσικωτάτην τὴν παρρομοίωσιν πρὸς τὸν Πολύβιον. Ἀμφότεροι ἴστανται ἐν τῷ μεταχρμίῳ δύο περιόδων τῆς ἐλληνικῆς ιστοριογραφίας. Ὁ μὲν Πολύβιος μεταδιβάξει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν κλασικῶν χρόνων εἰς τοὺς ὑστέρους ἐλληνικούς, ὁ δὲ Προκόπιος προσατενίζει ἀπὸ τῆς θνησκούσης ἀρχαιότητος εἰς τὸν βυζαντηνὸν μέσον αἰῶνα. Ἀμφότεροι, ὅ τε Πολύβιος καὶ ὁ Προκόπιος, διακρίνονται ὑπὲρ πάντας τοὺς πολυαριθμούς ἀπὸ μελετητηρίου ιστορικοῦς τῶν ὑστέρων ἐλληνικῶν καὶ τῶν βυζαντηνῶν χρόνων διὰ τοῦτου δὴ τοῦ προσόντος, ὅτι ὡς σύντροφος καὶ σύμβουλος ἐκάτερος ἐνὸς μεγάλου στρατηγοῦ μετέσχον αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν πράξεων, τὸ δὲ εὐρύτατον θέατρον τῶν παντοίων πολέμων καὶ πραγμάτων ἰδίοις ὄμμασιν ἐγνώρισαν.

1. Ἐκδόσεις: Αἱ ἀρχαιόταται ἐκδόσεις συγγραμμάτων τινῶν ὑπὸ Beatus Rhenanus, David Hoeschelius κ.ἄ. ἔχουσι μόνον ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν. Σπουδαιότεραι εἶνε: *Anecdota* (ἐκδ. ἀρχικὴ) ὑπὸ N. Alemannus, ἐν Λουγδούνῳ 1623 μετὰ σοφῶν σχολίων, ἐπαναληφθέντων ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης, καὶ *Anecdota* ὑπὸ Joh. Eichelius, ἐν Helmstadt 1654. Ἀμφότεραι αἱ ἐκδόσεις εἶνε χαρακτηριστικαὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀνέμιξαν τὸν Προκόπιον εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς διενέξεις τῆς μεταρρυθμίσεως. — Νεώτεραι ἐκδόσεις τῶν Ἀνεκδότων ὑπὸ Orelli, ἐν Ζυρίχῃ 1827, καὶ ὑπὸ Isambert, ἐν Παρισίοις 1856 (ἐπιπόλαιον βανασούργημα). — Ἐκδόσεις τῶν ἀπάντων κατὰ πρῶτον ἐν τῇ παρισιανῇ συλλογῇ ὑπὸ τοῦ Ἰησουίτου Cl. Maltretus, ἐν δυσὶ τόμοις, ἐν Παρισίοις 1662-63 (ἐπὶ ἀνεπαρκoῦς διπλωματικῆς βάσεως), — Ἀνετυπώθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ G. Dindorf, ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν Βόννῃ 1833-38, ἄνευ ἀξιολόγου βελτιώσεως τοῦ κακῶς ἐτι ἔχοντος κειμένου. Πρβ. van Herwerden, ἐν *Mnemosyne* 9 (1881) 151 καὶ K. Schenkl, ἐν *Bursians Jahresbericht* 38, 255. — Κεφάλαια κατ' ἐκλογὴν ἐκ τοῦ Βανδαλικοῦ πολέμου II 19-28 ἀποκατεστάθησαν κριτικῶς ὑπὸ W. Meyer ἐκ Speier, παρὰ Jos. Partsch, *Borippus* (= *Monumenta Germaniae historica, Auctores antiquissimi* III 2) ἐν Βερολίνῳ 1879 σ. XXXVIII — XLIII. — Κριτικὴ ἐκδοσις τοῦ Γοτθι-

κοῦ πολέμου μετὰ ἰταλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ D. Comparetti, μέχρι τοῦδε ὁ πρῶτος τόμος, ἐν Ρώμῃ 1895 (=Fonti per la storia d'Italia, Scrittori, secolo VI).—Κριτικὴν ἐκδοσιν τῶν ἀπάντων διὰ τὴν Bibliotheca Teubneriana παρουσιάζει ὁ J. Haury.

2. Μεταφράσεις: Λατινιστί: Πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἐξέδωκεν ἐλευθέραν διασκευὴν τοῦ Γοτθικοῦ πολέμου, χωρὶς ν' ἀναφέρει τοῦ συγγραφέως τὸ ὄνομα, ὡς ἴδιον ἐκτοῦ ἔργον ὁ Leonardo Aretino «De bello Italico adversus Gothos,» ἐν Fuligno 1470.—Τὰ τελευταῖα τέσσαρα βιβλία τῆς ἱστορίας τῶν πολέμων λατινιστί ὑπὸ Cristoforo Persona, ἐν Ρώμῃ 1506· τὰ πρῶτα τέσσαρα ὑπὸ Raffaele Volaterrano, ἐν Ρώμῃ 1509.—"Ἄλλαι λατινικαὶ μεταφράσεις ἐν ταῖς πρώταις ἐκδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου. Τέσσαρα βιβλία τῆς ἱστορίας τῶν πολέμων μετ' ἐκλογῶν ἐκ τοῦ Ἀγαθίου μετέφρασεν εἰς τὸ λατινικὸν αὐτὸς ὁ Hugo Grotius: Historia Gothorum κτλ. ab. H. Grotio partim versa, partim in ordinem digesta, ἐν Ἀμστελοδάμῳ 1655.—Λατινικὴ μετάφρασις τῶν ἀπάντων ἐν τῇ παρισιανῇ ἐκδόσει ὑπὸ Maltretus, ἐπαναληφθεῖσα καὶ ἐν τῇ τῆς Βόννης.

Ἱταλίστι: Κατ' ἀρχὰς μετεφράσθη ὁ Γοτθικὸς πόλεμος κατ' ἐντολὴν τοῦ δούκῃς τῆς Φερράρας Ἡρακλέους τῆς Ἑσθῆς (Miser Hercule Duca de Ferrara, ὅστις ἡγεμόνευσε 1471-1505) ὑπὸ Nicolo di Lonigo. Τὸ ἀντίγραφον τῆς μὴ τυπωθείσης ταύτης μεταφράσεως, ὅπερ ἀφιερῶται εἰς τὸν δούκα, ὡραῖος τόμος ἐκ μεμβράνης τοῦ 15 αἰῶνος με χρυσᾷ καὶ χρωματισμένα τὰ ἀρχικὰ γράμματα, σώζεται ἐν κώδικι Ambrosianus A 272, inf.—Ἐπειτα μετέφρασε τὸν Γοτθικὸν πόλεμον ἐπὶ βάσει τῇ ἐσφαλμένῃ λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Persona ὁ Benedetto Egio ἐκ Σπολέτου, ἐν Βενετίᾳ 1544· ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὁ Περσικὸς καὶ Βανδαλικὸς πόλεμος, ἐν Βενετίᾳ 1547, καὶ Περὶ τῶν κτισμάτων, ἐν Βενετίᾳ 1547.—Τέλος ἐξεδόθη καὶ ὁλόκληρος ὁ Προκόπιος ἰταλίστι, ἡ μὲν ἱστορία τῶν πολέμων ὑπὸ Gius. Rossi, τὰ δὲ ἄλλα δύο συγγράμματα ὑπὸ Compagnoni ἐν τῇ «Collana degli antichi scrittori greci volgarizzati», ἐν Μιλανῶ 1828-1830.—Ἐσχάτως ἀρίστην μετάφρασιν τοῦ Γοτθικοῦ πολέμου ἐδημοσίευσεν ὁ D. Comparetti ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐκδόσει.

Γαλλιστί: ὁ Γοτθικὸς πόλεμος ὑπὸ Gu. Paradin, ἐν Λυὼν 1578. — Ὁ Βανδαλικὸς καὶ Γοτθικὸς πόλεμος ὑπὸ Fumèr Sieur de Genillé, ἐν Παριείοις 1587. — Ὁ Περσικὸς καὶ Βανδαλικὸς πόλεμος ὑπὸ L. de Mauger, ἐν Παριείοις 1669-1670. — Τὰ Ἀνέκδοτα ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Isambert.

Ἀγγλιστί: Ἡ ἱστορία τῶν πολέμων ὑπὸ Henry Holcroft ἐν Λονδίῳ 1653 — Τὰ Ἀνέκδοτα ὑπὸ Ἀωνόμου, ἐν Λονδίῳ 1674. — Περὶ τῶν κτισμάτων ὑπὸ Ambrey Stewart μετὰ σχολίων ὑπὸ C. W. Wilson καὶ Hayter Sewis ὡς ἀρ. 3 τῆς « Palestine Pilgrims Text Society », ἐν Λονδίῳ 1888 (μετὰ σχεδίων καὶ χαρτῶν).

Γερμανιστί: Ἡ ἱστορία τῶν πολέμων ὑπὸ Fr. Kanngiesser, ἐν τέσσαρσι τόμοις, ἐν Greifswald 1827-31. — Ὁ Γοτθικὸς πόλεμος μετ' ἐκλογῶν ἐκ τοῦ Ἀγαθίου καὶ ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀωνόμου τοῦ Valesius καὶ τοῦ Ἰωάννου Ἀντιοχείας μεταφρασθεὶς ὑπὸ D. Coste, ἐν Λειψίᾳ 1880 — Ὁ Βανδαλικὸς πόλεμος μεταφρ. ὑπὸ D. Coste, ἐν Λειψίᾳ 1885. (* Ἀμφότεραι αἱ μεταφράσεις καὶ ἐν: Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung, 6. Jahrhundert, τόμος 3ος καὶ 2ος). — Τὰ Ἀνέκδοτα ὑπὸ J. P. Reinhard, ἐν Ἐρλζγγῃ καὶ Λειψίᾳ 1753.

Ρωσσιστί: Προκοπίου τοῦ Καισαρείας ἱστορία τῶν περσικῶν, βανδαλικῶν καὶ γοτθικῶν πολέμων, μεταφρ. ὑπὸ Σπυρίδ. Δεσιούνη καὶ σχολιασθεῖσα ὑπὸ Γαβριήλ Δεσιούνη Ἱστορία τοῦ βανδαλικοῦ πολέμου, βιβλ. 1ον, ἐν Πετροπόλει 1891. Κρίνεται ὑπὸ τοῦ Α. Βελιάγεφ ἐν τῇ Ρωσσικῇ ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδείας 1892 τόμῳ 284, τεύχει Νοεμβρίου σ. 163-176.

3. *Βοηθήματα*: Τρεῖς γενικαὶ πραγματεῖαι: αἱ τοῦ W. S. Teuffel ἐν Schmidts Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 8 (1847) 38-79, ἐπανελήφθησαν ἐν ταῖς τοῦ W. S. Teuffel Studien und Charakteristiken, ἐν Λειψίᾳ 1871 (ἐν β' ἐκδόσει ἐν Λειψίᾳ 1889 σ. 248 ἐ.), τοῦ Felix Dahn, Procopius von Cäsarea, ἐν Βερολίῳ 1865, διεξοδικὸν ἔργον, ὃπερ πραγματεύεται περὶ τοῦ Προκοπίου ὡς ἱστορικοῦ, καὶ ἡ οὐχὶ τόσον ἐπιτυχὴς μονογραφία ὑπὸ Leopold von Ranke ἐν τῇ Παγκοσμίῳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ (Weltgeschichte) IV

2 (1883) 285-312 (Τὰ ἀνέκδοτα θεωρεῖ ὁ Ranke, σ. 300 ἔ., ὡς συμπλήρωμα ἐκ τριῶν μερῶν τῶν ὁποίων ἐν μόνον εἶνε δυνατόν νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν Προκόπιον).

Ὁ E. C. Werlauff, *Det Kong. Danske Videnskaber-nes Selskabs historiske og philosophiske Afhandlinger* 1845 σ. 41-104 ἐπειράθη νὰ διευκρινήσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τοῦ Προκοπίου τὰς εἰδήσεις περὶ τῶν βορείων χωρῶν τῆς Εὐρώπης. — Τὸ κύριον ἔργον περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γεωγραφικῶν εἰδήσεων τοῦ Προκοπίου εἶνε τοῦ Julius Jung, *Geographisch-Historisches bei Procopius von Caesarea* ἐν *Wiener Studien* 5 (1883) 85-115. — Πρὸς διασάφησιν τῶν περὶ Ἀφρικῆς εἰδήσεων τοῦ Προκοπίου προσφέρει πλούσιον ὕλικόν ὁ Ch. Diehl, *Rapport sur deux missions archéologiques dans l'Afrique du Nord. Extrait des «Nouvelles Archives des Missions scientifiques et littéraires»*, ἐν Παρισίοις 1894 (πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4, 139 ἔ.)· προσέτι Ch. Diehl, *Études sur l'histoire de la domination byzantine en Afrique*, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 67-91· τέλος τὸ ἐκτυπούμενον ἐτι βιβλίον τοῦ Diehl περὶ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας ἐν Ἀφρικῇ, ὅπερ θὰ περιλάβῃ πᾶσαν τὴν ὕλην. — Ἀξίζει λόγου παρατηρήσεις ὑπὸ K. Hopf ἐν τῇ κρίσει τῆς ἐκδόσεως τοῦ Isambert ἐν *Jahns Jahrbücher* 75 (1857) 769-777. — Περὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τῶν πηγῶν ἴδε πλὴν τῶν σχετικῶν ἱστορικῶν συγγραμμάτων τὰς ἀκολουθοῦσας μονογραφίας: H. Reinkens, *Anecdota sintne scripta a Procopio Caesariensi*, ἐν Βρεσλαυίᾳ 1858· ἀσθενεῖς ἀποδείξεις κατὰ τῆς γνησιότητος τῶν Ἀνεκδότων. — W. Gundlach, *Quaestiones Procopianae*, ἐν προγράμματι τοῦ Hanau 1861 (καὶ ὡς ἐναίσιμος διατριβὴ ἐν Μαρβούργῳ 1861), περιεσκεμμένη ἐργασία περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν Ἀνεκδότων μετὰ περιληπτικῆς ἐξετάσεως ὅλου τοῦ ζητήματος καὶ τῆς εἰς αὐτὸ ἀναφερομένης βιβλιολογίας. — H. Eckhardt, *De anecdotis Procopii*, Dissert. ἐν Königsberg 1861 καὶ: *Zur Charakteristik des Procopius und Agathias als Quellenschriftsteller für den Gotenkrieg in Italien*, Programm Königsberg 1864. — Aug. Auler, *De fide Procopii Caesar. in secundo bello Persico Justiniani imper. enarrando*, Dis-

sert. Bonn. 1876. — Karl. Hofmann, Zur Kritik der byzantin. Quellen für die Römerkriege Kobads I. Progr. Schweinfurt 1877. — Περὶ τοῦ βανδαλικοῦ πολέμου: J. von Pflugk-Hartung, Belisars Vandalenkriege Φιλολογ. Σύλλογος ἐν Κ[ό]πλει. Εἰκοσιπενταετηρίς (παράρτημα τοῦ ἐχ' τόμου 1886) σ. 258-293. — Περὶ Προκοπίου (Βανδ. πολ. II 10) ὡς ἀμέσου ἢ ἐμμέσου πηγῆς τοῦ Ἀρμενίου Μωϋσέως Khoren ἴδε A. Carrière, Nouvelles sources de Moise de Khoren, ἐν Βιέννῃ 1894. — Kirchner, Bemerkungen zu Prokops Darstellung der Perserkriege des Anastasios, Justin und Justinian, Progr. Wismar 1887. — Περὶ τῶν περσικῶν πολέμων πρβ. καὶ H. Usener, der hl. Theodosios ἐν Λειψίᾳ 1890 σ. 180 ἐ. — Περὶ τοῦ Φαύστου ὡς πηγῆς τοῦ Προκοπίου ἐν τοῖς Περσικοῖς πολέμοις πρβ. H. Gelzer, Die Anfänge der armenischen Kirche, ἐν τοῖς Berichte der Kön. sächs. Gesellsch. der Wissensch. 1895 σ. 115. — Κατὰ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν Ἀνεκδότων περὶ ὧν τὸ ἐνδιαφέρον ἐγενικεύθη ἐσχάτως διὰ τῆς Θεοδώρας τοῦ Sardou, ἐκφράζεται πλὴν τοῦ Λεοπόλδου φόν Ranke (ἴδ. ἀνωτέρω) ὁ Debidour, L'impératrice Theodora, ἐν Παρισίαις 1885 καὶ ὁ Mallet, The empress Theodora, ἐν The english histor. review 2 (1887) 359-1-21 — Ὁ J. B. Bury, A history of the later Roman empire 1 (1889) 364 ἐν τῷ ζητή·ατι περὶ τῆς γνησιότητος τῶν Ἀνεκδότων τάσσεται πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ranke. — J. Haury, Procopiana, Progr. Augsburg 1891 (ἐρευνᾷ περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων τοῦ Προκοπίου καὶ ὑπερασπίζει ἐναντίον τοῦ Banke τὴν γνησιότητα τῶν Ἀνεκδότων). — Ὁ Rud. Hirzel, Zur Charakteristik Theopomps, ἐν Rhein. Museum 47 (1892) 370-374 εὐρίσκει γενικὴν τινὰ συμφωνίαν τοῦ Προκοπίου πρὸς τὸν Θεόπομπον, νομίζω ὅμως ὅτι ὑπερβολὴ εἶνε νὰ ζητῇ τις ἀμεσον ἐξάρτησιν τοῦ Προκοπίου ἐκ τοῦ Θεοπόμπου. — Ὁ A. Δημητρίου, Τὸ ζήτημα τῶν Ἀνεκδότων ἐν τοῖς ῥωσικοῖς Χρονικοῖς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὁδησσοῦ 4 (1894), τμῆμα Βυζαντηνὸν σ. 258-301 (θεωρεῖ τὰ Ἀνέκδοτα ὡς πολιτικὸν λίβελλον ξένον πρὸς τὸν Προκόπιον, συγκείμενον ἐκ δύο μερῶν, ὧν τὸ πρῶτον τὸ εἰς τὸν Βελισάριον ἀναφερόμενον, ἐγράφη τὰ 549 πάντως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ναρσῆ, τὸ δὲ δεύτερον, ὅπερ ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὸν Ἰου-

στινιανὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, συνηνώθη ὅλως ἐξωτερικῶς τὸ 559 πρὸς τὸ πρῶτον, ὅπερ ἐν ἀρχῇ ἦτο αὐτοτελὲς ἔργον). Ὁ Β. Πανισένκο, Περὶ τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Προκοπίου ἐν τοῖς Βυζαντ. Χρονικοῖς 2 (1895) 24·57·340·371. Ἐν τούτῳ τῷ μέρει τῆς πραγματείας του ὁ συγγρ. παρέχει χρήσιμον ἱστορικὴν ἐπιθεώρησιν τῶν εἰς τὰ Ἀνεκδοτα ἀναφερομένων ζητημάτων καὶ ἐξετάζει τὰ περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς καὶ τὰ περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῶν. — Περὶ τῶν τακτικῶν καὶ στρατηγικῶν γνώσεων τοῦ Προκοπίου ἴδε Max Jähns, Geschichte der Kriegswissenschaften I (ἐν Μονάχῳ 1889) 143 ἐ.

4. Γλῶσσα: Περὶ τῆς μιμήσεως τοῦ Θουκυδίδου ἔγραψεν ἤδη ὁ Poppo ἐν τῇ ἐκδόσει τούτου, μέρει II 1 σ. 77 ἐ. — Falix Dahn, Procopius σ. 416·447 καὶ: Die Könige der Goten (1861) 2. Abteil. σ. 260·268. — Duwe, Quatenus Procopius Thukydidem imitatus sit, Programm, ἐν Jever 1885, ἰσχνὴ καὶ σχεδὸν ἄνευ ἀξίας λεξιλογικὴ συναγωγὴ. — Μεθοδικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ἐπραγματεύθη τὸ αὐτὸ θέμα ὁ H. Braun, Procopius Caesar. quatenus imitatus sit Thukydidem, Dissert. ἐν Ἐρλᾶγγῃ 1885 = Acta seminarii Erlangensis 1 (1886) 161·221. — H. Braun, Die Nachahmung Herodots durch Procop, Progr. ἐν Νυρεμβέργῃ 1894. Πρβ. τὴν κρίσιν ὑπὸ A. Heisenberg, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896) τεύχει 2ῳ. — Joh. Scheftlein, De praepositionum usu Procopiano, Dissert. ἐν Ἐρλᾶγγῃ καὶ ὡς Πρόγραμμα ἐν Regensburg 1893.

5. Κριτικὴ τοῦ κειμένου: K. L. Stuve, Opuscula selecta τόμ. 1 (ἐν Λειψίᾳ 1854) 243 ἐ. — Van Herwerden, ἐν Mnemosyne 9 (1881) 104·112·149·166. — Προσθήκην εἰς τοῦτο ὑπὸ J. C. Volgraf ἐν Mnemosyne 10 (1882) 422 ἐ. — Th. Gomperz, ἐν Wiener Studien 2 (1880) 6 ἐ. — J. Haury, Kritisches zu Procop ἐν Philologus 48 (1889) 756·760. — J. Haury, Procopiana, μέρος δεύτερον, Programm des Kön. Realgymnas. ἐν Μονάχῳ 1893. Πρβ. τὰς κρίσεις ὑπὸ H. Braun ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2, 621 ἐ. καὶ K. Krumbacher ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1893 Nr 43 σ. 1357 ἐ. — J. Haury, Zu Procop, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 290. — H. Braun, Zum Texte des Pro-

cop, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 106-109.— G. Vitelli ἐν *Rivista di filologia* 1895 σ. 404-408.

6. *Τὰ χειρόγραφα*: 'Ο Carl Bauer, Handschriftliches zu Procop, ἐν *Abhandlungen* κτλ. W. v. Christ dargebracht, ἐν *Μονάχῳ* 1891 σ. 421, συμπληρῶνει ἐκ τοῦ κώδικος Monac. gr. 267, ὅστις περιέχει ἐκλογὰς Περὶ πρεσβειῶν τῶν Ρωμαίων πρὸς ἄλλους λαούς, μικρὸν χάσμα παρὰ Προκοπίῳ I 282, 9, ἐκδόσ. Βόννης. Τὰ ἀναγνωστικὰ αὐτοῦ λάθη διώρθωσεν ὁ K. K. ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2, 165.— Αἱ κύριαι περὶ τῆς παραδόσεως τῶν χειρογράφων πραγματεῖαι: J. Haury, *Ueber Procophandschriften*, ἐν τοῖς *Sitzungsberichte der bayer. Akad.* 1895 σ. 129-176 (εἶνε ἐπιθεώρησις καὶ ταξινόμησις τῶν χειρογράφων) — M. Klaschenikov, Περὶ τῆς παραδόσεως τῶν χειρογράφων τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Προκοπίου, ἐν τοῖς Βυζαντ. Χρονικοῖς 2 (1895) 416-425.

7. Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν πρώτων κεφαλαίων τοῦ *Περσικοῦ πολέμου* τοῦ Προκοπίου συμβάλλεται ἡ ἐν ἔτει 507 (ἢ βραχὺ πρὸ τούτου), συριαστὶ συγγραφεῖσα ὑπὸ Josua *Στυλίτου* *χρονογραφία* καὶ πάντες ¹⁰⁵ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α' (518) δημοσιευθεῖσα, ἥτις διακρίνεται διὰ τὴν ἐνάργειαν καὶ ἀκριβείαν τῆς ἀφηγήσεως. Πρώτη ἐκδοσις: *Chronique de Josué le Stylite. Texte et traduction* par M. l'abbé P. Martin, ἐν *Λειψίῳ* 1876 (= *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, herausgegeben von der deutschen morgenländ. Gesellschaft* VI 1). Πρβ. τὴν κρίσιν ὑπὸ A. v. Gutsehmid ἐν *kleine Schriften* 2 ^c (1890) 559-567. — Νέα ἐκδοσις ὑπὸ W. Wright, *The chronicle of Josua the Stylite*, Cambridge 1882 (τὸ συριακὸν κείμενον μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων). — Περὶ τῆς συμβιβαστικῆς θέσεως τοῦ Josua ἐν ταῖς μονοφυστικαῖς διενέξεσι πραγματεύεται ὁ H. Gelzer, *Joshua Stylites und die damaligenkirchlichen Parteien des Ostens*, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 34-49. — Πρὸς τοῦτοις: Th. Nöldeke, *Die Synoden von Sidon und Tyrus* ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 333-335. — "Ὅτι ὁ Josua ἀφιέρωσε τὴν χρονογραφίαν του εἰς τὸν ἀρχίατρον καὶ πρεσβύτερον Σέργιον ἐκ Resaina,

εἶκασεν ὁ Ant. Baumstark, *Lucubrationes Syro-graecae* ἐν Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμῳ 21 (1894) 373 ε.

8. Ὡς διόλου σκοτεινὰ εἶνε τὰ περὶ τῆς ὑπάρξεως πρεσβυτέρου τινὸς Βογομίλου ἤτοι Θεοφίλου, ὅστις ἦτο δῆθεν σύγχρονος καὶ διδάσκαλος Ἰουστινιανοῦ Α', συγγράψας καὶ βιογραφίαν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου. Τὸ οὐδαμῶθεν μαρτυρούμενον τοῦτο ἔργον ἰσχυρίζεται ὅτι ἐχρησιμοποίησε πρὸς τὴν λατινιστὶ συγγραφεῖσαν βιογραφίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ πολυὺδμων, ἀλλὰ καὶ ὡς φαντασιολόγος γενεαλογιστῆς γνωστὸς Ἰωάννης Μάρναβιτς, ἱερεὺς ἐν Σεβενίκῳ, εἶτα δὲ ἐπίσκοπος ἐν Βοσνίᾳ (ἀπέθανε τὸ 1639), ἀναγνώσας αὐτὸ ἐν χειρογράφῳ τοῦ Ἀθῶ γεγραμμένῳ γράμμασιν « ἰλλυρικοῖς ». Ὁ ἐκδότης τῆς βιογραφίας ταύτης Bryce κατέδειξεν, ὅτι ἡ ἀφήγησις τοῦ Μάρναβιτς φέρει χαρακτῆρα ὅλως ῥωμαντικὸν καὶ εἰκάζει, ὅτι ἡ πηγὴ του ἀνήκει εἰς κύκλον τινὰ φημηγοριῶν, ὅστις ἐσχηματίσθη παρὰ τοῖς Σλαύοις περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶνε ὑπὲρ τὸ δέον εὐνοϊκή. Ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ K. Jiretschek τὰ ἀπαντῶντα σλαυικὰ ὀνόματα, ἅπερ δῆθεν ἔφερον ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ οἱ συγγενεῖς του, θεωρεῖ ὑποπτα, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἐργασία εἶνε νοθεῖα γενομένη ἐπὶ φιλοσλαυικῷ σκοπῷ. Ἡ διαφώτισις δὲ αὕτη τῆς ὑποθέσεως εἶνε σπουδαία, διότι τὸ ἀγυρτικὸν τοῦτο κατασκευάσμα κάποιου δῆθεν Βογομίλου εἶνε ἡ μόνη πηγὴ, ἐν τῇ ὁποίᾳ παραδίδεται ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀλεμάννου τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Προκοπίου ἀνακοινωθείσα, ἐντεῦθεν δὲ εἰς πάντα τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα εἰσαχθεῖσα πληροφορία ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς κατήγετο ἐκ Σλαύων, ὅτι τὸ ἀρχικόν του ὄνομα ἦτο Οὐπράβδα καὶ ἄλλαι ἀγνωστοὶ ἄλλοθεν λεπτομέρειαι. James Bryce, *Life of Justinian by Theophilus* ἐν *The english historical review* 2 (1887) 657-686 μετὰ τῶν σημειώσεων τοῦ K. Jiretschek περὶ τῶν ἐν τῇ βιογραφίᾳ ἀπαντῶντων ὀνομάτων. — Πρὸς Jagitschek, ἐν *Archiv für slavische Philologie* 11 (1888) 300-304. — Διὰ μακρῶν ἐκθέτει τὰ περὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Bryce καὶ Jagitsch ὁ A. Βασίλειεφ, *Τὸ ζήτημα τῆς ἐκ Σλαύων καταγωγῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν τοῖς Βυζαντ. Χρονικοῖς* 1 (1894) 469-492.

98. Πέτρος, ἐκ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ συνήθως καλούμενος πατρίκιος καὶ μάγιστρος, ἐγεννήθη περὶ τὸ 500 ἐν Θεσσαλο-

νίκη. Ὁ Προκόπιος¹⁾ ὀνομάζει αὐτὸν Ἰλλυριόν, οὐχὶ ἴσως διὰ τὴν ἐθνικὴν του καταγωγὴν, ἀλλὰ διότι ἡ διοίκησις Μακεδονία ἀνῆκεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐπάρχου (Praefectus praetorio) τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Διέτρεξε στάδιον κατὰ πολὺ ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ Προκοπίου. Διὰ τὴν ῥητορικὴν εὐφράδειαν γνωστὸς γενόμενος ταχέως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ταῖς δικαστηρίοις, ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ 534 ὡς πρεσβευτὴς πρὸς τὴν βασιλίσσαν τῶν Ὀστρογόθων Ἀμαλασοῦνθαν, ἥτις, ἀποθανόντος τοῦ πατρὸς αὐτῆς Θεοδορίχου τοῦ μεγάλου, ἐδασίλευσεν ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της. Ἐνεκα τῶν πολιτικῶν ἐν Ἰταλίᾳ περιπλοκῶν ὁ Πέτρος ἐκρατήθη ἐπὶ μακρὸν αἰχμάλωτος, μόλις δὲ τὸ 538 ἀπηλευθερώθη ὑπὸ τοῦ Οὐιτίγου. Διὰ τὰς ὑπηρεσίας του περιεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ ἀξίωμα τοῦ μαγίστρου²⁾, μετὰ δὲ ταῦτα τὸ τοῦ πατρικίου³⁾. Περὶ τὸ 550 μετέβη ὡς πρεσβευτὴς τῆς βυζαντηνῆς αὐλῆς πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Χοσρόην, δὲν ἐπέτυχεν ὅμως οὐσιωδὲς τι. Τὸ 552 διεξήγαγεν ἐν Χαλκηδόνι δογματικὰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν πάπαν Βιγίλιον. Δέκα ἔτη βραδύτερον μετέβη αὖθις ὡς πρεσβευτὴς εἰς Περσίαν καὶ συνωμολόγησε πεντηκονταετῇ εἰρήνην. Εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἀπέθανε καταλιπὼν ἓνα υἱὸν Θεόδωρον, ὅστις τὸ 576 ἀπεστάλη ὡσαύτως πρεσβευτὴς εἰς τὴν περσικὴν αὐλὴν.

Ὁ Ἰωάννης Λυδός, ὁ Κασσιόδωρος, ὁ Μένανδρος προτήκτωρ καὶ ἄλλοι μαρτυροῦσι συμφῶνως, ὅτι ὁ Πέτρος διεκρίνετο διὰ τὴν ἀκαταγώνιστον εὐφράδειάν του, τὴν ἐπιδειξίότητα, τὴν βαθεῖαν γνῶσιν τῶν νόμων καὶ τὴν εὐρυμάθειάν του· μετὰ προσόντα δὲ ταῦτα συνήγωνεν ἀξίεραστον, φαιδρὸν καὶ πρὸς πάν-

¹⁾ Γοτθ. I 3 (21, 7 ἐκδόσ. Βόννης).

²⁾ Magister officiorum, ἀξίωμα ἀντιστοιχοῦν περίπου πρὸς τὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, πρὸς τὸ ὅποιον ὅμως συνεδέοντο καὶ ἄλλα καθήκοντα, οἷον τὰ τοῦ αὐλάρχου.

³⁾ Τίτλος ἀπονεμόμενος εἰς λειτουργοὺς τοῦ κράτους διαφόρων ἀξιωματίων. Πρὸς τὸν πρόλογον τῶν σωζομένων τοῦ Πέτρου ἐκδόσ. Βόννης σ. 21. Ch. Diehl, Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne, ἐν Παρίσις 1888 σ. 173. E. A. Stükelberg, Der konstantinische Patriciat, ἐν Βασιλεῖα καὶ Γενεύῃ 1891.

τας φιλοπροσήγορον χαρακτῆρα, χρησιμώτατον διὰ τὸ διπλωματικόν του στάδιον¹⁾. Μόνον ὁ Προκόπιος²⁾ τὸν κρίνει δυσμενῶς, καταγγέλλων αὐτὸν ὡς ὑποκινήσαντα ἐντολῇ τῆς Θεοδώρας τὸν Θεοδάταν εἰς τὴν δολοφονίαν τῆς Ἀμαλασούνθης· ψέγει δὲ αὐτὸν συνάμα καὶ ἐπὶ ἀκορέστῳ πλεονεξίᾳ. Ἀλλὰ τὰς κρίσεις ταύτας πρέπει μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ δεχθῶμεν· ὁ Πέτρος ἀπελάμβανε διαρκῶς τὴν εὐνοίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας, τοῦτο δὲ ἤρκει, ἵνα ἀποδώσῃ εἰς αὐτὸν ὁ Προκόπιος πᾶν κακὸν καὶ ἐπιδείξῃ μόνον τὴν σκοτεινὴν ἢ ἀμφίβολον ὄψιν τοῦ χαρακτῆρός του. Εἶνε βέβαιον ὅτι ὁ Πέτρος ἐκέκτητο μεγάλα πλούτη, ὡς κύριος τῆς καταντικρὺ τῆς Χαλκηδόνος νήσου Ἀκονίτιδος (Στέφ. Βυζάντ. ἐν λέξει Ἀκόναι), ἐν ᾗ ὑπῆρχε σημαντικὸν λατομεῖον ἀκονῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, ἵνα ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸν ὑπέρμετρον πλεονεξίαν.

Προϊόντα τῆς συγγραφικῆς τοῦ Πέτρου δράσεως ἦσαν δύο πονήματα, ἐξ ὧν διεσώθησαν μακρὰ ἀποσπάσματα.

1. Ἱστορία, μαρτυρούμεναι ὑπὸ τοῦ Σουλῆα ἐν λέξει Πέτρος ἄνευ ἀκριβεστέρων πληροφοριῶν περὶ τοῦ περιεχομένου³⁾. Ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου συγγράμματος διεσώθησαν δεκαενέα ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν δεκαεπτὰ εὐρίσκονται μετὰ τῶν ἐκλογῶν τοῦ Κωνσταντίνου περὶ πρεσβειῶν. Τὸ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς πρεσβείαν τῶν Πάρθων πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριον τὸ 35 μετὰ Χριστόν, τὰ δὲ ἐπόμενα εἰς συμβάντα ἐπὶ Κλαυδίου, Δομιτιανοῦ, Τραϊανοῦ καὶ ἄλλων κατόπιν αὐτοκρατόρων· τὸ τε-

¹⁾ Ἰω. Λυδοῦ π. τ. ἀρχῶν II 25, 26: Πρᾶος μὲν γὰρ ἔστι καὶ μελίχιος, καλὸς ἄμα καὶ ἐλεύθερος καὶ τύφου καὶ κορύζης ἐκτός, ἀστείος τε καὶ κοινός. — Προκοπ. Γουθ. I 3: ξυνετόν τε καὶ πρᾶον καὶ ἐς τὸ πείθειν ἱκανὸν πεφυκότα. — Σουλῆας ἐν λ. Μάλα ἐμβριθῆς τε ἦν καὶ ἀνέλκωτος ἐν τῇ ῥητορείᾳ, τῇ καταμαλάξαι φρονήματα βαρβαρικά, σκληρά τε καὶ ὀγκώδη. Σ. Μ.

²⁾ Ἐν Ἀνεκδότοις κεφ. 16 (96, 17 ἐκδ. Βόννης) καὶ κεφ. 24 (136, 17 ἐκδ. Βόννης): πρᾶος μὲν γὰρ ἦν καὶ ὡς ἥκιστα ὀδρίζειν εἰδώς, κλεπτικτάτος δὲ ἀνθρώπων ἀπάντων καὶ ξύπου αἰσχροῦ ἀτεχνῶς ἐμπλεως.

³⁾ Πηγὴ τοῦ Σουλῆα ἴσως εἶνε Ἡσύχιος ὁ Μιλήσιος. Ἴδε Ἡσυχίου Μιλήσιου Ὀνοματολόγον ὑπὸ Flach, ἐν Λειψίᾳ 1882 σ. 167.

λευταῖον διαλαμβάνει περὶ τῆς στρατηγίας Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου, καίσαρος ἐν Γαλλίᾳ τὸ 358 μετὰ Χρ. Ἄλλα δύο μικρὰ ἀποσπάσματα εὐρίσκονται ἐν τινι λεξικῷ περὶ συντάξεως¹⁾, ἐν ᾧ παραπέμπεται « εἰς τὰ περὶ Ἀντωνίου » καὶ « εἰς τὰ τῆς μοναρχίας Καίσαρος » τοῦ Πέτρου. Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι ὁ Πέτρος ἐν ταῖς Ἱστορίαις ἐπραγματεύετο τοὺς χρόνους ἀπὸ τῆς δευτέρας τριανδρίας μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου, ὁπόθεν ὁ Εὐνάπιος πάλιν ἄρχεται ἱστορῶν τὰ πράγματα ἐκτενέστερον. Πλὴν τῶν ἀποσπασμάτων τούτων τὰ ὁποῖα ῥητῶς παραδίδονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου, ἐκ τῶν Ἱστοριῶν αὐτοῦ κατάγονται, ὡς πειστικῶς νομίζω ἀπέδειξε ὁ Κάρολος δὲ-Βώρ, καὶ αἱ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν αὐτοκρατόρων ἀναφερόμεναι, μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καθήκουσαι ἐκλογαὶ περὶ γνωμῶν, ὧν τὸ τελευταῖον μέρος (ἀπὸ Οὐαλεριανοῦ μέχρι Κωνσταντίνου) συνήθως εἰς τὰ νεώτερα βιβλία ἀποδίδεται εἰς τὸν « μετὰ τὸν Δίωνα ἀνώνυμον » ἢ ὀνομάζεται « ἀνώνυμος ἐξακολουθήσις τοῦ Δίωνος Κασσίου ». Μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ Πέτρου βεβαίως κατατάσσεται ὁ Δίων Κάσσιος, ἐξ οὗ κατὰ λέξιν πολλάκις ἀντλεῖ. Διὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους (ὁ Δίων τελειώνει εἰς τὸ ἔτος 229) ὁ Πέτρος ὁδηγὸν προέστησε τὸν Ἡρωδιανόν, πιθανῶς δὲ καὶ τὸν Δέξιππον καὶ ἐν τέλει τὸν Εὐνάπιον, ἐξ οὗ, ὡς φαίνεται, ἐλήφθη τὸ τελευταῖον τῶν μνημονευθέντων ἀποσπασμάτων περὶ πρεσβειῶν. Ἐκ τῶν παραπομπῶν καὶ ἀποσπασμάτων ἐξάγεται σαφῶς, ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Πέτρου δὲν ὑποδιηρεῖτο εἰς βιβλία, ἀλλ' εἰς τμήματα κατὰ τὰς βασιλείας τῶν αὐτοκρατόρων.

2. Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως, σύγγραμμα μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ Σουΐδα, ἐξ οὗ πιθανῶς κατάγονται τὸ 84ον καὶ 85ον κεφάλαιον τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ ἐντολῆ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου συγγραφέντος βιβλίου περὶ τῆς βασιλείου τάξεως, τὰ ὁποῖα ῥητῶς εἰς τὸν Πέτρον ἀναφέρονται διὰ τῆς παρασημειώσεως: Ἐκ τῶν τοῦ μαγίστρου Πέτρου καὶ τοῦ αὐτοῦ

¹⁾ Im. Bekker, Anecdota graeca I 130. 149

Πέτρου· ἴσως καὶ τὸ 86ον μέχρι 95ου κεφαλαίου τοῦ συγγράμματος τούτου ἀνήκουσιν εἰς αὐτὸν ὁμοίως¹⁾. Ὁ Ἀγγελος Μάι ἤθελε νὰ ταύτιση πρὸς τὸ σύγγραμμα Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως ἄλλο τι ἀνώνυμον τμηματικῶς σωζόμενον ἐν Οὐατικανῶ παλιμψήστῳ κώδικι καὶ ἐπιγραφόμενον Περὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης²⁾. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ ἔχει πολλὰ τὰ κατ' αὐτῆς καὶ ὀλίγα τὰ ὑπὲρ αὐτῆς³⁾. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον δυνάμεθα φυσικὰ νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο εἶνε τρίτον τοῦ Πέτρου ἔργον.

Πολὺ δικαιότερον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν Πέτρον συγγραφέα ἄλλου τινός, μὴ διασωθέντος ἔργου. Ὁ Μένανδρος προτῆκτωρ ἱστορῶν τὰ τῆς πρὸς Χοσρόην πρεσβεύσεως περὶ εἰρήνης λέγει, ὅτι τὰς ὑπὸ τοῦ Πέτρου διεξαχθείσας πρὸς τὸν Χοσρόην διαπραγματεύσεις δὲν ἀποδίδει εἰς ἀττικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ πιστῶς καὶ ἀκριβῶς παραθέτει ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Πέτρου⁴⁾. Ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι ὁ Πέτρος περιέγραψε διὰ μακρῶν τὰ τῆς πρεσβεύσεώς του. Ἀγνοοῦμεν ὅμως ποῦ καὶ πῶς τοῦτο συνέβη. Ἐν τῷ Περὶ πολιτικῆς καταστάσεως συγγράμματι τοιαῦτα πράγματα ἡδύναντο βεβαίως νὰ ὑπάρχωσιν, ἀλλ' εἶνε ὁμοίως εὐκόλον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Μένανδρος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἐπίσημον ἔκθεσιν τοῦ Πέτρου πρὸς τὴν κυβέρνησιν.

¹⁾ Ὁ Reiske ἤθελε ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν Πέτρον ὁλόκληρον τὸ τμήμα ἀπὸ κεφ. 84 — 95. Ἐναντίας γνώμης εἶνε ὁ Wäsche. τῆς αὐτῆς δὲ ὁ E Patzig, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2, 436 ε.

²⁾ Ἐξεδόθη ὑπὸ Α. Μάι ἐν *Scriptorum veterum nova collectio* 2 (ἐν Ρώμῃ 1827) 571 — 609. Τὰ σωζόμενα μέρη πραγματεύονται περὶ στρατιωτικῆς τάξεως, περὶ τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ πεζικοῦ ὑπὲρ τὸ ἵππικόν, περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ ἵππικοῦ, περὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν στρατιωτῶν πρὸς τοὺς πολίτας, τέλος περὶ βασιλείας καὶ τῆς ἀρίστης κυβερνήσεως.

³⁾ Ἐχει ὅμως δίκαιον καὶ ὁ Α. Μάι, ταυτίζων τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀνευρεθὲν σύγγραμμα πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Φωτίου ἐν τίτλῳ 37 ἀναλυόμενον Περὶ πολιτικῆς· καὶ εἰς τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀρχεσθῇ ὁ Μάι.

⁴⁾ *Fragm. histor. Graec.* ὑπὸ C. Müller IV 217 = *Historici Graeci minores* ὑπὸ Dindorf II 32. Σπουδαία εἶνε τοῦ Μενάνδρου ἡ παρατήρησις περὶ τῆς γλώσσης τῶν διαπραγματεύσεων ἐκείνων· προφανῶς διεβλήθησαν ἐν τῷ κοινῶς καταληπτῷ δημῳ δειλότηματι. Ἄς ἐσώζετο ἡ ἔκθεσις αὕτη, καὶ ἄς ἔλειπαν πάντα τὰ λοιπὰ ἀποσπάσματα τοῦ Πέτρου.

1. *Ἐκδόσεις*: Τὰ πρῶτον μνημονευθέντα ἀποσπάσματα (ἐκ τῶν ἐκλογῶν περὶ πρεσβειῶν καὶ ἐκ τοῦ Λεξικοῦ) ἐξέδωκεν ὁ B. G. Niebuhr ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Βόννης μετὰ τοῦ Δεξίππου κτλ, ἐν Βόννῃ 1829 σ. 121-132. — Ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 113, 663-676. — Ἐξεδόθησαν καὶ ὑπὸ L. Dindorf, Historici Graeci minores I 425-437. — Τάποσπάσματα ταῦτα ὡς καὶ τὸν λεγόμενον Anonymus post Dionem ἐξέδ. ὁ C. Müller ἐν ταῖς Fragm. historic. Graecorum IV 184-199. — Πᾶσαι αἱ ὑπὸ de Boor τὸ πρῶτον ἀποδειχθεῖσαι ὡς ἐκ τοῦ Πέτρου καταγόμεναι ἐκλογαὶ περὶ πρεσβειῶν, αἵτινες διεσώθησαν ἐν παλιμψήστῳ Οὐατικανῷ κώδικι, ἐξεδόθησαν ὑπὸ A. Mai ἐν Scriptorum veterum nova collectio 2 (ἐν Πώμῃ 1827) 197 ἕως 246. — Ἐπανελήφθη ἡ δημοσίευσις ὑπὸ L. Dindorf, Dio Cassius 5 (1865) 181-232.

2. *Βοηθήματα*: Niebuhr ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης σ. XXI—XXVI. — Ἀνετυπώθη ὁ πρόλογος οὗτος καὶ ὑπὸ Migne, Dindorf, καὶ Müller. — H. Wäschke, Ueber das von Reiske vermutete Fragment der Excerpte Konstantins περὶ ἀναγορεύσεως, Programm ἐν Dessau 1878. — Περὶ τοῦ συγγραφέως τῶν Οὐατικανῶν ἐκλογῶν περὶ πρεσβειῶν πραγματεύονται πλὴν τοῦ Niebuhr καὶ Müller ἐνθ' ἀνωτέρω ὁ Th. Mommsen ἐν Hermes 6 (1872) 82-89. — Franz Görres, Zur Kritik des Anonymus post Dionem ἐν Jahns Jahrbücher 111 (1875) 212-219. — Ph. Boissevain, De Excerptis Planudeis et Constantinianis, Programm ἐν Rotterdam 1884. — G. Sotiriadis, Zur Kritik des Johannes von Antiochia, ἐν Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμος 16 (1888) 29 ἐ. — L. Mendelssohn ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ Ζωσίμου, ἐν Λειψίᾳ 1887 σ. XXXIV ἐ. — Τὸ κύριον σύγγραμμά εἶνε τοῦ C. de Boor, Römische Kaisergeschichte in byzantinischer Fassung. 1. Der Anonymus post Dionem, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 13-33.

3. Παρὰ Γεωργίῳ Κωδινῷ Περὶ τῶν κτισμάτων τῆς ΚΠ 114, 10 ἐκδόσ. Βόννης, λέγεται περὶ τινος ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀκμάσαντος Πέτρου πατρικίου, ὅστις βεβαίως εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἡμέτερος, ὅτι ὠνομάζετο καὶ Βαρσομιανὸς ὁ Σύρος. Ἡ παρατήρησις αὕτη προῆλθεν ἐξάπαντος ἐκ παρεν-

νοήσεως τῆς παρὰ Σουλῖδα εἰδήσεως ἐν λέξει Δεξιὸς περὶ τινος ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Πέτρου Βαρσύμη γνωστοῦ ὡς ἐπιτηδεῖον βαλκαντιστόμου. Ὁ Κωδινὸς λοιπὸν ἢ ἡ πηγὴ αὐτοῦ εὗρέ που ὡς φαίνεται σημείωσιν τινα (ὄχι ὁμῶς παρὰ τῷ Σουλῖδα, παρὰ τῷ ὁποίῳ λείπει ἡ προσθήκη ὁ Σύρος) περὶ τούτου τοῦ Πέτρου Βαρσύμη, τὸν ὁποῖον συνέχεε πρὸς τὸν Πέτρον πατρίκιον. Καὶ ὁ Προκόπιος δὲ ἐν Ἀνεκδότοις κεφ. 22 (123, 15 ἐκδόσ Βόννης) ἀναφέρει ὡς εὐνοούμενον τῆς Θεοδώρας ἀργυραμοιβὸν τινα Πέτρον Βαρσύμη, διακρίνων αὐτὸν οὕτως ἀπὸ τοῦ Πέτρου πατρικίου. Οὐδὲ λόγος λοιπὸν δύναται νὰ γίνῃ, καθὰ φρονεῖ ὁ C. Müller ἐν FHG IV 670 περὶ διορθώσεως τοῦ Κωδινοῦ διὰ τοῦ Προκοπίου. Πρβ. Wäsehke σ. 9 τῆς μνημονευθείσης πραγματείας του.

99. Ὁ Νόννοςος κατήγετο ἐξ οἰκογενείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὡς ἐν τῇ τοῦ Πέτρου ἢ διπλωματικῇ ὑπηρεσίᾳ ἦτο κληρονομικῇ. Ὁ πάππος αὐτοῦ εἶχε πεμφθῇ πρεσβευτὴς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου πρὸς τινα Σαρακηνὸν φύλαρχον, ὁ δὲ πατὴρ Ἀδραάμ ὁμοίως ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου Α', αὐτὸς δὲ ὁ Νόννοςος ἡγήθη πρεσβείας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τὸ 553 πρὸς τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ ἄλλους τῆς Ἀνατολῆς λαοὺς. Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρός του, ὅπερ παραδίδει ἡμῖν ὁ Φώτιος, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Νόννοςος ἦτο σημιτικῆς καταγωγῆς. Πιθανῶς δὲ ἡ κληρονομικὴ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ γνῶσις ἀνατολικῶν γλωσσῶν ἤνοιξεν εἰς τε τὸν πάππον καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν τὸ διπλωματικὸν στάδιον. Τὴν ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ θέσιν του χρεωστεῖ ὁ Νόννοςος εἰς σύγγραμμα, ἐν ᾧ περιέγραφε τὰς διπλωματικὰς του ἀποστολάς. Ἐκ τούτου διέσωσεν ἐν ἀπόσπασμα ἐν τίτλῳ Βφ ὁ Φώτιος, ὅστις πληροφορεῖ ἡμᾶς καὶ περὶ τοῦ συγγραφέως. Τὸ γεωγραφικῶς καὶ ἐθνογραφικῶς οὐχὶ ἄμοιρον σπουδαιότητος τοῦτο ἀπόσπασμα περιέχει ἐκτὸς τῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς φύσεως τῶν χωρῶν, δι' ὧν διῆλθεν ὁ Νόννοςος, καὶ εἰδήσεις περὶ τινος ἔθνους, ὅπερ κατὰ τὰς ἀποδημίας του ταύτας ἐγνώρισε, βραχυτάτου ἀναστήματος, μελάγχρου καὶ τριχωτοῦ τὸ σῶμα. Πλὴν τοῦ Φωτίου ἦν τλησαν ἐκ τοῦ Νοννόσου καὶ οἱ χρονογράφοι Μαλάλας (σ. 465 ε.

ἐκδόστ. Βόννης) καὶ Θεοφάνης ὁ ὁμολογητῆς (τόμω I 377 ἐ. ἐκδόστ. Βόννης), χωρὶς ὅμως νὰ ὀνομάζωσιν αὐτόν.

1. Ἐκδόσεις: ὑπὸ G. B. Niebuhr ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Βόννης μετὰ Δεξιππου κτλ., ἐν Βόννη 1829 σ. 478-482. — Ὑπὸ C. Müller ἐν FHG IV 178-180. — Ὑπὸ L. Dindorf, Historici Græci. I 473-478.

2. Βοηθήματα: Dillmann, Zur Geschichte des axumitischen Reiches, ἐν Abhandlungen der Berliner Akad. der Wissenschaft., phil. — hist. Klasse 1878 σ. 177-238 καὶ 1880 σ. 1-51. — Πρὸς διαφώτισιν συμβουλευτέον καὶ τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Ἀρέθα καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἐν τῷ ὁποίῳ τὰ πράγματα ὑπόκεινται ἐν τῇ χώρῃ τῶν Ὀμηριτῶν ἐπὶ Ἰουστίνου Α'. Ἐξεδόθη ὑπὸ Fr. Boissonade, Anecdota graeca 5 (1833) 1-62. — Ὁμοίως ἐν Acta Sanctorum Octobris X 721-759. Ἄλλη παραλλαγή παρὰ Migne, Patrologia graeca 145, 1249-1290. — Πρβ. καὶ τοὺς Νόμους τῶν Ὀμηριτῶν (ἀνωτέρω § 9 ἀρ. 8).

100. Ὁ Ἀγαθίας ἐγεννήθη περὶ τὸ 536 ἐν Μυρίνῃ τῆς Αἰολίδος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Παῖς ἔτι ὦν μετώκησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ πατρός του, ὅστις ἦτο διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς. Τὸ 554 διέτριβεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χάριν νομικῶν σπουδῶν, τὰς ὁποίας συνεπλήρωσε κατόπιν ἐν Βυζαντίῳ καὶ εἰσῆλθεν οὕτως εἰς τὸ δικηγορικὸν στάδιον· ἐκ τούτου καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ σχολαστικός. Ἀπέθανεν ἔξ καὶ τεσσαράκοντα ἐτῶν τὴν ἡλικίαν, ἐν ἔτει 582. Ὁ Ἀγαθίας ἀνήκει εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες ἀθετοῦντες τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν ἀρχὴν κατέγιναν περὶ τὰ διαφορώτατα τῆς λογοτεχνίας εἶδη. Νέος μὲν ὦν ἡσχολήθη περὶ τὴν ποίησιν, εἶτα δὲ περὶ τὴν ἱστοριογραφίαν. Τῆς πρώτης περιόδου ἔργα εἶνε 1) Ἐνέκ βιβλία Δαφνιακῶν εἰς ἡρωϊκοὺς στίχους, πραγματευόμενα συντόμως ἑρωτικοὺς μύθους¹⁾.

¹⁾ Ἐν τῷ προομίῳ σ. 6, 4 ἐκδ. Βόννης: ἐτύγγανον γὰρ μάλλον ὅτι ἐκ παίδων τῷ ἡρώϊ ἔυθυμῷ ἀνεμμένος, καί με ἤρεσκεν τὰ ἡδύσματα τῶν τῆς ποιητικῆς κομψευμάτων. Καὶ τοίνυν πεποιήται μοι ἐν ἑξαμέτροις βραχέα ἅττα ποιήματα, ἃ δὲ Δαφνιακά ἐπωνόμασται, μύθοις τισὶ πεποικιλμένα ἑρωτικοῖς καὶ τῶν τοιούτων ἀνάπλεα γοητευμάτων. Σ. Μ.

λείψανα αὐτῶν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνθολογίᾳ. 2) Συλλογὴ ἐπιγράμμάτων συγχρόνων ποιητῶν καὶ τινων ἰδίων διαταγαγμένα κατὰ τὸ περιεχόμενον εἰς ἑπτὰ βιβλία (Κύκλος τῶν νέων ἐπιγράμμάτων¹⁾). Διὰ τῆς συλλογῆς ταύτης διεσώθησαν ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ πλείονα τῶν ἑκατὸν ἐπιγράμμάτων. 3) Ἀλλὰ ποιήματα μικρὰ καὶ πεζά²⁾. Περὶ τῶν πεζῶν τούτων ἔργων οὐδὲν μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν, μόνον δὲ ἀξιόλογά τινα σχόλια εἰς τὸ κείμενον τοῦ περιηγητοῦ Παυσανίου ἐκ λόγων ἀποχρώντων ἀπεδόθησαν ἐσχάτως εἰς τὸν Ἀγαθίαν. Τὰ ἐπιγράμματα ἀποδεικνύουσιν αὐτὸν ἀγαθὸν μιμητὴν τῶν ἀρχαίων, ἰδίως δὲ τῶν Ἑρωτικῶν τινα μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἀναμφισβητήτου ποιητικῆς του εὐφυΐας. «Εἶνε ὑψιπετέστερος τῶν πλείστων ἐπιγραμματοποιῶν καὶ αὐτῶν τῶν πρωϊμωτέρων αὐτοκρατορικῶν χρόνων» κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Ραϊτσηνστάιν. Μόλις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ προετράπη ὑπὸ τῶν φίλων ὁ Ἀγαθίας νὰ ἐπιχειρήτῃ ἱστορικὰς μελέτας, τῶν ὁποίων καρπὸς εἶνε τὸ σύγγραμμα Περὶ τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐν πέντε βιβλίοις, περιλαμβάνον τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 552-558 καὶ ἀφηγούμενον τοὺς ὑπὸ τὸν Ναρσῆν πολέμους τῶν Βυζαντηνῶν κατὰ Γόθων, Βανδάλων, Φράγκων καὶ Περσῶν. Συνεχίζει λοιπὸν τοῦ Προκοπίου τὴν ἱστορίαν τῶν πολέμων, παραλείπων ὡς ὁ ἴδιος ρητῶς ἐκασταχοῦ μνημονεύει πάντα ὅσα ἐκεῖνος εἶχεν ἤδη ἐξιστορήσει³⁾. Ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Ἀγαθίου δὲν ἐπέτρεψε τὴν συντέλεισιν τοῦ ἔργου τούτου, εἶχε δὲ προφανῶς σκοπὸν νὰπραγματευθῇ καὶ τοὺς ἐπομένους

¹⁾ Ὁ Ἀγαθίας ἐν τῷ προομίῳ τῆς ἱστορίας του σ. 6, 10 ἐκδός Βόννης ὀνομάζει αὐτὰ «τῶν ἐπιγραμμάτων τὰ ἀρτιγενῆ καὶ νεώτερα». Ὁ Σουλῆας ἐν λέξει: τὸν Κύκλον τῶν νέων ἐπιγραμμάτων, ὃν αὐτὸς συνῆξεν ἐκ τῶν κατὰ καιρὸν ποιητῶν. Ἐν τῇ Παλατιανῇ Ἀνθολογίᾳ (Anthologia Palatina) IV 3 τὸ ἔργον ὀνομάζεται Συλλογὴ νέων ἐπιγραμμάτων. Πρὸς ἐξήγησιν τῆς φράσεως κατὰ καιρὸν πρβλ. Leo Sternbach, Meletemata graeca σ. 21 ἔ, πρὸς ὃν ἐν τούτοις δικαίως δὲν συμφωνεῖ ὁ Reitzenstein ἐν Pauly's Realencyclopädie 1 (1894) 744.

²⁾ Σουλῆας ἐν λ. «ἕτερα βιβλία ἑμμετρά τε καὶ καταλογάσθην».

³⁾ Π. γ. II 19-IV 15 (σ. 105, 6 καὶ 237, 6 ἐκδός Βόννης).

χρόνους, ὡς τεκμηριοῦται ἐκ πολλῶν παραπομπῶν εἰς ἄλλα μετὰ ταῦτα ἔμελλε νὰ ἀφηγηθῇ ὁ συγγραφεὺς καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ τελευταίου κεφαλαίου, ὅπου σαφῶς ὑπισχνεῖται ὅτι θὰ ἐξιστορήσῃ τὰ μετὰ τὸ 558 συμβάντα. Ὅπως δὲ συνεχίζει τὸν Προκόπιον ὁ Ἀγαθίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οὕτως μιμεῖται αὐτὸν καὶ κατὰ τὴν ὑφὴν τοῦ λόγου, τὰ παρεμβαλλόμενα ἐπεισόδια καὶ πολλὰς κατὰ μέρος φράσεις¹⁾. Ἀλλὰ πρὸς τὸ πρότυπον αὐτοῦ ὅμως ἐξισοῦται μόνον εἰς ἐξωτερικά τινα τοιαῦτα πράγματα. Διότι ἡ πρὸς τὴν ποίησιν κλίσις περιορίζει ὑπερμέτρως τὴν ἐλευθερίαν τῆς κρίσεως καὶ τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ ἱστορικοῦ, ἡ φαντασία καὶ ἡ σκέψις θολώνει τὴν ἀκρίβειαν τῆς διηγήσεως, ἡ γλῶσσα εἶνε κατάφορτος ὑπὸ εἰκόνων καὶ περικύμψων ἀρχαιοπρεπῶν φράσεων²⁾. Ὁρθῶς ἄρα χαρακτηρίζει αὐτὸν ὁ Γίββων ὡς τὸν ποιητὴν καὶ ῥήτορα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Προκόπιον, τὸν πολιτικὸν καὶ στρατιώτην. Ὁ Προκόπιος ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του ἀπέκτησε στρατιωτικὰς, πολιτικὰς καὶ γεωγραφικὰς γνώσεις, ὁ Ἀγαθίας ἐξ ἐναντίας περιωρίσθη, ὡς φαίνεται, κυρίως εἰς τὰς προφορικὰς τῶν αὐτοπτῶν πληροφορίας. Εἰς τὰς ἐκάστοτε παρεκβολὰς καὶ παρατηρήσεις περὶ παρελθόντων πραγμάτων καταφεύγει εἰς τοὺς ἀρχαίους· οὕτως παραπέμπει ῥητῶς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον τὸν πολυίστορα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Ἀζίνιον Κουαδράτον, τὸν Ἀθηνοκλῆ, τὸν Βηρωσόν, τὸν ἱστορικὸν Βίωνα, τὸν Διόδωρον, Ἡρόδοτον, Κτησίαν, Νόννον (εἰς τὰ Διονυσιακὰ αὐτοῦ), Παῦλον Σιλεντιάριον, Πίνδαρον, Πλάτωνα, Προκόπιον Καίσαρέα, Σιμακὸν καὶ Ξενοφῶντα. Ἀξίον σημειώσεως εἶνε ὅτι συνεβουλεύθη καὶ περσικὰς χρονογραφίας, ἐξ ὧν μετέφρασε δι' αὐτὸν ἀπανθίσματα ὁ διερμηνεὺς του Σέργιος. Τὴν συνέχειαν τοῦ Ἀγαθίου ἔγραψεν ὁ Μένανδρος πρῶτος, ὁ δὲ χρονογράφος Θεοφάνης ἡντλησεν ἐξ αὐτοῦ. Καὶ μεταξὺ τῶν ἐκλογῶν τοῦ Κωνσταντίνου ὑπάρχουσιν ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Ἀγαθίου.

¹⁾ Τοιαύτη εἶνε ἡ συχνάκις ἐπαναλαμβανομένη « εἰδοξί μοι οὐκ ἀπὸ τρόπου εἶναι ».

²⁾ Ὁ τρόπος οὗτος συνεφώνει πρὸς τὴν καλαισθησίαν τοῦ αἰῶνος καὶ ὁ Ἀγαθίας εὗρε ζηλωτὰς καὶ μιμητὰς οἷον τὸν Μένανδρον πρῶτον καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις τὸν Λέοντα διάκονον.

1. Ἐκδόσεις: Ἀρχικὴ ἔκδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ὑπὸ B. Vulcanius, ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν 1594. — Ἐπανελήφθη ἐν Παρισίοις 1660 (ἐν τέλει τῆς ἐκδόσεως σημειοῦται τὸ ἔτος 1658). — Ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Βόννης ὑπὸ B. G. Niebuhr, ἐν Βόννῃ 1828 μετὰ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Persona, τῶν σημειώσεων τοῦ Vulcanius, τῶν ἐπιγραμμάτων, πίνακος τῶν πραγμάτων καὶ ἀνεπαρκoῦς πίνακος τῶν ἰδιαιτέρων γλωσσικῶν χρήσεων τοῦ συγγραφέως. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patrolog. graeca 88, 1248-1608. — Ὑπὸ L. Dindorf, Historici Gr. minores τόμ. 2ω (1871) 132-453. — Τὰ ἐπιγράμματα περιέχονται εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς ἱστορίας ὑπὸ Vulcanius, Niebuhr καὶ Dindorf καὶ παρὰ Ph. Brunck, Analecta III 33-68, Fr. Jakobs, Anthologia Graeca IV 3-39. XII 617 καὶ ἐν τῇ Anthologia Palatina ὑπὸ Dübner. — Τὰ σχόλια εἰς τὸ κείμενον τοῦ Πανσανίου ἐξέδ' ὁ Fr. Spiro ἐν Hermes 29 (1894) 143-149.

2. Μεταφράσεις: Λατινιστί: πρὶν ἐκδοθῇ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐξεδόθη ἢ μετάφρασις: Agathius (!) de bello Gothorum et aliis peregrinis historiis temporum suorum per Chr. Persona Romanum e Graeco in Latinum traductus, ἐν Ρώμῃ 1516. — Ἀνετυπώθη ἐν Αὐγούστη 1518 (ἐν τέλει τοῦ τόμου 1519). — Μετὰ τοῦ Προκοπίου μετετυπώθη ἐν Βασιλείᾳ 1531· μετὰ τοῦ Ζωσίμου κτλ. ἐν Βασιλείᾳ 1576 καὶ αὖθις πολλάκις. — Excerpta ex Agathia H. Grotio interprete in τῇ Historia Gothorum αὐτοῦ, ἐν Ἀμστελοδάμῳ 1655 σ. 529-573. — Ἀνετυπώθη παρ' Ant. Muratori, Rerum italicarum scriptores 1 (ἐν Μιλάνῳ 1723) 379 ε. — Προσέτι δὲ εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου.

Γαλλιστί: ὑπὸ Fumé Sieur de Genillé (μετὰ τοῦ Προκοπίου), ἐν Παρισίοις 1587. — Ὑπὸ M. Cousin ἐν τῇ Histoire de C/ple, ἐν Παρισίοις 1674. — Ἀνετυπώθη ἐν Ἀμστελοδάμῳ 1685.

Γερμανιστί: Auszüge aus Agathias (βιβλίον I 1=II 13), deutsch von D. Coste ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ: Procop, Gothenkrieg, ἐν Λειψίᾳ 1885 σ. 327-371 (= Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung, 6. Jahrhundert, τόμ. III). — Epigramme, deutsch von M. E. Weber, Elegische

Dichter der Hellenen, ἐν Φραγκφούρτῃ 1822 σ. 396 - 402· 784 - 786. — Μέρος τῶν ἐπιγραμμάτων ὑπὸ G. Thudichum, Griechische Anthologie, ἐν Stuttgart 1838-1870 σ. 1084-1102.

3. *Βοηθήματα*: Παρατηρήσεις ὑπὸ K. O. Müller ἐν Rhein. Museum 3 (1829) 22 ἐ. — Kleine deutsche Schriften 2 (Breslau 1848) 100 ἐ. — Διορθώσεις ὑπὸ A. Meineke ἐν Philologus 14 (1859) 15 ἐ. — Ὁ L. Dindorf, ἐν Jahns Jahrbücher 99 (1869) 457-456 παρέχει διορθώσεις τοῦ κειμένου κατὰ φαντασιῶδές τι ἐνικαῖον σύστημα, αἵτινες διὰ τοῦτο ἐν μέρει εἶνε ἐσφαλμέναι. — A. Eckhardt, Agathias und Procop als Quellenschriftsteller für den Gothenkrieg. Programm, ἐν Königsberg 1864. — Fr. Bücheler, Conjectanea, ἐν Rhein. Mus. 37 (1882) 331 ἐ. (εἰς τοῦ Ἀγαθίου II 17 = σ. 100 ἐ. ἐκδόσ. Βόννης). — Διορθώσεις καὶ παρατηρήσεις περὶ τοῦ ὕφους ὑπὸ H. van Herwerden, Varia ad varios, ἐν Mnemosyne νέας σειρᾶς 17 (1889) 16-23. — Μικροῦ λόγου ἄξια καὶ ἐν πολλοῖς ἐντελῶς πεπλανημένα εἶνε τὰ ὑπὸ Γ. Σπυροπούλου, Κατὰ τί μιμεῖται Ἀγαθίας Ἡρόδοτον καὶ Προκόπιον, ἐναΐσμος διατριβή, ἐν Ἀθῆναις τύποις Παρασκευᾶ Λεώνη 1892. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4, 165 ἐ. — Heinr. Reffel, Ueber den Sprachgebrauch des Agathias, Gymnasialprogramm, ἐν Kempten 1894 (μετὰ κριτικῶν σημειώσεων εἰς τὸ κείμενον). — Ἡ σποδαιοτέρα πραγματεία εἶνε ἡ τοῦ W. S. Teuffel ἐν Philologus 1 (1846) 495-511 = Studien und Charakteristiken, ἐν Λειψίᾳ 1871 σ. 237 ἐ. (δευτέρα ἐκδοσις ἐν Λειψίᾳ 1889 σ. 296 ἐ.).

Περὶ τῶν ἐπιγραμμάτων: J. Corn. de Pauw, Diatribe de alea veterum ad epigramma Agathiae schol., Trajecti ad Rhenum 1726. — Κριτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ὑπὸ Leo Sternbach, Meletemata graeca, P. I., ἐν Βιέννῃ 1886 σ. 20 ἐ. καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ Anthologiae Planudeae appendix Barberino-Vaticana, ἐν Λειψίᾳ 1890 σ. 64 ἐ. καὶ ἀλλαχοῦ. — Paul Sakulowski, De Anthologia Palatina quaestiones, Dissertatio, ἐν Λειψίᾳ 1893 σ. 59-64 (περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῶν Δαφνιακῶν κτλ.). — H Stadtmüller, Zur griechischen Anthologie, ἐν Festschrift zur Einweihung des neuen Gebäu-

des für das Grossherzogl. Gymnasium in Heidelberg, ἐν Λειψίᾳ 1894 σ. 36 ἐ. (συμπεραίνει πιθανῶς, ὅτι ἡ μνηστὴ τοῦ Ἀγαθίου ἦτο θυγάτηρ τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου). — Th. Korsch, De Anthologiae quibusdam locis, ἐν τῇ ῥώσικῃ Filolog. Obozrjenie (ἐν Μόσχῃ) 4, 83 ἐ. — Καλῶς χαρακτηρίζει τὰ ποιήματα τοῦ Ἀγαθίου ὁ R. Reitzenstein ἐν Pauly's Realencyclopädie, νέας διασκευῆς 1 (1894) 744.

Περὶ τῶν εἰς τὸν Πανσανίαν σχολίων: R. Reitzenstein ἐν Hermes 29 (1894) 231-239. — U. v. Wilamowitz — Moellendorff, ἐν Hermes 29 (1894) 240-248.

4. Ἡ περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρία τοῦ Ἀγαθίου ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ἱστορίας του (8, 18 ἐκδόσ. Βόννης): ἐμοὶ Ἀγαθίας μὲν ὄνομα, Μύρινα δὲ πατρίς, Μεμνόνιος δὲ πατήρ, τέχνη δὲ τὰ Ρωμαίων νόμιμα καὶ οἱ τῶν δικαστηρίων ἀγῶνες εἶνε μίμησις τοῦ περιφήμου γρίφου τοῦ Θρασυμάχου: Τοῦνομα Θρασύμαχος, πατρὶς Χαλκηδών, ἡ δὲ τέχνη σοφίη. R. Reitzenstein ἐν Hermes 29 (1894) 237 σημ.

5. Ὑπὸ τινων χειρογράφων π. χ. τῶν κωδικῶν Vatic. 29 fol. 484, Vatic. regin. Suec. 166 fol. 207 καὶ Vindob. phil. gr. 165 fol. 89^v ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀγαθὸν τὸ περίφημον ἐπίγραμμα εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον καὶ τὴν οἰκογένειάν του, τὸ ὅποιον ὁμοίως ἤδη ἐκ λόγων χρονολογικῶν δὲν δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς αὐτόν. Πρβ. τὴν ἐξαίρετον ἐκδοσιν καὶ ἐξήγησιν τοῦ ἐπιγράμματος τούτου ὑπὸ C. Dilthey, Symbolae criticae ad Anthologiam graecam ex libris mss petitaе, Index lectionum, ἐν Γοττίγγῃ 1891 σ. 18-23.

6. Ὁ φίλος τοῦ Ἀγαθίου Πέρσης διερμηνεὺς Σέργιος ἐταυτίζετο ἄλλοτε ἐκ πλάνης πρὸς τὸν περίφημον διὰ πολλὰς του μεταφράσεις ἀρχίατρον καὶ ἱερέα Σέργιον ἐκ Resaina (ἀποθανόντα τὸ 536) πρβ. π. χ. E. Mayer, Geschichte der Botanik 3 (ἐν Königsberg 1856) 33 ἐ. Ἀλλ' ἤδη ἐκ χρονολογικῶν λόγων πρέπει νὰ διακριθῇ ἀπ' αὐτοῦ, ὡς παρετήρησε καὶ ὁ Ant. Baumstark, Lucubrationes Syro-Graecae, ἐν Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμῳ 21 (1894) 368 ἐ.

101. Θεοφάνης ὁ Βυζάντιος ἔγραψεν ἱστορίαν ἐν δέκα.

βιβλίους ἐν ᾗ ἐπραγματεύετο κατὰ τὸν Φώτιον (τίτλῳ 64) τὰ συμβάντα τῶν ἐτῶν 556 — 581, ἥτοι τὰ ἀπὸ τῆς διαλύσεως τῶν πεντηκοντουτίδων σπονδῶν, ἃς συνῆψε πρὸς τοὺς Πέρσας ὁ Πέτρος τὸ 562. Κατὰ τὰ ἀσαφῶς δὲ ὑπὸ τοῦ Φωτίου λεγόμενα ἐξιστόρησεν ὁ Θεοφάνης καὶ τινα τῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συμβάντων, προσθέσας εἰς τὰ δέκα βιβλία τῶν ἱστοριῶν καὶ συνέχειαν, ἣν ὁ Φώτιος δὲν ἐγνώρισεν, ὡς φαίνεται. Ἴσως ὁ συγγραφεὺς περιέλαθεν εἰς ταύτην καὶ μέρος τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου, ὥστε τὰ ἔργα του συνέταξε πιθανῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος. Τὸ παρὰ Φωτίῳ διασωθὲν ἀπόσπασμα εἶνε σπουδαῖον διὰ τὴν εἰδῆσιν, ἣν καὶ ὁ Προκόπιος καὶ ὁ Θεοφύλακτος ἐπιμαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ σηροτροφία εἰσῆχθη εἰς τὸ βυζαντηνὸν κράτος ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ διότι τὸ πρῶτον ἐν τούτῳ μνημονεύονται οἱ Τούρκοι, οἵτινες ἔκτοτε πλέον οὐδέποτε ἀπὸ τῆς βυζαντηνῆς ἱστορίας ἐκλείπουσιν¹⁾).

¹⁾ Ἀπόσπασμα ὑπὸ B. G. Niebuhr ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Βόννης μετὰ τοῦ Δεξιππου κτλ. σ. 483 — 386· ἐν σ. 589 — 600 τὰ σχόλια τοῦ Labäus. — Ὑπὸ C. Müller, FHG IV 270 ἐ. — Ὑπὸ L. Dindorf, Historici Gr minores I 446 ἐ.

102. Μένανδρος ὁ ἐπικαλούμενος προτήκτωρ (Protector), ὡς ἀνῆλκον εἰς τὴν σωματοφυλακὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος. Ἀκριβεῖς πληροφορίας τοῦ βίου του παρέχει μετὰ πάσης εἰλικρινείας ἐν τῇ ἀξιο-

1) Ὡς FHG IV 270: ὅτι τὰ πρὸς εὖρον ἄνεμον τοῦ Τανάϊδος Τούρκοι νέμονται οἱ πάλαι Μασσαγέται καλούμενοι, οὗς Πέρσαι οἰκίει γλώσση Κερκιγιωνάς φασι. Καὶ αὐτοὶ δὲ ἐν τῇ τότε ὥρᾳ καὶ πρέσβεις πρὸς βασιλέα Ἰουστίνον ἔστειλαν κτέ. — Ὅτι τὴν τῶν σκωλήκων γένεσιν ἀνὴρ Πέρσης, βασιλεύοντος Ἰουστινιανοῦ, ἐν Βυζαντίῳ ὑπέδειξεν, οὕτω πρότερον ἐγνωσμένην Ῥωμαίοις. Οὗτος δὲ ἐκ Σηρῶν ὀρμηθεὶς ὁ Πέρσης, τὸ σπέρμα τῶν σκωλήκων ἐν νάρθηκι λαβὼν μέχρι Βυζαντίου διεσώσατο, καὶ τοῦ ἔαρος ἀρξαμένου ἐπὶ τὴν τροφὴν τῶν συκαμίνων φύλλων ἐπαφῆκε τὰ σπέρματα τὰ δὲ τραφέντα τοῖς φύλλοις ἐπιτεροφύησάν τε καὶ τάλλα εἰργάσατο. Ὡν τὴν τε γένεσιν καὶ τὴν ἐργασίαν ὁ βασιλεὺς Ἰουστίνος ὕστερον τοῖς Τούρκοις ὑποδείξας ἐθάμβησεν. Οἱ γὰρ Τούρκοι τότε τὰ τε Σηρῶν ἐμπόρια καὶ τοὺς λιμένας κατεῖχον· αὐτὰ δὲ πρὶν μὲν Πέρσαι κατεῖχον κτέ. Σ. Μ.

σημειώτῳ εἰσαγωγῇ, ἥτις ἀληθῶς ἔξοχος πρέπει νὰ θεωρηθῇ διὰ τὴν σπανίαν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀρετὴν αὐτῆς, τὴν πρωτοτυπίαν καὶ ἀνυπόκριτον ἀλήθειαν¹⁾. Νέος ὢν ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῶν νόμων, ἀλλὰ σοβαρῶς δὲν ἠγάπησε τὴν ἐπιστήμην του, καθὼς δὲν εὔρε κατόπιν μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν καμμίαν εὐχαρίστησιν καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν ἐνάσκησιν αὐτῆς. Ἀλλὰ μετὰ ζήλου ὅμως ἐπεδόθη εἰς τὰ θέλγητρα τοῦ ἵπποδρόμου καὶ τὰς σκηνακάς τέρψεις τῶν μίμων. Μόλις δὲ ὅτε περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην στενοχωρίαν ἕνεκα τοῦ ἐκδεδιητημένου βίου του, μετεβλήθη ἀπὸ Σαύλου εἰς Παῦλον, καθ' ὃν ἤδη χρόνον ὁ φίλος τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν Μαυρίκιος ἀνῆλθε τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον (582). Ἐκτοτε ὁ Μένανδρος ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν ν' ἀφιερωθῇ εἰς σοβαρωτέραν ἐργασίαν, ἥτις ἄλλως καὶ ὕλικῶς ἠδύνατο νὰ ἀνταμειφθῇ διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς μεγαλοδορίας. Ὡς πρότυπον δὲ προέστησεν εἰς ἑαυτὸν τὴν Ἀγαθίαν, γενόμενος ὡσαύτως ἀπὸ νομομαθοῦς ἱστορικοῦ καὶ ποιητῆς. Τὸν Ἀγαθίαν ἐμιμήθη καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν, σπουδάζων πάντοτε ἄξιος αὐτοῦ ζηλωτῆς ν' ἀναδειχθῇ. Τὸ ἱστορικὸν σύγγραμμά, ὅπερ ὁ Μένανδρος μετὰ τὴν μεταβολὴν ἐκείνην τοῦ ἥθους του ἐξεπόνησε, συνεχίζει τὸ τοῦ Ἀγαθίου, πραγματευόμενον τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ 558-582. Ἀποσπάσματα ἐξ αὐτοῦ πολυάριθμα καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον λίαν σπουδαῖα διεσώθησαν παρὰ Σουίδα καὶ ἐν ταῖς ἐκλογαῖς τοῦ Κωνσταντίνου, ἀνήκοντα εἰς τὰς σημαντικωτάτας ἱστορικὰς πηγὰς τοῦ 5' αἰῶνος διὰ τε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν εἰδήσεων καὶ πρὸ πάντων διὰ τὰς γεωγραφικὰς ἐν αὐτοῖς καὶ ἐθνογραφικὰς πληροφορίας. Εἰς τὰ βέβαια ταῦτα ἀποσπάσματα πρέπει νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τοῦ Εὐα-

¹⁾ FHG IV σ. 201: Οὐ γάρ μοι θυμῆρες ἦν ἔγνωίεσθαι δίκας οὔτε μὴν ἐν τῇ βασιλείῳ στοᾷ θαμίζειν καὶ δεινότητι λόγων τὰς τῶν ἐντυγχανόντων αἰκλιοῦσθαι φροντίδας. Καὶ τὰ σπουδαῖα τοιγαροῦν παρέις καὶ τὰ χερίστα ἰδόμενος κεκηνῶς περιενόστουν καὶ μοι καταθύμιοι ἦσαν οἱ τε θόρυβοι τῶν χωμάτων καὶ οἱ ἀμιλλητήριοι τῶν ἵππων ἀγῶνες, ἐτι γέ μὴν καὶ ἡ παντόμιμος ὀρχησις... καὶ ἐς τοσοῦτον ἐξώκειλα κτί. Σ. Μ.

γρίοις ιστορίας εἰδήσεις, αἵτινες εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πιθανώ-
τατα ἀνάγονται εἰς τὸν Μένανδρον, καὶ μία παρεκβολὴ τοῦ Θεο-
φύλακτου. Εἶνε δύσκολον μόνον νὰ ὀρίσωμεν τὰς πηγὰς, κατὰ
τὰς ὁποίας ὁ Μένανδρος κατώρθωσε νὰ ἐξιστορήσῃ περίοδον γέ-
μουσαν συμβεβηκότων σπουδαίων. Καὶ μέρος μὲν αὐτῶν συμπί-
πτει πρὸς τὴν ἀκμὴν τοῦ συγγραφέως, τὰ πρῶτα δὲ ὡς ἄρ-
χεται τῆς ιστορίας, συνέβησαν βεβαίως ὡς ὁ ἴδιος ὑποδεικνύει, κο-
μιδῇ νέου ὄντος αὐτοῦ. Περὶ τῶν περσικῶν πραγμάτων ἤντησεν
ἴσως ἐκ τοῦ Θεοφάνους τοῦ Βυζαντίου.

1. Ἑκδόσεις: Τάποσπάσματα τὰ ἐν ταῖς ἐκλογαῖς Περὶ γνωμῶν ἐξέ-
δωκεν ἐξ Οὐατικανοῦ παλιμψήστου τὸ πρῶτον ὁ A. Mai, Script. ve-
ter. nova collectio (ἐν Ρώμῃ 1827) 352-366. — Ὑπὸ B. G. Nie-
buhr ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Βόννης μετὰ τοῦ Δεξίππου κτλ. σ. 282
444 — Ἀνατύπωσις παρὰ Migne, Patr. gr. 113, 791-928. — Ὑπὸ
C. Müller, FHG IV, 200-269 — Ὑπὸ L. Dindorf, Histo-
rici Gr. minores II 1-131 (μετὰ νέας ἀντιβολῆς δύο κωδίκων τοῦ Mo-
νάχου).

2. Βοηθήματα: Τὸ δεύτερον ἐπεθεώρησε τὸ Οὐατικανὸν παλιμψήστον
καὶ διορθώσεις ἐπέφερεν εἰς τὸ κείμενον ὁ van Herwerden, Spi-
cilegium Vaticanum, ἐν Λουγδούνῳ Βαταύων. 1860 σ. 216-221.
— Διορθώσεις τινὲς ὑπὸ Meineke ἐν Hermes 3 (1869) 162 ἐ.—
Περὶ τῆς πρὸς τὸν Μένανδρον σχέσεως τοῦ Εὐαγρίου: Guido Her-
tsch, De scriptoribus rerum imperatoris Tiberii Constantini,
Commentat. philol. Jenenses 3 (1884) 21 ἐ. καὶ L. Jeep, ἐν
Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμῳ 14 (1885) 162 ἐ.— Περὶ τῶν
γεωγραφικῶν εἰδήσεων τοῦ Μενάνδρου: G. Marinelli, Die Erd-
kunde bei den Kirchenvätern, ἐν Λειψίᾳ 1884 σ. 6 ἐ.— Περὶ
τοῦ ὕφους τοῦ Μενάνδρου: M. Ἀποστολοπούλου, Μένανδρος προτέκτωρ
μιμητῆς Ἀγαθίου, ἐναίσιμος διακριβή, ἐν Ἀθήναις 1894 (τὰ χωρία δὲν
διηρυνήθησαν ἀρκούντως).

3. Ἐκ τῶν ποιητικῶν δοκιμῶν τοῦ Μενάνδρου ὡς φαίνεται δὲν
διεσώθη εἰ μὴ μόνον τὸ ἐπίγραμμα εἰς τὸν Πέρσην Μάγον, ὅστις χρι-
στιανὸς γενόμενος ἐμαρτύρησε. Anthologia Palatina I 101.

4. Ἄνευ ἀμφιβολίας ἀτόπως ἀποδίδεται εἰς τὸν Μένανδρον προ-
τήκτωρα ἐντοῖς κώδιξι Paris. Coisl. 285 fol. 414-424^ο καὶ Ἀθη-
ναίκα^ο 343 ἢ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Κοῦσλινιανοῦ κώδικος ἐξῆς διή-
γησις: Μενάνδρου προτίκτορος διήγησις περὶ τῆς ἀναζητήσεως καὶ εὐρέσεως
τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ τῆς γενομένης ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ
Ἑλένης τῶν εὐσεβεστάτων μεγάλων καὶ πρώτων ἐν Χριστιανοῖς βασι-
λέων. Ἐν ἑτει ἐβδόμῳ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασι-
λέως μηνὶ (οὕτως!) ἰαννουαρίῳ ἐξδόμῃ συνήχθησαν πλήθον βαρβάρων ἐπὶ
τὸν ποταμὸν τὸν καλούμενον Δάνουβην. Πῶς συμβαίνει ὁμοῦς ὥστε ν' ἀ-
ποδίδεται εἰς τὸν Μένανδρον ἢ διήγησις, δὲν δύναμαι νὰ ἐξηγήσω. Ἐκ
τῶν τριῶν δημοσιευθέντων κειμένων τῆς ἀνευρέσεως ὁμοιάζει ὡς φαίνεται
πλεῖστον πρὸς τὸ τοῦ Κοῦσλινιανοῦ τὸ ἐκδοθὲν καὶ ἐξηγηθὲν ὑπὸ E.
Nestle ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 319-345.

103. Ὁ Ἰωάννης Ἐπιφανεὺς συνέγραψε περὶ τὰ τέ-
λη τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἱστορίαν πραγματευομένην τοὺς χρόνους ἀπὸ
τοῦ 572-592/93 (ἤτοι μέχρι τῆς εἰς τὴν βασιλείαν ἀποκαταστά-
σεως Χοσρόου τοῦ Β'). Τὴν μόνην περὶ τούτου εἶδῃσιν ὀφείλομεν
εἰς τὸν συμπολίτην καὶ σύγχρονον αὐτοῦ Εὐάγριον, συγγραφεὰ
ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας: Καὶ τὰ ἐχόμενα δὲ τούτων Ἀγαθίῳ (!)
τῷ ῥήτορι καὶ Ἰωάννῃ ἐμῶ τε πολίτῃ καὶ συγγενεῖ καθ' εἰρμὸν
ιστόρηται μέχρι τῆς Χοσρόου τοῦ νέου πρὸς Ρωμαίους φυγῆς καὶ
τῆς εἰς τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἀποκαταστάσεως¹⁾. Ἐκ τοῦ Ἰωάν-
νου διεσώθη ἱκανῶς ἐκτεταμένον ἀπόσπασμα, περιλαμβάνον τὸ
προσίμιον καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου βιβλίου. Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτοῦ
κατὰ τι Οὐατικανὸν χειρόγραφον τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἰω-
άννου σχολαστικοῦ καὶ ἀπὸ ἐπάρχων Ἐπιφανέως περὶ τῆς τοῦ
νέου Χοσρόου προσχωρήσεως πρὸς Μαυρίκιον τὸν Ρωμαίων αὐ-
τοκράτορα ἱστοριῶν τόμος α'. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἥτις

¹⁾ Εὐαγρίου Ἐκκλησ. ἱστορ. ὑπὸ H. Valesius, ἐν Παρίσις 1673, V 24 (σ. 443)
= Migne, Patr. gr. 86, 2, 2841 A. Ὅτι δ' Ἰωάννης συνεγίξῃ τὸν Ἀγαθίαν ὡς ἂν
λέγεται ἐνταῦθα, φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Εὐάγριος παρενόησε τὸ ἐν τῇ προομίῳ χωρίον, ἐν ᾧ
ὁ Ἰωάννης ὁμιλεῖ περὶ τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ Προκοπίου καὶ Ἀγαθίου.

ὅμως δυσκόλως δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι προέρχεται παρ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, τῶν ἱστοριῶν τὸ κύριον ὑποκείμενον ἦσαν τὰ συμβάντα, μεθ' ὧν ἐτελεύτα τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ εἰκοσαετοῦς τῶν Ρωμαίων πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμου· ἀλλ' ἡ ἀφήγησις ἐν τῇ σωζομένῃ ἀρχῇ τοῦ πρώτου βιβλίου ἄρχεται ἀπὸ τῶν αἰτίων καὶ τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου (571/2). Ἐκ τίνων δὲ λόγων ἐπὶ ταῦτα τὰ πράγματα ὠρμήθη, διηγεῖται αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ προοίμῳ. Σύμβουλος ὢν καὶ γραμματεὺς τοῦ μητροπολίτου Ἀντισοχείας εἶχεν εὐκαιρίαν νὰ ἀναστρέφεται πρὸς τε τὸν Χοσρόην καὶ πολλοὺς ἄλλους μεγιστᾶνας Πέρσας, μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἀποδημήσας εἰς τὴν Περσίαν ἐγνώρισε τὸ θέατρον τοῦ πολέμου. Ὅθεν αἱ ἀφηγήσεις αὐτοῦ στηρίζονται ἢ ἐπὶ ὅσων αὐτὸς εἶδε ἢ ἐπὶ ὅσων αὐτόπται τῶν πραγμάτων μάρτυρες ἐγνώρισαν αὐτῷ. Τὴν ἀπώλειαν τοῦ σπουδαίου συγγράμματος ἐπανορθώνει ἐν μέρει ὁ Θεοφυλάκτος, ὅστις πιθανώτατα παρὰ τοῦ Ἰωάννου παρέλαβε τὴν ἐκτενῆ ἐν τῷ τετάρτῳ καὶ πέμπτῳ βιβλίῳ ἀφήγησιν περὶ τῆς φυγῆς καὶ τῆς εἰς τὴν βασιλείαν ἀποκαταστάσεως τοῦ Χοσρόου. Ἀλλὰ τὸ ἀπλοῦν καὶ σαφές τοῦ Ἐπιφανέως λεκτικόν, ὅστις προδήλως ἐφέρετο ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ Θουκυδίδου, δὲν δυνάμεθα πλέον ν' ἀναγνωρίσωμεν ἐν τῷ Θεοφυλάκτῳ, ὅστις πρὸς τὸ ἴδιον πομπῶδες ἰδίωμα μεθέηρμωσε τὴν πηγὴν του. Καὶ ὁ Εὐάγριος ἐν τῷ ἕκτῳ βιβλίῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς του ἱστορίας ἠντλησεν ἐκ τοῦ Ἰωάννου. Τέλος μιμήτριαν ἐν ὑστέροις καιροῖς ἔσχεν ὁ Ἰωάννης τὴν Ἀννα Κομνηνὴν, ἥτις διὰ τὸ ψηφιδωτὸν κατασκεύασμα τοῦ προοιμίου της καὶ ἐκ τοῦ προοιμίου αὐτοῦ φράσεις τινὰς ἐδανείσθη. Ἴσως καὶ τὸν τρόπον τῆς κατὰ Θουκυδίδην ἀφηγήσεως παρ' αὐτοῦ μαθοῦσα ἐζήτησε νὰ μιμηθῇ.

Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἰωάννου ἐξέδ. κατ' ἀρχὰς ὁ B. Hase μετὰ τοῦ Λέοντος διακόνου, ἐν Παρισίῳ 1819 σ. 169-176· πρὸς τὸ προοίμιον αὐτοῦ σ. XIII, τὰ προλεγόμενα εἰς τὸν Ἰωάννην Λυδὸν σ. X (=σ. XIV τῆς ἐκδόσεως Βόννης) καὶ Notices et extraits des manuscrits κτλ. ἐν Παρισίῳ 8 (1810) 2, 259. — Ὑπὸ C. Müller, FHG

IV 272-276. — Ὑπὸ L. Dindorf, Historici Gr. min. I 371-382.
— Πρβ. L. Jeep, ἐν Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμῳ 14 (1885)
178 καὶ τὸ ἐν § 102 ἀναγραφὴν σύγγραμμα τοῦ G. Hertzsch σ. 21 ε.

104. Εὐάγριος, ὁ σημαντικώτατος ἐκ τῶν συνεχιζάντων τὸν Εὐσέβιον ἱστορικῶν, ἐγεννήθη ἐν Ἐπιφανείᾳ τῆς Συρίας περὶ τὸ 336. Διέτριψε τὸ πλεῖστον ἐν Ἀντιοχείᾳ, δικηγόρος ὢν τὸ ἐπάγγελμα, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ ὁ σχολαστικός. Τὸν πατριάρχην Ἀντιοχείας Γρηγόριον μεταβάντα πρὸς ἀπολογία εἰς Κωνσταντινούπολιν συνώδευσεν ὁ Εὐάγριος ὡς συνήγορος. Οὕτως ἐγνωρίσθη ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, περιβληθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου τοῦ ἀξιώμα κουαίστωρος, ὑπὸ δὲ τοῦ Μαυρικίου κατόπιν τὸ τοῦ ἐπιτιμίου ἐπάρχου. Ἄγνωστον εἶνε κατὰ ποῖον ἔτος ἀπέθανε, ἀλλ' ἔζη βεβαίως κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος. Τὸ σύγγραμμά του εἶνε Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἐν βιβλίοις ἑξ, ἥτις συνεχίζουσα τὰς τοῦ Σωκράτους, Σωζομενοῦ καὶ Θεοδώρητου ἄρχεται μὲν μετὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου τοῦ 431, διήκει δὲ μέχρι τοῦ 593. Ὁ Εὐάγριος εἶνε ἡ σπουδαιότατη πηγὴ τῆς ἱστορίας τῶν δογμάτων κατὰ τὸν 5' καὶ 6' αἰῶνα, ἐξ ἧς καὶ πράγματι ἠντλήσαν ὅτε χρονογράφος Θεοφάνης καὶ ὁ συγγραφεὺς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Κάλлистος Ξανθόπουλος κ. ἄ. Καὶ ὡς λογοτεχνικὸν δὲ προῖον εἶνε τὸ σύγγραμμά του προσοχῆς ἄξιον, διότι ἐνῶ ἐν τῇ Δύσει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἐφόσον δὲν ἦτο ἀπλῇ μετάφρασις ἐλληνικῶν ἔργων, ταχέως προσέλαβε τὸν ξηρὸν τῆς χρονογραφίας τύπον, ἐν τῷ Εὐαγρίῳ ἔζη εἰσέτι οὐχ ἥτον ἢ παρὰ τοῖς συγχρόνοις συγγραφεῦσι τῆς πολιτικῆς ἱστορίας ἢ κραταιὰ παράδοσις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ιστοριογραφίας. Τὸ λεκτικόν του δικαίως χαρακτηρίζει ὁ Φώτιος¹⁾ ὡς εὐχαρι, εἰ καὶ οὐχὶ βραχυλόγον.

Ὁ Εὐάγριος δὲν προσέχει μόνον εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγ-

¹⁾ Ἐν τίτλῳ κθ': "Ἐστὶ δὲ τὴν φράσιν οὐκ ἄχαρις, εἰ καὶ πως περιττεύεσθαι ἐνίοτε δοκεῖ"

ματα, ἀλλὰ μνημονεύει καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, τὰ εἰς αὐτὴν δὲ ἀναφερόμενα μέρη τοῦ συγγράμματός του εἶνε παρὰ τὴν ἐνιαχοῦ ἐπιπολαιότητα καὶ μεροληψίαν του πολλῆς ἀξίας, διότι ἠντλήθησαν ἐκ καλῶν πηγῶν, αἵτινες δὲν σώζονται πᾶσαι. Ἐν τῷ δευτέρῳ καὶ τρίτῳ βιβλίῳ πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχε τὴν ἐν ἔτει 502 τελευτῶσαν χρονογραφίαν τοῦ συμπολίτου του Εὐσταθίου, εἰς ὃν χρεωστεῖ καὶ τὰ ἐκ τοῦ Πρίσκου παραληφθέντα. Ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ ἐχρησιμοποίησε τὸν Προκόπιον καὶ μάλιστα οὐχὶ μόνον τὴν τῶν πολέμων ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἀνέκδοτα καὶ πιθανῶς καὶ τὸ περὶ τῶν κτισμάτων ¹⁾). Αἱ περὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας εἰδήσεις τοῦ πέμπτου βιβλίου ἀνάγονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὸν Μένανδρον προτήκτωρα, ἢ δὲ ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ παρατηρουμένη συγγένεια τοῦ Εὐαγρίου πρὸς Ἰωάννην τὸν Ἐπιφανέα δὲν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἀμέσου ἐξαρτήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰωάννου, ἀλλ' ἐκ τῆς τούτου ἀπὸ τοῦ Μενάνδρου. Μόνον ἐν τῷ ἕκτῳ βιβλίῳ, ὅπερ εἶνε κυρίως ἀφήγησις τοῦ περσικοῦ πολέμου, ἠντλήσεν ὁ Εὐάγριος ἐκ τοῦ Ἰωάννου Ἐπιφανέως, ὅστις τὸ μῆπω τότε δημοσιευθὲν ἔργον του κατ' ἰδίαν ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Εὐαγρίου.

Δεύτερόν τι σύγγραμμα τοῦ Εὐαγρίου, περὶ οὗ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς λέγει: (IV 24) Πεπόνηται δὲ ἡμῖν καὶ ἕτερον τεῦχος, ἀναφοράς, ἐπιστολάς, ψηφίσματα, λόγους τε καὶ διαλέξεις καὶ ἕτερα ἅττα ἔχον, ἀπωλέσθη ὡς φαίνεται. Τὰς ἀναφοράς συνέγραψε, λέγει, ἐν ὀνόματι τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου.

1. Ἐκδόσεις: Κατὰ προηγουμένας ἐκδόσεις ἡ ἀρίστη ἀνατύπωσις ὑπὸ H. Valesius, ἐν Παρίσις 1673.—Ἄλλη ἐκδοσις μετὰ ταῦτα ὑπὸ Reading, ἐν Cambridge 1720 (μετὰ τινων προσθηκῶν καὶ πολλῶν ἀκρισιῶν).—Ἀνευ ἀξίας μετατύπωσις καὶ ἀνευ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως καὶ τῶν σχολίων, ἐν Oxford 1844.—Τελευταία ἀνατύπωσις ὑπὸ Migne, Patr. gr. 86, 2, 2405-2906.—Ἐπειδὴ ὁ Vale-

¹⁾ Πρὸς G. Dangers ἐν τῷ κατωτέρῳ παρατιθεμένῳ συγγράμματι αὐτοῦ σ. 42 καὶ L. Jeep ἐν Jahus Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμῳ 14 (1885) σ. 161.

sus ὑπ' ὧν εἶχε μόνον δύο χειρόγραφα κατώτερα, ἐπιβάλλεται νέα κριτικὴ ἐπεξεργασία ἐπὶ βάσει τῶ Λαυρεντιανῶ κώδικι 70, 23.

2. Βοηθήματα: C. Fr. Stäudlin, Geschichte und Litteratur der Kirchengeschichte, ἐν Ἀνωβέρῳ 1827 σ. 79-85 (ἀνάξιον λόγου). — F. Chr. Baur, Die Epochen der kirchlichen Geschichtslitteratur, ἐν Τυβίγγῃ 1852 σ. 29 - 32 χαρακτηρίζει πολὺ ὀρθῶς τὴν θέσιν τοῦ Εὐαγγρίου μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐκκλησίας, ἀν καὶ δὲν εἰσέρχεται εἰς λεπτομερείας. — Καλὴν ἐπιθεώρησιν παρέχει περὶ τῆς παρ' Εὐαγγρίου δογματικῆς ἱστορίας ὁ W. Gass ἐν Realenzyklopädie für protest. Theologie 4 (1879) 420 ἐ. — Πρὸς διόρθωσιν τοῦ κειμένου: Nolte ἐν Tübinger theolog. Quartalschrift 43 (1861) 674-706. — Περὶ τῶν χειρογράφων: Carl de Boor ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 5 (1881-82) 315-322 καὶ 6 (1883-84) 482-485. — Ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν πηγῶν τοῦ Εὐαγγρίου τὰς βάσεις ἐθῆκεν ὁ Gust. Dangers ἐν τῇ ἐξαφηνισθείσῃ σχεδόν, βραβευθείσῃ πραγματείᾳ: De fontibus, indole et dignitate librorum quos de historia ecclesiastica scripserunt Theodorus Lector et Evangelinus, ἐν Γοττίγγῃ 1841. — Ἀκριβέστερον ὁ Ludw. Jeep ἐν Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμῳ 14 (1885) 159-178. — Περὶ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ Ἰωάννου ῥήτορος (= Μαλάλα!) ὑπὸ τοῦ Εὐαγγρίου πρβ. E. Patzig, Unerkannt und unbekannt gebliebene Malalas-Fragmente, Programm der Thomasschule, ἐν Λειψίᾳ 1891 σ. 17 ἐ, E. W. Brooks, The date of the historian John Malala, ἐν The english historical Review 7 (1892) 291-301, καὶ S. Schestakov, Ὁ Ἰωάννης ῥήτωρ τῆς ἐκκλησ. ἱστορ. τοῦ Εὐαγγρίου, ἐν τῷ 5 τεύχει τῶν Ἐπιστημονικῶν ὑπομνημάτων τοῦ ἐν Καζάν πανεπιστημίου (ῥώσιστι) 1890. Πρβλ. τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν ὑπὸ C. E. Gleye ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 625-630 καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Schestakov ἐν τοῖς Βυζαντ. Χρονικοῖς 2 (1895) 243-245. — Πρβ. C. E. Gleye, Beiträge zur Johannesfrage ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896). — Πρβ. τὰ ἐν § 95, 6 Β ἀναγραφόμενα προγράμματα ὑπὸ Otto Adamek, τὴν ἐν § 102 ἀναγραφείσαν πραγματείαν τοῦ G. Hertzsch σ. 22 ἐ καὶ A. Güldenpenning, Die Kirchengeschichte des Theodoret von Kyrrhos, ἐν Χάλλῃ 1889.

3. Ἐκ τινος ἐπιτόμου ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἣτις ἐπειδὴ τοῦτο μὲν μνημονεύει τὸν αὐτοκράτορα Φωκᾶν, τοῦτο δὲ ἐχρησίμευσεν ἐν εὐρεῖ μέτρῳ ὡς πηγὴ τοῦ Θεοφάνους, ἀνάγκη νὰ συνεγράφη μεταξὺ τοῦ 600 καὶ 800, πῶζονται διάφορα ἀπανθήματα 1^{ον} ἐν ταῖς ὑπὸ Cramer ἐκδοθείσαις ἐν *Anecdota Parisiensia* 2 (1839) 87-114 Ἐκλογαῖς ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, 2^{ον} ἐν τῷ κώδικι Bodl. Barocci. 142, 3^{ον} ἐν ταῖς ὑπὸ Valesius ἐκδοθείσαις ἐκλογαῖς ἀπὸ τοῦ Θεοδώρου Ἀναγνώστου, 4^{ον} ἐν ταῖς ὑπὸ E. Miller ἐκδοθείσαις ἐκλογαῖς: *Fragments inédits de Théodore le lecteur et de Jean d'Egée* ἐν τῇ *Revue archéologique* 26 (1873) 273-288· 396-403. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ τὰ πράγματα ἐξετίθεντο πενιχρῶς. Πηγαὶ αὐτοῦ ἦσαν διὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ὁ Εὐσέβιος καὶ ἡ ἐν ἔτει 430 συγγραφείσα Χριστιανικὴ ἱστορία ὑπὸ Φιλίππου Σίδης, διὰ τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους ὁ Θεόδωρος Ἀναγνώστης καὶ ὁ Ἰωάννης Διακρινόμενος. Πρβ. C. de Boor, *Zur Kenntniss der Hss der griech. Kirchenhistoriker*, ἐν *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 6 (1883-1884) 478-494. — C. de Boor, *Neue Fragmente des Papias, Hegesippus und Pierius in bisher unbekannten Excerpten aus der Kirchengeschichte des Philippus Sidetes*, ἐν *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur* 5 (1889) 2, 167-184. — C. de Boor, *Zur kirchenhistorischen Litteratur*, ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 5 (1896) 23.

4. Καὶ περὶ ἄλλης τινὸς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἣτις συγγραφείσα ἐν ἀρχῇ τοῦ 1^{ου} αἰῶνος ἤρχιζε πάντως ἀπὸ τῆς δημιουργίας καὶ διῆκε μέχρι τοῦ 920 ἀποτελουμένη ἐκ δύο τμημάτων, μανθάνομεν ἐκ σημειώσεων ἐν τῷ κώδικι Bodl. Barocci. 142. Πιθανῶς εἶνε ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἐν Πάτρῳ μονῆς τοῦ ἔτους 1355 ἀναγραφομένη (παρὰ A. Mai, *Nova bibliotheca Patrum* 6, 539), μέρος δὲ αὐτῆς, κατὰ τὸ περιεχόμενον τοῦλάχιστον, συνεχώνευσεν ἴσως ὁ Νικηφόρος Κάλлистος ἐν τῇ ἐκ τοῦ Ἐκκλησ. ἱστορίᾳ. C. de Boor, *Zur kirchenhistor. Litter.* ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 5 (1896) 16-23.

105. Ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης ἢ Σιμόκατος (ὅπερ ὅμως δὲν βεβαιῶνται τόσοι θετικῶς), Αἰγύπτιος τὴν πατρίδα, κατὰ

τὸν Φώτιον αὐτοκρατορικὸς γραμματεὺς καὶ ἑπαρχος, ἤχημασεν ἐπὶ Ἡρακλείου (610 — 640). Συνέγραψε φυσικὴν πραγματείαν, ἐπιστολάς καὶ ἱστορίας. Τὰ δύο πρῶτα πονήματα εἶνε πιθανῶς νεανικὰ ἔργα. Ὡς ὁ Ἀγαθίας, ἡσχολήθη καὶ αὐτὸς ἐν ἀρχῇ περὶ εὐκολώτερα λογοτεχνικὰ εἶδη, πρὶν ἢ ἐπιδοθῇ εἰς τὸ σοβαρώτερον τῆς ἱστοριογραφίας ἔργον.

1. Τὸ πόνημα Περὶ διαφορῶν φυσικῶν ἀπορημάτων καὶ ἐπιλύσεως αὐτῶν (παραπέμπουσι συνήθως εἰς αὐτὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Questiones physicae*) εἶνε ἐν τῶν πολλῶν ἐκ τοῦ εἰδους τῶν «Παραδόξων καὶ Θαυμασίων», τὰ ὅποια ἐνωρὶς ἤδη διακριθέντα ἀπὸ τῶν μεγάλων περὶ φυσικῆς ἔργων τῶν ἀρχαίων, ἐτύγγανον ἐπεξεργασιῶν καθ' ἅπαντα σχεδὸν τὸν μέσον αἰῶνα καὶ εἰς αὐτοὺς δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους μετεφυτεύθησαν. Ὁ συγγραφεὺς προτάσσει προσίμιον, ὅπερ εἶνε γνήσιον ὑπόδειγμα συρραφῆς ἐξεζητημένων καὶ ἐπιτετηδευμένων φράσεων, ἐξ ὧν δύσκολον εἶνε πολλάκις νὰ ἐξαχθῇ ἡ ἔννοια. Ὁ Θεοφύλακτος φαίνεται ὡς νὰ ἐξαγγέλλῃ τὸ πόνημά του ὡς εἶδος δημοσίας διαλέξεως, ἐν ἀρχῇ μὲν ἐξαιτούμενος τὴν ἐπιείκειαν τῶν ἀκροατῶν, εἶτα δὲ ἀναθαρρῶν καὶ ἐπιλέγων: Ἄγε οὖν, ἄγε μουσικώτατε σύλλογε, εὐγλωτίαν οἶδου παιδοὶ καὶ προσάδειν θεάτρῳ με δίδασκε καὶ περιλαβεῖν ὥδῃν ἀττικὴν ἄρτι μανθάνοντα μουσικῶν ἐπιβαίνειν θαλάμων. Ἀνάσχεσθέ μοι, ἀνάσχεσθε, ἄνδρες διδάσκαλοι, ὥσπερ ἀσπίδα τὴν ὑμετέραν εὐμένειαν· καὶ κρότος ὅπλα μοι εἴη τὸ τήμερον. Εἰ δὲ καὶ μητέρα τέχνην οὐ πῶ κεκλήρωμαι, ἀλλ' ἔστι μοι λόγος ὅθεν ὑμῖν, καὶ λόγους ἔχω πατρίδα καὶ τὰ τῆς Ἑλλάδος ἡμέτερα.

Πραγματεύεται δὲ κατὰ τὸν τρόπον πλατωνικοῦ διαλόγου μεταξὺ Ἀντισθέους καὶ Πολυχράτους περὶ ἀλχημικῶν καὶ ἄλλων μυστηριωδῶν φυσικῶν προβλημάτων, ὅποια εἶνε τὰ ἐξῆς: διατί δὲν καίεται ὑπὸ τοῦ πυρὸς ὁ ἀδάμας, διατί ὑπομαλάττει τὸν ἀδάμαντα αἶμα τράγειον, διατί δὲν πίνουσιν ὕδωρ οἱ κόρακες κατὰ τὸ θέρος, διατί δὲν ἐπικάθηται τοῦ ἀττικοῦ μέλιτος μυῖα, τὰ ὅποια κατὰ τὸ πλεῖστον εἶνε τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς Δίλιανου περὶ τὰ

ζῶα ιστορίας. Ἄλλ' ὁ Πολυκράτης ἀκροᾶται τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀντισθένης μετ' αὐξούσης ἐκπλήξεως καὶ ἐπὶ τέλους καταπεπληγμένος ὅπως διόλου ἐρωτᾷ πόθεν τὴν σοφίαν ταύτην ἤντησεν ὁ διδάσκαλός του¹⁾. Οὗτος δὲ καταλέγει τότε μέγα πλῆθος συγγραφέων, ὡς πηγῶν αὐτοῦ δῆθεν, αἵτινες ὁμῶς ἀκριβέστερον ἐξεταζόμεναι ἀποδεικνύονται πᾶσαι ψευδεῖς.

2. Ἐπιστολαὶ ἠθικαί, ἀγροικικαί, ἐταιρικαί, μία τῶν ἀπειραρίθμων συλλογῶν ῥητορικῶν γυμνασμάτων ὑπὸ τύπον ἐπιστολῶν, ὁποίας ὁ βυζαντηνὸς αἰὼν δὲν ἔπαυσε παράγων μέχρι τῶν ἐσχάτων τοῦ ἡμερῶν. Τινὰ τῶν γυμνασμάτων τούτων τοῦ Θεοφύλακτου εἶνε ἀρκούντως ἐπιτυχῇ, ἀλλ' εἰς τὰ πλεῖστα λείπει ἡ σπουδὴ τῆς φύσεως, ἡ ἀφελὴς ἀντίληψις τῆς πραγματικότητος, ἡ πιστὴ ἀπεικόνισις κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν συμβάντων τοῦ βίου τῶν εἰσαγομένων προσώπων. Κωμικὴν ἐντύπωσιν προξενεῖ ἡ μεγαληγορία τοῦ ἐπιστολογράφου, ὅταν εἰσάγῃ ἀφελῇ πρόσωπα ὁμιλοῦντα περὶ κοινῶν καὶ συνήθων πραγμάτων, π. χ. ἐν ἀρ. 74, ἐνθα χωρικός τις παρακαλεῖ τὸν γείτονα νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν κόπρον τῶν θρεμμάτων του. Ὁ ἀγροτικὸς βίος ἀναπαρίσταται διὰ ψευδῶν εἰκόνων ψιμυθιωμένης φράσεως. Ὑποφερτότεροι εἶνε αἱ ἠθικαὶ ἐπιστολαί, περιέχουσαι χαρακτῆρας πλαστοῦς μεγάλων προσωπικοτήτων· ἀλλ' ἡ περὶ φρόνησις τῆς ἀληθοῦς χρονολογίας εἶνε Σαίξπέρειος· οὕτω π. χ. ὁ Ἀντισθένης ἀποτείνεται δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Περικλέα περὶ τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου. Κατὰ πόσον τὰ νεανικὰ ταῦτα πονήματα ἐδόξασαν τὸν Θεοφύλακτον, ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ πολλὰ αὐτῶν χειρόγραφα, κατόπιν ἀνεγινώσκοντο περὶ σφόδρον παρὰ αἱ σοβαρώτεροι διὰ τοὺς πολλοὺς καὶ εἰδικωτέρου ἐνδιαφέροντος ιστορίαι. Παράδοξα ἐκ τῆς φυσικῆς ἤρεσκον

¹⁾ Πολύκρ. Ἐὰρ γε αὐτόματός σοι ἡ τούτων κατάληψις ἔνεστιν;— Ἀντισθ. Οὐ δῆτα, Πολύκρ. "Πῶς καὶ τοῖς πάλαι πολλοὶ τινες καὶ αἰσθητοὶ καταβέβληνται πόνοι, οἷς ἐφιζάνοντες, οἳ τινες μελίσται, συνελάθοντες πρὸς μίαν περιεκτικωτάτην ὑπόθεσιν, ἐπεξεργαστικώτερον ὡς οἷόν τε ἦν ἐπεξελθόντες τῷ λόγῳ.

πάντοτε εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τὰ ῥητορικὰ ἐπιστολικά γυμνάσματα ἐθεωροῦντο συντελεστικώτατα πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ ὅρους.

3. Αἱ ἱστορίαι ¹⁾ ἐν ὁκτῶ βιβλίοις ὑποκείμενον ἔχουσι τὴν βασιλείαν τοῦ Μαυρικίου (582 - 602). Σώζεται ὅλον τὸ σύγγραμμα, ἔτι δὲ καὶ ἐκτενὴς αὐτοῦ περίληψις παρὰ Φωτίῳ. Ἡ ῥητορικὴ τάσις τοῦ συγγραφέως ἐκφαίνεται εὐθὺς ἐν τῷ πομπῶδει προομίῳ, ἀρχομένῳ διὰ διαλόγου τῆς φιλοσοφίας καὶ ἱστορίας. Ἄλλ' ἡ αὐτὴ τάσις ἐπικρατεῖ πανταχοῦ τοῦ συγγράμματος, εἰς τὸ ὅποιον ἐν τούτοις δὲν εὐρίσκομεν τοῦ ἱστορικοῦ τὰ ἀπαραίτητα προσόντα. Ὁ Θεοφύλακτος δὲν εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ γνωρίσῃ ὡς ὁ Προκόπιος ἰδίους ὄμμασι πρόσωπα καὶ πράγματα. Δὲν ἔχει οὔτε πολιτικὰς οὔτε στρατιωτικὰς οὔτε γεωγραφικὰς γνώσεις, διὸ εἰς μὲν τὰ μικρὰ καὶ ἀσήμαντα εἶνε μακρολόγος, ὡς ὁ Γίββων παρατηρεῖ, σιωπηλὸς δὲ εἰς τὰ οὐσιώδη. Τὸ ἀληθὲς εἶνε ὅτι τὸ ὑποκείμενον αὐτοῦ εἶνε ἀσήμαντον, διότι ἡ βασιλεία τοῦ Μαυρικίου δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ τὰς μεγάλας καὶ ἥρωικὰς πράξεις τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλὰ παρὰ πάσας τὰς ἐλλείψεις ταύτας οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ εἰς τὸν Θεοφύλακτον ἱστορικὴν φιλαλήθειαν. Δὲν εἶνε μόνον ἡ ἀρχαιότης καὶ ἀρίστη πηγὴ τῶν χρόνων τοῦ Μαυρικίου, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων ἱστορικῶν ἐν πάσῃ τῇ μεταγενεστέρᾳ ἑλληνικῇ λογοτεχνίᾳ. Ποίαν ἀξίαν ἔχουσι δι' ἡμᾶς ὁ Προκόπιος, ὁ Ἀγαθίας, ὁ Μένανδρος, ὁ Εὐάγριος καὶ ὁ Θεοφύλακτος ὡς σύγχρονοι ἱστορικοὶ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος, κατανοοῦμεν ὅταν ἀτενίσωμεν εἰς τὴν ὀλιγοκλήρῃ ἐρημίᾳ τῆς ἐπομένης περιόδου· διὰ τὴν ἱστορίαν πολλῶν μετὰ Μαυρίκιον αἰώνων εἵμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἀρκεσθῶμεν ἐλλείψει συγχρόνων καὶ ἀπ' εὐθείας εἰδήσεων εἰς τὰς ἀκρίτους καὶ ξηρὰς περιλήψεις μεταγενεστέρων χρονογράφων. Εἰς τινὰ

¹⁾ Ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν φέρει τὸ βιβλίον παρὰ Φωτίῳ (τίτλ. ξε'), ἐν δὲ τοῖς χειρογράφοις τὴν ἐξῆς: Θεοφύλακτου ἀπὸ ἐπάργων καὶ ἀντιγραφείας οἰκουμένης ἱστορίας βιβλίον α', β' κτλ.

παρεκβολήν περί τῶν ἐπὶ Ἰουστίνου καὶ Τιβερίου περσικῶν πολέμων πηγὴν εἶχεν ὁ Θεοφυλάκτος τὸν Μένανδρον¹⁾, εἰς δὲ τὸ τέταρτον καὶ πέμπτον βιβλίον Ἰωάννην τὸν Ἐπιφανέα. Ταῦτα συμπληροῦνται καὶ διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Εὐαγγρίου, ὅστις τὰ πρῶτα ἑνδεκα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου ζῶντος ἔτη τούτου ἐξιστόρησεν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἕνεκα τούτου οὐχὶ μετὰ πλήρους ἀπροσωποληψίας.

Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ Θεοφυλάκτου μαρτυρεῖ καὶ ἡ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρησιμοποίησις αὐτοῦ. Ὁ Φώτιος (ἐν τίτλῳ ξε') ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν λίαν μακρὸν ἄρθρον· ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ὁ ὁμολογητὴς ἠντλησεν ἐξ αὐτοῦ· περιελήφθη δὲ καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐγκυκλοπαιδεῖαν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Κατὰ πόσον ὁμῶς αἰὲκ τοῦ Θεοφυλάκτου πηγάζουσαι εἰδήσεις παρὰ τῷ Ζωνάρῳ, Κεδρηνῷ καὶ Νικηφόρῳ Καλλιστῳ Ξανθοπούλῳ εἰς αὐτὸν τοῦτον ἀμέσως πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν ἢ εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ Κωνσταντίνου ἢ εἰς ἄλλους ἐρανιστάς, ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἐξετασθῇ.

Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἀξίον εἶνε τὸ λεκτικὸν τοῦ Θεοφυλάκτου. Ὁ Φώτιος ἐκφέρει περὶ αὐτοῦ τὴν αὐστηράν καὶ ὀρθὴν κρίσιν, ὅτι « ἡ μέντοι φράσις αὐτῷ ἔχει μὲν τι χάριτος, πλήν γε δὴ ἡ τῶν τροπικῶν λέξεων καὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἐννοίας κατακορῆς χρήσις εἰς ψυχρολογίαν τινὰ καὶ νεανικὴν ἀπειροκαλίαν ἀποτελεῦται. Οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς γνωμολογίας οὐκ ἐν καιρῷ παρενθήκη φιλοτιμίας ἐστὶ περιέργου καὶ περιττῆς· τὰ δ' ἄλλα οὐ τι ἐς μῶμον ἔχει ». Πρὸς τὸν Προκόπιον καὶ Ἀγαθίαν παραβαλλόμενος ἀποτελεῖ τὴν ἀκρότάτην κορυφὴν ἀνάντους προσαναβάσεως. Ὁ ἱστορικὸς τοῦ Βελισαρίου καὶ ἐν τῇ μακρηγορίᾳ περὶ τῶν πραγμάτων εἶνε ἀπλοῦς καὶ φυσικὸς· γενναιοδωρότερος εἰς ῥητορικὰ ἄνθη καὶ ποιητικὰς ἐκφράσεις εἶνε ὁ ποιητὴς Ἀγαθίας· καὶ ὁμῶς ἀμρότεροι εἶνε ἄψογοι ἄνθρωποι ἐνώπιον τοῦ Θεοφυλάκτου,

¹⁾ Τὸ δ' ὅπως Μένανδρον τῷ περιφανεῖ σαφῶς διηγáρεται I 3 (6. 38 16 ἐκδόσ. Βόννης).

μάντινος γάρ τις ἐξωπλίσατο πόλεμος καὶ τὰ τῆς φύσεως ἀνελίτ-
τουσιν ὄργια». Πρὸς τὸν τρόπον τοῦτον συμφωνεῖ καὶ ἡ ἀλλόκοτος
οἰησις τοῦ ἐξηγεῖν μετὰ πασῶν τῶν προφυλάξεων τὰ πασίγνωστα
καὶ ἡ διὰ περιφράσεων μακρολόγος περιγραφὴ τῶν συνήθων, ἔτι δὲ ἡ
τεκτονικὴ ἐξοικοδόμησις οὕτως εἰπεῖν τοῦ λόγου διὰ συσσωρεύσεως
μικρῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον αὐξανομένων μερῶν τῆς προτά-
σεως. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέσον ἴσως ἐζήτησε νὰ μεταχειρισθῇ
ἐκ μιμήσεως τῶν γνωστῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ
καὶ Σεργίου, — ἃν καὶ ἡ ρυθμικὴ σύνδεσις μικρῶν μερῶν τῆς προ-
τάσεως παλαιότερον ἤδη ἀναφαίνεται ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ — διότι
καὶ ἄλλως φαίνεται ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποιητικὴ καὶ πεζὴ γλῶσ-
σα περισσότερον ἐπὶ τοῦ λεξικοῦ αὐτοῦ ἐπέδρασαν ἢ ὅσον ἡδυνά-
μεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἐκ τοῦ προσποιητοῦ αὐτοῦ ἤθους προκειμένου
περὶ χριστιανικῶν πραγμάτων¹⁾. Ἐν ἄλλο γλωσσοτεχνικὸν μέ-
σον, ὅπερ ὁ Θεοφύλακτος μεταχειρίζεται κατὰ κόρον, συνίσταται
εἰς τὴν μεταξὺ ἐπιθέτου καὶ οὐσιαστικοῦ θέσιν τοῦ ῥήματος²⁾. Εἰς
τὰ ὑποδείγματα, τὰ ὅποια μιμεῖται, ἀνήκουσιν αἱ περιγραφαὶ το-
πίων, αἵτινες εἰς πάντα Βυζαντηνὸν ἦσαν γνωσταὶ ἐκ τῶν ῥητο-
ρικῶν σχολῶν καὶ τῶν μυθιστοριῶν. Ποίαν πολυτέλειαν εἰκότων
π. χ. μεταχειρίζεται ἵνα περιγράψῃ τὸ ὄφιοειδὲς ῥεῦμα τοῦ Τί-
γρητος ποταμοῦ!³⁾ Ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τὸν ὑπὸ τῶν κλασικῶν
ποτισμένον Ἀγαθίαν ὀλίγα μόνον ἀνέγνωσεν εἰς τοὺς λοιποὺς συγ-

¹⁾ Εἶνε χριστιανὸς καὶ ζῇ εἰς ἐποχὴν ἐντελῶς πλέον χριστιανικὴν, ἀλλὰ περὶ χριστιανικῶν πραγμάτων γράφει ὡς εἰδωολάτρης. Περὶ μοναστηρίου π. χ. γράφει τοιαῦτα (σ. 62, 11 ἐκδόσ. Βόννης): ἔνθα δὴ καὶ φροντιστήριον ἐτύγγανεν ὃν ἀνδρῶν φιλοσόφων τὸν βίον· μοναχοὶ δὲ ἄρα οὗτοι κατονομάζονται, οἷς ἔργον προσκολλησάμενοι τοῦ σώματος καὶ ζῶντας θεθνᾶναι καὶ σώφρονι μανίᾳ τινὶ μεταφοιτᾶν πρὸς τὰ κρείττονα. Ἡ ὀνομασία τοῦ μοναχοῦ τοῦ «φιλοσόφου» διητηρήθη διὰ παντὸς τοῦ μέσου αἰῶνος.

²⁾ Π. χ. εἰς τὴν Κοιλὴν ἀφικνεῖται Συρία. Εἰς τοῦτο ἄλλως ἀμεινίζει παλαιόθεν ὁ βυθμικός πεζὸς λόγος καὶ εἶνε ἄξιον νὰ ἐξετασθῇ ἡ ἱστορία τοῦ πράγματος.

³⁾ σ. 86, 1 ἐκδόσ. Βόννης: ὅς ἀπὸ τῶν ἀρκτῶν τῆς Περσικῆς τῆς βαδίσσεως ἀπαρχόμενος τὴν Ῥωμαίων γῆν διαχωρεῖται καὶ περιπτύσσεται ἀνακολοπούται τε καὶ περιάγεται καὶ οἷα διπλὴν τινὰ τῷ ἱλίγγῳ τῆς περιτροπῆς ἀπεργάζεται. Περιβάλλεται δὲ καὶ τι τοῦ ὄρους τοῦ Ἰσαλᾶ καὶ τὸ ἐπιλεγόμενον Θομανῶν διανοστῶν ἀγκαλίζεται. Εἶτα διεξοδεύεται ἀπαλῇ τῷ βρείθρῳ διὰ τοῦ Μελαδασῶν ὄρους καὶ ἐς τὴν μεσημβρίαν διαφοιτῶν κατευνάσσεται.

γραφεῖς πλὴν τοῦ Ὀμήρου. Σπάνια εἶνε παρ' αὐτῶ αἱ ἐκ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος ἀναμνήσεις. Ὅσα δὲν ἠρύσθη ἐκ τῆς περὶ τῆς καὶ ποιητικῆς γλώσσης τῆς ἐκκλησίας ἢ ἐκ τῆς τῶν μυθιστοριῶν καὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἰδίαι αὐτοῦ ἐπινοήσεις. Διὰ τοῦτο ὁ γλωσσικὸς θησαυρὸς τοῦ Λιγυπτίου εἶνε νέος καὶ ξενότροπος· ὁ Θεοφύλακτος ἐπλούτισε τὰ ἐλληνικὰ λεξικά καὶ ἐσχάτως ἀκόμη τὸ συμπλήρωμα τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, ἦται τὸ ὑπὸ Στεφάνου Κουμανούδη λεξικὸν τῶν ἀθησαυρίστων λέξεων, διὰ μεγάλου πλήθους ἀλλοκότων παρεισάκτων ὀνομάτων, τὰ ὅποια τὴν γένεσίν των χρεωστοῦσι μόνον εἰς τὴν ὑπερεκχειλίζουσαν φανταστικότητά του. Ἄλλ' ἡ ἀνωμαλία αὕτη τῆς γλώσσης ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς λέξεις καὶ τὸ ὕφος αὐτοῦ, διότι ἐν τῇ γραμματικῇ καὶ συντάξει δὲν ἀπομακρύνεται τῶν σχολικῶν κανόνων. Ὁ Θεοφύλακτος διὰ τῆς ὀγκηρᾶς ῥητορικῆς του ἔβλαψε πιθανῶς πολὺ τὴν κατόπιν ἀνάπτυξιν τοῦ γραπτοῦ βυζαντινοῦ λόγου, μολονότι τὸ ἐπιτηδευτὸν ὕφος, ὡς ἀποδεικνύει ὁ αἰὼν τοῦ Σαίξπέρου, δὲν ἀποβαίνει πάντοτε πρὸς κακόν· ἀλλὰ τοῦτο πρέπει τοῦλάχιστον νὰ σημειωθῇ καλῶς, ὅτι ἡ στερεότυπος ἰδέα, καθ' ἣν εἰς πάντα τὰ βυζαντινὰ προϊόντα οὐδὲν ἄλλο ὤηθεν παρατηρεῖται πλὴν τῆς μιμήσεως καὶ τῆς ἐλλείψεως ἀνεξαρτησίας, καὶ διὰ τοῦ Θεοφυλάκτου καὶ δι' ἄλλων ἀκόμη ὑφίσταται λίαν οὐσιώδεις περιορισμούς. Ἄν καὶ περὶ τοῦ Θεοφυλάκτου ἀνάγκη νὰ λεχθῇ καὶ τοῦτο, ὅτι ἐκ τοῦ πολλοῦ αὐτοῦ ζήλου πρὸς τὰ καινοφανῆ καὶ πρωτότυπα περιέπεσεν ἀπὸ τῆς Χαρύδδews τῆς μιμήσεως εἰς τὴν Σκύλλαν τῆς ἐπιτηδεύσεως.

1. **Εκδόσεις*: Φυσικὰ ἀπορήματα: ἀρχικὴ ἐκδοσις ὑπὸ B Vulcanius, ἐν Λουγδούνῳ Βαταῶν 1596 (καὶ ἐν τέλει 1597).—ὑπὸ J. Jdeler, *Seriptores physici et medici* 1 (1841) 168-183.—Γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ F. Morel, ἐν Παρισίοις 1603· ἀνατύπωσις τὸ 1608.

**Επιστολαί*: Ἐκδόσεις ἀρχικὴ ἐν τῇ μεγάλῃ συλλογῇ ἐλληνικῶν ἐπιστολῶν, ἐν Βενετίᾳ, Aldus 1499.—Ὑπὸ Vulcanius καὶ Boissonade ὁμοῦ μὲ τὰ Φυσικὰ ἀπορήματα.—Ὑπὸ R. Hercher, *Epi-*

stolographi Graeci, ἐν Παρισίοις 1873 σ. 763-786 (ἐπὶ τῇ βάσει πολλῶν χειρογράφων). — Πρβ. Ant. Westermann, De epistolarum scriptoribus Graecis, pars VIII, ἐν Λειψίῳ 1855 σ. 7. — *Λατινικὴ μετάφρασις τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοφυλάκτου εἶνε τὰ φιλολογικὰ πρωτόλεια τοῦ μεγάλου ἀστρυνόμου Νικολάου Κοπερνίκου*. Βασίζεται ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης Ἀλδιανῆς ἐκδόσεως (Aldina) καὶ ἐξεδόθη ἐν Κρακοβίῃ τὸ 1509 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: Theophylacti Scolastici Simocati Epistole morales, rurales et amatorie, interpretatione latina, Cracovia in domo Domini Johannis Haller, anno salutis nostre MDIX. Τὸ σπάνιον βιβλίариον ἀνετυπώθη ὑπὸ Franz Hipler, Spicilegium Copernicanum, ἐν Braunsberg 1873 σ. 72-102.

Ἱστορίαι: Ἐκδοσις ἀρχικὴ (κατὰ τινὰ κακὸν κώδικα Bavaricus τοῦ 15^{ου} αἰῶνος (= Monac. Gr. 48) ὑπὸ τοῦ ἐν Ἰγγολστατ Ἰησοῦτου Jac. Pontanus, ἐν Ingolstadt 1604. — Ἐν τῇ παρισιανῇ συλλογῇ τῶν Βυζαντινῶν ὑπὸ A. Fabrotus, ἐν Παρισίοις 1647 (μὲ τὰ λείποντα τῆς ἐν Ἰγγολστατ ἐκδόσεως καὶ πρόσθετα ἄλλα). — Ἀνατύπωσις ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ὑπὸ Imm. Bekker, ἐν Βόννῃ 1834 (ἀνατύπωσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ Pontanus μετ' ἐπουσιωδῶν διορθώσεων). — Ἡ πρώτη καὶ μόνη κριτικὴ ἐκδοσις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀρχαίου κώδικος Vatic. 977 ὑπὸ Carl de Boor, ἐν Λειψίῳ, Bibliotheca Teubneriana, 1887 (μετ' ἀκριβοῦς πίνακος λέξεων καὶ παραγμάτων).

2. *Βοηθήματα*: Κρίσις περὶ τοῦ συγγραφέως ὑπὸ G. Bernhady ἐπιτυχής, πλὴν μόνον ὅτι ὀρμάται ἐκ τῶν ἀρχῶν, καθ' ὅς κρίνονται τὰ κλασσικὰ ἔργα, ὑπὸ τύπον κρίσεως περὶ τῶν ἐκδόσεων Bekker καὶ Boissonade, ἐν τοῖς Berliner Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik 1836, ἀρ. 56-59. — Περὶ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου: Aug. Nauck, Mélanges Gréco-Romaines III 59 ἐ. — Κρίσις τῶν περὶ Κίνας εἰδήσεων τοῦ Θεοφυλάκτου: Ferd. von Richthofen, China I (1877) 551 ἐ. καὶ A. v. Gutschmid, Kleine Schriften 3 (1892) 607 ἐ. — Περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας: L. Jeep ἐν Rhein. Museum 36 (1881) 357 ἐ. καὶ ἐν Jahns Jahrbücher συμπληρωτ. τόμῳ 14 (1885) 164-178. — Ἐναντία πρὸς τὸν Jeep ζητεῖ ὁ G. Hertzsche ἐν τῷ ἐν § 102 μνημον. πραγματείᾳ σ. 25 ἐ. ν^ο

ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Θεοφύλ. ἤντησεν ἐκ τοῦ Ἰωάννου Ἐπιφανέως ἥδη ἀπὸ τοῦ ἐνάτου κεφαλαίου τοῦ τρίτου βιβλίου. — Περὶ τῶν χρονολογικῶν δυσκολιῶν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου, ιδίως περὶ χάσματός τινος ἀπὸ τοῦ 593 - 597 πραγματεύεται ὁ J. B. Bury, *The Chronology of Theoph Simokatta*, ἐν *The englisch Historical Review* 3 (1888) 310-315. — Διορθώσεις εἰς τὴν ὑπὸ de Boor ἐκδοσιν τῶν ἱστοριῶν ἔκαμεν ὁ H. van Herwerden, *Varia ad varios*, ἐν *Mnemosyne*, νέας σειρᾶς 17 (1889) 24-43. — Περὶ ἀποσπάσματος ἐκ κωμικοῦ ποιητοῦ παρὰ Θεοφυλάκτῳ ἴδε Leo Sternbach, *Curae Menandreae*, *Dissert. classis philol. acad. litt. Cracoviensis* τόμῳ 17 (1892) 171.

3. Γλῶσσα: Παραδοξότατος εἶνε ὁ τύπος ἐρῶ ὡς ἐνεστῶς (ἀδίκως κατακρίνεται ὑπὸ τοῦ Bekker σ. 265,6) καὶ ἡ συχνὴ σύνδεσις μετοχῆς ἀρσενικοῦ γένους πρὸς θηλυκὸν οὐσιαστικόν, ὡς: συρρευσάντων δυνάμεων. Ἄλλ' ἡ δημώδης αὕτη χρῆσις, πρὸς ἣν συγγενεῦει ἡ σύνταξις ὑπερθετικοῦ ἀρσενικοῦ πρὸς θηλυκὸν οὐσιαστικόν, ἀπέκτησεν εἶδος δικαιώματος πολιτογραφήσεως ἥδη ἀπὸ τοῦ Διοδώρου. Ἴδε Lobbeck, *Aglaophamus*, ἐν *Königsberg* 1829 σ. 216 ἐ. Περὶ τοῦ ἐρῶ πρὸς K. Krumbacher ἐν ταῖς *Sitzungsberichte der bayer. Akad.* 1886 σ. 417.

4. Ἐνταῦθα δύναται νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ ἐξ ἀγνώστου ἐποχῆς ἀνώνυμος ἔκθεσις περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ Ἡρακλείου, ἣτις διεσώθη ἐν τῷ κώδ. Vatic. 1572 (τοῦ ι' αἰῶνος) καὶ ἐν ἄλλοις χειρογράφοις: Περὶ τῶν ἀθέων Ἀβάρων τε καὶ Περσῶν κατὰ τῆς Θεοφυλάκτου πόλεως μανιώδους κινήσεως καὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Θεοτόκου μετ' αἰσχύνης ἀποχωρήσεως. Ἡ συναξαρίου ὑφ' ἣν αὕτη ἔχουσα ἔκθεσις πρέπει νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰς μονογραφίας τοῦ Καμενιάτου, Κανανοῦ καὶ Ἀναγνώστου. Ἐξεδόθη ὑπὸ A Mai, *Nova Patrum bibliotheca* τόμῳ 6ῳ (ἐν Ρώμῃ 1853) 2, 398-416.

106. Ὁ Θεοδόσιος, Ἑλλήν μοναχὸς ἐν Συρακούσαις, ἀλωθείσης τῆς πόλεως κατὰ Μάιον τοῦ 880 ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, ἀπήχθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν εἰς Πάνορμον. Ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου ἔγραψε πρὸς τινὰ διάκονον Λέοντα ἐπιστολὴν περὶ τοῦ συμβάντος τούτου: Θεοδοσίου μοναχοῦ τοῦ καὶ γραμματικοῦ ἐπιστολῇ

πρὸς Λέοντα διάκονον περὶ τῆς ἀλώσεως Συρακούσης. Ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ, πτωγὴ εἰς γεγονότα λόγου ἄξια, εἶνε μᾶλλον ῥητορικὴ ἀποστραφὴ περὶ τῶν δεινῶν τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἐνσηψάσης ἐπ' αὐτὸν συμφορᾶς. Συγγενεῖς πρὸς αὐτὴν εἶνε αἱ μονογραφίαι τοῦ Καμενιάτου καὶ Ἀναγνώστου περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Ἀράβων τὸ 904 καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1430.

Ἐξεδόθη ὑπὸ B. Hase μετὰ τοῦ Λέοντος διακόνου, ἐν Παρισίοις τὸ 1819 σ. 177-182· πρβ. τὸν πρόλογον τοῦ Hase σ. XV.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ.

107. Ὁ βίος τοῦ Κωνσταντίνου. Υἱὸς Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ ἔγγονος τοῦ ἀρχηγέτου τῆς μακεδονικῆς δυναστείας Βασιλείου Α', ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' ἐβασίλευσε κατ' ὄνομα ἀπὸ τοῦ 912 μέχρι τοῦ 945, πράγματι ὅμως ἔμεινεν ἔξω τῆς κυβερνήσεως διὰ τῶν ῥαδιουργιῶν τοῦ πενθεροῦ του καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, μέχρις οὗ τὸ 945 αἱ περιστάσεις ἔφερον αὐτὸν μόνον εἰς τὸν θρόνον. Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον εἶχον πλέον τελειώσει οἱ μέγιστοι κατὰ παντοίων ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀγῶνες καὶ τὸ βυζαντηνὸν κράτος ἐπὶ μακρὸν ἀπελάμβανε σχετικὴν ἡσυχίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπομένως εἶχεν ἄνεσιν ἀρκετὴν ἵνα καὶ ὡς μονοκράτωρ ἐξακολουθήσῃ τὰς λογοτεχνικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀσχολίας, εἰς ἃς ἐκ νεότητος ἦτο ἐπιδεδομένος, καὶ κατὰ σχέδιον μάλιστα εὐρύτερον διαπεράνῃ αὐτάς. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ κατήρτισε διὰ τῶν μέσων, τὰ ὅποια ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ του παντοδυναμίᾳ αὐτὸς μόνος ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ, συλλογὰς κειμένων καὶ ἀπανθισμάτων ἐκ τῶν δυσπεριλήπτων πλέον, πολλάκις μάλιστα δυσπροσίτων καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τῆς καταστροφῆς ἀπειλουμένων θησαυρῶν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας, ἵνα χρησιμοποιήσῃ αὐτάς ὑπὲρ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς νεότητος εἰργάσθη, ἀνακαινίσας τὸ ἐπὶ Βάρδα ἀνασυσταθὲν παν-

διδασκῆριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ἔδωκε διὰ παντὸς γενναίαν ὠθησιν εἰς τὴν ἀνανέωσιν καὶ ἀκμὴν τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν ἐν Βυζαντίῳ. Πλὴν τούτου εἰργάσθη καὶ ὁ ἴδιος ὡς συγγραφεύς. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν συγγραμμάτων τὰ ὁποῖα συνδέονται πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου, δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν εἰς δύο ὁμάδας. 1^{ην} εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἢ τῇ συνεργασίᾳ αὐτοῦ συγγραφέντα. 2^{ην} εἰς τὰς ἐντολῇ τοῦ αὐτοκράτορος καταρτισθείσας συλλογὰς ἀρχαίων κειμένων καὶ παντοίας ὕλης ἐκλογῶν. Τὰ τῆς δευτέρας ταύτης ὁμάδος θὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα περιληπτικῶς, διότι ὅσον σπουδαῖα καὶ ἂν εἴνε, εἴνε ὅμως προϊόντα μηχανικῆς ἐργασίας, ἀνήκοντα ὅχι τόσον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας ὅσον εἰς τὴν τῆς παραδόσεως τῶν ἀρχαίων κειμένων. Μέχρις ἐξαντλήσεως ὅμως τοῦ θέματος δὲν δυνάμεθα ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ παρόντος σχεδιάσματος νὰ διαλάβωμεν περὶ πασῶν τῶν φιλολογικῶν λεπτομερειῶν, αἵτινες συνδέονται πρὸς τὰς συλλογὰς τοῦ Κωνσταντίνου.

Ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου : Ὁ πανηγυρικὸς τοῦ Κωνσταντίνου κεῖται ἐν τοῖς μετὰ τὸν Θεοφάνην (Theophanes continuatus) ἐκδόσ. Βόννης σ. 381 - 469. — Κριτικῶς διαλαμβάνει περὶ τῶν πραγματικῶν περιστατικῶν τοῦ βίου του ὁ Ferd. Hirsch, Konstantin VII Porphyrogennetos, Programm der Königstädtischen Realschule, ἐν Βερολίῳ 1873. — Τὸ κύριον σύγγραμμα : Alfr. Rambaud, L'empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète, ἐν Παρισίοις 1870· αὐτόθι καὶ ἀναγραφὴ τῶν ἀφθόνων διεσκορπισμένων βοθημάτων. Πρβ. τὴν διδακτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ βιβλίου ὑπὸ Ferd. Hirsch, ἐν τοῖς Göttinger Gelehrte Anzeigen 1873 σ. 490 - 505. — Πρὸς ἀνασκοπὴν τῶν ἔργων τοῦ Κωνσταντίνου δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ ἐν τοῖς καθ' ἑκάστον λίαν ἐλλιπῆς ἐκδόσεις τῶν ἀπάντων αὐτοῦ ὑπὸ Migne, Patr. gr. 109, 225 - 369, 112 καὶ 113.

108. Τὰ ἴδια τοῦ Κωνσταντίνου συγγράμματα. Ὅταν λαλῶμεν περὶ τῶν ἰδίων τοῦ αὐτοκράτορος συγγραμμάτων, πρέπει νὰ σημειωθῇ καλῶς, ὅτι καὶ εἰς αὐτοῦ τὰ ἔργα ὅπως καὶ εἰς

πολλῶν ἡγεμόνων συγγραφέων, δύσκολον εἶνε νὰ χαραχθῇ τὸ ὅριον μεταξὺ τῶν προϊόντων τῆς ἰδίας πνευματικῆς ἐργασίας καὶ τῶν συστάσει αὐτοῦ ἀπλῶς ἢ ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν αὐτοῦ ἐπίδωξιν συγγραφέων. Σήμερον δὲ ἀδύνατον εἶνε πλέον νὰ γνωρίζωμεν, κατὰ πόσον τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου φερόμενα ἔργα ἐν αὐτῷ σπουδαστηρίῳ αὐτοῦ ἢ ἐγγύς που τὸ φῶς εἶδον.

1. Τὴν πατρότητα τοῦ Κωνσταντίνου δύναται πρὸ πάσης ἄλλης ἀναμφιδόλως νὰ ἀξιώσῃ ἡ ἱστορία τοῦ πάππου αὐτοῦ Βασιλείου Α', ἡ «Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων Βασιλείου τοῦ αἰοῦ βασιλέως, ἣν Κωνσταντῖνος βασιλεὺς ἐν Θεῷ Ρωμαίων, ὁ τούτου υἱωνός, φιλοπόνως ἀπὸ διαφόρων ἀθροίσας διηγημάτων τῷ γράφοντι προσανέθετο. Τὸ ἐπὶ τοῦ Γενεσίου κυρίως βασιζόμενον σύγγραμμα, ὅπερ νῦν ἀποτελεῖ τὸ πέμπτον βιβλίον τῶν μετὰ Θεοφάνην, συνετάχθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ὅτε μόνος πλέον ἦρξε (945 - 959). Ἡ ἀφήγησις, ἐν τῇ ὁποίᾳ φυσικὰ ὁ Βασίλειος ἐμφανίζεται ἐκ τῆς φωτεινῆς ὅλως διόλου ὀφείας, ἀπαιτεῖ πολλὴν προσοχήν.

2. Πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Ῥωμανὸν προσφωνεῖ τὸ σύγγραμμα ὅπερ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐκδόσεσι τὸν τίτλον φέρει: De administrando imperio. Ἡ πρωτότυπος ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἐξῆς: Κωνσταντίνου τοῦ ἐν Χριστῷ βασιλεῖ αἰωνίῳ βασιλέως Ρωμαίων πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν τὸν θεοστεφῆ καὶ πορφυρογέννητον βασιλέα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἢ ὁ λόγιος αὐτοῦ σύμβουλος πραγματεύεται ἐν αὐτῇ περὶ τῆς γεωγραφίας τῶν ξένων χωρῶν κατὰ τὴν ἰ αἰῶνα μετὰ παρεκβολῶν περὶ τοῦ τρόπου τῆς πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους ἐπικοινωνίας. Ἡ σπουδαιότης τοῦ βιβλίου ἐγκτεται εἰς τὰς εἰδήσεις περὶ τῶν ἐθνῶν τῶν ὁμορύντων πρὸς τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐκ βορρᾶ, ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις πρακτικώτερον περὶ γλώσσης σκεπτόμενος, ἐχαρίζετο εἰς τὴν ἀπαιδευσίαν τοῦ ὅχλου καὶ μετεχειρίσθη διὰ τοῦτο ἀπλούστερον ὕφος ἢ ὃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Βασιλείου, ἐγκατέλειπε καὶ ἐν τούτῳ τῷ συγγράμματι διὰ τοὺς αὐτοὺς πρακτικοὺς λόγους τὸν ἐν Βυζαντίῳ ἐπικρα-

τοῦντα ψευδαττικισμόν καί, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἐκάλει, κατέφυγεν ὅχι μόνον εἰς δημώδεις ἀλλὰ καὶ εἰς σλαυικὰς ἀκόμη καὶ ἄλλας ξένας λέξεις.

3. Τὸ περὶ τῆς στρατιωτικῆς καὶ διοικητικῆς διαιρέσεως τοῦ κράτους σύγγραμμα, ἥτοι δύο βιβλία Περὶ τῶν θεμάτων: Τοῦ σοφωτάτου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ πορφυρογεννήτου περὶ τῶν θεμάτων τῶν ἀνηκόντων τῇ βασιλείᾳ τῶν Ῥωμαίων πόθεν ἔσχον τὰς ὀνομασίας καὶ τί σημαίνουσιν αἱ τούτων προσηγορίαι καὶ ὅτι τὰ μὲν αὐτῶν ἀρχαῖζουσιν, τὰ δὲ νέαν ἐκτήσαντο τὴν προσηγορίαν. Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ προμνημονευθὲν σύγγραμμα, ὅπερ πραγματεύεται περὶ τῆς γεωγραφίας τῶν ξένων χωρῶν κατὰ τὸν εἰ αἰῶνα, τὸ ὑπ' ὄψιν ἔπρεπε νὰ εἶνε ἡ σύγχρονος γεωγραφία τοῦ κράτους καὶ ἡ αὐθεντικὴ στατιστικὴ περὶ τοῦ μεγέθους, τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς διοικήσεως τῶν πόλεων καὶ διαμερισμάτων αὐτοῦ· ἀλλ' ἀντὶ τούτου περιέχει τὴν γεωγραφίαν ἐν γένει τοῦ κράτους ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ παντὸς εἵδους ἄλλας μυθώδεις διηγήσεις περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν πόλεων καὶ δηκτικὰ ἐπιγράμματα περὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν· σύγχρονα ἥτοι τοῦ εἰ αἰῶνος εἶνε μόνον τῶν ἐπαρχιῶν τὰ ὀνόματα καὶ ἡ διαίρεσις. Οὕτως ἀντὶ νὰ παράσχη ὁ συγγραφεὺς πιστὴν καὶ ἐπὶ ἰδίῳν μελετῶν βασιζομένην εἰκόνα τῆς συγχρόνου καταστάσεως, περιωρίσθη ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ ἀπανθίσῃ ἢ καὶ μόνον ἀντιγράψῃ τὰ δύο σπουδαιότατα γεωγραφικὰ βοηθήματα χρόνων παρωχημένων, ἥτοι τὰ τοῦ Στεφάνου Βυζαντίου (τοῦ εἰ πιθανῶς αἰῶνος) καὶ τοῦ Τεροκλέους (ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ).

4. Σύνταγμα τι περὶ τῆς ἐν τῇ βυζαντηνῇ αὐτῇ κρατούσης ἐθιμοταξίας ἐξεδόθη τύποις τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν "Εκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως (De ceremoniis aulae byzantinae) καὶ ὑπὸ ταύτην γίνονται σήμερον αἱ παραπομπαὶ εἰς αὐτό. Ἐν τοῖς χειρογράφοις ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς: Κωνσταντίνου τοῦ φιλοχρίστου καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ τῷ αἰωνίῳ βασιλεῖ βασιλέως υἱοῦ Λέοντος τοῦ σοφωτάτου καὶ ἀειμνήστου βασιλέως

σύνταγμα τι καὶ βασιλείου σπουδῆς ὄντως ἄξιον ποίημα. Τὸ σύγγραμμα διαλαμβάνει εὐρέως καὶ λεπτομερῶς δι' ὀκτακοσίων ὄλων σελίδων τῆς ἐκδόσεως Βόννης περὶ τῆς εἰς τὸ ἀκριβέστατον διαμορφωθείσης ἐθιμοταξίας ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὡς καὶ περὶ τῶν ἀντικειμένων ἐκείνων, περὶ ὧν πραγματεύονται τὰ νεώτερα ἐγγχειρίδια τῆς πολιτειολογίας. Σήμερον φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀλλόκοτον τὸ κολοσσιαῖον τοῦτο κατασκευάσμα τῶν διατάξεων, αἵτινες ἀποβλέπουσιν εἰς τὰς αὐλικὰς τελετὰς τῆς βαπτίσεως, τῶν γάμων, τῆς στέψεως καὶ τῆς κηδεύσεως ἢ τοῦ προθιβάσμου τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ τῆς ὑποδοχῆς καὶ προπομπῆς ξένων ἀπεσταλμένων ἢ εἰς τὰς ἐν θριάμβοις καὶ τοῖς τοιοῦτοις. Ἀλλὰ τὸ γιγαντιαῖον τοῦτο ἡμερολόγιον τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, τῆς αὐλῆς καὶ τῆς πολιτείας ἔχει οὐχὶ ἀξιοκαταφρόνητον πολιτιστικὴν σημασίαν, διότι διαφωτίζει ἡμᾶς περὶ ἐνὸς σπουδαίου μέσου, ὅπερ ἡ βυζαντινὴ διπλωματία ἐχρησιμοποιοῖ εἰς τὴν μετὰ βαρβάρων ἐθνῶν ἐπικοινωνίαν καὶ δι' οὗ τὸ κράτος ἐπεβλήθη ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας εἰς αὐτὰ ὡς τὸ πρῶτον τοῦ κόσμου. Ὁ ἀδιστάλευτος, εἰς σάρκα καὶ αἷμα τῶν ἀρχομένων ὁμοῦ καὶ τῆς πολιτείας καταντήσασα ἐθιμοταξία συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐδραιότητά τῆς βυζαντινῆς ἀρχῆς, ἐπέδρασε πολὺ ἐπὶ τῶν αὐλῶν τῆς Δύσεως καὶ τῆς σλαβικῆς Ἀνατολῆς (εἰς ὃ δὲν ἐπεστήθη ἔτι θεόντως ἢ προσοχή) καὶ διασώζεται ποῦ καὶ ποῦ ἀκόμῃ παρὰ τῇ Ἰψήλῃ Πύλῃ, ἣτις εἶνε ἡ ἄμεσος κληρονόμος τοῦ ἀνατολικοῦ μεγαλείου. Πλουσία, ὅσον δὲν περιμένει τις, εἰς λεπτομερείας λίαν ἐπαγωγούς εἶνε ἡ συλλογὴ αὕτη τῶν βυζαντινῶν αὐλικῶν καὶ πολιτειακῶν ἀρχαιοτήτων. Σπουδαιότητα μεγάλην διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας πλὴν ἄλλων ἔχουσιν αἱ ποιητικαὶ προσφωνήσεις, αἵτινες κατὰ διαφόρους περιστάσεις ἀπετείνοντο πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Αἱ φατρίαι τοῦ ἵπποδρομίου εἶχον τοὺς ἰδίους αὐτῶν ποιητὰς καὶ μουσικούς, οἵτινες συνέτασσον καὶ συνέθετον διὰ τὰς ἐορτὰς ᾠσματα. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἡμείβοντο διὰ χρηματικῶν ὠρεῶν ὠρισμένων. Ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ τυπωθέντος συντάγ-

ματος δύσκολον εἶνε ν' ἀναγνωρισθῶσιν ὡς ἔμμετρα τὰ συνθέματα ταῦτα. Εἶνε ἢ ἱαμβικά ἢ τροχαϊκά, ὑπάρχουσι δὲ καὶ ποιήματα κατὰ τεχνικούς κανόνας εἰς μέλη διαιρούμενα ὡς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι, ὅποιον π. χ. εἶνε τὸ εἰς ᾧδὰς καὶ τροπάρια διαιρούμενον ἁλφαθητάριον.¹⁾ Μεγίστης προσοχῆς ἄξιον εἶνε τὸ εἰς πολιτικούς στίχους δημῶδες τῆς ἀνοιξέως ἄσμα, τὸ ἀρχαιότατον ἴσως ἐν τῷ μέτρῳ τοῦτο ποιηθὲν εὐμέγεθες ὅπως οὖν στιχούργημα ἐν σελίδι 367, 19 ἐκδόσεως Βόννης:

Ἰδέ, τὸ ἔαρ τὸ γλυκὺ πάλιν ἐπανατέλλει
χαράν, ὑγείαν καὶ ζωὴν καὶ τὴν εὐημερίαν,
ἀνδραγαθίαν ἐκ θεοῦ τοῖς βασιλεῦσι (τῷ βασιλεῖ;) Ρωμαίων
καὶ νίκην θεοδώρητον κατὰ τῶν πολεμίων

ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῶν πατρίων τῶν Γερμανῶν ἀνεφέρετο ἄλλοτε πολλάκις ἢ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως διὰ τὴν ἐν αὐτῇ περιεχομένην περιγραφὴν τῆς κατὰ τὰ Χριστοῦ γενναγοθθικῆς παραστάσεως. Ἄλλ' εἶνε πλέον βεβαιωμένον σήμερον ὅτι ὁ γοτθικὸς ὕμνος δὲν περιέχει οὔτε γερμανικά γλωσσικά στοιχεῖα οὔτε γερμανικοὺς θεοὺς, ἀλλὰ συνίσταται ἐξ ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν λέξεων, οὐδὲ διαφέρει κατὰ τι τῶν λοιπῶν βυζαντινῶν προσφωνήσεων. Τὸ λεκτικὸν τῆς Ἐκθέσεως τῆς βασιλείου τάξεως εἶνε ὁμοίως ἀφελές καὶ δημῶδες ὅπως τὸ τῆς πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν²⁾.

Αἱ πηγαί, ἐξ ὧν ἤντηλσεν ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ ἔργῳ του, χρήζουσιν ἐπιμελεστέρας ἐξετάσεως. Ἀρχαιότερα πονήματα περιέλαβεν εἰς αὐτό, χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ μηδὲν. Π. χ. τὸ 84^{ον} καὶ

¹⁾ Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως σελ. 383, 4 ἐ. ἐκδόσ. Βόννης. Περὶ τῶν οἰκοδομητικῶν καὶ διδακτικῶν ἀφαιρέσεων, τὰ ὅποια ἀποτελοῦσι σημαντικὸν κεφάλαιον ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ τοῦ μέσου αἰῶνος, πρῶ, τὰς σχετικὰς παραγράφους τῶν μερῶν « ἡ θύραθεν παιησις » καὶ « δημῶδες ἑλληνικὴ λογοτεχνία » ἰδὲ καὶ τὸν πίνακα ἐν λέξει Ἀλφάβητος.

²⁾ Πρῶ. π. χ. φράσεις ὅποιαί αἱ ἐξῆς: πάντα ἐχθρόν σας δουλήσει πρὸ τῶν ποδῶν σας (σ. 383, 1). — Ἐντολαί σας ὑπὲρ τὰ ὄπλα ἰσχύουσι κατ' ἐχθρῶν ἀπάντων (σ. 383, 9). — καὶ εἰς τοὺς ἰδίους τόπους ἱσταμένων, ἴστανται εἰς τοὺς οἰκείους τόπους. Σ. Μ.

85^{ον}, ὥτως δὲ καὶ τὸ 86^{ον} μέχρι τοῦ 95^{ον} κεφαλαίου τοῦ πρώτου βιβλίου παρελήφθησαν ἐκ τινος συγγράμματος τοῦ Πέτρου πατρικίου (ἴδε ἀνωτέρω § 98, 2). Τὸ τέλος τοῦ δευτέρου βιβλίου (κεφ. 52-57) ἀποτελεῖ σύγγραμμα τι τοῦ πρωτοσπαθαρίου Φιλοθέου συγγραφέν ἐπὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ ἐν ἔτει 900 περὶ τῆς κατὰ βαθμὸν τοῦ ἀξιώματος τάξεως τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ τῶν ξένων ἀπεσταλμένων ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ: Ἀκριβολογία τῆς τῶν βασιλικῶν κλητωρίων καταστάσεως καὶ ἐκαστοῦ τῶν ἀξιωματῶν πρόσκλησις καὶ τιμὴ συνταχθεῖσα ἐξ ἀρχαίων κλητωρολογίων ἐπὶ Λέοντος τοῦ φιλοχρίστου καὶ σοφωτάτου ἡμῶν βασιλέως μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἰνδικτ. γ' ἔτους ἀπὸ κτήσεως (ἀνάγνωθι: κτίσεως) κόσμου συη' ὑπὸ Φιλοθέου βασιλικοῦ πρωτοσπαθαρίου καὶ ἀτρικλίνου. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο προσηρτήθη τὸ σύγγραμμα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Ἐπιφανίου περὶ τῆς κατὰ βαθμὸν τάξεως τῶν πατριαρχῶν καὶ μητροπολιτῶν (κεφ. 54). Ἡ ἑκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως ἦτο προφανῶς ἐν τῶν ἀπαραιτήτων κειμηλίων τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς, κατὰ καιροὺς δὲ ἠϋξανε διὰ νέων προσθηκῶν, ὥς σαφέστατα φαίνεται ἐν τῷ 96ῳ κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου βιβλίου (σ. 433 ἐ. ἐκδόσεως Βόννης), ἐνθα περιγράφεται ἡ ἀναγόρευσις τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ εἰς αὐτοκράτορα (963-969). Τὸ σύγγραμμα περιεσώθη εἰς ἡμᾶς δι' ἐνὸς καὶ μόνου ἀντιγράφου, ὅπερ εἶνε σήμερον ἐν τῶν ἀξιοθεάτων ἀντικειμένων τῆς ἀστικῆς βιβλιοθήκης τῆς Λειψίας (Rep. I. 17). Εἶνε ὥραϊον ἐκ περγαμηνῆς χειρόγραφον σχήματος μεγάλου τετάρτου τοῦ ια'—ιβ' αἰῶνος, μετ' ἐρυθρῶν ἐπιγραφῶν καὶ πινάκων τοῦ περιεχομένου, χρωματιστῶν ἀρχικῶν γραμμάτων καὶ πλαισίων τῆς ὥας.

Εκδόσεις καὶ βοηθήματα: 1. Βίος τοῦ Βασιλείου ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Leo Allatius, Σύμμικτα, ἐν Κολωνίᾳ 1653. — Ὑπὸ E. Combeffis ἐν τοῖς Μετὰ τὸν Θεοφάνη (scriptores post Theophanem), ἐν Παρισίοις 1685 σ. 132 ἐ — Ὑπὸ Imm. Bekker, Theophanes continuatus, ἐν Bonn 1838 σ. 211-353. — Ἀνατύπωσις παρὰ

Migne, Patr. gr 109, 225-369. — Κύριον βοήθημα: A. Rambaud, L'empire grec au dixième siècle σ. 137-164 καὶ Ferd. Hirsch, Byzantinische Studien σ. 225-267.

2. *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν* (De administrando imperio) ὑπὸ J. Meursius, ἐν Λουγδούνῳ Βατανῶν 1611. ἀνατύπωσις 1617. — Ὑπὸ A. Banduri, Imperium Orientale, Tom. I ἐν Παρισίοις 1711. — Πρὸς ἐξήγησιν ἱστορικὴν καὶ ἐθνογραφικὴν: N. Λαζαρόφσκη, Σημείωσις περὶ γύρων παρὰ Κωνστ. Πορφυρ (τουτέστι περὶ τοῦ χωρίου ἐν σ. 79, 15: τὰ πολύδια ἃ λέγεται γύρα) ἐν τῇ ῥωσικῇ Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας 1873 τόμῳ 166, τεύχει Μαρτίου — Ἀπριλίου σ. 113-121. — C. J. Grot, Αἱ παρὰ Κωνστ. Πορφυρ. εἰδήσεις περὶ Σέρβων καὶ Χορβάτων (ῥωσιστί), ἐν Πετροπόλει 1880· τὸ αὐτὸ ἐν ἐπιτομῇ ἐν τῷ Archiv für slavische Philologie 5 (1881) 390-397. Πρβ. καὶ τὴν περὶ τοῦ βιβλίου κρίσιν ὑπὸ T. Φλωρίνσκη ἐν τῇ ῥωσικῇ Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας 1881, τόμῳ 214, τεύχει Μαρτίου σ. 139-170· τόμῳ 215, τεύχει Ἰουνίου σ. 300-322. — Περὶ συγγραμμάτων τινος τοῦ Φρειδ. Ράτσκη (ἐν Agram), ἀποβλέποντος εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον ὁμιλεῖ ὁ V. Jagitsch ἐν τῷ Archiv für slavische Philologie 5 (1881) 178 ε. — Περὶ πολλῶν ἄλλων συγγραμμάτων πραγματευομένων περὶ τῆς ἱστορίας τῶν νοτίων Σλαύων, π. γ. τῶν ἐργασιῶν τοῦ Novacovitsch, ἴδε Archiv für slav. Phil 4 (1880) 546 — G. Krek, Einleitung in die slavische Litteraturgeschichte, 2 Auflage, ἐν Graz 1887 σ. 340 καὶ ἄλλαχοῦ. — Πρὸς διαφώτισιν χρησιμεύει καὶ τὸ Οὐγγριστὶ βιβλίον P. Hunfalvy, Magyaroszag ethnographiája. — Δὲν ἐμελετήθησαν εἰσέτι τὰ ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ Κωνσταντίνου ἐν κώδικι Mutin. III F. 1 τοῦ 16 αἰῶνος.

3 *Περὶ τῶν θεμάτων* (De thematibus): Τὸ πρῶτον βιβλίον ἐξέδ. ὁ Bon. Vulcanius, ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βατανῶν 1588. — Τὸ δεύτερον βιβλίον ὁ F. Morellus, ἐν Παρισίοις 1609. — Ἀμφότερα τὰ βιβλία μετὰ τοῦ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν ὁ J. Meursius, ἐν Λουγδούνῳ Βατανῶν 1617. — Καὶ ὑπὸ A. Banduri, Imperium orientale, ἐν Παρισίοις 1711, τόμῳ 1ῳ. — Τὸ δεύτερον βιβλίον ἐξέδ. μετ' εἰσαγωγῆς, ἣτις εἶνε ἐκ τῶν ἀξιολογωτάτων πραγματειῶν περὶ βυζαντινῆς

γεωγραφίας, ὁ L. Fr. Tafel, Const. Porphy. De provinciis regni Byz. liber secundus, ἐν Τυβίγγῃ 1847.

Ἡ εἰς θέματα διαίρεσις τοῦ κράτους εἶχε μόνον στρατιωτικούς λόγους. Ἡ μὲν Ἀνατολὴ περιελάμβανε δεκαεπτὰ, ἡ δὲ Δύσις δώδεκα θέματα. Πρβ. A. Rambaud σ. 175 ἐ.— Ch. Diehl, Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne, ἐν Παρισίοις 1888 σ. 31 ἐ., 85 ἐ.— L. M. Hartmann, Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien, ἐν Λειψίῳ 1889 σ. 69 ἐ., 103 ἐ.— Ἀκριβεστάτας πληροφορίας παρέχει ὁ G. Schlumberger, Sigillographie de l'empire byzantin σ. 97-320.

4. Ἐκθεσις περὶ τῆς βασιλείου τάξεως (De ceremoniis): Ἐκθεσις ἀρχικὴ ὑπὸ Henr. Leichius καὶ J. Reiske, ἐν δυοῖ τόμοις ἐν Λειψίῳ 1751-54. — Πρὸς διαφώτισιν: G. Bernhardy ἐν τοῖς Berliner Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik 1832, 2 σ. 144 ἐ.— A. Rambaud σ. 128-136. — H. Wäschke, Studien zu den Ceremonien des Konst. Porphy., Festschrift des herzogl. Franciscums in Zerbst zur 37. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Dessau, ἐν Zerbst 1884 σ. 6-14. — Πρβ. καὶ τὴν πραγματείαν τοῦ W. Fischer, Eine Kaiserkrönung in Byzantion, ἐν τῇ Zeitschrift für allgemeine Geschichte 4 (1887) 81-102. — Περὶ χειρογράφου τοῦ 17 αἰῶνος, περιέχοντος ἀπόσπασμα τῆς Ἐκθ. τῆς βασ. τάξεως, πραγματεύεται ὁ K. E. Zachariae von Lingenthal ἐν τοῖς Monatsberichte der Berliner Akademie 1880 σ. 79 ἐ.— Κατὰ μέγα μέρος ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἐκθεσιν τῆς βασ. τάξεως αἱ λαμπραὶ ἔρευναι τοῦ Δ. Βελιάγεφ, Βυζαντιακὰ. Σχεδιάσματα, ὕλιν καὶ σημειώσεις περὶ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων, ἐν δυοῖ τόμοις, ἐν Πετροπόλει 1891-93 (χωριστὸν τεῦχος ἐκ τῶν Πραγματειῶν τῆς αὐτοκρ. ῥώσ. ἀρχαιολ. εταιρείας ἐν Πετροπόλει) ῥωσιστί. Πρβ. τὰς περὶ τοῦ πρώτου τόμου κρίσεις τοῦ Γ. Δεστούνη ἐν τῇ ῥωσικῇ Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. ἐν Πετροπόλει 1891 τόμῳ 277, τεύχει Ὀκτωβρίου σ. 532-547 καὶ Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 344-347, καὶ περὶ τοῦ δευτέρου τὰς τοῦ Θεοδ. Οὐσπένσκη ἐν τῇ ῥώσ. Ἐφημ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1893 τόμῳ 290

τεύχει Δεκεμβρίου σ. 364 - 379, καὶ Βυζαντινῶ Δελτίῳ 3 (1894) 184-186.

Περὶ τῆς περιέργου γοτθικῆς τῶν Χριστουγέννων παραστάσεως, ἣτις ἐκτενῶς περιγράφεται ἐν βιβλίῳ Α' 83 τῆς βασιλείου τάξεως, πρβ. τὰς ἐξῆς πραγματείας: Massmann, ἐν τῇ *Haupts Zeitschrift für deutsches Altertum* 1 (1841) 366 - 373. — J. Grimm, *Geschichte der deutschen Sprache*, ἐν *Λειψία* 1848 σ. 451. — K. N. Σάθα, *Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν*, ἐν *Βενετίᾳ* 1878 σ. 189 ἐ. — Conr. Müller ἐν τῇ *Zeitschrift für deutsche Philologie* 14 (1882) 442 - 460. — A. N. Βεσελόφσκη, *Γοτθικὴ παράστασις ἐν Βυζαντίῳ*, ἐν τῇ ῥώσσικῇ *Ἐφημερίδι* τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1885 τόμῳ 241 τεύχει Σεπτεμβρίου σ. 1-18 καὶ «Ἐρευναι περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως» ἐν *Πετρούπολει* 1889, 5ον μέρος ἀρ. 14 σ. 281 - 286. — Rud. Kögel, *Geschichte der deutschen Litteratur* I 1 (ἐν *Στρασβούργῳ* 1894) 34 - 39. — Carl Kraus, *Das gothische Weihnachtsspiel*, ἐν *τοῖς Beiträgen zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur* 20 (1895) 224 - 257 (λύει τὰ κύρια ζητήματα πειστικώτατα).

Ἀντίστοιχον ὅλως διόλου πρὸς τὰ ἐν τῇ *Ἐκθέσει* τῆς βασιλείου τάξεως καὶ λίαν ἐνδιαφέρον εἶνε τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικος 512 (τοῦ β' αἰῶνος) τῆς κοινοτικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Cambrai: *liber censuum* ὑπὸ τοῦ Κανονικοῦ τῆς δυτ. ἐκκλ. Βενεδίκτου, περὶ οὗ διαλαμβάνει ὁ Paul Fabre, *Le polyptyque du chanoine Benoit*, *Travaux et mémoires des facultés de Lille*, τόμῳ 1ῳ mém. 3, ἐν *Λίλλῃ* 1889. *Ἀλφαβητάριον* (σ. 29 καὶ 32) εὐρίσκομεν ὡς ἐν τῇ *Ἐκθέσει* εἰς τὰς ἐλληνικὰς προσφωνήσεις, τὰς ὁποίας τὸ «Βιβλίον τῶν βαθμῶν» διασώζει μεταγεγραμμένας διὰ λατινικῶν χαρακτήρων:

Alpha Archios, ton apanto ἦτοι:	Ἄλφα. Ἀρχηγὸς τῶν ἀπάντων.
Bitabasileu yeuriōs	Βῆτα. Βασιλεὺς Κύριος
Respondent Romaniamen.	Respondent Romani: Amen
Gamma gennate o christos.	Γάμμα. Γεννᾶται ὁ Χριστός.
Deetaddialogu Theieu.	Δέλτα Διὰ λόγου Θεικοῦ.
R. Ro.	(Respondent Romani:

[Amen])

Eichete epistisgis	[E] Ἐρχεται ἐπὶ τῆς γῆς.
Zithasion. ferito cosmu	Ζῆτα. Ζωὴν φέρει τῷ κόσμῳ
R. Ro.	(Respondent Rom. [Amen])
Ita. Hos Eichete Keselin.	Ἦτα Ἥλιος ἔρχεται καὶ σελήνη.
Tethateon, Proscinumen.	Θῆτα. Θεὸν προσκυνοῦμεν.

Τὸ ἀλφαβητάριον τελευτᾷ δυστυχῶς ἐνταῦθα. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὀλίγοι διασωθέντες στίχοι ἀρκοῦσιν ἵνα καταδειξῶσιν, ὅτι πρόκειται περὶ γνησίως ἐλληνικοῦ καὶ δὴ ἀρχαίου δημοτικοῦ ᾠσματος. Διότι ὁμοιότατόν τι βραχύστιχον ἀλφαβητάριον παραδίδεται καὶ ὑπὸ τοῦ σπουδαιοτάτου διὰ τὴν δημώδη ἐλληνικὴν λογοτεχνίαν Βιενναίου ἐλληνικοῦ θεολογικοῦ κώδικος 244 φύλλῳ 103 :

Ἀρχὴ τοῦ κόσμου γέγονεν ὁ κτίστης τῶν ἀπάντων.

Βασιλεύει ἡ Μαρία.

Γεννᾶται ὁ Χριστός

Δι' ἀγγέλου (διαγγέλλει;) τὸ Χαῖρε.

Ἐρχεται ὁ Κύριος.

Ζητοῦν τον Ἰουδαῖοι.

Ἦνα (οὕτως!) τὸν ἐπιάσουσιν κ. τ. ε.

Ἐν τῷ ᾠσματι δὲ τούτῳ τινὰ εἶνε κακῶς παραδεδομένα. Ὁ πρῶτος πολιτικὸς δεκαπεντασύλλαβος δὲν εἶνε ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τοὺς ἀκολουθοῦντες βραχεῖς στίχους, παρεισπεσὼν ἐνταῦθα ἐκ τινος ἄλλου, π. χ. ἐν τῷ κώδικι Paris. 426 fol. 164-166 διασωθέντος ἀλφαβηταρίου, ὅπερ σύγκειται ἐκ διστίχων πολιτικῶν δεκαπεντασυλλαβῶν. Καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἐβδομάδα τοῦ Πάσχα ᾄδεται ὁμοιότατόν τι ἀλφαβητικὸν ᾠμάτιον. Παραλλαγὴ τις αὐτοῦ ἐξ Ἀνδρου ἐν τῇ Ἑστίᾳ 1889 ἀριθ. 693 σ. 335 ε. ὑπὸ Καρυστινάκη ἀνακοινωθεῖσα ἀρχίζει ἀπαραλλήλως ὅπως τὸ κείμενον τοῦ Βιενναίου κώδικος :

Ἀρχὴ τοῦ κόσμου

Βασιλεὺς ἔρχεται

Γεννᾶται ὁ Χριστός

Δύο ἄγγελοι τὸ χαῖρε

Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς

Ζήτει τὸν Ἰουδαῖον

Ἦτον ὡς ἀθάνατος.

Περὶ τῆς διορθώσεως τῶν ἐν τούτῳ τῷ ἄσματίῳ καὶ ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Βιενναίου κώδικος παραμειορφωμένων δὲν δυνάμεθα νὰ λαλήσωμεν ἐνταῦθα. Σημειοῦμεν μόνον καὶ ἄλλην τινα λίαν ἀξιοπαρατήρητον ὁμοιότητα τῶν εἰρημένων συγγραμμάτων τὴν ἐν τῷ μνημονευθέντι βυζαντηνῷ ἄσματι τῆς ἀνοιξέως, οὗ τὸ ἀντίστοιχον εἶνε ἐν τῷ Liber censuum εὐμορφὸν τι Χελιδόνισμα (σ. 28 ἐ. λατινιστί, σ. 30-32 ἑλληνιστί). Αἱ συμφωνίαι αὗται, εἰς ἃς οὐδεὶς ἐπρόσεξε, πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν ἀκριβέστερον καὶ ἀναχθῶσιν εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ἡ ἀποκατάστασις δύναται νὰ γίνῃ πληρέστερον ἢ ὅσον κατώρθωσε τοῦτο ὁ P. Fabre.

5. Πάντα ὁμοῦ τὰ τρία συγγράμματα: Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν (De administr. imperio), Περὶ τῶν θεμάτων, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης τόμοις I-II ὑπὸ Io. Iac. Reiske καὶ τόμῳ III ὑπὸ Imm. Bekker, ἐν Βόννῃ 1829-40 — Ἐπανεληφθῆσαν παρὰ Migne, Patr. Gr. 112-113.

109. Τὰ Βασιλικά. Ἐκ τῶν συγγραφικῶν ἐργασιῶν, τὰς ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἢ προεκάλεσεν ἢ ὑπέστηριξεν, χωρὶς νὰ ἀναμιχθῇ καὶ προσωπικῶς εἰς πάσας τὰς λεπτομερείας αὐτῶν, ἀναφέρομεν πρῶτον τὰ Βασιλικά, ὧν τὰ οὐσιώδη μέρη πίπτουσιν εἰς τὴν βασιλείαν ἔτι Λέοντος τοῦ σοφοῦ. Ἡ μεγάλη αὕτη νομολογία τοῦ βυζαντηνοῦ κράτους συναπετελέσθη ἐξ ἐρανισμάτων ἐκ τῶν διγεστῶν, τοῦ ἰουστινιανείου κώδικος καὶ τῶν νεαρῶν· ἀρξαμένη δὲ ἐπὶ Βασιλείου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν προλόγων τῶν ἐπὶ τούτου τοῦ αὐτοκράτορος συνταχθέντων νομικῶν βιβλίων, τοῦ προχείρου καὶ τῆς ἐπαναγωγῆς, συνετελέσθη ἐπὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐπεξετάθη τὸ κείμενον τῶν Βασιλικῶν δι' ἐκλογῶν ἐκ τῶν διεσκευασμένων διγεστῶν, τοῦ κώδικος καὶ τῶν νεαρῶν. Καὶ βραδύτερον δὲ ἢ ἡρμηνεύοντο καὶ διὰ νεαρῶν ἐπλουτίζοντο τὰ Βασιλικά ἢ ἐπιτομαὶ αὐτῶν κατηρτίζοντο. Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης παρέχει τὸ λεκτικὸν τούτων τῶν κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ λατινικοῦ μεταφρασθέντων κειμένων ἱκανὸν ὕλικόν.

Ἡ τελευταία ἐκδοσις τῶν Βασιλικῶν εἶνε ἡ ὑπὸ W. Heimbach ἐν τόμοις ἑξ, ἐν Λειψίᾳ 1833-70, ἔργον σιδηρᾶς ἐπιμελείας, ὅπερ παρὰ τὴν ἑλλειψιν φιλολογικῆς μεθόδου ἀποτελεῖ εἰσέτι τὴν βάσιν τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Εἰς τὸ κείμενον παρᾶκεινται λατινικὴ μετάφρασις καὶ κριτικαὶ παρατηρήσεις, ὃ δὲ ἔκτος τόμος περιέχει προλεγόμενα περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ 534-867, σημειώσεις περὶ τῆς παραδόσεως τῶν Βασιλικῶν καὶ τὴν νεωτέραν βιβλιολογίαν. — Ἀναγραφὴν ἄλλων ἐκδόσεων τοῦ κειμένου καὶ βοηθήματα περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἴδε ἐν τῷ 7. κεφαλαίῳ «εἰδικαὶ ἐπιστῆμαι».

110. Περὶ στρατηγικῆς Ἀσήμεντον εἶνε τὸ ἐν ἀποσπάσματι διασωθὲν περὶ στρατηγικῆς ἑράνισμα, ὅπερ φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὴν ἐπιγραφὴν Στρατηγικὸν περὶ ἡθῶν διαφόρων ἔθνων, συναποτελεσθὲν ἐξ ἀρχαιοτέρων εἰδήσεων περὶ τοῦ τρόπου τοῦ μάχεσθαι παρὰ διαφόροις ἔθνεσι. Κατὰ τὸ περιεχόμενον συγγενεύουσι πρὸς αὐτὸ τίτλοι τινὲς τῆς ἐντολῆ τοῦ αὐτοκράτορος συνταχθείσης ἱστορικῆς ἐγκυκλοπαιδείας. Ἡ εἰς τὸν αὐτὸν Πορφυρογέννητον συνήθως ἀποδιδομένη πραγματεία περὶ τακτικῆς, ἣτις εἶνε σχεδὸν κατὰ λέξιν ἀντιγραφή τῆς τακτικῆς τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος (βεβαίως τοῦ Ἰσαύρου), φέρει ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τὴν σημείωσιν: ὅπερ ξυνέγραψε Κωνσταντῖνος βασιλεὺς, ὁ τοῦ Ῥωμανοῦ υἱός, ἅρα δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἡμέτερον αὐτοκράτορα ἀλλ' εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Η', υἱὸν τοῦ Ῥωμανοῦ Β' (1025-1028).

Ἀμφότεραι αἱ πραγματεῖαι ἐξεδόθησαν ὑπὸ J. Meursius, ἐν Λουγδούνῳ Βαταῶν 1617 (σὺν τοῖς βιβλίοις Πρὸς τὸν ἴδιον ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν καὶ Περὶ τῶν θεμάτων) καὶ ἐν τοῖς Opera J. Meursii ὑπὸ J. Lami, τόμῳ 6^ῳ (ἐν Φλωρεντίᾳ 1745) 1211-1418. — Πρβ. C Müller, FHG 5 Praef. σ. 13. — Ferd. Hirsch ἐν Göttinger Gelehrte Anzeigen 1873 σ. 496 ἑ. — Πρβ. τὸ 7 κεφ. Εἰδικαὶ ἐπιστῆμαι.

111. Συναγωγὰὶ ἐκλογῶν. Μεταξὺ τῶν ἐπὶ Κωνσταν-

τίνου καταρτισθεισῶν συλλογῶν τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς λογοτεχνίας κατέχουσιν αἱ ἐρανιστικαὶ ἐγκυκλοπαιδεῖαι. Κατὰ τὸν 1' αἰῶνα δὲν ἦτο πλέον καινοφανὴς ἡ ἰδέα τῆς μεθοδικῆς καταρτίσεως ἐκλογῶν ἐκ τοῦ ἀπείρως αὐξήσαντος ὄγκου τῶν πνευματικῶν προϊόντων τοῦ παρελθόντος πρὸς ἀνευωτέραν αὐτῶν χρῆσιν ὑπὸ τε τῶν συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων· διότι ἐν μὲν τῇ ἱστοριογραφίᾳ εἶχον προηγηθῇ Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεὺς καὶ ἄλλοι χρονογράφοι, ἐν εὐρυτέρῳ δὲ κατὰ πολὺ πεδίῳ ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὅστις εἰς τὴν Μυριόβιβλόν του περιέλαβε σχεδὸν πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Νέα ὁμως ὡς φαίνεται ἦτο ἡ ἰδέα τῆς κατανομῆς τῶν ἀπανθισμάτων εἰς συλλογὰς δίκην ἐγχειριδίων καὶ τῆς κατατάξεως αὐτῶν εἰς τίτλους ἢ κεφάλαια κατ' εἶδος καὶ ὕλην. Αἱ ρωμαϊκαὶ ἐγκυκλοπαιδεῖαι τοῦ Μ. Τερεντίου Οὐάρρωνος, τοῦ ἀρχαιότερου Πλινίου, τοῦ Ἀπουληίου κ. ἄ. 1) εἶχον σχέδιον οὕτωδὲς διάφορον τῶν κωνσταντινείων συλλογῶν. Δύσκολος εἶνε ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, ἂν δι' αὐτῶν ἐκέρδι-
 σεν ἡ ἔχασεν ἡ παράδοσις τῶν ἀρχαίων κειμένων. Ἴσως διὰ τῶν προχειροτέρων ἐκλογῶν, αἵτινες ἀντικατέστησαν τὰ πλήρη ἔργα, ἐπεταχύνθη ἡ καταστροφὴ ἱκανῶν προτύπων· βεβαίως ὁμως πρέπει νὰ ἐξάρωμεν μᾶλλον τὴν σωτηριώδη ἀξίαν τῆς ἐπιχειρήσεως· πολλὰ τῶν κειμένων, τὰ ὅποια τότε ἀκόμη μόλις ἐσώζοντο εἰς σπάνια καὶ κολοβωμένα ἀντίτυπα, ἤθελον ἀπολεσθῇ παντελῶς, ἂν ἔλειπον τὰ ριζικὰ μέτρα τοῦ Κωνσταντίνου.

112. Ἱστορικὴ ἐγκυκλοπαιδεῖα. Τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν ἐπιτομῶν τοῦ Κωνσταντίνου διεκδικεῖ ἡ μεγάλη ἐγκυκλοπαιδεῖα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολιτικῆς. Ἐν τῷ προοιμίῳ τῶν ἐκλογῶν Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας ἐκτίθεται ὁ λόγος τῆς ἐπιχειρήσεως διὰ τῶν ἐξῆς: « Ἐπ' ἀπειρόν τε καὶ ἀμήχανον ἡ τῆς ἱστορίας εὐρύνετο συμπλοκή. » Ταύτην λοιπὸν τὴν ἀνάγκην ἤθελε νὰ θεραπεύσῃ ὁ Κωνσταντῖνος, μεθοδικῶς ἀπανθίζων

1) Πρὸς. O Jahn ἐν Berichte der sächs. Gesellschaft der Wissenschaften 1850 σ. 263 ἑ.

τοὺς ἀρχαίους ἱστορικούς. Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου συνετέλεσαν βεβαίως πολλοὶ τῶν συγχρόνων λογίων, ἀλλ' ἐνὸς μόνου ἐξ αὐτῶν τὸ ὄνομα γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, τὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ. Περιελήφθη δὲ εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐκλογῶν σχεδὸν πᾶσα ἡ ἱστορικὴ τῶν Ἑλλήνων λογοτεχνία καὶ ὃς ἐκ μὲν τῶν κλασικῶν ὁ Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης καὶ Ξενοφῶν, ἐκ δὲ τῆς ἀλεξανδρινῆς, ῥωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς περιόδου ὁ Πολύβιος, Διόδωρος, Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός, Ἰώσηπος (ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία), Ἀππιανός, Ἀρριανός (Ἀνάβασις), Δίων Κάσσιος, Ἡρώδιανός, Εὐσέβιος, Δέξιππος, Εὐνάπιος, Ζώσιμος, Πρίσκος, Μάλλος, Μαλάλας, Ἰωάννης Ἀντιοχεύς, Προκόπιος, Ἀγαθίας, Μένανδρος προτήκτωρ Θεοφύλακτος, Θεοφάνης, Νικηφόρος πατριάρχης καὶ Γεώργιος μοναχός. Μεμονωμένον ἐντελῶς εἶνε εἰς τὰ Περί γνωμῶν τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ἰαμβλίου. Ἀξιοπαρατήρητον εἶνε ὅτι τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, ἅπερ ὑπ' ὄψιν των εἶχον οἱ συντάχται τῶν ἐκλογῶν, ἐν μέρει ἦσαν ἀναμφισβόλως ἀτελεῖ. Ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου δὲν ἔγινε μετὰ πάσης ἀκριβείας καὶ συμμετρίας, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ διόλου, οἷοι καὶ οἱ ὄντως σοφοὶ συνεργᾷται πιθανῶς ἦσαν δυσεῦρετοι καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ τῶν χρόνων ἐκείνων ἀρχαὶ δὲν ἦσαν σταθεραί. Τὸ πλεῖστον τῆς μηχανικῆς ἐργασίας ἐξετέλεσαν προδήλως κατώτεροι γραφεῖς, οἵτινες δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιβλέπωνται θεόντως καὶ δι' ἔλλειψιν προσοχῆς καὶ κρίσεως πολλὴν σύγχυσιν ἐπέφεραν. Τὸ πρόγραμμα τῆς ἐργασίας ἦτο μηχανικὸν καὶ πεζόν, οἷοι χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ λογοτεχνικὴ καὶ αἰσθητικὴ ἀξία τῶν συγγραφέων ἀπεφασίσθη ἀπλῶς νὰ κατανεμηθῇ σύμπαν τὸ ὕλικόν κατὰ λόγον τοῦ περιεχομένου εἰς πεντήκοντα τρία κεφάλαια ἢ τίτλους. Ἐν τούτῳ δὲ ἀπέβλεψαν εἰς ποικίλα ἀντικείμενα εἴτε τῆς αὐλικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως, οἷον εἰς τὰς πρεσβείας, τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν θρόνον καὶ τὴν διαδοχὴν, εἰς τὴν διοίκησιν, τὴν ἀποικιακὴν πολιτικὴν, τὰ πολεμικά, εἰς αὐτὰς τὰς κατὰ βασιλέων ἐπιβουλὰς, εἴτε τῆς λογοτεχνίας, οἷον εἰς περιγρα-

φάς, λόγους, ἐπιστολάς καὶ γνώμας, εἴτε τῆς ἐκκλησίας, ἠθικῆς καὶ περιεργείας. Εἰς τὰ διασωθέντα ὅμως ἀποσπάσματα δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ διακρίνωμεν τοὺς ἐξῆς τέσσαρας τίτλους. 1. Ἐκλογάς περὶ πρεσβειῶν, *Excerpta de legationibus*, ἥτοι μονογραφίαν περιλαμβάνουσιν τὰς περὶ πρεσβειῶν εἰδήσεις τῶν ἱστορικῶν. Διαιρεῖται δὲ τὸ ὅλον εἰς ἓν κεφάλαιον περὶ τῶν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πρεσβειῶν ξένων ἔθνων καὶ εἰς ἓν ἄλλο περὶ τῶν πρὸς ξένα ἔθνη πρεσβειῶν τῶν Ῥωμαίων. Τὸν ἰδιαίτερον λόγον, δι' ὃν οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον ἐπέστησαν εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο τὴν προσοχήν, θὰ ἐννοήσωμεν, ἐὰν ἀναμνησθῶμεν ποίαν σημασίαν εἶχε διὰ τὸ εἰς ἀτελευτήτους πολέμους εὐρισκόμενον κράτος ἡ διπλωματικὴ ἐπικοινωνία πρὸς τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀγρίους ἐμόρους λαούς. Ἄς παραβάλωμεν π. χ. τὰς ἐκτενεῖς ὁδηγίας περὶ τῆς πρὸς ξένους πρεσβευτὰς ἐπικοινωνίας, περὶ ὧν διαλαμβάνει ἡ ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως I κεφ. 87-90 καὶ II κεφ. 47. 2. Τὰς Ἐκλογάς περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, *De virtutibus et vitiis*, ἥτοι συναγωγὴν περιέργων περιστατικῶν ἐκ τῆς ἠθικῆς εἰλημμένων. 3. Τὰς Ἐκλογάς περὶ γνωμῶν, *De sententiis*. 4. Τὰς Ἐκλογάς περὶ ἐπιβουλῶν κατὰ βασιλέων γεγενημένων, *De insidiis*, τίτλος ὅστις σαφῶς δεικνύει ὅτι ἀπέβλεψεν εἰς εἰδικωτάτους σκοποὺς τῆς αὐλῆς καὶ τῆς κυβερνήσεως. ¹⁾ Πλήρης διεσώθη μόνον ἡ Περὶ πρεσβειῶν συλλογὴ, κατὰ τὸ ἥμισυ ἡ Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, καὶ ἱκανῶς ἡ Περὶ γνωμῶν, ἀτελῶς δὲ ἡ Περὶ ἐπιβουλῶν. Ἀδέβαιά τινα γνωρίζομεν περὶ τῶν ἐξῆς δύο τίτλων: Περὶ στρατηγημάτων, *De strategematis*. Αἱ ἱστορικαὶ αὗται ἐκλογαὶ περιέχονται ἓν τινι ὑπὸ Μινωΐδου Μηγᾶ ἀνευρεθέντι Ἀθωντικῷ χειρογράφῳ, ἀλλ' ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν τοῦ Κωνσταντίνου δὲν εἶνε ἀσφαλῶς ἀποδεδειγμένη. ²⁾ 6. Περὶ δημηγοριῶν, *De contionibus militaribus*. Τοιαῦται «δημηγορίαι προτρεπτικαὶ πρὸς

¹⁾ Πρβ. C. Müller, FHG V σ. XIV.

²⁾ Ἀντόθε V σ. XII.

ἀνδρείαν ἐκ διαφόρων ἀφορμῶν λαμβάνουσαι τὰς ὑποθέσεις» ὑπάρχουσιν ἐν Φλωρεντιανῷ τινὶ χειρογράφῳ τοῦ ι' αἰῶνος, ἀλλ' ἡ πραγματεία αὕτη δὲν εἶνε συλλογὴ λόγων ἐξ ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλὰ στρατιωτικὴ ῥητορικὴ, ἥτοι διδακτικὸν ἐγχειρίδιον πρὸς σύνταξιν δημηγοριῶν πρὸς τὸν στρατὸν περιέχον ἀναμῖξ μικρὰ παραδείγματα ἐξ ἀνωνύμων πηγῶν. Δὲν ἐγνώσθη δὲ μέχρι τοῦδε, ἂν τὸ ἄτεχον τοῦτο ἔργον ἐκπροσωπεῖ τὸν κωνσταντίνειον τίτλον *Περὶ δημηγοριῶν* ἢ τοῦλάχιστον σχετίζεται στενῶς πρὸς αὐτό. Πάντα τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ἱστορικῆς ἐγκυκλοπαιδείας ἀπωλέσθησαν, ὡς φαίνεται· ἀλλ' ἐκ παρασημειώσεων εἰς τὰ σωζόμενα τεμάχια δυνάμεθα τοῦλάχιστον νὰ εἰκάσωμεν τὸ περιεχόμενον ἀπολεσθέντων τινῶν τίτλων, οἷον *Περὶ βασιλέων ἀναγορεύσεως*, *Περὶ διαδοχῆς βασιλέων*, *Περὶ γάμων*, *Περὶ κυνηγεσίας* κ.τ.τ. Οἱ τίτλοι ἀναγράφονται ἐν τῇ κατωτέρῳ παρατιθεμένῃ πραγματείᾳ τοῦ Wäschke σ. 4.

1. Ἐκδόσεις καὶ βοηθήματα:

Περὶ πρεσβειῶν. Ex libris Polybii Megalop. selecta de legationibus etc ex bibliotheca Fulvii Ursini, ἐν Ἀντβέρπεν 1582. Τὰ ἐλλείποντα ἐξ αὐτῆς ἀποσπάσματα ἐδημοσίευσεν ὁ Hoeschel (*Excerpta Hoescheliana*), ἐν Λυγούστη Οὐνδελ. 1603. Πρβ. — *Historici Graeci minores* ὑπὸ L. Dindorf I Praef. σ. 27 ἐ. 58 ἐ. — Πρὸς τὸ ἕτερον τῶν δύο προσιμίων τῶν ἐκλογῶν τούτων ταυτίζεται τὸ 43ον κεφ. τῆς ὑπὸ Köchly, *Griechische Kriegsschriftsteller* II 2, ἐκδοθείσης ἀνωνύμου τακτικῆς. — Περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1671 καέντος ἀρχαίου κώδικος τοῦ Escorial, ἐν ᾧ αἱ ἐκλογαὶ αὐται, καὶ περὶ τῶν ἀντιγράφων αὐτοῦ πρβ. τὴν κατωτέρῳ παρατιθεμένην ἐναῖσιμον διατριβὴν τοῦ E. Schulze σ. 19 ἐ. καὶ Ch. Graux, *Essai sur les origines du fonds grec de l'Escorial* (= *Bibl. de l'Ecole des hautes études* 46. fascic.) ἐν Παρισίοις 1880 σελ. 93·97. — Περὶ τοῦ σπουδαίου κώδικος Ambros. πρβ. L. Mendelssohn ἐν *Rhein. Museum* 31 (1876) 204 σημ. 2.

Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας. Ἐξέδ. ὁ H. Valesius, ἐν Παρισίοις 1634 (ἐκ τινος κώδικος Peirecianus, ἐξ οὗ ὠνομάσθησαν *Excerpta*

Peiresciana). — Πρ. Δίωνα Κάσσιον ὑπὸ Ε. Gros τόμ. 1, 1845, Introd. σ. 57-84. — L. Dindorf, *Histor. Gr. min. I Praef.* σ. 7, 55 ε. — J. Wollenberg, *Excerpta ex Joanne Antiocheno ad librum Peirescianum a se excussum emend.*, Πρόγραμμα τοῦ γαλλικοῦ γυμνασίου, ἐν Βερολίῳ 1861. — J. Wollenberg, LXIII locos ex Herodoto excerptos qui ex collectaneis Constantini Aug. Porph. περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας in codice Peirese. exstant, Πρόγραμμα τοῦ γαλλικοῦ γυμνασίου, ἐν Βερολίῳ 1862. — J. Wollenberg, *Recensentur LXXXVII loci ex Flavi Josephi scriptis excerpti, qui ex collectaneis Constantini Augusti Porph. περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, in codice Peirese. exstant*, Πρόγρ. γυμνασίου, ἐν Βερολίῳ 1871. — Πρβ. C. de Boor, Zu Johannes Antiochenus ἐν *Hermes* 20 (1885) 327-329. — Fr. Hultsch, *Polybii historiae* ἐκδόσ. β', 1 (1888) III ε. — Ἐκθεσιν ἐξαντλοῦσαν τὸ θέμα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ὑπὸ Nicolas Claude Fabri de Peirese (1580—1637) ἐν Κύπρῳ ἀγορασθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ H. Valesius τὸ πρῶτον ἐκδοθέντος κώδικος ἐκλογῶν ἔκαμε κατ' ἐντολὴν τῆς βασιλ. σαξων. ἐταιρ. τῶν ἐπιστημῶν ὡς πρόδρομον πλήρους ἐκδόσεως ὁ Th. Büttner-Wobst, *Der codex Peirescianus. Ein Beitrag zur Kenntniss der Excerpte des Konstantinos Porphyrogenetos*, Bericht der Kön. sächs. Ges. der Wiss 1893 σ. 261—352.

Περὶ γνωμῶν. Ἐξέδ. ὁ A. Mai, *Script veter. nova coll.* τόμ. II (ἐν Ρώμῃ 1827). — Τὰς Περὶ γνωμῶν ἐκ τοῦ Πολυβίου ἐκλογὰς ἐξέδ. αὐθις ὁ Theod. Heyse, ἐν Βερολίῳ 1846. — Διορθώσεις εἰς αὐτὰς κατὰ τινὰ νέαν ἀντιβολὴν ὁ H. van Herwerden, *Spicilegium Vaticanum*, ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν 1860. — Νέαν ἀντιβολὴν τῶν ἐκ τοῦ Δίωνος Κάσσιου ἐκλογῶν Περὶ γνωμῶν ἔκαμεν ὁ U. Ph. Boissevain, *Προγρ.* ἐν Rotterdam 1884. — Πρβ. Th. Mommsen, ἐν *Hermes* 6 (1871) 89 ε. — C. de Boor, *Die νέα ἐκδόσεις des Eunapios* ἐν *Rhein. Museum* 47 (1892) 321-323 (περὶ τοῦ προομίου τῶν ἐκ τοῦ Εὐναπίου ἐκλογῶν ἐν τῷ τίτλῳ Περὶ γνωμῶν).

Περὶ ἐπιβουλῶν. Ἐκ τοῦ κώδ. Escorialensis ἐξέδ. ὁ C. Aug. L. Feder, ἐν τόμοις τρισί, ἐν Δαρμστάτῃ 1848-55. — Συμπληρώ-

σεις παρέσχον ὁ Th Mommsen ἐν Hermes 6 (1871) 323 ἐ. καὶ ὁ C. Müller, FHG V (1870) 27 ἐ.

Περὶ στρατηγημάτων. Πρβ. C. Müller, FHG. II 31—42, καὶ V Proleg. σ. VII ἐ. καὶ σ. 21 ἐ. — Παρὰ C. Wescher, Poliorcétique des Grecs, ἐν Παρισίοις 1867 σ. 195—279.

Περὶ δημηγοριῶν. Anonymi Byzantini rhetorica militaris ed. A. Koechly, δύο indices lectionum, ἐν Ζυρίχῃ 1855-56.

Περὶ ἀναγορεύσεως. H. Wäschke, Ueber das von Reiske vermutete Fragment der Excerpte Konstantins περὶ ἀναγορεύσεως. Progr., ἐν Dessau 1878.

Ἔτι δὲ πρβ. G. Bernhardy ἐν Berliner Jahrbücher für wissenschaftl. Kritik 1831, 2, 330 ἐ. — Heinr. Nissen, Kritische Untersuchungen über die Quellen der 4. und 5. Dekade des Livius, ἐν Βερολίῳ 1863 σ. 313-323 (περὶ τῶν ἐκλογῶν Περὶ πρεσβειῶν). — E. Schulze, De exc. Constant. quest. criticae, Dissertat. ἐν Βόννῃ 1866. — L. Dindorf, ἐν Jahns Jahrbücher 99 (1869) 114. — Κατάταξιν τῶν τίτλων κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἁρχικῆς αὐτῶν τάξεως ἀπεπειράθη ὁ H. Wäschke, Ueber die Reihenfolge der Exzerpte Konstantins, ἐν Philologus 41 (1882) 270-283. — Περὶ διπλῶν ἐκλογῶν, ἦτοι περὶ τοιούτων, τὰ ὅποια ἐκτενῶς ἅμα καὶ ἐν ἐπιτομῇ πρόκεινται, πραγματεύεται ὁ C. de Boor ἐν Hermes 19 (1884) 123-148. — Ὁ Σπυρ. Λάμπρος, Πλουτάρχεια ἀπανθίσματα ἐν Ἀγιορειτικῷ κώδικι τῆς μονῆς Διονυσίου, ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου, ἐν Ἀθήναις 1888 σ. 315—337 ζητεῖ τὴν σχετίσιν πρὸς τὸν Κωνσταντίνον ἐκλογὰς ἐκ τῶν βίων τοῦ Πλουτάρχου. — Περὶ τῶν ἐκ τοῦ Δίωνος Κασσίου ἐκλογῶν πρβ. καὶ Gust. Nordmeyer, De Octavia fabula, ἐν Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμ. 19 (1892) 257-263. — Περὶ τῶν ἀρχῶν, ὑφ' ἧς εἰργάσθησαν οἱ συντάκται ἐν τῇ ἀποδόσει τῶν πρωτοτύπων κειμένων, πρβ. C. de Boor ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 32 ἐ. — Γλωσσικὰς μεταβολὰς τῶν πρωτοτύπων κειμένων ἐν ταῖς ἐκλογαῖς τοῦ Κωνσταντίνου σημειοῖ ὁ L. Radermacher, Grammatisches zu Diodor, ἐν Rhein. Mus. 49 (1894) 166 ἐ. — C. Wachsmuth, Einleitung in das Studium der alten Geschichte,

ἐν Λειψίᾳ 1895 σ. 69 — 77. — Ἄλλην βιβλιολογίαν ἰδὲ ἐν τῇ πραγματείᾳ τοῦ Schulze σ. 6. — Παραβλητέον περὶ ειδικωτέρων ζητημάτων τὰς ἐκδόσεις καὶ τὰ κριτικὰ βοηθήματα τῶν ἐξ ὧν αἱ ἐκλογαὶ ἱστορικῶν, ἰδίως τοὺς προλόγους εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ Πολυβίου ὑπὸ Hultsch καὶ Büttner-Wobst, τοῦ Δίωνος Κασσίου ὑπὸ Melber, τοῦ Ἀππιανοῦ καὶ Ζωσίμου ὑπὸ Mendelssohn, τοῦ Σουΐδα ὑπὸ Bernhardy.

2. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐγκυκλοπαιδείας δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι πλὴν τῶν ἐνταῦθα ἀπαριθμηθέντων ἀποσπασμάτων, τὰ ὅποια διεσώθησαν ἢ εἰς πρωτοτύπους κώδικας συγχρόνους τοῦ Κωνσταντίνου (ὡς π. χ. ὁ κώδιξ Peirescianus) ἢ εἰς μεταγενέστερα ἀντίγραφα, καὶ ἄλλα τινὰ ἔργα ἰδίως τὸ λεξικὸν τοῦ Σουΐδα, ὅστις τὰ πλεῖστα τῶν ἱστορικῶν τοῦ ἔθρου ἠρύσθη ἐκ τῶν κωνσταντινείων ἐκλογῶν πρὸς τοῦτοις τὴν κατὰ τὸν ἑ' αἰῶνα πιθανῶς συνταχθεῖσαν ἐπεξεργασίαν τοῦ χριστιανικοῦ ἄμα καὶ θύραθεν ἀνθολογίου Παράλληλα τέλος μεγάλας ἀπανθισμάτων συλλογὰς ἐκ τοῦ Πολυβίου καὶ Διοδώρου, αἵτινες ἴσως εἶνε προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι τῆς κωνσταντινείου ἐπιχειρήσεως, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει στενῶς πρὸς αὐτὴν σχετίζονται. Τὰ ἐκ τοῦ Πολυβίου ἀπανθίσματα ἐξέδ. τὸ πρῶτον ἐκ τινος κώδικος τοῦ Urbina ὁ Hervagen, ἐν Βασιλείᾳ 1549, τὰ δὲ ἐκ τοῦ Διοδώρου ἐκ τινος κώδικος τοῦ Φλωρεντίνου Λουδ. Ἀλεμαννοῦ ὁ D. Hoeschel ὡς παράρτημα τῶν ἐκλογῶν Περί πρεσβειῶν σ. 150—172. Ἐπανελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Dindorf ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκδόσει τοῦ Διοδώρου II 2, 1ε. (Excerpta Hoescheliana).—Περί ἐκλογῶν ἃς ὁ Σουΐδας ἠρύσθη ἐκ τῶν κωνσταντινείων συλλογῶν πρβ. ἰδίως C. de Boor, Die Chronik des Georgios Monachos als Quelle des Suidas, ἐν Hermes 21 (1886) 1-26. — Ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω βιβλιολογίας δῆλον γίνεται, τὸ ὕλικόν τῶν κωνσταντινείων ἐκλογῶν εἶνε πολὺ διεσπαρμένον καὶ πολὺ ἀσυμμέτρως δημοσιευμένον, ὥστε δὲν εἶνε εἰσέτι δυνατὴ ἡ τελειωτικὴ χρησιμοποίησις καὶ πρὸ πάντων ἡ συστηματικὴ παραβολὴ πρὸς τὴν τῶν πρωτοτύπων ἱστορικῶν παράδοσιν. Ἀναγκαιοτάτῃ διὰ τοῦτο ἀποβαίνει ἡ ἐπὶ ἐνιαίων ἀρχῶν βασιζομένη καὶ ὁλικὴ ἐκδοσις.

113. Γεωπονικά. Ὁ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων κάλλιστα καλλιεργηθεὶς οὗτος κλάδος τῆς ἐπιστήμης ἔτυχε καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλη-

σιν ἐπιμελοῦς Θεραπείας ἀπὸ τῶν ἀλεξανδρηνῶν μάλιστα χρόνων. Αἱ πρακτικαὶ δὲ ἀνάγκαι ἐπόμενον ἦτο νὰ προκαλέσωσιν ἐν αὐτῷ ἔτι μᾶλλον ἢ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπιτομὰς καὶ ἐρανίσματα. Τοιουτοτρόπως Βινδάνιος τις Ἀνατόλιος, ὃν ταυτίζουσι πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Λιβανίου πολλάκις μνημονευόμενον ὁμώνυμον νομοδιδάσκαλον ἐκ Βηρυτοῦ, συνέταξεν ἐξ ἀρχαιοτέρων βιβλίων τὴν Συναγωγὴν γεωργικῶν ἐπιτηδευμάτων, ἣν ἀνέγνωσεν ὁ Φώτιος (τίτλω 163). Ὀλίγον κατόπιν (κατὰ τὸν δ' ἢ ε' αἰῶνα) συνέγραψε Γεωργικά Δίδυμός τις ἐν βιβλίοις δεκαπέντε. Ὑπὸ τούτων δὲ τῶν προκαταρκτικῶν ἐργασιῶν βοηθούμενος συνέταξε σχολαστικός τις ἄλλοθεν ἄγνωστος, ὀνόματι Κασσιανὸς Βάσσης, μεγάλην γεωπονικὴν συλλογὴν. Τὸ ἔργον τοῦτο συνετάχθη, καθὰ ἐξάγεται ἐκ τοῦ τίτλου σχολαστικός (τ. ἔ. δικηγόρος), ὅστις μετὰ τὸν αὐτοκράτορα Πράκλειον ἔπαυσεν ὦν ἐν χρήσει, κατὰ τὸν 5' αἰῶνα ἢ τὸ βραδύτερον ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐβδόμου. Ἀρχομένου τοῦ 5' αἰῶνος μετεφράσθησαν τὰ γεωπονικά τοῦ Βινδανίου Ἀνατολίου εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ ἀρχιάτρου καὶ ἱερέως Σεργίου τοῦ ἐκ Resaina, ἐκ δὲ τῆς συριακῆς μεταφράσεως προέκυψεν ἡ πολὺ ἐλευθέρα ἀραβικὴ διασκευὴ τοῦ Kosta ibn Luka. Τὴν συλλογὴν τοῦ Κασσιανοῦ Βάσσης διεσκεύασεν εἰς νέαν ἔκδοσιν ἄγνωστός τις περὶ τὰ 950, ἀφιερῶσας αὐτὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον, εἰς ὃν καὶ ἀπέδωκαν ἄλλοτε τὰ γεωπονικά, ἀπατηθέντες ἐκ τῆς ἀφιερωτικῆς ἐπιστολῆς. Ἀλλ' ἡ διασκευὴ εἶνε τόσο κακὴ, ὥστε βεβαίως πρέπει νὰ ὑπερετιμῆθησαν τότε τὰ ἀρχαῖα ἀντίγραφα. Τοιουτοτρόπως ἀπεδείχθη νῦν ὅτι εἰς ἐλάχιστόν τι μέτρον πρέπει νὰ περιορισθῇ ὁ μέγας ἔπαινος, ὅστις ἄλλοτε ἀπενέμετο εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὡς διασώσαντα τὰ γεωπονικά συγγράμματα καὶ πρακτικῶς τὰ γεωργικά ἐπιτηδεύματα προαγαγόντα. Αἱ πολυάριθμοι εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς περὶ γεωργικῶν πραγμάτων παραπομπαὶ ἐννοεῖται ὅτι δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ κωνσταντινείου ἐρανιστοῦ, οὐδὲ ἐκ τοῦ Κασσιανοῦ Βάσσης, ἀλλ' ἐκ τῶν πηγῶν αὐτοῦ, οἷον τοῦ

Διδύμου καὶ Ἀνατολίου. Εἰς τούτους δὲ ὀφείλεται καὶ ἡ μετασκευὴ τῶν εἰς ἰωνικὴν διάλεκτον ἀρχικῶς γεγραμμένων βιβλίων εἰς τὸν ἀττικὸν τῆς κοινῆς τύπον· ἀλλὰ δημῶδεις τινὲς ὅμως λέξεις καὶ τύποι εἰσέφρησαν εἰς τὸ κείμενον διὰ τῶν ἐράνιστῶν τοῦ ἰ' αἰῶνος, οἵτινες ἐν τούτῳ εἰργάσθησαν ἐντελῶς ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Κωνσταντίνου.

1. Ἐκδόσεις: Πρώτη πλήρης ἐκδοσις ὑπὸ P. Needham, ἐν Cambridge, 1704. — Καλλιτέρα ἡ ὑπὸ N. Niclas, ἐν τόμοις τέσσαρσι, ἐν Λειψίᾳ 1781, μετὰ τῶν προλόγων τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων, ὀλίγων κριτικῶν σημειώσεων, πίνακος τῶν παρατιθεμένων συγγραφέων, πίνακος ἱστορικοῦ, γεωγραφικοῦ, γραμματικοῦ καὶ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἄνευ ἐπαρκoῦς διπλωματικῆς βάσεως. — Κριτικὴ ἐκδοσις (ἐπὶ τῇ βάσει 33 ἑλληνικῶν χειρογράφων καὶ μετὰ παραβολῆς τῆς συριακῆς μεταφράσεως) ὑπὸ H. Beckh ἐν Λειψίᾳ, Bibl. Teubneriana 1895.

2. Μεταφράσεις: συριακὴ: Geoponicon in sermonem, Syriacum versorum quae supersunt, ed. P. de Lagarde, 1860. — Πρβ. ἐτι P. de Lagarde, De Geoponicon versione syriaca, Progr. der Louisenstädtischen Realschule zu Berlin 1855 (=Gesammelte Schriften von P. de Lagarde, ἐν Λειψίᾳ 1866 σ. 120 ἐ.), Gust. Sprenger, Darlegung der Grundsätze, nach denen die syrische Uebersetzung der griechischen Geoponica gearbeitet worden ist, Göttinger Preisschrift, ἐν Λειψίᾳ 1889, καὶ Aut. Baumstark, Lucubrationes Syro-Graecae, ἐν Jahns Jahrbücher συμπληρωτ. τόμ. 21 (1894) 384-405. — Ἀρμενιακὴ: ἀρμενιακὴν μετάφρασιν τῶν γεωπονικῶν, ἀδηλον πότε συνταχθεῖσαν, ἐξέδ. ὁ Leon Alischan, ἐν Βενετίᾳ, S. Lazaro, Τυπογρ. τῶν Μεχιταριστῶν 1877. Ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐκδότου, πρὸς ὃν συμφωνεῖ καὶ ὁ Zarbhalanian, ἐν Βιβλιοθήκῃ τῶν ἀρχαίων ἀρμενιακῶν μεταφράσεων, ἐν Βενετίᾳ 1889 (νεοαρμενιστὶ) σ. 698-704, ἡ μετάφρασις αὕτη δὲν ἔγινεν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, ἀλλ' ἐξ ἀραβικῆς διασκευῆς. — Τὴν σχέσιν τῆς ἀρμεν. μεταφρ., ἐπομένως τῆς ἀραβικῆς αὐτῆς πηγῆς πρὸς τὸ ἑλλην. καὶ συρ. κείμενον ἐξετάζει ἐπισταμένως ὁ C. Brockelmann ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896)

τεύχει 2. — Γαλλικὴ καὶ γερμανικὴ: τὴν ἐμπιστοσύνην, ἣν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀνθρωπιστῶν ἔτρεφον πρὸς πᾶσαν οἰανδὴποτε ἀρχαίαν σοφίαν, μαρτυρεῖ ἡ πολλάκις ἐκδοθεῖσα γαλλικὴ καὶ γερμανικὴ μετάφρ. τοῦ 15^{ου} αἰῶνος: *Les XX livres de Constantin Cesar... traduits en Francoys par M. Anthoine Pierre, licentié en droit. Poitiers 1545* (ὁ πρόλογος φέρει χρονολογίαν 1543). — *Der veldtbaw oder das buch von der veldt arbeyt... Alles vor tausend jaren von dem Keyser Constantino dem vierdten (!) in Kriechischer sprach beschrieben Und yetzt newlich durch D. Micael Herren auss der Kriechischen ins Teutsche sprach vertolmetscht, ἐν Στρασβούργῳ 1545; ἐπανελήφθη τὸ 1551 1556, 1565 καὶ πολλάκις κατόπιν.*

3. *Βοηθήματα*: Ἄρθρον *Geoponici* ὑπὸ A. Baumstark ἐν τῇ τοῦ Pauly *Realencyclopädie*, ἐν ᾧ ὁμῶς πλείων ἀναφορὰ γίνεται εἰς τὴν πρὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἐποχὴν. — Ernst Meyer, *Geschichte der Botanik*, ἐν τόμοις τρισὶ (ἐν Königsberg 1856) 338 — 390· πραγματεύεται καὶ περὶ τῶν φυσικῶν συγγραμ. τοῦ Συμεὸν Σηθ (1^α αἰ.), Στεφάνου Μάγνητος (1^α αἰ.), Νικολάου Μυρεῖου (περὶ τὰ 1280) καὶ τοῦ Ἰωάννου Ἀκτουαρίου (18^α αἰ.). — Βραχεῖα ἀνάλυσις τῶν γεωπονικῶν ὑπὸ M. de Raynal, *Études sur les Géoponiques*, ἐν *Annuaire de l'assoc* 8 (1874) 89-122. — Τὰ κύρια συγγράμματα: W. Gemoll, *Untersuchungen über die Quellen, den Verfasser, und die Abfassungszeit der Geoponica*, ἐν *Berliner Studien* 1 (1884) 1-280. — Eugen Oder, *Beiträge zur Geschichte der Landwirthschaft bei den Griechen*, ἐν *Rhein. Museum* 45 (1890) 58-99· 212-222 καὶ 48 (1893) 2-40.

4. *Παράδοσις τοῦ κειμένου*: Πολυάριθμα χειρόγραφα, ἐξετασθέντα κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν ὑπὸ Heinr. Beckh, *De Geoponicorum codicibus mss*, ἐν *Acta seminarii phil. Erlangensis* 4 (1886) 261-346. — Εἰς τὰ ἐκεῖ ἀπαριθμούμενα χειρογρ. πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ὁ κώδιξ Berol. Philipp. 1564 s. 16 Πρβ. W. Studemund et L. Cohn, *Codices ex bibl. Meermaniana Philippici graeci nunc Berolinenses*, ἐν Βερολίῳ 1890 σ. 68.

114. Ἱατρικὴ ἐγκυκλοπαιδεία, τουτέστι ἱατρικὸν ἐγχειρίδιον ἦτοι συναγωγὴ τῶν Ἱατρικῶν. Ὡς μεγάλη προκαταρκτικὴ ἐργασία ἐχρησίμευσεν ἡ κατὰ τὸ 350 ὑπὸ τοῦ Ὁρειβάσιου καταρτισθεῖσα Ἐπιτομὴ τῶν ἱατρικῶν θεωρημάτων. Ἐν τολῇ τοῦ Κωνσταντίνου ἀνέλαβεν ὁ ἱατρὸς Θεοφάνης Νόνος περιληπτικὴν αὐτῶν ἑκδόσιν, ἥτις σαφὲς μαρτύριον πρόκειται τῆς ἐν τῷ βυζαντηνῷ αἰῶνι παρακμῆς τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης.

Ἀξιολογώτερον εἶνε τὸ ἐγχειρίδιον τῆς ἵππιατρικῆς ἦτοι ἡ συναγωγὴ τῶν Ἱππιατρικῶν, τὴν ὁποίαν ἄλλοτε ὁμοίως εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἀνέφερον, ἀπατῶμενοι ἐκ τῆς ἀναλογίας τῶν λοιπῶν συλλογῶν. Ἀλλ' οὔτε στενὴ τις σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐξάγεται οὔτε δύναται ἔλως νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι συνετάχθη κατὰ τὸν 1' αἰῶνα. Ὅ,τι περὶ τῆς συλλογῆς ταύτης γνωρίζομεν, εἶνε ἐλάχιστον. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου συνέγραψεν ὁ Ἀψύρτος δύο βιβλία ἵππιατρικῶν, κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ πιθανῶς χρόνους καὶ ὁ κτηνίατρος Ἱπποκράτης πραγματεῖαν περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. Μετὰ ταῦτα, ἴσως κατὰ τὸν 1' ἢ 5' αἰῶνα, ἔγραψεν ὁ νομικὸς Ἱεροκλῆς δύο βιβλία ἵππιατρικῶν, ἀρυσθεὶς πάμπολλα ἐκ τοῦ Ἀψύρτου. Πότε ὅμως συνετάχθησαν αἱ δύο εἰς ἡμᾶς διασωθεῖσαι συλλογαὶ ἵππιατρικῶν, ὧν τὴν μὲν ἐξέδωκεν ὁ Σ. Γρυναῖος, τὴν δὲ ὁ Ε. Μίλλερ, καὶ τίς συνέταξεν αὐτάς, δὲν εἶνε βεβαιωμένον ἐπὶ τοῦ παρόντος. Τὸ ἔσχατον χρονικὸν ὄριον ἀποτελεῖ ἡ ἡλικία τῶν χειρογράφων· τὸ μὲν ἀρχαιότατον τῆς τοῦ Γρυναίου συλλογῆς (ἐν Βερολίνῳ) ἀνήκει εἰς τὸν 1' αἰῶνα, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Μίλλερ δημοσιευθεὶς Παρισιανὸς κωδῆξ εἰς τὸν 14'.

Τὰ γεωπονικὰ καὶ ἱατρικὰ συμπληροῦνται ὑπὸ τῆς Ἐπιτομῆς τῶν Ἀριστοτελέλους περὶ ζώων. Ὡς βάσις ἐχρησίμευσεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ ὑπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου ἐπιτομῇ, προσετέθησαν ὅμως καὶ τινα ἐκ τῶν εἰς τὸν Αἰλιανὸν καὶ Τιμόθεον ἐκ μεταγενεστέρων πηγῶν μετοχετευθέντων. Ἡ διατύπωσις τῶν πραγμάτων εἶνε ἐλευθέρα καὶ αὐθυπόστατος. Ἐκ τῶν τεσσάρων ἀπαρτιζόντων ἀρχικῶς τὴν συλλογὴν βιβλίων εὐ-

ρέθησαν μέχρι τοῦδε δύο. Ὁ ἐν Παρίσις Ἀθωντικὸς κώδιξ φέρει τὸν τίτλον: Συλλογὴ τῆς περὶ ζώων ἱστορίας, χειρσαίων, πτηνῶν τε καὶ θαλασσιῶν, Κωνσταντίνῳ τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ καὶ αὐτοκράτορι φιλοπονηθεῖσα.

1. *Ίατρικά*: ὑπὸ τὸν τίτλον: Nonnus Theophanes, epitome de curatione morborum, ed. Steph. Bernard, ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Γόττ 1794-95. — Πρβ. Kurt Sprengel, Geschichte der Arzneikunde 2 (1823) 322 ἐ (ἄνευ σημασίας). — Τινὰ τῶν ἐνταῦθα ἀνηρόντων παρὰ G. A. Costomiris, Études sur les écrits inédits des anciens médecins grecs ἐν Revue des ét. gr. 2 (1889) 343-383, 3 (1890) 145-179, 4 (1891) 97-110 καὶ 5 (1892) 61-72.

2. *Ίππιατρικά*: Veterinariae medicinae libri duo a Joanne Ruellio Suessoniensi olim quidem latinitate donati, nunc vero iidem sua, hoc est graeca lingua, primam in lucem editi, ἐν Βασιλείᾳ 1537 (μετὰ προλόγου ὑπὸ S. Grynaeus). — Ἑλληνικὸν κείμενον κατὰ τινὰ κώδικα Barberinus, μετὰ λατιν. καὶ ἰταλ. μεταφρ. καὶ σχολίων ἐξέδ. ὁ Petrus A. Valentini, Hippocratis veterinaria, ἐν Ρώμῃ 1814. — Κείμενον σημαντικῶς διὰφορον, διορθοῦν καὶ συμπληροῦν τὴν ἐν Βασιλείᾳ ἐκδοσιν, ἐξέδ. ἐκ τοῦ κώδ. Paris. Gr. 2322 ὁ E. Miller, Notices et extraits 21 (1865) 2, 1-163. — Νέα ἐκδ. τῶν ἱππιατρικῶν ὑπὸ E. Oder παρασκευάζεται διὰ τὴν Bibl. Teubneriana. — Γαλλικὴ μετάφρ. ὑπὸ Jean Massé ὑπὸ τὸν τίτλον: L'art vétérinaire, ἐν Παρίσις 1563. — Περὶ τινος ἀνευρεθείσης λατιν. μεταφρ. τοῦ Ἀψύρτου πρβ. W. Meyer, ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1885 σ. 395. — Πληροφορίαι περὶ χειρογρ. ὑπὸ L. Cohn ἐν Verhandlungen der 40. deutschen Philologenvers. in Görlitz, ἐν Λειψίᾳ 1890 σ. 100. — M. Ihm, Die Hippiatrica ἐν Rhein. Mus. 47 (1892) 312-318 (περὶ πηγῶν, διασκευαστῶν καὶ ἡλικίας τῆς συλλογῆς καὶ περὶ τοῦ ὑπὸ E. Miller ἐκδοθ. κειμένου).

3. *Περὶ ζώων ἐπιτομή*: Τὸ πρῶτον βιβλ. ἐξέδ. ἐκ τινος ἐν Παρίσις εὐρισκομένου Ἀθωντικοῦ χειρογρ. (suppl. gr. 495) ὁ Val. Rose, Anecdota graeca et graecolatina 2 (ἐν Βερολίῳ 1870)

1-40. — Διορθώσεις ὑπὸ H. Sauppe ἐν Göttinger Gel. Anzeigen 1872 σ. 220 ἐ. — Δύο βιβλία, χρησιμοποιοῦσας τὸν Παρισιανὸν καὶ τὸν Ἀθωντικὸν κώδ. 3714 σ. 14 ἐξέδ. ὁ Σπ. Λάμπρος, Excerptorum Constantini de natura animalium libri duo. Ἐν Βερολίνῳ 1885 (ὡς πρῶτος τόμος τεύχος 1ον τοῦ ὑπὸ τῆς ἐν Βερολίνῳ βας. πρωσσ. ἀκαδ. τῶν ἐπιστ. ἐκδιδομένου Supplementum Aristotelicum). — "Ὁμοιον ἀπάνθισμα ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, Αἰλιανοῦ κ. ἄ. εἶνε ἡ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μονομάχου (1042) συνταχθεῖσα ἀνώνυμος περὶ ζώων ἱστορία. Ἐξέδ. ὁ C. Fr. Matthaei, Ποικίλα ἑλληνικά, ἐν Μόσχᾳ 1811.

4. Καὶ ἄλλαι συναγωγαὶ τοῦ 1' αἰῶνος ἀνάγονται ἴσως ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου δοθεῖσαν ὠθῆσιν, ἂν καὶ ἡ τῶν λογίων τότε ἐργασία, ἥτις ἔργα τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας διέσωσε, κυρίως συνεφώνει πρὸς τὸ πνεῦμα καθόλου τῆς ἐποχῆς καὶ τὰς ἀνάγκας ταύτης ὑπηρετεῖ. Τοῦτο ἀποδεικνύει ἡ ἀνθολογία τοῦ Κεφαλαῖ, ἥτις κατηρτίσθη πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἴσως μάλιστα ἐν τέλει τοῦ 1' αἰῶνος. Καὶ περὶ τοῦ Σουῖδα δὲ καὶ ἄλλων λεξικῶν δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ ὅτι ἔχουσι στενωτέραν τινα πρὸς τὸν Κωνσταντίνον σχέσιν. Ἐξ ἐναντίας ἡ συναγωγή τῶν συναξαρίων ὑπὸ Συμεὼν τοῦ μεταφραστοῦ πρέπει πιθανῶς νὰ ἀναχθῇ εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου προκληθείσας ἐργασίας. Πρβ. ἀνωτέρω § 89. Ὁμοίως πρέπει ν' ἀναζητηθῇ μετὰ τὸν τῶν περὶ τὸν αὐτοκράτορα λογίων ὁ εὐφυῆς καὶ εὐμαθὲς συντάκτης τοῦ περιφήμου ἐν Χαϊδελβέργῃ κώδικος τῶν παραδοξογράφων (codex Palatinus 398 s. 10). Πρβ. τὴν περιγραφὴν τοῦ χειρογρ. τούτου παρὰ A. v. Gutschmid, Kleine Schriften 4 (1893) 590-603.

115. Ὁ Ἰωσήφ Γενέσιος κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς οἰκογενείας τοῦ Βυζαντίου· ὁ πατὴρ του Κωνσταντῖνος ἦτο ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' ἀρχηγὸς τῆς σωματοφυλακῆς καὶ λογοθέτης. Ὁ Γενέσιος ἀνῆκεν εἰς τοὺς λογίους, οὓς ὁ Κωνσταντῖνος περὶ ἑαυτὸν συνήγαγε. Ἐντολῇ δὲ τοῦ αὐτοκράτορος συνέγραψε (περὶ τὰ 945-959) τέσσαρα βιβλία βασιλειῶν, ἧτοι τὴν βασιλείαν Λέοντος Ε' (813-820), Μιχαὴλ Β' (820-829), τοῦ Θεοφίλου (829-842), Μιχαὴλ Γ' (842-867) καὶ Βασιλείου Α' (867-886). Κατὰ τὸ ἀρχικὸν

σχέδιον ή ιστορία αύτη έμελλε νά περιλάβη τās τέσσαρας πρώτας βασιλείας ήτοι νά επεκταθῇ μόνον μέχρι τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Οἱ χρόνοι τοῦ Βασιλείου, τήν περί ὧν ἀφήγησιν ὁ Γενέσιος ἐν τέλει συνήνωσε πρὸς τήν περί τοῦ Μιχαήλ Γ', ἐξιστοροῦνται πενιχρῶς καί τὸ τμήμα τοῦτο φαίνεται μᾶλλον ὡς παράρτημα τοῦ ὅλου, ὅπερ ὁ συγγραφεὺς ἐν δυσὶν ἡρωϊκοῖς διστίχοις ἀφιερώνει εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον. Πηγαὶ αὐτοῦ ἦσαν, καθὰ ὁ ἴδιος ὑποδηλοῖ ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου βιβλίου, ¹⁾ πληροφορίαι πρεσβυτέρων, αὐτοπτῶν γενομένων τῶν ιστορουμένων πράξεων, καὶ αἱ φῆμαι. Πράγματι δὲ ἐκ τῆς ὑψηλῆς θέσεως ἣν ἡ οἰκογένειά του κατεῖχεν ἐν τῇ αὐτῇ Μιχαήλ Γ' ἐξάγεται, ὅτι ἡδύνατο νά χρησιμοποιήσῃ ἀφθόνως προφορικὰς τῶν συγχρόνων πληροφορίας. Εἰς τὴν δημώδη παράδοσιν πρὸ πάντων στηρίζονται βεβαίως αἱ περί προρρήσεων, ὀπτασιῶν καὶ ἄλλων θαυμασιῶν διηγήσεις αὐτοῦ· εὐπίστως δὲ ἀπεδέχετο καὶ τὰς ψευδολογίας, ἃς ἡ ὀρθόδοξος μερίς διέσπειρε κατὰ τῶν εἰκονομάχων βασιλέων. Ἀλλὰ καὶ γραπτὰς πηγὰς ἔσχεν ἐνώπιόν του, οὕτω π. χ. τὴν ὑπὸ Ἰγνατίου βιογραφίαν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου καὶ τὴν τοῦ Ἰγνατίου ὑπὸ Νικήτα Δαυίδ Παφλαγόνος καὶ τὴν ἀρχικὴν ἐκδοσιν τῆς χρονογραφίας τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ. Ἐπομένως τὸ ὑλικὸν δὲν ἔλειπε διόλου εἰς τὸν Γενέσιον, ἀλλ' ἔλειπεν εἰς αὐτὸν δυστυχῶς ἡ κρίσις καὶ ἡ φιλαλήθεια. Καὶ τὴν μὲν κλίσιν εἰς τὰς προρρήσεις καὶ τὰ ἄλλα θαύματα δυνάμεθα νά τῷ συγχωρήσωμεν, καὶ τὸ σφοδρὸν δὲ κατὰ τῶν εἰκονοκλαστῶν μῖσος, ὅπερ ἔχει κοινὸν πρὸς τὰς γραπτὰς πηγὰς του καὶ πρὸς ἄλλους χρονογράφους, εὐκόλως ἐξηγεῖται ἐκ τῆς συγχρόνου ὀρθοδόξου ἀντιδράσεως· ἀλλ' ἥκιστα συγγνωστὴ εἶνε ἡ φανερά αὐτοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ βιβλίῳ φιλοπροσωπία, ἐν ᾗ πάσῃ δυνάμει προσπαθεῖ νά συγκαλύψῃ ὅ,τι σκοτεινὸν ἔχει ὁ βίος Βασιλείου Α', ἰδίως μάλιστα τὸν κλεῦσματι

¹⁾ Σελ. 3, 7 ἐκδόσ. Βόννης: ὅθεν καὶ γὰρ τὴν περί τούτων (τῶν πάλαι πεπονημένων) γραφικῶν σπουδῶν πολυτρόπως ἀνηρημένος, ἐκ τε τῶν τότε βεβαιωκότων καὶ ἀμωσγέτως ἐσθότων ἐκ τε φήμης ὀήθεν δραμούσης ἡκουτισμένος, εἰς τόνδε τὸν ἀγῶνα παρόρμηται Σ.Μ.

τούτου γενόμενον φόνον Μιχαὴλ Γ'. Ἰσως ἐν αὐτοῖς εἰργάσθη ἐντολῇ τοῦ Κωνσταντίνου Ζ', ὅστις ὡς συγγραφεὺς τῆς περὶ τοῦ πάππου του ἱστορίας, ἥς ἡ φιλαλήθεια εὐκόλως ἠδύνατο νὰ φανῇ ἀμφισβητήσιμος εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα, ἰδιαίτερον συμφέρον εἶχε νὰ τάξῃ εἰς ὑποστήριξιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν δεύτερον ἱστορικὸν ἔργον. Ἐν τούτοις καὶ μὲ τὰς ἐλλείψεις ταύτας ὁ Γενέσιος ἔχει ἀξίαν ὡς πρώτη πηγὴ σπουδαίας ἐποχῆς, ἅμα δὲ καὶ ὡς γλωσσικὸν μνημεῖον. Ὁ μεροληπτικὸς τρόπος τῆς ἀφηγήσεώς του ἐπέδρασεν εἰς τοὺς μετὰ Θεοφάνην, εἰς τὸν Συμεὼν λογοθέτην καὶ εἰς τὸν Ἰωάννην Σκυλίτην, οἵτινες ἠντλησαν ἐξ αὐτοῦ.

Ἡ γλῶσσα τοῦ Γενεσίου ὄζει ἔτι τοῦ βαρβαρισμοῦ καὶ τῆς πνευματικῆς κενότητος τοῦ η' καὶ θ' αἰῶνος. Ἐξεζητημένη, δύσκαμptos καὶ τραχεῖα καθίσταται πολλαχοῦ ἔνεκα τούτου καὶ ἀδιανόητος. Οἱ καρποὶ τῆς ἐνδεοῦς περὶ τοὺς ἀρχαίους μελέτης προβάλλονται εἰς ἄχαρὶν τινα καὶ μετὰ κόπου ἀνασυρομένην ἐκ τοῦ Ὀμήρου παράθεσιν ἢ εἰς ἀναρμόστους ἐτυμολογικάς, ἱστορικὰς καὶ μυθολογικάς παρεκβολάς.

1. Ἑκδόσεις: Ἀρχικὴ ἐκδοσις ἐν τῷ 23ῳ τόμῳ τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκδ. τῶν Βυζαντηνῶν ἱστορικῶν μετὰ σημειώσεων ἱστορικῶν καὶ κριτικῶν ὑπὸ Stephan Bergler, ἐν Βενετίᾳ 1733. — Κατὰ νέαν ἀντιβολὴν τοῦ μόνου χειρογράφου (cod. Lipsiensis) ὑπὸ Carl Lachmann, ἐν Βόννῃ 1834 (ἄνευ τῆς οἰκείας τῷ Λάχμαν ἐπιμελείας). — Κατὰ τὴν ἐκδ. τῆς Βόννης ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 109, 985-1179.

2. Βοηθήματα: Τὸ κύριον σύγγραμμα: Ferd. Hirsch, Byzantinische Studien σ. 116 — 174. — Πρὸς G. Bernhardt, ἐν Berliner Jahrbücher für wissenschaftl. Kritik 1836 N° 58. — Ὁ H. Wäsche ἐν Philologus 37 (1878) 255 - 275 πραγματεύεται περὶ τοῦ χειρογρ. καὶ τοῦ βίου τοῦ Γενεσίου, ζητεῖ δὲ μάλιστα ἀντιθέτως πρὸς τὸν Hirsch ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐξῆ ἐπὶ Μιχαὴλ Γ', ἀδύνατον νὰ ᾔτο ὁ πατὴρ τοῦ Γενεσίου. — Ὁ J. B. Bury, The identity of Thomas the Slavonian ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892)

55-60 ἐξερευνᾷ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Γενεσίου περὶ τοῦ Σλαύου (ἢ Ἀρμενίου) ἀντόρτου Θωμᾶ (σ. 8 ἔ. ἐκδόσ. Βόννης) καὶ συγκρίνει αὐτὴν πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μιχαήλ Β' πρὸς Λουδοβίκον τὸν εὐσεβῆ (Baronnius, Annal. Ecclesiast. XIV 62-66) καὶ πρὸς τὴν ἐν τοῖς μετὰ Θεοφάνην ἀφήγησιν.

116. Ὁ Ἰωάννης Καμενιάτης, εὐσεβὴς ἱερεὺς ἐκ Θεσσαλονίκης, περιέγραψε κατ' αἵτησιν τοῦ Γρηγορίου Καππαδοκίᾳς τὴν ἁλωσιν τῆς γενετείας αὐτοῦ πόλεως ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἐκ Κρήτης ὀρμωμένων Σαρακηνῶν πειρατῶν Λέοντος τοῦ Τριπολίτου (τὴν 31 Ἰουλίου 904): Ἰωάννου κληρικοῦ καὶ κουβουκλεισίου τοῦ Καμενιάτου εἰς τὴν ἁλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Ἰωάννης σκέπτεται ὡς γνήσιος Βυζαντινὸς κληρικὸς διὰ τοῦτο ἐκ τῆς προγενεστέρας ἱστορίας τῆς πόλεως οὐδὲν ἄλλο εὐρίσκει ἄξιον μνείας ἢ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὸν ἀπόστολον Παῦλον καὶ τὸν περίφημον πολιοῦχον Δημήτριον τὸν μυροβλύτην. Τὴν ἀποστροφὴν του δὲ πρὸς τὸν παλαιὸν ἐθνικὸν κόσμον θεωρεῖ καθήκον του ἰδιαίτερος νὰ ἐκδηλώσῃ, σφοδρῶς ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ Ὀρφέως καὶ Ὀμήρου, τῶν Σειρήνων καὶ τῶν Ἑλληνῶν¹⁾. Τὸ πολιτικόν του βλέμμα δὲν ἐκτείνεται ὑπὲρ τὰ τεῖχη τοῦ περιβάλλοντος τῆς πόλεώς του, πρὸ πάντων δὲ μάτην ἐπιζητούμεν παρ' αὐτῷ ἱστορικὴν ἐξέτασιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἀράβων πειρατῶν, ἥτις κατέστησε δυνατὴν τὴν παράτολμον προσβολὴν

¹⁾ Ἰδε σ. 503, 4 ἔ. ἐκδ. Βόννης: τί γάρ ἦν πρὸς τοῦτον τὸν ὕμνον (ἐκκλησιαστικὸν) ὁ μυθικὸς Ὀρφεὺς ἢ ἡ Ὀμηρικὴ μοῦσα ἢ τὰ τῶν Σειρήνων ληρήματα, τῷ ψεύδει τῶν πλασμάτων ἀναγραφόμενα, οἷς λόγος μὲν ἐπαίνων οὐδεὶς ἀληθὴς, ψῆμαι δὲ ψευδεῖς τοὺς ἀνθρώπους πλανῶσαι καὶ πρὸς ἀπάτην ἀνδραποδίζουσαι. Μάτην οὖν ἐν τοῦτοις ἐψευσταῖς πησαν οἱ Ἕλληνες, τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων ἀφρημένοι καὶ ταῖς κενολογίαις τῆς αὐτῶν δεισιδαιμονίας καθ' ἑαυτῶν ὀπλισάμενοι. — (Ταῦτα πάντα ἐμπνέει εἰς αὐτὸν ἡ ἀνάμνησις τῶν ψαλμοῦν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Θεσσαλονίκης: ἐκεκλήρωτο γὰρ ἐν ἐκαστῇ τούτων (τῶν ναῶν) τάγματα ἱερέων. δι' ὧν ἡ μυστικὴ τελεῖται λατρεία, καὶ ἀναγνωστικῶν συστήματα, δι' ὧν ἡ τῶν ᾠμάτων σπουδάζεται ὑμνοδία ἀμοιβαῶν τοὺς στίχους ἀλαλίζοντες καὶ ταῖς χειρονομίαις τῶν μελῶν τῶν φθόγων διατιθέντες καὶ μεγάλῃ τινὴ καὶ αξιοθέατον χορείαν συνιστοῦντες, τῷ τε εἶδει τῆς στολῆς τὰς τῶν ὁρώντων ὀφελόντες ὅφεις καὶ τῇ τεχνωμένῃ τῶν ψαλμῶν λύρᾳ τὴν ἀκοὴν κατατέρποντες. Σ. Μ.

κατὰ τῆς δευτέρας πόλεως τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐν γένει ὅμως ἡ ἀφήγησις τοῦ Καμενιάτου εἶνε ἀξιόπιστος, προσλαμβάνει μάλιστα καὶ καλλιτεχνικὴν χροιάν διὰ τῆς ἐναργείας τῶν ἐκτιθεμένων πραγμάτων, ὧν ὁ συγγραφεὺς αὐτόπτης ὑπῆρξε¹⁾. Καὶ εἶνε μὲν ἐλαχίστη ἡ ἱστορική του παιδείσις, ὡς μαρτυρεῖ ἡ εὐπιστία του πρὸς τοὺς δημῶδους θρύλους καὶ εἰς χονδροειδῆς ἀναχρονισμός²⁾. δὲν εἶνε ἱστορικὸς ἐξ ἐπαγγέλματος, τὸν κάλαμον δὲ ἔλαβεν εἰς χεῖρας μόνον ἐκ προσωπικοῦ λόγου· ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ ταύτην αὐτοῦ τὴν ιδιότητα αἶρεται ὑπὲρ πολλοὺς καθ' ἕξιν ἱστορικούς τοῦ βυζαντηνοῦ αἰῶνος, οἵτινες εἶνε μὲν ἐιδήμονες τοῦ μηχανικοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ, σπανίως ὅμως ἐξικινῶνται εἰς τὴν αὐθυπόστατον καὶ θερμὴν αὐτοῦ ἀντίληψιν. Ἐν τῇ σειρᾷ τῆς ἀφηγήσεως μαυθάνομεν σπουδαίας λεπτομερείας περὶ τῶν ἐν τῇ περιχώρῳ τῆς Θεσσαλονίκης οἰκουσῶν μὴ ἐλληνικῶν φυλῶν καὶ τῆς εἰρηνικῆς αὐτῶν ἐμπορικῆς πρὸς τὴν πόλιν σχέσεως, ἐξ ὧν προκύπτει ὅτι ἡ ἐθνογραφικὴ κατάστασις τῆς Μακεδονίας ἤδη κατὰ τὸν 1^{ον} αἰῶνα ἦτο ὅποια καὶ σήμερον. Ἐνεκα τοῦ γλωσσικοῦ αὐτοῦ ἰδιώματος ὁ Καμενιάτης δὲν λείπει νὰ ζητήσῃ τὴν συγγνώμην τῶν ἀναγνωστῶν διὰ τὴν ἀμάθειάν του κατὰ τὴν στερεότυπον τῶν Βυζαντινῶν συνήθειαν³⁾. Πόσον ὅμως ὁ ἴδιος ζωη-

1) Πρὸς π. χ. σ. 537, 21 ἐ: ἦν γὰρ ἰδεῖν τότε (κατὰ τὴν ἀλωσιν) τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἀκυβέρνητα σκάφη τῆδε κἀκεῖσε περιφερομένους, ἔλκεινδον θίαμα, ἀνδρας γυναῖκας νήπια, ἀλλήλους συμπίπτοντας, ἀλλήλων ἐκκρεμαμένους, ἀσπαζομένους τὸν οἰκίστον ἐκείνον καὶ τελευταῖον ἀσπασμόν. — σ. 539, 22 ἐ καὶ ἀπλῶς τῇ ἀμετρίᾳ τῶν κατὰ μέρος θρήνων κραυγῆς ἀσήμευ πάντα πεπλήρωτα, ὥσπερ ἂν εἰς σφαγὴν συγκλεισθέντων προβάτων καὶ συμμιγῇ φωνῇ ἀφιέντων. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν πρὸς τοὺς οἴκους ἀπείτρεχον, οἱ δὲ τὰς ὁδοὺς ἀπεσκόπουν· ἄλλοι πρὸς τοὺς σεβασμίους οἴκους ἠλαύνοντο, ἄλλοι τὰς πύλας τῆς πόλεως καταλαθεῖν ἔσπευδον· ἕτεροι δὲ πρὸς τὸ τεῖχος ἀνιέναι ἐβούλοντο μὲν, οὐ δεδύνηντο δέ, ὑποκλαζούσης αὐτῆς τῆς φυσικῆς ἰσχύος τῇ προσδοκίᾳ τῶν φοβερῶν· οὐκ εἶχον γὰρ ὅπως διέθνηται πρὸς τὸ κακόν, ἀλλ' ὑποῦ περ ἂν ἔτυχον γεγονότες τῆς πόλεως, κατὰ πρόσωπον εὗρισκον ἀπαντώντα τὸν θάνατον, ὡς μὴδὲν αὐτοῖς εἶναι λοιπὸν ἀσφαλὲς πρὸς ἐπινόαν. Σ. Μ.

2) Σελ. 498, 17 ἐ. ἐκδ. Βόννης: ὅτε ὁ Ξέρξης ἐστράτευσε κατὰ τῆς Ἑλλάδος «ὁ τῶν Ῥωμαίων τὰ σκήπτρα κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἰθύνων μικρόν τινα καὶ ὡς ἐκ τοῦ παρατυχόντος φραγμὸν τῷ τῆδε περιέθηκε μέρος (τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης).

3) Σελ. 599, 15 ἐ: Ἀλλὰ μὴ τῇ ἰδιωτεῖᾳ προσέχων τῆς συγγραφῆς τῶν αὐτῇ προσόν-

ρῶς ἀντέχεται τῆς καλῆς μορφῆς τοῦ λόγου, ἀποδεικνύουσιν αἱ ἐπανειλημμένα αὐτοῦ ὀηλώσεις περὶ τῆς ἀνάγκης συμμετρικότητος ἐν τῇ φράσει. Ὁ γλωσσικός του θησαυρὸς στηρίζεται καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τῶν Ο', τῆς καινῆς Διαθήκης καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ἀλλὰ γνωρίζει ὅμως νὰ μεταχειρίζεται καταλλήλως τὰ μέσα του, ἡ ζωηρότης δὲ καὶ ἡ εὐροια τοῦ λόγου π. χ. ἐν τῇ θεολογικῇ περιγραφῇ τῆς θέσεως τῆς Θεσσαλονίκης (σ. 492 ἐ.) καὶ ἐν τῇ ἐναργεῖ ἀφηγήσει τῆς ἀλώσεως τῆς πόλεως (534 ἐ.) ἐλέγχει φυσικὴν γλωσσικὴν καλαισθησίαν.

Εκδόσεις: Ἀρχικὴ ἐκδ. ὑπὸ Leo Allatius, Σύμμικτα II 179 ἐ.—ὑπὸ F. Combefis σὺν τοῖς μετὰ τὸν Θεοφάνην, ἐν Παρισίοις 1685 σ. 317 ἐ.—ὑπὸ Im. Bekker σὺν τοῖς μετὰ τὸν Θεοφάνην, ἐν Βόννῃ 1838 σ. 487-600.—Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 109, 519-653.—Πρβ. G. Schlumberger, Nicéphore Phocas, ἐν Παρισίοις 1890 σ. 35 ἐ.—Περὶ τῆς ὁμιλίας τοῦ πατριάρχου Νικολάου τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 904 ἴδε τὴν παράγραφον Νικόλαος Μυστικός ἐν τῷ κεφ. Ρητορική.

117. Ὁ Λέων διάκονος, ὅστις βεβαίως εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Σκυλίτση ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ἱστορίας του «Λέων ὁ Ἀσιάτης» ὀνομαζόμενος, ὑπὸ δὲ τοῦ Κεδρηνοῦ «Λέων ὁ Κάρ», ἐγεννήθη περὶ τὰ 950 ἐν Καλῷ τοῦ Τμώλου, νέος δ' ἔτι ὢν ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὡς διάκονος συνώδευσε τὸν Βασίλειον Β' βουλγαροκτόνον εἰς τὴν κατὰ Βουλγάρων ἐκστρατείαν (τὸ 986), παρευρέθη εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τριαδίτσας¹⁾ καὶ ἡττηθέντος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ μόλις διέφυγε τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ. Ἐν βιβλίοις δέ κα ἀφηγήθη τὰς πράξεις τῶν ἐτῶν 959-975 ἦτοι τοὺς τρεῖς ἰδίως μεγάλους πολέ-

των τὴν ὠφέλειαν διαπτύσεως, τῷ ἀτεχνεῖ δὲ μᾶλλον καὶ ἀνεπιτηδεύτῳ τῶν λεγομένων τὴν πλίστιν συνακολουθεῖν ἐννοούμενος. Σ Μ.

¹⁾ Τῆς ἀρχαίας Σαρδικῆς, πατρίδος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, νῦν Σοφίας.

μους τῶν Βυζαντηνῶν κατὰ τῶν Ἀράβων πειρατῶν τῆς Κρήτης, κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ Σαρακηνῶν καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων ἄμα καὶ Ρώστων. Τὸ ἔργον τοῦ συνέγραψε μετὰ τὰ 992, ὃ θάνατος δὲ ὡς φαίνεται τὸν ἐμπόδισε νὰ συμπληρώσῃ αὐτό, καθὼς προετίθετο. Ἡ σπουδαιότης τῆς ἀφηγήσεώς του καθίσταται εὐθὺς φανερά, ὡς ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ, μία τῶν λαμπροτάτων καὶ γονιμωτάτων εἰς ἔργα περιόδων τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, ἐγνωρίζετο ἄλλοτε μόνον διὰ τῶν χρονογράφων Σκυλίτση καὶ Ζωναρᾶ, τῶν Ἀράβων ἱστορικῶν, τῆς ἐκθέσεως τοῦ πρεσβευτοῦ Λουίτπράνδου καὶ ἄλλων παρεμπιπτουσῶν πληροφοριῶν. Ὁ Λέων διάκονος εἶνε ὁ μόνος σύγχρονος ἱστορικός. Αἱ πηγαί του εἶνε προφορικαὶ πληροφορίαι αὐτοπτῶν καὶ ἴδιαι ἑαυτοῦ παρατηρήσεις¹⁾. Τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀφηγήσεώς του παρακολουθεῖ μετὰ μεγάλου ἐνδιαφέροντος μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν καὶ ποικίλλει αὐτὰ διὰ πολλῶν χαρακτηριστικῶν πληροφοριῶν. Οὕτως μεταξὺ ἄλλων εὐρίσκωμεν πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς χώρας, τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν ἠθῶν τῶν Βουλγάρων καὶ Ρώστων· ὁ Λέων εἶνε μία τῶν ἀρχαιοτάτων πηγῶν τῆς ἱστορίας αὐτῶν. Τὸ ἀξιόπιστον τῆς ἀφηγήσεώς του παραβιάζεται ὀλίγον μόνον ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν βασιλέα νομιμοφροσύνης αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ Λέοντος ἦντλησε κατόπιν ὁ Σκυλίτσης καὶ ὁ Ζωναρᾶς, ἀλλὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον παρεδόθη ὡς φαίνεται ἐνωρὶς εἰς λήθην²⁾. Ἄμεσον ἐξακολούθησιν τοῦ Λέοντος ἀποτελεῖ ἡ ἱστορία τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ, ὅστις ἔτι μᾶλλον ἢ ὁ προηγητὴς του ἐκπροσωπεῖ τὸν κυρίως αὐλικὸν ἱστοριογράφον.

Εἰς τὸ λεκτικὸν ὁ Λέων πρότυπον ἑαυτοῦ λαμβάνει, ὡς

¹⁾ Τὰ δὲ τούτων ἐχόμενα καὶ ὅσα ὀφθαλμοῖς αὐτὸς τεθεάμαι (εἴπερ ὀφθαλμοὶ ὧτων πιστότεροι καθ' Ἠρόδοτον), τὰ δὲ καὶ πρὸς τῶν ἰδόντων ἠκρίβωσα, ταῦτα καὶ δώσω γραφῇ, σ. 5, 19 ἐκδ. Βόννης.

²⁾ Τὴν θέσιν τῶν εἰδικῶν ἱστορικῶν ἔργων κατελάμβανον εὐκόλως αἱ πρᾶξιότεροι καὶ περιληπτικώτεροι χρονογραφαί· ὅπως ὁ Γενέσιος, ὁ Νικηφόρος Βρυένσιος καὶ ὁ Κίνναμος, οὕτω καὶ ὁ Λέων διεσώθη δι' ἐνὸς καὶ μόνου χειρογράφου.

ποτε ὁ Μένανδρος προτήκτωρ, τὸ διηγησθέντος τοῦ Ἀγαθίου ὕψος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἦτο ἄγευστος τῆς περὶ τοὺς ποιητὰς μελέτης καὶ ἐστερεῖτο λεπτοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος, συλλαμβάνει μόνον τὴν σκιάν τοῦ προτύπου. Τὸ ὕψος τοῦ παραμένει διὰ τοῦτο τετριμμένον καὶ δύσκαμπτον, ἡ δὲ τῶν περιόδων κατασκευὴ ἀφορήτως μονότονος. Εἰς τὰς ἐπιτετηδευμένας περιφράσεις τοῦ καὶ εἰς τὰς στομφώδεις εἰκόνας, δι' ὧν περιγράφει τὴν ἐμφάνισιν τῶν καιρῶν τοῦ ἔτους ἢ τῶν ὥρων τῆς ἡμέρας, ὁμοιάζει ὁ Λέων πρὸς τὸν Θεοφύλακτον· πρὸς αὐτὸν ἔχει κοινήν καὶ τὴν συνήθειαν ν' ἀντικαθιστᾷ λέξεις συνήθεις δι' ὅσον τὸ δυνατόν ποιητικωτέρων καὶ σπανιωτέρων¹⁾. Ἐκ τῶν ἄλλων θύραθεν συγγραφέων χρησιμοποιεῖ μόνον τὸν Προκόπιον καὶ εἰς τινὰς φράσεις τὸν Ὀμηρον, τὸν κυρίως σχολικὸν συγγραφέα τῶν Βυζαντινῶν. Πολλῶ μᾶλλον εἶνε εἰδῆμων τῶν ἑβδομήκοντα καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἐξ ὧν δανεῖζεται τὸ πλεῖστον τοῦ γλωσσικοῦ τοῦ θησαυροῦ καὶ γνώμας ὁλοκληροῦς καὶ εἰκόνας. Συντακτικὰς ἰδιορρυθμίας, ὡς τὴν ἄτοπον χρῆσιν τῆς ὁστικῆς, κοινὰς ἔχει καὶ πρὸς ἄλλους τῶν ἡμιπεπαιδευμένων Βυζαντινῶν²⁾.

1. Ἐκδόσεις: Ἡδὴ ὁ Combesis εἶχε παρασκευάσει ἑκδόσιν ἐκ τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου, τοῦ Παρισιανοῦ κώδικος 1712 (ια' -ιβ' αἰῶνος)· ἀλλ' ἔνεκα τοῦ περὶ διαδοχῆς ἰσπανικοῦ πολέμου διεκόπη ἡ ἐκτύπωσις,

¹⁾ Ἀντὶ ἀδελφῶς ἀγαπᾷ νὰ μεταχειρίζεται αὐτάδελφος, ὁμαίμων, σὺναιμος· ἀντὶ τῶν ἀποτρεβέντων καὶ ἔνεκα τοῦ ἰωτακισμοῦ πράγματι ἀσφαλῶν γενομένων τύπων τοῦ εἰμὶ ἔχει πρόχειρον ὀλόκληρον κατάλογον περιφράσεων. οἷον πῆλιο, τελέθω, τελέω, ὑπάρχω, πέφνηα, πέφουκα, χρηματίζω· τὸ ἐν κοινῇ χρῆσει ἀκούω ἀντικαθιστᾷ διὰ τοῦ ἀκουτίζομαι, διενηγέω, διενωτίζω, ἐνωτίζω ἀντὶ οὗτος λέγει μᾶλλον τοιοῦτος, ἀντὶ ἐν κατά. Ἄλλως ἢ ζήτησις αὕτη ἡχηροτέρων καὶ τῆς κοινῆς χρήσεως ἀφισταμένων τύπων ἦτο ἐν Βυζαντίῳ πολὺ διαδεδομένη.

²⁾ Ἐπὶ τοιαύτης παρεννοήσεως ἐξ ἀτελοῦς παιδείας στηρίζεται π. χ. ἡ χρῆσις τοῦ προτρέπομαι μετὰ ὁστικῆς. Πολυἀριθμὰ παραδείγματα τοιαύτης ὁστικομανίας εὐρίσκονται ἐν τῷ Βίῳ Ἐδουάρδου, ἐν τῷ μεσαιωνικῷ μυθιστορηματι περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἄλλαχού. Срб. K r u m b a c h e r, ἐν K u h n s Zeitschrift für vergleich. Sprachforsch. B 29 (1887) 191 καὶ ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1889 σ. 1270. — [Срб. καὶ τὰ ἡμέτερα καταχρῶμαι τινος, μέφομαι τινος καὶ τὰ παρόμοια. — Σ. Μ.].

οὐδ' ἐπανελήφθη πλέον. — Ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου καὶ τὸ ἐλληνικὸν κείμενον τοῦ ἔκτου βιβλίου μετὰ λατιν. μεταφρ. παρέσχευ ὁ B. Hase, *Notices et extraits* 8 (1810) 2, 254 - 296. — Τὸ ὅλον ἐξέδ. ἀρχικῶς (ὡς τελευταῖον τόμον τῆς Παρισιανῆς ἐκδόσεως τῶν Βυζαντηνῶν ἱστορικῶν) ὁ B. Hase, ἐν Παρίσις 1819, μετὰ σχολίων ὑποδειγματικῆς τελειότητος, ἐν οἷς ὁ Hase ἰδίως ἐχρησιμοποίησε τὰς ἐκτεταμένους λεξιλογικὰς του γνώσεις. Τὸ ἐξείρετον ἔργον κατέστη ταχέως σπάνιον, διότι 150 ἀντίτυπα ἀπωλέσθησαν ἔνεκα ναυαγίας μετακομιζόμενα εἰς Ρωσίαν. Ἀλλὰ τὸ βιβλίον ἀνετυπώθη ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης τὸ 1828 (μετὰ τῶν σχολίων τοῦ Hase, ἀλλ' ἄνευ τῶν εἰκονιστικῶν πινάκων τῆς Παρισιανῆς ἐκδόσεως καὶ τῶν εἰς αὐτοὺς ἀναφερομένων παρατηρήσεων). — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, *Patr. gr.* 117, 635 - 926.

2. *Βοηθήματα*: Προσωρινῇ περὶ τοῦ συγγραφέως σημείωσις ὑπὸ B. Hase ἐν *Notices et extraits* 8 (1810) 2, 254 ε. — Κρίσεις περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Hase ὑπὸ G. Bernhardt ἐν *Berliner Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik* 1832, 1, 121 - 132. — W. Fischer, *Beiträge zur historischen Kritik des Leon Diakonos* κτλ., ἐν *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 7 (1886) 353 - 377 (πραγματεύεται περὶ χρονολογ. ζητημάτων καὶ τοῦ ἐπισήμου χαρακτήρος τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ Λέοντος). — Πρβ. τὴν πραγματείαν τοῦ K. Leonhardt, *Kaiser Nikephoros II Phokas und die Hamdaniden, 960-969*, Dissertation, ἐν Χάλλῃ 1887, πολύτιμον διότι ὁ συγγρ. συνεβουλεύθη καὶ τὰς ἀραβικὰς πηγὰς. — Τὸ κύριον πρὸς διασάφησιν τῶν πραγμάτων ἔργον: G. Schlumberger, *Nicéphore Phokas*, ἐν 1890 σ. 763 ε. Ἀναγράφονται παῖσαι αἱ διὰ τὴν σύγχρονον ἱστορίαν σπουδαῖαι πηγαί, μεταξὺ ἄλλων μία ὑπὸ P. Syren, ἐν Πετρούπολει 1883, ἐκδοθεῖσα ἐν τῇ παλαιᾷ βουλγαρικῇ γλώσσῃ παραλλαγὴ τῆς ἀφηγήσεως περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Νικηφόρου. — Περὶ τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Syren πρβ. καὶ τὴν κρίσιν ὑπὸ A. Βεσελόφσκη ἐν τῇ (ρώσσικῇ) Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ., ἐν Πετρούπολει 1884 τόμῳ 231 τεύχει Ἰανουαρ. σ. 76 - 90.

3. Μετὰ τοῦ Λέοντος ἐξέδωκεν ὁ Hase καὶ ἄλλα τινὰ συγγράμματα, ἀναφερόμενα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Νικηφόρου Φωκά καὶ τοῦ Ἰωάννου Ταμιτσκιῆ, τὰ ὅποια περιελήφθησαν καὶ εἰς τὴν ἐκδ. τῆς Βόν-

νης, πολλαπλασιασθέντα ἐν αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Niebuhr καὶ διὰ τινῶν ἄλλων:

Α. Τὸ *Περὶ παραδρομῆς πολέμου* (De velitatione bellica), ἦτοι περὶ τοῦ μικροπολέμου· φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νικηφόρου Φωκά, δὲν συνεγράφη ὁμῶς ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τινος τῶν ἀξιωματικῶν του, ἐκδοθὲν μάλιστα ἐπὶ Βασιλείου Β'. Ἡ ἱστορικὴ τοῦ ἔργου ἀξία εἶνε μικρά· τὸ ἐλκυῖν ἡμᾶς ἐν αὐτῇ εἶνε τὸ ἀφελὲς στρατιωτικὸν ἰδίωμα, ὅπερ ἐνθυμίζει ὅλως διόλου τὰς γλωσσικὰς ἀρχὰς τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ περιγραφὴ τῆς βυζαντινῆς πολεμικῆς τέχνης μετὰ τῶν λεπτομερῶν αὐτῆς παραγγελμάτων καὶ τῆς ἀσπλάγχχνου πειθορχίας της. Πρβ. Max Jähns, Geschichte der Kriegswissenschaften 1 (ἐν Μονάχῳ 1889) 176 ἐ.—G. Schlumberger, Nicéphore Phocas σ. 169 ἐ.—Περὶ τινος χειρογρ. ἐν Escorial τοῦ 1' αἰῶνος, ὅπερ περιέχει στρατιωτικὴν τινα πραγματείαν τοῦ Φωκά, ἐπομ. τὴν ἡμετέραν, πρβ. Ch. Graux ἐν Archives des missions scientifiques III série, t. 5 (1879) 136· περὶ τινος χειρογρ. ἐν Linköping πρβ. Ch. Graux αὐτόθι III série, t. 15 (1889) 362.

Β. Τὰς ἀκροάσεις τοῦ Θεοδοσίου· ἴδε τὸ κεφάλ. «Θύραθεν ποιήσεις».

Γ. Τὰς Νεαρὰς διατάξεις τοῦ Φωκά, αἵτινες ἀσχολοῦνται πρὸ πάντων μὲ τὸν περιορισμὸν τῆς δυνάμεως τοῦ κλήρου.

Δ. Τὸν Φιλόπατρον. Ἰδε τὸ κεφ. Ρητορικὴ.

Ε. Τὴν λατινιστὶ ἔκθεσιν τῆς πρεσβείας τοῦ Λουϊτπράνδου ἐπισκ. Κρεμώνης. Πρβ. Rud. Anast. Koepke, De vita et scriptis Liutprandi episcopi Cremonensis commentatio historica, ἐν Βερολίνῳ 1842· ἰδίως σ. 56-62· 105-111.—Dändliker und Müller, Liutprand von Cremona, Untersuchungen zur mitt leren Geschichte herausgegeben von M. Büdinger, τόμ. 1. ἐν Λειψίῳ 1871.—Πρόλογος τοῦ Pertz εἰς τὸν 5ον τόμον τῶν Monumenta Germaniae historica.

Ζ. Τὰς ἐκλογικὰς ἐξ' Ἀράβων ἱστορικῶν.

4. Τὴν ἔκθεσιν τοῦ Γότθου τοπάρχου (Ζαπισκ γκότσακβα τοπάρχα). Οὕτως ὀνομάζουσιν ὁ Kunik καὶ ἄλλοι λόγιοι σπουδαιότατά τινα ἀποσπάσματα, τὰ ὅποια ἐδημοσίευσεν ὁ B. Hase μετὰ τῶν εἰς τὸν Λέοντα σχολίων σ. 254—259 (496—505 ἐκδόσ. Βόννης) μετὰ

λατιν. μεταφρ. καὶ συντόμων σημειώσεων. Δυστυχῶς πρὸς τὴν προέλευσιν αὐτῶν συνδέεται πρόβλημα, ἄλυτον ἔτι ὅσον γνωρίζω. Κατὰ τὸν Hase εὐρίσκονται ἐν τινι χειρογρ. τοῦ τέλους τοῦ ι' αἰῶνος, περιλαμβάνοντι ἐπιστολὰς τοῦ ἁγ. Βασιλείου, τοῦ Φαλάριδος καὶ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζανοῦ καὶ ἀνήκοντί ποτε εἰς τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων (qui fuit Bibliothecae Regiae). Βασιζόμενος εἰς τὴν μυστηριώδη κἀπὼς ταύτην εἶδῃσιν ὁ Kunik ἐζήτησε τὸ χειρόγρ. εἰς τε τοὺς Παρισίους καὶ εἰς τὸ Οὐατικανόν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀνεύρῃ τὰ ἔχγη του, διδὲν ἔκασεν ὅτι εὐρίσκεται ἢ ἐν Βενετίᾳ ἢ ἐν Μονάχῳ ἢ ἐν Χαϊδελβέργῃ. Εἶπε ν' ἀνευρεθῇ τὸ ταχύτερον! Ὁ ποτὲ κάτοχος αὐτοῦ, ὅστις μετέβη ὡς προσβευτὴς εἰς τὰς περὶ τὸν Δνείπερον (Dniepr) χώρας καὶ ἦτο φρουράρχος ἐν Κριμαίᾳ, ἐχρησιμοποίησεν ἄγραφα μείναντα φύλλα ἵνα ἐγγράψῃ εἰς αὐτὰ ἐκθέσεις ἢ ἐπιστολὰς. Ἡ γραφὴ αὐτῶν δὲν εἶνε πολὺ μεταγενεστέρα τῆς τοῦ κώδικος, ἅρα ἀνήκει εἰς τὰ τέλη τοῦ ι' ἢ τὴν ἀρχὴν τοῦ ια' αἰῶνος. Αἱ κολοβωμέναι δυστυχῶς σημειώσεις, αἵτινες πραγματεύονται κατ' ἀρχὰς περὶ κινδυνώδους διαβάσεως τοῦ παγωμένου ποταμοῦ Δνεπέρου καὶ χειμερινοῦ ταξιδίου ἐν Ρωσίᾳ, ἔπειτα δὲ περὶ πολέμων πρὸς βαρβάρους ἐν τῇ Κριμαίᾳ, παρέχουσι διὰ τὴν ἱστορίαν, γεωγραφίαν καὶ ἐθνογραφίαν τῆς ἀρχαιοτάτης Ρωσσίας σπουδαίας ἀλλὰ καὶ διαφώτισιν ἀπαιτούσας πληροφορίες. Τὸ λεκτικὸν παραδόξως εἶνε εὐφραδές, φέρει δὲ καὶ χροιάν τινα φιλοπαίγμονα. Αἱ κύρια περὶ τούτων πραγματεῖαι: E. Kunik, Ueber den Bericht des gotischen Toparchen, ἐν τῷ Δελτίῳ (Ζάπισκῃ) τῆς αὐτοκρ. ρωσ. ἀκαδ. τῶν ἐπιστ., 24 (1874) 61—160.—B. Βασιλιέφσκη, Ἡ ἐκθεσις τοῦ Γότθου τοπάρχου ἐν τῇ (ῥωσικῇ) Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1876 τόμ. 185 σ. 368—434.—Pl. Buraschkoff, Περὶ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γότθου τοπάρχου, αὐτόθι 1877 τόμ. 192 σ. 197—252. Ἐν ταῖς πραγματεῖαις ταύταις εὐρίσκεται ἀναγεγραμμένη καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιολογία.

5. Δείγματα τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ὁμοίως φερομένης στρατιωτικῆς πραγματείας Περὶ καταστάσεως ἀπλήκτου ἔδημος. ὁ Ch. Graux ἐν Annuaire de l'assoc. 9 (1875) 82—89. Καὶ ἐν τοῖς Oeuvres de Ch. Graux 2 (1886) 144—449.—Πρβ. G. Schlumberger, Nicéphore Phocas σ. 186 ε.—Ἡ πραγματεία κεῖται καὶ ἐν κώδ. Neapol. III C. 23 fol. 129—157^ν.

118. Ὁ Κεκαυμένος, ἐκ τῶν ἐν τέλει Βυζαντηνῶν, συν-
 ἔγραψε κατὰ τὸν ια' αἰῶνα πραγματείαν ὁμοίαν τῇ μνημονευ-
 θείσῃ Περὶ παραδρομῆς πολέμου. Εἶνε διδακτικαὶ σημειώσεις
 στρατιώτου ἐξ ἐπαγγέλματος, ὅστις ἐν προθεβηκυῖα ἡλικίᾳ κατέ-
 γινεν εἰς τὴν συγγραφικὴν καὶ εἰς τὴν μελέτην συγγραμμάτων
 τακτικῆς καὶ ἱστορίας. Τὸ βιβλίον περιέχει πλὴν τῶν ὁδηγιῶν
 περὶ πολεμικῆς τέχνης κανόνας περὶ ἠθικῆς καὶ οἰκονομίας, περὶ
 κοινωνικῶν καὶ αὐλικῶν τρόπων, διακρίνεται δὲ διὰ τὴν δημώδη
 τοῦ ἀπλότητα. Ἡ σπουδαιότερα τοῦ ἀξία ἔγκειται εἰς τὰς πλη-
 ροφορίας περὶ τῆς ἐθνογραφίας τοῦ βυζαντηνοῦ κράτους καὶ εἰς
 τὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις ἐκ τῶν χρόνων Βασιλείου Β' μέχρι τοῦ
 Ρωμανοῦ Διογένους.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Β. Βασιλιέφσκη ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν:
 Συμβουλαι καὶ διηγήσεις (Σαβέτη ἡ ρασκάζη) Βυζαντηνοῦ μεγιστάνος
 τοῦ ια' αἰῶνος, ἐν τῇ (ῥώσσ.) Ἐφημ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1881 τόμ. 215
 σ. 242-299· τόμ. 216 σ. 102-171· 316-357.

2. Βοηθήματα: W. Tomaschek ἐν Sitzungsber. der Wie-
 ner Akad. 99 (1881) 492-498. — Gust. Storm, Harald
 Haardraade og Vaeringerne i de Graeske Keiseres Tjeneste,
 Historisk Tidsskrift, 2. Raekke (Kristiania 1884) 354-386·
 πρβ. αὐτόθι σ. 203. — S. Mangiucă, Die Vlachen des Kekav-
 menos, ἐν Romän. Revue 5 (ἐν Βιέννῃ 1889) 178 ἐ.— Α. Λι-
 πόδοκη, Ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου κατὰ τὸν ι'
 καὶ ια' αἰῶνα, ἐν τῇ (ῥώσσ.) Ἐφημερ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1891 τόμ. 278
 τεύχει Νοεμβρ. σ. 120-141. — K Neumann, Die Weltstellung
 des byzant. Reiches vor den Kreuzzügen, ἐν Λειψίᾳ 1894 σ. 45
 ἐ. καὶ πολλὰ ἄλλα.

119. Μιχαήλ ὁ Ἀτταλειάτης, οὕτως ὀνομασθεὶς πιθα-
 νῶς ἅτε καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Παμφυλίᾳ πόλεως Ἀτταλείας,
 ὥστε Ἀτταλειάτης δὲν εἶνε τὸ οἰκογενειακόν του ἐπώνυμον. Ἡ εἰ-
 κασία τοῦ Σάθα¹⁾, ὅτι ὁ Μιχαήλ ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει,

¹⁾ Μεσ. βιβλ. 1 σ. ζ'.

στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐν τῇ Διατάξει αὐτοῦ παρατηρήσεως, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν κατεῖχε περιουσίαν ἐκ κληρονομίας. Ἀλλὰ τὰ ἀμέσως ἐπόμενα, ἅπερ ὁ Σάθας δὲν παραθέτει, ἀποδεικνύουσι τὸναντίον, ὅτι ὁ Μιχαήλ δὲν ἐγεννήθη ἐν τῇ πρωτεύουσῃ: ἀπὴν γὰρ ἦν εἶχον, ἐν ἣ τὴν γένεσιν ἔσχηκα, καὶ ταῖς (;) συγγόνις κατὰ γνώμην ἐμὴν διανενέμηται ἅπασα. Ἐκ τῆς γενετείρας αὐτοῦ μετόφηκεν ὁ Μιχαήλ ἤδη ἑνωρίς, πιθανῶς κατὰ τὴν τετάρτην δεκαετηρίδα τοῦ ια' αἰῶνος, εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ὅπου μετῆρχετο τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου. Δι' ἐπιτηδείων ἐπιχειρήσεων οἰκοδομικῶν καὶ γεωργικῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ραιδεστῷ ἀπέκτησε σημαντικὴν περιουσίαν. Μολονότι δὲ δὲν ἐπεδίωξε δημοσίαν ὑπηρεσίαν, προσεκλήθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δούκα πιθανῶς (1059 - 1067) διὰ τὴν ἐγνωσμένην του ἱκανότητα νὰ μετάσχη τοῦ συμβουλίου τοῦ κράτους καὶ τοῦ ἀνωτάτου αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου ἐπὶ τοῦ ἵπποδρομίου («εἰς τῶν τῆς συγκλήτου βουλῆς καὶ κριτῆς τοῦ βήλου καὶ ἐπὶ τοῦ ἵπποδρομίου»). Τὸν Ῥωμανὸν Διογένην συνώδευσε ὡς κριτῆς τοῦ στρατοπέδου εἰς τὰς ἐκστρατείας αὐτοῦ. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν χρόνον ἀπενεμήθη εἰς αὐτὸν τὸ ἀξίωμα τοῦ πατρικίου. Καὶ ἐπὶ τοῦ Μιχαήλ Παραπινάκη παρέμεινεν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ. Μετὰ δὲ τὴν πτώσιν τοῦ αὐτοκράτορος τούτου προσήλθεν εἰς τὸν Νικηφόρον Βοτανειάτην, ὅστις τῷ ἀπένευσε τὸν τίτλον τοῦ μαγίστρου, ἐπικυρώσας καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ βραχὺ πρότερον γενομένην ἰδρυσιν πτωχοκομείου. Περὶ τῶν ἐσχάτων τοῦ βίου του γνωρίζομεν τοῦτο μόνον, ὅτι προήχθη αὐθις καὶ δὴ εἰς τὸ τοῦ προέδρου ἀξίωμα. Εἰς τὴν περὶ τὸν Μιχαήλ φιλικὴν ὁμάδα ἀνῆκεν ὁ ἱατρός καὶ μεταφραστὴς Συμεὼν Σήθ, ὁ πολιτικὸς Μανουὴλ Βουτουμίτης, πιθανῶς δὲ καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Θεοφύλακτος (ἵδε § 52).

1. Ὁ Μιχαήλ συνέγραψεν ἐντολὴν τοῦ Μιχαήλ Παραπινάκη τὸ 1072 νομικὸν ἐγχειρίδιον: «Πόνημα νομικὸν ἦτοι σύνοψιν πραγματικὴν». Μολονότι δὲν ἐμελέτησεν ἀκριβῶς τὰς μετὰ τὰ Βασιλικά ἐκδοθείσας Νεαράς, ἀλλὰ τὸ μικρὸν ἔργον, ὅπερ

καὶ διὰ πολλῶν χειρογράφων παρεδόθη εἰς ἡμᾶς, ἔσχε μεγάλην διάδοσιν. Εἰς ἡμᾶς χρησιμεύει πρὸ πάντων πρὸς συμπλήρωσιν χασμάτων τῶν Βασιλικῶν. Δὲν εἶνε διάφορον τῆς Συνόψεως ὡς φαίνεται τὸ ἐν χειρογράφῳ τῆς ἐν Ἀθῶ μονῆς τοῦ Βατοπεδίου κείμενον Πρὸ χειρον νόμων. 2. Δεύτερον σύγγραμμα τοῦ Μιχαήλ εἶνε ἡ Διάταξις ἐπὶ τῷ παρ' αὐτοῦ συστάντι πτωχοτροφείῳ καὶ τῷ μοναστηρίῳ, ἣτις εἶνε ἡ διαθήκη συνάμα τοῦ ἰδρυτοῦ καὶ τὸ κτηματολόγιον τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀτταλειάτου τὸ 1077 συσταθέντος πτωχοκομείου καὶ μοναστηρίου. Τὸ ἐκτεταμένον τοῦτο κτητορικὸν εἶνε μεγάλης σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 11 αἰῶνος ἕνεκα τῶν πολλῶν λεπτομερειῶν του. Σπουδαία εἶνε μεταξύ ἄλλων ἡ ἀναγραφὴ τῶν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ νεοδημητρίου μοναστηρίου ἀφιερουμένων βιβλίων. 3. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1079 ἢ τὴν ἀρχὴν τοῦ 1080 ἐπέραναν ὁ Μιχαήλ τὴν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Νικηφόρον Βοτανειάτην προσφωνουμένην ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1034-1079, φέρουσιν ἐν τῷ Παρισιανῷ κώδικι τὴν ἐπιγραφὴν: Ἱστορία ἐκτεθεῖσα παρὰ Μιχαήλ αἰδεσιμωτάτου κριτοῦ ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου καὶ τοῦ βήλου τοῦ Ἀτταλειάτου. Τὸ βιβλίον ἄρα περιγράφει τὴν φρικτὴν ἐκείνην μεταβατικὴν ἐποχὴν, ἣν διετράξαν ἀτελεύτητοι ῥαδιουργίαι, αὐλικαὶ ἐπαναστάσεις καὶ γυναικοκρατία καὶ ἣτις περιλαμβάνει τὸ τέλος τῆς μεγάλης μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τὴν πρώτην ἀκμὴν τῶν Κομνηνῶν καὶ Δουκῶν. Κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ βιβλίου λέξεις ὁ Μιχαήλ προετίθετο νὰ παρατείνῃ τὴν ἀφήγησιν καὶ μετὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου, ἀγνοοῦμεν δέ, ἂν ὁ σκοπὸς οὗτος ἐματαιώθῃ ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ συγγραφέως ἢ ἴσως ἕνεκα τῆς αἰφνιδίας πτώσεως τοῦ πάτρωνος αὐτοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Ἀτταλειάτης ἀφηγεῖται, ὡς ὁ Λέων διάκονος, κατὰ τὸ πλεῖστον πράξεις, ὧν αὐτόπτης καὶ θεατὴς ὑπῆρξε ¹⁾. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ συνεπληρώθη καὶ συνεχίσθη

¹⁾ Περὶ ὧν οὐκ ἀκοῇ καὶ μύθοις ἑτέρων παρελαβόν, ἀλλ' ὧν αὐτὸς αὐτόπτης καὶ θεατὴς ἐχηρήματισα. σ. 8,13 ἐκδ. Βόννης.

ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Βρυεννίου, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτση ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν χρονογραφίαν του. Συμπληροῖ δὲ αὐτὴν τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Ψ' ε λ λ ο Ὑ· ἀλλ' ἡ περισκευμένη καὶ εἰλικρινὴς τοῦ Ἀτταλειάτου ἀφήγησις, ἐν ᾗ κατοπτρίζεται ἡ ὀξεία κρίσις καὶ τὸ φιλοδίκαιον τοῦ δικαστοῦ, ἀναμφιβόλως ὑπερέχει τοῦ πανηγυρικοῦ ὕφους τοῦ ἐπιτηδείου αὐλικοῦ.

Ἰνα κρίνωμεν τὸ λεκτικὸν τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου πρέπει νὰ μὴ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν πομπώδη ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν καὶ τὸ συνεστραμμένον ὕφος τῆς εἰσαγωγῆς. Καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἂν καὶ βεβαιώνει ὅτι θ' ἀφηγηθῇ «βραχεὶ τινι ῥήματι καὶ ἀπλοϊκῶ», συσσωρεύει ἀφορήτους πλεονασμούς, εἰκόνας καὶ ποιητικὰ ἄνθη, τὰ ὅποια χαρακτηρίζουσι πάντας τοὺς ἱστορικοὺς ἀπὸ τοῦ Ἀγαθίου, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως γράφει πολὺ εὐστροφώτερον καὶ εὐφραδέστερον τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Γενεσίου. Γλωσσικῶς τὸ ἔργον αὐτοῦ κεῖται ἐν τῷ μεταίχμιῳ μεταξὺ τῆς ἀπομακρυνθείσης ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος περιόδου τοῦ ζ' - ι' αἰῶνος καὶ τῆς τεχνητῆς ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἀναβιώσεως τῆς κλασικότητος.

1. Ἐκδόσεις: *Νομικὸν πόνημα*, *Juris Graeco-romani... tomi duo Johannis Leunclavii... studio ex variis Europae Asiaeque bibliothecis eruti... nunc primum editi cura Marquardi Freheri J. C.*, ἐν Φραγκφούρτῃ 1596 τόμ. II, 1-79. — Πρβ. E. Zachariae von Lingenthal, *Historiae juris Graeco-romani delineatio*, ἐν Χαϊδελβέργῃ 1839 σ. 71 ἐ., B. Morireuil, *Histoire du droit Byzantin* τόμ. III 218-229 καὶ τὴν λοιπὴν ἐν τῷ κεφ. Εἰδικαὶ ἐπιστῆμαι ἀναγεγραμμένην νομικὴν βιβλιολογίαν.

Τὴν Διάταξιν τοῦ μοναστηρίου ἐξέδ. ὁ Κ Σάθας ἐν Μεσ. βιβλ. 1 (1872) 1-69 ἐκ χειρογράφου τοῦ παρὰ τὴν Κ[αθολικὴν] Μετοχίῳ τοῦ παναρχίου τάφου, ὅπερ φέρει τὴν ιδιόχειρον τοῦ Ἀτταλειάτου ἐπικύρωσιν· πρβ. τὸν Πρόλογον σ. ζ'-ιη'. — Ἐπανελήφθη ὑπὸ Fr. Miklosich καὶ J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 5 (1887) 293-327.

Τὸ ἱστορικὸν πόνημα ἀντέγραψεν ἐκ τοῦ κώδ. Paris. Sargerm. 136, χρησιμοποιοῦσας καὶ κολοβὸν τινα κώδικα Escorialensis, ὁ Brunet

de Presle, ὅστις τὴν ὕλην του παρέδωκε πρὸς δημοσίευσιν εἰς τὸν Imm. Bekker διὰ τὴν ἐν Βόννῃ ἐκδ. τῶν Βυζαντ. ἱστορικῶν: Mich. Attal. histor. opus à Wladimiro Bruneto de Presle inventum descriptum correctum recognovit I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1853. — Τὰ εἰς τὰς σταυροφορίας ἀναφερόμενα μέρη ἐπανελήφθησαν ἐν τῇ (ὄχι πρακτικῇ) Συναγωγῇ: Recueil des historiens des croisades. Historiens grecs. Τόμ. I (ἐν Παρισίοις 1875) μετὰ σχολίων ὑπὸ B. Hase.

2. Βοηθήματα: Περὶ τῆς πρὸς τὸν Ἀτταλειάτην σχέσεως τοῦ Σκυλίτση καὶ Κεδρηνοῦ ἴδε Brunet de Presle ἐν τῇ Praefatio τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδ. σ. 9 ἐ. — S. Röckl ἐν τοῖς Blätter für das bayer. Gymnasialschulwesen, 20 (1884) 277 ἐ. 21 (1885) 4 ἐ. — W. Fischer ἐν Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung 7 (1886) 372 ἐ. — J. Seger, Nikephoros Bryennios σ. 38 ἐ. — Πρὸς διαφώτισιν: Β Βασιλιέφσκη, Ρῶσσοι καὶ Ἀγγλοὶ Βαρέγγοι ἐν Κ/πόλει κατὰ τὸν ια' καὶ ιβ' αἰῶνα, ἐν τῇ (ῥωσσ.) Ἐφημερίδι τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1874 τόμ. 176 τεύχει Νοεμβ. σ. 105-144. 1875 τόμ. 177 τεύχει Φεβρ. σ. 394-451. τόμ. 178 Μαρτίου σ. 76-152. Πρὸς δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Βασιλιέφσκη, Ρωσσοβυζαντινὰ ἀποσπάσματα. III. Σημειώσεις περὶ πεζῶν καὶ ἱππέων. Ἐν τῇ Ἐφημ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1876 τόμ. 184 Μαρτίου σ. 178-187. — J. C. Bury, Roman emperors from Basil II to Isaak Komnenos, ἐν The english review 4 (1889) 41-64. 251-285. — Ἡ κυρία πραγματεία περὶ τῆς Διατάξεως καὶ τοῦ βίου τοῦ Μιχαήλ: Wald. Nissen, Die Diataxis des Michael Attaleiates von 1077, ἐν Ἰένῃ 1894. Ἐν αὐτῇ σ. 23-30 βιογραφικὰ περὶ Μιχαήλ. — Περὶ τῆς διατάξεως ἴδ. § 137. — Πρβ. καὶ Fabricius, Bibl. gr. ἐκδόσ. Harl. 11, 193. 585.

120. Νικηφόρος ὁ Βρυέννιος ἐγεννήθη περὶ τὰ 1062 ἐν Ἀδριανουπόλει. Κατήγετο ἐξ ἐνδόξου οἰκογενείας ἥδη κατὰ τὸν 9' αἰῶνα μνημονευομένης, ἥτις παρέσχεν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος διασήμεους τινὰς στρατηγούς. Πατὴρ του ἦτο ὁ στρατηγὸς ἐκεῖνος Νικηφόρος Βρυέννιος, ὅστις τὸ 1078 ἐπιτυχῶς ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ ἀνικάνου Μιχαήλ Ζ' Δούκα ὡς μνηστήρ τοῦ θρόνου, ἀλλὰ

μετὰ ταῦτα ἐνίκηθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, στρατηγοῦ τοῦ ἀνταγωνιστοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτου καὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐτυφλώθη. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως εὐρίσκομεν αὐθις τὸν γηραιὸν Βρυέννιον σπουδαῖα ἀξιώματα περιβέβλημένον ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, εἰς ὃν μετὰ τὴν στέρησιν τῶν ὀφειῶν δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ εἶνε ἐπικίνδυνος. Ὁ υἱὸς τοῦ Νικηφόρος, ὅστις διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν παιδείαν του κατέκτησε τὰς ψυχὰς πάντων, ἐξελέχθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου σύζυγος τῆς λογίας τοῦ θυγατρὸς Ἀννης καὶ ἐτιμήθη διὰ τοῦ ὑψηλοῦ ἀξιώματος τοῦ Καίσαρος. Ἐκτοτε ἐμφανίζεται ὡς ὁ ἔμπιστος τοῦ αὐτοκράτορος, εἰς ὃν μεγάλας ὑπηρεσίας παρέσχεν ὡς στρατηγικὸς ἀνὴρ καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς εὐφραδὴς ῥήτωρ. Τὸ 1097 διηύθυνεν ὁ Νικηφόρος τὴν ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῆς στρατιᾶς Γοδοφρείδου τῆς Βουιλλώνης· τὸ 1108 συνῆψε τὴν συνθήκην τῆς εἰρήνης μεταξὺ Βοεμούνδου καὶ Ἀλεξίου· τὸ 1116 ἔκρινε τὴν κατὰ τοῦ Σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου νίκην, ἐγκαίρως ἐν τῇ μάχῃ ἐπιτεθείς· κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἐκ τῆς ἐπικουρίας αὐτοῦ ὠφελήθη ὁ αὐτοκράτωρ εἰς προσηλυτισμὸν τῶν Μανιχαίων. Τὸ σχέδιον τῆς πενθερᾶς τοῦ Εἰρήνης καὶ τῆς συζύγου Ἀννης πρὸς κατάληψιν τοῦ θρόνου ἀντὶ τοῦ διαδόχου υἱοῦ τοῦ Ἀλεξίου ἀπέκρουσεν ὁ Νικηφόρος, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔσχε τὴν γενναιότητα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῆς ἐγκληματικῆς μηχανορραφίας τῶν δύο γυναικῶν. Καὶ ἐπὶ Ἰωάννου Κομνηνοῦ ἐκοινώνησε πολλαχῶς τῶν κυβερνητικῶν ἔργων· τελευταῖον συνώδευσε τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν ἐπὶ Συρίαν ἐκστρατείαν τὸ 1137, μεθ' ὃ ἀπέθανεν ἐν Βυζαντίῳ νοσήσας.

Λογοτεχνικὸν ἔργον ἀνδρὸς συνενοῦντος ἐν ἑαυτῷ τόσον ποικίλας ιδιότητος, τσαούτην πείραν στρατιωτικὴν ἅμα καὶ διπλωματικὴν κεκτημένου, ἔτι δὲ ἐπὶ τόσον μακρὸν χρόνον στενῶς συνδεμένου πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον, διεγείρει εὐλόγως συντονώτατον τὸ ἐνδιαφέρον. Ἐκτὸς ῥητορικῶν πραγματειῶν ὕλης φιλοσοφικῆς καὶ ἱστορικῆς, περὶ ὧν οὐδὲν ἀκριβὲς γνωρίζομεν, ὁ

Νικηφόρος συνέγραψε κατ' ἐντολὴν τῆς πενθερᾶς του Εἰρήνης ἱστορικὸν πόνημα περὶ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ὅπερ ἐν τῷ προοιμίῳ χαρακτηρίζει ἀπλῶς ὡς « ὕλην ἱστορίας ». Μετὰ τινὰς εἰσαγωγικὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀλεξίου ἀρχίζει τὴν ἐκτενῆ ἀφήγησιν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1070, κατὰγει δὲ αὐτὴν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας τοῦ Βοτανειάτου (1079). Τὰ δύο πρῶτα βιβλία συνέγραψεν ὡς φαίνεται ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀλεξίου, τὰ δὲ ἐπόμενα δύο ἀργότερα· ἀπὸ τῆς συντελέσεως τοῦ συγγράμματος, ὅπερ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀφηγήσεως ἀποτόμως διακόπτεται, ἐκώλυσε αὐτὸν ὁ θάνατος.

Τὸ πόνημα τοῦτο τοῦ Βρυεννίου εἶνε μᾶλλον οἰκογενειακὸν χρονικὸν παρὰ ἱστορία. Τὸ περιχόμενον αὐτοῦ συγκροτοῦσιν οἱ ἐσωτερικοὶ ἀγῶνες δι' ὧν παρεσκευάσθη ἡ εἰς τὸν θρόνον ἀνύψωσις τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν, αἱ ἀνταρσίαι τῶν ἀριστοκρατικῶν φατριῶν καὶ αἱ ραδιοιυργίαι τῆς αὐλῆς, ἐκ δὲ τῶν ἐξωτερικῶν συμβάντων οἱ ὅλον ἐν αὐξάνοντες ἐκ τῶν Τούρκων κίνδυνοι. Τὸν πυρῆνα τῆς ἀφηγήσεως ἀποτελεῖ ἡ ὁρᾶσις τῶν μελῶν τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν, εἰς μεῖζονα δὲ μόνον ταύτης ἀνάδειξιν χρησιμεύουσι τὰ λοιπὰ συμβάντα. Μετὰ τῆς χρονολογικῆς διατάξεως τῆς ὕλης συμβαδίζει, ὡς παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν Βυζαντηνῶν, ἡ τοπικὴ κατὰ τὴν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς καὶ ἀσιατικὰς ἐπαρχίας διαίρεσιν τοῦ κράτους. Κατὰ δὲ τὴν ἱστορικὴν τοῦ Ἀξίου τὸ σύγγραμμα ἐξεταζόμενον ἐπιδεικνύει τὰ πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα, τὰ ὅποια εἶνε ἀναπόσπαστα ἀπὸ τῶν ἀπομνημονευμάτων ἐξεχόντων πολιτικῶν προσώπων. Ὅσον ἐλαττοῦται ὁ Βρυένιος κατὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἀφηγήσεως διὰ τὴν στενὴν πρὸς τὸν οἶκον τῶν Κομνηνῶν συνάφειαν, τόσον πλεονεκτεῖ κατὰ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Πολλὰ μὲν ἀποσιωπᾷ, ὅσα θὰ ἐπεθυμοῦμεν νὰ γνωρίζωμεν, πολλὰ δὲ περιγράφει προδῆλως ἐπὶ ἰδιαίτερω σκοπῷ καὶ ἐκ προσωπικῶν λόγων. Ἀλλ' ἐξ ἐτέρου πάλιν εἶνε πολὺ κάλλιον ἰδιώτου ἀνδρὸς παρεσκευασμένος ἵνα λάβῃ γνῶσιν ἐπισήμων εἰδήσεων καὶ τὸ σύνολον τῶν πράξεων ἐπισκοπήσῃ. Προσφέρει λοι-

πὸν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν πολύτιμον ὕλην, χρήζουσιν ὅμως κριτικῆς διερευνήσεως. Τὴν συνέχειαν ἐνταυτῷ καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ πονήματος ἀνέλαβεν ἡ γυνὴ αὐτοῦ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ.

Τὰς πληροφορίας αὐτοῦ ἐλάμβανεν ἐκ προφορικῶν ἀνακοινώσεων προβεβηκότων συγχρόνων, οἷον τοῦ πατρὸς καὶ πενθεροῦ του· εἰς αὐτοὺς ἀνάγονται παντοῖα ἀνέκδοτα, τὰ ὅποια ἀφηγεῖται περὶ τοῦ βίου τῶν Κομνηνῶν, τοῦ Δούκα καὶ ᾧ. Πλὴν τοῦτου ὅμως ἀφθόνως ἠντλησε καὶ ἐκ γραπτῶν πηγῶν· οὕτως ἐν μὲν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ ἀντέγραψε πολλὰ ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ψελλοῦ καὶ τῆς χρονογραφίας Σκυλίτση, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς τρισὶ βιβλίοις ἀκολουθεῖ τὸν τε Σκυλίτσην καὶ τὸν Μιχαήλ Ἀτταλειάτην· πολλαχοῦ ὅμως συνεπλήρωσε καὶ διώρθωσε τὰς πηγὰς του ἐξ ὧν ὁ ἴδιος ἐγνώρισεν καὶ κατὰ τὰς ἰδίας κομματικὰς κλίσεις. Κατὰ τὸ λεκτικὸν ἀνήκει εἰς ἐκείνους τοὺς συγγραφεῖς ὁ Βρυέννιος, δι' ὧν ἄρχεται ἡ ἐπὶ Κομνηνῶν λογοτεχνικὴ ἀναγέννησις. Παρ' αὐτῷ ὅμως πολὺ ὀλιγώτερον παρατηρεῖται ἡ πρὸς τὴν τετορνευμένην κλασικὴν φράσιν τάσις ἢ παρὰ τῷ ἀρχηγῷ τῆς νέας λογοτεχνικῆς σχολῆς, τῷ μεγάλῳ εἰσηγητῇ τοῦ καλλιεποῦς ὕφους Ψελλῷ, καὶ ὀλιγώτερον ἢ παρὰ τῇ λογίᾳ συμβίᾳ του Ἄννη. Ὅπως τὸ σύγγραμμά του δὲν εἶνε ἔργον κατεσκευασμένον κατὰ τὰς παραδεδομένας ἀρχὰς τῆς ἱστορικῆς τέχνης, ἀλλ' ἀπλοϊκόν, σχεδὸν διηγήματος χαρακτηριστῆρα φέρον δημούργημα, μετέχον φιλοπαίγμονος διαθέσεως καὶ ἥρωϊκοῦ φρονήματος, οὕτω καὶ ἡ γλῶσσά του δὲν ἔχει τὴν στρογγυλότητα καὶ λειότητα τῶν πλείστων ἄλλων συγγραφέων τοῦ αἰῶνος τῶν Κομνηνῶν. Σχετικῶς εἶνε φειδωλὸς εἰς τὰς μεταφοράς, γνώμας καὶ εἰκόνας· ἡ κατασκευὴ τῶν προτάσεων εἶνε ἀπεριττος καὶ ὀλιγόλογος· ἔχει τι δηλονότι ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ἀπλότητος τοῦ Κιννάμου. Τὸ πλεῖστον τῆς γλωσσικῆς του ὕλης εἶνε φυσικῷ τῷ λόγῳ κοινὸν κτῆμα τῶν Βυζαντηνῶν συγγραφέων. Ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀρκετὰ σαφῶς ὡς πρότυπὸν του δια-

κρίνομεν τὸν Ξενοφῶντα, ἐξ οὗ δανείζεται στρατιωτικὰς ἐκφράσεις καὶ ὁλοκλήρους τύπους προτάσεων.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ σύγγραμμα τοῦ Βρυεννίου ἐξεδόθη ὑπὸ P. Posinus, ἐν Παρισίοις 1661, ἐκ τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου, ὅπερ νῦν παντάπασιν ἄφαντον ἐγένεν, ἄλλοτε δὲ ἦτο κτῆμα τοῦ νομομαθοῦς Ἰακώβου Cajus. Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ τὸ 1729 μετὰ τῶν καλῶν σχολίων τοῦ Du Cange, τὰ ὅποια παραπληρωματικῶς ἐξεδόθησαν ἐν τῇ Παρισίανῃ ἐκδόσει τοῦ Κιννάμου. — Ὑπὸ A. Meineke, ἐν Βόννῃ 1836, ἀποκόψαντος τὰς φαντασιώδεις εἰκασίας τοῦ Ποσσίνου, ἀλλ' ἄνευ βελτιώσεως τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἐλσεινῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Παρισιανοῦ ἐκδότου· τὰ σχόλια τοῦ Du Cange ἐπανελήφθησαν καὶ ἐνταῦθα. — Ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 127, 1-216.

2. Βοηθήματα: F. C. Petersen, Kritisk Undersøgelse om Aegtheden af Fortalen ... af Nikephoros Bryennios, Det kong. Danske Videnskabernes Selskabs hist. og phil. Afh. 7 (1845) 21-39. — E. Oster, Anna Kommena 1 (ἐν Rastatt 1868) σ. 5. αὐτόθι σ. 58 ἀναγραφὴ τῆς παλαιότερας βιβλιολογίας. — Περὶ τῶν ἱστορικῶν ἀντικειμένων: A. Gr. Gföerer, Byzantinische Geschichte 3 (ἐν Graz 1877) 741 ἐ. 791-828 ἐ. — Διορθώσεις ὑπὸ S. Röckl ἐν τοῖς Blätter für das bayer. Gymnasialschulwesen 21 (1885) 18. Ἡ κυρία πραγματεία: Johannes Seger, Byzantinische Historiker des 10. und 11. Jahrhunderts, I. Nikephoros Bryennios. Dissertation, ἐν Μονάχῳ 1888. — Πρβ. C. Weyman ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1889 σ. 1242 ἐ.

3. Κριτικὸν πρόβλημα ἀποτελεῖ ἡ προτασσομένη τοῦ συγγράμματος, ἐν ἀρχῇ δὲ ἐλλιπὲς εἰσαγωγή, ἣτις ἐκ λόγων γλωσσικῶν καὶ πραγματικῶν ἠθετήθη ὑπὸ τοῦ Petersen. Ὁ Seger (σ. 83 ἐ.) κατέστησε διὰ νέων καὶ καλλιτέρων τεκμηρίων πᾶν πιθανόν, ὅτι οὐχὶ ὅλη ἡ εἰσαγωγὴ ἀλλὰ μόνον τὸ μέγιστον αὐτῆς μέρος (ἕως σ. 15, 16 τῆς ἐκδ. Βόννης) εἶνε ἀλλότριον ἔργον, προστεθὲν κατόπιν εἰς τὸ γνήσιον ἐκ τοῦ Ἀθλον δὴ τοῦτο ἀρχόμενον προοίμιον τοῦ Βρυεννίου.

121. Ἄννα ἡ Κομνηνὴ, πρωτότοκον τέκνον τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ἐγεννήθη τὸ 1083. Ὡς αἱ πλεῖσται

τῶν Βυζαντηνῶν ἡγεμονίδων, ἔτυχεν ἐπιμεμελημένης ἀνατροφῆς, ἣν κατ' ἀρχὰς διηύθυνεν ἡ Μαρία, χήρα τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου. Ἡ εὐρεῖα αὐτῆς παιδείσεως κατοπτρίζει ἤδη τὴν ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἀκμὴν τῶν γραμμάτων. Ἀναγινώσκει τὸν Ὅμηρον, Ἡρόδοτον, Θουκυδίδην, Ἀριστοφάνην, τοὺς τραγικοὺς καὶ τὸν Πολύβιον, οἰκοθεν δ' ἐννοεῖται καὶ τὰς ἀγίας Γραφάς· δεικνύει ὅτι ἔχει γνώσεις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ μυθολογίᾳ, γεωγραφίᾳ καὶ ἱστορίᾳ, ἐν τῇ ῥητορικῇ καὶ διαλεκτικῇ καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ πλατωνικῇ καὶ ἀριστοτελικῇ φιλοσοφίᾳ. Ὁ πατὴρ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν σύζυγον τὸν ἐξαίρετον Νικηφόρον Βρυέννιον τὸν υἱὸν τοῦ ἐπὶ Νικηφόρου Βοτανειάτου μνηστῆρος τοῦ θρόνου. Κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξίου (τὸ 1118) παρῆνεν ἡ Ἄννα ἐπὶ τοσοῦτον ὑπὸ τῆς φιλαρχίας καὶ τῆς γυναικείας ματαιοφροσύνης, ὥστε ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς μητρὸς τῆς Εἰρήνης ἐξύφανε συνωμοσίαν κατὰ τοῦ νομίμου διαδόχου καὶ υἱοῦ τοῦ Ἀλεξίου Ἰωάννου, ἵνα φέρῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν σύζυγόν τῆς Νικηφόρου καὶ δι' αὐτοῦ ἄρξῃ τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ματαιωθείσης ὁμῶς τῆς γυναικείας μηχανορραφίας διὰ τῆς συνέσεως καὶ ἀποφασιστικότητος τοῦ Ἰωάννου ὡς καὶ διὰ τῆς ἀντιστάσεως τοῦ Βρυεννίου¹), ἐνέδωκεν ἡ Ἄννα εἰς τὴν ἀνάγκην. Εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξίου ἀπεσύρθη μετὰ τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης εἰς τὰ ὑπ' αὐτῆς συσταθὲν μοναστήριον τῆς Κεχαριτωμένης²), ἵνα διαβιώσῃ ἐν πλήρει ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων χωρισμῷ. Ἐνταῦθα δὲ συνέγραψε τὸ ἀναμφιβόλως ἐκ τῶν προτέρων ἤδη παρεσκευασμένον σύγγραμμα, ὅπερ ἔταξεν αὐτὴν εἰς οὐχὶ ἀσήμαντον θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας, ἥτοι τὴν Ἀλεξιάδα· τὸ 1148

¹ Ἡ Ἄννα ἐδυσχέρανε σφόδρα ἐπὶ τῇ στάσει ταύτῃ τοῦ ἀνδρός, ἣν ἐξήγει ὡς ἀνὰ ἄνδρα, τὴν ἀγανάκτησιν τῆς δὲ ἐξεδήλωσε διὰ τῶν ἐξῆς χλευαστικῶν καὶ τραχέων λόγων, ὡς παραδίδει ὁ Νικήτας Ἀκομινάτος (σ. 15, 18 ἐκδ. Βόννης): τὴν Καיסάρισσαν Ἄναν πρὸς τὸ χαῖνον τοῦ ταύτης ἀνδρός δυσχεραίνουσιν... τὴν φύσιν τὰ πολλὰ ἐπιμέμψεσθαι ὑπ' αἰτίαν τιθεῖσαν οὐχὶ μικράν, ὡς αὐτῇ μὲν ἐνδίασχοῦσαν τὸ ἄρθρον καὶ ἐγκοιλίαν αἰσάν, τῷ δὲ Βρυεννίῳ τὸ μόριον ἀποτείναν καὶ σφαιρῶσαν.

² Περὶ τοῦ κτητορικοῦ πρβ. § 137.

ἐπέρανεν αὐτήν· ἄγνωστον δὲ εἶνε πότε ἀπέθανε. Ἡ Ἀλεξιάς, μακρὸν ἱστορικὸν σύγγραμμα ἐν βιβλίοις δεκαπέντε, εἶνε ἡ ἱστορία τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, περιλαμβάνουσα τὴν ἀπὸ τοῦ 1069—1118 χρονικὴν περίοδον· ἐπομένως ἐξιστοροῦνται ἐν αὐτῇ οὐχὶ μόνον αἱ πράξεις τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου, ἀλλὰ καὶ τὰ προηγούμενα ἔργα αὐτοῦ καὶ ἡ αὔξησις τῆς δυνάμεως τοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν. Τῆς Ἀννης λοιπὸν ἡ ἱστορικὴ πραγματεία εἶνε συμπλήρωσις καὶ συνέχεια τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Νικηφόρου Βρυεννίου καταλειφθείσης καὶ μέχρι τοῦ 1079 καθηκούσης «ὕλης ἱστορίας», εἰς ἣν καὶ συχνάκις αὕτη παραπέμπει¹⁾.

Τὰς πηγὰς τῆς ὑποδηλοῖ πολλάκις ἡ Ἀννα. Ἐπειδὴ ἐξιστορεῖ πράξεις ἢ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζησεν ἢ τῶν ἀμέσως προηγηθέντων, πολλὰ γνωρίζει ἐξ ἰδίας παρατηρήσεως· ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της δὲ ἐν τῇ αὐτῇ ἤκουε περὶ προσωπικῶν καὶ ἄλλων πραγμάτων λεπτομερείας, αἵτινες δὲν θὰ περιήρχοντο εἰς τὴν ἀντίληψιν ἄλλων συγγραφέων. Τοιοῦτοτρόπως ὠφελήθη ἐκ τῶν προφορικῶν διηγήσεων τῶν ἰδίων συγγενῶν καὶ ἄλλων προσώπων, κοινωνῶν γενομένων τῶν ἱστορουμένων πράξεων· ἐπικαλεῖται δὲ καὶ τὴν μαρτυρίαν γηραιῶν πολεμιστῶν, παρ' ὧν ἔλαβε πληροφορίας περὶ τῶν πολέμων τῆς πατρίδος της — ἂν καὶ ἡ πηγὴ αὕτη εἶνε ἀμφιβόλου καὶ ὥς ἄξιας, εἰς αὐτὴν δὲ πάντως πρέπει ν' ἀνενεχθῶσι φαντασιώδεις τινὲς διηγήσεις τῆς Ἀλεξιάδος. Ἀλλὰ πλὴν τῶν προφορικῶν τούτων ἀνακοινώσεων ἐχρησιμοποίησεν ἀναμφιβόλως καὶ γραπτὰς πηγὰς, οἷον τὸ ἀρχεῖον τοῦ κράτους, διπλωματικὰς ἀνταποκρίσεις, αὐτοκρατορικὰ διατάγματα. Τί ἐννοεῖ, ὅταν ἄπαξ λέγῃ ὅτι ἠρύσθη ὕλην «ἀπὸ τινων συγγραμμάτων ἀχρείων καὶ ἀσπούδων παντάπασιν»²⁾, εἶνε ἄδηλον· ἴσως ταῦτα ἦσαν βιογραφίαι ἢ ἀπομνημονεύματα συγγραφέντα ὑπὸ ἀπαιδευ-

¹⁾ Π. γ. X 2 (τόμος 2 σ. 59 ἐκδόσ. Teubner): ὅπως δὲ τὰ λεπτομερέστερον ἐθέλονται μαθῆναι ἐξίσταται ἀπὸ τῶν τοῦ κλεινοῦ Καίσαρος συγγραμμάτων διεντυγῆν. Ὁμοίως ἐν εἰσαγωγῇ 3. I. 1· I 4· II 1; VII 2 (ἐκδ. Teubn. τόμ. I σ. 5. 11. 17. 58. 230 καὶ 231).

²⁾ XIV 7 (τόμ. II 254, 12 ἐκδόσ. Teubn.)

των στρατιωτικῶν ἢ λειτουργῶν τοῦ κράτους ἀπομακρυνθέντων τῆς ὑπηρεσίας. Τέλος ἐξηκριβώθη καὶ ἄλλη τις περίεργος τῆς Ἀλεξιάδος πηγῇ, σαφῶς δεικνύουσα, πόσον ἐφρόντιζεν ἡ Ἄννα νὰ ἔχῃ ἀκριβεῖς πληροφορίες· αὕτη εἶνε ἐξαφανισθεῖσά τις λατινικὴ χρονογραφία, ἔργον ἴσως τοῦ ἀρχιδιακόνου Ἰωάννου ἐκ Βάριος, ἐξ ἧς ἦντλησεν ἡ συγγραφεὺς τὰς περὶ Ῥοβέρτου Γυσκάρδου εἰδήσεις της. Τὴν αὐτὴν χρονογραφίαν μετεχειρίσθη καὶ ὁ ἐξ Ἀπουλίας Γουιλέλμος εἰς τὸ λατινικὸν ποίημα «Τὰ κατὰ τὸν Ῥοβέρτον Γυσκάρδον», ὅπερ συνέταξε περὶ τὰ ἔτη 1099 — 1111¹⁾.

Ἡ κριτικὴ, τὴν ὁποίαν ἡ Ἄννα ἐφήρμοσεν εἰς τὰ βοηθήματα της, εἶνε συχνάκις ἐξωτερικὴ καὶ φαινομενικὴ. Διυλίζει μὲν ἐπιμελῶς τὰς εἰδήσεις καὶ εὐσυνειδήτως συμπαραθέτει ἀντιμαχομένας τοιαύτας, ἀσμενίζει δὲ λαλοῦσα περὶ τῆς ἀδεκάστου φιλαληθείας της· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑπερισχύει, ὡς εἶνε ἄλλως φυσικόν, ἡ ματαιοφροσύνη τῆς θυγατρὸς ὑπὲρ τὴν ἀμετάπτωτον ἀντικειμενικότητα· κυρίως ὁ σκοπὸς της εἶνε νὰ δείξῃ πᾶμῃ τὴν εἰκόνα τοῦ πατρὸς καὶ τῆς οἰκογενείας της. Ἡ πανηγυρικὴ τὰς ἐκφαίνεται ἐν αὐτῇ τῷ τίτλῳ Ἀλεξιάς, ὅστις μᾶλλον μνηνύει ἔπος ἢ ποίημα ἐν πεζῷ λόγῳ. Εἰς τὰς περὶ τῶν σταυροφοριῶν κρίσεις της εἶνε φυσικῶς τῷ λόγῳ γνησίως Βυζαντηνὴ. Ἡ χριστιανικὴ καὶ κοινωνικὴ ἰδέα, ἥτις ἐν ἀρχῇ ὑπέθαλψε τὴν μεγάλην ταύτην τῶν ἐθνῶν κίνησιν, εὖρε πάντοτε κωφούς τοὺς Βυζαντινοὺς, πόσον δὲ δικαιολογημένη ἦτο ἡ πρὸς αὐτὴν δυσπιστία τῶν Ἑλλήνων, ἀπέδειξε βραδύτερον λίαν σαφῶς δυστυχῶς ἢ αἰσχυρὰ καὶ φρικαλέα ἔκδησις τῆς τετάρτης σταυροφορίας. Διὰ τοῦτο εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν σταυροφόρων ἡ Ἄννα δὲν βλέπει ἢ ἀπειλητικούς κινδύνους διὰ τὸ βυζαντινὸν κράτος καὶ πηγὴν ρήξεων διὰ τὸν Ἀλέξιον. Πρὸς τοῦτο συνάδει καὶ τὸ θρησκευτικὸν πρὸς τοὺς Λατίνους μῖσος, ὅπερ ἔχει κοινὸν ἡ Ἄννα πρὸς τε τοὺς συγχρόνους καὶ τὸν διάδοχόν της Κίνναμον. Ἀλλὰ οὐσιωδεστέρα ἡ πᾶσαι αὐ-

¹⁾ Ἰδε R. Wilman εἰς τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον σύγγραμμα.

ται αἱ ιδιότητες, αἵτινες εὐκόλως ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς συγγενικῆς αὐτῆς θέσεως καὶ τῆς ἐθνικότητος, εἶνε ἡ ἀτελής χρονολογία. Εἰς προσοχὴν προτρέπει ἡμᾶς καὶ ἡ ἀφροντισία, μεθ' ἧς ἡ Ἄννα πρὸς χάριν τῆς καλῆς μορφῆς τοῦ λόγου τὰς παρὰ τῶν προτύπων τῆς λαμβανομένης φράσεις ἐφαρμόζει εἰς ὅλως διάφορα πράγματα. Ἐν τοιοῦτο παράδειγμα δανεισμένης ἐκ τοῦ Ψ' ἐλλοῦ φράσεως παρέχει ὁ Κάρολος Νόυμαν ἐν τῷ Βυζαντηνῷ Δελτίῳ τρίτω τόμῳ σ. 377 ἐ. Πρβ. Σάθα Μεσαιων. βιβλιοθ. 4, Προλόγου σ. 447 σημ. 7.

Ἀληθῶς ιστορικὴν ἀντίληψιν τῶν γεγονότων δὲν δύναμεθα παρ' οὐδενὸς νᾶ προσδοκῶμεν κατὰ τὸν 19' αἰῶνα, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον παρὰ γυναικὸς ιστοριογράφου. Καθ' ὃν τρόπον αἱ γυναῖκες καθόλου — καὶ τοῦτο πανταχοῦ καὶ πάντοτε — μετὰ μείζονος θέρμης ἐπιλαμβάνονται τῶν ἐξωτερικῶν, ἀτομικῶν καὶ συγκεκριμένων πραγμάτων, ὀλιγώτερον δὲ φροντίζουν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν συναφείας καὶ τῶν ἐσχάτων αἰτίων, οὕτω καὶ ἡ Ἄννα ἀσμενίζει μᾶλλον εἰς τὰς περιγραφὰς λαμπρῶν πολιτικῶν πράξεων, πανηγυρικῶν ἀκροάσεων, ἐκκλησιαστικῶν ἐορτῶν καὶ τῶν τοιούτων παρὰ εἰς τὴν παράστασιν τῶν ἀγώνων καὶ κατορθωμάτων τοῦ πατρός της ἐν τῇ στρατιωτικῇ καὶ διοικητικῇ διακοσμήσει τοῦ κράτους καὶ ἐν τῇ ἀνορθώσει τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἀλλ' ὅσας ἐλλείψεις καὶ ἂν ἔχῃσι τὰ ὑπὸ θυγατρὸς συγγεγραμμένα ταῦτα ἀπομνημονεύματα πατρός, ἀνῆκουσιν ὅμως εἰς τὰ ἐξοχώτατα ἔργα τῆς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐλληνικῆς ιστοριογραφίας· εἶνε αὐθεντικὴ ἀφήγησις λαμπρᾶς τῆς βυζαντηνῆς ιστορίας περιόδου, οὐχ ἥττον καὶ διὰ τὴν Δύσιν σπουδαίας· ἡ ἐξ αὐτῶν δὲ ἐντύπωσις εἶνε ὡς ἐκ τινος μετὰ στοργῆς καὶ ἐπιμελείας διαγραφείσης εἰκόνας μονάρχου, ὅστις διὰ τὰ ὑπέροχα στρατιωτικὰ ἔμα καὶ πολιτικὰ προσόντα καὶ τὴν ἔκτακτον περὶνοιαν τάσσεται εἰς τοὺς ἐξοχωτάτους ἄνδρας τοῦ μέσου αἰῶνος. Τὴν Ἄνναν ὡς συγγραφεὰ χαρακτηρίζει καὶ τὸ φιλόσκιμμον καὶ χλευαστικόν, πρὸς δὲ ἡ γυναικεία ἀδυναμία τῆς ἀδολεσχίας καὶ κακο-

γλωσσίας, ἰδίως δὲ πολλή ματαιοφροσύνη· εἰς πᾶσαν περίστασιν ἀκούομεν αὐτὴν γαυριῶσαν ἐπὶ τῇ παιδείᾳ, εὐγενείᾳ καὶ τῇ ἐλληνικῇ τῆς καταγωγῇ. Μόνον δὲ διὰ τῆς σκοτίου φιλαρχίας, ἣτις μάλιστα κατέστησεν αὐτὴν ἄπιστον καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ἀδελφικὴν στοργήν, ἀμαυροῦται ὅχι ὀλίγον ἡ εἰδυλλιακὴ εἰκὼν τῆς πολυθελγήτρου ἄλλως ταύτης γυναικός.

Ὡς πρὸς τὸ λεκτικὸν ἡ Ἀλεξιάς εἶνε τὸ πρῶτον εὐμέγε-
θες μνημεῖον τῆς λογοτεχνικῆς ἀναγεννήσεως, ἣτις παρα-
σκευασθεῖσα δραστηρίως ὑπ' ἀνδρῶν οἷος ὁ Ψελλός, ὠρίμους
τοὺς καρπούς τῆς ἔδειξεν ἐπὶ Κομνηνῶν, ἐξηκολούθησε δὲ καὶ
ὑπὸ τοὺς Παλαιολόγους. Ἐνῷ ὁ Γενέσιος, ὁ διάκονος Λέων καὶ
ἐν μέρει αὐτὸς ὁ Ἀτταλειάτης ὑπόκεινται ἔτι εἰς τὴν ἐπίδρα-
σιν τοῦ γλωσσικοῦ τύπου τῆς μακεδονικῆς ἐποχῆς, ὅστις ἀπο-
κρούει τὴν κλασικότητα καὶ βασίζεται οὐσιωδῶς ἐπὶ τῆς βυζαν-
τηνῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς συνηθείας, ἡ Ἄννα ἀναστρέφεται ἐντὸς
τοῦ γνησίου ἀνθρωπισμοῦ. Δὲν γράφει πλέον τὴν σύγχρονον γλῶσ-
σαν, ὅπως μέχρι τινὸς ἔπραττον τοῦτο οἱ συγγραφεῖς τῆς εἰρη-
μένης ἐποχῆς, οὐδὲ ζητεῖ τὰ πρότυπα αὐτῆς ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ
Ἀγαθίου, Θεοφυλάκτου, Γενεσίου ἢ Λέοντος· οὐδαμῶς μετέχει
καὶ τῆς ἀδιαφορίας τῶν περὶ τὸν Πορφυρογέννητον καὶ τῶν μικρὸν
πρὸ αὐτοῦ συγγραφέων πρὸς τὰς τοῦ χύδην λαοῦ καὶ τὰς ξένας
λέξεις· τὸ ἰδεῶδες τῆς Ἄννης εἶνε ὁ ἀττικισμὸς καὶ πρότυπά τῆς
ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Πολύβιος, ἐξ οὗ μάλιστα ἐν τῷ προ-
οιμίῳ ὁλόκληρον πρότασιν ἰδιοποιεῖται (σ. 4, 26 ἐ. ἐκδόσ. Teubn.
= Πολυβ. I 14), ἐν μέρει δὲ καὶ μεταγενέστεροι Ἕλληνες οἷον
Ἰωάννης ὁ Ἐπιφανεύς, ὅστις χορηγεῖ εἰς αὐτὴν θησαυρὸν
ὅλον ἐκ τοῦ Θουκυδίδου εἰλημμένων φράσεων, καὶ ὁ Ψελλός (ἰδε
ἀνωτέρω). Ξένα ὀνόματα, τὰ ὅποια ὡς αὐτὴ ἐφρόνει μιαίνουσι τὸ
ὕφος τῆς ἱστορίας, καὶ δημώδεις λέξεις μεταχειρίζεται μόνον ἐν
ἀνάγκῃ, ἐφ' ᾧ καὶ συγγνώμην πολλάκις ζητεῖ¹⁾. Τὸ οὐσιωδῶς

¹⁾ Ἀφοῦ π. χ. ἐν X 8 (= τόμ. II σ. 81 ἐκδ. Teubn.) παρέθηκεν ἱκανὰ ξένα ὀνό-
ματα, ἐπιλέγει· καὶ μεμφέσθω μηδεὶς ἡμῖν τοιούτοις χρωμένους ὀνόμασι βαρβαρικοῖς

τὴν Ἀλεξιάδα κατὰ τὸ λεκτικὸν διακρίνον ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων τῶν προηγηθέντων αἰώνων εἶνε τοῦτο μάλιστα, ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῆς εἶνε ἐντελῶς τεχνητή, καρπὸς σχολικῆς παιδείας. Πάνυ δὲ ὀρθῶς ἡ Ἄννα κομψεύεται ὅτι τὸ ἐλληνίζειν εἰς ἄκρον ἐσποῦδάκει, διότι ὄντως «ἐσπούδασε» τὴν ἐλληνικὴν ὡς ξένην γλῶσσαν. Ἐπομένως τὸ πρωτότυπον βυζαντινὸν ἰδίωμα, ὅπερ διέκρινε τὴν ἀπὸ τοῦ 5' μέχρι τοῦ 1' αἰῶνος λογοτεχνίαν, ὑπεχώρησεν εἰς τὴν μουρμιώδη σχεδὸν σχολαστικὴν γλῶσσαν, ἥτις ἐν ἄκρᾳ ἀντιθέσει εὐρίσκεται πρὸς τὴν συγχρόνως ἀναφαινομένην δημώδη). Ἐκτοτε ἀνεκκλήτως ἀπεφασίσθη τὸ δικέφαλον τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ λογοτεχνίας. Ἀλλ' ἡ Ἄννα, ὅσον σχολαστικῶς καὶ ἂν θεραπεύῃ τὴν κλασικότητα, δὲν δύναται νὰ ἀποτρίψῃ ἀφ' ἑαυτῆς τὰ ἴχνη τῆς ἐποχῆς· καὶ αὐτὴ ἀποδεικνύει, ὅτι εὐκόλῳ μὲν εἶνε νὰ θανείζηται τις λέξεις καὶ φράσεις ἐξ ἀρχαίων προτύπων, δύσκολον δὲ μὲν νὰ μιμῆται τὰ δυσκολώτερα τῆς γλώσσης αὐτῶν, τουτέστι τὴν σύνταξιν καὶ τὸ ὅρος. Καὶ ἐν τῷ λεξιλογίῳ αὐτῆς ἀναγκάζεται πολυτάκως νὰ κάμνῃ παραχωρήσεις εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς τεχνικοὺς ὅρους τοῦ αἰῶνός της.

1. Ἐκδόσεις: Κατὰ πρῶτον ἐξετυπώθη ἡ Ἐπιτομὴ τοῦ ἐν Μο-

καὶ ἀφ' ὧν εἶσι τὸ ὅρος τῆς ἱστορίας καταμεινέσθαι. Οὐδὲ γὰρ ὁ Ὅμηρος ἀπηξίωσε Βοιωτοὺς ὀνομάζειν καὶ τινὰς βαρβαρῶδεις νήρους διὰ τὴν τῆς ἱστορίας ἀκριβείαν. Ὅμοιως δικαιολογεῖ ἐν VI 14 (= I σ. 222 ἐκδ. Teub.) τὴν παράθεσιν ὠνομαστικῶν: γὰρ καὶ τῆς ἐπωνυμίας μεμνήσθαι τῶν κατ' αὐτοὺς ἀρίστων ἀνδρῶν, εἰ καὶ τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας τούτοις καταμεινέται. Ἡ ἀπυστροφή αὕτη πρὸς τὰ ξενόγητα ὀνόματα ἠῦξεν ἵσως ἕνεκα τῆς δυσκολίας τῆς ἀποδόσεως αὐτῶν διὰ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαδήτου, ἀλλ' ἡ κυρία αἰτία εἶνε ἡ ἀλλόκοτος γλωσσικὴ καθαρολογία, ἥς ἕνεκα καὶ σήμερον ἐν Ἑλλάδι τὰ ἱστορικὰ καταστάνα νεώτερα τοπικὰ ὀνόματα ἄλλοτε εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν μεταφέρονται. [Ἡ καθαρολογία εἶνε καὶ σήμερον μέγα κακὸν ἐν Ἑλλάδι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ συγγραφεὺς, ἀλλ' ἡ ἀντικατάστασις τῶν νεωτέρων ξενόγητων τοπικῶν ὀνομάτων διὰ τῶν ἀρχαίων ἔχει ἐν τοῖς πλείστοις ἀλλαγοῦ τὸν λόγον της. Σ Μ.] Ὅμοιως συνιθίζει ἡ Ἄννα, ὡς αἰεὶ παρειαγεί ὁ ἡμῶν εἰς λέξεις, νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν σκοτεινὴν αὐτῶν πηγήν, π. χ. βεστιάριτας ἡ συνήθεια καλεῖ IV 4 (= I σ. 138 ἐκδ. Teubn.).

1) Ἡ Ἄννα παρειαγεί ἡ ἴδια εἰς δύο χωρία (II 4 καὶ VII 3 = τόμ. I σ. 69, 6 καὶ 240, 6 ἐκδ. Teubn.) δημῶδεις ἐλληνικοὺς στίχους, οὓς ἐτραγοῦδουσε ὁ λαὸς χλευάζων τὸν Ἀλέξιον.

νάχῳ κώδικος ἐν τοῖς Opera D. Hoeschelii, ἐν Αὐγούστῃ 1610· ἐπανελήφθη τὸ 1618. — Τοῦ ὅλου συγγράμματος ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Petrus Possinus, ἐν Παρίσις 1651 (δυσανάγνωστον κείμενον καὶ ἄχρηστον γλωσσάριον). — Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης τόμ. I (βιβλ. 1-9) ὑπὸ J. Schopen 1839, τόμ. II (βιβλ. 10-15) ὑπὸ A. Reifferscheid 1878, προσετέθησαν παράλλαλα χωρία ἐκ λατινικῶν χρονογραφικῶν, νέα λατιν. μετάφρ., τὸ γλωσσάριον τοῦ Ποσσίνου, τὰ ἀνεκτίμητα τοῦ Du Cange σχόλια, πίναξ ἱστορικὸς καὶ τῶν πραγμάτων, εὐρετήριον τῶν παροιμιῶν καὶ νομισματικοὶ πίνακες· τὸν Φλωρεντιανὸν κώδικα συνεβουλεύθησαν μόνον ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ. — Ἀνατύψεις τῆς ἐν Παρίσις ἐκδόσεως παρὰ Migne, Patr. gr. 131, 59-1244. — Τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν πρώτην σταυροφορίαν μέρη ἐξέδ. ὁ E. Miller ἐν τῷ Recueil des historiens des croisades. Histor. grecs t. I 2 (ἐν Παρίσις 1875)· πρὸς δὲ σχόλια ἐν τόμῳ II (1881), ὅπου καὶ αἱ διάφοροι γραφαὶ τοῦ κώδικος Florent. παρατίθενται. — Τὸν Φλωρεντιανὸν κώδικα ἐχρησιμοποίησεν ἐντελῶς τὸ πρῶτον ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει ὁ A. Reifferscheid, ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Λειψίᾳ, Bibl. Teubner. 1884· ἀλλὰ διὰ τὰ μνημονευθέντα παραρτήματα ἔχει τὴν χρησιμότητά της καὶ ἡ ἐν Βόννῃ ἐκδοσις.

2. Μεταφράσεις: Γερμανιστὶ ἐν τῇ Fr. Schiller's Allgemeine Sammlung historischer Mémoires vom 12. Jahrhundert bis auf die neuesten Zeiten, Jena 1790, I 1-2. — Δανιστί: ὑπὸ A. Hovgaard, ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Κοπεγχάγῃ 1879-1882. — Ρωσιστί: ἐν τῇ συλλογῇ τῆς ἐν Πετροπόλει ἐκκλησι. ἀκαδημίας. — Ἡ Ἄλξιζ μετὰ τοῦ Νικηφόρου Βρυεννίου ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς σύνταξιν ἱστορικοῦ μυθιστορήματος, ἀνεπιτυχοῦς ὅμως, εἰς τὸν «Ροβέρτον κόμητα τῶν Παρισίων» τοῦ Walter Scott.

3. Βοηθήματα: Joh. Conr. Fueslin, Dissertatio de Alexiade Annae Comnenae, ἐν Ζυρίχῃ 1766· ἐπανελήφθη ἐν τῇ Bibliotheca Hagana historico-philologico-theologica, Classis primae fasciculus primus, ἐν Ἀμστελδάμῳ καὶ Λουγδούνῳ Βαταυῶν 1768 σ. 1-47. — Fr. Buchholz, Bemerkungen über den Geist der Anna Comnena, ἐν τῷ ὑπὸ K. L. Woltmann ἐκ-

δεδομένῳ περιοδικῷ Geschichte und Politik 2 (1805) 167-210.— Fr. Wilken, Rerum ab Alexio I, Joanne, Manuele Comnenis gestarum libri IV, ἐν Χαϊδελεβέργῃ 1811 σ. 180 καὶ ἀλλαχοῦ.— L. Fr. Tafel, Annae Comnenae supplementa historiam ecclesiasticam Graecam s. XI et XII spectantia, ἐν Τυβίγγῃ 1832.— Τὴν ἀφήγησιν τῆς Ἀννης περὶ τῆς παιδεύσεως ἣτις παρείχετο ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς συσταθέντι πτωχοκομείῳ XV 7 (=II 349 ἐ. ἐκδόσ. Βόννης) διαφωτίζει ὁ R. J. F. Henrichsen, Om Schedographien i de Byzantinske Skoler, ἐν Κοπεγχάγῃ 1843 σ. 12-14.— R. Wilmanns, Anna Comn. verglichen mit Guil. Apuliensis ἐν τῇ Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde von Pertz 10 (1851) 87-121.— H. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters, ἐν Χάλλῃ 1869 σ. 299-303 (ἀνευ ἀξίας).— B. Kugler, Peter der Eremit und Albert von Aachen, ἐν Histor. Zeitschrift 44 (1880) 22-42.— B. Kugler, Kaiser Alexius und Albrecht von Aachen ἐν ταῖς Forschungen zur deutschen Geschichte 23 (1882) 480-500 (πραγματεύεται καὶ περὶ τῆς νόθου ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλεξίου Α' πρὸς τὸν κόμητα Ροβέρτον τῆς Φλάνδρης)¹.— B. Kugler, Albrecht von Aachen, ἐν Στουτγάρτῃ 1885.— H. von Sybel, Geschichte des ersten Kreuzzuges, 2 Auflage, ἐν Λειψίῳ 1881, ἐν ᾗ συχνάκις ὑπ' ὅσιν λαμβάνεται καὶ σχολιάζεται ἡ Ἀλεξιάς.— B. Βασιλιέφσκη, Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Πετσαυνοί, ἐν τῇ (ῥωσσ.) Ἐφημερίδι τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1872 τόμ. 164 Νοεμβρ. καὶ Δεκεμβρ.— Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν κριτικὴν καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν ὑπὸ W. Fischer, Trapezus im 11. und 12. Jahrh., ἐν ταῖς Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung 10 (1889) 177-207. H. Hagenmeyer, Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum, ἐν Χαϊδελεβέργῃ 1890 σ. 505-510 βιβλιολογία.— K. Dieter, Zur Glaubwürdigkeit der Anna Comnena, I. Der Petschenegenkrieg 1084-1091, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 386-390.— Πρὸς ἐρμηνείαν τῆς Ἀλεξιάδος I 237, 8 ἐ. ἐκδόσ. Βόννης πρβ. T. A. Archer, The

¹) Τὴν γνησιότητα τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὑπερασπίζεται ὁ Heinrich Hagenmeyer ἐν Βυζαντ. Δελτ. 6 (1897) 1-32. Σ. Μ.

battle of Hastings, ἐν The english historical review 9 (1894) 24 ἐ. — Περὶ τῆς γλώσσης τῆς Ἀλεξιάδος: A. Reifferscheid, Anal. crit. et gram., Index lectionum τοῦ πανεπ. τῆς Βρεσλαυίας 1877-78 σ. 11. — Ἐξήγησις δημῶδους τινὸς σκωπτικοῦ στίχου παρατι-
 θεμένου ὑπὸ τῆς Ἀννης ὑπὸ W. Fischer ἐν Berliner philol. Wo-
 chenschrift 5 (1885) 391 ἐ. Ὁρθότερα λέγει περὶ τούτου καὶ ἄλλου
 τινὸς δημῶδους σκωπτικοῦ στίχου ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου, Δύο
 δημοτικοὶ στίχοι παρὰ τῇ Ἀννῇ Κομνηνῇ ἐν τοῖς Χρονικοῖς τοῦ ἐν Ὁ-
 δησσῷ πανεπιστ. 2 (1892) 281-287· πρβ. τὴν ἔκθεσιν τοῦ E. Kurtz,
 ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 141. — Περὶ τοῦ κειμένου: Σπ. Π.
 Λάμπρος ἐν τῷ Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 282. — J. C. Bury, So-
 me notes on the text of Anna Comnena, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2
 (1893) 76-78. — Διορθώσεις εἰς τὴν ὑπὸ E. Miller ἐκδοθεῖσαν δη-
 μῶδῃ ἑλλην. ἐπιτομῇ (ἴδε κατωτέρω) ὑπὸ Σ. Δ. Παπαδημητρίου ἐν
 τοῖς Χρονικοῖς τοῦ πανεπ. τῆς Ὁδησσῷ 4 (1894) 153-158. — Αἱ κύ-
 ριαι πραγματεῖαι: E. Oster, Anna Comnena, τρία προγράμματα
 ἐν Rastatt 1868, 1870, 1871. — Caal. Neumann, Grie-
 chische Geschichtschreiber und Geschichtsquellen im 12.
 Jahrhundert, ἐν Λειψίᾳ 1888 σ. 17-30. — Ἡ ἀρχαιοτέρα βιβλιολο-
 γία παρατίθεται παρὰ τῷ Oster I 52.

4. Ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου: Ἡ Ἀλεξιάς διεσώθη ἐν ὀλίγοις
 χειρογράφοις, ὧν ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις δὲν διευκρινήθη ἐντελῶς ἀκόμῃ.
 Πρωτεύει ὁ κώδιξ Florentinus 70, 2 τοῦ 13^{ου} αἰ., πρὸς ὃν συμφω-
 νεῖ ἡ ἐν κώδ. Monac. gr. 355 καὶ Vatic. gr. 981 εἰς ὅκτῳ βιβλία
 διηρημένη ἐπιτομῇ τῶν δεκατεσσάρων πρώτων βιβλίων. Ἐξ ἀντιθέτου
 πρὸς αὐτοὺς ἔχομεν τὸν ἐν τέλει συμπληροῦντα τὸν Φλωρεντιανὸν Paris.
 Coisl. 331 τοῦ 13^{ου} αἰ., ἐξ οὗ ἐπήγαγεν εἰς Barberinus καὶ εἰς Va-
 ticanus (πάντως ὁ κώδιξ 1438). Ὁ Παρισιανὸς περιέχει πλῆθος μετα-
 βολῶν καὶ νοθεῶν προδῆλως παρεμβληθεῖσων ἐκ συμφέροντος κομματικοῦ
 ὑπὲρ τῶν Κομνηνῶν. Ἀν αὗται προέρχονται ἐκ τοῦ βιβλιογράφου ἢ τῆς
 συγγραφέως αὐτῆς, εἶνε ζήτημα ἄλυτον ἀκόμῃ. Οὐδὲν βέβαιον δύναται
 νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ χρόνου, καὶ ὃν συνετάχθη ἐπιτομῇ τῶν κωδ.
 τοῦ Μονάχου καὶ τοῦ Οὐατικανοῦ, εἰς οὓς ὑπάρχει χωρίον παρεμβληθὲν
 ἐκ τοῦ Ζωναρᾶ. — Ὁ E. Miller, ἐν τῷ Catalogue des mss grecs

de la bibl. de l'Escorial, ἐν Παρισίοις 1848, μνημονεύει ἐν σ. 308 χειρόγρ. τῆς Ἀλεξιάδος ἐκ τῆς βιβλιοθ. τοῦ καρδινάλιου Sirlet καὶ ἐν σ. 338 καὶ 520 ἄλλο ἐκ τῶν προϋπαρχόντων ἐν τῷ Escorial. Τοῦτο τὸ τελευταῖον κατεστράφη βεβαίως κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1671· ἀγνοῶ δὲ ἂν σώζεται ἔτι τὸ πρῶτον. Ὁ κῶδιξ Vatic. Ottob. 131 τοῦ ιζ' αἰ., ὅστις περιέχει μόνον τὰ βιβλία 6-15, ἀντεγράφη βεβαίως ἐκ τινος σωζομένου ἔτι χειρογρ. Συμπληροῦ αὐτὸ ὡς φαίνεται ὁ κῶδ. Vatic. Ottob. 137 τοῦ ιζ' αἰ., ὅσον δυνάμεθα νὰ εἰκίσωμεν ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ E. Feron καὶ F. Bataglini ἐν Πάριϊ 1893 σ. 75 καὶ 78. — Τέλος κολοβὸν τι χειρόγρ. ἐν Leyden περιέχει ἐπιτομὴν τῆς Ἀλεξιάδος εἰς ἀπλουστέραν καὶ δημωδεστέραν μᾶλλον γλῶσσαν· ἴδε Schopen ἐκδ. Βόννης τόμ. I XVI. Τὸ κείμεν. τοῦτο ἐξέδ. ὁ E. Miller ἐν Recueil des histor. grecs des croisades t. I (ἐν Παρισίοις 1875) 2, 65-179.

5. Πλὴν τῆς Ἀλεξιάδος κατέλιπεν ἡ Ἄννα Κομνηνὴ καὶ ἐν Ἐπιγράμματι εἰς τὴν Χριστοῦ εἰκόνα ἐκ δεκαεπτὰ τριμέτρων συγχείμενον, ὅπερ διέσωσεν ὡς φαίνεται μόνον ὁ κῶδιξ Laurent. 5, 10 τοῦ ιδ' αἰ. Θὰ ἐκδόσῃ αὐτὸ προσεχῶς ὁ Κρουμέύχερ. Οὐδὲν ἀκριβέστερον γνωρίζω περὶ τοῦ «Προλόγου εἰς τὴν διάλεξιν τῆς Κμισαρίσσης κυρᾶς Ἄννης ὡς παρ' ἐκείνης ἐκδοθέντος», ὅστις κεῖται ἐν τῷ κώδικι Bodl. Baroc. 131 fol. 231.

122. Ἰωάννης ὁ Κίνναμος, υἱὸς ἐγκρίτου οἰκογενείας ἐγεννήθη μικρὸν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ (1143) καὶ ἔνωρις ἤδη εἰσῆλθεν εἰς τὴν αὐλικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουῆλ (1143-1180), ὃν ὡς ἰδιαιτερός γραμματεὺς («γραμματικὸς») συνώδευσεν εἰς τὰς κατὰ τὴν Εὐρώπην καὶ Ἀσίαν ἐκστρατείας του. ¹⁾ Ὅτι ἔζη ἀκόμη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος

¹⁾ Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ συγγράμματός του ὡς καὶ ἐν τῷ τίτλῳ τοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀγγελον (ἵδε κατωτέρω) λόγου ὀνομάζεται γραμματικὸς. Περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως ταύτης ἴδε Carl Neumann, Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im 12. Jahrhundert, ἐν Λειψία 1888 σ. 94 καὶ M. Treu ἐν Βυζαντιν. Δελτ. 4 (1895) 3.

Ἀνδρονίκου, γνωρίζομεν παρὰ τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου, ¹⁾ ὅστις περὶ τοῦ Κιννάμου διηγείται νόστιμον ἀνέκδοτον, χαρακτηριστικὸν τῶν βυζαντινῶν ἡθῶν, συμβάν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἤκουσέ ποτε ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Νέων Πατρῶν καὶ ὁ Κίνναμος εἶχον ζωηράν ἐν τῇ σκηνῇ του συζήτησιν περὶ τῆς εὐαγγελικῆς ῥήσεως. « Ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστίν » ἔνεκα τούτου ὠργίσθη καὶ ἠπειλήσεν ὅτι θὰ ρίψῃ ἀμφοτέρους εἰς τὸν ποταμὸν Ρύνδακον, ἐὰν δὲν ἔδιδον τέλος εἰς τὴν δογματικὴν των φιλονεικίαν. Καὶ εἰς τὸν θάνατον δὲ τοῦ Ἀνδρονίκου (τὸ 1185) ἐπέζησεν ἀναμφιβόλως ὁ Κίνναμος, διότι εἰς τι χειρόγραφον τοῦ Ἐσκουριὰλ ἀναφέρεται λόγος τοῦ Κινάμου πρὸς τινὰ αὐτοκράτορα ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων (ἶδε κατωτέρω).

Ὁ Κίνναμος συνέγραψεν ἱστορίαν, πραγματευομένην ἐν τοῖς ἐπτά διασωθεῖσι βιβλίοις τὰς πράξεις τῶν ἐτῶν 1118—1176, ἥτοι « Ἐπιτομὴν τῶν κατορθωμάτων τῷ μακαρίτῃ βασιλεῖ καὶ πορφυρογεννήτῳ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Κομνηνῷ καὶ ἀφήγησις τῶν πραχθέντων τῷ αἰδίδμῳ υἱῷ αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ καὶ πορφυρογεννήτῳ κυρῷ Μανουήλ τῷ Κομνηνῷ πονηθεῖσα Ἰωάννῃ βασιλικῷ γραμματικῷ τῷ Κιννάμῳ ». Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐπιτομώτερον μὲν διεξῆλθεν ὁ συγγραφεὺς τὰ κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰωάννου καὶ δὴ ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, λεπτομερῶς δὲ ἐπραγματεύθη κυρίως μόνον τοὺς χρόνους τοῦ Μανουήλ. Ὡμίλῃσε δὲ προεισαγωγικῶς ἀπλῶς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννου, προδῆλως ἵνα συνάψῃ τὴν ἑαυτοῦ πραγματείαν πρὸς τὰς ἀμέσως προηγηθείσας ἱστορίας τοῦ Ζωναρᾶ καὶ τῆς Ἀννης Κομνηνῆς. Τὸ ἔργον εἶνε νῦν ἐν τέλει κολοβόν, ἀλλ' ἀρχικῶς ἔφθανε πιθανῶς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Μανουήλ. Συνέταξε δὲ αὐτὸ ὡς φαίνεται κατὰ τὰ ἔτη 1180—1183, διότι ἐν τῷ προοιμίῳ μνημονεύει τοῦ θανάτου τοῦ Μανουήλ, ἐν ἄλλῳ δὲ χωρίῳ ²⁾ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μανουήλ, τοῦ νεαροῦ Ἀλεξίου, ἀποθανόντος τὸ 1183, ὡς ἔτι ζῶντος. Ἀλλὰ

¹⁾ σ. 340 ἐκδόσεως Βόννης.

²⁾ VI 2 = σ. 257, 10 ἐκδ. Βόννης.

δὲν ἐδημοσίευσεν ἢ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ἀνδρονίκου, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς αὐστηρᾶς ἐν Π 7 κρίσεως¹⁾. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Κιννάμου δὲν διεδόθη ὡς φαίνεται πολὺ· ὁ μὲν Νικήτας Ἀκομινάτος ἀγνοεῖ αὐτὸ ὅλως, διεσώθη δὲ δι' ἐνὸς καὶ μόνου χειρογράφου κολοβοῦ ἐν τέλει. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο δυστυχῶς, ὡς ἀποδεικνύεται ἐξ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως, περιέχει τὸ γνήσιον τοῦ Κιννάμου πόνημα, ἀλλὰ μόνον ἐπιτομὴν αὐτοῦ²⁾. Πολλαχοῦ ὁ συγγραφεὺς παραπεμπεῖ εἰς προηγηθείσας ἀφηγήσεις αἰτίνες δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ σωζομένῳ κειμένῳ· πλὴν δὲ τούτου λείπει ὡς φαίνεται καὶ ἡ εἰσαγωγή ἐκ τοῦ πέμπτου καὶ ἔκτου βιβλίου. Οὐδὲ δύνανται ταῦτα νὰ ἐξηγηθῶσιν ἀπλῶς ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Κίνναμος ἀπέθανεν αἰφνιδίως πρὶν ἀποτελειώσῃ πάντα τὰ μέρη τοῦ συγγράμματος καὶ τὴν ὕλην αὐτοῦ καθ' ὅλα ἐπεξεργασθῇ.

Ἡ κακὴ αὕτη κατὰστασις τῆς παραδόσεως καὶ αἱ σπουδαῖαι τοῦ κειμένου φθοραὶ καθιστῶσι δύσκολον τὴν περὶ τοῦ Κιννάμου κρίσιν ὡς ἱστορικοῦ καὶ συγγραφέως. Διὰ τὰς σφοδράς αὐτοῦ κατὰ τῶν Δυτικῶν ἐπιθέσεις ἐφείλκυσε μέχρις ἐσχάτων πολλὰς ἀντιπαθείας. Πραγματικῶς δὲ ἡ μὲν ἐθνικὴ αὐτοῦ συνείδησις εἶνε λίαν ζωηρά, ὁ δὲ ἐπίμονος ἰσχυρισμὸς του, ὅτι νόμιμον ὑπόστασιν ἔχει μόνον ὁ ἀνατολικὸς ῥωμαϊκὸς θρόνος, καὶ ἡ σφοδρὰ πολεμικὴ του κατὰ τῶν ἀξιώσεων τῆς ῥωμαϊκῆς παπυσύνης καὶ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας εὐρίσκονται ἐν ἀντιφάσει πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα· ἀλλόκοτος ἀναχρονισμὸς φαίνεται εἰς ἡμᾶς ὁμοίως καὶ ἡ ἀγέρωχος αὐτοῦ περὶ τοῦ ῥωμαϊσμοῦ πεποιθήσις, ὃν γνήσιον εὐρίσκει μόνον ἐν Βυζαντίῳ³⁾. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὴ ὁ

¹⁾ Kap — Herr (ἴδε κατωτέρω) σ. 419.

²⁾ Τὴν σπουδαίαν ταύτην ἀνακάλυψιν χρεωστούμεν εἰς τὸν Carl Neumann, Geschichtschreiber κτλ. σ. 79 ἔ.

³⁾ Πρβ. βιβλ. Ζ' σελ. 218, 14 ἔ. ἐκδός Βόννης: μακρὸς γὰρ ἐξ οὗ χρόνος τὸ τῆς βασιλείας ὄνομα ἐν Ρώμῃ ἀπώλετο, ἐξ οὗ μετὰ Αὐγουστον, ὃν καὶ Αὐγουστοῦλον ἐκάλουσαν . . . ἐπὶ Ὀδόακρον καὶ Θεοδόρικον ἐξῆς τὸν Γότθων ἡγεμόνα τυράννους ἄμφω μετέδῃ τὰ τῆς ἡγεμονίας. Ρῆξ γὰρ Θεοδόριχος καὶ οὐ βασιλεὺς διεβίω καλούμενος . . . Ρώμη μέντοι ἀπὸ Θεοδερίκου καὶ ὀλίγω πρότερον ἄχρι καὶ νῦν στασιαζομένη διαγέγονεν, πολλάκις μὲν πρὸς Βελισαρίου καὶ Ναρσού τῶν Ρωμαίων στρατηγοῦ ἐπὶ τῶν Ἰουστινιανοῦ Ρωμαίων

κύριος τῆς ἱστορίας του ἦρως εἶνε ὁ προστάτης αὐτοῦ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, ἡ ἀφήγησις λαμβάνει πανηγυρικὸν χαρακτῆρα, διὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἡ ἀλήθεια ἐνίοτε συγκαλύπτεται καὶ ἀνύπαρκτα πράγματα ἐπινοοῦνται. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδόλως δικαιουσιν ἡμᾶς νὰ ἀμφισβητήσωμεν ἐν γένει τὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ Κιννάμου. Εἶνε μάλιστα ἐξαιρετος ἀφηγητής, ἐὰν μόνον δὲν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἐξαλλοῦν αὐτοῦ φιλοπατρίαν καὶ φιλοδυναστικότητα. Ἡ περὶ τῆς δευτέρας σταυροφορίας ἀφήγησις προξενεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι στήριζεται εἰς μελέτας τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις ἐπισήμων ἐγγράφων· καὶ ἡ λοιπὴ δὲ ἱστορικὴ αὐτοῦ ὅλη εἶνε σπουδαία καὶ καλῶς διατεταγμένη, συλλεγεῖσα πιθανῶς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως πολὺ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μανουήλ. Τὰς γνώσεις αὐτοῦ ὀφείλει πρὸ πάντων εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς ἀνδρας, καὶ τὸ σύγγραμμα δὲ αὐτοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον εἶνε πολεμικὴ ἱστορία. «Ὅσα ἐκ τοιούτων πηγῶν ἔμαθε, ταῦτα ἀφηγεῖται μετὰ μεγίστης εὐσυνειδησίας, οὐχὶ δὲ σπανίως ὁμολογεῖ τὴν ἀγνοίαν ἢ τὴν ἐπισφαλῆ γνώσιν του. Τὰς ἐκθέσεις, ἃς λαμβάνει, ἐπιμελῶς ἀποφεύγει νὰ διασκευάζῃ, φαίνεται δὲ ὡς νὰ μεταφέρῃ ἀμέσως εἰς τὸ σύγγραμμά του τὰς πρώτας του σημειώσεις. » ¹⁾ Ἐν τῷ ἔργῳ του ἐπικρατεῖ, ὡς ὁ Νόυμαν πάλιν ὀρθῶς παρατηρεῖ, ἡθος τιμίου καὶ στρατιωτικοῦ ἀνδρός, διαπνεόμενον ὑπὸ ἐμφύτου καὶ ἀνυποκρίτου ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορός του ἐνθουσιασμοῦ. Ὁ Κίνναμος εἶνε ὁ ἄριστος καὶ πιστότατος ἐρμηνεύς τῆς μεγαλοπράγμονος πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Μανουήλ ἐξήτει νὰ θέσῃ εἰς πρᾶξιν.

Τὸ λεκτικὸν τοῦ Κιννάμου, καθὼς καὶ ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ

ἀνασωθεῖσα χρόνων, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἤττον τυράννοις βαρβάροις δουλεύουσα, οἱ καὶ ῥήγες κατὰ Θεωδερίχου τοῦ πρώτου καὶ ῥηγὸς ἄμα καὶ τυράννου κέκληνται ζῆλον. Οἷς δὲ μὴ τοῦ τῆς βασιλείας μέτεστιν ὕψους. πόθεν οὗτοι τηλικαὶ προβεβλήσονται ἀρχαί; . . . τοῖς δὲ οὐκ ἀπόχρη μόνον, εἰ τοῦ τῆς βασιλείας οὐδὲν προσήκον ἐπιδατεύουσιν ὕψους, ἡμπερίον ἐ-αυτοῖς περιτιθέντες κράτος . . . ἀλλ' ἦδη καὶ τὴν ἐν Βυζαντίῳ βασιλείαν ἐτέραν παρὰ τὴν ἐν Ρώμῃ ἀποφαίνειν τολμῶσιν. Ἄπειο ἐμοὶ διασκοπούμενι πολλάκις ἦδη καὶ θαυμάσαι ἐπὶ τῇ. Οἷον γάρ, οἷον ἡ Ρώμη ἀρχὴ βαρβάροις καὶ θεινῶς ἀντραποδώσειν ἀνθρώποις διεκατηλεύθη χρῆμα Σ. Μ.

¹⁾ Neumann ἐνθα ἀνωτ σ. 89.

πᾶσα ἔχει τι τὸ στρατιωτικόν καὶ λακωνικόν. Ὁ σύγχρονός του Νικήτας Ἀχομινάτος ὑπερέχει κατὰ πολὺ αὐτοῦ κατὰ τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἱστορικὴν διορατικότητα, ἀλλ' ὁ Κίνναμος ὑπερβαίνει αὐτὸν κατὰ τὴν βραχύτητα καὶ ἀπλότητα τῆς φράσεως καὶ τὸ εὐνόητον τοῦ λόγου. Ἀποστρέφεται τὰς προσφιλεῖς εἰς τοὺς ἄλλους ποιητικὰς εἰκόνας καὶ τὰς πομπώδεις περιφράσεις. Πρότυπα ἔχει τὸν Πρόδοτον καὶ τὸν Ξενοφῶντα, ἂν καὶ ἔνεκα τῆς μιμήσεως ταύτης ἡ γλῶσσά του καθίσταται πως ψυχρὰ καὶ τυπική. Εἰς τὰς ὀνομασίας τῶν ἔθνων καὶ τόπων ἡ σχολαστικότης τῆς καθαρολογίας χωρεῖ παρ' αὐτῷ πορρωτέρω ἢ παρὰ τῇ Ἀννῇ Κομνηνῇ, διότι ἐνῷ αὕτη, ἂν καὶ ἀποστρέφεται τὰ ξένα ὀνόματα, ὀνομάζει τοῦλάχιστον τοὺς Τούρκους, ὁ Κίνναμος, ὡς ἐὰν ἔζη ἐπὶ Θεμιστοκλέους, γνωρίζει μόνον Πέρσας. Ἀλλ' ἐν τούτῳ διακρίνει τις καὶ τὴν φιλοπάτριδα τοῦ συγγραφέως προσπάθειαν νὰ τάξη ἐκ παραλλήλου τοὺς κατὰ Τούρκων πολέμους τοῦ μέσου αἰῶνος πρὸς τοὺς περσικοὺς τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀπαξ κατὰ τὴν νεότητά του ἐπειράθη ὁ Κίνναμος νὰ γράψῃ καὶ δοκίμιόν τι ἡθολογικὸν περὶ τοῦ δυσκόλου ζητήματος, τί ἤθελεν εἶπει ζωγράφος ἐπιχειρῶν νὰ ζωγραφήσῃ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Δάφνην, μὴ ἐξαρκοῦντος αὐτῷ πρὸς τοῦτο τοῦ πίνακος. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ δοκιμίου τούτου πλὴν μικρῶν τινων ἀδλεψιῶν τοῦ βιβλιογράφου ἔχει ὡς ἐξῆς ἐν τῷ μόνῳ γνωστῷ μέχρι τοῦδε κώδικι: Τοῦ βασιλικοῦ γραμματικοῦ κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Κιννάμου ἡθοποιία. Ποίους ἂν εἶπε λόγους ζωγράφος ζωγραφῶν τὸν Ἀπόλλωνα καὶ Δάφνην ἐν πίνακι καὶ μὴ συγχωροῦντος τοῦ πίνακος.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Cornelius Tollius ἐν Οὐτρέχτῃ (Trajecti ad Rhenum) 1652. — Ἐν τῇ παρισιανῇ τῶν Βυζαντ. ἱστορικῶν ἐκδόσει ὑπὸ Du Cange ἐν Παρισίοις 1770 μετὰ πολυτίμων σχολίων. — Ἀνετυπώθη ἐν Βιέννῃ τὸ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης ὑπὸ A. Meineke, ἐν Βόννῃ τὸ 1836 κατὰ νέαν ἀντιβολὴν τοῦ Οὐατικανοῦ κώδικος. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 133, 299-678. — Τὰ πρὸς τὰς σταυροφορίας σχετιζόμενα

μέρη καὶ ἐν Recueil des historiens des croisades. Histor. grecs t. I, ἐν Παρίσις 1875, τὰ σχόλια ἐν Τόμῳ II.

2. Ἡ ἡθοποιία ἀντεγράφη ὑπὸ Κ Κρουμβάχερ πρὸς δημοσίευσιν ἐκ τοῦ κώδ. Neapol. III. A. 6 τοῦ ιδ' αἰ. fol. 100-102. — Λόγος τοῦ Κιννάμου πρὸς τινὰ αὐτοκράτορα Ἀγγελον εὑρίσκεται ἐν τῷ πολυτίμῳ κώδικι Escur Y. II. 10. ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ τέλος αὐτοῦ ἀπωλέσθη, ὅπερ περιεῖχε τὸν λόγον. Πρβ. E. Miller, Catalogue des mss grecs de la bibliothéque de l'Escorial, ἐν Παρίσις 1848 σ. 218. L. Fr. Tafel, Komnenen und Normannen σ. XVIII. Carl Neumann ἐνθ' ἀνωτ. σ. 94.

3. Βοηθήματα: B. Kugler, Studien zur Geschichte des 2. Kreuzzuges, ἐν Στουτγάρτῃ 1866 σ. 36 ἐ. W. v. Giesebrecht, Geschichte des deutschen Kaiserzeit 4² (1877) 408. — Hans von Kap-Herr, Die abendländische Politik Kaiser Manuels, Dissert., ἐν Στρασβούργῳ 1881 σ. 119 ἐ. 132 ἐ. — B. Kugler, Analekten zur Geschichte des 2. Kreuzzuges, Tübinger Universitätschrift 1883 σ. 29-50. — F. Holzach, Die auswärtige Politik des Königreichs Sicilien vom Tode Rogers II. bis zum Frieden von Venedig 1154-1177, Dissert., ἐν Βασιλείᾳ 1892. — Ἡ κυρία πραγματεία: Carl Neumann, Griechische Geschichtschreiber und Geschichtsquellen im 12. Jahrh., ἐν Λειψίᾳ 1888 σ. 78 — 102.

123. Ὁ Νικήτας Ἀχομινάτος ἐγεννήθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ ιβ' αἰῶνος ἐκ γονέων εὐπόρων ἐν Χώναις τῆς Φρυγίας¹⁾. Ὁ πατήρ του ἔπεμψεν αὐτὸν ἐναετῇ ὄντα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Μιχαήλ.

¹⁾ Αἱ Χῳναι εἶνε αἱ ἀρχαῖαι Κολοσσαί, πρὸς τοὺς καταίκους τῶν ὁποίων ἔγραψεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος τὰς πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολάς. Τινὲς ἀκολουθοῦντες τὰ χειρόγραφα, δνομάζουσι τὸν συγγραφεῖα ἀπλῶς Νικήταν Χωνιάτην, ἂν καὶ γνωστὸν εἶνε τὸ οἰκογενειακὸν του ἐπίθετον Ἀχομινάτος· τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα πρέπει νὰ εἶνε ἐν γενικῇ χρήσει. Περὶ τῆς τοποθεσίας τῶν Χωνῶν πρβ. M. Bonnet, Narratio de miraculo a Michale Archangelo Chonis patrato, ἐν Παρίσις 1890 σ. XXVII—XXXVII καὶ W. Ramsay, The church in the Roman empire, ἐν Λονδίῳ 1893 σ. 465-480. Ἐν τῇ Μηνολογίᾳ παρὰ Migne, Patr. gr. 117, 34 ἐξηγείται τὸ ὄνομα διὰ τῶν ἐξῆς: καὶ ἐχώννευε τὰ ὕδατα ἐν αὐτῇ καὶ ἐκλήθη ὁ τόπος ἔκτοτε Χῳναί.

Καὶ οὗτος μὲν ἀφιερώθη εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν στάδιον, ὁ δὲ Νικήτας εἰσῆλθεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πολιτείας. Κατ' ἀρχὰς (καὶ δὴ πρὸ τοῦ 1180) αὐτοκρατορικὸς γραμματεὺς, ἀνῆλθε κατόπιν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀγγέλων εἰς τὰ ὕψιστα πολιτικὰ ἀξιώματα, γενόμενος λογοθέτης τῶν σεκρέτων, εἰς τῶν ἐκ τῆς συγκλήτου βουλῆς, τῶν ἐπὶ τῶν κρίσεων, γενικὸς λογιστὴς τῶν φόρων, ἔφορος καὶ κριτὴς τοῦ βήλου, προκαθήμενος τοῦ κοιτῶνος, μέγας λογοθέτης· κατὰ δὲ τὴν τρίτην σταυροφορίαν (τῷ 1189) ἦτο διοικητὴς τοῦ θέματος Φιλιππουπόλεως. Κατόπιν προσελήφθη σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος εἰς σπουδαίας ὑποθέσεις. Ῥητῶς δὲ ὁ ἀδελφὸς του Μιχαὴλ εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν μονωδίαν παρατηρεῖ, ὅτι παρὰ τὰς συχνὰς τῶν βασιλέων μεταβολὰς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανουήλ, ὁ Νικήτας διετήρησε τὴν θέσιν του, διότι οὐδεὶς αὐτοκράτωρ ἤθελε νὰ στερηθῇ τοιοῦτον ἀναντικατάστατον τῆς πολιτείας λειτουργόν. Ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ μεγάλου λογοθέτου ἀπηλλάχθη ὁ Νικήτας μόλις ἐπὶ τοῦ ἄρπαγος τοῦ θρόνου Ἀλεξίου Μουρτζούφλου, μεθ' ὃ καὶ τάχιστα ἐπέβη τὴν φοβεράν καταστροφὴν, ἣτις εἰς ἔδαφος κατέβαλε τὸ κράτος τῶν Βυζαντινῶν, τοὔτεστι τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἄλωσιν καὶ λεηλασίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὑπὸ τὴν προστασίαν ῥίλου Βενετοῦ κατέφυγεν εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως αὖθις ὑψηλὴν θέσιν κατέλαβε. Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του δύναται νὰ ὀρισθῇ μόνον κατὰ προσέγγισιν. Οἱ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντες λόγοι του φθάνουσι μέχρι τοῦ ἔτους 1210, ὁ δὲ ἀδελφὸς του Μιχαὴλ, ὅστις ἔγραψε τὴν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ μονωδίαν, ἀπέθανε τὸ 1220.

Ὁ Νικήτας, ὡς καὶ ὁ ἀδελφὸς του Μιχαὴλ, ὑπῆρξε λίαν γόνιμος συγγραφεὺς. 1. Τὸ σπουδαιότατον αὐτοῦ ἔργον εἶνε ἡ μεγάλη καὶ πλήρης διασωθεῖσα ἱστορία του, συγκειμένη ἐξ εἵκοσι καὶ ἐνὸς βιβλίων, περιλαμβάνουσα τοὺς ἀπὸ τοῦ 1180 ἕως 1206 χρόνους καὶ συνεχίζουσα ἐπομένως τὴν Ἄνναν Κομνηνὴν καὶ τὸν Ζωναρᾶν. Δὲν εἶνε βέβαιον πότε συνεγράφη τὸ ἔργον, ἀλλὰ

τὸ τέταρτον βιβλίον τῆς βιογραφίας τοῦ Μανουὴλ συνεγράφη πάντως μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου· ἡ ὅλη συγγραφὴ ἐξεπεράνθη τὸ 1205. Πιθανῶς δὲ ἐπεξεργάσθη αὐτὴν ὁ Νικήτας πᾶσαν ἐν Νικαίᾳ, ὅπου καὶ ἡρεμώτερον βίον ἔζησε μετὰ τοὺς τεταραγμένους ἐν Κωνσταντινουπόλει χρόνους διὰ τε τὰς ἐπιβαλλομένας αὐτῷ ὑπὸ τῶν ὑπουργημάτων ἐργασίας καὶ τὰς ἀλληλοδιαδόχους ἐπαναστάσεις καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἀγῶνας. Ὅπως ὁ Κίνναμος, οὕτω καὶ ὁ Ἀχομινάτος πραγματεύεται συντόμως περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ, ἐξηγῶν ὡς ἐκεῖνος ἐν τῷ προοιμίῳ ὅτι ἄρχεται ἀπὸ τῆς βασιλείας τούτου, διότι περὶ τῶν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξίου χρόνων ἄλλοι ἐπραγματεύθησαν. Ἐν τούτοις προσθίεται ὅτι τὰ κατὰ τὸν Ἰωάννην θὰ διεξέλθῃ συντόμως πάνυ, διότι τὰς πράξεις ἐκείνου οὐχὶ ἐξ αὐτοψίας ἐγνώρισε, ἀλλὰ παρ' αὐτοπτῶν μαρτύρων ἔμαθε. Ἀρα τὸ κύριον τῆς συγγραφῆς περιεχόμενον ἀποτελεῖ ἡ πραγματεία περὶ τε τῆς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ περὶ τῶν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐκραγιστῶν ἐσωτερικῶν ἐρίδων, περὶ τῆς βραχείας βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων καὶ τέλος περὶ τῆς ὀλεθρίας τύχης τοῦ τε κράτους καὶ τῆς πόλεως κατὰ τὰ ἔτη 1203 καὶ 1204. Ἐν τέλει δὲ τῆς ἱστορίας ἀφηγεῖται τοὺς πρώτους κινδύνους, οὓς ὑπέστη ἡ λατινικὴ αὐτοκρατορία κατὰ τῶν πανταχόθεν εὐθὺς ἐπιπεσόντων ἐχθρῶν. Μετὰ τὴν περὶ τῆς βραχείας βασιλείας Βαλδουίνου Α' ἀφήγησιν τελευτᾷ αἵφνης τὸ ἔργον εἰς τὸ δεύτερον ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καὶ διαδόχου Ἑρρίκου.

Αἱ κύριαι πηγαὶ τοῦ Νικήτα εἶνε αἱ ἰδία αὐτοῦ παρατηρήσεις καὶ προφορικαὶ ἀνακοινώσεις. Τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐποχῆς, ἣν ἐξιστορεῖ, ἐγνώρισεν ὁ ἴδιος, ὡς ἀνώτατος δὲ τοῦ κράτους λειτουργὸς καὶ ἀντιπρόσωπος τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ἡδύνατο εὐκόλως νὰ συλλέξῃ τὰς ἀναγκαίας πληροφορίας. Τὸ περὶ τοῦ νορμανδικοῦ πολέμου κεφάλαιον (1180-1185) ἡρύσθη ἐκ τῆς ἐκ-

θέσεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου ¹⁾. Περὶ δὲ τῶν προηγηθέντων τοῦ πολέμου τούτου χρόνων ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρίαν αὐτοπτῶν. Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὰ περὶ αὐτῶν ἦντλησε καὶ ἐκ γραπτῶν πηγῶν, βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι ἠγγόει τοῦ Κιννάμου τὸ σύγγραμμα, ὅπερ εἶνε λίαν περιέργον πρᾶγμα καὶ δυσεξήγητον ἅμα. Διότι σπουδαῖοι λόγοι ἀναιροῦσι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Κίνναμος συγχρόνως μετὰ τοῦ Νικήτα συνέγραψε τὸ ἔργον του, ἐκ τῶν αὐτῶν δὲ λόγων πειθόμεθα, ὅτι τοῦτο συνεγράφη περὶ τὰ 1180-83, ἐνῶ ὁ Νικήτας μόλις τὸ 1206 διεπέρανε τὸ ἑαυτοῦ. Δύναται τις νὰ ὑπολάβῃ ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Κιννάμου γνωστὸν εἰς τὸ δημόσιον ἔγινε πολὺ μετὰ τὴν συγγραφὴν του, ἀλλ' αἱ τοιαῦται ἄνευ ἀποχρώσεως βάσεως ὑποθέσεις εἶνε ἀνωφέλητοι.

Ὡς ἱστορικὸς ἐθεωρήθη πολὺ ἀξιόπιστος ὁ Νικήτας διὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς περὶ σταυροφόρων ἀφηγήσεώς του. Ἐνιαχοῦ ἔκκενοι ἀληθῶς πᾶσαν τὴν ὀργὴν του κατὰ τῶν Λατίνων ἱπποτῶν, οὓς ὀνομάζει « τοῦ καλοῦ ἀνερᾶστους κηρεσιφορήτους βαρβάρους »· μάλιστα ἐν τέλει τοῦ δεκάτου ἐνάτου βιβλίου ἐκφράζει ἐν ῥητορικῇ τινι ἐξάψει τὴν γνώμην, ὅτι εἶνε αἰσχρὸν νὰ ὑμνῇ τῶν βαρβάρων τὰς πράξεις καὶ πολέμους νὰ ἐξιστορῇ, οὓς δὲν ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες· πολλῶ δὲ μᾶλλον ὤφειλον οἱ ἔχθροι ἐκεῖνοι νὰ παραδοθῶσιν ὡς ὁ Ἡρόστρατος εἰς τὴν αἰώνιαν λήθην. Ἀλλὰ παρὰ τὰς μεμονωμένας ταύτας τῆς ὀργῆς του ἐκρήξεις εἶνε δίκαιος πρὸς τοὺς Λατίνους, καὶ πολλάκις μάλιστα ἀφηγεῖται μετὰ περισσῆς θερμῆς, ὅταν πραγματεύηται περὶ τῶν κατὰ τοὺς σταυροφόρους. Ἀλλὰ καὶ δὲν ἐμπόδισεν αὐτὸν ἡ ἀντικειμενικὴ αὐτῇ διαθέσις νὰ ὑποπέσῃ εἰς ἀβασίστους γνώμας καὶ ἀκρισίας. Αἱ εἰδήσεις ἐν μέρει εἶνε καλὰ καὶ ἐκτενεῖς, ἀλλ' ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν πολλάκις δὲν εἶνε χρονολογικὸς οὔτε ὁρθός· καταντᾷ μάλιστα καὶ εἰς νόθευσιν τῶν γεγονότων, μόνον ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν αἰτιολογικὴν αὐτῶν συνάφειαν. Πολλάκις συμπύσσει εἰς ἓν δύο γεγονότα ἢ διηγεῖται περὶ τινος συμβάντος, ὁμοιάζοντος πρὸς ἄλλο,

¹⁾ Περ. Tafel, Komnenen und Normannen σ. 232.

εἰς τούτου τὴν θέσιν¹⁾. Ἀξιολογώτατον εἶνε τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς συγγραφῆς, ἐν ᾧ ἀφηγεῖται τὴν διὰ τῆς Θράκης πορείαν τῶν σταυροφόρων. Τὰς ἐν τοῖς τελευταίοις πέντε βιβλίοις εἰδήσεις περὶ τῆς τετάρτης σταυροφορίας καὶ τῶν προηγηθέντων αὐτῆς συμβάντων, δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν καὶ ἐξελέγξωμεν διὰ τῶν συγχρόνων ἀφηγήσεων τοῦ Γάλλου Ἡροδότου τῶν σταυροφοριῶν, Γοδοφρείδου τοῦ Βιλλαρδουίνου²⁾, διὰ τοῦ Ροβέρτου δὲ Κλαρ³⁾ καὶ διὰ τοῦ Γουνθέρου τοῦ ἐκ Παρισίων⁴⁾. Τὸν Νικήταν ἐπανευρίσκωμεν ὡς πηγὴν τῆς Συνόψεως Σάθα, τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἑφραῖμ καὶ ἄλλων.

2. Παράρτημα τῆς ἱστορίας τοῦ Νικήτα ἀποτελεῖ ἡ κειχωρισμένως παραδοθεῖσα μικρὰ πραγματεία περὶ τῶν ἀγαλλμάτων, τὰ ὅποια οἱ Λατῖνοι κατέστρεψαν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1204. Ἐπειδὴ ἐλαχίστης προσοχῆς οἱ Βυζαντινοὶ ἐν γένει ἠξίωσαν τὰ ἀρχαῖα καλλιτεχνήματα, ἡ μικρὰ αὕτη συγγραφὴ, ἥτις εἶνε μοναδικὴ ἐν πάσῃ τῇ μεσαιωνικῇ ἑλληνικῇ λογοτεχνίᾳ, ἀσμένως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνεγνώσθη καὶ ἐσχολιάσθη⁵⁾.

3. Ρητορικὰ ἔργα, οἷον δύο πανηγυρικοὶ λόγοι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξον Β' Κομνηνόν, λόγος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰσαὰκ Ἀγγελον, ὃν συγχάριρει διὰ τὰς ἐπιτυχίας κατὰ τῶν «Ἀλαμανικῶν δολοφροσυνῶν» καὶ κατὰ τῶν ἐφόδων τῶν «Σκυθῶν», ἐπαναγνωστικὸν πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ τὴν σύνοδον, δύο λό-

¹⁾ Πρὸς. Kap Herr σ. 123.

²⁾ La conquête de Constantinople par Geofroi de Ville-Hardouin avec la continuation de Henri de Valenciennes Texte original, accompagné d'une traduction par Natalis de Wailly, 2e édition, ἐν Παρίσις 1874.

³⁾ Ἐξεδόθη ὑπὸ Ch. Hoff, Chroniques Gréco-Romanes, ἐν Βερολίῳ 1873 σ. 1-85. Πρὸς. τὴν introduction σ. VII — XII

⁴⁾ Guntheri Alemanni scholastici Monachi et Prioris Parisiensis De expugnatione urbis Cpolitanae, ed. Comte Riant, ἐν Γενεύῃ 1875.

⁵⁾ Ὁ Θεόδ. Οὐσπένσκις, Ὁ βυζαντινὸς συγγραφεὺς Νικήτας Λωνιάτης, ἐν Πετρούπολει 1874 σ. 140 ἑ., ὑποθέτει ὡς ὁ E. Kurtz ἀνεκοίνωσέ μοι, ὅτι ἐν τῇ περὶ τῶν ἀγαλλμάτων πραγματείᾳ ὑπάρχουσιν ἴχνη μεταγενεστέρης αὐτῆς συντάξεως.

γοι πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα Θεόδωρον Λάσκαριν, ὃν ὁ ἕτερος συντεθεὶς ἐξ ἀφορμῆς τῆς κατὰ τοῦ Σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου νίκης τοῦ αὐτοκράτορος φέρει ἐν τῷ χειρογράφῳ τὴν χαρακτηριστικὴν σημείωσιν: « Ἐξεδόθη δὲ σαφηνείας πλήρες τὸ παρὸν προσφώνημα διὰ τὴν τῶν ἀκροατῶν ἀσθένειαν ». Καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀχομινάτος παραπονεῖται ὁμοίως διὰ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἐν Ἀθήναις ποιμνίου του εἰς τὸ νὰ ἐννοήσωσι τοὺς καλλιπεεῖς του λόγους. Εἰς ταῦτα προσθετέον Σιλέντιον συντεθὲν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Λασκάρειος, τὸ ῥητορικὸν γύμνασμα « Παρθολὴ θέρους καὶ χειμῶνος » (π. χ. ἐν τοῖς κώδιξι Βοδληϊανῶ Βαροκκιανῶ 131 φύλλῳ 71-72, Μαρκιανῶ XI 22 φύλλῳ 107-109) καὶ τινες ἐπιστολαὶ (π. χ. ἐν κώδιξι Βοδβληϊανῶ Βαροκκιανῶ 131 φύλλῳ 72-73).

4. Ἐν καὶ μόνον ποίημα σώζεται φέρον ἐν τῷ κώδιξι Βοδληϊανῶ Βαροκκιανῶ 110 φύλλῳ 336 τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν: Στίχοι τοῦ Χωνιάτου ἐπὶ ταῖς ἀναφανήσεσι τῶν θυίμων (ι), ὀπηνίκα βασιλεὺς Ἰσαάκιος συνεζύγη τῇ θυγατρὶ τοῦ ῥηγὸς Οὐγγαρίας Βελά, καὶ ἀρχόμενον οὕτως: Βασίλισσα τῶν ἡμερῶν ἡ σήμερον ἡμέρα. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ δὲν ἀναφέρεται τὸ κύριον ὄνομα τοῦ συγγραφέως, πρέπει ἰδίως νὰ συγκαταλεχθῶσιν οἱ στίχοι εἰς τὰς ποιήσεις τοῦ Μιχαήλ Ἀχομινάτου.

Κατὰ τὸ λεκτικὸν ὁ Νικήτας διαφέρει σπουδαίως τοῦ τε Κιννάμου καὶ τῆς Ἀννης Κομνηνῆς· ἀσμενίζει εἰς γλῶσσαν πάθους πλήρη, πλουσίαν εἰς εἰκόνας καὶ πομπώδη, ἀκολουθῶν ἐν τούτῳ ὅχι τόσον ἀρχαιοτέρους ἱστορικούς, ὥς τὸν Ἀγαθίαν καὶ Θεοφύλακτον, ὅσον τὸ σύνθηες κατὰ κράτος ῥητορικὸν ἀνθέων ὕψος τῆς βυζαντινῆς θεολογίας. Ἐπὶ τούτῳ ὅμως ὑπεύθυνος εἶνε ὁ διδάσκαλος τοῦ Νικήτα, ὁ θεολόγος ἀδελφός του Μιχαήλ, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα εἶνε πρότυπα ἐπιτηδεύτου ὕψους ἱεροκήρυκος. Διὸ καὶ αἱ εἰκόνες καὶ ὁ φόρτος τῶν λέξεων τοῦ Νικήτα κατὰ τὸ πλεῖστον εἶνε ἠντλημένα ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς. Τὴν πλουσιωτάτην συλλογὴν μεταφορῶν καὶ καλλωπισμάτων ῥητορικῶν πε-

ριέχει τὸ προσίμιόν του. Καὶ ὅμως διαβεβαίωσι ἐν αὐτῷ ὁ Νικήτας ὅτι θὰ γράψῃ ἀπλῶς καὶ σαφῶς! Ταύτην δὲ τὴν ἀντίφασιν παρετήρησε σκωπτικός τις βιβλιογράφος, ὅστις τὴν κρίσιν του παρεσημείωσεν ἐν τοῖς ἀκολούθοις στίχοις εἰς τὴν ὥαν (ἐκδόσ. Βόννης σ. 871):

Οὐκ οἶδα, τί φῆς ἐνθάδε Χωνειάτα
Σοφὸν τὸ σαφές συγγράφων εἶναι λέγεις,
Εἴτα γριφώδη καὶ βαρβαρώδη γράφεις.

1. Ἡ ἱστορία: Α Ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις: Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Hieronymus Wolf, ἐν Βασιλείᾳ 1557. — Ἐπανελήφθη τὸ 1593. — Ἀνατύπωσις τῆς λατιν. μεταφρ. τοῦ Wolf (μετὰ τοῦ Ζωναρᾶ κτλ.) ἐν Λυτίχῃ τὸ 1567, ἐν Φραγκφούρτῃ παρὰ τὸν Μοῖνον τὸ 1578. — Ἐν τῇ Παρισίανῃ ἐκδόσει ὑπὸ Annib. Fabrotus, ἐν Παρισίοις 1647. — Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ τὸ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης ὑπὸ I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1835. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 139, 287-1088 (μετὰ τῆς περὶ τῶν ἀγαλμάτων πραγματοειας). — Τὰ πρὸς τὰς σταχυοφορίας σχετιζόμενα μετὰ διορθώσεων ὑπὸ E. Miller ἐν τῷ Recueil des histor. grecs des croisades I. ἐν Παρισίοις 1875. — Γερμαν. μετάφρ. τινῶν μερῶν ὑπὸ Tafel, Komnenen und Normannen, ἐν Οὐλμῃ 1852 σ. 232 ἐ. — Ἐπιτομὴ ἐκ τοῦ Νικήτα εἶνε τὸ ἄρθρον τοῦ Fr. Wilken, Andronicus Comnenus ἐν τῷ Raumers historisches Taschenbuch 2 (1831) 431-545.

B. Βοηθήματα: C. Hopf, De historiae ducatus Athen. fontibus, ἐν Βόννῃ 1852 σ. 66. — Ὡραῖον περὶ Νικήτα σχεδίασμα ὡς καὶ περὶ τοῦ Δυτικοῦ ἀνταγωνιστοῦ αὐτοῦ Βιλλαρδουίνου ἔγραψεν αὐτὸς ὁ πολὺς C. A. Sainte-Beuve, Causeries du lundi τόμῳ 9 (ἐν Παρισίοις 1854) 305-340 — B. Kugler, Studien zur Geschichte des 2. Kreuzzuges, ἐν Βρεσλαυίᾳ 1875. — C. Klimke, Die Quellen zur Geschichte des 4. Kreuzzuges, ἐν Βρεσλαυίᾳ 1875. — Th. Ilgen, Markgraf Conrad von Monferrat, ἐν Μαρβούργῳ 1880. — Hans von Kap-Herr, Die abendländische Politik Kaiser Maunels mit besond. Rücksicht auf Deutschland, Dissert. ἐν

Στρασβούργω 1881 σ. 121 - 131. — F. Holzach, Die auswärtige Politik des Königreichs Sicilien vom Tode Rogers II bis zum Frieden von Venedig 1154-1177, Dissert. ἐν Βασιλείᾳ 1892. — Carl Neumann, Griechische Geschichtschreiber und Geschichtsquellen im 12. Jahrhundert, ἐν Λειψίᾳ 1888 σ. 103. ἐ. — Ἡ περὶ τῆς τρίτης καὶ τετάρτης σταυροφορίας βιβλιολογία. — Θεοδ. Οὐσπένσκιη, ὁ Βυζαντινὸς συγγραφεὺς Νικήτας Ἀχομινάτος Χωνιάτης, ἐν Πετροπόλει 1874 (ῥωσσ.) καὶ πραγματεία αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοκρ. Ἀλεξίου καὶ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ ἐν τῇ (ῥωσσικῇ) Ἐφημερ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1880 τόμ. 212 Νοεμ. σ. 95-103· 1881 τόμ. 214 Μαρτ. σ. 52-85, καὶ τοῦ αὐτοῦ: Ἡ ὕδρις τοῦ δευτέρου βουλγαρικῷ βασιλείου, ἐν Ὁδησσῷ 1879. Περὶ τούτου τοῦ βιβλίου ἴδε τὴν ἐκτενῆ κρίσιν τοῦ B. Βασιλιέφσκη ἐν τῇ (ῥωσσικῇ) Ἐφημ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1879 τόμ. 204 Ἰουλίου-Αυγούστου σ. 144-217· 318-348, ἐν ᾗ καὶ συμβολαὶ πρὸς διασάφην τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Νικήτα ἐπικρατούσης χρονολογικῆς συγχύσεως. — Σύγκρισις Νικήτα καὶ Βλλαρδουίνου ὑπὸ Salomon Reinach, La fin de l'empire grec ἐν ταῖς Esquisses archéologiques αὐτοῦ, ἐν Παρισίοις 1888 σ. 281-312. — Περὶ τῆς πηγῆς τῆς παρὰ Νικήτα ἀφήγησεως (σ. 544 ἐκδός. Βόννης) περὶ τοῦ φοβεροῦ πλήγματος, ὅπερ κατήγαγε Σουηβὸς ἱππότης κατὰ τὴν σταυροφορίαν τοῦ αὐτοκρ. Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα καὶ ὅπερ διὰ τοῦ ποιήματος τοῦ Uhland (« Zur Rechten sieht man wie zur Linken — Einen halben Türken heruntersinken ») κατέστη εἰς πάντας γνωστόν, πρβ. S. Riezler ἐν τοῖς Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1892 σ. 714 σημ. — W. Gurlitt, Die grosse eherne Athena des Pheidias ἐν τοῖς Analecta graeciensia, ἐν Graz 1893 σ. 99-121 (ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀφήγησιν τοῦ Νικήτα σ. 738-740 ἐκδ. Βόννης). Κατὰ τοῦ Gurlitt ἔγραψεν ὁ A. Furtwängler, Meisterwerke der bildenden Kunst, ἐν Λειψία καὶ Βερολίνῳ 1893 σ. 739 ἐ.

Γ. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Θεοδ. Οὐσπένσκη, Περὶ τῶν ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων χειρογράφων τῆς ἱστορίας τοῦ Νικήτα Ἀχομινάτου, ἐν τῇ (ῥωσσ.) Ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1877 τόμ. 194 Νοεμ. σ. 64-75. — Ἐκ τῶν χειρογρ. τῆς ἱστορίας ὁ κῶδιξ Vindobon.

hist. gr. 53 (Nessel), ὃν οἱ ἐκδόται δὲν ἐχρησιμοποίησαν εἰσέτι, θεωρεῖται ὡς αὐτόγραφος τοῦ Νικήτα· τούλάχιστον τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ ἐν φύλλῳ 325 σημειώματα τοῦ Ζυγομαλά καὶ Μαλαξοῦ. Ὁ κώδιξ περιέχει καὶ μικρογραφικὰς προσωπογραφίας τοῦ Νικήτα καὶ Ἀλεξίου Ε' Μουρτζοφλου, ὅπερ μᾶλλον ἀναιρεῖ ἢ ἐπικυροῖ τὴν ἀνωτέρω διαβεβαίωσιν. Πλείονα παρὰ Fr Kollar, Suppl. zu Lambecius, ἐν Βιέννῃ 1790 στήλη 669-681. — Πλὴν τοῦ πρωτοτύπου τῆς ἱστορίας ἔχομεν ἐτι σύντομόν τινα καὶ ἄτεχνον δημώδη ἑλληνικὴν παράφρασιν ἄγνωστον τίνος, ἐξ ἧς ὁ Fabrotus κατήρτισε γλωσσάριον τῶν δῆθεν ἐλληνοβαρβαρικῶν λέξεων (vocabula graecobarbara) τοῦ Νικήτα, ὃ δὲ Imm. Bekker χωρὶς νὰ προσθήσῃ μηδὲ λέξιν διαφωτιστικὴν τοῦ πράγματος ἀνωφελῶς ἐπεφόρτισε τὰς κριτικὰς του σημειώσεις. Καὶ ὁ E. Miller συνεβουλεύθη τὴν δημώδη ταύτην διασκευὴν (κατὰ τοὺς κώδ. Monac. 450 καὶ Paris. 3041).

2. Ἡ περὶ τῶν ἀγαλμάτων πραγματεία: Ἐξεδόθη (κατὰ τὴν ὑπὸ Banduri καὶ C. Wolf ἐκδ.) ὑπὸ Fr. Wilken, Geschichte der Kreuzzüge, 5. Theil, ἐν Λειψία 1829. — Ἐπανελήφθη ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης σὺν τῇ ἱστορίᾳ σ. 854-868. — Πρὸς τοῦ Gottl. Heyne τὰς περὶ τῶν ἐν Κ]πόλει καλλιτεχνημάτων μελέτας ἐν Comment. societ. reg. scient. Gottingensis 11 (1790 91) 3-62 καὶ ἰδίως 12 (1792) 273-308. — F. C. Petersen, Allgemeine Einleitung in das Studium der Archäologie, übersetzt von Friedrichsen, ἐν Λειψία 1829 σ. 139-149· 324 ε.

3. Τὰ ἱστορικὰ σχεδιάσματα: ἐξέδωκεν ἕκ τινος Μαρκιανοῦ κώδικος, ὃν εἶχεν ὑποδείξει ἤδη ὁ J. Müller ἐν τοῖς Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse der Wiener Akad. der Wiss. 9 (1852) 338, ὁ K. Σάθας, Μεσαιων. βιβλ. 1 (1872) 73-136. — Τὸν παρὰ Σάθα λείποντα λόγον πρὸς Ἰσαὰκ Ἀγγελον ἶδε ἐν Recueil des histor. grecs des croisades 2 (ἐν Παρισίοις 1881) 737-741. — Ἐνα λόγον καὶ τὸ ἐπιθαλάμιον ποίημα εἰς τὸν αὐτοκρ. Ἰσαὰκ Ἀγγελον ἐξέδ. ὁ Θεόδ. Οὐσπένσκη εἰς τὰ παραρτήματα τοῦ ἀνω μνημον. βιβλίου: Ἡ ἰδρυσις τοῦ δευτέρου βουλγαρ. βασιλείου, ἐν Ὁδησσῷ 1879.

124. Νεόφυτος, σύγχρονος τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου, ὃ ἐπονομαζόμενος ἔγκλειστος ἐγεννήθη περὶ τὸ 1134, γενόμενος

ιερεὺς καὶ μοναχὸς ἔν τινι μονῇ τῆς πατρίδος τοῦ Κύπρου. Πιθανῶς ἀμέσως μετὰ τὸ 1194 ἔγραψεν ἐπιστολὴν Περὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν Κύπρον σκαιῶν, ἐν ᾗ ὁρηνολογεῖ τὴν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Λατίνων ὀλιθεράν κατάστασιν τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ καὶ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας. Ἐπὶ δὲ σώζονται αὐτοῦ δέκα λόγοι καὶ ἡ Τυπικὴ διαθήκη, ἥτοι ὁ κανονισμὸς τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυέντος μοναστηρίου (ἐγκλείστρας), συγγεγραμμένος ἐν ἀπλῇ καὶ δημοτικῇ γλώσσῃ, ὅστις διαφωτίζει τὸν βίον τῶν βυζαντηνῶν μοναχῶν καὶ τὰ ἐν Κύπρῳ πράγματα.

Τὴν ἐπιστολὴν περὶ τῶν ἐν Κύπρῳ κακῆς καταστάσεως ἐξέδ. ἀρχικῶς ὁ Cotelarius, Monumenta ecclesiae graecae 2 (1681) 457 ἐ., ὁπόθεν ἀνετύπωσεν αὐτὴν ὁ J. P. Reinhard, Vollständige Geschichte des Königreichs Cypren 2 (1768) Beilagen σ. 1 ἐ.—Κατὰ νέαν ἀντιβολὴν τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικος ἐξέδ. ὁ K. Σάθας, Μεσαιων. βιβλ. 2 (1873) 1 ἐ. Πρβ. τὸν Πρόλογον σ. ρκβ' ἐ.—Τέλος μετὰ νέαν ἀντιβολὴν τοῦ κώδικος ἐξέδ. ὁ E. Miller, Recueil des histor. grecs des croisades 1 (ἐν Παρισίοις 1875) 2, 559-563.—Τὰς ἐκδόσεις τῆς Τυπικῆς διαθήκης ἴδε ἐν § 137.

125. Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης ἐγεννήθη τὸ 1217 ἐν Κ[ύ]πόλει. Μειράκιον ἔτι ὢν τὸ 1233 εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν αὐλὴν τῆς Νικαίας, ὅπου ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ἐξαπτέρυγον καὶ τὸν διάσημον Νικηφόρον Βλεμμύδην. Ταχέως δὲ διεκρίθη ἐν τῇ διπλωματικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ τὸ 1244 ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου λογοθέτου. Ὁ διάδοχος τοῦ στέμματος Θεόδωρος Ἀΐσκαρις, ὅστις κατ' ἀρχὰς συνεσπούδασε μετὰ τοῦ Ἀκροπολίτου παρὰ τῷ Βλεμμύδῃ, τὸ 1246 ἔγινε μαθητὴς τοῦ Ἀκροπολίτου. Καὶ αὐτοκράτωρ δὲ γενόμενος διεφύλαξε τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν, καταστήσας αὐτὸν τὸ 1257 καὶ ἀρχιστράτηγον ἐν τῷ κατὰ τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Μιχαήλ πολέμῳ. Ἀλλ' ἄπειρος τῶν πολεμικῶν ὁ Ἀκροπολίτης ὀλιγότερον ἠνυπόθηκτο ὑπὸ τῆς τύχης ἐν τοῖς πεδίοις τῶν μαχῶν ἢ ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ τοῦ σχολείου, ἤχ-

μαλωτίσθη μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου του καὶ μόλις τὸ 1260 ἀπηλευθερώθη διὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η'. Ὁ Μιχαὴλ ἀνεγνώρισεν εὐστοχώτερον τοῦ προκατόχου του ποῦ ἔκειτο ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀτυχήσαντος στρατηγοῦ καὶ μετεχειρίσθη αὐτὸν ἔκτοτε εἰς τὴν διπλωματικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τοιοῦτοτρόπως ἐντολῇ τοῦ αὐτοκράτορος διηύθυνε τὰς διαπραγματεύσεις ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Λυῶν καὶ ἐπραγματοποίησε τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἔνωσιν, ἣν πρότερον αὐτὸς εἶχε καταπολεμήσει. Πρεσβεύσας δὲ μετ' ἄλλων τὸ 1282 καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦντος Ἰωάννην, ἀπέθανε κατ' Αὐγουστον τούτου τοῦ ἔτους ὀλίγας μῆνας πρὸ τοῦ Μιχαὴλ Η'. Περὶ τῆς μεγάλης ὑπολήψεως, ἣς ἀπέλαυεν ὁ Ἀκροπολίτης ὡς λόγιος ἄμα καὶ πολιτικούς, μαρτυροῦσι πάντες οἱ σύγχρονοι ἑγκώμιον εἰς αὐτὸν ἔγραφεν ὁ αὐτοκράτωρ μαθητὴς του Θεόδωρος Λάσκαρις.

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης ἀφηγεῖται ἐν τῇ ἑαυτοῦ χρονικῇ συγγραφῇ τὰς πράξεις ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς βυζαντηνῆς παλινρθώσεως (1203-1261), συνεχίζων οὕτω τὸν Νικήταν Ἀκομινάτον. Τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ὕλης εἶνε ὁλοσχερῶς ἀτόχος, ἐπειδὴ καὶ τὰς τύχας τῆς ταλαντευομένης λατινικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχῆς καὶ τὴν αὐξάνουσαν δύναμιν τῆς ἐν Νικαίᾳ ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας παρακολούθησε κατὰ τὸ πλεῖστον ὡς σύγχρονος παρατηρητῆς, ὡς μέγας δὲ λογοθέτης καὶ στρατηγὸς καὶ πρεσβευτῆς πανταχοῦ ἐκονῶν ἦσεν ὁ ἴδιος τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐκθεσις αὐτοῦ εἶνε νηφαλία καὶ πραγματικὴ, τὴν δὲ διήγησιν λόγοι ἐσωτερικοὶ ἀποδεικνύουσιν ἀξιοπίστον καὶ ἄνευ τῆς ἰδίας ῥητῆς ὁμολογίας ὅτι ὑψίστην ἀρχὴν ἔθηκε τὸ τοῦ Τακίτου ἀξίωμα *sine ira et studio*¹⁾. Τὸ λεκτικόν του εἶνε εὐνόητον, ἂν καὶ δὲν εἶνε ἀπηλλαγμένον τῆς γραφειακῆς

1) Οὐτε γοῦν πρὸς φθόνον, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς μῖσος ἦ καὶ πρὸς ἐννοίαν συγγράφειν χρεὼν ἔστι τὸν συγγραφεύσαντα, ἀλλ' ἱστορίας μόνον χάριν καὶ τοῦ μὴ λήθης βοθρῷ, ἣν ὁ χρόνος οἶδε γενεᾶν, παραδοθῆναι τὰ ὑπὸ τινων γεγενημένα, εἰτ' ἀγαθὰ εἴτε φαῦλα τυγχάνοιεν. α. 5 ἐκδός, Βόννης.

δυσκινησίας καὶ χαλαρὰν ἔχει τὴν κατασκευὴν τῶν προτάσεων. Τὰς κοινολεξίας προσπαθεῖ καὶ ὁ Ἀκροπολίτης παντὶ τρόπῳ ἢ ἔλως ν' ἀποφεύγῃ, ὡς πάντες σχεδὸν οἱ ἱστορικοὶ τοῦ αἰῶνος τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων, ἢ τοῦλάχιστον νὰ «διορθώσῃ» ἐπὶ τὸ λογιώτερον. Οὕτω π. χ. ἐν σ. 138, 15 ἐκδόσ. Βόννης χάριν ἐτυμολογίας, ἣτις καὶ ἐν γλωσσariois ἀπαντᾷ, τὴν δημώδη τοῦ ὄνου ὀνομασίαν γάδαρος (ἢ γάϊδαρος) μετατρέπει εἰς αἰίδαρος ὡς δῆθεν ἐκ τοῦ (αἰ-δέρω), γράφων: Ἐπὶ γὰρ τοῖς δῆλοις καὶ οἱ αἰίδαροι λέγουσιν. Ἦν δ' ἐγὼ ἰδοῦ μετὰ τῶν αἰειδάρων καὶ ἡμεῖς συντετάγμεθα! Τοῦ Ἀκροπολίτου τὴν ἱστορίαν πηγὴν ἔσχε κατόπιν ὅτε συγγραφεὺς τῆς Συνοψεως Σάθρα καὶ ὁ Εὐφραΐμ.

Ὁ Ἀκροπολίτης κατέλιπε καὶ ἐν ποίημα καὶ τινὰς ῥητορικάς καὶ θεολογικάς πραγματείας: Τὸ 1252 ἐξέδωκε τὰς ἐπιστολάς τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, προτάξας αὐτῶν ἕμμετρον πρόλογον (63 τριμέτρους). Εἰς τὸν αὐτοκράτορα Δούκαν Βατάτζην ἀφιέρωσε τὸ 1254 ὥραϊον ἐπιτάφιον λόγον, ἐναργῆ εἰκόνα τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ ἐξαιρέτου τούτου ἡγεμόνος. Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Ἡπείρῳ αἰχμαλωσίας του συνέγραψε δύο πραγματείας περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὧν ἡ οὐσιώδης καὶ χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν συγγραφεῖα ιδέα εἶνε, παραβλεπομένων τῶν δογματικῶν διαφορῶν, νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ διαλλαγὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοινῶν ἠθικῶν ἀρχῶν. Ἐτι δὲ ἔγραψε μικράς τινὰς θεολογικάς διατριβάς καὶ ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον. Ἐσφαλμένως ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν σχόλια εἰς τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν (ἀνωτέρω σ. 182 § 27 σημ. 3. 1.).

1 Ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου: Ἡ ἱστορία τοῦ Ἀκροπολίτου παρεδόθη ὑπὸ τριπλῇ μορφῇ, τὴν ἀρχικὴν, μίαν ἐπίτομον καὶ ἄλλην ἐκτενεστέραν. Αὕτη ἡ τελευταία παραλλαγή, ἡ ἐν τῷ κώδικι Ambros. A. 202 inf., ἦτο ἄγνωστος τέως. Περιέχει ὑπὲρ τὰς εἰκοσι, ἐν μέρει ἐνδιαφερούσας προσθήκας, προερχομένας προδήλως ἐκ τινος συγχρόνου τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ῥητῶς ἐν τοῖς χειρογρ. ὡς ἀλλοτρίας τοῦ Ἀκροπολίτου χαρακτηριζομέ-

νας τοῦτο μὲν διὰ τῆς μεταξὺ ἀστερίσκων παρενθήκης, τοῦτο δὲ διὰ τῶν ἐν τῇ ᾧα σημειωμάτων. Αἱ αὐταὶ προσθήκαι εὐρίσκονται καὶ εἰς τὴν Σύνοψιν τοῦ Σάθα, ἣτις συνεγράφη ὑπὸ νεωτέρου συγχρόνου τοῦ Ἀκροπολίτου, φθάνει δὲ εἰς τὸ ἔτος 1261. — Τὸ προοίμιον εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως διέσωσεν ὁ κώδιξ Laur. 59, 35 fol. 39-40. — Ὁ Ἐπιτάφιος εἰς τὸν αὐτοκρ. Ἰωάννην Δούκαν Βατάτζην κεῖται ἐν κώδ. Marcian. XI 22 fol. 126-141. — Αἱ θεολογικαὶ πραγματεῖαι ἐν πολλοῖς χειρογρ.

2. Ἐκδόσεις: Τὴν ἐπιτομὴν ἐξέδ. ἀρχικῶς ὁ Theod. Dousa, ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν 1614. — Τὸ ἀρχικὸν κείμενον μετὰ τῆς ἐπιτομῆς: Graece et Latine ὁ Leo Allatius, ἐν Παρίσις 1651, μετὰ τοῦ Ἰωῆλ καὶ Κανανοῦ ἐν τέλει ἡ περίφημος πραγματεία De Georgiis eorumque scriptis σ. 229-427. — Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης ὑπὸ I. Bekker ἐν Βόννῃ 1836 μετὰ τῶν σχολίων τοῦ Dousa καὶ Ἀλλατίου ἡ ἐπιτομὴ ἐχρησιμοποιήθη μόνον εἰς τοὺς κριτικοὺς πίνakas. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 140, 969-1220. — Τὰ πρὸς τὰς σταυροφορίας σχετιζόμενα καὶ ἐν τῷ Recueil des hist. grecs des crois. τόμῳ I καὶ II (ἐν τούτῳ σχόλια). — Περὶ τῆς ἐκδόσεως θεολογικῆς τινος πραγματείας ἴδε ἄνωτ. § 27. — Γενικὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀκροπολίτου στηριζομένην εἰς τὸ πλούσιον τῶν χειρογράφων ὕλικὸν παρασκευάζει ὁ Aug. Heisenberg ἐν τῇ Bibliotheca Teubneriana.

3. Βοηθήματα: Leo Allatius, De Georgiis σ. 737 ἐ. — Πρβ. M. Hanke, De Byz. rerum scriptoribus σ. 542-565. — Fabricius, Bibl. gr. ἐκδόσεως Harl. 7, 766-773· 12, 50. — C. Hopf, De histor. ducatus Athen. fontibus σ. 67. — Περὶ τοῦ γένους τοῦ Γεωργίου καὶ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου πρβ. K. N. Σάθαν ἐν ταῖς πραγματείαις τοῦ I. Durand, Bulletin monumental 45 (1879) 369-372. — Τὸ κύριον σύγγραμμα: Aug. Heisenberg, Studien zur Textgeschichte des Georgios Akropolites, Dissert. τοῦ Μονάχου, ἐν Landau in der Rheinpfalz 1894. — Παρὰ τοῦ Heisenberg ἀναμένεται καὶ μονογραφία περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀκροπολίτου.

126. Ὁ Γεώργιος Παχυμέρης ἐγεννήθη τὸ 1242 ἐν Νικαίᾳ, μετὰ δὲ τὴν ἔξωσιν τῶν Λατίνων ἀπῆλθε μετὰ τοῦ Γε-

ωργίου Ἀκροπολίτου, Γεωργίου Κυπρίου καὶ ἄλλων ἐξεχόντων Ἑλλήνων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου χάρις εἰς τὴν πολλὴν αὐτοῦ παιδείαν ἀνῆλθε ταχέως εἰς ὑψηλὰ ἀξιώματα τῆς πολιτείας καὶ ἐκκλησίας, γενόμενος ἱερομνήμων, πρωτέκδικος, βασιλικὸς δικαιοφύλαξ κττ. Ἀπέθανε περὶ τὸ 1310 (πάντως μετὰ τὸ 1308). Περὶ περιστατικῶν τοῦ βίου του ὁμιλεῖ ὁ ἴδιος πολλαχρὸς τῆς ἱστορίας, ἄλλας δὲ πληροφορίας ἔχομεν ἔκ τινος ποιητικῆς αὐτοβιογραφίας καὶ ἔκ τῆς ἐμμέτρου νεκρολογίας τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Μανουὴλ Φιλῆ¹⁾. Τὰ πολυάριθμα ὑπὸ τοῦ Παχυμέρη καταλειφθέντα συγγράμματα διεσώθησαν ὡς φαίνεται σχεδὸν πάντα. Τὸ σπουδαιότατον αὐτῶν εἶνε ἡ ἔκ δεκατριῶν βιβλίων συνισταμένη ἱστορία, ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ 1261 (ἀκριβέστερον ἀπὸ τοῦ 1255) καὶ τελευτῶσα εἰς τὰ 1308, συνεχίζουσα οὕτως ἀμέσως τὸν Ἀκροπολίτην. Ὁ Παχυμέρης συνέγραψε τὴν ἱστορίαν συγχρόνου ἐποχῆς, διὸ κατέχει ἐντελῶς τὴν ὕλην τῆς ἱστορίας του. Γνήσιον τέκνον τοῦ ὑπὸ θρησκευτικῶν ἀγώνων, συνταρασσομένου αἰῶνος τῶν Παλαιολόγων, εἶνε ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς ἱστορικός, ὅστις εὐρὺν χώρον ἐν τῷ συγγράμματί του παραχωρεῖ εἰς τὴν λεπτολόγον ἔκθεσιν τῶν δογματικῶν διενέξεων· ἐν ταύτῃ δὲ τῇ ὑπερμέτρῳ πρὸς τὴν διαλεκτικὴν ῥοπῇ, ἥτις τὸ ἔργον του καθιστᾷ βασανιστικὸν ἀνάγνωσμα, ἠκολούθησαν αὐτὸν πιστῶς ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Ἦθελεν ὑπολάβει τις, ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι, κατεπτοημένοι ἔκ τῆς ἀθλιότητος τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἐζήτουν παρηγορίαν καὶ ἀνακούφισιν εἰς τὰς ἀφηρημένας περὶ τῶν δογματικῶν ἀντικειμένων συζητήσεις, τὰ ὅποια συνετάρασσον τότε τοὺς πάντας. 2. Προγυμνάσματα περὶ τῶν πατροπαραδότων καὶ ἀναλλοιώτων θεμάτων τῶν ῥητορικῶν σχολῶν, π. χ. χρεῖα περὶ τῆς ῥήσεως ὅτι Πάντα τὰ ἀγαθὰ ἐν μόνῳ τῷ φρονεῖν ἐστί· ἀνάπτυξις τῆς εἰς τοὺς Παλαιολόγους λίαν ἀληθῶς ἀρμοζούσης δημοσθενείου γνώμης ὅτι Δεῖ δὴ χρημάτων καὶ

¹⁾ Ἐν ταῖς ὑπὸ Wernsdorf καὶ Miller ἐκδόσεσι τοῦ Φιλῆ καὶ παρὰ Boissonade Pachymeris declamationes VIII σ. 153-260.

ἄνευ τούτων οὐδέν ἐστι γενέσθαι τῶν δεόντων· κοινὸς τόπος κατὰ λοιδορίου κ.τ.τ. "Ἐτι δὲ δεκατρεῖς Μελέται ἦτοι λόγοι περὶ πλαστικῶν θεμάτων ἐκ τῆς πολιτικῆς, τῆς νομικῆς καὶ ἠθικῆς, π. χ. τὸ ἀρχαῖον ἅμα καὶ μωρὸν θέμα ὅπερ ὁ Συνέσιος ἤδη ἐχλεύαζε. ¹⁾ Εἰς ταῦτα ἀνήκει καὶ ἡ Ἐκφρασις τοῦ Αὐγουστεῶνος. 3. Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων, ἀριθμητικῆς, μουσικῆς, γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας. Τούτων ἐκδεδομένα εἶνε τὸ δεῦτερον βιβλίον Περί ἀρμονικῆς ἥτοι μουσικῆς καὶ τεμάχια τοῦ τετάρτου: "Ὅροι σφαιρικῆς ἥτοι ἀστρονομίας. Ἀμφότερα προέρχονται ἐξ ἀρχαίων πρωτοτύπων, ἀλλ' ἔχουσι σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς μουσικῆς καὶ ἀστρονομίας. 4. Σχεδιάσμα περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους, διασωθὲν ἐν πολλοῖς χειρογράφοις· ἀλλὰ τὸ πρωτότυπον κείμενον ἐν μέρει μόνον εἶνε δημοσιευμένον. Ὡθῆσιν πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ταύτην μελέτην ὁ Παχυμέρης ἔλαβε βεβαίως παρὰ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου. 5. Παράφρασις τῶν λόγων καὶ ἐπιστολῶν Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου· ἡ τῶν ἐπιστολῶν παράφρασις ὀφείλεται εἰς προτροπὴν τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἀθανασίου. 6. Ποιήσεις. Ἐνέα ὧδαὶ αὐτοβιογραφίας ἐν ἐξαμέτροις. Τὸ πόνημα εἶνε ἀνέκδοτον, ἀλλὰ δείγματα τινὰ αὐτοῦ παρέχει ὁ Παχυμέρης ἐν τῇ ἱστορίᾳ του. ²⁾ Πρότυπα ἔχει ὁ συγγραφεὺς τὸν Ὀμηρον καὶ τὸ ποίημα τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ Περί ἑαυτοῦ. Δὲν εἶνε τόσο βέβαιον, ἂν καὶ οἱ ὕφαντοί στίχοι ποιητικὴ τις παιδιὰ, εἶνε τοῦ Παχυμέρους. ³⁾ 7. Ἐπιστολαὶ τοῦ Παχυμέ-

¹⁾ Περί ἐνυπνίων κεφ. 13 (Migne, Patr. gr. 66, 1320): Ποῦ ἂν εἴη πολιτεία γέρας ἀριστεῖ διδοῦσα κτείνειν πολίτην ἀντιπολιτευόμενον;

²⁾ Καὶ τότε ἀστὴρ κομήτης ἀπ' ἐσπείρας ἐξέλαμπε, περὶ οὗ καὶ ἐν τοῖς κατ' ἑμαυτὸν δι' ἐπὶ ὧν υπέμνησα, οὕτω γράφων: "Πῶς μὲν φθινοπωρὶς ἰσημερινὴ ἐπέλαυνεν κτλ. II 304 ἐκδόσ. Βόννης.

³⁾ Τὸ ἐν Βενετίᾳ χειρόγρ. δίδει τὴν ἀκόλουθον πνευματικὴν ἐξηγήσιν: "Ἐστὶ δὲ ὕφανός τις στίχος ἀνωθεν κάτω καὶ κάτωθεν ἄνω, Villosion, Anecd. gr. II 77 ε., ὅπου παρέχεται καὶ δείγμα αὐτῶν, Περί ὁμοίων παγνίων ἴδε V. Gardthausen, Griechische Paläographie, ἐν Λειψία 1879 σ. 120 ε.

ρους εὐρίσκονται φαίνεται ἐν βιβλιοθήκαις τῆς Ἰταλίας, ¹⁾ ἀλλ' οὐδὲν ἐδημοσιεύθη ἐξ αὐτῶν. Ἐπιστολὴ τοῦ Παχυμέρους πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιον κεῖται ἐν κώδικι Παρισιανῷ ἐλλήν. 996 φύλλω 275-276, ἥς ἡ ἐπιγραφή καὶ ἡ ἀρχὴ ἔχουσιν ὧδε: Ἐπιστολὴ τοῦ δικαιοφύλακος καὶ πρωτοεκδίκου τοῦ Παχυμέρη κυροῦ Γεωργίου πρὸς τὸν ἀγιώτατον πάπαν καὶ πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, Λιδύης, (Πεν)ταπόλεως καὶ πάσης Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπίας κυρὸν Ἀθανάσιον ἀποδημοῦντα ἐκ τῆς Κωνσταντίνου καὶ ἐνδημοῦντα (ὁ κῶδ. ἐνδημοῦντος) ἐν τῇ Ρόδῳ. Ἀπέστης ἐξ ἡμῶν κτέ. Πρβ. Boivin ἐν τοῖς εἰς Νικηφόρον Γρηγορᾶν σχολίοις ἐκδόσ. Βόννης II 1200 (εἰς σελ. 216, 11).

Ὁ Παχυμέρης ὑπερέχει τῶν συγχρόνων αὐτοῦ διὰ τε τὴν παιδείαν καὶ τὴν συγγραφικὴν του δρᾶσιν, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ μέγιστος Βυζαντηνὸς πολυτίττωρ τοῦ ἰγ' αἰῶνος εἰς ὃν ἀπεικονίζεται ἡ φωτεινὴ ἅμα καὶ ἡ σκιερὰ ὄψις τοῦ αἰῶνος τῶν Παλαιολόγων. Δὲν λείπει ἀπ' αὐτοῦ οὔτε παιδεῖα οὔτε πρωτοτυπία οὔτε πνεῦμα, καὶ ὅμως δὲν φθάνει εἰς τὴν πρωτοτυπίαν ἐκείνην τοῦ νοήματος καὶ τῆς φράσεως, ἥτις διακρίνει τοὺς περὶ Φώτιον καὶ Ψελλόν. Τὸ μόνον λίαν ἐκπεφρασμένον γνῶρισμα τοῦ χαρακτηρὸς του εἶνε ἡ ἀσάλευτος ἐπιμονὴ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐλληνικὴν ἀξίωσιν ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνώσεως· ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ πανταχοῦ τὸ θεολογικὸν τοῦτο ἐνδιαφέρον προτάσσει, ἐξασθενεῖ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀνθρωπιστικῆς δυνάμεως τῆς ἑαυτοῦ παιδείας ἔτι μᾶλλον ἢ ὁ Νικήτας Ἀκομινάτος. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ παρατηρεῖται ἰδίως ἐν τῷ λεκτικῷ του, ὅπερ εἶνε πολυποίκιλον χρᾶμα ὁμηρικῶν φράσεων καὶ θεολογικοῦ στόμφου. Ἐνῷ δὲ ὅπως ἡ Ἄννα καὶ οἱ μετ' αὐτὴν ἀποδέχεται καὶ αὐτὸς τοὺς συνήθεις τεχνικοὺς ὅρους τοῦ δημώδους ξενίζοντος ιδιώματος, ²⁾ τὴν σχολαστι-

¹⁾ Villosion II 77.

²⁾ Π. χ. κοιμέριον, φρέριος (frères), πρίντζης (prince), κόντος (comte), καθάλλαριος κτλ.

κόττητα ὅμως τῆς καθαρολογίας προάγει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ φανερᾷ βλάβῃ τῆς σαφηνείας νὰ μεταχειρίζεται ἀντὶ τῶν χριστιανικῶν τὰς ἀττικὰς ὀνομασίας τῶν μηνῶν. ¹⁾

1. Ἐκδόσεις καὶ βοηθήματα : Ἱστορία : Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ P. Pos-sinus ἐν Ρώμῃ 1666-69. — Ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης ὑπὸ I. Becker, ἐν δυὶ τόμοις ἐν Βόννῃ 1835 μετὰ τῶν παραρτημάτων τοῦ Πουσίνου καὶ πίνακος γλωσσικοῦ καὶ ἱστορικοῦ. — Ἐκτενῶς περιγράφει τὸν περιέχοντα τὴν ἱστορίαν κώδικα ὁ τῆς συλλογῆς τῆς σταυροπηγιακῆς μονῆς (νῦν ἐν τῇ βιβλ. τῶν πατριαρχείων τῆς Ἱερουσαλῆμ) ὁ Α. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς ἱστ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρίας 3 (1890-1892) 529-535. — Προγυμνάσματα ἐν τῷ Rhetores graeci ὑπὸ Chr. Walz, 1 (1832) 549-596. — Μελέται : τὸ πρῶτον ἡ 13ῃ ἐν τοῖς Anecd. graeca ὑπὸ Fr. Boissonade, ἐν Παρισίοις 1848 (ὁμοῦ καὶ ὁ Φιλόγελως). — Πρβ. L. Sternbach, Curae Menandreae, Dissertat. classis philol. acad. litt. Cracoviensis τόμ. 17 (1892) 182. — Ἐκφρασις τοῦ Ἀῶγουστεῶνος : ὑπὸ Banduri, Imperium orientale I 3, 114 ἐ., Νικηφ. Γρηγορ. ἐκδόσ. Βόννης II 1217 ἐ. — Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων : Τὸ περὶ μουσικῆς βιβλίον ὑπὸ H. Vincent ἐν Notices et extraits 16 (1847) 2, 362-553, μετὰ διατριβῆς περὶ ἀρχ. καὶ μεσαιων. μουσικῆς. — Τὸ περὶ ἀστρονομίας βιβλ. ἐξέδ. ὁ Α. Martin, Theonis Smyrnaei Platonici liber de astronomia, ἐν Παρισίοις 1849, μετ' ἀναπτύξεως περὶ τῆς πρὸς τοὺς ἀρχ. ἀστρονομ. σχέσεως. — Τὸ περὶ ἀριθμητ. κεφ., ὅπερ εἶνε παράφρασις τοῦ πρώτου βιβλ. τοῦ Διοφάντου, ἐξέδ. ὁ P. Tannery, Diophanti Alexandrini opera omnia, ἐν Λειψίᾳ. Bibl. Teubner. 2 (1895) 78-122. — E. Narducci, Di un codice archetipo e sconosciuto dell' opera di Giorgio Pachimere : Περὶ τῶν τεσσάρων μαθημάτων, Atti della R. Accademia dei Lincei, anno 288, 1891, serie quarta. Rendiconti vol. VII, 1° semestre, Roma 1891 σ. 1891-196 (περὶ κώδικος τῆς ἐν Ρώμῃ Bibl. Angelica). — E. Narducci, Complemento alla nota intorno

¹⁾ Π. χ. II 146, 1 ἐκδ. Βόννης : μηνὸς Ἑλλαφηβολιῶνος. II 249, 11 Γαμηλιῶν δ' ἐνεστήκει μὲν.

al codice Angelico dell' opera di Georgio Pachimere Περὶ τῶν τεσσάρων μαθημάτων ἐνθ' ἄνωτ. serie quinta, vol. I (1892) 153-156. — Περὶ τοῦ χειρογ. τοῦ Εὐκλείδου ὅπερ μετεχειρίσθη ὁ Παχυμέρης. εἰς τὸ Σύνταγμα τῶν 4 μαθ. πρβ. I. L. Heiberg ἐν Euklidis opera omnia ὑπὸ I. L. Heiberg καὶ H. Menge τόμ. 7 (ἐν Λειψίᾳ 1895) σ. XXXI. — Σχεδιάσμα τῆς φιλοσ. τοῦ Ἀριστ. Ἐκ τοῦ σχεδιάσματος τούτου τῆς ὅλης φιλοσοφ. τοῦ Ἀριστ. ἑλληνιστὶ ἐξεδόθη μόνον τὸ πρῶτον μέρος (ἡ λογικὴ), κατ' ἀρχὰς μὲν μερικῶς ἐν Βενετίᾳ 1532 παρὰ de Sabio (μετὰ τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Ψέλλου), ἔπειτα δὲ ὁλόκληρον ἐν Παρισίοις 1548 καὶ 1581, καὶ ἐν Ὁξφόρδῃ 1669. Τὸ ὅλον σχεδιάσμα ἐξεδόθη μόνον ἐν λατιν. μεταφράσει: Georgii Pachymerii Hieromnemonis, in universam fere Aristotelis philosophiam epitome e graeco in latinum sermonem . . . conversa a D. Philippo Bечchio, ἐν Βασιλείᾳ 1560. — Περὶ ἀτόμων γραμμῶν πολλάκις ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξεδόθη π. χ. ἐν Opera Aristot. nova editio . . . ex bill. Is. Casauboni, ἐν Λουγδούνῳ 1590 τόμ. 1, 745-752. — Δύο τεμάχια ἐκ τῶν σχολίων ἐκ τοῦ Ἀριστοτ. τὰ Μετεωρολογικὰ ἐξέδ. ὁ Ch. M. Ruelle, Deux morceaux inédits de Gorges Pachymère sur l'arc en ciel, ἐν Annuaire de l'associat. 7 (1873) 158-187. — Περὶ δύο χειρογρ. τῆς ἀριστοτελείου ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Παχυμέρους πραγματεύεται ὁ H. Diels, Ueber den angeblichen Justin Περὶ ψυχῆς ἐν τοῖς Sitzungsberichte der Berliner Akad. 1891 σ. 151-153. — Περὶ τῶν ἀριστοτελικῶν τοῦ Παχυμέρους ἐν κώδ. Paris. 2328 πληροφορεῖ ὁ A. Cramer, Anecd. Paris 1 (1839) 392. — Πρβ. C. Prantl, Geschichte der Logik 1 (1855) 658 — Fried. Littig, Die philosophie des Georgios Pachymeres, Programm des Maximiliansgymn; ἐν Μονάχῳ 1891 σ. 87-98. — Παράφρασις τοῦ Διον. Ἀρεοπαγ.: κατ' ἀρχὰς τῶν ἐπιστολῶν ἐν λατιν. μετάφρ. ὑπὸ G. Tilmannus, ἐν Παρισίοις 1538. — Πληρὲς ἑλλην. κείμενον παρὰ Guil. Morelius ἐν Παρισίοις 1561. — Migne, Patr. gr. 3 καὶ 4. — Βιβλίον τοῦ Παχυμέρους De probatione capitum λέγεται ὅτι ἐξέδ. ὁ Λέων Ἀλλάτιος τὸ 1643, ἀλλ' οὐδεὶς εἶδεν ἀντίτυπον αὐτοῦ· ἴδε Walz, Rhet. gr. 1, 550. — Κοινὴ ἔκδοσις κατὰ τὰς παλαιότερας παρὰ Mⁱ

gne, Patr. gr. 143, 407 — 1216 καὶ 144, 1-930 (ἱστορία, ἔκφρ. τοῦ Αὐγούστ. καὶ τινὰ θεολογικά).

2. *Βιογραφία καὶ συγγράμματα*. M. Hanke, De byz. rer. scriptoribus ἐν Λειψία 1677 σ. 566-578 — C. Hopf, De hist. ducatus Ath. fontibus σ. 67 ἐ. — Ch. Em. Ruelle, Annuaire de l'assoc. 7 (1873) 158-166 (ὅστις ὁμῶς ἀγνοεῖ τὴν ἐκδ. τοῦ Συντάγμ. τῶν 4 μαθ. ὑπὸ Martin). — Μονόστιχα τοῦ Παχυμέρου περὶ τῶν ἔσχατων τῆς Ὀδυσσεΐας κεῖνται ἐν κώδ. Vatic. Pal. 231 τοῦ ιγ' -ιδ' αἰ'. fol. 231.

3. Περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Παχυμέρου εἰσαχθέντος νεωτερισμοῦ, ὅστις προαγγέλλει τὴν πλησίαιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, νὰ μεταχειρίζηται δηλονότι ἀντὶ τῶν χριστ. (ῥωμαϊκῶν) ὀνομάτων τῶν μηνῶν τὰ ἄττικα, καὶ περὶ τοῦ συστήματος ὅπερ ἐν τούτῳ ἠκολούθησε πραγματεύεται ὁ Paul Tannery ἐν Revue archéologique III série 9 (1887) 23-36. Πολὺ ἀργότερα εἰσχωρεῖ ὁ νεωτερισμὸς καὶ εἰς τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων, ὧν οἱ γραφεῖς ἤντλουν εἰς τὰ περὶ οὗτου ἐκ τῆς πραγματείας τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ περὶ μηνῶν. Παρὰ προγενεστέροις Βυζαντινοῖς δυσπίστως πρέπει ν' ἀποδεχώμεθα τὰ ἄττικα ὀνόματα τῶν μηνῶν. Ὁ Tannery ἐνθ' ἀνωτέρ. ἀπέδειξεν ἀναμφιλέκτως, ὅτι ὁ γνωστὸς πλάστογράφος Κωνσταντῖνος Παλαιοκάππης σκοπίμως ἀντικατέστησεν ἐν χειρογρ. τοῦ ια' αἰ' τὰ ῥωμαϊκὰ διὰ τῶν ἄττικῶν ὀνομάτων. Πρβ. V. Gardthausen, Griechische Paläographie, ἐν Λειψία 1879 σ. 400 καὶ Ludwig Voltz, Bemerkungen zu byzantinischen Monatslisten, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 547-558. Πρὸς τὸν ἀρχαιολογικὸν τοῦτον συρμὸν συνδέεται καὶ ἡ συχνὴ ἀναγραφὴ ῥωμαϊκῶν ὀνομάτων καὶ ἄττικῶν μηνῶν ἐν τοῖς μεταγεν. χειρογράφοις. Ἐν τῷ κώδ. Paris. 1723 εὑρίσκεται πίναξ τῶν ἄττικῶν μηνῶν προτασσόμενος τῆς ἱστορίας τοῦ Παχυμέρου.

4. Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν εἰδήσεων τοῦ Παχυμέρου ὡς καὶ τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ Νικήτα Ἀκομινάτου χρησιμεύει ἡ περσιστὶ συγγεγραμμένη ἱστορία Seldjouq Namèh, ἥτις πραγματεύεται περὶ τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Σελτζούκων ἀπὸ τοῦ 1192-1281) καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, Ἀρμενίους καὶ ἄλλους ὁμόρους λαοὺς ταύτης τῆς ἱστορίας γνωστὸν εἶναι οὐχὶ τὸ πρωτότυπον. ἀλλὰ μεταγενεστέρα περσικὴ διασκευὴ καὶ τουρκικὴ μετάφρασις. Π. Με-

λιοράνσκη, Tò Seldjouq Namèh ὡς πηγὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας κατὰ τὸν ιβ' καὶ ιγ' αἰῶνα, ἐν τοῖς Βυζαντ. Χρονικοῖς 1 (1894) 613-640. Ἀναλύει αὐτὸ ὁ Ε. Κ. ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 391 ἐ. — Ἐτι δὲ συμπλήρωσιν τοῦ Παχυμέρους ἀποτελεῖ ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ II Παλαιολόγου περὶ ἧς πρβ. § 137.

127. Ὁ Νικηφόρος Κάλλιςτος Ξανθόπουλος συνέγραψεν ἐν ἀρχῇ τοῦ ιδ' αἰῶνος ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἐν δεκαοκτῶ βιβλίοις, καθήκουσαν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Φωκᾶ (610). Πέντε ἄλλων βιβλίων διεσώθη ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου, ἣτις διῆκει μέχρι τοῦ 911· ἀλλ' ὁ Νικηφόρος πρέπει νὰ ἐξηκολούθησεν καὶ πέραν τούτου τοῦ ἔτους τὴν ἱστορίαν, ἣν δὲν ἤδυνήθη εἰς πέρας νὰ φέρῃ κατὰ τὸ ἀρχῆθεν σχέδιον. Διότι, ἐπειδὴ ἐκφράζει τὴν ἐκπληξίν του, ὅτι ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 5' αἰῶνος, ἥτοι ἀπὸ τοῦ Εὐαγγρίου, οὐδεὶς ἐσκέφθη νὰ ἐξιστορήσῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ συμβάντα, ἐπόμενον εἶνε ὅτι τὴν ἐκκλησιαστικὴν του ἱστορίαν κατῆγε μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ιδ' αἰῶνος. Μολονότι δὲ ἀτελεῖς ἔμεινε τὸ ἔργον, ἡξιώθη ὅμως τοῦ ἐπαίνου (ἴδε κατωτέρω), ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐξέφρασε καὶ ἐν μέρει τοῦλάχιστον ἐπραγματοποίησεν τὴν ιδέαν γενικῆς καὶ πάντα τὸν βίον τῆς ἐκκλησίας περιλαμβανούσης ἱστορίας. Δυστυχῶς ὅμως ὁ ἔπαινος οὗτος ἀπεδείχθη λίαν ἀμφισβητήσιμος, ἀφότου παρετηρήθη ὅτι ὁ Ξανθόπουλος διεσκέυασεν ἄλλο πόνημα, συγγραφὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ ι' αἰῶνος καὶ διῆκον μέχρι τοῦ 920 (ἴδε ἀνωτ. § 104 σημ. 4), θέσας ἀπλῶς ὑπ' αὐτὸ τὸ ἴδιον ὄνομα, ἀπαραλάττωσας ὅπως ὁ Κεδρηνὸς ὠκειοποιήθη τοῦ Σκυλίτση τὸ ἱστορικὸν ἔργον. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ὁ Εὐσέβιος, Σωζομενός, Σωκράτης, Θεοδώρητος καὶ Εὐάγγριος, ἐφ' ὧν πρωτίστως βασιίζεται ὁ Ξανθόπουλος, ὡς ἔμμετος μόνον αὐτοῦ πηγὴ δύνανται νὰ θεωρηθῶσι. Τὸ πολὺ δυνάμεθα ἀπὸ τοῦ Ξανθοπούλου νὰ μεταβιβάσωμεν εἰς τὸν ἄγνωστον συγγραφέα τοῦ ι' αἰῶνος τὸν ἔπαινον, ὅτι συνέλαβε τὴν ιδέαν γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ κυρίως εἰπεῖν οὐδὲ τότε ἦτο νέα ἡ ιδέα, διότι ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα εἶχον

ἤδη ἐργασθῇ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ Φίλιππος ὁ Σίδης (περὶ τὸ 430), ὁ Θεόδωρος Ἀναγνώστης (περὶ τὸ 530) καὶ ὁ ἐν § 104 - σην. 3 μνημονευθεὶς ἀνώνυμος.

Δὲν ἐξητάσθη ἀκόμη καλῶς περὶ τίνα ἄλλα εἰργάσθη ὁ Ξανθόπουλος οὐδ' ἐξετιμήθησαν ταῦτα δεόντως. Ἐφόσον δυνάμεθα σήμερον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτυπωθέντων ἢ ἐκ τῶν χειρογράφων νὰ λάβωμεν πλήρη ἰδέαν τῶν ἀπάντων αὐτοῦ, ὁ Ξανθόπουλος δὲν φαίνεται μὲν ὅτι περὶ πολλὰ καὶ ποικίλα διέτριψεν, ἀλλ' εἰς τινα ὅμως προσφιλεῖ αὐτῷ εἶδη ὑπῆρξε πρωτότυπος καὶ λόγου ἄξιος συγγραφεὺς. Ἡσμενίζε γράφων ἐν ἱαμβικοῖς στίχοις διδακτικὰ ποιήματα ἐν εἶδη καταλόγων, οἷον ἀναγραφὰς αὐτοκρατόρων, πατριαρχῶν, λειτουργῶν τῆς αὐλῆς καὶ ἐκκλησίας, τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, τῶν ἁγίων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ὑμνογράφων. Τὰ εὐχρηστά ταῦτα μνημονικὰ ποιήματα, τὰ ὅποια δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἐκτενῆ ἔργα τοῦ Ἐφραίμ, εἶχον πολλὴν διάδοσιν καὶ τινα ἐξ αὐτῶν παρεδόθησαν δι' ἀπειραριθμῶν χειρογράφων. Εἰς ταῦτα καταλεκτέα καὶ ἡ Σύνοψις τῆς θείας γραφῆς ἐν ἱαμβικοῖς στίχοις καὶ ὡς συμπλήρωσις αὐτῆς ἡ Συνοπτικὴ πρὸς θείαν γραφήν, ἡ Ἀλωσις Ἱεροσολήμ καὶ ἡ ἐκ δισχιλίων καὶ ἐπτακοσίων ἱαμβικῶν στίχων παράφρασις τοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων Νικολάου Μύρων τῆς Λυκίας. Εἰς τὸν κλάδον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως ἀνήκουσιν ἐπτὰ τροπάρια εἰς τὴν Θεοτόκον, πάντα μετ' ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος. Καὶ εἰς τὴν ὑπὸ Θεοδώρου Στουδίτου, Ἰωάννου γεωμέτρου, Χριστοφόρου Μυτιλήνης κ. ἄ. θεραπευθεῖσαν ἐπιγραμματικὴν ποιήσιν κατέγινεν ὁ Ξανθόπουλος· σῶζονται δὲ αὐτοῦ μικρὰ ποιήματα εἰς τὸν Ἀκάθιστον ὕμνον, εἰς ἐγχαράκτους λίθους φέροντας παραστάσεις τῆς ἁγίας Γραφῆς, εἰς ἐγκόλπια, εἰκόνας ἁγίων κτλ., ἔτι δὲ ποιήματα εἰς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τοῦ οἴνου καὶ ἀλφάβητον οἰκοδομητικόν.

Τὰς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει γνώσεις του ἐπέδειξεν ὁ Νι-

κηφόρος καὶ διὰ πολλῶν ἐρμηνευτικῶν πονημάτων. Τοιαῦτα εἶνε ἡ Ἐξήγησις εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῶν ὁκτῶ ἤχων, πραγματεία περὶ ἀντιφωνίας, κοντακίου, οἴκου καὶ ἐξαποστειλαρίου καὶ τῆς σημασίας τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, τέλος ἐξήγησις εἰς τὸν θεομητορικὸν ὕμνον τοῦ Κοσμᾶ. Εἰς τὴν λειτουργίαν ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐξήγησις εἰς τὰς ἐορτάς τοῦ Τριωδίου, ἐπιγραφομένη: Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου συναξάρια εἰς τὰς ἐπισήμους τοῦ τριωδίου ἐορτάς, μίαν ἐκάστην αὐτῶν αἰτιολογοῦντα, πῶς ποτε τὸ κατ' ἀρχὰς γέγονε κτλ. Ἔτι δὲ Ὁμιλίας, πραγματεία περὶ τοῦ ναοῦ τῆς ζωηφόρου πηγῆς μετ' ἀκολουθίας τῶν ἐγκαινίων αὐτοῦ, ἐπιστολὴ πρὸς ὀρφανοτρόφον, εὐχαὶ καὶ σχόλια εἰς τοὺς ψαλμοὺς καὶ τοὺς λόγους Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Δὲν εἶνε βέβαιον ἂν εἰς αὐτὸν ἀνήκουσι ῥητορικά τινα προοιμιασμάτα (ἐν τῷ Παρισιανῷ κώδικι 2988 τοῦ 18^{ου} αἰ. φύλλω 1—8).

1. Ἐκδόσεις: Τὰ πλεῖστα τῶν ποιημάτων καὶ μία εὐχὴ ἐν τῷ τομιδίῳ: Cyri Theodori Prodromi epigrammata etc., ἐν Βασιλείᾳ apud Joannem Bebelium 1536.—Κατὰ ταύτην καὶ ἄλλας δυσσευρέτους ἐκδόσεις γενικὴ ἐκδοσις παρὰ Migne, Patr. gr. 145, 549-1331, 146 καὶ 147, 1-632.—Δύο ἱαμβικοὶ κατάλογοι τῶν αὐτοκρ. καὶ πατρ. παρὰ Labbaeus, Protrep. hist. byz. (προτάσσεται τῆς Παρισιανῆς ἐκδόσεως τῶν Βυζ. ἱστορικῶν) σ. 34 ἐ.—Ἐξήγησις εἰς τὴν ὁκτώηχον ὑπὸ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, ἐν Ἱερουσαλὴμ 1862.—Ἡ ἐξήγησις τῶν ἐορτῶν τοῦ τριωδίου ἐν νεοελλ. μεταφρ. ὑπὸ Ματθαίου Κιγάλα, ἐν Βενετίᾳ 1639. Πρβ. E. Legrand, Bibliographie hellénique du XVII, siècle 1 (1894) 404.—Ὁ ἔμμετρος βίος τοῦ ἁγ. Νικολάου εἶνε ὡς φαίνεται ἀνέκδοτος ἔτι (ὕπάρχει ἐν κώδ. Bodl. Miscellan. 79).

2. Βοηθήματα: Fabricius, Bibl. gr. ἐκδ. Harl. 7, 437-444· ἐπανεληφθῆ παρὰ Migne, Patr. gr. 145, 549-558.—G. J. Voss, De historicis graecis, ed. Westermann, ἐν Λειψίᾳ 1838 σ. 367 ἐ.—Περὶ τῆς ἐκκλησι. ἱστορίας πρβ. F. Ch. Baur, Die Epochen der kirchlichen Geschichtschreibung, ἐν Τυβίγγῃ 1852 σ. 32 ἐ.—Albin Freund, Beiträge zur antiochenischen und zur kon-

stantinopolitanischen Stadtechronik, Dissert, ἐν Jena 1882 σ. 34 (περὶ λειψάνων τῶν καθ' ὑπατείας χρονικῶν τῆς Κων/πόλεως παρὰ Ξανθοπούλῳ). — Περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἐκκλησ. του ἱστορίας πρβ. G. Dangers, De fontibus, indole et dignitate librorum, quos de historia ecclesiastica scripserunt Theodorus Lector et Evagrius, ἐν Γοττίγγῃ 1841 σ. 5. — Nolte, ἐν Tübinger theol. Quartalschrift 43 (1861) 573. — Ludwig Jeep ἐν Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμ., 14 (1885) 98 ἐ. — C. de Boor, Zur kirchenhistorischen Litteratur ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896) 16-23. — Περὶ τῶν ἱαμβικῶν καταλόγων πρβ. τὴν περὶ Ἐφραίμ § σημ. 2.

3. Παράδοσις τοῦ κειμένου : περὶ τῆς παραδόσεως τῆς ἐκκλησ. ἱστορίας πρβ. C. de Boor, Zur Kenntniss der Hss der griechischen Kirchenhistoriker, ἐν τῇ Zeitschrift für Kirchengeschichte 6 (1883-84) 482-494. — Τὰ πλεῖστα τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων, μάλιστα δὲ οἱ ἱαμβικοὶ κατάλογοι, εἶνε διεσπαρμένα ἐν πολλοῖς χειρογράφοις· σπανιώτεροι εἶνε αἱ ἐξηγήσεις εἰς τὴν ἐκκλησ. ποίησιν· ἐτι σπανιώτερα ἢ πραγματεία περὶ τοῦ ναοῦ τῆς ζωηφόρου πηγῆς, τὰ ἐπιγράμματα καὶ ὁ βίος τοῦ ἁγ. Νικολάου. Τὸ ἱαμβικὸν μηνολόγιον, ὁ κατάλογος τῶν αὐτοκρ. καὶ πατρ. καὶ μία σύνοψις τοῦ τριωδίου π.χ. ἐν κώδ. Neapol. II A. 12, τὸ ἱαμβικὸν μηνολόγιον ἐν κώδ. Paris gr. 1585, ἐξηγήσεις τῶν ἑορτῶν τοῦ τριωδίου ἐν κώδικι Mutin II B. 11, Athous 1853, Bodl. Canon. 64 καὶ Mosqu. Syn. 394 (Vlad). Περὶ χειρογράφου τοῦ καταλ. τῶν αὐλικῶν ἀξιωμάτων ἴδε ἐν § Κωδινός σημ. 4. — Ἡ πραγματεία περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν θαυμάτων τῆς Θεοτόκου τῆς ζωηφόρου πηγῆς μετὰ τῆς ἀκολουθίας σώζεται ὡς φαίνεται μόνον ἐν κώδ. Vindob. Inst. 103 (Nessel) καὶ ἐν τινι Vatican. πρβ. Migne, Patr. gr. 145, 551 καὶ τὴν ἐκτενῆ περιγραφὴν τοῦ Βιενναίου κώδικος παρὰ P. Lambecius, Commentariorum de Augustissima bibl. Caes. Vindob. I. VIII ed. Kollar, ἐν Βιέννῃ 1782 σ. 118-132. — Τὸ σπουδαιότατον τῶν εἰς ἐμὲ γνωστῶν χειρογρ. εἶνε ὁ πιθανῶς πάντα τὰ συγγράμμ. τοῦ Ξανθοπούλου πλὴν τῆς ἐκκλ. ἱστορίας περιέχων καὶ σύγχρονος σχεδὸν αὐτοῦ κώδιξ Bodl. Miscell 79, κατὰ τὸν Coxе « τοῦ τέλους ἴσως τοῦ γ' αἰῶνος », ἀλλὰ μᾶλ-

λον τοῦ ιδ', ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ συγγραφέως. Περιγράφει αὐτὸν ὁ H. O. Coxe, *Catalogi codicum mss bibl. Bodl.* p. 1 (1853) 662-665.

4. Βίος καὶ ὄνομα: Ἐκ νεότητος αὐτοῦ ὁ Ξανθ. εἶχε ὑπηρεσίαν ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ καὶ ἐκ τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς ἤντλησε τὸ πλεῖστον τῆς ἱςτορικῆς του ὕλης, ὡς διηγεῖται ὁ ἴδιος ἐν τῷ πρώτῳ κεφ. τοῦ πρώτου βιβλίου (Migne, *Patr. gr.* 145, 609 c). Τὴν ἐκκλησι. ἱςτορίαν ἔφερεν εἰς τέλος κατὰ τὸ 36ον ἔτος τῆς ἡλικίας (βιβλ. 1 κεφ. 1 = Migne ἐνθ' ἄνωτ. 620 c), ἀφιερῶσας αὐτὴν εἰς τὸν γέροντα ἤδη αὐτοκρ. Ἀνδρόνικον Β', ἀποθανόντα τὸ 1327 ἐν ἡλικίᾳ ὑπὲρ 70 ἐτῶν (ἀφιερωτικὸν ἐγκώμιον Migne ἐνθ' ἄνωτ. 588 D. πρβ. αὐτόθι 549 σημ. α). Ἄρα ὁ Ξανθ. ἐγεννήθη τὸ βραδύτερον ἐν ἔτει 1291. Ἄν δώσωμεν πίστιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν του κατάλογον, ὅστις ἐν ταῖς χειρογρ. τελευτᾷ μετὰ τοῦ Καλλίστου (1350-1354 πρώτη πατριαρχία), ὁ βίος του ἐξετάθη μέχρι τῶν μέσων τοῦ ιδ' αἰῶνος. Ἐν προβεβηκυῖᾳ ἡλικίᾳ ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα — "Ὅσον γινώσκω, μεμονωμένη εἶνε ἡ σημείωσις ὅτι ὁ Νικηφόρος Κ. Ξ. ὡς μοναχὸς μετωνομάσθη Νάλλος. Εὐρίσκεται αὕτη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ πρώτου συναξαρίου τοῦ τριψίδιου ἐν κώδ. Vatic. Reg. Suec. 182 τοῦ ιε' αἰ. fol 1: Τοῦ μακαριωτάτου καὶ λογιωτάτου κυροῦ Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου τοῦ διὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθέντος Νάλλου μοναχοῦ Συναξάρια. Οὕτω πληροφορεῖ ὁ H. Stevenson, *Codices mss graeci Reginae Suecorum et Pii PP II*, ἐν Ρώμῃ 1888 σ. 123. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ὅσον γνωρίζω ἅγιος Νάλλος, πρέπει πάντως νὰ γραφῇ Νεῖλου ἀντὶ Νάλλου. Περὶ τοῦ ἔθους τῆς ἐκλογῆς ὀνόματος μοναχικοῦ κατὰ τὴν εἰς τὸ μοναστήριον εἰσοδὸν ἔχοντος τὸ αὐτὸ καὶ τὸ πρῶην λαϊκὸν ὄνομα ἀρχικὸν γράμμα πρβ. M. Treu, *Maximi monachi Planudis epistolae* σ. 189 καὶ *Eustathii Makrembolitae quae feruntur aenigmata* σ. 25. [Περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγρ. ἴδε ἄνωτ. σελ. 31 σημ. 1].

128. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ὁ μέγιστος πολυῖςτωρ τῶν δύο τελευταίων τοῦ Βυζαντίου αἰώνων, ἐγεννήθη τὸ 1295 ἐν τῇ κατὰ τὸν Πόντον Ἡρακλείᾳ, ὅπου καὶ τὰ πρῶτα γράμματα

ἐδιδάχθη ὑπὸ τὸν λόγιον αὐτοῦ θεῖον, τὸν μητροπολίτην Ἰωάννην. Ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου στενῶς ἐσχετίσθη πρὸς τοὺς διαπρεπεστάτους τῶν θεολόγων. Ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Γλυκὺς, πρὸς ὃν υἱικὴν στοργὴν ἔτρεφε, ἐδίδαξεν αὐτὸν τὴν ῥητορικὴν καὶ τοσοῦτον διὰ τὴν εὐφυΐαν ἠγάπησεν, ὥστε εἰς αὐτὸν ἀνέθηκε τὸ 1320 τῆς διαθήκης του τὴν σύνταξιν. Μείζονα ῥοπήν ἐπὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Γρηγοῤῥᾶ ἔσχευεν ὁ πολυδύμων μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης, ὅστις ἐδίδαξεν αὐτὸν τὰ μυστήρια τῆς ἀστρονομίας, εὐχαριστίας δὲ ἀποδίδων ἡρμήνευεν ὁ Γρηγοῤῥας εἰς τὰ τέκνα τοῦ Μετοχίτου τὰ δυσκολώτερα τῶν ἀρχαίων συγγράμματα. Τέλος εἰσῆλθεν ὁ νεαρὸς λόγιος εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν καὶ εἴλκυσε πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου (1282-1328)· τὸ 1325 ὑπέβαλεν εἰς αὐτὸν σχέδιον καλῶς ἐπεξεργασμένον πρὸς διόρθωσιν τοῦ ἡμερολογίου· ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἐδίστασε νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτό, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο λίαν δυσχερὲς νὰ πείσῃ τοὺς ξένους λαοὺς εἰς παραδοχὴν τῆς μεταρρυθμίσεως¹⁾. Ὅτε δὲ τὸ 1328 ὁ γέρων Ἀνδρόνικος καθηρέθη, ὁ Γρηγοῤῥας ὡς πολιτικὸς αὐτοῦ φίλος ἀπώλεσε κατὰ τὰ ἐν Βυζαντίῳ ἐθιζόμενα τὰ ὑπάρχοντά του, σωθεὶς μόνον ἀπὸ τὴν ἐξορίαν, εἰς ἣν κατεδικάσθησαν ἄλλοι τε καὶ ὁ φίλος αὐτοῦ Μετοχίτης. Μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο ἐγκατέλειπεν ὁ Γρηγοῤῥας τὴν θέσιν του ὡς δημοσίου διδασκάλου, περὶ ὃν εἶχεν ἀθροισθῇ ὁμὰς μαθητῶν, καὶ μονήρῃ βίον διάγων ἐπεδόθη εἰς ἀστρονομικὰς καὶ φιλοσοφικὰς μελέτας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀνεκλήθη εἰς τὸν δημόσιον βίον ἐξ ἀφορμῆς, ἥτις ὀριστικῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ πάσης αὐτοῦ τῆς μετὰ ταῦτα τύχης. Ὁ ἐκ Καλαβρίας

¹⁾ Κατόπιν ἐπραγματεύθησαν καὶ ἄλλοι Βυζαντινοὶ τὸ αὐτὸ θέμα, οἷον ὁ Ἰσαὰκ Ἀργυρὸς. Εἶνε δὲ περιέργως εἰρωνεῖα τῆς τύχης, ὅτι αὐτοὶ οὗτοι οἱ Ἕλληνες, ἐξ ὧν προῆλθεν ἡ ἰδία τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ἡμερολογίου, μετὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς διὰ τοῦ πάπα Γρηγορίου Β' μέχρι σήμερον ἔτι ἀποκρούουσι τὴν παραδοχὴν τῆς. Πρὸ. Β. Καραθὰ γ-γέλλη, Ἑπιστημονικὴ ἱστορικὴ διατριβὴ περὶ τῆς ἐφορτῆς τοῦ Πάσχα. ἐν Κιπιάλει 1834 σ. 114 ἔ.

μοναχὸς Βαρλαάμ¹⁾, φιλοσοφικῶς καὶ θεολογικῶς πεπαιδευμένος ἀνὴρ, διδάξας τὴν ἑλληνικὴν τὸν Πετράρχαν, μετέβη πρὸς τελειοτέραν σπουδὴν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας εἰς Θεσσαλονίκην καὶ κατόπιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου συνήγαγε περὶ ἑαυτὸν ἱκανοὺς μαθητάς. Προκλήθεις ἐκ τῶν σφοδρῶν ἐπιθέσεων τοῦ Βαρλαάμ, ἐξῆλθεν ἀπὸ τῆς ἀπομονώσεώς του καὶ ἀνέλαβε τὸν διαλεκτικὸν ἀγῶνα πρὸς τὸν ἐκ Καλαβρίας μοναχόν· ἀμειβόμενος δὲ διὰ τὴν νίκην του, ἀποκατεστάθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὰ πρῶην ἀξιώματα καὶ τιμὰς, πεισθεὶς νὰ δεχθῇ καὶ τὴν θέσιν τοῦ δημοσίου διδασκάλου. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του ταύτῃ ὁ Γρηγορᾶς τὴν προσοχὴν ἐφίστα πρὸ πάντων εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀστρονομίαν. Διὸ καὶ διεβλήθη ὑπὸ τινος τῶν ἀντιπάλων του, ὅτι ἐπὶ τῆς γλώσσης δὲν φέρει οὐδεμίαν ἐπιστήμην, μόνον δὲ ἡ κατοικία του εἶνε πλήρης σφαιρῶν καὶ γραμμῶν, πᾶσα δὲ ἡ σοφία αὐτοῦ εἶνε ἀποθηκευμένη ἐν ἐρμαρίοις²⁾. Ἄλλ' ἡ πρὸς τὸν Βαρλαάμ ἔρις ἔκρυπτεν ἐν ἑαυτῇ τὰ σπέρματα νέων περιπλοκῶν, αἵτινες ἐπὶ τέλους εἰς βαρεῖας συμφορὰς ἐνέβαλον τὸν Γρηγορᾶν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρονίκου (1332) ἐπανελήφθη ἡ ἀπόπειρα τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἐνώσεως. Δύο τοῦ πάπα ἀντιπρόσωποι ἦλθον πρὸς διαπραγματεύεσιν αὐτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ 1333. Ὁ πατριάρχης ἀνέθεσε τὴν ἀντιπροσωπεῖαν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας εἰς τὸν Γρηγορᾶν, ὅστις καίπερ λαϊκὸς ὑπερέβαλλε πάντας τοὺς ἱεράρχας κατὰ τὴν θεολογικὴν παιδείαν καὶ τὴν διαλεκτικὴν δεινότητα. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν μετὰ ζήλου ἀνεμίχθη καὶ ὁ Βαρλαάμ, ὅστις ἂν καὶ ἀρχῇ-θεν ἀνῆκεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, ἐπετέθη ὅμως νῦν γραπτῶς κατὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πάπα μετὰ πολλῆς σφοδρότητος. Καὶ ἀφοῦ δὲ τὸ σχέδιον τῆς ἐνώσεως ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ ἐτέ-

¹⁾ Πρβ. ἄνωτ. § 31.

²⁾ Praefat. σ. LXXVI: καὶ ἀστρονομῶν, ἐν γλώσσῃ μὲν οὐδὲν φέρει τῆς ἐπιστήμης· σφαιρῶν δὲ ἐμπίληται τὴν οὐκίαν· καὶ πάντα βιβλίων γέμει καὶ διαγραμμάτων· καὶ σκιμπος καὶ δρόφους μεστοὺς ἐπιδείκνυσι τῆς σοφίας καὶ πάντα μᾶλλον ἢ τὴν ψυχὴν κτέ.

θη, ἐξηκολούθησαν αἱ ἔριδες ἐπὶ ἐλληνικοῦ ἐδάφους. Ἡ συγκλη-
θεῖσα τὸ 1341 σύνοδος δὲν κατώρθωσε νὰ καθησυχάσῃ τὰ πράγ-
ματα, ὅτε δὲ τὸ 1347 ἀνέβη ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς τὸν θρό-
νον, ἀνερριπίσθη ὁ φανατισμὸς τῶν ἐναντίων πλέον ἢ ἄλλοτε ἕνεκα
τῆς συμμελέξεως τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἀγὼν ἦτο ἐπὶ τινα χρόνον
ἀμφίρροπος, ἀλλὰ τέλος ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 1351 ἀπερρίφθησαν
αἱ γνώμαι τοῦ Γρηγοῤῥᾶ, καθ' οὗ ἐκηρύχθησαν ὁ πατριάρχης καὶ
πολλοὶ τῶν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου. Ἐπειδὴ δὲ ἐξηκολούθησε διὰ
ἐπιστολῶν πρὸς τοὺς ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Κύπρῳ φίλους του, ἰδίως
δὲ πρὸς τὸν Γεώργιον Λαπίθην νὰ μάχεται ὑπὲρ τῶν δικαίων του,
περιέπεσεν ἐντελῶς εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ πε-
ριορισθεὶς ὡς ἐν εἰρκτῇ εἰς τὸ περίφημον μοναστήριον τῆς χώρας,
ἐφρουρεῖτο αὐστηρῶς· μόλις μετὰ δύο ἔτη ἀπηλλάγη τῆς εἰρκτῆς
ταύτης. Τέλος κατηγγέλθη ὑπὸ τῶν ἐναντίων, οἵτινες πρὸ οὐδε-
νὸς μέσου τῆς συκοφαντίας ἐπτοοῦντο, ὅτι διὰ τοῦ συγγράμματός
τοῦ διέδωκε ψεύδη προσβλητικὰ τῆς τιμῆς τοῦ Καντακουζηνοῦ.
περιέπεσε λοιπὸν ἐκ νέου εἰς δυσμένειαν καὶ πιθανῶς καθεῖρχθη
ἐκ νέου. Πότε καὶ ὑπὸ τίνας περιστάσεις ὁ πᾶνυ τιμηθεὶς καὶ πολὺ
καταδιωχθεὶς ἀνὴρ τὸν ἀνήσυχόν του βίον ἐτελεύτησε, παραμέ-
νει ἄγνωστον· ἀλλ' ὡς φαίνεται δὲν ἐπέζησε μακρὸν εἰς τὸ ἔτος
1359, εἰς ὃ τελευτᾷ ἡ ἱστορία του. ¹⁾

¹⁾ Αἱ βαρλααμικαὶ ἔριδες, ὡς τυφλὴ μανία ὑπέβαλpen, ἐνῶ οἱ κινδυνωδέστατοι ἐχθροὶ
ἠπείλουν τὰ οὐκ ἐὰν λείψανα τοῦ ἀρχαίου κράτους, προκάλεσαν ἄμετρον πλῆθος συγγραμμάτων.
αἵτινες κατὰ μέγα μέρος ἀπολαμβάνουσιν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τὴν ἡσυχίαν, ἥς εἶνε ἀξίαι.
Ἰκανοὶ κατὰ τοῦ Γρηγοῤῥᾶ λιβέλλοι, εἰς ἡ χλιαρότης καταδιβάλλει εἰς ταπεινοτάτην βαθμίδα
τὴν παιδείαν τῶν ἀντιπάλων του, ἐξετυπώθησαν ἐν τῇ ἐν Βόννῃ ἐκδόσει τοῦ Γρηγοῤῥᾶ (Pnaof.
σ. 61 ἔ.). Ὁ πατριάρχης Φιλόθεος τὸν ἀνειδίζει ἐπὶ τῇ παφλαγονικῇ του καταγωγῇ καὶ λέ-
γει ὅτι εἶνε χειρότερος τῶν Παφλαγόνων ἐκείνων, οἵτινες βάρβαροι ὄντες τὴν γλῶσσαν, ἔχου-
σιν ἀγὰν ἥθη. Τιοιούτους ἐχθροὺς ἡδύνατο βεβαίως νὰ καταγγεῖλῃ ὁ Γρηγοῤῥᾶς ὅτι νοθεύουσι
καὶ παρεμβάλλουσιν εἰς τὰ ἔργα του χωρία, ἵνα ἐγείρωσι κατ' αὐτοῦ ὑπονοίας, διὰ παρακα-
λεῖ τοὺς μαθητὰς καὶ φίλους του νὰ ἀντιγράψωσι συχνάκις καὶ ἀκριβῶς τὰς συγγραφάς του.
Μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν του πλὴν τοῦ Ἀκινδύνου ὁριμὸς εἶνε πρὸ πάντων ὁ Δημήτριος Κυ-
δωνῆς. Π. χ. πρὸς τὸν πατριάρχην Φιλόθεον γράφει: τί τοίνυν ἀπειλεῖς; ἵνα τὰς ἐταίρας
συναγαγὼν τοὺς ἐμοὺς καταφλέῃς λόγους, ὥσπερ ἄλλου τινός (τοῦ Γρ.), ἀρετῇ μὲν καὶ σωφί-
α συζησαντος. τοῖς δὲ σοῖς ἐλέγχοις λαμπρότερον αὐτῷ τὸν βίον κατασκευάσαντος; οὗ πρὸς
τοὺς λόγους ἀντιβλέψαι μὴ δυνηθεὶς ἐπὶ τὰ πῦρ εἶδες καὶ τὰς ψήφους τῶν γυναικῶν. σ. 76.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Γρηγορᾶ ἀναφέρονται σχεδὸν εἰς πάντας τοὺς κλάδους τῶν γνώσεων τῶν Βυζαντηνῶν, μάλιστα δὲ εἰς τὴν θεολογίαν, φιλοσοφίαν, ἀστρονομίαν, ἱστορίαν καὶ γραμματικὴν. Πλήρης ἀναγραφὴ τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταλειφθέντων συγγραμμάτων ἐνταῦθα εἶνε ἀδύνατος. 1. Τὸ σπουδαιότατον αὐτοῦ δι' ἡμᾶς ἔργον εἶνε ἡ Ῥωμαϊκὴ ἱστορία. Ἐν βιβλίοις τριάκοντα καὶ ἑπτὰ ἐξιστοροῦνται αἱ πράξεις τῶν ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι 1359 χρόνων, ὡς συμπλήρωσις καὶ συνέχεια τοῦ Παχυμέρου, ὅστις φθάνει μέχρι τοῦ 1308. Ὁ Γρηγορᾶς διεξῆλθεν ἐπιτόμως τὰ πρὸ τῆς ἑαυτοῦ ἐποχῆς συμβάντα, διαλαβὼν ἐν τοῖς πρώτοις ἑπτὰ βιβλίοις τοὺς ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1320 χρόνους. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς βιβλίοις ἡ ἀφήγησις εἶνε ἀσύμμετρος· ἐν μὲν τῇ περιγραφῇ τῶν δογματικῶν ἀγώνων διαπλατύνεται ὑπερμέτρως, μεταβαλλομένη εἰς σειρὰν ὅλην πρακτικῶν, ἥτις χαλαρῶς συνδέεται πρὸς τὸ σῶμα τῆς ἱστορίας. Οὕτω δὲ καταντᾷ τὸ σύγγραμμα ὡς εἶδος ἀπομνημονευμάτων ὑπηγορευμένων ὑπὸ φατριαστικοῦ συμφέροντος, ὡς ἀναπαράστασις ἐξ ὑποκειμένου ὅλως διόλου μεγάλου ἐκκλησιαστικοῦ ἀναθρασμοῦ. Ὅπως δὲ ἡ οἰκονομία αὐτοῦ, οὕτω καὶ τὸ λεκτικὸν τοῦ συγγραφέως εἶνε ἀσύμμετρον, ἐνίοτε μάλιστα παρημελημένον, ἡ ἔλλειψις δὲ αὐτῇ ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ βεβαιωμένου γεγονότος, ὅτι μέγα μέρος τοῦ πονήματος συνέγραψεν ὑπὸ τὰς δυσμενεστάτας τῶν περιστάσεων· δέκα βιβλία ἔγραψε τὸ 1352 ἐν τῇ εἰρктῇ ἐντὸς τεσσαράκοντα μόλις ἡμερῶν. Κατὰ τὸ ὕφος πρότυπον ἔχει τὸν Πλάτωνα, ὃν καὶ εἰς τοὺς διαλόγους τοῦ μιμεῖται. ¹⁾

2. Τὰ πλεῖστα τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορᾶ, τὰ ὅποια ἀναφέρονται εἰς τὰ πλεῖστα ὑπὸ τῶν Βυζαντηνῶν καλλιεργηθέντα εἶδη τοῦ λόγου, κεῖνται ἀνέκδοτα ἔτι ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Περὶ τῆς ποικιλίας τοῦ περιχομένου αὐτῶν δύναται νὰ δώσῃ ἰδέαν τινὰ ὁ ἀτελής πίναξ τοῦ

¹⁾ Πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀκινδύνου παρὰ Γρηγορᾶ ἐκδόστ. Βόννης Praef. σ. 70.

Boivin.¹⁾ Ἐν τῷ πλήθει τῶν ὀλίγων διερευνηθέντων τούτων συγγραμμάτων εὐρίσκονται διάλογοι, εὐχαί, ἐγκώμια, ῥητορικά γυμνάσματα, λόγοι, διαθῆκαι, νεκρολογίαι π. χ. εἰς τὸν Γεώργιον Μετοχίτην (ἐν κώδικι Παρισιανῷ ἐλλ. 1407 φύλλω 1-11), παραμυθητικὸς πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ μητροπολίτου Φιλαδελφείας Θεολήπτου (ἐν κώδικι Βιενναίῳ ἐλλ. Θεολ. 174 φύλλω 131^v-135^v), μονωδία, ὁμοίως πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν προσφωνουμένη, εἰς τὸν Ἰωάννην Χοῦμνον (ἐν κώδικι Βιενναίῳ ἐλλ. Θεολ. 174 φύλλω 146-150), βιογραφίαι, γραμματικαὶ πραγματεῖαι, ὅσον τεχνολογία γραμματικῆς καὶ περὶ ὀρθογραφίας ἐξηγήσεις, ὅσον ἐπίτομος ἐξηγήσεις εἰς τὰς καθ' Ὁμήρον πλάνας τοῦ Ὀδυσσέως, σχόλια εἰς τὸ Περὶ ἐνυπνίων τοῦ Συνεσίου, ἀστρονομικαὶ πραγματεῖαι ὅσον Περὶ τῶν ὑβριζόντων τὴν ἀστρονομίαν, Παρακλητικὴ περὶ ἀστρονομίας, πῶς δεῖ κατασκευάζειν ἀστρολάβον, ἔτι δὲ ἱαμβικαὶ ποιήσεις· τέλος κατέλιπεν ὁ Γρηγορᾶς, ὡς πάντες σχεδὸν οἱ ἐξέχοντες Βυζαντινοὶ ἐπὶ Παλαιολόγων (ὅσον ὁ Γρηγόριος Κύπρου, Νικηφόρος Χοῦμνος, Θεόδωρος Ὑρτακηνός, Γεώργιος Παχυμέρης, Θωμᾶς Μάγιστρος, Πλανούδης, Δημήτριος Κυδωνῆς, Μιχαὴλ Παλαιολόγος κτλ.) πλουσίαν συλλογὴν ἐπιστολῶν, αἵτινες πρὸ παντὸς ἄλλου δύνανται νὰ εἶνε ἄξιοι δημοσιεύσεως. Ἐφόσον ἐκ τοῦ πλουσίου τούτου ὕλικου τῶν ἐλασσόνων τοῦ συγγραφέως ἐλάχιστον μόνον μέρος καὶ τοῦτο ἐλλιπῶς ἢ κατ' ἀποσπάσματα καὶ εἰς δυσπρόσιτους τόπους ὑπάρχει δημοσιευμένον, θὰ ἦτο ματαία προσπάθεια νὰ ζητήσωμεν νὰ διαγράψωμεν λεπτομερῶς καὶ πιστῶς τὴν εἰκόνα τοῦ σημαντικωτάτου τούτου ἀνδρὸς ὡς συγγραφέως, ὅστις πολὺ πλεον ἄλλων ἐπέθηκε τὴν σφραγίδα τοῦ ἰδίου πνεύματος ἐπὶ τοῦ αἰῶνος τῶν Παλαιολόγων.

1. *Ἐκδόσεις καὶ βοηθήματα* : Α. *Ἱστορία* : Ἐν λατιν. μεταφρ. (μετὰ τοῦ Ζωναρᾶ, Νικήτα καὶ Χαλκοκονδύλη) ἐν Λυτίχῃ 1567· ἐν Φραγκ-

1) Γρηγορᾶς ἐκδόσ. Βόννης Praef. σ. 44-58.

φούρτη π. τ. Μ. 1578. — Έκ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου κατ' ἀρχὰς βιβλ. 1-11 ὑπὸ H. Wolfius, ἐν Βασιλείᾳ 1562. — Βιβλ. 1-24 ὑπὸ J. Boivinus ἐν δυσὶ τόμοις, ἐν Παρισίοις 1702. — *Επανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης βιβλ. 1-23 ὑπὸ J. Schopen, ἐν δυσὶ τόμοις, ἐν Βόννῃ 1829-30· βιβλ. 24-37 ἐκδ. ἀρχικῇ (κατὰ τινα ὑπὸ H. Brunn ἀντιγραφέντα Οὐατικανὸν κώδικα καὶ ἓνα Παρισιανόν) ὑπὸ I. Bekker ὡς τρίτος τόμος, ἐν Βόννῃ 1855. — *Επανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 148 καὶ 149, 1-502. — Τὸ 37ον βιβλ. (κατὰ τὴν ἀρίθμησην τῆς ἐκδ. Βόννης τὸ 36ον) μετὰ γαλλ. μεταφρ. ὑπὸ Val. Parisot ἐν Notices et extraits 17 (1851) 2, 1-406 (μετὰ σημειώσεως περὶ χειρογράφων καὶ ἱστορικῶν σχολίων). — Περὶ τοῦ λεξιλογίου πρβ. L. Dindorf ἐν Jahns Jahrbücher 99 (1869) 466. — Ἑρμηνευτικὰ πραγματίων ὑπὸ Τιμ. Φλωρίνοκη, Οἱ νότιοι Σλαῦοι καὶ τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ ἰδ' αἰῶνος, ἐν δυσὶ τόμοις, ἐν Πετροπόλει 1882 (ῥωσσ.) — Στ. Νοβάκοβις, Ἡ παρὰ τὸν Στρουμόνα χώρα κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Στέφανος Δούσιαν, ἐν Βελιγραδίῳ 1893 (= Glas 36 τῆς βασιλ. σερβικῆς Ἀκαδημίας).

B. Ἐξήγησις εἰς τὴν Ὀδύσειαν: Ὑπὸ P. Matranga, Anecdota graeca 2, 520-531. Ὁ R. Hercher, Zu Nikephoros Gregoras De erroribus Ulixis, Philologus 8 (1853) 755-758 παρέχει διαφόρους γραφὰς ἐκ Βιενναίου τινὸς κώδικος. — Σχόλια εἰς τὸν Συνέσιον: ὑπὸ Dion. Petavius, Opera Synesii, ἐν Λυττίχῃ 1632 σ. 351-429 (καὶ 1612 καὶ 1640). — Διάλογος Φλωρέντιος ἡ περὶ σοφίας, ὑπὸ A. Jahn, ἐν Jahns Jahrbücher συμπληρωτ. τόμ. 10 (1844) 485-536. αὐτόθι 11 (1845) 387-392 διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον. — Περὶ τοῦ διαλόγου τούτου πρβ. Θεοδ. Οδοπένση, Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ κίνησις κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα ἐν τῇ (ῥωσσ.) Ἐφημ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1892 τόμ. 279 τεύχει Ἰανουαρίου σ. 1-64. Ἐπανελήφθη ἐν τῷ βιβλίῳ «Δοκίμιον τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ» ἐν Πετροπόλει 1892 σ. 246 ἐ. — Λόγος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Γ' Παλαιολόγον (1328-1341) ὑπὸ Westermann, Excerptorum ex biblioth. Paul. Lipsiensis libris mss p. 1, Programm, ἐν Λειψίᾳ 1865. — Ἐπιμνημόσυτος λόγος εἰς τὸν Θεόδωρον Μετοχίτην ὑπὸ J. Meursius ἔ. Theodori Metochitae historiae Roma-

nae liber singularis, ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν 1618. — 'Εγκώμιον εἰς τὴν γενέτειράν του πόλιν, τὴν Ποντοηράκλειαν, ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα ἐν *Annuaire de l'assoc.* 14 (1880) 217-224. — Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Γρηγοῤᾤ ἐπιχειρηθείσης συμπληρώσεως τῆς ἀρμονικῆς τοῦ Πτολεμαίου καὶ περὶ τῆς ἀνασκευῆς ταύτης τῆς συμπληρώσεως ὑπὸ τοῦ ἐκ Καλαβρίας μοναχοῦ Βαρλαάμ πραγματεύεται ὁ Carl von Jan, *Die Harmonie der Sphären* ἐν *Philologus* 52 (1893) 33 ἐ. καὶ ὁ Franz Boll, *Studien über Claudius Ptolemaeus*, ἐν *Jahns Jahrbücher*, συμπληρωτ. τόμῳ 21 (1894) 65 καὶ 100 ἐ. — 'Επιστολαί: Μία ἐπιστολὴ ὡς λέγεται ἐν τοῖς *Opuscula Theoduli* ὑπὸ L. Normann, ἐν Οὐψάλλῃ 1693. — Δευτέρα ὑπὸ Xaver Berger, *Aretin's Beiträge zur Geschichte und Litteratur* 4 (1805) 609-619. — "Ἄλλαι ὑπὸ Α. Μουστοξύδου Συλλογὴ ἐλληνικῶν ἀνεκδότων, ἐν Βενετίᾳ 6ον τεῦχος Α. Cramer, *Anecd. Oxoniensia* 4 (1837) 426-432. Fr. Boissonade, *Anecd. gr.* 3 (1831) 187-199. — Καὶ ὁ L. Kollar ἐσχέδιαζεν ὡς φαίνεται ἐκδοσιν αὐτῶν. τοῦλάχιστον εὐρίσκεται ἐν τῇ ᾠξ τοῦ Βιενναίου κώδ. θεολ. ἐλλ. 174 φύλλου 15 (Nessel) ὅσις περιέχει ἐπιστολάς τοῦ Γρηγοῤᾤ, ἡ σημείωσις «*epistolas has usque ad p. 57 Latinitate jam donavit Adam Kollarus, Pannon. Veteromontanus, Bibl. Caes. custos A. 1749 24 Junii*». Τὸ χειρόγρ. τῆς μεταφρ. πιθανῶς εὐρίσκεται ἐν τῇ Βιενναίᾳ Hofbibliothek. — Τῶν γραμματικῶν πραγματειῶν ἡ πατρότης δὲν εἶνε τόσο βεβαία. Διατριβὴ τις περὶ γραμματικῆς, ἥτις ἐν τῷ κώδικι Vatic. 895 fol. 220 ἀποδίδεται εἰς τὸν Νικηφόρον Γρηγοῤᾤν καὶ ἥτις ἴσως εἶνε ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ὑπὸ Boivin ἐκ τινος κώδ. Paris. Reg. σημειομένη Περὶ κανόνων ἀστασίας, ἀνήκει πράγματι εἰς τὸν Γεώργιον Χοιροδόσκον πρβ. A. Hilgard, *Grammatici Graeci* IV 2 (1894) σ. LXXXII.

*Εκδόσις καθολικὴ: Migne, *Patr. gr.* 148 καὶ 149, 1-671. Περιέχει τὴν ἱστορίαν, ἐν Μαρτύριον, τὰ σχόλια εἰς τοῦ Συνεσίου περὶ ἐνυπνίων, ἀπόσπασμα τοῦ διαλόγου Φλωρέντιος, δεκαεὺς ἐπιστολάς.

2. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Τὰ ἐλάχιστα τοῦ Γρηγοῤᾤ περιέχονται ἰδίως ἐν χειρογράφοις ποικίλου περιεχομένου, ὅλον ἐν τοῖς κώδιξι Bodl. Barocc. 48 τοῦ 15' αἰ. Vindobon. theol. gr. 174 (Nessel), Monac. gr. 10 κ. δ.

3. *Bíos καὶ συγγράμματα* : Boivin ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης Praef. 19-96. — Περὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν Βαρλαάμ καὶ Καντιακουζηνὸν ἴδε Ἰω. Καντακουζηνὸν ἐκδ. Βόννης 1, 543-557 : 3, 171-184 καὶ ἀλλαχοῦ. — Acta et diplomata graeca medii aevi ὑπὸ Miklosich et Müller 2, 101-216· 238· 243· 490. — C. Hopf, De historiae ducatus Athen. fontibus σ. 68 ἐ. — Πρβ. τὴν βιβλιογραφίαν καὶ εἰς § 31 καὶ 129, ἰδίως τὸν Parisot.

4. Τὸ *Τουρίνειον ἀπάνθισμα* : Ἐν κώδ. Taur. 189 b. II 43 (νῦν B. V. 13) τοῦ ιε' αἰ. φύλλῳ 102-574 κεῖται ἱστορία τις, περιλαμβανουσα ὡς ὑπετέθη τοὺς ἀπὸ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ μέχρι Μιχαὴλ Παλαιολόγου χρόνους, ἧτις κατὰ τὸν Jos. Pasini, Codices mss biblioth. regii Taur. Athenaei 1 (1749) 285, εἶνε δῆθεν ἀπάνθισμα ἐκ τῆς Ἀννης Κομνηνῆς καὶ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἀδύνατον, ἐπειδὴ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ εἴχομεν καμμίαν πηγὴν διὰ τὰ ἔτη 1118-1204. Ἐν τῷ χειρογράφῳ φύλλῳ 102 ὑπάρχει ἡ σημείωσις ἐκ πολὺ μεταγενεστέρas χειρὸς : ὡς οἶμαι Χωνιάτου καὶ πραγματικῶς πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἐξάπαντος ὡς ἀπαρτίζοντας τὸ ἀπάνθισμα καὶ τὸν Νικήταν Ἀκομινάτον καὶ τὸν Κίνναμον καὶ Παχυμέρην. Παραδόξως ὁμως τὸ τέλος αὐτοῦ δὲν πραγματεύεται, ὡς ἤθελεν ὑπολάβει τις κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Pasini, περὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐν Ἱερίᾳ ταραχῶν ἐπὶ Κωνσταντινίου τοῦ μονομάχου, ἄρα περὶ χρόνων κατὰ πεντήκοντα ἔτη προγενεστέρων τῆς ἀρχῆς τοῦ ὄλου πονήματος. Κυρία πηγὴ αὐτοῦ εἶνε κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ C. O. Zurettis καὶ τὰς ἐμάς, ὁ Κεδρηνὸς ἢ ὁ Σκυλίτσης. Τὸ τεμάχιον ἐκ τοῦ Κεδρηνοῦ — Σκυλίτση II 572, 17-573, 15 (ἐκδόσ. Βόννης) εὐρίσκεται μετὰ διαφορῶν ἐπουσιωδῶν ἐν τῷ χειρογρ. τοῦ Τουρίνου fol. 572v-573v. Κατόπιν ὁμως ἔχει τὸ χειρόγρ. τὰ ἐξῆς : ἀρχηγὸν πάσης τῆς Ἰβηρίας καὶ Ἀβασγίας, τὸν δ' αὖ Λιπαρίτην διὰ βίου ἄρχοντα τῆς Μεσίας εἶναι, ὅτε καὶ ὁ βασιλεὺς τὸ Τεβρέξιον καὶ τὸ λεγόμενον Τεφλῆς καὶ τὴν Βασπρακανίαν καὶ τὴν τοῦ Ἀνίου χώραν ὑφ' ἑαυτὸν ἐποιήσατο τὰ τε κατὰ τὸν Στράβημα τὸν ποταμὸν καὶ τὴν χώραν τοῦ Ὀτροῦ λεγομένην καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις τε καὶ τὰ φρούρια τὸ τε λεγόμενον Ἀρτζε καὶ τὴν Καστροκώμην καὶ τὸ Ἰβάν ἐκ τῆς τῶν τοιούτων Ἰβήρων αὐθεντίας τυγχάνοντα. Γεώργιός τε καὶ Βαρασβατζε οἱ ἐν τῷ τοῦ Ἀθωνος

ὄρει τὴν περιφανῆ τῶν Ἰβήρων μονὴν συστησάμενοι πρὸς βασιλέα προσέδραμον καὶ φιλοφρόνως ἐδέχθησαν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ὑπάρχουσι διάφοροι εἰδήσεις, αἵτινες λείπουσιν ὅχι μόνον ἐκ τοῦ Κεδρηνοῦ καὶ Σκυλίτση, τοῦλάχιστον ἐν τῇ λατιν. μεταφρ. τοῦ Gabius (σ. 115), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν ἱστορικῶν πηγῶν τούτων τῶν χρόνων, οἷον τοῦ Ψελλοῦ, Μιχαήλ Ἀτταλειάτου καὶ Ζωναρᾶ. Ἐξ οὗ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ ἔρανιστῆς δὲν ἤντηλσεν ἐκ τοῦ Σκυλίτση, ἀλλ' ἐξ ἀφανισθείσης ἢ ἀγνώστου πηγῆς αὐτοῦ. Ἀγνοῶ μόνον πῶς ἡ διήγησις αὕτη κατήντησεν εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, οὐδὲ δύναμαι νὰ εἰκάζω βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἔρανισμάτων μου. Ἰσως ἤρχιζε τὸ ἔράνισμα ἀπὸ προγενεστέρων τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ χρόνων καὶ διὰ συγχύσεως τῶν τετραφύλλων ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἦλθεν εἰς τὴν ἀρχήν, ἡ δὲ ἐποχὴ Κωνσταντίνου τοῦ μονομάχου εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου. Πρέπει νὰ εὐχρηθῶμεν τὸν ἀποχωρισμὸν καὶ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἀγνώστου πηγῆς τοῦ ἔρανισματος, ὡς καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐξέτασιν τῶν λοιπῶν συστατικῶν αὐτοῦ μερῶν χάριν τῆς κριτικῆς τῶν ἀπανθισθέντων συγγραφέων.

129. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς κατέχει τὴν πρῶτην θέσιν μεταξὺ τῶν αὐτοκρατόρων, ὧν τὸ ὄνομα ἀναγράφεται καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Ἐκ μητρὸς καὶ διὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ στενὸς τῶν Παλαιολόγων συγγενῆς ὑπηρετεῖ τὴν ἄρχουσαν οἰκογένειαν ὡς μέγας δομέστικος καὶ ἑπαρχος τῆς Θράκης. Ἐπειδὴ ὅμως ἀποθανόντος τοῦ Παλαιολόγου Ἀνδρονίκου Γ' ἐκινδύνευε νὰ στερηθῇ ὑπὸ τῆς αὐλικῆς μερίδος πάσης δυνάμεως, περιεβλήθη ἐν ἔτει 1341 τὸ αὐτοκρατορικὸν διάδημα, ἃν καὶ τῆς πρωτευσούσης κατώρθωσε νὰ γίνῃ κύριος μὸλις τὸ 1347 μετὰ ὀλεθριώτατον δυναστικὸν ἀγῶνα, ἀναγνωρισθεὶς ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων ὡς κηδεμὼν τῶν ἀνηλίκων βασιλοπαίδων. Ἀλλ' ἤδη τὸ 1353 ἐν ἀκμαίᾳ ἔτι ἡλικίᾳ ὧν ἠναγκάσθη διὰ τολμηροῦ πραξικοπήματος ὑπὸ τοῦ νομίμου διαδόχου Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου, μεταλαβὼν τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα ἀντὶ τῆς πορφύρας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατοικίαν τοῦ ἐξέλεξε, ὡς μοναχὸς Ἰώασαφ ἐπικληθεὶς, τὴν ἐν Κ[]πόλει μονὴν τῶν Μαγγάνων, εἶτα δὲ μονὴν τινα ἐν τῷ Ἀθῷ.

Ἀπέθανε τὸ 1383 ἐν Πελοποννήσῳ, ἐτάφη δὲ πλησίον τῶν υἱῶν του ἐν Μυζηθρᾷ ἢ Μυστρᾷ¹⁾. Ἐν τῇ ἀκουσίᾳ του ἀπομονώσει ἀφιερῶθη ὁ πολυπείρος καὶ πεπαιδευμένος ἀνὴρ εἰς ἐπιστημονικὰς μελέτας καὶ εἰς συγγραφάς.

Τὸ κύριον αὐτοῦ σύγγραμμα εἶνε τὰ τέσσαρα βιβλία ιστοριῶν, ἐν οἷς ἐκτίθενται τὰ βυζαντινὰ πράγματα ἀπὸ τοῦ 1320-1356, μερικαὶ τινες μάλιστα πληροφορίαι φθάνουσι μέχρι τοῦ 1362. Ἡ εἰσαγωγή τῆς βίβλου ἀποτελεῖται ἐξ ἐπιστολικῆς ἀνταποκρίσεως μεταξὺ δύο πλαστῶν προσώπων, Νείλου καὶ Χριστοδούλου. Προσκαλούμενος ὑπὸ τοῦ Νείλου, ὑπισχνεῖται ὁ Χριστόδουλος ὅτι θὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν του, ὡς ποιεῖ καὶ ὁ Ἀκροπολίτης *sine ira et studio*, ἀφηγούμενος ἐκεῖνα μόνον, ὅσα αὐτὸς εἶδε καὶ ἐγνώρισε²⁾. Τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἱστορικοὺς, ὑπὸ τοὺς ὁποίους κυρίως ἔννοεῖ τὸν Γρηγορᾶν, κρίνει αὐστηρῶς μεμφόμενος αὐτοὺς ἐπὶ σκοπίμῳ τῆς ἀληθείας ἀποσιωπῇ. Ἄλλ' ἡ ἀντικειμενικότης του ναυαγεῖ εἰς τὸν αὐτὸν σκόπελον, εἰς ὃν προσήραξε καὶ ἡ ιστορικὴ πίστις τοῦ μεγάλου δογματικοῦ ἀντιπάλου του. Διότι καὶ αὐτὸς ἀφηγεῖται γεγονότα, ὧν ὁ ἴδιος ἔκοινωνήσεν, ἐν μέρει μάλιστα ὡς πρωταγωνιστῆς ἐν αὐτοῖς. Καὶ τὸ σύγγραμμά του τοιούτοτρόπως ἀποβαίνει πολὺ μᾶλλον ἢ τὸ τοῦ Γρηγορᾶ φατριαστικόν, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς ὑπεραπολογεῖται τῶν ἰδίων ἑαυτοῦ πράξεων. Ἐπειδὴ πάντοτε ἡ ἰδία αὐτοῦ προσωπικότης προβάλλει εἰς τὴν ἀφήγησιν, παραβιάζεται ἐκ τούτου ὅχι μόνον ἡ συμμετρία αὐτῆς ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκρίβεια καὶ τὸ εὐσύνοπτον τῶν πραγμάτων. Μανθάνομεν ἀληθῶς πλῆθος ἀξιολόγων λεπτομερειῶν, τινὰ μάλι-

¹⁾ Ὁ ἐν τῇ Λακωνικῇ Μυζηθρᾷ εἶχε σιμασίαν σπουδαίαν κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὡς ἔδρα ἑλληνικοῦ δεσποτάτου, εἰς τὴν συνέρρεον εὐγενεῖς καὶ λόγιοι, ὡς εἰς τὰς αὐλὰς τῶν Ἰταλῶν ἡγεμόνων. Ἴδε F. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter* 2 (1889) 280 ἑ. Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως (ὁ Μυζηθρᾶς, Μυστρᾶς) ἴδε τὴν ἐξαιρετον ἐργασίαν τοῦ P. N. Xatzidakis ἐν *Βυζαντινοῖς χρονικοῖς* 2 (1895) 58-77.

²⁾ Οὐ γὰρ ἀπεχθεῖς τινὲς ἠφιλίξ, ἐξ ὧν τὸ ψεῦδος ἐπὶ πολὺ τίκτεται, πρὸς τοὺς ὑπῆλθον τοὺς λόγους, ἀλλ' ἀληθείας ἕνεκα καὶ πρὸς ἀληθείας ἐραστὴν τοὺτους ποιοῦμαι κτέ. Τόμ. I 10 ἐκδόσ. Βόννης.

στα γεγονότα οἷον ἡ νυκτερινὴ κατὰ τῆς Κων]πόλεως ἔφοδος (τὸ 1328), περιγράφονται καὶ ἐναργῶς καὶ ἀκριβῶς· ἀλλὰ δὲν ἐπι-
 τυγχάνεται ἡ αἰτιολογικὴ ἐπεξεργασία συμπάσης τῆς ὕλης. Με-
 γάλα τμήματα τῆς ἱστορίας μένουσιν ἐντελῶς σκοτεινά, ἐπὶ δὲ τῶν
 εὐκρινῶν ἐπικρατεῖ ἡ μὴ συγκαλυπτομένη τάσις εἰς τὸ νὰ παρα-
 σταθῶσιν ὡς καλῶς καὶ συνετῶς καὶ δικαίως γενόμεθα πανθ' ὅσα
 ἔπραξεν ὁ Καντακουζηνὸς καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ. Ὡς τε ἵνα καταστή-
 σῃ τις χρήσιμα εἰς τὴν ἱστορίαν τὰ αὐτοκρατορικὰ ταῦτα ἀπομνη-
 μονεύματα, ἀνάγκη νὰ παραβάλλῃ αὐτὰ πάντοτε πρὸς ἄλλας συγ-
 χρόνους εἰδήσεις καὶ ἰδίως πρὸς τὰς τοῦ Γρηγοῤῥ¹⁾. Τὰ δύο ταῦτα
 πονήματα διορθοῦσι καὶ συμπληροῦσιν ἀλλήλα ὅχι μόνον κατὰ
 τὰς ἀμοιβαίας κλίσεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὕλην· διότι ὁ Γρηγο-
 ρᾶς διηγεῖται καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἱστορίαν, ἐνῶ ὁ Καντακουζηνὸς
 περιορίζεται σχεδὸν ἐντελῶς εἰς τὰς ἐσωτερικὰς διαμάχας. Κα-
 θὼς δὲ ἐν τῷ βίῳ ἄκρως ἀντίθετοι ὑπῆρξαν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες,
 οὕτω καὶ κατὰ τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτῶν τάσεις. Καὶ αὕτῃ ἡ βρα-
 δύτερον ἀναφανείσα διαφορά μεταξὺ Ἀριστοτελικῶν καὶ Πλατω-
 νικῶν παρίσταται ἥδη σωματοποιημένη ἐν τῷ Γρηγοῤῥᾷ καὶ ἐν τῷ
 Καντακουζηνῷ, ὧν ἐκεῖνος μὲν ἀκολουθεῖ τὸν Πλάτωνα, οὗτος δὲ
 σχολιάζει ἀριστοτελικά συγγράμματα. Τὴν ἀρίστην περὶ τοῦ Καν-
 τακουζηνοῦ κρίσιν ἐξέφερεν ὁ Γίββων²⁾: «Τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἀ-
 ξίωμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰω. Καντακουζηνοῦ ἐμπνεοῦσιν εἰς ἡμᾶς
 ζωηρότατον ἐνδιαφέρον. Τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ διήκουσι διὰ
 τεσσαράκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσεως τοῦ νεω-
 τέρου Ἀνδρονίκου μέχρι τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ παραιτήσεως, ὁ ἀνα-
 γνώστης δὲ βλέπει ὅτι ὁ συγγραφεύς, ὡς ὁ Μωυσῆς καὶ ὁ Καῖσαρ,
 πρωταγωνιστεῖ εἰς τὰς σκηνάς, τὰς ὁποίας περιγράφει. Ματαίως
 ὁμῶς ζητοῦμεν εἰς τὸ εὐγλωττον τοῦτο βιβλίον τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ
 ἥρωος ἢ τοῦ μετανοοῦντος ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὰς κακίας καὶ τὰ πά-

¹⁾ Τὸ σπουδαιότατον χωρίον περὶ τῆς πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν σχέσεως τοῦ Γρηγοῤῥᾷ εὐρίσκεται ἐν βιβλ. 4, 24 ε. (τόμ. 3, 171 - 184 ἐκδόσ. Βόννης).

²⁾ History of the decline, chapter 68.

θη τοῦ κόσμου ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἡσυχίαν τοῦ μοναστηρίου, ἀλλ' ἀντὶ ἐξομολογήσεως μᾶς δίδει τὴν ἀπολογίαν τοῦ βίου φιλοδόξου πολιτικοῦ. Ἀντὶ νὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὰς ἀληθινὰς προθέσεις καὶ τοὺς χαρακτῆρας τῶν προσώπων, ἀναπτύσει μόνον τὴν στιλπνὴν ἐπιφάνειαν τῶν γεγονότων, ἣν πλουσιώτατα ἐπικοσμεῖ ὁ ἑαυτοῦ καὶ ὁ τῶν φίλων του ἐγκωμιασμός. Τὰ ἐλατήρια αὐτῶν εἶνε πάντοτε ἀγνὰ, οἱ σκοποὶ πάντοτε νόμιμοι· συνωμοτοῦσι καὶ ἐπαναστατοῦσιν ἄνευ ἰδιοτελοῦς συμφέροντος· ἡ βία, ἣν ἀσχοῦσι ἢ ὑφίστανται, ἐξυμνεῖται ὡς ἡ αὐτόματος ἐνέργεια τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀρετῆς». Ὁρθότατα λέγει καὶ ὁ Παριζώ: « Αἱ λεπτομέρειαι εἶνε ἀληθεῖς, ἀλλὰ τὸ ὅλον ἀποπλανᾷ ἢ ζητεῖ νὰ ἀποπλανήσῃ ».

Ἡ μορφή τοῦ συγγράμματος ἔχει σημαντικὰ προσόντα· ἐνιαῖα εἶνε ἢ τε οἰκονομία καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ λόγου. Ὁ λόγος τῆς αὐστηρᾶς ταύτης ἐνότητος κεῖται ἐν τούτῳ μάλιστα, ὅτι τὸ πᾶν περιστρέφεται καὶ περισυνάγεται περὶ ἓν κέντρον, αὐτὸν δηλονότι τὸν συγγραφέα. Τοιοῦτοτρόπως τὸ μὲν πρῶτον βιβλίον πραγματεύεται περὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὡς εὐνοουμένου τοῦ ἐπιδόξου διαδόχου, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὡς πρωθυπουργοῦ τοῦ κράτους, τὸ δὲ τρίτον περὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὡς μνηστῆρος τοῦ θρόνου καὶ τὸ τέταρτον τέλος περὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὡς κυβερνήτου τοῦ κράτους καὶ περὶ τῶν αἰτίων τῆς πτώσεώς του. Ἡ γλῶσσα τοῦ Καντακουζηνοῦ δὲν μαρτυρεῖ περὶ τόσον εὐρείας φιλολογικῆς μαθήσεως ὅσον ἡ τοῦ Γρηγοῦ· ἀλλ' ἴσως διὰ τοῦτο ἀκριδῶς γράφει κᾶπως ἀπλούστερον καὶ εὐνοητότερον. Μολονότι δὲ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ εἶνε κλασικός, τὸ σύγγραμμα εἶνε ἐν τῶν πρωῒμωντάτων μνημείων τῆς δημώδους πεζογραφίας. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σουλτάνου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἣν ὁ Καντακουζηνὸς παραδίδει ἐν πρωτοτύπῳ κατὰ λέξιν (βιβλ. 4, 14 = τόμ. 3, 94-99 ἐκδόσ. Βόννης¹⁾), θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Πα-

1) Ἐπεμπε δὲ καὶ πρὸς βασιλεῖα γράμματα οὕτως ἔχοντα ἐν λέξει: « εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐλεοῦντος καὶ ἐλεήμονος. . . . πάντοτε ἡ βασιλεῖα σου τὸ θελημα αὐτῆς νὰ τὸ ζητῇ ἀπὸ τὴν σουλτανικὴν ἐξουσίαν μου καὶ ἀπὸ τὸ δαπνῆνίον μας τὸ ἡλιασμένον καὶ πεφω-

ρίζῳ ὡς μετάφρασις γενομένη ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ εἰς τὸ ἑλληνικόν, ἀλλ' εἶνε βέβαιον ὅτι ὑπὸ τὴν δημώδη αὐτὴν μορφήν ἐξήλθεν ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ Σουλτάνου· τοῦτο μαρτυρεῖται ἤδη διὰ τῶν λέξεων, δι' ὧν παραθέτει ὁ συγγραφεὺς τὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸ κείμενον· ἔπεμπε δὲ καὶ πρὸς βασιλέα γράμματα οὕτως ἔχοντα ἐν λέξει.

Πλὴν τῆς ἱστορίας συνέγραψεν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ παράφρασιν τῶν πρώτων πέντε βιβλίων τῶν Νικομαχείων ἠθικῶν (π. χ. ἐν κώδικι τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου Addit. Ms. 1900) καὶ πολλὰς θεολογικὰς πραγματείας,

1. Ἐκδόσεις: Ἱστορία: Κατὰ πρῶτον λατινιστὶ ὑπὸ Jac. Pontanus, ἐν Ingolstadt 1603. — Ἐπειτα ὑπὸ ἀνωνύμου ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί, ἐν τρισὶ νόμοις, ἐν Παρισίοις 1645. — Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης ὑπὸ J. Schopen ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν Βόννῃ 1828-1832 μετὰ τῶν παραρτημάτων τῆς Παρισιανῆς ἐκδόσεως· τὸ κείμενον ἐβελτιώθη διὰ διορθώσεων τοῦ Niebuhr καὶ Heinrich Grauert. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 153

τισμένον, καὶ ὡς ἔχομεν πᾶσαν δύναμιν νὰ πληρῶμεν τὴν ἀγάπην τῆς βασιλείας σου, καὶ καθὼς εὐρίσκετο τῶν προγόνων τῆς βασιλείας σου μετὰ τῶν προγόνων τῆς σουλτανικῆς ἐξουσίας μου καὶ καθὼς ἐπληροῦτο ἡ ὄρεξις τῶν βασιλέων τῶν προγόνων τῆς βασιλείας σου ἀπὸ τῆς αὐθεντίας μας καὶ ἠδχαρίστουν μας πάντοτε ἐκεῖνοι καὶ ἔπεμπαν εἰς τὴν ἡγουμένην αὐλὴν μας καὶ συνετύγγαίναν μας, οὕτως πάλιν νὰ εὐεργετηῖται ἡ ἀγάπη τῆς βασιλείας σου καὶ νὰ πληροῦται ἡ ὄρεξις αὐτῆς ἀπὸ τῆς αὐθεντίας μας. Καὶ διότι ἀπεκόπη καὶ ἐμάκρυνεν ἡ συνήθεια ἐκείνη, ἀπεστάλη ἡ γραφὴ αὕτη ἀπ' ἡμᾶς νὰ ἀναγνωσθῇ ἐμπροσθεν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, εἰς ἑπαινον τῆς προτέρας φιλίας καὶ εἰς παρακίνησιν τῶν ζητημάτων, ὅτι πάντοτε μετὰ χαρᾶς νὰ ἔναι πεπληρωμένα καὶ περισσώτερα νὰ γίνωνται, καὶ τὸ ἦλθεν ἀπ' ἐσᾶς εἰς τὸν πλατυσμὸν τῆς καλοσύνης μας τὸν γλυκύτατον νὰ τὸ δεχώμεθα μὲ τὴν καλογνωμίαν, καθὼς τὰ ἐδεξάμεθα καὶ τώρα καλὰ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἀποκρισιάρου τῆς βασιλείας σου τοῦ ἄρχοντος τοῦ Μανουὴλ καὶ παρελάδομεν αὐτὰ μετὰ εἰρήνης καὶ ἐγνωρίσαμεν τὸ ἔγραψεν ἀπέσω. Ἐκεῖνο τὸ ἐξήτει, ὅτι νὰ ἔναι ἀγάπη καὶ φιλία, τὸ ἦτον μέσον εἰς τὸν πατέρα μου τὸν σουλτάνον τὸν μέγαν, ὁ Θεὸς ὁ ὑψηλὸς νὰ ἀγιάσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ῥωμαίων τὸν ἀδελφὸν τῆς βασιλείας σου, ὡς εἶχον συνήθειαν, καθὼς λέγεις, νὰ ἔναι τὰ δύο σπῆττα ἐν καὶ ἔρχοντο ἀπ' αὐτοῦ ἐδῶ ἀποκρισιάριοι καὶ ἀπ' ἐδῶ πάλιν αὐτοῦ κτλ.

καὶ 154, 1-710 μετὰ τῶν κατὰ Μωαμεθανῶν καὶ τοῦ Βαρλαάμ πραγματειῶν.

2. Βοηθήματα: M. Hanke, De byz. rerum scriptoribus σ. 602-626. — J. von Hammer, De byz. hist. ultimis scriptoribus ex historia Osmanica elucidandis et corrigendis, ἐν ταῖς Comment. societ. reg. scient. Gottingensis, cl. hist. et phil. 6 (1823-27) 233-252. — Πρὸς διαφώτισιν τῶν πραγμάτων τὸ ἐν § 128 σημ. 1 μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Φλωρίνησκυ καὶ τοῦ αὐτοῦ ἡ πραγματεία: Ἀνδρόνικος νεώτερος καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός ἐν τῇ (ῥώσσ.) Ἐφημ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1879 τόμ. 204 Ἰουλίου-Αὐγ. σ. 87-143· 219-251 τόμ. 205 Σεπτ.—Ὀκτωβρ. σ. 1-48 1880 τόμ. 208 Μαρτίου καὶ Ἀπριλ. σ. 327-334. Πρβ. Archiv für slav. Philologie 4 (1880) 716. — Τὴν ἀφήγησιν τοῦ Καντακ. περὶ τῆς στέψεως Ἀνδρόνικου Γ' (1325) διαφωτίζει ὁ W. Fischer, Eine Kaiserkrönung in Byzantion, ἐν τῇ Zeitschrift für allgem. Geschichte 4 (1887) 81-102. — Ὁ Νεροῦτσος, Ὁ βασιλεὺς μοναχός Ἰωάσαφ, ἐν Νέα Ἡμέρα τῆς 13]25 Ἰουλίου 1891 ἀρ. 867 πραγματεύεται περὶ λειψάνων τῆς μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως ἐν Μετεώροις ἀδίκως ἀποδιδομένων εἰς τὸν αὐτοκρ. Ἰω. Καντακουζηνόν, τὰ ὁποῖα ἐν ἀληθείᾳ προέρχονται ἐκ τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος Ἰωάννου Urosh. — Τὸ κύριον σύγγραμμα: Val. Parisot, Cantacuzène, homme d'état et historien, ἐν Παριείοις 1845.

3. Σύγχρονός τις ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν Σίμων ἀπέτεινε πρὸς τὸν Ἰωάννην — Ἰωάσαφ δεκατέσσαρας ἱαμβικούς τριμέτρους, ἐν οἷς ἐξύμνει τὴν ἀνδρείαν τοῦ αὐτοκρ. καὶ τὴν εὐσέβειαν τοῦ μοναχοῦ. Εὐρίσκονται π. χ. ἐν κώδ. Marcian. 151 fol. 208.

4. Βιογραφία: Βραχεῖαν, ἐν τέλει ἐλλιπῆ βιογραφίαν τοῦ αὐτοκρ. Ἰ. Κ. συνέγραψε νεοελληνιστὴ ὁ διὰ τὴν ἐποχὴν καὶ τὴν κοινωνίαν ἐν ᾗ ἔζη πολὺ λόγιος ἱατρός Ἰωάννης Κομνηνός (ἔγενν. τὸ 1657· τὸ 1710 ἐπίσκ. Δρίστρας, τὸ 1719 ἀπέθανεν ἐν Βουκουρεστίῳ): Joannis Comneni medici Vita Joannis Cantacuzeni Romaeorum imperatoris ed. Chrysanthus Loparev, ἐν Πετροπόλει 1888. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν λοιπῶν ἔργων τούτου τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ, ὅστις θεωρεῖται ὡς ὁ ἔσχατος γόνος τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας τῶν Κο-

μνηνῶν, ἴδε τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Λοπάρεφ καὶ τὴν λεπτομερῆ ἔρευναν τοῦ Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἐτ. τῆς Ἑλλ. 2 (1885 - 89) 667 - 679.

5. Ὄνομα: Ὅτι ὁ Ἰωάννης ὠνομάσθη, μοναχὸς γενόμενος, Ἰωάσαφ μαρτυρεῖται ἀσφαλῶς π. χ. ἐν ἱστορίᾳ III 307, 6 ἐκδόσ. Βόννης, ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευμένῳ ποιήματι τοῦ Σίμωνος καὶ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς κατὰ Ἰουδαίων πραγματείας, ὅπου λέγει ὅτι ἄλλοτε μὲν ἔφερε τὴν πορφύραν, νῦν δὲ εἶνε μοναχὸς καὶ καλεῖται Ἰωάσαφ Ἄλλ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς αὐτῆς πραγματείας ἀναγινώσκεται: Χριστοδοῦλου μοναχοῦ (ἐν κώδ. Marc. 151) καὶ ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ δὲ ἣτις χρησιμεύει ὡς εἰσαγωγὴ τῆς ἱστορίας (ἴδε ἀνωτέρω σελ. 602), πρέπει ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοδοῦλου νὰ ὑποθέσωμεν τὸν αὐτοκράτορα. Φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο Χριστόδουλος ἦτο τὸ ψευδώνυμόν του ὡς συγγραφέως.

130. Ὁ Ἰωάννης Κανανὸς ἔλαβεν ἐξ ὁμοίας ἀφορμῆς τὸν κάλαμον ἀνὰ χεῖρας, ἐξ οἷας ποτε Θεοδόσιος ὁ Συρακούσιος καὶ ὁ Ἰωάννης Καμενιάτης. Τὸ θέρος τοῦ 1422 ἀπεφάσισεν ὁ Μουράτ Β' νὰ καταφέρῃ τὸ θανατηφόρον πλήγμα κατὰ τοῦ τελευταίου λειψάνου τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Συνήθροισε πρὸ τῆς πόλεως πεντήκοντα χιλιάδας μαχητῶν καὶ τὴν 24 Αὐγούστου ἐπεχείρησε κατὰ τῶν τειχῶν ἔφοδον. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀνδρείας τοῦ λαοῦ ἀντιστάσεως ἀπεκρούσθησαν οἱ ἐχθροί, ἀπολέσαντες καὶ αὐτὰς τὰς πολιορκητικὰς τῶν μηχανάς. Ἐπειδὴ δὲ μετ' οὐ πολὺ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μουράτ ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Προύσης, διεκδικῶν τὸν θρόνον τῶν Ὀσμάνων, ὁ Σουλτάνος ἠναγκάσθη νὰ ἄρῃ τὴν πολιορκίαν. Ὁ Κανανὸς ὅστις τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως, ὡς ποτε ὁ πατριάρχης Σέργιος, ἀποδίδει εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς θεομήτορος ἀφηγεῖται τὸ γεγονός ἐν συγγραμματίῳ φέροντι τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν: Ἰωάννου τοῦ Κανανοῦ διήγησις περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει γεγονότος πολέμου κατὰ τὸ Γ' μὲν ἔτος, ὅτε ὁ Ἀμουράς πῆς παρέπεσε ταύτῃ μετὰ δυνάμεως βαρείας καὶ παρ' ὀλίγον ταύτην ἐκράτει, εἰ μὴ ἡ ὑπέραγνος μήτηρ τοῦ Κυρίου ταύτην ἐφύλαξεν. Ὁ Κανανὸς δὲν εἶνε ἐξ ἐπαγγέλματος ἱστορικός,

ὅπως οὐτε ὁ Θεοδοσίος καὶ ὁ Καμενιάτης· ἀγνοεῖ νὰ χειρίσῃ καὶ αὐτὴν τὴν γραφομένην γλῶσσαν τῶν Βυζαντινῶν· ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ἀφέλεια τῆς φράσεώς του προσδίδει χάριν εἰς τὸ πονημάτιον. Ἀξιοπερίεργον εἶνε, ὅτι ἡ ἀφήγησις βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον προσεγγίζει εἰς τὸ δημοτικὸν ἰδίωμα, ἕως οὗ ἐπὶ τέλους κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς κυρίας ἐφόδου ὁ συγγραφεὺς λησμονεῖ ὅλως ἑαυτὸν καὶ παρασυρόμενος ὑπὸ τῆς συγκινήσεως ἀπολύεται πάσης ὑποχρεώσεως πρὸς τὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς γραπτῆς γλώσσης. Ἐκ τούτου ἀποκτᾷ ἡ διήγησις παρὰ τὸν κλαυθυμὸν καὶ δύσκαμπτον χαρακτῆρα τοῦ λόγου ζωτικότητά τινα καὶ καθίσταται ἐναργεστέρα καὶ εὐνοητοτέρα τῶν βροντερῶν ῥευμάτων τῆς περιοδολογίας πολλῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἱστορικῶν τοῦ Βυζαντίου. Ἐνῶ ἐκεῖνοι ἐν τῇ σχολαστικῇ αὐτῶν ἀγωνίᾳ νὰ ἐξαττικίσωσιν ἔθνη, τόπους, χρόνους καὶ ἄλλας ἐννοίας, συχνάκις καθίστανται ἀσαφεῖς, παρὰ τοῦ Κανανοῦ διδασκόμεθα τὰ αὐθεντικὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων σωμάτων τοῦ στρατοῦ, τῶν ὅπλων, πολιορκητικῶν μηχανῶν κτλ.

Ἐκδόσις ἀρχικὴ ὑπὸ Leo Allatius, ἐν Παρισίῳ 1651 (μετὰ τοῦ Ἰωῆλ καὶ τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου). — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ L. Bekker ἐν Βόννῃ 1838 (μετὰ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ καὶ Ἰωάννου Ἀναγνώστου). — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 156, 61-81.

131. Ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης ἐκ Θεσσαλονίκης περιέγραψε κατ' αἵτησιν ἀνωτέρου τινὸς προσώπου τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1430 ἄλωσιν τῆς γενετείρας αὐτοῦ πόλεως: Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης συντεθεῖσα πρὸς τινα τῶν ἀξιολόγων πολλάκις αἰτήσαντα περὶ ταύτης, ἐν ἐπιτόμῳ. Κατὰ τοὺς χρόνους δὲν ἀπέχει πολὺ τοῦ Κανανοῦ, ὅστις μικρὸν πρὸ αὐτοῦ ὅμοιον θέμα ἐπραγματεύθη. Ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῆς περιγραφῆς διαφέρουσιν ἱκανῶς ἀλλήλων. Ὁ μὲν Κανανὸς περιγράφει τὰς ἐντυπώσεις δημοτικῶς καὶ ἀφελῶς, ὁ δὲ Ἀναγνώστης προδῆλως ζητεῖ ἐντέχνως νὰ συνυφάνῃ τὸ ὅλον καὶ

καθαρευόντως νὰ ἐκφρασθῇ¹⁾). Ἡ διήγησίς του ἐν συνόλῳ ἀκολουθεῖ τὰ πράγματα καὶ εἶνε ἀξίόπιστος· πλὴν δὲ τῆς εἰσαγωγῆς, ἐν ᾗ περιπίπτει εἰς τὸν κλαυθμηρὸν τόνον ἱεροκήρυκος, ἀποφεύγει τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὴν ῥητορικὴν. Τὴν παράθεσιν ὁμηρικῶν καὶ ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς χωρίων ἔχει κοινὴν πρὸς τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος ἱστορικοὺς, οὓς μιμεῖται.

¹⁾ Ἐκδόσις ἀρχικὴ ὑπὸ Leo Allatius, Σύμμικτα, ἐν Κολωνίᾳ 1653.

— Ὅμοῦ μετὰ τοῦ Γενεσίου, ἐν Βενετίᾳ 1733. — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1838 (μετὰ τοῦ Φραντζῆ καὶ Κανανοῦ). — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 156, 583-632.

132. Ὁ Λαόνικος Χαλκονδύλης κατήγετο ἐξ ἐπισήμου οἰκογενείας τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις περὶ τὰ μέσα τοῦ 15^{ου} αἰῶνος ἐξω-

1) Πρβ. π. γ. πρὸς τὰ ἐξῆς τοῦ Ἰω. Ἀναγνώστου σ. 508, 20 ἑξ. Διὰ τῶν κλιμάκων οὖν καὶ τῶν δορυμάτων, ὡς ζῆμεν. τῶν πολεμίων τῆς πόλεως ἐντὸς γενομένων, οἱ μὲν ἐπὶ τὰς οἰκίας συνέντευον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ δ' ἐπὶ τὰς πόλεις τῆς πόλεως αὐτὰς ἀναπετανόναι πρὸς τὴν πόλιν εἰσελθεῖν ἅμα παντὶ τῷ στρατεύματι τὴν Μουράτην. Καὶ εἶδες ἂν οἴκην μελισσῶν ἢ θηρῶν ἀγρίων εἰσιόντας αὐτοὺς ὠρυομένους καὶ φόνον πνέοντας τὸν ἡμέτερον καὶ τὴν πόλιν τοὺς μὲν περὶ, τοὺς δ' ἐφίππους διαλαμβάνοντας. Ὡς δ' ἡ πόλις πεπληρωτο πᾶσα καὶ πάντ' εἶχον αὐτοὺς καὶ νεῶ ἱεροὶ καὶ μοναὶ θεῶν καὶ ἀγυαὶ καὶ οἰκίαι, τότε οὕτω τὰ θρήνον πολλῶν ἐκείνου καὶ θαυρῶν ἄξιον πράγμα ἐπράττετο. Διαλαβόντες γὰρ τὴν πόλιν πᾶσαν ὥσπερ εἰρήκαμεν καὶ οἷα λύκοι βάρεις ἐφ' ἡμῶς ἐφορμήσαντες, ἀρπάζειν ἅπαντας ἐσπεύδον κατὰ τὴν τοῦ κρατοῦντος ὑπόσχεσιν. ἔφη γὰρ ἐν τῇ πολεμείᾳ ὡς εἶχον ἡ πόλις ληφθεῖται καὶ τὴν ἐπιθυμίαν εἰς πέρας ἀχθεῖσαν ἴδοι τὴν ἑαυτοῦ, ἔχειν μετ' ἐξουσίας ἐκαστον, εἴ τι ἂν λάθοι, καὶ παρὰ παντὸς ἀναφαίρετον. — πρὸς τὰ ἐξῆς τοῦ Κανανοῦ σ. 476, 19 ἀλλὰ καὶ γυναῖκες πολλὰς εἰς ἀνδρὸς θάρσους μεταλλαττόμεναι ἐπὶ τοῦ πολέμου τὴν ὥραν φρικτοτάτην ἐκείνην οὐκ ἀπεκρόδησαν, οὐδὲ ὡς γυναῖκες ἐδοιλίασαν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τοῦ πολέμου τὴν ὥραν εἰς τὸ ἔξω κάστρον ἐφθασαν, καὶ αἱ μὲν πέτρας εἰς τὸ τεῖχος ἀνεβάζον πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τῶν Ρωμαίων καὶ ἠνθρεῖοναν αὐτοὺς, καὶ ὠθοῦσαν αὐτοὺς πρὸς τὴν μάχην καὶ τὸν πόλεμον ἄλλαι δὲ ἐκρατοῦσαν ὡς καὶ στυπία καὶ τοὺς λαβωμένους ἰάτρευον, ἄλλαι βότας καὶ οἶνους ἐπότηζον αὐτοὺς φλεγομένους, τῇ οἴψῃ ἐκ τοῦ πολέμου. ἄλλαι δὲ τοὺς γνησίους αὐτῶν ἀδελφούς καὶ τέκνα καὶ τοὺς ὁμοζύγους κατεμπόδιζον μὴ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ τεύχους τοῦ κάστρου καὶ τοῦ πολέμου σχολάσαι. ἀλλὰ ἀφόβως καὶ ἀκλονήτως καὶ ὑπερσάλως πολέμιζον τοῖς Τούρκοις ἔλεγον. . . ἐστρατεύοντο δὲ καὶ πρὸς ἀλλήλους, μία τὴν ἄλλην ἐνουθετο καὶ ἔλεγον «βλέπε μὴ πλησιάζῃς τὸ κάστρον τὸ μέγα, ὅτι τῶν Τούρκων αἱ σαγίτται κρούουν ἐκείσε καὶ εἰς τὸ μέρος ἐκείνου, ἀλλὰ περιπατεῖτε πλησίον εἰς τὸ μέρος τοῦ ἔξω κάστρου ἵνα σκέπασθῃς ὑπὸ τούτου». πλὴν ἐλαβώθησαν καὶ τινες μετ' ἀσπίδας. καὶ αὐτὸ τὰς ἄλλας ἐθρόρῃσεν ἵνα εἰσελθῶσιν ἐντὸς τοῦ κάστρου τῆς πόλεως, ἀλλὰ ἐσπούδαζαν καὶ ἐκείναι τὸ θανατὸν αὐτῶν εἰς τὴν μάχην, ἔχρι τὸ πέρας ἴδωσι τοῦ πολέμου». Σ. Μ.

σθεῖσα ἐκεῖθεν ἔνεκα τῆς δυναστικῆς διαμάχης τῶν Φράγκων ἀρχόντων κατέφυγεν εἰς Ἰταλίαν. Ὁ Λαόνικος παρέμεινεν ἐν Ἑλλάδι καὶ πλειστάκις ἔλαβεν εὐκαιρίαν νὰ παρακολουθήσῃ ἐκ τοῦ σύγγεγυς τοὺς αἱματηροὺς ἀγῶνας τῶν Φράγκων καὶ Ἑλλήνων ἡγεμόνων πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους. Πρεσβευτὴς παραγενόμενος εἰς τὸν Μουράτ Β' ἐκρατήθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς αἰχμάλωτος. Τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ὑπέστη καὶ τὸ 1446, ὅτε τὸ δεύτερον πρὸς αὐτὸν ἀπῆλθεν ὡς πρεσβευτὴς τοῦ δεσπότου τῆς Λακωνικῆς Κωνσταντίνου Δραγάση. Περὶ τῆς κατόπιν αὐτοῦ τύχης οὐδὲν εἶνε γνωστόν· ἐπέζησεν ὅμως εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν τῆς Τραπεζοῦντος (1461). Ὁ Λαόνικος, ὁ μόνος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας ἐμφανιζόμενος Ἀθηναῖος, συνέγραψε δέκα βιβλία ἱστοριῶν περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1298-1463 χρόνων. Ἡ θεμελιώδης διαφορὰ τοῦ συγγράμματος τούτου πρὸς πάντα τὰ προγενέστερα προϊόντα τῆς βυζαντηνῆς ἱστοριογραφίας κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι οὐχὶ πλέον τὸ Βυζάντιον, ἀλλὰ τὸ τουρκικὸν κράτος ἀποτελεῖ τὸ κέντρον, περὶ ὃ συνείρεται ἡ διήγησις. Ὁ Λαόνικος δὲν περιγράφει τὴν ἀγωνιώδη πάλην τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, οὐδὲ τὰς μικρολόγους ῥαδιουργίας καὶ τὰς δογματικὰς διαμάχας τῶν Βυζαντινῶν, ὡς ὁ Γρηγορᾶς καὶ ὁ Καντάκουζηνός, ἀλλ' ἐπιλαμβάνεται νέου καὶ μεγάλου θέματος, τῆς κολοσσιαίας αὐξήσεως τῆς δυνάμεως τοῦ νεαροῦ κράτους τῶν Ὀσμάνων, ὅπερ ἀνυψώθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἑλληνικῶν, φραγκικῶν καὶ σλαυικῶν δυναστειῶν. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ συνοψίζει λίαν σαφῶς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων μέχρι τοῦ ἰγ' αἰῶνος. Ἡ ἐπιδεξία ἀνάπτυξις περὶ τῆς μεταβάσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν βυζαντινισμόν, ὁ ἀκριβὴς χωρισμὸς τῶν ἐννοιῶν Ρωμαῖοι καὶ Ρωμαιοβυζαντινοὶ καὶ ἡ ἔμφρων παράστασις τῶν περὶ ἐνώσεως προσπαθειῶν τιμῶσι πολὺ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ νοημοσύνην. Μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς μικρᾶς περιοχῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐν τέλει τοῦ ἰγ' αἰῶνος ἐκθέτει τὸ ἑαυτοῦ σχέδιον, ὅπερ εἶνε ἡ παράστασις τῆς γοργῇ τῷ βήματι κραταιώσεως τοῦ

τουρκισμοῦ· Ὡς οὖν ἕκαστα τούτων ξυνέβη γενέσθαι, ὥς τὰ τῶν Ἑλλήνων πράγματα κατὰ βραχὺ ἀπώλετο φθειρόμενα ὑπὸ Τούρκων καὶ ὥς τὰ ἐκείνων μεγάλα ἐγένετο, ἐς μέγα αἰεὶ ἐς τόνδε τὸν χρόνον ἰόντα εὐδαιμονίας, ἐπιμνησόμεθα ἐπεξιόντες, ἐφ' ὅσον ὁρᾷ ἐς τὸ ἀκριβέστερον ἐπυθόμεθα (σ. 9 ἐκδόσ. Βόννης).

Ἡ ὕλη, ἣν ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικός ἐξέλεξε, εἶνε βεβαίως ἡ μεγαλοπρεπεστάτη, ἀλλὰ καὶ ἡ δυσκολωτάτη συμπάσης τῆς βυζαντηνῆς ιστοριογραφίας. Οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐξιστόροῦσι πράξεις, αἵτινες τὴν ἀρχὴν των ἐλάβανον ἀπὸ τοῦ μεγάλου κέντρου, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἰς αὐτὴν πάλιν κατέληγον. Τὸ συγκεντρωτικὸν δὲ τοῦτο σύστημα διηυκόλυνεν οὐσιωδῶς τὸ ἔργον των. Ἀλλ' ὁ Λαόνικος περιγράφει ἐποχὴν, καθ' ἣν τὰ βυζαντηνὰ πράγματα κατασταλάζουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Τούρκων, Φράγκων, Σλαύων καὶ τῶν Ἑλλήνων δεσποτῶν. Τὸ κέντρον τοῦ βάρους μετατίθεται ὅπου ἐκάστοτε μεταφέρεται καὶ τὸ μόνιμον στρατόπεδον τῶν Ὀσμάνων δυναστῶν· αἱ στρατιωτικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἐπιχειρήσεις δὲν ὁρμῶνται ἀπὸ τῆς ἀρχαίας παρὰ τὸν Βόσπορον πόλεως, ἀλλὰ διευθύνονται ἀπὸ μεταλλασσόντων ἐκάστοτε τόπων ἄλλοτε μὲν πρὸς τὸ Βυζάντιον, ἄλλοτε δὲ πρὸς τὰς λοιπὰς αὐτονόμους ἔτι χώρας τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Τὸ ξενόγλωσσον τῶν ἐθνῶν, τὰ ὅποια ἀνέλαβον τὴν νέαν τῶν πραγμάτων διαμόρφωσιν, ἠὔξανεν ἔτι μᾶλλον τὴν δυσχέρειαν τῆς ἐξακριβώσεως τῶν συμβαινόντων. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν πῶς οὐδὲ εἰς ἱστορικὸν οἶος ἦτο ὁ Χαλκονδύλης καθίστατο δυνατὸν νὰ κατισχύσῃ τῆς ὕλης, ἥτις ὑπ' οὐδενὸς τῶν πρὸ αὐτοῦ εἰς τάξιν καὶ κανόνα ἐτέθη, καὶ νὰ συμπεριλάβῃ αὐτὴν εἰς μίαν γενικὴν καὶ τελείαν εἰκόνα. Ἡ ἀσυμμετρία, μεθ' ἧς πραγματεύεται τὰ γεγονότα, τὸν κύριον καὶ πραγματικὸν αὐτῆς λόγον ἔχει ἢ ἐν τῷ πλεονασμῷ ἢ ἐν τῇ ἐλλείψει τῆς ὕλης· ἐὰν π. χ. τοὺς μὲν σπουδαίους κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνας τοῦ βασιλέως Ματθία ταχέως παρακάμπτη, τὰς δὲ ἐν Πελοποννήσῳ παραχὰς καὶ ἐνταῦθα καὶ πανταχοῦ τοῦ ἔργου ἐκτενῶς διεξέρχεται, τοῦτο πράττει μόνον διότι περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ βορρᾶ ἀτελέστερον

εἶνε πληροφορημένος ἢ περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, τὰ ὅποια κατὰ μέγα μέρος ὁ ἴδιος ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ. Παντελῶς ἄδικον θὰ ἦτο νὰ ψεῖξῃ τις αὐτὸν διὰ τὰς μυθώδεις περὶ τῶν ἔθνων τῆς μέσης Εὐρώπης περιγραφάς του, διότι ἡ αὐτὴ ἀνάμιξις ἀληθείας καὶ ποιήσεως περὶ ξένων ἔθνων παρατηρεῖται καὶ εἰς τοὺς Δυτικούς ἱστορικοὺς τοῦ ἰε' αἰῶνος. Χαρακτηριστικαὶ διὰ τὰς γεωγραφικὰς τῆς ἐποχῆς του ἰδέας εἶνε αἱ περὶ Γαλλίας, Ἀγγλίας καὶ Γερμανίας παρεκβολαί, ἃς ἐπεισάγει μνημονεύων τῶν προσπαθειῶν τῶν Ἑλλήνων, ὅπως τύχωσι τῆς ἐπικουρίας τῆς Δύσεως. Ἀλλ' ἡ σαφής τῶν ὀνομαστικῶν εἰδησεων παραβλέπεται καὶ παρ' αὐτῷ διὰ τοῦ ἐν Βυζαντίῳ ἰσχύσαντος ἐθίμου νὰ μεταχειρίζονται ἀντὶ τῶν συγχρόνων, ἐκ νέων ἐθνολογικῶν σχέσεων πηγαζόντων ὀνομάτων, ἀρχαῖα ἑλληνικά. Χωλαίνει πρὸ παντὸς ὁ Λαόνικος εἰς τὴν χρονολογίαν, διὸ κατὰ τοῦτο ἀνάγκη εἶνε νὰ ὑποβάλληται εἰς ἔλεγχον βοήθεια τοῦ Δούκα, Φραντζίη καὶ ἄλλων συγχρόνων πηγῶν.

Κατὰ τὸ ἱστορικὸν ὕψος ὁ Χαλκονδύλης ἀνοίγει μετὰξὺ ἑαυτοῦ καὶ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως χάσμα πολὺ βαθύτερον παρὰ οἱ ἀμέσως αὐτοῦ προηγηθέντες συγγραφεῖς, διότι ἐν πλήρει συνειδήσει καὶ μετὰ πάσης σοβαρότητος ἐπιχειρεῖ νὰ μιμηθῇ τὸν Ἠρόδοτον καὶ Θουκυδίδην. Ὅπως ὁ Θουκυδίδης, ἀρchetαι καὶ αὐτὸς τῆς συγγραφῆς, εἰσάγων πρῶτον τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον εἰς τοὺς ἀναγνώστας: Λαονίκῳ Ἀθηναίῳ τῶν κατὰ τὸν βίον οἱ ἐς θεάν τε καὶ ἀκοὴν ἀφιγμένων ἐς ἱστορίαν ξυγγέγραπται τάδε. Ἀλλ' ἡ προσπάθεια πρὸς τὴν διὰ παντὸς τρόπου ἀπομίμησιν τοῦ ὕψους τῶν ἀρχαίων προτύπων καθιστῶσι τὴν γλῶσσάν του σκοτεινὴν καὶ βραδυκίνητον· παλαιῶν ἀγωνιωδῶς ὁ συγγραφεὺς πρὸς εὐρεσιν τῆς φράσεως, χάνει πολλάκις τὴν κυρίαν λέξιν. Βαρβαρισμῶν καὶ ἀσαφειῶν εἶνε ἀπηλλαγμένος, ἀλλὰ τὸ λεκτικόν του εἶνε ἐνδεδὲς καὶ μονότονον, ὡς πάντων ἐκείνων, οἵτινες μεταχειρίζονται γλῶσσαν τεχνητὴν ὀφειλομένην ἀπλῶς εἰς τὴν σχολικὴν τριβὴν καὶ μάθησιν· ὁ σύνδεσμος τῶν προτάσεων γίνεται κατὰ

τύπους ὁμοιομόρφους, κατὰ κόρον δὲ ἐπαναλαμβάνονται λέξεις τινές, εἰς τὰς ὁποίας τρέφει ἰδιαιτέραν στοργήν. Πλὴν τούτου ἡ ἐλληνικὴ αὕτη γλῶσσα φαίνεται ὑπείκουσα εἰς ὅλως διόλου νεώτερον πνεῦμα· συχνάκις ὁ ἀναγνώστης ἀπαντᾷ χωρία τῆς αὐτῆς κατασκευῆς ὡς τὰ ἀδόκιμα ἀρχαῖα ἐλληνικὰ σημερινῶν τινῶν Ἑλλήνων· ἀρχαῖα δηλονότι εἶνε μόνον αἱ λέξεις καὶ οἱ τύποι, ἀλλ' ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, ὁ σύνδεσμος τοῦ λόγου, πολλάκις δὲ καὶ ἡ φρασεολογία μένουσι νεώτερα. Ὁ Λαόνικος δεικνύει σάφεστερον ἢ οἷοσδήποτε τῶν πρὸ αὐτοῦ, πῶς καὶ οἱ Ἕλληνες ἀκόμη, τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν ἐξωτερικῶς μόνον ἐμάνθανον, χωρὶς νὰ δύνανται πλέον νὰ ἀναζωογονήσωσι τὸ πνεῦμα αὐτῆς. Ὅσον δὲ καὶ ἂν εἰλικρινῶς προσπαθεῖ νὰ καταστῇ ὁ Ἡρόδοτος τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ἡμεῖς ἐξ αὐτῆς του ταύτης τῆς προσπάθειάς βλέπομεν ἐκπεμπομένην τὴν πρώτην ἀκτῖνα τῆς ἐπανατελλούσης νέας ἡμέρας. Διὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Δημητρίου, ὅστις τὸ πρῶτον ἐξέδωκε τὴν Ἰλιάδα καὶ συνέγραψε τὰ διὰ τὴν ἐν τῇ Δύσει σπουδὴν τῆς ἐλληνικῆς σπουδαῖα Ἑρωτήματα, τὸ ὄνομα Χαλκονδύλης συνεδέθη διὰ παντὸς πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Ἀλλ' ὅτι καὶ ὁ Λαόνικος ἠσθάνθη τὸν παλμὸν τῆς νέας ταύτης ζωῆς, ὅσον καὶ ἂν ἄλλως ὁ βίος καὶ ἡ λογοτεχνικὴ ἐργασία συνέδεσαν αὐτὸν στενωτέρον πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἢ πρὸς τοὺς πεπαιδευμένους τῆς Ἰταλίας, ἀποδεικνύει ὁ χαρακτήρ τοῦ λόγου του, αἱ καθόλου πολιτικαὶ καὶ πολιτιστικαὶ αὐτοῦ ιδέαι καὶ τινες ἰδιαιτέραι δηλώσεις του. Ὅταν δικαιολογῇται διατί μεταχειρίζεται τὴν καθ' ἅπασαν ὡς λέγει τὴν οἰκουμένην γνωστὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν¹⁾, ἔχει ἐν νῷ προδήλως τὴν ἀρχὴν τῶν ἐλληνικῶν σπουδῶν ἐν τῇ Δύσει. Ἡ πρὸς τούτους δὲ τοὺς λόγους συναπτομένη παρατήρησις, ὅτι τὸ κλέος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης μεῖζον ἐσαυθις θὰ καταστῇ, ὅταν Ἕλληνα βασιλεὺς καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἄρξωσι νέου τινος ἐθνικοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἀντηχεῖ ἀπὸ τῶν αἰώνων ὡς ἡ προφητεία τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ σημερινοῦ

¹⁾ σ. 4, 13 ἐκδόσ. Βόννης.

ἐλληνικοῦ ἔθνους: καὶ κλέος μὲν αὐτῇ (τ. ἑ. τῇ ἐλληνικῇ φωνῇ) μέγα τὸ παραυτίκα, μεῖζον δὲ καὶ ἑσαυθίς, ὅποτε δὴ ἀνά βασιλείαν οὐ φαύλην Ἑλλήν γε αὐτὸς βασιλεὺς καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐσόμενοι βασιλεῖς οἱ δὴ καὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων παῖδες ξυλληγόμενοι κατὰ σφῶν αὐτῶν ἔθιμα ὡς ἡδίστα μὲν σφίσιν αὐτοῖς, τοῖς δὲ ἄλλοις ὡς κράτιστα πολιτεύονται. Ὁ ἀκολουθῶν πανηγυρισμὸς τῶν Ἑλλήνων¹⁾ φαίνεται ὡς νὰ ἐγράφῃ ὑπὸ Ἰταλοῦ τινος ἢ Γάλλου ἀνθρωπιστοῦ. Ὅπως ἡ ὕλη, ἣν πραγματεύεται ὁ Λαόνικος, ἐν μέρει προεκβαίνει πέραν τῆς τελευταίας τραγικῆς πράξεως τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, οὕτω καὶ ἡ περὶ τοῦ ἐλληνισμοῦ ἔννοια αὐτοῦ προσατενίζει τὸν αἰῶνα τῆς διὰ προσφύγων Ἑλλήνων ἐν Ἰταλίᾳ παρασκευασθείσης ἀναγεννήσεως τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

1. Ἐκδόσεις: Ἑκδ. ἀρχικὴ Graece et latine ὑπὸ Joh. Balth. Baumbach (καθηγητοῦ ἐν Χαϊδελεβέργῃ), ἐν Γενεύῃ 1615. — Ὑπὸ A. Fabrotus, ἐν Παρισίοις 1650. — Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης ὑπὸ I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1843. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 159, μετὰ πολλῶν συμπληρωτικῶν πονημάτων.

2. Μεταφράσεις: Λατινιστί: Πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ὑπὸ Conr. Clauserus, ἐν Βασιλείᾳ 1556 μετὰ τοῦ περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Τούρκων (de origine Turcarum) ποιήματος τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ, τοῦ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚJπόλεως τοῦ Λεονάρδου Χίου κ. ἄ. — Κατόπιν πολλάκις μετὰ τοῦ Ζωναρᾶ, Νικήτα Ἀκομινάτου καὶ Νικηφόρου Γρηγορᾶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Corpus universae historiae praesertim Byzantinae, ἐν Βασιλείᾳ 1562, ἐν Παρισίοις 1567, ἐν Φραγκφούρτῃ π. τ. M. 1578. — Γαλλιστί: ὑπὸ Blaise de Vigenère, ἐν Παρισίοις 1577 καὶ κατόπιν πολλάκις. — Ἐπανελήφθη μετ' ἄλλων ἔργων, τὰ ὅποια συνεχίζουν τὴν τουρκικὴν ἱστορίαν ὑπὸ Artus Thomas, ἐν δυσὶ τόμοις ἐν Παρισίοις 1620, τοῦτο δὲ τὸ πολυτελὲς ἔργον ἐκοσμήθη καὶ δι' εἰκόνων σπουδαιωτάτων κατ' ἐποψιν πολιτιστικὴν, διότι παριστάνουσι τὰς ὑπὸ τῆς παραδόσεως καὶ ἐθιμοταξίας ἀκρι-

¹⁾ σ. 5, 3 ἑ, ἐκδόσ. Βόννης,

βῶς κανονισμένας ἐνδυμασίας τῶν ἐθνικοτήτων, τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῶν βαθμοφόρων ἐν τῇ τουρκικῇ ἐπικρατείᾳ. — Ἄνευ τῶν εἰκόνων ἐπανελήφθη ὑπὸ F. E. du Mezeray, ἐν δυσὶ τόμοις ἐν Rouen 1660.

3 Βοηθήματα: τοῦ J. von Hammer τὸ σύγγρ. (§ 129 σημ. 2), ἐν ᾧ διορθοῦνται κύρια ὀνόματα κακῶς παραδοθέντα παρὰ Λαονίκου, Δούκα, Ἀναγνώστη καὶ ἄ. — L. Fr. Tafel, In Laonici Chalcondylae Athen. hist. Turc. meletemata critica, ἐν Μονάχῳ 1858 (ἐπὶ τῇ ἐροτῇ τοῦ Θειραίου). Πλούσιον ὕλικόν πρὸς κριτικὴν ἐκδ. τοῦ κειμένου κατέλιπεν ὁ Tafel. — F. Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter, ἐν Στουτγάρτῃ 1889 II 318 ἐ. — Σπυρ. Μωραΐτης, Sur un passage de Chalcondyle relatif aux Anglais ἐν τῇ Revue des ét. grecques 1 (1888) 94-98 (εἰς Χαλκονδ. σ. 93, 12 ἐ. ἐκδ. Βόννης). — Πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐλεγχον τοῦ Χαλκονδύλη, ὡς καὶ ἄλλων βυζαντινῶν πηγῶν τοῦ ιδ' καὶ ιε' αἰῶνος (Νικηφόρου Γρηγορᾶ, Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Δούκα, Φραντζῆ) χρησιμεύει ἡ ὑπὸ τοῦ Joan Bogdan ἀνακαλυφθεῖσα βουλγαρικὴ χρονογραφία, ἥτις ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Archiv für slav. Philol. 13 (1890) 526 ἐ. Περβ. Cont. Jiretschek, Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chronik ἐν τῷ Archiv für slav. Phil. 14 (1891) 255 ἐ. Ἔτι δὲ Joan Bogdan, Vechile cronice Moldovenesei pana la Urechia, ἐν Βουκουρεστίῳ 1891. — Τινὰ πρὸς ἐξήγησιν καὶ κρίσιν τῆς διηγήσεως τοῦ Χαλκονδύλη ὡς καὶ τοῦ Δούκα καὶ Φραντζῆ περὶ τῆς ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχης (1389) εὐρίσκονται ἐν Archiv für slav. Phil. 15 (1892) 225 ἐ. ἐν τῇ διατριβῇ τοῦ Asmus Soerensen περὶ τῶν σερβικῶν ἀσμάτων τῶν εἰς τὸ συμβᾶν τοῦτο ἀναφερομένων: Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung. — Περὶ τοῦ χωρίου τοῦ Χαλκονδύλη ἐν σ. 416 ἐ. ἐκδ. Βόννης πρβ. R. Nisbet Bain, The siege of Belgrad by Muhamed II, Juli 1-23, 1456, ἐν The english histor. review 7 (1892) 235-252.

4. Ὄνομα: Τὰ Παρισιανὰ χειρόγραφα φέρουσι καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ καὶ ἐν τῷ κειμένῳ τὸν τύπον Χαλκοκανδύλης, παρὰ τὸ κανὼν πινῶς. Ἐν τῷ κώδικι τοῦ Μονάχου 150 γράφεται καὶ Χαλκόνδυλος καὶ Χαλκὸδῆλος. Ὁ Δημήτριος ὀνομάζει εἰς τὰ συγγράμματά του ἑαυτὸν

συνήθως Χαλκονδύλην, ἀπαξ δὲ ἐν ἐπιστολῇ Χαλκόνδουλαν. Ὁ ἀρχικός τύπος εἶνε βεβαίως Χαλκοκονδύλης, ἐξ οὗ ὁ συντετμημένος τύπος Χαλκονδύλης (κατὰ τὰ κιόκρνον ἐκ τοῦ κιονόκρνον, τέτραχος ἐκ τοῦ τετράδαχος [Meisterhans, Gramm. d. att. Inschr. 2 ἐκδ. σ. 92] συναστροφῇ ἐκ τοῦ συναναστροφῇ) καὶ ἐκ τούτου πάλιν κατὰ τὴν νέαν ἑλλ. φθογγολογίαν Χαλκονδύλης. — Ἰδε E. Legrand, Bibliographie hellénique 1 (1885) introd. σ. 94. — Ὅπως δὲ ὁ πλήρης τύπος Χαλκοκονδύλης ἢ Χαλκοκονδύλης ἀποδοτέος εἰς γραμματικὴν διόρθωσιν τοῦ Χαλκονδύλης, οὕτω καὶ τὸ κύριον ὄνομα Λαόνικος ἴσως οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἐπὶ τὸ κλασικώτερον μεταβολὴ τοῦ ταυτοσήμου βαπτιστικοῦ Νικόλαος.

5. Εἶδος βιογραφίας τοῦ Λαονίκου καὶ Δημητρίου Χαλκονδουλῶν ἐγράψεν ὁ Ἑλληὴν ἱατρὸς Ἀντώνιος Κολοσουνᾶς ἐν Τολέδῳ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος. Ἐξεδόθη ὑπὸ K. Hopf, Chroniques Gréco-romaines σ. 243 ἐ. Περὶ τούτου τοῦ Καλοσυνᾶ πρβ. E. Miller, Catalogue des mss grecs de la bibliothèque de l'Eseurial, ἐν Παρισίῳ 1848 σ. XII καὶ Ch. Graux, Essai sur les origines du fonds grecs de l'Eseurial, ἐν Παρισίῳ 1880 (= Bibl. de l'école des Hautes Études 46 fasc) σ. 342 ἐ.

Ἡ κυρία προχματεῖα περὶ τοῦ Δημητρίου Χαλκονδύλη (γεννηθ. τὸ 1424, ἀποθν. τὸ 1511): E. Legrand, Bibl. hellén. 1 (1885) Introd. 94 - 101. — Ὁκτὼ ἐπιστολάς τοῦ Δημητρίου Χαλκονδύλη πρὸς τὸν Ἰωάννην Lorenzi ἐξέδ. ὁ H. Noiret, Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'école française de Rome 7 (1887) 472 - 500. — Ἡ Ἰλιάς του ἐξεδόθη ἐν Φλωρεντίᾳ 1488, τὰ Ἐρωτήματα ἐν Μιλάνῳ 1493.

133. Ὁ Δούκας συνέγραψεν ἱστορίαν περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1341 - 1462 ἐτῶν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἄνευ ἐπιγραφῆς ἐν ἐνὶ καὶ μόνῳ χειρογράφῳ (κώδιξ Παρισιανῶ) διασωθέντος πονήματος εἰσάγει ἑαυτὸν ἐν τῇ διηγῇ¹⁾ ὡς ἔγγονον τοῦ συγγενεύοντος πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν οἰκογένειαν τῶν Δουκῶν Μιχαήλ Δούκα, ὅστις ὑπῆρξεν ἐνεργὸν πρόσωπον ἐν τῇ ὀλεθρίᾳ ἐριδί τοῦ Ἰωάννου

¹⁾ σ. 23, 9 ἐκδόσ. Βόννης

Γ' Καντακουζηνού πρὸς τὸν Ἰωάννην Ε' Παλαιολόγον. Ἀγνωστον εἶνε τὸ κύριον ὄνομά του, ὡς καὶ ὁ τόπος καὶ χρόνος τῆς γεννήσεώς του, μακθάνομεν ὅμως βιογραφικὰς λεπτομερείας ἐκ τοῦ συγγράμματός του. Κατόκει ἐν Φωκαίᾳ, γραμματεὺς ὢν τοῦ ἐκεῖ Γενουάτου ἄρχοντος (Podestà), βραδύτερον δὲ αὐτόπτης ἐγένετο τῶν ἐν Διδυμοτοίχῳ πρὸς ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τουρκικῶν παρασκευῶν. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς πόλεως ὑπηρέτησε τοὺς δυνάστας τῆς Λέσβου Gateluzzi ὡς πρεσβευτῆς αὐτῶν πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἔχοντός ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς Λέσβου, ἔφερε δὲ πρὸς αὐτὸν εἰς Ἀδριανούπολιν τὸ 1455 καὶ 1456 καὶ τὸν ἐκτινόμενον φόρον. Δι' φιλικαὶ τοῦ συγγραφέως πρὸς τοὺς Γενουάτας σχέσεις ἐξηγοῦσι καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως ζῆλόν του.

Τοῦ πονήματός του προτάσει ὁ Δούκας, ὡς καὶ ὁ Χαλκονδύλης, σύννοψιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἣτις παρ' αὐτῷ συμφώνως πρὸς τὸν δημῶδη χαρακτῆρα τοῦ ὅλου συγγράμματος φέρει τὸν τύπον γενεαλογικῆς συνόψεως ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι τῶν Παλαιολόγων κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν χρονογράφων. Ἡδὴ ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ εἰσέρχεται εἰς τὸ θέμα του, ἐκθέτων τὴν ἐπέκτασιν τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ Βαγεζῆτ (1402). Κατόπιν μεταβαίνει εἰς τὴν βυζαντηνὴν ἱστορίαν, συνάπτων τὴν διήγησιν πρὸς τὰς ἀξιώσεις τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνού. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἀρχεται ἀπὸ τοῦ ἔτους 1341. Ἐν τούτοις τὰς πρώτας ἀκολουθοῦσας πράξεις πραγματεύεται ὁ Δούκας ἐπιτόμως, διεξοδικώτερος δὲ γίνεται ἀπὸ τῆς εἰς τὸν Ὁρόνον ἀναβάσεως τοῦ Βαγεζῆτ (1389). Ὡστε ἐκ τῶν βυζαντηνῶν αὐτοκρατόρων μόνον περὶ τῶν τριῶν τελευταίων Παλαιολόγων Μανουήλ, Ἰωάννου καὶ Κωνσταντίνου (1391-1453) πραγματεύεται διὰ μακρῶν, τελευτᾷ δὲ εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς Λέσβου ὑπὸ Μωάμεθ Β' τὸ 1462. Τὸ σύγγραμμα λοιπὸν αὐτοῦ συνεχίζει τὸν Γρηγοράν καὶ Καντακουζηνόν, συμπληρώνει δὲ τὸν Χαλκονδύλην, Φραντζῆν καὶ Κριτόβουλον. Ὁ Δούκας, ὅστις πολλὰς τῶν ἐξιστορουμένων πράξεων ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρηκολού-

θησε, δὲν ἡμέλῃσε καὶ παρ' αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκόων νὰ λάβῃ ἀσφαλεῖς πληροφορίας, ἀφοῦ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν Τούρκων πολλὰ ἐζήτησε νὰ μάθῃ. Δὲν ἐξητάσθη ἔτι ἐκ τίνος τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀρύεται τὴν προγενεστέραν ἱστορίαν. Ἡ φιλαλήθειά του εἶνε ἀναμφισβήτητος καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν ὑπερέχει πολὺ τοῦ Χαλκονδύλῃ. ¹⁾ Πρὸς τούτοις δὲ ἡ διήγησις τοῦ Δούκα εἶνε ζωηρά, ἐναργής καὶ δραματικὴ. Ρητορικὰ ἄνθη καὶ τετορνευμέναί περίοδοι εἶνε ὁλοτελῶς ἄγνωστοι εἰς αὐτόν, δεσμεύει ὅμως διὰ τῆς ἀπλῆς, ἂν καὶ ἀδεξίου πως εὐγλωττίας τῆς καρδίας. Οὕτω π. χ. ἀφηγεῖται τὴν καταστρεπτικὴν εἰσβολὴν τῶν Μογγόλων ὑπὸ τοῦ Τιμουρ-Λέγκ: « Ἐξερχόμενοι δὲ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν ἀπιέναι, τὴν καταλελειμμένην εἰς τόσον ἀφίεσαν ἔρημον ὅτι οὔτε κυνὸς ὑλακὴ τὸ παράπαν ἤκούετο οὐδὲ ὄρνιθος ἡμέρου κοκκυσμὸς οὐδὲ παιδίου κλαυθμηρισμός. Ἄλλ' ὥσπερ σαγὴνὴν χαλῶν ἀλιεύς ἔλκει ταύτην ἐν τῇ ξηρᾷ ἀπὸ τοῦ πελάγους, εἴ τι ἂν συναντεῖ, τοῦτο καὶ ἔλκει πρὸς τὴν ξηράν, κἂν τε μέγαν ἰχθὺν κἂν τε σμικρὸν καὶ αὐτὸ τὸ φαυλότατον ἰχθυόδιον καὶ καρκινίδιον, οὕτω καὶ οὗτοι τὴν ἅπασαν Ἀσίαν λεηλατήσαντες ὥχοντο». (Παράβαλε σ. 76-77 τῆς ἐκδόσεως Βόννης). Σπουδαία καὶ συγκινητικὴ εἶνε ἡ περιγραφὴ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν σελ. 262-311. Σκληρῶς ὁ Δούκας ὀνειδίζει τοὺς ἀνεξιλεώτους πολεμίους τῆς ἐνώσεως, οἵτινες καὶ ἐν τῷ ἐσχάτῳ κινδύνῳ δὲν ἤθελον νὰ ἀκούσωσι περὶ βοηθείας παρὰ τῶν Δυτικῶν καὶ ἐν μόνον ἐπανελάμβανον ὅτι: «κρεῖττον ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἢ Φράγκων» (σ. 291, 3). Καὶ ὅμως εἶνε αὐστηρῶς ὀρθόδοξος, οὐδέποτε δὲ ἄλλοτε ἐξεγείρεται ἡ ψυχὴ του τοσοῦτον ἢ ὅταν λαλῇ περὶ τῆς καταμιάνσεως τῶν ἀγίων εἰκόνων καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὴν ζωηρότητα τῆς ἀφηγήσεως ἐμψυχώνει ἔτι μᾶλλον ἡ συχνὴ παρεμβολὴ περιστατικῶν τῆς ἰδίας του πείρας ἢ τοῦ βίου του ἐν γένει.

¹⁾ Πρὸς Berger de Xivrey, Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue, Mémoires de l'institut de France, académie des inscriptions et belles-lettres 19 (1853) 21.

Κατὰ τὸ λεκτικὸν ὁ Δούκας εὐρίσκεται ἐν ἄκρᾳ ἀντιθέσει πρὸς τὸν Χαλκονδύλῃν· ἀδιαφορῶν περὶ τῆς ἐπικρατούσης κατὰ συνθήκην γλωσσικῆς κομποπρεπείας κάμνει τὴν ἀπόπειραν νὰ δημιουργήσῃ γραπτὴν γλῶσσαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λαλουμένης καὶ μεταχειρίζεται συγκερασμένην τινὰ δημοτικὴν, ἣτις ἦτο ἐν χρήσει καὶ εἰς τὰς διπλωματικὰς σχέσεις τῶν χρόνων ἐκείνων¹⁾. Εἰς τὴν εὐτυχῇ δὲ ταύτην ἀπόπειράν του ὀφείλεται ἰδίως ἡ μεταγαλειτέρα ἀλήθεια καὶ ἡ ἐνάργεια, ἣν ἔχει ἡ διήγησις αὐτοῦ, παρὰ ἡ τοῦ Χαλκονδύλῃ. Ἐπειδὴ τολμᾷ νὰ ὀνομάσῃ τὰ πράγματα μὲ τὸ οἰκεῖόν των ὄνομα, καὶ ἡ γλῶσσά του καθίσταται εὐνοητοτέρα τῆς ἐκείνου. Ὅστις εἶνε εἰθισμένος εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν κλασικῶν, βεβαίως θὰ εὕρῃ τὴν γέμουσαν ταύτην τουρκικῶν, ἰταλικῶν καὶ ἄλλων ξένων λέξεων γλῶσσαν ἀνάγωγον καὶ αὐθάδη· ἀλλὰ πρέπει νὰ κριθῇ μὲ τὸν γνώμονα τῶν χρόνων, τοὺς ὁποίους πιστῶς ἀντικατοπτρίζει. Εἰς τοιαῦτα συγγράμματα κεῖνται ὀλοφάνερα τὰ σπέρματα βιωσίμου νεοελληνικῆς γλώσσης, ἥς ἡ ἀνάπτυξις δυστυχῶς διεκόπη ἐπὶ πάνυ μακρότατον χρόνον ἕνεκα τῆς πολιτικῆς τοῦ ἔθνους καταστροφῆς. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ὁ Ἐμμανουὴλ Β' ἐκκερος δὲν ἔβλεπεν ἄλλο τι εἰς τὸν Δούκαν ἢ τὸν «βάρβαρον μάρτυρα χρόνων ἐσχάτης παρακμῆς», τὸν ὁποῖον ἠδύνατο καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ «εἰς τὸν βόρβορόν του».

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Ism. Bullialdus, ἐν Παρίσις 1649 μετὰ λατιν. μεταφρ. καὶ σχολίων. — Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης ὑπὸ I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1834. Ἐν περρατήματι αὐτῆς καὶ ἰταλικῇ μετάφρασις ἀναπληροῦσα τὸ πλῆρες χαρμᾶτων πρωτότυπον καὶ συνταχθεῖσα ὑπὸ Βενετοῦ τινος κληρικοῦ πάντως εὐθὺς μετὰ τὴν τελείωσιν τοῦ πρωτοτύπου συγγράμματος — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 157, 739 — 1166 (ἄνευ τῆς ἰταλ.

¹⁾ Τοῦ βφους τούτου ὑπόδειγμα ἔχομεν τὴν παρὰ Καντακουζηνῶ ἐπιστολὴν τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Δούκας ὀλίγιστα παραχωρεῖ εἰς τὴν δημοτικὴν, ἵσταται δὲ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς παλαιότερας γραπτῆς βυζαντινῆς γλώσσης. Δημοτικὸς δύναται ἄρα ἦκιστα νὰ ὀνομασθῇ. Πρὸς τοῦναντίον τὸν Κανανὸν καὶ Φραντζῆν. Σ. Μ.

μεταφρ.)—Διορθώσεις ὑπὸ A. Mullach, Conjectaneorum Byzantinorum libri duo, ἐν Βερολίῳ 1852 σ. 3 ἑ.

2. Μετὰ τὸν Δούκαν ἐξέδωκεν ὁ Bullialdus καὶ ὁ Bekker πενιχροτάτην τινὰ χρονογραφίαν, ἥτις ἐν δημοτικῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐν εἵδει πίνγκος ἱστορικοῦ καταλέγει τὰ ἀπὸ τοῦ 1089-1523 γεγονότα. Τὸ βάνχυσον ἔργον συνετάχθη προδήλως μικρὸν μετὰ τὸ 1523 ὑπὸ Ἑλληνοζῶντος ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Βενετῶν. Διορθώσεις ὑπὸ Mullach ἐνθ. ἀνωτ. σ. 5 ἑ.

134. Ὁ Γεώργιος Φραντζῆς ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1401. Τὸ 1417 ἀπώλεσεν ἐκ τῆς πανώλους τοὺς γονεῖς του, κατόπιν προσελήφθη γραμματεὺς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β', παραμείνας ἔκτοτε ἐν τῇ στρατιωτικῇ καὶ διπλωματικῇ αὐτοῦ ὑπηρεσίᾳ. Ἐσῶσε παρὰ τὰς Πάτρας τὸ 1429 ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ἐχθρῶν τὸν υἱὸν τοῦ Μανουὴλ Κωνσταντῖνον, περιπεσὼν ἀντ' αὐτοῦ ὁ ἴδιος εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν. Ἀμείβων τὰς ὑπηρεσίας του κατέστησεν αὐτὸν ὁ αὐτοκράτωρ τὸ 1432 πρωτοβεστιάριον, τὸ δὲ 1446 ἔπαρχον Σπάρτης καὶ τέλος μέγαν λογοθέτην. Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιῆλθεν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν Τούρκων μετὰ τῆς οἰκογενείας του. Ἀνακτῆσας δὲ τὴν ἐλευθερίαν κατέφυγεν εἰς τὸν δεσπότην Θωμᾶν Παλαιολόγον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ὅτε καὶ ἐνταῦθα οἱ Τούρκοι ἐγκαθιδρύθησαν, εἰς τὴν Ἰταλίαν ὅπου ἐπεσκέφθη τὴν Βενετίαν καὶ τὴν Ρώμην. Μετὰ πολυχύμαντον, μεστὸν ἔργων γενναίων καὶ βαρειῶν συμφορῶν βίον ἀπεσύρθη ὡς μοναχὸς εἰς μονὴν τῆς Κερκύρας ὑπὸ τὸ ὄνομα Γρηγόριος. Κατὰ προτροπὴν δὲ ἐπισήμων τινῶν Κερκυραίων συνέγραψε τὸ Χρονικὸν του, ὅπερ συνετέλεσεν ἐν ἔτει 1477· περιλαμβάνει δὲ τὸ σύγγραμμα τοὺς ἀπὸ τοῦ 1258-1476 χρόνους.

Ἐν τῷ προλόγῳ ὁμιλεῖ καὶ ὁ Φραντζῆς κατὰ τὴν παραδεδεγμένην συνήθειαν περὶ τῆς ὠφελείας τῆς ἱστοριογραφίας καὶ στερεοτύπως βεβαιώνει, ὅτι ἡ ἱστορία πρέπει νὰ γράφεται sine ira et

studio, ¹⁾ ὅτι «ἐπειδὴ τὴν ἱστορίαν χρεὼν ἐστὶ μένειν ζῶσάν τε καὶ λαλοῦσαν φωνὴν καὶ ἔμφυχον καὶ διαπρύσιον κήρυκα δι' ἀπερ-
 ράντων αἰώνων, οὕτω καὶ γὰρ Γεώργιος Φραντζῆς, ὁ χρηματίσας καὶ
 πρωτοβεστιάριος καὶ Γρηγόριος τάχα μοναχός, ταῦτα ἔγραψα περὶ
 τῶν καθ' αὐτὸν καὶ τινῶν μερικῶν ἀναγκαίων γεγονότων ἐν τῷ
 τῆς ζωῆς μου χρόνῳ πρὶν τῆς αἰχμαλωσίας ἡμῶν καὶ μετὰ τὴν
 αἰχμαλωσίαν». Μετὰ τινὰς εἰσαγωγικὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς
 οἰκογενείας τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἀφηγεῖται τὰ τῆς φυγῆς αὐ-
 τοῦ πρὸς τὸν Τούρκον Σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου (1258), τὴν στέφιν,
 τὴν παρακινδυνευμένην ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν
 τῷ πρώτῳ ἤδη βιβλίῳ, συντομώτατα τὰ πράγματα διεξερχό-
 μενος, φθάνει εἰς τὸν θάνατον Μανουὴλ Β' (1425). Μόλις δὲ ἐν-
 τεῦθεν γίνεται ἐκτενεστέρα ἡ διήγησις. Τὸ δεύτερον βιβλίον πραγ-
 ματεύεται περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου (1425-
 1448), τὸ τρίτον περὶ τῆς τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου, Κων-
 σταντίνου τοῦ ΙΑ' (1448-1453), καὶ περὶ τῆς καταλύσεως τῆς
 αὐτοκρατορίας, τὸ τέταρτον τέλος περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ
 ἀγώνων τῶν Παλαιολόγων δεσποτῶν καὶ περὶ τῆς κατακτήσεως
 αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἄλλων τινῶν
 γεγονότων, τὰ ὅποια ἀναγράφει μέχρι τοῦ ἔτους 1476. Ἡ κυρία
 σημασία τοῦ συγγράμματος κεῖται ἐν τοῖς τρισὶ τελευταίοις βι-
 βλίοις. Ὁ Φραντζῆς ἐκοινώνησεν ὁ ἴδιος τῶν πράξεων, ὥς ἀφηγεῖ-
 ται, ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους καὶ ὡς διπλωμάτης, γνωρίζει δὲ
 νὰ ἐκθέτῃ τὰς παρατηρήσεις του ὡς ἔμπειρος τῶν πραγμάτων ἀνὴρ
 ἀληθῶς καὶ ἐναργῶς. Ἡ πικρία, μεθ' ἧς γράφει περὶ τῶν Τούρ-
 κων, εἶνε εὐεξήγητος, προκειμένου περὶ ἀνδρός, ὅστις μετὰ τῆς οἰ-
 κογενείας του καὶ παντὸς τοῦ ἔθνους του τοσαῦτα ὑπ' ἐκείνων ἔπαθε.
 Πρέπει πληρέστερα νὰ ἐπιδοκιμάσωμεν καὶ τὴν ὀριμεῖαν αὐτοῦ
 κατὰ τῶν Λατίνων ἐπίθεσιν, οἵτινες τὴν ἐν Βυζαντίῳ

¹⁾ «Οὕτε πρὸς χάριν οὕτε πρὸς φθόνον ἀλλ' οὐδὲ πρὸς μῖσος ἢ καὶ πρὸς εὐνοίαν.»
 Εἶνε ἄξιον τοῦ κόπου νὰ παρακολουθήσῃ τις ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἱστοριογραφίᾳ τὴν ἔξιν ταύ-
 την τοῦ Τακίτου.

ἐνσκήψασαν καταστροφὴν ἐξελάμβανον ὡς τὴν παρὰ Θεοῦ παραχωρηθεῖσαν δικαίαν τιμωρίαν τῶν αἰρετικῶν Ἑλλήνων· αἱ πολιτικαὶ περιπέτειαι οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι, παρατηρεῖ ὁ Φραντζῆς, πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν· καὶ τῶν Ὀσμάνων τὸ κράτος θὰ εὖρη ποτὲ τὸ τέλος του ¹⁾. Εἰς ταῦτα δὲ ἐπισυνάπτεται μακρὰ ἐρμηνεία ἀρχαίων προφητειῶν περὶ τῆς διαρκείας τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ ἀναίρεσις τῶν δογμάτων τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας.

Κατὰ τὸ λεκτικὸν ὁ Φραντζῆς τάσσεται εἰς τοὺς μάλιστα ἀξιαγάστους ἀνδρας τοῦ αἰῶνος τῶν Παλαιολόγων, κατέχων τὴν μέσσην θέσιν μεταξὺ Χαλκονδύλη καὶ Δούκα. Ἐξ ἴσου ἀπέχων τοῦ τεχνητοῦ ἀρχαϊσμοῦ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δημώδους τρόπου τοῦ δευτέρου γράφει γλῶσσαν ἀπλὴν καὶ βέουσαν, πολλὰ παραχωρῶν εἰς τὴν λαλουμένην καὶ κατὰ τὸν πλοῦτον τῶν λέξεων καὶ κατὰ τύπους τινὰς καὶ κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν προτάσεων, χωρὶς νὰ ἀπαρνηθῇ ἐντελῶς τὰς παραδόσεις τῆς τεχνητῆς γλώσσης τῶν Βυζαντινῶν.

1. Ἐκδόσεις: Κατὰ πρῶτον ἐπιτομὴ ἐν λατινικῇ μεταφράσει ὑπὸ Jac. Pontanus, ὡς παρόρθωμα τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου, ἐν Ingolstadt 1604. — Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1733 μετὰ τοῦ Γενεσίου καὶ ἀ. — Ἐκδόσις ἀρχικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου: Χρονικὸν Γεωργίου Φραντζῆ τοῦ πρωτοβεστιάριου... νῦν πρῶτον ἐκδοθὲν ἐπιμελεῖς Φρ. Καρ. Ἀλτερ (Alter). Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1796. Ἐν τῷ ἀλλοκοτῷ φράγκαττικῷ προοιμίῳ γίνεται λόγος περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν χειρογράφων τοῦ Φραντζῆ καὶ περὶ τοῦ βίου τοῦ Ποντανου· τὸ κείμενον προέρχεται ἐκ τοῦ κώδικος Monac. gr. 239. Ἐν παραρτήματι πονήματά τινα συγγενῆ κατὰ τὸ περιεχόμενον, οἷον ἡ Ἱστορία πολιτικῇ Κωνσταντινουπόλεως (1391-1578), ἣν ποτε ἔλαβεν ὁ

¹⁾ σ. 310, 6 ἔ. Καὶ καταφρονοῦντες μέμφομαι καὶ κατηγοροῦντες ἐλέγχουσιν ἡμᾶς οἱ Λατίνοι καὶ λέγουσιν ὅτι διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ διὰ τὸ μὴ ὀρθῶς φρονεῖν ἡμᾶς ἀπωλέσαμεν τὴν βασιλείαν. Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι ἁμαρτωλοὶ ὑπάρχομεν καὶ οὐδεὶς ἀναμάρτητος ἐστὶ μὴ εἰς ὁ Θεός. . . σ. 322, 11 ἔ. Ἐὰν δὲ πάλιν καὶ ὑπὸ ἁμαρτιῶν ἡμεῖς ἐπακιδεύθωμεν, καὶ ὑμεῖς οἱ Ἱταλοὶ μὴ ἀμερίμνως μέινετε ἀλλὰ τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸ στήθος ὑμῶν βάλετε καὶ κατὰ νοῦν ἐνθυμήθητε καὶ κατηγοροῦντες ἡμᾶς παύσατε. Σ. Μ.

Μαρτίνος Κρούσιος παρὰ τοῦ Θεοδ. Ζυγομαλά καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Turcograecia, ἐτι δὲ ἡ συνοδεύσασα τὸ βιβλίον ἐπιστολὴ τοῦ Ζυγομαλά, ἐκθεσις περὶ τῆς μεταξὺ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου καὶ τοῦ Σουλτάνου διαλέξεως, περιεργος διὰ τε τὸ δημῶδες λεκτικόν τῆς καὶ τὸν ὅλον χαρακτῆρα, καὶ ἄλλα. — Ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βόννης ὑπὸ I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1838, κατὰ τινὰ καλλίτερον Παρισιανὸν κώδικα (Paris. suppl. gr. 80). — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 156, 551-1080. — Βραχύτερον δημῶδες ἑλληνικὸν κείμενον τῆς χρονογραφίας, περιλαμβάνον μόνον τὸ ἀπὸ τοῦ 1402 - 1476 διάστημα, ἐξέδ. ἐκ τινος κώδ. Οὐατικανοῦ ὁ Joh. Franz παρὰ τῷ A. Mai, Classici auctores 9 (ἐν Ρώμῃ 1837) 594 ἐ. — Ἐκ τούτου ἐπανελήφθη παρὰ Migne ἐνθ' ἄνωγ. — Ὁ Γ. Δεστούνης (ἐν τῷ κατωτέρῳ παρατιθεμένῃ πραγματείᾳ) ἐκφράζει, στηριζόμενος ἐπὶ ἰσχυρῶν λόγων, τὴν προηγουμένως ἡδη ὑπὸ Ρώσων λογίων ἐκφρασθεῖσαν γνώμην, ὅτι καὶ αὕτη ἡ σύντομος χρονογραφία εἶνε ἔργον τοῦ Φραντζῆ, πρέπει ὁμῶς νὰ θεωρηθῇ ὡς εἶδος πρώτου σχεδιάσματος, ὕπερ βραδύτερον ἐπεξεργάσθη δι' εὐρύτερον ἀναγνωστῶν κύκλον.

2. Βοηθήματα: Πρβ. Π. Πορόδιν, Περὶ τῶν πηγῶν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίας τοῦ Βυζαντίου, ἐν τῇ (ῥωσσ.) Ἐφημ. τοῦ ὑπ. τ. παιδ. 1889 τεύχει Αὐγούστου. — Πρὸς ἐξήγησιν τῶν περὶ Θωμᾶ Παλαιολόγου εἰδήσεων τοῦ Φραντζῆ χρησιμεύει ἡ πραγματεία τοῦ Pierling, Le mariage d'un tsar au Vatican, ἐν τῇ Revue des questions histor. 42 (1887) 353 - 396· 43 (1888) 580 - 583. — Γ. Δεστούνης, Παρατηρήσεις πρὸς διόρθωσιν τοῦ κειμένου τῶν δύο χρονογραφιῶν τοῦ Φραντζῆ, ἐν τῇ (ῥωσσ.) Ἐφημ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1894 τόμ. 291 Ἰανουαρ., Τμῆμα τῆς κλασ. φιλολογ. σ. 1 - 11. — Πολλὰ χειρόγρ. τοῦ Φραντζῆ περιέχουσιν ἐπιστολὴν τοῦ Καρδινάλιου Βησσαρίωνος φέρουσιν χρονολογίαν 9 Αὐγούστου 1465 καὶ ἀποτεينوμένην πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τῶν τέκνων τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου. Πρβ. E. Legrand, Κόσμος, κώμον et Τζικολον dans la lettre de Bessarion au gouverneur des enfants de Thomas Paléologue, ἐν τῇ Revue des ét. gr. 5 (1892) 108 - 115 (μετὰ μιᾶς διορθώσεως εἰς τὸ κείμενον τοῦ Φραντζῆ)

3. Παράδοσις τοῦ κειμένου: C. Angelini di un codice Greco contenente la cronica byzantina de Giorgio Franza, ἐν Bi-

bliofilo di Bologna 3 (1882) Δεκ. σ. 186 έ. — Giov. Mercati, Alcune note sul cronico del Franza, Atti della R. Academia delle scienze di Torino τόμ. 30, Συνεδρία τῆς 7 Ἀπριλ. 1895 (περὶ τοῦ κώδ. Ambrosianus P. 123). — Δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ἀκόμη καὶ οἱ κώδικες Taurinensis 102 C. IV. 22, Atheniensis 1208 τοῦ ιγ' αἰ. καὶ Harleianus 5595 τοῦ ιζ' αἰ'.

4. Βίος: Γ. Δεστούνης, Δοκίμιον βιογραφίας τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, ἐν τῇ (ῥωσσ.) Ἑφημ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1893 τόμ. 287 τεύχει Ιουνίου σ. 427-497 (πραγματεύεται καὶ περὶ τῶν δύο παραλλαγῶν καὶ περὶ τῆς κριτικῆς καὶ ἐρμηνείας τοῦ συγγράμ.). — Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. έκδ. Harl. 8, 74 έ 12, 133 έ καὶ K. N. Σάθα, Νεοελλην. φιλολ. 6. 54-58.

135. Κριτόβουλος ὁ Ἱμβριος, ἔγκριτος Ἑλλήν, ἔγραψε πιθανῶς πρὸ τοῦ 1470 ἱστορίαν τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ Β' διήκουσαν ἀπὸ τοῦ 1451-1467, ἥτις πολλαχοῦ χρησιμεύει πρὸς συμπλήρωσιν τῶν εἰδήσεων τοῦ Χαλκονδύλη, Δούκα καὶ Φραντζῆ. Εἰς τὴν γοητείαν, ἣν ἔκπαλαι πλέον ἐνήσκουν αἱ ἐν τῇ ἀπλότῃ αὐτῶν μεγαλοπρεπεῖς λέξεις τῆς ἀρχῆς τοῦ προοιμίου τοῦ Θουκυδίδου καὶ τῶν ὁμοίων τὴν κατάχρησιν ἤδη ὁ Λουκιανὸς κατεχλεύασε διὰ τινος χαριεστάτου παραδείγματος¹⁾, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιστῇ καὶ ὁ Κριτόβουλος, ὡς οὐδὲ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Χαλκονδύλης. Προξενεῖ βεβαίως ἀλλόκοτον ἐντύπωσιν, ὅταν τις ἀκούῃ συγγραφεὰ μέλλοντα νὰ διηγηθῇ τὴν ἱστορίαν Τούρκου Σουλτάνου νὰ λαλῇ μὲ ὕφος ἱστοριογράφου τῆς Περικλείειου ἐποχῆς· Κριτόβουλος ὁ νησιώτης, τὰ πρῶτα τῶν Ἱμβριωτῶν, τὴν συγγραφὴν τήνδε ξυνέγραψε, δικαίως μὴ πράγματα οὕτω μεγάλα καὶ θαυμαστὰ ἐφ' ἡμῶν γεγονότα μείναι ἀνήκουστα κτέ. Ἐπὶ

¹⁾ Ὁ Πτερος δὲ Θουκυδίδου ζηλωτὴς ἄκρος, οἷος εἰς μᾶλα τῶ ἀρχετύπῳ εἰλασμένος, καὶ τὴν ἀρχὴν ὡς ἐκείνος σὺν τῷ ἑαυτοῦ ὀνόματι ἤρξατο, χαριεστάτην ἀρχὴν ἀπασῶν καὶ θύμου τοῦ Ἀττικοῦ ἀποπνεύσαν. "Ὅρα γάρ· «Κρεπέρης Καλπουρριανὸς Πομπηιοπολίτης συνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Παρθυαίων καὶ Ρωμαίων ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους. ἀρξάμενος εὐθὺς ξυνισταμένου». Πῶς δὲ ἱστορίαν συγγράφειν κεφ. 15.

τὰ ἔχνη τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ βαίνει ὁ Κριτόβουλος καὶ ἐν τῇ χρονολογικῇ διατάξει τῆς ὕλης κατὰ τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ἔτους, ἔτι δὲ ἐν τῇ καλλιτεχνικῇ διακοσμήσει τῆς ἀφηγήσεως διὰ τῶν παρεμβαλλομένων δημηγοριῶν οὕτως εἰσάγει τὸν Μωάμεθ ἐκφωνοῦντα ἐν τῇ συλλόγῳ τῶν στρατηγῶν καὶ σατραπῶν αὐτοῦ δύο μακροὺς λόγους, οἵτινες ὁμοιάζουσι πρὸς ῥάκη ἐκ τοῦ Θουκυδίδου. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν εἰς τοῦτο σπουδάζει ὁ Κριτόβουλος, δὲν δύναται οὐδὲ τὴν σκιὰν νὰ ψαύσῃ τοῦ βαθυγνώμονος ὁδηγοῦ του· τὸ ὕφος αὐτοῦ μεταχωρεῖ εἰς ἀδόλεσχον πλατυσμὸν καὶ συγκλείεται εἰς τὰς δυσχωρίας ἀπεστηθισμένων φράσεων. Ἀλλὰ τὸν Κριτόβουλον διακρίνει τοῦ ἐτέρου συγχρόνου μιμητοῦ τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Χαλκονδύλη, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ἱστοριογράφων τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἢ στάσις, ἢν λαμβάνει ἀπέναντι τοῦ νικητοῦ. Ὁ Χαλκονδύλης, Δούκας καὶ Φραντζῆς καθ' οὓς χρόνους συνέγραψον εὐρίσκοντο ἔτι ἔξω τῆς ἐπικρατείας τῶν Τούρκων, διὸ καὶ οὐδόλως περὶ τούτου ἐφρόντιζον, μήπως ἤθελον προσκρούσει εἰς αὐτούς· ἀλλ' ὁ Κριτόβουλος εἶνε ὁ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων, οἵτινες διηλλάγησαν πρὸς τοὺς κρατοῦντας καὶ συνεμορφώθησαν πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν. Οὐδὲ εἶνε πρέπον νὰ ψέξωμεν πολὺ τὸν Κριτόβουλον, ὅτι ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους καταπνίγῃ τὸ εὐπαρρησίαστον τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρὸς καὶ πολλάκις ἐκτρέπεται εἰς ἀναξίας κολακείας. Εἰς τὰς παραχωρήσεις ταύτας ὑποβάλλονται καὶ μέχρι σήμερον ὑπῆκοι τῆς Τουρκίας, οἵτινες τολμῶσι νὰ πραγματευθῶσιν ἀντικείμενα σχετιζόμενα πρὸς τὰ τουρκικὰ πράγματα. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κριτόβουλος ἡσθάνετο πόσον ἀσαφὲς καὶ δύσκολος ἦτο ἡ θέσις του, διὸ καὶ δὲν παρημέλησε νὰ ἐξηγηθῇ καλῶς περὶ τούτου πρὸς τοὺς ἀναγνώστας του, γράψας τὰ ἑξῆς: «Παραιτοῦμαι δὲ τοὺς τε νῦν τοὺς τε χρόνῳ ὑστερόν ποτε ξυνεσομένους τῇδε τῇ ξυγγραφῇ μηδεμίαν ἀβελτερίαν ἢ κακοήθειαν καταγνῶναι ἡμῶν, εἰ μήτε ξυναλογοῦντες ταῖς ἡμετέραις κακοπραγίαις μήτε δὴ ταῖς τοῦ γένους βαρούμενοι συμφο-

ραῖς, προηρήμεθα ἀναγράφειν τε καὶ φανερώς ἐκπομπεύειν καὶ διασύρειν τὰ οἰκεῖα κακὰ, δέον ξυγκαλύπτειν μᾶλλον ἐς δύναμιν καὶ μηδαμοῦ τοῖς πολλοῖς ἐκφορα καθιστῆν. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐχ ὥστε μέμψιν τινὰ περιάψαι τῷ γένει οὐδ' ἐπὶ τῷ κακῶς εἰπεῖν τε καὶ διασύραι τὰ ἡμέτερα ἐς τόδε προήχθημεν· πόρρω γὰρ τοῦτο καὶ τῆς παρούσης πραγματείας καὶ τοῦ προκειμένου σκοποῦ, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦ ἥθους ἡμῶν· οὐχ οὕτω γὰρ ἡμεῖς ἀνάληγτοι καὶ πικροὶ τὴν γνώμην, ὥστε πρὸς τοῖς οὖσι κακοῖς ἀντὶ τοῦ ξυναλγεῖν μᾶλλον καὶ κατηγορίαν προστρίβειν ἐθέλειν καὶ περιάπτειν τῷ γένει· ἔπειτα οὐδ' οὕτως εὐήθεις ἢ διακρίσεως ἅμοιροι καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων ὅλως ἐκτός, ὡς μήτε τὰς τούτων εἰδέναι τύχας τε καὶ μεταβολὰς μήτε τὸ ἄσφατον καὶ ἀβέβαιον καὶ ἀνώμαλον, ἀλλ' ἐν τοσαύτῃ ξυγχύσει καὶ ἀταξίᾳ πραγμάτων καὶ τοῖς κοινοῖς τῆς φύσεως ἀρρωστήμασι παρὰ μόνου τοῦ ἡμετέρου γένους ζητεῖν τὸ ὑγιές τε καὶ στάσιμον καὶ ὅλως ἀκίνητον, ὡς ἂν ἔξω τούτων παντάπασιν ὄντος ἢ κρείττονός τινος φύσεως καὶ μηδαμοῦ δυναμένου ξυμφέρεσθαι τε καὶ ξυμμεταβάλλειν τοῖς ἄλλοις... Πῶς οὖν ἔνεστιν ἡμῖν δικαίως τοῦ γένους κατηγορεῖν ὡς μὴ δυνηθέντος διὰ τέλους κατασχεῖν τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τηρῆσαι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν τύχην ἀπαρασάλευτον; Εἰ δέ τινες ἐν καιροῖς ἰδίους τῶν πραγμάτων ἐπιστατοῦντες, μοχθηρὰ φύσεως κακοὶ γεγόνاسι περὶ τὴν ἀρχὴν καὶ τοῖς πράγμασιν οὐκ ἐς δέον ἐχρήσαντο, οὐκ ἔστι τοῦτο τοῦ γένους ἀμάρτημα, ἀλλὰ τῶν κακῶς τε καὶ ὡς οὐκ ἔδει χρησαμένων τοῖς πράγμασιν· οὗς καὶ δίκαιον μόνους εὐθύνειν. Τοῦτο τοῖνυν καὶ Ἰώσηπος ὁ Ἑβραῖος εἰδώς... ἐπαινεῖ μὲν ἐν τῷ τῆς ἀλώσεως βιβλίῳ τὴν Ῥωμαίων τύχην καὶ ἀρετὴν καὶ τῷ λόγῳ φιλαλήθως ἐπαίρει, καθάπτεται δὲ τῶν ἐν τῷ γένει φανέντων κακῶν, τοὺς τε μηδὲν ἡδίκηκότας τῶν ὀνειδῶν ἀπαλλάττει· ὁ δὲ καὶ ἡμεῖς ἐξ ἅπαντος τρόπου ποιήσομεν, μηδὲν ὑποστειλάμενοι τὸ παράπαν, ἀλλ' ἐν πᾶσι τό τε προσῆκον καὶ τὴν ἀλήθειαν σώζοντες».

Πράγματι δὲ ἡ ἀφήγησις αὐτοῦ εἶνε παντελῶς ἀπηλλαγμένη

ἀπὸ παραποιήσεων τῆς ἀληθείας, ἐν ᾧ ἐξ ἐτέρου πάλιν αἱ χρονολογίαι τοῦ εἶνε ἀνακριθεῖς καὶ λανθασμένα τὰ ὀνόματα τῶν τόπων καὶ προσώπων. Ὡς φαίνεται ὁμῶς μέρος τῆς εὐθύνης φέρουσιν οἱ παρασχόντες τὰς πληροφορίας εἰς τὸν Κριτόδουλον, πλάναι δὲ τινες εἰσέφερσαν καὶ ἔνεκα τῆς πᾶν ὄριον ὑπερβαινούσης ἐνταῦθα βυζαντηνῆς σχολαστικότητος, ἥτις δὲν ἀνέχεται τὰ μεσαιωνικά ὀνόματα ἐθνῶν καὶ τόπων, ἀλλὰ πάσῃ θυσίᾳ ἀντικαθίστῃ αὐτὰ δι' ἀρχαίων.

Οὕτω λοιπὸν ἔχομεν περὶ τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ αἰῶνος τῶν Παλαιολόγων καὶ τῆς ὀριστικῆς καταλύσεως τοῦ βυζαντηνοῦ κράτους τέσσαρας ἱστορικοὺς, ἀμοιβαίως συχνότατα συμπληρουμένους καὶ διορθουμένους. Τὰ παραλλάσσοντα παρ' αὐτοῖς λόγον ἔχουσι τοῦτο μὲν τὴν διαφορὰν τῶν σκοπῶν καὶ μέσων τῶν συγγραφέων, τοῦτο δὲ τὴν ἀλλοίαν θέσιν, ἣν ἕκαστος αὐτῶν καταλαμβάνει ἀπέναντι τῶν γεγονότων. Ὁ μὲν Ἀθηναῖος Χάλκο νδύλης ἀνήκει εἰς τοὺς περιστοιχοῦντας τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ δεσπότας, διὸ σπουδάζει μᾶλλον περὶ τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ γεγονότα τῶν μεσημβρινῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἰῶνος κρατῶν· ὁ δὲ Δούκας, ἅτε διπλωματικὸς πράκτωρ τῶν Γενουατῶν δεσποτῶν καὶ ὁπαδὸς ἐπομένως τῆς ἐνώσεως, κατοπτεύει τὰ πράγματα ἀπὸ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Λέσβῳ φραγκικῶν κτήσεων· ὁ δὲ Φραντζῆς, αὐτοκρατορικὸς λειτουργὸς καὶ θερμὸς ὁπαδὸς τῆς ἀντιρρωμαϊκῆς μερίδος, ἀντιλαμβάνεται αὐτά, καθ' ὃν καὶ μόνον τρόπον εἰς προτέρους χρόνους θὰ ἦτο δυνατόν, κατὰ τὴν ἀξίωσιν δηλονότι τῆς βυζαντηνῆς αὐλῆς καὶ ὡς ἀπὸ τῆς βυζαντηνῆς μητροπόλεως. Ὁ Κριτόδουλος τέλος ἐκπροσωπεῖ ἤδη τὸν Ἑλληνα ῥαγιᾶν, ὅστις ὅσον δύναται προσπαθεῖ νὰ συμμιδασθῇ πρὸς τὴν παντάπασι μεταβληθεῖσαν κατάστασιν καὶ, ὡς βραδύτερον οἱ Φαναριῶται, ἀφιερώνεται ἄνευ ἐπιφυλάξεων πλέον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ νέου κυριάρχου.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις, ἥτις δὲν εἶνε τοῦ ὀνόματος τούτου ἀξία, διότι οὐδέποτε εἰς φῶς ἐξῆλθε, εἶνε ἡ τοῦ Ph. Ant. Dethier, Mo-

num. Hung. hist. τόμ. XXI μέρος 1 (ἄνευ χρονολογίας) 1-346. — Ὑπὸ C. Müller, Fragmenta historic. graec. V (1870) 40-161 μὲ καλὰς γλωσσικὰς καὶ περὶ τῶν πραγμάτων παρατηρήσεις.

2. Μεταφράσεις: Οὐγγρικήν μετάφρ. συνέταξεν ὁ Karl Szabo, Monumenta Hungariae historica, Scriptores, τόμ. XXII, ἐν Βουδαπέστη 1875.

3. Βοηθήματα: Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ πονήματος τοῦ Κριτοβούλου πρβ. C. Müller FHG V (1870) 6. L-LV. — Ὁ ἰσχυρὸς τοῦ C. Tischendorf, Not. ed. Cod. bibl. Sin. σ. 123, ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἦτο δῆθεν μοναχὸς ἐν τῷ Ἀθῶ, φαίνεται ἀνυπόστατος. Πρβ. Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, ἐν Λειψίῳ 1894 σ. 65 σημ. 2. — Ἀνέλυσε τὸ σύγγραμμα ὁ Ubicini ἐν Annuaire de l'assoc. 5 (1871) 49-74. — Πρὸς ἐξήγησιν πρβ. τὴν ἐν § 132 σημ. παρατεθεῖσαν πραγματείαν τοῦ R. Nisbet Bain.

4. Ῥάποιος Μιχαὴλ Κριτόβουλος Ἰμβριος ἀναφέρεται ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ κώδικι 876 ὡς συγγραφεὺς στίχων εἰς τὸν ἅγιον Λύγουστινον καὶ εὐχῶν. Πάντως εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Κριτόβουλος, τοῦ ὁποῦ ἐσώζετο ἐν δυοῖ χειρογράφοις τοῦ Escorial ἐν ποίημα « περὶ τῶν παθῶν » (sur les passions) καὶ μία ὁμιλία « περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ » Πρβ. C. Miller, Catalogue des mss grecs, de la bibl. de l'Escorial, ἐν Παρισίῳ 1848 σ. 375 καὶ 521. Ἀλλὰ ποίαν σχέσιν ἔχει ὁ Κριτόβουλος οὗτος ἢ οἱ Κριτόβουλοι πρὸς τὸν ἱστορικὸν Κριτόβουλον, εἶνε ἄγνωστον.

5. Ὁ μέγας λογοθέτης Ἰέραξ ἔγραψε περὶ τὰ μέσα τοῦ 15 αἰῶνος ἄνωστον ποίημα « Διὰ τὴν τῶν Τούρκων βασιλείαν », ὅπερ ἐν στίχοις πολιτικοῖς 734 διηγεῖται τὰς τελευταίας τύχας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἀνετύπωσεν αὐτὸ πλημμελῶς ὁ Ph. A. Dethier, ἐν τῷ μνημονευθέντι τόμῳ Monum. Hungariae historica τόμ. XXI μ. 1 σ. 349-390. — Ὑπὸ K. N. Σάθα, Μεσαιων. βιβλ. 1 (1872) 243-268. — Ἰαμβικοὶ στίχοι τοῦ αὐτοῦ Ἰέρακος μετ' ἀκροστιχίδος Ἰέρακος: Εἰς τοὺς ἐν τῇ πόλει καὶ τῷ Γαλατῇ σπουδαίους κεῖνται ἐν τῷ Ἀθηναϊκῷ κώδικι 1118 τοῦ 17 αἰ. Ἰσῶς ἀνήκει εἰς αὐτὸν καὶ μέρος τῶν ἐν τούτῳ ἀμείσως ἀκολουθούντων ἀνωνύμων ποιημάτων.

6. Ἐκ βιβλιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος σημειῶ τὸ περιεχόμενον τοῦ μνημονευθέντος ὑπὸ Dethier παρασκευασθέντος ἀλλὰ μὴ ἐκδοθέντος τόμου τῶν Monumenta Hungar. hist. (XXI 1). Ἐν τῷ τόμῳ περιέχονται πλὴν τοῦ Κριτοβούλου (σ. 1-346) καὶ τοῦ Ἰέρακος (σ. 349-390) τὰ ἑξῆς κείμενα: 1. Πέντε δημοτικὰ ῥήματα περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κ/πόλεως καὶ δὴ τὰ πρῶτα τέσσαρα ἐκ τοῦ Passow, *Popularia carmina Graeciae recentioris* σ. 145-147, τὸ πέμπτον ἐκ τοῦ Σ. Ἰωαννίδου, *Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος* σ. 292-294 (σ. 391-399). 2. Τὰ πρῶτα τέσσαρα κεφάλαια ἐκ τοῦ Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ τὰ μετὰ τὴν ἄλυσιν. Ἐτι δὲ νόθος τις προφητικὴ ἐπιγραφή, εὐρεθεῖσα δῆθεν ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ἣν ἐξέδωκεν ἤδη ὁ Banduri, *Imperium orientale* I 3, 184 ε. (σ. 401-478). 3. Τὸ ποίημα περὶ τῆς ἀλώσεως καὶ ἀνακτήσεως τῆς Κ/πόλεως (ἴδε § 162) (σ. 479-542). 4. Χρονολογικὰ σημειώματα ἐκ τοῦ κώδ. Marc. 408, τὰ ὅποια ἐξέδωκεν ἤδη ὁ J. Müller μετὰ τοῦ μνημονευθέντος ποιήματος (σ. 543-552). 5. Ἡ πολλάκις ἐκδοθεῖσα ἐπιστολὴ τοῦ Λεονάρδου Χίου περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κ/πόλεως μετὰ παρεκβολῆς τοῦ ἐκδότου (σ. 553-619). 6. Ἡ αὐτὴ ἐπιστολὴ ἰταλιστὶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἐκδοσιν τοῦ 1568 (σ. 621-663). 7. *Ἰαυδῶρον Θεσσαλονικέως* (cardinalis Rutheni, episcopi Sabinensis, legati pontificis) θρηγος συνημμένος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κ/πόλεως ὑπὸ Αἰνείου Συλβίου Πικκολόμινι ἦτοι Πάπα Πίου Β' (σ. 685 ἀπαρίθμησις τῶν προτέρων ἐκδόσεων, τελευταῖον παρὰ Migne, *Patr. gr.* 159) (σ. 665-695). 8. Ὁ αὐτὸς θρηγος ἰταλιστὶ (σ. 696-702). 9. Ἐπιστολὴ τοῦ Ph. Philadelphus πρὸς Μωάμεθ τὸν Β' κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Rosmini ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ βιογραφίᾳ τοῦ Philadelphus 2 (1805) 305-307, μετὰ σημειώσεων ὑπὸ Dethier (σ. 703-708).

Δεύτερος ἐπίσης μὴ ἐκδοθεὶς τόμος (= Monum. Hungar. hist. XXI 2) περιέχει γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ Κριτοβούλου, Ἰέρακος, Ἀθανασίου Κομνηνοῦ, Ὑψηλάντου, τῆς προφητικῆς ἐπιγραφῆς, τοῦ ποιήματος περὶ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐπανακτήσεως τῆς Κ/πόλεως καὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Φιλέλφου. — Δύο ἔτι ἄλλοι τόμοι ὡσαύτως μὴ ἐκδοθέντες, ὡς Monumenta Hung. hist. τόμ. XXII 1 καὶ XXII 2 περιέχουσι

λατινικά, ιταλικά, γαλλικά, αρμενικά καὶ σλαβικά κείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κ[π]όλεως ἐν ἔτει 1453. Βραχεία ἀπαρίθμησις τῶν περιεχομένων τῶν τόμων τούτων εἶνε διὰ τοῦτο μάλιστα ἀναγκαία, καθόσον οὕτω λύεται τὸ βιβλιολογικὸν αἴνγμα ὅπερ αἴτιον ἔγινεν ἀνωφελοῦς ἀπωλείας χρόνου καὶ κόπου. Ὁ K. Hopf δηλονότι σημειώνει ἐν ταῖς *Chroniques Gréco-Romanes*, ἐν Βερολίῳ 1873 σ. VII, ὅτι παρὰ τὴν ἀρχικὴν του πρόθεσιν δὲν συμπεριέλαβεν εἰς αὐτὰς περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠ τὰ λατινικὰ ποιήματα τοῦ Jean-Mario Phil-elpho περὶ Μωάμεθ Β' καὶ τοῦ Antonio Losco ἐκ Βικεντίας, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐδημοσίευσεν αὐτὰ ἐν τῇ τοῦ Dr. Dethier συναγωγῇ τῶν εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ 1453 ἀναφερομένων ἐπισήμων ἐγγράφων, καὶ ὅτι χάριν τῆς συναγωγῆς ταύτης παρέσχεν εἰς τὸν ἐκδότην πλὴν ἄλλων ἐνδιαφερόντων κειμένων καὶ τὴν ἀνέκδοτον ἔκθεσιν τοῦ Γενουάτου Adam Montaldo. Τὰ κείμενα ταῦτα περιέχονται ἐν τῷ πρώτῳ τῶν μνημονευθέντων δύο τόμων, οἵτινες ἀρτιγέννητοι κατεδικάσθησαν εἰς τὸν σκληρὸν ἐν τῷ χαρτοτριβείῳ θάνατον. Ἐν αὐτοῖς περιείχοντο τὰ ἑξῆς κείμενα, ὧν τὰς μακροσκελεῖς ἐν μέρει ἐπιγραφὰς συντομώτερον ἀναγράφω: Monum. Hung. hist. τόμ. XXII πρῶτον μέρος (ἐν σ. 1179 ἢ χρονολογία 1872). Nr. 5 (1-4 δὲν ὑπάρχουσι). Losco (ἀνέκδοτος) ἐκ χειρογράφων τοῦ Μιλάνου τοῦ 15^{ου} αἰ. ἐπιμελεῖς K. Hopf καὶ Ph. A. Dethier (σ. 1-34). 6. Adam de Montaldo. Περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠ, ἐκδιδ. ὑπὸ K. Hopf καὶ Ph. A. Dethier (σ. 35-70). 7. Anonymus Thyselii ἐν ἔτει 1459, ἐκδ. β', ἐκδιδ. ὑπὸ K. Hopf καὶ Ph. A. Dethier (σ. 71-94). 8. Ubertini Tusculi Brixienensis Cpoleos bibri IV ἐκδιδ. Dethier (σ. 95-262). 9. Johannes Marus sive Giammarius) Philolphus, "Ἔπος περὶ Μωάμεθ Β'. ἐκδιδ. Hopf καὶ Dethier (σ. 263-496). 10. Epistola Francisci Phil-elphi, ad Carolum VII regem Francorum ἐκδιδ. Dethier καὶ Hopf (σ. 497-552). 11. Τρεῖς ἐπιστολαὶ α) Καρόλου Ζ' πρὸς Κωνσταντῖνον Δραγάσην β) τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν καρδινάλιον Βησαρίωνα γ) Belloravetii (ἤδη ὑπὸ Du Cange δημοσιευθεῖσα). Ἐκδιδ. Dethier (σ. 553-562). 12. Τοῦ πάπα Νικολάου Ε' ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον (11^{ος} Οκτωβρ. 145)· ἐκδεδομέναι ἤδη ὑπὸ Reynald). Ἐκδιδ. Dethier (σ. 563-

576). *Διαθήκη τοῦ Νικολάου Ε'* 1455 (ὑπὸ Muratori ἐκδοθεῖσα). Ἐκδιδ. Dethier (σ. 577-622). 13. Τοῦ Αἰνείου Σελβίου Πικολόμινι λόγος περὶ τοῦ σιαυροῦ (ἐκδοθεὶς ὑπὸ Reynald). Ἐκδιδ. Dethier (σ. 623-642). 14. *Aupeli Johannis Zachariae ἐπιστολὴ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠ* (ἐκδοθεῖσα προηγουμένως ὑπὸ S. de Sacy). Ἐκδιδ. Dethier καὶ Hopf (σ. 643-655). 15. *Philippi Ariminensis ἀλωσης τῆς ΚΠ* Ἐκδιδ. ἀρχικῶς Dethier (σ. 656-682). 16. *Nicolo Barbaro, Giornale dell'assedio di Cpoli 1453* (ἐξεδ. ὑπὸ N. Cornet). Ἐκδ. Dethier (σ. 683-674). 17. *Bulla Johannis de Lustie ἥτοι περὶ τῆς ἀλώσεως ΚΠ καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης πολεμικῶν κατὰ τῶν Τούρκων παρασκευῶν*. Ἐκδ. ἀρχικῇ ὑπὸ Dethier (σ. 875-886). 18. *Informations envoyées en 1453 tant par Francisco de Franc au cardinal d'Avignon que par Jehan Blanchin et Jacques Tédali sur la prise de Cple* (προηγουμένως ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ Martene καὶ Durand). Ἐκδιδ. Dethier (σ. 887-914). 19. *Ἀρμενιακὸν ποίημα* σ. (915-934). 20. *Rapporto del Superiore dei Franciscani presente all'assedio ed alla presa di Cpoli*. Κατὰ τὸν Muratori ἐκδ. Dethier (σ. 935-943). 21. *Christoforo Riccherio. La presa di Cpoli*. Κατὰ τὸν Sansovini ἐκδ. Dethier (σ. 944-968). 22. *Zorzo Dolfín, Assedio e presa di Cpoli*. Κατὰ τὸν Ὁωμᾶν ἐκδιδ. Dethier (σ. 969-1046). 23. *Anonymus Moscovita. Γαλλικὴ μετάφρασις τῆς ὑπὸ Στερνέβσκη ἐκδοθ. τὸ 1855 ῥωσικῆς ἐκδόσεως* (σ. 1047-1122). *Παράρτημα ὑπὸ Dethier: De l'erreur repandu au moyen âge sur l'Anthélios ou la colonne de porphyre de Constantin le grand comme étant un monolithe et de son influence sur les formes des colonnes* (σ. 1123-1162). 24. *Notice sur le récit Georgien ou sur la groupe de IV auteurs: Hiérax, Zygomalas, le Moscovite et Artschil*, ὑπὸ Dethier (σ. 1163-1172). *Notice sur le Serbien Milovan, sur Florum-Campus et Mikesch* (σ. 1173-1178). 25. *Pamietniki Janeczara Polaka napisana 1498* (σ. 1179-1256). Ἐδῶ δὲ τελευτᾷ ὁ τόμος ἀτελής ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς λέξεως. Mon. Hung. hist. τόμ. XX μέρος δευτέρον περιέχει: 1. *Γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ*

ὕπ' ἀρ. 16 (Nicolo Barbaro) (σ. 1-224). 2 Γαλλ. μετάφρ. τοῦ ὑπ' ἀρ. 19: Abraham prêtre arménien, mélodie élegiaque sur la prise de Stamboul, traduite et rendue à son vrai sens avec l'assistance d'un savant distingué de la nation et publié par le Dr Ph. A. Dethier (σ. 225-248). 3. Μετάφρασιν καὶ σχόλια ἀρ. 25 (Mémoire d'un janissaire polonais) (σ. 249-392). Ἐνταῦθα τελευτᾷ καὶ οὗτος ὁ τόμος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κειμένου.

7. Πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐλεγχον τῶν βυζαντινῶν εἰδήσεων περὶ τῆς τελευταίας τύχης τοῦ κράτους καὶ ιδίως περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠ χρησιμεύουσι διάφοροι λατινικαί, ἰταλικαί, γαλλικαί, ἰσπανικαί, σλανικαί καὶ ἀνατολικαὶ πηγαί, ὧν πολλὰ ἀναφέρονται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ πίνακι τῶν περιεχομένων τῆς ἀνεκδότου συναγ. γῆς τοῦ Dethier. Ἀλλὰς πηγὰς ἀναφέρει ὁ A. Rambaud παρὰ E. Lavissee et A. Rambaud, Histoire général 3 (1894 865 ἐ. — Ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα ἔχουσι: ἡ πραγματεία τοῦ ἐπισκόπου Μυτιλήνης Λεονάρδου τοῦ Χίου De urbis Cpolis jactura παρὰ Migne, Patr. gr. 159, 923-944. — Τοῦ αὐτοῦ Λεονάρδου ἡ πραγματεία. Περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς Λέσβου ὑπὸ Ch. Hopf, Chroniques Gréco-Romanes, ἐν Βερολίνῳ 1873 σ. 359-366. — Ὁ θρῆνος τοῦ καρδινάλιου Ἰσιδώρου παρὰ Migne, Patr. gr. 159, 944-956. — Ἐτι δὲ τὰ κείμενα καὶ αἱ ἐκλογαὶ παρὰ Ch. Hopf, Chroniques Gréco-Romanes.

136. Βίοι ἁγίων. Μεταξὺ τῶν ἀπειραρίθμων βίων ἁγίων, περὶ ὧν ἐπραγματεύθη ἀνωτέρω ἐν τῷ περὶ συναξαρίων κεφαλαίῳ ὁ Ἐρχαρτ, τινὲς εἶνε τόσοι διαφερόντως σπουδαῖοι ὥς ἱστορικαὶ καὶ πηγαί, ὥστε προσηκόντως δύνανται καὶ ἐν τούτῳ τῷ περὶ ἱστοριογραφίας τμήματι χωριστῆς μνείας νὰ τύχωσι. Τοιοῦτοι βίοι εἶνε ἰδίως οἱ τῶν πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ (ἀποθ. τὸ 740), Ταρασίου (ἀποθ. τὸ 806), Νικηφόρου (ἀποθ. τὸ 829), Μεθοδίου (ἀποθ. τὸ 847), Ἰγνατίου (ἀποθ. τὸ 878) καὶ Εὐθυμίου (ἀποθ. τὸ 917). Ἐκ τινων τούτων ἠντλήσαν πλείστα ἤδη οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι. Τοιοτοτρόπως τοῦ μὲν Νικηφόρου ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου συγγραφείς βίος ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴ εἰς τὸν Γεωργιονμοναχὸν καὶ τὸν Γενέσιον,

ὁ δὲ τοῦ Ἰγνατίου ὑπὸ τοῦ Νικήτα Δαυίδ Παφλαγόνος συγγραφεὶς ὡς πηγὴ εἰς τὸν Γενέσιον, Συμεὼν μάγιστρον καὶ Μιχαὴλ Γλυκᾶν. Ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα ἔχει πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐλλιπῶν εἰδήσεων περὶ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ σοφοῦ (886-912) ἀνώνυμος βίος τοῦ Εὐθυμίου, πατριαρχεύσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 907-912. Ἡ ἀφήγησις αὕτη ἀποβλέπει ἀληθῶς εἰς ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ εἰς τὰ ἐν τῇ αὐλῇ γεγόμενα, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ οὐσιωδέστατον ἀντικείμενον, περὶ ὃ ὁ βιογράφος διατρίβει, ὁ τέταρτος τοῦ Λέοντος γάμος ἔχει κοσμοϊστορικὴν σημασίαν, διότι ἀποτελεῖ ἓνα τῶν σταθμῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τοῦ ὀριστικοῦ τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας χωρισμοῦ. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ βίος οὗτος παρέχει πολυτάκως ἐνδόξιμον πρὸς τακτοποίησιν τῆς συγκεχυμένης χρονολογίας τῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πραγμάτων, καθιστᾷ δὲ γνωστὰ καὶ πολλὰ σπουδαῖα πρόσωπα, περὶ ὧν ἄλλοθεν οὐδὲν μανθάνομεν· πολυτίμους συμπληρώσεις παρέχει ἔτι εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ περιφήμου ἀρχιεπισκόπου Ἀρέθα. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ χρονολογικὸν πονημάτιον τοῦ Λογοθέτου (ἴδε § 147 ἐ.) πρέπει νὰ ταχθῇ παρὰ τὸν βίον τοῦτον ὡς ἰσαξία αὐτοῦ πηγὴ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Λέοντος. Ὁ συγγραφεὺς, ὅστις τὰς πληροφορίας του ἔλαβε προφανῶς παρὰ τῶν πλησιεστάτων φίλων τοῦ Εὐθυμίου, εἶνε ἀξιόλογος μάρτυς διὰ τὴν φιλαλήθειάν του καὶ τὴν ἀπλὴν, περὶ τὰ πράγματα διατρίβουσαν, ἂν καὶ ἄλλως ἄτεχρον ἀφήγησίν του. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπωλέσθη μετὰ τῆς ἀρχῆς τῆς βιογραφίας, ἀλλ' ἐκ πολλῶν ἐκφράσεων δύναται νὰ ἐξαχθῇ, ὅτι ἦτο μοναχὸς τῆς ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίου διοικουμένης μονῆς, τὸ δὲ ἔργον συνετάχθη ὅχι πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Εὐθυμίου (917), ἀλλὰ καὶ πιθανῶς ὅχι πρὸ τοῦ 921.

1. Ἐκδόσεις: Βίος τοῦ Γερμανοῦ ἐκδοθεὶς ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμείως, Μαυρογορδάτειος βιβλιοθήκη (ἐν Κ/πόλει 1884-1886, παράρτημα τοῦ 15^{ου}, 16^{ου} καὶ 17^{ου} τόμου τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου),

παράρτημα σ. 3-17.—Βίος τοῦ *Ταρασίου* ἐκδοθεὶς ὑπὸ J. A. Heikel, Acta societ. scientiarum Fennicae τόμ. 17^ο, ἐν Helsingfors 1889 (μετὰ σχολίων καὶ πινάκων).—Βίος τοῦ *Νικηφόρου* ἐκδοθεὶς ὑπὸ C. de Boor, Nicephori archiep. Cypolitani opuscula historica, ἐν Λειψίᾳ 1880 σ. 139-217.—Βίος τοῦ *Μεθοδίου* παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 1244-1261.—Βίος τοῦ *Ἰγνατίου* ὑπὸ Νικήτα παρὰ Migne, Patr. gr. 105, 487-574.—Τὸν βίον τοῦ *Εὐθυμίου* ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου, ὅπερ ὁ καθηγητῆς G. Hirschfeld τὸ 1874 ἠγόρασε διὰ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βερολίνου ἐκ τῶν λειψάνων βιβλιοθήκης μονῆς τινος ἐπὶ τῆς νήσου τῆς λίμνης Ἐγερδερ ἐν Πισιδίᾳ, ὁ C. de Boor, Vita Euthymii, ἐν Βερολίῳ 1888.

2. *Βοηθήματα*: Α. Γενικά: Ἡ σημασία τῶν βίων τῶν ἁγίων διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἄλλους συγγενεῖς ἐπιστημονικοὺς κλάδους καθίσταται ὁλονὲν ὀφθαλμοφανεστέρα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, πολλοὶ δὲ τῶν ἐρευνητῶν οἷον ὁ L. Fr. Tafel, K. Hopf, B. Βασιλιέφσκη, F. Hirsch, V. Rose, C. de Boor, G. Schlumberger, H. Usener, Hipp. Delehaye, J. van den Gheyn κ. ἄ. ἐχρησιμοποίησαν πρὸς ὄφελος τῶν ἱστορικῶν καὶ κριτικῶν αὐτῶν ἐρευνῶν. Πρβ. Σπ. Λάμπρον ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 190.—Πολὸν ἀξιολόγους νύξεις ἔδωκεν ὁ Tougard, Quid ad profanos mores dignoscendos augendaque lexica conferant Acta sanctorum graeca Bollandiana, ἐν Παρισίοις 1872 καὶ: De l'histoire profane dans les actes grecs des Bollandistes, ἐν Παρισίοις 1874.—Ἐτι δὲ ἡ ἀνωτέρω ἐν § 82 ὑπὸ τοῦ Ἐρχαρτ σημειωθείσα βιβλιολογία.

Β. *Εἰδικαὶ συμβολαί*: Περὶ τοῦ βίου τοῦ *Ταρασίου* ἐκδοθ. ὑπὸ Heikel πρβ. τὰς συμβολὰς ἐν τῇ ἀνχλύσει ὑπὸ Gebhardt ἐν Deutsche Litteraturzeit. 1890 σ. 1574-1576.—Περὶ τοῦ βίου τοῦ *Νικηφόρου* πρβ. F. Hirsch, Byzantinische Studien, ἐν Λειψίᾳ 1876 σ. 19 ἐ. 128, 172.—Περὶ τοῦ βίου τοῦ *Μεθοδίου* πρβ. Hirsch Byz. St. σ. 34, 152, 154, 339 ἐ.—Περὶ τοῦ βίου τοῦ *Ἰγνατίου* πρβ. Hirsch σ. 159 ἐ., 172, 332, 402 καὶ πολλαχού.—Περὶ τοῦ βίου, τοῦ *Εὐθυμίου* πρβ. τὴν ἐμβριθῆ ἱστορικὴν πραγματείαν τοῦ C. de Boor ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει, τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ A. Jülicher ἐν Göttinger Gelehrte Anzeigen 1889 σ. 383-387 καὶ πρὸς ἐρμηνείαν: N.

Πόποιος, Συμβολαὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ἐν τοῖς Χρονικοῖς Ὁδηγοῦ 4 (1894) Τμῆμα βυζαντινὸν σ. 302-308 (μετὰ ῥωσ. μεταφρ. τοῦ 21^{ου} κεφ. τοῦ βίου).—Καλὰς διορθώσεις καὶ ἐξηγητικὰς συμβολὰς εἰς τοὺς βίους Ταρασίου καὶ Νικηφόρου (ὡς καὶ τῶν Γρηγορίου Δεκαπολίτου, Γεωργίου Ἀμάστριος, Στεφάνου Σουροζίας, Θεοδοσίου Κοινοβιάρχου [ὑπὸ Θεοδώρου] κ. ἄ.) παρέσχεν ὁ *Π. Νικίτιν*, Περί τινων ἑλληνικῶν κειμένων βίων ἁγίων ἐν τοῖς *Записки της ῥωσ. ἀκαδημ. τῶν ἐπιστημ.* 8η σειρᾶ, ἱστορ.—φιλολογ. τμῆμα 1 (1895) 1-67 (ῥωσιστί).

3. Μνημονευτέα ἐνταῦθα καὶ ἡ εἰδικὴ ἱστορικὴ πραγματεία ἐκκλησιαστικοῦ χαρακτῆρος, τουτέστιν ἡ ἐπιστολὴ, δι' ἧς ὁ κληρικὸς *Νικήτας* ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν αὐτοκρ. Κωνσταντῖνον Ζ' Πορφυρογέννητον ἐν ἔτει 947 περὶ τῆς αὐτοκράτου ὑπὸ τοῦ ἁγίου φωτὸς ἄψεως τῶν λαμπάδων ἐν τῷ ἁγίῳ Τάφῳ κατὰ τὴν νύκτα τοῦ μεγάλου σαββάτου. Ἐκ τῶν παρατηρήσεων τοῦ συγγραφέως ἐξάγεται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἤσκει εἰδος προστασίας ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων. Ὁ κόμης *Riant* διημφισβήτησέ ποτε ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου τὴν γνησιότητα τοῦ πονηματίου. Ἐξέδωκε δὲ αὐτὸ ὁ *Α. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς* ἐν τῇ ῥωσικῇ Ὁρθοδόξῳ συνεκδόμῳ τεύχει 38^ῳ, ἐν Πετρούπολει 1894 (μετ' εἰσαγωγῆς, ῥωσ. μεταφρ. καὶ πινάκων).

137. Τὰ τυπικά, τουτέστι τὰ κτητορικά καὶ οἱ κανονισμοὶ τῶν βυζαντινῶν μοναστηρίων ἀνήκουσιν εἰς τὰ σπουδαιότατα βοηθητικὰ μέσα ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Ἡ λέξις «τυπικὸν» ἐν τῇ βυζαντινῇ γλώσσῃ σημαίνει κυρίως διάταξιν, ἔπειτα ἐγχειρίδιον λειτουργικόν, χρησιμεῦον καὶ σήμερον ὡς ὁδηγὸς ἐν ταῖς διὰ παντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους ἱεροτελεστίαις ἐν τοῖς ναοῖς, ἰδίως δὲ ἐγχειρίδιον τῆς ἐν ταῖς μοναῖς λειτουργικῆς, ὅπερ συνήπτετο ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὰς λοιπὰς τοῦ μοναστικοῦ βίου διατάξεις. Κοινὴ βάσις τῶν μοναστηριακῶν τούτων κανονισμῶν ἦτο ὁ κανὼν τοῦ ἁγίου Βασιλείου, ὅστις ὁμῶς σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέστη παντοειδεῖς ἀλλοιωσεις καὶ προσέλαβε νέας διατάξεις. Ἐν τῇ μετὰ ταῦτα ἀναπτύξει τοῦ μοναστηριακοῦ βίου σπουδαῖαι ἰδίως ἀπέβησαν αἱ διατάξεις τῆς ἐν Παλαι-

στίνη μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν Στουδίου, ἃς ἀπεδέχθησαν καὶ ἄλλα μοναστήρια. Εἰς τὴν σειράν ταύτην ἀνήκουσιν καὶ τὰ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων ὀρισθέντα τυπικὰ πρὸς κοινὴν χρῆσιν τῶν ἐν τῷ Ἁθῷ μονῶν. Τούτων δὲ τῶν ὑπὸ τὴν στενωτέραν τῆς λέξεως σημεσίαν τυπικῶν, τουτέστι τῶν λειτουργικῶν καὶ πειθαρχικῶν διατάξεων, διαφέρουσι τὰ εἰδικῆς ἰσχύος κτητορικὰ μονῶν τινῶν καὶ τῶν ὡς ἐξαρτημάτων αὐτῶν εὐεργετικῶν ἰδρυμάτων, τὰ ὅποια περιέχουσι τοὺς ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ τιθεμένους ὀρισμούς. Ὁ Λέων Ἀλλάτιος ὠνόμασε τὰ τυπικὰ ταῦτα κτητορικά, διότι ὁ ἰδρυτὴς θεωρεῖται πολλάκις τρόπον τινα ὡς κτήτωρ τῆς μονῆς. Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐθεωροῦντο ταῦτα ὡς ἡ διαθήκη τῶν ἰδρυτῶν καὶ ὠνομάζοντο δι' ἑνὸς τῶν ὀνομάτων τούτων: διάταξις, τυπικὴ διάταξις, διαταγή, διατύπωσις, ὑποτύπωσις. Σημαντικωτάτη εἶνε ἡ πρὸς τὰ τυπικὰ ταῦτα πολλάκις συναπτομένη ἐπίσημος ἀναγραφὴ τῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων τῆς μονῆς κτημάτων ἥτοι τὸ λεγόμενον βρέβιον· τὴν τήρησιν τοιοῦτου βρεβίου ὥρισεν ὡς φαίνεται κατὰ πρῶτον διὰ νόμου ἡ πρώτη καὶ δευτέρα σύνοδος ἡ ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 861 ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς κανόνι¹⁾. Ἀμφοτέρω δὲ τῶν τυπικῶν τὰ εἶδη πολλάκις καὶ συνεδυάζοντο πρὸς ἄλληλα, ὥστε ἐν τῷ αὐτῷ πονήματι συνυπάρχει τὸ λειτουργικὸν μετὰ τῶν διατάξεων τῆς μονῆς καὶ τὸ κτητορικὸν ἅμα καὶ τὸ βρέβιον. Εἶνε δὲ βέβαιον ὅτι τὰ τῶν διατάξεων τυπικὰ εἶνε ἀρχαιότερα τῶν κτητορικῶν, γεννηθέντα τὸ πρῶτον ἐν ταῖς μοναῖς περιρρήμων ἀναχωρητῶν, κατόπιν δὲ ἀποδεκτὰ γενόμενα καὶ ὑπὸ νεοδμήτων μοναστηρίων εἴτε ἀμετάβλητα εἴτε τροποποιημένα κατὰ τι. Τὰ δὲ κτητορικὰ εἰσῆχθησαν τὸ πρῶτον ὅτε αἱ ὠρεαὶ τῶν λαϊκῶν εἰς ἐκκλησίας ἢ μοναστήρια δὲν ἐγίνοντο πλέον ἄνευ ὅρων ἀλλὰ παραχωρουμένης ἐπιρροῆς τινος ἐπὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἰδρύματος, ἥτοι ἀπὸ τῆς διαμορφώσεως τοῦ θεσμοῦ τῶν χαριστι-

¹⁾ Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν ἑσίων καὶ ἱερῶν κανόνων 3 (1852) 649. Περὶ Ph. Meyer ἐν Βυζαντι. Δελτ. 4 (1895) 374.

καρίων. Ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ ι' αἰῶνος τὸ πρῶτον ἰσχύσας οὗτος θεσμὸς ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἐπὶ Καρολιδῶν περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐν τῇ Δύσει προνοιῶν, ἥτοι ὡς πρόνοια ἢ φέουδον παρεχωρεῖτο τὸ μοναστήριον εἰς ἐπίσημόν τινα λαϊκόν, ὅστις ὤφειλεν ὡς ἔφορος νὰ κήδεται αὐτοῦ, πράγματι ὅμως δι' αὐτοῦ συνήθως ἐξήτει νὰ πλουτήσῃ. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ κτητορικά πλὴν ἀκριβῶν πληροφοριῶν περὶ τῶν κτημάτων τῶν μονῶν, τῶν μετοχίων καὶ εὐαγῶν οἰκῶν, οἷον πτωχοκομείων, νοσοκομείων καὶ γεροντοκομείων, ἔτι δὲ περὶ τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ ἄλλων ἱερῶν σκευῶν, περιέχουσι συνάμα καὶ αὐτοβιογραφικὰς σημειώσεις περὶ τοῦ ἰδρυτοῦ κτλ., ἐννοοῦμεν ἐκ τούτου πόσον ποικίλας καὶ πλουσίας εἰδήσεις παρέχουσι ταῦτα πρὸς γνῶσιν τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, ἰδίως δὲ περὶ ἀντικειμένων τῆς ἐθνικῆς πλουτολογίας, ἢ τῆς παλαιογραφίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς καλλιτεχνίας.

Κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἀπαριθμούμενα ἔχομεν τὰ ἐξῆς κτητορικά τυπικά: 1. Τὸ ἀρχαιότατον εἶνε τὸ τοῦ ἔτους 969 τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἰδρυτοῦ τῆς ἐν τῇ Ἀθῶν μεγάλῃς λαύρας. Περιέχει κυρίως μακρὰν διασάφησιν τοῦ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ Ἰωάννου Τσιμισκῆ εἰς τὸ μοναστήριον δοθέντος χρυσοβούλλου καὶ ἐξαίρει πρὸ πάντων τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς μονῆς. 2. Τὸ τυπικὸν τῆς ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου τὸ 1077 ἰδρύσεως πτωχοκομείου καὶ μοναστηρίου ἐν Ραιδεστῷ καὶ μετοχίου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐξαίρετον ὑπόδειγμα τοῦ εἶδους τούτου διὰ τε τὴν τελειότητα καὶ σαφήνειαν αὐτοῦ. Συνημμένη μετ' αὐτοῦ ἦτο καὶ ἡ διάταξις τοῦ μοναστηρίου, ἥτις δυστυχῶς ἀπωλέσθη. 3. Τὸ τυπικὸν τοῦ μεγάλου δομεστίκου Γρηγορίου Πακουριανοῦ διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθὲν ἱηρικὸν (γεωργιανόν) μοναστήριον τῆς Θεοτόκου ἐν Πετρίτῳ παρὰ τὴν Φιλιππούπολιν ἐν ἔτει 1083. 4. Ἡ διάταξις τοῦ ἁγίου Χριστοδοῦλου διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐν Πάτρῳ ἰδρυθὲν μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐν ἔτει

1091, συμπληρωθεῖσα διὰ διαθήκης καὶ κωδικολλίου τοῦ ἔτους 1093. 5. Τὸ ἐν πρωτοτύπῳ (ἐν κώδικι Παρισιανῷ 384) διασωθὲν τυπικὸν τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης, συζύγου τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, ἐκ τοῦ ἔτους 1118 διὰ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἰδρυθεῖσαν ἐν Κωνσταν[πόλει] «μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης». Τὸ τυπικὸν τοῦτο περιέχει ἰδιαιτέρας τινὰς διατάξεις, ὑπαγορευθεῖσας ἐκ τοῖς συνυπάρξεως τοῦ διὰ τὰς ἀγάμους εὐγενεῖς κυρίας προσωρισμένου ἰδρύματος. 6. Τὸ τυπικὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κομνηνοῦ ἐκ τοῦ ἔτους 1136 διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς συζύγου του αὐτοκρατείας Εἰρήνης ἰδρυθὲν ἐν Κ[πόλει] μοναστήριον τοῦ Παντοκράτορος καὶ τὸ εἰς αὐτὸ προσηρητημένον νοσοκομεῖον καὶ γεροντοκομεῖον, ὧν οἱ κανονισμοὶ περιέχουσιν ἀκριβεῖς καὶ πολιτιστικῶς σπουδαιότατα ἐνδιαφέροντας ὁρισμούς. 7. Τὸ τυπικὸν τοῦ ἐπισκόπου Ἀργους καὶ Ναυπλίας Λέοντος ἐκ τοῦ ἔτους 1143 διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἀνδρῶν ἀπὸ γυναικείου μεταβληθὲν ἐν Ἀρέᾳ μοναστήριον ἕνεκα τοῦ φόβου τῶν πειρατῶν. 8. Τὸ τυπικὸν τοῦ ἡγουμένου Ἀθανασίου Φιλανθρωπίνου ἐκ τοῦ ἔτους 1158 διὰ τὸ ὑπὸ τοῦ μυστικοῦ Γεωργίου Καππάδοκος καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοχαρίστου Καππάδοκος ἀνακαινισθὲν μοναστήριον τοῦ ἁγίου Μάμαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπερ διὰ τὴν κακὴν διοίκησιν ἐξ αἰτίας τῶν προτέρων χαριστικαρίων εἶχεν ἐκπέσει ἐντελῶς. 9. Τὸ τυπικὸν τοῦ ἡγουμένου Νικολάου ἐκ τοῦ ἔτους 1174 διὰ τὸ ἐλληνικὸν μοναστήριον τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Casole παρὰ τὸ Ὀτράντο τῆς Ἰταλίας. Σύγκειται ἐκ τυπικοῦ λειτουργικοῦ, κανονισμοῦ καὶ συντόμου ἱστορίας τῆς μονῆς μετὰ ἀναγραφῆς τῶν δεδανεισμένων ἐκ τῆς βιβλιοθήκης βιβλίων καὶ ὁρισμῶν διὰ τὸν βιβλιοθηκάριον καὶ τὸν καλλιγράφον. 10. Τὸ τυπικὸν τοῦ Νεοφύτου ἐγκλείστου διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθὲν μοναστήριον Νέα Σιών ἐν Πάφῳ τῆς Κύπρου, συγγραφὲν τὸ βραδύτερον ἐν ἔτει 1205· διακρίνεται διὰ τὴν πρωτοτυπίαν του, ἰδιόρρυθμον ἄλλως εἶνε καὶ αὐτὸ τὸ ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου ἐκλεχθὲν ὄνομα ἐγκλείστρα. 11. Τὸ τυπικὸν τοῦ Νεί-

λου, ἐπισκόπου τῆς ἐν Κύπρῳ Ταμασίας, ἐκ τοῦ ἔτους 1210, διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ προικισθὲν καὶ ὀργανωθὲν μοναστήριον τῆς μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ ὄρους Μαχαιρᾶ ἐν Κύπρῳ. 12. Τὸ τυπικὸν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου ἐκ τοῦ ἔτους 1280 διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀναστυταθὲν μοναστήριον τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐν τῇ νήσῳ Ὁξείᾳ παρὰ τὴν Χαλκηδόνα. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ παρέχει ὁ συγγραφεὺς πληροφορίας περὶ τοῦ βίου του, τῆς ἐκπαιδεύσεώς του ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ θείου αὐτοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Γ' Δούκα Βατάτζη, περὶ τοῦ γάμου του μετὰ τῆς θυγατρὸς τούτου, περὶ τῶν πολεμικῶν τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἔργων. Πανταχοῦ τῆς συγγραφῆς προσπαθεῖ προδήλως ὁ αὐτοκράτωρ νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς ἐκ θεοῦ εἰς τὴν βασιλείαν ταχθέντα, διὸ παρασιωπᾷ ἐπιμελῶς τὰς πράξεις, αἵτινες δὲν ἤθελον ἀρμόζειν εἰς ὄργανον τοῦ Θεοῦ. Εἰς ὅ,τι ὅμως ἀρμόζον θεωρεῖ νὰ ἀφηγηθῇ εἶνε ἀξιόπιστος· πολλὰ τῶν πληροφοριῶν του συμπληροῦσιν ἄλλας ἱστορικὰς τῆς ἐποχῆς του πηγὰς. 14. Τὸ τυπικὸν τοῦ μητροπολίτου Ζίχνης Ἰωακείμ ἐκ τοῦ ἔτους 1324 διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ προικισθὲν μοναστήριον τοῦ Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας.

1. Ἐκδόσεις καὶ εἰδικὰ βοηθήματα :

Α. Τυπικὰ τοῦ πρώτου εἶδους (ἤτοι διατάξεις κανονιστικαὶ μονῶν).

1. Τεμάχιον τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα ἐκ τοῦ ἔτους 524 (ἐκ κώδικος Σιναιτικοῦ) ἐξέδ. ὁ Α. Α. Δημητρίεβσκι ἐν *Trudy kievskoi duch. Acad.* 1890 τεύχει Ἰανουαρ. σ. 170-192.—Τὸ κείμενον ἐπανελήφθη ἐν τῷ Βυζαντ. Δελ. 3 (1894) 167-170.—Πρβ. Α. Ehrhard, *Das griechische Kloster Mar-Saba in Palästina*, ἐν *Römische Quartalschrift* 7 (1893) 32-79, ἰδίως 41 ε.—Χειρόγραφα τοῦ τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα εἶνε συχνά, αἶον ὁ κώδ. Paris. 385-388, Vindobon. theol. 285 (Nessel).

2. Τεμάχιον τοῦ τυπικοῦ (ὑποτυπώσεως) τῆς μονῆς τῶν Στουδίου παρὰ Migne, *Patr. gr.* 99, 1703-1720. αὐτόθι 1813-1824 ἡ διαθήκη τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου.

3. Αὐτοκρατορικὰ καὶ ἄλλα τυπικὰ μετ' αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλ-

λων τῶν ἁγιορειτικῶν μονῶν ἐξέδωκεν ὁ Μ. Ι Γεδεών, Ὁ Ἄθως ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884, καὶ ὁ Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, ἐν Λειψίᾳ 1894. — Χρονικὰ τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων καὶ τυπικὸν λειτουργικὸν καὶ ἀσκητικὸν τῆς βυζαντινῆς μονῆς τοῦ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ ἐκ τοῦ ἔτους 1152 θὰ δημοσιεύσῃ ὁ Μ. Ι. Γεδεών ἐν τῇ Μοναστικῇ βιβλιοθήκῃ, ἐν Κωνσταντινουπόλει. — Τὰ αὐτοκρατορικὰ τυπικὰ ἀναγράφει ὁ Κ. Ε. Zachariae von Lingenthal, Jus Graeco-Romanum 3 (1857) XVI ε. — Πρβ. καὶ Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιων. βιβλ. 1 (1872) 282, 308, 310. — Ph. Meyer, Beiträge zur Kenntniss der neueren Geschichte und des gegenwärtigen Zustandes der Athosklöster ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 11 (1890) 395-576. — Χειρόγραφον τοῦ τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα ἐκ τοῦ ἔτους 1346 κεκοσμημένον μὲ τὰς εἰκονικὰς παραστάσεις τῶν 12 μηνῶν, ὅπερ νῦν διαφυλάσσειται ἐν τῇ τοῦ Ἄθω μονῇ Βατοπεδίου, περιγράφει ὁ J. Strzygowski, Eine Trapezuntische Bilderhandschrift, Repertorium für Kunstwissenschaft 13 (1890) 241-263. — H. Brockhaus, Die Kunst in den Athosklöstern, ἐν Λειψίᾳ 1891 σ. 172.

4. Εἶδος τι τυπικοῦ ἐν στίχοις πολιτικοῖς περιέχον τὰς περὶ νηστείας τῶν μοναχῶν διατάξεις, φέρεται ἐν πολλοῖς χειρογράφοις ὑπὸ τὸ ὄνομα τινος πατριάρχου Νικολάου, ὑπὸ τὸν ὁποῖον πιθανῶς πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Νικόλαον Γραμματικὸν (1084-1111)· ἀποτείνεται δὲ τὸ ἔργον ἄλλοτε μὲν πρὸς τὸν πρῶτον τοῦ ἁγίου Ὅρους, ἄλλοτε δὲ πρὸς τινὰ ἡγούμενον τοῦ Σινᾶ Ἀθανάσιον ἢ πρὸς Σιναίτην τινὰ Ἰωάννην κ. ἄ. Τὸ διδασκτικὸν τοῦτο ποίημα ἐξεδόθη κατ' ἀρχὰς ἐν ταῖς βενετικαῖς ἐκδόσεσι τοῦ τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα τὸ 1603, 1605, 1643, 1645, 1771. Χωρὶς νὰ ἐννοήσῃ ὅτι εἶνε ἑμμετρον, ἐξέδωκεν αὐτὸ κατ' ἀρχὰς ὡς ἔργον τοῦ πατριάρχου Νικολάου μυστικοῦ ὁ Α. Mai, Scriptorum veterum nova collectio 9 (1837) 611-618. Κατόπιν ὡς πεζογράφημα ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 111 (1863) 391-406. Ἄλλ' ἤδη ἱκανὰ ἔτη πρότερον εἶχεν ὑποδείξει τὸ λάθος τοῦ Α. Mai ὁ J. B. Pitra, Spicilegium Solesmense (1858) 487-490, ἀνεκοίωσε δὲ καὶ διαφόρους γραφὰς τοῦ κειμένου. — Τέλος ἐξέδωκε τὸ ποίημα κατὰ διάφορα χειρόγραφα (χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ Pi-

tra) ὁ Μ. Ι. Γεδεών, ὁ Ἄθως σ. 273-288. Ἄν συγγραφεὺς αὐτοῦ ἦτο ὁ πατρ. Νικόλαος μυστικός (ἀποθ. τὸ 925), ὡς ἐδέχθη ὁ Α. Μαί, τὸ ποίημα θὰ προσελάμβανε μεγαλειτέραν σημασίαν ὡς τὸ ἀρχαιότατον παράδειγμα διδακτικοῦ ποιήματος ἐν στίχοις πολιτικοῖς. Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς: Πολλάκις με ἐβίασας καὶ ἐξέθλιψας, τέκνον

5. Περὶ τοῦ λειτουργικοῦ τυπικοῦ: F. Kattenbusch, Lehrbuch der vergleichenden Confessionskunde 1 (1892) 479 ἑ.—Ἡ κυρία πραγματεία: Ν Κραασνοέλιτσεφ, Τὸ τυπικὸν τῆς ἐν Κ]πόλει ἁγίας Σοφίας, ἐν τοῖς Χρονικοῖς Ὁδηγσοῦ 2 (1892), τμῆμα βυζαντ. 1 σ. 156-254. Διέλαβε περὶ αὐτῆς ὁ Ε. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 139 ἑ.

Β. Τυπικὰ τοῦ δευτέρου εἴδους (ἦτοι τυπικὰ κτητορικὰ):

1. Τυπικὸν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου: ἐξέδ. ὁ Μ. Ι. Γεδεών, Ὁ Ἄθως σ. 245-272 (ἄνευ τῆς διατυπώσεως).—Μετὰ τῆς διατυπώσεως καὶ ὑποτυπώσεως ἐξεδόθη ὑπὸ Ph Meyer, Die Haupturkunden κτλ. σ. 102-140· αὐτόθι σ. 21-29.

2. Διάταξις τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου: Ἐξεδ. ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθ 1 (1872) 3-69.—Ἐπανελήφθη παρὰ Miklosich et Müller, Acta et diplomata 5 (1887) 293-327· ἔτι δὲ τὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα 135-145· προσθῆκαι καὶ διορθώσεις 453· 470-472.—Wald. Nissen, Die Diataxis des Michael Attaleiates von 1077. Ein Beitrag zur Geschichte des Klosterwesens im byz. Reiche, ἐν Jena 1894.—Περὶ τῶν ἄλλων συγγραμμάτων καὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀτταλειάτου ἴδε ἄνωτ. σ. 546 ἑ.

3. Τυπικὸν τοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ: Τὸ πρωτότυπον εἶνε ἀνέκδοτον ἔτι.—Νεοελληνικὴ μετάφρ. ὑπὸ Γ. Μουσαίου, Dissertat. philol. Jenenses 4 (1888) 133-210.—Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ G. Krüger ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 10 (1889) 620.—Π. Μπεζομπράζοφ, Ἀνέκδοτον τυπικόν, ἐν τῇ (ῥωσσ.) Ἐφημερ. τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1887 τόμ. 254 τεύχει Νοεμβ. σ. 65-78, ὅστις ἀνακοινώνει καὶ δείγματα τοῦ πρωτοτύπου.—Π. Ν. Παπαγεωργίου, Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς 1887 σ. 115-120, Berliner philol. Wochenschrift, 1887 σ. 821 ἑ. καὶ Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 318 ἑ.

4. Διάταξις τοῦ ἁγίου Χριστοδούλου: Ἐξεδόθη ὑπὸ Ἐφραίμ, ἐν

Βενετία 1756 — Εξεδόθη ὑπὸ *I. Σακκελίωνος*, ἐν Ἀθήναις 1884. — Ἐξέδ. ὑπὸ Miklosich et Müller, Acta et diplomata 6 (1890) 59-80. Αὐτόθι σ. 81-90 ἡ διὰθήκη καὶ ὁ κωδικέλλος. — Πρβ. Ch. Diehl, Le trésor et la bibliothèque de Patmos au commencement du 13e siècle, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 488-526, ἰδίως 496 ἐ.

5. *Τυπικὸν τῆς αὐτοκρατορίας Εἰρήνης* : Ἐκδ. ἄρχικὴ ὑπὸ B. Montfaucon, Analecta Graeca, ἐν Παρίσις 1688 σ. 136 ἐ. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 127, 985-1128. — Ἐπανελήφθη παρὰ Miklosich et Müller, Acta et diplomata 5 (1887) 327-391. — Πρβ. J. Seger, Nikephoros Bryennios σ. 24.

6. *Τυπικὸν τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ* : Ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου ὑπὸ H. Μπεζομπράζωφ ἐν τῇ (ρωσσ.) ἐφημερ. τοῦ ὑπουργ. τ. παιδ. 1887 τόμ. 254 τεύχει Νοεμβ. σ. 66-74, περὶ ἧς διέλαβεν ὁ ὑπὸ E. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 627-631. — Περὶ τῆς μονῆς πρβ. A. Γ. Πασιπάτη, Βυζαντινὰς μελέτας, ἐν Κ. πόλει 1879 σ. 309-313.

7. *Τυπικὸν τοῦ ἐπισκόπου Λέοντος* : Τὸ προτασσόμενον ὑπόμνημα ἐξέδ. (ἐκ τοῦ κώδ. Taurin. 336 b. I 4, νῦν B. VII 29) ὁ J. Pasini, Codices mss bibliothecae R. Taurinensis Athenaei 1 (1749) 426 ἐ. — Τὸ ὅλον ἐξέδ. ὁ Miklosich καὶ Müller, Acta et diplomata 5 (1887) 178-190. — Πρβ. Σπ. Π. Δάμπρον ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 75.

8. *Τυπικὸν τοῦ ἡγουμένου Ἀθανασίου Φιλανθρωπικοῦ* : Ἐξέδ. ὁ Θεόδ. Οδοπένσκη ἐν τοῖς Χρονικοῖς Ὀδησσού 2 (1892), τμήμα βυζαντ. 1 σ. 25-84 (μετὰ πολλῶν σχολίων), περὶ οὗ διέλαβεν ὁ E. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 137 ἐ. καὶ W. Nissen ἐνθ' ἀνωτ. σ. 11 ἐ.

9. *Τυπικὸν τοῦ ἡγουμένου Νικολάου τῆς ἐν Casole μονῆς* : Σώζεται ἐν κώδ. Taur. 216 b. III 27 (νῦν C. III 17) Περιγραφὴ αὐτοῦ παρὰ P. Pasini, Codices mss bibliothecae R. Taurin. Athenaei 1 (1749) 308 ἐ. — Κατόπιν ὑπέδειξε τὴν σπουδαιότητα τοῦ χειρογρ. ὁ Erm. Aar, Archivio storico italiano, serie 4, τόμ. 6 (1880) 318 ἐ. — Τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς γενικῶς ἐξέθηκε πρὸ πάντων βοηθεῖς τούτου τοῦ χειρογρ. ὁ Ch. Diehl, Le monastère de S. Nicolas di Casole, ἐν Mélanges d'archéologie et d'histoire

de l'école française de Rome 6 (1886) 173-188. — Περιεχόμενα τινὰ τοῦ χειρογρ. (χρονικὸν τοῦ μοναστηρίου, ἐπιγράμματα τοῦ ἡγουμένου Νεκταρίου περὶ τῶν ἀποθανόντων ἡγουμένων, ἀναγραφὴ τῶν δεδανεισμένων βιβλίων καὶ κανονισμὸς τῆς βιβλιοθήκης) ἐξεδόθ. ὑπὸ H. Omont, Le Typicon de Saint Nicolas di Casole, ἐν *Révue des ét. gr.* 3 (1890) 381-391. — Τὸ ὅλον τυπικὸν σκοπεύει νὰ ἐκδώσῃ ὁ P. Cozza-Luzi (Omont ἐνθ' ἄνωτ. 381 σῆμ. 2). — Πρέπει νὰ ἐξετασθῇ καὶ ὁ κώδιξ Barber. III 69, ὅστις περιέχει τυπικὸν συγγραφὴν ἐν ἔτει 1005 ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ τοῦ μοναστηρίου Casole Ἱεροθέου. — Συγγενὲς εἶνε πάντως καὶ τὸ τυπικὸν τῆς ἐν Bova (Καλαβρίας) ἐλληνικῆς ἐκκλησίας ἐν κώδ. Barber. III 78.

10. *Τυπικὸν τοῦ Νεοφύτου*. Ἑκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Κυπριανοῦ, ἐν Βενετίᾳ 1779. — Κατόπιν ἐν ἀγνοίᾳ τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐξέδ. αὐτὸ ὁ E d w. Warren ἐν τῷ περιοδικῷ *Archaeologia* 47 (1882-1883) 1-40. — Πρβ. W. Nissen ἐνθ' ἄνωτ. σ. 13 ε. καὶ ἄνωτ. § 124.

11. *Τυπικὸν τοῦ Νείλου Ταμασίας*: Ἡ πρώτη ἐκδ. ἐπιμελεῖται τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τοῦ ὄρους Μαχαιρᾶ, ἐν Βενετίᾳ 1756. — Κατὰ ταύτην ἐξέδ. αὐτὸ ὁ Miklosich καὶ Müller, *Acta et diplomata* 5 (1887) 294-432. — Πρβ. W. Nissen ἐνθ' ἄνωτ. σ. 15, ε.

12. *Τυπικὸν τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου* διὰ τὴν μονὴν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ: Κατ' ἀρχὰς ἐγραψεν περὶ αὐτοῦ ὁ Π. Μπεζομπράζωφ ἐνθ' ἄνωτ. σ. 75, Πρβ. E. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 630. — Ἑκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ M. I. Γεδεών, *Τυπικὸν τῆς ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τοῦ Αὐξεντίου σεβασμίας μονῆς Μιχαήλ τοῦ Ἀρχαγγέλου*, ἐν Κων)πόλει, παρὰ Otto Keil 1895.

13. *Τυπικὸν τοῦ Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου* διὰ τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου: Ἑκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Γ. Τρόϊσκη ἐκ τοῦ ἐν τέλει ἐλλιποῦς κώδ. Mosqu. Synodal. 363 (350 Matthaei, 418 Vladimir ὑπὸ τὸν οὐχὶ ἐντελῶς ἀρμόζοντα τίτλον: Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua opusculum necnon regulae quam ipse monasterio S. Demetrii praescripsit fragmentum ἐν *Christ. tschtenije* 1885, II σ. 529-579, καὶ ἐν χωριστῷ τεύχει ἐν Πετρούπολει 1885 μετὰ ῥωσσ. μεταφρ. καὶ σχολίων. — Πρβ. τὰς ἀναλύσεις καὶ ἐκλογὰς ὑπὸ Π. Μπεζομπράζωφ ἐν *Révue archéologique* IIIe série, 7 (1886) 316.

318. V. J. J (agitsch) ἐν Archiv für slav. Philol. 10 (1887) 319 ἐ. Γ. Β. Βέγλερις ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς ἐθνολ. κτλ. ἐταιρείας 2 (1885-1889) 521 - 523. W. Nissen ἐνθ. ἄνωτ. σ. 17 ἐ. — Τεμάχιον τοῦ αὐτοῦ τυπικοῦ λείπον ἐκ τοῦ κώδ. τῆς Μόσχας ἐξέδ. ἐκ τοῦ χειρογράφου τῆς ἐν Ἀθῶ μονῆς τῶν Ἰβήρων ὁ Ph. Meyer, Bruchstücke zweier τυπικῶν κτητορικῶν, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 45 - 48· ἐρμηνευτικῶν σ. 50 - 57. Κριτικαὶ συμβολαὶ εἰς τὸ κείμενον ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι καὶ Ε. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 583 ἐ. — Περὶ τῶν δύο τυπικῶν τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου πρβ. καὶ τὸ χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος, ὅπερ ὡς ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοίχου σώζεται ἐν Μυστρᾷ ἐν τιμῇ μονῆ. Ἐξέδ. ὁ Κ. Ζησίου, ἐν Ἀθηνᾶς 3 (1891) 461-467, ἐπανελήφθη ἐν Συμμίκτοις τοῦ αὐτοῦ, ἐν Ἀθήναις 1892 σ. 45 - 51.

14. Τυπικὸν τοῦ Ἰωακείμ Ζίχνης (διὰ τὸ παρὰ τὰς Σέρρας μοναστήριον τοῦ Προδρόμου): Μέρη τινὰ ἐξέδ. ὁ Κ. Ν. Σάθας, Μεσαιων. βιβλιοθ. 1 (1872) 201 - 242. — Ἐν μέρει ἐπανελήφθη παρὰ Miklosich et Müller, Acta et diplomata 5 (1887) 432 - 439. — Πρβ. W. Nissen ἐνθ' ἄνωτ. σ. 20 ἐ. — Περὶ τοῦ παρὰ τὰς Σέρρας μοναστηρίου τοῦ Προδρόμου πρβ. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι κτλ. ἐν Βυζαντ. σελ. 3 (1894) 308-329 μετὰ πληροφοριῶν περὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς. Κατὰ τὸν Παπαγεωργίου σ. 312 σημ. ὁ μητροπολίτης Ζίχνης δὲν ὠνομάζετο Ἰωακείμ, ἀλλὰ Ἰωάννης.

15. Τεμάχιον τυπικοῦ διὰ τὸ ὑπὸ τινος αὐτοκρατείας Εἰρήνης Λαοκαρίσης Παλαιολογίνης ἀνακαινισθὲν μοναστήριον τοῦ φιλανθρώπου σωτήρος ἐξέδωκεν ἐκ τινος χειρογράφου τῆς ἐν Ἀθῶ μονῆς τῶν Ἰβήρων ὁ Ph. Meyer, Bruchstücke zweier τυπικῶν κτητορικῶν, ἐν τῷ Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 48 ἐ. Δύσκολον εἶνε νὰ ὀρισθῇ τίς εἶνε ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ph. Meyer σ. 57· ἡ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ εἰδησις, ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα τὸ μοναχικὸν σχῆμα λαβοῦσα ὠνομάσθη Εὐλογία, δὲν ἀρμόζει εἰς τὴν αὐτοκράτειραν Εἰρήνην τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκρ. Θεοδώρου Λασκάρεως, ἥτις ἐνυμφεύθη κατ' ἀρχὰς τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, κατόπιν τὸν αὐτοκρ. Ἰωάννην Γ' Δούκαν Βατάτζην (ἀποθ. 1254)· διότι αὕτη ἀπέθανε πρὸ τοῦ ἀνδρός της. Κατὰ τὸ περιεχόμενον συγγενεῦσι τὸ τεμάχιον πρὸς τὸ τυπικὸν τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης ἐκ τοῦ ἔτους 1118. — Περὶ τοῦ κειμένου

πρβ. Γ. Ν. Χατζιδάκιν καὶ Ε. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 583 ε.

16. Ἡ Διαθήκη τοῦ Ἰγνατίου, ιδρύσαντος τὴν ἐν Λέσβῳ μονὴν τοῦ λειμῶνος, ἐκ τοῦ ἔτους 1530, ἐξεδόθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἀληθεία 3 (1882-1883) 74-77.

17. Ἀνέκδοτον πλὴν ἄλλων εἶνε ἐτι τὸ ἐν κώδικι Ἀθηναϊκῷ 788 τοῦ ιβ' αἰ. σωζόμενον λειτουργικὸν τυπικὸν μετὰ τῆς διατάξεως διὰ τὸ ἐν ἔτει 1048 ὑπὸ Παύλου ιδρυθὲν καὶ ὑπὸ τοῦ διαδόχου του Τιμοθέου ἐπεκταθὲν μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Εὐεργέτιδος. Βραχεῖα περιγραφὴ τοῦ κώδ. παρὰ Ι. Σακκελίῳ καὶ Ἀλκιῷ. Ι. Σακκελίῳ, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις 1892 σ. 141 ε — Ὑσταύτως ἀνέκδοτος εἶνε ἡ ἐν κώδ. Paris. Gr. 1295 σωζομένη Τυπικὴ παράδοσις, ἣν ὁ Κρής Νεῖλος Δαμιλᾶς κατέλιπε διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ιδρυθὲν μοναστήριον γυναικῶν. Πρβ. E. Legrand, Testament de Nile Damilas, ἐν *Révue des ét. gr.* 4 (1891) 179. — Οὐδὲν γνωρίζω περὶ τοῦ ἐν κώδικι Paris. 389 σωζομένου τυπικοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου.

2. Γενικά βοηθήματα: Ἡ κυρία πραγματεία, ἐν ἣ περὶ τῶν πλείστων πρὸς τὰ τυπικὰ σχετιζομένων ζητημάτων ὑπάρχουσι καλὰί πληροφορίες, εἶνε ἡ μνημονευθεῖσα τοῦ W. Nissen, *Die Diataxis des Michael Attaleiates*, ἐν Jena 1894. — Ἐτι δὲ πρβ. ἰδίως τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, ἐν Λειψίᾳ 1894. — Περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν *Χαριστικαρίων* πρβ. ἰδίως Θεοδ. Οὐσπένσκη, Τὸ τυπικὸν τῆς ἐν Κιπύλῃ μονῆς τοῦ ἁγίου Μάμαντος, ἐν *Χρονικοῖς Ὁδηγού* 2 (1892), τμήμα βυζαντ. 1 σ. 72-78, καὶ W. Nissen ἐνθ' ἀνωτ. σ. 52. — Ἀνακοινώσεις ἐξ ἀσκητικῶν καὶ λειτουργικῶν τυπικῶν καὶ βραχεῖα ἀναγραφὴ τυπικῶν ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν καὶ τινὰ ἄλλα εἰς ταῦτα ἀνήκοντα παρὰ J. P. Pitra, *Spicilegium Solesmense* 4 (1858) 445-491· 565-575. Ἐκτενεστέραν ἐργασίαν περὶ τῶν τυπικῶν παρεσκεύασεν ὡς φαίνεται ὁ Th. Toscani ἀντιβαλὰς χειρογράφων καὶ ἄλλην σχετικὴν ὕλην περιέχει ὁ ἐκ τῆς κληρονομίας αὐτοῦ προερχόμενος κώδιξ Cryptensis Γ. α. XXIV. Πρβ. τὴν περιγραφὴν παρὰ A. Rocchi, *Codices Cryptenses seu Abbatiae Cryptae Ferratae*, ἐν *Ρώμῃ* 1882 σ. 232 ε.

B. ΟΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ.

138. Γενικὸς χαρακτηρισμός. Ἡ ἀξία τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ἔγκειται ἐν τούτῳ μάλιστα, ὅτι τοὺς μὲν ἀπολεσθέντας ἱστορικοὺς ἐν μέρει ἀναπληροῦσι, τὰ δὲ ἐν τοῖς συγχρόνοις ἱστορικοῖς ἔργοις ὑπάρχοντα κενὰ συμπληροῦσι. Τὸ λεκτικὸν αὐτῶν δὲν ἔχει καλλιτεχνικὰς ἀξιώσεις· ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν φροντίζουν περὶ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ὅρους, καθίστανται διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ζωῆς γλώσσης σπουδαιότεροι τῶν ἱστορικῶν, οἵτινες γράφουσι τὴν κατὰ συνθήκην γλῶτταν τῶν λογίων. Οἱ συγγραφεῖς τῶν χρονογραφιῶν εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μοναχοί, οἵτινες προτίθενται νὰ παρὰσχῶσιν εἰς τοὺς συναδέλφους αὐτῶν καὶ τοὺς εὐσεβεῖς λαϊκοὺς ἐπίτομα ἐγχειρίδια τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται, ὅτι ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις ἐπικρατεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸν καὶ δημοτικὸν πνεῦμα. Εἰς τὴν διπλὴν ταύτην ιδιότητα ὀφείλουσι καὶ τὴν διάδοσιν των εἰς τὴν Δύσιν καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἐκ Βυζαντίου εἰς τὸν χριστιανισμὸν κατηχηθέντας ἀνατολικοὺς καὶ σλαυικοὺς λαοὺς, τοὺς Σύρους, Ἀραβας, Ἀρμενίους, Γεωργιανούς, Βουλγάρους, Σέρβους καὶ Ρώσους. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τὸν ἐν γένει πολιτισμὸν τοῦ μέσου αἰῶνος αἱ χρονογραφίαι ἀπέβησαν ἀπείρως σπουδαιότεραι τῶν ἐιδικῶν ἱστορικῶν ἔργων, ἅτινα ἐπέδρων μόνον εἰς τοὺς στενωτάτους τοῦ Βυζαντίου κύκλους, ἃν δὲ μειονεκτῶσι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν μορφήν, τὴν ἑλλειψιν ταύτην ἀντισηκώνουσι διὰ τῆς ἀνυπολογίστου αὐτῶν ἐπιδράσεως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας ξένων ἐθνῶν.

Οἱ χρονογράφοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἐμόχθησαν διόλου εἰς τὸ ἔργον των· πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων ἠντλησαν ἀπλῶς ἐκ τῶν πρὸ ὀφθαλμῶν ἱστορικῶν ἔργων καὶ ἀρχαιότερων χρονογραφιῶν συνήθως ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα, ἀκολουθήσαντες ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δι' ἐν τι ὠρισμένον κεφάλαιον μίαν πηγὴν κατὰ τὴν ἀρχήν, ἣν καὶ ἀρχαῖοι ἱστορικοὶ ὡς γνωστὸν συχνάκις ἐφήρμοσαν. Ἀλλ'

οὐγὶ σπανίως συνανεμίγνυσιν μετὰ τῆς κυρίας πηγῆς καὶ ἄλλην ἢ καὶ πολλὰς ἄλλας δευτερεύουσας. Τινῶν χρονογραφιῶν ἡ ἐκ τῶν πηγῶν ἐξάρτησις εἶνε τόσον δουλική, ὥστε δὲν ἔχουσι σχεδὸν ἄλλην σημασίαν ἢ τὴν τῶν χειρογράφων ἀρχαιοτέρων συγγραμμάτων. Διὸ καὶ συμβαίνει ἐνίοτε, ὥστε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πόνημα νὰ φέρεται ὑπὸ διάφορα ὀνόματα. Ἡ ἰδέα ἣν ἔχομεν ἡμεῖς σήμερον περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας εἶνε ἄγνωστος εἰς τοῦτον τὸν λογοτεχνικὸν κλάδον, ὅθεν ἀποβαίνει καθαρὰ ἀερολογία ἢ ἐπιτίμησις τῶν ἀθώων χρονογράφων ὡς ἀναιδῶν λογοκλόπων· τὸν ὀνειδισμὸν τοῦτον δὲν θὰ ἐνόει καὶν βυζαντηνὸς χρονγράφος. Τὴν γλωσσικὴν μορφήν καὶ τὰς κριτικὰς ἐρεύνας θεωροῦσι δευτερεύοντα πράγματα, τὴν δὲ ὕλην καὶ τὰ γεγονότα ὡς κοινὸν κτῆμα, ἐξ οὗ ἕκαστος δύναται νὰ ἐκλέγῃ κατὰ βούλησιν. Ἡ λογοτεχνικὴ δὲ αὕτη κοινοκτημοσύνη ἀποτέλεσμα ἔχει τὸ ὅτι σήμερον πολλὰκις δυσκολευόμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἐπακριδῶς ποῦ πρόκειται περὶ αὐθυποστάτου ἀπανθίσεως, ποῦ περὶ ἀπλῆς παραλλαγῆς τοῦ κειμένου, καὶ ποῦ περὶ διαφορᾶς τῶν χειρογράφων. Ἐκ τούτου πηγάζουσι σχεδὸν ἀνυπέρβλητοι δυσκολαὶ διὰ τὴν διπλωματικὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν δημοσίευσιν. Τὸ χερίστον δὲ κατὰ τὴν ἔποψιν ταύτην πρόβλημα ἀποτελεῖ ὁ Γεώργιος μοναχός, ὅστις κυριαρχεῖ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ ἔνεκα τούτου διεσώθη ἐν ἀπειραρίθμοις, ἀλλήλων διαφέρουσι χειρογράφοις.

Μεγίστης σπουδαιότητος ζήτημα εἶνε ἐν τούτῳ τῷ γένει τῆς λογοτεχνίας, τοῦ ὁποίου ἕκαστον πόνημα κατηρτίζετο ἐφόσον ἦτο δυνατόν ἐξ ἀπανθισμάτων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων συγγραμμάτων, νὰ ὀρισθῇ ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν πηγῶν καὶ ὁ βαθμὸς τῆς συγγενείας αὐτῶν. Ἀλλὰ τοῦτο προσκρούει εἰς ἔτι μεγαλειτέρας δυσχερείας παρὰ ἡ ἐπιστημονικὴ τῶν κειμένων δημοσίευσις καὶ ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς τὰς δυσκολωτάτας ἐργασίας ἐν συμπάσῃ τῇ φιλολογίᾳ. Πολλὰ πρῶται πηγαὶ ἀπωλέσθησαν ἐντελῶς, ἄλλαι δὲ πάλιν διεσώθησαν μόνον ἐν ἐρανίσμασιν καὶ ἀποσπάσμασιν

ἢ ἐν μεταγενεστέραις διασκευαῖς καὶ μεταρρίψεσι· ἐκ τούτων πολ-
 λαὶ δὲν ἐδημοσιεύθησαν ἀκόμη, ἀλλὰ δὲ πάλιν ἐδημοσιεύθησαν
 μὲν, ἀλλ' ἐν δυσπρόσιτοις τόποις ἢ κατὰ τρόπον πλείστας ἀμφι-
 βολίας ἐγείροντα. Ὅθεν ὁ ἐρευνητὴς ἀδιακόπως εἶνε ἀνάγκη
 ν' ἀνατρέχῃ εἰς τὴν εὕρεσιν ὅλης ἐν χειρογράφοις, ἀλλὰ τοῦτο
 ἀτελευτήτους δυσχερείας παρέχει διὰ τὴν κατανόησιν καὶ τὸν
 ἔλεγχον τῶν προκαταρχτικῶν ἐργασιῶν εἰς ἐκεῖνον, ὅστις δὲν δύ-
 νηται τὰ χειρόγραφα ταῦτα ὁ ἴδιος νὰ ἰδῇ. Ὅχι ὀλίγον συγχίζει
 καὶ ἡ ἑλλειψὶς σταθερᾶς ὀνοματοθεσίας. Πολλὰ τῶν ἐν λόγῳ μνη-
 μείων παρεδόθησαν μόνον ὑπὸ τὸν τύπον ἄνωνύμων ἐρανισμάτων
 ἢ ἐκλογῶν, ἐξ οὗ δύσκολος ἀποβαίνει ἡ εἰς αὐτὰ παραπομπή·
 ἀλλὰ δὲ πάλιν προϋποτίθενται μόνον ἐκ τινων ἰχνῶν, ἀνάγκη δὲ
 ἐνίοτε νὰ παραδεχθῶμεν πολλὰς παραλλαγὰς αὐτῶν καὶ ταύτας
 νὰ εἰσαγάγωμεν εἰς τὴν ἔρευναν. Καὶ ἐπὶ τέλους τὰ ἀσφῆ ταῦτα
 καὶ πολλὰς λίαν προβληματικά μεγέθη, τὰ ὅποια εἶνε ἀναγκαῖα
 διὰ τὸν περὶ τῶν πηγῶν ὑπολογισμόν, λαμβάνουσιν ὑπὸ τῶν ἐρευ-
 νητῶν πολλάκις διάφορα ὀνόματα κατὰ τὴν ἰδέαν ἣν ἕκαστος
 περὶ αὐτῶν ἐσχημάτισε. Οὕτω π. χ. ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄνομα ἄλλοῦ
 μὲν ἀπαντῶμεν ὡς μικροῦ λόγου ἄξιον «ἐγχειρίδιον», ἄλλοῦ δὲ
 ὡς «Ἰωάννην Ἀντισχέα» καὶ ἄλλοῦ τέλος ὡς «τὸν ἀρχικὸν Μα-
 λάλαν» καὶ οὕτω καθεξῆς. Τὸ κακὸν δὲν εἶνε μικρότερον καὶ ὅταν
 τάνάπαλιν πολλοὶ ἐρευνηταὶ μεταχειρίζονται τὸ αὐτὸ ὄνομα,
 ἀλλ' ὑπὸ διάφορον ἔννοιαν. Καὶ ἐκεῖ δὲ ἀκόμη, ἔνθα πρόκειται
 περὶ ὠρισμένων, ἀλλ' ἄνωνύμων πονημάτων, δύσκολος ἀποβαίνει
 ἡ συνεννόησις μετὰς συνήθεις εἴτε τῶν χειρογράφων εἴτε τὰς κατὰ
 συνθήκην ὀνομασίας, οἷον «ἐγχειρίδιον», «ἐπιτομή», «σύνοψις»,
 «ἐκλογή» κ.τ.τ. Εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα καὶ ἐσωτερικὰ κωλύ-
 ματα προστίθεται ἡ μεγάλη ἔκτασις τοῦ πεδίου τούτου καὶ ὅστις
 θέλει νὰ περιορισθῇ εἰς μικρὸν τμήμα τοῦ ὅλου τὰ μὲν κύρια ζη-
 τήματα δὲν κατορθώνει νὰ διευκρινήσῃ περισσότερον, ὡς ἀπέδει-
 ξεν ἤδη πολλάκις ἡ πεῖρα, εὐκόλως δὲ περιπίπτει εἰς σοβαρὰς
 πλάνας. Ἐνεκα τούτου ἐξαγόμενα ἐπὶ πολὺ ἀσφαλῆ θεωρηθέντα

ἀπεδείχθησαν ἀκροσφαλῇ, ἐπεκταθείσης εἰς εὐρύτερον κύκλον τῆς ζητήσεως, δικαίως ἄρα παραπονεῖται γνώστης ἐκ τῶν πρώτων τοῦ ἀκανθώδους τούτου πεδίου διὰ τὰ «αἰνίγματα, τῶν ὁποίων ἡ λύσις κατὰ πᾶσαν νεωτέραν ἀπόπειραν ἀπομακρύνεται ἔτι μᾶλλον ἀφ' ἡμῶν» (Βυζαντ. Δελτ. 2, 203). Ἐνίοτε κατορθώνομεν νὰ ἀνεύρωμεν γενικὴν τινα «σχέσιν» ἐρανίσματος πρὸς σωζόμενας ἢ ὑποτιθεμένας πηγάς· ἀλλὰ μόλις θελήσωμεν ν' ἀποπειραθῶμεν ἀκριβέστερον ὅρισμὸν τῆς συγγενείας ταύτης, περιπίπτομεν ἀπὸ μιᾶς ἀδιεξόδου εἰς ἄλλην καὶ ἡ ζήτησις καταντᾷ πολλάκις ἐνταῦθα ἔργον καθαρᾶς ὑπομονῆς. Ἡ μεγίστη ὀξυδερκεία καὶ καρτερία δὲν ἐξασφαλίζει πολλάκις τὴν βεβαιότητα, ἂν τροποποιήσεις τινὲς ἢ προσθῇ καὶ ἢ παραλείψεις προέρχονται ἐκ τοῦ δεῖνος διασκευαστοῦ ἢ ἐκ τοῦ δεῖνος ὑποδείγματος αὐτοῦ ἢ ἐκ τῆς πρωτευούσης ἢ δευτερευούσης τούτου πηγῆς. Ἀκριβῶς δὲ ἐκ τῆς βεβαιότητος ταύτης ἐξαρτᾶται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἂν καὶ τὸ ἐξαγόμενον συμπέρασμα μέλλει νὰ εἶνε ὁμοίως ἀσφαλὲς καὶ πειστικόν. Ἄν δέ τις συλλογισθῇ ἔτι καὶ τοῦτο, ὅτι ἀκριβῶς εἰς τὰ τοιούτου εἶδους πεδία τῆς ἐρεύνης μεγάλην δυσχέρειαν γεννᾷ ἡ διαφορὰ ὑποκειμενικῶν παραστάσεων ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ βεβαίου, τοῦ πιθανοῦ καὶ τοῦ δυνατοῦ, θὰ κατανοήσῃ τὸ ἀστείον τῆς θέσεως τοῦ δικαστοῦ, ὅστις πρὸ τοῦ χάους τούτου τῶν πραγματικῶν γεγονότων, τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν περιπεπλεγμένων συνδυασμῶν θέλει νὰ ἐκφέρῃ ἀσφαλῇ ἀπόφασιν, ὅποιαν ἀπαιτεῖ ἐξάπαντος τὸ σκληρὸν δημόσιον παρὰ τοῦ συγγραφέως ἐγχειριδίου. Ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς πάλιν θὰ καταδικάσῃ αὐτόν, ἐὰν εἰς ἀμφιβόλους περιπτώσεις προτιμᾷ νὰ ἐπιτιμηθῇ ὡς σφόδρα ἐπιφυλακτικὸς μᾶλλον ἢ ὡς ἐπιπόλαιος κριτὴς δι' ὑπεροψίαν. Πρόσθετον ἐξωτερικὴν δυσκολίαν ἀπαντᾷ ὁ συντόμως ζητῶν νὰ διασαφήσῃ τὰ περιπεπλεγμένα ταῦτα ἀντικείμενα ἐν τούτῳ, ὅτι πολλὰ πράγματα, σαφῇ καὶ πειστικῇ φαινόμενα ὅταν διὰ μακρῶν ἀναπτύσσονται πάντα τὰ περὶ αὐτά, ἀποβάλλουσι τὰς ιδιότητας ταύτας, ὅταν περιληφθῶσιν ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων συντόμων ἀποφάνσεων.

Δὲν γνωρίζομεν, εἰς ποίαν ἐποχὴν πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς βυζαντηνῆς χρονογραφίας· πιθανῶς ὅμως ἀνάγκη εἶνε νὰ ἀνατρέξωμεν μέχρι τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος καὶ εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ Μαλάλα παρατιθεμένους σοφοὺς καὶ σοφωτάτους χρονογράφους Νεστοριανόν, Παυσανίαν, Δομνῖνον, Θεόφιλον καὶ Τιμόθεον, ἴσως δὲ νὰ καταντήσωμεν καὶ εἰς συγγραφεῖς ὅποιοι εἶνε ὁ Σέξτος Ἰούλιος Ἀφρικανὸς καὶ ὁ Φίλιππος Σιδῆς. Ἀλλ' ἡ ἡμετέρα παράδοσις πρῶτον τοῦ κλάδου τούτου ἀντιπρόσωπον γνωοίζει τὸν ἐξηλληνισμένον Σύρον Ἰωάννην Μαλάλαν.

Πλὴν δὲ τῆς δημώδους καὶ ἐκκλησιαστικοῦ πνεύματος ἐμφορουμένης χρονογραφίας ὕφίστατο καὶ ἄλλη τις, ἀνωτέρα κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν γλωσσικὴν μορφήν καὶ συγγενῆς πρὸς τὰ χρονικοῦ τινος τμήματος εἰδικὰ ἱστορικὰ πονήματα, παγκόσμιος αὕτη ἱστορία καὶ οὐχὶ χρονογραφία, ἥτις κατὰ τὸν 5' αἰῶνα ἓνα μόνον ὡς φαίνεται ἀντιπρόσωπον ἔχει, Ἡσύχιον τὸν Μιλήσιον. Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἔτι ἐπαρκῶς διηυκρινημένον, ποία εἶνε τῶν γενικῶν τούτων ἱστοριῶν ἡ σχέσις πρὸς τὴν βυζαντηνὴν χρονογραφίαν λογοτεχνικῶς. Πιθανώτατον εἶνε μόνον, ὅτι αὕτη δὲν ἀνεπτύχθη ἐξ ἔργων τοῦ λογιωτέρου καὶ ὑψηλοτέρου ἐκείνου εἶδους, ἀλλ' ἐκ τῶν χρονικῶν τῶν πόλεων καὶ ἐπαρχιῶν. Ἐξ οὗ προέρχεται ὅτι οἱ ἀρχαιότατοι χρονογράφοι τὰ γεγονότα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀφηγοῦνται ὡς ἀπὸ κέντρου τῆς ἰδιοιτέρας αὐτῶν πατρίδος. Τοιοῦτοτρόπως τὸν μὲν Μαλάλαν ζωηρότατα ἐνδιαφέρει πάντοτε ἡ Ἀντιόχεια, τὸν δὲ Ἰωάννην τὸν Νικίου ἡ Αἴγυπτος. Μετὰ τὸν Μαλάλαν συνεχίζει τὴν δημώδη βυζαντηνὴν χρονογραφίαν κατὰ τὴν ἀρχὰς τοῦ 7' αἰῶνος ὁ Ἰωάννης Ἀντισχεύς¹⁾ καὶ τὸ Πασχάλιον χρονικόν. Ἐν τῇ ἐπομένῃ δὲ περιόδῳ τῆς γενικῆς λογοτεχνικῆς ἐρημώσεως ἡ ἐν τοῖς μοναστηρί-

¹⁾ Πρὸς τὸν σοφὸν συγγραφεὰ δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν ἐν τῇ περὶ τοῦ Ἀντισχεύς ταύτης κρίσει. Ἄν τὴν δημώδη καὶ κατωτέραν χρονογραφίαν οὐσιωδῶς χαρακτηρίζει τὸ βάρβαρον λεκτικόν, ὅποιον εἶνε τὸ τοῦ Μαλάλα καὶ πάσης τῆς συγγενείας αὐτοῦ, τότε ὁ Ἰωάννης Ἀντισχεύς πρέπει διὰ τοῦτον τοῦλάχιστον τὸν λόγον νὰ ἐξαιρεθῇ τῆς τάξεως

οις θεραπευομένη χρονογραφία ἀνήκει εἰς τὰ ὀλίγα εἶδη, ἐν οἷς ὁπωσδήποτε παρήχθη τι. Ἐγχειρίδια ἐκκλησιαστικῆς χροιάς ἢ καὶ πολιτικωτέρου ἐνδιαφέροντος, προϊόντα τῶν χρόνων τούτων, ἀναγνωρίζομεν σήμερον ἢ ἐκ τῶν σωζομένων ἑρανισμάτων ἢ ἐκ τῶν πολλῶν ἰχνῶν, τὰ ὅποια κατέλιπον παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις χρονογράφοις. Ἰδίως τὸ σύντομον χρονογραφικὸν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου βασίζεται πιθανῶς ἐπὶ τοιαύτης πηγῆς, ἥς πενιχρά τινα λείψανα ἐσώθησαν ὡς φαίνεται ἐν ταῖς ἐκ τοῦ Μεγάλου Χρονογράφου ἐκλογαῖς. Ἄλλο τι ἀπολεσθὲν σύγγραμμα τῶν χρόνων τούτων, ὅπερ ἐν μέρει ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Ἀντιοχείως, ἐχρησίμευσεν ὡς πηγὴ εἰς ὁμάδα ἑλὼν μεταγενεστέρων χρονογράφων, ὠνομάσθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ε. Πάτσιγ «πηγὴ τοῦ Λέοντος». Ἰσως συγγραφεὺς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἐκεῖνος ὁ Τραϊανὸς πατρίκιος, περὶ οὗ παραδίδει ὁ Σουίδας (ἐν λ.), ὅτι ἔγραψε σύντομον ἀλλ' ἐξαίρετον χρονογραφίαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β' τοῦ ῥινοτμήτου (685—695 καὶ πάλιν 705—711). Περί τινος ἐγχειριδίου ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ὅπερ κατὰ τὰ φαινόμενα συνεγράφη ἐν τῇ σκοτεινῇ ταύτῃ περιόδῳ, πρὸς. ἐν § 104 σημ. 3. Εἶνε λοιπὸν ἐντελῶς εὐνόητον, ὅτι ἀκριβῶς ἡ χρονο-

ταύτης καὶ τεθῇ ὑπὸ ἄλλην κατηγορίαν. Τὸ ὄφος καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Ἰωάννου ὄχι μόνον οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὸ μισοβάρβαρον ἰδιῶμα τῶν χρονογράφων, ἀλλ' ὑπερέχει κατὰ πολὺ καὶ τοῦ ἰδιώματος τῶν εὐπαιδευτοτέρων Βυζαντινῶν συγγραφέων, ὅποιοι εἶνε π. χ. ὁ «μετὰ Δίωνα ἀνώνυμος», τὸν ὅστιον ὁ de Boor ταῦτιζει πρὸς τὸν Πέτρον πατρίκιον (ἴδε ἀνωτ. § 95), καὶ πολλοὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 9' αἰῶνος καὶ κατόπιν συγγραφέων. Ὁ Ἰωάννης κατὰ μὲν τὴν γλῶσσαν ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἐκλεκτῶν συγγραφέων τοῦ 7' αἰῶνος, ὅπως ἀπέδειξα νομίζω ἀρκούντως ἄλλοτε (Zur Kritik des Johannes von Antiochia, 1887), κατὰ δὲ τὴν ἱστορικὴν ἀντιληψιν τοσοῦτον ἀφίσταται τῆς τοῦ Μαλάλα συγγενείας, ὅσον καὶ οἱ ἀριστοὶ ἀφηγηταὶ συγχρόνων γεγονότων οἱ πρὸ τοῦ 600 ἀκμάσαντες. Ἐσχάτος, ἀλλ' οὐχὶ πλέον ἐνδοξος ἐπίγονος αὐτὸν θεωρεῖται ὁ περὶ τὰ 630 τὴν ἱστορίαν γράψας Θεοφύλακτος Σιμοκάττης, ὅστις ἤδη προμηνύει τὴν μακραίωνα περίοδον τῆς ὁλοσχεροῦς «πνευματικῆς ἐρημώσεως» ἐν Βυζαντίῳ. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης θὰ ἦτο δυσεξήγητον μετέωρον ἐν τῷ ῥοφουμένῳ τούτῳ στερεώματι τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου, ἂν ἠθελομεν δεχθῆ ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι τῶν συγγραφέων τῆς ἀκμαζούσης ἱστοριογραφίας ἔγραψεν ὀλίγον μετὰ τὸ 610 ὡς μοναχὸς ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Περσῶν κατεχομένη Συρίᾳ, ἀφοῦ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Βυζαντίου εἶχεν ἐκλείψει ἀνεπιστρεπτὴ πᾶσα ἡ ἀρχαία παιδεία καὶ λογίτης. Πρὸς καὶ κατωτέρω σ. 665 σημ. 2. καὶ ἐν § 141 σημ. — Σ. Μ.

γραφία ἐχρησίμευσεν ὡς ἡ γέφυρα, ἥτις μετήγαγεν ἀπὸ τῆς ἀγόνου ταύτης ἐποχῆς εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς λογοτεχνίας ἐπὶ Φωτίου κατὰ τὸν θ' αἰῶνα, ἐπὶ Ἀρέθα, Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ ἄλλων κατὰ τὸν ι' καὶ ἐπὶ Ψελλοῦ κατὰ τὸν ια'. Τριῶν ἐκ τῶν σωζομένων σημαίνοντων χρονογράφων, τοῦ Γεωργίου συγχέλλου, τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Νικηφόρου ἡ συγγραφικὴ ὁρᾷσις πίπτει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ θ' αἰῶνος. Κατὰ τὸ δεύτερον δὲ αὐτοῦ ἡμῖς ἐγράφη τὸ ἔργον τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ, ὅπερ μετὰ τοῦ Μαλάλα τὰ μέγιστα ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν ξένων λογοτεχνιῶν. Τοιοῦτοτρόπως ὁ θ' αἰὼν δύναται νὰ κληθῇ ὁ αἰὼν τῶν χρονογραφιῶν, ὅπως ὁ ι' ὠνομάσθη ὁ τῶν ἐγκυκλοπαιδείων. Μετὰ τὸν Θεοφάνην καὶ τὸν Γεώργιον μοναχὸν ἀκολουθεῖ ἡ τάξις τῶν πολυγράφων ἐκείνων συγγραφέων, ὧν τὰ χρονογραφικὰ συμπλήματα ἀποτελοῦσι ψηφιδωτὸν ὅλων ἐρανισμάτων· τοιοῦτοι εἶνε ὁ Συμεὼν μάγιστρος καὶ λογοθέτης, ὁ Λέων γραμματικός, ὁ Θεοδόσιος Μελιτηνός, ὁ Ψευδοπολυδεύκης, ὁ Σκυλίτζης, ὁ Κεδρηνός, ὁ Μανασσῆς. Κατὰ δὲ τὸν ιβ' αἰῶνα ἀναλαμβάνει ζωὴν πάλιν τὸ εἶδος τῆς παγκοσμίου ιστορίας διὰ τοῦ ἐκτεταμένου συγγράμματος τοῦ Ἰωάννου Ζωναρᾶ, ὅστις ἐν μέρει ἀνατρέχει ἐκ νέου εἰς τὰς πρωτοτύπους πηγὰς. Μικρὸν μετὰ ταῦτα τὸν τελευταῖόν του ἀντιπρόσωπον ἀποκτᾷ καὶ τὸ κατώτερον τῆς χρονογραφίας εἶδος ἐν τῷ Μιχαήλ Γλυκῇ, ὅστις ἐργάζεται ἔτι κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Μαλάλα.

Ἀλλὰ μετὰ τὸν Ζωναρᾶν καὶ Γλυκᾶν ἡ χρονογραφία ὑπέκυψεν ἐντελῶς σχεδὸν εἰς τὸν συναγωνισμὸν τῆς νέας ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ιστοριογραφίας, ἥτις ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νῦν τὴν ἰσχύουσαν θέσιν λαμβάνει. Ὁ Ἐφραίμ, ὅστις κατὰ τὸν ιδ' αἰῶνα συνέγραψε χρονικὸν τῶν αὐτοκρατόρων, δίδει ὡς πρῶτον ὁ Μανασσῆς ἔμμετρον μορφήν εἰς τὸ ἔργον του, ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν ἀνάγκην τῆς συγγραφῆς του. Καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν δὲ τοῦ κράτους ἐπὶ μακρὸν ἐξηκολούθησε τὸ εἶδος τοῦτο ὑφιστάμενον ὑπὸ τὴν μορφήν δημω-

δῶν διασκευῶν τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων καὶ ξηρῶν χρονογραφικῶν πινάκων. Αἱ χρονογραφίαι τοῦ Νικολάου Μαλαξοῦ καὶ τοῦ Δωροθέου Μονεμβασίας, ὧν ἡ μὲν πρώτη κατέρχεται μέχρι τοῦ 1573, ἡ δὲ δευτέρα μέχρι τοῦ 1629, καὶ ἄλλα πρὸς αὐταῖς ἀνώνυμα προϊόντα τοῦ ις' καὶ ιζ' αἰῶνος, σχετίζονται στενῶτα πρὸς τὴν βυζαντινὴν χρονογραφίαν καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῶσιν ἐκ τῆς εἰδικῆς ἱστορίας τοῦ ἀξιοσημειώτου τούτου εἶδους τῆς λογοτεχνίας. Πρὸς § 167.

1. Πρὸς γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων πρὸςλ. A. v. Gutschmid ἐν ᾧ περιοδικῷ Die Grenzboten 22 (1863) 1, 345 ἐ. = Kleine Schriften (1894) 414 ἐ. — A. v. Gutschmid, Kleine Schriften 1 (1889) 32 ἐ. — Πρὸς διαφώτισιν περὶ τῆς παραδόσεως τῶν πηγῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας τῶν χρονογράφων πρὸς. πλὴν τῆς ἀνωτέρω ἐν § 95 σημ. 6 σημειωθείσης βιβλιολογίας ἰδίως τὸν δεῦτερον τόμον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Θεοφάνους ὑπὸ C. de Boor καὶ τὰ δύο προγράμματα τοῦ E. Patzig, Unerkannt und unbekannt gebliebene Malalasfragmente, ἐν Λειψία 1891 καὶ Johannes Antiochenus und Johannes Malalas, ἐν Λειψία 1892. — Πρὸς γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς χριστιανικῆς, ἰδίως δὲ τῆς λατινικῆς χρονογραφίας πρὸς. O. Holder Egger, Untersuchungen über einige annalistische Quellen zur Geschichte des 5. und 6. Jahrhunderts, ἐν Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte 1 (1876) 13 · 120 · 213 · 368 καὶ 2 (1877) 47 · 111.

2. Περὶ τοῦ Μεγάλου Χρονογράφου πρὸς. A. Freund, Beiträge zur antiochenischen und zur kpolitanischen Stadtchronik, ἐν Jena 1882 σ. 38 ἐ. — Περὶ τοῦ Τραϊανοῦ πρὸς. C. de Boor ἐν Hermes 17 (1882) 489-492 καὶ E. Patzig ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 471. — Περὶ τῆς πηγῆς τοῦ Λέοντος πρὸς. E. Patzig, Leo Grammaticus und seine Sippe ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 470 · 497, ὡς καὶ τὰς ἐν § 95 σημειωθείσας πραγματείας τοῦ Patzig καὶ de Boor.

139. Ἡσύχιος ὁ Μιλήσιος, ὁ καὶ ἰλλούστριος ἐκ τοῦ ἀξιωματὸς αὐτοῦ ἐπονομαζόμενος, ἤκμασε πιθανῶς κατὰ τὰ μέσα τοῦ

ς' αἰῶνος. Ἐπειδὴ ὁ Ἑσυχίος ἐν τῷ Ὀνοματολόγῳ του οὐδένα πατέρα τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρει, ὑπώπτευεν ὁ ἐπιτομεὺς τοῦ ποιήματος, ὅτι ἦτο ἐθνικός· ἀλλ' ἤδη ἐκ τοῦ χρόνου τῆς ἀκμῆς του ἐξάγεται (διότι πάντως πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἔγραφεν) ὅτι ἦτο χριστιανός. Ὁ Ἑσυχίος συνέγραψε τρία συγγράμματα, ὧν δύο μὲν μνημονεύονται ὑπὸ Φωτίου (ἐν τίτλῳ 69) καὶ Σουΐδα (ἐν λέξει), σωζόμενα μόνον ἐν ἀποσπάσμασι, περὶ δὲ τοῦ τρίτου γινώσκιν ἔχομεν μόνον ἐκ τοῦ Φωτίου. 1. Τὸ πρῶτον ὀνομάζει ὁ μὲν Φώτιος (ἐν τίτλῳ 69) Ἱστορίαν Ῥωμαϊκὴν τε καὶ παντοδαπὴν, ὁ δὲ Σουΐδας Χρονικὴν ἱστορίαν. Τὸ σύγγραμμά τοῦτο διηγεῖτο εἰς ἑξ βιβλία, διαστήματα ὀνομαζόμενα ὑπὸ τοῦ Ἑσυχίου, καὶ περιεῖχε τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀσσυρίας Βήλου μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου (518). Πλὴν μικρῶν τινων ἀποσπασμάτων σώζεται καὶ μέγα ὁπωσδήποτε τεμάχιον ἐκ τοῦ ἑκτοῦ βιβλίου, ὅπερ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως περιέχει τὴν παλαιότεραν τοῦ Βυζαντίου ἱστορίαν μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου· ἀποχωρισθὲν τοῦ λοιποῦ συγγράμματος, παρεδόθη καθ' ἑαυτὸ τὸ τεμάχιον τοῦτο. Ἐξ αὐτοῦ προέρχεται καὶ τὸ πρῶτον τμήμα τῶν Πατρῶν Κωνσταντινουπόλεως (μέχρι τῆς σελ. 16,2 τοῦ Κωδικοῦ ἐκδόσ. Βόννης). 2. Τὸ δεύτερον ἱστορικὸν σύγγραμμά τοῦ Ἑσυχίου γνωρίζομεν μόνον ἐκ τοῦ Φωτίου (τίτλ. 69). Ἐν αὐτῷ ἀφηγεῖτο τὴν ἱστορίαν τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνου (518-527) καὶ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἄν καὶ ἐξωτερικῶς ἦτο συνέχεια τοῦ πρώτου συγγράμματος, ἀπεχωρίσθη ἀπ' αὐτοῦ προδήλως ἕνεκα τοῦ διαφορετικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀφηγήσεως, διότι ἐκεῖνο μὲν ἦτο εἶδος ἐγχειριδίου παγκοσμίου ἱστορίας, τοῦτο δὲ διεξοδικὴ σύγχρονος ἱστορία. Ὡς φαίνεται ὅμως ἀπωλέσθη παντελῶς, χωρὶς νὰ εἶνε δυνατόν σήμερον τὰ ἔγγραφα αὐτοῦ καὶ ἐν ἄλλοις συγγράμμασι νὰ ἀνεύρωμεν. Τὴν γὰρ ὡς τὰν τῶν ἱστορικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἑσυχίου ἐπαινεῖ πολὺ ὁ Φώτιος (τίτλῳ 69): «ἔστι δὲ σύντομος καὶ καλ-

λιεπής· λέξει τε γὰρ ἀνθηρᾷ καὶ εὐσήμῳ κέχρηται καὶ ἡ συνθήκη τοῦ λόγου κατὰ λόγον αὐτῷ ἡρμοσμένη» καὶ πραγματικῶς ἐν τῷ διασωθέντι τεμαχίῳ τῆς Χρονικῆς ἱστορίας, ὅσον καὶ ἂν ἡλλοιώθη τοῦτο ὑπὸ τῆς παραδόσεως, διακρίνομεν τὰ ἔχνη ἀπλῆς καὶ σαφούς φράσεως. 3. Τὸ τρίτον σύγγραμμα χάριν τοῦ ὁποίου ἰδίως μνημονεύεται ὁ Ἡσύχιος ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ἦτο κατὰ τὸν Σουίδαν ὁ Ὀνοματολόγος ἡ πίναξ τῶν ἐν παιδείᾳ ὀνομαστῶν. Εἰς ταῦτα δὲ προσθέτει ὁ Σουίδας τὰς λέξεις «οὗ ἐπιτομὴ ἐστὶ τοῦτο τὸ βιβλίον» καὶ ἐκ τούτου ἐπιστεύθη ὅτι ὁ Σουίδας τὸ ἴδιον ἐαυτοῦ λεξικὸν χαρακτηρίζει ὡς ἐπιτομὴν τοῦ Ὀνοματολόγου ἐκείνου. Ἄλλ' ἢ σημείωσις ἀνῃκει ἀναμφιβόλως εἰς τὸν συγγραφέα ἀρχαιοτέρας τοῦ Ὀνοματολόγου ἐπιτομῆς, ἐν τῇ ὀλιγωρίᾳ δὲ ἥτις διακρίνει τὸν Σουίδαν, παρελήφθη καὶ αὕτη ἀναλλοίωτος ἐκ τοῦ ὑποδείγματος ἐκείνου εἰς τούτου τὸ σύγγραμμα. Τῆς περὶ ἧς δὲ ὁ λόγος ἐπιτομῆς ἡ ὑπαρξὶς ἐβεβαιώθη πληρέστατα καὶ κατωρθώθη μάλιστα ἀκριβέστερον νὰ ὀρισθῇ ὅ τε χρόνος τῆς συντάξεως αὐτῆς καὶ ὁ χαρακτήρ της, ἐπομένως καὶ ὁ τοῦ πρωτοτύπου. Ὁ Ὀνοματολόγος τοῦ Ἡσυχίου περιεῖχε τοὺς βίους πάντων τῶν ὀνομαστῶν συγγραφέων σύμπαντος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου· ἦσαν κατατεταγμένοι κατὰ τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη καὶ πρῶτοι μὲν κατὰ τὴν τάξιν ἤρχοντο οἱ ποιηταί, ἔπειτα οἱ φιλόσοφοι, κατόπιν οἱ ἱστορικοί, οἱ ῥήτορες, οἱ σοφισταί, τέλος οἱ γραμματικοί, ἰατροί, ἀστρολόγοι καὶ οὕτω καθεξῆς· χριστιανοὶ συγγραφεῖς δὲν περιλαμβάνοντο εἰς τὸ πόνημα, ὅπερ εἶχε καθαρῶς φιλογολικὸν καὶ ἀρχαιολογικὸν χαρακτῆρα· ὡς δευτερεύουσα πηγὴ ἐχρησίμευσεν εἰς τὸν Ἡσύχιον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πόνημά τι τοῦ ἐκ Βύβλου Φίλωνος. Ὑστερώτερα ἄγνωστός τις συνέταξε νέαν διασκευὴν τοῦ Ὀνοματολόγου, ἐπιτεμὼν τὸ πρωτότυπον καὶ προσθέσας πρὸς πλήρωσιν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς του τρεῖς περίπου δωδεκάδας ἄρθρων περὶ χριστιανῶν συγγραφέων. Τὴν εἰς κεφάλαια διαίρεσιν ἀντικατέστησε διὰ τῆς κατ' ἀλφαβητικὸν στοιχείου ἀκολουθίας. Ἐν ταῖς περὶ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων προσθήκαις του ἤντλησεν ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ

Σωφρονίου (;) συνταχθείσης μεταφράσεως τῶν ὀνομαστῶν ἀνδρῶν (Viri illustres) τοῦ Ἱερωνύμου, ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστοριῶν Εὐσεβίου, Φιλοστοργίου, Θεοδώρου ἀναγνώστου, τέλος ἐκ τίτλων ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων οἷς συνήπτοντο βιογραφικαὶ πληροφορίες. Τὴν ἐπιτομὴν ταύτην, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς μεγάλης συμφωνίας τῶν βιογραφικῶν εἰδήσεων περὶ τε τῶν ἐθνικῶν καὶ χριστιανῶν συγγραφέων, πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχεν ὅχι μόνον ὁ Σουΐδης ἐν τῷ λεξικῷ του, ἀλλὰ καὶ ὁ Φώτιος ἐν τῇ Μυριοβίβλῳ. Ἐκ τούτου δὲ ὡς καὶ τοῦ ὅτι ἐν τῇ ἐπιτομῇ ἐμνημονεύετο ὁ ὑπὸ τοῦ Ἱγνατίου συγγραφεὶς βίος τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου (ἀποθιπόντος τὸ 829), ἐξάγεται ὅτι συνετάχθη μετὰ τῶν ἐτῶν 829 καὶ 837. Τὸ πρωτότυπον τοῦ Ἡσύχιου πόνημα ὡς καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν ἐπιτομὴ ἀπωλίσθησαν, πλὴν μόνων τῶν μνημονευθέντων παρὰ Φωτίῳ καὶ Σουΐδᾳ λειψάνων. Ἀντ' αὐτῶν δὲ ἔχομεν μικρόν τι καὶ παντελῶς ἀσήμενον βιβλίον ὑπὸ τὸν μεγαλοφανῆ τίτλον: Περὶ τῶν ἐν παιδείᾳ διαλαμπάντων σοφῶν, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπετίθετο ἄλλοτε ὅτι ἐπανευρίσκομεν τὸν Ἡσύχιον. Τὸ βιβλιάριον τοῦτο συνετάχθη, ὡς ὁ Λέρς ἀπέδειξεν, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀνθρωπιστῶν καὶ εἶνε πενιχρὸν ὅλως διόλου ἐράνισμα ἐκ τοῦ Λαερτίου Διογένους καὶ τοῦ Σουΐδα. Πρὸ τινος χρόνου ἐπεχείρησεν ὁ Φλάχ νὰ συγκροτήσῃ ἐκ νέου τὸν ἀρχαῖον καὶ γνήσιον Ἡσύχιον ἐκ τοῦ Σουΐδα καὶ ἐξ ἄλλων συγγραφέων (καὶ ἐκ τῆς Ψευδοεὐδοκίας!). Ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις αὕτη αἰωρεῖται οὕτως εἰπεῖν ἐν τῷ ἀέρι· διότι δυνάμεθα μὲν νὰ παραδεχθῶμεν τὸν Ἡσύχιον ὡς πηγὴν διὰ πάσας τὰς παρὰ Σουΐδα βιογραφικὰς εἰδήσεις περὶ τῶν συγχρόνων ἢ προγενεστέρων ἐκείνου ἀνδρῶν, ἀλλὰ πόσον ἀλλότριον ὕλικὸν ἀπομένει ἔτι ἐν αὐταῖς καὶ πόσον γνήσιον λείπει, οὐδεὶς θνητὸς δύναται νὰ εἴπῃ.

1 Ἐκδόσεις. Περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκδόσεων ἶδε τὰς ἐκδόσεις τοῦ Orelli καὶ Flach. — Γενικὴ ἔκδοσις (τοῦ ἱστορικοῦ τεμαχίου καὶ τοῦ Ψευδοησύχιου): Hesychii Milesii opuscula duo quae supersunt recensuit J. O. Conr. Orelli ἐν Λειψίᾳ 1820, ὀγκῶδες βιβλίον,

ὑπερ πλὴν τῶν 73 σελίδων τοῦ κειμένου καὶ τῆς λατιν. μεταφρ. περιέχει ἐν σελίσιν 320 διάφορα παραρτήματα, οἷον σχόλια προγενεστέρων ἐκδοτῶν, τὴν πραγματείαν τοῦ Thorschmid, μέρος τῶν τοῦ Heyne Comment. de antiqu. Byzant. κτλ. — Μετὰ τὸν Orelli ἀμφότερα ἐξέδωκεν ὁ C. Müller, *Fragm. histor. graec.* IV 143-177 (μετὰ καλῶν κριτικῶν σημειώσεων διὰ τὸ ἱστορικὸν τεμάχιον). Ἀπόσπασμα τοῦ Ἑσυχίου, μὴ περιληφθὲν ὑπὸ τοῦ Müller, περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ (Ἑσυχίου ἐκ τοῦ εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν) ἐξέδ. ὁ Du Cange μετὰ τοῦ Πασχαλίου χρονικοῦ ἐκδόσ. Βόννης II 116 ἐ. καὶ ὁ Hody ἐν τοῖς εἰς Μαλάλαν προλεγομένοις, ἐκδόσ. Βόννης σ. LII ἐ. — Τὸν *Ψευδοσύχιον* ἐξέδ. πρὸ τινος μετ' ἀφθόνου κριτικοῦ ὕλικου, ἀλλ' ἄνευ ἱκανῆς ἀκριβείας περὶ τὸν καταρτισμὸν τοῦ κειμένου ὁ Jo. Flach ἐν *Λειψίᾳ*, *bibliotheca Teubneriana* 1880. — Ὁ α ἐκ νέου συγκροτηθεὶς *Ἑσυχίος*: Hesychii Milesii Onomatologi quae supersunt cum prolegomenis ed. Jo. Flach ἐν *Λειψίᾳ*, παρὰ Teubner 1882. — Κατόπιν δὲ μετὰ προσθήκης τινῶν οὐχὶ ἐκ τῶν τοῦ Ἑσυχίου προσερχομένων Βίων καὶ ἄνευ τῶν προλεγομένων καὶ τοῦ κριτικοῦ ὕλικου ὡς εὖνος ἐκδοσις διὰ τοὺς σπουδαστὰς (ὡς ἐὰν πτωχοὶ σπουδασταὶ δὲν ἐχρειάζοντο τὰ κριτικὰ ὕλικά!) ὑπὸ νέον τίτλον καὶ ἐν νέῳ ἐκδοτικῷ καταστήματι: *Biographi graeci qui ab Hesychio pendent rec.* Jo Flach, ἐν Βερολίῳ παρὰ Calvary 1883.

2. *Βοηθήματα*: Naekē, Choerili Samii quae supersunt etc., ἐν *Λειψίᾳ* 1817 σ. 34. — K. Lehrs ἐν *Rhein. Mus.* 17, 453 ἕως 457 = *Pindarscholien*, ἐν *Λειψίᾳ* 1873 σ. 159-164. — Fr. Nietzsche, *De Laertio et Hesychio* ἐν *Rhein. Mus.* 24 (1869) 210 ἐ. — E. Rohde, *Philo von Byblus und Hesychius von Milet*, ἐν *Rhein. Mus.* 33 (1878) 161-220· 34 (1879) 561-574· 41 (1886) 380 καὶ 524. — A. Daub ἐν *Jahns Jahrbücher* 121 (1880) 24· 123 (1881) 241-276· *Jahns Jahrb.* συμπληρ. τομ. 11 (1880) 405 ἐ. *Rhein. Mus.* 35 (1880) 56 καὶ: *Studien zu den Biographien des Suidas*, ἐν *Freiburg und Tübingen* 1882 σ. 124 153. — J. Flach, *Ueber den gegenwärtigen Stand der Quellenkritik des Hesychius von Milet*, ἐν *Jahns Jahrbücher* 121 (1880) 821-833. — P. Puleh, *Philol. Anzeiger* herausgegeben von

Leutsch 12 (1882) 519-526 (κατακρίνει τὴν ὑπὸ Flach ἔκδοσιν τοῦ Ὀνοματολόγου).—Ellis Hesselmeyer, ἐν Jahns Jahrbücher 127 (1883) 552.—Περὶ τοῦ ἀποσπάσματος «ἐκ τοῦ εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν» πρβ. H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885) 131 ε.—P. Egenolff ἐν Bursian-Müllers Jahresbericht 58 (1890) 297 ε.—Τὸ κύριον σύγγραμμα περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς, τῶν πηγῶν τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Ὀνοματολόγου καὶ τῶν ἀπανθισάντων αὐτὴν Georg. Wentzel, Die griechische Uebersetzung der Viri illustres des Hieronymus, ἐν Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur, herausgegeben von O. v. Gebhardt und A. Harnack XIII 3, ἐν Λειψιῶν 1895. Πρβ. καὶ C. A. Bernoulli, Zur griechischen Uebersetzung von Hieronymus' De viris illustribus, ἐν Theolog. Litteraturzeitung 1895 σ. 475 ε.—Πρβ. καὶ τὴν βιβλιολογίαν εἰς τὰς παραγράφους «Σουΐδας» καὶ «Ψευδοευδοκία».

3. Τὸ κατὰ βᾶθος ἀνάξιον λόγου ζήτημα, ἂν ὁ Ἡσύχιος ἦτο χριστιανός, προυκάλεσε παραδόξως ἤδη ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἰδιαιτέραν πραγματείαν: Chr. Thorschmid, De Hesychio Milesio ill. Christiano, ἐν Wittenberg 1716· ἐπανελήφθη ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Orelli σ. 261—294. Πρβ. E. Rohde, Der griechische Roman σ. 475 καὶ Rhein. Mus. 34, 563· J. Flach ἐν Rhein. Mus. 35, 199· P. Egenolff ἐν Bursian-Müllers Jahresbericht 58 (1890) 297.

4. Πάτρια, ὅποια ὁ Ἡσύχιος ἔγραψε περὶ Κωνσταντινουπόλεως, ὑπῆρχον καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων πόλεων, οἷον τὰ Πάτρια Κυζικίου ὑπὸ Διογένους Κυζικηνοῦ. Περὶ ἄλλων συγγραφέων, οἵτινες ἐπραγματεύθησαν τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τῆς Κ|πόλεως, ἴδε τὴν ἐκδ. τοῦ Orelli σ. 362 ε. Πρβ. καὶ τὴν παράγραφον «Κωδινός».

140. Ὁ Ἰωάννης Μαλάλας ἢ Μαλέλας, Ἀντισχεύς. Περὶ τοῦ βίου του οὐδὲν ἀπολύτως γνωρίζομεν, μόνον δὲ ἐκ τοῦ ὀνόματός του δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἦτο ἐξηλληνισμένος Σύρος, κατέχων τὴν θέσιν ἱεροκέρυκος¹⁾. Καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν

1) Ἄν ὅλως τὸ ἰσοδύναμον πρὸς τὸ «ῥήτωρ» συριακὸν αὐτοῦ ἐπάνωμον πρέπει νὰ ἐληφθῇ σημαῖνον τὸν ἱεροκέρυκα, διότι καὶ περὶ τούτου οὐδεμία βεβαιότης ὑπάρχει. Σ.Μ.

χρόνιον, καθ' οὓς ἔζησε καὶ ἔγραψε, παρῆχε μεγάλας δυσκολίας· ἀλλ' αἱ νεώτεραι ἔρευναι τρανῶς ἀπέδειξαν¹⁾, ὅτι ἦτο σύγχρονος τῶν αὐτοκρατόρων Ἀναστασίου Α' (491 — 518), Ἰουστίνου Α' (518 — 527), Ἰουστινιανοῦ Α' (527 — 565) καὶ Ἰουστίνου Β' (565 — 578). Ὁ Μαλάλας συνέγραψε χρονογραφίαν, ἥτις ἐν τῷ μόνῳ σωζομένῳ, ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει ἐλλιπεῖ κώδικι ἄρχεται μὲν ἀπὸ τῆς μυθικῆς ἱστορίας τῶν Αἰγυπτίων, λήγει δὲ εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ (563). Ἀρχικῶς ἐξετείνεται πάντως πέραν τοῦ ὁρίου τούτου, φθάνουσα εἰς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἴσως μάλιστα εἰς τὸ ἔτος 573. Ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα εἶνε ἐξ ἐνὸς μὲν καθ' ἑαυτὴν ἐλεεινὸν κατασκευάσμα, ἐξ ἐτέρου δὲ πάλιν σπουδαία διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας· διότι ἐν αὐτῇ κατὰ πρώτην φοράν, μεταξὺ τῶν σωζομένων τοῦλάχιστον μνημείων, ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς ὁ ἐξ ἀπόψεως πολιτιστικῆς καὶ λογοτεχνικῆς σπουδαῖος τύπος τῆς καλογηρικῆς βυζαντηνῆς χρονογραφίας. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ συγγράμματος τούτου βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ὁλοκλήρου τοῦ εἶδους. Ὁ Μαλάλας εἶνε τόσον ἀγροῖκος καὶ κατὰ τὴν ἱστοριογραφικὴν του τέχνην καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν του ἀντίληψιν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν, ὅσον οὐδεὶς ποτε τῶν πρὸ αὐτοῦ ἱστοριογράφων ὑπῆρξεν. Ὁ ἴδιος ἀμέτοχος πάσης παιδείας, δὲν γράφει καὶ δι' εὐπαιδευτοτέρους ἀνθρώπους, ἀλλὰ διὰ τὸ πολὺ πλῆθος τῶν μοναχῶν καὶ λαϊκῶν, οἵτινες ἐζήτουν ἄνετον καὶ διασκεδαστικὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν γεγονότων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, διὰ τὴν τάξιν δηλονότι ἐκείνην τῶν ἀναγνωστῶν, οἵτινες εὕρισκον εὐχαρίστησιν εἰς τὰς ἀπλοϊκὰς, ἀλλὰ ζωηρὰς διηγήσεις τοῦ Λεοντίου Νεαπόλεως καὶ τῶν τοιούτων δημωδῶν βιβλίων. Δὲν φιλοδοξεῖ διόλου νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τὸν Θουκυδίδην ἢ Πολύβιον καὶ ἀρνεῖται πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς πραγματικῆς ἱστορίας καὶ πρὸς σύμπασαν τὴν ἱστοριογραφικὴν παράδοσιν, ἥτις ὡς ἀμε-

¹⁾ Καὶ τοῦτο δὲν φαίνεται διόλου ὅτι εἶνε τόσον βέβαιον, ὅσον ἐνταῦθα παριστάνεται.
— Σ. Μ.

τακίνητος θεσμός τὸ κράτος αὐτῆς διασώζει καὶ ἐν τῇ ὑστέρα ἑλληνικῇ καὶ ἐν τῇ βυζαντινῇ ιστοριογραφίᾳ· κατὰ τὴν ἔποψιν ταύτην ὁ Μαλάλας εἶνε αὐτοδίδακτος καὶ ἀληθῶς τόσῃ μόνον εἶνε καὶ ἡ ἀξία του. Ὁ γνώμων του εἶναι αἱ ἀνάγκαι καὶ ἡ εὐαρέσκεια τῶν πολλῶν· κατὰ τρόπον γνησίως δημοτικὸν ἀναμῖξ διηγέται πλῆθος μέγα γεγονότων καὶ δὴ μετὰ τῆς αὐτῆς σοβαρότητος σημαντικὰ καὶ ἀσήμαντα πράγματα. Ἰδίως ἐπιμένει εἰς τὴν ἀφήγησιν λεπτομερειῶν ἀπεσπασμένων ἀπὸ τῆς συνεχείας τοῦ ὅλου, μάλιστα ἐπὶ παντὸς ὅτι κινεῖ τὴν περιέργειαν. Ἀκριβεῖς περιγραφαὶ τῶν προσώπων παρατηροῦνται πανταχοῦ τοῦ πονήματος (πρβ. ἀνωτέρω σ. 441). Ἡ ἀφήγησις τῶν μύθων καὶ τῶν προῖστορικῶν παραδόσεων ἔχει θρησκευτικὸν ἀπολογητικὸν σκοπὸν· οὕτως ἀσμενίζει εἰς τὰς διηγήσεις περὶ τῶν μυσαρῶν συνηθειῶν τῆς εἰδωλολατρείας, π.χ. τῶν ἀνθρωπίνων θυσιῶν κατὰ τὴν κτίσιν τῶν πόλεων. Ὁμοίως χαρακτηριστικὴ τῶν τάσεων τοῦ συγγραφέως εἶνε ἡ νομιμοφροσύνη του πρὸς τοὺς κρατοῦντας. Μάλιστα φαίνεται ὡς λεπτὴ ριλοφροσύνη πρὸς τὴν μοναρχίαν ἢ πλήρης ἀδιαφορία του πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν δημοκρατίαν, ἐκ τῆς ιστορίας τῆς ὁποίας ὁ Μαλάλας τίποτε ἄλλο δὲν γνωρίζει νὰ διηγηθῇ εἰμὴ τὴν ὑπὸ τῶν Γαλατῶν ἄλωσιν τῆς Ῥώμης¹⁾. Πανταχοῦ διαφαί-

1) Ἀλλὰ διὰ τὸν Μαλάλαν, καθὼς καὶ διὰ πάντας τοὺς ὑποτέχνους του, καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία πᾶσα εἶνε χάρις ἀγροφος. Ἄν δὲ καὶ τῆς ἐλευθέρας Ῥώμης ὁ ἐνδοξὸς βίος δὲν ἐνδιαφέρει αὐτὸν περισσύτερον, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν σφόδρα περιορισμένην ἱστορικὴν ἀντιλήψιν τῶν ἀνθρώπων τούτων, δι' οὗς ἐκεῖνα μόνον τὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν ἐθνῶν τοῦ κόσμου ἔχουσι σημασίαν, ὅσα σχετίζονται πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρι Χριστοῦ θεῖαν οἰκονομίαν πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τὰ ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ ἐντεῦθεν εἶνε ὡς εἰκὸς τὸ οἰκτεῖον αὐτοῖς ἱστορικὸν θέμα· εἰς τὸν αὐτὸν δὲ κύκλον ἀνῆκε καὶ πῶν πρὸ αὐτοῦ αὐτοκρατόρων τῆς Ῥώμης ἡ ἱστορία. Ἀλλὰ πάντα τὰ ἐκτὸς αὐτῆς ἦσαν ξένα πρὸς τὴν ἀνατροπὴν καὶ τὴν παιδείαν τῶν μοναχῶν χρονογράφων καὶ τοῦ ὑπὲρ οὗ οὗτοι ἔγραφον μοναχικοῦ ἢ ἀπαιδεύτου ὄχλου. Διὰ τοῦτο φρονούμεν ὅτι δὲν χρῆζει τόσον βαθείας ἐξηγήσεως ἢ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς δημοκρατουμένης Ῥώμης σιωπῇ τοῦ Μαλάλα, ὅσῃν ὁ συγγραφεὺς νομίζει ὅτι εἶνε ἀνάγκη νὰ δώσῃ. Ἴσως δὲ καὶ καθόλου πολὺ τιμητικὴν θέσιν λαμβάνει ὁ οἰκτὸς πραγματικῶς χρονογράφος εἰς τὰς σελίδας ταύτας τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Ὁ συγγραφεὺς φιλοτίμως πανταχοῦ ζητεῖ νὰ ἀνεύρῃ τοὺς ἱστορικοὺς λόγους τῆς ἀναπτύξεως τῶν πραγμάτων καὶ

νεται ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέως νὰ παράσχη εἰς τὸν ἀπαίδευτον λαὸν ἀνάγνωσμα εὐαρμωστοῦν εἰς τὴν μόρφωσίν του, μὴ προσβάλλον τὸ πρὸς τὸν θρόνον σέβας καὶ τὴν θρησκείαν, ἀλλ' ἐξ ἐτέρου καὶ θελκτικόν, ἐλκυστικόν, καταληπτόν. Εἶνε λοιπὸν τὸ σύγγραμμα λαϊκὴ ἱστορία κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῆς λέξεως ἔννοϊαν.

Ὅχι μικρὸν ἐνδιαφέρον προκαλεῖ τὸ ζήτημα, ἐκ τίνων πηγῶν ἠντλήθη τὸ ἀλλόκοτον καὶ ξενότροπον τοῦτο πόνημα. Ἀλλ' ὁ Μαλάλας κατέστησε δυστυχῶς πολὺ δυσχερῆ τὴν ἐξερεύνησιν αὐτῶν. Τὸ βιβλίον του καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἔποψιν εἶνε γνήσιον

νὰ ἐξηγήσῃ κανονικῶς φαινόμενα, τὰ ὅποια ἴσως δὲν εἶνε τόσον κανονικὰ ὅσον φαίνονται. Ὁ Βυζαντινισμός, μὲ ὅλον τὸ ἄμετρον πλῆθος τῶν καταλειφθέντων ὑπ' αὐτοῦ γραπτῶν μνημείων, ἔχει σκοτεινὰ σημεῖα, εἰς τὰ ὅποια οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ νὰ εἰσχωρήσῃ τοῦ ἱστορικοῦ τὸ βλέμμα. Τοιοῦτον παρὰ σκότους ἐπικάθηται ἰδίως ἐπὶ τῆς μακρᾶς ἀπὸ τοῦ 600 ἔως 800 περιόδου τῆς λεγομένης « πνευματικῆς ἐρημώσεως », ἥτις εἶνε ὄνομα ἀπλοῦν δι' ὅ,τι δὲν γνωρίζομεν, οὐδὲ θὰ εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ μάθωμεν. Φοβοῦμεθα ὅμως ὅτι εἶνε πολὺ υπερβολικὸς ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος, εἰς ὃν ἀφορμὴν δίδει μόνον ἡ αἰφνιδια μετὰ τὰ διακόσια ἔτη τῆς φαινομενικῆς σιωπῆς ἐμφάνισις ἐν τῇ κόσμῳ τῶν γραμμάτων εὐτελεστάτων ἀντιπροσώπων τῆς μέχρι τοῦ 600 διαλαμψάσης παλαιᾶς ἑλληνικῆς παιδείας. Μόνον ἡ ἐπικράτης αὐτῶν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Βυζαντινισμοῦ τοῦ ἐνάτου καὶ δεκάτου αἰῶνος δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεσιν περὶ τῆς ἐκπληκτικῆς ἀπὸ τοῦ 600 καὶ ὕστερον παρακμῆς καὶ ἐρημώσεως, καὶ μόνον ἡ μεταβολὴ αὕτη συμμορφώνει ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀνάγκην νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀντιπροσώπους τῆς λογοτεχνίας τοὺς ἀπὸ τοῦ Μαλάλα ἔλκοντας τὸ γένος συγγραφεῖς τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλ' εἶνε ἄρα γε γεγονὸς πραγματικὸν ἡ τοιαύτη ἐρημία; Τὸ ἀδιευκρίνητον μυστήριον κεῖται ἴσως ἐν τῷ ἀναμορφωτικῷ ἀγῶνι τῶν Ἰσαύριων βασιλέων, ὅστις προκάλεσεν ὀλεθρίαν ἀντίδρασιν τοῦ μοναχισμοῦ κατὰ παντὸς ὅ,τι χρηστὸν ὑπῆρχεν ἐν τῷ κράτει. Ἡ ἐπικράτης αὐτοῦ δὲν ἐγένεν ἄνευ μεγάλων καταστροφῶν—ἡ παράλυσις ἐπὶ αὐτοκράτειρας Ἐρήνης καὶ ὁ ὀλεθρὸς τοῦ Νικηφόρου Α' εἶνε ἔργα αὐτοῦ—καὶ θύμῳ του ἔπεσε πᾶσα ἡ καλλιτέρα ἱστορικὴ παράδοσις τοῦ ζ' καὶ ἡ' αἰῶνος, ἥς ἔχην τιμὰ ἐν τούτοις εὐρίσκομεν παρὰ τῷ Νικηφόρῳ πατριάρχῃ καὶ τῷ Θεοφάνει ἔτι. Ἐν ἐγχειρίδιον μοναχικόν, ὅπερ ἤρχισεν ὁ σύγκελλος Γεώργιος καὶ συνεπλήρωσεν ὁ ἡγούμενος καὶ ὁμολογητὴς Θεοφάνης, κατέλαθεν εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν πιστῶν τὴν θέσιν τῶν καλλιτέρων βιβλίων. Ὁ Γεώργιος μοναχὸς καὶ ἡ λοιπὴ χορεία τῶν λυσσωδῶν πολεμίων τῆς ἐκονομαχίας κατ' ἀνάγκην καθίσταντο ἔπειτα οἱ ἀπακλειστικοὶ αὐτῶν διάδοχοι. Μὴ δὲν κατεστράφη ἐπιμελῶς ὑπὸ τοῦ ἀντιδρώντος κόμματος πᾶν ὅ,τι δὲν συνεφάνει πρὸς τὰς ἀρχάς του; Διὰ τοῦτο καὶ τότε μόνον κατίστη δυνατόν ἡ ἀναγέννησις, ὅτε παντελῶς ἐκόπασε τοῦ ὀλεθρίου ἀγῶνος ὁ σάλος καὶ αἱ συνειδήσεις ἀπηλλάγησαν τῆς φόβερᾶς βασκανίας. Ἀλλὰ τὸ κακὸν ἐν τῷ μεταξύ εἶχε γίνει καὶ ἐκ τοῦ καταποντισμοῦ ἐπέπλευσαν μόνον ὅσα οὐδ' εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν τότε ἀνθρώπων ἐλαβόν ποτε τὴν σπουδαιότητά, ἣν σήμερον ἡμεῖς εἰς αὐτὰ ἀποδίδομεν. Σ. Μ.

λαϊκὸν βιβλίον, εἰς τὸ ὅποιον ἄνευ συστολῆς ὁ συγγραφεὺς ὑπολογίζει εἰς τὴν ἀκράδαντον πίστιν τῶν καλοχάγαθων ἀναγνωστῶν του. Μετὰ στομφώδους αὐταρεσκείας παραθέτει πλῆθος συγγραφῶν· ἀλλὰ ποίους ἐξ αὐτῶν πράγματι καὶ κατὰ προτίμησιν συνεβουλεύθη, ἀδύνατον πλέον νὰ ἐξακριβωθῇ ἱκανῶς. Ἐξάπαντος ὅμως ἐξεβαρβάρωσεν ἔτι μᾶλλον οὕς πρὶ ὀφθαλμῶν εἶχεν ὁδηγούς, διότι οὔτε τὰ πράγματα κατενόει οὔτε καὶ τὸ ἀρχαιοπρεπὲς αὐτῶν ἐλληνικὸν ἰδίωμα, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον τὰς λατινικὰς) καὶ ἄλλας ξένας λέξεις. Συνήθως ὑπολαμβάνουσι τὸν Ἰούλιον Ἀφρικανὸν ὡς κυρίαν τοῦ Μαλάλα πηγὴν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι ἀναπόδεικτον. Τὸ ἀληθέστερον δὲ εἶναι ὅτι μετὰ τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ τοῦ Μαλάλα μεστολαβοῦσιν ἄλλοι, ἄγνωστοι εἰς ἡμᾶς καθὼς ἀπολεσθέντες· οὗτοι δὲ εἶναι οἱ συχνάκις ὑπ' αὐτοῦ παρατιθέμενοι χρονογράφοι, Νεστοριανός, ὁ συγγραφεὺς χρονογραφίας διηκούσης μέχρι Λέοντος Β' (474)²⁾, Παυσανίας, Δομνῖνος, Θεόφιλος καὶ Τιμόθεος³⁾. Συνεβουλεύθη καὶ χρονολογικοὺς πίνακας καὶ χρονικὰ τῆς πόλεως Ἀντιοχείας. Περὶ τῶν προσεχῶν εἰς αὐτὸν χρόνων (ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος) ἔλαθε καὶ προφορικὰς πληροφορίας παρὰ τῶν πρεσβυτέρων, καθὼς ὑποδηλοῖ ὁ ἴδιος ἐν τῷ προλόγῳ του. Εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν Τρωτικῶν παραπέμπει εἰς τὰ τερατολογήματα Δίκτυος τοῦ Κρητὸς καὶ Σισύφου τοῦ Κόφου. Πολὺ ἀγαπᾷ ὁ Μαλάλας, ὡς ὁ Γεώργιος μοναχὸς κατόπιν καὶ ὁ Γλυκᾶς, διηγῆσαι μυθώδεις χαρακτῆρος ἐθνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ, ἐν ταύταις δὲ διακρίνομεν ἰδίως τὰς ἐκ τῶν ἀποκρύφων πράξεων τῶν ἀποστόλων πηγαζούσας.

¹⁾ Οὕτω π. γ. τὸ triumphir συγγέων πρὸς τὰ εἰς ator λήγοντα ὀνόματα (ὡς triumphator) μεταγράφει τριουμφιράτωρ.

²⁾ Καθὼς συνεγράφετο Νεστοριανὸς ὁ σοφώτατος χρονογράφος ἐπὶ Λέοντος τοῦ μικροῦ σ. 376, 19) ἐκδόσ. Βόννης.

³⁾ Δυστυχῶς τόσον γενναῖότιμος εἶναι ὁ Μαλάλας εἰς παραπομπὰς καὶ τόσον ὅμοιος εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν παραθετεῖ τοὺς χρονογράφους ὁδηγούς του καὶ τὸν Εὐριπίδην π.χ., ὃν βεβαίως ποτὲ δὲν ἐγνώρισεν, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι, ἂν καὶ εἰς ἐκείνους εὐσυνειδήτως παραπέμπει. Σ. Μ.

Τὸ κέντρον, ἐξ οὗ ὁ Μαλάλας περισκοπεῖ τὰ γεγονότα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, εἶνε ἡ προσφιλεῖς αὐτοῦ πατρίς, ἡ Ἀντιόχεια· τὸ πόνημα μάλιστα φαίνεται ὡς χρονικὸν πόλεως, ὅπερ κατόπιν συνυφάνθη πρὸς εἰδὸς τι γενικῆς ἱστορίας. Καὶ τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον πραγματεύεται κυρίως τὰ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ συμβάντα, ὁμοιάζει πρὸς ἐπαυξηθὲν χρονικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐννοεῖται ὅτι οὐδὲ λόγος δύναται νὰ γίνῃ περὶ κριτικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πηγῶν, ἀλλ' οὐδὲ καὶ περὶ σώφρονος ἐπεξεργασίας αὐτῶν. Ὁλόκληρον βιβλίον θὰ ἐγράφετο, ἂν ἤθελέ τις νὰ παρακαλουθῇ τὰς τερατώδεις διαστροφὰς καὶ τὰς γελοίας πλάνας τοῦ λογοποιοῦ τούτου. Τὴν Λεσβίαν ἀοιδὸν Σαπφῶ συγχρονίζει πρὸς τὸν Κέχροπα καὶ Κραναόν¹⁾, ἐνῶ δὲ ὁ ἐξ Ἀβδῆρων φιλόσοφος Δημόκριτος ἀναβιβάζεται εἰς τοὺς παμπαλαίους τοῦ Πέλοπος χρόνους), ὁ Ἡρόδοτος παρίσταται τοῦ Πολυβίου μεταγενέστερος. Ὁ Κικέρων καὶ ὁ Σαλλούστιος καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Μαλάλα «σοφώτατοι Ῥωμαίων ποιηταί³⁾», ἡ Καρία γίνεται ἐπώνυμος τοῦ αὐτοκράτορος Κάρου⁴⁾, ὁ Κύκλωψ τοῦ Εὐριπίδου καλεῖται οὕτως «ὅτι τρεῖς εἶχεν ὀφθαλμούς»⁵⁾ καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὡς δὲ τῶν καθ' ἑκάστα ἡ ἐπεξεργασία, οὕτω καὶ τοῦ βίου ἡ σύνθεσις εἶνε ἀνώμαλος, μεστὴ οὔσα ἐπαναλήψεων καὶ ἀντιφάσεων.

Πρὸ παντὸς τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπισύρει ἡ γλῶσσα τοῦ ἀφανοῦς τούτου ἀνθρώπου. Δὲν εἶνε ἀμφιβολία, ὅτι ἐν τῷ Μαλάλα ἔχομεν τὸ πρῶτον εὐμέγεθες μνημεῖον τοῦ δημώδους ἐλληνικοῦ ιδιώματος. Ἡ γλῶσσά του εἶνε τὸ κάτοπτρον τῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν διαδεδομένης κοινῆς, ἥτις εἶχε προσλάβει στοιχεῖά τινα ἔκ τε τῆς λατινικῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν γλωσσῶν· τοσοῦτον δὲ διαπνέει αὐτὴν τὸ γνήσιον δημῶδες πνεῦμα, ὥστε μὲ ὀλίγας μορφολογικὰς καὶ λεξιλογικὰς μετα-

1) σ. 72, 2 ἐκδόσ. Βόννης.

2) σ. 85, 8.

3) σ. 212, 18.

4) σ. 302, 20.

5) σ. 117, 1.

βολὰς δυνάμεθα πρότασιν πρὸς πρότασιν νὰ μεταφέρωμεν ταύτην εἰς τὸ νέον ἑλληνικὸν ἰδίωμα. Πάντα τὰ ἔχνη τῆς δημώδους, τὰ ὅποια ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀλεξανδρινῶν δειλῶς καὶ μεμονωμένως προκύπτουσιν εἰς τὸ μέσον, λαμβάνουσι τὸ πλήρες αὐτῶν κύρος ἐνταῦθα ¹⁾.

"Ὅσον παιδαριώδη πράγματα καὶ ἂν λέγῃ ὁ Μαλάλας καὶ ὅσας ἑλλείψεις καὶ ἂν ἔχῃ, δὲν ἀστοχεῖ ὅμως τοῦ σκοποῦ συγγραφῆως, ὅστις τὴν ἐν στενῷ κύκλῳ περιοριζομένην χρονογραφίαν τῆς πόλεως Ἀντιοχείας εὐρύνει εἰς ἐγχειρίδιον παγκοσμίου ἱστορίας, καίπερ ἀτελέστατον ἄλλως, προσαρμοζόμενος κατὰ τε τὴν ἀφέλειαν τῆς ἀντιλήψεως καὶ τὸ δημῶδες τῆς ἐκφράσεως εἰς τὴν καλαισθησίαν καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ χριστιανικῶς τεθραμμένου καὶ μοναρχικῶν αἰσθημάτων ἐμπορουμένου λαοῦ. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ διατί ὁ Μαλάλας ὄχι μόνον προσφιλέστατος συγγραφεὺς τάχιστα ἀπέβη, ἀλλὰ καὶ μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἐνήσκησεν, πρότυπον ἀποδειχθεὶς τῶν τε Ἀνατολιτῶν καὶ Σλαύων χρονογράφων καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν δυτικῶν. Καὶ ἐν μὲν τῷ συνόλῳ αὐτῆς δὲν δυνάμεθα ν' ἀνιχνεύσωμεν καὶ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐπιρροὴν ταύτην, ἀνάγκη ὅμως τὰ κυριώτατα τοῦλάχιστον περὶ τούτου νὰ μνημονεύσωμεν, διότι καὶ ἀναδρομικῶς δύνανται ταῦτα νὰ διαφωτίσωσι σκοτεινὰ σημεῖα, ἅτε βοηθοῦντα ἡμῶς πρὸς καθορισμὸν τοῦ ἀρχικοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ κάκιστα παρεδεδωμένου χρονικοῦ πονήματος. Ὁ πρῶτος λοιπὸν συγγραφεὺς, ὅστις ἀποδεικνύεται ἀντλήσας ἐκ τοῦ Μαλάλα, εἶνε Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου, ὅστις πρὸ τοῦ 581 συγγράφας συριαστὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἠρύσθη ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Μαλάλα καὶ ἄλλας εἰδήσεις καὶ τὰς περὶ τοῦ καταστρεπτικοῦ σεισμοῦ τοῦ ἐν ἔτει 526 ἐν Ἀντιοχείᾳ συμβάντος. Δι' αὐτοῦ δὲ μετεβιβάσθησαν τεμάχια ἐκ τοῦ Μαλάλα εἰς τὴν κατὰ τὴν ἰγ' αἰῶνα συγγραφεῖσαν πολυτιμον χρονογραφίαν τοῦ Bar - Hebraeus. Ἄλλος δὲ συμπολίτης

¹⁾ Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης ἐξαιρέτως ἐξεμεταλλεύθη τὸν Μαλάλαν ὁ Γ. Χατζιδάκις ἐν τῇ Ἑπετηρίδι τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου 1888 σ. 117 ἑ.

τοῦ Μαλάλα, ὁ συγγραφεὺς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Εὐάγριος, ἤντλησε πρὸ τοῦ 594 ἐξ αὐτοῦ, ὃν ἀποκαλεῖ «Ἰωάννην ῥήτορα»¹⁾. Λείψανα ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν χειρογράφων τοῦ 5' ἢ 7' αἰῶνος παραδοθέντων εἶναι καὶ τὰ τουσκουλανὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὅποια ἐκ παλιμψήστων τῆς Grotta - Ferrata ἐξέδωκεν ὁ Α. Μάν, ὁ δὲ Ε. Πάτσιγ ἀπέδειξεν ἀνήκοντα εἰς τὸν Μαλάλαν. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὸ 610 ἄφθονα συνεχόμισεν ἐκ τοῦ Μαλάλα συμπολίτης τις πάλιν αὐτοῦ, Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς, ἐν τῷ ὁποίῳ ἡ δημώδης τοῦ προτύπου φράσις εὐθὺς διαφαίνεται καὶ ἐκεῖ ὅπου ἡ συμφωνία τοῦ κειμένου δὲν εἶνε κατὰ λέξιν²⁾. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ εἰς τὸ Πασχάλιον χρονικὸν τόσον ἐκτεταμένα τεμάχια ἐκ τοῦ Μαλάλα κατὰ λέξιν παρελήφθησαν, ὥστε τοῦτο σήμερον ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν πηγὴν πρὸς διόρθωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τοῦ Μαλάλα. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7' αἰῶνος παρέλαβεν ἐκ τοῦ Μαλάλα εἰς τὸ ἐν αἰθιοπικῇ μεταφράσει σωζόμενον χρονικὸν του πολλὰ τεμάχια ὁ Ἰωάννης ἐπίσκοπος Νικίου. Περὶ δὲ τὸ 740 ἤντλησεν ἐξ αὐτοῦ ὁ ἐκ Συρίας πάλιν πατὴρ τῆς ἐκκλησίας Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, παραλαβὼν εἰς τὸν τρίτον περὶ τῶν εἰκόνων λόγον «ἐκ τῆς χρονογραφίας Ἰωάννου Ἀντιοχείας τοῦ καὶ Μαλάλα» τὴν περὶ τῆς αἰμορροούσης ἀφήγησιν (Migne, Patrol. Gr. 93, 1369 ε. = Μαλάλας ἐκδόσ. Βόννης σ. 236 - 239). Ἐν αὐτῷ ἔτι τῷ ἡ αἰῶνι ὁ συγγραφεὺς λατινιστί τινος συντεταγμένης πραγ-

1) Ἄν ὄντως δύναται μετὰ θετικότητος νὰ ταυτισθῇ αὗτος ὁ Ἰωάννης ῥήτωρ τοῦ Εὐαγρίου πρὸς τὸν ἡμέτερον Μαλάλαν. Σ. Μ.

2) Εἰς τὰς περὶ Ἰωάννου Μαλάλα καὶ Ἰωάννου Ἀντιοχείας κρίσεις ὑπολανθάνει δεινὴ τις πλάνη. Σημειωτέον ὅτι περὶ διακρίσια ἀποσπάσματα (ἐν IV καὶ V τόμῳ τῶν FHG ὑπὸ C. Müller) τοῦ Ἰωάννου Ἀντιοχείας τάσσουσι κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἱστορικὴν ἀντιληψιν τὸν συγγραφεὴ ταυτὸν εἰς τοὺς ἀρίστους ἱστορικοὺς τοῦ Βυζαντίου, τοὺς κατὰ τὸν 5' καὶ 6' αἰῶνα ἀκμάσαντας. Ὅτι δὲ αὐτὸς συγγραφεὺς ἠδύνατο νὰ ἀρυσθῇ καὶ ἐκ τοῦ Μαλάλα, ἐνῷ ἄλλως μόνον ἀρίστας πηγὰς ἀκολουθεῖ, καὶ ὅτι ἀρυνόμενος ἐξ αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ μετοχτεύσῃ τὴν βάρβαρον τοῦτου γλῶσσαν καὶ παντελῶς ἀγροίκον φράσιν εἰς τὸ ἐπιμελέστατα καὶ μετ' ἐξαίρετου καλαισθησίας καὶ κρίσεως συντεταγμένον ἑαυτοῦ ἔργον, φοδούμεθα μῆπως δύναται νὰ θεωρηθῇ παραλογισμός, τὸν ὁποῖον ἐξ ὅλου τοῦ Βυζαντινισμοῦ δὲν δικαιολογεῖ οὐδὲν ὅμοιον ἢ πλησιάζον κἂν παράδειγμα. Σ. Μ.

ματείας περὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐπικαλουμένης Παλατιανὸν χρονικόν, ὅπερ διεσώθη ἐν τῷ παλατιανῷ οὐατικανῷ κώδικι 277, ἐκ τοῦ Μαλάλα ἠρύσθη τὴν ιστορικὴν του ὕλην. Πολλὰ ἐξ αὐτοῦ ἠρύσθη καὶ ὁ Θεοφάνης, ἀρχομένου τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, καὶ ὁ Γεώργιος μοναχὸς κατὰ τὸ τελευταῖον περίπου τρίτον τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος. Ὁλίγον δὲ μετὰ τοῦτον, ἤτοι περὶ τὸ 889, κατὰ λέξιν ἀντέγραψε τὸν Μαλάλαν ἀνώνυμος χρονογράφος τις, ἐξ οὗ ἐπήγαγεν ἡ ὑπὸ Κρᾶμερ ἐν παρισιανοῖς ἀνεκδότοις 2, 163 ἐ. ἐκδοθεῖσα Ἐκλογὴ ιστοριῶν. Κατὰ τὸν 1^{ον} αἰῶνα ἐμφανίζεται πάλιν ὁ Μαλάλας ἐν τοῖς ἐρανίσμασι τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλὰ μετὰ παραπληρωμάτων ἄλλων, τὰ ὅποια δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ σημερινῷ κειμένῳ τοῦ Μαλάλα καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μεταγενέστεραι εἰς αὐτὸ προσθῆκαι. Τέλος κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα ὁ Κεδρηνὸς περιέλαβεν εἰς τὴν ἐκτενῆ χρονογραφίαν του πολυάριθμα τοῦ Μαλάλα τεμάχια, συρρεύσαντα εἰς αὐτὴν ἐξ ἐμμέσων πηγῶν, οἷον ἐκ τῶν ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1712 ἀποκειμένων ἐρανισμάτων. Προσοχῆς ἄξιον πρὸς τούτοις εἶνε νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τίνα ἐπιρροὴν ὁ Μαλάλας ἐνήσκησεν ἐπὶ τῶν Σλαύων καὶ τῶν ἐν τῷ πολιτισμῷ πλησιαζόντων αὐτοὺς ἐθνῶν. Καὶ ἀπωλέσθη μὲν ἡ ἀρχικὴ πλήρης σλαυικὴ μετὰφρασις, ἣν συνέταξεν ὁ πρεσβύτερος Γρηγόριος ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Συμεὼν (893 — 927)· ἀλλὰ σημαντικὰ μέρη αὐτῆς κρύπτονται ἐν ῥωσικαῖς παραλλαγαῖς πολλῶν σλαυικῶν ἐρανιστικῶν πονημάτων, ὧν ἡ ἡλικία ὅμως δὲν ἀνέρχεται πέραν τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Καὶ εἰς τὸν Καύκασον ἔτι εἰσέδυσεν ὁ Μαλάλας· γεωργιανὴ μετὰφρασις αὐτοῦ διεσώθη ἐν χειρογράφῳ τοῦ 1^{ου} — 14^{ου} αἰῶνος ἀποκειμένου ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ μουσεῖῳ τῆς Τιφλίδος (κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τὸν Α. Σ. Χαχάνωφ).

Τόσον δὲ ἐγονιμοποίησεν ὁ Μαλάλας ἐπὶ 14^{ου} αἰῶνας σύμπασαν τὴν δημῶδη ιστορικὴν λογοτεχνίαν, ὥστε κατὰ μικρὸν κατέστη ὁ ἴδιος περιπτὸς, διότι ὅ,τι ἐξ αὐτοῦ τόσαι γενεαὶ ἀπέλαυσαν, ὁ πλοῦτος τῶν περιέργων εἰδήσεων καὶ τὸ δημῶδες

καὶ ἀφελές τῆς φράσεως, μετεβιβάσθη εἰς ἄλλα πονήματα, ἅπερ κατὰ τοῦτο ἔτι ὑπερεῖχον τοῦ Μαλάλα, καθότι τὴν ὕλην αὐτοῦ συνεπλήρουν κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς τῶν συγχρόνων τὴν καλαισθησίαν, τὴν δὲ ἀφήγησιν ἐξηκολούθουν μέχρι τῶν κατ' αὐτοὺς συμβάντων. Ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Μαλάλα ἐφαίνετο πιθανῶς εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ 15^{ου} αἰῶνος πεπαλαιωμένη πλέον. Ἦτο λοιπὸν ὅλως διόλου φυσικόν, ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Σύρου, ὅπερ τὴν ὑπηρεσίαν του ἐξετέλεσε, παρεδόθη εἰς λήθην καὶ δὲν ἀντεγράφετο πλέον· διὸ καὶ ἐνῷ ὁ Θεοφάνης, ὁ Γεώργιος μοναχός, ὁ Ζωναρᾶς, Μανασσῆς, Γλυκᾶς καὶ ἄλλοι χρονογράφοι τοῦ 16^{ου} αἰῶνος παρεδόθησαν ἐν ἀναριθμήτοις χειρογράφοις, ὁ Μαλάλας διεσώθη ἐν ἐνὶ καὶ μόνῳ ἀντιγράφῳ, τῷ ἐν Ὁξωνίᾳ βοδληιανῷ βαροκκιανῷ κώδικι 158 τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. Δυστυχῶς ὅμως καὶ οὗτος περιέχει μόνον ἐπίτομον παραλλαγήν τοῦ κειμένου ¹⁾. Τοῦτο εἶνε βέβαιον· ἀλλὰ πόσον αὕτη ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα

1) Ἡ σωζομένη αὕτη ἐπίτομος παραλλαγή προδήλως δὲν εἶνε ἐπιτομή ἀπλῶς τοῦ γνησίου κειμένου τοῦ Μαλάλα ὡς τοιοῦτου, ἀλλὰ τὸ ἔργον μεταγενεστέρου τινὸς χρονογράφου, ὅστις κατὰ τὴν συνήθειαν καὶ ἄλλων Βυζαντινῶν ὁμοτέχνων του δὲν ἐφρόντισε κἂν ἐκ διαφόρων βιβλίων νὰ συλλεῖξῃ τὸ ὕλικόν τοῦ ἰδικοῦ του συγγράμματος καὶ παρουσιάσῃ αὐτὸ ὑπὸ τινα κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον νέαν μορφήν, ἀλλ' ἄνευ φιλοτιμίας καὶ συστολῆς παρέλαθεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ χρονογραφίαν ὁλόκληρον ἄλλην, ἐπιτεμὼν καὶ ἀκρωτηριάσας αὐτὴν εἰς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἵνα ἀποφύγῃ καὶ τοῦτον τὸν ἐλάχιστον κόπον, τοῦ νὰ ἐπεξεργασθῇ κατ' ἰδίον τινα τρόπον καὶ ἐκ πρωτοτυπιωτέρων ἀπωσδήποτε πηγῶν τὴν ὕλην, ἣν καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ ἐπραγματεύθησαν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἐσχάτης πνευματικῆς φθορίας καὶ ἡλιθιότητος εἶχον καταντῆσαι ὄχι ὀλίγοι τῶν Βυζαντινῶν ἱεροσυλλεκτῶν συγγραφέων, οἱ ὅποιοι δυστυχῶς κατ' ἀνάγκην καταλαμβάνουσι θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ τῆς βυζαντινῆς «λογοτεχνίας», ὡς διδάσκαλοι πνευματικῶς ἀπηυθεμένου γένους καὶ παντάπασιν ἄξιοι αὐτοῦ λογοτέχναι. Ὅτι τὸ λεγόμενον κείμενον τοῦ Μαλάλα προέρχεται ἐκ τοιαύτης πηγῆς, μαρτυρεῖ τὰ ἐξῆς αὐτοῦ χωρίον (ἐκδόσ. Βόννης σ. 97, 19 ε.) «καὶ ἀπῆλθε μετὰ τῶν Ἀτρεϊδῶν ὁ αὐτός Ἀχιλλεύς, ἔχων ἴδιον στρατὸν τῶν λεγομένων Μυρμιδόνων τότε, νυνὶ δὲ λεγομένων Βουληρέων». Τὰ βλακώδη ταῦτα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γράψῃ ὁ Μαλάλας ὅχι διότι δὲν ἦτο ἄξιος αὐτῶν, ἀλλὰ διότι καθ' οὗς χρόνους ἔγραφε — εἴτε πραγματικῶς ἔζησε μικρὸν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν εἴτε καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ Φωκά — οἱ Βούλγαροι ἐπλανῶντο ἔτι πέραν τοῦ Δουνάβεως. Προφανῶς δ' οὕτω διασκευάσας ἐνταῦθα τὸ ἀρχικὸν τοῦ Μαλάλα κείμενον καὶ εἰς τὸ ἑαυτοῦ οἰκτρὸν συνανθόλευμα παραλαβὼν χρονογράφος ἐγνώρισε τοὺς Βουλγάρους ἐν χρόνοις, καθ' οὓς οὗτοι εἰς τέφραν μετέβαλλον τὴν Νικόπολιν τῆς Ἡπείρου καὶ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν ἐξέτεινον μέχρι τῆς Πελοποννήσου. Σ. Μ.

ἀπομακρύνεται τοῦ ἀρχικοῦ προτύπου, δὲν διεσαφήθη μέχρι τοῦδε ἀρκούντως. Ὡς φαίνεται, ὁ διασκευαστὴς δὲν ἠκολούθησε πανταχοῦ τὴν αὐτὴν μέθοδον· διότι ἐν μὲν τοῖς πρώτοις δεκαεπτὰ βιβλίοις περιωρίσθη καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα εἰς σπανίας παραλείψεις καὶ ἀπλοποιήσεις τοῦ λεκτικοῦ, ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ ὀγδόῳ βιβλίῳ διέγραψε πολλά. Χάσματά τινα ὀφείλονται εἰς τὴν ὀλιγορίαν τοῦ βιβλιογράφου (ἔνεκα ὁμοιοτελεύτων κ.τ.τ.)· τὸ πρῶτον βιβλίον, ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου καὶ τὸ τέλος τοῦ τελευταίου λείπουσιν σήμερον ἔνεκα ἀπωλείας τῶν φύλλων τοῦ κώδικος· ἀλλ' εἰς χάσμα τοῦ πρωτοτύπου ὀφείλεται ἡ ἔλλειψις τμήματός τινος τῆς ιστορίας τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων (ἐκδόσ. Βόννης σ. 295, 16) ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Καρακάλλα (217 μετὰ Χρ.) μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Οὐαλεριανοῦ (253 μετὰ Χρ.). Ὅτι τὸ ἐν Ὁξωνίᾳ χειρόγραφον εἶνε ἐπίτομος παραλλαγή τοῦ πρωτοτύπου, ἀπεδείχθη σαφῶς ἐκ τῆς συγκρίσεως αὐτοῦ πρὸς τὰ τουσκουλανὰ ἀποσπάσματα, πρὸς τὰ ἐν τῷ Πασχαλίῳ χρονικῷ καὶ παρὰ τῷ Θεοφάνει τεμαχία τοῦ Μαλάλα, πρὸς τὰς ὑπὸ Μόμμυεν ἐν Ἑρμῇ 6, 366 ἐ. ἐκδοθείσας κωνσταντινέους ἐκλογὰς περὶ ἐπιβουλῶν καὶ πρὸς τὰς σλαυικὰς διασκευάς. Διὸ καὶ ταῦτα μετ' ἄλλων τινῶν μεταγενεστέρων ἔργων καὶ ἐρανισμάτων δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ πρωτοτύπου κειμένου. Τοιοῦτοτρόπως ἐπανακτῶμεν ἀκέραιον σχεδὸν τὸ πρῶτον βιβλίον, τὸ ὁποῖον λείπει ὅλως διόλου ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Ὁξωνίας, ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῶν ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1336 (παρὰ Κρᾶμερ ἐν τοῖς παρισιανοῖς ἀνεκδότοις 2, 231 ἐ.), ἐκ τῶν πρώτων ἀποσπασμάτων τῶν ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1630, ἐκ τοῦ ὑπὸ Α. Βιρτ ἐκδοθέντος συμπληρώματος τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 682 τοῦ ἰαΐωνος καὶ ἐκ τῶν εὐδιακρίτων ἐν τῷ Πασχαλίῳ χρονικῷ τεμαχίων τοῦ Μαλάλα. Ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα ἔχει τὸ συμπλήρωμα τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 682, ὅπερ περιέχει τὸ ἐκ τῆς σλαυικῆς μεταφράσεως μόνον γνωστὸν προοίμιον τοῦ Μαλάλα (σὺν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρώτου βιβλίου). Εἰς τὰς λεπτομε-

ρείας μένουσιν ἐγνοεῖται πολλὰ ἀβέβαια, μάλιστα προσοχὴ πολλὴ ἀπαιτεῖται περὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κωνσταντινείων ἐκλογῶν, αἵτινες πολλαχοῦ ὡς φαίνεται περιέχουσι προσθήκας εἰς τὸ κείμενον. Ἐφόσον διὰ τοῦτο ἐκκρεμές ἔτι μένει τὸ ζήτημα, κατὰ πόσον καὶ αἱ ἐκλογαὶ αὗται καὶ τὰ ἄλλα ἀποσπάσματα καὶ αἱ διασκευαὶ παρουσιάζουσιν εἰς ἡμᾶς τὸν γνήσιον Μαλάλαν, πρόωρον πρέπει νὰ θεωρηθῇ πᾶν σχέδιον νέας τοῦ ὀξωνείου κειμένου ἐκδόσεως. Πάντως ἀνάγκη νὰ προταχθῇ κριτικὴ ἔκδοσις τῶν πρὸς τὸν Μαλάλαν σχετιζομένων σλαυικῶν χρονογραφιῶν, ἃν καὶ δὲν δυνάμεθα ἐξ αὐτῶν νὰ προσδοκῶμεν ὅσα ἐρευνηταὶ τινες ὑπέθεσαν. Ἄξιον λόγου συμπέρασμα εἶνε, βεβαιούμενον ὑπὸ τῆς παραβολῆς τῶν ἐκ τοῦ Μαλάλα εἰς μεταγενέστερα ἔργα μεταγγισθέντων τεμαχίων, ὅτι ὁ διασκευαστὴς τῆς ὀξωνείου παραλλαγῆς ἐν γένει δὲν ἡλλοίωσε τὴν γλωσσικὴν τύπον τοῦ ἀρχηγόνου κειμένου, μολονότι δὲ συνέτεμε πολλά, δὲν ἐσκέφθη ἔμμεν νὰ ὑποβάλλῃ εἰς καθολικωτέραν διόρθωσιν τὸ ἀπλοῖκόν καὶ δημῶδες αὐτοῦ ἰδίωμα. Τοιοῦτοτρόπως παρὰ τὴν κακὴν κατάστασιν, εἰς ἣν παρεδόθη τὸ κείμενον — ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τὸ τελευταῖον αὐτοῦ τμήμα τὸ μετὰ τὸ 565 ἢ μετὰ τὸ 573 συνταχθέν, ὅπερ ἐν τῇ σωζομένῃ παραλλαγῇ ὀλίγας μόνον σελίδας περιλαμβάνει — ὁ Μαλάλας πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς γλωσσικὸν μνημεῖον ἐκ τοῦ δευτέρου τρίτου τοῦ 5' αἰῶνος.

Τελευτῶντες μνημονεύομεν ἄλλα τινὰ ἔτι ἀμφισβητούμενα περὶ Μαλάλα ζητήματα. Καὶ πρῶτον τὸ περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς καὶ ἐκτάσεως τοῦ πονήματος, τὸ περὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως αὐτοῦ καὶ τὸ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ τελευταίου τμήματος πρὸς τὸ ὅλον. Τοῦ Μαλάλα ἡ χρονογραφία ἐθεωρήθη ὡς ἐλληνοσυριακὴ μετασκευὴ καὶ ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον μετατροπὴ ἀξιολογώτερου τινὸς ἔργου· ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀρκούντως πειστικοὶ οἱ ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης παρατιθέμενοι λόγοι. Ὅσας συντομεύσεις ἢ τροποποιήσεις καὶ ἂν ὑπέστη τὸ πρωτότυπον, ἂν διορθώσωμεν καὶ συμπληρώσωμεν τὸ συνεχὲς κείμενον τοῦ ὀξωνείου χειρογράφου

διὰ τῶν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ Μαλάλα εἰς μεταγενεστέρους ἐρανιστὰς καὶ διασκευαστὰς μετοχτευθέντων, δυνάμεθα ν' ἀποκαταστήσωμεν ἐν συνόλῳ τὸ πρωτότυπον ἐκεῖνο· ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτου γνωρίζομεν ὅτι ἡ καθόλου ἱστορικὴ ἀντίληψις καὶ ὁ λεκτικὸς τύπος δὲν ἡλλοιωθήσαν οὐσιωδῶς. Κατὰ τοῦτο δὲ καὶ μόνον τὸ ἔργον διεσκευάσθη ὡς φαίνεται, ὅτι ἐνῷ ὁ Μαλάλας ἔγραψεν ὡς μονοφυσίτης, ὁρθόδοξός τις διασκευαστὴς ἐξήλειψεν ἔπειτα τὰ ἔχνη τῶν μονοφυσιτικῶν πεποιθήσεων ἐλεγχουσῶν ἐκφράσεων· ἐν τοσούτῳ λείψανά τινα ἐμφαίνοντα αὐτὰς ὑπελείφθησαν ¹⁾. Περὶ δὲ τῆς ἀρχικῆς ἐκτάσεως τοῦ ἔργου ἐγνωματεύθη ὅτι τὸ τέλος αὐτοῦ ἀπετέλει τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ θάνατος· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν ταῖς μνημονευθεῖσαις ἐκλογαῖς τοῦ Παλατιανοῦ χρονικοῦ ἢ ἀναγραφῇ τῶν αὐτοκρατόρων τελευτᾷ εἰς τὸ ἑνατον ἔτος τῆς βασιλείας Ἰουστίνου Β', δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Μαλάλας ἐξηκολούθησε τὰ ἔργον του μέχρι τοῦ ἔτους 573, ἐκτὸς ἐὰν καὶ ἐνταῦθα συνέβη ὅ,τι καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις μεταγενεστέροις χειρογράφοις χρονογραφίῳ παρατηρεῖται, ὅτι δηλονότι τῶν ἀναγνωστῶν τις ἐπεξέτεινε κατὰ τι τὸ ἀρχικὸν κείμενον ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Λατίνου ἐκλογέως χρησιμοποιοθέντι ἀντιγράφῳ. Ἀλλ' εἴτε μέχρι τοῦ 565 εἴτε μέχρι τοῦ 573 κατήντα τὸ ἔργον, παντελῶς βέβαιον εἶνε, ὅτι ὁ Μαλάλας τὰ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀφηγεῖται ὡς σύγ-

¹⁾ Καὶ τοῦτο εἶνε ἥμισυ βέβαιον. Τὸ χωρίον εἰς ὃ οἱ κριτικοὶ ἀναφέρονται, ἵνα καταστήσῃσι πιστευτὸν ὅτι ὁ Μαλάλας ἦτο μονοφυσίτης, εἶνε τὸ ἐξῆς: (σ. 407, ε.) «ὡς βουλευθέντος τοῦ αὐτοῦ βασιλέως (τοῦ Ἀναστασίου Α') προσθῆναι εἰς τὸ Τρισάγιον τὸ «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς. ἐλέησον ἡμᾶς» καθὼς ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς πόλεσι λέγεται. Καὶ συναυροῦσθαι τὸ πλῆθος τῆς πόλεως ἐστασίας δυνατῶς, ὡς τινες παρὰ ξένου προστιθεμένοιο τῇ πίστει τῶν χριστιανῶν». Τὰς τελευταίας ταύτας λέξεις θεωροῦσιν ὡς ἡλίαν κρίσιν ἀνθρώπου μὴ ὁρθοδόξου, ἐν συγκρίσει μάλιστα πρὸς τοὺς ἀντιστοίχους περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος τοῦ Εὐαγγελίου, αἵτινες προδήλως ἐμφαίνουσι συγγραφέα ζηλωτὴν τῆς ὁρθοδοξίας (πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 8, 1899, σελ. 322). Ἀλλ' οἱ λόγοι τοῦ Μαλάλα κάλλιστα δύνανται ν' νοηθῶσιν ὡς ἐρμηνεύουσαι τὸ φρόνημα τοῦ στασιασάντος ὁρθοδόξου λαοῦ τοῦ Βυζαντίου, ἐπομένως δὲ καὶ τὴν γνώμην τοῦ χρονογράφου, ἐντελῶς σύμφωνον πρὸς τὴν τοῦ ἐξαιρετισθέντος ὄγλου. Ἀλλὰ ποῦ μένει τότε ἡ ὑπόθεσις περὶ τοῦ μονοφυσισμοῦ τοῦ Μαλάλα; Πρὸς τὴν ἐμὴν σημείωσιν ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς Ἑθνικῆς ἀγωγῆς ἔτους Β' ἀρ. 12 τῆς 15 Ἰουνίου 1899, ἐν Ἀθήναις, Σ. Μ.

χρονος. Διάφοροι δὲ ἰσχυροὶ λόγοι ἀποδεκτὴν καθιστῶσι τὴν γνώμην, ὅτι τὸ χρονικὸν τοῦτο σύγγραμμα ἐξεδόθη ἐν δυσὶν ἐκδόσεσιν πολὺ ἀπεχούσαις ἀλλήλων κατὰ τοὺς χρόνους. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα δεκαεπτὰ βιβλία καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ δεκάτου ὁγδόου, ἥτις ἐλέγχει ἔτι τὸν Ἀντιοχέα συγγραφέα, συνετάχθησαν πιθανῶς μεταξὺ τοῦ 528 καὶ 540, ὁπότε καὶ ἐξεδόθησαν ¹⁾· τὸ δὲ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ 17 βιβλίου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξαίφνης ἡ Κωνσταντινούπολις ἐμφανίζεται ὡς κέντρον περὶ ὃ περιστρέφεται ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων, συνετελέσθη μετὰ τὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ θάνατον καὶ προσαρτηθὲν εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν ἐδημοσιεύθη ἡ εὐθὺς μετὰ τὸ 565 ἢ, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Λατίνον ἐκλογέα, μετὰ τὸ

¹⁾ Πόσον ἀσθενῆ εἶναι τὰ στηρίγματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων τὸ οἰκωδόμημα τοῦτο τῶν εἰκτολογιῶν στηρίζεται, μαρτυρεῖ νομιζόμενον σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο. Ἐὰν ὄντως ὁ συγγραφεὺς ἔγραψε καὶ ἐξέδωκε τὰ πρῶτα δεκαεπτὰ βιβλία μεταξὺ τοῦ 528 καὶ 540, τότε πρὸ ὀφθαλμῶν οὕτως εἰπεῖν αὐτὰ τὰ γεγονότα ἔχων ἐξέθηκε τὰ τοῦ φουδεροῦ ἐν Ἀντιοχείᾳ συμβάντος σεισμοῦ τοῦ 526 (ἐκδόσ. Βόννης σ. 419, 5 ἑ.). Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἐν τῇ ἀφηγήσει ταύτῃ οὐδὲν ἀπολύτως δεικνύει ὅτι περὶ προσφάτων πραγμάτων ὁμιλεῖ ὁ συγγραφεὺς, διότι ἀρχίζει οὕτως: « πολλὸς γὰρ ἦν ὁ φόβος ὁ τοῦ θεοῦ γενόμενος κατ' ἐκείνην ὥρην καὶ ὁ φόβος », πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὡς αὐτόπτης ἢ παρ' αὐτοπτῶν καὶ τὰ φρικώδη πράγματα μαθὼν, διότι γενικώτατα μόνον καὶ ἀνευ προσωπικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀναφέρει αὐτά, ἀλλὰ καὶ ἀκριβολογίαν καὶ κανονικότητα περὶ τὸ λεκτικὸν ἀναπτύσσει, ἥτις ἐκπληκτικὴ φαίνεται εἰς τὸν γνωρίζοντα τὴν ἀκατονόμαστον ἀμάθειαν καὶ σαφειάν τοῦ Μαλάλα. Ἡ περὶ τοῦ σεισμοῦ ἀφήγησις καταλαμβάνει τρεῖς τοῦ κειμένου σελίδας, ἐν αἷς εἰς οὐδεμίαν φράσιν, εἰς οὐδεμίαν λέξιν προσκρούομεν ἐξ ἐκείνων, αἵτινες εἰς πᾶσαν ἄλλην σελίδα τοῦ βαρδάρου Σύρου ἀπαντοῖσι συχνόταται. Ἄν ὁ Μαλάλας ἐγνώριζε νὰ γράφῃ γλῶσσαν, ὁποία εἶναι ἐν τῇ ἀφηγήσει ταύτῃ, θὰ ἐφήρμοζε τοὺς κανόνας αὐτῆς καὶ πανταχοῦ ἄλλου τοῦ βιβλίου του καὶ τὰν ἀπαλιν ἂν ἡ ἀφήγησις αὐτῇ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ καλάμου του, τότε ἄπορον εἶναι πῶς ἐν αὐτῇ μόνον ἐσκέφθη καὶ ἡδυνήθη νὰ καλλωπίσῃ ὅπως δὴ καὶ ἀπαλλάξῃ τῆς φυσικῆς ἀσχημίας τὸ ὕψος του. Νομιζόμεν ὅτι ἄλλη ἐξήγησις δὲν μένει ἢ ὅτι τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀντέγραψε κατὰ τὸ μαῆλλον ἢ ἥτιον πιστῶς ὁ συγγραφεὺς ἐξ ἄλλης τινὸς πηγῆς, ἥς τὸ λεκτικὸν ἦτο πολὺ διάφορον καὶ προφανῶς πολὺ κανονικώτερον καὶ καλλίτερον τοῦ ἰδικοῦ του. Ἀλλὰ τότε ποῦ μένει ἡ εἰκασία ὅτι ὁ Μαλάλας συνέθετε καὶ ἐξέδιδε τὸ ἔργον του σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους 526; Καθ' ὅσον γνωρίζομεν δὲν ἐξηγήθη ἔτι καὶ τοῦτο, πῶς ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰουστινιανοῦ συγγραφεὺς, μνημονεύων γεγονότα τοῦ 528 — τὰ ὁποῖα μάλιστα θεωρεῖται ταυτοχρόνως περιγράφας — δὲν ἀναφέρεται εἰς ἄλλας μαρτυρίας, ἀλλ' εἰς γραπτὰς μόνον, ὡσεὶ ἐπρόκειτο περὶ ἰκανῶς παρελθόντων πραγμάτων, ὅταν περὶ συμβάντων ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο λέγῃ: (ἐκδόσ. Βόννης σ. 448, 19 ἑ.) ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς χαρτίοις εὑρέθη τῶν τὰ ἄκτα γραφόντων τοῖς αὐτῆς πόλεως, εἰς ὃ χωρίον καὶ ἄλλοι ἤδη προσέκυψαν. Σ. Μ.

573. Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἡ' βιβλίου, τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς προδήλως ἔγραψεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἴσως ὑπ' ὄψιν ἔχων καὶ χρονικὸν τι τῆς πόλεως ταύτης, ἐκρίθη ὡς ξένη προσθήκη. Τὴν γνώμην ταύτην κυροῦσι σπουδαῖοι λόγοι. Ναὶ μὲν θὰ ἡδυνάτο τις νὰ ἀποδεχθῇ, ὅτι ὁ Μαλάλας κατὰ τὴν ἐν ἔτει 540 κατὰκτησιν τῆς Συρίας καὶ καταστροφὴν τῆς Ἀντιοχείας ὑπὸ τοῦ Χοσρόου μετενάστευσε μετ' ἄλλων Ἀντιοχέων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς συνεχίσεως τοῦ συγγράμματός του. Ἀλλ' εἶνε παράδοξον ὅτι καὶ ὁ Εὐάγριος καὶ τὸ Πασχάλιον χρονικὸν ἤντησαν ἐκ τινος Μαλάλα, ὅστις ἐτελείωνεν εἰς τὸ ιζ' βιβλίον ἤτοι ἔφθανε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουστίνου Α'. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν Εὐάγριον δύναται ἴσως νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ἡ δευτέρα ἔκδοσις, ἥτις προδήλως τὸ φῶς εἶδεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, δὲν ἦτο διαδεδομένη ἐν Συρίᾳ. Ἀλλὰ τότε ἔπρεπε τοῦλάχιστον ὁ χρονογράφος τοῦ Πασχαλίου χρονικοῦ νὰ γνωρίζῃ αὐτήν, ὅστις πιθανώτατα ἔγραψεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐξ ἑτέρου Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου, ὅστις εἶνε προγενέστερος τοῦ Εὐαγρίου καὶ τοῦ Πασχαλίου χρονικοῦ, ἐγνώρισε καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ὁλόκληρον τὸ ἐκ δεκαοκτῶ βιβλίων συγκαίμενον ἔργον τοῦ Μαλάλα, ὁ Λατίνος μάλιστα ἐκλογεὺς μετεχειρίσθη ἀντίτυπον, ὅπερ διῆκε μέχρι τοῦ 573. Ὁ σπουδαιότατος ὅμως κατὰ τῆς ἐνότητος τοῦ ἔργου λόγος εἶνε τὸ ὅτι ἐν τῷ ἡ' βιβλίῳ λαλεῖ πρὸς ἡμᾶς οὐχὶ ὁ ἐν τοῖς προηγουμένοις βιβλίοις μονοφυσίτης, ἀλλ' ὀρθόδοξος συγγραφεὺς¹⁾. Τὸ ζήτημα εἶνε, ὡς βλέπει τις σκοτεινὸν καὶ σκοτεινὸν θὰ μείνῃ πάντοτε.

¹⁾ Πᾶσα ἡ ἀποδεικτικὴ αὕτη ἀνάπτυξις ὕξει ὑπερκριτικῆς. Τί παράδοξος συγγραφεὺς εἶνε αὐτός, ὅστις ὡς μονοφυσίτης μὲν παρουσιάζεται εἰς τὰ πρῶτα δεκαεπτὰ βιβλία, ὡς ὀρθόδοξος δὲ εἰς τὸ δέκατον ὁλοῦν καὶ τί παράδοξος συνδρομὴ περιστάσεων, ἥτις μεταφέρει τὸν συγγραφεῖα ἐξ Ἀντιοχείας εἰς Κων]πολιν — ἄνευ ἀνάγκης, διότι ἡ Ἀντιόχεια δὲν ἔπαυσεν ὑπάρχουσα καὶ μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Χοσρόου (σ. 480. 1-5), ἣν ἄνευ πάθους καὶ ἰδιαζούσης προσυχῆς ἀφηγεῖται ὁ συγγραφεὺς, ὅστις ἐκ τούτου ἀκριδῶς τοῦ γεγονότος ἠναγκάσθη σῆθεν νὰ φύγῃ εἰς Κ]πολιν! — ἵνα τελειώσῃ ἐκεῖ τὸ ἔργον του καὶ φέρῃ εἰς φῶς τὴν δευτέραν του ἔκδοσιν. Παραδίδεται δ' ὅλος διόλου ὅτι καὶ μετὰ τὰς συμφορὰς τοῦ 540, καθ' ὃ ἔτος

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Edm. Chilmeadus, ἐν Ὁξωνίᾳ 1691, μετὰ σχολίων καὶ λατιν. μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, πραγματείας ὑπὸ H. Hody καὶ τῆς περιφήμου ἐπιστολῆς τοῦ Bentley πρὸς J. Mill. — Κακὴ ἀνατύπωσις ἐν Βενετίᾳ 1733 (σὺν τῷ Γενεσίῳ). — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ L. Dindorf, ἐν Βόννῃ 1831, μετὰ τῶν παραρτημάτων τῆς ἀρχικῆς ἐκδόσεως ἀνευ ἰδίων οὐσιωδῶν βελτιώσεων. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 97, 9 - 790. — Τὸ ἐν κώδικι Paris. suppl. gr. 682 σωζόμενον προοίμιον μετὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ πρώτου βιβλίου ἐξέδωκεν (οὐχὶ ὀρθῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου Ἀντιοχείας) ὁ A. Wirth, Chronographische Späne, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 σ. 3 - 10. — Ὁ Θεόδωρος Μόμμσεν παρατηρεῖ ὅτι ἀπλείστον ὅσον ἤθελε προαγάγει τὴν σπουδὴν τῆς ἀξιοσημειώτου μὲν, ἀλλὰ παρημελημένης ταύτης ἱστορικῆς περιόδου » ἐκδοσις κριτικὴ τοῦ Μαλάλα συμπληρουμένη διὰ τῶν νεωτέρων περὶ αὐτοῦ ἐρευνῶν. Παρασκευάζει δὲ τοιαύτην ἐκδοσιν ὁ C. E. Gleye.

2. Βοηθήματα. G. Bernhardt ἐν Berliner Jahrbücher für wissenschaftl. Kritik 1832, 2, 132 - 144 (κρίσις περὶ τῆς ἐκδόσεως

πρέπει νὰ μετῴκησεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν ὁ Ἀντιοχεὺς χρονογράφος καὶ ἔγραψεν, ὡς ὑποτίθεται, τὸ ἡ βιβλίον, ὅν φαίνεται διόλου ἐμπνεόμενος ἐκ τῶν αὐτῶν κύκλων, ὅταν ἀφηγῆται τοὺς κατὰ Περσῶν πολέμους τοῦ Βελισαρίου (ἐκδόσ. Βόννης σ. 460, 7 ἔ - 465, 16), οὔτε γνωρίζων τὰ κατὰ τὴν Δύσιν συμβάντα (πρῶ. τὰ ἐλάχιστα ὅσα γνωρίζει περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἀγώνων τοῦ Βελισαρίου καὶ Ναρσῆ), εἰς τὰ ὅποια βεβαίως θὰ ἔστρεψε συντονώτερον τὴν προσοχὴν του, ἂν τὸ 540 ἤδη ἔζη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τὰ ποικίλα προβλήματα, ἅπερ ἐγείρει ἡ περὶ Μαλάλα κριτικὴ, εἶνε ἀληθῶς δυσεπίλυτα, ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα τῆς διὰ τοιούτων εἰκωτολογιῶν διασαφήσεως αὐτῶν δὲν συντελεῖ διόλου εἰς τὴν λύσιν τῶν. Ἐκ πάσης τῆς περὶ Μαλάλα κριτικῆς λείπει ἡ μόνη ἀσφαλὴς βᾶσις, αὐτὰ δηλονότι τὸ πόνημα τοῦ Μαλάλα, διότι τὸ σωζόμενον κείμενον εἶνε μεγάλῃ ἐπιτομῇ μεταγετευθεῖσα εἰς ξένου, ἀγνώστου χρονογράφου βιβλίον, περὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἀπολύτως γνωρίζομεν. Ὅτι ὁ Μαλάλας φαίνεται ἐν τῷ ἡ βιβλίῳ καλῶς ἔχων πληροφορίας περὶ πολλῶν ἐν Κ|πόλει συμβάντων, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι καὶ ἔγραψεν ἐνταῦθα, ἀφοῦ ἄλλα τμήματα τοῦ αὐτοῦ βιβλίου μαρτυροῦσιν, ὅτι καὶ περὶ τῶν ἐν Συρίᾳ εἶνε ταυτοχρόνως ὁμοίως καλῶς πληροφορημένος. Ἄν δὲ ἄπαξ δεχθῶμεν ὅτι μετεχειρίσθη ὡς πηγὴν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ εἰδικόν τι τῆς Κ|πόλεως χρονικόν, τότε οὐδὲν παράδοξον ὅτι ὁ συγγραφεὺς φαίνεται ὡς νὰ ἔζη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ὁ ἐν αὐτῇ τῇ Κ|πόλει. Ὅτι τέλος ὡς προσθήκη ἀναγνωρίζεται, ξένον δηλονότι ἐντελῶς πρὸς τὸν Μαλάλαν, τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἡ βιβλίου, μαρτυρεῖ πόσον ἐπιφαλέσταται εἶνε πᾶσαι αἱ εἰκασίαι, ὅσαι στηρίζονται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὅπωςδήποτε ἔχομεν πρὸ ἡμῶν γνήσιον κείμενον τοῦ Μαλάλα, ἔστω ἐν ὑποσέχῃ κακῇ καταστάσει. Σ.Μ.

τῆς Βόννης). — Περὶ τῶν ἐν τῷ Μαλάλῳ περιεχομένων εἰδήσεων περὶ Ἀντιοχείας πρβ. K. O. Müller, De antiquitatibus Antiochenis dissertatio prior, κλπ., ἐν Γοττίγγῃ 1834, καὶ: De antiquitatibus Antiochenis commentatio altera κλπ., ἐν Γοττίγγῃ 1839. ἀμφότεραι καὶ πραγματεῖαι ἀνετυπώθησαν ἐν K. O. Müllers Kleine deutsche Schriften 1 (ἐν Βρεσλαύῃ 1847) 90-102· 110-129. — Alfred von Gutschmid, ἐν Grenzboten 22 (1863) 1, 345 ἐ. = Kleine Schriften 5 (1894) 414 ἐ. — Ad. Koecher, De Johannis Antiocheni aetate, fontibus, auctoritate, Dissert., ἐν Βόννῃ 1871 σ. 7. — C. Müller, FHG IV 536 ἐ. V, XV καὶ 38 ἐ. — Περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῶν Ἀποστόλων παρὰ Μαλάλα: R. A. Lipsius, Die Quellen der römischen Petrusgeschichte, ἐν Kiel 1872 σ. 156 ἐ. καὶ: Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden I 499, II 1-207, 211 ἐ. III 75. — Πρβ. καὶ A. Wirth, Aus orientalischen Chroniken, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 σ. 213 ἐ. — O. Th. Mommsen ἐν Hermes 6 (1872) 323-383 παρέχει τὰς ἀξιολόγους συμπληρώσεις ἐκ τοῦ κώδικος Scorial. Q I 11. — Διορθώσεις ὑπὸ M. Haupt ἐν Hermes 7 (1873) 296 ἐ. (= Opuscula 3, 593). — Gustav Körting, De vocibus Latinis, quae apud Joannem Malalam chronogr. Byz. inveniuntur, δύο indices lectionum τοῦ Münster 1879 καὶ 1879/80, ἐνθα ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Μαλάλας δὲν ἐγνώριζε λατινικά. Πρβ. ὁμοίως καὶ Wagner ἐν Götting. philol. Anzeiger 10 (1879-80) 91 ἐ. M. Dunger, Dictys-Septimius, Programm, Dresden 1878 καὶ De Dictye-Septimio Vergili imitatore, Progr. Dresden 1886. — H. Haupt, Dares, Malalas und Sisypheus ἐν Philologus 40 (1881) 107-121. — Περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τοῦ τρωικοῦ πολέμου πρβ. Willh. Greif, Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage. Ein neuer Beitrag zur Dares-und Dictysfrage, ἐν Marburg 1866 (= Ausgaben und Abhandlungen aus dem Gebiete der romanischen Philologie veröffentlicht von E. Stengel, Nr 61) σ. 173-268 (κατὰ τοῦ ἐλληνικοῦ Δίκτυος). — Ferd. Noack, Der griechische Dictys, ἐν Philologus συμπληρωτ. τόμῳ 6, 2(1892) 403-500. — E. Patzig, Dictys Cretensis

ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 131-152 καὶ: Die Hypothesis in Dindorfs Ausgabe der Odysseescholien ἐν Βυζ. Δελ. 2 (1893) 413-440. — Ludwig Jeep, Die Lücken in der Chronik des Malalas, ἐν Rhein. Museum 36 (1881) 351-361. — Ludwig Jeep, Die Lebenszeit des Zosimos, ἐν Rhein. Mus. 37 (1882) 425-433 (περὶ τοῦ Εὐσταθίου ὡς πηγῆς τοῦ Μαλάλα καὶ περὶ τοῦ Εὐαγγρίου ὡς ἀντλήσαντος ἐκ τοῦ Μαλάλα). — Karl Joh. Neumann, Der Umfang der Chronik des Malalas in der Oxforder Handschrift ἐν Hermes 15 (1880) 356-360. — H. Gelzer, Sextus Julius Africanus I (1880) 57 ἐ. καὶ II 1 (1885) 129 ἐ. — Albin Freund, Beiträge zur antiochenischen und konstantinopolitanischen Stadtchronik, Dissert., ἐν Jena 1882 (διακρίνει ἐν τῷ Μαλάλῃ τέσσαρας παραλλαγὰς τοῦ χρονικοῦ τῆς Ἀντιοχείας καὶ ζητεῖ νὰ ὀρίσῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐν τῷ 18ῳ βιβλίῳ χρησιμοπονηθέντος χρονικοῦ τῆς Κων/πόλεως). — Περὶ τῆς πηγῆς τοῦ Μαλάλα ἐν ταῖς εἰδήσεσιν αὐτοῦ περὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου πρβ. L. Mendelssohn ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ Ζωσίμου, ἐν Λειψίᾳ 1887 σ. XLII ἐ. — Περὶ τῶν παραπομπῶν τοῦ Μαλάλα εἰς τὸν Παλαίφατον πρβ. Nicola Festa, intorno all' opuscolo di Palefato De incredibilibus, ἐν Φλωρεντίᾳ καὶ Ῥώμῃ 1890 σ. 23 ἐ. καὶ Nuove osservazioni sopra l' opuscolo de Palefato Περὶ ἀπίστων, ἐν Studi ital. d. filol. classica 4 (1895) 227 ἐ. — Ph. Boissevain, Ueber die dem Jo. Antiochenus zugeschriebenen Excerpta Salmasiana ἐν Hermes 22 (1887) 161-178. — G. Sotiriadis, Zur Kritik des Johannes von Antiochia ἐν Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμῳ 16 (1888), ἰδίως 105 ἐ. — Edwin Patzig, Unerkannt und unbekannt gebliebene Malalas-Fragmente, Progr. der Thomasschule, ἐν Λειψίᾳ 1891. Ἀποσπάσματα τινὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ A. Mai, Spicil. Roman. τόμ. II (1839) μέρει 3ῳ, ἀποδεικνύονται ἐνταῦθα ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν Μαλάλαν. Πρβ. τὴν περὶ τῆς πραγματείας κρίσιν ὑπὸ H. Gelzer ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1892 σ. 141 ἐ. — Edwin Patzig, Johannes Antiochenus und Johannes Malalas, Progr. der Thomasschule, ἐν Λειψίᾳ 1892. Κρίνεται ὑπὸ Carl Erich

Gleye ἐν Βυζαντ. Δελτίω 2, 158 ἐ. ἀπαντᾷ δὲ ὁ E. Patzig ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2, 430 ἐ.—E. W. Brooks, The date of the historian John Malala, ἐν The English Histor. Review 7 (1892) 291-301 (λέγει ὅτι ἐκ τοῦ Μαλάλα ἠντλησεν ὁ Ἰωάννης Ἐφέσου καὶ ὁ Εὐάγριος, ὅτι ἡ χρονογραφία ἐτελεύτα ἀρχικῶς εἰς τὸ ἔτος 528, βραδύτερον ὁμοῦς ἐξηκολούθησεν αὐτὴν ὁ ἴδιος μέχρι τοῦ 565 καὶ εὐθὺς κατόπιν εἰς πέρας ἤγαγε).—S. Schestakov, ὁ Ἰωάννης ῥήτωρ τῆς ἐκκλησ. ἱστορίας τοῦ Εὐαγρίου, ἐν τῷ 5ῳ τεύχει τῶν φιλολογ. ὑπομνημάτων τοῦ πανεπιστημ. Καζάν, ἐν Καζάν 1890 (ῥώσσ.). Κρίνεται ὑπὸ C. E. Gleye ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 625-630, ἀπαντᾷ ὁ Schestakov ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 2 (1895) 243-245.—Περὶ τοῦ Μαλάλα ὡς πηγῆς τοῦ Ἰωάννου Ἐφέσου ἴδε καὶ B. Γ. Βασιλιέφσκη ἐν τῇ ἱστορικῇ Věstnik τοῦ 1891 σ. 521 ἐ (ῥώσσ.).—Περὶ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ Μαλάλα ἐν τῷ Πασχαλίῳ χρονικῷ πρὸς C. Frick, Die Fasti Idatiani und das Chronicon Paschale, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 283-292.—Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Μαλάλα πρὸς τὰ Excerpta latina Barbari ἴδε C. Frick, Chronica minora, τόμ. I, ἐν Λειψίῳ, Biblioth. Teubneriana 1893 σ. CXC ἐ. "Ἐτι δὲ τὴν σημείωσιν τοῦ P. Lejay ἐν Revue critique 1893 II σ. 52 ἐ καὶ Clermont-Canneau αὐτόθι σ. 210 ἐ.—Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Μαλάλα πρὸς τὸν Ψευδοκαλλισθένην ἀναπτύσσει νέαν θεωρίαν ὁ B. Ἰστριν, Ἡ Ἀλεξάνδρεῖς τῶν Ρώσων χρονογράφων, ἐν Μόσχᾳ 1893 (ῥώσσ.), ἣν δικαίως ἀποδοκιμάζει ὁ V. Jagitsch ἐν Archiv für slav. Philologie 16 (1894) 226.—Περὶ τοῦ Μαλάλα ὡς πηγῆς τοῦ Μωϋσέως Khoren πρὸς A. Carrière, Nouvelles sources de Moïse de Khoren. Supplement, ἐν Βιέννῃ 1894.—Franz Cument, Malalas et Corippe, ἐν Revue de l'instruction publique en Belgique 37 (1894) 77-79 ἀνάγει εἰς τὸν Μαλάλαν χωρίον τοῦ Κορίππου). Ἐναντία φρονεῖ ὁ C. E. Gleye ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 366 ἐ.—Περὶ τῶν παρὰ Μαλάλα ἐν σελ. 165, 8 ἐ. τῆς ἐκδόσ. Βόννης ἴδε A. Surber, Die Meleagersage, Dissert. ἐν Ζυρίχῃ 1880 σ. 50. 85 ἐ. καὶ G. Knaack, Zur Melangersage, ἐν Rhein. Mus. 49 (1894) 310-313.—Περὶ τῶν περὶ Ἀποστόλων εἰδήσεων παρὰ Μαλάλα καὶ ἄλλοις ἴδε Joh. Ficker, Die Darstellung der

Apostel in der althechristl. Kunst, ἐν Λειψίᾳ 1887 (=Beiträge zur Kunstgeschichte, Neue Folge 5) σ. 42-48.—H. Gelzer, Zu Africanus und Johannes Malalas ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 394 ἐ. (περὶ τινος ἐν κώδικι 260 τῆς ἐν τῷ Ἀθῶ μονῆς τοῦ Βατοπεδίου σωζομένου ἀποσπάσματος περὶ τῆς ἱστορίας τῶν αἰγυπτιακῶν θεῶν ἐκ τοῦ ἀπολεσθέντος προοιμίου τοῦ Μαλάλα· τὸ ἀπόσπασμα ταυτίζεται μὲν πρὸς Πασχαλ. χρονικοῦ σ. 81, 10-83, 10, ἀλλὰ παρουσιάζει σπουδαίας διαφορὰς γραφῶν).—Th. Mommsen, Lateinische Auszüge aus Malalas ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 487 ἐ.—Περὶ τοῦ συγγράμματος ἐν τῷ ἀνεκάλυψεν ὁ Μόμμσεν τὰ λατινικὰ ἐκ τοῦ Μαλάλα ἀπανθίσματα, πραγματεύεται ὁ L. Traube, Chronicon Palatinum ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 489-492.—C. E. Gleye, Ein Menandervers bei Malalas, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896).

Περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Μαλάλα: Ant. Rüger, Studien zu Malalas: Präpositionen und Adverbien. Das 18. Buch. Die Konstantinischen Exzerpte. Die tusculanischen Fragmente. Münsterstadter Gymnasialprogr., ἐν Bad Kissingen 1895. Πρβ. τὴν λεπτομερεῆ κρίσιν ὑπὸ E. Patzig ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896) τεύχει 2ῳ.—Περὶ τοῦ κειμένου: Σπυρ. Π. Λάμπρος ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 187.

Περὶ τῆς σλαβικῆς μεταφράσεως τοῦ Μαλάλα: Fürst Obolenskiij ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντος χρονογράφου τοῦ Περγιασλάβλ Σουσδάλσκιη, ἐν τοῖς Χρονικοῖς τῆς ἐν Μόσχᾳ ἱστορικῆς καὶ ἀρχαιολογ. ἐταιρείας τόμ. 9ῳ (1851) περιγράφει σύγγραμμα τοῦ 11. αἰῶνος σωζόμενον ἐν τῷ ἐν Μόσχᾳ ἀρχεῖῳ τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν, περιέχον σημαντικὰ ἀπανθίσματα ἐκ τοῦ Μαλάλα φθάνοντα μέχρι Βεσπασιανοῦ ἤτοι μέχρι τοῦ 10ου βιβλίου.—Τὸ αὐτὸ μνημεῖον τοῦ ἐν Μόσχᾳ ἀρχείου περιγράφει καὶ ὁ I. Σρεζνέφσκιη ἐν Δελτίῳ (Zapiski) τῆς αὐτοκρ. ἀκαδ. τῶν ἐπιστ. τόμῳ 24 (ἐν Πετροπόλει 1879) παραρτήματι.—Ὁ Α. Πόπωφ, Ἐπισκόπησις περὶ τῶν Ῥώσων χρονογράφων, ἐν Μόσχᾳ 1866, σημειώνει χωρὶς μεταβιβασθέντα ἐκ τοῦ Μαλάλα εἰς τὸ ῥωσικὸν σύγγραμμα «Ὁ πρῶτος Ἑλλήν χρονογράφος». Ἀλλὰς συμβολὰς παρέσχεν ὁ πρίγκηψ Obolenskiij ἐν ταῖς Ἑρεῦναις καὶ σημειώσεσιν αὐ-

τοῦ ἐν Πετρούπολει 1875 σ. 144 — Κατόπιν ὁ Δοβριάνσκη ἐν Περιγραφῇ τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Βίλνχ βιβλιοθήκης, ἐν Βίλνχ 1882 σ. 246-254, περιέγραψε χρονογράφον ἀνήκοντα ἄλλοτε εἰς τὴν μονὴν Σουπράσλ καὶ προφανῶς συγγενῇ πρὸς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ εἰρημένου συγγράμματος τοῦ ἐν Μόσχᾳ ἀρχείου, ὅστις περιέχει ἐρανίσματα ἐκ τοῦ Μαλάλα. — Ἀρχιμανδρίτης Λεωνίδας, Ἐν ἀρχαῖον χειρόγραφον (περιγραφὴ τοῦ χειρογρ. τοῦ Μαλάλα ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τοῦ κράτους) ἐν Ρούσκι Βέστνικ τοῦ Ἀπριλίου 1889. — Πρβ. Β. Βασιλιέφσκη, Ἐπισκόπησις τῶν περὶ βυζαντινῆς ἱστορίας ἐργασιῶν 1 (1890) 205. — Jagitsch ἐν Archiv. für slav. Philol. 2 (1877) 4-9. — H. Haupt καὶ Jagitsch ἐν Hermes 15 (1880) 230-237. — Pypin-Spasovitsch, Geschichte der slavischen Litteraturen (μετάφρασις γερμανικὴ ὑπὸ Pech) 1 (ἐν Λειψίᾳ 1880) 78 ἐ. — Ὁ C. Frick ἐν Historische und philologische Aufsätze, Ernst Curtius zu seinem 70. Geburtstage gewidmet, ἐν Βερολίῳ 1884 σ. 53-66, συμπεραίνει ὅτι ὁ Σλαῦος μεταφραστὴς ἠρώσθη καὶ ἐξ ἄλλων ἐκτὸς τοῦ Μαλάλα, οὕτω π.χ. ἐκ τοῦ Ψευδοκαλλισθένους κατὰ τὴν ἐν τῷ κώδικι C παραλλαγὴν. — Ed. Wolter ἐν Archiv für slav. Philol. 9 (1886) 636 ἐ. — M. Erdmann, Adversaria critica in Malalae Chronographiam, ἐν τῇ Festschrift zur Feier des 300 jährigen Bestehens des prot. Gymnasiums zu Strassburg, ἐν Στρασβούργῳ 1888 II 69-88. — C. E. Gleye, Zum slavischen Malalas ἐν Archiv. für slav. Philol. 16 (1894) 578-591. — C. E. Gleye, Zu den Nachrichten vom Tode Julians ἐν Philologus 53 (1894) 587 (σλαυικὴ μετάφρασις τῶν τοῦ Μαλάλα σ. 331 16 καὶ 333, 3). — S. Schestakov, Περὶ τῆς σημασίας τῆς σλαυικῆς μεταφράσεως τῆς τοῦ Μαλάλα χρονογραφίας πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ διόρθωσιν τοῦ ἐλληνικοῦ αὐτῆς κειμένου ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 1 (1894) 503-552. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 378. — S. Schestakov, Προσθήκη εἰς τὴν πραγματείαν « Περὶ τῆς σημασίας τῆς σλαυικῆς μεταφράσεως τοῦ Μαλάλα », ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 2 (1895) 372-377. — Ἡ περὶ Μαλάλα κριτικὴ ἀπαιτεῖ πλήρη καὶ τελείαν χρησιμοποίησιν τοῦ ἐν σλαυικῇ γλώσσῃ ὕλικου ὑπὸ λογίου εἰδήμονος ἀμφοτέρων τῶν γλωσσῶν. Προκαταρκτικὴν ἐργασίαν ἔκαμεν ἤδη ὁ C. E. Gleye.

3. Τὸ ὄνομα Μαλάλας (καὶ Μαλέλας) εἶνε ἐλληνικὴ τροποποίησις

τοῦ συριακοῦ *malal* = ῥήτωρ, ἐπομένως εἶνε ἄσχετον πρὸς τὰ εἰς ἃς ἄρσενικὰ ὀνόματα, οἷα τὰ Ζωναρᾶς, Κρασᾶς, οὐδὲ πρέπει νὰ γράφηται Μαλαλᾶς, ὡς ὁ Κ. Σάθας τοῦτο ποιεῖ ἐν εισαγωγῇ Μεσαιων. βιβλιοθ. 7 (1894). Καὶ ὁ παρὰ τῷ Εὐαγρίῳ πολλάκις μνημονευόμενος Ζαχαρίας ῥήτωρ ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν Σύρων χρονογράφων *Zacharias Malalas*. Πρβ. E. Patzig ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 435.

141. Ὁ Ἰωάννης Ἀντιοχεὺς φέρεται ῥητῶς ἐν ταῖς ιστορικαῖς ἐκλογαῖς καὶ παρὰ Τζέτζη ὡς συγγραφεὺς χρονογραφίας, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὄντως ὑπῆρξεν ὁ οὕτως ὀνομαζόμενος καὶ ὅτι συνέγραψεν ἱστορικὸν τι ἔργον. Ἀλλὰ τό τε πρόσωπον αὐτοῦ καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς, ὡς καὶ τὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ κατὰ τε τὴν ἔκτασιν καὶ τὸν χαρακτῆρά του καλύπτει παχὺ σκότος, ὅπερ ἤρχισε μὲν πως ἐσχάτως διαλυόμενον, ἀλλὰ φῶς ἀρκετὸν δὲν εἰσεχώρησεν ἀκόμη εἰς αὐτό. Ὁ Ἰωάννης κατὰγεται ὡς καὶ ὁ Μαλάλας ἐξ Ἀντιοχείας, διὸ καὶ συγγέεται πρὸς αὐτὸν ἐνίοτε, ἀνήκει ἐπομένως εἰς τὴν ὁμάδα τῶν Σύρων καὶ Παλαιστιναιῶν λογίων, οἵτινες διαπρέπουσι κατὰ τὸν 5' καὶ 6' αἰῶνα ἐν τε τῇ ἱστοριογραφίᾳ καὶ ἐν τῇ ῥητορικῇ καὶ ἀγιολογίᾳ. Ἡ ἀκμὴ αὐτοῦ ὡς συγγραφέως συμπίπτει πιθανῶς πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ Γέλτσερ ὑπέθεσεν ὅτι εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ μονοφυσίτης πατριάρχης Ἰωάννης, πατριαρχεύσας ἐν Ἀντιοχείᾳ τὸ 631 ἕως 649. Ἄν ἀληθεύῃ τοῦτο καὶ ἂν εἶνε δυνατόν νὰ παράσχωμεν πίστιν εἰς τὴν ὑποπτον κᾶπως σημείωσιν : Τέλος τῆς ἱστορίας Ἰωάννου μοναχοῦ, τὴν φερομένην ἐν τέλει τῶν κωνσταντινείων ἐκλογῶν, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἔργον του συνέγραψε μοναχὸς ἔτι ὢν καὶ πρὶν πατριαρχεύσῃ, ἥτοι κατὰ τὸν χρόνον τὸν μεταξὺ 610, εἰς ὃ ἔτος λήγει ἡ χρονογραφία¹⁾, καὶ

¹⁾ Ἡ χρονογραφία οὐγί, ἀλλ' αἱ κωνσταντίνεαι ἐκείναι ἐκλογαί (ἴδε C. Müller, *Fragmenta hist. Graec.* V fr. 217a-218f), αἵτινες φέρουσι τὴν ὑπογραφὴν: Τέλος τῆς ἱστορίας Ἰωάννου μοναχοῦ. Ἀλλὰ τότε ἀπεδείχθη ὅτι ὁ μοναχὸς οὗτος Ἰωάννης εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀντιοχεὺς; Ἄν Ἰωάννης Ἀντιοχεὺς ὀφείλῃ νὰ ὀνομάζεται ὁ συγγραφεὺς ἐκεῖνος, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὰ ἐν FHG IV καὶ V τ. μέχρι fr. 214e ἱστορικὰ ἀποσπάσματα, τότε ὁ μοναχὸς Ἰωάννης εἶνε βεβαίως ἄλλος παρὰ τὸν Ἀντιοχέα. Τοῦτο ἐλέγ-

634. 'Αλλ' ἡ εἰκασία αὕτη στηρίζεται ἐπὶ ἀβεβαίων βάσεων. 'Ακριβεστέρα ἐξέτασις τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ 'Ιωάννου παραδοθέντων ἀποσπασμάτων φέρει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ ἦτο χρονογραφία ἀπὸ τοῦ 'Αδάμ ἀρχομένη καὶ εἰς τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως Φωκᾶ τελευτῶσα (610)¹⁾. Καὶ ἐν μὲν ταῖς τοῦ Κωνσταντίνου ἐκλογαῖς ἐνομάζεται « 'Ιστορία χρονική », ἢ ἀπλῶς 'Ιστορία, ἐν δὲ τῷ παρισιανῷ κώδικι 1763 'Αρχαιολογία, ἐν δὲ τῷ παρισιανῷ κώδικι 1630 'Εκθεσις περὶ χρόνων καὶ κτίσεως κόσμου. 'Ὡς φαίνεται, ὁ 'Ιωάννης ἤθελε νὰ ἀντικαταστήσῃ τοῦ Μαλάλα τὸ ἔργον διὰ τινος πληρεστεροῦ καὶ καλλιτέρου, δι' ἀληθοῦς γενικῆς ἱστορίας²⁾. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξῆλθε τοῦ λίαν ἀποκλειστικοῦ κύκλου τοῦ Μαλάλα, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ 'Αντιόχεια εἶνε τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος, περιλαβὼν δὲ τὴν ἐβραϊκὴν ἱστορίαν, ἐκτενῶς μὲν ἀφηγήθη τὴν ἱστορίαν τῶν 'Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, πρὸ ὀφθαλμῶν δὲ

γε ἡ γλῶσσα τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ μοναχοῦ, ἥτις πιστότατα κατοπτρίζει τοῦ Μαλάλα τὸ συροδάρβαρον ἰδίωμα καὶ ἀπέχει toto caelo τῆς ὀρθοεπειᾶς καὶ τοῦ ὕψους τοῦ 'Ιωάννου 'Αντιοχείως. 'Αν δὲ πάντα λόγον ἔχομεν νὰ μὴ συγχέωμεν πρὸς τὸ ἔργον τοῦ 'Ιωάννου 'Αντιοχείως τὰ μνημνευθέντα ἀποσπάσματα τοῦ 'Ιωάννου μοναχοῦ, τότε οὐδὲν ἀπολύτως ἄλλο τεκμήριον ἔχομεν περὶ τῶν χρόνων, εἰς οὓς ἐφθάνεν ἡ χρονογραφία τοῦ πρώτου καὶ καθ' οὓς ἐπομένως ἤκμασε πιθανῶς οὗτος. Τὸ ἐν FHG IV καὶ V τόμῳ ἄθροισμα τῶν ἀποσπασμάτων « 'Ιωάννου 'Αντιοχείως », φθάνει μέχρι τοῦ τέλους τῆς βασιλείας 'Αναστασίου Α' (491 - 518). Σ. Μ.

¹⁾ "Ἴδε τὴν ἀνωτέρω σημ. Σ. Μ.

²⁾ Καὶ πάλιν εἰμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οὐδεὶς ὕρος συγκρίσεως ὑπάρχει μεταξύ τοῦ ἡουδαίου κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ περιεχόμενον βανασουργήματος τοῦ Μαλάλα καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ 'Ιωάννου 'Αντιοχείως, καθ' ὅσον γνωρίζομεν τοῦτο ἐκ τῶν περὶ βυζαντινῆς καὶ βυζαντινῆς ἱστορίας τμημάτων του, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ του μέρους, τοιούτοι τοῦ fr. 1, ὅπερ καὶ μόνον εἶνε γνήσιον αὐτοῦ (ἴδε ἐν Hermes 34, 1899, τὴν κατωτέρω διατριβὴν τοῦ de Boor). Ὅτε ὁ Μαλάλας ἡσχολήθη περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἔργων ὡς ἡ γενικὴ ἱστορία τοῦ 'Ιωάννου 'Αντιοχείως οὔτε ὁ 'Ιωάννης 'Αντιογέως ἀπέδλεψεν εἰς τὸ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν χρονογραφίαν τοῦ Μαλάλα διὰ τινος « πληρεστεράς καὶ καλλιτέρας! » Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ de Boor ἐν προσφάτῳ διατριβῇ ἐν Hermes 34 (1899) 298 ε. παρατηρεῖ ὅτι ὡς κυρ α βάσις διὰ τὴν περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ 'Ιωάννου κριτικὴν ἔρευναν ὑπολείπονται αἱ κωνσταντινεῖαι ἐκλογαί, αἵτινες ὅμως τελευτῶσιν εἰς τὸν 'Αναστάσιον Α' (518). 'Αλλὰ τότε οὐδεὶς πλέον λόγος ἀπομένει ἵνα συγχέωμεν τὸν 'Ιωάννην πρὸς τὸν Μαλάλαν ἢ ἵνα θέτωμεν τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ζ' αἰῶνα. Σ. Μ.

ἔλαβε πηγὰς παλαιὰς καλλιτέρας, ἅς, καθόσον γνωρίζομεν, καὶ μετὰ πλείονος λόγου καὶ κρίσεως ἐπεξεργάσθη. Ἄλλ' εἰς σπουδαίας δυσκολίας προσκρούει ἡ ἀπόπειρα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον τὰς πηγὰς αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἀποσπάσματα μόνον ἔχομεν ἐκ τοῦ ἔργου καὶ ταῦτα ἐπισφαλῆ. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν παλαιότερων χρόνων ἤντλησεν ὁ Ἰωάννης κυρίως ἐκ τοῦ Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ καὶ τοῦ Εὐσεβίου, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἐκ τοῦ Πέτρου πατρικίου, ἐκ τοῦ Εὐτροπίου, ὃν ἐγνώρισεν οὐχὶ κατὰ τὴν εἰς ἡμᾶς διασωθεῖσαν καὶ κατὰ τὸ 380 γενομένην μετάφρασιν τοῦ Παιανίου, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ Καπίτωνος (περὶ τὸ 500), ἐκ τοῦ Ἀμμιανοῦ Μαρκελλίνου, ἐκ τινος πηγῆς τοῦ Προκοπίου καὶ πλείστα ὅσα ἐκ τοῦ Μαλάλα· ἐν τῇ τρωϊκῇ ἱστορίᾳ ἤντλησε καὶ ἐκ τοῦ Δίκτυος. Ὁ δὲ νόθος Ἰωάννης, ἥτοι τὸ μέσον μέρος τῶν κωνσταντινείων ἐκλογῶν (ἴδε κατωτέρω) εἶνε ἀπάνθισμα ἐκ τοῦ Δίωνος Κασσίου, Εὐτροπίου, Πλουτάρχου, Ἡρωδιανοῦ, Εὐναπίου, Ζωσίμου, Πρίσκου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Σωκράτους.

Ἐνῷ ὁ Μαλάλας διεσώθη τοῦλάχιστον ἐν συνεχεῖ, καίπερ ἐπιτόμῳ καὶ ἡρωτηριασμένῳ ἀντιγράφῳ, ἐκ τοῦ Ἰωάννου δὲν ἔχομεν εἰ μὴ ἀποσπάσματα μόνον. Πολυάριθμα καὶ ἐκτεταμένα μέχρι Φωκᾶ προχωροῦντα ἀποσπάσματα εὐρίσκονται ἐν ταῖς κωνσταντινείαις ἐκλογαῖς Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, Περὶ ἐπιβουλῶν, πενιχρὰ δὲ πολὺ ἄλλα μέχρι Βαλεντινιανοῦ Γ' χωροῦντα ἐν τῷ ὑπὸ Σαλμασίου γεγραμμένῳ κώδικι παρισιανῷ 1763, ἔπειτα ἐκτενέστερα ἄλλ' ἤδη ἐν τοῖς μυθικοῖς χρόνοις διακοπτόμενα ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1630, μεγαλείτερά τινα μέρη ἐκ τῶν τρωϊκῶν ἐν τινὶ χρονολογίᾳ φερομένη ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου Σικελιώτου καὶ περιεχομένη ἐν κώδικι βιενναίῳ ἱστορικῷ 99. Εἰς τὸν Ἰωάννην τέλος ἀνήκει ἐκτενὴς τις ὑπόθεσις τῆς Ὀδυσσεείας ἐν τινὶ παλατιανῷ κώδικι. Ὡς πρὸς τὰς κωνσταντινείας ἐκλογὰς καὶ τὰς ἐν τῷ κώδικι τοῦ Σαλμασίου περιεχομένας, ὧν ἀμφοτέρων προτάσσεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου, ὑφίσταται τὸ

μέγα ζήτημα, ἐκ τῆς λύσεως τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ὅλη περὶ τοῦ Ἰωάννου κρίσις. Τὸ ζήτημα τοῦτο δυνάμεθα ἐνταῦθα ἀκροθιγῶς μόνον νὰ ἀναφέρωμεν : Τὸ μέσον τμήμα τῶν κωνσταντινείων ἐκλογῶν (ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας μέχρι Ἰουστίνου Α') ἀρίσταται ἀπὸ τοῦ παραλλήλου τοῦ Σαλμασιίου τμήματος κατὰ τὸ περιεχόμενον, τὸ ὕψος καὶ τὰς πηγὰς παρασάγγας ὅλους καί, ὡς ἐξαίρετα ἀπέδειξαν ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων ὁ Σωτηριάδης καὶ ὁ Boissevain, ἀδύνατον εἶνε νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ συγγραμματος. Αἱ μὲν κωνσταντινεῖαι ἐκλογαὶ τοῦ τμήματος τούτου φέρουσι τὸν χαρακτήρα τῆς κατὰ τοὺς μετ' Ἀλέξανδρον χρόνους πραγματικῆς ιστοριογραφίας, αἱ δὲ τοῦ Σαλμασιίου τὴν τῆς χριστιανικῆς βυζαντινῆς χρονογραφίας. Ταύτας δὲ τὰς δύο διαφόρους συναγωγὰς ἐκλογῶν λαμβάνουσιν ὑπ' ὄψιν, ὅσοι ὁμιλοῦσι περὶ ἐνὸς « κωνσταντινείου » καὶ ἐνὸς « σαλμασιανοῦ » Ἰωάννου, ὅπερ ἐννοεῖται δὲν δύναται νὰ εἶνε σύμφωνον πρὸς τὰ πράγματα. Ὁ μὲν Σωτηριάδης ἐζήτησε τὸν γνήσιον Ἰωάννην ἐν ταῖς κωνσταντινείαις ἐκλογαῖς, ἀθετήσας τὰς σαλμασιανὰς. Ὁ δὲ Πάτσιγ ἐβάδισε τὴν ἐναντίαν ὁδὸν τῆς ἀποδείξεως, ὅτι ὁ γνήσιος Ἰωάννης εἶνε ὁ σαλμασιανός¹), ἐνῶ ὁ κωνσταντινεὺς εἶνε μεταγενέστερον ἐράνισμα. Ἡ ἀπόδειξις αὐτοῦ φέρει εἰς τὰ ἀκόλουθα ἐξαγόμενα. Ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 1630 καὶ ἐκ πολυαρίθμων γλωσσῶν τοῦ Σουΐδα καταφαίνεται ὅτι ὁ σαλμασιανὸς καὶ ὁ κωνσταντινεὺς Ἰωάννης εἶχον κοινὰ μέρη ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν συγγραμμάτων των· ἐπειδὴ ὅμως ὁ σαλμασιανὸς Ἰωάννης ἐμφανίζεται ἐνωρὶς ἢ δὴ ἐν τινὶ ἀσφαλῶς εἰκαζομένῃ πηγῇ χρονογράφων τινῶν, ἐνῶ τὸ κωνσταντινεῖον κείμενον μόνον κατὰ τὸν 1' αἰῶνα, κατ' ἀνάγκην ἐκπροσωποῦσι τὰ σαλμασιανὰ ἀποσπάσματα τὸ ἀρχαιότερον καὶ δὴ τὸ ἀρχικὸν ἔργον, ἐνῶ τὸ μεσαῖον κωνσταντινεῖον τμήμα εἶνε μεταγενέστερον συμπλήημα, ὅπερ συν-

¹ Οὗτος πρέπει καὶ κατὰ τὸν de Boor νῦν (ἴδε ἀνωτέρω σημ.) τέλος πάντων « νὰ ταφῇ ἐν εἰρήνῃ » καὶ νὰ παύσωμεν πλέον ὁμιλοῦντες περὶ αὐτοῦ, ὡς μόνον δὲ Ἰωάννην νὰ δεγόμεθα τὸν κωνσταντινεῖον. Σ. Μ.

ετελέσθη πιθανῶς κατὰ τὴν ἐπὶ Φωτίου ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως καὶ διὰ τινὰ οἰονόηποτε λόγον συνηνώθη πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ ἔργου τοῦ γνησίου Ἰωάννου. Οὕτως ἐξηγοῦνται καὶ τὰ δύο ἐκ τῶν Πατρίων Κωνσταντινουπόλεως (Banduri, Imperium Orientale I, III σελ. 29) καὶ τοῦ Τζέτζη (χιλιάδ. 2, 31) παρατιθέμενα χωρία, δι' ὧν μετακινεῖται ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἰωάννου εἰς χρόνους ὑστέρους καὶ δὴ εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος. Αἱ λεπτομέρειαι τῆς σφόδρα περιπεπλεγμένης ταύτης ἀποδείξεως δὲν δύνανται ἐνταῦθα νὰ ἀναφερθῶσιν οὔτε καὶ αἱ ἀμφισβολίαι νὰ μνημονευθῶσιν, αἵτινες παραμένουσι καὶ μετὰ τὴν νεωτάτην ταύτην περὶ τοῦ ζητήματος ἀνάπτυξιν. Καὶ ἀπλῶς μόνον ἵνα διασαφήσωμεν πῶς ἔχουσιν ἐν τῷ παρόντι τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, θὰ ἦτον ἀνάγκη τόσον ἐκτενῶς νὰ διαλάβωμεν περὶ τῆς παραδόσεως τῶν χειμένων καὶ περὶ τῶν χειρογράφων, ὥστε τὰ περὶ τούτου ἤθελον ὑπερβῇ τὰ ὅρια τοῦ παρόντος ἐγγχειριδίου καὶ ἤθελον προσλάβει τὸν χαρακτῆρα μονογραφίας περὶ τοῦ ὑπ' ὅψιν ἀντικειμένου.

Τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ τε τῆς μετέπειτα χρονογραφίας καὶ τῆς ἄλλης λογοτεχνίας δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ παρακολουθήσωμεν. Πλὴν τῶν μνημονευθέντων ἑρانيστῶν ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἤντλησαν ὁ Τζέτζης καὶ πολλοὶ χρονογράφοι. Οὗτοι δὲ ὑπάγονται εἰς δύο κατηγορίας κατὰ τὴν πρὸς τὸν Ἰωάννην σχέσιν των· ὁ μὲν Συμεὼν ὁ μάγιστρος καὶ λογοθέτης μετὰ τῶν ἀντιγραφάντων αὐτὸν Λέοντος γραμματικοῦ, Κεδρηνοῦ καὶ τοῦ συντάκτου τῆς ὑπὸ Μυράλτου ἐκδοθείσης παραλλαγῆς τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ ἤντλησαν ἐκ τοῦ ἑρανιστοῦ ἐκείνου, ὃν ὁ Πάτσιγ ἐκάλεσε «πηγὴν τοῦ Λέοντος» καὶ ἐν τῷ ὑπολοίπῳ ὁ Ἰωάννης παρουσιάζεται ἐπηυξημένος διὰ γεγονότων ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας· ὁ δὲ Μανασσῆς ὁδηγὸν ἑαυτοῦ προέστησε τὸν σαλμασιανὸν Ἰωάννην ὡς εἶχεν οὗτος ἀρχικῶς, τουτέστι ἄνευ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰδήσεων. Ἀλλὰ καὶ ὁ «κωνσταντίνιος Ἰωάννης» ἐχρησίμευσεν εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα,

οῖον εἰς τὸν Σουίδαν, Κεδρηνόν, Τζέτζην καὶ Πλα-
νούδην.

1. Ἐκδόσεις Ἀποσπάσματα τοῦ κώδικος Paris. 1763 (Excerpta Salmasiana), ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ J. A. Cramer, Anal. Paris. 2 (1839) 383-401. — Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα ὁμοῦ μὲ τὰς κωνσταντινείας ἐκλογὰς καὶ τὰς τοῦ κώδικος Paris. 1630 ἐξεδόθησαν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ μὲ σημειώσεις περὶ τῶν πηγῶν ὑπὸ C. Müller, Fragm. historic. Graec. IV 535-622 V 27-28. — Διαχρόρους γραφὰς εἰς τὰ σαλμασιανὰ ἀποσπάσματα ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ κώδικος Paris. 3026 ὁ G. V(itelli) ἐν Studi ital. di filol. classica 3 (1895) 382-384. — Τὰ αὐτὰ ἀποσπάσματα κεῖνται καὶ ἐν κώδικι Neapol. II. D. (ἄλλοτε I. E. 22)· πρβ. H. Gelzer ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 394. — Τὰ ἐκ τοῦ Ἰωάννου Σικελιώτου τεμάχια (ἐν τῷ κώδικι Vindobon. hist. 99) ἐξέδωκεν ἐν μέρει μόνον δυστυχῶς καὶ ἀνακριβῶς ὁ A. Heinrich, Die Chronik des Johannes Sikeliotes der Wiener Hofbibliothek, Programm, ἐν Graz 1892 σ. 1-10. — Τὴν εἰς τὴν Ὀδύσειαν ὑπόθεσιν ἐξέδ. ὁ Guil. Dindorf, Scholia graeca in Homeri Odysseam 1 (ἐν Ὁξφόρδῃ 1855) 3-6.

2. Βοηθήματα: F. Wollenberg, Ueber einige kuriose Druckfehler in der C. Müllerschen Rezension der Excerpte des Johannes Antiochenus, ἐν Zeitschrift für das Gymnasialwesen 1860 σ. 505-507. — F. Wollenberg, Excerpta e Joanne Antiocheno ad librum Peirescianum a se excussum emend., Programm des französ. Gymnasiums, ἐν Βερολίῳ 1861. — R. Friedrich, Zu Johannes von Antiochia, ἐν Jahns Jahrbücher 101 (1870) 416. — A. v. Gutschmid ἐν Die Grenzboten 22 (1863) 1, 346 = Kleine Schriften 5 (1894) 416. — Λίαν καρποφόρως ἐπέδρασεν εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἰωάννου Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Μαλάλα ἡ πραγματεία τοῦ Θεοδ. Μόμμσεν περὶ τῶν εἰς τὸν Δίωνα Κάσσιον ἀναγομένων μερῶν τῶν πλανουδείων καὶ κωνσταντινείων ἐκλογῶν ἐν Hermes 6 (1871) 82-91 καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ δημοσίευσις νέων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἰωάννου Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Ἰωάννου Μαλάλα αὐτόθι 323-383. — Ad. Koecher De Joannis Antiocheni aetate

fontibus auctoritate, Dissert. ἐν Βόννῃ 1871. — E. Piccolomini, Intorno ai collectanea di Massimo Planude ἐν Rivista di filologia 2 (1874) 101 ἔ. 149 ἔ. — O. Holder-Egger, Untersuchungen über einige annalistische Quellen zur Geschichte des 5. und 6. Jahrh. ἐν Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 1 (1877) 294-296. — Ταύτιζει τὸν Ἰωάννην Ἀντιοχείας πρὸς τὸν μονοφυσίτην πατριάρχην ὁ H. Gelzer, Die politische und kirchliche Stellung von Byzanz ἐν ταῖς Verhandlungen der 33. Versaml. deut. Phil. zu Gera, ἐν Λειψίῳ 1879 σ. 47 σημ. 32. — H. Haupt, Ueber die Herkunft der dem Dio Cassius beigelegten planud. Excerpte ἐν Hermes 14 (1879) 36-64· 291-297· 431-446. — Carl de Boor, Zu Johannes Antiochenus ἐν Hermes 19 (1884) 123-148 καὶ 20 (1885) 321 ἔ. — H. Gelzer, Sextus Julius Africanus, τόμ. I καὶ II, 1 πανταχοῦ (ἴδε πίνακα). — Ph. Boissevain, De excerptis Planudeis et Constantinianis ab A. Mai editis quae vulgo Cassio Dioni attribuuntur, Programm ἐν Rotterdam 1884 καὶ Ueber die dem Johannes Antiochenus zugeschriebenen Excerpta Salmasiana ἐν Hermes 22 (1887) 161-178. — G. Sotiriadis, Zur Kritik des Johannes von Antiochia, ἐν Jahns Jahrb. συμπληρωτ. τόμῳ 16 (1888) 1-125. — E. Patzig, Johannes Antiochenus und Johannes Malalas, Progr. ἐν Λειψίῳ 1892. — C. de Boor, Die Salmasichen und Treuschen Excerpte ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 195-211. — E. Patzig, Johannes Antiochenus Fragm. 200 Salm. und Procop ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 591—598 — Τινὰ τῶν σαλμασιανῶν καὶ κωνσταντινείων ἀποσπασμάτων ἐξετάζονται κατὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸν Μανασσῆν, Γλυκᾶν, Γεώργιον μοναχόν, Λέοντα γραμματικόν καὶ Κεδρηγόν ὑπὸ Gust. Nordmeyer ἐν Jahns Jahrb. συμπληρωτ. νόμῳ 19 (1893) 257-263. — Ἐντελῶς ἐπιπολαίως πραγματεύεται περὶ Ἰωάννου ὁ A. Wirth, Chronographische Späne, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 σ. 1 ἔ. — Περὶ τῶν παρὰ Ἰωάννη πηγῶν τῆς ἱστορίας τῶν τρωϊκῶν ἴδε τὰς ἐν § 140 μνημονευθείσας πραγματείας ὑπὸ W. Greif, (σ. 246-257), Ferd. Noack

καὶ E. Patzig' ἐτι δὲ E. Patzig, Die Troica des Johannes Antiochenus ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 23-29. — Περὶ πολλῶν ζητημάτων εἰς τὸν 'Ιωάννην ἀναφερομένων πραγματεύεται ὁ C. E. Gleys ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ: Beiträge zur Johannesfrage ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896). — Πρβ. καὶ τὴν εἰς τὰς §§ 112. 140 βιβλιολογίαν.¹⁾

142. Τὸ Πασχάλιον χρονικόν. Διὰ τοῦ κατὰ συνθήκην τούτου ὀνόματος — Chronicon Paschale — ὅπερ ὀφείλεται εἰς τὸν εὐρετήριον κανόνα τοῦ Πάσχα τὸν ἀποτελοῦντα τὴν βᾶσιν τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας, ἐτι δὲ καὶ διὰ τῶν ὀνομάτων Χρονικὸν Ἀλεξανδρινόν, Χρονικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ Χρονικὰ σικελικὰ (Fasti Siculi) γνωρίζεται ἑκτεταμένον τι χρονολογικὸν ἔργον, ὅπερ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ἐπιγράφεται: 'Ἐπιτομὴ χρόνων τῶν ἀπὸ 'Αδάμ τοῦ πρωτοπλάστου ἀνθρώπου ἕως κ' ἔτους τῆς βασιλείας 'Ηρακλείου τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ μετὰ ὑπατεῖαν ἔτους ιθ' καὶ ιη' ἔτους τῆς βασιλείας 'Ηρακλείου νέου Κωνσταντίνου τοῦ αὐτοῦ υἱοῦ Ἰνδικτιῶνος γ'. Εἶνε μετὰ τὸν Εὐσέβιον καὶ Γεώργιον σύγκελλον κατὰ τε τὴν ἑκτασιν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τὸ κυριώτερον ἔργον τῆς ἐλληνικῆς χριστιανικῆς χρονογραφίας, ἀποτελούμενον ἐκ χρονολογικῆς ἀναγραφῆς γεγονότων ἀπὸ τῆς πλάσεως τοῦ 'Αδάμ μέχρι τοῦ 629 μετὰ Χριστὸν ὡς πυρῆνος καὶ ἐκ πολυαρίθμων πολλαχοῦ παρεμβαλλομένων ἱστορικῶν σημειώσεων· ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναγραφὴ αὕτη ἐν τῷ ἐνὶ καὶ μόνῳ χειρογράφῳ, ἐξ οὗ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος λείπουσι, διακόπτεται εἰς τὸ ἔτος 627 μετὰ Χριστὸν. Τῆς χρονογραφίας προτάσσεται προοίμιον περιέχον ἐρανίσματα περὶ τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας καὶ περὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ Πάσχα. Ὁ συγγραφεὺς ἦτο σύγχρονος τοῦ αὐτοκράτορος 'Ηρακλείου (610—641), κληρικὸς προδήλως, πιθανῶς δὲ ἐκ τῶν οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ἐπὶ Σεργίου, ὅστις κατὰ περιέργον τρόπον πολὺ συχνὰ εἰσάγεται εἰς

¹⁾ Νέα ἀποσπάσματα τοῦ 'Ιωάννου ἐξ 'Αθωνικοῦ κώδικος μέλλει νὰ δημοσιεύσῃ ὁ Σπυρ. Π. Λάμπρος. Σ. Μ.

τὸ ἔργον καὶ πάντοτε μετὰ πολλῆς φροντίδος διὰ τοὺς νεωτερισμοὺς αὐτοῦ ἐν τῇ λειτουργικῇ τῆς ἐκκλησίας μνημονεύεται. Ἐπομένως ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ εἰς τὸ ἔτος 629 τελευτῶντος ἔργου ἀσφαλῶς δύναται νὰ ὁρισθῇ ὡς πίπτων εἰς τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ Ἡρακλείου. Ἄλλοτε ὑπετίθετο ὅτι ὑπῆρχε ἀρχαιοτέρα μορφή τοῦ ἔργου, ἀναγομένη εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου καὶ ὅτι τὸ παλαιότερον τοῦτο εἰς τὸ ἔτος 354 τελευτῶν πόνημα ἐξηκολούθησέ τις ἐπὶ Ἡρακλείου συγγραφεύς· ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην ἀνῆρσε διὰ τῶν ἐμβριθῶν ἐρευνῶν του ὁ Γέλτσερ.

Τὸ σπουδαιότατον ζήτημα, ὅπερ σχετίζεται πρὸς τὴν μὴ αὐτογενῆ ἀλλ' ἐντελῶς ἐκ ξένων τεμαχίων συναπαρτισθεῖσαν ταύτην χρονογραφίαν, εἶνε τὸ τῆς κριτικῆς περὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ ἐρεῦνης. Διὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους ὁ κύριος ὁδηγὸς τοῦ συγγραφέως ἦτο ὁ Σέξτος Ἰούλιος Ἀφρικανός, πρὸς ὃν ἀκριβῶς συμφωνεῖ τὸ ἔργον ἐν τῇ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ χρονολογίᾳ. Πρὸς ἐπένδυσιν δὲ τοῦ γενεαλογικοῦ σκελετοῦ μετεχειρίσθη ὁ συγγραφεὺς τὴν Γραφήν, ἐξ ἧς συχναίς ὁλόκληρα τεμάχια παραλαμβάνει, καὶ ἄλλην τινὰ νῦν ἄγνωστον πηγὴν οἰκοδομητικοῦ περιεχομένου. Ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἐπωφελεῖται, περιοριζόμενος εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὸν σκοπόν, τὸν κανόνα τοῦ Εὐσεβίου· εἰδήσεις τινὲς ὅμως πολύτιμοι προϋποθέτουσι καὶ ἄλλην τινὰ ἄγνωστον πηγὴν, ἣτις ἀνέρχεται πιθανῶς κατὰ τινα οἰονδήποτε τρόπον εἰς τὸν Πανόδωρον ἢ τὸν Ἀννιανόν. Εἰδήσεις ἐκ τοῦ Ψευδοκαλλισθένους ἀνάγονται ἴσως εἰς τὸν πλήρη Μαλάλαν. Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας (σελ. 309 ἐκδόσ. Βόννης) ἐμφανίζεται νέα πηγὴ, αἱ ἀναγραφαὶ τῶν ὑπάτων, διεσπαρμέναι δὲ τινες χρονογραφικαὶ σημειώσεις δεικνύουσι τὸν χαρακτῆρα τῶν λεγομένων ὑπατικῶν χρονογραφικῶν πινάκων. Τὴν αὐτὴν πηγὴν ἐχρησιμοποίησε καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ὑδάτιος εἰς τὴν λατινικὴν του χρονογραφίαν. Σαφῆ ἶχνη ὁμοίως ὑπάρχουσιν (ἐνεκα τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰ συρομακεδονικὰ ἔτη κτλ.)

τῶν πασχάλίων πινάκων τῶν ἐπισκοπῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ δὲ εἰδήσεις προέρχονται σχεδὸν πᾶσαι ἐκ σωζομένων ἔτι πηγῶν, ἰδίως ἐκ τῆς χρονογραφίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου καὶ ἐκ τοῦ Μαλάλα, ὅστις ἄφθονον ὕλην παρέσχε καὶ διὰ τὴν θύραθεν ἱστορίαν πρὸς περικόσμησιν τοῦ χρονολογικοῦ σκελετοῦ· καὶ τέλος ἐκ μαρτυρολογίων καὶ ἐκ τοῦ Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν συγγράμματος τοῦ Ἐπιφανίου. Ἀπὸ τοῦ 532 ἡ χρονογραφία καθίσταται ὅλως διόλου πενιχρὰ καὶ μέχρι τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου (582 — 602) σύγκειται σχεδὸν μόνον ἐκ τῶν ἀναγραφῶν τῶν ὑπάτων. Μόλις δὲ ἐν τῷ τελευταίῳ τμήματι, ὅπερ περιλαμβάνει τὸ τέλος τοῦ Μαυρικίου, τὴν βασιλείαν τοῦ Φωκᾶ καὶ τὰ πρῶτα δεκαεπτὰ ἔτη τοῦ Ἡρακλείου (σχεδὸν δηλαδὴ 600 — 627), γίνεται πάλιν διεξοδικώτερος ὁ συγγραφεὺς, προφανῶς διότι ἐνταῦθα διηγεῖται ὡς σύγχρονος.

Ἡ χρονολογία αὐτοῦ βασίζεται κατὰ τὰ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς χρονογράφοις εἰθισμένα ἐπὶ τῶν χρονολογιῶν τῆς Γραφῆς, τὰς ὁποίας διαδέχονται αἱ τῶν Βαβυλωνίων καὶ Περσῶν βασιλέων, τῶν Πτολεμαίων καὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἡ χριστιανικὴ χρονολογία ἄρχεται ἀπὸ τῆς 21 Μαρτίου 5507 καὶ εἶνε ἡ πρώτη ἀναφερομένη βυζαντηνὴ ἢ Ῥωμαϊκὴ (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀλεξανδρινὴν καὶ τὴν τῆς Ἀντιοχείας), ἥτις μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἦτο ἡ παραδεδεγμένη παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις. Ὁ συγγραφεὺς αὐτός, πλὴν τοῦ μνημονευθέντος μέρους τῆς συγχρόνου τοῦ ἱστορίας, ἐλάχιστα ἐξ αὐτοῦ προσέθηκε. Κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἄλλο καὶ ἐν τούτῳ ἔπραξε ἢ νὰ ἐπιτέμνῃ ἐνιαχοῦ καὶ νὰ συνδυάζῃ, οὐχὶ δὲ σπανίως διὰ τῶν σοβαρῶν παρεννοήσεών του μαρτυρεῖ τὴν ἐσχάτην ἀμάθειάν του. Ἐπιστημονικῶς καὶ λογοτεχνικῶς τὸ Πασχάλιον χρονικὸν εἶνε ἀσυγκρίτως ὑποδεέστερον τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Γεωργίου συγκέλλου, ἀλλὰ διὰ τὸ λαϊκὸν αὐτοῦ ὕφος ἔσχε πολλὴν πρακτικὴν ἐπίδρασιν καὶ διετήρησεν ἐξέχουσαν θέσιν ἐν τῇ μετὰ ταῦτα χρονογραφίᾳ. Τὸ Πασχάλιον хро-

νικὸν καὶ τὰ ἔργα τοῦ Μαλάλα καὶ τοῦ Ἰωάννου Ἀντιοχείως ἐκ-
προσωποῦσι τὸ λαϊκὸν ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον καὶ τὴν λαϊ-
κὴν περὶ τὴν ἱστοριογραφίαν ἐνασχόλησιν τῶν Βυζαν-
τινῶν· παρὰ τοῖς μᾶλλον πεπαιδευμένοις ἐτύγγανον ὀλίγης προ-
σοχῆς, διὸ καὶ διωρθώθησαν ὑπ' αὐτῶν ἢ ἀντικατεστάθησαν (ὑπὸ
τοῦ Γεωργίου συγγέλλου, τοῦ Ζωναρᾶ κ. ἄ.)

Μετὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος (σ. 355, 6 ἐκ-
δόσ. Βόννης) παρενεβλήθη ὑπὸ ὑστέρας χειρὸς εἰς τὸ Πασχάλιον
χρονικὸν ξηρὰ ἀναγραφὴ τῶν Ῥωμαίων καὶ Βυζαντινῶν αὐτο-
κρατόρων μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ μονομάχου (1042), ἥτις δι-
καίως ὑπὸ τῶν ἐκδότων ἀπεχωρίσθη τοῦ κειμένου καὶ προσηρτήθη
εἰς αὐτὸ παραρτηματικῶς (ἐκδόσ. Βόννης II 90 ἐ. πρβ. II 292).

1. Ἐκδόσεις: "Ἐκδοσις ἀρχικὴ: Chronicon Alexandrinum etc.
studio Matthaei Raderi, ἐν Μονάχῳ 1615, κακὸν κείμενον κατὰ
τὸν νέον καὶ πλήρη σφαλμάτων κώδικα Monacensis (μετὰ λατιν. μετα-
φράσεως). — Ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς διωρθωμένη,
καὶ ἡ ἐκδοσις ὑπὸ C. du Cange, ἐν Παρισίοις 1688. — Ἀνετυπώθη
ἐν Βενετίᾳ 1729 — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ L. Dindorf,
ἐν τόμοις δυοῖς, ἐν Βόννῃ 1832· τὸ κείμενον εἶναι σημαντικῶς διωρθω-
μένον ἐν ταύτῃ ἐπὶ τῇ βᾶσει τοῦ κατὰ πρῶτον μεθοδικῶς χρησιμο-
ποιηθέντος κυρίου χειρογράφου, τοῦ κώδικος Vaticanus 1941· ἐν τῷ
δευτέρῳ τόμῳ προλεγόμενα καὶ σχόλια ὑπὸ Du Cange μετὰ προσ-
θηκῶν τινων σχετιζομένων πρὸς τὸ Πασχάλιον χρονικόν. — Ἐπανελήφθη
παρὰ Migne, Patr. gr. 92, 1-1158 (μετὰ τῶν προτέρων προσθη-
κῶν τὸ κείμενον κατὰ τὸν Dindorf).

2. Βοηθήματα: Fried. Roesler, Chronica medii aevi etc.
res saec. IV. V. VI. exponentia, τόμ. 1 (ἐν Τυβίγγῃ 1798) 108-
110. — L. Ideler, Handbuch der mathematischen und te-
chnischen Chronologie 2 (1826) 350 ἐ. καὶ 459-465. — A. Cra-
mer, Anal. Paris. 1 (1839) 352 ἐ., ὅπου πλὴν ἁνωνύμων τινῶν
διατριβῶν περὶ φυσικῶν ἀντικειμένων εὕρηνται καὶ διάφοροι μέθοδοι πρὸς
ὑπολογισμὸν τῶν κύκλων τοῦ Πάσχα. — Περὶ τῆς ἐν τῷ Πασχάλιῳ
χρονικῷ (I, 60, 9-64, 8) περιεχομένης παραλλαγῆς τοῦ Διαμερισμοῦ

τῆς γῆς πραγματεύεται ὁ A. v. Gutschmid, Zur Kritik des Διαμερισμὸς τῆς γῆς, ἐν Rhein. Museum Neue Folge 13 (1858) 377-408 = A. v. Gutschmid Kleine Schriften 5 (1894) 240-273. Ἡ μὲν δημοσιευθεῖσα ζῶντος ἐστὶ τοῦ Gutschmid ἐκτενὲς παραλλαγή τῆς διατριβῆς ταύτης εὐρίσκεται νῦν ὁμοίως ἐν ταῖς Kleine Schriften 5 (1894) 585-717. — Th. Mommsen, Römische Chronologie, 2 Auflage, ἐν Βερολίῳ 1859 σ. 113 ἔ. — Edouard Dulaurier, Recherches sur la Chronologie Arménienne, ἐν Παρισίοις 1859 σ. VII ἔ. καὶ 167 ἔ. — O. Holder-Egger, Untersuchungen über einige annalistische Quellen zur Geschichte des 5. und 6. Jahrh., ἐν Neues Archiv der Gesell. für ältere deutsche Geschichtskunde 2 (1877) 59-86. — Περὶ τῶν χρονικῶν τῆς Κ|πόλεως ὡς πηγῆς τοῦ συγγραφέως τοῦ Πασχαλίου χρονικοῦ καὶ περ τῆς μικρᾶς ἀξιοπιστίας αὐτοῦ ἐκεῖ ὅπου δὲν ἀντλεῖ ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης, πραγματεύεται ὁ O. Seeck, Studien zur Geschichte Diocletians und Constantins II. Idacius und die Chronik von K|pel, ἐν Jahns Jahrb. 139 (1889) 601-635. — Πρὸς καὶ G. Kaufmann, Die Fasten von Kpel und die Fasten von Ravenna, ἐν Philologus 42 (1884) 471-510. — Th. Mommsen, Monumenta Germaniae historica, Auctores antiquissimi τόμ. IX σελ. 1 (1891-1892) 119-247· 272-301. — C. Frick, Die Fasti Idatiani und das Chronicon Paschale ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 283-292 (ἀποδεικνύει ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Π. χ. πολλὰ προσέθηκεν ἐκ τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Μαλάλα εἰς τὴν λατινικὴν αὐτοῦ πηγὴν, ἣτις καὶ εἰς τὴν χρονογραφίαν τοῦ Ἰδατίου ὑπόκειται). — Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Π. χ. πρὸς τὰ Excerpta latina Barbari κ. τ. τ. ἴδε C. Frick, Chronica minora, τόμ. 1, ἐν Λειψίᾳ, Biblioth. Teubneriana 1893 σ. XC ἔ. — C. Wachsmuth, Einleitung in das Studium der alten Geschichte, ἐν Λειψίᾳ 1895 σ. 195 ἔ. — Τὸ κύριον σύγγραμμα εἶνε: Heinrich Gelzer, Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronographie II 1, (ἐν Λειψίᾳ 1885) 138-176 (καὶ I 228 ἔ. καὶ ἀλ-λαχοῦ). — Πρὸς καὶ τὰ περὶ χρονολογίας πραγματευόμενα συγγράμματα παρὰ Fr. Unger, Zeitrechnung der Griechen und Rö-

mer, Handbuch der klass. Altertumswissenschaft I² (1892) 713 ε.

3. Ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου: Τὸ κύριον χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἀπέρρευσαν τὰ λοιπὰ χειρόγραφα καὶ αἱ ἐκλογαί, εἶνε ὁ κώδιξ Vaticanus gr. 1941 τοῦ 1 αἰῶνος. — Περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν κατόπιν ἀντιγράφων αὐτοῦ πρβ. Ch. Graux, Archives des missions scientifiques IIIe série, τόμ. 15 (1889) 315-317· 369 ε. — Ἀντίγραφον ἐκ τοῦ Οὐατικανοῦ κώδικος ἦτο προφανῶς καὶ ὁ ἐν ἔτει 1671 καεῖς κώδιξ Escorial., ἐν τῷ ὁποίῳ κάποιος ἐπιτήδευος Ἑλλήν ἀπέδωκε τὸ Πασχάλιον χρονικὸν εἰς τὸν Μαρκελλίνον καὶ Ἰππόλυτον. Πρβ. Th. Mommsen, Monumenta Germaniae historica, Auct. antiquissimi τόμ. IX μέρος 1 σ. 86.

143. Γεώργιος σύγκελλος. Ὁ μοναχὸς Γεώργιος, ἐπονομαζόμενος ὁ σύγκελλος¹⁾, συνέγραψεν Ἐκλογὴν χρονογραφίας, ἀρχομένην ἀπὸ τῆς δημιουργίας καὶ χωροῦσαν μέχρι Διοκλητιανοῦ (284 μετὰ Χριστόν). Περὶ τοῦ βίου τοῦ συγγραφέως μαθητόμεν τινα μόνον παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐκ τῶν ἐν τῷ ἔργῳ του σημειώσεων, παρὰ τοῦ συνεχίσαντος αὐτὸν Θεοφάνους ἐκ τοῦ προσιμίου τῆς χρονογραφίας του καὶ ἐκ τῶν ἐν μέρει ἀναμφιβόλως ἐσφαλμένων παρατηρήσεων τοῦ Ἀναστασίου βιβλιοθηκαρίου, τὰς ὁποίας οὗτος προτάσσει ἐν τῷ περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἐρανίσματί του περὶ τοῦ βίου τοῦ Γεωργίου συγγέλλου καὶ περὶ τοῦ Θεοφάνους. Πρὶν λάβῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ συγγέλλου, ὁ Γεώργιος διέτριψεν ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γῇ²⁾. Ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Ταρασίου (784—806) ὁ Γεώργιος σύγκελλος ὑπῆρξεν ἐξ ἀπορρήτων γραμματεὺς

¹⁾ Περὶ τοῦ ἀξιώματος τούτου, ὅπερ ἦτο ἐν τῶν ὑψίστων τοῦ πατριαρχείου (πολλὰκις σύγκελλοι προεχειρίσθησαν πατριάρχει) ἴδε Du Cange, Glossarium mediae et infimae Graecitatis ἐν λέξει σύγκελλος στήλῃ 1740 ε καὶ G o a r ἐν τοῖς προλεγομένοις εἰς τὸν Γ. σύγκελλον ἐκδόσ. Βόννης II 55 ε. Ὁ ἀριθμὸς τῶν συγγέλλων ἐποικίλλε βραδύτερον διακρίνεται καὶ εἰς πρωτοσύγκελλος [οὕτω λέγεται καὶ σήμερον ὁ τοῦ οἴκουμενικοῦ πατριαρχείου]. Ἡ λέξις παράγεται ἐκ τοῦ ἑλλας, cella,

²⁾ σ. 200, 21 ε. ἐκδόσ. Βόννης.

αὐτοῦ· μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Ταρασίου ἀπεσύρθη εἰς μονήν τινα καὶ ἐνταῦθα συνέγραψε τὴν χρονογραφίαν του. Τὸ 810 ἔζη ἀκόμη ¹⁾. Τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἔργου τοῦ ἐν τῷ μεταξύ ἀποθανόντος Γεωργίου ἀνέλαβεν ὁ σύγχρονος καὶ φίλος του Θεοφάνης ὁ ὁμολογητῆς. Εἶνε δὲ ἡ χρονογραφία τοῦ Γεωργίου συγγέλλου μετὰ τὴν τοῦ Εὐσεβίου τὸ σπουδαιότατον ἔργον πρὸς γνῶσιν τῆς χριστιανικῆς χρονογραφίας. Ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι χαρακτηρίζει αὐτὸ ἀνήκει οὐχὶ εἰς τὸν συγγραφέα, ἀλλ' εἰς τοὺς προηγητάς του, τῶν ὁποίων ἕως τὰ λεγόμενα δὲν ἀποδέχεται ὅλως ἀκρίτως. Ἡ διάταξις τοῦ ἔργου εἶνε καθαρῶς χρονογραφικὴ, τουτέστι τῶν γεγονότων ἡ ἀφήγησις συνείρεται ἀπλῶς εἰς τὰ ἔτη ἅνευ ἐσωτερικῆς συναφείας, ὥστε τὸ κείμενον συχνάκις διακόπτεται ὑπὸ μακρῶν, ξηρῶν χρονολογικῶν πινάκων καὶ καθίσταται ἐπομένως αὐτὸ τοῦτο πῖναξ ἱστορικὸς μᾶλλον μετὰ τινων ἐγκαταμιγνυομένων ἀναπτύξεων ἢ γενικὴ ἱστορία, ὡς ἠθέλαμεν ἐννοήσει αὐτὴν σήμερον. Ἡ ἐπεξεργασία τῶν διαφορῶν μερῶν εἶνε πως ἄνισος. Διότι ἐνῷ περὶ τὸν ὑπολογισμόν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως καὶ τὴν ἀφήγησιν τῶν εὐαγγελικῶν γεγονότων ἐπιμελέστερον διέτριψε, ἡ ἐπομένη τούτοις τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἱστορία μέχρι Διοκλητιανοῦ εἶνε πενιχρὰ ὅλως διόλου, σχεδὸν ἀπλοῦν ἐράνισμα ἐκ τοῦ κανόνος καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου καὶ τῆς χρονογραφίας τοῦ Δεξίππου· καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ εἶχεν ἤδη εὖρει πιθανῶς προητοιμασμένον τὸ ὕλικόν παρὰ τῷ κυρίῳ ὁδηγῷ αὐτοῦ Πανοδώρῳ. Τὴν προσοχὴν του προφανῶς ἐπέστησεν εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς πρὸ Χριστοῦ ἱστορίας καὶ εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν δεδομένων. Δεσπόζει δὲ ὁλονότι τοῦ ἔργου τοῦ Γεωργίου συγγέλλου καθαρῶς θεολογικὸν πνεῦμα.

Τὰ περὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ διεσάφησεν ἰδίως ὁ Γέλτσερ. Ἐν πρώτοις ἀπεδείχθη δι' αὐτοῦ ἐσφαλμένον τὸ ἄλλοτε ὑποτεθέν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχεν αὐτὸν τὸν Ἰούλιον Ἀφρικανὸν

¹⁾ σ. 389, 20 δπου τὸ ἔτος 6302 (=810) καλεῖ τὸ ἐνεστὼς ἔτος.

καὶ μάλιστα τὸν γνήσιον Μανέθωνα. Πραγματικαὶ πηγαὶ τοῦ Γεωργίου συγγέλλου δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι μόνον αἱ δύο Ἀλεξανδρινοὶ χρονογράφοι Πανόδωρος καὶ Ἀννιανὸς καὶ ἡ Ἀγία Γραφή· πάλιν ὅμως δύσκολον εἶνε νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν πρὸς τὸν Πανόδωρον καὶ Ἀννιανὸν σχέσιν του, διότι τὰ ἔργα αὐτῶν ἀπωλέσθησαν πλὴν τεμαχίων τινῶν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου συγγέλλου παρατιθεμένων καὶ τινων ἀποσπασμάτων σωθέντων ἰδίως παρὰ Σύροις συγγραφεῦσιν. Ὁ μὲν Πανόδωρος, ὁ «εὐμαθὴς διάδοχος» τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ Εὐσεβίου, γνωστὸς εἰς ἡμᾶς σχεδὸν μόνον διὰ τοῦ Γεωργίου συγγέλλου, ἤχημασε κατὰ τὰ 395 ἕως 408· ὁ δὲ Ἀννιανός, ὅστις ἠκολούθησε τὸν Πανόδωρον εἰς τὰ χρονολογικὰ πράγματα καὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν, εἶνε νεώτερος κατὰ τι· τὸ ἔργον του συνετέλεσε κατὰ τὸ ἔτος 412. Ὁ Πανόδωρος ἠντλησε κυρίως ἐκ τοῦ Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ, ἐκ τοῦ κατὰ ἑκατὸν ἔτη νεωτέρου Εὐσεβίου καὶ ἐκ τοῦ Δεξιππου. Ὡστε ὅ,τι παρὰ τῷ Συγγέλλῳ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας πηγὰς ἀνάγεται, ὀφείλεται πιθανῶς κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν Πανόδωρον ἢ εἰς μεταγενέστερόν τι συνεράνισμα, οὗ τὸ κύριον συστατικὸν μέρος ἀπετέλει ὁ Πανόδωρος. Εἰς τὸν Πανόδωρον — εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως — ἀνάγεται πρὸς τούτοις καὶ πᾶν ὅ,τι ὁ Σύγκελλος ἀφηγεῖται περὶ τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας· παρ' αὐτῇ εὗρηκε τὸν κανόνα τοῦ Μανέθωνος ἐν τῇ παραλλαγῇ τοῦ Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ καὶ τοῦ Εὐσεβίου, ἔπειτα τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς βίβλου τοῦ Σώθιος μόνον ἐκ τοῦ Συγγέλλου γνωστὴν αἰγυπτιακὴν ἱστορίαν καὶ τὸ ὡσαύτως παρ' αὐτῷ μόνον ἀναφερόμενον παλαιὸν χρονικὸν (ἀναγραφὴ τῶν Αἰγυπτίων βασιλέων). Καὶ τὰ ἐκ τοῦ Διοδώρου καὶ ἄλλων θύραθεν ἱστορικῶν παρατιθέμενα τεμάχια τὸ πολὺ θὰ παρέλαβεν ὁ Γεώργιος σύγκελλος ἐκ τοῦ Εὐσεβίου, ὅστις βεβαίως περιῆλθεν εἰς τὰς ὀφείας του ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν πατριαρχείων· ἀλλ' ἴσως καὶ ταῦτα ὁμοίως ἐκ τοῦ Πανοδώρου παρέλαβεν. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐδανείσθη καὶ τὰ ἀπόκρυφα τεμάχια ἐκ τῆς λεγομένης λεπτῆς Γενέσεως κ. ἄ. Ὁ δὲ Ἀννιανὸς ἦτο τοιοῦτος, ὅποιον ἀκριβῶς ἐπε-

θύμει αὐτὸν ὁ Γεώργιος διὰ τὰς λεπτομερείας τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας· θαυμάζει αὐτὸν καὶ δι' ἄλλα καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀνακάλυψιν, ὅτι ἡ 25ῃ Μαρτίου, ἥτις ἦτο ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τοῦ ἔτους, εἶνε πρῶτον μὲν ἡ χρονολογία τῆς θείας τοῦ κόσμου δημιουργίας, δεύτερον δὲ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως καὶ τρίτον τῆς ἀναστάσεως. Ἰδίως σπουδᾶς ἔκαμεν ὁ Σύγκελλος πρὸ πάντων εἰς τὰ κανονικὰ βιβλία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης. Ἐν τούτῳ δὲν ὤκνησε νὰ ἐνδιατρίψῃ καὶ εἰς κοπιώδεις προκαταρκτικὰς ἐργασίας ἐπὶ χειρογράφων, παραβαλὼν «ἀντίγραφον λίαν ἠκριβωμένον κατὰ τε τὴν στιγμὴν καὶ προσφῶδιαν», ὅπερ προήρχετο ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τῆς μητροπόλεως τῆς Καισαρείας καὶ περιεῖχε διορθώσεις τοῦ μεγάλου Βασιλείου. Ἐνεκα δὲ τῶν ιστορημάτων τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀναγκάζεται πολλάκις νὰ ἀποκηρύξῃ ὡς μὴ ἀξιοπίστους ἐν τῇ χαλδαϊκῇ καὶ αἰγυπτιακῇ ιστορίᾳ καὶ αὐτὸν τὸν Πανόδωρον καὶ Ἀννιανόν, οὓς ἄλλως μεγάλως τιμᾷ ὡς αὐθεντίας ιστορικός. Τῆς ἐβραϊκῆς ὅμως γλώσσης δὲν ἦτο γνώστης ὁ Σύγκελλος καὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐσπούδασε κατὰ τὴν τῶν Ο' ἐρμηνείαν· καὶ — κατὰ γνήσιον ἐλληνικὸν τρόπον — θεωρεῖ μάλιστα τὸ κείμενον τῶν ἐβδομήκοντα καλλιτερον τοῦ ἐβραϊκοῦ! Πλὴν τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἀμέσως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀνέγνωσε καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας, οἷον τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνόν, Ἰωάννην Χρυσόστομον. Εἰς ὑστέρους χρόνους κατὰ περίεργον τρόπον ἡ χρονογραφία τοῦ Συγκέλλου δὲν εὗρισκε μιμητάς. Προφανῶς ἦτο πολὺ λογία διὰ τοὺς μὲ τὸν Μαλάλαν καὶ τὰ ὅμοια χυδαῖα βιβλία εὐχαριστουμένους καὶ πολὺ ἐνδεῆς λαϊκῆς ὕλης. Μία δὲ καὶ μόνη χρονογραφία δύναται διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα νὰ ταχθῇ παρὰ τὴν τοῦ Συγκέλλου, ἥτις ὅμως μόνον ἀποσπασματικῶς διεσώθη ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἐκλογὴ ιστοριῶν.

1 Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχική: Georgii Monachi... Syncelli chronographia et Nicephori Patriarchae CP Breviarium chronographicum cura et studio P. Jacobi Goar, ἐν Παρι-

σίαις 1652 (ἐν τῇ παρισιανῇ συναγωγῇ τῶν Βυζαντινῶν).— Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ Guil. Dindorf, ἐν τόμοις δυοῖν, ἐν Βόννῃ 1829 μετὰ τῆς πραγματείας τοῦ G. Bredow (τὸ πρῶτον ἐτυπώθη ἐν ταῖς αὐτοῦ Epistolae Paris. ἐν Λειψίᾳ 1812), ἔτι δὲ μετὰ τῶν προλεγομένων, τῶν χρονολογικῶν πινάκων, τῶν σχολίων καὶ τῶν εὐρετηρίων τοῦ Goar καὶ τῶν ἀντιρρητικῶν παρατηρήσεων τοῦ Σκαλιγέρου. — Νέα ἐκδόσις ὑπὸ H. Gelzer καὶ W. Reichardt μέλλει νὰ ἐκδοθῇ παρὰ B. G. Teubner ἐν Λειψίᾳ ἐν τῇ ἀγγελοθείᾳ συναγωγῇ τῶν « Sriptores sacri et profani ».

2. Βοηθήματα: Αἱ παλαιότεραι ἐργασίαι, αἵτινες ἀνετυπώθησαν ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης, ἔχασαν τὴν ἀξίαν των μετὰ τὰς νεωτέρας ἐρεῦνας. Πρέπει ν' ἀναφέρωμεν ἰδίως: G. Friedrich Unger, Chronologie des Manetho, ἐν Βερολίνῳ 1867 σ 20 ἐ.— E. Hiller, Eusebius und Cyrillus, ἐν Rhein. Museum 25 (1870) 253-262. — Carl Frick ἐν Rhein. Mus. 29 (1874) 252-281 καὶ ἐν Jahns Jahrb. 135 (1887) 320. — Διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον ἐκ τοῦ ἀντιτύπου τοῦ A. v. Gutschmid ἐξέδωκεν ὁ A. Gelzer, Von Gutschmids Diorthose der ägyptischen Königsliste des Eratosthenes ἐν Rhein. Mus. 44 (1889) 267-272. — Πρὸς A. v. Gutschmid, Kleine Schriften I (1889) 278. — C. de Boor, Römische Kaisergeschichte in byzantinischer Fassung I ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 26—30. — Franz Rühl, Die tyrische Königsliste des Menander von Ephesos, ἐν Rhein. Mus. 48 (1893) 565-578. — H. Gelzer, Die vorflutigen Chaldäerfürsten des Annianos, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 391-394. — C. Trieber, Zur Kritik des Eusebius. I. Die Königstafel von Alba Longa, ἐν Hermes 29 (1894) 125—142. — Χωρίον τι παρεννοηθὲν ὑπὸ Goar, ἐνθα ὁ Σύγκελλος ἀναφέρει ἐν «ισόψηφον» (29 C ἐκδόσ. Παρισίων=52, 19 ἐκδόσ. Βόννης), ἐξήγησεν ὁρθῶς κατὰ πρότασιν τοῦ Scaliger ὁ Fr. Boissonade, Analecta gr. 2 (1830) 460. — Τὸ κύριον σύγγραμμα: H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885) 176-249, ὅπου καὶ ἄλλη νέα βιβλιολογία εὐρίσκεται. — Πρὸς καὶ W. Christ, Griech. Litteraturgeschichte, 2 Auflage § 609.

3. Ὁ Γεώργιος σύγκελλος ἠκολούθησε τὴν ἀλεξανδρινὴν χρονολογίαν τοῦ Πανοδώρα, ἀρχομένην τὴν 1ην τοῦ Τῶθ 5493 πρὸ Χριστοῦ. Παλαιογραφικῶς ἐνδιαφέρον μαρτύριον τῆς χρονολογίας ταύτης εἶνε τὸ ἐν τῇ αὐτοκρ. δημοσίᾳ βιβλιοθήκῃ τῆς Πετροπόλεως ὑπάρχον νῦν *Ψαλτήριον τῆς συλλογῆς Οὐσπένσκη*, τοῦ ὁποίου ἡ χρονολογία (877/878 μετὰ Χριστόν) ἐξηγεῖται μόνον διὰ τῆς ἀλεξανδρινῆς. Franz Rühl, *Die Datierung des Uspenskij'schen Psalters*, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 588 ἐ.

4. Τὴν *Ἐκλογὴν ἱστοριῶν* ἐξέδ. ὁ J. A. Cramer, *Analecta* Paris. 2 (1839) 165-230.—Πρβ. H. Gelzer, *Sextus Julius Africanus* II 1 (1885) 298-315.

144. Θεοφάνης ὁ ὁμολογητῆς, γεννηθεὶς ἐπὶ Κωνσταντίνου Κοπρωνύμου (741—774) ὡς μονογενὴς υἱὸς πλουσίων καὶ ἐπιφανῶν γονέων ἐν Βυζαντίῳ, κατέλιπε τὰ ἐγκόσμια μόλις τελεσθέντος τοῦ γάμου καὶ πρὸ τῆς συζυγικῆς συμβιώσεως μετὰ τῆς εὐσεβοῦς θυγατρὸς Βυζαντινοῦ πατρικίου καὶ ἰδρυσε τὴν Μονὴν τοῦ μεγάλου ἀγροῦ παρὰ τὴν Σιγριανήν, ἐκ τῆς ὁποίας σήμερον ἔτι σώζονται ἐρείπια εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Προποντίδος μετὰ τὸν Κυζίκου καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ῥυνδακοῦ¹. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ὀνομάζει αὐτὸν συγγενῆ του²). Ἐπὶ εἰκονομάχων, εὐπαρρησίαστος καὶ δραστήριος ἀντίπαλος Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου, ἐκλήθη ὁ Θεοφάνης εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀνεκρίθη καὶ μετὰ διετῆ φυλάκισιν ἐξωρίσθη εἰς Σαμοθράκην, ὅπου καὶ εὐθὺς κατόπιν ἀπέθανε (περὶ τὸ 817). Ἡ ἐκκλησία κατέταξεν αὐτὸν ὡς ὁμολογητὴν εἰς τοὺς ἁγίους.

Εἰς ἐπίμονον παράκλησιν ὑπείκων τοῦ ἐπιθανάτου φίλου του Γεωργίου συγκελλοῦ (ἀποθανόντος 810/11) ἀνέλαβε τὴν ἐξακο-

¹) Κατὰ τὸν W. Regel ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 1 (1895) 238. Πρβ. καὶ Τρύφ. Ε. Εὐαγγελίδου, *Οἱ βίαι τῶν ἁγίων*, ἐν Ἀθήναις 1895 σ. 235 ἐ.

²) Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν κεφ. 22 = ἐκδόσ. Βόννης III 106 13 ἐ. "Ἐως ὧδε ἐκάνοντο τοὺς χρόνους τῶν Ἀράβων ὁ ἐν ἁγίοις Θεοφάνης, ὁ τὴν μονὴν συστήσας τοῦ καλουμένου μεγάλου ἀγροῦ, μητρόθειας τυγχάνων τοῦ μεγάλου καὶ εὐσεβοῦς καὶ χριστιανικωτάτου βασιλεῖος Κωνσταντίνου υἱοῦ Λέοντος τοῦ σοφωτάτου καὶ ἀγαθοῦ βασιλεῖος.

λούθησιν τῆς μὴ συντελεσθείσης χρονογραφίας τούτου καὶ κατήγαγε ταύτην ἀπὸ τοῦ σημείου, ὅπου διακόπτει τὴν ἀφήγησιν ὁ προηγητὴς αὐτοῦ, τουτέστιν ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ, μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Α' Παγκαβέ, ἥτοι ἀπὸ τοῦ 284 μέχρι τοῦ 813. Ἡ συγγραφὴ τῆς χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους πίπτει εἰς τὰ ἔτη 810/11 μέχρι 814/15 ἥτοι εἰς τὸν μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Γεωργίου συγκέλλου καὶ τῆς ἐγκαθείρξεως τοῦ Θεοφάνους χρόνον. Ἀναμφιβόλως δὲ παρέλαβεν ὁ Θεοφάνης παρὰ τοῦ φίλου του συγκέλλου καὶ τὰς πηγάς, ἐξ ὧν οὗτος εἶχεν ἀντλήσῃ καὶ ἐμελέτα ἔτι νὰ ἀντλήσῃ. Περὶ τῆς ἀφορμῆς, ἐξ ἧς εἰς τὴν συγγραφὴν ὠρμήθη, πληροφορεῖ ἡμᾶς ἱκανῶς ὁ Θεοφάνης ἐν τῷ βραχεῖ προοιμίῳ. Βεβαίως δηλονότι, ὅτι τὸ βαρὺ ἔργον ἀνέλαβε μόνον ἵνα ἐκτελέσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ φίλου του.

Ἡ οὐσιώδης ἀρχή, ἐφ' ἧς ἐστηρίχθη ὁ Θεοφάνης ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς χρονογραφίας του, εἶνε ἡ χρονολογική, ἥτοι ἡ συναρμογὴ συμπάσης τῆς ἱστορικῆς ὕλης πρὸς ἓν ἕκαστον ἔτος. Ἡ διακοπὴ αὕτη τῆς συναρθείας τῶν γεγονότων παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας χρονογραφίας, οὗ ἕνεκα ἡ ἀφήγησις ἐκ νέου καθ' ἕκαστον ἔτος ἀναλαμβάνεται· ἀλλ' εἰς αὐτάς πλὴν τῶν ἀπὸ τῆς δημιουργίας ἐτῶν καὶ τῆς συνήθους χρονολογίας σημειοῦνται πρὸς τούτοις τὸ πολὺ καὶ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς καθορισμὸν τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς ἀφηγήσεως. Ὁ Θεοφάνης ὁμῶς προσθέτει καὶ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας τῶν Περσῶν βασιλέων καὶ τῶν Ἀράβων, ὡς καὶ τῶν πέντε πατριαρχῶν. Αἱ χρονολογίαι δὲ αὗται παρεισάγονται μετὰ πολλῶν ταλαντεύσεων καὶ χασμάτων ἐν εἴδει πινάκων εἰς αὐτὸ τὸ ἱστορικὸν κείμενον. Ἡ ιδέα αὕτη ὑποφαίνεται ἤδη ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Γεωργίου συγκέλλου· ἀλλ' ἐν αὐτῷ, ὅπερ ἄλλως κάμνει τὴν ἐντύπωσιν προχείρου συναγωγῆς ὕλικού μὴ ἐπεξεργασμένου εἰσέτι, τὸ σύστημα δὲν εἶνε ἀκόμη τελείως ἐφηρμοσμένον¹⁾).

Ὁ Θεοφάνης, ὅστις ὅπως καὶ ὁ προηγητὴς του Γεώργιος σύγ-

1) Ἴδε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Θεοφάνους ὑπὸ C. de Boor II 464 ε.

κεῖλος σκοπὸν προέβαλεν ἀπλῶς τὴν μετάδοσιν τῆς ὕλης, σπανίως καὶ μόνον ἐν παρόδῳ ἀναφέρει τὰς πηγὰς του. Διὸ δυσχεραίνεται πολὺ ἡ περὶ τούτων ἔρευνα. Διὰ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τὴν μέχρι τοῦ θανάτου Θεοδοσίου τοῦ Β' σαφῶς φαίνεται ὡς πηγὰὶ αὐτοῦ αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἱστορίαι τοῦ Σωκράτους, Σωζομένου καὶ Θεοδώρητου¹⁾ καὶ ὅμως οὐδὲ τούτους τοὺς συγγραφεῖς ἐπωφελήθη ὁ Θεοφάνης πιθανῶς ἀμέσως, ἀλλ' ἐκ τινος ἐκλογῆς προερχομένης ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Θεοδώρου ἀναγνώστου²⁾. Εἶνε δὲ αὕτη ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς μετέπειτα καὶ ὁ Γεώργιος μοναχός, Συμεὼν ὁ μάλιστα καὶ λογοθέτης καὶ ἄλλοι ἤντηλσαν, διὸ καὶ ὁ Θεοφάνης ἐνιαχοῦ συμφωνεῖ πρὸς τοὺς χρονογράφους τούτους. Διὰ τοὺς κατόπιν χρόνους συμφωνεῖ ὁ Θεοφάνης πρὸς τὸν Προκόπιον, Ἀγαθίαν, Ἰωάννην Ἐπιφανέα, Θεοφύλακτον Σιμοκάτην, Μαλάλαν, Γεώργιον Πισίδην καὶ πρὸς τὸ σύνταμον χρονογραφικὸν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Ἀλλὰ κατὰ πόσον καὶ τούτους τοὺς συγγραφεῖς ἀπ' εὐθείας ἐχρησιμοποίησεν ἢ ἐμμέσως διὰ τινος ἐξ αὐτῶν ἀπορρευσάσης πηγῆς, ἀνάγκη νὰ ὀρίσῃ ἀκριβεστέρα ἔρευνα. Ὅπου συμφωνεῖ πρὸς τὸν Νικηφόρον, φαίνεται ὅτι δὲν ἤντηλσεν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀρχαιοτέρας κοινῆς ἀμφοτέρων πηγῆς. Πιθανῶς ὠφελήθη ὁ Θεοφάνης καὶ ἐκ τινος χρονικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁμοίου πρὸς τὰ ἀρχαῖα ὑπατικὰ χρονικά, ἀλλ' ἐκτενεστέρου. Περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἀναγραφῆς τῶν ἐπισκόπων ἴδε καὶ ἔκδοσιν de Boor II 484. Περὶ δὲ τῶν τμημάτων ἅτινα πραγματεύονται περὶ Μωάμεθ καὶ τῶν πρώτων αὐτοῦ διαδόχων, ὑποθέτει ὁ Ράϊσκε ὅτι ἀνάγονται εἰς συροελληνικὴν τινα πηγὴν· ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου οὐδὲν γνωρίζομεν βέβαιον. Ἐννοεῖται ὅτι παρὰ τοῦ ἀσκητοῦ Θεοφάνους, ὅστις συναισθανόμενος τὴν ἀδυναμίαν του μόνον ἐκ συμπτώσεως ἀπὸ θεολόγου ἔγινεν ἱστορικός, προδήλως δὲ ἦτο

1) Ἴδε W. Christ, Griech. Litteraturgeschichte 2ας ἐκδός. § 622.

2) Ἴδε W. Christ, Griech. Litterat. 2ας ἐκδός. § 622. C. de Boor, Θεοφ. χρονογρ. I σ. VIII καὶ Sarazin (ἴδε κατωτέρω).

ἡναγκασμένος νὰ ἐργασθῇ καὶ μετ' ἀσυνήθους σπουδῆς, δὲν πρέπει νὰ περιμένωμεν βαθεῖαν πολυμάθειαν, χρονολογικὴν ἀκρίβειαν, ὀξεῖαν κριτικὴν καὶ ἐν γένει ἐπαρκῆ κατοχὴν τῆς κολοσσιαίας ὕλης, ἥτις μόνον διὰ πολυετοῦς σπουδῆς δύναται ν' ἀποκτηθῇ. Καὶ ἔμως τὰς πλείστας ἄλλας βυζαντινὰς χρονογραφίας ὑπερέχει κατὰ τὰ πράγματα τὸ μακρὸν τοῦτο ἔργον, ὅπερ πολλὰς ἀπολεσθείσας πηγὰς ἀντικαθιστᾷ καὶ τῶν κατόπιν χρονογράφων μία τῶν κυριωτάτων πηγῶν ὑπῆρξεν. Ὁ Θεοφάνης ἀποτελεῖ ἐποχὴν ἐν τῷ αἰῶνι αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἀξίως λόγου τελευτᾷ ἡ ἀρχαιοτέρα βυζαντινὴ χρονογραφία.

Ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοφάνους εἶνε σπουδαία καὶ προσοχῆς ἀξία διὰ τὴν μεσάζουσιν θέσιν τῆς μεταξὺ τοῦ κοινοῦ ιδιώματος τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀπολιθωθείσης λογίας γλώττης τῶν Βυζαντινῶν. Δὲν εἶνε τόσον ταπεινὴ ὅσον ἡ τοῦ Μαλάλα, ἀλλὰ καὶ ἀπέχει πολὺ τοῦ τεχνητοῦ ἀττικισμοῦ, ὅστις ἰδίως ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν ἄρχεται πάλιν δεσπόζων τῆς λογοτεχνίας. Ὁ Μαλάλας, ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος χαρακτηρίζουσι τὰς τρεῖς κυρίας φάσεις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀποπειρῶν πρὸς διαμόρφωσιν γραπτῆς γλώττης προσεγγιζούσης τὴν δημώδη. Ὡς παρὰ τῷ Μαλάλᾳ, οὕτω καὶ παρὰ τῷ Θεοφάνει ὁ γλωσσικὸς νεωτερισμὸς δὲν ἐκφαίνεται ἐν τῇ μορφολογίᾳ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ ἀττικὴ γραμματικὴ τῆς κοινῆς γλώττης διὰ τῆς στερεᾶς κατασκευῆς τῆς καὶ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἰσχυρὸν πρόχωμα ἀνῆγειρεν εἰς τὴν εἰσχώρησιν δημωδῶν στοιχείων, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐν τῷ λεξικῷ καὶ τῇ συντάξει. Ἀλλὰ καὶ ἡ γραμματικὴ ἐν τούτοις δεικνύει ἐκείνους τοὺς δημώδεις τύπους, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Πολυβίου καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης παρὰ τοὺς ἀττικούς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν θέσιν των καταλαμβάνουσι, π. χ. τοὺς ἀναλογικοὺς ἀορίστους ἔβαλα, ἔγνωσα, ἔδωσα, ἤρχθην (ἄρχομαι), πολλὰς περιπτώσεις διπλῆς αὐξήσεως ἢ παραλείψεως τῆς αὐξήσεως, τοῦ ἀναδιπλασιασμοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὅτι τὸ λεξικὸν βασιίζεται ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ιδιώματος κατὰ μέγα μέρος, δὲν θά φανῇ παράδοξον ἐν

τῶ συγγράμματι μοναχοῦ. Ἀλλὰ πλὴν τούτου καὶ ἐν ταῖς λέξεσιν καὶ ἐν τῇ σημασιολογίᾳ εὐρίσκονται πολυάριθμα ἔχνη τοῦ δημώδους ἰδιώματος· ἀπαντῶμεν τὰς σημερινὰς λέξεις ταγίζω, διώλω, κατάρτιον, λιθάδιον, συνθέσεις νεοελληνικὰς οἷον γυναικό-παιδα κττ. Ἡ σύνταξις εἶνε πλουσία εἰς ἀποδείξεις λαμπρὰς περὶ τῆς ἀμαυρώσεως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλωσσικῆς συνειδήσεως· ἅμα συντάσσεται συνήθως μετὰ γενικῆς, ἀλλὰ πολλάκις καὶ μετὰ γενικῆς καὶ δοτικῆς συγχρόνως, ὁμοίως ἢ σὺν μετὰ γενικῆς, ἢ ἀπὸ μετ' αἰτιατικῆς· ἔτι δὲ ἀπαντῶσι λέξεις οἷαι αἰ ἀναμέσον καὶ ἀναμεταξύ, πλεονασμοὶ οἷον ἐκ παιδιόθεν, ὅταν μεθ' ὀριστικῆς, ὁ περιφραστικὸς μέλλων διὰ τοῦ ἔχω καὶ τῆς ἀπαρεμφάτου· πολὺ συγχῆ εἶνε ἡ τελικὴ ἀπαρέμφατος μετὰ τοῦ ἄρθρου τοῦ καὶ ἢ ἀπόλυτος ὀνομαστικῆς.

Τοῦ Θεοφάνους ἡ λατινικὴ μετὰφρασις ἀπέβη διὰ τὴν μεσαιωνικὴν ιστοριογραφίαν τῆς Δύσεως οὐχ ἥττον σπουδαία ἢ τὸ πρωτότυπον διὰ τὴν Ἀνατολήν. Τὴν μετὰφρασιν ταύτην κατήρτισε μετὰξὺ τῶν ἐτῶν 873 καὶ 875 ὁ παπικὸς βιβλιοθηκᾶριος Ἀναστάσιος. Κατὰ παράκλησιν διακόνου τινὸς Ἰωάννου συνέταξεν οὗτος ἐράνισμα ἐκ τῶν τριῶν χρονογραφιῶν τοῦ Νικηφόρου, Γεωργίου συγκέλλου καὶ τοῦ Θεοφάνους, ὅπερ ὁ διάκονος ἐπροτίθετο νὰ προσαρτήσῃ εἰς τινὰ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Πρὸς τὸν πρακτικὸν δὲ τοῦτον σκοπὸν μεθῆρμωσε καὶ ὁ Ἀναστάσιος τὴν ἐργασίαν του, παραλιπὼν πᾶν ὅ,τι ὑπῆρχεν ἐν λατινικοῖς συγγράμμασι καὶ δὴ πρὸ πάντων τὰ περὶ τῶν παλαιότερων χρόνων πραγματευόμενα μέρη. Διὸ μέχρι μὲν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπῆνθισε τὰς πηγὰς του σποράδην μόνον, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰουστίνου Β' καὶ ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου μετέφρασε πλεόν. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα δὲν προσεκολλήθη πιστῶς εἰς τὸ πρωτότυπον, ὡς ἤθελε πράξει νεώτερός τις μεταφραστῆς· ἐνίοτε μετέβαλλε τὸ νόημα αὐτοῦ ἐξ-επίτηδες, οὐχὶ δὲ σπανίως ἐτόλμησε καὶ προσθήκας καὶ συμπληρώσεις. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ μετὰφρασις γλωσσικῶς ὑφίσταται πλήρη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πρωτοτύπου, ὥστε οὐχὶ σπανίως

ἀπαντῶμεν ξένας πρὸς τὸν λατινισμὸν φράσεις· συχναὶ δὲ εἶνε καὶ κωμικώταται παρεννοήσεις· προφανῶς ὁ Ἀναστάσιος πολὺ ἐπιπολαίως ἐγνώριζε τὴν ἐλληνικὴν· ὅτι δὲ καὶ τοσαῦτα γινώσκων ὅμως ἐξελέγη πρεσβευτὴς περὶ σπουδαίων πραγμάτων εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑπὸ τῶν φίλων του ἐπιμόνως παρεκλήθη νὰ ἐργασθῇ καὶ εἰς ἄλλας μεταφράσεις, μαρτυρεῖ σαφῶς, πόσον σπανία τότε ἀκόμη εἶχε καταντήση ἐν τῇ Δύσει ἢ γνῶσις τῆς ἐλληνικῆς. Ποίαν γνῶσιν τῆς ἐλληνικῆς ὁ Ἀναστάσιος εἶχε καὶ ποῖον σκοπὸν διὰ τῆς μεταφράσεώς του ἐπεδίωκεν, εἶνε σπουδαῖον νὰ γνωρίζωμεν, διότι ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ κατὰ τίνας ἀρχὰς δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν μετάφρασίν του ἐν τῇ κριτικῇ τοῦ χειμένου τοῦ Θεοφάνους.

Ὅπως ἐν τῇ Δύσει, οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπέβη ταχέως ὁ Θεοφάνης μία τῶν κυρίων πηγῶν τῶν χρονογράφων. Καθὼς μετέφρασεν αὐτὸν εἰς τὴν λατινικὴν ὁ Ἀναστάσιος, οὕτως ἐκαρπώθη ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα ὁ Γεώργιος μοναχὸς διὰ τὴν ἑαυτοῦ χρονογραφίαν. Ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Γεώργιος ἦσαν τὰ ἀναπόφευκτα εἰς πάντας ἐγγχειρίδια, ὅσοι ἐζήτουν νὰ γνωρίσωσι τὴν ἱστορίαν τῶν πρὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου χρόνων. Τὴν ἀληθεῖαν ταύτην διδάσκει ἡμᾶς σαφέστατα ἡ ἀρχαιότης καὶ τὸ πλῆθος τῶν χειρογράφων. Ἐπὶ τινὰ χρόνον ὁ Θεοφάνης ὑπέστη ὡς φαίνεται τὸν συναγωνισμὸν τοῦ Γεωργίου· ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰ' αἰῶνα ἀπολαμβάνει τὴν αὐτὴν καὶ ἐκεῖνος ὑπόληψιν. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος κυριολεκτικῶς λεηλατεῖ αὐτόν· συγχρόνως δὲ ἐμφανίζεται ἡ σειρὰ « τῶν μετὰ Θεοφάνην συγγραφέων » οἵτινες ὠρισμένως συνάπτουσι τὰ ἔργα των πρὸς τὸ τέλος τοῦ Θεοφάνους, ὡς ἐὰν ἤθελον νὰ δείξωσιν ὅτι δι' αὐτοῦ τελείως εἰς πέρας ἤχθη ἡ ἱστορικὴ πραγματεία τῶν εἰς τὴν χρονογραφίαν του περιληφθέντων χρόνων. Παρὰ τὸν Θεοφάνην καὶ Γεώργιον καὶ μετ' αὐτοὺς ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλαι χρονογραφίαι, καταρτισθεῖσαι εἴτε δι' ἐπεκτάσεως καὶ διασκευῆς τοῦ Γεωργίου, πρὸς ὃ τὴν πλείστην ὕλην παρεῖχον ὁ Θεοφάνης καὶ ἡ καλου-

μένη «πηγή τοῦ Λέοντος», εἴτε δι' ἀνακεφαλαιώσεων αὐτῶν τῶν χρονογραφιῶν τοῦ Θεοφάνους καὶ Γεωργίου κατὰ τὸ πλεῖστον ἄνευ σημαντικῶν προσθηκῶν. Τὴν σύνταξιν τῶν εὐτελῶν τούτων κατασκευασμάτων ὑπηγόρευσε νέα πνευματικὴ ἀνάγκη, ἥτις τὸν μὲν θεολογικὸν ὄγκον τοῦ Γεωργίου καθίστα πάλιν ἀπαραίτητον, ἀλλ' ἐπέβαλλεν ὅπωςδὴποτε μεγαλειτέραν ποικιλίαν καὶ ἐπέκτασιν τῆς ιστορικῆς ὕλης. Ἀλλως ἢ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους ἐσώθη ἀπὸ τῆς τύχης τοῦ νὰ διασκευασθῇ εἰς ἐπιτομὴν ἢ εἰς ἀνθολόγιον ἐκλογῶν. Ὡστε τοῦ κειμένου ἢ παράδοσις εἶνε ἀσφαλής, ὅπερ δὲν συμβαίνει μὲ τὸν Γεώργιον μοναχόν, τοῦ ὁποίου τὰ γνήσιον κείμενον ἢ ἔρευνα μόνον δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ. Ἐκ τῶν χειρογράφων διακρίνεται ὑπὲρ πάντα ὁ οὐατικανὸς κώδιξ 154 τοῦ 16' αἰῶνος· εἶνε μάλιστα ἀνώτερος καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ Ἀναστασίου χρησιμοποιηθέντος χειρογράφου, διὸ καὶ ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς τοῦ κειμένου διορθώσεως δι' ὅσα ἐν αὐτῷ περιέχονται μέρη τῆς χρονογραφίας. Πολὺ πρὸς αὐτὸν συγγενεὺ καὶ ὁ βαρβερῖνος κώδιξ V 49. Τὸ ἀρχαιότατον ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ κάλλιστον χειρόγραφον εἶνε ὁ ἐλληνικὸς παρισιανὸς 1710 τοῦ 17' αἰῶνος. Ἀλλὰ περιλαμβάνει μόνον μίαν διασκευὴν ἐρανιστικὴν, ἐν οἷα μορφῇ πρόκειται σήμερον εἰς ἡμᾶς καὶ ὁ Μαλάλας ἐν τῷ βαροκκιανῷ κώδικι. Πρβ. τὰ ἐν τῇ ὑπὸ de Boor ἐκδόσει II 399.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Jac. Goar (ὁμοῦ μὲ τὸν Λέοντα γραμματικόν)· ἐτυπώθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Goar ἐν Παρισίοις 1655· τὴν ἀναθεώρησιν ἀνέλαβεν ὁ Combefis, περιλαβὼν τὰς ἑαυτοῦ διορθώσεις καὶ προσθήκας εἰς τὰς notae posteriores. — Ἀνετυπώθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης εἰς τόμους 2 1839-1841· ὁ 1^{ος} τόμος περιλαμβάνει τὸν Θεοφάνην ἐκ διορθώσεως τοῦ Iw. Classen, ὁ 2^{ος} τὴν μετὰφρ. τοῦ Ἀναστασίου ἐκ διορθώσεως τοῦ Έμμ. Bekker. — L. F. Tafel, Theophanis chronographia, Probe einer neuen kritisch-exegetischen Ausgabe, ἐν τοῖς Sitzungsber. der Wiener Akad. 9 (1852) 21-127· προλεγόμενα ἀξιό-

λογα καὶ τὸ περὶ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου τεμάχιον μετὰ τῆς λατιν. μεταφρ. τοῦ Ἀναστασίου. — Ἀνατύπωσις τῆς ἐκδ. Βόννης παρὰ Migne, Patr. gr. 108 μετὰ τῶν σχολίων τοῦ Goar καὶ Combefis καὶ τῆς μεταφρ. τοῦ Ἀναστασίου. — Μετὰ ταύτας τὰς ἐντελῶς ἀνεπαρκεῖς καὶ ἐξαιρέσει τῆς τοῦ Tafel ἀκριτοῦς ἐργασίας ἐξεπόνησεν ὁ C. de Boor ἐκδοσιν τοῦ Θεοφάνους ἐπὶ νέας ἐντελῶς βάσεως εἰς τόμους δύο ἐν Λειψίᾳ 1883-1885. Ὁ πρῶτος τόμος περιλαμβάνει τὸ διωρθωμένον κείμενον τοῦ Θεοφάνους, ὁ δὲ δεῦτερος τοὺς βίους τοῦ Θεοφάνους, τὴν μεταφρασιν τοῦ Ἀναστασίου, πραγματεῖαν περὶ τῶν χειρογρ. τοῦ Θεοφάνους ἐξαντλοῦσαν τὸ θέμα καὶ ἐξαίρετον εὐρετήριο ἰσχυρὸν καὶ πραγμαμάτων.

2. Βοηθήματα: F. Hirsch, Byzantinische Studien σ. 375 ἐ. καὶ ἀλλαγῇ (ἴδε τὸν εὐρετήριο ἰσχυρὸν πίνακα). — O. Holder-Egger, Untersuchungen über einige annalistische Quellen zur Geschichte des 5. und 6. Jahrh., ἐν Neues Archiv der Gesellschaft f. ält. d. Geschichtskunde 1 (1876) 291-294 305. — Jos. Victor Sarrazin, De Theodoro Lectore Theophanis fonte praecipuo, ἐν ταῖς Commentat. philol. Jenenses τόμ. 1 (1881) 163-238. — Albin Freund, Beiträge zur antiochenischen und zur konstantinopolit. Stadtchronik, Dissert. ἐν Jena 1882 σ. 34 ἐ. — C. de Boor ἐν Hermes 17 (1882) 489 ἐ. καὶ ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte 6 (1883-1884) 489 ἐ. καὶ 573-577. — G. Hertzsch, ἐν τῇ ἐν § 102 μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ σ. 36 ἐ. — Ludwig Jeep ἐν Jahns Jahrb. συμπληρ. τόμ. 14 (1885) 81 ἐ. — H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885) 176 ἐ. — Περὶ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ἐπισκόπων πρὸς τὴν διαφέρουσιν αὐτῆς παρὰ Gust. Grosch, De codice Coisliniano 120, Dissert., ἐν Jena 1886. — Περὶ τῶν προσφωνήσεων ὑπὸ τοῦ λαοῦ παρὰ Θεοφάνει (καὶ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογ.) πραγματεύεται ὁ A. Kirpitschnikoff, Πόθεν πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν ὕλην πρὸς σύνταξιν ἱστορίας τῆς βυζαντιν. λογοτεχνίας, ἐν τῇ ἐφημερίδι τοῦ ὑπ. τ. παιδ. 1889 τόμ. 263 Μαιου τεύχει σ. 23-31 (ἐν Πετροπόλει ῥωσ.). — Περὶ τοῦ κειμένου: K. Krumbacher ἐν Hermes 23 (1888) 626 ἐ. — J. Haury, Theophanes 170, 24 ἐν Philologus 51 (1892) 188 ἐ.

— C. de Boor ἐν *Hermes* 25 (1890) 301 ἐ., ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 1 (1892) 591-593, ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 2. (1893) 568. — A. Gelzer ἐν *Rhein. Mus.* 48 (1893) 161-174 (εἰς σελ. 301, 11-16 ἐκδόσ. de Boor) — Π'. Δεστούνη, Σημείωσις περὶ τοῦ κειμένου τῆς χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους, ἐν *Βυζαντ. Χρονικοῖς* I (1894) 307-318. — Περὶ ἐξηγήσεως τῶν τοῦ Θεοφάνους I 575, 10 ἐ. καὶ I 664, 9 ἐ. ἐκδόσ. Βόννης (=I 375, 31 ἐ. καὶ I 430, 31 ἐ. ἐκδόσ. de Boor) πρβ. Jos. Karabacek, *Denkschriften der Wiener Akad.* 33 (1883) 219 σημ. 1 = *Βυζαντ. Δελτ.* 2 (1893) 301. K. Krumbacher, *Woher stammt das Wort Ziffer?* ἐν ταῖς *Études de philologie néogrecque* κτλ. publiées par J. Psichari, ἐν *Παρισίοις* 1892 σ. 351 ἐ. τὰ *Βυζαντ. Δελτ.* 2, 299 ἐ. ἐτι δὲ τὴν ἐπανόρθωσιν τοῦ P. Tannery, *Sur l' étymologie du mot «chiffre»*, ἐν *Revue archéol.* III série 24 (1894) 48-53.

3. *Μετὰφρασις τοῦ Ἀναστασίου*: Ἐξέδ. A. Fabrotus ἐν *Παρισίοις* 1649. — Ὅλαι αἱ μετὰ ταῦτα ἐκδόσεις εἶνε ἀνατυπώσεις τοῦ παρισιανοῦ κειμένου. Διὸ κριτικῶς ἐπεξεργάσθη αὐτὸν αὐθις ὁ de Boor ἐν τῷ 2ῳ τόμῳ τοῦ Θεοφάνους. — Περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀναστασίου καὶ Ἰωάννου πρβ. Hergenröther, *Photius* 2 (1867) 228 ἐ. καὶ H. Usener ἐν *Jahrbücher für protest. Theologie* 12 (1887) 241 ἐ.

4. *Δημώδης παράφρασις*: Ἄν καὶ αὐτὴ ἡ γλῶσσα τοῦ κειμένου φέρει δημώδη χαρακτῆρα, ἐν τούτοις διὰ λαϊκῶν διασκευῶν μεθρομώθη τὸ ἔργον ἐτι μᾶλλον πρὸς τὴν καλαισθησίαν καὶ ἄλλων ἀναγνωστῶν. Ὑπάρχει *χρονογραφία* τις ἀνώνυμος εἰς ἀπέριττον δημώδη γλῶσσαν μὲ πολλὴν χάριν, ἃν καὶ μὲ ἀδεξιότητα καὶ ἄφηγουμένη τοὺς χρόνους ὥς ὁ Θεοφάνης ἀπὸ Διοκλητιανοῦ καὶ ἐκ τοῦ Θεοφάνους κυρίως ἠντλημένη, ἀλλὰ πλουτισμένη διὰ πικτοίων προσθηκῶν π. χ. τοῦ μυθιστορήματος περὶ τοῦ *Βελισαρίου*. Ἀντίγραφον τοῦ λαϊκοῦ τούτου ἱστορικοῦ βιβλίου εἶνε ὁ κώδιξ *Vindobon. histor. gr.* 76. πρβ. Fr. Kollar, *Ad P. Lambecii Comment. etc. suppl.*, ἐν *Βιέννῃ* 1790 σ. 763 ἐ. — Περὶ τινων συγγενῶν χειρογράφων πραγματεύεται ὁ K. Prächter ἐν ταῖς *δυσὶ πραγματείαις* ταῖς παρατιθείσαις ἐν § 155 σημ. 1.

5. *Βίος Θεοφάνους*: Ἀρκετοὶ ἀρχαῖοι βίοι: 1^{ον}. ὑπὸ τοῦ πατριάρ-

χου Μεθοδίου (ἀποθ. 847). *Ανέκδοτος ἐτι ἐν κώδικι Mosqu. synod. 159 (παρὰ Matthaei 160, παρὰ Βλαδιμήρῳ 390). Πρβ. τὴν περιγραφὴν τοῦ κώδικος τούτου ὑπὸ Β. Βασιλιέφσκη, Κώδιξ ἑλληνικὸς τῆς ἐν Μόσχῃ βιβλιοθήκης τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν τῇ (ῥωσσ.) ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας 1886 τόμῳ 248, τεύχει Νοεμβρ. σ. 65-106. *Αναφέρει περὶ τούτου ὁ E. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 312 ἐ. 2ον. *Ανώνυμος, μετὰ ταῦτα ὅπως πάντες οἱ ἀνώνυμοι βίοι ἀποδοθεῖς εἰς τὸν Συμεὼν μεταφραστὴν ἐν τοῖς κώδιξιν Angel. B 3, 6 καὶ Laurent. 4, 4. *Ἐξεδόθη ἐν τοῖς Acta sanctorum Martii II 700 ἐ., ἔπειτα παρὰ Migne, Patr. gr. 115, 9-29, τέλος διὰ νέας ἀντιβολῆς τῶν χειρογράφων διορθωθείς ὑπὸ C. de Boor, Theophanis chronographia II 3-12. *Ὁ συγγραφεὺς ἐπικαλεῖται (σ. 8, 33 ἐ. ἐκδόστ. de Boor) ῥητῶς τὸν ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου βίον. 3ον. Βίος ὑπὸ Νικηφόρου σκευοφύλακος τοῦ παλατίου τῶν Βλαχερνῶν ἐν τῷ κώδικι Marcianus 375. *Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Goar μετὰ τοῦ Θεοφάνους, κατόπιν ὑπὸ τοῦ Classen ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης, ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Migne, Patr. gr. 108, 17-45, τέλος μετὰ νέαν ἀντιβολὴν τῶν χειρογρ. ὑπὸ de Boor, Theoph. Chronogr. II 13-27. *Ἄλλοτε κακῶς ἀπεδίδετο ὁ βίος οὗτος εἰς τὸν Θεόδωρον Στουδίτην. 4ον. *Ανώνυμος βίος ἐν τῷ κώδικι Mosqu. Synod. 183 (παρὰ Matthaei 184 παρὰ Βλαδιμήρῳ 376). *Ἀρχή: *Ὁ μέγας οὗτος καὶ σοφός. 5ον. *Ἐγκώμιον, συγγραφέν ὑπὸ τινος Θεοδώρου πρωτοασηκρήτις ἐπὶ αὐτοκράτ. Κωνστ. Πορφυρογ., τοῦ συγγενοῦς τοῦ Θεοφάνους, μεταξὺ 920 καὶ 959, ἐξεδόθη ὑπὸ K. Krumbacher, Ein Dithyrambus auf den Chronisten Theophanes, ἐν τοῖς Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1895. *Ὁ αὐτὸς πρὸς τὸ ἐγκώμιον τοῦτο εἶνε πιθανῶς καὶ ὁ ἐν σλαβικοῖς χειρογράφοις μνηαῖων εὐρισκόμενος πανηγυρικὸς εἰς Θεοφ. — Πρὶ τοῦ βίου τοῦ Θεοφ. ἔγραψεν ἐπὶ τῇ βίᾳ τῶν ἀρχαίων βίων καὶ ἄλλων εἰδήσεων ὁ Σέργιος ἀρχιεπίσκοπος Βλαδιμήρου, *Ὁ θσιος Θεοφάνης ὁ ὁμολογητής, ἐν τοῖς (ῥωσικοῖς) οἰκοδομητικοῖς ἀναγνώσμασι 1893 τεύχει Μαρτίου σ. 349-369· τεύχει Μαΐου σ. 3-23. — B. A. Μ(υστακίδης), *Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Θεοφάνους τῆς Σιγριανῆς ἐν Σαμοθράκῃ, ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ 14 (1894) 243 ἐ. (ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀκριβῆ θέσιν

τοῦ τάφου τοῦ Θεοφάνους διὰ τινος ἐν Σαμοθράκῃ εὑρεθείσης ἐπιταφίου πλακὸς φερούσης ἐπιγραφὴν πολὺ ἠρωτηριασμένην).

145. Οἱ μετὰ Θεοφάνην. Ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον — ἐν ταῖς ἐκδόσεσι *scriptores post Theophanem*, ἢ, ὅπως διὰ τῆς ἐκδόσεως τῆς Βόννης εἰσήχθη: *Theophanes continuatus* — περιλαμβάνεται ὁμὰς τις ἀνωνύμων τὸ πλεῖστον χρονογράφων, οἵτινες κελεύσει τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ἐξηκολούθησαν τοῦ Θεοφάνους τὸ σύγγραμμα καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτὸν χρόνους. Τὰ εἰς τὴν συναγωγὴν δὲ ταύτην περιειλημμένα ἔργα πραγματεύονται τοὺς ἀπὸ τοῦ 813 — 961 χρόνους. Ὁ τίτλος «οἱ μετὰ Θεοφάνην» εἶνε ἀρμοδιώτατος· διότι ἐν τῇ προμετωπίδι ῥητῶς ἀναγράφεται ὅτι ἡ χρονογραφία ἄρχεται ἐκεῖ ὅπου τελευτᾷ ὁ Θεοφάνης, τὸ αὐτὸ δὲ ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν τέλει τοῦ προοιμίου. Ἡ ἐν τῷ ἐνὶ καὶ μόνῳ χειρογράφῳ δυσανάγνωστος ἐν μέρει ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς: Χρονογραφία συγγραφεῖσα ἐκ προστάγματος Κωνσταντίνου τοῦ φιλοχρίστου καὶ πορφυρογεννήτου δεσπότη, υἱοῦ Λέοντος τοῦ σοφωτάτου δεσπότη καὶ αὐτοκράτορος ἀρχομένη ὅπου ἔληξε Θεοφάνης τῷ βασιλεῖ Μιχαήλ υἱοῦ Θεοφίλου τοῦ κουροπαλάτου, ἡγουν ἀπὸ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου. Τὸ ὅλον σύνταγμα διαιρεῖται εἰς ἕξ μέρη· τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὴν ἱστορίαν Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου, τὸ δεύτερον Μιχαήλ τοῦ Β', τὸ τρίτον τὴν τοῦ Θεοφίλου, τὸ τέταρτον τοῦ Μιχαήλ Γ', τὸ πέμπτον τοῦ Βασιλείου, τὸ ἕκτον τὴν τοῦ Λέοντος Γ', Ἀλεξάνδρου, Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογεννήτου, Ῥωμανοῦ Α' καὶ Ῥωμανοῦ Β'. Τὸ δυσαναλόγως πρὸς τὰ ἡγούμενα ἐκτεταμένον περιεχόμενον τοῦ ἕκτου βιβλίου, ὅπερ περιλαμβάνει τὰς βιογραφίας πέντε αὐτοκρατόρων, ἐνῶ τὰ λοιπὰ περιέχουσιν ἕκαστον μίαν μόνην, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ χρόνου καθ' ὃν συνεγράφησαν ταῦτα καὶ τοῦ τρόπου τῆς συντάξεως. Τὰ πρῶτα δηλονότι πέντε βιβλία σχετίζονται ἀμέσως πρὸς τὴν συνεργασίαν τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, διὸ καὶ ἡ οἰκονομία

αὐτῶν εἶνε καλλιτέρα· τὸ ἕκτον ὁμῶς, ὅπερ ἐκτείνεται καὶ πέραν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὀφείλεται ἐν μέρει μόνον εἰς τὰς τούτου εἰσηγήσεις, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ εἶνε παράρτημα προστεθὲν κατόπιν καὶ κεῖται ἐκτὸς τοῦ σχεδίου τῶν ἡγουμένων βιβλίων, κατὰ τὸ ὅποιον εἰς μόνος αὐτοκράτωρ περιλαμβάνεται ἐν ἐκάστῳ αὐτῶν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ τελευταίου τούτου τμήματος ἴσως εἶνε ὁ Θεόδωρος Δαφνοπάτης.

Τῶν πρώτων πέντε βιβλίων τῶν μετὰ Θεοφάνην κυρία πηγὴ εἶνε ὁ Γενέσιος, ὅστις διὰ τῶν τεσσάρων βιβλίων τῶν βασιλειῶν του τοὺς αὐτοὺς χρόνους (813—886) ἐπραγματεύθη. Πλὴν τούτου εἰς τὰ τέσσαρα πρῶτα βιβλία ἐχρησιμοποιήθη καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ἡ πραγματεία πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, ὡς καὶ τὸ παράρτημα τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς βασιλείου τάξεως, ἔτι δὲ ἡ ἱστορία τοῦ Θεογονώστου καὶ ἡ πραγματεία τοῦ Εὐσεβίου περὶ τῶν μαρτύρων τοῦ Ἀμορίου. Εὐρίσκονται ὁμῶς καὶ εἰδήσεις, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς γνωστὰς πηγὰς. Ἀσαφὲς εἶνε καὶ ποῖαι πηγαὶ ἐχρησιμοποιήθησαν πλὴν τοῦ Γενεσίου ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ. Εἰς τὰ πρῶτα πέντε βιβλία καθαρὰ διαβλέπει τις τὴν προσπάθειαν νὰ παρασταθῇ ὅσον τὸ δυνατόν ἀμαυροτέρα ἢ προσωπικότης καὶ ἡ ὀρθότης τῶν προκατόχων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ὑπὸ λαμπρὸν δὲ φῶς τὸυναντίον νὰ τεθῇ ἡ νέα δυναστεία. Ὁ πανηγυρικὸς οὗτος τόνος, ὅστις εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον ἰδίως ἐκφαίνεται, καθιστᾷ πολλαχοῦ ἀμφίβολον τὸ ἀξιόπιστον τῆς ἀφηγήσεως. Ἰδιαιτέραν ὅλως διόλου θέσιν κατέχει τὸ ἕκτον βιβλίον, ὅπερ πραγματεύεται τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ 886—961, διαιρούμενον εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ πρῶτον (περὶ Λέοντος Γ') μέχρι καὶ τοῦ 7^{ου} κεφαλαίου τῆς ἱστορίας Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, σ. 353—441 ἐκδόσ. Βόννης) εἶνε πανταχοῦ ὅμοιον πρὸς ἑαυτὸ καὶ δεικνύει περιέργον διαφορὰν πρὸς τὰ πρῶτα βιβλία. Ἦδη ὡς πρὸς τὰς πηγὰς· διότι ἀντὶ τοῦ Γενεσίου, ὅστις τελευτᾷ εἰς τὸν Βασίλειον, ἐμφανίζεται ἐνταῦθα νέα πηγή, τουτέστι τὸ ἔργον τοῦ

« Λογοθέτου », ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν συνέχειαν τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ. Καὶ κατὰ τὴν μορφήν ὅμως εἶνε τὸ τμήμα τοῦτο ἀκομψότερον τῶν πέντε πρώτων βιβλίων· καὶ ἡ τάσις δὲ ὁμοίως εἶνε διάφορος· διότι ὁ Λογοθέτης ἐκεῖνος δὲν διέκειτο πολὺ εὐμενῶς πρὸς τὸν Βασίλειον, εὐνοϊκὸς δὲ εἶνε μᾶλλον πρὸς τὸν Ῥωμανόν ἥτοι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐκεῖνον, ὅστις ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς ἀφάνειαν κατεδίκασε τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον. Ἀξιοσημείωτον λοιπὸν εἶνε ὅτι ὁ ἐπεξεργαστὴς ταύτης τῆς πηγῆς δὲν μετέβαλε τὸ πνεῦμα αὐτῆς. Ὡστε ἐξ αὐτοῦ ἤδη φαίνεται ὅτι οὗτος δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν συντάκτην τῶν πρώτων τεσσάρων (πέντε) βιβλίων, ὅστις ὑπερεκχειλίζει ἐκ τῆς πρὸς τὸν Κωνστ. Πορφυρογέννητον νομιμοφροσύνης καὶ φανερὰ τὸν σκοπὸν ἐπιδιώκει νὰ ἐκθειάσῃ τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον. Ἀλλὰ δυνάμεθα καὶ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ αἰφνιδια ψύχρανσις τοῦ ζήλου του λόγον εἶχε τὸν θάνατον τοῦ προστάτου αὐτοκράτορος. Ἡ χρονογραφία τοῦ Λογοθέτου ἐγγράφη ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ (963 — 969)· κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον συνετάχθη καὶ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἑκτοῦ βιβλίου τῶν μετὰ τὸν Θεοφάνην, ὥστε ἐνταῦθα ἀντεγράφη βιβλίον μόλις ἐκδοθέν. Τὸ δὲ τελευταῖον μέρος τοῦ ἑκτοῦ βιβλίου, ἥτοι τὸ κυριώτερον μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ ἡ μὴ πλήρης ἱστορία Ῥωμανοῦ τοῦ Β' εἶνε καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα οὐχὶ ἠντλημένη ἐξ ἄλλου συγγράμματος, ἀλλ' αὐθυπόστατος ἐργασία συγχρόνου τινός, ἄλλου παρὰ τὸν συγγραφέα τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἑκτοῦ βιβλίου. Ἐπειδὴ τὴν ἐν ἔτει 961 κατάκτησιν τῆς Κρήτης ἀναφέρει, ἀνάγκη νὰ ἀπέθανε μετὰ τὸ 961, πιθανῶς ὅμως οὐχὶ πολὺ μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 961 καὶ 963.

Οἱ μετὰ τὸν Θεοφάνην ἐχρησιμοποιήθησαν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1712 χρονογραφίας· ἔτι δὲ ἀντεγράφησαν καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη εἰς τὰ πρῶτα μέρη τοῦ ἔργου του· ἐπὶ τοῦ Σκυλίτζη δὲ πάλιν βασίζονται ὁ ἐπὶ τῶν ὥμων αὐτοῦ ἱστάμενος Κεδρηνός, ὁ Ζωναράς καὶ ἄλλοι με-

ταγενέστεροι χρονογράφοι. Ἐνῷ ὁ Θεοφάνης διεσώθη διὰ πλήθους χειρογράφων, οἱ μετ' αὐτὸν παρεδόθησαν μόνον δι' ἑνός, τοῦ παρισιανοῦ κώδικος (ἄλλοτε οὐατικανοῦ 167) τοῦ 16' αἰῶνος. Αἰτία τούτου εἶνε ὅτι οὗτοι πολὺ μᾶλλον ἢ ὁ Θεοφάνης ἀντεγράφοντο ὑπὸ μεταγενεστέρων χρονογράφων καὶ κατέστησαν οὕτως περιττοί· πρὸς τούτοις δὲ δὲν εἴλκυε τὸ ἔργον τόσον ὅσον ὁ Θεοφάνης πρὸς μεγαλειτέραν διάδοσιν διὰ τῆς τελειότητός του ὡς ἑνὸς πλήρους ὅλου. Ὡς ἐκ τῆς ταιαύτης παραδόσεως τοῦ κειμένου καὶ ἡ κριτικὴ αὐτοῦ δύναται πρὸ πάντων νὰ προαχθῇ διὰ λεπτομεροῦς ἀντιβολῆς τῶν μεταγενεστέρων ἀντιγραφῶν χρονογράφων. Τοῦτο δὲ δὲν ἔγινεν ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ πέμπτον βιβλίον (ὁ βίος τοῦ Βασιλείου) ἐξέδ. κατὰ πρῶτον ὁ Λέων Ἀλλάτιος εἰς τὰ Σύμμικτα αὐτοῦ τόμ. 2^ο (ἐν Κολωνίᾳ 1653) 1-179. — Τὸ ὅλον ἔργον ἐξέδ. ἀρχικῶς ὁ F. Combefis, *Scriptores post Theophanem*, ἐν Παρισίῳ 1685 ὁμοῦ μετὸν Ἰωάννην Καμενιάτην, Συμεὼν μάλισταρον, Γεώργιον μοναχὸν καὶ ἄλλα εἰς πολὺ μεταγενεστέρους ἐν μέρει χρόνους ἀναγόμενα πονήματα. — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ τὸν τίτλον *Theophanes continuatus* ὑπὸ I Bekker, ἐν Βόννῃ 1838· μετ' αὐτοῦ καὶ ἐν σελ. 481—484 σημειώσεις τινὲς περὶ τῶν εἰκονομάχων ὑπὸ τινος μοναχοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολυμίτου — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, *Patr. gr.* 109, 1-500.

2. Βοηθήματα: *Rambaud, L' empire Grec au dixième siècle* σ. 545 ἐ. — Τὸ κύριον σύγγραμμα: *Ferd. Hirsch, Byzantinische Studien* σ. 175-302· αὐτόθι καὶ ἡ λοιπὴ σχετικὴ βιβλιολογία. — Περὶ τοῦ 5ου βιβλίου ἴδε § 108.

146. Νικηφόρος πατριάρχης, διάδοχος τοῦ Ταρασίου, πατριαρχεύσας ἀπὸ τοῦ 806-815. Τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς του χαρακτηρίζει ἡ τε στενὴ πρὸς τὸν Θεόδωρον Στουδίτην (πρβ. § 61) φιλία καὶ οἱ ἀγῶνες, οὓς ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ διεξήγαγε κατὰ τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορος Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου (813-820). Τοῦ ἀπτοήτου αὐτοῦ ζήλου ἔλαβε τὰ ἀντίποινα ὁ Νικηφόρος καθαιρεθεὶς ἀπὸ τοῦ

θρόνου καὶ ἐξορισθεὶς (τὸ 815)· ἀπέθανε δὲ ὡς μοναχὸς τὸ 829. Ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐορτάζεται καὶ ὑπὸ τῆς δυτικῆς καὶ ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Νικηφόρος ὡς συγγραφεὺς διεκρίθη κυρίως διὰ τῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων του, ἐν οἷς πραγματεύεται μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀκαταπονήτου τὸ κύριον καὶ σπουδαιότατον ζήτημα τῆς ἐποχῆς, τὸ περὶ λατρείας τῶν εἰκόνων. Τὰς θεολογικάς του ταύτας ἐργασίας διακρίνει τόλμη καὶ παρρησία καὶ ὕψος ῥέον, πλῆρες δυνάμεως. Ἡ ἀγριότης, μεθ' ἧς ὁ περὶ τῶν εἰκόνων ἀγὼν διεξήγετο διὰ τοῦ λόγου, τῆς γραφῆδος καὶ τῶν ἔργων, κατοπτρίζεται πιστῶς ἐνταῦθα. Ὁ Νικηφόρος κατέλιπε πρὸς τούτοις καὶ δύο ἱστορικὰ πονήματα: 1ον τὸ ἐκτενέστερον καὶ σημαντικώτερον αὐτῶν ἐπιγράφεται Ἱστορία σύντομος (παρὰ Φωτίῳ ἐν τίτλῳ 66 ἱστορικὸν σύντομον, *breviarium Nicephori*) ἀπὸ τῆς Μαυρικίου βασιλείας· περιέχει δὲ τοὺς ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου χρόνους μέχρι τοῦ γάμου τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Κοπρωνύμου, τοῦ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτορος Λέοντος Δ', ἥτοι ἀπὸ τοῦ 602 - 769. Τὸ σπουδαῖον τοῦτο πόνημα εἶνε χάριν τῶν πολλῶν κυρίως ἀφήγησις τῶν σπουδαιωτάτων ἅμα καὶ ἀσημαντοτάτων γεγονότων. Σύμφωνα δὲ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἵνα ἐξεγερωθῇ τὸ ἐνδιαφέρον εὐρυτέρου κύκλου ἀναγνωστῶν καὶ καταστῇ οἰκοδομητικὸν τὸ βιβλίον, ὑπερμετρος σχετικῶς προσοχὴ δίδεται εἰς τὴν ἐκθεσιν προσωπικῶν πραγμάτων, στάσεων, ἀξιοπεριέργων ἀγώνων, ἐκκλησιαστικῶν δωρεῶν καὶ θεολογικῶν ἐρίδων· ἐξεναντίας δὲ παντελῶς χαλαρὰ μένει ἡ παράστασις τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Δὲν λείπουσιν ὅμως καὶ ἱστορικῶς ἐνδιαφέροντα μέρη, ὡς π. χ. μετὰξὺ ἄλλων ἡ ἐθνογραφικῶς σπουδαία παρεκβολὴ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῶν μεταναστάσεων τῶν Βουλγάρων ¹⁾ Ἡ διήγησις δὲ αὕτη, ἥτις ἐντελῶς ὁμοία ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Θεοφάνει, ἠντλήθη βεβαίως ὑπ' ἀμφοτέρων εἴτε ἐκ τῆς αὐτῆς εἴτε ἐκ συγγενοῦς πηγῆς. Καθόλου αἱ πηγαὶ τοῦ Νικηφόρου οὐδὲ κατ' ὄνομα εἶνε γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς

¹⁾ Ἐκδόσ. Βόννης 38 ἔ. ἐκδόσ. de Boor 33 ἔ.

καὶ ὡς φαίνεται ἤφρανίσθησαν παντελῶς. Πρὸς τὸν Θεοφάνην πολ-
λάκις συμφωνεῖ σχεδὸν κατὰ λέξιν· ἀλλ' οὔτε αὐτὸς τὸν Θεοφά-
νην οὔτε ὁ Θεοφάνης αὐτὸν ἀντέγραψεν, ἀλλ' ἀμφοτέροι ἠντλη-
σαν ἐξ ἀγνώστου ἀρχαιοτέρου συγγραφέως. Πρβ. σ. 651. Ἐκ
τῶν λοιπῶν χρονογράφων, οἵτινες πραγματεύονται τὴν αὐτὴν
ἐποχὴν, μόνον ὁ Γεώργιος μοναχὸς ἤφρανίσθη ἐλευθέρως τινὰ
ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Νικηφόρου (σ. 3-31 ἐκδόσ. de Boor), ἐνῶ
τὰ ἐπόμενα ἐδανείσθη ἐκ τοῦ Θεοφάνους. Καὶ ἄλλως δὲ δὲν φαί-
νεται ὅτι εὔρε πολλὴν διάδοσιν ἢ σύντομος ἱστορία τοῦ Νικηφό-
ρου, ἥτις καὶ διὰ μόνων δύο χειρογράφων διεσώθη εἰς ἡμᾶς. 2ον.
Τὸ δευτέρον ἱστορικὸν πόνημα τοῦ Νικηφόρου εἶνε τὸ λεγόμενον
Χρονογραφικὸν σύντομον (ἢ Χρονογραφικὸν ἐν συντόμῳ, ἐν
ἐπιτόμῳ, ἐν συνόψει· δὲν εἶνε τόσον καλῶς μεμαρτυρημένος ὁ τί-
τλος Χρονογραφία σύντομος), ὅπερ εἶνε πενιχροτάτη χρονολογικὴ
ἀναγραφὴ ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρι τοῦ 829, ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ
Νικηφόρου. Ἐν συντομίᾳ μεγάλῃ ἀναγράφονται ἐνταῦθα οἱ βα-
λεῖς τῶν Ἰουδαίων, τῶν Περσῶν, οἱ Πτολεμαῖοι, οἱ Ρωμαῖοι
αὐτοκράτορες, οἱ ἐπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως, Ρώμης, Ἀλε-
ξανδρείας, Ἀντιοχείας. Τὸ πόνημα τοῦτο ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὴν
μορφήν, ἣν ἔδωκεν εἰς αὐτὸ ὁ ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' περὶ τὸ 850 ἐπε-
ξεργαστὴς του. Περὶ δὲ τὸ 870 μετέφρασεν αὐτὸ εἰς τὴν λατινι-
κὴν ὁ παπικὸς βιβλιοθηκᾶριος Ἀναστάσιος καὶ προσήρτησεν εἰς
τὴν μεταφρασμένην χρονογραφίαν του. Ἡ σύντομος ἱστορία τοῦ
Νικηφόρου παρηγκωνίσθη ἐνωρὶς ὑπὸ ἄλλων ἔργων, ἀλλὰ τὸ
σύντομον χρονογραφικὸν κατέστη ἐπιζήτητον βοήθημα, διὸ καὶ
διεδόθη διὰ πολλῶν χειρογράφων, τὰ ὅποια ὅμως σχεδὸν πάντα
ἐνοθεύθησαν καὶ διαφέρουσι διὰ τοῦτο ἀπ' ἀλλήλων πολὺ. Οἱ
διάφοροι δηλονότι ἀντιγραφεῖς καὶ κάτοχοι ἀντιγράφων ἐξηκολού-
θησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν χρονολογικὴν σειρὰν πέραν τοῦ
ἀρχικοῦ ὁρίου, ὥστε εἰς ἓνα μὲν κώδικα κατέρχεται αὕτη μέχρι τοῦ
866, εἰς ἄλλον δὲ μέχρι τοῦ 944 καὶ εἰς τρίτον μέχρι τοῦ Ἰω-
άννου Τσιμιτσκῆ (976). Πολλὰ δὲ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ πο-

νήματος παρενεβλήθησαν. Δύο ὅμοια βραχέα χρονολογικά πονημάτια ἐκ τοῦ κοϊσλινιανοῦ κώδικος 193 καὶ ἐκ τοῦ ἐν Μονάχῳ ἐλληνικοῦ 510 προσήρτησεν εἰς τὴν ἔκδοσίν του ὁ de Boor.

Ὁ Φώτιος ἐν τίτλῳ 66 τῆς Βιβλιοθήκης δίδει πολὺ ἐπαινετικὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. «Ἔστι δέ, λέγει, τὴν φράσιν ἀπερίττος τε καὶ σαφής, καλλιλεξία τε καὶ συνθήκη λόγου οὔτε λελυμένη οὔτε ἂν πάλιν συμπεπιεσμένη περιέργως κεχρημένος κτέ». Ἀλλ' ἴσως καὶ ἡ σταθερότης τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἡ εὐσέβεια τοῦ Νικηφόρου ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς ἐπαινετικῆς ταύτης περὶ αὐτοῦ κρίσεως. Ὁρθὴ εἶνε ἐξάπαντος αὕτη καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπλότητα καὶ σαφήνειαν τοῦ συγγραφέως, διότι πραγματικῶς κατὰ τοῦτο ἐξέχει ὁ Νικηφόρος ὑπὲρ πολλοὺς ἄλλους Βυζαντινοὺς, γράφων ἀπερίττως, ἄνευ πολλῶν εἰκόνων καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μὲ ἀπλουστάτην περιοδολογίαν. Τὴν ἀντίθεσιν ὡς πρὸς τοῦτο καθιστᾷ φανερὰν ὁ βίος τοῦ Νικηφόρου ὁ ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἰγνατίου γραφεὶς, μὲ τὴν πομπώδη ἀπεραντολογίαν του (ἴδε § 136). Περὶ τοῦ Νικηφόρου ὡς θεολόγου ἴδε § 17.

I. Ἐκδόσεις: Α. Ἱστορία σύντομος (Breviarium), ἐκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ D. Petavius, ἐν Παρισίοις 1616. Τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἐπανελάβεν ὁ αὐτὸς μετὰ πολλῶν διορθώσεων ἐν τῷ 1ῳ τόμῳ τῆς παρισιανῆς συναγωγῆς τῶν Βυζαντινῶν 1648. — Ἀνετυπώθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ἄνευ νέων βοηθημάτων ἀλλὰ μετὰ πολλῶν διορθώσεων ἐξέδωκεν αὐτὴν ὁ I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1837 (ὁμοῦ μὲ τὸν Παῦλον σιελεντιάριον καὶ Γεώργιον Πισίδην). — Ἐπανελήθη παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 876-994. — Περιττὰς κατέστησεν αὐτὰς ἡ ἀσυγκρίτως ὑπερτέρα ἐκδ. ὑπὸ Carl de Boor, ἐν Λειψίᾳ, Biblioth. Teubneriana 1880. Ὁ de Boor εὑρε τὸν οὐατικανὸν ἀρχέτυπον κώδικα (ἀρ. 977), ἐπὶ τοῦ ἀντιγράφου τοῦ ὁποίου ἐβασίζοντο ὅλαι αἱ τέως ἐργασίαι τῶν ἐκδοτῶν, βοηθεῖα δὲ τοῦ κώδικος τούτου ἡδυνήθη νὰ συμπληρώσῃ τὰ κενὰ τοῦ κειμένου καὶ νὰ διορθώσῃ πλεῖστα κακῶς ἔχοντα χωρία. Πλὴν δὲ τοῦ κώδικος μετεχειρίσθη ὁ de Boor χωρία τινὰ τοῦ Σουΐδα

ἀπορρεύσαντα ἐκ τοῦ Νικηφόρου, γλωσσάριον ὑπὸ Cramer ἐκδοθὲν ἐκ τοῦ βαροκκιανοῦ κώδικος 50 ἐν τοῖς Anecdota Oxon. 2, 427 ἐ. καὶ περιέχον « Λέξεις ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἁγίου Νικηφόρου », καὶ τέλος τοὺς ἐκ τοῦ Νικηφόρου ἀντλήσαντας μεταγενεστέρους χρονογράφους. Συνεξέδωκε δὲ ὁ de Boor καὶ τὸ χρονογραφικὸν σύντομον, τὸν ὑπὸ Ἰγνατίου βίον τοῦ Νικηφόρου καὶ τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας δύο χρονογραφίας, ἔτι δὲ ἐξαίρετον εὐρετήριον πίνακα πραγμάτων καὶ λέξεων

Β. Χρονογραφικὸν σύντομον: Κατὰ πρῶτον ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ Ἀναστασίου, ἐν Βασιλείᾳ 1561 καὶ εἰς πολλὰς ἔκτοτε ἀνατυπώσεις καὶ νέας ἐπεξεργασίας κατὰ τὸν 17 καὶ 18 αἰῶνα — Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον κατὰ πρῶτον παρὰ Jos. Justus Scaliger, Thesaurus temporum, Eusebii Pamphili etc. libri duo, ἐν Λουγδούνῳ Βατανῶν 1606 σ. 293-316· καὶ ἐν τῇ ἀνατυπώσει τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ Al. Morus, ἐν Ἀμστελδοδύμῳ 1658 σ. 301-312. — Ὑπὸ J. Goar ἐλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ μετὰ σημειώσεων ὡς παράρτημα τοῦ Γεωργίου συγκέλλου, ἐν Βόννῃ 1829. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 100, 995-1060. — Αἱ ἐκδόσεις αὗται στηρίζονται ἐπὶ τοῦ λανθασμένου παρισιανοῦ κώδικος 1711 καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχουσι σήμερον ἀξίαν. Πρόσοδον κατὰ τοῦτο ἔκαμεν ἡ ἐργασία τοῦ Karl Aug. Credner, ὅστις ἐξέδωκε τὸ ἐλληνικὸν κείμενον μετὰ τῆς λατιν. μεταφρ. τοῦ Ἀναστασίου ἐπὶ τῇ βάσει νέων βοηθημάτων: Nicephori chronologia brevis, 2 Universitätsprogramme, ἐν Giessen 1832-38. Τὸν εἰς τὴν χρονογραφίαν προσσηρημένον πίνακα τῶν κανονικῶν βιβλίων μετὰ τῆς προστεθειμένης στιχομετρίας ἐξέδ. ὁ K. A. Credner τὸ δεῦτερον (μετὰ μακρῶν προλεγομένων, λεπτομερειῶν περὶ χειρογράφων τῆς χρονογραφίας κττ.) ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ: Zur Geschichte des Kanons, ἐν Halle 1847 σ. 97-126. πρβ. καὶ σ. 133-147). — Ἐξέδ. ὁ Carl de Boor (μετὰ τῆς ἱστορίας, breviarium), ὅστις καὶ διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τούτου τοῦ πονήματος ἐθῆκε νέαν βάσιν. — Τὴν λατιν. μεταφρ. τοῦ Ἀναστασίου ἐξέδωκε (κατόπιν πολυαριθμῶν παλαιότερων ἐκδόσεων) ὁ Carl de Boor ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ Θεοφάνους 2 (1885) 36-59.

2. *Βοηθήματα:* M. Hanke, De byz. rerum scriptor. Graecis σ. 223-251. — Fabricius, Bibliotheca graeca ed. Harl.

7, 462 καὶ 603 - 609 — F. Hirsch, Byzantinische Studien σ. 17 έ., 127 έ. — Περί σλαβικῶν μεταφράσεων τοῦ συντόμου ιστορικοῦ ἴδε V. Jagitsch ἐν Archiv für slav. Philol. 2 (1887) 17. — Τὸ κύριον σύγγραμμα περὶ τοῦ συντόμου χρονογραφικοῦ: H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II, 1 384 - 388 έ. 389 έ. περὶ ἄλλων βυζαντινῶν χρονολογικῶν πινάκων. — Περὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου ἴδε Hergenröther, Photius 2 (1867) 261 έ. καὶ I. M. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, ἐν Κ/πόλει 1890 σ. 267 έ.

3. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Περί τινος ἀρχαίου καὶ οὐπω χρησιμοπονηθέντος χειρογράφου τοῦ συντόμου χρονογραφικοῦ, τοῦ κώδικος Matritensis 120 (παρὰ Iriarte 121) καὶ περὶ τῶν πληροφοριῶν, ἃς δυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν ἐκ τοῦ χρονογραφικοῦ περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τοῦ Μαρτυρίου τοῦ Θωμᾶ, ὁμιλεῖ ὁ Albert Martin, Un manuscrit de l'abrégé de chronologie de Nicéphore. Les stiques des Acta Thomae, ἐν τοῖς «Mélanges G. B. de Rossi» supplément aux mélanges d'archéologie et d'histoire publiés par l' école française de Rome, τόμος 12ος), ἐν Παρισίοις, E. Thorin, καὶ ἐν Ῥώμῃ, Spithöver 1892 σ. 201 - 205). — Δεύτερον καὶ ὡς φαίνεται ἄνευ ἀξίας χειρόγραφον τοῦ συντόμου χρονογραφικοῦ, τὸν κώδικα Matrit 85, περιγράφει ὁ Jo. Iriarte, Regiae bibliothecae Matrit. codices gr. mss, ἐν Μαδρίτῃ 1769 σ. 352 έ. — Δὲν ἐχρησιμοποιήθη ἀκόμη καὶ ὁ κώδιξ Taurin. 105. c. IV. 21 (νῦν B. II 26) τοῦ 13' αἰ., ὅστις ἐν φύλλῳ 499 - 506 περιέχει τὸ σύντομον χρονογραφικόν. Ὁ πίναξ τῶν αὐτοκρατόρων φθάνει ἐνταῦθα μέχρι σ. 101, 25 ἐκδόσ. de Boor καὶ τὸ πόνημα τελευτᾷ εἰς σελ. 132, 15 ἐκδόσ. de Boor. Ἀξίας λόγου διαφόρους γραφὰς δὲν εὑρηκα. — Πολὺ σπουδαιότερον τούτων εἶνε ἄλλο χειρόγραφον ἀμφοτέρων τῶν πονημάτων μὴ ληφθὲν μέχρι τοῦδε ὑπ' ὄψιν καὶ σύγχρονον σχεδὸν τοῦ συγγραφέως, τὸ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου Addit. Ms 19390 τοῦ 8' αἰ. Περιλαμβάνει ἐν φύλλῳ 17 - 24 τὸ Χρονογραφικόν σύντομον, ἐν φύλλῳ 24 - 57 τὴν Ἱστορίαν. Ἀντιβολὴ ταύτης γενομένη κατὰ παράκλησίν μου ὑπὸ τοῦ Διδάκτορος A. Burekhardt ἀπέδειξεν ὅτι τὸ κείμενον ἰδίως κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς σφόδρα διαφέρει τοῦ κειμένου τοῦ

οὐατικανοῦ κώδικος 977 καὶ εἶνε βεβαίως τὸ ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου συναχθέν ὕλικόν διὰ τὰ ἔτη 602 - 713. Καὶ περὶ τοῦ Χρονογραφικοῦ παρέρχει νέα τινὰ ἐξαχόμενα. Περιγραφή αὐτοῦ μετὰ πανομοιότυπου ἐν Catalogue of Ancient Mss in the British Museum, Part I, Greek, ἐν Λονδίῳ 1881 σ. 13 ἐ., πίναξ 15. — A. Burckhardt Der Londoner Codex des Breviarium des Nikephoros P., ἐν Βυζ. Δετλ. 5 (1896).

4. Περὶ τῆς *Συντόμου ἱστορίας*: Δυσκολίας τινὰς ἔφερον ἄλλοτε ἀπόσπασμά τι παρὰ Γεωργίῳ μοναχῷ (οὐχὶ παρὰ Θεοφάνει, ὡς ἐνόμιζεν ὁ Πεταύσιος) ἐκ τοῦ Νικηφόρου. Ἐπειδὴ δηλονότι ἐν αὐτῷ λόγος γίνεται περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου Κοπρωνύμου (775) συνεπέρανεν ὁ Πεταύσιος (ἐκδόσ. Βόννης σ. 132 ἐ.) ὅτι ἡ ἱστορία ἀρχικῶς ἔφθανε περαιτέρω ἢ ὅσον ἐν τῇ σημερινῇ της μορφῇ. Ἀλλὰ ὁ A. Mai, Biblioth. nova Patrum V 3, 136 εὔρεν ὅτι τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἐλήφθη ἐκ τοῦ τρίτου ἀντιρρητικοῦ τοῦ Νικηφόρου, ὅπερ λύει τὸ ζήτημα. Πρβ. Νικηφόρον ἐκδόσ. de Boor, Praefatio σ. 19.

147. Γεώργιος μοναχὸς (ἀμαρτωλός). Ὁ Γεώργιος μοναχός, ὅστις πολλάκις καὶ ἀμαρτωλὸς προσονομάζεται, συνέγραψεν ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' (842 — 867) πόνημα ἐκ τεσσάρων βιβλίων συγκείμενον καὶ ἐπιγραφόμενον: Χρονικὸν σύντομον ἐκ διαφόρων χρονογράφων τε καὶ ἐξηγητῶν συλλεγὲν καὶ συντεθὲν ὑπὸ Γεωργίου ἀμαρτωλοῦ. Περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦτο μόνον γνωρίζομεν, ὅτι ἦτο μοναχός, ὅπερ ἄλλως καὶ ἄνευ τῆς ῥητῆς ἐπωνυμίας « μοναχός » καὶ « ἀμαρτωλός » σαφῶς δηλοῦται ὑπὸ τοῦ μοναχικοῦ πνεύματος ὅπερ διήκει διὰ τοῦ ἔργου, ὑπὸ τοῦ κατὰ τῶν εἰκονομάχων φανατισμοῦ καὶ τῆς κλίσεως πρὸς θεολογικὰς παρεκβολάς. Ἡ ἀκμὴ τοῦ Γεωργίου ἐμφαίνεται ἐν τῷ προοιμίῳ, ἐν ᾧ τελευταῖον αὐτοκράτορα καλεῖ τὸν Μιχαὴλ (842 — 867). Ἀλλὰ καὶ ἡ σφοδρὰ κατὰ τῶν εἰκονομάχων ἐπίθεσις μαρτυρεῖ ὅτι ζωηρότατα ἀκόμη ὁ συγγραφεὺς ἐνεθυμεῖτο τὸ εἰκονοκλαστικὸν κίνημα. Συνετέλεσε δὲ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ὡς ἐξάγεται ἔκ τινος χωρίου περὶ τοῦ συνόλου τῶν ἐτῶν τῆς βασιλείας Μιχαὴλ Γ', ὀλί-

γον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ἦτοι τὸ 866 ἢ τὸ 8. 67. Ἡ χρονογραφία τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ ἄρχεται ἀπὸ τῆς δημιουργίας καὶ τελευτᾶ εἰς τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου 842 μετὰ Χριστόν, τουτέστιν εἰς τὸ σπουδαῖον ἐκεῖνο διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου χρονικὸν σημείον, καθ' ὃ παύει ἡ εἰκονομαχία. Ἀλλ' εἰς τὸ πόνημα τοῦτο σὺν τῷ χρόνῳ προσηρτήθησαν ὑπὸ διαφόρων συγγραφέων πρὸς ἰδιωτικὴν χρῆσιν καὶ κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀνάγκας καὶ προσθῆκαι συνεχίζουσιν αὐτό, εἰς τινὰ μὲν χειρόγραφα μέχρι τοῦ 948, εἰς ἄλλα δὲ καὶ προσωτέρω.

Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, καθίσταται ἀναμφίβολον ἐκ τοῦ προοιμίου τῆς χρονογραφίας, ἐν ᾧ ῥητῶς λέγεται ὅτι ἐν τῷ τελευταίῳ βιβλίῳ θὰ πραγματευθῇ ὁ συγγραφεὺς τὴν ἱστορίαν τῶν αὐτοκρατόρων μέχρι τοῦ Θεοφίλου (842). Πλὴν τούτου τινὰ τῶν χειρογράφων, καὶ μετὰξὺ αὐτῶν τὸ ἀρχαιότατον (κώδιξ κοϊσλινιανὸς 310 τοῦ 1 αἰῶνος), κατὰγουσι τὴν ἱστορίαν πραγματικῶς μόνον μέχρι τοῦ ἔτους 842, φέροντα καὶ τὴν ῥητὴν σημειώσιν ἐν τέλει: τέλος ἐνταῦθα τοῦ χρονικοῦ βιβλίου. Καὶ τελευταῖον τινὰ τῶν περαιτέρω χωρῶντων χειρογράφων διέσωσαν ἐν τούτῳ τῷ ἔτει (842) καὶ σημειώσιν: ἕως ὧδε τὰ χρονικά Γεωργίου· ἀπὸ τῶν ὧδε μόνον τοῦ Λογοθέτου. Ἐτι δὲ ἐν τῷ ὑπὸ Μυράλτου ἐκδοθέντι κειμένῳ ἐν τέλει τῆς συνεχείας καὶ περὶ τὰ γεγονότα τοῦ ἔτους 948 φέρεται ἡ σημείωσις: Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἔνεκα. Τετέλεσται καὶ τοῦ Λογοθέτου. Πραγματεύεται δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τῶν τεσσάρων βιβλίων, ἐξ ὧν σύγκειται ἡ χρονογραφία τοῦ Γεωργίου, ἀρκετὰ συγκεχυμένως περὶ Ἀδάμ, Νιμρώδ, Νίνου, περὶ Περσῶν, Ῥωμαίων, Φιλίππου, Ἀλεξάνδρου, Βραχμάνων, Χαλδαίων, Ἀμαζόνων κτλ., ἦτοι ἐπισκοπεῖ κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις τῶν μοναχῶν τὰ μάλιστα ἐνδιαφέροντα ἀντικείμενα τῆς θύραθεν ἱστορίας ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρις Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου. Τὸ δὲ δεύτερον βιβλίον ἄρχεται πάλιν ἀπὸ Ἀδάμ καὶ ἐν διεξοδικῇ ἀφηγήσει περιλαμβάνει κατ' οὐσίαν

τὴν ἱερὰν ἱστορίαν μέχρι Ῥωμαίων· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ παρεντίθενται καὶ παρεκδοχαὶ περὶ Πλάτωνος, εἰδωλολατρείας κτλ. Τὸ τρίτον βιβλίον πραγματεύεται περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ Καίσαρος μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου χρόνων. Τὸ τέταρτον τέλος περὶ τῆς ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου Ῥωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς ἱστορίας μέχρι τοῦ 842.

Περὶ τῶν ἀρχῶν, τῶν μέσων καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐργασίας του ἡμιλεῖ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ προοίμῳ: « Πολλοὶ τῶν ἔξω φιλόλογοι καὶ λογογράφοι, ἱστορικοὶ τε καὶ ποιηταὶ καὶ χρονογράφοι ... δι' ὑψηγορίας καὶ ἐπιτάσεως λόγων συγγεγραφότες οὐκ εὐλόηπτους καὶ εὐκαταλήπτους τε καὶ εὐκρινεῖς τοῖς πολλοῖς τὰς πραγματείας, ἅτε δι' ἐπίδειξιν καὶ κρότον ἔσθ' ὅτε καὶ ἀνάρρησιν τοῦτο δεδράκασιν, ἤκηιστα πεφροντικότες τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων καὶ διηγημάτων καὶ ἀνθρώποις ὠφελίμων. Ἡμεῖς δὲ πάνπαν οἱ τῶν ἔνδον ἀνάξιοι δοῦλοι τῶν δούλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀμέτοχοι τῆς τῶν ἔξω φυσιολογίας καὶ τεχνολογίας ἐξ ἐπιμέτρου πέλοντες, οὐ μόνον ἐλληνικῶν καὶ παλαιῶν ἱστοριῶν, ἀλλὰ καὶ νέων καὶ πολὺ μεταγενεστέρων καὶ σεμνοπρεπῶν ἀνδρῶν καὶ ἐλλογίμων ἐξηγήσεσι καὶ χρονογραφίαις, ἱστορίαις τε καὶ διδασκαλίαις ψυχωφελέσιν ἐντετυχηκότες, ἀκριβῶς, κατὰ τὸ ἡμῖν ἐφικτὸν καὶ περιεσκευμένον, ἐν φόβῳ Θεοῦ καὶ πίστει χρονικῇ, τοῦτο δὴ τὸ μικρὸν καὶ πανευτελὲς βιβλιδάριον ἐξεθέμεθα, τὰ πρὸς ὄνησιν ἐκ πολλῶν ὀλίγα συντείνοντα ποσῶς μετὰ πόνου συλλέξαντες καὶ συνθέντες, τότε πᾶσαν μὲν ἀλήθειαν ἀκομφον καὶ ἀκατάσκευον σφόδρα περιέχον δραματουργίαν, ἀναγκαῖα δὲ πάνυ καὶ χρήσιμα λίαν οἶμαι δι' ἐπιτομῆς καὶ σαφηνείας ἐναργεστάτης ὑφηγούμενον ὅτι μάλιστα κτέ. » Ἀλλὰ πῶς ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐννοιῶν τοῦ ὠφελίμου καὶ ἀναγκαίου, δεικνύει ἡ ἀκόλουθος ἀπαρίθμησις τῶν ἀντικειμένων περὶ ὧν μέλλει νὰ πραγματευθῇ: « Εὐροὶς τοίνυν ... δι' ὀλίγων τὰς τῶν εἰδώλων εὐρήσεις καὶ ἀναστροφὰς ἐντέχνως καὶ ἐπιτεταγμένως, τὰς τῶν φιλοσόφων Ἑλλήνων ἐρεσχελίας καὶ μυθοπλασίας καὶ θρησκείας ἢ μᾶλ-

λον εἰπεῖν ἀθείας καὶ κακονοίας, πῶς τε ἡ τῶν μοναχῶν ἤρξατο διαγωγή καὶ τάξεις ἀπὸ τοῦ νόμου . . . καὶ ἄλλα πλεῖστα καὶ διάφορα σωτηρίαν ψυχῶν εὐγνωμόνων καὶ ὀρθοδόξων ὠδίνοντα· οὐ μὴν δὲ ἄλλα καὶ τὴν ἔκφυλον καὶ θεοστυγῇ τε καὶ παμβέβηλον τῶν Μανιχαίων λύσσαν κτέ.» ἦτοι ζητήματα, τὰ ὅποια εἰς τὰ βυζαντηνὰ μοναστήρια ἀπετέλουν τὸ ἐπιστημονικὸν θέμα τῆς διαλέξεως τῶν νοσημονεστέρων καὶ μᾶλλον πεπαιδευμένων μοναχῶν. Ἐκ τούτου ἐξηγοῦνται καὶ αἱ πολυάριθμοι θεολογικαὶ παρεκβολαὶ καὶ ἡ συχνὴ παράθεσις μακρῶν χωρίων τῶν πατέρων. Ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ ἐξαίρει ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν γενναιοδωρίαν τῶν αὐτοκρατόρων, πρᾶττει δὲ τοῦτο πάντοτε μετὰ προφανοὺς εὐχαριστήσεως (πρβ. π. γ. σ. 878, 21 ἐ.). Ἀλλὰ δὲν πρέπει διόλου νὰ ἐκπληττώμεθα διὰ τὴν τοιαύτην παρὰ τῷ Γεωργίῳ ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας· μᾶλλον ἡδυνάτο τις νὰ ἐκπλαγῇ ἐπὶ τῷ ὅτι πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἱστοριογράφων καὶ ἱστορικῶν τῆς λογοτεχνίας τοσοῦτον ἀγανακτοῦσι κατὰ τοῦ μοναχικοῦ καὶ ταπεινοῦ πνεύματος τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων, χωρὶς νὰ θέλωσι νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἔργων, τὰ ὅποια εἰς τὰ μοναστήρια καὶ διὰ τὰ μοναστήρια ἐγράφησαν.¹⁾ Ἐάν κατὰ πάντα δίκαιον λόγον θεωρήσωμεν τοῦ Γεωργίου τὸ σύγγραμμα ὡς μεσαιωνικὴν μοναστηριακὴν χρονογραφίαν, θὰ ἴδωμεν ἐν αὐτῇ ἀποτυπουμένην τὴν εἰκόνα τοῦ πνεύματος τῶν βυζαντινῶν μοναχῶν τοῦ ἐνάτου αἰῶνος καὶ θὰ ἐννοήσωμεν τὰς κλίσεις αὐτῶν καὶ θὰ γνωρίσωμεν τὰ μέσα τῆς μορφώσεώς των, ὅπερ ἔχει τὴν ἀξίαν του ὑπὸ ἔποψιν πολιτιστικὴν. Ἀνυπολόγιστος τῷ ὄντι εἶνε ἡ ἐπίδρασις τοῦ περιφρονημένου τούτου διδακτικοῦ καὶ ἀναγνωστικοῦ βιβλίου καὶ

¹⁾ Ἄλλ' οἱ μοναχοὶ οὗτοι ἐδέσποζον τοῦ πνεύματος πεπαιδευμένων καὶ ἀπαιδευτων, ἔγραφον δὲ βεβαίως ὄχι ἀπλῶς διὰ τοὺς ἀδελφούς των μοναχοὺς, ἀλλὰ δι' ἑλπὴν τὴν κοινῶν, τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα δὲν βλέπομεν δὲ ἀνπροσωπούμενον ὑπὸ ἄλλων ὑψηλοτέρας περιωπῆς ἢ τοῦλάχιστον ἐλευθερωτικοῦ πνεύματος συγγραφέων. Σ. Μ.

ἔξω τῶν ὁρίων τῆς ἐποχῆς του. Διότι ἀποτελεῖ τὴν βάσιν πολυαριθμῶν κατόπιν ἐπεξεργασιῶν τῆς γενικῆς ἱστορίας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, εἰς τοὺς Σλαύους δὲ ἔφερε τὰ πρῶτα σπέρματα ἱστορικῶν γνώσεων, παρασχὼν εἰς αὐτοὺς τὴν πρώτην ὥθησιν πρὸς ἰδίαν παραγωγὴν ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ τῆς λογοτεχνίας.

Τίνας πηγὰς ὁ Γεώργιος πρὸ ὀφθαλμῶν ἔλαβε διὰ τὰ ἀρχαιο-λογούμενα αὐτοῦ, τουτέστι διὰ τὸ χάος ἐκεῖνο τῶν εἰς τὰ τρία πρῶτα βιβλία διεσπαρμένων εἰδήσεων, δὲν ἠρευνήθη ἀκόμη. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν αὐτοκρατόρων μέχρι Διοκλητιανοῦ ἠκολούθησεν, ὡς φαίνεται, ἐκεῖνο τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον, τοῦ ὁποίου τὰ ἔχνη ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τῷ Λέοντι γραμματικῷ, τῷ Κεδρηνῷ καὶ τῷ Ζωναρᾷ. Ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ, τουτέστι ἐν τῇ κυρίως βυζαντινῇ ἱστορίᾳ, πηγὴν ἔχει τὸν Θεοφάνην. Ἀλλ' ἐν ἀρχῇ πλὴν αὐτοῦ μετεχειρίσθη καὶ ἄλλους συγγραφεῖς· οὕτω π. χ. ἐν τοῖς περὶ Ἀναστασίου δὲν ἀκολουθεῖ τὸν Θεοφάνην, πρὸς ὃν συχναίς συμφωνεῖ ὁ Γεώργιος, ἀλλὰ τὸν Μαλάλαν καὶ Θεόδωρον ἀναγνώστην, ἐξ ὧν καὶ ὁ Θεοφάνης ἦντλησε. Μία τῶν κυρίων πηγῶν του ὑπῆρξε καὶ ἡ Ἱστορία τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου¹⁾. Κατὰ μικρὸν ὁμῶς συστέλλεται ἡ χρονογραφία εἰς ἀπλὴν ἐπιτομὴν τοῦ Θεοφάνους, εἰς ὃν ἐγκαταμιγνύει σύμφωνα πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν του κλίσιν καὶ τὰς ἀπαραιτήτους θεολογικὰς παρεκβολὰς. Κατ' ἄλλον τρόπον εἶνε συγκεκροτημένον τὸ τελευταῖον μέρος τῆς χρονογραφίας, ἥτοι ἡ ἐν αὐτῇ ἱστορία τῶν ἐτῶν 813-842, ἥτις καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα εἶνε πλέον αὐθιγὸς ἐργασία τοῦ Γεωργίου. Ἐπειδὴ δὲ πλὴν τούτου ὁ Γεώργιος ἐνταῦθα εἶνε ὁ μόνος σύγχρονος χρονογράφος²⁾, ὅστις περὶ τῶν πράξεων τούτων ἐπραγματεύθη, ἀποδίδομεν ἰδιαι-

¹⁾ Ἰδε ἐκδ. de Boor, Praefat. σ. 23.

²⁾ Μόνον δι' ἐν χρονικὸν τμήμα τῆς περιόδου ταύτης ἔχομεν καὶ δεύτερον σύγχρονον ἱστορικόν, τὸν Ἀνόνημον (Scriptor incertus), ὅστις συνέγραψε περὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ἀκολουθεῖ τὸν Λέοντα γραμματικόν.

τέραν προσοχήν εἰς τὸ τμήμα τοῦτο. Ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ ἐν αὐτῷ δὲν παρουσιάζει ὁ Γεώργιος τὰ προσόντα, τὰ ὅποια θὰ ἐπεθυμοῦμεν ν' ἀποδώσωμεν εἰς αὐτόν· διότι ἀντὶ τακτικῆς τινος καὶ ἀληθῶς ἱστορικῆς ἀφηγήσεως εὐρίσκομεν μόνον ἐκδηλώσεις φανατισμοῦ ἐμπαθοῦς πολεμίου τῶν εἰκονοκλαστῶν, αἵτινες τὸ ἐνδιαφέρον κινοῦσι μόνον ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ ἰδίως πρὸς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν εἰκονομαχίαν. Αἱ καθ'αυτὸ ἱστορικαὶ εἰδήσεις εἶνε σχετικῶς σποραδικαί, ἐξαφανιζόμεναι ἐντὸς τοῦ πλήθους τῶν θεολογικῶν παρεκβολῶν καὶ τῶν πικρῶν κατὰ τῶν εἰκονομάχων χλευασμῶν. Μία τῶν πηγῶν τοῦ τμήματος τούτου εἶνε καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου συγγεγραμμένος βίος τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Κατὰ τὰ λοιπὰ βασιίζεται βεβαίως κατὰ μέγα μέρος τοῦτο εἰς προφορικὰς ἀνακοινώσεις καὶ εἰς τὴν αὐτοψίαν τοῦ συγγραφέως.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου συγγραφεῖσαν χρονογραφίαν κεῖται εἰς τὰ πλεῖστα χειρόγραφα μακρά τις συνέχεια αὐτῆς χωροῦσα μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ τὸ 948, εἰς ἄλλα δὲ μέχρι τοῦ 1071, 1081 καὶ εἰς ἓν μάλιστα μέχρι τοῦ 1143. Ὅπως δὴποτε τὸ κυριώτερον κείμενον τῆς συνεχείας τελευτᾷ εἰς τὸ ἔτος 948, διότι αἱ λοιπαὶ προσθήκαι εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον πενιχραὶ σημειώσεις, ἐν μέρει μάλιστα ἀπλοῖ χρονογραφικοὶ πίνακες, τοὺς ὁποίους προδήλως προσήρτησαν εἰς τὸ τέλος τῆς προτέρας συνεχείας οἱ κάτοχοι τῶν χειρογράφων πρὸς ἰδίαν των χρῆσιν. Περὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ μόνου σπουδαίου μέρους τῆς συνεχείας, ἥτοι τοῦ μέχρις 948, ἔφεραν φῶς αἰ νεώτεροι ἔρευναι. Ταυτίζεται βεβαίως πρὸς τὸν μάγιστρον καὶ λογοθέτην Συμεῶν, τοῦ ὁποίου ἡ χρονογραφία διεσώθη εἰς ἑλληνικὰ χειρόγραφα καὶ εἰς μίαν σλαβικὴν μετάφρασιν. Ἴδε § 149. Οὕτως ἐξηγοῦνται τὰ ἀνωτέρω μνημονευόμενα σημειώματα τῶν χειρογράφων ἐν τέλει τῆς τοῦ Γεωργίου χρονογραφίας καὶ ἐν τέλει τῆς συνεχείας αὐτῆς, δι' ὧν αὕτη ἀποδίδεται εἰς τινὰ Λογοθέτην. Ἀλλ' οὐχὶ αὐτὸς ὁ Λογοθέτης, ἀλλ' ἄλλος τις συντάκτης

συνήνωσεν αὐτὴν πρὸς τὴν τοῦ Γεωργίου χρονογραφίαν, παριδὼν ὅτι ἐν τῷ προστεθέντι τούτῳ τμήματι ἀναφορὰ γίνεται πρὸς πρότερας ἀφηγήσεις, αἵτινες δὲν εὐρίσκονται ἐν τῇ τοῦ Γεωργίου χρονογραφίᾳ. Ὡστε ἡ συνάφεια τῶν δύο χρονογραφιῶν εἶνε μόνον ἐξωτερικὴ καὶ τὸ ὄνομα «συνέχεια τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ» ἀληθεύει μόνον περὶ ταύτης τῆς ἐξωτερικῆς συνενώσεως. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας καὶ τὸν χαρακτήρα ὁ Λογοθέτης οὗτος διαφέρει πολὺ τοῦ μοναχοῦ Γεωργίου. Παρ' αὐτῷ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τίθενται ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ, σπουδαιότης δὲ ἀπονέμεται μόνον εἰς τὰ ἐν τῇ αὐτῇ συμβαίνοντα. Ἡ δὲ εἰς τινὰ χειρόγραφα προσηρτημένη συνέχεια πέραν τοῦ ἔτους 948 ἀπορρέει κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῶν μετὰ τὸν Θεοφάνην.

Γλωσσικῶς ὁ Γεώργιος δὲν παρέχει τοιοῦτον ἐνδιαφέρον, ὅποιον ὁ Θεοφάνης. Ὡς ἐξαίρει ὁ ἴδιος ἐν τῷ προοιμίῳ μετὰ μετριόφρονος ὑπερφηφάνειας, δὲν ἐφρόντισε περὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου· ἀρχὴν ἔχει «Κρεῖσσον μετὰ ἀληθείας ψελλίζειν ἢ μετὰ ψεύδους πλατωνίζειν»· καὶ πραγματικῶς οἱ Βυζαντινοὶ ἐν γένει πρὸ τῆς ἐπὶ Κομνηνῶν ἐπελθούσης μεγάλης φιλολογικῆς ἀντιδράσεως ἥμισυ πλατωνίζουσι. Ἀλλ' ὁ Γεώργιος δὲν γράφει καὶ τόσον ἀπλῶς καὶ φυσικῶς, ὅπως διὰ τῶν ἀνωτέρω λόγων φαίνεται ὑπισχνούμενος. Τὸ λεκτικὸν αὐτοῦ ὑφίσταται πολλὴν τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης καὶ τῶν ποικίλων, πολλάκις ἐπιτηδευτῶν κἄπως μέσων τῆς. Ἀλλὰ περὶ τούτου δὲν ἐπιτρέπεται πολὺ αὐστηρὰ κρίσις, πρὶν βεβαιωθῇ ποῖον εἶνε τὸ ἀρχικὸν τοῦ Γεωργίου κείμενον· καὶ ἡ ἐπιπονωσάτη ἔρευνα τοῦ ἰδιώματος αὐτοῦ ἤθελεν ἀποδειχθῇ ἴσως ματαία διὰ νέας τινός, κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου. Πάντως ὅμως ὁ Γεώργιος ἀνήκει εἰς τοὺς συγγραφεῖς, οἵτινες δὲν ἐπιμελοῦνται τοῦ ὕφους των, ἂν καὶ τοῦ Θεοφάνους διαφέρει, καθόσον προσεγγίζει περισσότερον αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὕφος, ὅπως διαφέρει αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ὕλην, ὡς ἀναμιγνύων εἰς πολὺ μεγαλείτερον μέτρον τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Μόνον ἐν τῷ τελευταίῳ μέρει τῆς συνεχείας

τοῦ Γεωργίου, τοῦλάχιστον ὑπὸ τὴν μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐξέδωκεν αὐτὴν ὁ Μυράλτος, τὸ λεκτικὸν εἶνε ἐντελῶς δημῶδες, περισσότερο μάλιστα ἢ τὸ τοῦ Θεοφάνους, διότι οὐδὲ τὸ νὰ ἀπ' αὐτοῦ λείπει καὶ τὰ παρόμοια· πρὸς. ἰδίως τὰ ἐν σελ. 852 ἐ. Ἄνεπαρκέστατον γλωσσάριον τῶν παρὰ Γεωργίῳ καὶ ἐν τῇ συνεχείᾳ αὐτοῦ νέων καὶ ξένων λέξεων ἐξέδωκεν ὁ Μυράλτος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐκδόσει σ. 963—977.

Τὸ περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ ἀνήκει εἰς τὰ δυσκολώτατα ζητήματα τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας. Ἐπειδὴ δηλονότι ἡ χρονογραφία αὕτη κατήντησεν ἀπὸ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος τὸ προσφιλέστατον ἐγχειρίδιον καὶ κατ' οἶκον ἀνάγνωσμα πρὸς τέρψιν ἅμα καὶ διδασκαλίαν ἱστορικὴν, ὑπέστη σὺν τῷ χρόνῳ πολλὰς «βελτιωμένας καὶ ἐπηυξημένας ἐκδόσεις». Μέχρι τοῦδε δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τρεῖς κυρίας ἐκδόσεις· μίαν βραχυτέραν, ἣτις πλεῖστον προσομοιάζει πρὸς τὸ πρωτόγραφον, περιεχομένην εἰς τοὺς δύο κοῦσλινιανούς κώδικας 134 καὶ 310, ὀλιγώτερον πιστῶς εἰς τὸν οὐατικανὸν 153· μίαν πολὺ διεσκευασμένην καὶ διὰ προσθηκῶν ἐκ τῆς θύραθεν ἱστορίας, αἷτινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπέρρευσαν ἐκ τοῦ Συμεὼν λογοθέτου, σημαντικῶς ἐπηυξημένην, ἣτις κεῖται ἐν τῷ οὐατικανῷ κώδικι 154 καὶ ἐν τῷ ὑπὸ Μυράλτου χρησιμοποιηθέντι κώδικι τῆς Μόσχας· καὶ τρίτην τέλος, μετὰξὺ τῶν δύο τούτων κειμένην, ἣτις περιέχεται εἰς τοὺς ὑπ' ἀρ. 139 καὶ 414 ἐλληνικοὺς κώδικας τῆς ἐν Μονάχῳ βιβλιοθήκης, εἰς τὸν ἱστορικὸν βιενναῖον 40, εἰς τὸν ἀμβροσιανὸν 184, εἰς τὸν τοῦ Στρασβούργου 8 καὶ εἰς ἄλλους. Ὅπως δὲ ὁ Μαλάλας, οὕτω καὶ ὁ Γεώργιος ἐνωρὶς μετεφράσθη εἰς σλαυικὰς γλώσσας, καταλαβὼν ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ σλαυικῇ λογοτεχνίᾳ θέσιν σπουδαιότεραν παντὸς ἄλλου Βυζαντινοῦ χρονογράφου. Μέχρι τοῦδε γνωστὰ εἶνε τοῦλάχιστον δώδεκα ἀντίγραφα τοῦ Γεωργίου εἴτε ἐν βουλγαροσλοβενικῇ γλώσσῃ εἴτε ἐν σερβοσλοβενικῇ. Ἐν τῇ σλαυικῇ μεταφράσει κατέστη ὁ Γεώργιος ἡ κυρία πηγὴ πάσης μὴ ῥωσικῆς ἱστορίας διὰ τὴν ἀρχαιότεραν ῥωσ-

σικλήν χρονογραφίαν, ἥτις ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου ἀποδίδεται εἰς τὸν ἐκ Κιέβου μοναχὸν Νέστορα, ἐνῷ πράγματι εἶνε ἀνώνυμον ἔργον ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16' αἰῶνος. Καὶ εἰς τὴν γεωργιανὴν γλῶσσαν μετεφράσθη ὁ Γεώργιος· χειρόγραφον ἐκ περγαμηνῆς τῆς μεταφράσεως ταύτης, ἐκ τοῦ 1'—16' αἰῶνος, ἀνέκδοτον κεῖται ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ μουσεῖῳ τῆς Τιφλίδος (κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Σ. Χαχάνωφ). "Οχι δὲ ὀλιγώτερον γόνιμος ἀπέβη ὁ Γεώργιος καὶ διὰ τὴν βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν. Ἀνήκει προσέτι εἰς τοὺς συγγραφεῖς, ἐξ ὧν ἀποσπάσματα κατέλαβον θέσιν ἐν ταῖς κωνσταντιναῖς ἐκλογαῖς. Τέλος δὲ εἴτε αὐτὸς ὁ Γεώργιος εἴτε αἱ πηγαὶ τοῦ μετωχτευθῆσαν ἐν τοιούτῳ μέτρῳ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρονογράφους, ὥστε διὰ τῆς δημοσιεύσεως ὁλοκλήρου τοῦ Γεωργίου ὀλίγας νέας ἱστορικὰς εἰδήσεις ἀπεκτήσαμεν.

1. Ἐκδόσεις: Εἰς τὴν παρισιανὴν συναγωγὴν τῶν Βυζαντινῶν περιελήφθη μόνον τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ Γεωργίου καὶ ἡ συνέχεια αὐτοῦ, ἥτοι τὸ περιλαμβάνον τοὺς ἀπὸ τοῦ 813-948 χρόνους, ὑπὸ τὸν τίτλον Βίοι τῶν νέων βασιλέων, ἐν ταῖς μετὰ τὸν Θεοφάνην (*scriptores post Theophanem*), ἐκδίδοντος τοῦ Combefis ἐν Παρισίοις 1685.— Ἀνετυπώθη ἐν Βενετίᾳ 1729.— Διαφόρους γραφὰς ἐκ χειρογράφου τοῦ Μονάχου ἐξέδωκεν ὁ ἄλλοτε διευθυντὴς τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου Ign. Hardt, ἐν τῷ *Neuer litterarischer Anzeiger*, 3. Jahrgang, 1. Hälfte, ἐν Τυβίγγῃ 1808 σ. 61 ἐ. Ὁ αὐτὸς λόγιος παρεσκεύασε καὶ ἐκδόσιν τοῦ συγγραφέως· ἴδε τοῦ αὐτοῦ *catalogus codicum mss Graec. bibliothecae regiae Bavaricae*, τόμ. 2^{ος} (1806) σ. 103 ἐ., ὅπου γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἑλλην. κώδικος τοῦ Μονάχου 139.— Ἐκλογὰς ἐκ τῶν πρώτων τμημάτων τοῦ Γεωργίου ἐξέδωκεν ἐκ τριῶν χειρογρ. τῆς Ὁξφόρδης ὁ Α. Cramer, *Analecta Oxoni.* 4 (1837) 218-246.— Τὸ αὐτὸ τμήμα, ὅπερ κεῖται ἐν τῇ παρισιανῇ συναγωγῇ, ἐξέδωκεν ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰ ὑπὸ Hardt καὶ Cramer δημοσιευθέντα καὶ χωρὶς νὰ φέρῃ διορθώσεις ἀξίας λόγου, ὁ Im. Bekker ὁμοῦ μετὰ τὸν *Theophanes continuatus*, ἐν Βόννῃ 1838 σ. 763-924.— Ὁλόκληρον τὴν χρονογραφίαν τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ μετὰ τῆς συνεχείας αὐτῆς ἐξέδ. ἀρχικῶς ὁ Edouard

de Muralt, Georgii monachi, dicti Hamartoli, chronicon ab orbe condito ad annum p. Chr. 842 et a diversis scriptoribus usque ad annum 1143 continuatum etc ἐν Πετρούπολει 1859. Δυστυχῶς ἡ ἐκδοσις αὕτη εἶνε ἀνεπαρκεστάτη· ὁ ἐκδότης περιγράφει μὲν 27 χειρόγραφα ἀλλὰ μόνον τινὰ τούτων ἐχρησιμοποίησε καὶ ἐκ τούτων ὀλίγιστα καθ' ὁλοκληρίαν διὰ τὸ κείμενόν του κυρίως πρὸ ὀφθαλμῶν ἔλαβε μόνον ἐν χειρόγραφον τῆς Μόσχας ἐκ τοῦ ιβ' αἰῶνος, ὅπερ περιέχει παραλλαγὴν τοῦ Γεωργίου σπουδαίως διεσκευασμένην. Αὕτη, καθὰ ἀπέδειξεν ὁ E. Patzig ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3, 484 ἐ. καὶ ὁ B. Βασιλιέφσκη ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 2, 78 ἐ., ἐπλουτίσθη σημαντικῶς ἐκ τῆς θύραθεν ιστορίας βοηθεῖα τῆς χρονογραφίας τοῦ Συμεὼν μαγίστρου καὶ λογοθέτου, ἐνῶ ὁ ἀρχικὸς Γεώργιος ὡς φαίνεται εἶνε πενιχρότατος εἰς ταῦτα. Ἐπομένως ἡ ἐκδοσις τοῦ Μυράλτου δὲν παρέχει τὸ γνήσιον ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Γεωργίου, ἀλλὰ κατασκευάσμα τι μεταγενέστερον, εἰς ὃ ἐσημειώθησαν ἀνεπαρκεῖς διῆφοροι ἢ ὅμοιοι γραφαὶ καὶ ἐξ οὗ ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ τὸ γνήσιον τοῦ Γεωργίου κείμενον. Καὶ πρὸς πᾶσι τούτοις γέμει ἡ ἐκδοσις λαθῶν παντοειδῶν ἕνεκα τῆς ἀνεπαρκοῦς γνώσεως τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ ἐκδότου. — Ἡ ἐκδοσις τοῦ Μυράλτου ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 110, ὅπου καὶ ἡ λατινικὴ μετάφρασις παράκειται. — Κριτικὴ ἐκδοσις τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου εἶνε ἀνάγκη οἰολογικὴ, πρὸ τῆς πληρώσεως τῆς ὁποίας μένει ἄνευ βάσεως πᾶσα γλωσσικὴ, λογοτεχνικὴ καὶ ἱστορικὴ ὡς καὶ πᾶσα περὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ ἔρευνα. Τὴν ὕλην ταιαύτης ἐκδόσεως συνήγαγεν ἤδη ὁ Carl de Boor. Ἐν ἀρθῶσιν αἱ ἐξωτερικαὶ δυσκολίαι τῆς ἐκδόσεως, τότε θὰ κατορθωθῇ διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Γεωργίου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν τοῦ Θεοφάνους ἢ εἰς τὰ μέρη αὐτῆς διαιρέσεις πάσης τῆς ὑστερας χρονογραφικῆς τῶν Βυζαντινῶν ἐργασίας καὶ ἡ εἰς ἐλάχιστον ὄγκον περιστολὴ τόμων τινῶν τῆς συναγωγῆς τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν.

2. Βοηθήματα: Leo Allatius, Diatribe de Georgiis, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου, ἐν Παρίσις 1651 σ. 325 ἐ. Ἐπανελήφθη παρὰ Φαβριτίω, Biblioth. gr. ed. Harl. 12, 30 ἐ. — Ἐν ταῖς Philipp Krug's Forschungen in der älteren Geschichte Russlands, herausgegeben von Ed. Kunik, ἐν Πετρούπολει 1848, προσετέθη εἰς τὸν δεῦτερον τόμον σ. 785-807

παράρτημα ὑπὸ Kunik, πραγματευόμενον ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ Λογοθέτου. — L. F. Tafel ἐν Sitzungsber. der Wiener Akad. 9 (1852) 44-53 καὶ προλεγόμενα αὐτοῦ εἰς Theodosii Meliteni chron. (ἴδε § 150) σ. 9 ἑ. — Ἀνακοινωθέντα ἐκ τῶν κωδίκων Paris. Coislin. 305 καὶ Paris. 1706 ἐξέδ. ὁ Fr. C. Tischendorf, Aneecdota graeca et profana, ἐν Λειψίᾳ 1855 σ. 95-103. — Περὶ τῆς ἐκδόσ. τοῦ Muralt ἴδε τὴν σοφὴν κρίσιν ἐν Literar. Centralblatt 1861, 527 ἑ. — Nolte, Ein Excerpt aus dem zum grössten Theil noch ungedruckten Chronicon des Georgios Hamartolos, ἐν Tübinger theolog. Quartalschrift 44 (1862) 464-468. — Τὴν ταυτότητα τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννην Σικελιώτην δι-σχυρίζεται, δὲν πείθει ὁμοῦς, ὁ Dom. Gasp. Lancia, Sopra Giovanni Sicolo cronografo bizantino del secolo nono, ἐν Archivio storico Siciliano 3 (1875) 369-385. Ὁ Mart. Kremer, De catalogis heurematum, Dissert., ἐν Λειψίᾳ 1890 σ. 108 ἑ. παρῆδεν ὅτι αἱ παρὰ Γεωργίῳ μοναχῷ (σ. 44 ἐκδόσ. de Muralt) ἀπαριθμούμεναι ἐφευρέσεις παρελήφθησαν ἐκ τοῦ Ἀθανασίου. — Joh. Friedrich, Der ursprüngliche Bericht des Georgios monachos über die Paulikianer, ἐν Sitzungsber. der bayer. Akad. Δεκεμβρίου 1895.

Περὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Ρῶσσον χρονογράφον Νέστορα καὶ ἄλλους Σλαύους χρονογράφους: Krug, Kritischer Versuch zur Aufklärung der byzantinischen chronologie, ἐν Πιτρουπόλει 1810 (πολὺ περιεσκευμένη προκαταρκτικὴ ἐργασία εἰς τοῦ Muralt τὴν Chronologie Byzantine) καὶ τὰ προλεγόμενα τῆς ἐκδόσ. τοῦ Muralt κεφ. III (σ. 30-37), ὅπου ἀναφέρεται ἡ σχετικὴ πρὸς τὸ ζήτημα νεωτέρᾳ ῥωσικῇ βιβλιολογίᾳ ἔτι δὲ Chronica Nestoris ed. Fr. Miklosich, ἐν Βιέννῃ 1860 (σ. 183-186) καὶ Chronique dite de Nestor traduite sur le texte slavon-russe par Louis Leger ἐν Παρίσις 1884 (= Publications de l' école des langues orientales vivantes II. série τόμ. 13). — Jagitsch ἐν Archiv für slav. Philol. 2 (1877) 9 ἑ. καὶ 8 (1885) 578 ἑ. — Ἡ εἰς τὸ ἔτος 1386 ἀναγομένη σερβικὴ μετάφρασις τοῦ Γεωργίου ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς ῥωσικῆς ἐταιρείας τῶν βιβλιοφίλων, ἐν τρισὶ τόμοις,

ἐν Πετροπόλει 1878-81· ἴδε τὴν ἀνάλυσιν τοῦ V. Jagitsch ἐν Archiv für slav. Philol. 4 (1880) 648 καὶ 6 (1882) 133.

Τὰ κύρια συγγράμματα: Ferdinand Hirsch, Byzantinische Studien σ. 1-88 (ὅπου ἀναγράφεται καὶ ἡ σχετικὴ ἱστορικὴ βιβλιολογία). — Carl de Boor, Zur Kenntniss der Weltchronik des Georgios Monachos, ἐν Historische Untersuchungen Arnold Schäfer zum 25jährigen Jubiläum gewidmet, ἐν Βόννῃ 1882 σ. 276-295. — S. Schestakov, Περί τῆς γενέσεως καὶ συνθέσεως τῆς χρονογραφίας τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ ἀμαρτωλοῦ, ἐν τοῖς ῥωσικοῖς φιλολογικοῖς ὑπομνήμασι (Οὐτσίενιγια ζαπίσκι) τοῦ πανεπιστημίου Καζάν, τόμῳ 58 (1891) καὶ 59 (1892). — S. Schestakov, περὶ τῶν πηγῶν τῆς χρονογραφίας τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ (δ' βιβλίου), παράρτημα εἰς τὸν 70ὸν τόμον τῶν Ζαπίσκι τῆς αὐτοκρ. ῥωσ. Ἀκαδημ. τῶν ἐπιστημῶν ἀρ. 4, ἐν Πετροπόλει 1892. Πρβ. Βυζαντ. Δελτ. 4, 156 ἐ.— C. de Boor, Römische Kaisergeschichte in byzantinischer Fassung. II ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 1-21. — E. Patzig, Leo Grammaticus und seine Sippe, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 470-497. — B. Βασιλιέφσκη, Ἡ χρονογραφία τοῦ Λογοθέτου ἐλληνιστὶ καὶ σλαβιστὶ, ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 2 (1895) 78-151.

3. Ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου: Ἀπαρίθμησις 27 χειρογράφων ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Muralt. — Προσοχῆς ἄξιος εἶνε μετὰξὺ ἄλλων καὶ ὁ πατμιακὸς κῶδιξ 7 τοῦ ια' αἰ. ἐκ περγαμηνῆς. Πρβ. Ἰ. Σακελλίωνος, Πατμιακὴ βιβλιοθήκη, ἐν Ἀθήναις 1890 σ. 4 ἐ.— Χειρόγραφον τῆς Γενεύης (κῶδιξ Genev. 4 τοῦ ιε' αἰ.), περιέχον ἐξ κεφάλαια (228-233) ἐκ τοῦ δ' βιβλίου τοῦ Γεωργίου, ἀναφέρει ὁ J. Nicole, Un traité de morale payenne christianisé, ἐν Γενεύῃ 1892 σ. 4 ἐ.— Χειρόγραφον τοῦ Στρασβούργου (codex 8) ἠρεύνησεν ὁ Fr. Lauchert, Zur Textüberlieferung der Chronik des Georgios Monachos, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 493-513. — Ἐπίτομον καὶ ἡμιδημῶδη ἐλληνικὴν παράφρασιν τοῦ Γεωργίου καὶ τῆς συνεχείας του μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτου (βιβλ. 6 κεφ. 4 τῆς ἐκδόσε. Muralt) περιέχει κατὰ φιλικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ διδάκτ. J. Seger, ὁ Λαυρεντιανὸς κῶδιξ 59, 13 φύλλ. 134-149.

4. Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως: Τὸ ἐπώνυμον ἁμαρτωλὸς δὲν εἶνε κύριον ὄνομα οὔτε ἐνδεικτικὸν κοινωνικῆς θέσεως, ἀλλὰ τὸ μόνιμον ἐπιθετὸν μοναχῶν, ὅπερ καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς φέρουσιν ἐν τοῖς χειρογράφοις. Διὸ κατακριτέα ἡ συνήθεια τοῦ νὰ ὀνομάζεται εἰς τὰ νεώτερα συγγράμματα Γεώργιος ἁμαρτωλὸς ἢ καὶ ἀπλῶς μάλιστα Ἀμαρτωλὸς Ἐπειδὴ οὔτε τὸ οἰκογενειακὸν τοῦ ὀνόματος οὔτε ἡ πατρίς του εἶνε γνωστή, δύναται νὰ χαρακτηρίζεται μόνον διὰ προσθήκης τοῦ ἐμφαίνοντος τὴν κοινωνικὴν αὐτοῦ τάξιν ὀνόματος (Γεώργιος μοναχός), ὡς ὁ Γεώργιος σύγκελλος καὶ ἄλλοι. — Καὶ ἄλλο μοναχικὸν ἐπίθετον, *ῥακένδυτος*, ἔλαβε τὴν μὴ ἐμπρέπουσαν εἰς αὐτὸ τιμὴν νὰ τεθῇ εἰς χρῆσιν ἀντὶ κυρίου ὀνόματος. Πρβ. Σπυρ. Π. Λάμπρον ἐν τῷ περιοδικῷ Παρνασσός 1 (1877) 500.

148. Ὁ Σικελιώτης Ἀνώνυμος. Ἀγνωστος Ἕλληνας ἀφηγήθη τὰ ἐν Σικελίᾳ φοβερά γεγονότα ἀπὸ τοῦ 827 — 965 εἰς τὸ λακωνικὸν καὶ ξηρὸν ἐκεῖνο ὕφος, τὸ ὅποιον συχνάκις ἀπαντᾷ εἰς τὰ μεταγενέστερα χρονογραφικὰ ἐρανίσματα, ἀλλὰ μετὰ προφανοῦς πρὸς τὴν ἀλήθειαν ζήλου. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦτο πονημάτων διεσώθη εἰς δύο χειρόγραφα τοῦ 1^{ου} αἰῶνος, εἰς τὸν οὐατικανὸν κώδικα 1912 καὶ εἰς τὸν παρισιανὸν (supplem. Gr.) 920. Ἀραβικὴ τις χρονογραφία, πρὸ πολλοῦ γνωστή, διασωθεῖσα ἐν χειρογράφῳ τῆς Κανταβριγίας, ἀνεγνωρίσθη ὡς μετάφρασις τοῦ ἐλληνικοῦ τούτου κειμένου.

Ἐκδόσεις καὶ βοηθήματα: Τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ἐδημοσιεύθησαν σχεδὸν συγχρόνως δύο ἐκδόσεις: ὑπὸ P. Battifol, *Comptes rendus de l'Academie des inscriptions et Belles-lettres* 1890 σ. 394-402 (μετὰ λατιν. μεταφράσεως). — La cronaca Siculo-Saracena di Cambridge con doppio testo greco scoperto in codici contemporanei delle biblioteche Vaticana e Parigina, per G. Cozza-Luzzi con accompagnamento del testo arabico pel Can. B. Lagumina. Documenti per servire alla storia di Sicilia, quarta serie, vol. II. Palermo 1890. Πρβ. τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ C. Cipolla, *Atti della R. academia delle scienze di To-*

rino τόμ. 27 (1892) 24 Ἀπριλίου, καὶ Is. Carini, Osservatore Romano τῆς 12 καὶ 13 Δεκεμ. 1891, ἐπανελήφθη ἐν τῷ τόμῳ: Di alcuni lavori ed acquisti della biblioteca Vaticana nel pontificato di Leone XIII, ἐν Ρώμῃ 1892 σ. 143-151. — Γαλλιστὶ ἐπιτομὴν τῆς ἀναλύσεως τοῦ Carino ἐξέδ. ὁ L. Duchesne ἐν Mélanges d'archéologie et d'histoire 11 (1891) 521-528. — Σχόλια εἰς τὴν ἐκδόσιν ἐξέδ. ὁ G. Cozza Luzi, Sulla scoperta di due cronache greche Siculo-saraceniche e loro correlazione coll'arabica di Cambridge. ἐν Ρώμῃ 1893. — Χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὰς εἰρημένους ἐκδόσεις ἐτύπωσε τὸ ἐλληνικὸν κείμενον ἐτι ἄπαξ ὁ A. Wirth, Chronographische Späne, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 σ. 11-16.

149. Συμεὼν μάγιστρος καὶ λογοθέτης. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο διεσώθη ἐν πολλοῖς χειρογράφοις χρονογραφία τις, περὶ ἧς δυστυχῶς ἐλλιπεστάτας ἐτι γνώσεις ἔχομεν. Ἦδὴ κατέστη σαφές, ὅτι πρὸς διευκρίνησιν τῶν λαθυρινθωδῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων τῶν μεταγενεστέρων χρονογράφων τὸ σύγγραμμα τοῦτο σπουδαίως μέλλει νὰ συντελέσῃ· ἀλλ' ἐν τῷ παρόντι θὰ ἦτο μάταιος ὁ μόχθος νὰ ζητήσῃ τις νὰ ὀρίσῃ ἀσφαλῶς τὴν ἀρχικὴν ἔκτασιν, τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς, τὰς πηγὰς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἀντιγράφαντας. Μέχρι τοῦδε τόσον μόνον εἶνε βέβαιον: ὅτι ὁ μάγιστρος καὶ λογοθέτης Συμεὼν πιθανώτατα οὐδεὶς ἄλλος εἶνε ἢ αὐτὸς ὁ Συμεὼν μεταφραστῆς, ὁ περίφημος συναξαριστῆς (ἴδε σ. § 89). Ἡ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφεῖσα χρονογραφία ἤρχετο πιθανώτατα ἀπὸ τῆς δημιουργίας, διήκουσα μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ῥωμανοῦ Λεκαπηνοῦ (948). Καὶ ἡ σύνταξις δὲ αὐτῆς πίπτει εἰς οὐχὶ πολλοὺς ὑστέρους τούτων χρόνους· διότι καὶ ἂν ὁ λογοθέτης δὲν εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ μεταφραστῆς Συμεὼν, πάλιν ὁ χρόνος τῆς συντελέσεως τοῦ ἔργου αὐτοῦ πρέπει νὰ τεθῇ εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (963-969). Μέχρι τοῦδε ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συμεὼν μαγίστρου καὶ λογοθέτου μόνον τὸ ἀπὸ τοῦ 813-963 τελευταῖον μέρος τῆς χρονογραφίας ἐκείνης, ἣτις κεῖται ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1712. Ἀποσπά-

σιματα ἐκ τοῦ πρώτου μέρους αὐτῆς ἀνεκοίνωσεν ὁ Ἑρρ. Γκέλτσερ. Ἀλλὰ πᾶν τοῦτο τὸ πόνημα, ὡς καὶ ὁ Γκέλτσερ παρετήρησεν, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν Συμεών, διὸ πρὸς ἀποφυγὴν παρεννοήσεων πρέπει νὰ ὀνομάζεται χρονογραφία τοῦ Ψευδοσυμεών. Ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1712 τὸ ὄνομα τοῦ Συμεών εἶνε γεγραμμένον μόνον ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος, ἐν αὐτῷ δὲ τῷ χειρογράφῳ μόνον ἐπὶ τοῦ φύλλου 6 πρὸ τῆς ἀρχῆς ἐνὸς τμήματος, ὅπερ φθάνει ἀπὸ φύλλου 6-12 καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς χρονογραφίας τοῦ Λέοντος γραμματικοῦ καὶ τοῦ Ψευδοπολυδεύκου. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ τμήματος τούτου ἔχει ὡς ἑξῆς: Συμεών μαγίστρου καὶ λογοθέτου εἰς τὴν κοσμοποιίαν ἐκ τῆς γεννέσεως (οὕτως) καὶ χρονικῶν (οὕτως) ἐφεξῆς συλλέγειν (οὕτως κατὰ τὸν Bubnōn) ἐκ διαφόρων χρονικῶν τε καὶ ιστορικῶν. Εἰς ταῦτα δὲ διὰ χειρὸς ὑστέρας προστετέθη: αὐτός ἐστιν ὁ μεταφράστης. Τὸ ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς τοῦ περιβλήματος ὄνομα τοῦ συγγραφέως προέρχεται βεβαίως ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἐν φύλλῳ 6, ὅπως καὶ ἄλλα περιεκτικὰ συλλογῆς πονημάτων χειρόγραφα φέρουσιν ὁμοίως ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ἐξ οὗ ἀρχεται ἡ συλλογή. Ἐν φύλλῳ 13 ἕως 18 ἀκολουθεῖ κείμενον ἐντὸς κοσμημάτων περικλειόμενον περὶ τῆς κτίσεως τῆς ἁγίας Σοφίας (πρὸς τὴν περὶ Κωδίνου παράγραφον σημ. 5). Μόλις δὲ ἐν τῷ φύλλῳ 18ῳ ἐν τῇ πρὸ τοῦ τέλους σειρᾷ ἀκολουθεῖ δι' ἐρυθρᾶς μελάνης ἡ ἑμμετρος ἐπιγραφή: Ἀρχὴν μὲν Ἀδάμ ἔσχεν βίβλος καὶ τέλος | Τὸ πορφυρογέννητον εὐσεβὲς κράτος. Ἐνταῦθα ἀρχίζει ἡ μεγάλη ἀνώνυμος χρονογραφία, τῆς ὁποίας τὸ τελευταῖον μέρος ἐσφαλμένως ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συμεών.

Διὰ τὴν ἐξερεύνησιν καὶ δημοσίευσιν τῆς χρονογραφίας, μεθ' ἧς πράγματι συνδέεται τὸ ὄνομα τοῦ Συμεών μαγίστρου καὶ λογοθέτου, πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν τὰ ἑξῆς χειρόγραφα καὶ βοηθήματα: 1ον. Ὁ κώδιξ τῆς Μεσσήνης, χειρόγραφον καλῶς διατηρημένον ἐπὶ ὠραίας περγαμνῆς ἐν σχήματι τετάρτῳ,

φύλλων 213, τοῦ ιβ' - ιγ' αἰῶνος, ὅπερ περιέχει μόνον τὴν χρονογραφίαν. Ἐπιγραφὴ καὶ ἀρχὴ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Εἰς τὴν κοσμοποιίαν ἐκ τῆς γενέσεως καὶ χρονικὸν ἐφεξῆς συλλεγὲν παρὰ συμεῶν μαγίστρου καὶ λογοθέτου ἐκ διαφόρων χρονικῶν τε καὶ ἱστοριῶν. Θεὸς ὁ ἄχρονος τόνδε τὸν κόσμον πρότερον μὴ ὑφ' ἐστῶτα ἐν χρόνῳ παράγων ἐποίησεν ἐν ἀρχῇ οὐρανόν τε καὶ γῆν· συνυπέστη δὲ τῇ γῇ τό τε ὕδωρ καὶ τὸ πῦρ. Ἐν τέλει τὸ χειρόγραφον εἶνε ἐλλιπές. Τὸ τελευταῖον, ἐν μέρει μόνον ἀναγινωσκόμενον φύλλον, τελευταῖον εἰς τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας Μιχαὴλ Γ' καὶ τῆς Θεοδώρας (842-856). 2ον. Ὁ βενετικὸς μαρκιανὸς κωδ. 608 τοῦ ιε' αἰῶνος περιλαμβάνει ἐν φύλλοις 1-284 χρονογραφίαν ὑπὸ τὸν τίτλον: Συμεῶν μαγίστρου καὶ λογοθέτου χρονικὸν ἐφεξῆς συλλεγὲν (οὕτως) ἐκ διαφόρων χρονικῶν τε καὶ ἱστοριῶν ἀρχόμενον ἀπὸ Ἀδάμ. Ἡ χρονογραφία σύγκειται ἐκ τριῶν μερῶν: α') Ἡ ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι Καίσαρος ἱστορία συμφωνεῖ πρὸς τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου τὸ χρονολογικὸν σύντομον, ἐκδόσ. de Boor σ. 81 ἐ. β') Ἡ ἀπὸ Καίσαρος μέχρι Κωνσταντίνου Κοπρωνύμου ἱστορία συμφωνεῖ πρὸς τὴν συντομωτέραν ἐκδόσιν ἐπιτομῆς τινος, ἣν ὁ Πάτσιγ προὔπεθεσεν ὡς πηγὴν τοῦ Θεοδοσίου Μελιτηνοῦ καὶ τοῦ ἐπηυξήμενου (τοῦ ἐν τῇ ἐκδόσει Μυράλτου) Γεωργίου μοναχοῦ. γ') Εἰς ταῦτα ἀκολουθεῖ, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: Ἐξ ἐτέρας ἱστορίας, τὸ τελευταῖον μέρος φθάνον μέχρι τῆς βασιλείας Μιχαὴλ Δούκα (1071 - 1078) ¹⁾ Λεῖπει ἐνταῦθα ἡ ἱστορία τῆς δημιουργίας, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀρχίζει ὁ κωδ. τῆς Μεσσήνης. 3ον. Ὁ βιενναῖος κωδ. (Supplem. Kollar 126), χάριτι τοῦ ιγ' αἰῶνος, περιέχει ἐν φύλλῳ 48-104 ἐν τῷ μέσῳ ἄλλων κειμένων χρονογραφίαν, ἥς ἡ ἐπιγραφὴ μετὰ τῆς ἀρχῆς ²⁾ ἔχει ὡς ἑξῆς: Συμεῶνος μαγίστρου καὶ λογοθέτου χρονικὸν ἐφε-

¹⁾ Πρβ. E. Patzig, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 484 καὶ τὴν διεξοδικὴν ἐπὶ ἀνακοινώσεων τοῦ Γέρνατς στηριζομένην περιγραφὴν παρὰ B. Βασιλιέφσκη ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 2 (1895) 84 ἐ.

²⁾ Ad. Fr. Kollarii, Ad. P. Lambecii commentariorum de Augusta Biblioth. Caes. Vindob. libros VIII supplementorum liber primus, ἐν Βιέννῃ 1790 σ. 729 ἐ.

ξῆς συλλεγὲν ἐκ διαφόρων χρονικῶν καὶ ιστορικῶν. Ἀρχὴ μὲν ἀπὸ Ἀδάμ. Ἀδάμ γενόμενος ἔτων σλ' γεννᾷ τὸν Σήθ. Τὸ ἐν τέλει ἐλλιπὲς πόνημα φθάνει μέχρι τοῦ ἔτους 896. 4ον. Ὁ βιενναῖος κῶδιξ (Supplem. Kollar 127), χάρτινος τοῦ ιδ' αἰῶνος, ὁμοίως, πολλαπλοῦν χειρόγραφον, περιέχει ἐν φύλλῳ 16-61 ἀπόσπασμα χρονογραφίας μὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν καὶ ἀρχήν¹: Εἰς τὴν κοσμοποιίαν ἐκ τῆς γενέσεως καὶ χρονικὸν ἐφεξῆς συλλεγὲν παρὰ συμεῶνος μαγίστρου καὶ λογοθέτου ἐκ διαφόρων χρονικῶν καὶ ιστορικῶν. Θεὸς ὁ ἄχρονος τόνδε τὸν κόσμον πρότερον μὴ ὑφ' ἐστῶτα ἐν χρόνῳ παράγων ἐποίησεν ἐν ἀρχῇ οὐρανὸν καὶ γῆν. Τελευτᾷ δὲ ἤδη εἰς τὸν Δαρεῖον Α' εἰς τὰς λέξεις: πλούτου δὲ καὶ λαφύρων ἀπείρων ἐπλήρωτο. 5ον. Ὁ συνοδικὸς κῶδιξ τῆς Μόσχας 251 (406 παρὰ Βλαδιμήρῳ), ἐπὶ περγαμηνῆς, τοῦ ἔτους 1152, περιέχει ἐν φύλλῳ 205-207 ἀπόσπασμα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν καὶ ἀρχήν: εἰς τὴν κοσμοποιίαν Συμεὼν λογοθέτου ἐκ διαφόρων χρονικῶν καὶ ιστορικῶν. Θεὸς ἄχρονος τόνδε τὸν κόσμον μὴ πρότερον ὑφ' ἐστῶτα ἐν χρόνῳ παράγων. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ αὐτὸς κῶδιξ ἐν φύλλῳ 1-204 περιέχει χρονογραφίαν ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι Ῥωμανοῦ Β' (963) πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὰ φύλλα 205-207 ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ χειρογράφου, τὸ σύνολον δὲ εἶνε ἡ χρονογραφία τοῦ Συμεὼν μετὰ συνεχείας. 6ον. Ὁ κῶδιξ τοῦ Ἑσκουριάλ Υ' Ι. 4 τοῦ ις' αἰῶνος, περιέχει ἐν φύλλῳ 1-230 κατὰ τὸν κατάλογον τοῦ E. Miller σ. 184 καὶ «Ἱστορίαν τοῦ Συμεὼν μαγίστρου». Ἀκριβέστεραι πληροφορίες λείπουσι. Ἰσως δὲ ὁ κῶδιξ οὗτος εἶνε ἀντίγραφον τοῦ τῆς Μεσσήνης. 7ον. Ὁ παρισιανὸς κῶδιξ 1712 φύλλῳ 6-12, περιέχει τὴν ἐπιγραφὴν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς χρονογραφίας (ἴδε ἀνωτέρω). 8ον. Μετάφρασις σλαβικὴ (ἐν τῇ μέσῃ βουλγαρικῇ γλώσσῃ) τῆς χρονογραφίας «τοῦ μεταφραστοῦ καὶ λογοθέτου Συμεὼν» κεῖται ἐν κώδικι F. IV ἀριθ. 307 τῆς αὐτοκρατορικῆς δημοσίας βιβλιοθήκης τῆς Πετροπόλεως, ὅστις ἐγράφη τὸ 1638 ἐν Soteshav

1) Kollar ἐνθ' ἀνωτ. σ. 736 ε.

τῆς Μολδοβλαχίας. Τὸ σύγγραμμα φθάνει ἐνταῦθα μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ῥωμανοῦ Λεκαπηνοῦ (948) κατόπιν δὲ ἀκολουθεῖ ἡ συνέχεια «ἄλλου τινὸς» μέχρι τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Ῥωμανοῦ Διογένους (1067). Ἡ χρονογραφία (μέχρι τοῦ 948) συμφωνεῖ ἐν γένει πρὸς τὸν μαρκιανὸν κώδικα 608, ἀλλ' ἀνάγεται εἰς καλλιτέτερον καὶ πληρέστερον κείμενον ἢ τὸ τοῦ μαρκιανοῦ. Ἐξ ἐναντίας ἡ συνέχεια (948 - 1067) δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν ὁμοίαν τοῦ μαρκιανοῦ 608 ἥτις κατέρχεται μέχρι τοῦ 1078, ἀλλ' ἀποδεικνύεται ὡς ἐκλογή ἐκ τοῦ Ζωναροῦ. Περὶ ἄλλων τινῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων, τὰ ὅποια ἀναφέρονται εἰς νεώτερα συγγράμματα, οὐδὲν ἀκριβέστερον γνωρίζω. Ὁ Κομπεφίς λέγει ὅτι καὶ ἄλλο χειρόγραφον παρισιανὸν (πλὴν τοῦ κώδικος 1712) περιέχει τὴν χρονογραφίαν τοῦ Συμεῶν. Ὁ Montfaucon ἐν *Bibliotheca bibliothecarum* I 483, ἀναφέρει πλὴν τοῦ μαρκιανοῦ 608 καὶ δεύτερον τῆς Βενετίας χειρόγραφον ἐκ τοῦ ἔτους 1118 καὶ ἄλλο χειρόγραφον ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἐν Ῥώμῃ.

Βοηθεῖα τῶν εἰρημένων ἐλληνικῶν χειρογράφων καὶ τῆς σλαυικῆς μεταφράσεως θὰ ἀποκατασταθῇ τόσον τελειῶς καὶ πιστῶς ἡ χρονογραφία τοῦ Συμεῶν, ἥτις μέχρι τοῦδε ἦτο συγκεχυμένη ἔννοια μόνον, ὅπως εἶνε καὶ οἰονδήποτε ἄλλο ἔργον τοῦ εἰδούς τούτου. Μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ Συμεῶν αὐτόδηλοι εἶνε ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Γεώργιος μοναχός. Αὐτὸς δὲ ὁ Συμεῶν ἐχρησίμευσεν ὡς ἄμεσος πηγὴ οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἐκτενεστέραν ἔκδοσιν τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ, ἣν περιέχει τὸ ὑπὸ Μυράλτου ὑπ' ὄψιν ληφθὲν χρονόγραφον τῆς Μόσχας, ὡς καὶ διὰ τὴν συνέχειαν αὐτῆς (842—948), ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλους μεταγενεστέρους χρονογράφους, ἰδίως διὰ τὸν Λέοντα γραμματικόν, ὅστις ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους συμφωνεῖ πρὸς τὸν Συμεῶν, ἔπειτα διὰ τὸν Θεοδόσιον Μελιτηνὸν καὶ διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ B. Hase εἰς τὸν Πολυδεύκην ἀποδοθεῖσαν, πράγματι δὲ ἀνωνύμου χρονογραφίαν τοῦ οὐατινιανοῦ κώδικος 63, ἐν ᾗ ὅμως καὶ ἄλλαι πηγαὶ

ἐχρησιμοποιήθησαν, ὅσον ὁ Μαλάλας καὶ ὁ Θεοφάνης. Καὶ διὰ τὴν ὑπὸ Κομπεφίς ἐσφαλμένως εἰς τὸν Συμεὼν ἀποδοθεῖσαν χρονογραφίαν τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 1712 ἐχρησίμευσεν ὡς φαίνεται ὁ γνήσιος Συμεὼν ὡς πηγὴ, ἥτις ὅμως κατέστη ἀγνώριστος διὰ τῶν ἀπειραρίθμων προσθηκῶν. Ἐν αὐτῇ ἐσταχυολογήθησαν πλὴν τοῦ Συμεὼν ὁ Γενέσιος, οἱ μετὰ τὸν Θεοφάνην, ὁ ἄγνωστος περὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου συγγραφεὺς (ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης μετὰ τὸν Λέοντα γραμματικὸν σ. 335 ε.) καὶ ἡ ὑπὸ Νικήτα τοῦ Παφλαγόνος συγγραφείσα βιογραφία τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου.

1. Ἐκδόσεις: Α. Ἐκδεδομένον εἶνε μόνον τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ *Ψευδοσυμεὼν*, ἐκ τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 1712 ὑπὸ τοῦ Combeffis ἐν τοῖς μετὰ τὸν Θεοφάνην (*Scriptores post Theophanem*), ἐν Παρισίῳ 1865 σ. 401-498. — Ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀποπειράς νὰ διευκρινήσῃ ἐξ ἄλλων χειρογράφων τὰ περὶ Συμεὼν ἀνετύπωσε τὸ κείμενον τοῦτο (μετὰ τινων διορθώσεων) ὁ I. Bekker ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης μετὰ τοὺς μετὰ Θεοφάνην (*Theophanes continuatus*), ἐν Βόννῃ 1838 σ. 603-760. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, *Patr. gr.* 109, 663-822. — Τὸ *πρῶτον μέρος* τοῦ *Ψευδοσυμεὼν* ἀνελύθη ὑπὸ H. Gelzer, *Sextus Julius Africanus II* 1 (1885) 357-384' πρβ. αὐτόθι σ. 280 ε

Β. Ὁ γνήσιος Συμεὼν δὲν ἐδημοσιεύθη εἰσέτι. Ἀλλὰ πρὸς ἀντικατάστασιν προσωρινὴν χρησιμεύει ἡ ἐκδοσις τοῦ Λέοντος γραμματικοῦ (ἴδε § 150), ὅστις ἐκπροσωπεῖ ἀντίγραφον πιστὸν τοῦ Συμεὼν ἢ μίαν παραλλαγὴν αὐτοῦ.

2 *Βοηθήματα*: Α. Περὶ τοῦ *Ψευδοσυμεὼν*: Fabricius, *Bibliotheca gr. ed. Harl.* 7, 471 καὶ 684. — Ernst Ed. Kunik, *Ueber das Verhältniss des continuator Theophanis zu dem Symeon Logothetes oder Pseudometaphrastes* ὡς *παράρτημα* εἰς τοῦ Phil. Krug, *Forschungen in der älteren Geschichte Russlands* 2 (ἐν Πετροπόλει 1848) 785-807. — Θεόφιλος Ἰωάννου, *Μνημεῖα ἀγιολογικά*, ἐν Βενετίᾳ 1884. Πρόλογος σ. 11 (ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ χρονογράφος Συμεὼν εἶνε ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν μεταφραστὴν

ἄμ. καὶ τὸν Νικήταν Παφλαγόν. — H. Gelzer ἐν τοῖς ἄνω εἰρη-
 μένοις καὶ ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1891 N° 28 σ. 873.
 — J. B. Bury, A source of Symeon Magister ἐν Βυζαντ. Δελτ.
 1 (1892) 572-574 (καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι περιγραφὴ τις παρὰ Ψευδο-
 συμεῶν ἀνάγεται εἰς ἀπολεσθὲν τεμάχιον τοῦ ἀγνώστου περὶ Λέοντος
 τοῦ Ἀρμενίου συγγραφέως ἢ τῆς πηγῆς αὐτοῦ). — Διόρθωσιν τοῦ κει-
 μένου σπουδαίαν καὶ διὰ τὸν Λέοντα γραμματικὸν καὶ Θεόδωρον Με-
 λιτηνὸν (σγουρὸς καὶ ἐπίσγουρος, ἀντὶ ὀγουρὸς καὶ ἐπιάγουρος) παρέχει ὁ
 C. de Boor, Ἐπιάγουρος; ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 297. — Τὸ
 κύριον σύγγραμμα: F. Hirsch, Byzantinische Studien σ. 52 ἐ.
 303-355.

Β. Ὁ γνήσιος Συμεὼν: Περὶ τῶν χειρογράφων πρβ. Fabricius,
 Bibliotheca gr. ed. Hard. 7, 471 ἐ. 684 καὶ F. Hirsch, By-
 zant. Studien σ. 304 ἐ. — Περὶ τοῦ κώδικος Marc. 608 πρβ. E.
 Patzig ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 484 ἐ. — Κύριον σύγγραμ-
 μα: Β. Βασιλιέφσκη, Ἡ χρονογραφία τοῦ Λογοθέτου σλαυιστὶ καὶ ἑλλη-
 νιστὶ, ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 2 (1895) 78-151. Πρβ. τὴν ἐκτενή-
 σιν ὑπὸ E. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896) 203-210. — Πρβ.
 καὶ τὴν ἐν § 89. 2. παρατεθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Βασιλιέφσκη περὶ
 Συμεῶν μεταφραστοῦ.

3. Ἐπιστολαὶ τοῦ Συμεῶν μαγίστρου καὶ λογοθέτου εὐρίσκονται ἐν
 τινι κώδικι Angelic. (ἐν Ρώμῃ), ὅστις μνημονεύεται ἐν σελ. 762 τοῦ
 χειρογράφου καταλόγου, ἀλλὰ δὲν ἐστάθη δυνατόν νὰ εὑρεθῇ κατὰ τὴν
 ἐμὴν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ διατριβήν.

150. Λέων γραμματικός, Θεοδόσιος Μελιτηνός,
 Ψευδοπολυδεύκης. Πρὸς τὰ ὀνόματα ταῦτα συνδέονται τρία
 ἔρανιστικά ἔργα, ἀπαιτοῦντα κοινὴν ἐξέτασιν. Ἐὰν ἐν τούτων
 μόνον διέσωζε τὸ ὄνομα συγγραφέως τινὸς ἐκ τῶν τριῶν, ἡ ἱστο-
 ρία τῆς λογοτεχνίας θὰ ὠμίλει ἀπλῶς περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, εἴτε
 ὁ Λέων ἠθέλην εἶσθαι οὗτος εἴτε ὁ Ψευδοπολυδεύκης, ὡς καὶ
 περὶ τῶν ἐπεξεργασιῶν ἢ ποικιλιῶν τούτου. Ἀλλ' ἐπωσδῆποτε
 διὰ πρακτικούς λόγους εἶνε εὐχάριστον ὅτι διὰ τὰς τρεῖς ταύτας
 χρονογραφίας ἔχομεν εὐλήπτους ὀνομασίας. Ὅπως παρὰ τῷ Γε-

ωργίῳ μοναχῷ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν παραλλαγῶν, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν χρονογράφων, ἐξ οὗ δυσχεραίνεται πολὺ ἡ διάγνωσις τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων ὡς πρὸς τε τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα των. Τὰ τοιούτου εἶδους ἔργα δὲν ἐθεωροῦντο ἐν Βυζαντίῳ ὡς αὐτοτελεῖ μνημεῖα λογοτεχνικά, ἀλλ' ὡς πρακτικὰ ἐγχειρίδια καὶ οἰκιακὰ ἀναγνώσματα, τὰ ὅπερ πᾶς κάτοχος ἢ ἀντιγραφεὺς κατὰ τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν κλίσιν του ἐπέτεμνε, ἐπηύξανε ἢ διεσκεύαζε. Αἱ ἔννοιαι τοῦ αὐθυποστάτου ἔργου, τῆς ὑπ' ἄλλου ἐκδόσεως καὶ τῆς ἀπλῆς τῶν χειρογράφων διαφορᾶς, συμφύρονται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ὁ Τάφελ π. χ. ἐνεκα τούτου ἐξέλαβε τὸν Λέοντα καὶ τὸν Θεοδόσιον ὡς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ὑπὸ δύο διαφορά ἐνόματα¹⁾, ὅπερ ὁμως δὲν δύναται νὰ εἶνε ἐντελῶς ὀρθόν.

Ἡ χρονολογία τοῦ Λέοντος γραμματικοῦ, ἥτις ἐν ἀρχῇ εἶνε ἐλλιπής, ἄρχεται ἐκ τοῦ μέσου τῆς προτάσεως μὲ σκέψεις περὶ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος· κατόπιν ἀκολουθεῖ ἱστορία τοῦ Ἀδὰμ. μέχρι τοῦ κατακλυσμοῦ, ἱστορία τῶν Ἑβραίων, τῶν Βαβυλωνίων καὶ Περσῶν βασιλείων, Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, τῶν Πτολεμαίων μέχρι τῆς Κλεοπάτρας, τέλος ἱστορία τῶν Ῥωμαίων καὶ Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων μέχρι τοῦ θανάτου Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπανοῦ (948). Ἐν τέλει τοῦ ἔργου εὐρίσκεται ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1711 τὸ ἐξῆς σημείωμα: ἐτελειώθη ἡ τῶν νέων βασιλείων χρονογραφία πληρωθεῖσα (τ. ἔ. συμπληρωθεῖσα) παρὰ Λέοντος γραμματικοῦ, μηνὶ Ἰουλίῳ ὀγδόῃ, ἑορτῇ τοῦ ἁγίου μεγάλου μάρτυρος Προκοπίου, ἔτους ς' φκα', ἰνδικτιῶνι ἐνδεκάτῃ (ἐκδόσ. Βόννης σ. 331). Ἐκ τούτου βλέπομεν, ὅτι ὁ Λέων δὲν ὁμολογεῖ ἑαυτὸν ὡς τὸν συγγραφέα, ἀλλ' ὡς τὸν ἐκδότην ἀρχαιότερου ἔργου· πρὸς τοῦτο δὲ συμφωνεῖ ἡ φράσις: τῶν νέων βασιλείων, διότι συγγραφεὺς γράφων ἐν ἔτει 1013 δὲν ἠδύνατο νὰ χαρακτηρίσῃ τοιοῦτοτρόπως τὸν Ῥωμανὸν Λεκαπηνὸν καὶ τοὺς προκατόχους του. Τὸν τίτλον τοῦτον παρέλαβεν ὁ Λέων

¹⁾ Münchener Gelehrte Anzeigen 1854, 2, 3. Cl. σ. 156.

ἀπλούστατα ἐκ τῆς πηγῆς του, ἥτις καθ' ἑλα τὰ φαινόμενα δὲν εἶνε ἄλλη ἢ ἡ χρονογραφία τοῦ Συμεὼν μαγίστρου καὶ λογοθέτου. Ἡ δὲ συγγένεια ἦν ὁ Λέων καὶ ὁ Θεοδοσίος καὶ ὁ Ψευδοπολυδεύκης δεικνύουσι πρὸς τὸν ὑπὸ Μυράλτου ἐκδεδομένον Γεώργιον μοναχόν, προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἀρχικὸς Γεώργιος ἐκ τῆς χρονογραφίας ἀκριβῶς τοῦ λογοθέτου συνεπληρώθη καὶ συνεχίσθη.

Στενὴν συγγένειαν ἔχει πρὸς τὸν Λέοντα γραμματικὸν ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδοσίου Μελιτηνοῦ διασωθεῖσα χρονογραφία. Καὶ ἐνταῦθα ἀρχὴ γίνεται διὰ τῆς ἱστορίας τῆς δημιουργίας, ἥτις παρὰ τῷ Λέοντι εἶνε ἐλλιπὴς ἐν ἀρχῇ, παρὰ δὲ τῷ Ψευδοπολυδεύκει κεῖται ὁλόκληρος, ἔπεται δὲ ἡ τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ καὶ βυζαντινὴ μέχρι τοῦ ἔτους 948. Ἡ κυρία διαφορὰ τοῦ Θεοδοσίου (ὡς παρεδόθη εἰς ἡμᾶς) ἀπὸ τοῦ Λέοντος ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι παρὰ τῷ Θεοδοσίῳ ὁλόκληρον τὸ τμήμα ἀπὸ τοῦ Καίσαρος μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ λείπει. Πλὴν τούτου λείπουσιν ἀπ' αὐτοῦ μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον πλῆθος χαρακτηριστικῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ὁ Λέων ἐν μέρει κοινὰς ἔχει πρὸς τὸν Κεδρηνόν. Ἐν τῷ συνόλῳ λοιπὸν αὐτοῦ καὶ ὁ Θεοδοσίος τίποτε ἄλλο δὲν εἶνε παρὰ ἐπεξεργασία τοῦ Λογοθέτου, φέρουσα ἐν ἴδιον ὄνομα.

ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουλίου Πολυδεύκου παρεδόθη χρονογραφία ἐπιγραφομένη Ἱστορία φυσική. Ἀλλὰ καὶ τοῦ συγγραφέως τὸ ὄνομα καὶ ἡ ἐπιγραφή ἀπεδείχθησαν ὡς νοθεία τοῦ Ἑλληνος ἀντιγραφῆως Ἀνδρέα Δαρμαρίου, ὅστις τρεῖς ἀντέγραψε τὸ ἔργον. Τὰ ἀντίγραφα δὲ αὐτοῦ (οἱ κώδικες ἐλληνικοὶ τοῦ Μονάχου 181, παλατῖνος ἐλληνικὸς 399, βαρβερῖνος ἐλληνικὸς I 56) προέρχονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκ τοῦ σωζομένου ἀμβροσιανοῦ κώδικος D 34 τοῦ ι' αἰῶνος, ἐξ οὗ ὁ Βιαγκόνης τὴν χρονογραφίαν τὸ πρῶτον ἐξέδωκεν. Ὁ ἀρχικὸς τίτλος θὰ εἶχε βεβαίως ὡς ἐξῆς: Εἰς τὴν κοσμοποιάν ἐκ τῆς γενέσεως καὶ χρονικὸν ἐφεξῆς. Ἡ χρονογραφία τοῦ Ψευδοπολυδεύκου τούτου περιέχει τὴν ἱστορίαν τῆς δημιουργίας, τῶν Ἑβραίων, Βαβυλωνίων,

Περσῶν, τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Πτολεμαίων, τέλος ὁλονὲν ἐκτενεστέρα γινομένη τὴν τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων καὶ διακόπτεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς βασιλείας τοῦ Οὐάλεντος (377 μετὰ Χριστόν)· ἀρχικῶς ὁμως, ὡς δυνάμεθα μετὰ μεγίστης πιθανότητος νὰ κρίνωμεν κατ' ἀναλογίαν τῶν ὁμοίων ἔργων ὡς καὶ ἐκ τῶν πηγῶν, ἐξ ὧν ἠντλήθη, ἐχώρει περαιτέρω καὶ πάντως εἰσῆρχετο εἰς προκεχωρημένους βυζαντινοὺς χρόνους. Εἰς τοὺς πρὸ Χριστοῦ χρόνους συμφωνεῖ καθόλου πρὸς τὸν Λέοντα γραμματικὸν καὶ τὸν Θεοδοσίον Μελιτηνὸν, μολονότι καὶ εἰς τοῦτο τὸ τμήμα ἤδη ἀπαντῶσι σημαντικαὶ διαφοραί· διαφέρει δὲ τοῦ Λέοντος καὶ Θεοδοσίου καὶ ἐν ἄλλοις καὶ ἐν τούτῳ ὅτι ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν πρὸ Χριστοῦ βασιλείων, πλὴν τῶν Ἑβραίων, ἐχρησιμοποίησε τὸ ἐν ἔτει 845 συνταχθὲν καὶ ὑπὸ Α. Μάξι ἐκδοθὲν Χρονογραφεῖον σύντομον. Ἀλλ' ἡ συμφωνία αἱρεται ἐντελῶς σὺν τῇ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων κατακτήσει τῆς Αἰγύπτου· ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου πηγὴ τοῦ Ψευδοπολυδεύκου· εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ Εὐσεβίου, τοῦτο μὲν ἀμέσως, τοῦτο δὲ ἐμμέσως διὰ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ μοναχοῦ Ἀλεξάνδρου περὶ τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ, ἥτις παρελήφθη ὁλόκληρος· πλὴν τούτου μετεχειρίσθη ὁ συγγραφεὺς τὸν Σωζομενὸν καὶ μίαν ἐπιτομὴν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Θεοδώρου ἀναγνώστου, ἥτις καὶ εἰς ἄλλας χρονογραφίας ὡς πηγὴ ἀναφαίνεται, ἀλλ' οὐδαμοῦ τόσον ἐκτενὲς καὶ καθαρά ὅπως ἐνταῦθα. Στενωτέραν συγγένειαν ἔχει πρὸς τὸν Λέοντα καὶ Θεοδοσίον ἡ ἐν κώδικι οὐατικανῷ ἐλληνικῷ 163 διασωθεῖσα ἀνώνυμος χρονογραφία, ἥτις ἐθεωρεῖτο ἄλλοτε ἐκ παρεξηγήσεως ἀνακριβοὺς τινος σημειώσεως τοῦ Β. Hase ὡς πληρέστερον ἀντίτυπον τοῦ Ψευδοπολυδεύκου· ἐν τῷ οὐατικανῷ, τοῦ ὁποίου τὸ ἐξ οὗ ἀντεγράφη οὗτος πρότυπον ἐν τέλει ἦτο βεβλαμμένον, διακόπτεται ἐν τῇ βασιλείᾳ Ῥωμανοῦ Β' (959-963) ἐν μέσῳ τῆς προτάσεως, ἀλλὰ περαιτέρω πιθανῶς δὲν ἔφθανε καὶ συνεγράφη ὡς φαίνεται περὶ τὰ τέλη τοῦ ἰαῖωνος. Ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῆς χρονογραφίας ταύτης εἶνε, ὅτι ἐνῷ συμφωνεῖ πρὸς τὸν Λέοντα καὶ

Θεοδόσιον, παραπέμπει συχνάκις καὶ εἰς συγγραφεῖς, οἵτινες παρ' ἐκείνοις δὲν ἀναφέρονται. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ παρατηρήσεων καθίσταται φανερόν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ οὐατικανοῦ δὲν ἤντλησεν ἐκ τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Θεοδοσίου, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν πηγὴν ἀπ' εὐθείας ἐπεξεργάσθη, ὡς καὶ ἐκεῖνοι, ἥτοι τὸν Συμεών. Ἡ παρ' αὐτῷ ἱστορία τῶν Ῥωμαίων βασιλέων ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον τῶν περὶ Μαλάλαν συγγραφέων. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων συμφωνεῖ ὁ οὐατικανὸς πρὸς τὸν Λέοντα καὶ Θεοδόσιον· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα δὲν λείπουν σημαντικαὶ διαφοραί. Ἐπειδὴ περιέχει ἐκτενῆ μέρη ἐκ τοῦ Θεοφάνους, ἅτινα λείπουν ἐκ τοῦ Λέοντος καὶ Θεοδοσίου, ἡ χρονογραφία αὕτη ὑπισχνεῖται νὰ καταστῇ σπουδαία καὶ διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου τούτου τοῦ συγγραφέως. Πλήρης ἀντίβωλὴ τοῦ οὐατικανοῦ κώδικος 163 πρὸς τὸ ἐντυπον κείμενον τοῦ Λέοντος, Θεοδοσίου καὶ Ψευδοπολυδεύκου δὲν ἔγινεν εἰσέτι. Ὁ Ψευδοπολυδεύκης, ὁ Θεοδόσιος, ὁ Λέων γραμματικὸς καὶ ὁ Συμεὼν ἔχουσι δι' ἡμᾶς ἀξίαν ὡς διασώσαντες σπουδαῖα λείψανα ἀρχαιοτέρων, ἰδίως δὲ τοῦ Σέξτου Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ.

1. Ἐκδόσεις: *Λέων γραμματικὸς*: Τὸ τελευταῖον μέρος (813-948) ἐξέδ. τὸ πρῶτον ὁ Combefis ἐν τῇ παρισιανῇ συναγωγῇ μετὰ τὸν Θεοφάνην τὸ 1655. — Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Κατόπιν ἐξέδ. τὸ πρῶτον μέρος τῆς χρονογραφίας ὁ J. A. Cramer, *Anecdota Parisina* 2 (1839) 243-379. — Ἀμφότερα πάλιν ὁ Im. Bekker ὁμοῦ ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὡς *Λέοντα γραμματικόν*, *Leo grammaticus*, ἐν Βόννῃ 1842. Τὸ κείμενον ὀλίγον ἐβεβλιώθη ἐνταῦθα, δὲν ἐλήφθη μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι πρὸ πολλοῦ ἤδη ὁ Ign. Hardt εἶχε δημοσιεύσει πλουσίαν συλλογὴν διχοφύων γραφῶν εἰς τὸν Λέοντα (ἐν τῷ *Neuer litter. Anzeiger*, 3ον Jahrgang. Ite Hälfte, ἐν Τυβίγγῃ 1808 σ. 61-389) καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἰουλίου Πολυδεύκου, ἣν ὁ Ign. Hardt ἐξέδωκε καὶ ἐξ ἧς ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἀρχὴ τοῦ Λέοντος, παρῆδεν ὁ Bekker. — Ἐκτενὴς κρίσις τῆς ἐκδόσ. τοῦ Bekker ὑπὸ L. Tafel ἐν *Gelehrte Anzeigen der bayer. Akad.*

1854, Ἰουλίου - Δεκεμβρ., histor. Classe σ. 150-183. — Τοῦ Βεκ-
κέρου τὸ κείμενον ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 108, 1037-
1164.

Θεοδόσιος Μελιτηνός: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ L. Tafel ἐν τοῖς Mo-
numenta saecularia, herausgegeben von der königl. bayer.
Akad. der Wiss. III classe, 1. Theil, ἐν Μονάχῳ 1859. — Μέ-
ρος τι εἶχεν ἐκδόσει ἤδη ὁ Martin Crusius ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδι-
κος, ὃν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔλαβεν ὁ Tafel, ἐν: Aethiopicae Heliodori
historiae epitome, ἐν Φραγκφούρτῃ 1584 σ. 359-375 (οἱ γάμοι
τοῦ αὐτοκρ. Θεοφίλου ἐν ἔτει 830 ἐκ τῆς χειρογράφου χρονογραφίας
Θεοδοσίου τοῦ Μελιτηνοῦ, ἣν ὁ Στέφ. Γκέρλαχ ἐκ Κ/πόλεως τὸ 1578
ἐκόμισεν εἰς Τυβίγγην).

Ψευδοπολυδεύκης: Ἐκδ. ἀρχικὴ Anonymi scriptoris historia
sacra ab orbe condito ad Valentinianum et Valentem im-
peratores e vetere codice Graeco descripta J. B. Bianconi
etc. latine vertit et nonnulla annotavit, ἐν Βολωνίᾳ 1779 (ἐκ
τινος κώδικος τοῦ Μιλάνου ἀνευ ἄλλων βοηθημάτων καὶ χωρὶς νὰ λη-
φθῶσιν ὑπ' ὅσιν οἱ συγγενεῖς συγγραφεῖς). — Κατὰ τὸ ἐν Μονάχῳ χει-
ρόγραφον ἐξέδωκε τὴν χρονογραφίαν, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐκδοσιν τοῦ
ἐν Βολωνίᾳ καθηγητοῦ, ὁ βιβλιοθηκᾶριος Ign. Hardt, Ἰουλίου Πο-
λυδεύκους ἱστορία φυσικὴ. Julii Pollucis historia physica seu chro-
nicon ab origine mundi usque ad Valentis tempora. Nunc
pr. ed. ab I. H. ἐν Μονάχῳ καὶ Λειψίᾳ 1792. Ὁ Hardt παρέ-
βαλε τὸν Θεοδόσιον Μελιτηνόν, Κεδρηνόν, Μαλάλαν καὶ ἄλλους χρονο-
γράφους πρὸς βεβαίωσιν τοῦ κειμένου, τουτέστι ἐπραξε περισσότερα ἢ ὁ
Βέκκερος κατόπιν ὑπὲρ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τοῦ Λέοντος γραμμα-
τικοῦ. — Julii Polucis historia physica et chronicon a J. B.
Bianconio e codice Mediolanensi ἀνεφάλῳ primum descripta,
nunc e codice Bavarico aucta et emendata op. Ph. Schia-
sii, ἐν Βολωνίᾳ 1795.

2. Βοηθήματα: E. Patzig, Leo Grammaticus und seine
Sippe, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 470-497. — Th. Büttner-
Wobst, Studia Byzantina, pars I, Programm, ἐν Δρέσδῃ 1890
(ιδίως περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Λέοντος γραμματικοῦ πρὸς τὸν Κεδρηνόν).

— L. Tafel, De Theodosio Meliteno, ἐν Τυβίγγῃ 1828. — Birkenmeier, Ueber Julius Pollux und sein Geschichtswerk, Donaueschinger Gymnasialprogramm, ἐν Ραστάττῃ 1861 (ἀνευ πάσης ἀξίας ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου κατὰ τὴν ὑπὸ Hardt ἐκδοσιν). — Περὶ τοῦ συντόμου χρονογραφείου ὡς πηγῆς τοῦ Πολυδεύκους ἴδε H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 329-345· πρβ. αὐτόθι 1 57 ἐ. — Th. Preger, Der Chronist Julios Polydeukes. Eine Titelfälschung des Andreas Darmatios, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 50-54. — K. Krumbacher, Noch einmal Julios Polydeukes, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 342 ἐ. — C. de Boor, Zur Chronik des Pseudopolydeukes, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 563-568. Τὴν διαφορὰν τοῦ οὐατικανοῦ 163 πρὸς τὸν Ψευδοπολυδεύκην εἶχε μνημονεύσῃ ἤδη ὁ de Boor ἐν Texte und Untersuchungen zur Geschichte der alchristlichen Literatur V (1889) 2 σ. 182 σημ. 1. — K. Praechter, Die römische Kaisergeschichte bis auf Diokletian im Codex Paris. 1712 und Cod. Vatic. 163, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896). — *Κύριον σύγγραμμα*: F. Hirsch, Byzantinische Studien σ. 89-115. — Πρὸς δὲ ἡ ἐν § 149 παρατεθεῖσα βιβλιολογία.

3. Ὁ Ψευδοκύριλλος: Εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀνωτέρω ἐκτιθεμένων ἀνήκει πιθανῶς καὶ ἄλλη τις χρονογραφία, τὴν ὁποίαν κάποιος ἡλίθιος ἐκόσμησε μὲ τὸ ἐνδοξον ὄνομα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Κεῖται ἐν τῷ κώδικι Matrit. 120 τοῦ ις'-ιζ' αἰ. καὶ μετὰ λατιν. μεταφρ. ἐν τῷ ὑπὸ Ἰσπανοῦ τινος γραφέντι κώδικι Matrit. 91 τοῦ ιζ' αἰ. Πρβ. Jo. Iriarte, Regiae biblioth. Matritensis codices Gr. ἐν Μαδρίτῃ 1769 σ. 479 ἐ. 364 ἐ. Τὸ πονημάτιον φθάνει εἰς τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἀπὸ Ἀδὰμ. μέχρι Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (959). Ἐπιγράφεται: Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας χρονογραφικὸν σύντομον, ὅπερ ὑπὸ διαφόρων ἱστορικῶν συνελέξατο. Μεθ' οὗ ἀκολουθεῖ ὡς εἶδος ῥήσεως: στίχος ἱαμβος. Δρόμον χρονικὸν ἐξ Ἀδὰμ συλλαμβάνων. Ἀρχίζει δὲ ἡ χρονογραφία: «Ὁ μὲν οὖν Ἀδὰμ μετὰ τὸ ἐκβληθῆναι τοῦ παρὰδεῖσου· τηνικαῦτα γὰρ ἄρχεται ἡ χρονογραφία.» Τελειώνει δέ: «μονοκρατῶν δὲ ἔτη ιέ, ὡς εἶναι πάντα χρόνον τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἔτη πεντήκοντα καὶ πέντε.» Ἐν τέλει τῆς ἱστο-

ρίας τοῦ Μαυρικίου παρεμβάλλεται ὅπως καὶ ἐν ἄλλαις χρονογραφίαις, ὡς π. χ. παρὰ Κεδρηγῶ I 707, 14 ἐ. ἐκδόσ. Βόννης, τὸ περίφημον ἐπιτάφιον ἐπιγράμμα εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ αὐτοκράτορος. Πρβ. § 100 σημ. 5. Σύντομον χωρίον περὶ τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ὅπερ μνημονεύει ὁ Iriarte σ. 366, συμφωνεῖ ἐπὶ λέξει πρὸς τὸν Λέοντα γραμματικὸν 155, 6-8 ἐκδ. Βόννης καὶ Κεδρηγοῦ I 752, 18 ἕως 19 ἐκδ. Βόννης. Τὴν αὐτὴν χρονογραφίαν περιέχει καὶ ὁ ὑπὸ Ἀνδρεῦ Δαρμαρίου γραφεὶς κώδιξ August. 243. Πρὸς τὸ πόνημα τοῦτο ταυτίστέα ἴσως καὶ ἡ ἀπὸ δημιουργίας εἰς Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον χωροῦσα χρονογραφία ἐν τῷ κώδικι Vindobon. histor. gr. 124 (Nessel) ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου Πισίδου καὶ τοῦ μοναχοῦ Κυρίλλου. Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. ed. Harl. 7, 472 ἐ. Τὸ ὅτι ὁ Γεώργιος Πισίδης ἀναφέρεται ἐνταῦθα ὁμοῦ μὲ τὸν Κύριλλον ἔχει φαίνεται σχέσιν πρὸς τὸ ὅτι εἰς χειρόγραφά τινα ὁ Κύριλλος παρουσιάζεται ὡς συγγραφεὺς τοῦ εἰς τὸν Πισίδην ἀνήκοντος 'Εξαήμερον' πρβ. τὴν § περὶ Πισίδου σημ. 4. Ὅριστικὴ τοῦ ζητήματος λύσις περὶ τῆς ταυτότητος ἢ μὴ τῶν δύο πονηματίων καὶ περὶ τῶν κατ' αὐτὰ ἐν γένει, εἶνε ἀναγκαῖα ἵνα ἐκλείψῃ τέλος ἐκ τοῦ μέσου ὁ χρονογράφος Κύριλλος, ὅστις ἠνώχλησεν ἤδη πολλοὺς Βυζαντινολόγους. Πρβ. A. Wirth, Chronographische Späne, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 σ. 57 ἐ.

151. Ὁ Ἰωάννης Σκυλίτζης ἦτο ὑψηλῆς περιωπῆς ἀνὴρ· ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ συγγράμματός του ὀνομάζεται κουροπαλάτης καὶ δρουγγάριος τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ αὐτοκράτορος· ὁ Κεδρηγὸς καλεῖ αὐτὸν ἐν προοιμίῳ πρωτοβεστιάριον καὶ Θρακῆσιον, ὡς φαίνεται, διὰ τὴν ἐκ τοῦ θέματος Θρακησίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καταγωγὴν του. Ἡ ἀκμὴ του δύναται μετὰ πολλῆς ἀκριβείας νὰ ὀρισθῇ. Ἐν τῷ προοιμίῳ χαρακτηρίζει ἑαυτὸν ὡς σύγχρονον τοῦ Μιχαὴλ Ψέλλου (περὶ τὰ 1018-1079), τὸ ἔργον του διήκει μέχρι τοῦ 1079 καὶ τινες τῶν νομικῶν του πραγματειῶν προσφωνοῦνται εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον Κομνηνόν. Ἐκ τούτου ἐξάγεται ἀσφαλῶς ὅτι ἔγραψε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 11 αἰῶνος καὶ ὅτι καὶ μετὰ τὸ ἔτος 1081 χρόνον τινὰ ἐπέζησε. Ἡ χρονογραφία τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη περι-

λαμβάνει τοὺς χρόνους τοὺς ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Μιχαὴλ Α' Παγγαβὲ μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Βατανειάτου ἤτοι ἀπὸ τοῦ 811 — 1079. Ἐν βιενναίῳ τινὶ κώδικι τὸ ἔργον ἐξικνεῖται κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἐπιγραφῆς μέχρι τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081). Κατὰ τινα γενικῶς ἐπικρατοῦσαν γνώμην ὁ Σκυλίτζης συνέταξε δύο ἐκδόσεις τοῦ ἔργου του· καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ διῆκε δὴθεν τοῦτο ἀπὸ τοῦ 811 — 1057 (μέχρι τοῦ Ἰσαὰκ Κομνηνοῦ), ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ μέχρι τοῦ 1079 (ἢ 1081). Ἡ γνώμη αὕτη ἐστηρίχτο ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ Κεδρηνὸς τὴν χρονογραφίαν τοῦ Σκυλίτζη παρέλαβεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ μέχρι τοῦ 1057. Ἀλλ' ἡ ἀπόδειξις αὕτη δὲν ἀρκεῖ, διότι ὁ Κεδρηνὸς ἐν γένει δὲν προχωρεῖ πέραν τοῦ ἔτους τούτου· ἐὰν δὲ ἤθελε νὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ μετὰ τοῦτο, ἠδύνατο νὰ ἀντλήσῃ καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν πλὴν τοῦ Σκυλίτζη. Καὶ τοῦτο δὲ ἔτι, ὅτι ὁ Θεόδωρος Γαζῆς ἐν τῇ πραγματείᾳ του «περὶ τῆς τῶν Τούρκων ἀρχαιογονίας»¹⁾ παρατηρεῖ ὅτι ὁ Σκυλίτζης τελευτᾷ εἰς τὸν Ἰσαάκιον Κομνηνόν, δὲν εἶνε ἀρκοῦσα ἀπόδειξις, διότι πιθανὸν εἶνε ὅτι καὶ αὐτὸς μόνον τὸν Κεδρηνὸν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐξ οὗ ἠπατήθη ὁμοίως ὡς οἱ νεώτεροι ἐρευνῆταί. Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς ἀκριβοστερας τῶν χειρογράφων ἐρεύνης²⁾. Ὅπως αἱ προηγούμεναι βυζαντιναὶ χρονογραφίαι, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Σκυλίτζη, εἶνε ἱστορία τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, τουτέστι εἶνε διατεταγμένη κατὰ τὰς βασιλείας τῶν αὐτοκρατόρων, ὧν ἐκάστη ἀποτελεῖ ἴδιον τμῆμα· τὴν κατανομὴν ταύτην τῆς ὕλης συνέχεεν ὁ Κεδρηνός. Πρὸς τούτοις σημειωτέον ὅτι τὸ ἔργον του εἶνε ἐξακολουθήσεις τοῦ Θεοφάνους, ὅπερ τρανῶς μαρτυρεῖ ποίαν

¹⁾ Ἐξεδόθη εἰς τὰ Σύμμικτα τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου II 373 ε. καὶ παρὰ Migne, Patr. Gr. 161, 997 — 1006.

²⁾ Πρὸς J. o. li. S e g e r, Nikephorus Bryennios, ἐν Μονάχῳ 1888 σ. 36. Σημειωτέον ὅτι ἐνταῦθα ὅτι τοῦ Σκυλίτζη τὸ ἔργον ἐν τῷ μαρκιανῷ κώδικι φύλλα 1 — 261 φθάνει εἰς Κεδρηνὸν ἐκδόσ. Βόννης β' τόμου σελίδα 573, 18 («εἰς τοῦτο»).

ὑπόληψιν ἀπελάμβανεν ἡ χρονογραφία αὕτη κατὰ τοὺς μετ' αὐτὴν αἰῶνας. Βεβαίως ἡ μαρτυρία τοῦ συγγραφέως, ὅτι συνεχίζει τὸν Θεοφάνην, δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ κατὰ λέξιν· διότι ἄρχεται δύο σχεδὸν ἔτη πρὸ τοῦ χρόνου, εἰς ὃν ὁ Θεοφάνης τελευτᾷ· ἀλλ' ὁ Σκυλίτζης πάλιν πραγματεύεται τὰς πράξεις ταύτας, ἥτοι τὴν ἱστορίαν Μιχαὴλ Α', συντομώτατα, καὶ ὁμῶς εἰσαγωγὴν διὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀφηγήσεως περὶ τῶν χρόνων Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου. Συνεχιστὴν τοῦ Θεοφάνους ἤδη ὁ Γλυκᾶς¹⁾ ῥητῶς τὸν Σκυλίτζην καλεῖ.

Μέγιστον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας ἔχουσιν αἱ παρατηρήσεις, ἃς ὁ Σκυλίτζης προτάσσει τοῦ ἔργου του. Δεικνύουσιν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ξηροὶ καὶ ἀμβλυνούσασθαι δῆθεν Βυζαντινοὶ χρονογράφοι αἰσθάνονται ζωηρὸν ὑπὲρ τῆς ἱστορίας ἐνδιαφέρον καὶ ἔχουσι πολὺ σαφεῆ συνείδησιν τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τέλους τῆς ἐργασίας των, τῆς χρησιμοποίησεως τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς των. Ἐν τῷ προοιμίῳ του ὁ Σκυλίτζης ἐπισκοπεῖ τὰ πρὸ αὐτοῦ περὶ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας συγγράμματα, ἐκφέρων τοιαύτας ἅμα περὶ αὐτῶν κρίσεις: «Τὴν ἐπιτομὴν τῆς ἱστορίας ἄριστα μετὰ τοὺς παλαιοὺς ἐπραγματεύσαντο πρῶτον μὲν ὁ μοναχὸς Γεώργιος καὶ σύγκελλος χρηματίσας Ταρασίου τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου, μετ' ἐκείνον δὲ ὁ ὁμολογητὴς Θεοφάνης καὶ τοῦ Ἀγροῦ ἡγούμενος, ἐπιστατικώτερον τὰς ἱστορικὰς ἐπιδραμόντες βίβλους καὶ συνοφίσαντες λόγῳ μὲν ἀφελεῖ καὶ ἀπεριέργῳ, μόνον οὐχὶ δὲ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἐφαπτομένῳ τῶν πεπραγμένων. Ἀλλ' ὁ μὲν Γεώργιος ἀπὸ καταβολῆς ἀρξάμενος κόσμου εἰς τοὺς τυράννους κατέληξε, Μαξιμιανόν φημι καὶ τὸν τούτου υἱὸν Μαξιμῖνον (Μαξέντιον ὁ Mont-faucou). Ὁ δὲ Θεοφάνης τὸ ἐκείνου τέλος οἰκείαν ἀρχὴν ποιησάμενος καὶ τὴν ἐπίλοιπον συντεμῶν χρονογραφίαν καὶ εἰς τὴν τελευτὴν τοῦ βασιλέως Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικῶν καταντήσας ἔσθῃ τοῦ δρόμου. Μετὰ δὲ τοῦτον οὐδεὶς ἄλλος ἐπέδωκεν ἑαυτὸν

1) Ἐκδόσ. Βόννης σ. 457, 17 ἑ.

τῶ τοιούτῳ σπουδᾶσματοι. Ἐπεχείρησαν μὲν γάρ τινες, οἷον ὁ Σικελιώτης διδάσκαλος καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς ὕπατος τῶν φιλοσόφων καὶ ὑπέρτιμος ὁ Ἑλλῶς, καὶ πρὸς τούτοις ἕτεροι· ἀλλὰ πάρεργον ἀψάμενοι τοῦ ἔργου τῆς τε ἀκριβείας ἐκπεπτῶκασι, τὰ πλεῖστα τῶν καιριωτέρων παρέντες, καὶ ἀνόνητοι τοῖς μετ' αὐτοῖς γεγόνασιν, ἀπαρίθμησιν μόνον ποιητάμενοι τῶν βασιλέων καὶ διδάξαντες, τίς μετὰ τίνα τῶν σκήπτρων γέγονεν ἐγκρατής, καὶ πλεῖον οὐδέν. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα οὐκ ἐστοχασμένως συγγραψάμενοι ἔβλαψαν τοὺς ἐντυγχάνοντας, οὐκ ὠφέλησαν. Ὁ γὰρ Δαφνοπάτης Θεόδωρος, Νικήτας ὁ Παφλαγών, Ἰωσήφ Γενέσιος καὶ Μανουὴλ Βυζάντιος, Νικηφόρος ὁ διάκονος ὁ Φρύξ, ὁ Ἀσινὸς Λέων (ἦτοι Λέων ὁ διάκονος) Θεόδωρος ὁ τῆς Σίδης γενόμενος πρόεδρος καὶ ὁ τούτου ἀνεψιὸς καὶ ὁμῶνυμος ὁ τῆς ἐν Σεβαστείᾳ καθηγησάμενος ἐκκλησίας καὶ ὁ ἐπὶ τούτου Δημήτριος ὁ τῆς Κυζίκου καὶ ὁ μοναχὸς Ἰωάννης ὁ Λυδός, οἰκίαν ἕκαστος ὑπόθεσιν προστησάμενος, ὁ μὲν ἔπαινον βασιλέως, ὁ δὲ φόγον πατριάρχου, ἕτερος δὲ φίλου ἐγκώμιον, καὶ ἐν ἱστορίας σχήματι τὸν ἑαυτοῦ ἕκαστος ἀποπληροῦντες σκοπόν, πόρρω τῆς τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν πεπτῶκασι διανοίας. Ἀποτάδην γὰρ τὰ κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους συνενεχθέντα καὶ μικρὸν ἄνωθεν ἱστορικῶς συγγραψάμενοι, καὶ ὁ μὲν συμπαθῶς, ὁ δὲ ἀντιπαθῶς, ὁ δὲ καὶ κατὰ χάριν, ἄλλος δὲ καὶ ὡς προσετέτακτο, τὴν ἑαυτοῦ συνθεὶς ἱστορίαν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ τῶν αὐτῶν ἀφηγήσει διαφερόμενοι ἰλίγγου καὶ ταραχῆς τοὺς ἀκροατὰς ἐμπεπλήκασιν». Κρίσεις τοιαύτας λογοτεχνικὰς δὲν ἀπαντῶμεν παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ τῶν Βυζαντινῶν ἱστοριογράφων.

Πηγάς ἔσχεν ὁ Σκυλίτζης ἀπὸ μὲν τῆς ἀναρρήσεως Λέοντος τοῦ Ε' μέχρι τῆς καθαιρέσεως Ῥωμανοῦ Α' ἰδίως τοὺς μετὰ Θεοφάνην, ἔτι δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς ἱστορίας Λέοντος Ε' καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνηλικιότητος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τῆς βασιλείας Ῥωμανοῦ Α' ἅπαξ μὲν τὸν Λέοντα διάκονον, ἀλλαχοῦ δὲ ἄλλην τινὰ ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς πηγὴν, δυσμε-

νῶς διακειμένην πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἡ ἱστορία τῆς μονοκρατορίας τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ τοῦ Ῥωμανοῦ Β' εἶνε ἐντελῶς ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν μετὰ τὸν Θεοφάνην, ἄγνωστον δὲ εἶνε εἰς ποίαν πηγὴν δύναται νὰ ἀναχθῇ. Ἀπὸ τοῦ Ἰσαὰκ Κομνηνοῦ καὶ κατόπιν ἐχρησιμοποίησε τὴν ἱστορίαν τοῦ Μιχαήλ Ἀτταλειάτου. Αὐτὸς δὲ ὁ Σκυλίτζης ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ τῶν κατόπιν χρονογράφων, ἰδίως τοῦ Κεδρηνοῦ, ὅστις σχεδὸν ὁλόκληρον παρέλαβεν αὐτὸν εἰς τὴν χρονογραφίαν του.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ πλήρες κείμενον ἐτυπώθη μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει ἐξ ἐκείνων, αἵτινες κατὰ τὸν 15' αἰῶνα κατηρτίσθησαν διὰ τοὺς πλείστους τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν οὐχὶ ἐκ φιλολογικῶν καὶ τοιούτων λόγων, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἱστορικῆς διδασκαλίας: *Historiarum compendium quod . . . a Joanne Cuiropalatae Scillizae (!) . . . conscriptum et nunc recens a Joanne Baptista Gabio e Graeco in Latinum conversum*, ἐν Βενετίᾳ 1570. — Πλήρης ἐκδόσις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἐθεωρήθη περιττή, διότι τὸ πλείστον αὐτοῦ ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν ἀμετάβλητον παρὰ Κεδρηνῶ. Τοῦ προοιμίου τοῦ Σκυλίτζη ἐκδόσις ἀρχικὴ ὑπὸ Montfaucon, *Bibliotheca Coisliniana* σ. 206 ἐ. καὶ μετὰ ταῦτα ὑπὸ Im. Bekker ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Κεδρηνοῦ I σ. 3 ἐ. — Τὸ τελευταῖον τοῦ Σκυλίτζη μέρος (1057-1079), ὅπερ ὁ Κεδρηνὸς δὲν παρέλαβε, ἐξεδόθη ἐν τῇ παρισιανῇ συναγωγῇ ὡς παράρτημα τοῦ Κεδρηνοῦ τόμ. 2 (1647) 807-868. — Κατ' αὐτὴν καὶ ἐν τῇ ἀνατυπώσει τῆς Βενετίας 1729. — Ἐπανελήφθη ὑπὸ Im. Bekker μετὰ τοῦ Κεδρηνοῦ, ἐν Βόννῃ 1838-39, τόμ. 2, 641-744. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, *Patr. gr.* 122, 368-476. — Πλήρης κριτικὴ ἐκδόσις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου παρασκευάζεται ὑπὸ J. Seger διὰ τὴν *Bibliotheca Teubneriana*.

2. Βοηθήματα: *Fabricius*, *Bibliotheca gr. ed. Harl.* 7, 722 ἐ. — *Κύριον σύγγραμμα*: F. Hirsch, *Byzantin. Studien* σ. 356 ἐ. — S. Röckl ἐν *Blätter für das bayer. Gymnasialschulwesen* 20 (1884) 277-282. — Πρὸς ἐξήγησιν καὶ κριτικὴν τοῦ περιεχομένου: J. B. Bury, *Roman emperors from Basil II to Isaac Komnenos* ἐν *The english histor. Review* 4 (1889) 41 ἔως

64. 251 — 285. — Lothar von Heinemann, Geschichte der Normannen in Unteritalien und Sicilien bis zum Aussterben des normanischen Königshauses. 1. Band. ἐν Λειψίῳ 1894. — G. Wartenberg, Berichtigung einer Angabe des Skylitzes über Nikephoros Phokas ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 478 480. — Περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου: L. Mabillis, Zwei Wiener Handschriften des Johannes Skylitzes, Dissert., ἐν Breslau 1890. Πρβ. τὴν κρίσιν ὑπὸ P. Bezobrazov ἐν τῇ (ῥωσικῇ) ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ., ἐν Πετροπόλει 1891 τόμῳ 278, τεύχει Νοεμβρ. σ. 230 - 236.

3. Προσοχῆς ἄξιον εἶνε τὸ ὥραϊον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα εἰς Νικηφόρον Φωκᾶν ὑπὸ Ἰωάννου μητροπολίτου Μελιτηνῆς, ὑπερὸ Σκυλίτζης περιέλαβεν εἰς τὴν ἱστορίαν του. Ἐκδόσ. Βόννης 2,378:

Τὸν ἀνδράσι πρὶν καὶ τομώτερον ξίφους
 πάρεργον οὗτος καὶ γυναικὸς καὶ ξίφους.
 Ὃς τῷ κράτει πρὶν γῆς ὅλης εἶχε κράτος,
 ὥσπερ μικρὸς γῆς μικρὸν ὥκησε μέρος.
 Τὸν πρὶν σεβαστόν, ὥς δοκῶ καὶ θηρίοις,
 ἀνείλεν ἢ σύγκοιτος ἐν δοκοῦν μέλος.
 Ὃ μὴδὲ νυξὶ μικρὸν ὑπνώτειν θέλων
 ἐν τῷ τάφῳ νῦν μακρὸν ὑπνώτει χρόνον.
 Θέαμα πικρόν. Ἀλλ' ἀνάστα νῦν, ἄναξ,
 καὶ τύπτε πεζοὺς, ἵππους, τοξοκράτας
 τὸ σὸν στρατεύμα τὰς φάλαγγας, τοὺς λόχους.
 Ὁρμᾷ καθ' ἡμῶν ῥωσικὴ πανοπλία,
 Σκυθῶν ἔθνη σφύζουσιν εἰς φονουργίας,
 λεηλατοῦσι πᾶν ἔθνος τὴν σὴν πόλιν,
 οὓς ἐπτόει πρὶν καὶ γεγραμμένος τύπος
 πρὸ τῶν πυλῶν σὸς ἐν πόλει Βυζαντίου.
 Ναὶ μὴ παρόψει ταῦτα· ζῶπον τὸν λίθον
 τὸν σε κρατοῦντα, καὶ λίθοις τὰ θηρία
 τὰ τῶν ἔθνων δίωκε· δὸς δὲ καὶ πέτρας
 στηριγμὸν ἡμῖν ἀρραγεστιάτην βάσιν.

Εἰ δ' οὐδ' προκύναι τοῦ τάφου μικρὸν θέλεις,
 κῆν ὀψών ἐκ γῆς ἔθνεσιν φωνήν μόνην·
 ἴσως σκορπίσῃ ταύτῃ καὶ τρέφει μόνην.
 Εἰ δ' οὐδὲ τοῦτο, τῷ τάφῳ τῷ σῶ δέχου
 σύμπαντας ἡμᾶς· ὁ νεκρὸς γὰρ ἀρκέσει
 σώζειν τὰ πλήθῃ τῶν ὄλων χριστιανύμων,
 ὃ πλὴν γυναικός, τὰ δ' ἄλλα Νικηφόρος.

Καὶ ἐν τοῖς σχολίοις εἰς τὸν Λέοντα διάκονον ἐκδόσ. Βόννης σ. 453. Μετὰ τῶν διαφόρων γραφῶν παρεδόθη τοῦτο καὶ καθ' ἑαυτό, ὡς π. χ. ἐν κώδικι Vatic. Regin. Suec. 166 τοῦ ιδ'—ιε' αἰῶνος φύλλῳ 212. Πρβ. Β. Βασιλιέφσκη ἐν τῇ (ρώσσεικῇ) ἐφημερ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. ἐν Πετρούπολει 1876 τόμῳ 184 τεύχει Μαρτίου σ. 169. Ἐν τῷ κώδικι Vatic. Ottob. 361 τοῦ ιε' αἰ. φύλλῳ 168—169 ἀκολουθοῦσιν εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Σκυλίτζῃ στίχοι εἰς τὴν Θεοφανώ, σύζυγον τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, περὶ ὧν οὐδὲν ἄλλο γνωρίζω ἢ τὴν σημειώσιν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν Codices Ottoboniani (ὑπὸ E. Feron καὶ F. Bataglini) σ. 186.

4. Σπουδαίας συμπληρώσεις, ἰδίως διὰ τὴν ἱστορίαν Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, περιέχει ἡ κατὰ τὰ κύρια αὐτῆς μέρη πρὸ τοῦ 1015 συνταχθεῖσα, μετὰ ταῦτα δὲ μέχρι τοῦ 1028 συνεχισθεῖσα χρονογραφία τοῦ Ἀραβὸς ἱατροῦ Jahjâ ἐξ Ἀντιοχείας. Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ πρωτοτύπου μετὰ ῥώσσεικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων ἐξέδωκεν ὁ V. R. Rosen: Ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος, Ἀποσπάσματα ἐκ τῆς χρονογραφίας Jahjâ Ἀντιοχείας, ἐν Πετρούπολει 1883 (= Ζαπίσκη τῆς αὐτοκρατ. ῥώσσ. Ἀκδημ. τῶν ἐπιστημῶν τόμῳ 44 παραρτήματι ἀρ. 1) ῥώσσειστί.—Ἐκτενὴς ἀνάλυσις τοῦ ἔργου καὶ παραβολὴ πρὸς τὰς βυζαντινὰς πηγὰς ὑπὸ Θεοδ. Οὐσπένσκη ἐν τῇ (ρώσσεικῇ) Ἐφημερ. τοῦ Ὑπουργ. τῆς παιδ. ἐν Πετρούπολει 1884 τόμῳ 232 τεύχει Ἀπριλίου σ. 282—315. Πρβ. V. Jagitsch ἐν Archiv für slavische Philol. 7 (1884) 515.

5. Δευτέρα κυρία πηγὴ, ἣτις ἔρχεται ἐπίκουρος τῶν ἑλλειπῶν ἐλληνικῶν ἱστοριῶν περὶ Βασιλείου Β' εἶνε ὁ Ἀραβ ἱστορικός Al-Mekîn, ὅστις ἀπέθανεν ἐν ἔτει 1275, καταλιπὼν γενικὴν ἱστορίαν μέχρι τοῦ ἔτους 1260 διήκουσαν. Μεταξὺ ἄλλων ἠντλησε καὶ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ

πατριάρχου 'Αλεξανδρείας *Εὐτυχίου*, ὅπερ τελευτᾷ εἰς τὸ ἔτος 937, ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῆς συριακῆς χρονογραφίας τοῦ *Ἰγνατίου Μελιτηνῆς*. Τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ ἔργου ὑπάρχει ἐν λατινικῇ καὶ γαλλικῇ μεταφράσει: *Historia Saracenica arabice olim exarata a Georgio Elmacino et latine reddita opera et studio Thomae Erpenii*, ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν 1625. — Γαλλιστί: *L' Histoire Mahometane du Macine*, trad. par Pierre Vattier, ἐν Παρισίοις 1657. — *Κύριον σύγγραμμα*: Β. *Βασιλιέφσκη*. 'Ρωσσοβυζαντηνὰ ἀποσπάσματα II. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 976—986, ἐν τῇ (ῥωσικῇ) ἑφημερ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1876 τόμῳ 184 τεύχει Μαρτίου σ. 117—162.

152. Γεώργιος ὁ Κεδρηνός. Τὰ τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῆς καταγωγῆς εἶνε παντελῶς ἄγνωστα· πιθανῶς ἦτο μοναχός. Συνέγραψε ἐν τέλει τοῦ ια' ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ ιβ' αἰῶνος *Σύνοψιν ἱστοριῶν*, τουτέστι χρονογραφίαν. Καὶ αὕτη ἄρχεται ἀπὸ τῆς δημιουργίας, περιέχει κατόπιν ὡς ἡ τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ, Συμεὼν μαγίστρου καὶ λογοθέτου, Λέοντος γραμματικοῦ καὶ ἄλλων τὴν ἐβραϊκὴν καὶ τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν ἐθνῶν τὴν ἱστορίαν, τέλος τὴν ῥωμαϊκὴν καὶ βυζαντηνὴν μέχρι τῆς ἀναρρήσεως τοῦ αὐτοκράτορος 'Ισαακίου Κομνηνοῦ 1057 μετὰ Χριστόν. Τὸ προοίμιόν του δεικνύει εἰς ποῖον βαθμὸν σπάνιον καὶ διὰ Βυζαντινοὺς ἀκόμη δουλικῆς ἐξ ἄλλων ἐξαρτήσεως εὐρίσκεται ὁ συγγραφεύς. Εἶνε δηλονότι τὸ προοίμιον τοῦτο ὡς πρὸς τὰ οὐσιώδη ἀντιγραφὴ ἐκ τοῦ Σκυλίτζη· ἐν τέλει δὲ παρατηρεῖ ὅτι τὴν χρονογραφίαν του συνέλεξεν ἐκ τῶν χρονικῶν τοῦ πρώτοβεστιαρίου 'Ιωάννου (Σκυλίτζη), ἐκ τοῦ Γεωργίου συγκέλλου, Θεοφάνους καὶ ἄλλων τινῶν βιβλίων. Καὶ πραγματικῶς ἐὰν ἀναζητήσωμεν τὰς πηγὰς αὐτοῦ, αἵτινες ἐν τῷ προοίμιῳ δὲν ὀνομάζονται πᾶσαι, βλέπομεν ὅτι τὸ ἔργον του οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ συνεράνισμα ἐξ ἄλλων κατὰ τὸ πλεῖστον γνωστῶν εἰς ἡμᾶς συγγραφῶν. Ἡ κυρία αὐτοῦ πηγὴ εἶνε ἡ ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 1712 σωζομένη χρονογραφία (ὁ Ψευδοσυμεὼν· ἴδε § 149), ἔτι δὲ ὁ Θεοφάνης, ὁ Γεώργιος

μοναχὸς καὶ ὁ Συμεών. Εἰς τὴν χρονολογίαν ἀκολουθεῖ τὸν Πανόδωρον καὶ τὸν ἐπὶ τὰ ἔχνη αὐτοῦ βαίνοντα Γεώργιον σύγκελλον· ἀλλ' ἀντλεῖ ἀφθόνως καὶ ἐκ τοῦ Πασχαλίου χρονικοῦ. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 811 εἶνε ἀπλῆ κατὰ λέξιν μεταγραφὴ τῆς χρονογραφίας τοῦ Σκυλίτζη, μετὰ παραλείψεως τῆς διαιρέσεως τῆς ὕλης τοῦ πρωτοτύπου καὶ χωρίων τινῶν αὐτοῦ. Ἄρα τὸ τμήμα τοῦτο (811 — 1057) ἔχει δι' ἡμᾶς ἀξίαν μόνον ἐφόσον δὲν ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἰδιαιτέρως ἐκδεδομένον τοῦ Σκυλίτζη τὸ κείμενον.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχικὴ Graece ed Latine G. Xylander, ἐν Βασιλεῖᾳ 1566 (μετὰ σχολίων, εὐρετηρίου, χρονολογικῶν πινάκων). — Ἐν τῇ παρισιανῇ συναγωγῇ τῶν Βυζαντηνῶν ὑπὸ A. Fabrotus, ἐν τόμοις δυσὶ ἐν Παρίσις 1647, μετὰ σχολίων ὑπὸ Goar, λατιν. μεταφρ. καὶ γλωσσαρίου. — Ἀνατύπωσις ἐν Βενετίᾳ 1829. — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ Im. Bekker, ἐν τόμοις δυσὶ ἐν Βόννῃ 1838-39, μετὰ τῶν προσαρτημάτων τῆς παρισιανῆς ἐκδόσεως· ἐξαιρετικῶς τὸ κείμενον ἐνταῦθα ἐβελτιώθη κάπως, διότι ὁ Βέκκερος ἐπωφελήθη διὰ τὸ ἐκ τοῦ Σκυλίτζη ἀντληθὲν τμήμα ἀντιβολῆν τοῦ κοῖσινιανοῦ κώδικος 136, περιέχοντος τὸ πρωτότυπον τοῦ Σκυλίτζη ἔργον, ἣν ἔκαμεν ὁ Brunet de Presle. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔχομεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ εὐρετήριον, ὅπερ ἐνταῦθα ἔχει πολλὰ χάσματα. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 121-122, 1-368.

2. Βοηθήματα: Leo Allatius, Diatribe de Georgiis, ἀνετυπώθη παρὰ Fabricius, Biblioth. gr. ed. Harl. 12, 32 ἐ. ἴδε καὶ 7, 464 ἐ. — J. Voss, De historicis graecis ἐν τῇ νέᾳ ἐπεξεργασίᾳ ὑπὸ Westermann σ. 351 ἐ. — Dändliker und Müller, Untersuchungen zur mittleren Geschichte, herausgegeben von M. Büdinger I (1871) 268-289. — F. Hirsch, Byzantinische Studien 375 ἐ. — Ἡ ἐν παρισιανῷ κώδικι 1712 περιεχομένη χρονογραφία ἀπεδείχθη ὡς κυρία πηγὴ τοῦ Κεδρηνοῦ ὑπὸ H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885) 357-384. — Περὶ τοῦ τεμαχίου χειρογράφου περιέχοντος τὸν Κεδρηνόν, ὅπερ πρὸ μικροῦ ἀπέκτησεν ἡ ἐθνικὴ βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων ἴδε L. Deslisle, Com-

ptes-rendus de l' academie des inscriptions et belles lettres IV. série 9 (1882) 167 ε — Th. Büttner-Wobst, *Studia Byzantina*, Programm, ἐν Δρέσδῃ 1890, περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Κεδρηνοῦ πρὸς τὸν Λέοντα γραμματικὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ῥωμαίων αὐτοκρατόρων μέχρι Διοκλητιανοῦ. — Συμβολὴ εἰς τὸ κείμενον: *Σπυρ. Π. Λάμπρος* ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 187. 'Απόσπασμα περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ 'Αδὰμ περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν ὥρων τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, ὅπερ ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Κεδρηνῶ διαφόρως μὲν ἀλλὰ ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τινὰ συριακὴν καὶ ἀραβικὴν παραλλαγήν τοῦ ἀφηγήματος, ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 2419 ὁ Montague Rhodes James, *Apocrypha anecdota* (=Texts and Studies edited by J. Armitage Robinson τόμ. II ἀρ. 3), ἐν Κανταβριγιᾷ, University Press 1893 σ. 138-154. — C. de Boor, *Römische Kaisergeschichte in byzantinischer Fassung* II ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 1-21. — 'Ιδε προσέτι καὶ τὴν ἐν §§ 149-150 πρκετιθεμένην βιβλιολογίαν. Περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῶν τρωϊκῶν παρὰ Κεδρηνῶ 'Ιδε καὶ ἐν § 140 βιβλιολογίαν.

3. 'Εκλογὴ ἐκ τοῦ Κεδρηνοῦ ἀπὸ Χριστοῦ μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος 'Ηρακλείου κεῖται ἐν κώδικι Marcian. II 151 φύλλῳ 22-231. 'Υπόδειγμα ἐξ αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὁ I. Bekker ἐν *Abhandl. der Berliner Akad.* 1841 σ. 63 ε. — 'Απόσπασμα ἐκ τοῦ Κεδρηνοῦ (374-641), περιέχει ὁ παλαιὸς κώδιξ British Mus., Addit. Ms 26112 τοῦ 15' αἰῶνος.

153. 'Ιωάννης ὁ Ξιφιλῖνος. 'Η δρᾶσις Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ, δι' ἧς ἐξηγέρθη ὁ πρὸς ἱστορικὰς σπουδὰς ζῆλος καὶ καθόλου τὸ ὑπὲρ τῶν παλαιστέρων συγγραφέων ἐνδιαφέρον, δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ διὰ τοὺς ἀκολουθοῦς αἰῶνας. Εὐθύς κατὰ τὸν ἐπόμενον καὶ ἔτι μᾶλλον κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν ἀπαντῶμεν πανταχοῦ τὰ ἔχνη ἐκείνων τῶν λογίων, οἵτινες τὰς ἐνεργείας των στρέφουσι πρὸς διαφύλαξιν τῶν θησαυρῶν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Εἰς τοὺς συγγραφεῖς δὲ οἵτινες τότε νέας προσοχῆς ἔτυχον καὶ ἐν ἐκτεταμέναις ἐκλογαῖς τοῦλάχιστον παρεδόθησαν εἰς τοὺς μετα-

γενεστέρους, ἀνήκει ὁ Δίων Κασσίος. Δύο Βυζαντινοί, ὁ μὲν κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἰά, ὁ δὲ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἰβ' αἰῶνος ἀκμάσας, ὡς βάσιν τῆς ἱστοριογραφικῆς αὐτῶν δράσεως ἔλαβον τὸν συγγραφέα τοῦτον, τὸν ὁποῖον ἤδη οἵπερὶ τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον λόγιοι εἶχον χρησιμοποίησει διὰ τὰ ἀπανθίσματά των. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος κατήρτισεν ἐκ τοῦ Δίωνος ἐπιτομὴν ἐκτενεστάτην σύμφωνα πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς του, πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων τὰ εἰς αὐτὸν προσιτὰ βιβλία τοῦ συγγραφέως· ὁ δὲ δεύτερος περιέλαβεν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς μεγάλης του χρονογραφίας τὸ σπανιώτατον ἤδη καταστάν μέρος τῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ. Ἐκεῖνος εἶνε ὁ Ξιφιλῖνος, οὗτος εἶνε ὁ Ζωναρᾶς, ἀλλ' ἀμφότεροι συνέδεσαν διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης τὸ ὄνομά των στενότερα πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας ἱστοριογραφίας. Ὁ Ἰωάννης Ξιφιλῖνος, Τραπεζούντιος τὴν πατρίδα, ἀνεψιὸς τοῦ ὁμωνύμου πατριάρχου, ἔζη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς μοναχὸς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἰά αἰῶνος. Εἰσηγήσει τοῦ αυτοκράτορος Μιχαὴλ Παραπινάκη (1071 - 1078) κατήρτισε τὴν ἐκ τοῦ Δίωνος Κασσίου ἐπιτομὴν (ἐκλογὰς) τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας. Δυστυχῶς ὅμως αὕτη περιλαμβάνει μόνον τὰ ἀπὸ τοῦ 360ὸ μέχρι 800ὸ βιβλία τοῦ Δίωνος, διότι τὰ προηγούμενα ἔλειπον ἐκ τοῦ ἀντιγράφου, ὅπερ ἀνὰ χεῖρας εἶχεν ὁ Ξιφιλῖνος· καὶ ἄλλως δὲ τὸ ἀντίγραφον τοῦτο εἶχε χάσματα, ὅπερ τρανῶς μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ὑπῆρχε πλέον καιρὸς πρὸς ἀπώλειαν ἵνα διασωθῶσιν ὅσα πρὸς σωτηρίαν ἀκόμη ὑπελείποντο ἐκ τοῦ συγγραφέως τούτου. Πολλαὶ δὲ πρὸς τούτοις ἐνδείξεις ὑπάρχουσιν ὅτι ὁ Ξιφιλῖνος οὐδὲ καὶ τὸν πρωτότυπον Δίωνα ἐπέτεμε, ἀλλ' ἐπανέλαβεν ὑφισταμένην ἤδη ἐπιτομὴν αὐτοῦ. Διὰ τοῦ Ξιφιλίνου λοιπὸν ἀντικαθίστανται μὲν τὰ παντελῶς ἀπολεσθέντα τοῦ Δίωνος βιβλία (περίπου αἱ δύο τελευταῖαι δεκάδες), τὰ δὲ προηγούμενα συμπληροῦνται πολλαχῶς καὶ διορθοῦνται.

Πᾶσας τὰς ἀρχαιότερας ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις συμπεριέλαβεν ὁ Samuel Reimarus ἐν τῇ ἐαυτοῦ ἐκδόσει τοῦ Δίωνος Κασσίου

(ἐν δυαὶ τόμοις, ἐν Ἀμβούργῳ 1750—1752), τόμῳ 2ῳ, 1543. — Ἀνετυπώθη ὁ Ξιφιλίνος ἐν ταῖς νεωτέραις ἐκδόσεσι τοῦ Δίωνος Κασσίου ὑπὸ Bekker, Dindorf, τελευταῖον ὑπὸ J. Melber, ἐν Λειψίᾳ, Bibloth. Teubneriana, μέχρι τοῦδε δύο τόμοι, 1890—94. — H. Haupt, Ueber die Herkunft der dem Dio Cassius beigelegten Plannudeischen Excerpte, ἐν Hermes 14 (1879) 54. — J. Maisel, Observationes in Cassium Dionem, Dissert., ἐν Βερολίῳ 1888 σ. 17. — Περὶ ἐνδιαφερούσης τινὸς προσθήκης τοῦ Ξιφιλίνου εἰς τὸν Δίωνα πρβ. A. Harnack ἐν Sitzungsber. der Berliner Acad. 1894 σ. 844. — Πρβ. Christ, Geschichte der griech. Litt. 2ας ἐκδόσ. § 440. — C. Wachsmuth, Einleitung in das Studium der alten Geschichte, ἐν Λειψίᾳ 1895 σ. 598.

154. Ἰωάννης ὁ Ζωναρᾶς κατεῖχεν ὡς καὶ ὁ Σκυλίτζης ὑψηλὰς θέσεις ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἦτο μέγας ὀρουγγάριος τῆς βίγλης (τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς ἀρχηγὸς) καὶ πρωτασηκρήτις ἦτοι διευθυντὴς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γραφείου. Βραδύτερον ἀπεσύρθη ὡς μοναχὸς εἰς τὴν ἀγίαν Γλυκερίαν, μίαν τῶν Πριγκιπωνήσων, ὅπου μακρὰν τῆς τύρβης τοῦ κόσμου καὶ ἐνδίδων, ὡς ὁ ἴδιος βεβαιώνει, εἰς τὴν ἐπίμονον ἀπαίτησίν τινων φίλων, συνέγραψε τὴν ἑαυτοῦ Ἐπιτομὴν ἱστοριῶν. Ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς αὐτῆς δύναται κατὰ προσέγγισιν μόνον νὰ ὁρισθῇ. Πρὸ τοῦ ἔτους 1118 βεβαίως δὲν πίπτει οὗτος, διότι ὅχι μόνον εἰς τοῦτο τελευτᾷ ἡ ἀφήγησις, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ Ζωναρᾶς ἐν τέλει σημειώνει (IV 260 ἐκδόσ. Dindorf), ἐπειδὴ δὲν ἐθεώρησε λυσιτελεῖς οὐδὲ ἀρμόζον περὶ τῶν ἐπὶ λειπόντων νὰ διαλάβῃ: « Ἐνταῦθά μοι τὸ πέρας ἦτω τῆς συγγραφῆς καὶ ὁ δρόμος στήτω τῆς ἱστορίας, ὅς μοι πρὸς μακρὸν ἐκμεμήχισται· δοῦναι γὰρ γραφῇ καὶ τὰ λείποντα οὐ μοι λυσιτελεῖς οὐδ' εὐκαιρον κέκριται ». Συνετελέσθη δὲ ἡ συγγραφή τὸ βραδύτερον κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετηρίδας τῆς κυβερνήσεως τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ (1143 — 1180), διότι παραπέμπει εἰς αὐτὴν καὶ ἀντλεῖ ἐξ αὐτῆς διὰ τὴν ἑαυτοῦ χρονογραφίαν ἤδη ὁ Γλυκᾶς, ὅστις ἐπὶ τούτου τοῦ αὐτοκράτορος

ἔγραψε. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν δύναται νὰ ὀρισθῇ καὶ ἡ ἀκμὴ τοῦ συγγραφέως, ζήσαντος πάντως ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ια' μέχρι περίπου τῶν μέσων τοῦ ιβ' αἰῶνος. Ἡ συγγραφή τοῦ Ζωναρᾶ, ἣν ὁ Δουκάγγιος διήρρεσεν εἰς δεκαοκτὼ βιβλία, εἶνε χρονογραφία ἀρχομένη ἀπὸ τῆς δημιουργίας καὶ τελευτῶσα εἰς τὴν ἀνάρρησιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κομνηνοῦ 1118. Ἀλλὰ μεταξύ τῶν ἄλλων βυζαντηνῶν χρονογραφιῶν καταλαμβάνει ἐξέχουσαν θέσιν· εἶνε ἐκτενεστέρα καὶ διακρίνεται διὰ τὸν πλοῦτον τῆς ὕλης, ἥτις ἐκ πηγῶν ἀπολεσθεισῶν πλέον μετωχέτευθη εἰς αὐτήν. Ἐνώπιον ἡμῶν δὲν ἔχομεν πλέον ἓν ἐξ ἐκείνων τῶν πενιχρῶν ἱστορικῶν ἐγχειριδίων, τὰ ὅποια ἀσμενίζουσιν εἰς παραδοξογραφίας καὶ ἀπὸ τοῦ Μαλάλα καὶ κατόπιν εἶνε οἱ ἀπαραίτητοι δορυφόροι τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας· τὸ ἔργον τοῦ Ζωναρᾶ εἶνε ἐγχειρίδιον τῆς γενικῆς ἱστορίας, ἀποβλέπον εἰς πλήρωσιν ὑψηλοτέρων πνευματικῶν ἀναγκῶν. Ἐνῷ οἱ ἄλλοι χρονογράφοι περιορίζοντο εἰς τὰ παλαιότερα συνερανίσματα, καὶ ἰδίως εἰς τὸν Μαλάλαν, Ἰωάννην Ἀντισοχέα, Θεοφάνη καὶ Γεώργιον μοναχόν, ὁ Ζωναρᾶς ἐπεχείρησεν αὐτὸς νὰ μελετήσῃ ἐκτενῆ τινὰ ἀρχαῖα ἱστορικὰ συγγράμματα καὶ νὰ ἀρυσθῇ ἐξ αὐτῶν νέαν ὕλην. Ἀλλ' οὐχὶ μόνον διὰ τοῦ πλούτου τῆς ὕλης ὑπερέχει τοὺς πλείστους τῶν ἄλλων χρονογράφων· καὶ κατὰ τὴν μορφήν διαφέρει αὐτῶν. Διότι ἐνῷ ἐκεῖνοι ἀποδίδουσι σχεδὸν κατὰ λέξιν πολλάκις τὰς ἑαυτῶν πηγάς, ὁ Ζωναρᾶς φυλάττει καὶ τινὰ ἀνεξαρτησίαν, συντέμνων τὸ κείμενον αὐτῶν καὶ ἐν μέρει τοῦλάχιστον δι' ἄλλων λέξεων ἐκφραζόμενος. Μεθ' ὅλα ὅμως ταῦτα τὰ σχετικὰ προσόντα, τὸ ἔργον δὲν παύει ὄν μοναχικὸν προϊόν. Τοῦτο λίαν ἐκφραστικῶς ἐλέγχει ἡδὴ αὐτὸ τὸ προοίμιον. Κατὰ τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἐν αὐτῷ ἀναπτύσσει ὁ Ζωναρᾶς, « εἶδε (αὐτὸν) μηδὲν ἕτερον μετιέναι ἢ ὅσα ψυχὴν καταρτίζουσι καὶ καθαίρουσι τῶν ἐντακέντων αὐτῇ μολυσμάτων διὰ φαυλότητα πράξεων καὶ ἄττα ἐξιλεοῦνται τὸ θεῖον ἐφ' οἷς παρώργισται παρ' ἐμοῦ κτέ. » Διὸ καὶ καθαρῶς καὶ σαφῶς εἰς τοὺς φίλους τοῦ ἀποδίδει τὴν

ὁ πατιότητα τῆς ἐργασίας του· « ἀλλ' ἵνα τι καὶ ὑπεραπολογήσωμαι ἑμαυτοῦ, οὐκ οἴκοθεν ὠρμήθην πρὸς τὸ ἐγχεῖρημα, ἄνδρες δέ μοι φίλοι πρὸς τοῦτο παρέθῃσαν, σχολάζοντα βλέποντες καὶ « χρῆσαι » λέγοντες « τῇ σχολῇ πρὸς ἔργον κοινωφελές, καὶ κείσεται σοι πρὸς τοῦ Θεοῦ χάρις τοῦτου ἀνταπόδομα ». Παρ' αὐτῶν δὲ ἔλαβε, ἂν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τὸν ἴδιον, καὶ ἀκριβῆ μαθήματα περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ιστοριογραφίας, τὰ ὅποια ἀποκορυφούνται εἰς τὴν ἀπαιτήσιν βραχείας μὲν, ἀλλὰ περιεκτικῆς ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων: « πολλάκις με παρέθῃγον τὰς βίβλους ἀνὰ χεῖρας λαβεῖν καὶ παρῆσαντα τὰ πολλά, ὧν τὰ μὲν τῇ μνήμῃ προσιζάνειν διὰ τὸ πλῆθος ἀποπεφύγασιν, τὰ δ' εἰς οὐδὲν τελευτῶσιν ὀνήσιμον, τὴν δὲ γε πεπλατυσμένην ἐπιτεμόντα διήγησιν, σύντομον ἱστορίαν ἐνδεδωκέναι, συνοπτικῶς διδάσκουσιν τοὺς ἐπιόντας τὸ σύγγραμμα τὰ καιριώτερα τῶν πεπραγμένων ἢ καὶ ἄλλως συμβεβηκότων τοῖς περὶ ὧν ἡ συγγραφὴ διαλέγεται ». Περὶ δὲ τῶν βοηθημάτων του ὁ Ζωναρῆς λέγει ὅτι « εἰμὴ διηκριβωμένην τὴν περὶ ἐκάστου τῶν ἀναγραφομένων ἱστορίαν ποιήσομαι, νέμειν μοι συγγνώμην αἰτῶ τοὺς ἐντευζομένους αὐτῇ· οὔτε γὰρ βίβλων ἴσως μοι εὐπορῆσαι γενήσεται ὅσαι μοι χρειώδεις εἰσὶ πρὸς τὸ σύγγραμμα, παρὰ τῇ ἐσχατιᾷ ταύτῃ ποιουμένῳ νῦν τὴν διατριβὴν· ¹⁾ οὔτε πάντες οἱ συγγραφεῖς τῶν ἱστοριῶν τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν συγγεγράφασιν ». Περίεργον εἶνε ὅτι πλὴν ἄλλων καὶ τοῦ Δίωνος Κασσίου πλήρες ἀντίγραφον δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του.

Ἡ σπουδαιότερα ἀξία τοῦ Ζωναρᾶ ἔγκειται εἰς τὴν διάσωσιν καλῶν πηγῶν. Ταύτας ἐπεξεργάζεται μὲν κατὰ τὴν μορφήν, ἀλλ' ἀφήνει ἀθίκτους κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ περιεχομένου. Νὰ ἐρευνήσῃ καὶ κρίνῃ τὴν ἀξίαν τῆς παραδόσεως, βεβαίως δὲν ἐσκέφθη, ὁ ἴδιος μάλιστα παρατηρεῖ ὅτι « παρ᾽ αὐτῶν δέδοκται τὰ ἐφ' οἷς ἀλλήλοις οἱ περὶ τῶν αὐτῶν συγγράψαντες ἠναντίωνται, εἰ μή τι τῶν ἄγαν εἴη σπουδαίων καὶ ὁ παραλιμπανόμενον περὶ τὰ

¹⁾ Ἀλλαχοῦ λέγει (τόμ. II σ. 339 Dind.): πόρρω τοῦ ἄστεως ἐν νησιῶν ἐνδαϊ-
τώμενος.

καίρια λυμανεῖται τῇ συγγραφῇ». Αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος δίδει εἰς ἡμᾶς περὶ τῶν πηγῶν του εἶνε ἀνεπαρκεῖς· ἐν τῷ προοιμίῳ ἀναφέρει μὲν τὴν ἁγίαν Γραφήν, τὴν ἀρχαιολογίαν τοῦ Ἰωσήπου, μνημονεύει δὲ καὶ ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ ἔργου του πολλάκις τῶν συγγραφέων τὰ ὀνόματα, ἀλλ' ἄνευ ὠρισμένου συστήματος, ὥστε ἐν σκότει θὰ εὐρισκόμεθα κατὰ τοῦτο, ἐὰν νεώτεροι ἔρευναι δὲν εἶχον διαλύσει αὐτό. Εἰς τὰ πρῶτα δώδεκα βιβλία (ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου) ἤντλησεν ὁ Ζωναρᾶς ἐξ ὑπαμοιβῆς κατὰ τὴν ἀνάγκην εἴτε ἐκ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης εἴτε ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου — πλεῖστα ἐκ τούτου — καὶ ἐξ ἐπιτομῆς τῆς ἐβραϊκῆς ἀρχαιολογίας τοῦ Ἰωσήπου, εἴτε ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ Θεοδορήτου, τὸν δὲ Ξενοφῶντα ἐξήντλησε σχεδόν, παραλαβὼν ὀλόκληρον ἐπιτομὴν τῆς Κύρου παιδείας, καὶ ὁμοίως πολλὰ παρέλαβεν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, τέλος δὲ ὠφελήθη καὶ ἐκ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Ἀρριανοῦ. Εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Αἰνείου μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς Καρχηδό- νος καὶ Κορίνθου ὁ Ζωναρᾶς ἤντλησεν ἐκ δύο κυρίων πηγῶν, ἥτοι ἐκ τοῦ Δίωνος Κασσίου διὰ τὴν συνέχειαν τῆς ἀφηγήσεως καὶ ἐκ τῶν παραλλήλων βίων τοῦ Πλουτάρχου πρὸς συμπλήρω- σιν τῶν βιογραφικῶν λεπτομερειῶν.¹⁾ Εἰς τοῦτο δὲ τὸ τμήμα ἔγ- κειται ἡ κυρία ἀξία τοῦ Ζωναρᾶ, διότι ἐνταῦθα διέσωσεν εἰς ἡμᾶς τὰ πλὴν ἀποσπασμάτων τινῶν ἀπολεσθέντα εἴκοσι καὶ ἐν πε- ρίπου πρῶτα βιβλία τοῦ Δίωνος Κασσίου, ἥτοι σχεδὸν ἐν τέταρτον τοῦ ἔλου συγγράμματος. Ὡστε μετὰ τοῦ Ξιφιλίνου, τοῦ ὁποίου αἱ ἐκλογαὶ ἀντικαθιστῶσιν ἐν μέρει τὰ ἀπολεσθέντα τελευταῖα τοῦ Δίωνος βιβλία, ὁ Ζωναρᾶς εἶνε τὸ σπουδαιότατον βοήθημα πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ συγγραφέως τούτου, τοῦ ὁποίου

¹⁾ Ο Η Nissen, Kritische Untersuchungen über die Quellen der 4. und 6. Dekade des Livius, ἐν Βερολίνῳ 1863 σ. 308 ἠθέλε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν συμφωνίαν τοῦ Ζω- ναρᾶ πρὸς τὸν Πλουτάρχον διὰ τῆς ἐπιδοθητικῆς χρήσεως τούτου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δίωνος. Ἐναντία λέγει ὁ H. Haupt ἐν Hermes 14, 440 ἔ.

τὰ ἐν μέσῳ μόνον τμήματα, περίπου τὰ βιβλία 37ον-54ον, γνήσια καὶ κατὰ προσέγγισιν πλήρη παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Καρχηδόνης χρόνων, διὰ τὴν ὁποίαν ἔλειπεν εἰς τὸν Ζωναρᾶν ὁ Δίων Κάσσιος, ἐδοήθησαν αὐτὸν ἐκ τῶν βίων τοῦ Πλουτάρχου ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Καῖσαρ. Μετὰ ταῦτα ὁμοῦς πάλιν ἐμφανίζεται ἔτι ἅπαξ ὁ Δίων Κάσσιος ὡς κυρία πηγή, ἐκ τοῦ ὁποίου μετὰ τὸ μνημονευθὲν χάσμα τὸ ἀπὸ τοῦ 21ου περίπου βιβλίου τὰ βιβλία 44ον-80ου εἴτε ἐν πρωτοτύπῳ εἴτε ἐν τῇ ἐπιτομῇ τοῦ Ξιφιλίνου εὑρεν ὁ Ζωναρᾶς πρὸς χρησιμοποίησιν. Ὅτι ἀπὸ τοῦ 11ου περίπου βιβλίου κεφαλαίου 21 δὲν ἐχρησιμοποίησε πλέον τὸν πλήρη Δίωνα ἀλλὰ τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Ξιφιλίνου ὡς πηγὴν καὶ ὅτι ἔνεκα τούτου διὰ τὴν ἀπὸ Τραϊανοῦ (ἢ Νέρβα) ἐποχὴν μεχρις Ἀλεξάνδρου τοῦ Σευήρου σχεδὸν οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει διὰ τὸν ἱστορικόν, ἀπέδειξεν ὁ Boissvain. Εἰς τὰ τῆς χριστιανωσύνης πράγματα κατέφυγεν ὁ Ζωναρᾶς εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ Εὐσεβίου, ἐξ ἧς παρέχει εἶδος ἐκκλησιαστικῆς στατιστικῆς μετ' ἰδιαιτέρας ἀναφορᾶς εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἐπισκόπων. Εἰς δὲ τὴν ἀπὸ Ἀλεξάνδρου Σευήρου μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ἱστορίαν ἠκολούθησε διὰ μὲν τὰ πολιτικὰ πράγματα τὸν Πέτρον πατρίκιον, διὰ δὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τὸν Εὐσέβιον ἢ τινα ἐξ αὐτοῦ ἀπορρεύσασαν πηγὴν. Περὶ Πολυβίου καὶ Ἀππιανοῦ δὲν δύναται νὰ γίνη λόγος· διότι μολονότι παραπέμπει ὁ Ζωναρᾶς εἰς αὐτοὺς ὡς εἰς πηγὰς τοῦ δῆθεν, πρῶτον μὲν αἱ παραπομπαὶ αὗται φαίνονται μόνον ὅτι εἶνε τοιαῦται, ἔπειτα δὲ οὐδὲ ἅπαξ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς τὸ τμήμα τὸ ἀπὸ τοῦ 7ου-9ου βιβλίου, ὅποτε βεβαίως κάποιαν μεγαλειτέραν πιθανότητα θὰ εἶχεν ἡ ὑπόθεσις. Ἡ ἀρχὴ τοῦ 13ου βιβλίου (322-450 μετὰ Χριστὸν) φαίνεται ἀντληθεῖσα ἐξ ἀγνώστου ἀπολεσθεΐσης πηγῆς. Ἀκολούθως κυρία πηγὴ γίνεται ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους. Ἀλλὰ συγχρόνως ἀκολουθεῖ ἀπὸ τοῦ Λέοντος Α'. μέχρις Ἰουστίνου Β' (457-565) καὶ ἄλλην ἀπολεσθεῖσαν μὲν καὶ ἄγνωστον, βεβαίως ὁμοῦς ἐξάιρετον πηγὴν, ἥτις

προσνέμει καὶ ἐνταῦθα εἰς τὸν Ζωναρᾶν μεγάλην ἀξίαν. Ὁ ἄγνωστος οὗτος δεύτερος καθηγεμὼν ἐχρησιμοποήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Κεδρηνοῦ, στηρίζεται δὲ εἰς καλὰς ἀρχαίας πηγὰς, ὡς τὸν Κάνδιδον καὶ τὸν Μάλχον. Πλὴν τοῦ Θεοφάνους πρὸ ὀφθαλμῶν ἔλαβεν ὁ Ζωναρᾶς καὶ τὸν Προκόπιον, τὸν Νικηφόρον πατριάρχην, τὸν Γεώργιον μοναχὸν κατὰ τὸ πλῆρες αὐτοῦ κείμενον, τὸν Κεδρηνὸν καὶ τὸν μάγιστρον καὶ λογοθέτην Συμεῶν, ἐνίοτε καὶ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, τέλος τὴν συνέχειαν τοῦ Γεωργίου καὶ τὴν τοῦ Θεοφάνους (βίος τοῦ Βασιλείου). Τὰ περὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ ἐν τῷ τελευταίῳ μέρει τῆς χρονολογίας ἦτοι ἀπὸ τοῦ 965 - 1118 δὲν ἡρευνήθησαν ἀκόμη· ἐξάπαντος ὅμως ἐξαρτᾶται ἐνταῦθα ἰδίως ἀπὸ τοῦ Σκυλίτζη καὶ τοῦ Ψελλοῦ. Ἀλλὰ κατὰ πόσον τὰς μνημονευθείσας πηγὰς ὁ Ζωναρᾶς πραγματικῶς ἀπ' εὐθείας παρέλαβεν εἰς τὸ ἔργον του, δὲν εἶνε ἐντελῶς βέβαιον. Βέβαιον εἶνε μόνον ὅτι πλὴν τῶν πρωτοτύπων συγγραφέων συνεβουλεύθη καὶ μεταγενέστερα συγγραφεῖς. Τοιαύτη τις δευτερεύουσα πηγή διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἀνεγνωρίσθη ἐσχάτως μόλις. Αὕτη εἶνε χρονογραφία τις, ἐν τῇ ὁποίᾳ συνεχυνεύθησαν διάφορα παλαιότερα συγγράμματα καὶ ἣτις ἐχρησίμευσεν ὡς πηγή καὶ διὰ τὸν Ζωναρᾶν καὶ διὰ τὸν συγγραφέα τῆς Συνόψεως Σάθα (ἴδε § 159).

Χάρις εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἱστορικῆς ὕλης, τὸν ὁποῖον ὁ Ζωναρᾶς συνήγαγεν εἰς ἐν ἐγχειρίδιον, τὸ βιβλίον του εὔρε μεγάλην διάδοσιν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πολυαρίθμων χειρογράφων αὐτοῦ. Μεταγενέστεροι χρονογράφοι, οἳ οἱ Ὁ Μανασσῆς, Γλυκᾶς, Ἐφραίμ, ἤντλησαν ἐξ αὐτοῦ ἀφθόνως. Κατὰ τὴν ἀκμὴν δὲ τῆς σερβοσλοβενικῆς μεταφραστικῆς δραστηριότητος μετεφράσθη εἰς τὴν σερβικὴν καὶ κατόπιν εἰς ἄλλας σλαυικὰς γλώσσας, οἱ δὲ Ῥῶσσοι χρονογράφοι ἠρανίσθησαν ἐξ αὐτοῦ. Καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων εὔρεν ὁ Ζωναρᾶς πολλοὺς ἐραστάς, διαδοθεῖς διὰ λατινικῶν, γαλλικῶν καὶ ἰταλικῶν μεταφράσεων. Πολὺ ἀργότερα ἤρχισαν νὰ ἐρευνῶσιν αὐτὸν

ἐπιστημονικῶς, πρὸ πάντων ἵνα διαχωρίσωσι τὰ ὡς εἰς ψηφιδωτὸν συνηρμωμένα πρὸς ἄλληλα τεμάχια ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ἀποδώσωσιν αὐτὰ εἰς οὓς ἀνήκουσιν. Τὸ λεκτικὸν τοῦ Ζωναρᾶ εἶνε καλλίτερον τοῦ τῶν προηγηθέντων χρονογράφων, ἰδίως τοῦ Θεοφάνους. Τὸ ὕφος του κυρίως δὲν εἶνε ἐνιαῖον. Ὡς ὁ ἴδιος ἐν τῷ προοιμίῳ λέγει, μεθέρμωσε τὴν γλῶσσάν του εἰς τὰς ἐκάστοτε πηγάς, δι' οὗ πιθανῶς θέλει νὰ ὑποδηλώσῃ, ὅτι δὲν ἐδίστασε νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τὰς πηγάς του· «εἰ δ' ὁ χαρακτήρ τοῦ λόγου ποικίλλεται καὶ μὴ δι' ὅλου ὁμοίος ἐστὶν ἑαυτῷ, θαυμαζέτω μηδεὶς . . . ἐκ πολλῶν γὰρ βίβλων τὰς ἱστορίας ἐρανισάμενος, ἔν γε πολλοῖς ταῖς τῶν συγγραφέων ἐκείνων χρησαίμην ἂν συνθήκαις καὶ φράσεσιν, ἐν ὅσοις δ' ἂν καὶ αὐτὸς παρωδήσω ἢ παραφράσω, πρὸς τὸν ἐκείνων χαρακτήρα τὴν ιδέαν τοῦ λόγου μοι μεθαρμόσομαι, ἵνα μὴ ἀσύμφωνος αὐτῇ ἑαυτῇ δοκῇ ἡ γραφή». Τοιουτοτρόπως ὁ Ζωναρᾶς κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐκφράσεως λαμβάνει συμβιβαστικὴν τινα θέσιν μεταξὺ τῶν διαφόρων εἰσαγομένων εἰς τὴν διήγησιν καθηγεμόνων του συγγραφέων καὶ τοὺς μὲν ὑψηλὸν ὕφος ἔχοντας μετριάζων, τοὺς δὲ ταπεινότερους καὶ σφόδρα χυδαῖζοντας, ὡς τὸν Θεοφάνην π. χ., περικαθαίρων, κατασκευάζει τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ρέουσαν γλῶσσαν, ἥτις εἶνε ἀπηλλαγμένη ἀνωμαλιῶν καὶ μόνον ὅπου ὁ ἴδιος ὁμιλεῖ μετέχει ἐκκλησιαστικοῦ χρώματος.

ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ζωναρᾶ φέρονται καὶ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα. Μολονότι δὲ δὲν ἔχομεν θετικὰς ἀποδείξεις τῆς ταυτότητος τοῦ Ζωναρᾶ τούτου πρὸς τὸν χρονογράφον, δὲν ἔχομεν ὅμως καὶ οὐδὲν περὶ τοῦ ἐναντίου τεκμήριον. Μάλιστα τὸ ὅτι ὁ χρονογράφος Ζωναρᾶς τελευταῖον ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, καθιστᾷ λίαν πιθανὸν ὅτι καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκείνων πραγματειῶν συγγραφεὺς ὁ αὐτὸς ὑπῆρξεν. Εἶνε δὲ αὗται ὑπομνήματα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας, εἰς τὰς συνόδους καὶ εἰς τὸ κανονικὸν δίκαιον, βίοι ἁγίων καὶ τὰ τοιαῦτα. Σπουδαιότερα εἶνε εἰς ὕμνος τοῦ Ζωναρᾶ καὶ ἐρμηνευτικὴ πραγματεία εἰς

τὰ ποιήματα Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὡς καὶ πραγματεία περὶ τῶν ὀνομάτων κανόνων, εἰρμός, τροπάριον, ᾠδή, ἥτις εἶνε σπουδαία διὰ τὴν βυζαντηνὴν ἐκκλησιαστικὴν ποίησιν καὶ ἣν ὁ συγγραφεὺς προέταξε τῆς ἐρμηνείας τῶν Ἀναστασίμων κανόνων τῆς ὀκτωήχου. Τὸ λεξικὸν ὅμως, ὅπερ παρεδόθη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ζωναρᾶ καὶ εἶνε ἐκδεδομένον, ἀνήκει πιθανῶς εἰς τινὰ Ἀντώνιον μοναχόν· εἶνε βραχὺ συνεράνισμα, τοῦ ὁποίου πυρὴν εἶνε ὁ Κύριλλος πιθανῶς, πλουτισμένος δι' ἐτυμολογικῶν γλωσσῶν.

1. *Χρονογραφία*: Α. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχικὴ Joannis Zonarae Monachi etc. in tres tomos distinctum etc. labore Hieronymi Wolfii Graece ac Latine, ἐν Βασιλείᾳ 1557 (μετ' ὀλίγων σχολίων, εὐρετηρίου καὶ λατιν. μεταφρ.). — Ἐν τῇ παρισιανῇ συναγωγῇ τῶν Βυζαντηνῶν ὑπὸ C. Ducangius ἐν τόμοις δυσί, ἐν Παρίσις 1686—87. — Ἀνατύπωσις ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης: Ex recensione Mauricii Pinderi, ἐν τόμοις δυσί, ἐν Βόννῃ 1841—1844· μόνον τὰ πρῶτα δώδεκα βιβλία μὲ τὰ προλεγόμενα τοῦ Βόλφ καὶ Δουκαγγίου· τὴν συντέλεσιν τῆς ἐκδόσεως ταύτης παρασκευάζει ὁ Büttner-Wobst. — Πλήρης ἐξεδόθη ὑπὸ L. Dindorf, ἐν Λειψίᾳ, Bibliotheca Teubneriana, ἐν τόμοις ἑξ, 1868—1875· μετὰ νέας ἀντιβολῆς ἐνὸς κώδικος Monacensis καὶ Parisinus ὡς καὶ τῶν προσαρτημάτων τῆς παρισιανῆς ἐκδόσεως καὶ εὐρετηρίου πίνακος πραγμάτων. — Αἱ ἐκδόσεις, καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ Pinder καὶ ἡ τοῦ Dindorf στηρίζονται ἐπὶ ἀνεπαρκοῦς βάσεως· ὁ Büttner-Wobst συνήγαγεν ἄφθονον ὕλικόν ἐκ τῶν χειρογράφων διὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ παρασκευαζόμενον τελευταῖον τόμον τῆς ἐκδόσεως Βόννης (πρβ. τὴν κατωτέρω παρατιθεμένην πραγματείαν του)· ἀλλ' ἀπαιτεῖται ὁλοκλήρου τοῦ ἔργου ἐκδοσις στηριζομένη ἐπὶ κριτικῆς διερευνήσεως καὶ πλήρους χρησιμοποίησεως πάντων τῶν γνωστῶν χειρογράφων. — Ἐκδοσις τῶν ἀπάντων τοῦ Ζωναρᾶ παρὰ Migne, Patr. gr. 134 καὶ 135, 1-438, 137 αἱ περὶ κανονικοῦ δικαίου πραγματεῖαι τοῦ Ζωναρᾶ· πρβ. 119, 1011.

Μεταφράσεις: Λατινιστί: Corpus universae historiae, prae-

sertim byzantinae: J. Zonarae Annales, Nic. Acominati, Nic. Grecoiae, Laonici Ghalcocondylae, ἐν *Λυτίχῃ*, 1567, παρὰ Gul. Chaudiere.—Βεβαίως ἀνατύπώσεις εἶνε μόνον τὸ Corpus historiae Byzantinae, etc; Joannes Zonaras, Nicetas Acominatus, Nic. Gregoras, Laonicus Chalcondyles, ἐν *Φραγκφούρτῃ* παρὰ τὸν Μοϊνον 1568 (καὶ αὖθις πολλάκις). — *Ἰταλιστί*: Historia di Giovanni Zonara, primo consigliere et capitano della guardia imperiale etc. onde si apprende vera notitia delle cose piu memorabili auuenute in spatio di 6626 anni. Nuovamente tradotta dal Greco per Marco Emilio Fiorentino, ἐν Βενετίῃ 1560. — *Γαλλιστί*: Chroniques ou annales de Jean Zonaras, iadis et quatre cens ans y ha, grand dungaire du guet et premier secretaire de Constantinople etc. traduites par J. Millet de S. Amour au conté de Bourgogne, ἐν Λυὼν 1560. — *Ἀνατύπώσεις ὑπὸ τὸν τίτλον*: Les histoires et chroniques du monde de Jean Zonaras etc. tr. par Jean Milles (γρ Millet!) de S. Amour, ἐν Παρισίοις 1583· ὁ πρὸς τὴν βασιλισσαν προσφωνούμενος πρόλογος φέρει ὑπογραφὴν Jean de Maumont. — *Histoire Romaine écrite par Xiphiline, par Zonare, et par Zosime, traduite sur les originaux Grecs, par Monsieur Cousin, président en la cour des monnoyes.* ἐν Παρισίοις 1678· μόνον τὰ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ Ξιφιλίνου καὶ Ζωσίμου τεμάχια. — *Νεοελληνιστί*: Μετάφρασιν «εἰς τὴν ἀπλὴν καὶ περὶ τῶν Γραικῶν» συνέταξεν, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν τοῦ H. Wolf ἐκδοσιν, ὁ *Μανουὴλ Χαρτοφύλαξ* ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης. Κεῖται αὕτη ἐν κώδικι Barber. II 49 — 50. — Περὶ τῶν *σλαυικῶν* μεταφράσεων ἴδε V. Jagitsch ἐν Archiv für slav. philol. 2 (1877) 14 ε.

Γ. *Βοηθήματα*: Fabricius, Bibliotheca gr. ed. Harl. 7, 465-468 καὶ 11, 222-228. — Godofr. Klaiber, Observationes ad Zonarae bellum Punicum secundum, ἐν *Στουτγάρτῃ* 1825 (ἀνευ ἀξίας πολυλογία περὶ τῶν ἐκ τοῦ Δίωνος προερχομένων εἰδήσεων τοῦ Ζωναρᾶ ἀναφορικῶς πρὸς τὸν δεῦτερον καρχηδονικὸν πόλεμον). — Wilh. A. Schmidt, Ueber die Quellen der Zonaras, πρῶτον ἐν τῇ Zimmermanns Zeitschrift für die Altertumswis-

senschaft 1839 σ. 238-285· ἐπειτα πάλιν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ζωναρᾶ ὑπὸ Dindorf τόμῳ 6ῳ (ἐρευνᾷ βασίμως τὰ πρῶτα δώδεκα βιβλία ἤτοι τὰ ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τοῦ 323). — E. Zander, Quibus e fontibus Joannes Zonaras hauserit annales suos Romanos, Programm, ἐν Ratzeburg 1849 (χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ Schmidt καὶ χωρὶς νὰ προσθέτῃ τι ὁ ἴδιος). — J. A. Wynne, Quaeritur unde argumentum libri octavi Zonarae annalium petitum sit, ἐν Γρονίγγῃ 1860. — Τὴν σχέσιν τοῦ Ζωναρᾶ πρὸς τὸν Πλούταρχον διασαφεῖ ἡ καλὴ πραγματεία τοῦ Th. Döhner, Analectorum byzantinorum specimen primum (= quaestionum Plutarchearum particula quarta), Gymnasialprogramm, ἐν Meissen 1863, ἥτις περιέχει καὶ τινὰ περὶ τοῦ βυζαντινοῦ ιδιώματος. — Ferd. Hirsch, Byzantin. Studien σ. 377-391 (ἐρευνᾷ τὰς πηγὰς τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων 813-965). — H Haupt, Neue Beiträge zu den Fragmenten des Dio Cassius ἐν Hermes 14 (1879) 430-446. — Paulus Sauerbrei, De fontibus Zonarae quaestiones selectae ἐν ταῖς Commentationes philol. Jenenses τόμῳ 1 (1881) 1-81 (ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπὸ 450-811 περίοδον). Πρβ. τὴν κρίσιν τοῦ Haupt ἐν Philol. Anzeiger 12 (1882) 88-92. — Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Ζωναρᾶ πρὸς τὸν Εὐνάπιον ἴδε L. Jeep ἐν Jahns Jahrbücher, συμπληρωτ. τόμῳ 14 (1885) 64 ἐ. — S. Röckl ἐν Blätter für das bayer. Gymnasialschulwesen 21 (1885) 4-19. — Περὶ τῆς χρησιμοποιοῦσας τῆς ἐπιτομῆς τῆς ἀρχαιολογίας Ἰωσήπου ἴδε B. Niese ἐν τῇ ὑπὸ αὐτοῦ ἐκδόσει τοῦ Ἰωσήπου 1 (ἐν Βερολίνῳ 1887) σ. XVIII. XXIII ἐ. Τὴν ἐπιτομὴν δὲ ἐξέδωκεν ὁ B. Niese ἐν τοῖς Marburger Universitätsprogrammen (8 μέχρι τοῦδε), ἐν Marburg 1887-1895. — G. Sotiriadis, Zur Kritik des Johannes von Antiochia (ἴδε § 141) σ. 36 ἐ. — Περὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Δίωνα Κάσσιον, πρβ. J. Melber, Beiträge zur Neuordnung der Fragmente des Dio Cassius ἐν Sitzungsberichte des bayer. Akad. der Wissensch., philos. — philol. und histor. Classe 1889 σ. 63-118. — J. Melber, Zu Zonaras ἐν Blätter für das bayer. Gymnasialschulwesen 27 (1891) 17 ἐ. — "Ἐν παράδειγμα διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ

Σκυλίτζη ὑπὸ Ζωναρᾶ παρὰ M. Bonnet, Narratio de miraculo a Michaelē archangelo Chonis patrato, ἐν Παρισίοις 1890 σ. XXXV.—Th. Büttner-Wobst, Studia byzantina, pars I, Programm, ἐν Δρέσδῃ 1890 (σχέσις πρὸς τὸν Λέοντα γραμματικὸν καὶ Κεδρηγόν). —Th. Büttner-Wobst, Die Abhängigkeit des Geschichtschreibers Zonaras von den erhaltenen Quellen, Commentationes Fleckeisenianae, ἐν Λειψίῳ παρὰ Teubner 1890 σ. 123-170. —Κατὰ τῆς πραγματείας ταύτης πολεμεῖ ὁ U. Ph. Boissvain, Zonaras' Quelle für die römische Kaisergeschichte von Nerva bis Severus Alexander, ἐν Hermes 26 (1891) 440 ἕως 452. —Th. Büttner-Wobst, Der Tod des Kaisers Julian, ἐν Philologus 51 (1882) 561-580 (ἀναφέρει τοῦ Ζωναρᾶ τὴν περὶ τούτου ἀφήγησιν εἰς τὸν Anonymus post Dionem, ἥτοι εἰς τὸν Πέτρον πατρικίον). —Πρβ. καὶ Gustav Reinhard, Der Perserkrieg des Kaisers Julian, Programm, ἐν Dessau, L. Reiter 1892. —C. de Boor, Römische Kaisergeschichte in byzantinischer Fassung, I, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 21-31. —Max Heinemann, Quaestiones Zonareae. Particula I. Leipziger Dissert., ἐν Dresden 1895 (ὀλίγα νέα πράγματα). —E. Patzig, Ueber einige Quellen des Zonaras, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896) 24-53. —C. Wachsmuth, Einleitung in das Studium der alten Geschichte, ἐν Λειψίῳ 1895 σ. 122-125· 597 ε. προσέτι δὲ διάφοροι διεσπαρμέναι παρατηρήσεις ἐν τῇ βιβλιολογίᾳ τῶν προηγουμένων παραγράφων.

4. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Μέχρι τοῦδε εἶνε γνωστὰ τεσσαράκοντα τέσσαρα χειρόγραφα, ἐξ ὧν τὰ 17 διέσωσαν ὁλόκληρον τὸ ἔργον, τὰ δὲ λοιπὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μεγαλείτερα τμήματα, οἷον τὰ βιβλία 1-9, 1-12, 10-18 (ἥτοι ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων), 12, 31-18 (ἥτοι ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ), 13-18 (ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου), ἐν μέρει ὅμως καὶ μικρότερα. Εἰς ταῦτα προσθετέον ἐνέα ἀσήμεντα χειρόγραφα ἐκλογῶν. Εἰς ἔν καὶ μόνον, τὸν κώδικα Mutin. III D. 3 τοῦ 18 αἰ. προστίθενται εἰς τὸ κείμενον καὶ μικρογραφίαι τῶν αὐτοκρατόρων. Ἀκριβέστερον διαλχυβάνουσι περὶ τοῦ περιεχομένου, τῆς σχέσεως καὶ τῆς ἀξίας τῶν χειρογράφων αἱ ἐπόμεναι πραγματεῖαι: Th.

Büttner-Wobst, Studien zur Textgeschichte des Zonaras ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 202-244· 594-597 καὶ περὶ τῶν πρῶτων ἐκδόσεων). — U. Ph. Boissevain, Zur handschriftlichen Ueberlieferung des Zonaras, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 250 ἕως 271. — K. Krumbacher, Zur Ueberlieferung des Zonaras, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 513.

2. 'Εκκλησιαστικαὶ πραγματεῖαι: 'Εξεδόθησαν ὑπὸ Migne (ἴδε ἀνωτ. 1) αὐτῶν καὶ τόμ. 137, 27 ἑ. περὶ τῶν προτέρων ἐκδόσεων. — Πρβ. W. Christ, Ueber die Bedeutung von Hirmos, Troparion und Kanon in der griechischen Poesie des Mittelalters erläutert an der Hand einer Schrift des Zonaras, ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1870, II 75-108. — Ern. Dronke, De Niceta Davide et Zonara, interpretibus carminum Gregorii Nazianzeni etc. Confluentibus 1839. καί: S. Gregorii Nazianzeni carmina selecta etc. cura E. Dronke ἐν Γοττίγγη 1840 σ. IX ἑ. — Πρβλ. σ. 135 σημ. 6 καὶ 139 σημ. 4.

3. Λεξικόν: Johannis Zonarae Lexicon etc. nunc primum edidit Henr. Tittmann, ἐν τόμοις δυοῖν, ἐν Λειψία 1808. — Πρβ. Zonarae glossae sacrae N. T. illustratae a F. W. Sturz, 3 προγράμματα ἐν Grima 1818-1820. — O. Hoijer, De glossariis graecis ἐν Οὐψάλα 1821 (μνημονεύει αὐτοῦ ὁ Ch. Graux ἐν Archives des missions scientifiques III. s., τόμ. 15 (1889) 335. — Περὶ 'Αντωνίου μοναχοῦ ἴδε 'Ηρόδοτον ἐκδόσεως H. Stein (edit. major) 1 ἐν Βερολίῳ 1869 Praefatio σελ. 75. Πιθανῶς ταυτίζεται οὗτος ὁ 'Αντώνιος μοναχὸς πρὸς τὸν 'Αντώνιον τὸν συγγραφέα τοῦ γνωστοῦ ἀνθολογίου. Πρβ. C. Wachsmuth, Studien zu den griechischen Florilegien, ἐν Βερολίῳ 1882 σ. 109 ἑ. Προσέτι δὲ τὴν βιβλιολογίαν εἰς τὸ κεφάλαιον « Λεξικά ».

4. Κωνσταντῖνός τις συνέταξεν ἐπίγραμμα εἰς 'Ιωάννην Ζωναρᾶν, πανηγυρίζων αὐτὸν ὡς χρονογράφον. Οἱ πρῶτοι στίχοι ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Χάρις μακρὰ σοι τῶν μακρῶν πόνων χάριν || 'Ιωάννη, τὸ θαῦμα τῶν χρονογράφων. Κωδιξ Barber. I 74.

155. Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς, τοῦ ἑποίου ὁ βίος πληροῖ σχεδὸν τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ 16' αἰῶνος, συνέγραψε διάφορα

ποιήματα εἰς πολιτικούς δεκαπεντασுλλάβους καὶ τινὰ πεζά. 1^{ον} τὸ πρωτεύον μετὰ αὐτῶν εἶνε χρονογραφία, Σύνοψις ἱστορική ἐπιγραφομένη. Σύγκειται ἐκ στίχων πολιτικῶν 6733, ἄρχεται δὲ κατὰ τὰ εἰθισμένα ἀπὸ τῆς δημιουργίας καὶ τελευτᾷ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτου, τὸ 1081. Εἰς τὴν ἐκτενῆ ἐπιγραφὴν ἀκολουθεῖ εἰς τινὰ χειρόγραφα ἡ σημείωσις: ἐξεφωνήθη δὲ πρὸς τὴν σεβαστοκρατόρισσαν Εἰρήνην τὴν νύμφην τοῦ βασιλέως κυροῦ Μανουὴλ σὺν τῷ αὐταδέλφῳ αὐτοῦ κυρῷ Ἀνδρονίκῳ. Κατὰ ταῦτα τὸ ἔργον συνεγράφη κελεύσει τῆς νύμφης τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ, συζύγου τοῦ σεβαστοκράτορος ἀδελφοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου. Ἐν τῷ βραχεῖ προσομιῶ, ἀποτείνεται πρὸς ταύτην: «σὺ δέ, ψυχὴ βασίλισσα καὶ φιλολογωτάτη | αἰεὶ διψῶσα γνώσεως καὶ λόγου καὶ παιδείας, | βίβλοις αἰεὶ προστέτηκας, ἐπεντρυφᾷς τοῖς λόγοις, | καὶ γίνεται σοὶ τῆς ζωῆς ἅπας ὁ χρόνος λόγος». Καὶ ὑπισχνεῖται νὰ ἐκπονήσῃ εὐσύνοπτον καὶ σαφεῖ γραφὴν ὑπὲρ αὐτῆς: «παραμυθοῦνται γὰρ ἡμῶν τοὺς ἐν τοῖς λόγοις μόχθους | αἱ μεγαλοδωρεῖαι σου καὶ τὸ φιλότιμόν σου, | καὶ τὸν τοῦ κόπου καύσωνα καὶ τῆς ταλαιπωρίας | αἱ δωρεαὶ ὀρροῖσιν κενούμεναι συχνάκις», μεταδίδει ὁμοῦ κατόπιν εἰς τὸ θέμα τοῦ «μήπως κολακικώτερος δόξη τιςιν ὁ λόγος». Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν εἶνε τυχαία καὶ ὑπαινίττεται πιθανῶς εἰς ἀνθρώπους, οἷος ὁ Πτωχοπρόδρομος, τοῦ ὁποῦ ἡ ἄμετρος κολακεία πρέπει νὰ ἐκίνησεν τὸν χλευασμὸν τῶν συνεωτέρων καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αὐτῇ ὁ Μανασσῆς ὡς ἄνθρωπος μὲ καλαισθητὴν προτιμᾷ νὰ φανῇ ἀξιοπρεπέστερος μᾶλλον παρὰ περιποιητικώτερος. Μόνον ἐν τέλει τοῦ συγγράμματος ἀποτείνει πρὸς τοὺς Κομνηνοὺς χονδροειδὲς καὶ ὅχι ὀλίγον ἀδεξιὸν φιλοφρόνημα: «Ἀλλὰ λοιπὸν εἰς σιωπῆς ὄρμον ὁ λόγος στήτω | πελάγους γὰρ Ἀτλαντικοῦ χύσις ἀνέρωγέ μοι |, ἀριστουργήματα λαμπρὰ γενναίων βασιλέων |, ἀνδρῶν ἡρώων εὐγενῶν ἀλκίμων μεγαθύμων |, ὧν οὐδὲ γλώσση δυνατόν τοὺς βίους διαπλεῦσαι |. Ἦδη λοιπὸν ἐκκύπτουσι τρισαριστεῖς σκηπτοῦχοι |, Κομνηνιάδαι κράτορες, με-

γαλουργοὶ γεννάδαι | , θαλάσσας πελαγίζοντες τῶν τροπαιουχημάτων | , ἃς οὐδ' αὐτὸς ἂν Ἡρακλῆς ὁ καρτερὸς περάσῃ ».

Ἐνῷ ὁ Ἐφραῖμ μεταποιεῖ εἰς στιχοῦργημα ξηράν πεζὴν διήγησιν, ὁ μυθιστοριογράφος Μανασσῆς ζητεῖ νὰ ἐξαρθῇ εἰς ποιητικὸν ὕψος διὰ ῥητορικῶν τοῦ λόγου καλλωπισμῶν καὶ ἐπιθέτων, διὰ μυθολογικῶν ὑπαινιγμῶν, περιγραφικῶν ἐκφράσεων,¹⁾ πολυλόγων παρομοιώσεων²⁾ καὶ ἠθικῶν παρεκβολῶν³⁾. Ἡ ἱστορική του ἀντίληψις καὶ τὸ ἱστορικόν του ἐνδιαφέρον εἶνε ὡς παρὰ Γεωργίῳ μοναχῷ καὶ Γλυκᾷ λαϊκὰ ὅλως διόλου καὶ μικρόσπουδα. Πηγὰς εἶχε Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσεά, Ἰωάννην τὸν Λυδὸν καὶ τὸν Ἰωάννην Ἀντιοχέα ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μορφὴν, τουτέστι ἄνευ τῶν προσθηκῶν ἐκείνων τῶν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, μὲ τὰς ὁποίας ἀποπληρωθεὶς ὁ Ἰωάννης παρέσχε τὴν ὕλην του εἰς τοὺς λοιποὺς μεταγενεστέρους χρονογράφους (τὸν Συμεὼν μάγιστρον καὶ λογοθέτην καὶ τοὺς τοιούτους)· καὶ ὡς πρὸς τὴν οἰκονομίαν τῆς ἱστορίας τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων δεικνύει ὁ Μανασσῆς ἀξιοσημεῖωτον συμφωνίαν πρὸς τὸν σαλμασιανὸν Ἰωάννην. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν κατόπιν χρόνων ἐχρησιμοποίησεν ὁ Μανασσῆς πλὴν τοῦ Ψευδοσυμεῶν ἐκείνην ἰδίως τὴν ἐκτενῆ χρονογραφίαν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν καὶ ὁ Ζωναρᾶς καὶ ἡ Σύνοψις Σάθα. Ὅτι ἡ χρονογραφία τοῦ Μανασσῆ ἀνεγινώσκετο πολὺ, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πολυαριθμῶν σωζομένων χειρογράφων της καὶ ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα Βυζαντινῶν. Πρῶτος ἐχρησιμοποίησεν αὐτὴν ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς, ἔπειτα δὲ πιθανῶς βραχὺ μετὰ τὸν Μανασσῆν ἔτυχεν ἐλευθέρας εἰς τὸ πεζὸν ἐπεξεργασίας. Ἐκ ταύτης δὲ ἔπειτα ἀπέρρευσαν τοῦτο μὲν αἱ πρὸς τὸν Μανασ-

1) Ἀντὶ «θνήσκειν» λέγει: «δοῦναι τὸν χοῦν τοῦ σώματος τῇ γῇ τῇ δανεισάσῃ (8797), τάφῳ κρύπτεσθαι καὶ γῇ τῇ παντοδόχῃ (4808), τὸν πηλὸν τοῦ σώματος ἢ φύσιν ἐπεζήτει (6820) κτλ.

2) Π. χ. στ. 2648 ἔ. 4039 ἔ. 4184 ἔ. 4498.

3) Π. χ. περὶ τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τοῦ φθόνου στ. 3234, 3248 ἔ.

σὴν συμφωνοῦσαι ἐκλογαὶ Πλανούδη, τοῦτο δὲ μεγάλα τμήματα τῆς δημώδους ἀνωνύμου παγκοσμίου ιστορίας, ἥτις σώζεται ἐν πολλαῖς παραλλαγαῖς διαφερούσαις σημαντικῶς ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τε τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ περιεχόμενον. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ Μανασσῆ καὶ ἐκ τοῦ Θεοφάνους, Γεωργίου μοναχοῦ, Κεδρηνοῦ καὶ ἄλλων συνυφάνθησαν πολλὰ εἰς τὸ πόνημα τοῦτο, ὅπερ εἶνε σπουδαιότατον ὄχι μόνον γλωσσικῶς ἀλλὰ καὶ ὡς δεῖγμα λαϊκοῦ τρόπου ἀντιλήψεως τῆς ιστορίας ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ἐν μιᾷ παραλλαγῇ αὐτοῦ ἀντικατεστάθησαν μεγάλα τμήματα τῆς παραφράσεως τοῦ Μανασσῆ διὰ τοῦ Ζωναρᾶ.

Καὶ ὁ Μανασσῆς ὅπως ἄλλοι χρονογράφοι μετεβιβάσθησαν εἰς τοὺς Σλαῦους. Ἡ κατὰ τὸ 1350 γενομένη σλαυικὴ μετάφρασις τῆς χρονογραφίας του ἀνήκει εἰς τὰ ἄριστα ἔργα τῆς λεγομένης μέσης βουλγαροσλοβενικῆς λογοτεχνίας. Θαυμάσιος κῶδιξ εἰκονογραφημένος τῆς ἀνεκδότου ἔτι ταύτης μεταφράσεως εὗρίσκεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ. Ἐνῷ δὲ οἱ Σλαῦοι παρέλαβον τὸ ἀρχικὸν ἔργον τοῦ Μανασσῆ, οἱ Ῥωμοῦνοὶ ἠρέκυσθησαν εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν δημώδη ἀνώνυμον παγκόσμιον ιστορίαν, ἥτις ἐν μέρει μόνον ἠντλήθη ἐκ τοῦ Μανασσῆ· μία σύντομος ἑκδοσις αὐτῆς καὶ ἄλλη διὰ τεμαχίων ἐκ τοῦ Μαλάλα, Κεδρηνοῦ καὶ δι' ἄλλων προσθηκῶν πλουτισμένη διεσκευάσθη καὶ ἀπετέλεσε ῥωμουνικὰς χρονογραφίας.

2. Τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Μανασσῆ: Τῶν κατὰ Ἀρίστανδρον καὶ Καλλιθέαν ἐννέα λόγοι, δὲν εὗρέθη ἀκόμη κανὲν χειρόγραφον, γνωρίζομεν δὲ αὐτὸ μόνον ἐκ τῶν μακρῶν ἀποσπασμάτων, τὰ ὅποια ὁ Μακάριος Χρυσοκέφαλος κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα προσήρτησεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ Ῥοδωνίαν, ὡς καὶ ἐξ ἄλλου τινὸς ἀνωνύμου ἀνθολογίου. Ἐν αὐτοῖς εὗρίσκομεν μόνον γνώμας καὶ ἠθικὰς θεωρίας, ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἱκαναὶ ἐνδείξεις, ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐτηρήθησαν αἱ ἐκ τῶν ἄλλων μυθιστοριῶν γνωσταὶ θεμελιώδεις ἀρχαί. Ἐνῷ δὲ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος καὶ ὁ Νικήτας Εὐγενιανὸς εἰς τὰ μυθιστορήματά των μετεχειρίσθησαν

τὸν τρίμετρον, ὃ Μανασσῆς ἐπροτίμησε καὶ ἐνταῦθα ὅπως εἰς τὰ ἄλλα ἔμμετρα ἔργα του τὸν δημῶδη δεκαπεντασύλλαβον. Τοιοῦτοτρόπως παρασκευάζεται σαφῶς ἡ μετάβασις εἰς τὴν δημῶδη καὶ ἡμιδημῶδη μυθιστορικὴν ποίησιν. Κοινὰ δὲ πρὸς τὴν χρονογραφίαν ἔχει τὸ μυθιστόρημα τὰς πολλὰς εἰκόνας καὶ τὰς ἠθικὰς σκέψεις περὶ προδοσίας (V 15 ἐ.), συκοφαντίας (V 33 ἐ.), φθόνου (V 61 ἐ.) κτλ.

3. Τρίτον ποιημάτιον εἰς δεκαπεντασυλλάβους εἶνε ὁ μικρὸς βίος Ὁππιανοῦ (στίχοι 52). Ὁ Μανασσῆς ἀπαριθμεῖ συντόμως τὰ κυριώτερα ἐκ τοῦ βίου τοῦ Κίλικος ποιητοῦ, παρατηρεῖ κατόπιν ὅτι τὰ πλεῖστα συντομίας χάριν παραλείπει, ἀναφέρει ὅμως διὰ λίαν ἀδεξίου ἀποσιωπήσεως τὸν τρόπον τοῦ θανάτου του, τὰς εἰς αὐτὸν ἀπονεμηθείσας τιμὰς καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ λόγου του.

4. Ὁ Μανασσῆς κατέγινε καὶ εἰς ῥητορικὰ δοκίμια. Τοῦ γένους τούτου πραγματεία τις αὐτοῦ ἐπιγράφεται: Τοῦ φιλοσόφου καὶ ῥήτορος κυροῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ *ἔκφρασις εἰκονισμάτων* ἐν μαρμαρῷ κυκλωτερεῖ, κατὰ μέσον μὲν τυπούντων τὴν γῆν ἐν μορφῇ γυναικός, κύκλῳ δὲ παρόντων ὀπωρῶν καὶ τινων ζώων θαλασσίων καὶ ἄλλων διαφόρων· εἰς τὴν αὐτὴν εἰκόνα ἀναφέρεται τὸ ποίημα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ περὶ τῆς μορφῆς τῆς γῆς, ὅπερ ἐξέδωκεν ὁ Β. Στάρκ· ἀλλ' ὁ Φιλῆς ὡς φαίνεται δὲν εἶδεν αὐτὴν τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Μανασσῆ (κοινὴν πηγὴν δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν), τὴν ὁποίαν, ὡς καὶ μὲ ἄλλα ἔργα ἔπραξε, μετέφερεν εἰς τριμέτρους. Στίχοι τινὲς μάλιστα τοῦ Φιλῆ βοηθοῦσιν εἰς συμπλήρωσιν χάσματος τῆς ἐν πεζῷ περιγραφῆς. Ἀνέκδοτα ἔτι εἶνε τὰ ἐπόμενα δοκίμια: 1ον Μονωδία ἐπὶ τῷ ἀστρογλήνῳ¹⁾ αὐτοῦ τεθνηκότι. Ἄν ὁ Μανασσῆς δι' ἐμμέσου τινὸς πηγῆς ἐγνώρισε τὸ ὠραῖον ἄσμα τοῦ Κατούλλου *Lugete, o Veneres Cupidinesque*, θὰ γνωσθῇ δημοσιευομένου τοῦ κειμένου. Τοῦτο κεῖται ἐν κώ-

1) Ὁ συγγραφεὺς ἐρωτᾷ τί ζῶν ἀρά γε εἶνε τοῦτο. Ἴσως εἶνε τὸ στραγαλὶν σήμερον ἐνιαχοῦ λεγόμενον (ἀστραγαλῖνος ἀρχαῖα), συνηθέστερον δὲ καρδερῖνα Σ. Μ.

δικο βιενναίῳ φιλολογικῷ ἑλληνικῷ (149 Nessel), ἐν λαυρεντιανῷ Conv. soppr. καὶ βοδληιανῷ βαροκκινιανῷ 131 φύλλῳ 174. 2ον Ἐκφρασις εἰκονισμάτων ἐν (μαρμάρῳ) κυκλοτερεῖ (τὰ χειρόγραφα κυκλοτέρῳ) κατὰ μέσον μὲν ἔχόντων Κύκλωπα τοὺς Ὀδυσσέως ἐταίρους διασπαράσσοντα καὶ ἐσθίοντα καὶ Ὀδυσσεά οἶνου ἄσκον περιφέροντα καὶ δεξιούμενον πόσει τὸν Κύκλωπα, ἐν κώδικι βαρθερίνῳ ἑλληνικῷ Π 61 φύλλῳ 107 (ὡς φαίνεται τῷ αὐτῷ πρὸς τὸν κώδικα τὸν ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ καρδινάλιου Σιρλέ, τὸν ὁποῖον ὁ E. Μίλλερ ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἑσκουριάλ, ἐν Παρισίοις 1848 σ. 312 σημειώνει κατὰ τὸν ἀρχαῖον κατάλογον. 3ον Ἐκφρασις ἀλώσεως σπινῶν καὶ ἀκανθίδων ἐν τοῖς κώδικιν ἑσκουριαλίῳ ΥΨ. 10 φύλλῳ 294^v-296^v καὶ οὐατικανῷ Urb. 134 τοῦ ιεαῖωνος, φύλλῳ 217-221. 4ον Ἐκφρασις ἀνθρώπου μικροῦ ἐν κώδικι ἑσκουριαλίῳ ΥΨ. 10 φύλλῳ 506^v-507^v (ἴδε E. Μίλλερ ἐν τῷ μνημονευθέντι καταλόγῳ 221 καὶ 217). 5ον Ἐκφρασις κυνεγῆσιου γεράνων ἐν τῷ κώδικι βοδληιανῷ βαροκκινιανῷ 131 φύλλῳ 180^v-182^v. 7ον. Εἰς ταῦτα καταλεκτέα καὶ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνὸν ἐν κώδικι βοδληιανῷ βαροκκινιανῷ 131 φύλλῳ 182^v-184^v καὶ ἱκανῶς μακρὰ ἐπιστολὴ δυσαναγνώστου ἐπιγραφῆς ἐν κώδικι βαρθερίνῳ ἑλληνικῷ Π φύλλῳ 107-112 . . . τοῦ . . . κυροῦ κωνσταντίνου τοῦ μανασσῆ πρὸς τὸν ἀποιχόμενον ἐπὶ τῶν δεήσεων κυρὸν νικηφόρον τὸν . . . ομν . . . τοῦ καίσαρος.

5. Τέλος ἀπεδόθη εἰς τὸν Μανασσῆν ὑπὸ τοῦ E. Μίλλερ ἀνώνυμον διδακτικὸν ἠθικὸν ποιημάτιον (916 δεκαπεντασύλλαβοι ἐν 100 κεφαλαίοις), κείμενον ἐν κώδικι παρισιανῷ 2750. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη στηρίζεται εἰς γλωσσικὰς ὁμοιότητας καὶ ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως ὅτι διάφορα χωρία τοῦ ποιήματος ταυτίζονται πρὸς ἀποσπάσματα τοῦ μυθιστορήματος, ὥστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν αὐτοῖς ὁ Μανασσῆς ἀντέγραψεν αὐτὸς ἑαυτόν. Ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ὑπόθεσιν ἀναιρεῖ παρὰ στηρίζει τὸ ὅτι τὸ αὐτὸ χειρό-

γραφον περιέχει καὶ ἄλλο ποίημα ἠθικὸν ὁμοίως ἐξ ἑκατὸν συγκείμενον κεφαλαίων. Ὅπως δὲ ποτε ἀναμφίβολον εἶνε ὅτι τὸ ποίημα στενωτάτην συγγένειαν ἔχει πρὸς τὸν Μανασσῆν, ὥστε ἂν δὲν εἶνε αὐτοῦ ἔργον ἐξάπαντος ἀνήκει εἰς τινὰ τῶν θαυμαστῶν καὶ μιμητῶν του. Τὸ ποίημα πραγματεύεται ἐν ἀλληλοδιαδόχῳ ποιικιλίᾳ περὶ διαφορωτάτων πραγμάτων, ἥτοι ἀρετῶν, κακιῶν, ἔξεων, ἐννοιῶν, καὶ καταστάσεων, οἷον περὶ πίστεως, ψυχῆς, χαιρεκακίας, πειρασμῶν, τῆς ἐπιγνώσεως ἑαυτοῦ κττ. Εἶνε λοιπὸν οἰσινεὶ συλλογὴ ἀποφθεγμάτων λίαν πεπλατυσμένη καὶ διὰ παντοίων προσθηκῶν (καὶ παροιμιῶν ἀκόμῃ οἷον V 620 ἐ.) ἐξωγκωμένη, διὸ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ διδακτικὰ ποιήματα τοῦ Σπανέα, Λαπίθου, Σαχλίκη καὶ τῶν τοιούτων.

1. Χρονογραφία: Α. Ἐκδότης: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ J. Meursius, ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν 1616. — Ὑπὸ A. Fabrotus, ἐν Παρισίῳ 1655. — Ὑπὸ I. Bekker, ἐν Βιέννῃ 1837 (μετὰ τοῦ Ἰωλὸς ὁμοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου). — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 127, 216-472.

Β. Μετάφρασις: Λατινιστὶ (πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου) ὑπὸ Joh. Löwenklau: Annales Constantini Manassis nunc primum in lucem prolati et de graecis latini facti per Joa. Levvenclaum, ἐν Βασιλείᾳ 1573. — Περὶ τῆς σλαβικῆς μεταφράσεως: V. Jagitsch ἐν Archiv. für slav. Philol. 2 (1887) 12 ἐ. — Joan Bogdan, Vechile cronice Monldovenesci pana la Urechia, ἐν Βουκουρεστίῳ 1891 σ. 75 ἐ. — Εἰκονογραφήματά τινὰ ἐκ τοῦ οὐατικανοῦ κώδικος τῆς σλαβικῆς μεταφρ. (Codex slav. 2) παρὰ G. Schlumberger, Nicephore Phocas σ. 567, 571, 573, 575. Αἱ αὐτῶν σ. 569 σημ. παρατιθέμεναι περιγραφαὶ τῶν οὐατικανῶν χειρογράφων ἐν τῇ (ῥωσικῇ) ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. ἐν Πετροπόλει 1839 τόμῳ 22 καὶ παρὰ Vestekov (;) περιγραφή τῶν χειρογράφων τοῦ Rumjancev μουσείου.

Γ. Βοηθήματα: F. Hirsch, Byzantinische Studien σ. 404 ἕως 412. — Περὶ τοῦ Μανασσῆ ὡς πηγῆς τῶν ἐκλογῶν τοῦ Πλανοῦδη πρβ. H. Haupt ἐν Hermes 14 (1879) 36 — 64· 291 — 297· 430 —

416· 15 (1880) 160. — B. A. Mystakides, Byzantinisch-deutsche Beziehungen zur Zeit der Ottonen, ἐν Στουτγάρτη 1891 σ. 90 ἐ (ὑπερασπίζεται τὴν χρονογραφίαν ἐξ ἀπόψεως τῆς μορφῆς αὐτῆς). — C. de Boor, Römische Kaisergeschichte in byzantinischer Fassung III ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1803) 202-208. — E. Patzig, Johannes Antiochenus Fragm. 200 Salm. und Procop, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 593. — Δείγματα ἐκ τῆς συγγενοῦς πρὸς τὸν Μανασσῆν δημῶδους ἐλληνικῆς χρονογραφίας παρέσχες, χωρὶς ὅμως νὰ παρατηρήσῃ τὴν πρὸς τὸν Μανασσῆν σχέσιν, κατὰ τοὺν κώδικας Marcian VII 20 καὶ 18 ὁ Im. Bekker ἐν Abhandl. der Berliner Akad. 1841 σ. 54 ἐ. καὶ 64. — Ἀκριβέστεραι ἔρευναι περὶ τῶν παραλλαγῶν, χειρογράφων καὶ τῶν πηγῶν τῆς χρονογραφίας ταύτης παρὰ K. Prächter, Eine vulgärgriechische Paraphrase der Chronik des Constantinos Manasses ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 272-313. — Περὶ τῆς ῥωμανικῆς διασκευῆς ταύτης τῆς χρονογραφίης: M. Gaster, Die rumänische Version der trojanischen Sege ἐν Βυζαντ. Δελτίω 3 (1894) 528-552 (γερμανικὴ μετάφρασις τῶν τρωϊκῶν ἐκ τῆς χρονογραφίας). — Ἔτι δὲ πρβ. Karl Prächter, Das griechische Original der rumänischen Troica ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 519-546 καὶ V. Istrin, Beiträge zur griechisch-slavischen Chronographie, ἐν Archiv für slav. Philol. 17 (1895) 416-429.

Δ. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Πολυάριθμα ἀλλ' ὀλίγον ἐτι διηκριβωμένα χειρόγραφα. — Περὶ τινος ἀρχαίου κώδικος, περιλαμβάνοντος ἔμμετρον συνέχειαν τῆς χρονογραφίας μέχρι τοῦ 1204, ὁμιλεῖ ὁ Franz Cumont, Chroniques byzantines du manuscrit 11376. Anecdota Bruxeliensia I (= Recueil de travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres de l'université de Gand 9. fascic.), ἐν Γάνδῃ, παρὰ Clemm. 1894 σ. 10 ἐ. — Δείγμα ἀντιβολῆς τοῦ ἀθωνικοῦ κώδικος 1580 τοῦ 18 αἰ. παρὰ Spyr. P. Lambros, Catalogue of the greek mss on Mount Athos 1 (1895) 136. — Εἰς τὰ ἀρχαιότατα χειρόγραφα ἀνήκουσιν οἱ ἀθηναῖκοι κώδικες 1207 καὶ 1217 τὸν 17 αἰ. — Ἐν τῷ κώδικι Arundel. (Βρετανικοῦ μουσείου) 523 τοῦ ἔτους 1313 προτάσσονται τῆς χρονογραφίης ὡς

προσίμιον 60 στίχοι Μιχαὴλ Λουκούδη τινός. — Ὅπως ἐκ τοῦ μυθιστορήματος, οὕτω καὶ ἐκ τῆς χρονογραφίας Μανασσῆ κατηρτίσθη συλλογὴ γνωμῶν, ἣτις κεῖται ἐν κώδικι Bodl. Miscell. 285 τοῦ ις' αἰ. φύλ. 1-9.

2. *Μυθιστόρημα* (ἀποσπάσματα): Α. Ἐκδόσεις: ὑπὸ Fr. Boissonade, ἐν Παρίσις 1819 (μετὰ τοῦ Νικήτα Εὐγενιανοῦ) ὑπὸ R. Hercher, *Scriptores erotici graeci* τόμῳ II, ἐν Λειψίᾳ, Biblioth. Teubneriana 1859.

Β. Βοηθήματα: R Hercher ἐν *Hermes* 7 (1873) 488 ἔ, ὅπου παρέχεται νέα ἀντιβολὴ τοῦ μαρκιανοῦ κώδικος. Δὲν ἐχρησιμοποιήθη ἀκόμη ὁ κώδιξ Vindobon. philol. gr. 306 (Nessel), ὅστις ἐν φύλλῳ 1—16 ὑπὸ τὸν τίτλον Γνωμικὰ ἐκ τῆς βιβλου τοῦ σοφωτάτου κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ περιέχει πολλὴ σημαντικώτερον ἀριθμὸν στίχων ἐκ τοῦ μυθιστορήματος παρὰ ὁ ὑπὸ τοῦ Boissonade καὶ Hercher χρησιμοποιηθεὶς μαρκιανός. Τὸ αὐτὸ κείμενον τοῦ βιενναίου κώδικος περιέχει ὁ κώδιξ Monac. gr. 281 τοῦ ις' αἰ. φύλλῳ 144—163. Ἐκ τοῦ μυθιστορήματος πρέπει νὰ προέρχωνται καὶ οἱ ἀποφθεγματικοὶ στίχοι τοῦ Μανασσῆ ἐν τῷ κώδικι Bodl. Thomae Roe 18 τοῦ ἔτους 1349 φύλλῳ 451. Νέαν ἐκδοσιν ἐπὶ τῇ βάζει τούτου τοῦ χειρογράφου παρασκευάζει ὁ K. Κρονμυάχερ.

3. *Βίος τοῦ Ὀππιανοῦ*: ἐν A. Westermann, *Βιογράφοι*, ἐν Braunschweig 1857 σ. 67· περὶ χειρογράφων καὶ ἀρχαιοτέρων ἐκδόσεων ἴδε τὰ προλεγόμενα σ. IX ἔ.—Πρβ. Th. Henri Martin, *Études sur la vie et les oeuvres d'Oppien de Cilicie*, ἐν Παρίσις 1863 σ. 15 ἔ.—Ad. Ausfeld, *De Oppiano et scriptis sub ejus nomine traditis*, ἐν Gotha 1876 σ. 7 ἔ.—Δὲν ἐχρησιμοποιήθη ἔτι ὁ κώδιξ Marcianus 479 τοῦ ιβ' αἰ. φύλλῳ 67 ἕως 68, ἐξ οὗ ἀντεγράφησαν οἱ δύο παρισιανοὶ κώδικες 2736 τοῦ ιε' αἰ. καὶ 2737 τοῦ ις' αἰ., ὡς ἐπίσθην ἐξ ἀντιβολῆς αὐτῶν.

Ῥητορικὰ πονήματα: Ἡ ἔκφρασις τῆς ἀπεικονίσεως τῆς γῆς, ἐκδ. ἀρχικὴ ἐκ τοῦ μόνου κώδικος Marc. 412 ὑπὸ R. Hercher ἐν τοῖς *Memorie dall' istituto di corrispondenza archeologica*, volume secondo, ἐν Λειψίᾳ, F. A. Brockhaus 1865 σ. 491—500. — Τὴν μονωδίαν εἰς τὸν ἀστρογλῆνον προετίθετο, ὡς φαίνεται νὰ ἐκ-

δώσῃ ὁ Boissonade· πρβ. τὰ Anecdota nova αὐτοῦ σ. 334 σημ. 1.—Ἐκδόσεις ἀπάντων τῶν ῥητορικῶν θὰ ᾔτο εὐχῆς ἔργον.

5. Τὸ ἡθικὸν ποίημα: Ἐξεδόθη ὑπὸ Emm. Miller, ἐν τῷ Annuaire de l'association 9 (1875) 23—75.

6. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μανασσῆ εὐρίσκεται ἐν κώδικι Vindob. phil. gr. 149 (Nessel) φύλλῳ 158 ἐ. ἀστρονομικὸν ποίημα εἰς στίχους πολιτικούς. Ἐξάπαντος εἶνε τὸ αὐτὸ πόνημα, ὅπερ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μανασσῆ ἐξεδόθη παρὰ τοῦ K. Daponte, Καθρέπτης γυναικῶν 2 (ἐν Βενετίᾳ 1766) 394—396. Ἀλλὰ τὸ ποίημα τοῦτο εὐλόγως ἀποδίδεται εἰς ἄλλα χειρόγραφα εἰς τὸν Θεόδωρον Πρόδρομον, καὶ ἐξεδόθη δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὑπὸ E. Miller ἐν Notices et extraits 23 (1872) 2, 1—39. Ἴδε τὴν § Θεόδωρος Πρόδρομος ἀρ. 7.

7. Ἀπόσπασμα ἀπορρεῦσαν ἐκ τινος μαρτυρίου φέρον τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Μανασσῆ κεῖται ἐν κώδικι Marc. XI 31 (μεταξὺ τοῦ 1282 καὶ 1328 γραφέντι) φύλλῳ 290. Τὸ ὄνομα τοῦ μάρτυρος δὲν ἀναφέρεται· ἀλλ' ἐπειδὴ γίνεται λόγος περὶ τῆς «φάλαγγος τῶν ἀθλητῶν», πρόκειται περὶ τοῦ μαρτυρίου μιᾶς ἐκ τῶν ὁμάδων ἐκείνων, αἵτινες ἀπαριθμοῦνται π. χ. ἐν τῇ Bibliotheca Hagiographica graeca Boland., ἐν Βρυξέλλαις 1895 σ. 85 ἐ. Τὸ ἀπόσπασμα ἄρχεται ὡς ἐξῆς: Τοιαῦται μὲν αἱ τοῦ τυράννου δημηγορίαι.

8. Ἐκ τοῦ ἀτυπώτου καταλόγου τῆς οὐατικανῆς βιβλιοθήκης ἔχω τὴν σημείωσιν ὅτι ὁ κώδιξ Vatie. gr. 915 φύλλῳ 45 περιέχει ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ Στίχους εἰς τὴν τοῦ Δαρείου ὑπόθεσιν, ἀρχομένους: Περσῶν οἱ κρατιστεύοντες. Περὶ τίνος κυρίως πρόκειται, ἀγνοῶ, διότι δι' ἑλλειψίν χρόνου δὲν ἠδυνήθην δυστυχῶς νὰ ἴδω καὶ τοῦτο τὸ χειρόγραφον καὶ ἄλλα οὐατικανὰ ὁμοίως. Ἐν τῇ χρονογραφίᾳ δὲν εὐρίσκεται ἡ σημειωθεῖσα ἀρχὴ τοῦ στίχου.

9. Ἐν κώδικι Bodl. Baroc. 131 φύλλῳ 175 κεῖνται μετὰ τὴν μονοδίαν ἐπὶ τῷ ἀστραγλήνῳ 72 πολιτικοὶ στίχοι πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ, ὃν ἡ ἀρχή: ὁ πάλαι βλύσας ὕδατα πέτρας ἐξ ἀκροτόμου, καὶ ἐπιστολὴ πρὸς τινὰ αὐτοκράτορα, ᾗτις ὑπὸ H. O. Coxe, Catalogi codicum mss bibl. Bodl. p. 1 (1853) 217 ἐξ εἰκασίας, ἀλλ' ἄνευ προφανοῦς λόγου ὁμοίως ἀπεδόθη εἰς τὸν Μανασσῆν. Οἱ στίχοι ἐκεῖνοι ἴσως σχετίζονται πρὸς τὴν Διόπτραν τοῦ Φιλίππου Σολιαρίου. — Ἐν τῷ αὐτῷ

χειρογράφω, φύλλω 484 εὐρίσκονται κατὰ τὸν κατάλογον τοῦ Coxe σ. 230 «*Formulae paroemiales supremarum tabularum, quarum tertia est Nicephori Blemysdae et quarta Constantini in transitu imperatoris*» Περὶ τίνος καὶ ἐνταῦθα πρόκειται, ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἐρευνηθῇ.

10. Ἐξηφανίσθη *λαμβικόν τι ποίημα* τοῦ Μανασσῆ, τιτλοφορούμενον Ὀδυπορικὸν καθὼ φαίνεται καὶ συγκείμενον τοῦλάχιστον ἐκ δύο βιβλίων. Περὶ αὐτοῦ γνωρίζομεν μόνον ἐκ τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου, ὅστις εἰς τὰ σχόλια εἰς τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην ἐν Παρισίοις 1651 σ. 201 (σ. 205 ἐκδόσ. Βόννης) ἐκ τοῦ «*Constantinus Manasses lib. 2 Odoeporiei*» παραθέτει ἐξ τριμέτρους:

ὦ γῆ Βυζαντίς, ὦ πόλις τρισολβία,
ὀφθαλμὲ τῆς γῆς, κόσμε τῆς οἰκουμένης κτλ.

Πιθανῶς κρύπτεται τὸ ποίημα ἐν τινι χειρογράφῳ τοῦ «*Antico fondo Vaticano*».

11. Ἐν κώδικι Monac. gr. 201 τοῦ ιγ' αἰ. φύλλω 97 κεῖται μικρὸς ὕμνος εἰς τὴν παναγίαν Παρθένον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς: Τοῦ μανασσῆ κυροῦ Κωνσταντίνου.

156. Μιχαήλ ὁ Γλυκαῆς ἐγεννήθη κατὰ τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ 16' αἰῶνος καὶ ἔζησε μέχρι τέλους αὐτοῦ. Ἐν ἔτει 1159 περιεπλέχθη εἰς δίκην πολιτικὴν, περὶ ἧς οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν, καὶ καθείρχθη ἐκ τῆς εἰρκτῆς ἀπέτεινε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ ἱκετευτικὸν ποίημα εἰς δημῳδὴ γλῶσσαν. Μολοντί ἐτιμωρήθη διὰ τυφλώσεως, ἥτις ὅμως ὡς φαίνεται ἡπιώτατα ἐξετελέσθη, ἐπειδὴ ἕνεκα τῆς καταδίκης του περιῆλθεν εἰς πενίαν καὶ δυστυχίαν, ἀπετάθη πάλιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐν ἔτει 1164, ὑποβαλὼν εἰς αὐτὸν συλλογὴν δημῳδῶν παροιμιῶν μετὰ θεολογικῶν ἐρμηνειῶν εἰς στίχους πολιτικούς, εἰς ἣν προσέθηκε ἐν εἴδει προλόγου καὶ ἐπιλόγου ἐγκώμιον καὶ ἱκετευτικὸν ποίημα. Ὅλιγον μετὰ ταῦτα συνέγραψε δημῳδὴ χρονογραφίαν. Τέλος κατὰ τὴν ἐβδόμην καὶ ὀγδόην δεκαετηρίδα τοῦ 16' αἰῶνος ἐχρησιμοποίησε τὰς φυσικὰς καὶ θεολογικὰς του μελέτας, περὶ ὧν μαρ-

τυροῦσιν ἤδη αἱ ἀλληγορίαι εἰς τὰς παροιμίας καὶ ἡ χρονογραφία του, πρὸς ἐπιστολιμαίαν ἀπάντησιν εἰς πολυπληθεῖς ἀληθινὰς ἢ πλαστὰς ἐρωτήσεις περὶ θεολογικῶν ἀντικειμένων. Διά τινων ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἐπεζήτησεν ὡς φαίνεται τὴν εὐνοϊαν ἀνωτέρων προσώπων, τὴν ὁποίαν ματαίως ἐξελιπάρησε παρὰ τῷ αὐτοκράτορι. Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Γλυκᾶ πληροφοροῦσιν ἡμᾶς, ἃν πρέπει νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὸν Λαβδαῖον, τῶν χειρογράφων αἱ ἐπιγραφαί, αἵτινες ὀνομάζουσιν αὐτὸν δῆθεν Σικελιώτην. Ἀπίθανον δὲν θὰ ἦτο τοῦτο καθ' ἑαυτό, ἀλλ' ἐγὼ δὲν εἶδα κανέν χειρόγραφον ὀνομάζον τὸν Γλυκᾶν Σικελιώτην, ἐν μάλιστα παρέχει ῥητῶς ἐναντίαν πρὸς τὴν τοῦ Λαβδαίου μαρτυρίαν. Ἐν τῷ κώδικι δηλονότι τῆς ἐν τῷ Ὀλύμπῳ μονῆς τῶν Κλημάδων, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Εὐθυμιάδης ἐδημοσίευσεν μέρος τῆς χρονογραφίας, ἀναφέρεται ὅτι τὸ ἐπὶ τῆς προμετωπίδος ἐπίγραμμα, ὅπερ καὶ ἐν ἄλλοις χειρογράφοις ὅμοιον ἀπαντᾷ, τελευτᾷ εἰς τοὺς ἐξῆς δύο στίχους :

*Κερκύρας θρόμμα καὶ τοῦ κόσμου τὸ θαῦμα,
οὐ γὰρ ὑπάρχεις ὁ συγγραφεὺς τῆς βίβλου.*

Ἐὰν οἱ στίχοι οὗτοι εἴνε αὐθεντικοί, τότε πατρὶς τοῦ Γλυκᾶ πρέπει νὰ εἴνε ἡ Κέρκυρα¹⁾. Κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν χειρογράφων κατεῖχε θέσιν γραμματέως (« γραμματικοῦ »)²⁾. Ταῦτα δὲ εἴνε τὰ μόνα ἅπερ περὶ τοῦ βίου τοῦ Γλυκᾶ γνωρίζομεν. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων του συμπεραίνομεν ὅτι ἦτο εὐμαθὴς ἄνθρωπος, δὲν κατεῖχεν ὅμως ἐκείνην τὴν ὑψηλοτέραν παιδείαν ἥτις κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν δὲν ἦτο σπανία. Ὅτι ἐν τοῖς χειρογράφοις ἀποκαλεῖται λογιώτατος καὶ σοφώτατος, δὲν σημαίνει πολὺ. Μᾶλλον ἀνήκει ὁ Γλυκᾶς εἰς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ ἀρκετὰ σπανίους ἀντιπροσώπους δημώδους παιδείας καὶ λαϊκοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸν αἰῶνα δὲ τῶν Κομνηνῶν, καθ' ὃν ὁ σχολαστικὸς κλασικισμὸς πᾶ-

¹⁾ Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, 1 introduction σ. XX.

²⁾ *18^ε σελ. 564 σημ. 1.

σαν πρὸς τὸ δημωδέστερον τάσιν ἐστιγμάτιζεν ὡς ἀπαιδευσίαν καὶ διὰ τῆς βίας αὐτὴν κατέπνιγε, τοιοῦτον φαινόμενον εἶνε διττῶς προσοχῆς ἄξιον. Ἐχρειάζετο βεβαίως ὅχι ὀλίγον θάρρος ἵνα ἀντεπεξέλθῃ τις κατὰ τοῦ ὁσημέραι πληθύνοντος ρεύματος τῆς ἀρχαΐζουσας γλώσσης καὶ λογοτεχνίας. Εἰς τὴν ἐξέχουσαν δὲ τότε τάξιν τῆς κοινωνίας δὲν ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ ἄνθρωπος τοιούτων αἰρετικῶν τάσεων. Ἀλλ' ἐν ἴσῳ μέτρῳ πάλιν ηὔξανε διὰ τοῦτο ἡ ἐπιρροή αὐτοῦ εἰς τὰ εὐρέα στρώματα τοῦ κατωτέρου κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Πρὸς τὴν προαίρεσιν ταύτην ὁ Γλυκᾶς τόσον καλῶς ἀνταπεκρίθη ὅπως ἄλλοτε ποτε ὁ Μαλάλας. Τοῦτο ἀποδεικνύει ἡ πολλὴ διάδοσις τῆς τε χρονογραφίας καὶ τῶν θεολογικῶν του ἐπιστολῶν. Διὰ τοῦτο τὴν λογοτεχνικὴν ἐργασίαν τοῦ ἀνδρὸς δυνάμεθα τότε μόνον νὰ ἐννοήσωμεν, ὅταν παραλληλίσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν δρᾶσιν χρονογράφων, οἳοι ἦσαν ὁ Μαλάλας, ὁ Θεοφάνης, καὶ ὁ Γεώργιος μοναχός, ἡ θεολογικῶν συγγραφέων οἷος ἦτο ὁ Ἰωάννης τῆς κλίμακος, πρὸς ὃν ὁ Γλυκᾶς κοινὴν ἔχει καὶ τὴν πρὸς τὰς δημῳδαίς παροιμίαν ἀγάπην, ἡ ὁπαδῶν τῆς δημῳδούς γλώσσης οἷος ἦτο ὁ Πτωχοπρόδρομος.

1. Τὸ κύριον τοῦ Γλυκᾶ σύγγραμμα εἶνε ἡ χρονογραφία του : Τοῦ κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Γλυκᾶ βίβλος χρονική. Διαίρεται εἰς τέσσαρα μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον πραγματεύεται περὶ τῆς δημιουργίας, τὸ δὲ δεύτερον περὶ τῆς ἐβραϊκῆς καὶ ἀνατολικῆς ἱστορίας, τὸ δὲ τρίτον περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ τὸ τέταρτον τέλος περὶ τῶν κατόπιν αὐτοκρατόρων μέχρι τοῦ θανάτου Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1118). Ὁ Γλυκᾶς σπουδάζει πολὺ, ὡς ὁ ἴδιος προοιμιαζόμενος ὑποδηλοῖ, περὶ τὴν σύντομον τῶν πραγμάτων ἔκθεσιν. Ἐμμένει δὲ καὶ πιστῶς εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἃν καὶ οὐχὶ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἔχωμεν παρ' αὐτοῦ κεφαλαιωδῶς τὰ οὐσιωδέστατα, ἐπομένως αὐτὴν τὴν γενικὴν ἱστορίαν ἐν συνόψει· τούναντίον μάλιστα τὰ μὲν σπουδαιότατα καὶ δὴ τὰς πολεμικὰς πράξεις ἐξ ἐπιπολῆς μόνον ἐπισκοπεῖ, μακρὸς δὲ γίνεται μόνον εἰς τὰ ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς

ιστορίας, εἰς τὰ ἀνέκδοτα καὶ εἰς τὰς θεολογικὰς παρεκβολάς, εἰς ἃ δυσαναλόγως πολὺν χρόνον ἀφιερώνει. Ἄρα καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἐφαρμόζει, ἣν καὶ οἱ λοιποὶ χρονογράφοι. Ἐχει ὅμως καὶ σημαντικὰς τινὰς διαφορὰς πρὸς αὐτούς. Ὁ Γλυκᾶς προδήλως δὲν ἦτο εὐχαριστημένος μὲ καμμίαν ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν του ἐν κοινῇ χρήσει παλαιότερων χρονογραφιῶν τοῦ Θεοφάνους, Γεωργίου μοναχοῦ, Συμεῶν καὶ ἄλλων, ἀλλ' οὔτε μὲ τὰς προσφάτως τότε ἐκδοθεῖσας τοῦ Ζωναρᾶ καὶ Μανασσῆ, πραγματικῶς δὲ συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ παράσχη εἰς τὴν νεότητα καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς κύκλους τῶν ἀναγνωστῶν καινὸν βιβλίον. Ἐκ τούτου προέρχεται ὅτι ἐν τῇ ἐκλογῇ, διατάξει καὶ ἐπεξεργασίᾳ τῆς χρονογραφικῆς ὕλης παραδόξως ὅλως διόλου φυλάττει πλήρη ἀνεξαρτησίαν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς προηγηθέντας ὁμοτέχνους του. Μόνον ὁ Γλυκᾶς ἔσχε τὴν ἰδέαν νὰ παρενείρῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς κοσμοποιίας, τὴν ὁποίαν διεξοδικώτατα ἀφηγεῖται, ὅσῃν σοφίαν παρεῖχεν εἰς αὐτὸν ὁ Φυσιολόγος, καὶ ἠθέλαμεν ἀδικῆσαι αὐτόν, ἐὰν δὲν ἠθέλαμεν ἀναγνωρίσει ὡς εὐφυῆ τὴν ἰδέαν νὰ κοσμήσῃ τὴν ξηρὰν χρονογραφικὴν ὕλην διὰ τῆς καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα μεγάλως διαδεδομένης μυθώδους ζωολογίας. Πλὴν δὲ τῶν παραδόξων τοῦ Φυσιολόγου παρέλαβεν εἰς τὴν ἀφήγησίν του περὶ τῆς δημιουργίας τῶν λίθων, φυτῶν καὶ ζώων ὕλην φυσικῆς ἱστορίας καὶ ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἔτι πηγῶν. Ὡστε τὸ πρῶτον τοῦ Γλυκᾶ βιβλίον οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν παρὰ Συμεῶν καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν προτασσομένην ἱστορίαν τῆς δημιουργίας. Δεύτερον ἰδιαίτερον γνώρισμα τῆς χρονογραφίας τοῦ Γλυκᾶ εἶνε αἱ ὑπερμέτρως μακρὰ θεολογικαὶ ἀναπτύξεις, αἵτινες κατὰ μέγα μέρος συνίστανται ἐκ χωρίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ εἶνε ὥσεί τις θεολογικὴ σειρά. Φυσικαὶ καὶ θεολογικαὶ παρεκβολαὶ παρὰ τῷ Γλυκᾷ εἶνε τόσον πολλαί, ὥστε ὁ χρονογραφικὸς τοῦ ἔργου χαρακτήρ ἀφανίζεται κατὰ μικρὰ διαστήματα. Τρίτον αὐτῆς γνώρισμα εἶνε τὸ παραινετικὸν ἔνδυμά της. Ὁ Γλυκᾶς ὄχι μόνον τὴν ἀφιέρωσιν κάμνει πρὸς τὸν υἱόν του, ὃν ἐν τῷ βραχεῖ

προσιμῶ προσφωνεῖ φίλτατον τέκνον, ἀλλὰ τὸν χαρακτηῖρα τοῦτον τῆς διδακτικῆς πρὸς αὐτὸν ἀφηγήσεως φυλάττει καὶ καθ' ὅλην τὴν συγγραφὴν. Διὰ τῶν συχνῶν προσφωνήσεων: Πρόσεχε ἀγαπητέ, Ὅρα δέ, Εἰδέναι ὀφείλεις κ.τ.έ. τὸ ἔργον λαμβάνει οἰκεῖον καὶ προσωπικὸν χαρακτῆρα, τοῦτο δὲ εἶνε ἐν περιπλέον προσὸν αὐτοῦ, δι' οὗ διακρίνεται τῶν ἄλλων χρονογραφιῶν.

Ἡ περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Γλυκᾶ ἔρευνα διευκολύνεται πῶς διὰ τούτου, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐκάστοτε τὰς αὐθεντίας ἐπικαλεῖται, ἐξ ὧν τὰς πληροφορίας του λαμβάνει, ἂν καὶ πρέπει ἐνταῦθα πάντοτε νὰ ἐξακριβώνωμεν μήπως αἱ παραπομπαὶ γίνονται μόνον πρὸς ἐπίδειξιν. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς κοσμοποιίας ἀναφέρεται εἰς τοὺς γνωστοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας Ἰουστίνον, Βασίλειον, Ἰωάννην Χρυσόστομον, Θεοδώρητον, Μάξιμον, Ἰωάννην Δαμασκηνόν, Ἀναστάσιον Σιναίτην καὶ εἰς ἄλλους ὀλιγότερον ὀνομαστούς, ὅσων εἰς τὸν Πατρίκιον Προύσης κτλ. Ἐννοεῖται ὅτι κατὰ πρῶτον λόγον ἀπέβλεψεν εἰς τοὺς συγγραφεῖς, οἵτινες ἔγραψαν περὶ τοῦ ἐξαημέρου. Χαρακτηριστικὸν τῶν κλίσεων τοῦ Γλυκᾶ εἶνε ὅτι ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὰς μαρτυρίας τῶν ἀνεγνωρισμένων ἐκκλησιαστικῶν αὐθεντιῶν θέτει καὶ τὴν βεβαίωσιν τοῦ δημώδους μυθιστορήματος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ. Εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἀρύεται ἐκ τοῦ Κεδρηνοῦ, Ζωναρᾶ καὶ ἀπὸ τοῦ 811 ἐκ τοῦ Σκυλίτζη συνάμα καὶ Ζωναρᾶ, ὅποτε καὶ δύσκολον πολλάκις ἀποβαίνει νὰ διακρίνωμεν, ἐὰν διήγησις τις ἀπορρέει ἐκ τοῦ Ζωναρᾶ ἢ ἐκ τοῦ ὁδηγοῦ καὶ καθηγεμόνος αὐτοῦ Σκυλίτζη. Ἀναμφιβόλως συνεβουλεύθη ὁ Γλυκᾶς καὶ τὴν ἔμμετρον τοῦ Μανασσῆ χρονογραφίαν, ὡς δεικνύουσιν ἀκέραιοι τινες στίχοι καὶ ἡμιστίχια. Τέλος ὠφελήθη καὶ ἐκ τοῦ Ψ' ἐλλοῦ, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐκ μονογραφιῶν, ὅποῖος εἶνε π. χ. ὁ βίος τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου ὑπὸ Νικήτα τοῦ Παφλαγόνο. Ὁ τρόπος ὅμως τῆς χρησιμοποίησεως τῶν πηγῶν εἶνε καὶ παρὰ τῷ Γλυκᾶ ὁ αὐτὸς καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις χρονογράφοις· ἐνίοτε μάλιστα ἕνεκα τῆς ἐπιπολαιότητός του περιπίπτει καὶ εἰς δεινὰς ἀβλεψίας.

2. "Αλλὰ πεζὰ τοῦ Γλυκᾶ συγγράμματα εἶνε αἱ λαϊκὸν χαρακτῆρα ἔχουσαι θεολογικαὶ ἐπιστολαὶ καὶ ἐν ἐκτενέσι θεολογικὸν πόνημα ἐκ δύο βιβλίων· πρὸς σ. 169. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἀπαντᾷ ἐν μέρει εἰς ἐρωτήσεις, περὶ ὧν καὶ ἐν τῇ χρονογραφίᾳ ὁμιλεῖ. "Ὅσα δὲ ἀντικείμενα ἐκεῖ διεξοδικῶς ἐπραγματεύθη, ταῦτα μεταφέρει ἀπλῶς ἐνταῦθα μετ' ἐπουσιωδῶν τροποποιήσεων, ὅσας ἀπαιτεῖ τὸ ἐπιστολικὸν ὕφος. Ὁμοίως καὶ πολλὰ ἱστορικὰ παραδείγματα, ὅσα φέρει εἰς τὰς ἐπιστολάς, προέρχονται ἐκ τῆς χρονογραφίας του. Καὶ ἡ δημώδης ἀντίληψις τῶν πραγμάτων, ἡ πρὸς τὰς παροιμίας ἀγάπη καὶ τινες τὸ λεκτικὸν διακρίνουσαι ιδιότητες εἶνε κοινὰ γνωρίσματα τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῆς χρονογραφίας. Ἐσφαλμένως βέβαια ἐν τισι τῶν νεωτέρων χειρογράφων ἀποδίδονται αἱ ἐπιστολαὶ εἰς τὸν Ἰωάννην Ζωναρᾶν. Τοῦτο ἀποδεικνύουσι τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα, μάλιστα δὲ τὸ ὅτι εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐπιστολῶν, ἥτις φέρει ἐντελῶς ἐνιαῖον χαρακτῆρα, ὅλη πολλὴ εἰσέρρευσε ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Γλυκᾶ. Ἡ γνώμη ὅτι ὁ Ζωναρᾶς ἐδανείσθη ὅλην ἐκ τινος δημώδους χρονογραφίας, ἥτις ἐν μέρει ἠντλήθη ἐκ τῆς γενικῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἥτις ἐπομένως μετ' αὐτὴν συνετάχθη, εἰς δὲ τὰ ἀντίστοιχα μέρη δεικνύει οὐσιώδη ἐπὶ τὸ χεῖρον διασκευὴν αὐτῆς, εἶνε ἐντελῶς παράλογος. Πρόσθετος δὲ λόγος εἶνε ὅτι τινὲς τῶν κατὰ προσέγγισιν δυναμένων νὰ χρονολογηθῶσιν ἐπιστολῶν εἶνε ἐκ τῆς ἐβδόμης, ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῆς ὀγδόης δεκαετηρίδος τοῦ 16' αἰῶνος ἤτοι ἐκ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἔζη ἔτι ὁ Ζωναρᾶς. Αἱ πρὸς οὓς αἱ ἐπιστολαὶ ἀπευθύνονται εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον ἄγνωστοι μοναχοὶ καὶ λαϊκοί. Γνωστὰ δὲ ἐξ αὐτῶν πρόσωπα εἶνε τὰ ἑξῆς: 1ον Ὁ μέγας ἐταιρειάρχης καὶ σεβαστὸς Ἰωάννης Δούκας, ἐξέχων ἀνὴρ, τοῦ ὁποίου τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν δρᾶσιν (περὶ τὰ 1149-1190) πολὺ καλῶς γνωρίζομεν. 2ον Ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, ὅστις ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ (1183-1185) διωρίσθη ἀρχηγὸς τῶν Νορμάνων. 3ον Ὁ σεβαστοκράτωρ Μανουὴλ Κομνηνός, υἱὸς τοῦ αὐτοκρά-

τορος Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ. 4ον Ὁ Ἀλέξιος Κομνοστέφανος, ὅστις ἐστρατῆγει ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ ἐν ἔτει 1161 καὶ τὸ 1166 μετέσχε τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου. 5ον. Ὁ πανσέβαστος σεβαστὸς Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅστις ὁμοίως εἶνε γνωστὸς ὡς μετασχὼν τῆς αὐτῆς συνόδου τοῦ 1166. Ἄλλοτε ἐταύτιζον αὐτὸν λόγιοι ὡς ὁ Οὐδίνος, Λάμιος κ. ἄ. ἀτόπως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον ΙΑ' Παλαιολόγον, διὸ καὶ τὸν Γλυκᾶν ἔθετον εἰς τὸν 12 αἰῶνα. 6ον Ἡ Θεοδώρα, ἀνεψιὰ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ, ἣτις βεβαίως εἶνε ἐκείνη ἢ ὑπὸ τὸν Νικήτα Ἀκομινάτου διὰ τὴν σπατάλην καὶ ὑπεροφίαν τῆς ψευθεῖσα παλλακῆ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ, ἢ μικρὰ Πομπαδοῦρ τῆς βυζαντηνῆς αὐλῆς. Αὕτη ἢ προφανῶς λίαν ζωηρὰ γυνή, ἢ ἀνεψιὰ ἅμα καὶ παλλακίς, ὑπέπεσεν ἐκ ζηλοτυπίας εἰς ἔγκλημα φόνου καὶ διὰ τοῦτο εὐρίσκετο εἰς ἀπελπισίαν περὶ τῆς ψυχικῆς τῆς σωτηρίας· τότε προσῆλθεν εἰς αὐτὴν ὡς πνευματικὸς παρήγορος ὁ Γλυκᾶς, προσπαθὼν διὰ μακρᾶς ἐπιστολῆς νὰ καθησυχάσῃ τὴν συνείδησιν τῆς δολοφόνου ἡγεμονίδος διὰ χριστιανικῶν παραινέσεων καὶ διὰ παραδειγμάτων μετανοησάντων ἁμαρτωλῶν ἐκ τῆς βυζαντηνῆς ἱστορίας. Ἀξιοπεριέργως εἶνε ἐπιστολή τις πρὸς μοναχὸν ἄγνωστον, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Γλυκᾶς εὐλαβῶς μὲν, ἀλλὰ παρρησιαστικῶς ἀντιλέγει πρὸς ἀστρολογικὴν πραγματείαν τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ.

Περὶ τοῦ δημώδους ἱκετευτικοῦ ποιήματος τοῦ ἐν τῇ εἰρκτῇ γραφέντος καὶ τῶν παροιμιῶν μετὰ τῶν ἐμμέτρων αὐτῶν προσαρτημάτων πρὸς τὰς παραγράφους «Μιχαὴλ Γλυκᾶς» καὶ «παροιμίαι» ἐν τῷ τμήματι «Δημώδης ἑλληνικὴ λογοτεχνία».

1. *Ἐκδόσεις τῆς χρονογραφίας*: Κατ' ἀρχὰς λατινικὴ μετάφρασις: *Annales Michaeli Glycae Siculi etc. nunc primum Latinam in linguam transcripti et editi per Jo. Leunclavium*, ἐν Βασιλεῖᾳ 1572. — Ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου κατ' ἀρχὰς τὸ τμήμα ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: *Theodori Metochitae historiae Romanae a Julio Cae-*

sare ad Constantinum M. liber singularis, Joannes Meursius primus vulgavit et in linguam Latinam transtulit etc., ἐν Λουγδούνῳ Βαταυῶν 1618. Τὸ τμήμα τοῦτο ἀπεδόθη εἰς τὸν διδάσκαλον τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, τὸν παντοδαπῆς παιδείας κάτοχον Θεόδωρον Μετοχίτην (ἀποθάν. 1332) διότι τὸ ὑπὸ Μεῦρσιου ἐκδοθὲν χειρόγραφον ἔφερε τὸν τίτλον: Τοῦ λογιωτάτου καὶ σοφωτάτου Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου χρονικὸν ἀπὸ κτίσεως κόσμου διεξὶόν περὶ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς κτλ. Ἰδε καὶ περιγραφὴν τοῦ μετὰ ταῦτα εἰς Βερολίνον ἐλθόντος τούτου χειρογράφου ὑπὸ Friedr. Bodenburg, *Miscellanea Lipsiensia* 12 (1723) σ. 20-31, ὅπου ὁ συγγρ. ὑπερασπίζει τὸν Μεῦρσιον καὶ δι' ἀποδείξεων ἀνεπαρκῶν προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ ὅτι ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης ἀντέγραψε τὸ ἔργον τοῦ Γλυκᾶ καὶ ὡς ἴδιον ἑαυτοῦ ἐξέδωκε, ὅπως δηλονότι καὶ ὁ Κεδρηνὸς παρέλαβεν ἀμετάβλητον σχεδὸν τὸν Σκυλίτζην εἰς τὴν ἑαυτοῦ χρονογραφίαν. Ὁμοίᾳ πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Βερολινίου χειρογράφου εἶνε καὶ ἡ ἐν κώδικι Bodl. Canon. 90 τοῦ ιϚ αἰ., ἰδιοκτησίᾳ ποτὲ τοῦ Μεῦρσιου. Τοῦ λογιωτάτου καὶ σοφωτάτου Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου καὶ Γεωργίου τοῦ πατ...ου χρονικὸν κτλ. Ἄγνοῶ ποία εἶνε ἡ σχέσις τοῦ κώδικος τούτου πρὸς τὸν Βερολίνοιον. — Πρώτη πλήρης ἐκδοσις ἐν τῇ παρισιανῇ συναγωγῇ ὑπὸ Phil. Labbaeus, ἐν Παρίσις 1660. — Ἐπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1729. — Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1836 (πλήθος τυπογραφικῶν ἀβλεψιῶν καὶ ἄλλων ἀταξιῶν). — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, *Patr. gr.* 158, 1-624. — Μέρος τῆς χρονογραφίας ἐξέδωκεν ἐκ τινος χειρογράφου τῆς μονῆς τοῦ Ὀλύμπου Κλημᾶδων, παραδόξως ὁμοῦς χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν ὑπαρξίν τῶν προηγούμενων ἐκδόσεων τοῦ συγγραφέως, ὁ Χριστόδουλος Εὐθυμιάδης, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1858, εἰς 8ον, σελίδες 208. Ἰδε Legrand, *Bibliothèque gr. vulgaire* 1 (1880), Introduction σ. 19. ε.

Ἐκδοσις τῶν ἀπάντων: παρὰ Migne, *Patr. gr.* 158 σχεδὸν πλήρης ἐπανάληψις πάντων τῶν περὶ Γλυκᾶ γραφέντων, π. χ. τὰς σημειώσεις τοῦ Fabricius, τὰς κενὰς περιεχομένου πραγματείας τοῦ Lamius (*Deliciae eruditorum* τόμ. I καὶ VI), τοῦ Casim. Oudini, *Dissert. de aetate et scriptis M. Glycae*, τέλος ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων τοῦ Τουρίνου ἀναγραφὴν τῶν ἐν Τουρίνῳ

εὐρισκομένων ἐπιστολῶν τοῦ Γλυκᾶ, μετὰ τὴν χρονογραφίαν καὶ τὴν μέχρι 1453 ἐξακολούθησιν τοῦ Leunclavius, προσέτι δὲ καὶ τὰς ἐπιστολάς. — Περὶ τῶν ἐπιστολῶν πρὸς καὶ τὴν παρὰ Migne παροραθεῖσαν ἀναγραφὴν τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν ἐκ τοῦ κωδ. Nanianus (Venet.) 111 παρὰ J. A. Mingarelli, Graeci codices mss apud Nannios patricios Venetos asservati, ἐν Βολωνίᾳ 1874 σ. 213—224.

Τὴν βιβλιολογίαν περὶ τῶν ἐπιστολῶν ἴδε σ. 170, περὶ τοῦ ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου ἱκετευτικοῦ ποιήματος καὶ τῶν συλλογῶν τῶν παροιμιῶν ἴδε εἰς τὰς ἄνω σημειωθείσας παραγράφους.

2. Βοηθήματα: Ἀρχαιότεραί τινες πραγματεῖαι παρὰ Fabricius, Bibliotheca gr. ed. Harl. 7, 468 ε. 11, 199—204. — Fried. Vater, Zur Kunde griechischer Handschr. in Russland, ἐν Jahns Jahrb. συμπληρωτικῶ τόμ. 9 (= Archiv für Philologie und Pädagogik) 1843 σ. 5—16, ὅστις ἐκ χειρογράφου προδήλως πολὺ μεταγενεστέρου τῆς ἐν Πετροπόλει αὐτοκρ ἀκαδημίας παρέχει διαφόρους γραφὰς εἰς τὴν χρονογραφίαν καὶ σημειώσεις περὶ τῶν ἐπιστολῶν. — E. de Muralt, Essai de chronographie byzantine, τόμ. 1 (1855) σ. XXVII (ἀναφέρει χειρόγρ. τῆς χρονογραφίας τοῦ ἔτους 1176 ἀποκείμενον ἐν Πετροπόλει). — F. Hirsch, Byzantinische Studien σ. 396—403. — Περὶ τοῦ κειμένου: Σπυρ. Π. Λάμπρος, Ein neuer Codex der Chronik des Glykas ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 514. — Τὸ κύριον σύγγραμμα: K. Krumbacher, Michael Glykas ἐν τοῖς Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1894 σ. 391—460. Χρονολογίας τινὸς ἐν ταύτῃ τῇ πραγματείᾳ διόρθωσις ὑπὸ J. Dräseke, Zu Michael Glykas, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896) 54—62 καὶ διάφοροι συμβολαὶ ὑπὸ E. Kurtz, ἐν Neue philol. Rundschau 1895 N° 14 σ. 221 ε. καὶ M. Treu ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1895 N° 51 σ. 1609 ε.

3. Ὅπως ἐν τινι χειρογράφῳ τοῦ Βερολίνου καὶ ἐν ἄλλῳ τῆς Ὁξφόρδης ἐσφαλμένως ἀποδίδεται ἡ χρονογραφία τοῦ Γλυκᾶ εἰς τὸν Θεόδωρον Μετοχίτην, οὕτω χειρόγραφον τοῦ Ἑσκουριάλ περιέχει αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, ἣτις προέρχεται παρὰ τοῦ Νικολάου de la Torre: Λαλαμέδοντος τοῦ Λακακηνοῦ μεγάλου ἐταιρειάρχου χρονικὸν μετὰ φυσιολογίας κατ' ἐπιτομὴν ἕως τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ. Οὐ-

τος ὁ ἄγνωστος ἄλλως καὶ αἰνιγματώδης Λαομέδων Λακαπηνὸς ἀναφέρεται ἅπαξ ἔτι ὡς χρονογράφος ἐν χειρογράφῳ τῆς ἐν Παρίσις Ἑθνικῆς βιβλιοθήκης, ὅπερ περιέχει παντοίας πραγματείας ἐν ἰταλικῇ μεταφράσει ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης τὸ 961. Σπυρ. Π. Λάμπρος ἐν Bulletin de correspond. hellén. 2 (1878) 516-521, ὡς καὶ τὰ Ἱστορικά μελετήματα τοῦ ἰδίου, ἐν Ἀθήναις 1884 σ. 145 ἐ.—Th. Uspenskij, Quelques observations sur la chronique de Laomédon Lacapène, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 122-125 (χρησιμοποιεῖ τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἑσκουριὰλ διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ Γλυκᾶ).

157. Ὁ Ἰωήλ, ἐντελῶς ἄγνωστος ἄνθρωπος, συνέγραψε πιθανῶς ἐπὶ λατινοκρατίας (1204 — 1261), εἰς ἣν ὑπαινίσσεται ὡς φαίνεται ἢ ἐν τέλει τοῦ βιβλίου παρατήρησις, Χρονογραφίαν ἐν συνόψει. Ἀρχεται ἀπὸ Ἀδάμ, πραγματεύεται συνοπτικῶς τὴν ἐβραϊκὴν καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν ἱστορίαν, ἔπειτα τὴν ῥωμαϊκὴν, τέλος τὴν βυζαντινὴν μέχρι τὸ 1204. Ὡς φαίνεται, ὡς πρὸς τὰ οὐσιώδη αὐτῆς δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ ἐπιτομὴ ἐκ τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ ἀπορρέουσα ὡς καὶ ἐκ τῆς πρώτης συνεχείας τούτου (μέχρι τοῦ 948). Διὰ τὰ μετὰ ταῦτα ἤντησεν ὁ Ἰωήλ ἐκ τοῦ Σκυλίτση. Τὸ ὅλον τούτου τοῦ βαναυσουργήματος εἶνε ἐνδεέστατον, ἄνευ ἱστορικῆς ἢ λογοτεχνικῆς ἀξίας· ὁ συγγραφεὺς πληροφορεῖ ἡμᾶς μόνον περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ χρόνου τῆς βασιλείας ἐκάστου αὐτοκράτορος, ἐπισυνάπτων καὶ μικρὰς εἰδήσεις περὶ προσωπικῶν ἢ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων.

1 Ἑκδόσεις: Ἑκδοσις ἀρχικὴ ἐν τῇ παρισιαῇ συναγωγῇ ὑπὸ Leo Allatius ὁμοῦ μὲ τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην καὶ Ἰωάννην Κανανόν, ἐν Παρίσις 1651.—Ἑπανελήφθη ἐν Βενετίᾳ 1729.—Ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1837, ὁμοῦ μὲ τὸν Μανασσῆν καὶ τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην (ἄνευ βελτιώσεως τοῦ κειμένου).—Ἑπανελήφθη παρὰ Migne, Patr. gr. 139, 223—288.

2. Βοηθήματα: F. Hirsch, Byzantinische Studien σ. 109—115.

3. Ἐν τῷ κώδικι Vindobon. theol. gr. 304 (Nessel) μετὰ τὴν χρονογραφίαν τοῦ Ἰωήλ, ἣτις ἐν αὐτῇ κεῖται ἄνευ ὀνόματος συγγραφέως ἐν φύλλῳ 229 — 257, ἀκολουθεῖ ὡς ἐπίλογος θρηνητικὸς ἐν ἐξαμέτροις Εἰς τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ εἶνε: Ἡ μεγαλόπολις ἡ βασιλεῖα μεγ' ἄρε βρύχημα. Πρβ. τὸν κατάλογον τοῦ Lambecius ed. Kollar βιβλ. V σ. 361 Τὸ αὐτὸ ποίημα ἄνευ τοῦ Ἰωήλ ἐν κώδικι Ἀθωντικῷ 3814 τοῦ 15' αἰ. ἀρ. 12 Πρβ. Σπυρ. Π. Λάμπρου, Ein neuer Codex des Joel, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896).

158. Ἰωάννης ὁ Σικελιώτης. Πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο συνδέεται ἄλυτον αἰνίγμα. Τὸ πρᾶγμα ἔχει ὡς ἀκολουθῶς: Ἐν τῷ βιενναίῳ ἱστορικῷ ἐλληνικῷ κώδικι 99 τοῦ 18' αἰῶνος, ὅστις εἶνε συνηνωμένος εἰς ἓνα τόμον μετὰ τοῦ κώδικος 98, κεῖται ἐν φύλλοις 1—14 ἡ ἀρχὴ χρονογραφίας, φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν: Σύνοψις χρονικὴ ἀπὸ Ἀδὰμ. τὴν ἀρχὴν λαβοῦσα καὶ πάσας διεξιοῦσα τὰς ἐπὶ γῆς μεγάλας βασιλείας τοὺς τε τῆς Κωνσταντινουπόλεως βασιλεῖας καὶ πατριάρχας ἀκριβῶς καταλέγουσα ἕως τῶν χρόνων τῆς βασιλείας Κομνηνοῦ Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι. Εἰς ταῦτα ὑπὸ ὑστέρας χειρὸς προστετέθη: σικελιώτου ἰωάννου, καὶ ἐπὶ τούτων τῶν λέξεων ὑπὸ ἄλλης χειρὸς αὐθις: σικελιώτου Ἰωάννου. Ἡ χρονογραφία ἀρχίζει ὡς ἀκολουθῶς: Ἀδὰμ ὁ πρῶτος ὑπὸ Θεοῦ πλασθεὶς ἄνθρωπος. Μετὰ βραχεῖαν δὲ χρονολογικὴν ἐπισκόπῃσιν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, τῆς τῶν Ἀσσυρίων, Αἰγυπτίων, Ἑλλήνων, Ἰουδαίων, Περσῶν καὶ Πτολεμαίων ἀκολουθεῖ διεξοδικὴ ἀφήγησις τῶν τρωϊκῶν, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας καὶ διακόπτεται τὸ χειρόγραφον. Ὡστε τὸ ἀσυγκρίτως μέγιστον τῆς χρονογραφίας μέρος, διηκούσης κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν μέχρι τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως (1204), ἀπωλέσθη. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑπὸ Ἑρρίκου Γκέλτσερ ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τοῦ Σέξτου Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ (II 1 σελ. 345 ἐ.) μνημονευο-

μένου Χρονικοῦ ἐπιτόμου (ἐν τῷ βιενναίῳ θεολογικῷ ἑλλη-
νικῷ κώδικι 40 καὶ πιθανῶς καὶ ἐν τῷ οὐατικανῷ ἑλληνικῷ κώ-
δικι 433 τοῦ 15' αἰῶνος φύλλῳ 244). Τὸ περὶ τῶν τρωϊκῶν
τμήμα ἀπέρρευσε πιθανῶς ἐκ τοῦ Ἰωάννου Ἀντιοχέως. Τὸ
ἅλον τοῦτο ἀπεσπασμένον τεμάχιον συμφωνεῖ κατὰ τὰ οὐσιώδη
πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς Συνόψεως Σάθα, λείπουσιν ὅμως ἐξ αὐτῆς
τὰ τρωϊκά· ὥς φαίνεται λοιπὸν ἀμφοτέραι αἱ χρονογραφίαι ἔχουσι
κοινὴν μίαν κυρίαν πηγὴν. Καθὼς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ βιενναίου
κώδικος, ὅμοια ἀρχίζει καὶ ἡ βραχεῖα χρονογραφία τοῦ ἑλληνικοῦ
οὐατικανοῦ κώδικος 432 φύλλῳ 244· ἀλλ' εὐθὺς μετὰ τὴν πρῶ-
την πρότασιν μεταβαίνει εἰς τὸν πίνακα ἐκείνον, τὸν ὁποῖον παρ-
έχει τοῦ Νικηφόρου πατριάρχου τὸ χρονογραφικὸν σύντομον, ὥστε
δὲν χρησιμεύει εἰς ἡμᾶς διὰ τὸν Ἰωάννην Σικελιώτην.

Δεύτερον χειρόγραφον, ἐν τῷ ὁποίῳ Ἰωάννης ὁ Σικελιώτης
ἀναφέρεται ὡς χρονογράφος, εἶνε ὁ παλατινὸς οὐατικανὸς κώδιξ
394 τοῦ 15' αἰῶνος ἐκ φύλλων 382. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ἐν αὐτῷ
ὡς ἀκολουθῶς: Χρονικὸν σύντομον ἐκ διαφόρων χρονογράφων καὶ
ἐξηγητῶν συλλεγὲν καὶ συντεθὲν παρὰ Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ
Σικελιώτου, τοῦ καὶ χρηματίσαντος ὕστερον πατριάρχου Κων-
σταντίνου πόλεως νέας Ῥώμης, Ἡ χρονογραφία ἀπὸ Ἀδάμ ἀρχο-
μένη φθάνει εἰς τὸ ἔτος 866, αἱ δὲ πρῶται αὐτῆς λέξεις εἶνε: Πολ-
λοὶ τῶν ἔξω φιλόλογοι καὶ χρονογράφοι. Ἐν τέλει ὑπάρχει τὸ
σημείωμα: Ἔως (ὧδε) τὰ χρονικὰ Γεωργίου καὶ τοῦ λογοθέτου.
Ὡστε τὸ ἔργον οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ μία τῶν πολλῶν παραλλαγῶν
τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ μεθ' ἑνὸς τεμαχίου ἐκ τῆς συνεχείας
αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Λογοθέτου.

Ὁ χρονογράφος Ἰωάννης Σικελιώτης ἐκ πρώτης ἀρχῆς φαί-
νεται ὡς φανταστικὸν πρόσωπον. Ὀνομάζει μὲν αὐτὸν ὁ Σκυλίτζης
ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς χρονογραφίας του ὡς ἓνα τῶν προηγητῶν του
(«οἷον ὁ Σικελιώτης διδάσκαλος»), ἐξ οὗ δὴ δύναται τις νὰ εἰκάσῃ
ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ λεγομένου Ἰωάννου Σικελιώτου. Ἀλλ' ἐν
τῷ βιενναίῳ κώδικι τὸ ὄνομα προσετέθη ὑπὸ ὑστέρας χειρὸς καὶ τὸ

ἔργον ἔφθανεν ἐκεῖ μέχρι τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως. Ἐὰν λοιπὸν ὁ συγγραφεὺς ἦτο πράγματι ὁ Σικελιώτης τοῦ Σκυλίτζη, θὰ ἦναγκαζόμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἔργον του, καίπερ ηὐξημένον διὰ συνεχείας ἱκανῶς περιεκτικῆς, ἐφύλαξεν ὅμως τοῦ παλαιοῦ συγγραφέως τὸ ὄνομα. Πλὴν τούτου ἔνεκα τῆς στενῆς πρὸς τὴν σύνοψιν Σάθα συγγενείας καθίσταται πιθανόν, ὅτι καὶ διὰ τὴν βιενναίαν χρονογραφίαν ἐρησιμοποιήθη ὁμοίως τις πηγὴ μέχρι τοῦ 1081 διήκουσα, ὁποία διὰ τὴν Σύνοψιν (ἴδε § 159)· ἀλλ' ἐν ταιαύτῃ περιπτώσει ὁ συγγραφεὺς δὲν δύναται νὰ εἶνε προηγητῆς τοῦ Σκυλίτζη. Μᾶλλον ἱκανοποιουσαν λύσιν δὲν ἐπιτυγχάνομεν, καὶ ἂν ταυτίσωμεν τὸν χρονογράφον Ἰωάννην πρὸς τὸν Σικελιώτην Ἰωάννην Δοξοπατῆρην, ὅστις ὁμοίως καλεῖται Ἰωάννης Σικελιώτης. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οὗτος εἶνε προγενέστερος τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, δύναται ὁμοίως νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ ἔργον του ἄλλος τις ἐξηκολούθησε· προσέτι δὲ οὐδὲν εἶνε γνωστὸν περὶ τοῦ ὅτι ὁ ῥήτωρ οὗτος εἰργάσθη συνάμα καὶ ὡς χρονογράφος. Καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ παλατίνου κώδικος 394 συγχίζει μᾶλλον ἢ σαφὲς καθιστᾷ τὸ πρᾶγμα. Ὁρμώμενος ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐκ τῆς προσθήκης: τοῦ καὶ χρηματίσαντος κτλ. ἐταύτισε τὸν συγγραφέα τῆς χρονογραφίας πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην Γλυκὺν (1315-1320)· ὁ Βάλτς πάλιν εἶκασε περὶ τοῦ Ἰωάννου Καματηροῦ τοῦ ἐν ἔτει 1204 πατριαρχεύσαντος, καὶ ὑπέθεσεν ὅτι ὁ Ἰωάννης ἀναγορευθεὶς πατριάρχης μετωνομάσθη Καματηρός. Ἀληθῶς ὅμως συνείθιζον νὰ μεταβάλλωσι μόνον τὸ κύριον ὄνομα, ὅταν ἀνελάμβανον τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἢ ἀνηγορεύοντο πατριάρχαι. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἀμφότεραι αἱ ὑποθέσεις προσκρούουσι καὶ εἰς τὴν χρονολογίαν· διότι ἐὰν ἐν γένει τὸ ὄνομα Ἰωάννης Σικελιώτης ὡς συγγραφέως εἶνε ἀσφαλές, εἶνε ἀνάγκη νὰ ταυτίσωμεν αὐτὸν ἢ πρὸς τὸν Σικελιώτην τοῦ Σκυλίτζη ἢ πρὸς τὸν Ἰωάννην Δοξοπατῆρην· ἀλλ' ἀμφότεροι εἶνε ἀρχαιότεροι τῶν δύο πατριαρχῶν. Ἄλλ' ἡ μεγίστη δυσκολία ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἐν τῷ παλατίνῳ κώδικι εἰς τὸν μεταγενέστερον πατριάρχην Ἰωάννην ἀποδιδόμενη

χρονογραφία εἶνε ἡ τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ· ὥστε ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Σικελιώτης Ἰωάννης ᾠκειοποιήθη παρανόμως ἔργον ταῖς πᾶσι γνωστὴν καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου δι' ἀπείρων χειρογράφων διαδεδομένον· ἀλλὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀναιρεῖ ἡ ἐν τέλει σημείωσις, δι' ἧς ἡ χρονογραφία ὅπως καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα χειρόγραφα ἀποδίδεται εἰς τὸν Γεώργιον καὶ εἰς τὸν Λογοθέτην. Ὁ Λάντσια ἐζήτησε νὰ ἄρῃ τὴν ἀντίφασιν διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ γνωστὸς χρονογράφος Γεώργιος μοναχὸς (ἴδε § 147) εἶνε αὐτὸς οὗτος ὁ Σικελιώτης τοῦ Σκυλίτζη καὶ ἅμα ὁ ἡμέτερος Σικελιώτης Ἰωάννης. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ παράδοξος κάπως λύσις τοῦ περιπεπλεγμένου ζητήματος στηρίζεται ἐπὶ ἀδυνάτων ὑποθέσεων. Ἐὰν δὲ νέα χειρόγραφα δὲν φέρωσι φῶς, δυσκόλως θὰ εἶνε δυνατόν νὰ διαλυθῇ τὸ καλύπτον νῦν τὴν χρονογραφίαν τοῦ Ἰωάννου Σικελιώτου σκότος. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε εἶνε βέβαιον, ὅτι τὸ βιενναῖον κείμενον, εἴτε δικαίως εἴτε ἀδίκως φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Σικελιώτου, ἔνεκα τοῦ μεγάλου περὶ τῶν τρωϊκῶν τμήματος κατέχει πάνυ ἀξιοσημείωτον θέσιν μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων χρονογραφῶν.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ δεῦτερον μέρος τῆς χρονογραφίας τοῦ κώδικος Vindob. hist. gr. 99 ἐξέδωκεν ὁ A. Heinrich, Die Chronik des Johannes Sikeliota der Wiener Hofbibliothek, Gymnasialprogramm ἐν Graz 1892. — Ἀνάλυσιν πολλὴ ἀναξίαν πίστεως παρέσχε περὶ τῶν ὀκτῶ πρώτων φύλλων τοῦ βιενναίου κώδικος ὁ A. Wirth, Aus orientalischen Chroniken, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 σ. 24 ἕως 33. Ἰδὲ τὰς διορθώσεις τοῦ K. Krumbacher ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 617-621. — Μικρὸν τεμάχιον ἐκ τοῦ κώδικος Vatic. Palat. 394 ἐξέδωκεν ὁ A. Mai, Scriptorum veterum nova collectio 9 (ἐν Ρώμῃ 1837) 376 (Περὶ τῶν καλουμένων βαρβάρων. "Ὅτι ἐν ἐκάστῳ ἔθνει διάφορός ἐστὶν ἡ δόξα).

2. Βοήθημα: Fabricius, Bibliotheca gr. ed. Harl. 7, 471. — Γεώργιος μοναχὸς ἐκδόσεως de Muralt σ. XXIX. — Περὶ τοῦ βιενναίου κώδικος πρβ. Fr. Kollar, Ad P. Lambecii com-

mentariorum etc. supplementorum liber primus, ἐν Βιέννῃ 1790 σ. 762. — Νέαν αὐτοῦ περιγραφὴν ἔκαμεν ὁ R. Förster, De antiquitatibus et libris mss Constantinopolitanis, ἐν Rostock 1877 σ. 5. — Ἀκριβέστεραι πληροφορίαι περὶ τοῦ βιενναίου κώδικος παρὰ Heinrich, Wirth καὶ Krumbacher ἴδε ἄνωτέρω. — Περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰωάννου Σικελιώτου πρβ. Leo Allatius, Diatriba de Georgiis σ. 327 ἐν Παρίσις καὶ Chr. Walz, Rhetores graeci 6 (1834) V — XI. — Τὴν ταυτότητα τοῦ Ἰωάνν. Σικελιώτου καὶ τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ ἰσχυρίζεται ὁ Dom. Gasp. Lancia, Sopra Giovanni Siculo cronografo bizantino del secolo nono, ἐν Archivio storico Siciliano 3 (1876) 369-385. — Περὶ τῆς πηγῆς τῶν τρωϊκῶν ἐν βιενναίῳ χειρογράφῳ πραγματεύεται ὁ E. Patzig, Die Troica des Johannes Antiochenus ἐν Byzant. Zeits. 4 (1895) 23-29. — Τὸν κώδικα Palatin. 394 περιγράφει συντόμως ὁ H. Stevenson, Codices mss Palatini graeci bibliothecae Vaticanae, ἐν Ρώμῃ 1885 σ. 253.

3. Ἐπιτομὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου: Ἐν τῷ εἰρημένῳ κώδικι Vindob. hist. gr. 99 κεῖται ἐν τετραδίῳ, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ εἶδος τοῦ χάρτου, τῆς γραφῆς καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων τῆς σελίδος εἶναι ὅλως διόλου διάφορον τοῦ πρώτου μέρους τοῦ κώδικος καὶ προφανῶς βραδύτερον ἐδέθη μετ' αὐτοῦ, σύνοψις τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας ἀπὸ Αἰνείου μέχρι περιπτου τοῦ 1323. Ἀλλ' ἡ διεξοδικὴ ἀφήγησις φθάνει μέχρι τοῦ 1118 ἥτοι ὅσον καὶ ὁ Ζωναρᾶς· τὰ μετὰ ταῦτα εἶνε ἀπλὴ ἀναγραφὴ τῶν βασιλευσάντων μετὰ τινων ἱστορικῶν παρατηρήσεων, τὴν ὁποίαν ὁ συγγραφεὺς ἢ ὁ βιβλιογράφος παρέτειν· μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ (μεταξὺ τοῦ 1323 καὶ 1334). Ἡ ἀρχὴ τῆς μικρᾶς χρονογραφίας, ἣτις περιέχει τοὺς μυθικοὺς χρόνους τῆς Ρώμης, δεικνύει στενὴν συγγένειαν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Μανασσῆν (V. 1476—1494· 1541· 1560 — 1596)· αἱ βιογραφίαι τῶν αὐτοκρατόρων συνίστανται μόνον ἐκ πληροφοριῶν σχεδὸν κατὰ λέξιν εἰλημμένων ἐκ τοῦ Ζωναρᾶ. Ὡς συγγραφεὺς τῆς ἐπιτομῆς ἀναφέρεται ἐν ἐπιγραφῇ προερχομένη ἐκ τῆς πρώτης χειρὸς ὁ μέγας λογοθέτης Ἀκροπολίτης (τοῦ Ἀκροπολίτου κυροῦ καὶ μεγάλου λογοθέτου). Οὗτος δὲ εἶνε βεβαίως ὁ υἱὸς τοῦ ἱστορικοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου, ἥτοι ὁ μέγας λογοθέτης Κωνσταντῖνος

Ἀκροπολίτης, ὅστις ἐζή ἀκόμη ἐν ἔτει 1321. Περὶ τῶν θεολογικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἴδε σ. 410 ἐ. Ἐκ τῆς ἐπιτομῆς ταύτης ὕλικὸν ἀνακονοῦσιν εἰς τὰς μνημονευθεῖσας πραγματείας των ὁ Α. Heinrich, Α. Wirth (σ. 33 ἐ.) καὶ K. Krumbacher. Πρβ. E. Patzig ἐν *Βυζαντ.* Δελτ. 4 (1895) 23. — Ἐπιτομὴν ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τῆς ἀλώσεως Κ|πόλεως ἀνήκουσαν δῆθεν εἰς τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην, ἀναφέρει ὁ Fabricius, *Bibl. gr. ed. Harl.* 7, 471.

159. *Σύνοψις Σάθα.* Ἐκ τοῦ κώδικος 487 τῆς ἐν Βενετίᾳ βιβλιοθήκης τοῦ ἀγίου Μάρκου ἐδημοσίευσεν ὁ K. N. Σάθας πολὺ ἐκτενῆ *Σύνοψιν* χρονικὴν ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1261). Ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ τελευταίου μέρους, ἦτο νεώτερος σύγχρονος τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ στενὸς φίλος τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου, ὥστε ἔγραψε περὶ τὰ τέλη τοῦ ιγ' αἰῶνος. Τὸ ὄνομά του ἀποσιωπᾷ σκοπίμως· ἐκ φιλοδοξίας λέγει, δὲν ἔγραψεν, ὥστε ἕκαστος δύναται νὰ θεωρῇ πατέρα τοῦ βιβλίου ὃν τινα ἂν βούληται. Τοῦ μετρίοφρονος τούτου ἀνδρὸς τὸ πόνημα εἶνε συνεράνισμα, ἄνευ πολλῆς αὐθυποστάτου ἐργασίας. Ἡ οἰκονομία τῆς ὕλης εἶνε πολὺ ἄνισος· πᾶσα ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ ἀρχαία ἱστορία μέχρι τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτου περιλαμβάνεται ἐντὸς 171 σελίδων (τῆς ἐκδόσεως Σάθα). Ἐπειτα ἀκολουθεῖ ἡ πολὺ διεξοδικωτέρα ἀφήγησις περὶ τῶν ἀπὸ τοῦ 1081 μέχρι 1261 χρόνων (324 σελίδες), ἣτις καὶ ἐξωτερικῶς ἀπὸ τῶν προηγουμένων χωρίζεται διὰ χρυσοβούλλου τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ. Περὶ τῶν πηγῶν τοῦ συγγράμματος τούτου διευκρινήθη τὸ ἐξῆς: Ἡ ἐβραϊκὴ καὶ περσικὴ ἱστορία μέχρι Πτολεμαίων ἀνάγεται εἰς *σύνοψιν* τινα, ἐν ᾗ ἦτο συνηνωμένον τὸ λεγόμενον *Χρονικὸν ἐπίτομον* μετὰ τῆς Ἐπιτομῆς (πρβλ. Patzig ἐν τῷ *Βυζαντηνῷ Δελτίῳ* 3, 470 ἐ.), ἐξ ἧς ἤντλησεν ὁ Συμεὼν λογοθέτης (ἢ ὁ Λέων γραμματικὸς) καὶ ὁ Κεδρηνός. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ καὶ βυζαντηνῇ ἱστορίᾳ ἐμφανίζονται σπουδαῖαι ἀρχαιότεραι πηγαί, οἷον ὁ Ἰωάννης Λυδός, ὁ Ζώσιμος, ἐνιαχοῦ ὁ Προκόπιος, ἰδίως ὁ μὲν Μαλάλας, ἔπειτα

ὁ Θεοφάνης καὶ ἄγνωστος τις πηγὴ, ἐξ ἧς καὶ ὁ Μανασσῆς ἤντλησε, τέλος ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας συγγράμματα. Τὴν πλουσίαν ὁμῶς ταύτην ὕλην ὁ συγγραφεὺς βεβαίως δὲν ἤντλησεν ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος εὐρῶν παρεσκευασμένην ἐν ἀρχαιοτέρῳ συνερανίσματι ἐπωφελήθη· τοῦτο ἀποδεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς προδήλου συμφωνίας πρὸς τὸν Ζωναρᾶν, ἣτις τότε μόνον ἐξηγεῖται, ὅταν δεχθῶμεν ὅτι καὶ ὁ Ζωναρᾶς τινὰς τῶν πηγῶν τοῦ εὐρῆκεν ἢ ἡκαθ' ὁμοιον τρόπον παρεσκευασμένας καὶ συνηνωμένας καθ' ὃν καὶ ὁ ἀνώνυμος. Ἐπειδὴ τὸ συνερανίσμα τοῦτο ἔφθανε μέχρι τοῦ 1081, ὑπὸ δὲ τοῦ Ζωναρᾶ ἐχρησιμοποιήθη ἤδη περὶ τὸ 1150, κατηρτίσθη ἀναγκαίως κατὰ τὸ πρῶτον τρίτον τοῦ 16' αἰῶνος.

Ἐν τῷ δευτέρῳ κυρίῳ τμήματι, ἐν ᾧ ἐκτίθενται τὰ κατὰ τοὺς Κομνηνοὺς, τοὺς Ἀγγέλους καὶ τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Νικαίας, συμφωνεῖ ἡ Σύνοψις ἐν ἀρχῇ μὲν ὡς πρὸς τὰ ἐκτιθέμενα πράγματα πρὸς τὸν Ζωναρᾶν, τὴν Ἀννὰν Κομνηνὴν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ Νικήτα Ἀχομινάτου, μολονότι καμμία ὠρισμένη πηγὴ δὲν δύναται νὰ διακριθῇ· ἀλλ' εὐθὺς κατόπιν (σ. 188, 9 ἐ) εὐρίσκομεν ἀπλούστατα ἐν ἀπόσπασμα ἐκ τῶν δύο κυρίων πηγῶν τῆς ἐπομένης περιόδου, ἥτοι ἐκ τοῦ Νικήτα Ἀχομινάτου καὶ ἐκ τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου. Ἐν τῷ τμήματι, ὅπερ ἀπέρρευσε ἐκ τοῦ Νικήτα, εὐρίσκομεν ἅπαξ μόνον μίαν προσθήκην τοῦ ἀνωνύμου, τὴν περιγραφὴν τῆς Καππαδοκίας (σ. 205, 20-206, 4)· συχνότεραι εἶνε αἱ προσθῆκαι ἐν τῷ τελευταίῳ τμήματι, ὅπερ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου. Εἶνε δὲ αἱ αὐταὶ ἐκεῖναι, αἵτινες ἐν τῷ ἀμβροσιανῷ κώδιξι Α. 202 (inf.) συνυφάνθησαν ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Ἀκροπολίτου. Καὶ ὡς πρὸς τὴν διασκευὴν δὲ τοῦ λεκτικοῦ τοῦ Ἀκροπολίτου ἐν πολλοῖς συμφωνοῦσιν ὁ ἀνώνυμος Σάθα καὶ ὁ συντάκτης τοῦ ἐν Μιλάνῳ χειρογράφου. Ἴσως μάλιστα ἀμφότεροι εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ὥστε τὸ ἀντίγραφον τοῦ Ἀκροπολίτου, ὅπερ ἐκπροσωπεῖ τὸ χειρό-

γραφον τοῦ Μιλάνου, θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς εἶδος προσχε-
διάσματος τοῦ συγγραφέως τῆς συνόψεως. Πρβ. σ. 580.

Ἐκ τῆς συνόψεως ἤντλησαν μεταγενέστεροί τινες. Ἰχνη αὐ-
τῆς ἀπαντῶνται εἰς τὰς ἐκλογάς τοῦ οὐατικανοῦ κώδικος 1889
τοῦ ιδ' αἰῶνος καὶ εἰς ἐκείνας τὰς εἰς τὸν Γεώργιον μοναχὸν προσ-
θήκας, αἵτινες περιέχονται εἰς τὸν βενετικὸν κώδικα, λείπουνσι δὲ
ἐκ τοῦ παρισιανοῦ 1708 (ἐκδόσεις de Muralt σ. 865 ἐ.)

1. Ἐκδόσεις: Ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθ. 7 (1894) 1-556.

2. Βοηθήματα: Ὀλίγισταί τινες παρατηρήσεις ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς
ἐκδόσ. Σάθα σελ. σμ.α-σν.α. — Περὶ τοῦ ζητήματος τῶν πηγῶν αὐτῆς:
Κρίσεις περὶ τῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Α. Heisenberg ἐν Βυζαντ. Δελτ.
5 (1896) 168—185 καὶ Α. Kirpitschnikov ἐν τοῖς Βυζαντ.
Χρονικοῖς 2 (1895) 442—449. — Περὶ τῆς κοινῆς πηγῆς τῆς Συνό-
ψεως καὶ τοῦ Ζωναρά ὁμιλεῖ λεπτομερῶς ὁ E. Patzig, Ueber ei-
nige Quellen des Zonaras ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1895) 24—53.

3. Ἐν τῷ εἰρημένῳ τόμῳ σ. 557—610 ἐδημοσίευσεν ὁ Σάθας ἐκ
τινος κώδικος τοῦ Lincoln College ἐν Oxford τοῦ 15' αἰ. συντομω-
τάτην χρονογραφίαν, ἣν τὰ χειρόγραφα ἐπιγράφουσιν Ἐκθεσιν χροني-
κῆν. Ἀφηγεῖται τὰ ἐλληνοτουρκικὰ πράγματα ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν
τοῦ αὐτοκράτορος Μανουῆλ Β' (ἀποθαν. 1425) μέχρι Σελῖμ Α' (1512).
Ἐν ἀρχῇ πηγὰς ἔχει τὸν Δούκαν καὶ Φραντζῆν.

4. Τὸ πλεῖστον μέρος τῆς εἰσαγωγῆς τῆς εἰρημένης ἐκδόσεως Σάθα
(σελ. ζ' — σμ.α') δὲν πραγματεύεται διόλου περὶ τῶν δύο χρονογραφιῶν,
ἀλλ' εἶνε ἀφιερωμένη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας αὐτοῦ Περὶ τῆς ἐν-
νοίας τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Σάθας ζητεῖ πρὸ
πάντων νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα τοῦ ἀρχαίου, τοῦ εἰδωλο-
λατρικοῦ ἐλληνισμοῦ ἐπέζησεν εἰς ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἐν πλήρει ἀν-
τιθέσει πρὸς τὸν χριστιανικὸν ῥωμαϊσμὸν τοῦ Βυζαντίου. Εἰς τὰς πολι-
τικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς ἐριδας, εἰς ὁλόκληρα λογοτεχνικὰ ἔργα καὶ
εἰς σποράδην ἐν αὐταῖς ὑπαινιγμοὺς ζητεῖ ὁ Σάθας νὰ ἀνέυρῃ τὴν
ἡρεμον τοῦ δυασμοῦ τούτου ἐπίδρασιν. Ἡ ἀναγέννησις, λέγει, εἶνε ἡ
τελειωτικὴ νίκη τῶν εἰδωλολατρικῶν ἐλληνικῶν στοιχείων κατὰ τοῦ
χριστιανικοῦ Βυζαντηνισμοῦ. Ἀλλὰ πλὴν τινων ὀρθῶν παρατηρήσεων ὁλό-

κληρος ἡ σχοινοτενὴς αὐτὴ ἀνάπτυξις, εἰς ἣν ἀφειδῶς διασκορπίζεται ἀγχίνουα καὶ πολυμάθεια, παρουσιάζεται ὡς ἀποκύημα φαντασίας ἀχαλινώτου, δι' ἣν κατ' οὐδὲν δύναται νὰ τροποποιηθῇ οὐσιωδῶς ἡ ἡμετέρα κρίσις περὶ τοῦ πολιτιστικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου. Πρὸ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσας κρίσεως τοῦ Α. Heisenberg καὶ Α. Kirpitschnikov.

160. Θεόδωρος ὁ Κυζίκου ἐπίσκοπος συνέγραψε χρονογραφίαν μέχρι τῆς ἀνακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου (1261). Ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ὁ συγγραφεὺς εἶνε σύντομος, ἀλλὰ τὰ ἀπὸ τούτου πραγματεύεται ἐκτενέστερον. Τὴν δυσαναλογίαν ταύτην τῆς οἰκονομίας δικαιολογεῖ ὁ Θεόδωρος — ἢ μήπως ἴσως ἐκλογεῖς τις τοῦ ἔργου του; — γράφων περὶ τῶν προηγητῶν τοῦ χρονογράφου ὅμοια ὡς ὁ Σκυλίτσης ἐν προοιμίῳ καὶ ὁ Γλυκᾶς ἐν τέλει τοῦ τρίτου βιβλίου (σ. 457, 12—21 ἐκδόσ. Βόννης), ὡς φαίνεται μάλιστα προδῆλως ἐπόμενος εἰς τὰ ὑπὸ τούτου εἰρημένα: Γίνωσκε οὖν <ὅτι> ἤρξατο ὁ Γεώργιος ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἕως τοῦ Μαξιμιανοῦ καὶ Μαξιμίνου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Μετὰ δὲ τὸν Γεώργιον ὁ ὁμολογητὴς Θεοφάνης ἕως τελευτῆς βασιλείας Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικῶν. Καὶ ἀπὸ Μιχαὴλ τοῦ Παγγαβῆ τῆς χρονογραφίας ὁ Ἰωάννης ὁ Σκυλίτσης κατήρξατο ἕως τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ πορφυρογεννήτου. Ἀπὸ δὲ τούτων τῶν βασιλέων ἤρξατο Θεόδωρος ὁ Κυζίκου ἄχρι Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου. Ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἤρξε καὶ οὗτος, οὐ μέντοι δὲ εἰς πλάτος ἔγραψε. Ἀπὸ δὲ τούτων τῶν δύο βασιλέων, ὡς εἵπομεν, ἔγραψεν οὗτος εἰς πλάτος, ἥγουν ὅσους δὲν ἔφθασαν ἐκεῖνοι γράψαι. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ διὰ τὸν ἀμαθέστατον ἀφηγητὴν θὰ ἦτο ἀνεξήγητος ἡ ἄγνοια τῶν μεγάλως διαδεδομένων ἔργων τοῦ Ζωναρά, Μανασσῆ καὶ Γλυκᾶ, ἐκ τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἐλάχιστα ἔχομεν νὰ περιμένωμεν ἐκ ταύτης τῆς προσφάτως ἀνακαλυφθείσης χρονογραφίας. Περὶ τοῦ προσώπου τοῦ συγγραφέως δὲν γνωρίζομεν τίποτε, ἀλλ' ἴσως

πρέπει νά ταυτισθῇ πρὸς τὸν μητροπολίτην Κυζίκου Θεόδωρον Σκουταριώτην, ὅστις εἶνε γνωστὸς ὡς ιδιοκτήτης ποτὲ τοῦ μαρκιανοῦ κώδικος 407 καὶ τοῦ περιέχοντος τὸν Θησαυρὸν ὀρθοδοξίας τοῦ Νικήτα Ἀκομινάτου παριστιανοῦ κώδικος 1234 (ἴδε σελ. 178 σημ. 1). Πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην συμφωνεῖ ἀλλήιστα τὸ περιεχόμενον τοῦ μαρκιανοῦ κώδικος 407, ὅστις διέσωσε καὶ τὴν Σύνοφιν Σάθα. Διότι καὶ αὕτη ἐκτενεστέρα γίνεται ὅπως ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ καὶ προσδίνει ὡς ἐκείνη μέχρι τοῦ ἔτους 1261. Ἀλλ' οὕτω γεννᾶται καὶ τὸ ζήτημα, μήπως ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοδώρου εἶνε ἀπλούστατα διασκευὴ τῆς Συνόψεως.

Τὰ λείψανα τῆς χρονογραφίας διασώζει συγκεχυμένα πως ὁ ἀθωνικὸς κώδιξ 3758 τοῦ 15^{ου} αἰ. σ. 1088-1225. — Πρβ. τὴν περιγραφὴν ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Catalogue of the greek mss on Mount Athos 1 (1895) 371.

161. Ἐφραίμ, συγγραφεὺς ἐμμέτρου χρονογραφίας. Τὰ κατὰ τὸν βίον αὐτοῦ εἶνε ἄγνωστα. Ἐγραψεν ὡς φαίνεται περὶ τὸ 1313, διότι εἰς τοῦτο τὸ ἔτος λήγει ἡ ἀναγραφὴ τῶν πατριαρχῶν, ἣτις εἶνε προσηρτημένη εἰς τὸ ἔργον καὶ ἦν ὁ συγγραφεὺς πιθανώτατα κατήγαγε μέχρι τῶν ἡμερῶν του. Ἡ χρονογραφία τοῦ Ἐφραίμ πραγματεύεται ἐν βυζαντηνοῖς τριμέτραις 9564 τὴν ῥωμαϊκὴν καὶ βυζαντηνὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1261. Ἐν ἀρχῇ ἐν τῷ μόνῳ σωζομένῳ χειρογράφῳ ἐξέπεσε τὸ τεμάχιον, ὅπερ ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος, Αὐγούστου καὶ Τιβερίου. Καὶ ἡ ἀρχικὴ ἐπιγραφὴ ἀπωλέσθη· ὁ ἐκδότης Α. Μάι ἐπέγραψε τὸ ἔργον ἐξ ἰδίας εἰκασίας: Ἐφραιμίου χρονικοῦ Καίσαρες. Ὅτι ὁ Ἐφραίμ εἶνε ὁ συγγραφεὺς, γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Ἀλλατίου, ὅστις εἶδε τὸ χειρόγραφον ἀκέραιον ἔτι καὶ ἐμνημόνευσεν αὐτοῦ πολλάκις. Αἱ περὶ τῶν προγενεστέρων αὐτοκρατόρων εἰδήσεις τοῦ Ἐφραίμ περιορίζονται κατὰ τὸ πλεῖ-

στον εἰς προσωπικούς τινας χαρακτηρισμούς καὶ εἰς ἄξιοπερίεργα ἀνέκδοτα, παρ' ἐκάστω δὲ σπουδάζει ἰδίως περὶ τὴν θέσιν ἣν ἔλαβε πρὸς τὸν χριστιανισμόν καὶ περὶ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ. Ὡστε τὸ ὅλον λαμβάνει τὸν χαρακτῆρα ἐμμέτρου ἡμερολογίου τῶν αὐτοκρατόρων, ἐπιδιώκοντος οἰκοδομητικὸν θρησκευτικὸν σκοπόν. Ὁ πρῶτος αὐτοκράτωρ, περὶ οὗ πλατύτερον διαλαμβάνει καὶ μετὰ μείζονος ἐνδιαφέροντος, εἶνε ὡς εἰκὸς Κωνσταντῖνος ὁ μέγας:

*Πατὴρ ἀνάκτων εὐσεβῶν κεκλημένος
καὶ χριστολατρῶν κρατόρων ἀρχηγέτης,
πρῶτος δριστής ποιμενάρχων συνόδου,
μεθ' ὧν καθεῖλεν Ἀρείου δόγμα νόθον.*

Διὰ τὴν πολιτικὴν καταστροφὴν τοῦ κράτους δὲν αἰσθάνεται καμμίαν ὀλῖψιν. Αἱ ἐθνογραφικαὶ ἰδέαι του εἶνε τόσον συγκεχυμέναι καὶ διὰ τὴν ἀποφυγὴν βαρβαρικῶν ὀνομάτων τόσον τεθολωμέναι, ὅσον καὶ παρ' ἄλλοις Βυζαντινοῖς· ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Σκυθῶν περιλαμβάνει παντοῖα γερμανικὰ καὶ ἄλλα ἔθνη, τὰ ὅποια ἐπετίθησαν κατὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Πόσον ἀνίκανος εἶνε νὰ ἀντιληφθῇ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν τὰ γεγονότα ἱστορικῆς τιнос ἐποχῆς μαρτυρεῖ πλὴν ἄλλων ἡ βραχυτάτη ἀφήγησις περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἰς ἣν ἀφιερώνει τριάκοντα τρεῖς μόνον στίχους, ἐνῶ οἱ πλεῖστοι τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν ὁμοτέχων εἶνε ἐκτενέστεροι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἠδύνατο νὰ εὕρῃ περισσότερα περὶ αὐτοῦ ἐν τῇ πηγῇ του. Πλατυτέρα γίνεται ἡ ἀφήγησις ἀπὸ τοῦ ὀγδόου αἰῶνος καὶ μετὰ ταῦτα· ἀλλὰ πλεον τοῦ ἡμίσεος τῆς χρονογραφίας εἶνε ἀφιερωμένον ὡς ἐν τῇ συνόψει Σάθα εἰς τοὺς κατ' αὐτὸν περίπου τὸν συγγραφέα χρόνους τῶν Κομνηνῶν, Ἀγγέλων καὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας, ἔνθα ἡ ἀφήγησις βαθμηδὸν γίνεται πλατυτέρα. Ἐν τέλει περιγράφει τὴν πομπικὴν εἴσοδον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἰς τὴν ἀνακτηθεῖσαν Κωνσταντινούπολιν

τὸ 1264. Ὡς παράρτημα καὶ δὴ ὡς συμπλήρωμα ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ περιεχομένου ἀκολουθεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως συντεταγμένη ἀναγραφὴ τῶν ἐπισκόπων καὶ πατριαρχῶν τοῦ Βυζαντίου μέχρι τοῦ ἔτους 1313 (στίχ. 9565 ἕως 10392), ἐν ᾗ σαφῶς διαφαίνεται ὁ σκοπὸς νὰ ἀναχθῇ εἰς ὅσον ἔνεστι παλαιοτέρους χρόνους ἢ ἀρχὴ τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Βυζαντίου, ὅπως ἤδη κατὰ τὸν ε' αἰῶνα διὰ τοῦ Δωροθέου παρεστάθη καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπισήμως ἀνεγνωρίσθη, διὸ καὶ ὡς ἰδρυτὴς αὐτῆς ἀναφέρεται ὁ ἀπόστολος Ἀνδρέας. Εἰς ἕκαστος τῶν πατριαρχῶν μνημονεύεται δι' ὀλίγων λέξεων καὶ κατὰ τρόπον ἔτι μᾶλλον ὁμοιόμορφον παρὰ οἱ πρῶτοι Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, σημειουμένων τῆς καταγωγῆς, τοῦ χαρακτῆρος, τῆς παιδείας καὶ τῶν τυγῶν τοῦ βίου. Ἡ ἀνισότης ὡς πρὸς τὴν χρονικὴν ἔκτασιν τῶν δύο τούτων ἔργων ἐξηγεῖται, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς διὰ μὲν τὸ ἱστορικὸν ἔργον ἐζήτησε τέλος τι φυσικόν, καὶ τοῦτο εὑρεν ἐν τῇ ἀποκαταστάσει τῆς βυζαντινῆς βασιλείας, τὴν δὲ ἀναγραφὴν τῶν πατριαρχῶν ὡς ἀπλοῦν κατάλογον ἐξηκολούθησεν ὡς εἰκὸς μέχρι τῶν ἡμερῶν του.

Τὸ ἀναρμόδιον εἰς ἱστορικὸν ἔπος μέτρον, τὸ ὅποιον καταντᾷ ἀνυπόφορον ἔνεκα τοῦ μήκους τοῦ ποιήματος, καὶ τὸ ἄμοιρον ποιητικοῦ πνεύματος, τὰς αὐτὰς φράσεις μονοτόνως ἐπαναλαμβάνον λεκτικόν του, καθιστῶσι λίαν ἐπίμοχθον τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἔργου, τὴν ὁποίαν σπανίως ποικίλλει ἐπιτυχῆς τις φράσις ἢ κανὲν ὠραῖον ἐπίθετον. Κατὰ τὴν γλῶσσαν διακρίνεται ὁ Ἑφραίμ τῶν πεζῶν χρονογράφων διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ προσπαθείας εἰς τὸ νὰ προσεγγίσῃ τὸ κλασικὸν ἐλληνικὸν ὕφος καὶ εἰς τὸ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸ ποιητικὸν χρῶμα διὰ τῆς χρήσεως ἀρχαιοπρεπῶν καὶ συνθέτων λέξεων. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἀγωνίζεται, δὲν δύναται νὰ ἀποκρύψῃ καὶ αὐτός, ὅπως οἱ πλεῖστοι τῶν ψιμυθιωμένων τούτων κλασικιστῶν, τὰς ἐκ τοῦ χρόνου ρυτίδας· διὸ καὶ παρ' αὐτῷ εὐρίσκομεν ἐὰν μεθ' ὀριστικῆς, πολλὴν κατάχρησιν τῆς εὐκτικῆς, χρῆσιν μέσων ὡς παθητικῶν, τύπους ὅποιοι οἱ τέσσαρα (7833),

τιθοῦσι ἀντὶ τιθέασι (8708) κ.τ.τ. Ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοιοῦτου ταπεινοῦ ἔργου, ὅστις πρὸ πάντων ἐσπούδατε νὰ στιχουργήσῃ δεδομένην ὕλην, οὐχὶ δὲ νὰ γράψῃ εὐσυνειδήτως ἱστορίαν, δὲν ἐφρόντισε πολὺ περὶ τῶν πηγῶν του, εἶνε φυσικόν. Καὶ πραγματικῶς δι' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρις Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1118) τμήμα ἠκολούθησεν ὡς φαίνεται τὸ μακρὸν ἱστοριογραφικὸν ἔργον τοῦ Ζωναρᾶ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀκόπως εὗρισκε τὴν ὕλην παρεσκευασμένην διὰ τὴν παράφρασίν του· διὰ τὰ μετὰ ταῦτα ἠκολούθησεν ὡς καὶ ὁ ἀνώνυμος τοῦ Σάθα τὸν Νικήταν Χωνιάτην, διὰ τὰ τελευταῖα δὲ μέχρι τοῦ 1261 τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδόσις ἀρχικὴ ἐκ τοῦ μόνου γνωστοῦ κώδικος Vatic. 1003 ὑπὸ Angelo Mai, *Scriptorum veterum nova collectio*, III (ἐν Ρώμῃ 1828) pars 1. — Κατὰ ταύτην ἐπανελήφθη ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης ὑπὸ I. Bekker, ἐν Βόννῃ 1840, μετὰ μικροῦ εὐρετηρίου πίνακος γραμματικῶν καὶ τῶν πραγμάτων. — Ἐπανελήφθη παρὰ Migne, *Patr. gr.* 143, 1-380.

2. Βοηθήματα: Περὶ τῶν πηγῶν: F. Hirsch, *Byzantinische Studien* σ. 391—396. — Περὶ τῆς μετρικῆς: J. Hilberg, *Die Verstechnik des Ephrämios*, ἐν *Wiener Studien* 10 (1888) 50-92.

3. Περὶ τῆς ἀναγραφῆς τῶν πατριαρχῶν: Πρβ. τὴν παρατήρησιν τοῦ A. Mai σ. 383 τῆς ἐκδόσ. Βόννης, τὰς δύο ἀναγραφὰς τὰς ὁποίας ὁ Labbaeus ἐξέδωκεν ἐν τῇ ἱστορικῇ του εἰσαγωγῇ εἰς τὴν παρῑσιανὴν ἐκδόσιν καὶ τὴν *series fabulosa* καὶ *series vera*, ἣν ὁ Mai προέταξε τῆς αὐτοῦ ἐκδόσεως τῆς χρονολογίας (εἰς τὴν ἐκδόσιν τῆς Βόννης δὲν συμπεριελήφθη). — Περὶ τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱππολύτου καὶ Δωροθέου, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τοῦ Ἐπιφανίου, Σωφρονίου καὶ τοῦ Κοσμά Ἰνδικοπλεύστου, παραδοθέντων καταλόγων τῶν ἀποστόλων, ἐξ ὧν ἰδίως τὸ σύγγραμμα τοῦ δῆθεν Δωροθέου ἔνεκα τῶν εἰδήσεων αὐτοῦ περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐκκλησίας τῆς Κιόλεως εἶνε σπουδαῖον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς γενέσεως τῶν πατριαρχικῶν καταλόγων, πρβ. R. A. Lipsius, *Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*

1 (1883) 193-207· 3 (1890) 3 ε. 15. — Περὶ ἀσημάντου τινὸς ἀναγραφῆς τῶν ἐπισκόπων Ρώμης, Ἱερουσαλήμ, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Κ|πόλεως μέχρι τοῦ ζ' αἰῶνος (τῶν τῆς Κ|πόλεως μέχρι τοῦ ι' αἰῶνος) ὁμιλεῖ ὁ G. Grosch, De codice Coisliniano 110, Dissert. ἐν Jena 1876. — Χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὸ σύγγραμμά τοῦ Grosch, ἐξέδωκε μέρος τοῦ αὐτοῦ καταλόγου ἐκ τοῦ κώδικος Vatic. Ottobon. 414 τοῦ ια' αἰῶνος ὁ Giovanni Mercati, Un antico catalogo greco de romani pontifici inedito, ἐν Studi e documenti di storia e diritto 12 (1891) 325-343. — Τὸ κύριον σύγγραμμα: Franc. Fischer, De patriarcharum Constantinopolitanorum catalogis, Commentat. philo. Jenenses, τόμ. 3 (ἐν Λειψία 1884) 263-333, ὅπου ἐξετάζονται οἱ μέχρι τοῦδε γνωστοὶ κατάλογοι καὶ αἱ πηγαὶ αὐτῶν καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας τούτων σχέσις διερευνᾶται, ἀνακοινοῦνται δὲ καὶ δύο ἄλλοι ἀνέκδοτοι — Ὡς γενικὰ βοηθήματα χρησιμεύουσι: Le Quien, Oriens christianus, τόμ. 1 ἐν Παρισίοις 1740 καὶ M. Γ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, ἐν Κ|πόλει, Otto Keil 1890. Ἐπὶ τούτοις αἱ διορθώσεις τοῦ H. Gelzer ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 152-154. — Ὁ Γεδεών ἐν σελ. 63 ε. δίδει πληροφορίας καὶ περὶ χειρογράφων πατριαρχικῶν καταλόγων.

4. Ὁ Angelo Mai ὑπέθεσεν ὅτι ὁ χρονογράφος Ἐφραίμ εἶνε αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Ἐφραίμ, ὅστις ὡς νόμιμος υἱὸς τοῦ μετὰ ταῦτα πατριάρχου Ἰωάννου ΙΒ' (ἐπατριάρχευσε μέχρι τοῦ 1303) ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη θετικῶς ὅμως ἀποδείξεις τούτου δὲν προσήγαγε. Ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς αὐτῶν δὲν παρέχει δυσκολίαν· ἀλλ' ὁ τρόπος καθ' ὃν ὁ Ἐφραίμ ἐν στίχῳ 10352 ε. ἀναφέρει τὸν πατριάρχην τοῦτον καὶ τὸν υἱὸν του, δὲν καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ πατρὸς του καὶ περὶ ἐαυτοῦ.

162. Ποίημα περὶ τῆς ἀλώσεως καὶ ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξ 759 πολιτικῶν στίχων ἄνευ καὶ ὀνόματος συγγραφέως κεῖται ἐν τῷ μαρκιανῷ κώδικι 408. Τὴν ἐπιγραφὴν ἀντικαθιστῶσιν ὡς καὶ ἐν ἄλλοις μεσαιωνικοῖς ποιήμασιν οἱ πρῶτοι στίχοι:

Ἡ βασιλεὺς τῶν πόλεων πῶς Ἰταλοῖς ἐάλω
καὶ τοῖς Ῥωμαίοις ὕστερον πῶς ἀπεδόθη πάλιν,
ἐγγράφη καὶ ἀκρίβειαν, εἰ σὺ δὲ βούλῃ, μάθοις.

Ὁ συγγραφεὺς ὅστις τὸν Νικήταν Ἀκομινάτον ὡς ὁδηγόν του ὀνομάζει, ἀλλὰ πλὴν αὐτοῦ ἀντλεῖ καὶ ἐκ τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτου, ἀφηγεῖται τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἔτει 1204, τὴν ἀνάκτησιν αὐτῆς ἐν ἔτει 1261 καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα ἐπὶ Μιχαὴλ Η' μέχρι τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσεως τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου (1282). Εἰς τοὺς τελευταίους στίχους ὡς χρόνον τῆς συγγραφῆς παραδίδει τὸ ἔτος 1392, σημειῶν ὅτι ἤδη 131 ἔτη οἱ Παλαιολόγοι κατέχουσι τὸν θρόνον, καὶ τελειώνει εὐχόμενος ἵνα ὁ Χριστὸς νίκαις αὐτοῖς χορηγῇ αἰωνίως. Ἐνδιαφέρον παρέχει τὸ ποίημα, ἀλλ' ἡ ἱστορική του σημασία εἶνε μικρά.

1. Ἐκδόσεις: Κατὰ πρῶτον μέρος τινὰ ἐδημοσίευσε (ἐν 8ῳ στίχους 340) ὁ Im. Bekker ἐν Philol. und histor. Abhandl. der Berliner Akad. 1841 σ. 43-53. — Τὸ ὅλον ποίημα ἐξέδωκεν ἀρχικῶς ὁ J. A. Buchon, Recherches historiques sur la principauté française de Morée 2 (1845) 335-367. — Κατόπιν ἐδημοσίευσε τὸ ποίημα ἀγνοῶν τοῦ Buchon τὴν ἐκδοσιν ὁ J. Müller, Byzantinische Analekten, ἐν Sitzungsberichte der Wiener Akad. 9 (1852) 336-419 (μετὰ τινων βυζαντινῶν ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ χρυσοβούλλων). — Τρίτην ἐκδοσιν ἔκαμε (μετὰ τινων διορθώσεων καὶ σχολίων) ὁ Dethier ἐν τῷ οὐδέποτε ἐκδοθέντι τόμῳ: Monumenta Hung. hist. τόμῳ XXI 1 σ. 479-542. — Τέλος ἐξέδωκεν ἐν μέρος ὁ E. Miller ἐν Recueil des historiens Grecs des croisades I (ἐν Παρισίοις 1875) 2, 647 ἑ. (μὲ τὰ αὐτὰ καὶ παρὰ Buchon λάθῃ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἐκδόσεως Müller).

2. Βοηθήματα: C. Neumann, Griechische Geschichtschreiber und Geschichtsquellen in 12ten Jahrh., ἐν Λειψίᾳ 1888 σ. 105.

163. Μιχαήλ ὁ Πανάρετος ἔγραψε συνοπτικωτάτην χρονογραφίαν τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Τραπεζοῦντος ἀπὸ τοῦ 1204-1426: Περὶ τῶν τῆς Τραπεζοῦντος βασιλέων, τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, ὅπως καὶ πότε καὶ πόσον ἕκαστος ἐβασίλευσεν. Ἄν καὶ ἡ μορφή αὐτῆς εἶνε κακὴ καὶ τὸ περιεχόμενον πενιχρόν, παρέχει τὸ πόνημα τοῦτο ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ὡς συμπληροῦν τὰς ὀλίγας ὑπαρχούσας εἰδήσεις περὶ τοῦ περιέργου ἐκείνου πολιτικοῦ ἰδρύματος εἰς τὸν μυχόν τοῦ Εὐξείνου πόντου, ὅπερ ὁ Φαλλμεράϋερ διεφώτισε καὶ περιώνυμον κατέστησε καὶ τὸ ὅποιον ἐπὶ μακρὸν ἐπέζησεν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐν Βυζαντίῳ κράτους, ἀργὰ δὲ συνετρίβη ὑπὸ τῆς δυνάμεως τῶν τουρκικῶν στρατιῶν. Ὁ συγγραφεὺς ἀφηγεῖται τὰ τελευταῖα γεγονότα ὡς σύγχρονος, ἄρα ἤκμασε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ ἰεαῖωνος. Ὡς βέβαιον πρέπει νὰ δεχθῶμεν συνάμα ὅτι ἦτο Τραπεζοῦντιος· δὲν εἶνε δυνατόν ὅμως νὰ ὀρισθῇ, ἂν ἦτο συγγενὴς ἐκείνου τοῦ Θεοδώρου Παναρέτου, εἰς ὃν ἀνέκδοτόν τι ἔγγραφον (*Acta et diplomata Graeca medii aevi*, ed. Fr. Miklosich et Jos. Müller 2, 1862, 154) ἀπονέμει τὴν ἐν Τραπεζοῦντι καὶ ἐν ἄλλαις ἐκκλησίαις τῆς Ἀνατολῆς ἀντιπροσώπευσιν τῶν πατριαρχικῶν διακρίων.

1. *Ἐκδόσεις*: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ L. Fr. Tafel ὡς παράρτημα εἰς: *Eustathii metropolitae Thessalonicensis opuscula* κτλ., ἐν Φραγκφούρτῃ παρὰ τὸν Μοῖνον 1832 σ. 362-370. — Ἀνετυπώθη μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως καὶ πολυτίμων σημειώσεων ὑπὸ Ph. Fallmerayer ἐν *Abhandlungen der bayer. Akademie 3. Classe, 4. Band, 2. Abtheil.* 1844.

2. *Βοηθήματα*: Πολλαχῶς τὸν Πανάρετον ἐχρησιμοποίησεν ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει τοῦ ὁ Le Beau, *Histoire du bas-empire*, καὶ αὐτόθι τόμῳ 20 (1836) 482-509 μετέφρασεν αὐτὸν γαλλιστὶ ὁ Brosset. — Ἄλλην ὕλην διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Τραπεζοῦντος ἐδημοσίευσεν ὁ Phil. Fallmerayer ἐν *Abhandl. der bayer. Akad. 3. Classe, 3. Bd., 3. Abth.* 1843. — Πρβ. Phil. Fallmerayer, *Geschichte*

des Kaiserthums von Trapezunt, ἐν Μονάχῳ 1827, τοῦ αὐτοῦ
Fragmente aus dem Orient² 295 ἐ. καὶ τὸ δοκίμιον τοῦ W.
Fischer, Trapezunt und seine Bedeutung in der Geschichte
ἐν Zeitschrift für allgemeine Geschichte 3 (ἐν Στουτγάρτῃ
1886) 13-39.

3. Πονήματά τινα ἀναφερόμενα εἰς τὸν βίον Τραπεζουντίων ἁγίων,
ἅτινα σώζονται ἐν κώδικι 85 τῆς ἐν Χάλκῃ βιβλιοθήκης, μεταξὺ ἄλλων
τὸ μαρτύριον τῶν ἁγίων Εὐγενίου, Κανιδίου, Βαλεριανοῦ καὶ Ἀκύλα ὑπὸ
τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Ξιφιλίνου, ἀναφέρει ὁ P. Bezobrazov,
Ἦλθον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐν τῇ (ῥωσικῇ) ἐφη-
μερίδι τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδείας 1887 τόμῳ 254, τεύχει Νοεμβρίου σ. 78.

164. Κομνηνὸς καὶ Πρόκλος. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Μιχαὴλ νε-
πότης τοῦ Δουκὸς ἐξεδόθη μικρότατον ἀπόσπασμα ἱστορίας ὁῦθεν
τῆς Ἡπείρου, ὅπερ πράγματι εἶνε χρονογραφικὴ ἐπισκόπησις
συμφωνοῦσα κατὰ λέξιν σχεδὸν πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς ἱστορίας τοῦ
Δούκα (πρβ. § 133). Εἶνε λοιπὸν πιθανώτατον ὅτι ὁ μυστη-
ριώδης οὗτος « Μιχαὴλ ἑγγονος τοῦ Δούκα » οὐδεὶς ἄλλος εἶνε ἢ
ὁ καλῶς εἰς ἡμᾶς γνωστὸς ἱστορικὸς Δούκας· διότι ὁ Δούκας
ἐκεῖνος εἶνε ἑγγονός τινος Μιχαὴλ Δούκα, περὶ ἄλλου δὲ ἱστο-
ριογράφου Δούκα οὐδὲν ἀπολύτως γνωρίζομεν. Ὡς φαίνεται τὸ
ὄνομα παρέπεσεν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἀπολεσθείσης ἱστορίας
τῆς Ἡπείρου, διότι ὁ συγγραφεὺς ἢ ἀντιγραφεὺς τις παρέλαβε
τὴν εἰσαγωγὴν ἀμετάβλητον σχεδὸν ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ
Δούκα, ἵνα συνάψῃ πρὸς αὐτὴν τὴν ἑαυτοῦ ἱστορίαν τῆς Ἡπεί-
ρου. Τὸ ἀπόσπασμα ἐξέδωκε πρῶτον ὁ Pouqueville, Voyage
dans la Grèce, τόμῳ 5 (1821) 200—210 καὶ κατ' αὐτὸν
ὁ Bekker ὁμοῦ μετὰ τῆς ποτε ὑπὸ Μαρτίνου Κρουσίου καὶ
Ἀδλερ ἐκδοθείσης Πολιτικῆς καὶ πατριαρχικῆς ἱστορίας
τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Βόννῃ 1849 σ. 407 σ. 207 ἐ.
Ἐν τῷ αὐτῷ τόμῳ ὁ Βέκκερος ὁμοίως ἐδημοσίευσεν (σ. 209 ἕως
279) κατὰ τὸν Πουκεβίλλ (ὡς ἀνωτέρω) μακρὰ χρονογραφικὰ
ἀποσπάσματα ἀναφερόμενα τοῦτο μὲν εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστο-

ρίαν τῆς Ἡπείρου, τοῦτο δὲ εἰς τὴν τουρκικὴν ἱστορίαν μέχρι τοῦ ιη' αἰῶνος), συμπεριλαβὼν πάντα ὑπὸ τὸν τίτλον Ἡπειρωτικά. Τὸ δεύτερον τῶν ἀποσπασμάτων τούτων, ἐπιγραφόμενον: Ἱστορία Πρελούμπου καὶ ἄλλων διαφόρων Δεσποτῶν τῶν Ἰωαννίνων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως αὐτῶν παρὰ τῶν Σέρβων ἕως τῆς παραδόσεως εἰς τοὺς Τούρκους, εἶνε τεμάχιον πληρεστέρου καὶ προεκδοθέντος ἤδη πονήματος, ὅπερ ὁ Βέκκερος ἠγνόει, ἥτοι τῆς χρονογραφίας τοῦ Κομνηνοῦ καὶ Πρόκλου. Ἴσως δὲ οἱ δύο οὗτοι συγγραφεῖς τοῦ ιε' αἰῶνος εἶνε οἱ συγγράψαντες τὴν μνημονευθεῖσαν ἱστορίαν τῆς Ἡπείρου, εἰς ἣν ἀντιγραφεὺς τις προσέθηκε πιθανὸν ἐκείνην τὴν χρονογραφικὴν συγκεφαλαίωσιν.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ πλήρες πόνημα τοῦ Κομνηνοῦ καὶ Πρόκλου ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Α. Μουστοξύδης, ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι 1845-47 σ. 407-579 (ἀρ. 8-10). — Κατὰ ταύτην τὴν ἐκδοσιν ἐπανέλαβεν αὐτὸ ὁ Γαβριήλ Δεσιούνης ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἱστορικὸν Κομνηνοῦ μοναχοῦ καὶ Πρόκλου μοναχοῦ περὶ διαφόρων δεσποτῶν τῆς Ἡπείρου, ἐν Πετροπόλει 1858 (μετὰ ῥωσικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων). — Ἄλλ' ἀμφότεραι αἱ ἐκδόσεις εἶνε τόσον σπάνιαι, ὥστε ὁ πλήρης Κομνηνὸς καὶ Πρόκλος εἶνε βεβαίως ἀπρόσιτοι εἰς τοὺς πλείστους τῶν λογίων.

2. Βοηθήματα: Charles Hopf, Chroniques Grécoromanes, ἐν Βερολίνῳ 1873, ὅπου ἐν σ. XXXI ἐ. περιέχονται πάντα τὰ βιβλιολογικῶς σχετιζόμενα πρὸς τὰ Ἡπειρωτικά, ἐν δὲ σ. 259-265 διάφοροι γραφαὶ καὶ διορθώσεις εἰς τὸ δεύτερον ἀπόσπασμα. — Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου (ἐν τόμοις δυσί, ἐν Ἀθήναις 1856-57) τόμῳ Ι. Προοίμιον σ. X ἐ, ὅπου μνημονεύεται καὶ μία ἐκδοσις τοῦ Κομνηνοῦ καὶ Πρόκλου «ὑπὸ τοῦ κυρίου Αἰνιάδος τῷ 1831 ἐν τινι (!;) περιοδικῷ», ὡς καὶ διάφοροι εἰδήσεις ἀνακοινοῦνται περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ Πρόκλου, ὅσας ἐκ τῆς ἐγχωρίας παραδόσεως συνέλεξε. — Τὸ κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα συγγραφέν πενιχρότατον Χρονικὸν Δρουπίδος (Χρονικὸν Ἀργυροκάστρου) ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεων ὁ Ἀθαν. Πετρίδης, Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα Ι 2 (1871) 1-64. — Νέα κριτικὴ ἐκδοσις τῶν Ἡπειρωτικῶν τούτων καὶ ἰδίως τοῦ Κομνηνοῦ καὶ Πρόκλου μετ' ἐξακριβώσεως τοῦ περὶ τῶν συγγραφῶν τούτων ζητήματος θὰ ἦτο ἀξιόλογος ἐργασία,

ἦν θὰ ἡδύνατο νὰ ἀναλάβῃ Ἑλλήν ζῶν ἐν Ἰωαννίνοις καὶ εἰδήμων τῆς ἀπὸ ἀλώσεως ἡπειρωτικῆς ἱστορίας.

165. Ἐκλογαὶ ἐκ χρονογραφιῶν, ἱστορικοὶ πίνακες καὶ τὰ παρόμοια. Ἐν τοῖς προηγουμένοις ἤδη ἐμνημονεύθησαν συγγράμματα, τὰ ὅποια ἢ καθ' ὁλοκληρίαν ἢ τοῦλάχιστον τμηματικῶς φέρουσι τὸν χαρακτῆρα ἐκλογῶν καὶ πινάκων ἱστορικῶν· τοιαῦτα εἶνε τὸ Πασχάλιον χρονικόν, τὸ Χρονογραφεῖον σύντομον τοῦ Νικηφόρου, ἡ σύνοψις τοῦ Ἰωήλ καὶ ἄλλα. Πολλοὶ ὅμως τοιαῦται συνόψεις παρεδόθησαν ἄνευ τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων, ἢ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Ἐπιτομή, Ἐκλογή κτλ. ἢ καὶ ἄνευ αὐτῆς. Ἐπειδὴ κατὰ τὸ πλεῖστον σύγκεινται ἐκ συντόμων σημειώσεων, ὀνομάτων καὶ ἀριθμῶν δὲν δύνανται νὰ καταλεχθῶσιν εἰς τὰ ἔργα τῆς λογοτεχνίας, διὸ καὶ δὲν ἀπαιτοῦσιν ἰδιαιτέραν μνησίαν· δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως καὶ νὰ ἀποσιωπήσωμεν αὐτὰς ἐντελῶς, διότι ἡ ἀξία τῆς ὕλης αὐτῶν ἐνίοτε εἶνε πολὺ μεγάλη, σχετίζονται δὲ καὶ στενῶς πρὸς τὰς μεγαλειτέρας χρονογραφίας καὶ ἱστορίας. Ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀπαριθμοῦνται αἱ σπουδαιόταται τῶν συνόψεων τούτων, αἵτινες κατὰ τε τὴν προέλευσιν καὶ τὴν ἀξίαν διαφέρουσιν ἀλλήλων πολὺ. Δὲν ἀποβλέπω ὅμως εἰς ἀκριβεστέραν αὐτῶν περιγραφὴν καὶ διερεύνησιν, ἢ ὅποια εἶνε κατορθωτὴ μόνον ἐν συναφείᾳ πρὸς ἐκτενεστέραν περὶ αὐτῶν ἔρευναν καὶ ἐπὶ τῇ βίψει πλήρων ἐκδόσεων.

1. Κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀξίαν τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ἡ Ἐκλογή ἱστοριῶν τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 854, χρονολογικὴ σύνοψις, ἥτις κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἔφθανεν ἀρχικῶς μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α', νῦν ὅμως διακόπτεται ἐν τῷ Ὁξίᾳ. Τὸ βιβλίον τοῦτο συνεγράφη κατὰ τινὰ εἰς τὸν παρισιανὸν κώδικα παρεμβεβλημένον χρονολογικὸν καθορισμὸν ἐπὶ Βασιλείου Α'. Ἄλλη δὲ παραλλαγή τῆς Ἐκλογῆς, ἥτις ἔχει κοινὸν τὸ προοίμιον πρὸς τὸν παρισιανὸν κώδικα καὶ φθάνει μέχρι τοῦ 1118, κεῖται ἐν κώδικι βιενναίῳ θεολογικῷ 133.

Τὸ παρισιανὸν ἀπόσπασμα ἐξέδωκεν ὁ J. A. Cramer, Anal. Paris. 2 (1839) 166-230.—Τὴν βιενναίαν παραλλαγὴν ἐξέδωκεν ὁ A. Wirth, Aus orientalischen Chroniken, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 σ. 3-24. Διορθώσεις εἰς τὸ ὑπὸ Wirth δημοσιεύμενον κείμενον ἔκαμεν ὁ K. Krumbacher ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 613-617.—Πρβ. H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885) 298-315.

2. Ἐκλογεὺς Κασωβονίου. (Eclogarius Casauboni). Εἰδικῶς πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ Εὐσεβίου ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα ἀνώνυμός τις βυζαντινὴ ἐκλογή, ἣν ὁ Κασωβόνιος ἀνεκώνωσεν εἰς τὸν Σκαλίγερον διὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα Thesaurus temporum (ἐν Λουγδούνῳ Βαταῶν 1606), ἐξ οὗ καὶ τὸ προκείμενον ὄνομα. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σκαλιγέρου δημοσίευσιν ἔμεινεν ἄγνωστον πλεον τὸ χειρόγραφον τῆς ἐκλογῆς ταύτης. Ἀλλ' ἀνεγνώρισεν αὐτὸ ὁ Κράμερος ἐν τῷ παρισιανῷ κώδικι 2600 καὶ ἐξέδωκεν αὐθις τὸ κείμενον, ἂν καὶ μεθ' ἱκανῶν ἀβλεψιῶν, ἐν τοῖς παρισιανοῖς ἀναλέκτοις αὐτοῦ 2 (1839) 115-163.—Τὸ πρὸς τὸν Εὐσέβιον σχετιζόμενον μέρος ἐξέδωκεν ἐξαιρέτως βοηθείᾳ ἀντιβολῆς, γενομένης ὑπὸ P. de Lagarde ὁ A. Schöne, Eusebii chronicorum libri duo, τόμ. 1^{ος}, ἐν Βερολίνῳ 1875.

3. Χρονογραφεῖον σύντομον, ἐσφαλμένως εἰς τὸν Εὐσέβιον ἀποδιδόμενον, ἐν μέρει μόνον πολῦτιμον συνεράνισμα, συνταχθὲν ἐν ἔτει 854 ἐπὶ τῇ βάσει πηγῆς ἐκ τῶν χρόνων τοῦ Νικηφόρου πατριάρχου. Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα χρονογράφων ἠντλησεν ἐξ αὐτῆς, ὡς φαίνεται, μόνον ὁ Ψευδοπολυδεύκης.

Ἐξεδόθη ὑπὸ A. Mai, Scriptorum veterum nova collectio I 2 (1825) 1-39.—Ὑπὸ A. Schöne, Eusebius 1 (1875) app. σ. 64-102. Ἐπειδὴ ὁ Schöne δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνέυρῃ τὸ μόνον γνωστὸν χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἐξήγαγεν ὁ Mai τὸ πονημάτιον, δὲν εἶχε νὰ πράξῃ ἄλλο ἢ νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Mai. Ἀνεῦρε δὲ αὐτὸ ὁ R. Reitzenstein, Zu Eusebius, ἐν Hermes 23 (1888) 148.—Πρβ. H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 σ. 329-345.

4. Χρονικὸν ἐπίτομον τοῦ βιενναίου θεολογικοῦ ἐλληνικοῦ κώδικος 40 (Nessel)· βραχεῖα χρονογραφία ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Ἰωάννου Κομνηνοῦ, σπουδαία διὰ τὰς εἰδήσεις αὐτῆς ἐκ τῆς θύραθεν ιστορίας.

Πρβ. H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885) σ. 345-357. Ἡ ἐνταῦθα (σ. 345) προαγγελθεῖσα ἐκδοσις ὑπὸ P. Klohe δὲν εἶδε τὸ φῶς.

5. Χρόνων ἀρίθμησις καὶ ὁμάς, πίναξ χρονολογικὸς ἐκ τῆς ἐποχῆς Μιχαήλ Γ' (842-867).

Ἐξεδόθη (κατὰ τὴν ἐκδοσιν Σκαλιγέρου) ἐν τῷ Πασχαλίῳ χρονικῷ ἐκδόσεως Βόννης II 78-87. — Πρβ. H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 σ. 388-390. Αὐτόθι σ. 391-396 γίνεται λόγος καὶ περὶ τινων ἄλλων μικρῶν πινάκων.

6. Ὁ λεγόμενος Βάρβαρος Σκαλιγέρου (Barbarus Scaligeri) ἦτοι ἡ βάρβαρος λατινικὴ μετάφρασις χρονογραφίας γραφείσης ἐπὶ Ζήνωνος ἢ Ἀναστασίου.

1. Ἐκδόσεις: Ἐξέδωκεν αὐτὸν (κατὰ τὸν Σκαλιγέρον) ὁ A. Schöne, Eusebius 1 (1875) app. σ. 177-239. Μέρος τοῦ ἀρχικοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ἀποκατέστησεν ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος, Περὶ τῆς λατινικῆς ἐπιτομῆς τοῦ Βαρβάρου, ἐν Jena 1884. — Τὸ ὅλον ἔργον ἐξέδωκε μετὰ πλήρους ἐκ τοῦ λατινικοῦ εἰς τὴν ἐλληνικὴν αὐθις μεταφράσεως ὁ C. Frick, Chronica minora 1 (1892) 184-371. — Τὰ ἀντίστοιχα πρὸς τὸ Liber generationis μέρη ἐξέδωκεν ὁ Th. Mommsen, Monumenta Germaniae hist., auctores antiquissimi IX 1 (1891 ἕως 1892) 91 ἔ., 272 ἔ.

2. Βοηθήματα: H. Gelzer, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 316-329 καὶ Zeitschrift für wissenschaftl. Theologie 24 (1883) 500 ἔ. Joh. Jos. Hoeveler, Die Excerpta latina Barbari, Festschrift der 43. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner dargeboten von den höheren Lehranstalten Kölns, ἐν Βόννῃ 1895 σ. 193-214.

7. Ἡ σύνοψις Βρυξελλῶν, ἥτοι σύνοψις τῆς ῥωμαϊκῆς ιστορίας ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος μέχρι τοῦ Ῥωμανοῦ Γ' (1028 ἕως 1033), περιέχουσα σπουδαίας τινὰς ἄλλως μὴ παραδοθείσας εἰδήσεις, π. χ. ἀκριβῆ χρονολογικὸν καθορισμὸν τῆς πρώτης ἐφόδου τῶν Ῥώσων κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἐν ἔτει 860).

Ἐκ τοῦ κώδικος Bruxell 11376 ἐξέδωκεν ὁ Fr. Cumont, *Anecdota Bruxellensia. I* (= *Recueil de travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres, 9e fascicule*), ἐν Gand 1894. — Περὶ τῆς εἰρημένης χρονολογίας πρὸς *B. Βασιλιέφσκη* ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 1 (1894) 258 ἔ. — C. de Boor, *Der Angriff der Rhos auf Byzanz* ἐν Βυζαντ. Δελτίῳ 4 (1895) 445-466.

8. Ἀποσπάσματα χρονογραφίας ἀστικῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ βιβλίου ἅμα βασιλειῶν αὐτῆς κρύπτονται βεβαίως μεταξὺ τῶν ἐκλογῶν ἐν H. Valesius, *Theodreti ep. Cyri et Evagrii schol. etc. hist. eccles.* ἐν Ἀμστελ-δοδάμῳ 1695 σ. 567 ἔ. καὶ J. A. Cramer, *Anecd. Paris*, 2 (1839) 111, 32 ἔ.

Ὅμοιον χαρακτῆρα φέρει ὁ *Μέγας χρονογράφος*, τοῦ ὁποίου τεμάχια τινὰ εἶνε γεγραμμένα ἐν τῇ ᾧα τοῦ οὐατικανοῦ κώδικος τοῦ Πασχαλίου χρονικοῦ. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ A. Freund, *Beiträge zur antiochenischen und konstantinopolitanischen Stadtchronik*, Dissert., ἐν Jena 1882.

9. Χρονικὸν μερικὸν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρις Ἀλεξίου Κομνηνοῦ περιέχει ὁ βιενναῖος θεολογικὸς κώδιξ 244 (Nessel). Τεμάχια ἐξ αὐτοῦ ὑπὸ A. Wirth, *Chronographische Späne*, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 σ. 48 — 51. Αὐτόθι σ. 51 — 58 παρέχει ὁ Wirth πολυαριθμοὺς ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βραχυτάτας ἐκλογὰς ἐξ ὁμοίων συνόψεων τῶν κωδίκων μαρκιανοῦ VI 31, βιενναίου 8, βιενναίου ιστορικοῦ 35, οὐατικανοῦ 197 (χρονολογία ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Φωτεινοῦ καὶ Κυρίλλου), παρισιανοῦ 1775 — 1783, 1355, 1154, 1784, οὐατικανοῦ 573, βενετικοῦ II 90, παλατίνου (τῆς Χαίδελ-

βέργης) 356, βιενναίου θεολογικοῦ 304, 277, 153, λαυρεντιανοῦ 59, 31. — Πενιχροτάτας χρονολογικάς σημειώσεις ἀπὸ τοῦ 1188 — 1516, αἵτινες προσετέθησαν ὑπὸ ὑστέρας χειρὸς εἰς τὸ τέλος τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 1714, ἐξέδωκεν ὁ G. M. Thomas, *Date storico — cronologiche Bizantine*, ἐν *Rivista di filologia* 2 (1874) 493 — 497. — Κατάλογον τῶν ὀρθοδόξων καὶ αἰρετικῶν αὐτοκρατόρων ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ κώδικος Bodl. Clark. 11b ὁ J. A. Cramer, *Anecd. Oxon.* 4 (1837) 249 ἐ.

10. Πολυάριθμοι ἐκλογαὶ χρονογραφιῶν καὶ χρονολογικοὶ πίνακες, οἵτινες πολλάκις καταβαίνουνσι μέχρι τουρκοκρατίας, κεῖνται ἀνέκδοτοι καὶ παρημελημένοι ἐν τῷ κονιορτῷ τῶν βιβλιοθηκῶν. Πρὸς διευκόλυνσιν ἐρευνητοῦ τινος τοῦ διεσκορπισμένου τούτου ὕλικου σημειῶνω χειρόγραφά τινα, τὰ ὅποια συνέπεσε νὰ παρατηρήσω, ῥητῶς ἔμως ἀναφέρω ὅτι οὔτε τὴν συλλογὴν αὐτῶν συστηματικῶς ἐπεδίωξα, οὔτε ταξινόμησίν τινα ἀπεπειράθην. Ἀπαριθμῶ ἀπλῶς τὰ χειρόγραφα κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν τῶν βιβλιοθηκῶν:

1. Κώδιξ Βαρθερίνος III 1 (τουρκικὴ ἱστορία ἀπὸ τοῦ 1373 — 1512).

2. Βοδληϊανοῦ Βαροκκινιανοῦ 25, φύλλω 233 — 243, (μικρὰ ἐκκλησιαστικὴ χρονογραφία, πραγματευομένη καὶ περὶ διαδοχῆς καὶ καθαιρέσεως τῶν πατριαρχῶν).

3. Τοῦ Ἐσκουριᾶλ Υ. I. 3 (ἐκλογὴ τῆς ἱστορίας τῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ Γαλιηνοῦ μέχρι Μιχαὴλ Γ'· πρβ. τὴν κατάλογον τοῦ E. Μίλλερ σελ. 261).

4. Τοῦ Λουγδούνου 66 φύλλω 1 — 18 (χρονολογία τῶν αὐτοκρατόρων).

5. Τῆς Μαδρίτης 72 φύλλω 140 — 176 (χρονογραφία ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Κωνσταντίνου Θ' Παλαιολόγου· πρβ. καὶ κατάλογον τοῦ Ἰριάρτη σ. 265 ἐ.).

6. Τῆς Μόσχας συνοδικοῦ 406 τοῦ 16' αἰῶνος φύλλω 208 ἐ. (χρονολογία ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Ἀλεξίου Κομνηνοῦ· πρβ. τὴν κατάλογον Βλαδιμήρου σ. 605).

7. Τῆς Μοδένης III D. 3 (πλὴν τοῦ Ζωναρᾶ κατάλογοι τῶν αὐτοκρατόρων καὶ αὐτοκρατειρῶν, τῶν πατριαρχῶν κτλ.)

8. Τῆς Νεαπόλεως II. A. 12 φύλλω 102-110 (χρονογραφεῖον ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Ῥωμανοῦ Λακαπηνοῦ).

9. Πατμιακὸς 132 (Χρονογραφία ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Ῥωμύλου καὶ Ῥώμου).

10. Πατμιακὸς 286 (Χρονολογικὴ σύνοψις ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μέχρι τοῦ τέλους ἰΓ' αἰῶνος.)

11. Πατμιακὸς 287 (Ἱστορία τῶν Ὀθωμανῶν μέχρι Σελῆμ Β' μετὰ συνημμένης ἱστορίας τῶν πατριαρχῶν).

12. Τοῦ Τουρίνου 167 (νῦν G. VI 20) (Χρονολογία τῶν Παλαιολόγων καὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων).

13. Τοῦ Τουρίνου 281 (νῦν B. VI 13) φύλλω 9-26 (πενιχρὰ δημώδης ἐλληνικὴ χρονογραφία ἀπὸ Θεοδοσίου Β' μέχρι Ἰωάννου Κομνηνοῦ).

14. Οὐατικανὸς 162 φύλλω 72 (Χρονογραφία κτλ.)

15. Οὐατικανὸς παλατῖνος 369 - φύλλω 137-150 (σύνοτομος χρονογραφία ἀπὸ Σεμιράμιδος μέχρι Ἰωάννου Παλαιολόγου πρῶ. τὸν κατάλογον Στέφενσων σ. 238).

16. Βιενναῖος θεολογικὸς 58 (Nessel) φύλλω 142 (χρονολογικὴ σύνοψις ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι 1026).

17. Βιενναῖος θεολογικὸς 261 (Nessel) φύλλω 261 ἕως 275 (Δημώδης ἐλληνικὴ χρονογραφία τῶν Τούρκων Σουλτάνων μέχρι 1566).

18. Βιενναῖος φιλολογικὸς 219 (Nessel) φύλλω 108v ἕως 111v (χρονολογικὸς πίναξ ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι τοῦ 1204).

11. Ἀκριβέστερας διερευνήσεως χρήζουσι καὶ οἱ ἐν ἀπειραριθμοῖς χειρογράφοις κείμενοι συνοδικοὶ πίνακες. Περὶ τῶν συνόδων συνέγραψε διδασκτικὸν ποίημα ὁ Μιχαήλ Ψελλός. Πεζὴ πραγματεία περὶ τῶν συνόδων φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Νεΐλου Διασσορίνου· πρῶ. τὴν εἰς τοῦτον τὸν συγγραφεῖα ἀφιερουμένην παράγραφον. Ὁμοίον πόνημα ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰλαρίω-

νός τινος κεῖται ἐν κώδικι Harl. 5607. Ὁ συγγραφεὺς εἶνε ἴσως ὁ ἴδιος Ἰλαρίων, ὃν ἀναφέρει ὁ Fabricius, Biblioth. gr. ed. Harl. 11, 459. Συνοδικούς τινες πίνακας ἐξέδωκεν ὁ P. Harduin, Acta conciliorum 5 (1714) 1463—1478.

12. Τέλος πρέπει νὰ μνημονευθῇ ἐνταῦθα ἡ λεγομένη ἱστορικὴ Παλαιά, ἥτοι ἐκλογή ἐκ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης ἐπηυξημένη διὰ παντοίων ἀποκρύφων καὶ δημωδῶν προσθηκῶν, ἥτις σημαντικὴν θέσιν κατέχει εἰς τὰς σλαβικὰς λογοτεχνίας, ἀλλ' εἰς ἑλληνικὰ χειρόγραφα σπανίως ὥς φαίνεται εὐρίσκεται. Ἑλληνικὸν αὐτῆς κείμενον ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ βιενναίου θεολογικοῦ κώδικος 247 (Nessel) συμβουλευθεὶς καὶ τὸν οὐατικανὸν (Ottob.) 205 ὁ A. Vassilief, Anecdota graecobyzantina 1 (1893) 188 ἕως 292. Πρβ. σ. XLII—LVI. Ὁ Βασίλειος ἀναφέρει προσέτι σ. 6 ε. τὸν μαρκιανὸν κώδικα II 501 τοῦ 16' αἰῶνος καὶ τὸν βιενναῖον ἱστορικὸν 119 τοῦ 15'—15' αἰῶνος, ἐν τῷ ὁποίῳ μία Παλαιὰ ἀποδίδεται εἰς τὸν Ψελλόν. Εἰς τούτους προστίθεται ὁ κώδιξ οὐαλλικελιανὸς F. 68 φύλλω 198 μέχρι 207φ. Περιέχει συντετμημένον κείμενον, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ καὶ ἡ ἀρχὴ ἔχουσιν ὥς ἐξῆς: Χρονικὸν σύντομον ἐκ τοῦ παλαιοῦ. Ἀαδᾶμ (οὕτως) ἐγέννησεν υἱὸς γ'.

Τὰς σπουδαιότητας ἐκλογὰς καὶ τοὺς πίνακας χαρακτηρίζει ὁ H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885). — Τινὰ παρὰ A. Wirth, Aus orientalischen Chroniken, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894 (μετὰ μερίστης περισκέψεως πρέπει νὰ χρησιμοποιοῖ τις αὐτόν· ἴδε ἀνωτέρω § 95. 6. B).—Γενικὴ ἔκδοσις τῶν «μικρῶν βυζαντηνῶν χρονογραφιῶν» (Chronica minora) παρασκευάζεται ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου. Εὐχόμεθα ἵνα ὁ συγγραφεὺς μὴ περιορισθῇ εἰς τὰ ἀνέκδοτα κείμενα, ἀλλὰ καταρτίσῃ συλλογὴν τῶν τε ἐκδεδομένων καὶ τῶν ἀνεκδότων ἀκριβῆ, πλήρη καὶ συνοπτικὴν.

166. Ἀνέκδοτοι καὶ ἀπολεσθεῖσαι ἢ ἐξαφανισθεῖσαι χρονογραφίαι. Μεταξὺ τῶν μὴ ἐκδεδομένων χρονογραφιῶν ἡ

σπουδαιότητα εἶνε ἡ τοῦ Σκυλίτζη· ἴδε § 151.—Σπουδαιότητα διὰ τὴν ἔρευναν τῶν πηγῶν θὰ εἶχεν ἡ ἔκδοσις τῆς μεγάλης ἀνω-
νύμου χρονογραφίας τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 1712, ἣτις ἀνε-
γνωρίσθη ὡς κυρία πηγὴ τοῦ Κεδρηνοῦ. — Ἐν τῷ κοῖσλινιανῷ
κώδικι 229 τοῦ 1-16' αἰῶνος φύλλω 158-203, ὅστις νῦν εὐρίσκεται
ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Μόσχας, καὶ ἐν κώδικι
τῆς Δρέσδης εὐρίσκεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου Ἀλεξαν-
δρέως χρονογραφία σπουδαία ἅτε βασιζομένη ἐπὶ καλῶν ἀρχαίων
πηγῶν, ἣτις ἐκτείνεται ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι τοῦ 912 μετὰ Χριστόν.
Ἐν τῷ κοῖσλινιανῷ ἡ ἐπιγραφὴ αὐτῆς ἔχει ὡς ἑξῆς: Πέτρου
χριστιανοῦ καὶ ὀρθοδόξου Ἀλεξανδρέως ἑκθεσις χρόνων ἐν συν-
τόμῳ ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως νῦν, ἐν δὲ τῷ τῆς Δρέσδης: Πέτρου ὀρθο-
δόξου χρονογραφία ἐν συντόμῳ ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως τῆς βασιλείας
Κωνσταντίνου τοῦ πενθεροῦ Εἰρήνης. Ἐκδοσιν τῆς χρονογραφίας
ταύτης παρασκευάζει ὁ Ed. Thrämer. Προχείρως ἔδωκε πληρο-
φορίας περὶ αὐτῆς ἐν τῷ παρτήματι τῆς Γενικῆς ἐφημερίδος τοῦ
Μονάχου τῆς 4ης Ἰανουαρίου 1892 σ. 3. πρβ. A. Wirth, Aus
orientalischen Chroniken σ. XXVIII. Δὲν εἶνε γνωστὴ ἔτι κατὰ
τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸ περιεχόμενον ἡ μακρὰ χρονογραφία ἡ ἐν
τῷ συνοδικῷ κώδικι τῆς Μόσχας 407 (Βλαδιμήρου) τοῦ 16'
αἰῶνος, (φύλλω 1-250) ἣτις ἄρχεται ἀπὸ τῆς κοσμοποιίας καὶ λή-
γει εἰς τὸν Μανουὴλ Κομνηνόν· ἐν φύλλω 281-286 ἀκολουθεῖ
καὶ συνέχεια μέχρι τουρκοκρατίας.

Πιθανῶς ἀπολεσθέντας χρονογράφους ὀνομάζει ὁ Σκυ-
λίτζης ἐν τῷ προσιμίῳ του. πρβ. ἀνωτέρω σ. 157. Περὶ τοῦ ὑπ'
αὐτοῦ μνημονευομένου Μανουὴλ γνωρίζομεν, ὅτι ἀφηγήθη ἐν ὀκτὼ
βιβλίοις τὰς πράξεις τοῦ Ἰωάννου Κουρκούα τοῦ περιφήμου στρα-
τηγοῦ Ῥωμανοῦ Α'. Ὁ ὑπὸ τοῦ Σκυλίτζη ἀναφερόμενος Θεόδω-
ρος Δαφνοπάτης εἶνε πιθανῶς συγγραφεὺς τοῦ τελευταίου μέ-
ρους τῶν μετὰ τὸν Θεοφάνην, τουτέστι τῆς ἱστορίας τοῦ Κων-
σταντίνου Πορφυρογεννήτου καὶ Ῥωμανοῦ Β'. πρβ. ἀνωτέρω §
145 καὶ ἐν παραγράφῳ «Θεόδωρος Δαφνοπάτης ἐν τῷ τμήματι

Ῥητορική». Πολλοὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Σκυλίτζη ἀναφερομένων συγγραφέων οἷον Νικηφόρος ὁ Φρύξ, ὁ Θεόδωρος Σίδης καὶ ὁ ἀνεψιός του Θεόδωρος Σεβαστείας, Δημήτριος ὁ Κυζίκου καὶ ὁ μοναχὸς Ἰωάννης Λυδὸς μᾶς εἶνε ἄγνωστοι. Περὶ Δημητρίου τοῦ Κυζίκου δυνατόν νά ὑποθεθῇ ὅτι εἶνε αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Δημήτριος, πρὶς ὃν ὁ ποιητὴς Χριστοφόρος ὁ Μυτιληναῖος προσεφώνησε παραμυθητικὸν ποίημα διὰ τὴν ποδάγραν ἐξ ἧς ἔπασχεν¹⁾. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου οὐδὲν ὠφελούμεθα, διότι οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν καὶ περὶ τούτου τοῦ ποδαγροῦντος.

1. Χρονογραφία τοῦ παρισianoῦ κώδικος 1712: Τὸ ἀπὸ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου μέχρι τέλους τμήμα ἐξεδόθη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συμεὼν Λογοθέτου, ἴδε § 149. — Περὶ ὁλοκλήρου τοῦ πρώτου μέρους μέχρι τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων πληροφορεῖ ὁ H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885) 357-384· πρβ. αὐτόθι I (1880) 68. — Παρατηρήσεις τινὲς ὑπὸ E. Patzig ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896) 29 ἐ.— K. Praechter, Die römische Kaisergeschichte bis auf Diocletian im cod. Paris 1712 und im cod. Vatic. 163, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 5 (1896).

2. Δείγματα βραχύτερα καὶ μακρότερα ἐξ ἀνεκδότων χρονογραφιῶν διαφόρων εἰδῶν, αἵτινες κεῖνται ἐν τοῖς κώδιξι Marc. Cl. 251, Cl. VII 16, 17, 18, 20, 22, ἐξέδωκεν ὁ I. Bekker ἐν Abhandl. der Berliner Akad. 1841 σ. 41-65. — Ἄλλας τινὰς πληροφορίας παρέσχεν ἐκ χειρογράφων τῆς Βενετίας ὁ J. Müller, Byzantinische Analekten, ἐν Sitzungsberichte der Wiener Akad. 9 (1852) 336 419 (τὸ ἐν § 162 μνημονευθὲν ποίημα, ἐπιστολὰς καὶ περιγραφαί).

3. Πίνακα ἀνεκδότων χρονογράφων παρέχει ὁ Fabricius, Bibl. gr. ed. Harl. VII 471 ἐ. Μεταξὺ διαφόρων γνωστῶν τοιοῦτων ἀναφέρει μίαν τοῦ Συμεὼν Σηθ ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι Κωνσταντίνου Δούκα, γεγραμμένην εἰς τὴν δημόδῃ ἐλληνικῇ καὶ ἀποκειμένην ἐν τῷ

¹⁾ Versi di Christoforo Patricio ed. Ant. Rocchi, ἐν Ῥώμῃ 1887 σ. 27.

οἰκουμενικῶ πατριαρχείῳ. — Ἀπολεσθέντας χρονογράφους ἀναφέρει ὁ Α. Wirth, Aus orientalischen Chroniken. σ. 255 ἐ (δυστυχῶς ἄνευ ἀκριβεστέρων πληροφοριῶν καὶ μαρτυριῶν).

167. Δημῳδεῖς χρονογραφίαι, παραφράσεις, χρονογραφίαι ἐκ τῆς τουρκοκρατίας. Περὶ τῶν ἐν δημῳδαὶ ἐλληνικῇ γλώσσῃ συγγραφεισῶν χρονογραφιῶν καὶ παραφράσεων ἀνεφερα ἤδη γενικῶς ἐν σελίδι 443, διάφορα δὲ τοιοῦτότροπα ἔργα ἀπηριθμήθησαν ἐν τῷ εἰδικῷ κεφαλαίῳ περὶ ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων. Δείγματά τινα δημῳδῶν χρονογραφιῶν ἐκ χειρογράφων τῆς Βενετίας παρέχει ὁ Ἑμ.μ. Βέκκερος ἐν ταῖς Abhandl. τῆς Βερολινίου Ἀκαδημίας 1841 σ. 41—65. Περὶ τῶν ἐνταῦθα δὲ ἀπανθισμάτων ἐκ τῶν μαρκιανῶν κωδίκων VII 18 καὶ 20 πρῶ. καὶ E. Patzig, Johannes Antiochenus und Johannes Malalas, Programm, ἐν Λειψία 1892 σ. 1 καὶ 10 ἐ.

Ἰκανῶς πενιχρὰν χρονογραφίαν εἰς γλῶσσαν δημῳδὴ ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι Κωνσταντίνου Παλαιολόγου περιέχει ὁ μαρκιανὸς κώδιξ VI 43 τοῦ ἔτους 1719 φύλλῳ 1—135. Ἐπιγραφὴ καὶ ἀρχὴ αὐτῆς: Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἀγίῳ τοῦ χρονογράφου ἀρχομένου ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως γράφων (οὕτως) τοὺς βασιλεῖς κατ' ὄνομα ἕως εἰς τὴν βασιλείαν Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου ἔχων καὶ τὰ πάτρια τῆς Ἀγίας Σοφίας. Εἰς ἔτους πέντε χιλιάδες πεντακόσιοι ἕξι χρόνοι ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἐγεννήθην ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τοὺς σαράντα δύο χρόνους τῆς βασιλείας Αὐγούστου Καίσαρος. Ἡ ἀφήγησις εἶνε πλήρης χονδροειδεστάτων λαθῶν· κατὰ τὸν συγγραφέα τούτων οἱ Λατῖνοι ἐδυνάστευσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ βραχύτατον δῆθεν μετὰ τὸ 1204, ἀμέσως δὲ διεδέχθησαν αὐτοὺς Ἕλληνες αὐτοκράτορες, ὡς ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης καὶ οὕτω καθεξῆς.

Εἰς τὴν ὁμάδα τῶν παραφράσεων ἀνήκει πλὴν ἄλλων καὶ ἡ χρονογραφία τοῦ ἐν Τουρίνῳ κώδικος 526 (νῦν B. IV. 4), ὅστις

περιέχει ὡς φαίνεται συνεράνισμα ἐκ τοῦ Θεοφάνους καὶ Ζωναρᾶ εἰς λεκτικὸν ἀπλούστερον. Πρβ. Βυζαντηνοῦ Δελτίου 4 (1895) 513. Ὅμοιον τι πρόστυχον ἔργον κρύπτεται ὡς φαίνεται ἐν τῷ βερολινίῳ κώδικι (Philippinensis) 1634 τοῦ 15' αἰῶνος· πρβ. περὶ αὐτοῦ Guil. Studemund et L. Cohn, Codices ex bibliotheca Meermanniana Philippii graeci nunc Berolinenses, ἐν Βερολίῳ 1890 σ. 99 ε.

Περιεργότατον παράδειγμα τῶν δημῶδων παραφράσεων εἶνε ὁ παρισιανὸς κώδιξ (supplem. gr.) 467 τοῦ 15' αἰῶνος. Περιέχει ἱστορίαν ῥωμαϊκὴν, βυζαντηνὴν καὶ τουρκικὴν ἀπὸ Αἰνείου μέχρι Μουράτ Δ' (1623-1640) εἰς δημῶδες εὐληπτον λεκτικόν, ἐφ' οὗ ὀλίγιστα ἐπέδρασεν ἡ λογία γλῶσσα. Ἐπιγραφὴν φέρει: «Βιβλίον χρονογραφικὸν κυροῦ Γεωργίου τοῦ Συγγέλου (οὕτως) καὶ Ἰουστίνου καὶ Εἰρηναίου τῶν παλαιῶν χρονογράφων περιέχον περὶ τοῦ πότε ἐκτίσθη ἡ Ῥώμη καὶ περὶ τῶν βασιλέων αὐτῆς καὶ περὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πότε βασιλεὺς [ἐγένετο] καὶ περὶ τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν». Ἀρχίζει δέ: «Βασιλεὺς πρῶτος τῆς Ῥώμης. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἠφανίσθη ἡ Τρωάδα ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας». Ἐκ τῶν τριῶν ἀναφερομένων συγγραφέων ὁ πρῶτος εἶνε βεβαίως ὁ γνωστὸς Γεώργιος σύγκελλος, ἀλλὰ τίνες εἶνε ὁ Ἰουστίνος καὶ Εἰρηναῖος, δὲν γνωρίζομεν. Ὁ ὑπὸ τοῦ Μαλάλα συχνάκις ἀναφερόμενος (π. χ. σελ. 160, 9) Εἰρηναῖος ὁ σοφὸς βεβαίως δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τοῦτον. Τὸ πρῶτον μέρος τῆς χρονογραφίας εἶνε ὡς φαίνεται ἐλευθέρᾳ διασκευῇ τοῦ Συγγέλου καὶ Θεοφάνους. Κατόπιν ἀκολουθεῖ ἐν φύλλῳ 119-177 παράφρασις τοῦ Σκυλίτζη, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον ὅμως ἐνταῦθα παραδόξως φθάνει μέχρις Ἰωάννου Κομνηνοῦ. Μετὰ σημείωσιν περὶ τοῦ χρόνου τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἀκολουθεῖ ἡ παρατήρησις: ἕως ὧδε τελειώνει ὁ Ἰωάννης Σκυλίτζης ὁ χρονογράφος. Τὸ τέλος ἀποτελεῖ σύντομος συνέχεια μέχρι Μουράτ τοῦ Δ' (ἐν φύλλῳ 177-216).

Ἄλλην χρονογραφίαν γεγραμμένην ὁμοίως εἰς ἐντελῶς ἀκαλ-

λώπιστον δημώδη γλῶσσαν, ἣν περιέχει ὁ κῶδιξ 462 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετοχίου τοῦ Ἀγίου Τάφου, ἀναλύει ὁ Ἀλέξ. Κιρπίτσνικωφ, *Eine volkstümliche Kaiserechronik*, ἐν Βυζαντηνῶν Δελτίῳ 1 (1892) 303-315. Πρβ. Β. Ἰστριν, περὶ τοῦ ζητήματος τῶν δημῶδων ἐλληνικῶν χρονογραφιῶν ἐν ταῖς Βυζαντηνοῖς Χρονικοῖς 2 (1895). — Παράφρασις τις πρέπει νὰ εἶνε καὶ ἡ εἰς Νικηφόρον Βοτανειάτην καταλήγουσα δημώδης χρονογραφία ἐν τῷ ἀθωντικῷ κώδικι 3874 τοῦ 15' αἰῶνος.

Ὁ ἐκ Ναυπλίου Μανουὴλ Μαλαξὸς συνέγραψε κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ 15' αἰῶνος χρονογραφίαν ἀπὸ δημιουργίας μέχρι τοῦ 1573· κεῖται ἀνέκδοτος π. χ. ἐν ταῖς κώδιξι παρισιανῶ 4790 καὶ Harl. 5632. Τοῦ αὐτοῦ ἱστορίαν τῶν πατριαρχῶν ἀπὸ τοῦ 1454-1578 ἐξέδωκεν ὁ Μαρτῖνος Κρούσιος ἐν τῇ Τουρκογραφίᾳ, ἀνετυπώθη δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ τῆς Βόννης, ἐν Βόννῃ 1849. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ καὶ τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ Νικολάου Μαλαξοῦ πρβ. Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνικὴν φιλολογίαν* σ. 184 ἐ. Τὸ ὑπὸ Σάθα ἐν σελίδι 186 λεγόμενον ὅτι ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλαξοῦ λήγει εἰς τὸ ἔτος 1529 δὲν εἶνε φαίνεται ὀρθόν· τοῦλάχιστον ἐν τῷ παρισιανῷ χειρογράφῳ φθάνει μέχρι τοῦ 1573.

Τὸ προσφιλέστατον ἱστορικὸν ἐγχειρίδιον τοῦ 15' καὶ 16' αἰῶνος εἶνε ἡ ἐν ἔτει 1630 συντελεσθεῖσα χρονογραφία Δωροθέου τοῦ Μονεμβασίας, ἀπὸ τῆς δημιουργίας ἀρχομένη καὶ εἰς τὰ 1629 τελευτῶσα. Πλὴν τῶν βυζαντηνῶν χρονογραφιῶν ἐπωφελήθη ὁ Δωρόθεος καὶ ἄλλα ἄσχετα πρὸς αὐτὰς βιβλία, ὅσων τὸ ἔμμετρον χρονικὸν τοῦ Μωρέως. Ἀλλὰ καὶ δὲν ἔγινεν εἰσέτι ἀκριβεστέρα περὶ τῶν πηγῶν αὐτοῦ ἔρευνα. Ἡ χρονογραφία τοῦ Δωροθέου ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ τὸ 1631· κατόπιν ἀνετυπώθη πολλάκις π. χ. ἐν Βενετίᾳ 1637, 1676, 1681, 1686. — Τεμάχιον αὐτῆς καὶ παρὰ Ch. Hopf, *Chroniques Gréco-romanes* σ. 237-239. — Περὶ τῶν ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεων πρβ. E. Legrand, *Bibliographie hell. du XVIIe siècle* 1 (1894) 290-299· 352

ε, 2 (1894) 327, 390-437. — Περὶ τοῦ βίου τοῦ Δωροθέου ἰδε Κ. Ν. Σάθα, Νεοελλην. φιλολογ. σ. 322 ε.

Πλὴν τοῦ Μαλαξοῦ καὶ Δωροθέου διεσώθησαν ἐκ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἄλλαι τινὲς ἐλληνικαὶ χρονογραφίαι, καὶ βίβλοι βασιλειῶν, περὶ ὧν ἔχομεν ἀκριβεστέραν γνῶσιν: Μία ἐκτενής, ἐλλιπής ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει δημώδης χρονογραφία ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι Σελήμ Β' (1266) κεῖται ἐν κώδικι βοδλ.η.αν.Ϝ κανονικῶ 67 τοῦ ιε' αἰῶνος, ἐκ φύλλων 372. Συγγενὴς πρὸς αὐτὴν εἶναι ὡς φαίνεται ἡ ἐκτενὴς χρονογραφία ἀπὸ Αἰνείου μέχρι Σελήμ Β' ἐν τῷ ἀθωνιτικῷ κώδικι 3290 τοῦ ἔτους 1623 ἐν φύλλῳ 1 — 176. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου Μονεμβασίας διασώζει ὁ κώδιξ Harl. 5742 χρονογραφίαν ἀπὸ δημιουργίας μέχρι τοῦ τελευταίου Παλαιολόγου, ἥτις κατὰ τὸν κατάλογον συνετάχθη τὸ 1570. Εὐκόλον εἶναι νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι πρέπει νὰ γραφῇ Δωρόθεος ἀντὶ Θεόδωρος καὶ ὅτι τὸ ἔργον εἶνε αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ τοῦ Δωροθέου Μονεμβασίας (ἴδε ἀνωτέρω): ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀντιφάσκει ὁ μνημονευθεὶς χρόνος τῆς συντάξεως αὐτοῦ. Χρονογραφίαν ἡμιιάζουσαν πρὸς τὴν τοῦ Δωροθέου περιέχει ὁ ἀθωνιτικὸς κώδιξ 3286 τοῦ ιε' αἰῶνος: μέρη αὐτοῦ εὐρίσκονται καὶ ἐν ἀθωνιτικῷ κώδικι 3293. Πρβ. Σπυρ. Π. Λάμπρου, Catalogue of the greek mss on Mount Athos I (1895) 297 ε. 300. Ἰκανῶς ἐκτενὴ χρονογραφίαν ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Παλαιολόγου μέχρι τῶν τουρκικῶν χρόνων περιέχει ὁ ἀθωνιτικὸς κώδιξ 3797 τοῦ ιε' αἰῶνος (ἀρ. 36).

Συνοπτικὴν χρονογραφίαν συνέγραψε περὶ τὰ μέσα τοῦ ἡαἰώνου πιθανῶς ὁ Νεόφυτος Μαυρομάτης, μητροπολίτης Ἀρτης, ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ Ι. Σακελλίωτος ἐν Πατριακῇ βιβλιοθήκῃ, ἐν Ἀθήναις 1890 σ. 289-315· πρβ. αὐτόθι σ. 145 ε.

Ὀλίγον κατόπιν συνέγραψεν ὁ Καῖσαρ Δαπόντης ποίημα ἐν στίχοις πολιτικοῖς, Βίβλος βασιλειῶν ἐπιγραφόμενον, ὅπερ διεσώθη π. χ. ἐν κώδιξιν ἀθωνιτικοῖς 2587 καὶ 2588. Περὶ τῶν ἄλλων πολυαρίθμων συγγραμμάτων καὶ τοῦ βίου τοῦ

Δαπόντη πρβ. Κ. Ν. Σάθα, Νεοελλην. φιλολογίαν 501 ἕως 505.

Πατριαρχικὸν χρονικὸν τῶν ἀπὸ τοῦ 1453 - 1794 χρόνων συνέγραψεν ὁ Κύριλλος Λαυριώτης, ἐκδοθὲν ὑπὸ Μ. Ι. Γεδεών ἐν Παρνασσῷ 6 (1877) 3-52. Παρατηρήσεις ὑπὸ Α. Πετρίδου ἐν Παρνασσῷ 6 (1877) 253-258).

Συλλογὴν χρονογραφιῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας ἐξέδωκεν ὁ Κ. Ν. Σάθα, ἐν Μεσαιων. βιβλιοθ. 3 (1872). — Τινὰ καὶ παρὰ Ch. Hopf, Chroniques Gréco-romanes, ἐν Βερολίῳ 1873.

168. Τοπικαὶ χρονογραφίαι. Μονογραφίαι. Εἶνε βέβαιον ὅτι καὶ ἐν τῷ βυζαντηνῷ αἰῶνι δὲν ἐξέλιπον ἐντελῶς αἱ τοπικαὶ ἱστορίαι, τῶν ὁποίων μέγα πλῆθος γνωρίζει ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἐκ τοῦ Μαλάλα π. χ. γνωρίζομεν χρονικὰ τῆς Ἀντιοχείας, τοιαῦτα δὲ εἶχον καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἄλλαι πόλεις. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ εἰδικὰ ταῦτα ἔργα ἐνωρίς ἤδη συμπεριελήφθησαν ἐντὸς τῶν χρονικῶν τοῦ κράτους καὶ τῶν χρονογραφιῶν, εἶχον δὲ ὡς εἰκὸς καὶ ἐξ ἀρχῆς περιωρισμένην διάδοσιν, ἀπωλέσθησαν καὶ ἐνωρίς. Κατὰ δὲ τοὺς ὑστέρους βυζαντηνοὺς χρόνους, καθ' οὓς πᾶσα ἡ πνευματικὴ κίνησις συνεκεντρώνετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ θεραπεία τῆς τοπικῆς ἱστοριογραφίας ἐξέλιπε σχεδὸν ἐντελῶς ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐξ ἐτέρου κατέστη εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὸ κέντρον καὶ ὁ πυρὴν τοῦ κράτους, ὥστε τὰ χρονικὰ αὐτῆς ἀπέβαινον καὶ χρονικὰ τοῦ κράτους ἢ τᾶνάπαλιν αἱ νῦν συγγραφόμεναι ἱστορίαι αὐτοῦ ἐπλήρουν καὶ τὴν ἀνάγκην ἐνὸς χρονικοῦ ἐκείνης. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς διὰ τόσον ἀσημάντων ἔργων ἐκπροσωπεῖται τὸ γένος τῶν τοπικῶν ἱστοριῶν ἐν τῇ βυζαντηνῇ λογοτεχνίᾳ, ὅπερ ἀλλαχοῦ εἶνε σημαντικώτατον. Πλὴν τῶν ἐν § 164 διαληφθέντων ἔργων μνημονευτέον καὶ τὰ ἐξῆς :

Ὁ μοναχὸς Χειλᾶς ἀφηγήθη διὰ γλώσσης ἀκόμψου τὰς τύχας τῆς ἐν Κυθήροις μονῆς καὶ τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Θεοδώρων ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του. Τὸ πονημάτιον τοῦτο, ὅπερ παρέχει ἀξιολόγους πληροφορίας περὶ τῶν ὑπὸ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν νήσων, ἐξεδόθη δὲ τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ μαρκιανοῦ κώδικος VII 19 ὑπὸ τὸν τίτλον: Χρονικὸν περὶ τοῦ ἐν Κυθήροις μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου νῦν πρῶτον ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου μετὰ σημειώσεων δημοσιευθὲν ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Βελούδου, Ἐνετίησιν 1868. Αὔθις ἐξέδωκεν αὐτὸ ὁ Ch. Hopf, *Chroniques Gréco-romanes* σ. 546 — 558.

Περὶ τινος ἀπὸ τοῦ 1598 — 1642 ἐκτεινομένης χρονογραφίας τῶν Σερρῶν συγγραφείσης κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ ἱερέως Συναδινοῦ, καὶ περιεχομένης ἐν τῷ ἀθωνιτικῷ κώδικι 3226 ὁμιλεῖ ὁ Σπυρ. Π. Λάμπρος ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολόγου ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος 2 (1885 — 1889) 640 — 650.

Μικράν διήγησιν περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πόλεως Μονεμβασίας, ἐν ᾗ λόγος γίνεται καὶ περὶ τῶν Τσακόνων, μετὰ τινων ἄλλων ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονεμβασίας ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Τουρίνου 336 b. 1. 4 (νῦν B. VII. 29) ὁ Jos. Pasini, *Codices mss bibliothecae regiae Taurin. Athenaei* 1 (1749) 417 — 432. — Νέα ἔκδοσις τοῦ κειμένου τοῦ ἐν Τουρίνῳ κώδικος μετὰ παραθέσεως τῶν παραλλασσόντων δύο ἀθωνιτικῶν χειρογράφων καὶ μετὰ σχολίων ὑπὸ Σπυρίδ. Π. Λάμπρου, *Ἱστορικά μελετήματα*, ἐν Ἀθήναις 1884 σ. 97 — 128.

Μικρὰ χρονογραφία τῶν Ἀθηναίων ἐκ κώδικος τοῦ Lincoln College ἐν Ὁξφόρδῃ ἐξεδόθη ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου ἐν τῷ Ἀθηναίῳ 6 (1878) 438 — 442.

Τὴν κατωτάτην βαθμίδα τούτων τῶν πενιχρῶν λογοτεχνικῶν προϊόντων ἀποτελοῦσιν αἱ σημειώσεις περὶ τοπικῶν καὶ οἰκογενειακῶν συμβάντων, τὰς ὁποίας οἱ ἐκάστοτε κάτοχοι τῶν χειρογράφων ἐνέγραψαν εἰς τὰ κενὰ φύλλα ἢ μέρη φύλλων.

Περιλάμβανουσιν αὐται ὕλην πολλάκις χρήσιμον διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν γλῶσσαν, ἰδίως δὲ διὰ τὴν γνῶσιν βυζαντηνῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων. Ἀξία λόγου θὰ ᾔτο ἡ συναγωγή καὶ χρησιμοποίησις πασῶν τούτων τῶν ἀνεκδότων ἔτι ἢ ἐν καταλόγοις χειρογράφων καὶ ἐν περιοδικοῖς διεσπαρμένων σημειώσεων. Πρβ. π. χ. Δελτίον 4 (1892-1893) 275-281· 690-696.

Πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα ἔτι τὰς μονογραφίας περὶ τῆς εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἐπιστροφῆς τῶν Ρώσων, Βουλγάρων καὶ Ἰσθέρων, αἵτινες ἠντλήθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ μεγαλειτέρων χρονογραφιῶν ὡς τῆς τοῦ Συμεὼν μαγίστρου καὶ λογοθέτου καὶ ἐκ τῶν μετὰ Θεοφάνην. Ἡ πρώτη μονογραφία κεῖται ἐν τινι παρισιανῷ κώδικι, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἀριθμὸν δυστυχῶς δὲν εὕρισκω νῦν, ἡ δευτέρα ἐν τοῖς κώδιξιν ἀθωνικῷ 3875 καὶ βιενναίῳ (supplem. Koll.) 132 φύλλω 242-243, ἡ τρίτη ἐν κώδικι ἀθωνικῷ 3794.

169. Ἀνατολικαὶ καὶ σλαυικαὶ χρονογραφίαι. Στενωτάτην σχέσιν πρὸς τὴν βυζαντηνὴν ιστοριογραφίαν ἔχει ἡ τῶν ἀνατολικῶν καὶ σλαυικῶν ἐθνῶν. Ἀρκεταὶ ἱστορικαὶ συγγραφαὶ αὐτῶν καὶ χρονογραφίαι ἀπέρρευσαν ἢ καθ' ὅλοκληρίαν ἢ ἐν μέρει ἐκ βυζαντηνῶν πηγῶν· ἄλλαι δὲ πάλιν καθ' ὕλην τοῦλάχιστον συγγενέουσι πρὸς βυζαντηνὰ προϊόντα καὶ χρησιμεύουσι πρὸς συμπλήρωσιν καὶ διόρθωσιν ἐλλιπῶν ἢ οὐχὶ ἀξιοπίστων εἰδήσεων ἐλληνικῶν πηγῶν. Ἀλλὰ δὲν ἀνήκει εἰς σχεδιάσμα περὶ τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας νὰ παράσχη εἰκόνα καὶ τῶν συγγραφικῶν προϊόντων γειτονικῶν λαῶν· μόνον παραρτήματος δίκην θὰ ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα τοῦλάχιστον τὰ σημαντικώτερα ἔργα ὡς καὶ τὰ κυριώτερα βοηθήματα. Δὲν θὰ ἐπαναλάβωμεν μόνον ὅσα προηγουμένως ἀνεφέραμεν ἀνατολικά, σλαυικὰ καὶ φραγκικὰ ἱστορικά πονήματα, Ἰησοῦν τὸν Στυλίτην (ἴδε § 97. 7), τὸ Σελτζούκ Ναμὲ (§ 126. 4), τὰ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως πραγματευόμενα (§ 135. 6), τὰς σλαυικὰς καὶ γεωργιανὰς διασκευὰς τοῦ Μαλάλα (§ 140), τὴν λατινικὴν μετάφρασιν τοῦ

Θεοφάνους καὶ Νικηφόρου πατριάρχου (§ 144 καὶ 146), τὴν σλαυικήν καὶ γεωργιανὴν μετάφρασιν τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ (§ 147), τὴν σλαυικὴν μετάφρασιν τοῦ Συμεὼν μαγίστρου καὶ λογοθέτου, τοῦ Ζωναρά καὶ τοῦ Μανασσῆ (§ 149, 154, 155).

1. Κατὰ πρῶτον ἀναφέρομεν δύο χρονογράφους, οἵτινες μόνον ἕνεκα τοῦ τρόπου, καθ' ὃν παρεδόθησαν, κατατάσσονται εἰς τοὺς ἀνατολικούς συγγραφεῖς: τὸν Ζαχαρίαν ῥήτορα ἢ σχολαστικόν, ἐπίσκοπον Μυτιλήνης (παρὰ τοῖς Σύροις κακῶς λέγεται τῆς Μελιτηνῆς), ὅστις συνέγραψε περὶ τὸ 518 μετὰ Χριστὸν ἐλληνιστὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν· αὕτη μετεβιβάσθη εἰς τὴν συριακὴν λογοτεχνίαν ὡς μέρος (βιβλ. 3—6) συνερανίσματος Σύρου τινὸς μοναχοῦ γράψαντος περὶ τὸ 569. Τὸν Ἰωάννην Νικίου ἐπίσκοπον τῆς κάτω Αἰγύπτου, ὅστις συνέγραψε κατὰ τὸ τέλος τοῦ ζ' αἰῶνος ἐλληνιστὶ χρονογραφίαν, ἣτις παραδόξως δὲν ἀναφέρεται ὑπ' οὐδενὸς Βυζαντινοῦ. Ὁμοίως ὡς καὶ ἡ τοῦ Μαλάλα καὶ αἱ κατόπιν χρονογραφίαι ἄρχεται καὶ αὕτη ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὐας, διέρχεται τροχάδην τὴν ἀνατολικήν, ἐλληνικήν καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν καὶ γίνεται ἐκτενεστέρα εἰς τὴν βυζαντινὴν. Φθάνει μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ζ' αἰῶνος. Σπουδαιότερον τῶν ἄλλων εἶναι τὸ τελευταῖον μέρος, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Ἰωάννης ἀφηγεῖται τὴν ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν κατὰκτησιν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν ὁποίαν ἀτελῶς τέως ἐγνωρίζομεν, ὡς σύγχρονος καὶ ἐν μέρει ὡς αὐτόπτης. Τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον μετεφράσθη ἄγνωστον πότε εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ ἐκ ταύτης εἰς τὴν αἰθιοπικήν, ἡ αἰθιοπικὴ δὲ μόνη μετάφρασις ὡς φαίνεται διεσώθη. Μία τῶν κυρίων πηγῶν τοῦ Ἰωάννου ἦτο ὁ Μαλάλας.

1. *Zacharias*: Ἐξεδόθη ὑπὸ J. P. N. Land, *Anecdota syriaca* III (1870). — Γερμανικὴν μετάφρασιν μετὰ σχολίων ἐτοιμάζουσιν οἱ G. Krüger καὶ K. Ahrens. — Πρβ. Wright, *Syriac Literature*, *Encyclopaedia Britannica* 22 (1887) 835.

2. *Ἰωάννης Νικίου*: Μεγάλα ἀποσπάσματα ἐξέδωκεν αἰθιοπιστὶ καὶ γαλλιστὶ μετὰ παραβολῆς πρὸς τοὺς λοιποὺς χρονογράφους ὁ H. Zö-

tenberg, Mémoire sur la chronique byzantine de Jean, évêque de Nikion, *én Journal asiatique*, 7. série, τόμῳ 10 (1877) 541-517· 12 (1878) 245-347· 13 (1879) 291-386. Πλήρες τὸ κείμενον αἰθιοπιστὶ καὶ γαλλιστὶ ὑπὸ H. Zotenberg, *έν Notices et extraits* τόμῳ 24 première partie (1883) 125-605. — Πρβ. τὰς καλὰς ἀναλύσεις ὑπὸ Theodor Nöldeke *έν Göttinger gelehrte Anzeigen* 1881 σ. 587-594· 1883 σ. 1364-1374 καὶ ὑπὸ Ed. Drouin *έν Le Muséon* 3 (1884) 253-268. — Περὶ τῆς πρὸς τὸν Μαλάλαν σχέσεως τοῦ Ἰωάννου: E. Patzig, Johannes Anliochenus und Johannes Malalas, Programm, *έν Λειψίῳ* 1892 σ. 24-27. — Τὰς περὶ Βουλγάρων εἰδήσεις τοῦ Ἰωάννου ἐξετάζει ὁ N. Ζλατάρσκη, Νέαι πληροφορίαι περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης περιόδου τῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας *έν τῷ περιοδικῷ Sbornik blgarsk.* 11 (1894) 145-154.

2. Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου (ἀποθανὼν μετὰ τὰ 585) συνέγραψε συριστὶ ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν ἀπὸ Ἰουλίου Καίσαρος μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου. Συνέκειτο ἐκ τριῶν μερῶν, ἐξ ὧν τὸ τρίτον μόνον διεσώθη. Ἐκ τοῦ δευτέρου ἔχομεν μεγάλα ἀποσπάσματα παρὰ τῷ Διονυσίῳ Τελλυμαχρέ. Ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα εἶνε μία τῶν πηγῶν τοῦ Ἰωάννου § (140).

1. Ἀποσπάσματα τοῦ 2ου μέρους ἐξέδωκε συριστὶ ὁ J. P. N. Land, *Anecdota Syriaca* II (1868). — Ἀγγλιστὶ μετὰφρασις τοῦ 3ου μέρους ὑπὸ R. Payne Smith *έν Oxford* 1860. — Γερμανιστὶ μετὰφρασις τοῦ αὐτοῦ μέρους ὑπὸ Jos. Schönfelder *έν Μονάχῳ* 1862. Λατινιστὶ μετὰφρασις τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ 2ου μέρους ὑπὸ W. J. von-Douwen καὶ J. P. N. Land, *Joannis episcopi Ephesi commentarii de beatis orientalibus*, *έν Ἀμστελδοδάμῳ* 1889.

2. Ἡ Ἑδεσσηνὴ χρονογραφία: Ἀπὸ τοῦ 201 μετὰ Χριστὸν μέχρι τοῦ 540. Ὁ συγγραφεύς, νεστορίζων ὁρθόδοξος, ἤντησε μεταξὺ ἄλλων καὶ ἐκ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Σινλίτου (ἴδε § 97). Ἐξεδόθη ὑπὸ Assemani, *Bibliotheca orientalis* 1 (1719) 387-430. — Πρβ. Wright *ἐνθ. ἀνωτ. σ.* 835. — Ludw. Hallier, *Untersuchun-*

gen über die edessenische Chronik. Ἐξεδόθη μετὰ τοῦ συριακοῦ κειμένου καὶ μεταφράσεως (= Texte und Untersuchungen IX 1) ἐν Λειψίᾳ 1892.

3. Συριακὴ χρονογραφία, ἥτις περιέχει συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Σασσανιδῶν καὶ πιθανῶς συνεγράφη μετὰ τοῦ 670 καὶ 680, ἐξέδωκεν ὁ Guidi ἐν τοῖς δημοσιεύμασι τοῦ ἐν Στοκχόλμῃ συνεδρίου τῶν Ἀσιανολόγων. — Γερμανικὴ μετάφρασις μετὰ σχολίων ὑπὸ Th. Nöldeke, Die von Guidi herausgegebene syrische Chronik, ἐν Sitzungsber. der Wiener Akad. 128, ἐν Βιέννῃ 1893.

3. Διονύσιος Τελλμααρέ, πατριάρχης τῶν μονοφυσιτῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀπὸ τοῦ 818—845, συνέγραψεν ἐπὶ τῇ βάσει καλῶν παλαιῶν καὶ τὸ πλεῖστον ἐλληνικῶν πηγῶν συριακὴν χρονογραφίαν ἀπὸ τῆς κοσμοποιίας μέχρι τῶν ἡμερῶν του (775 μετὰ Χριστόν), ἐξ ἧς ἔχομεν μίαν μεγαλειτέραν ἔκδοσιν καὶ μίαν ἐπιτομήν. Κυρία πηγὴ αὐτοῦ ἦτο ὁ Εὐσέβιος.

Ἐκδεδομένον εἶνε μόνον τὸ πρῶτον μέρος Κωνσταντίνου διῆκον μέρος τῆς ἐπιτομῆς: Dionysii Telmahharensis chronici liber primus. Textum e codice ms syriaco bibliothecae Vaticanae transcripsit notisque illustravit O. F. Tullberg, ἐν Οὐψάλλῃ 1850. — Eusebii canonum epitome ex Dionyssii Talmahharensis chronico petita. Sociata opera verterunt notisque illustraverunt Carolus Siegfried et Henricus Gelzer, ἐν Λειψίᾳ, παρὰ Teubner 1884. — Πρβ. Assemani, Bibliotheca Orientalis 2 (1721) 98-116. — H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885) 396-401. — A. v. Gutschmid, Untersuchungen über die syrische Epitome der Eusebischen Canones, Tübinger Universitätschrift, ἐν Στουτγάρτῃ 1886 = Kleine Schriften von A. v. G. 1 (1889) 483-529. — Wright ἐνθ. ἀνωτ. σ. 845.

4. Μιχαὴλ ὁ μέγας ἐκ Μελιτηνῆς, πατριάρχης Ἀντιοχείας κατὰ τὰ ἔτη 1166—1199, ἀνὴρ παντοδαπῆς σοφίας, ἔγραψε συ-

ριστὶ χρονογραφίαν ἀπὸ τῆς κοσμοποιίας μέχρι τῶν ἡμερῶν του. Τὰ μέχρι τοῦ Γ' αἰῶνος ἐκτίθενται συνοπτικῶς κατὰ τὰ παρὰ Βυζαντηνοῖς εἰθισμένα· ἀλλὰ τὰ μετὰ ταῦτα ἀφηγεῖται ὁ συγγραφεὺς πλεονέκτερον. Ἐν τῷ προοιμίῳ ἀναφέρει τὰς πηγὰς του ὁ Μιχαήλ, ὅστις ἦτο εἰδὴμων τῆς ἐλληνικῆς, συριακῆς, ἀρμενικῆς καὶ ἀραβικῆς γλώσσης· αὗται δὲ εἶναι Σύροι καὶ Ἕλληνες συγγραφεῖς, ἐν οἷς ὁ χρονογράφος Ἀννιανὸς ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ Εὐστάθιος, ὁ ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Θεόδωρος ἀναγνώστης, ὁ Ζαχαρίας ἐπίσκοπος Μυτιλήνης (ἴδε ἀνωτέρω), Ἰωάννης ὁ Ἀσιανός, Διονύσιος ἐκ Τελλεμααρέ καὶ ἄλλοι ἄγνωστοι ἐν μέρει χρονογράφοι. Πλὴν τοῦ προσφάτως ἀνευρεθέντος ἀλλὰ μὴπω δημοσιευθέντος πρωτοτύπου ἔχομεν τὸ ἔργον τοῦ Σύρου Μιχαήλ ἐν ἀρμενικῇ μεταφράσει ἐκ τοῦ ἔτους 1248, ἐν ᾗ συνεχίσθη ἐκεῖνο, ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ βεβαίως, πέραν τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Μιχαήλ.

1. Ἐκδόσεις: Τμῆμα τῆς χρονογραφίας περιλαμβάνον τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ 573-717 ἐδημοσίευσεν ἐν γαλλικῇ μεταφράσει ὁ Eduard Dulaurier ἐν Journal Asiatique, 4 série, τόμ. 12 (1848) 281 ἐ. καὶ 13 (1849) 315 ἐ. περὶ τῶν πηγῶν σ. 288 καὶ 314 ἐ. — Γαλλικὴ μετάφρασις μερῶν τινῶν ἐν τῷ Recueil des historiens des croisades, Documents arméniens σ. 311 ἐ. — Πλήρη γαλλικὴν μετάφρασιν ἐξέδωκεν ὁ V. Langlois, Chronique de Michel le Grand, ἐν Βενετίᾳ 1868. — Τὸ ἀρμενικὸν κείμενον ἐδημοσιεύθη τὸ 1871 ἐν Ἱερουσαλὴμ.

2. Βοηθήματα: H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 (1885) 402 ἐ. — Wright, σ. 851.

5. Βὰρ Ἑβραῖος. Ὁ Μὰρ Γρηγόριος ἐπὶ κλην Βὰρ Ἑβραῖος, γεννηθεὶς ἐν Μελιτηνῇ, ᾗν περιβεβλημένος κατὰ τὰ ἔτη 1564—1286 τὸ ἀξίωμα, τοῦ Μαφριάν, ὅπερ εἶνε τὸ ὕψιστον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα παρὰ τοῖς Ἰακωβίταις μετὰ τὸ τοῦ πατριάρχου. Συνέγραψεν ἀξιολογωτάτην καθολικὴν ἱστορίαν, ἥτις διὰ μα-

κρῶν πραγματεύεται τὰς τε πολιτικὰς πράξεις καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά πράγματα. Τὸ σύγγραμμα ἔφθανε μέχρι τοῦ 1286, συνεχισθὲν κατόπιν ὑπὸ μὲν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ συγγραφέως μέχρι τοῦ 1288, ὑπὸ τινος δὲ ἀγνώστου μέχρι τοῦ 1496. Κυρία πηγὴ τοῦ Βάρ Ἑβραίου ἦτο ἡ χρονογραφία Μιχαήλ τοῦ Σύρου. Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του ἔγραψεν ἀραβικὴν καθολικὴν ἱστορίαν, ἣτις φαίνεται ὅτι εἶνε ἐν μέρει μὲν ἐπιτομὴ, ἐν μέρει δὲ διασκευὴ τοῦ πολιτικοῦ περιεχομένου τῆς συριακῆς αὐτοῦ χρονογραφίας.

1. Ἑκδόσεις: Τὸ πρῶτον μέρος τῆς συριακῆς χρονογραφίας ἐξέδωκεν ὁ Bruns καὶ Kirseh, ἐν Λειψίᾳ 1789 (συριστὶ καὶ λατινιστί). — Τὸ δεύτερον καὶ τρίτον μέρος ἐξέδωκαν οἱ J. B. Abbeloos καὶ Th. J. Lamy, ἐν τρισὶ τόμοις, Lovanii 1872-1877 (μετὰ λατιν. μεταφρ.). — Ὑπὸ P. Bedjan, ἐν Παρισίοις 1890. — Ἡ ἀραβικὴ καθολικὴ ἱστορία: Historia compendiosa dynastiarum auctore Gregorio Abul-Pharajio Malatiensi medico arabice edita et Latine versa ab Ed. Pocockio, ἐν Ὁξωνίᾳ 1663. — Νέαν ἐκδοσιν ἔκαμε ὁ P. Anton. Salhani S. I. Ἡ ἐπιγραφὴ μόνον ἀραβιστί: Συνοπτικὴ ἱστορία τῶν δυναστειῶν ὑπὸ Γρηγορίου Ἀμπουλφαρά, υἱοῦ τοῦ ἱατροῦ Ἀαροῦν ἐκ Μελιτηνῆς, ἐπὶ κλην Βάρ Ἑβραίου, ὑπὸ P. A. S. S. I. καθολικὸν τυπογραφεῖον τῶν Ἱησουϊτῶν ἐν Βηρυτῇ 1890.

2. Βοηθήματα: J. S. Assemani, Bibliotheca Orientalis 2 (1721) 244-463 Abbeloof und Lamy, Praefatio zum Chronicon ecclesiasticum (τόμ. 1 σ. I—XXVIII, Lovanii 1872. — H. Gelzer ἐνθ. ἀνωτ. σ. 401 ἐ. — Ἀκριβεστέρως πληροφορίας περὶ Βάρ Ἑβραίου καὶ τῶν λοιπῶν Σύρων χρονογράφων περιέχει τὸ ἐξαιρετικὸν ἄρθρον τοῦ Wright, Syriac literature, Encyclopaedia Britannica 22 (1887) 824-856.

6. Ἐκ τῶν ἀρμενικῶν πηγῶν ἡ κυριωτέρα εἶνε Μωϋσῆς ὁ ἐκ Χωρηνῆς, ὅστις συνέγραψεν ἀρμενικὴν ἱστορίαν κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 7^{ου}. Ἦντλησε καὶ ἐξ ἄλλων καὶ ἐκ τοῦ Μαλάλα, ἔτι δὲ ἐξ ἀρμενικῆς μεταφράσεως

τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας τοῦ Σωκράτους, γραφείσης κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ ζ' αἰῶνος.

1. Ἐκδόσεις: Ἀρμενιστὶ καὶ γαλλιστὶ ἐξέδωκεν ὁ R. E. Le Vaillant de Florival, ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Βενετίᾳ 1841.—Νέα γαλλικὴ μετάφρασις παρὰ V. Langlois, Collection des historiens anciens et modernes de l' Arménie 2 (1869) 45-175.—Ρωστικὴ μετάφρασις ὑπὸ Ἑμίν, ἐν Μόσχᾳ 1858.—Τὸ δεύτερον μέρος μετὰ γραμματικῶν σημειώσεων καὶ γλωσσarioῦ παρὰ M. Lauer, Armenische Chrestomathie, ἐν Βιέννῃ 1881.

2. Βοηθήματα: Σύντομος χαρακτηρισμὸς τοῦ συγγραφέως ὑπὸ A. v. Gutschmid, Encyclopaedia Britannica 16 (1883) 861 ἕως 863. Τὸ γερμανικὸν κείμενον τούτου τοῦ ἀρθρου νῦν εὐρίσκεται ἐν A. v. Gutschmid, Kleine Schriften 3 (1892) 332-338.—A. v. Gutschmid, Ueber die Glaubwürdigkeit der Armenischen Geschichte des Moses von Khoren, Kleine Schriften 3 (1892) 282-331.—A. Carrière, Moïse de Khoren et les généalogies patriarcales, ἐν Παρισίοις 1891.—A. Carrière, Nouvelles sources de Moïse de Khoren, ἐν Βιέννῃ 1893 (καταβιβάζει τὴν ἀκμὴν τοῦ Μωϋσέως, ὃν ἄλλοτε ἔθετεν εἰς τὸν ε' αἰῶνα, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ γ' αἰῶνος).—P. Vetter, Das Sibyllen-Zitat bei Moses von Khoren, ἐν Theologische Quartalschrift 74 (1892) 465-474.—Gr. Chalathianz, Zur Erklärung der armenischen Geschichte des Moses von Chorene, ἐν Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 7 (1893) 21-28.—Gr. Chalathianz, Ἡ ἀρχὴ τῆς κριτικῆς ἐξετάσεως τῆς ἀρμενικῆς ιστορίας Μωϋσέως τοῦ ἐκ Χωρηνῆς, ἐν τῇ (ρώσικῃ) ἐφημερίδι τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1894 ἐν Πετροπόλει τόμ. 295 τεύχει Ὀκτωβρίου σ. 377-402.

3 Ὡς μία τῶν κυρίων πηγῶν τοῦ Μωϋσέως διὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἀρμενικὴν ιστορίαν θεωρεῖται τὸ σύγγραμμα τοῦ Mar Abas Katina, ἐξ οὗ παρέχει ἐκλογὰς ἐν I 9-II 9. Ὡς ἐράνισμα ἐκ τοῦ Mar Abas φαίνεται καὶ ἄλλο πόνημ, ὅπερ εἰς τὰ χειρόγραφα προτάσσεται τῆς ιστορίας τοῦ ἐπισκόπου Sebeos, γαλλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον: Le Pseudo-Agathange, histoire ancienne de l'Arménie 1 (1867) 195-200

(παρὰ C. Müller, *Fragm. historic. graec.* V 2). Ὁ A. v. Gutschmid, *Kleine Schriften* 3 (1892) 325 ἐθεώρησεν αὐτὸ ὡς τὸ πρῶτον σχέδιον τοῦ Μωϋσέως· μετὰ δὲ ταῦτα, σχηματίσας τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ Μωϋσῆς ἀνήκει εἰς τὸν ζ' αἰῶνα, ἀπέβαλε τὴν γνώμην ταύτην, καὶ ἀναφερόμενος εἰς τὰ πρὸ τοῦ Sebeos ἐράνισμα ἔθεσε τὸν συριστὴν γράφοντα Mar Abas εἰς τὰ περὶ τὸ 383 ἔτη (*Kleine Schriften* 3, 334). Ὁ A. Carrière θεωρεῖ τὸν Mar Abas ἀπλῶς ὡς νόθον Μωϋσῆν (*Moïse le Khoren et les généalogies patriarcales*, ἐν Παρισίοις 1891). Ὅτι ὁ Mar Abas εἶνε ἰδιαίτερος συγγραφεύς, τὸν ὅποιον ὁ Μωϋσῆς διεσκεύασε μόνον, ἀπέδειξεν ὁ P. Vetter, *Das Buch des Mar Abas von Nisibis. Festgruss an R. v. Roth zum Doktorjubiläum*, ἐν Στουτγάρτῃ 1893 σ. 81-88. — Πρὸβ. καὶ N. Marr, *Περὶ τῆς τοῦ Ἀνωνύμου πρώτης ἱστορίας τῆς Ἀρμενίας*, ἐν τοῖς *Βυζαντ. χρονικοῖς* 1 (1894) 263-306.

4. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀρμενικῶν ἱστορικῶν πηγῶν δυνάμεθα ν' ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα μόνον τὰς σπουδαιότητας.

1. *Ἀγαθᾶγγελος*. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο φέρεται ἡ ἀρμενιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ διασωθεῖσα ἱστορία τοῦ βασιλέως Τιριδάτου καὶ τῆς εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐπιστροφῆς τῶν Ἀρμενίων διὰ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ. Γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ ἀρμενικοῦ κειμένου δυστυχῶς ἔνεκα τῆς παραλείψεως τῶν θεολογικῶν τεμαχίων ὀλίγον χρήσιμον, παρέσχεν ὁ V. Langlois, *Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie* 1 (= *Fragm. histor. graec.* ὑπὸ Müller V 2) 105 ἐ. — Πλήρῃς ἰταλικῇ μετάφρασις ὑπὸ N. Tommaseo, *Storia di Agatangelo, versione italiana illustrata*, ἐν Βενετίᾳ 1843. — Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις: νέα ἐκδοσις ὑπὸ P. de Lagardt ἐν *Abhandlungen der hist.-phil. Classe der k. Gesellsch. der Wiss. zu Göttingen* 1889. — Πρὸβ. A. v. Gutschmid, ἐν *Zeitschrift der deutsch. morgenl. Gesellsch.* 31 (1877) 1-60 = *Kleine Schriften* 3 (1892) 339-420.

2. *Φαῦστος Βυζάντιος* ἔγραψεν ἑλληνιστὶ ἱστορίαν τῶν Ἀρμενίων ἀπὸ τοῦ 317-385. Παρὰ πᾶσαν τὴν ἐμπαθῆ αὐτοῦ μεροληψίαν παραμένει ὡς ἡ μόνη ἀληθὲς ἱστορικὴ πηγὴ διὰ τὸν 8' αἰῶνα. Διεσώθη μόνον ἀρμενικῇ μετάφρασις. Δύο τεμάχια τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου (IV 52

-54 καὶ V 7) παρέχει ἐπιτόμως διεσκευασμένα ὁ Προκόπιος περὶ τοῦ περσικοῦ πολέμου I 5 (σ. 26, 11-30, 22 ἐκδόσ. Βόννης). Γαλλιστὶ παρὰ V. Langlois ἐνθ. ἀνωτέρω 1, 209-310. — Γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ M. Lauer Des Faustus von Byzanz Geschichte Armeniens, ἐν Κολωνίᾳ 1879. — Νέαν γερμανικὴν μετάφρ. παρὰσκευάζουσιν ὁ H. Gelzer καὶ Leo Babajan. — Πρβ. H. Gelzer, Die Anfänge der armenischen Kirche ἐν Berichte der K. sächs. Gesell. der Wiss. 1895 σ. 111-121.

3. Lerubna ὁ Ἐδεσσηνὸς συνέταξεν ἀρμενικὴν μετάφρασιν τοῦ συριακοῦ περὶ Ἀβγάρου θρύλου, ἣν μετεχειρίσθη ὁ Μωϋσῆς ὁ ἐκ Χωρηνῆς. Τὸ ὄνομα Lerubna εἶνε παρεφθαρμένον ἐκ τοῦ Labubna. Γαλλιστὶ ὑπὸ J. R. Emine παρὰ V. Langlois ἐνθ. ἀνωτ. 1, 313-331. — Πρβ. A. Carrière, La légende d'Abgar dans l'histoire de Moïse de Khoren, Centenaire de l'École des langues orientales vivantes, ἐν Παρισίοις 1895 σ. 357-414.

4. Ὁ Γκοριὸν ἐγραψε τὸν βίον τοῦ μακαρίου διδασκάλου Μεσρώβ, ἐν ᾧ ἀνέφερεν ἰδίως τὰς μεταφράσεις αὐτοῦ. Γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ J. R. Emine παρὰ V. Langlois 2 (1869) 1-16. — Γερμανιστί: Welte, Gorium's Lebensbeschreibung des hl. Mesrop, Tübingen Programm 1841.

5. Εἰσαῖος Βαριαμπέδ. Ἐγραψεν ἱστορίαν τῆς Ἀρμενίας ἀπὸ τοῦ 438-451, ἐν ᾗ περιέγραφεν ἰδίως τοὺς διωγμοὺς τῶν Ἀρμενίων χριστιανῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἀρμενίων ὑπὸ τὸν Βαρδάν Μιμικόνιον. Γαλλιστὶ παρὰ Langlois 2 (1869) 179 ἐ. — The history of Vartan and of the battle of the Armenians by Elisaeus, translated from the Armenian by C. F. Neumann, ἐν Λονδίῳ 1839.

6. Αἰζαρος ὁ ἐκ Φάρμα ἐγραψεν ἱστορίαν τῆς Ἀρμενίας ἀπὸ τοῦ 388-485 διακρινομένην διὰ τὴν ἀμεροληψίαν καὶ αὐστηρόν κρίσιν. Γαλλιστὶ ὑπὸ S. Ghesarian παρὰ Langlois 2, 253-368.

7. Ὁ Σεβεὸς ἐγραψε περὶ τὰ μέσα τοῦ ζ' αἰῶνος ἱστορίαν τοῦ Πρακλείου. Ρωσσικὴ μετάφρασις ὑπὸ Patkanian, ἐν Πετρούπολει 1862. — Γαλλιστὶ ἀποσπασματα ἐν Journal Asiatique VIe série, 7 (1866) 101-238. Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ συγγράμματος μετέ-

πρασεν ὁ H. Hübschmann, Zur Geschichte Armeniens und der ersten Kriege der Araber, aus dem Armenischen des Sebēos. Ἐν Λειψίᾳ (ἄνευ χρονολογίας).

8. Ζηνόβιος ὁ ἐκ Γλάκ. Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ παραδεδομένη, ὡς ὡς ἐκ τῆς συριακῆς γλώσσης δῆθεν μεταφρασθεῖσα διήγησις τῶν ἀγώνων τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Φωτιστοῦ κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν ἱερέων ἐν τῇ χώρᾳ Ταρῶν δὲν ἐγράφη, ὡς ἄλλοτε ὑπετίθετο, κατὰ τὸν δ' αἰῶνα, ἀλλὰ κατὰ τὸν η' ἢ θ'. Γαλλικὴ μετάφρασις παρὰ Langlois, 1, 335-355. Συνέχειαν αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ ἱστορία τῆς Ταρῶν ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Μαρμικονίου, μεταγενέστερον μυθοπλαστικὸν καὶ ταπεινὸν ἔργον. Γαλλιστὶ παρὰ Langlois I 357-382. — Πρβ. Gr. Chalatianz, Ζηνόβιος ὁ ἐκ Γλάκ ἐν Βιέννῃ 1893 (νεοαρμενιστί). Ἀναλύει αὐτὸ ὁ R. v. Stackelberg ἐν Βυζαντ. Δελτίῳ 4 (1895) 368-370.

9. Ὁ Γεβὼνδ περιέγραψε κατὰ τὸν η' αἰῶνα τὰς ἐκστρατείας τῶν Ἀράβων κατὰ τῆς Ἀρμενίας κατὰ τὸν ζ' καὶ η' αἰῶνα. Γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ Chahnazarean, Histoire des guerres et des conquêtes des Arabes en Arménie par l' éminent Ghevond, vartabed armenien, écrivain du huitième siècle, ἐν Παρισίοις 1857.

10. Ἰωάννης Καθολικὸς ἔγραψε κατὰ τὸν ι' αἰῶνα ἱστορίαν τῆς Ἀρμενίας μέχρι τοῦ ἔτους 925. Ἡ μετάφρασις τοῦ St Martin, Histoire d' Arménie par le patriarche Jean VI dit Jean Catholicos, ἐν Παρισίοις 1841, εἶνε ἀνεπαρκής.

11. Οὐχιάνης ὁ ἐξ Οὐρχά (Ἐδέσσης) ἔγραψε κατὰ τὸν ι' αἰῶνα ἀρμενικὴν ἱστορίαν εἰς τρία μέρη διαιρουμένην. Τὸ πρῶτον περιλαμβάνει τὴν ἀρχαίαν ἀρμενικὴν ἱστορίαν μέχρι Τιριδάτου, τὸ δεῦτερον, κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων ἀποτελούμενον, τὴν ἱστορίαν τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἀρμενικῆς καὶ Ἰβηρικῆς ἐκκλησίας, τὸ τρίτον ἀπωλέσθη. Ὁ Κιρακὸς ἐκ Γαντζάν ἔγραψε κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα ἀρμενικὴν ἱστορίαν μέχρι τοῦ 1265 Deux historiens arméniens: Kiracos de Gantzac, histoire d' Arménie. Oukhtanès d' Ourha, Histoire en trois patries, traduits par M. Brosset, 2 livraisons, ἐν Περτρούπολει 1870-1871.

12. Ὁ Θωμᾶς Ἀρδζρουνὶ ἔγραψεν ἱστορίαν τῆς Ἀρμενίας, ἐν ἣ ἰδιαιτέρως διατρίβει καὶ μεροληπτικῶς μάλιστα εἰς τὰ τῆς οἰκογενείας

του. Τὰ δύο πρῶτα βιβλία βασίζονται ἐν μέρει ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως τοῦ ἐκ Χωρηνῆς, καὶ τοῦ Σεβεώς, ἐν μέρει ἐπὶ ἀγνώστων πηγῶν, ὧν τινες μυθώδεις. Πολύτιμον εἶνε τὸ ἐν τέλει κολοβὸν τρίτον βιβλίον, ὃπερ περιελάμβανε τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ 849 μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ 936. Γαλλικὴ μετάφρασις παρὰ M. Brosset, Collection d' historiens arméniens 1 (ἐν Πετροπόλει 1874) 1-266.

13. Ὁ Στέφανος Ἀζολικ ἐκ Ταρὼν ἔγραψε κατὰ τὸν 11^{ον} αἰῶνα καθολικὴν ἱστορίαν ἐν βιβλίοις τρισὶ μέχρι τοῦ 1004. Τὰ δύο πρῶτα βιβλία περιλαμβάνουσι κατ' οὐσίαν ἐκλογὰς ἐκ τοῦ Εὐσεβίου, Μωϋσέως τοῦ ἐκ Χωρηνῆς, Σεβεώς κ. ἄ. — Τὰ δύο πρῶτα βιβλία γαλλιστὶ ὑπὸ Ed. Dulaurier, ἐν Παρισίοις 1883. — Γερμανικὴν μετάφρασιν ἐτοιμάζει ὁ Aug. Bueckhardt.

14. Μαίθατος Ἐδέσσης ἔγραψεν ἀρμενικὴν χρονογραφίαν περιλαμβάνουσαν τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ 963-1129. Ἐξηκολούθησεν αὐτὴν ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος μέχρι τοῦ 1162. Ἐξεδόθη γαλλιστὶ μεταφρασμένη ὑπὸ Ed. Dulaurier, Bibliothèque historique Armenienne, ἐν Παρισίοις 1858.

15. Σαμουήλ ὁ ἐξ Ἀνὶ συνέγραψε χρονολογικὸν πίνακα, τελευτῶν εἰς τὸ 1179, ὑπὸ ἀγνώστου δέ τινος συνεχισθὲν μέχρι τοῦ 1358. Τὸ πρῶτον μέρος, ἡ πρὸ Χριστοῦ ἱστορία, βασίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ Εὐσεβίου, τὸ δεύτερον ἀποτελεῖται ἐκ χρονολογικῶν πινάκων. Τὸ ὅλον ἔργον ἐξέδωκαν ὁ A. Mai καὶ Jo. Zohrab ἐν λατινικῇ μεταφράσει μετὰ τὴν χρονογραφίαν τοῦ Εὐσεβίου, ἐν Μιλάνῳ 1818. — Ἀνετυπώθη παρὰ Migne, Patr. gr. 19, 599-742. — Οἱ πίνακες γαλλιστὶ παρὰ M. Brosset 2 (1876) 339-483.

16. Μεχιάτ ὁ ἐξ Ἀϊριβάνκ συνέγραψεν ἐν τέλει τοῦ 17^{ου} αἰῶνος χρονολογικὸν πόνημα διῆκον μέχρι τοῦ 1289. Histoire chronologique par Mkhitar d' Aïrivank, traduite de l' Arménien par M. Brosset, Mémoires de l' académie impériale des sciences de St Pétersbourg VIIe série, t. 13, N° 5, 1869.

17. Στέφανος Ὁρβελιάν, Μητροπολίτης Sjunikh 1285-1304, ἔγραψεν εἰδικὴν ἱστορίαν τῆς ἡγεμονίας Sjunikh καὶ τῆς ἐκεῖ ἐκκλησιαστικῆς μετὰ πολυαριθμῶν παραρτημάτων ἀπαρτιζομένων ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων. Histoire de la Siounie par Stéphanos Orbélian, tra-

duite de l' Arménien par M. Brosset, 2 livraisons, ἐν Πετροπόλει 1864-1866. — Τὸ 66ον κεφ. τῆς ἱστορίας ταύτης μετεφράσθη καὶ παρὰ St. Martin, Mémoires sur l' Arménie 2, 57 ἐ.

18. Ἀφθόνους ἐκλογὰς ἐξ Ἀρμενίων χρονογράφων ἐξέδωκε μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, ὁ Ed. Dulaurier, Recueil des historiens des croisades, Documents arméniens t. 1, ἐν Παρίσις 1869.

7. Σλαῦοι. Τὴν μεγίστην καὶ ἄμεσον ἐκ τῶν Βυζαντηνῶν ἱστορικῶν ἐξάρτησιν δεικνύουσιν αἱ σλαυικαὶ χρονογραφίαι. Οἱ Σλαῦοι κατὰ πρῶτον λόγον ἀπλῶς μετέφρασαν τὰ ἔργα τῶν Βυζαντηνῶν· μετὰ δὲ ταῦτα συνετάχθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων τῶν μεταφράσεων ἐλεύθερα συνερανίσματα καὶ διασκευαὶ τῆς ἱστορικῆς ὕλης. Τὸ γνωστότατον σλαυικὸν ἱστορικὸν σύγγραμμα εἶνε τὸ εἰς τὸν ἐκ Κιέβου μοναχὸν Νέστορα ἀποδοθέν, πραγματικῶς ἔμως ἀνώνυμον ἔργον· αὕτη εἶνε ἡ ἀρχαιοτάτη ῥωσικὴ ἱστορία· ὅ,τι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ῥωσικὴν ἱστορίαν ἀπέρρευσε ἰδίως ἐκ τοῦ Γεωργίου μοναχοῦ.

1. Chronica Nestoris, edidit Fr. Miklosich, ἐν Βιέννῃ 1860. — Chronique dite de Nestor traduite sur le texte slavonrusse par Louis Leger, ἐν Παρίσις 1884 (= Publications de l'école des langues orientales vivantes II série, vol. 13); ἐνταῦθα σ. XXIII ἐ. ἀναγράφεται ἡ σπουδαιότερα περὶ τῆς χρονογραφίας τοῦ Νέστορος βιβλιολογία.

2. Ἡ κολοσσαία βιβλιογραφία περὶ τῶν λοιπῶν σλαυικῶν χρονογραφιῶν δὲν δύναται νὰ ἀναγραφῇ ἐνταῦθα. Ὡς βιβλιογραφικὸν βοήθημα χρησιμεύει πρὸ πάντων Fr. Pastrnek, Bibliographische Uebersicht über die slavische Philologie 1876-1891 (= Archiv für slav. Philol., συμπληρωτ. τόμῳ) ἐν Βερολίνῳ 1892.

3. Ἄνευ σημασίας διὰ τὴν Βυζαντηνὴν ἱστοριογραφίαν εἶνε τὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν πολὺ μεταγενεστέροις χρόνοις ἐξ ἐπιδράσεως αὐτῆς προκύψαντα ῥωμουνικὰ ἔργα. Πρβ. Joan Bogdan, Vechile cronice Moldovenesci pana la Urechia, ἐν Βουκουρεστίῳ 1891. — M. Gaster, Die rumänische Version der trojanischen Sage, ἐν

Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 528-552, μετὰ τῆς ἐν σελ. 379 ἀναγραφομένης βιβλιολογίας. Εἰς τοὺς χρόνους τῶν Φαναριωτῶν ἀναφέρεται : Cronicii greci. Textul grecesc si traducerea romanesca preced. de o introducere de Const. Erbiceanu, ἐν Βουκουρεστίῳ 1890.

4. Ἐφθονα συνεκόμισεν ἐξ ἀνατολικῶν καὶ σλαυικῶν χρονογραφιῶν ὁ A. Wirth, Aus orientalischen Chroniken, ἐν Φραγκφούρτῃ 1894. Ἄλλα πρβ. § 95. 6. Β καὶ τὰς εἰς τὰς ἀνατολικὰς κυρίως χρονογραφίας ἀναφερομένας διορθώσεις ἐν τῇ ἐμβριθεὶ ἀναλύσει ὑπὸ C. Frick ἐν Göttinger Gelehrte Anzeigen 1895 Nr. 12 σ. 940-947.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ Α' ΤΟΜΟΥ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

